

MARJAN DOLGAN
JERNEJA FRIDL
MANCA VOLK

LITERARNI
ATLAS
LJUBLJANE

ZGODE IN NEZGODE 94 SLOVENSКИH KNJIŽEVNIKOV V LJUBLJANI

MARJAN DOLGAN
JERNEJA FRIDL
MANCA VOLK

LITERARNI
ATLAS
LJUBLJANE

ZGODE IN NEZGODE 94 SLOVENSKIH KNJIŽEVNIKOV V LJUBLJANI

Ljubljana, 2014

Marjan Dolgan, Jerneja Fridl, Manca Volk
LITERARNI ATLAS LJUBLJANE
Zgode in nezgode 94 slovenskih književnikov v Ljubljani

Avtor besedila: Marjan Dolgan, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
Avtorici zemljevidov: Jerneja Fridl in Manca Volk, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU
Oblikovanje: Klemen Kunaver
Računalniški prelom: Syncomp, d. o. o.
Izdal: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
Za izdajatelja: Marko Juvan
Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU
Za ZRC SAZU: Oto Luthar
Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik
Tisk: Collegium Graphicum, d. o. o.
Naklada: 400 izvodov
Prva izdaja, prvi natis.
Ljubljana, 2014

Knjiga je izšla z denarno pomočjo Javne agencije za knjigo Republike Slovenije in Mestne občine Ljubljana.
Je del raziskovalnega projekta *Prostor slovenske literarne kulture* (www.pslk.zrc-sazu.si), ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6.09(497.4 Ljubljana)(084.4)

DOLGAN, Marjan

Literarni atlas Ljubljane : zgode in nezgode 94 slovenskih književnikov v Ljubljani / [avtor besedila] Marjan Dolgan, [avtorici zemljevidov] Jerneja Fridl, Manca Volk. – 1. izd., 1. natis. – Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2014

ISBN 978-961-254-711-0

1. Fridl, Jerneja 2. Volk Bahun, Manca
274659072

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612547110>

VSEBINA

I. del

POJASNILA

Namesto uvoda	10
O <i>Atlasu</i> in izboru književnikov	22
Zgradba <i>Atlasa</i>	24
Številčne in črkovne oznake ter kratice	25
Seznam zemljevidov	26
Kako uporabljamo <i>Atlas</i> ?	26
Silvo Torkar: O imenu Ljubljana	27

II. del

SLOVENSKI KNJIŽEVNIKI V LJUBLJANI

1. Anton Aškerc [IV]*	30
2. Avtor Auersperškega fragmenta [I]	32
3. France Balantič [VIII]	32
4. Vladimir Bartol [VIII]	36
5. Jernej Basar [II]	39
6. France Bevk [VII]	39
7. Janez Bleiweis [IV]	41
8. Adam Bohorič [I]	42
9. Berta Bojetu Boeta [XI]	43
10. Matej Bor [IX]	44
11. Peter Božič [XI]	47
12. Ivan Cankar [V]	48
13. Izidor Cankar [V]	56
14. Janez Cigler [III]	59
15. Matija Čop [III]	59
16. Jurij Dalmatin [I]	61
17. Karel Destovnik – Kajuh [IX]	61
18. Anton Feliks Dev [II]	63
19. Janez Gregor Dolničar [II]	64
20. Fran Erjavec [IV]	65
21. Fran Saleški Finžgar [VI]	67
22. Pavel Golia [VI]	69
23. Fran Govekar [VI]	70
24. Alojz Gradnik [VII]	71
25. Simon Gregorčič [IV]	73
26. Slavko Grum [VII]	74
27. Andrej Hieng [X]	75
28. Tomaž Hren [I]	78
29. Ivan Hribovšek [VIII]	80
30. Janez Jalen [VI]	82
31. Jurij Japelj [II]	84
32. Miran Jarc [VII]	84

33. Simon Jenko [IV]	85
34. Josip Jurčič [IV]	86
35. Miha Kastelic [III]	89
36. Janko Kersnik [IV]	90
37. Dragotin Kette [V]	92
38. Edvard Kocbek [VIII]	95
39. Jernej Kopitar [II]	101
40. Ciril Kosmač [IX]	102
41. Srečko Kosovel [VIII]	104
42. Lojze Kovačič [XI]	107
43. Juš Kozak [VII]	111
44. Primož Kozak [XI]	112
45. Lojz Kraigher [VI]	115
46. Lojze Krakar [X]	117
47. Vladimir Kralj [X]	117
48. Miško Kranjec [IX]	119
49. Sebastijan Krelj [I]	121
50. Zofka Kveder [VI]	121
51. Fran Levstik [IV]	123
52. Anton Tomaž Linhart [II]	127
53. Stanko Majcen [VIII]	129
54. Janez Menart [X]	132
55. Janez Mencinger [IV]	134
56. Mira Mihelič [X]	135
57. Fran Milčinski [VI]	138
58. Ivan Minatti [X]	140
59. Ivan Mrak [VII]	141
60. Ludvik Mrzel [VII]	144
61. Josip Murn [V]	147
62. Lili Novy [VIII]	150
63. Tone Pavček [X]	153
64. Anton Podbevšek [VII]	155
65. Marko Pohlin [II]	157
66. Ivan Pregelj [VII]	158
67. Ljuba Prenner [VIII]	162
68. France Prešeren [III]	165
69. Prežihov Voranc [IX]	173
70. Rogerij Ljubljanski [II]	178
71. Marjan Rožanc [XI]	179
72. Janez Ludvik Schönleben [II]	181
73. Tone Seliškar [VII]	183
74. Andrej Smole [III]	184
75. Dominik Smole [XI]	185
76. Josip Stritar [IV]	188
77. Gregor Strniša [XI]	191
78. Janez Svetokriški [II]	198
79. Rudi Šeligo [XI]	199

*Rimska številka v oglatem oklepaju pomeni številko zemljevida, na katerem so zaznamovane književnikove ljubljanske lokacije.

80. Ivan Tavčar [IV]	201
81. Janez Trdina [IV]	204
82. Primož Trubar [I]	207
83. Jože Udovič [XI]	210
84. Janez Vajkard Valvasor [II]	215
85. Josip Vandot [VIII]	217
86. Narte Velikonja [VIII]	218
87. Jovan Vesel – Koseski [III]	223
88. Anton Vodnik [VII]	223
89. Valentin Vodnik [II]	227
90. Božo Vodušek [VIII]	229
91. Dane Zajc [XI]	231
92. Žiga Zois [II]	237
93. Vitomil Zupan [X]	239
94. Oton Župančič [V]	246
Izbrana bibliografija	253
a) o zgodovini mesta	253
b) o književnikih	254
Drugi informacijski viri	256
Viri slikovnega gradiva	256
Avtorjeva zahvala	257

III. del**ZEMLJEVIDI**

Legenda oznak mestnih zavodov in javnih lokalov v besedilu in na zemljevidih 260

Zemljevid I:

Srednji vek, reformacija in protireformacija 264–65

Zemljevid II:

Barok in razsvetljenje 266–67

Zemljevid III:

Romantika in vzporedne smeri 268–69

Zemljevid IV:

Med romantiko in realizmom 270–71

Zemljevid V:

»Moderna« 272–73

Zemljevid VI:

Sodobniki »moderne« 274–75

Zemljevid VII:

Ekspresionizem, futurizem
in konstruktivizem 276–79

Zemljevid VIII:

Nova stvarnost in njeni sodobniki 280–83

Zemljevid IX:

Socialni in socialistični realizem 284–87

Zemljevid X:

Psihološki realizem in intimizem 288–91

Zemljevid XI:

Modernizem 292–95

I. del
POJASNILA

NAMESTO UVODA

Svet kot gostilna, ječa, norišnica ali kloaka.

Immanuel Kant, *Das Ende aller Dinge* (Konec vseh reči, 1794)

Stoji, stoji Ljubljanca,
Ljubljanca, dolga vas ...
Ljudska pesem

Med znamenite odlike mesta je treba šteti tudi to, da je rodilo v zadnjem stoletju tri kneze rimskega cesarstva in visoke cesarske in kraljevske državne ministre; čeprav iz različnih družin in hiš, so izšli iz ene same ulice, ki leži kakor trikot nasproti deželni hiši. To so gospod Ivan Ulrik, knez Eggenberški, Ivan Vajkard, knez Turjaški, in Ferdinand, knez Portia. Vsi trije imajo imenitna posestva na Kranjskem, a dva izmed teh brez dvoma priznavata Kranjsko za svojo domovino.

Razen visokega plemstva in deželnih uradnikov stanujejo v Ljubljani meščanske družine in veliko preprostega ljudstva, tako da biva v eni sami hiši, ki še ni posebno velika, po tri, štiri, dà, celo pet do šest družin. Večji del meščanov pa so tujci [...].¹ Od tod pride, da živijo med seboj tako rekoč v enem ovčnjaku Kranjci, Štajerci, Korošci, Hrvati, Italijani, Tirolci, Bavarci, Saksonci, Franki, Švabi, Šlezijci, Moravci, Čehi, dà, celo Danci, Pomorjanci, Holandci in Francozi, tako da obstoji tretji del meščanstva iz tujcev. Vendar imajo skoraj vsi iste navade, ki se ujemajo z nemško vrlino. In čudno je, da zapaziš v mestu, ki je tako bogato z vinom, malo sporov in preprirov. To je treba pripisati čuječnosti oblasti; ker jih je več, skuša druga drugo prekositi v čim večji pazljivosti. S tako pametno skrbjo mnogih se preprečijo vsi prepiri.

Janez Vajkard Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske* (1689; prevedel Mirko Rupel)

Pozdravljena častitljiva Jazonova hči,
počitek argonavtov, sedež škofije,
dvor knezov, zaščitnica vernosti,
prestol pravice, svetišče Muz
in dragulj radosti!

Janez Gregor Dolničar, *Epitome chronologica*, 1714²

Ljubljana, izmed avstrijskih mest najstarejša,
nadvse sloveča po prijetnosti, odličnosti, učenostih in škofiji,
preslavnega zgodovinarja Schönlebna domovina, vrvi od ljudi.
Trdnjava, ki se dviga nad njo, je bila dovolj odlična,
da je bila nekoč sedež tribunalov.

Janez Gregor Dolničar (okrog 1715; prevedel Luka Vidmar)

[...] kaj je do zdéj Ljubljana doživela; [...] kaj
vam bo Homêrov naših pesem pela.

France Prešeren, *Očetov naših imenitne dela* (1831)

¹ Oglati oklepaji v navedkih nakazujejo s tremi pikami izpuščeni del besedila ali vsebujejo pojasnilo avtorja *Literarnega atlasa Ljubljane*. Kjer je več navedkov iz enega literarnega dela istega književnika, sta naslov tega dela in njegov pisec navedena samo pod zadnjim navedkom iz tega dela.

² Navedek je iz knjige M. Habič, B. First, M. Drnovšek: *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes*, Ljubljana 1997, str. 9.

Kak *Tvoje* je bilo srcé goreče
za čast, in prid, in blágorstvo Ljubljane,
Ljubljane, ljubice nebes in sreče!

France Prešeren, *Janezu N. Hradeckitu* (1845)

Čaka te velika sreča,
ti Ljubljana spačena!
Ti kasarna boš sloveča
satana peklenskega!

France Prešeren, *Nebeška procesija* (1848)

Fárnih cerkvá pét íma Gospód Bóg v náši Ljubljáni,
tóliko túdi kasárn íma peklénska pošást.

France Prešeren, *Ljubljančanam* (1849)

Ko Jazon z ropom zalega dekleta
iz Kolhide kopita je pobral, [...]
se zadnjič bliz' Golovca je ustavil,
in tu Ljubljano belo je postavil.

Simon Jenko, *Ognjeplamtič* (1855)

Ljubljana se mi je zdela strašno velika, bogata, lepa, prijetna: prve dni sem imel toliko gledati in povpraševati, da se mi ni tožilo po domu kar nič ne.

Janez Trdina, *Spomini* (1868)

[...] v Ljubljani, ki ni le slovenska stolica, ampak tudi eden glavnih taborov, v katerem se zbirajo vnanji in notranji naši sovražniki. [...] Sploh je Ljubljana gnusno gnezdo samoljubja, servilnosti, farizejstva in vsakovrstnega spletkarstva.

Janez Trdina, *pismo Pavlu Turnerju* (1890)

Kedaj te videl bodem spet, Ljubljana,
izvoljena slovenska ti nevesta,
kedaj pod Grad me tvoj železna cesta
prinese narodnega spet tlačana?

Fran Levstik, *Kedaj?* (1872)

Pozdravi Bog te, belo mesto,
nad tabo sivi, stari grad;
iz daljne sem dežele zvesto
prišel te pozno obiskat!

Josip Stritar, *Popotne pesmi II: Ljubljana* (1868)

[...] pod tabo zemlja maje se in streska;
kam béži? Groza, strah povsod te čaka.
Strop poka, stene rušijo se kočí,
kje išči si zavetja v pozni noči? [...]

Ljubljana, prej po svetu malo znana,
imenovana redko med narodi,
zdaj, opuščena in razdejana,
zaslula boš povsod po ti nezgodi [...]

Josip Stritar, *Slovenska Lizbona* (1895)

Zaceli s časom se globoka rana,
srcá nam spolnijo se gorke želje:
spet, lepša, stala bela bo Ljubljana,
ponos Slovincu, dika in veselje,
pokrajinam slovenskim vsem svetišče,
vsem rodoljubja sveto bo ognjišče.

Josip Stritar, *Pokonci glave!* (1895)

Bog živi te, bela Ljubljana,
ti zdaj naš ponos in uzor,
Bog tvojega živi župana,
Bog živi ves *narodni* zbor!

Simon Gregorčič, *Beli Ljubljan* (1882)

Najlepša podoba mojih mladih sanj je bila Ljubljana. Vse se je razmahnilo, vse na široko razmaknilo v prsih, kadar sem pomislil nanjo. Niso mi veliko pripovedovali o nji; sam sem si bil ustanovil podobo, ki je bila sijajna brez prime-re. [...] Jeseni tistega leta, na vernih duš dan, smo se napotili po »préšce«. »Préšce« so okrogli koruzni hlebčki, ki jih pečejo kmetje otrokom, da z dobrim delom olajšajo trpljenje dušam v vicah. Naprtli smo si malhe preko rame ter se napravili zgodaj na pot. [...] Pred nami na obzorju se je belila Ljubljana in nad Ljubljano je sijalo sonce. Kakor visoko vzpet iznad močvirja, povišan v sam nebeški sijaj, je bil tam svet. Strmeli smo zamaknjeni v luč, ki ni bila zemeljska, ni bila naša. Bose noge so se nam udirale v blato, tresli smo se od mraza, težko smo nosili polne malhe; ali v srcu je bila misel:

»V Ljubljano, naravnost v to luč, za zmerom!«

Ivan Cankar, *Moje življenje* (1914)

Tudi v jutranjem soncu sem že videl Ljubljano; v maju. Tista svetloba je lila od vsega čistega neba tako nemirno in omamljivo, tako je opajala oči ter jih vabila v sanje, da so bile konture mesta še bolj zabrisane in zastrte, nego jih zastira jesenska megla. Vse ena sama celotna podoba, ena sama celotna lepota, brez tistih vsiljivih, klepetavih podrobnosti, ki žalijo oko, cepijo podobo in ubijajo lepoto.

Ivan Cankar, *Bela krizantema* (1910)

Ob topli jeseni, ob prelepem dnevu se je napotil Kurent v to staroslavno ljubljansko mesto, v to prestolico veselega pijančevanja ...

[...] Mnogo in mnogovrstnih težav in nadlog je izkusil slovenski narod, oj, in jih bo še več; za tolažbo in povračilo v teh hudih časih pa mu je Bog dodelil Ljubljano. [...]

Vse blagoslove tebi, Ljubljana! Večja in lepša mesta so na svetu – ali vendar ni ti enakega pod nebom! Pozdravljena, ti kraljica veselja, ti mati vseh sladkosti, ti botrca prešernih ur! Prav na sredo vseh nadlog te je postavila nebeška modrost, luč v temò, zeleno trato v pustinjo! Devetkrat obremenjen popotnik pride in te pozdravi; ko se poslavlja, si mu odvzela osmero bremen.

Ivan Cankar, *Kurent* (1909)

Nekoč je rekel ljubljanski župan doktor Ivan Tavčar lepo in resnično besedo: »Ljubljana je srce Slovenije, Trst pa so njena pljuča!«

Ivan Cankar, *Očiščenje in pomlajenje* (1918)

In kakor ovije se val okrog skal,
ob Gradu se lije Ljubljana,
vsa z mesecem posijana;
boječe se strehe stiskajo,
po vrsti križi mi bliskajo
poslednji, zlat pozdrav
in gasnejo v mraku daljav.

Oton Župančič, *Z vlakom* (1904)

Mimo Ljubljane in njenih prerokov,
od modrijanov, jalovih doktrin,
od literatov, borcev in uskokov
in v duhamorstvu zbranih starešin.

Oton Župančič, *Mimo Ljubljane in njenih prerokov* (okrog 1935)

Razen tega postane Ljubljana šele poleti mesto: pusta, na dolžino in širjavo neskončno raztegnjena, obupno nesrečna – z eno besedo, taka, kakor bi moralo biti vsako mesto, in kdor jo ljubi, jo mora še bolj ljubiti tedaj, ko srečuje na ulicah razoglave ljudi, slabotnih, potnih las, polzastrih pogledov, trudne, izmučene in zdolgočasene do smrti.

Izidor Cankar, *Golobje* (1909)

Ljubljano imamo vsi zelo radi, vendar nihče niti za trenutek ne dvomi, da je še močno kmetiška. Kar je gosposkega, je le pritiklina. [...] Kar je novejših cest in hiš, so take, da se jim Šempeter [nekdanje predmestje] čudi in jih prezira. Spomeniki se dolgočasijo, ker ne vedo, zakaj so tukaj; ljudje jih ne gledajo; oni bi morda gledali ljudi, pa jih tam, kjer spomeniki stojijo, navadno ni. [...] Ljubljančani smo vljudni, prikupni in prijazni. Kadar hočemo biti surovi, se zmerjamo v časopisih.

Izidor Cankar, *Obiski: Anton Foerster* (1910)

Ali veš, kako sva jo ljubila nekdanj? (Ti jo menda ljubiš še vedno?) Ko sem mislil nanjo iz daljave, sem si včasih zašepetal: bela Ljubljana – in sem jo videl belo kot golobico, kot nevesto, kot planjavo narcisov in so mi stopale solze v oči. (Bil sem otrok.) Ti si jo imenoval matjuško našo in jaz sem rekel: Ljubljana, ti si nam Sion. Ljubil sem jo vso tako, kakršna je. [...]

In danes me Ljubljana ubija; ne samo mene, temveč vse, ki smo jo nekdanj ljubili. Nerazumljivo mi je skoraj, kako se zgodi, da smo vsi v močvirju, ko stopimo vanjo. [...]

Vidiš, taka je Ljubljana, mesto zdravega zraka in kužnega ozračja; od zraka se debelimo, z ozračjem narkotiziramo misli. Taka je Ljubljana, razbojniško gnezdo poštenjakov, prestolica pregnanih kraljev, ki žive na tuj račun in od lastne zadovoljnosti, mesto vlačugarjev brez vlačug, ter ljubezni za vse, kar je lažnivo, slabo in grdo. [...] Mesto, ki se vedno smehlja, kadar obrekuje, in vedno obrekuje, kadar se smehlja; sejmišče strahopetnosti, sramotni kamen odkritosrčnosti, Olimpija hinavstva, Ahilova peta brez Ahila. [...]

O Ljubljana, ljubica naša sovražena, ali nam ne bo nikoli bolje s teboj?

Izidor Cankar, *S poti* (1913)

Ljubljeňa – Ljubljana

»Eheu, quo me, Ljubljeňa, rapis tui plenum? Kam me vlečeš, Ljubljana?«

Ivan Pregelj, *Osmero pesmi* (1926)

Nekaj spominov na zadnje ljubljanske sprehode mu je vzdramilo dušo. Obšla ga je skoraj nekakšna bridkost, žalost slovesa po Ljubljani, in se je ozrl. Iz rahle megle se je kakor iz koprene razmotavalo mesto. Poredno živo je kipel nad pozaspanimi strehami, ki so lovile šum cerkvenih zvonov, grad nad mestom. Kakor otrok je rasel iz zelenja, megle in pesmi, ki so jo peli zvonovi. V mestu se je budila ulica, mestna kuhinja, trg in gostilna. [...] »Ljubljana, zbogom,« je vzkliknil dijak prisrčno. »Saj nisem vedel, da si tako lepa!«

Ivan Pregelj, *Na vakance* (1927)

Nad ljubljansko univerzo sem skoroda obupal [...].

Srečko Kosovel, *pismo domačim v Tomaj* (1922)

Ljubljana je Smrt za vsakogar, Ljubljana je morilka vsega, vsakega.

Srečko Kosovel, *pismo sestri Karmeli* (1923)

Prišel sem v Ljubljano; kadar stopim v to mesto, postanem megla med meglami in Amen.

Srečko Kosovel, *pismo Francetu Pacheinerju* (1924)

Ljubljana je dolgočasna do smrti, vendar je tu pa tam kaj, kar bi človeka zanimalo in ga morda še celo poživilo sredi te strašne rakve.

Srečko Kosovel, *pismo Petru Martincu* (1924)

Ljubljana mori s svojo meglo in svojo moralo; kdor stopi vanjo, je že a priori zapisan ugašanju. Zdaj šele vem, kaj je Kras in sploh vse, kar ni Ljubljana.

Srečko Kosovel, *pismo Nadi Obereigner* (1925)

Siva melanholija Ljubljane.

Srečko Kosovel, *Ognjeno sonce* (okrog 1925)

Ljubljana mora postati »garage« svetovne drveče lepote. To je parola balkanske narave.

Ferdo Delak v »revue internationale active« *Tank* (1927)

Vse ulice so si bile pod Gradom v tišini podobne in temne strehe kakor pokrovi grobišč.

Juš Kozak, *Maske: Simfonija* (1940)

»Kje pa so te pravzaprav sneli?« je vprašal po kratkem premolku [»blokač«, to je vodja jetniškega bloka v nemškem koncentracijskem taborišču med II. svetovno vojno]. »V Ljubljani,« je odgovoril pisar redkobesedno. »V Ljubljani?« Blokač se je za hip zamislil in se nato veselo zasmel: »A, iz te nadarbine si. Čedno gnezdo. Ali ni to slovita božja pot?« ga je vprašal, kakor da ga ta okolnost še posebno zanima. Malnar ga je bedasto pogledal.

»Mogoče se motim,« se je spakoval blokač. »Toliko cerkva sem videl po mestu ... Toda gostinstvo imajo imenitno [...] Pri Figovcu so mi postregli z zrezki, tolikšnimi kakor pokrovec od stranišča,« je blokač obujal spomine. [...] »Dežela po milosti Franca Jožefa,« je razlagal Mensaarean Poljaku v neznosno poučnem tonu. »Pravzaprav nadškofija. Toda zdaj je tudi tam spodaj zapihal drug veter. Saj pripravljate združitev s Sovjetsko zvezo?« je strmo pogledal Malnarja. »No, zdaj boste jedli z večjo žlico!« je menil posmehljivo. [...] »Škoda,« je rekel zamišljeno, »da rinete v svetovno zgodovino. Rajši bi ostali v svojem zapečku.«

Vladimir Kralj, *Mož, ki je strigel z ušesi* (1961)

Sredi črnega neba je stal naenkrat bel steklen razsvetljen grad. To je bilo tisto! ... »Ein Schloß aus Glas,« sem rekel. To je bilo zdaj v resnici tisto. Svetloba je prežemala kožo, plašč, lase, dotikala se je kakor duh. Nobenega mojih treh nisem več čutil zraven sebe. [...] Stekleni grad je imel stolp in dolgo hišo. Oken ni bilo zapaziti. Je visel v oblaku ... je plaval kot luna? Na čem je sploh stal? Je bil med njim in mestom samo zrak? Ničesar nisem hotel vprašati, da me ne bi odvrle kli proč. [...]

Zjutraj [...] Skozi okno, na mestu, kjer je sinoči svetil stekleno beli grad ... je stalo staro poslopje, podobno grdi, rjavi razvalini, s štirioglatim okrušenim stolpom, z luknjami v nekakšni kameniti kroni, ki se je trdo zapičevala v oblache nad sabo. [...] Ni se zbrisal, da bi videl steklene stene palačnega gradu od sinoči ... Mogoče je, da se tudi zemlja tako hitro premika in se zdaj stekleni dvorec prikazuje ljudem na drugem koncu sveta.

Lojze Kovačič, *Prišleki* (1984)

L. 1941 je pred magistratom stal nemški džip z manjšo motorizirano enoto. Nekdo – le kdo? – je bil pregrnil s plahto spomenik kralja Petra I. na konju, ki se je vzpenjal po stopnicah mestne hiše. [...] Nemški oficir v džipu je bil prijazen mož in ljubljanski meščani okrog njega so se menili z njim v nemščini. O, koliko smo morali prestati od ljudi, ker je bila mama Nemka in smo se doma pogovarjali po nemško; vnaprej so nas označili za vohune, sovražnike, petokolonaše. A zdaj so se prav tile vljudno menili z vojaki v istem jeziku.

Lojze Kovačič, *Prah* (1988)

Če je npr. pred [II. svetovno] vojno padel kdo na Šmartinski cesti s kolesa, je bil to dogodek zunaj običajnega in vsi so prihiteli, da bi mu pomagali, da je vstal. Človek, ki je zdaj [med II. svetovno vojno] padel pod kroglo, krvaveče ali skrženo truplo pod kako fasado, je bilo nekaj čisto normalnega v zaprti dozi vojne, ljudje so se razbežali in se je jezili na [vosovskega] atentatorja. Zgodovinske so bile asirske vojne in razne dinastije, ki smo jih jemali v šoli, čas zunaj pa ni imel na sebi ničesar, po čemer bi sodil, da se ravnokar dela zgodovina.

Lojze Kovačič, *Preseljevanja* (1974)

Z vseh oken [...] so visele zastave ... trobojnice s peterokrako ... angleške in ameriške ... vmes rdeče ruske s srpi in kladivom, ki so delovale smrtonosno, kakor nemške s kljukastim križem v belih tarčah [...] Končno, bilo je konec vojne! [...] Partizani so imeli za oprtniki zataknjene šopke, v rokah so držali steklenice, ki so jim jih dajali civilisti iz špallirja [...] Videti je bilo, kot da so privreli ljudje iz vseh hiš, z vseh podstreh, nikogar ni bilo več, da bi vzdržal doma ... razen tistih 20.000, o katerih je govoril Rupnik, da jih imajo partizani zapisane, da jih pobijejo v mestu.

[...] Naslednja skupina je prikorakala v dolgi, razpotegnjeni vrsti... šli so eden po eden, meter drug do drugega... to je bila, vsaj zame, na novo razdeljena formacija! Peli so »Na juriš! Na juriš! Na juriš!« [...]

A bili so še eni, ki so delovali pomembno... Zagledal sem jih, najprej dva, potem tri... Civilisti s puškami. Z dolgocevkami na ramah, s pištolo ali fišeklijami [nabojnicami] okrog pasu, z rdečimi lakiranimi zvezdami na kapah, klobukih, plaščih... Gledali so okrog sebe odločno in zaskrbljeno... Kot policaji... Kdo so bili to? Ljudje so se jim v gneči umikali s poti... celo hostarji [partizani]... Niso se smejali, ne kakor civilisti ne kot partizani!... Slutil sem malo, kdo bi bili... tisti terenci ali aktivisti, kot so jim rekli, nevidni z ulic, hiš, podstrešij, ki so med vojno pazili na vse okrog sebe... na ljudi, sovražnike, stvari, beležili so vse, kjerkoli se je kaj zgodilo, ne da bi se kateri od njih pustil kdajkoli razkrinkati, kdo je pravzaprav v resnici. Ilegalci. Zdaj so bili tu... prikazali so se na dan... Ljudje so se jim umikali v drevo... s strahom in spoštovanjem... nobeden ni skočil ali jih objel... Kar rdeče se mi je naredilo pred očmi [...] In če me tile naokrog ne bodo ravno pobili, raznesli glavo, čreva v svojih mrežah na vse strani... potem mi bodo najbrž naravnali kosti, da še do doma ne bom prišel več [...] Rinil sem se nazaj skozi gnečo [...] bilo je kot v nekih vročinskih sanjah, v katerih sem moral sproti kriviti železno rešetko, da bi prišel do doma, skrivališča, do vrat [...] sem zagledal civilista z zvezdo na klobuku in puško pod pazduho, kako žene ob sebi moža v temnosivem rekeljcu, ki je imel roke zvezane na hrbtu... Bil je pomečkan, pokrit s pajčevinami, kot da so ga izbežali na podstrešju... opotekal se je, ker je civilist skoraj dirjal [...] Stekel sem domov [na Stari trg]... Morali bomo [mati, sestra, nečakinja] pri priči iz hiše, še preden se nas bodo spomnili [...] Tisti, ki smo ostali, bomo plačali!... čutil sem, da se bodo vrgli po nas kot božjasti v vseh prisposodobah!... še dvajset let pozneje in še ta hip opravljajo nadzor nad mano, me gledajo z očmi, v katerih je želja, da bi poginil ali pa dobivam njihova grozilna pisma [...] Mogoče smo bili res med tistimi dvajset tisoči, ki so jih morali ubiti v Ljubljani!...

Lojze Kovačič, *Prišleki* (1985)

1945. Novi čas! Vse novo! Duh se je spustil v mesto, na ceste, strehe, trge, fasade in se spremenil v zavest. Nova umetnost na pohodu! Preženite staro z vsem, kar imate pri roki. [...] Od jutra do noči in zore delovne brigade na cesti. Kolone prostovoljcev se vijejo od vsepovsod na križišča, stari, mladi, priletni, otročaji, iz ulic in vežic, težki tovarnjaki s težkimi priklopniki, konjske vprege čakajo, ljudje v tramvajih jim ploskajo, skandirajo. [...] Krampi in lopate spredaj, na repu samokolnice, pred izmeno zastavonoša, najboljši na akciji. Za njim transparent kvarta [mestne enote]. Za tem harmonikaš. [...] V oknih zraven slike, prapori, parole, sobne lipe. Na fasadah, ki so že oddavna podobne v pepelu stoletij pečenim krompirjem, girlande partijskih zastav in tribarvnic. [...] Tri stopnje človeka so (razlaga agitpovec): žival, premišljujoči človek, komunist. Stopiš iz hiše in že si sredi avantgardnega delavnika.

Ko se pripeljemo z [delovne] akcije v Ljubljano, gremo na agitacijski-propagandni pohod po mestu: od postaje po Tyrševi [Slovenski] na Kongresni trg in nato po Miklošičevi na železniško postajo in spet nazaj, kjer slovesno predamo listine z izpolnjeno normo brigadirjem druge izmene. Za demonstracijo so najprimernejši: kvart na Rimski cesti, mimo Glavne pošte in Slavije [glavnega sedeža policije nasproti Nebotičnika] do železniških zapornic pred Bežigradom [zdaj je tam podvoz Dunajske ceste]. Za vojaške parade (konjenica, tanki, artilerija) je potovnica: Bleiweisova [Prešernova] cesta (od Avtomatične ure na križišču Tržaške) do Delavskega doma [stavba na vogalu Gosposvetske in Prešernove ceste] in po Celovški na Ajdovščino v park pred sodnijo. Bakle v povorki krenejo s Kongresnega trga, kjer je najlepši pogled na stotine plamenic, po ozki Wolfovi čez Tromostovje in pri Magistratu mimo Škofije, kjer se najbolj bučno skandira vse do Vodnikovega in Krekovega trga pred Mestnim domom, kjer je razhod. [...] Za mitinge je ustrezen Kongresni trg s tribuno pred Univerzo ali stopnišče pred nunsko cerkvijo, od koder manifestanti z aktivisti in zadolženimi kričači gesel na čelu krenejo v vse smeri.

Lojze Kovačič, *Prah* (1988)

... takrat, ko je Tito pred volitvami obiskal Ljubljano... Vse mesto je bilo pokonci in ves internat [Dom Ivana Cankarja na Poljanski cesti 26] je moral v pospešenem maršu k zbirališču pred Narodni dom [Narodna galerija]. Deževalo je. Zdelo se je, da bodo ljudje drug drugega pohodili in zadušili... Vsa Bleiweisova [Prešernova cesta] je bila na gosto posuta s cvetjem, velik avto, sovjetski ZiS, je pripeljal, gladek in svetleč se kot ogledalo... Dekletom iz Lichtenturna [dekliška srednja šola in internat, Poljanska cesta 22] so se v dežju razpustili lasje v prejice, mokre haljice so se jim oprijele prsi in zadnjic... Z vriščem so se pognale proti limuzini. Spomnil sem se, da so Hitlerja prav tako obdajali, ampak nisem si dovolil, da bi pomislil naprej.

Lojze Kovačič, *Prišleki* (1985)

Pozimi 1945 [/1946] sem v zaporu – ponoči so [komunistična policija] odgnali domače [mater, sestro in nečakinjo] v taborišče in ko ostanem sam za zaklenjenimi vrati, prevezanimi še z vrvjo od zidu do dvernega zapaha, ker se bojim ljudi, posebno hišnih prebivalcev, ki hodijo v patroljah, me po treh dneh odpeljeta iz hiše dva miličnika iz Oddelka za narodno

zaščito, v vojni opremi, oborožena s strojnico – tedne in tedne prečepim v samicah: v temni luknji, nato v kleti, potem v drvarnici, nato v sobici nekdanjega Baragovega semenišča [sedaj so v njem Akademski kolegij, Pionirski dom in Slovensko mladinsko gledališče].

Lojze Kovačič, *Sporočila v spanju*, 1972

Leta 1947 se je proslavljanje zmage že umirilo. Tisti, ki so še sestavljali povorke manifestantov, so delovali nekako čudno, osamljeno, brez razpaljenega ozračja izpred dveh let okrog sebe, kakor ostanki minulega časa.

Lojze Kovačič, *Preseljevanja* (1974)

1947. Stražarji okrog Slavije [sedeža komunistične policije, imenovan po banki, ki je pred vojno delovala v tej stavbi, danes Ministrstvo za notranje zadeve, nasproti vhoda v Nebotičnik, Štefanova ulica 2]. V dolgih kožnatih plaščih do tal, roza ovratnih rutah, rjavih klobukih do oči. Kakšni obrazi! Taki, kot jih je treba imeti v tej resni državi ... popolnoma brezsmiselni, kot da ničesar več ne mislijo. Tudi ti si moraš nadeti takega, kajti četudi nisi ničesar rekel, bi se izdal. Navaditi se moraš, da ne boš nič več mislil.

1948. Stalinova slika v spalnici internata [...] dobiva poteze slabo obritega, zvijačnega branjevca [...], ki je ukradel zlato in je na poti k brivcu, da ga očedi in mu manikira nohte, da bi zlato lažje prodal v Londonu ali Švici. Maj 1945: velik dan, ko smo zvedeli, da je Stalin genij. Junij 1948: velik dan, ko smo zvedeli o Stalinu, da to ni. Pravzaprav še večji.

1951. Junij. Sobota po poroki. Na večerji pri Ž., bratrancu moje žene Vide, njeni poročni priči. Nekdanji visoki oficir kraljeve vojske. [...] hiša, v kateri smo, je do podstrehe polna strank. Iz enega stanovanja so naredili več enosobnih bivališč. V vsakem po ena družina. [...] Preprosti ljudje, med vojno so kdo ve kaj storili ali nič storili, a zdaj so menda pridni denunciantje nove družbe. Nemir, nezaupanje, strah, previdnost že, ko jih slišiš na hodniku. [...] Vsi pristni špiclji, z eno nogo v kletih Slavije, z drugo zunaj, to so pogoji, ki so na razpolago samo enkrat v 100 letih ... Sto in sto zarot. Informbiro. Križarji. Beli. Plavi. Vidalijevci. »Intelligence Service«. NKVD [sovjetski Ljudski komisariat za notranje zadeve]. Odpadniki! ... Oddajniki na delu dan in noč o vsem, kar se dogaja ... tule! tam! ... imena, priimki, dejstva, geste, namere ... vse. Bajta, polna klepetulj od kleti do strehe! Samo vprašanje ur je! ...

Lojze Kovačič, *Prah* (1988)

Banka Slavija, ki so jo zgradili 1938, videl sem jo še, ko je prišla izpod jute, nova, ogromna, bela, je zdaj sedež Državne varnosti [komunistične policije], hiša strahu s 375 okni, preštel sem jih, ko sem hodil okrog nje 52-ega in okleval, ali bi stopil vanjo ali ne prosit ministra potni list [da bi obiskal mater, sestro in nečakinjo, ki jih je slovenska komunistična oblast nasilno izgnala v Avstrijo, kjer so živele v taborišču razseljenih oseb v Kellerbergu].

Lojze Kovačič, *Kristalni čas* (1990)

1952. Vrnitev v Ljubljano. Tišina. Čepprav ima 50 krat več prebivalcev od mesteca D. P. Kellerberga [kraj pri Beljaku s taboriščem razseljenih oseb], kjer sem bil na obisku pri domačih. Tihota. Ljudje hodijo po pločniku kot oviti v šoto. Molk. Ena sama barva. Slepna okna. Železo, ki rjavi. Niti en nasmeh na obrazu od tam, iz globine. Oči se ustavijo na tebi, kot na nečem plitkem; na plašču, gumbu, nosu. Mraz. Bojazen. Poljub žene soldaški. Kot da si se znašel na mrtvi zvezdi, na mrzli krogli v sivem kotu kozmosa. Kje sem?

F. M. je glavni urednik mladinskega tednika. Med vojno je bil vosovec in likvidator na Gorenjskem. [...] Redakcija je v prvem nadstropju Kleinmayer-Bambergove hiše [na vogalu Miklošičeve in Dalmatinove ulice, kjer je bila v pritličju knjigarna], v bivši kuhinji, on ima svojo pisarno v kamri, nekdanji shrambi. V šali mi F. M. pravi »sovražnik« in »parazit«, ker nimam službe. To je najbrž še milo v primerjavi s tem, kar v resnici misli o meni. [...] kmalu za tem se, tudi na njegovo pobudo, vsa redakcija iz bivše kuhinje in shrambe preseli v prostorno staro poslopje, v emonsko hišo iz debelih, vlaknatih zidov zraven Narodne banke. [...] »Soba je velika, na lepem kraju, v centru smo, samo to prekletost Slavijo imamo pred nosom,« mi reče F. M. in z brado pokaže belo hišo nekdanje banke, ki kot da moli iz vrste malo ven na cesto. »Ne maram se vsako jutro srečavati z njihovimi ljudmi.« To se mi zdi čudno, saj morajo biti uslužbenci Slavije njegovi znanci in prijatelji. Nekega dne vidim, da ima v spodnjem predalu svoje mize pištolo. [...] Vsako jutro, ko pride v službo, potegne pištolo izza pasu, jo položi v miznico na desni, pri nogah, in jo pokrije s čepico, vsak dan ob 14. uri, ko gre domov, si jo spet zatakne za pas. [...] »Imam jo, da me ne bi pihnilo ...« Kdo? Kak svojec njegovih žrtev? [...] »Ne, ne ... tile bi me radi,« reče in pokaže z brado proti Slaviji ... *Tile, njegovi, njega?* ... »Ja, ja,« pokima resno. »Ne poznaš jih. Saj ne veš, kakšni mačefitarji [iz besede močefit = sperma] so to. Vsakogar lahko, kogar se jim zljubi.« Objame me okrog ramen ... »Tebe ne bom. Tebe še ne bomo, parazit ...«

Lojze Kovačič, *Prah* (1988)

To je bila čedna ulica [Cankarjeva cesta], promenada, na kateri je ljudska milica [komunistična policija] pred časom [po II. svetovni vojni] uprizarjala racije na fante, ki so nosili tarzanske frizure in swing hlače, ter jih s kamioni odvažala v delovne brigade.

Lojze Kovačič, *Resničnost* (1972)

Iz oči v oči z gradom na griču in stolpom smodnišnice ob njem. [...] Na njihovem jamboru so se menjavala zastave, ki so razglašale enkrat to vladavino, drugič drugo, njihove prihode ali poraze. Tribarvnica Kraljevine SHS, ki jo je zamenjala bela ponjava za brezpogojno vdajo, vesela italijanska s savojsko kronico, ki jo je zamenjal rdeč prapor s smrtonosnim kljukastim križem v beli tarči, tega pa, za pol dneva, 3. maja 1945, slovenska tribarvnica z modrim domobranskim orlom, nato je spet prišla na vrsto gluha, bela, katero je teden zatem dokončno nadomestila jugoslovanska trobojnica z rdečo petokrako, s srpom in kladivom v nji ter zlatimi resami na robu. Nikoli nisi videl ljudi nad obzidkom stolpa, ki so kot misli hitro menjali, spuščali in dvigali stare zastave za nove. [...] Na lepem je, proti večeru ali zjutraj, vzplapolalo na zastavišču blago druge barve, z emblemom, ki je zaznamoval zrak nad sabo, nas in mesto pod seboj za svoje.

Ta nasad pod zidom kazinskega dvorišča, z Nunami [Uršulinski samostan] na vrhu trga in Filharmonijo pod klancem, je bil prvi park mojega urbanega otroštva v tem mestu. Ne vem kolikič sem ga prečkal čez dan, z doma grede v središču mesta in vračajoč se nazaj v stari del pod gradom. [...] Zato je bil park [imenovan Zvezda] velik, skrivnosten, neka-ko nedotakljiv, okrog mene je vse drhtelo in stalo [...]. Vendar, bile so tudi druge stvari, ki so se odvijale v tem parku ali na trgu zraven, katerim sem bil priča in o čemer danes ne najdem več nobenega sledu. Denimo, razvpite demonstracije komunističnih študentov na univerzi in orožniki pod bajonetnimi mušketami [...] Ali stojnice Miklavževega sejma s turškim medom, vrbovimi korobački in škofovskimi palicami iz krep papirja, ki je postajal iz leta v leto revnejši, kolikor bolj se je bližala vojna, dokler ni od njega pod nemško zasedbo ostala le še mizica oziroma voziček, s katerega je Gregor S.[trniša] prodajal otroške knjige svojega očeta, pesnika in tiskarja Gustava, katere je Gregor tudi ilustriral. [...] Kmalu potem so začeli v osredje parka postavljati nekaj metrov visok zlepljen kubus iz snežnobelega zrcalnega marmorja, na katerega so z žerjavi in navadnimi vitli vzdigovali kose konja in brona in dele jezdeca, trupa kralja Aleksandra I. Zedinitelja [...] A komaj nekaj tednov zatem je kraljevina SHS vzdignila belo zastavo na stolpu in samo nekaj dni po prihodu motorizirane kolone [italijanskih] bersaljerov so začeli s kladivi in jeklenimi hruškami razbijati in tolči konjensko dvojico na vrhu kubusa [...] V drugem letu vojne zatem je bila zraven na Kongresnem trgu pod vodstvom ljubljanskega nadškofa skupna molitev šolske mladeži za mir in procesija do cerkve na rakovniškem griču [...] Še prej, v prvih mesecih italijanske zasedbe, je bil vsako jutro in večer obred dviganja in spuščanja kraljeve zastave v paru s črno srebrnim praporom fašijev na prizidku Kazina ob častnem vodu in godbi na pihala. [...] Potem, sredi leta 1944, je bil trg od Nun do Filharmonije nabit z ljudmi, ki so jih sklicali na prvo protikomunistično zborovanje. [...] tačas, ko je s stopnic pred Nunami z odra, oblečenega v domobranski grb, govoril Leon Rupnik, slok stavec z belo bradico, predsednik Ljubljanske pokrajine in predsednik vseh županov, poveljnik in general v novi uniformi domobranske vojske [...] Jeseni, ko je šla vojna h koncu, je domobransko vodstvo postavilo na ogled (tam, kjer so za božič prodajali smrečice s kolobarji) odprte rakve z ljudmi, ki so jih pobili partizani. To so bili kmetje, možje, fantiči, ženske srednjih let, eni še sveži, drugi napol pesek, vsi še v predpasnikih, klobukih, rutah, z gumastimi škornji na nogah ali bos, kakor so jih pač morilci dobili na polju ali okoli hiše. [...] In nato je nekega jutra prišel, kar se je s strahom in brezupom, z veseljem in slo po maščevanju pričakovalo skoraj vsake tri mesece: konec vojne. Kongresni trg je bil poln glav in pohojenega cvetja: od zmage, kričanja, muzike, pisanih vrst zavezniških zastav se ni dalo dihati. Na balkonu Univerze je v kapi z visokim oglavjem govoril Banditenführer, Maršal Tito [...] In potem se je začelo, kot da se je realnost šele zdaj spočela, in se nadaljevalo vse do leta 1953, kot da je ta dolgi trg s parkom vzdolž njega nekakšen moderen pandemionij, na katerem ne sme iti nič več v izgubo.

Lojze Kovačič, *Vzemljohod* (1993)

V. Z. [...] Je slikar. [...] Stanuje v tisti gizdavi, modro beli secesijski hiši nasproti hotela Union, ki ima velike kipe iz marmorja na slemenu. [...] Portretira me v tisti kričeči karirasti srajci, ki sem jo dobil nedolgo tega od Rdečega križa. Medtem ko me slika, igra na tleh gramofon na ročko. Jazz, prepovedan. (S ploščami ga oskrbuje glasbeni urednik Radia Ljubljana.) Bleščeči ovitki [plošč] so kakor sibilski pozdravi iz Evrope. Beli in rjavi muzikantje, zamorci, trobente, velike in male, bobni, pozavne. Vendar najlepša ulica v Ljubljani, Miklošičeva, hišne fasade s pozlato, razgled z okna, hotel nasproti naredi vse bolj umljivo. [...] Tu in tam med pesmijo pogledam V. Z., če kaj učinkuje nanj ta svet svobodne filozofije in ustvarjanja ... zahodni svet komforta, erozija, luči vseh barv, lepih teles, užitka v najvišji kvaliteti. [...] Nič ne spregovoriva, ne on ne jaz, glasba ni materialna gmota, samo v zraku plava, ko veter, ki bo kmalu minil [...] Pred hotelom stoji plava limuzina ... nekaj ljudi jo obkroža, ogledujoč jo z rešpektom, z rokami na hrbtu ... limuzina

se sveti ko plavo ogledalo, iz inozemstva je ... V hotelu ne stanujejo več le funkcionarji, skupščinski delegati z dežele in aktivisti, ki nimajo stanovanj v Ljubljani, pod svojo streho že jemljejo tujce in notri menda, kamor nihče ne sme, sedi za pultom livriran vratar ... »Včasih gledam skozi daljnogled v hotelske sobe,« mi reče V. Z. »Pred dvema dnevo- ma sem videl par, dva tujca. Gola sta hodila po sobi. [...] Take nežnosti še nisem videl ... Niti malo ni bilo nagrauzno, ko sta se ljubila ...«

Društvo književnikov. Nekdanji salon v Mayerjevi hiši na Wolfovi [ulici pri Tromostovju, v njej je danes banka] nabi- to poln in vse druge sobice in stranski prostori tudi. V salonu so mizice za štiri in okrogle mize za več oseb. Nekateri sedijo zase, drugi v svojih zaključenih družbah. Veliko piscev vidiš. Moral bi poznati zgodovino vsaj za trideset let nazaj, če bi jih hotel razvrstiti po tem, zakaj tičijo eni skupaj, drugi narazen. Tu zasedajo uredniki in sodelavci Doma in sveta ... drugje redakcije in pisci Ljubljanskega zvona, izdajatelji Dejanja ... uredniški kolegij Novega sveta ... so možje okrog Modre ptice. Celo živo kazalo literature imaš pred sabo. [...] Sedijo tesno skupaj, ali daleč vsaksebi in sprti med sabo. Koliko pevcev ima ta dežela! Pisanje je pravi nacionalni šport. Samo poslušati ne smeš: »Neroden žur- nalist!« ... »Slabo komponirana reč« ... »Zanič spisano« ... »Intelektualni Tartuffe« ... »Glej ga, našega največjega nacionalnega hinavca« ... »Lažni talent, ponarejena harmonija. O inspiraciji ni sledu« ... »Misli, da je oče naroda« ... »Piše samo še, da bi zaslužil denar« ... Ne berem ga« ... »Bral sem njegove referate, prideš na isto.« ... »Kakšen šarla- tan!« ...

Vsak dan kajpak v službo [kot lutkovni pedagog v Pionirski dom, v nekdanje Bagarovo semenišče, v katerega je po II. svetovni vojni komunistična oblast po izgonu staršev Kovačiča za nekaj časa zaprla] in nazaj. [...] Drugo pa je sistem, uprava, sestanki, samoupravljanje, sistem sploh, ki te že pri vratih v službo ohromi in razkosa tvoj obrambni stroj ... Ampak z otroki delam zares, včasih čez meje svojih zmožnosti, od njih imam naposled korist, utrjujejo me, vlivajo mi voljo do življenja [...] Kolikokrat so te hoteli že pognati na cesto, ker si bil po njihovih občutkih preveč neodvisen, premalo masovnega dojenčka ... deset uprav, tri prisilne povrhu ... mladi licemerci iz nižjih služb Slavije in [Komunistične] Partije, ki so si za spremembo hoteli postlati v direktorskem fotelju, zasliševanja pred mikrofonom, kot da bi te ujeli na diverzantskem poslu v kleti svoje hiše ... 1974, 1976, 1978, še 1980 ... a po vsaki upravi je ostalo samo več sekretarjev, več z usnjem prevlečenih blazinjakov, miz iz mahagonija ... in manj svinčnikov in krede v učil- nicah ... Ampak gledati moraš proč. Ker drugače ti gre ob samem gledanju na bruhanje ...

Revolucija. Če bi se intelektualci vadili v nepomembnih položajih, bi obvladali poglavitne. Kajti ko nastopi revoluci- ja, izgubijo korenine v glavi. Revolucijo delajo delomrzneži, topoglavci, kramarji človeških duš, banditi, preračunljivci, pisana sodrga z dna družbe. Intelektualci so v načelu proti njim, a v isti sapi oznanjujejo, da je revolucija potrebna in da brez nje ni napredka. Naposled drhal okličjejo za narodne junake, za Petre Klepce po vaseh in prve Martine Krpa- ne v glavnih mestih.

Ta Ljubljana, vlažna ... cementni zid ob Tromostovju, iz katerega se svetijo beli kamenčki, rdečkasta Frančiškanska cerkev, kulisa, zaokrogleni Filipov dvorec, obrežne hiše, razvrščene ob njem, ozke, široke, vse dol do Gallusovega [na- brežja], potem škofija in kanoniške hiše, Vodnikov licej [najbrž Mahrova hiša na Krekovem trgu št. 10, kajti licej so zaradi poškodovanosti po potresu podrli in naredili na njegovem prostoru tržnico], ki vonja po prsti, miših, mravljah, grad nad sabo ... zdaj, ko vodim Nemca (Gerda Raucha) 18. januarja 1987 po mestu in on vzklika »Eine schöne Stadt!« (kar od moje mame, Nemke, nisem nikoli slišal ali kot otrok preslišal), postojim in se s hrbtom naslonim na zid: tudi jaz zdaj vidim Ljubljano, karamelno rjav zid bazilike, pozeleneli šlem kupole na njej, zeleno klorofilno vodo, štirioglati izletniški čoln na njej in stotine okvirov različnih oken in okenc okrog vode – kot otrok sem vse to imel vse- skozi zgolj za pozidano naravo! – zdaj čutim zid, vonj, božjastnost spomenikov, barjanskega neba, tla, duha in zavest tega mesta. Moja starost se je končno zblížala s starostjo in doživetjem te arhitekture.

Lojze Kovačič, *Prah* (1988)

»Čudno se počutim, namreč zaradi tega, ker ... nekako nisem rojen v Ljubljani in skozi in skozi čutim, da ne spadam vanjo, gledam jo nekako na način tujca po eni strani, po drugi strani človeku ne zadošča. Zelo rad bi se od časa do časa kam preselil. Preseliti se nikamor ne moreš, ker si se rodil kot Slovenec, ker ni nobenega drugega centra več [...] kot se lahko recimo Američani z vzhodne na zahodno obalo ali Rusi iz Moskve v Sibirijo. Pri nas te možnosti ni – tukaj si kar priklenjen. In že ta fakt, da nikamor ne moreš, najbrž človeka utesnjuje, pa četudi ti je mesto, v katerem živiš, popolnoma všeč.«

Dane Zajc, *izjava Silvu Teršku* (1983)

Koga sem namreč imel vse rad v tistih otroških letih, imel rad ali kako drugače norel za njim! Prav vse telovadce pri Sokolu, tiste iz Vodmata in one s Tabora, vse tečajnike skrivnostnega plesnega tečaja v gostilni pri Malissu, ki jih je razgnala policija, vse poznejše aktiviste, internirance in partizane: Prelečevega Borisa, Počrvinovega Vinka, Smoletovega Milana, Frasovega Toneta in Frasovega Ludvika, Rožičevega Edija in Balohovega Pavla. Rad sem imel tudi vse komuniste, vseh tistih pet konspirativnih fantov in deklet, ki so se zbirali v Lasanovi gostilni za Kemično tovarno: Markičevega Zdravka, Kogojevega Rada, Bežanovega Frica, Okretičevo Zorko in Koroščevo Tino. Ljubil pa sem tudi vse farske podrepnike iz salezjanskega doma in vse člane fantovskih odsekov, poznejše belogardiste in domobrance: Škobernetovega Cirila in Škobernetovega Metoda, oba Mežnarjeva fanta, Sama in Borisa, Prekovega Lojza, Prekovega Janeza in Prekovega Jožeta in tudi Prekovega najmlajšega, Pavla. Ljubil sem oba domobrankska pisuna in hujskača, falirana študenta, Kolenčevega Staneta in Selanovega Marka, še bolj pa mi je bila pri srcu Markova sestra, gospodična Marija. Ljubil sem tudi vse tri ovaduhe in izdajalce slovenskega naroda, ki sem jih poznal: Šerajevega Karla, Vodnikovega Janeza in Bitežnikovega Lenarta, imenovanega Papagajček, a ljubil sem tudi njihovega likvidatorja, Bezlajevega Franca, imenovanega Franta. Rad sem imel zmedenca Rožičevega Ladota. Ljubil sem italijanskega vojaka Maria Belardinija, ljubil profesorja italijanščine na realni gimnaziji v Vegovi ulici, fašista Luigija Melassija, ljubil celotni italijanski grenadirski oficirski zbor iz vojašnice na Poljanah, pa tudi anonimnega italijanskega vojaka, po vsej verjetnosti Kalabreža. Ljubil sem vse tri vojaške vlačuge, tisto počestno, Tratarjevo Francko, in onidve, nekoliko imenitnejši, salonski, Krakarjevo Mileno in baletko Valerijo.

Marjan Rožanc, *Ljubezen* (1979)

Vesélil sem se mračne, svete jeze,
ki sem jo zbujal v družbi, med meščani,
škandale delal, žalil vse, kar leze
po tej častitljivi, brumni Ljubljani.

Vitomil Zupan, *Vestigia hominis daedalensis* (1949, pesem iz ječe)

V kratkem obdobju sedmih let si bil lahko vse najboljše in vse najslabše hkrati in zapored, leta 1941 si bil zločinec po kraljevskem zakonu o zaščiti države, v letih [II. svetovne] vojne si bil lahko vse – odvisno je bilo samo od miljeja (junak v hosti – mrlič v rokah gestapa, Mussolinijev in Hitlerjev odlikovanec – na smrt obsojeni v rokah partizanov, belogardistični svetnik in mučenec – kvizlinška svinja v očeh pripadnikov Osvobodilne fronte, vse možnosti so bile na izbiro), po vojni so se okoliščine spremenile, a spet si imel veliko nasprotujočih si možnosti, za malenkost si lahko postal iz zaslužnega [partizanskega] borca – protiljudski element, veliko O. R. (O. F. je kratica znane Osvobodilne fronte. O. R. pa v ljudskem jeziku pomeni medvojno oprezno rit) torej – veliko »opreznih riti« pa je postalo zaslužnih borcev za socializem, klerikalci so postajali borbeni partijci (čemur se seveda nobena revolucija ne more – morda tudi noče – izogniti), po letu 1948 pa si bil lahko kot bivši narodni heroj čez noč informbirojevski zločinec zoper ljudstvo in državo. To je dialektika politike.

Vsak izmed navedenih izrazov pomeni neko kvalifikacijo na nekem političnem ceniku.

Jaz pa sem bil znan in slovit v svojem rodnem mestu, bolj po aferah, škandalih in zlobnem jeziku kakor po svojem delu ali talentu. Kot inteligentna žival sem namreč prekleto len, zelo naglo pa opažam tuje pomanjkljivosti in napake in znam prav hudobno-smešno govoriti o njih. Dobil sem tudi nekaj nagrad za srednjeverstna, naglo napisana dela. Moje slike so bile v časopisih. Veseljačili smo po lokalih, govorili, kar nam je prišlo na jezik, plezali na spomenike, zapeljevali žene in dekleta, delali škandale po razstavah, zbijali šale, ležali doma po tepihih in streljali v strop, delali dolgove in živeli kakor na Tartarugi. Ni čudno, da si človek tako ustvarja iz dneva v dan bolj znano ime. V nočeh sem sicer napisal tudi nekaj romanov in dram, ki pa niso zanimali nikogar. Nekaj založb mi je izplačalo honorar za rokopise, ki niso bili nikdar tiskani. Potem je le izšla neka knjižica, zaradi katere so me krepko napadli vplivni možje v časopisih [Boris Ziherl, Ivan Potrč]. Bila je drama [*Stvar Jurija Trajbasa*, 1947], napisana pred [II. svetovno] vojno, imela je celo idejo – »zoper fašizem«. Ideja pa je dialektično delovala tako, da so me izpljunili [komunistični] mandarini, češ da leti na »obstoječi red« in mi je iz nje bral celo državni tožilec na obravnavi nekako eno leto po njenem izidu. V čas »socializma« delo vsekakor ni pristajalo, to je res. Hotel sem povedati, da so mi vse te prigode v mestu s tedanjimi 120 tisoč prebivalci napravile ime. [...] Potrudil sem se, da sem si nakopal vse od javnega mnenja pa do zgražanja znancev in javnih delavcev. Iz Društva slovenskih književnikov so me izključili soglasno. Največji pisatelj od živčih [Prežihov Voranc] pa je odločno odklonil vsako intervencijo in tudi glasno in jasno povedal zakaj. [...]

Potem so me naglo in nervozno zbasali v velik avtomobil brez posebnih oznak, mi porinili dva revolverja pod rebra in me peljali skozi prijetno sončno dopoldne mirnega mesta [...] me izkrcali na dvorišču zelo grde stavbe [najbrž zapor ob Miklošičevi cesti] in me odpeljali skozi štiri železna rešetkasta vrata. Porinili so me v ozek prizmatičen prostor pod stopnicami, kjer je bilo visokemu človeku nemogoče stati zravnano. [...] Medlo sem se spomnil pripovedi

o tej zlovešči stavbi. Da je slišati včasih iz nje krike, glasbo in spet zamolkle krike. Da tu izginjajo ljudje. Ne premišljati o tem! Zdaj pride tisti major varnostne službe, ki sem ga udaril v restavraciji! Ne premišljati o tem! Josip je bil tri mesece tukaj notri – in ko je prišel ven, je bil spremenjen. Kaj se je dogajalo – o tem ni zinil živi duši. O čem je molčal? [...] Bila je – obtožnica. Strahotna nemorala in perverznost, poizkus umora, poizkus posilstva – in kar iz tega nujno izhaja – sovražna propaganda, izdaja domovine in špijonaža. Tri, štiri strani. Svojim očem nisem mogel verjeti. Veliko stavkov sploh nisem razumel. In kakor bi sploh ne šlo zame. [...] »V imenu ljudstva« sem dobil sprva 15 let, kasneje so mi to zvišali na 18 let, ker sem se baje »neprimerno vedel na sodišču [Tavčarjeva ulica 9]«.

Vitomil Zupan, *Levitana* (1982)

Tukaj je zadnja postaja Ljubljane,
kadar prehodiš vsa pota noči,
tu srečaš v bratskem objemu pijane
cipe, poete in zgledne meščane,
tu kot v peklu ob tej uri zbrane
duše zgubljenih ljudi.

Lojze Krakar, *Kolodvorska restavracija* (1959)

Ljubljana me je zmeraj mučila, me strašila in mi ležala na duši. Zmeraj sem rad odhajal iz Ljubljane na tuje. Res pa je tudi, kadar sem se vrnil, sem z vnemo segel po naši literaturi, prelistaval Trdino in Jurčiča in Murna in bilo je, kakor da sem potreboval sok domačije, ki je zunaj usahnil v meni.

In kako je z našo, slovensko skupščino? [...] provincialen kvader, oblit s češpljevim kompotom, kot je bronasti friz okrog vhodnih vrat imenoval ljubljanski ljudski humor.

Primož Kozak, *Peter Klepec v Ameriki* (1971)

Ljubljana je arhitektonsko zavožena, podeželje prav tako. Naše vasi ni več. Za današnjega človeka je lepo samo tisto, kar je drugačno od starega. Politiki so korumpirali arhitekta, ti pa pridijo mesto in pokrajino.

Jože Udovič, *Dnevnik* (24. januarja 1981)

Podobe: zvečer pred Prešernom stara ženica, ki pobira ostanke na trgu. Sedela je v rumeni svetlobi na stopnici in prodajala šopek rož, ki so ga pustile branjevke. Muza, kip pesnika, spodaj ona – nekaka simbolika je bila v tem.

Jože Udovič, *Dnevnik* (26. junija 1981)

Od početka je tu napaka,
vetrovi, potresi, omamna vrata,
vsakdo pride sem kakor na izlet
ali na ropanje in se ujame,
obide ga nekaj zavratnega,
eno izmed svetišč geocentrizma,
v njem je nenehen zanosni preplah.
Tu se vse vrtiljaki okoli napake,
vrtiljak s kaskaderji, artisti,
rokohitrci, sekretarji, grobarji,
arhitekti, direktorji, futurologi.
Obzidje se vrtiljaki z vsemi stolpnici,
v pritličju tobak, limone, krzno,
trgovine z busolami in pilulami,
nadstropja z uradniki in uredniki,
amfore, baročni angeli, papige,
nazadnje zračni mostovi s pesniki,
komandosi, tajnimi obredi, heroji,
kamikazami, jodlarji in zastavami.
Neodkrita napaka se vrtiljaki neusmiljeno
in meče ljudi na svoj obod.

Edvard Kocbek, *Naše mesto* (1969)

In šele opolnoči se v vladni palači umirijo
zbrani oblastniki stoletja in vržejo tarok,
blaga, edina izvirna ura slovenstva.

Edvard Kocbek, *Sosed na oblaku* (1969)

Mala terasa
in spodaj Ljubljana,
pomanjšana,
da odnesla bi od tu
bele hišice v predpasniku.
Tukaj, s te male terase
na sredi Ljubljane,
ta hip lahko
bi dosegel Krim z roko.

Gregor Strniša, *Na vrhu Nebotičnika* (1969)

– Tole mesto, tu za nami,
s svojimi tisoči luči,
cestami, palačami,
to mesto, to je fizika.
Barje: metafizika!

Gregor Strniša, *Žabe* (1969)

O ATLASU IN IZBORU KNJIŽEVNIKOV

Velika tuja mesta, posebno državne prestolnice, imajo mnoge slikovne in fotografske monografije, pregledne, priročnike in vodnike, ki obiskovalce in vse zainteresirane seznanjajo z različnimi vidiki mestne preteklosti. Med takšne publikacije spadajo tudi mestni literarni atlasi. Ljubljana je že vsaj dve stoletji kulturna prestolnica Slovencev in že dvajset let tudi glavno mesto naše države, vendar ga doslej še ni imela. Sedaj ga dobiva prvič.

Literarni atlas Ljubljane je namenjen tistim, ki jih zanima literarna preteklost slovenske prestolnice, in sicer od predliterarnih, slovstvenih omemb in začetkov v srednjem veku, reformaciji, protireformaciji in baroku ter od razsvetljenstva, ko se je leta 1779 začela z almanahom *Pisanice* razvijati slovenska književnost kot samostojen besednoumetnostni pojav, do sodobnosti. Članki v *Atlasu* opisujejo, zemljevidi pa kažejo, kje v Ljubljani so se slovenski književniki rodili, prebivali, se šolali, delali, ustvarjali, se družili in zabavali, si nasprotovali, se spopadali, se zapletali v družbenopolitično dogajanje, bolehalo, umirali in kje so jih pokopavali. Mnogi so postali žrtve oblastniškega nasilja. Vsi v mestu niso prebili celega življenja, nekateri samo krajše obdobje ali pa so ga le obisk(ov)ali. V Ljubljani je živelo več slovenskih književnikov, kakor jih omenja *Atlas*, saj ta prinaša samo njihov izbor. Če bi avtor upošteval vse, bi za izdelavo tako obsežnega *Atlasa* potreboval še desetletja, kajti potrebno bi bilo dolgotrajno arhivsko raziskovanje. Poleg tega je *Atlas* moral biti dokončan v skladu z določili o subvencijah knjig v določenem roku. Zato je bilo treba narediti izbor književnikov. Ta upošteva samo preminule osebe, predvsem tiste, ki veljajo za pomembne, značilne ali prelomne v slovenski književnosti. Dodani so tudi nekateri književniki, katerih literarna ambicioznost je bila večja od njihovega literarnega daru, vendar je v njihovem opusu kakšno literarno delo opazneje povezano z Ljubljano, ali pa so imeli kulturne in politične položaje, s katerih so pospeševali ali zavirali slovensko književnost. Upoštevani so tudi nekateri književniki, ki so bili nasprotje prejšnjih in so iz različnih vzrokov (o)stali na robu družbenega in literarnega dogajanja. Kljub temu so bili posebna, čeprav za mnoge dvomljiva ljubljanska zanimivost. Sicer pa v *Atlasu* prevladujejo slovenski književniki, ki so, večinoma bolj po imenih, splošno znani, ker so del šolskega pouka. V *Atlasu* je tudi nekaj književnikov, ki niso del šolskih učnih programov, čeprav njihovi opusi večkrat vsebujejo kakšno uspelo literarno delo, ki po pomenu presega skladovnico »umotvorov« plovovitih piscev.

Atlas torej zajema kakovostno neenake, različno (ne)uspešne ter različno literarno in nazorsko usmerjene, tudi diametralno nasprotujoče si in delujoče književnike, ker

so eni in drugi hote ali nehote oblikovali literarno dogajanje v prestolnici ali pa postali predmet različnih manipulacij. Tudi v slovenski književnosti niso brezobzirni boji za uveljavitev, položaje, moč, oblast in slavo nikakršna redkost. In ko sta književnost naskočili še ideologija in politika ali pa se jima je sama prepustila – naivno misleča, da ji bosta omogočili absolutno ustvarjalno svobodo – so bile v nacionalni prestolnici farse, groteske in tragedije književnikov neizbežne. Posebno pomenljiva in za več humanističnih ved je zanimiva smrt književnikov, njihovi pogrebi in obredi, ki so jih spremljali. Kadar je avtor *Atlasa* imel o tem podatke, jih je navedel. Enako velja za podatke o usodi posmrtnih ostankov književnikov in pokopališčih, na katera so jih pokopali, saj odnos živih do mrtvih kaže, kolikšno civilizacijsko stopnjo premorejo družba, politični sistem in mesto.

Na obseg člankov o posameznih književnikih je najbolj odločilno vplivala raziskanost njihovih biografij. O večini so namreč na voljo le skopi podatki, saj slovenski književniki »nimajo« biografij, ki bi kontinuirano in natančno preučevali njihova življenja ter o njih objavljali celovite dokumentirane življenjepise ali prikaze posameznih življenjskih obdobj z natančnimi navedbami lokacij, kot je pri vseh pomembnejših tujih književnikih običajno. Zato je avtor iskal podatke po različnih virih: v arhivih, opombah zbranih del književnikov, predvsem pa v člankih po zbornikih, revijah in časnikih; največkrat v takšnih, ki po sedaj veljavnih merilih za vrednotenje strokovne periodike literarne vede niso nič vredni. Toda za izdelavo *Atlasa* so bili dragoceni.

Vzrokov za primanjkljaj biografij in čistih biografskih člankov na Slovenskem je več. Omeniti je treba vsaj dva. Prvi tiči v preusmeritvi slovenske literarne vede v drugi polovici petdesetih let XX. stoletja. Tedaj je namreč opustila tako imenovano pozitivistično metodo in z njo vred tudi raziskovanje biografij književnikov ter se preusmerila k interpretiranju njihovih literarnih besedil. Odtlej večinoma velja raziskovanje biografij z arhivsko dokumentacijo za odvečno, staromodno, manj vredno in celo nepotrebno, zato se ga le redki raziskovalci lotevajo velikopotezno; poleg tega ni ustrezno financirano. Biografske knjige, razprave in članki so postali redkost. Zato so za večino slovenskih književnikov na voljo le pičli biografski podatki, ki prehajajo iz leksikonov v enciklopedije in obratno, večinoma brez arhivskega preverjanja (saj nima nihče več časa niti denarja, da bi to delal), včasih z napakami vred. Skopi podatki pa so vedno brez natančnih navedb njihovih prebivališč in datacij. Ta »preobrat« v slovenski literarni vedi je v svoji enostranskosti tipično slovenski, kajti

na angleškem, francoskem in nemškem govornem področju je biografika ostala še naprej cenjena in za bralce zanimiva. Tamkajšnja strokovna javnost ji ne glede na modne tokove v literarni vedi priznava upravičenost in potrebnost, zato je njena produkcija živahna.

Drugi vzrok za primanjkljaj slovenske biografike je slovenski politični sistem v drugi polovici XX. stoletja. Tedanja komunistična oblast je pričakovala in zahtevala ocene zgodovinskih oseb in njihovega delovanja, ki so morale biti skladne z vnaprejšnjo ideološko shemo njenih domnevnih idejnih prednikov in nasprotnikov, pa čeprav so ji dejstva oporekala. Kdor je ni upošteval, so ga doletele različne nevšečnosti, blokade, obsodbe in kazni. Nekaj značilnih primerov:

Dr. Anton Slodnjak je moral zaradi svoje knjige *Geschichte der slowenischen Literatur*, ki je leta 1958 izšla v Berlinu in uspešno promovirala slovensko književnost v tujini, opustiti profesuro na ljubljanski Filozofski fakulteti. Ljubljanski kritiki, ki so pripomogli k Slodnjakovi opustitvi profesure, pa niso bili sposobni napisati nobenega takšnega literarnozgodovinskega dela, kaj šele da bi kaj podobnega objavili v Sloveniji ali tujini.

Dr. France Koblar je okrog leta 1960, potem ko je dokončal urejanje *Zbranega dela* pesnika Simona Gregorčiča v zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*, napisal o pesniku še monografijo. Ta je bila prva od načrtovanih monografij, ki naj bi dopolnjevale *Zbrano delo* vsakega književnika. Toda edini tipkopišni izvod monografije o Gregorčiču je po oddaji v ljubljanski Državni založbi Slovenije za dlje časa skrivnostno izginil. Skrivaj so jo tehtali oblastniški ideologi (med njimi je bil tudi Koblarjev nekdanji dijak Boris Zihlerl), potem pa monografija v tej verziji, v tej zbirki in pri tej založbi ni smela iziti. Komunistične ideologe je v monografiji motila predvsem Koblarjeva obravnava Gregorčičevega kritika, katoliškega teologa in nasprotnika slovenskega političnega liberalizma dr. Antona Mahničā. Hoteli so, da bi ga napadel z njihovih pozicij in bolj kot dopuščajo izpričana zgodovinska dejstva. Odtlej Koblar ni več sodeloval niti pri zbirki *Zbrana dela*

slovenskih pesnikov in pisateljev niti z Državno založbo Slovenije. Predelano monografijo je leta 1962 izdal pri Slovenski matici; zbirka *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* pa je še vedno brez monografije o Gregorčiču.

Literarnega zgodovinarja prof. Franceta Pibernika pa je med raziskovanjem življenja pesnika Franceta Balantiča nadzirala policija in ga zastraševala.

Zaradi takšnih razmer sta v slovenski biografiki nastala zastoj in primanjkljaj, ki ne koristita niti literarni vedi niti drugim novejšim humanističnim vedam, kakršne so recimo zgodovina in sociologija kulture ter antropologija. V zadnjih letih je sicer opaziti oživljanje slovenske biografike, vendar bo še dolgo trajalo, da bodo objavljene natančne biografije vsaj najpomembnejših književnikov. *Literarni atlas Ljubljane* ne more odpraviti tega velikega primanjkljaja, čeprav je njegov avtor opravil za nekatere književnike iz druge polovice XX. stoletja pri njihovih sodobnikih, ki so še živi in so jih dobro poznali, obsežna poizvedovanja. Zato *Atlas* prinaša o teh književnikih veliko informacij, ki doslej še niso bile nikjer objavljene. Avtor je za podatke zaprosil tudi nekatere sorodnike umrlih književnikov. Eni so jih prijazno sporočili, saj so se zavedali njihove koristnosti za literarno in kulturno zgodovino; drugi so zaradi kakšnega vprašanja o domnevno kočljivi minuli zadevi, čeprav je bila že pred tem javno omenjena, prenehali sodelovati; tretji, ki jih je bilo zelo malo, pa se niso odzvali.

Zato v *Atlasu* književniki niso opisani enako niti enako natančno. Toda čakanje na podrobne biografije književnikov, dodatno arhivsko iskanje in dodatno poizvedovanje bi izid *Atlasa* zelo odmaknilo. Koristneje je bilo opreti se na sedaj dostopne in pridobljene informacije, čeprav so te o nekaterih književnikih skromne, in objaviti prvi *Literarni atlas Ljubljane*. Če bodo v prihodnosti prišli na dan zanimivi novi podatki, bodo ti sprejeti v novo, dopolnjeno izdajo. Vsi, ki vedo še za kakšne javnosti neznane ljubljanske lokacije, povezane s slovenskimi ali tujimi književniki, lahko te podatke sporočijo Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede pri ZRC SAZU v Ljubljani.

ZGRADBA ATLASA

Atlas je tridelen. Jedro prvega dela **Pojasnila so navodila za uporabo Atlasa in razlaga imena Ljubljana**, ki jo je napisal imenoslovec **dr. Silvo Torkar**. Drugi del vsebuje **članke o izbranih slovenskih književnikih in njihovi povezanosti z Ljubljano**; razvrščeni so po abecednem zaporedju njihovih priimkov. V teh člankih so navedeni naslednji podatki:

- Ime in priimek književnika ter variante njegovega osebnega imena, če se in kakor se pojavljajo v literarnih in literarnozgodovinskih delih ter uradnih dokumentih, in vzdevek ali psevdonim, ki ga je književnik največkrat uporabljal.
- Rojstna in smrtna letnica književnika ter pripadajoča kraja; pri književnikih, ki niso pokopani v Ljubljani, je kraj pokopa naveden v članku.
- Rimska številka v oglatem oklepaju pomeni številko zemljevida, na katerem so zaznamovane književnikove ljubljanske lokacije.
- Področje njegovega literarnega in poklicnega delovanja ter književnikova najznačilnejša ali najpomembnejša literarna dela, vendar brez letnic izida, saj so te navedene v drugih literarnozgodovinskih publikacijah, enciklopedijah in leksikonih. Letnice literarnih del so navedene v članku samo takrat, ko obstaja posebno intenzivna povezava med kakšnim literarnim delom in kakšno lokacijo.
- Književnikovi prevodi del kakega pomembnega tujega književnika v slovenščino.
- Neljubljanske lokacije in tamkajšnje dogajanje so navadno navedene v začetku članka, včasih tudi v njem ali na koncu članka, saj to pomaga razumeti vzroke književnikovega prihoda v Ljubljano, njegovega prebivanja v njej, včasih tudi vzroke odhoda iz nje, predvsem pa odnose različnih ljubljanskih dejavnikov do nekaterih književnikov, tudi po njihovi smrti.
- Podatke o ljubljanskih prebivališčih književnikov ter o šolah, kulturnih zavodih, družabnih in gostinskih lokalih, v katere so zahajali, zaporih in bolnišnicah, v katerih so bili, in pokopališčih, na katerih so pokopani. Če so bili viri natančnejši, so lokacije opisane natančneje, drugače pa so približno ali domnevno omenjene. Prvič so objavljene mnoge informacije, ki jih v dosedanjih obravnavah književnikov in njihovih del ni. V več primerih je avtor *Atlasa* pridobil tudi doslej neznane podatke o smrti in pokopih nekaterih književnikov in jih objavil.
- V člankih *Atlasa* ni sintetičnih opisov celotnega literarnega razvoja književnikov niti njihovih opusov, saj takšne opise vsebujejo že druga literarnozgodovinska dela, ki se osredotočajo na književnost. Atlas daje prednost biografsko-lokacijskemu vidiku, vendar so v člankih podatki o nekaterih fazah tega razvoja ali nekaterih literarnih delih navedeni, kadar so te faze ali dela izzvala burne odmeve v literarnem, kulturnem in političnem dogajanju Ljubljane.
- Pri pomembnejših književnikih je na koncu članka naveden (večinoma) izbor njihovih poglavitnih literarnih del, v katerih so upodobili Ljubljano ali njene predele.
- Sledi seznam najpomembnejših nagrad, ki jih je književnik dobil v Ljubljani, ter spominskih znamenj in poimenovanj, s katerimi je mesto počastilo književnika. Vendar vsi pomembni književniki, ki so v Ljubljani živeli in ustvarjali, (še) nimajo spominskega znamenja niti poimenovanja, ker se ta postavljajo in podeljujejo tudi na podlagi neliterarnih, ideoloških in političnih meril.
- Članek o književniku sklepa *Literatura* (LIT.): bibliografija del, ki vsebujejo podatke o njegovem prebivanju in delovanju v Ljubljani. Navedeni so tudi podatki o korespondenci in pogovorih, ki jih je s poznavalci življenja književnikov ali njihovimi sorodniki opravil avtor *Atlasa*, da je pridobil podatke o lokacijah. Če pod kakšnim člankom ni nobene bibliografske enote, to pomeni, da je avtor podatke o lokacijah našel v splošnejših delih, ki so navedena v *Izbrani bibliografiji*, natisnjeni za članki o književnikih, ali v arhivih, ki so navedeni pod naslovom *Drugi informacijski viri*.

ŠTEVILČNE IN ČRKOVNE OZNAKE TER KRATICE

- V drugem delu *Atlasa* so članki o 94 književnikih razvrščeni po abecednem zaporedju njihovih priimkov, torej od »AŠKERC« do »ŽUPANČIČ«.
- Pred imenom in priimkom vsakega književnika stoji *arabska številka*. Npr.: **1. ANTON AŠKERC**, kar pomeni, da je Aškerc **1.** v abecednem zaporedju književnikov, ki so uvrščeni v *Atlas*; zadnji pa je **OTON ŽUPANČIČ**, ki ima zaporedno številko **94**. Edini primer članka, v katerem ime in priimek književnika nista navedena, je članek **2.**, kajti avtor *Auersperškega fragmenta* ni znan. Toda ker je to zapis ene najstarejših pesmi v slovenskem jeziku, ki so jo našli v Ljubljani, je bil neznan avtor uvrščen v *Atlas*.
- **12. IVAN CANKAR**, kar pomeni, da je Cankar **12.** v zaporedju književnikov, ki so uvrščeni v *Atlas*.
- *Rimska številka* v oglatem oklepaju za okroglim oklepajem z rojstnimi in smrtnimi podatki o književniku pomeni *zaporedno številko zemljevida v Atlasu*, na katerem je mogoče najti ljubljanske kraje, povezane s tem književnikom. Npr.: **12. IVAN CANKAR** (Vrhnika, 1876 – Ljubljana, 1918) [V]
- Ponavljanje enake rimske številke pri več književnikih pomeni, da so mestni kraji, povezani s temi književniki, označeni na enem zemljevidu, ki je skupen za te književnike.
- Književnikova prebivališča, kraji zaposlitve in kraji, na katere je zahajal, so označeni z zaporedno arabsko številko književnika in zaporedno črko slovenske abecede. Npr.: v članku o IVANU CANKARJU:
*Cankar je stanoval na Vodnikovem trgu 5 (12a)
 po novem letu 1889 na Poljanskem nasipu 10 (12b);
 hranil se je v Ljudski kuhinji pod Gradom, Streliška ulica 12 (12c);
 namesto v šolo je odhajal v park Tivoli (12d).*

- **Temeljna legenda oznak mestnih zavodov javnih lokalov:**

A = Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU),
Novi trg 3

B = Bolnišnice

D = Družabni prostori

- **D1** = krčme, gostilne, bifeji in bari
- **D2** = hoteli
- **D3** = Kazina
- **D4** = Narodna čitalnica
- **D5** = Narodni dom
- **D6** = Mestni dom
- **D7** = samostojne kavarne

I = Izobraževalni zavodi

- **I1** = ljudske in osnovne šole
- **I2** = srednje šole (nižje od gimnazije)
- **I3** = gimnazije in višje šole
- **I4** = univerza in njene fakultete

K = Knjižnice

P = Pokopališča

S = Samostani

T = Gledališča (teatri)

U = Upravne in oblastniške stavbe

V = Vzgojni zavodi in internati

Z = Zapori

- V **Legendi oznak mestnih zavodov in javnih lokalov v besedilu in na zemljevidih** na začetku III. dela *Zemljevidi* so te oznake natančneje tudi številčno in črkovno določene.

Druge kratice:

AGRFT: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo

NUK: Narodna in univerzitetna knjižnica

SAZU: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

PEN: International Association of Poets, Playwriters, Editors, Essayist and Novellists; mednarodna zveza književnikov

- Mestne lokacije, povezane s književnikom, so v članku natisnjene **krepko**; tiste, na katerih se je književnik mudil malo časa, ali tiste, ki niso pomembnejše za njegovo prebivanje v Ljubljani ali pa tiste, o katerih ni natančnih podatkov, na zemljevidih niso zaznamovane.
- Pri večini književnikov so navedena **sedanja imena ulic, cest in trgov**, večkrat tudi nekdanja, posebno takrat, ko sedanja hišna številka stavbe, povezane s književnikom, ni znana. V takšnih primerih je položaj lokacij na zemljevidih zaznamovan samo približno, kajti nekdanje številke največkrat niso enake sedanjim. Nekatere so skrajšali, druge podaljšali; nekatere so pa zaradi pozidav izginile.
- Stavbe in druge mestne lokacije, ki ne obstajajo več, so v člankih navedene, na zemljevidih pa zaznamovane približno.
- Če se kakšna lokacija v članku o kakšnem književniku ponovi, potem je v članku številčno in črkovno zaznamovana samo prvič; prav tako tudi na ustreznem zemljevidu.
- **Puščice (kazalke)** → pred imeni in priimki književnikov v člankih *Atlasa* opozarjajo bralca, naj si prebere v njem tudi članke o teh književnikih, da bo izvedel dodatne podatke o dogajanju.

SEZNAM ZEMLJEVIDOV

Tretji del *Atlasa* sestavljajo **zemljevidi**. Na njih so zaznamovane najpomembnejše mestne lokacije, ki so povezane z izbranimi slovenskimi književniki in navedene v člankih drugega dela *Atlasa*. Temeljni sistem oznak je opisan v poglavju *Številčne in črkovne oznake ter kratice*, oznake mestnih zavodov in javnih lokalov pa so natančneje razložene na začetku zemljevidnega dela *Atlasa*. Zemljevidi so razvrščeni kronološko, po glavnih literarnih obdobjih, tokovih in smereh:

Zemljevid I: Srednji vek, reformacija in protireformacija

Zemljevid II: Barok in razsvetljenje

Zemljevid III: Romantika in vzporedne smeri

Zemljevid IV: Med romantiko in realizmom

Zemljevid V: »Moderna«

Zemljevid VI: Sodobniki »moderne«

Zemljevid VII: Ekspresionizem, futurizem
in konstruktivizem

Zemljevid VIII: Nova stvarnost in njeni sodobniki

Zemljevid IX: Socialni in socialistični realizem

Zemljevid X: Psihološki realizem in intimizem

Zemljevid XI: Modernizem

KAKO UPORABLJAMO ATLAS?

Atlas sestavljajo pretežno **članki o književnikih in zemljevidi**; oba dela *Atlasa* povezuje **sistem številčnih in črkovnih oznak mestnih krajev**, povezanih s književniki. Zato lahko *Atlas* uporabljamo na dva načina:

- Najprej lahko v **besedilnem delu** *Atlasa* preberemo **članek o kakšnem književniku** in najdemo v njem **oznake ljubljanskih krajev**, povezanih z njegovim življenjem in delom. Potem poiščemo te oznake na enem izmed zemljevidov in nato z njegovo pomočjo te kraje še v sami Ljubljani. Ali pa obratno:

- Najprej si v **zemljevidnem delu** *Atlasa* ogledamo kakšen **zemljevid**, najdemo na njem **oznake ljubljanskih krajev**, povezanih s kakšnim književnikom, nato pa s pomočjo teh oznak najdemo v besedilnem delu *Atlasa* **članek o tem književniku** ter v njem kraje in opise, kaj se je z njim dogajalo.

Atlas je torej mogoče uporabljati dvosmerno.

Silvo Torkar ♦ O IMENU LJUBLJANA

Podstava krajevnega imena **Ljubljana** je zelo verjetno staroslovensko osebno ime ***Ljubovid**.¹ To ime se ohranja v rečnem imenu **Ljubija**, kot se še danes imenuje eden od treh največjih izvirov Ljubljanice, prvotno pa se je najverjetneje tako imenovala kar cela Ljubljana. Ime **Ljubija** je tvorjeno s svojilno pripono *-jb* iz staroslovenskega osebnega imena ***Ljubid**, ki je po skrčenju nastalo iz prvotne oblike ***Ljubovid**. **Ljubid-ja* (voda, reka) je v skladu s slovenskim glasovnim razvojem dalo **Ljubija**. O tovrstni tvorbi v slovanski onomastiki pričajo: *Libovija*, vodno ime pri Hotizi v Prekmurju, *Ljubovidja*, ime desnega pritoka Drine v Srbiji, krajevno ime *Ljubija* v Bosni, več krajevnih imen *Lubowidz* in *Libidza* (< *Lubidza*) ter vodno ime *Lubowidza* na Poljskem, vodno ime *Ljuboviža* pri Novgorodu v Rusiji, *Ljubiž* v Belorusiji itd. Na podoben način kot *Ljubija* sta tvorjeni tudi krajevni imeni **Trebija** (< **Trebovid*) in **Litija** (**Ljutovid*), ki obe premoreta tudi več vzporednic v slovanskem svetu.

Naši predniki so naselje ob **Ljubiji** poimenovali ***Ljubijane**, s starim slovanskim priponskim obrazilom *-jane*, ki označuje prebivalce. Na podoben način so iz *Gorice* nastale *Goričane*, iz *Hriba Hribljane*, iz *Save* **Savljane*, danes *Savljje*, in podobno. Pripona *-jane* pa je že zgodaj rada prehajala v *-jana*, o čemer še danes pričajo narečne oblike stanovniških imen: *Lutijana* za prebivalce Litije, *Radomljana* za prebivalce Radomelj, *Volčana* za prebivalce Volčjega Potoka itd. Dobili smo obliko ***Ljubijana**, ki je izpričana v zapisu **Luwigana** iz l. 1146. S prehodom *-jane* > *-jana* pa

se je izvršil tudi prehod iz množine v ednino. Tako so nastala številna krajevna imena na slovenskem zahodu, npr. *Biljana* (< **Biljane*), *Borjana* (< **Borjane*), *Košana* (< **Košane*). Drugi *-l-* v imenu *Ljubljana* je nastal z vrinjenjem, potem ko je zaradi onemitve, ki je nastopila zaradi večje pogostnosti rabe, bil opuščen izgovor *i-ja* (***Ljubjana**). Prvič je ta *-l-* izpričan v zapisih iz l. 1327, 1328 in 1335: *Glublana*, 1328 in 1337: *Glublana*, 1360 *Lubiglana*.

Obstaja pa še možnost, da ime *Ljubljana* (prvotno pač **Ljubljane*) ni izšlo iz rečnega imena *Ljubija*, pač pa iz osebnega imena **Ljubo*, ki je le krajša imenska oblika od **Ljubovid*. V tem primeru je oblika **Ljubljane* vsebovala vrinjeni *-l-* že od vsega začetka, zapis *Luwigana* (= *Ljubijana*) pa odraža že disimilirani romanski izgovor. Rečno ime *Ljubija* in ime kraja *Ljubljana* ob reki *Ljubiji* v tem primeru izhajata iz dveh različic (**Ljubid* oz. **Ljubo*) istega osebnega imena ***Ljubovid**.

LITERATURA: Silvo Torkar: *O neprepoznanih ali napačno prepoznanih slovanskih antroponimih v slovenskih zemljepisnih imenih*: Čadrg, Litija, Trebija, Ljubija, Ljubljana, Biljana. Folia onomastica Croatica [Zagreb] 16, 2007, str. 257–273 [dostopno samo internetno: <http://sl.scribd.com/doc/101031460/O-Neprepoznanih-Slovanskih-Antroponimih>]. – Silvo Torkar: *Koren *l'ub- v slovanski toponimiji (v slovanskem kontekstu)*. V: *Praslovenska dialektizacija v luči etimoloških raziskav*. Ob stoti obletnici rojstva akad. Franceta Bezlaja. Uredili Metka Furlan in Alenka Šivic - Dular. Ljubljana 2012, str. 265–280.

¹ Zvezdica pred imenom pomeni, da ime ni neposredno izpričano, temveč je rekonstruirano na podlagi dokazanega slovenskega glasovnega razvoja in primerjalnega slovanskega gradiva.

II. del
SLOVENSKI KNJIŽEVNIKI
V LJUBLJANI

1. ANTON AŠKERC (1856, Globoko pri Rimskih Toplicah – 1912, Ljubljana) [IV]

Pesnik. Duhovnik in arhivar. Avtor pesniške zbirke *Balade in romance*.

Bil je kmečkega rodu, zgodaj je izgubil mater. Po gimnaziji v Celju in bogoslovju v Mariboru je postal duhovnik, vendar mu ta poklic ni ustrezal. Predstojniki so ga zaradi nazorov, svojeglavega opravljanja verskih obredov in nesoglasij z verniki premeščali po različnih štajerskih krajih. Bil je narodno zaveden, slovanofil in nasprotnik germanizacije, zaradi česar so ga napadali nemški krogi.

Pesmi je večinoma pod psevdonimom Gorazd objavljajal v literarni reviji *Ljubljanski zvon*. Njen urednik in poznejši → Cankarjev profesor slovenščine v ljubljanski realki Fran Levec (→ Kersnik) ga je v pismih mentorsko preusmeril od lirike k pisanju balad in romanc, saj je opazil njegov epski talent, ki je v slovenski poeziji redek. Leta 1890 je prvo in najboljšo zbirko *Balade in romance* pod pravim imenom in z Levčevim posredovanjem izdal pri ljubljanskem nemškem založniku Bambergu. Aškerc se je nazorsko zblížal s slovenskimi liberalci v Ljubljani, zato so mu ti leta 1891 ponudili položaj glavnega urednika časnika *Slovenski narod* in revije *Ljubljanski zvon*, vendar ga ni sprejel. Seznanil se je tudi s → Simonom Gregorčičem, vendar se nista spoprijateljila, ker sta bila njuna značaja in njuno pesništvo različna. Fotografija obeh pesnikov, posneta v Ljubljani leta 1892, na kateri se držita za roki, je samo navidezna idila.

Ko je Aškerčevo življenje na Štajerskem postajalo neprijetno, so mu ljubljanski liberalni veljaki omogočili zaposlitev v Ljubljani. Leta 1897 je mestna občina razpisala službo mestnega arhivarja, ki so jo ustanovili prav zanj. Ko se je naslednje leto kot duhovnik upokojil in ga je ljubljanski občinski svet na predlog župana Ivana Hribarja imenoval za začasnega, potem za stalnega mestnega arhivarja, se je preselil v prestolnico dežele Kranjske. Postal je prvi ljubljanski mestni in prvi slovenski poklicni arhivar. Službo je nastopil julija 1898 in jo opravljal do smrti. Čeprav so njegovi ljubljanski liberalni zavezniki z županom Ivanom Hribarjem vred pričakovali, da se bo angažiral tudi v politiki in javno publicistično podpiral njihov tabor, je to zavrnil. Ostati je hotel pri poeziji, čeprav je iz nje posredno delal tudi idejno propagando za somišljenike.

V Ljubljano ni prišel z iluzijami, temveč s strahom pred novimi razmerami. Mesto mu ni prineslo pomiritve, temveč nova razočaranja. Začel je bolehati zaradi poopenjenja žil in oslabelosti živcev. Po prihodu ga je prijazno sprejel ljubljanski škof Jeglič, vendar mu je kmalu prepovedal opravljanje verskih obredov in sodelovanje v *Ljubljanskem zvonu*. Aškerc je po preselitvi še vedno maševal, in sicer v • **cerkvi sv. Janeza Krstnika** (→ Prešeren, → Finžgar) v **Trnovem**, sedaj **Kolezijska ulica (1a)**. Toda še vedno

po svoje, zato mu je škof prepovedal opravljanje verskih obredov, kar je Aškerc upošteval, in sodelovanje v *Ljubljanskem zvonu*, zaradi njegovih domnevno npravstveno spornih pesmi, česar ni upošteval. Njegova pesniška moč je slabela, vendar je ob koncu 19. stoletja veljal za najpomembnejšega živečega slovenskega pesnika.

Mestni oblastniki so novemu arhivu dodelili prostor v drugem, podstrešnem nadstropju srednjega, najstarejšega dela • **Magistrata, Mestni trg 1 (U2)**. Pod nadstropjem je bil magistratni moški, na nasprotni strani pa ženski zapor. Oba sta bila hrupna, saj sta bila polna »vlačug, pijancev in pretepačev«, kar je onemogočalo mirno delo. Pod oknom je bila greznica. Iz arhiva so se videle le strehe in deloma grajsko pobočje, sonce ni sijalo vanj. Prostor je bil tudi pozimi, kljub centralnemu ogrevanju, mrzel. V usnje vezani fascikli so smrdeli, zato je moral Aškerc odpirati okna. V letu pred smrtjo, ko se mu je zdravje poslabšalo, je prosil magistrat, da bi mu dodelili slugo za prenašanje gradiva, vendar prošnji niso ugodili. V arhivu se ni dobro počutil, vendar je vestno delal. Časopisni očitki, da uživa »sinekuro«, niso bili resnični, zato so ga prizadeli. Skrbno je uredil kopice listin, sestavil kazala in imenike in objavljajal gradivo, zanimivo za javnost. Ustanovil je tudi magistratno knjižnico, pridobival redke knjige in zbiral tudi slovensko časopisje, ki je izhajalo zunaj dežele Kranjske. Ni bil samo mestni arhivar, ampak tudi knjižničar magistratne knjižnice, upravitelj zbirke slovenskega časopisja in avtor kataloga zbirke likovnih del, ki jih je kupovalo mesto. Skrbel je za jezikovno neoporečnost slovenskih javnih napisov na trgovskih, obrtnih in reklamnih tablah ter izrekov in pregovorov na pročeljih novih mestnih ljudskih šol (npr. na dekliški šoli pri cerkvi sv. Jakoba in deški šoli na Prulah). Predlagal je tudi poimenovanja novih mestnih cest, ulic in trgov. Postal je tudi nekakšen županov kulturni referent. Dal je pobudo za nekatere ljubljanske zavode, ki so jih uresničili pozneje (npr. mestni muzej, umetnostna galerija). Ob graditvi tehniške srednje šole pri Mirju se je zavzel, da so iz zaraščene groblje restavrirali nekdanji emonski zid, iz emonske dobe pa je zajel snov za svojo zadnjo pesnitev *Atila v Emoni*.

Leta 1895 je postal tudi mentor za začetnike pri *Ljubljanskem zvonu* in odkril tri mlade literarne talente: dijakinja ljubljanske realke → Ivana Cankarja ter njegova vrstnika → Ketteja in → Župančiča. Izvedel je tudi za Cankarjev »trk« s pisateljem in ljubljanskim liberalnim politikom → Ivanom Tavčarjem. Osebnostno je ugotovil, da Cankarjev »značaj ne dela najboljšega vtisa« in da najbrž tiči vzrok v njegovi revščini. Kljub temu je Aškerc cenil nadarjenega mladega ekscentrika, Cankar pa je bil navdušen nad njegovimi zgodnjimi baladami in romancami. Aškerc je sicer zagovarjal uvajanje naturalizma in dekadence v slovensko književnost, ko pa so se mladi talenti intenzivno oprijeli »patoloških« findesièclovskih literarnih smeri, Cankar pa po lastnih besedah »sifilitičnega sanjarjenja«, jim Aškerc, privrženec literarnega realizma, ni mogel več slediti. Ostal

je pri vedno bolj tendenčnih, stilno okornih epskih pesmih. To so pripadniki »moderne« in kritiki, razen tistih iz liberalnega tabora, javno omenjali, kar je Aškercu prizadelo.

O umotvorih literatk je dvomil, vendar je imel stike s tržaško pripovednico Marico Nadlišek, materjo pisateljice → Vladimirja Bartola. Kljub trdemu stališču do književnic ga je očarala → Zofka Kveder, saj naj bi imela »lep pripovedni talent« in bila »popolnoma resnega, moškega emancipovanega značaja«. Njo pa je Aškerc zanimal zgolj literarno, nato sta se, razočarana drug nad drugim, razšla. V prvem desetletju XX. stoletja se je zagledal v pohlevnejšo pesnico Ljudmilo Poljanec, toda ona ga je šokirala z lezbičnimi nagibi. V Ljubljani ga je obiskovala, ker je potrebovala literarnega mentorja. Ko je odkrila, da je vanjo zaljubljen, je bilo njenih obiskov konec. Obeh »gospic« Aškerc ni zanimal erotično, ampak uredniško, zato sta ga emancipirano izkoristili za literarno uveljavljanje.

Leta 1900 so Aškercu v • **Deželnem gledališču**, sedanja Opera, **Župančičeva ulica 1 (T2)**, uprizorili dramo *Izmajlov* (po → Tavčarjevi noveli *Tat*), ki je bila neuspešna, toda Aškerc je po predstavi priredil v • **Narodnem domu (D5)**, sedaj Narodna galerija **ob Cankarjevi cesti**, nekaterim slovenskim književnikom banket. Udeležil se ga je tudi mladi → Josip Murn, ki je → Otonu Župančiču poročal o »lizunstvu« prireditve. Ko je Cankar javno omenil Aškercovo pesniško stagnacijo in javno kritiziral Aškercovo problematično ureditev Kettejeve posmrtno pesniške zbirke, je prišlo do končnega preloma še med Aškercem in pripadniki »moderne«, kar je Aškercu prizadelo. Tudi kot urednik *Ljubljanskega zvona* v letih med 1900 in 1902 je doživljal pretrese, saj je izgubljal sodelavce, neuspešno menjaval uredniški koncept, občutil pritisk založnice in se zapletel v spor o celjskem šolskem vprašanju z enim od veljakov svojega političnega tabora, s pisateljem Tavčarjem. Ta ga je grajal, zato je Aškerc kot urednik revije odstopil. Naraščajočo prizadetost, tudi zaradi negativnih kritik svojih vse slabših pesniških zbirk, si je lajšal s potovanji; med drugim v Italijo, Francijo, Švico, Češko, Poljsko, Rusijo, Grčijo, Turčijo in Egipt.

V začetku prebivanja v Ljubljani je hodil večerjat v Narodni dom, kjer se je zbirala tudi literarna družba; dvakrat tedensko je v kavarni prebiral revije. Nekaj časa je hodil zajtrkovat v • **kavarno hotela Slon**, sedaj **Slovenska cesta 34 (D2a)**. Ljudje so bili do njega prijazni, vendar je ostajal zaprt vase in vse večji samotar. Navadno se je sprehajal po • **Tivoliju (1b) ali Rožniku (1c)**, toda vedno sam. Pozneje je gostilne in restavracije menjaval: stekleni salon • **hotela Lloyd**, stavba med nekdanjo Sv. Petra cesto, sedanjo **Trubarjevo cesto 9**, in sedanjo **Miklošičevo cesto 6 (D2f)**, nasproti vhoda v hotel Union; **hotel Stadt Wien**, imenovan po prvotnem gostišču hotel **Malič, na vogalu sedanje Slovenske in Cankarjeve ceste (D2e)**, kjer stoji blagovnica Nama; • **hotel Ilirija**, po I. svetovni vojni hotel Triglav, na **Kolodvorski ulici 22**, ob gostilni Stari Tišler (**D2c**); • **hotel Štrukelj (D2d)**, pozneje hotel Turist,

sedaj hotel City, **Dalmatinova ulica 15** na vogalu s Kolodvorsko ulico; in • **hotel Tratnik**, pozneje imenovan Zlata kaplja in Balkan, na Sv. Petra cesti 27, v sedanji stavbi **Trubarjeva cesta 23 (D2g)**. Pridobil si je majhno omizje (2 do 5 oseb), ki se je selilo z njim po lokalih, in bil zaradi zagrenjenosti osoren do strežnega osebja.

Tudi kot najemnik stanovanj se je pogosto selil. Jeseni leta 1898 je stanoval na • **Tržaški cesti 45/III (1č)**, pred koncem istega leta v • **Slomškovi ulici 10/II (1d)**, julija 1899 na • **Petkovškovem nabrežju (1e)**, takrat Sv. Petra nasip 55, leta 1900 na • **Resljevi cesti 24/I (1f)**; 1902 se je preselil v isti hiši v drugo stanovanje; 1905 pa na takratno Bleiweisovo cesto 7/II, sedaj • **Prešernova cesta 11 (1g)**; leta 1910, nekaj mescev pred smrtjo, v hišo • **št. 9 (1h)**, v svoje pritlično, sorazmerno udobno samsko stanovanje.

Nekaj tednov pred smrtjo si je kupil novo pohištvo, si vzel dopust in odpotoval na Dunaj, po vrnitvi je zagrenjen sežgal svoje rokopise. Nekaj dni pred smrtjo je tožil o bolečinah v ušesu in grlu, vendar je še vedno delal v arhivu. Nekega večera je obležal na tleh svojega stanovanja: zadela ga je možganska kap. Celo noč je klical postrežnico, toda našla ga je šele zjutraj. Čeprav ni hotel iti, ga je zdravnik poslal v bolnišnico. Niso ga odpeljali v sanatorij Leonišče (v stari stavbi med Šlajmerjevo ulico in Zaloško cesto, pred novo porodnišnico; danes je v njem del Klinike za ginekologijo, Šlajmerjeva ulica 2), ker mu je bil predrag, ampak v • **Deželno civilno bolnišnico (B2)**, sedanje Klinične bolnišnice v parku **med Zaloško cesto in Ljubljano**. Napovedal je svojo smrt v treh dneh, kar se je tudi zgodilo. Umril je osamljen (ob njem ni bilo nobenega sorodnika niti prijateljev, saj teh ni imel), v blodnjah in nezavesti. Vzbujal je vtis pomirjenosti, toda pred smrtjo je tako močno vpil, da ga je del bolnišničnega osebja zapustil. Vzrok smrti: apopleksija (možganska kap). V mrliški knjigi piše, da ni bil previden: poslednje zakramente je »kot svobodomislec« odklonil. Toda po eni verziji naj bi se križa, ki so mu ga, nezavestnemu, dali v roke, oklenil.

Katoliški pogrebni obred je opravil frančiškan Albert Pirc. Pokojnika so pokopali na • **pokopališču pri Sv. Krištofu (P2)**, v grobnici Slovenskega pisateljskega društva. To pokopališče se je razprostiralo na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice, kjer so pokopavali med letoma 1780 in 1906. Iz pogreba je predvsem liberalna stranka naredila svojo javno predstavo. Truplo je dala prepeljati v Narodni dom in poskrbela, da pogrebni sprevod ni šel naravnost proti pokopališču, marveč najprej po ulicah v nasprotno smer, v mestno središče (čez Kongresni trg in sedanji Prešernov trg do glavne pošte), in šele nato proti pokopališču. Čeprav je bila udeležba obvezna samo za licejske dijake, so se pogreba udeležili tudi mnogi drugi srednješolci. V sprevodu so dijakinje liceja nosile petnajst lipovih vencev z naslovi Aškercovih knjig. To je izzvalo polemiko o primernosti deklic za takšno reklamno pokojnikovih knjig, saj so bile za mnoge idejno sporne, in disciplinsko preiskavo. V imenu Slovenske matice

je govoril njen predsednik Fran Ilešič, čigar govor je povzročil dva izstopa iz Matice; od pokojnika se je poslovil tudi zastopnik hrvaških književnikov in Matice hrvatske. Pogreb so izrabili tudi socialni demokrati, ki so se imeli za »najbolj napredno« politično stranko. V imenu »organiziranega slovenskega delavstva« je govoril Etbin Kristan (čigar unitaristične zablode je obsodil Cankar), čeprav so pozneje javno priznali, da pokojnik ni bil zastopnik socialne demokracije. Toda prav v glasilu te stranke, *Zarja*, je Cankar objavil svoje tržaško predavanje *Anton Aškerc in njegova doba*. V njem je poudaril vrednost Aškerčevih prvih balad in romanc ter napadel politične manipulacije s pesnikom. Cankar ni slutil, da bo njegov pogreb še večja manifestacija in predmet še večjih strankarskih očitkov, niti tega, da bo s svojo književnostjo postal še večji predmet političnega manipuliranja kot Aškerc, saj si ga bo lastil eden izmed totalitarizmov XX. stoletja.

Jeseni leta 1938 so iz pisateljske grobnice na opuščnem pokopališču pri Sv. Krištofu (njena fotografija je v knjigi: M. Piškur, S. Žitko: *Ljubljansko Navje*, str. 66) prenesli posmrtno ostanke vseh desetih pokojnikov, tudi Aškerčeve, v novo pisateljsko grobnico pod arkade na • **Navju (P3)**, kamor so prestavili tudi obnovljeni spomenik z napisi o pokojnikih (fotografija je v omenjeni knjigi, str. 61).

Epodobitve Ljubljane (izbor):

Primož Trubar (pesnitev, 1905), *Atila v Emoni* (pesnitev, 1912).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Nikolaj Pirnat: *Anton Aškerc* (doprni kip na spomeniku na vogalu Križank ob križišču Emonske in Zoisove ceste, postavljen ob 100-letnici rojstva leta 1956; avtor spomenika in ureditve okolice pa je arh. Jože Plečnik);
- plošča po načrtu inž. arh. Borisa Kobeta (1956); na pročelju hiše Prešernova cesta 11, v kateri je pesnik umrl;
- Aškerčeva cesta;
- Aškerčeva nagrada in priznanje za dosežke v arhivistiki, podeljuje ju Arhivsko društvo Slovenije;
- Gimnazija Antona Aškerc (tako imenovana od leta 2008), Aškerčeva cesta 1;
- v likovni zbirki Mestnega muzeja Ljubljana: Lojze Dolinar: *Anton Aškerc* (1912, patinirani mavec), Nikolaj Pirnat: *Anton Aškerc* (1932, mavec).

LIT.: *Aškerčev zbornik*. Uredil Vlado Novak. Celje 1957. – Marja Boršnik Škerlak: *Aškerc. Življenje in delo*. Ljubljana 1939. – Fran Govekar: *Aškerčeva »sinekura«*. Ljubljanski zvon 32, 1912, str. 465–474. – Rudolf Molč: *Aškerčeva stanovanja v Ljubljani*. Kronika 4, 1956, št. 2, str. 107. – Sergij Vilfan: *Anton Aškerc – mestni arhivar ljubljanski*. Kronika 4, 1956, št. 2, str. 99–107.

2. AVTOR AUERSPERŠKEGA FRAGMENTA (14. st.) [I]

V latinici napisana osemvrstična slovenska pesem neznanega avtorja, ki je morda religiozna (v čast sv. Mariji) ali posvetna (ljubezenska), od katere so se ohranili samo

deli stihov. Ti kažejo trubadurski slog. Fragment dokazuje obstoj slovenske poezije v srednjem veku. Napisan je na poškodovanem belem listu, ki je bil prilepljen na notranji strani sprednje platnice neke knjige. Našel ga je in leta 1879 objavil Peter Radics. Ta je popisal knjižnico v **palaci** turjaškega kneza **Carlusa Auersperga**, ki je bil v 60-ih letih 19. stoletja avstro-ogrski ministrski predsednik. Stala je na prostoru Narodne in univerzitetne knjižnice, sedanja • **Turjaška ulica 1 (2a)**. Po potresu leta 1895, ki je palačo poškodoval, so knezi knjižnico prenesli v svoj grad v Zgornji Avstriji, kjer je bila do 50-ih let XX. st., potem pa so jo na dražbi razprodali, zato se ne ve, kje je sedaj rokopis.

LIT.: Jože Pogačnik: *Zgodovina slovenskega slovstva I*. Maribor 1969, str. 52. – Pogovor z dr. Mihom Preinfalkom, 8. 5. 2012. – Miha Preinfalk: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana 2005. – Peter Radics: *Slovenščina v besedi in pismu po šolah in uradih (Kulturno-zgodovinska studija)*. Letopis Matice Slovenske za leto 1879, Ljubljana 1879, str. 1–33. – Marijan Smolik: *Auersperški fragment*. V: Slovenska književnost [leksikon]. Ljubljana 1996, str. 17.

3. FRANCE BALANTIČ (1921, Kamnik – 1943, Grahovo pri Cerknici) [VIII]

Pesnik. Avtor pesniške zbirke *Muževna sem steblika* in fragmenta *Sonetni venec sonetnih vencev*.

Občutljivi in nemirni oče Anton Balantič je bil med I. svetovno vojno vojak avstro-ogrske armade v Galiciji, ob koncu te vojne vojak generala Maistra v boju za severno mejo; potem je bil zaposlen kot delavec v Kamniku. Mati Marija Ovcin je bila rojena v Komendi, kamor je njen nestanovitni oče Matija Ovcin prišel iz Narina pri Šentpetru na Krasu, sedaj Pivka. Želela se je šolati, vendar je morala zaradi revščine delati kot služkinja v različnih krajih. Po poroki se je zakonski par ustalil v Kamniku. Poleg sina Franceta sta se mu rodili še hčeri Minka in Tilka. Kljub težavam si je zakonski par postavil na robu mesta preprosto delavsko hišico.

Ko je France končal kamniško osnovno šolo, je mati dosegla, da se je nadarjeni sin leta 1933 vpisal v Ljubljani v • **Prvo državno (klasično) gimnazijo**; sedanja Osnovna šola Prežihovega Voranca, **Voranceva ulica 8 (13č)**, še prej je uspešno opravil sprejemni izpit. Zaradi predpisov se kot nižješolec ni smel vsak dan voziti v Ljubljano, ampak je moral stanovati v mestu. Zato je v šolskem letu 1933/34 stanoval s štajerskim drugošolcem v sobi na • **Miklošičevi cesti 22 B/I (3a)**, ki mu jo je našla mati. Naslednje šolsko leto 1934/35 je stanoval na • **Jurčičevem trgu 2/III (3b)**, v šolskem letu 1935/36 na • **Tržaški cesti 21 (3c)**, jeseni 1936 spet na tej cesti, najbrž v isti hiši.

Med poletnimi počitnicami je stanoval doma, v Kamniku. Prvi gimnazijski razred je uspešno končal, v drugem je opravil popravni izpit iz latinščine, potem pa je bil

spet uspešen. Ker ga starši niso mogli primerno podpirati, je živel revno, nezadostno se je hranil v ljubljanskih dobrodelnih menzah.

Junija leta 1937 je mirni, redkobesedni dijak bolehnega videza uspešno opravil malo maturo, jeseni postal gimnazijski petošolec in vsakodnevni vozač v razposajeni dijaški družini na vlaku iz Kamnika v Ljubljano in nazaj. Zanimali so ga tudi slovanski jeziki, ker si je hotel z njimi razširiti poznavanje književnosti, zato je v klasični gimnaziji kot petošolec obiskoval tečaj češkega jezika in opravil izpit. Pogosto je prebiral poezijo pod klopjo, kar je povzročalo negotovanje profesorjev. V tej gimnaziji so poučevali tudi pisatelj → Ivan Pregelj ter literarni zgodovinarji Mirko Rupel (→ Primož Trubar), Alfonz Gspan (→ Kosovelov sošolec v realki) in France Tomšič (tudi jezikoslovec).

Kljub družbenim in značajskim razlikam se je spoprijateljil z gimnazijskim sošolcem iz višjega ljubljanskega sloja, posebnem Francetom Kremžarjem, čigar oče je bil urednik časnika *Slovenec*. Kremžar ni bil urejen dijak, toda bil je dober poznavalec književnosti, spreten tajnik gimnazijskega kulturnega društva Žar, ki je prirejalo različna odmevna predavanja, in dober organizator. Izdajal je dijaški almanah in imel svoj literarni krožek. Pisal je pripovedna dela, zanimala ga je tudi politika. Takoj je opazil Balantičev pesniški talent. V gimnaziji sta se srečevala med glavnimi odmori pred Kremžarjevim razredom, ko mu je Balantič prinašal pesmi v presojo, vendar se najprej ni odločil za sodelovanje v Kremžarjevem almanahu. Po nazorski in erotični krizi v prvi polovici leta 1940 je jeseni istega leta sodeloval v Kremžarjevem umetnostnem krožku, ki se je ob popoldnevih sestajal v Kremžarjevi sobici, v hiši njegovih staršev, v Mostah, sedanja • **Prvomajska ulica 2 (3č)**, četrta hiša na levi strani te ulice proti jugu. Na snidenjih krožka je včasih bral svoje pesmi, ki so jih drugi ocenjevali. Član krožka je bil tudi bodoči slikar Marijan Tršar, ki je za snujoči se almanah ilustriral več Balantičevih pesmi. Toda almanah zaradi izbruha II. svetovne vojne ni izšel.

V začetku leta 1941 se Balantič tri mesece ni vozil v ljubljansko gimnazijo, ker sta s sestro zbolela za pljučnico in skoraj umrla. Kremžar ga je obiskoval, mu prinašal zdravila in knjige ter mu izposloval denarno pomoč. Mila Šarič, igralka ljubljanske Drame, je v okviru gledališkega krožka, ki ga je vodila v katoliškem umetnostnem klubu Krog (ustanovljen decembra 1940), večkrat iz rokopisov recitirala Balantičeve verze. Njegova člana sta namreč postala tudi Kremžar in, zaradi bolezni samo formalno, Balantič. Prireditve kluba so bile v • **Frančiškanski dvorani**, sedaj Mestno gledališče ljubljansko, **Čopova ulica 14 (T5)**. Kremžar je Balantiču utrl pot v literarno revijo *Dom in svet*, katere urednik je bil dr. Tine Debeljak. Ta je začel objavljati Balantičeve pesmi, čeprav je do nekaterih imel nravsvene pomisleke.

V začetku II. svetovne vojne je Kamnik pripadel nemškemu, Ljubljana pa italijanskemu okupacijskemu območju

(»Ljubljanska pokrajina«). Čeprav je bil Balantič po bolezni oslabiljen, se je odselil v Ljubljano, da bi nadaljeval šolanje, saj so tam slovenske šole delovale naprej, na nemškem območju pa ne več. Novo mejo so kmalu skoraj popolnoma zaprli. Doma ni nikoli več videl. Pred odhodom v Ljubljano je sežgal večino svojih rokopisov, čemur je oče nasprotoval, zato sta se sprla; odhod je bil mučen. Kremžarjevi so mu priskrbeli konec aprila 1941 prostor v študentskem Cirilovem domu v • **Streliški ulici 12 (3d)** pod Gradom, kjer je bila tudi Ljudska kuhinja (sedanja Waldorfska šola). Tam so ga mučile težke razmere in domotožje. Zadnji mesec pouka ni več potekal v posloplju klasične gimnazije, ker so to zasedli italijanski karabinjerji, temveč v • **realki, Vegova ulica 4 (I2a)**. Mature ni opravljal, ker je zaradi vojnih razmer letno spričevalo osmega gimnazijskega razreda veljalo kot maturitetno. Udeleževal se je pogovorov neformalne skupine okrog Kremžarja v družinski hiši Kremžarjevih. Poleti so mu Kremžarjevi našli sobo blizu njihove hiše, v vogalni hišici • **Ciglerjeva ulica 27 (3e)**, ob križišču sedanje Pokopališke in Partizanske ulice, kjer se je pri gospodinji tudi pičlo hranil. Mučil ga je občutek, da sprejema miloščino. V klubu Krog je večkrat bral svoje pesmi.

Jeseni se je vpisal na • **slavistični oddelek ljubljanske univerze**, ki je takrat deloval v levem hodniku pritličja novo odprte **Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK)**, **Turjaška ulica 1 (I4a)**. Posebno so ga pritegovala predavanja komparativista profesorja dr. Antona Ocvirka. Do kolegov je bil zadržan. Vedeli so, da piše pesmi, ker so te izhajale v *Domu in svetu*. V slavističnem seminarju so skrivaj delovale različne politične skupine. Balantič se je pridružil Osvobodilni fronti (OF), ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije, česar pa Balantič takrat najbrž še ni vedel. Pridružitve je povzročila napetost med njim in Kremžarjem, ki je bil povezan z zastopniki nekdanje jugoslovanske vojske. Toda OF je pokazala pristranskost, saj Balantič zanjo zaradi svoje zadržanosti ni bil dovolj dober kader, zato se je zapletlo pri pomoči, ki naj bi jo kot begunec dobil od nje. Jeseni 1941 se je klub Krog razpustil zaradi heterogenosti in strahu pred italijanskimi pritiski. Balantičeve zveze z domačimi v Kamniku so bile pisemske, toda redke, ter zaradi italijanske in nemške cenzure redkobesedne in zamudne. Kremžarjevi so ga preživljali diskretno, saj ni maral biti odvisen od nikogar. Največ časa je prebil v sobi v Mostah, ki so bile takrat revnejša mestna četrt, se družil s Kremžarjem in člani njegovega nekdanjega krožka. Razmerje med Balantičem in Kremžarjem je bilo odbojno-privlačujoče in polemično-strpno.

V začetku leta 1942 je pripravil pesniško zbirko *Muževna sem steblika*, jo izročil Debeljaku, ta pa založbi • **Ljudska knjigarna**, prodajalno je imela na sedanjem **Ciril-Metodovem trgu 5 (3f)**. Pesniku je izplačala honorar, zbirke pa ni natisnila, ker so imeli Debeljak in njena recenzenta pomisleke ob nekaterih erotičnih pesmih. Odlaganje izida

zbirke je Balantiča prizadelo, njegov položaj se je slabšal. Italijani so Ljubljano obdali z bodečo žico, kar je mesto utesnilo, preskrba je usihala, vrstile so se protiitalijanske akcije, komunisti pa so pod krinko OF in s svojo ekskluzivno Varnostno-obveščevalno službo (VOS) organizirali uboje politično drugače mislečih. Vse je sprožalo okupatorjeve racije in aretacije, streljanje talcev, sodne obsodbe in odvedbe v koncentracijska taborišča. Ideološka diferenciacija se je hitro in ostro stopnjevala. Ob tuji okupaciji so se razmahnili protiokupatorski odpor, komunistična revolucija in državljanska vojna. Balantič je bil še vedno v OF, Kremžar pa v nasprotni ilegali. Balantičeva prošnja za študij orientalskih jezikov v Neaplju je bila ugodno rešena, toda ker ni bil vpisan v fašistično študentsko organizacijo niti se ni hotel vanjo vpisati, štipendije ni dobil.

V poletnih racijah so ga Italijani z množico drugih moških aretirali, odvedli v **• zapor v Belgijsko vojašnico ob Metelkovi ulici, med Masarykovo cesto, Maistrovo ulico in Taborom (Z5)**, sedanji muzejski kompleks. Vkljenjenega in zastraženega so ga najbrž še isto noč odpeljali s preostalo zajeto množico v živinskih vagonih v koncentracijsko taborišče v furlanskem Gonarsu. Tam so italijanski vojaki zapornike poniževali in stradali, kar je Balantiča še bolj prizadelo, saj je bil slabotne konstitucije, oslabiljen od bolezni in že v Ljubljani se je slabo hranil. Čeprav je bil kurir med člani OF v ločenih oddelkih taborišča, je doživel novo pristranskost aktivistov te organizacije. Ni mu omogočila, da bi ga zaradi izčrpanosti premestili v ambulantni oddelek, kjer bi bil njegov taboriščni položaj nekoliko boljši. Po intervenciji Kremžarjevih so ga Italijani po petih mesecih zdravstveno načetega in psihično izmučenega izpustili iz taborišča.

Po vrnitvi v Ljubljano je nadaljeval študij slavistike in zahajal v NUK, bral tuje pesnike in pesnil. V začetku leta 1943 se ni mogel več vpisati na univerzo, ker so Italijani onemogočili vpis študentom, ki so pred začetkom vojne stalno živeli zunaj italijanskega zasedbenega območja. Še bolj je životaril, založba mu zbirke še ni natisnila. Marca 1943 je odšel iz Ljubljane v Grahovo ob Cerknškem jezeru, kjer se je pridružil skupini vaških stražarjev, ki so varovali bližnje vasi pred komunističnimi poboji nasprotnikov revolucije in komunizma. Vodil jo je Kremžar. Razdvojeni Balantič se je šel pred odhodom posvetovati k profesorju Ocvirku, ki je bil tudi član OF (česar Balantič ni vedel), toda zaradi konspiracije neodkriti pogovor ga ni usmeril h kakšni drugi odločitvi. Staršem je sporočil, da je postal »uradnik«; morda zaradi cenzure ali pa ker je menil, da ne bo oborožen in da bo delal samo v pisarni. Poleti je v civilni obleki nekajkrat obiskal Ljubljano, se srečal predvsem s Tršarjem in nekaterimi študijskimi kolegi, vedno pa z Debeljakom. Da bi zbirka izšla, je celo umaknil dve, za cenzorje sporni erotični pesmi, toda Debeljak izida ni pospešil, pač pa je v *Domu in sve-tu* objavljal posamezne pesmi.

Po italijanski kapitulaciji septembra 1943 se je grahovska vaška straža premaknila v Pudob pri Starem trgu, kjer so jo napadli partizani. Balantič se je znašel med mrtvimi in ranjenimi, se prebil iz obroča, taval po Javornikih, se z nekaterimi preživeli pretesen vrnil v Ljubljano in se priključil novoustanovljenemu domobranstvu. Nekaj časa je opravljal kontrolno službo »na bloku« ob **• Dolenjski cesti med Rakovnikom in Rudnikom (3g)**, kjer je rešil življenje partizanski kurirki in omogočil študijski kolegici, da je obiskala moža partizana. Ko je Kremžar obnovil postojanko v Grahovem, se je tja vrnil tudi Balantič, ki je opravljal pisarniška dela. Novembra so postojanko obkolili partizani. Da bi uničili še zadnje branilce, so hišo zažgali, ujetnike in dva stara domačina pa vrgli v ogenj. Skoraj vsi branilci, med njimi je bil hudo ranjen Kremžar, in Balantič, so živi zgoreli. Balantičeva prerokba, ki jo je izpovedal v svoji poeziji, da bo umrl v plamenih, se je uresničila. Balantičevo sežgano truplo so vaščani z drugimi zoglenelimi trupli in okostji pokopali v skupnem grobu. Ta je bil v komunističnem režimu zanemarjen (tudi to je napovedal v svoji pesmi), ker ideološki fanatiki niso pustili, da bi ga svojci umrlih urejali. Balantičeve starše je novica o sinovi smrti strla. Grob s pesnikovo spominsko ploščo je urejen šele od leta 1990.

Partizanska in domobranska stran sta uničenje grahovske enote propagandno izkoristili. Hkrati je druga stran predstavila Balantiča javnosti tudi kot pomembnega pesnika, čeprav ni njegova poezija nikjer niti politična niti propagandna, kakršna je večina partizanske verzifikacije. V Ljubljani so mu posvetili več javnih prireditev in radijskih oddaj. Debeljak ni več odlašal. Leta 1944 je izdal njegove pesmi v knjigi z naslovom *V ognju groze plapolam*. Pesnikovi prijatelji so junija priredili v **• Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)** Balantičev spominski večer. Izšla je tudi posebna bibliofilska izdaja [sonetnega] *Venca*. Komisija za podelitev pokrajinskih literarnih nagrad **• Mestne občine Ljubljana, Mestni trg 1 (U2)**, je posmrtno nagradila tudi Balantiča in leta 1945 na obletnico → Prešernove smrti ustanovila posebno Balantičevo nagrado za pesniški prvenec, ki je zaradi spremembe političnega sistema niso nikoli podelili. Pesnikovi starši so večino honorarjev od posmrtnih objav Balantičevih pesmi dali za maše zadušnice, ki so se darovale v ljubljanskih cerkvah.

Konec julija 1945 je Ministrstvo za prosveto komunistične oblasti objavilo seznam prepovedanih avtorjev in knjig, ki ga je podpisal minister za prosveto, književnik Ferdo Kozak, oče → Primoža Kozaka. Te knjige so potem izločili iz knjižnic in knjigarn; mednje je bila uvrščena tudi Balantičeva pesniška zbirka. Njegovih pesmi niso v Sloveniji več tiskali niti niso bile javno dostopne. Čeprav ga je oblast politično diskvalificirala in prepovedovala javni obstoj njegove poezije, so ga mnogi književniki, tudi partizanski, prebirali in debatirali o njem, o čemer je policija (»Udba«) zbirala podatke. Leta 1945 so Balantičevo zapuščino, ki jo je po pesnikovi smrti zbral dr. Tine Debeljak

(ta je po vojni emigriral), prenesli iz Debeljakovega stanovanja v NUK, Turjaška cesta 1, kjer je ostala deponirana na podstrešju do leta 1961. Tudi takrat si je vodstvo knjižnice ni upalo uvrstiti niti v svojo Rokopisno zbirko, v katero bi spadala, niti v tako imenovani »fond D«, v katerem so hranili publikacije slovenske politične emigracije, zato je bil ta fond večini knjižničnih uporabnikov nedostopen niti ni bilo splošno znano, da obstaja. Balantičevo zapuščino so raje prepustili • **Arhivu Republike Slovenije, Zvezdarska ulica 1 (3h)**. Manjši del zapuščine je v arhivu Balantičevih sorodnikov v Kamniku.

Na pobudo Draga Šege (→ Bartol, → Udovič), takratnega urednika revije *Sodobnost* in poznejšega člana Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede pri SAZU oziroma ZRC SAZU, so se začele priprave za ponatis Balantičevih pesmi v Sloveniji. Natis je odobril Stane Kavčič, predsednik • **»Izvršnega sveta Socialistične republike Slovenije«**, ki je deloval v nekdanji **Banski palači**, sedaj **Prešernova cesta 8 (U3)**, današnji sedež predsednika Republike Slovenije. Kavčič je takrat vstopil v svojo politično liberalnejšo fazo (→ Primož Kozak). Tako bi se leta 1966 Balantičev primer skoraj normaliziral s knjižno objavo izbora njegove poezije *Muževna steblika* v uredništvu Mitje Mejaka pri • **Državni založbi Slovenije, Mestni trg 26/Stritarjeva ulica 3 (3i)**. Izid je bil javno napovedan. Knjigo je natisnila Tiskarna Jože Moškrič (nekdanja Učiteljska tiskarna), ki je takrat delovala v • **Nazorjevi ulici 6 (3j)**, te stavbe ni več; tisk je nadzirala policija. Dolžnostne izvode so odposlali slovenskim študijskim knjižnicam, potem pa je iz • **Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Tomšičeva ulica 5 (U4)** (stavba nasproti Tomšičeve ulice 6, sedaj brez hišne številke, ker so jo pridružili parlamentu, ki ima uradni vhod v Šubičevi ulici 4; stavbo št. 5 je ljubljanski *vox populi* porogljivo imenoval »rdeči farovž«) prišla prepoved izida, saj so se skrivaj, v političnem zakulisju pojavili zoper pesnika novi očitki. Založba je knjižnicam poslala lažni dopis, češ da je v natisnjeni zbirki veliko »napak«, zato naj ji izvode vrnejo. Bogo Komelj, ravnatelj novomeške Knjižnice → Mirana Jarca, je laž v dopisu spregledal, zato je založbi v Ljubljano odgovoril, češ da so v knjižnici že sami opazili »napake« in zato izvod uničili. V resnici ga je shranil. »Delavci Uprave za notranje zadeve« (policisti) so večkrat prišli v knjižnico in iskali knjižnično gradivo, ki so ga oblastniki prepovedali. Komelj je kataložne listke umaknil in gradivo skrnil, zato je ta izvod Balantičeve zbirke spet v evidenci šele od leta 2014. Pridružil se je redkim izvodom te knjige v nekaterih slovenskih knjižnicah, ki so jih ohranile in smele evidentirati šele po koncu komunističnega režima.

Leta 1966 so policijski ovaduhi preiskali Grahovo in ugotovili, da novi očitki zoper Balantiča ne držijo, toda zakulisne igrice ljubljanskih komunističnih veljakov so se zaradi različnih političnih interesov nadaljevale tudi ob pesniku. Zmagali so nasprotniki njegove poezije, zato so kljub prizadevanju založbe po treh letih skoraj celotno

naklado Balantičeve pesniške zbirke odpeljali iz kleti Tiskarne Jože Moškrič, kjer je bila deponirana, v • **Papirnico Vevče, Papirniška pot 25 (3k)**, kjer so jo uničili. Ohranilo se je približno deset izvodov. O tem se je razvedelo tudi v tujini, politični režim v Sloveniji (in Jugoslaviji) se je spet osramotil. Posamezniki pa so v Slovenijo tihotapili emigrantske argentinske in zamejske knjižne natise Balantičevih pesmi. Tako se je v drugi polovici XX. stoletja obnovila tradicija vnašanja prepovedanih knjig, kakršna se je dogajala v XVI. stoletju (→ Dalmatin), tokrat v komunistično državo, katere voditelji so se imeli za njene »osvoboditelje« in najbolj »napredne« v zgodovini.

Spomladi 1969 so študentje III. letnika slavistike pripravili v predavalnici ljubljanske • **Filozofske fakultete, Aškerčeva cesta 2 (I4a)** literarni večer Balantičeve poezije. Dekanat je uvodno besedilo študenta Jožeta Faganela (sedanji direktor Celjske Mohorjeve družbe) cenzuriral in dodal režimski pristavek. Študentje so morali plakate odstraniti, prireditelj je morala biti interna, kljub temu so organizatorje šikanirali. Mnogi književniki so imeli izobčevanja Balantiča dovolj, nekateri so ga začeli uvrščati v antologije slovenske poezije, katerih uredniki so postali: → Janez Menart: *Iz roda v rod duh išče pot* (1969); Jože Kastelic, Drago Šega, Cene Vipotnik: *Živi Orfej* (1970); Tomaž Brejc in Tomaž Šalamun: *57 pesmi od → Murna do Hanžka* (1970) in France Vodnik: *Slovenska religiozna lirika* (1980). Proti Balantiču je rohnel nekdanji krščanski socialist, partizan, → Kocbekov sodelavec in povojni obveščevalec policije o Kocbeku Jože Brejc, poznejši Javoršek. Zaradi neutemeljenih očitkov ga je Balantičeva sestra tožila, toda senat okrožnega sodišča v Ljubljani je, zaradi popolne podrejenosti sodstva oblasti, postopek zavlačeval in tožbo zavrnil.

Literarnega zgodovinarja Franceta Pibernika, ki je raziskoval Balantičevo življenje, je nadzirala policija in mu to dajala tudi vedeti. V odsotnosti njegove družine je celo vdrila v stanovanje in ga preiskala. Leta 1982 so na II. srečanju slovenskih pesnikov v Kranju ti zahtevali, da je treba Balantičeve pesmi izdati v Sloveniji. Leta 1984 so res izšle v Ljubljani pri Državni založbi Slovenije kot ponatis uničene izdaje iz leta 1966. Tega je komunistična oblast končno dopustila, da bi naredila vtis demokratičnosti. Avtor *Atlasa* je bil navzoč, ko je direktorica založbe Dragana Kraigher iz vplivne rodbine Kraigher (iz katere sta bila politika Boris in Sergej z ženo Lidijo Šentjurc; → Lojz Kraigher) samo še formalno založniškemu svetu sporočila to odločitev, saj jo je poprej potrdil oblastniški vrh. Objavljanje pesmi ter preučevanje pesnika in njegove poezije se je popolnoma normaliziralo šele po koncu komunističnega režima in osamosvojitvi Slovenije. Leta 1994 sta • **SAZU, Novi trg 3 (A)**, ter **Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU**, ki je takrat deloval v isti stavbi, priredila v veliki dvorani SAZU strokovno posvetovanje *Poezija Franceta Balantiča in → Ivana Hribovska v slovenskem kulturnem prostoru*. Prispevki so izšli istega leta v posebnem zborniku.

Leta 2003 so v Mariboru uprizorili opero *Pesnik in upornik* skladatelja Tomaža Sveteta s snovjo iz Balantičevega življenja, vendar do gostovanja predstave v Ljubljani ni prišlo. Poleg → Prešerna v operi *Slovo od mladosti* skladatelja Danila Švare po libretu → Ljube Prenner je Svetetovo delo drugi primer operne upodobitve kakšnega slovenskega književnika.

Spominsko znamenje:

- Vasja Ulrich: *France Balantič*, doprski kip pred vhomom v dvorano Zavoda sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano, Štula 23 (pobudo za kip so dali nekateri člani PEN-a, vendar ni bilo soglasja o javni postavitvi; leta 1996 ga je ministrstvo za kulturo podarilo Zavodu).

LIT.: *Balantičev in Hribovškov zbornik*. Uredil Marjan Dolgan. Ljubljana – Celje 1994. – *In vendar si za pevca me izvolil. France Balantič 1921–1943*. Dokumentarna monografija ob 70. letnici smrti. Uredil France Pibernik. Ljubljana 2013. – Janko Kos: *Novi pogledi na slovensko literaturo. Živi in mrtvi*. Sodobnost 40, 1992, št. 4, str. 355–360. – Isti: *Balantičeva vrnitev*. Demokracija 13, 25. 12. 2008, št. 52, str. 11. – France Pibernik: *France Balantič. Življenjska in pesniška pot 1921–1943. Literarna usoda po letu 1945*. Maribor 2008. – Pogovor z Darjo Peperko Golob iz Knjižnice Mirana Jarca v Novem mestu, 8., 9. 1. 2014. – Pogovor s F. Pibernikom, 6. 1. 2014. – Tomaž Svete: *Pesnik in upornik*. Gledališki list št. 6 Opere in baleta SNG Maribor. Sezona 2002/2003 [ob krstni izvedbi Svetetove istoimenske opere o Balantiču, 23. 5. 2003]. – Dane Zajc: *Ogenj in kri*. V: D. Zajc: *Za vse boš plačal*. Zbrala, uredila in spremno besedo napisala Neža Zajc. Ljubljana 2008, str. 230–232.

4. VLADIMIR BARTOL (1903, Sv. Ivan v Trstu – 1967, Ljubljana) [VIII]

Pripovednik, dramatik in publicist. Uradnik. Raziskovalec metuljev. Avtor novelistične zbirke *Al Araf* in romana *Alamut*.

Bil je tretji izmed sedmih otrok poštnega uradnika Gregorja Bartola ter učiteljice, pripovednice in urednice Marice Nadlišek (1876–1940). Njen mladostni mentor je bil že poročeni pisatelj → Janko Kersnik. Ko je spoznala brezupnost svoje ljubezni do njega, je nameravala vstopiti celo v samostan, vendar se je premislila, kajti ena nesrečna ljubezen še ne naredi dobre redovnice. V Trstu je urejala prvi slovenski ženski časopis *Slovenka*. Leta 1899 se je poročila z Gregorjem Bartolom, ki ni imel razumevanja za njeno literarno in uredniško delo, zato ga je opustila. Zakon ni bil skladen, zato je poroko imela za usodno napako svojega življenja. V zakonu se je rodilo sedem otrok, od katerih sta dva umrla kmalu po rojstvu. Bartol je bil samosvoj otrok z veliko domišljije, melanholičen, občutljiv in telesno slaboten. Od otroštva se je zanimal za metulje. Osnovno šolo (1909–1913), pet razredov nemške realke (1913–1918) in takoj po I. svetovni vojni šesti razred v zasebni skrivni slovenski gimnaziji je končal v Trstu.

Leta 1919 je družina morala zapustiti Trst (ki je pripadel Italiji), ker so očetu, ki je bil doma s Kranjske, odpovedali službo pri poštnem uradu. Oče je prodal hišo pri Sv. Ivanu nekemu Italijanu za vsoto v kronah, ki so po vojni propadle. Družina se je preselila v Ljubljano, kjer se je znašla v stiski, čeprav je oče dobil novo službo. Bartol je s starši stanoval leta 1919: • **Cesta na Rudolfovo železnico 20**, sedaj **Vošnjakova ulica (4a)**; • **Aleksandrova cesta 16**, sedaj **Cankarjeva cesta (4b)**; • stavba Južnega kolodvora, sedanja **glavna ljubljanska železniška postaja (4c)**; 1920: • **Pražakova ulica 10/II (4č)**, leta 1931: • **Verovškova ulica 53/I (4d)**.

Hodil pa je v • **Drugo državno gimnazijo**, sedanja **Gimnazija Poljane, Strossmayerjeva ulica 1 (I3g)**, kjer je leta 1921 maturiral. Nato je na • **Filozofski fakulteti ljubljanske univerze**, v sedanji stavbi **Kongresni trg 12 (I4a)**, študiral kot glavna predmeta filozofijo in biologijo, kot stranski predmet pa geografijo. Leta 1924 se je pri plezanju smrtno ponesrečil njegov vzornik, alpinist in filozof Klement Jug, čigar osebnost in nazorji so pustili sledove tudi v Bartolovem pripovedništvu, saj so ga, kot je sam napisal, vedno pritegovale »močne osebnosti« in od njih se je »učil«. Leta 1925 je diplomiral in doktoriral z disertacijo *O faktorjih, ki omogočajo živim organizmom smotreno reakcijo na zunanje vtise (in s tem ohranitev individua in vrste)* pri dr. Francetu Vebru, prvem profesorju filozofije na novoustanovljeni ljubljanski univerzi. Vebra je leta 1945 komunistična oblast upokojila in mu onemogočila objavljanje (sedaj spet velja za enega najbolj zanimivih slovenskih filozofov), SAZU pa ga je izključila iz vrst svojih članov, po osamosvojitvi Slovenije ga je, posmrtno, spet sprejela med člane. Leta 1931 je Veber obžaloval, ker Bartol ni deloval na filozofskem področju; tudi sprla sta se.

Po diplomi se Bartol ni zaposlil, ampak se je leta 1926/27 kot francoski štipendist izpopolnjeval na pariški Sorboni, kjer je poslušal predavanja iz biologije in psihologije. Sklenil je postati pisatelj. Tam se je seznanil tudi z Josipom Vidmarjem, slovenskim literarnim in gledališkim kritikom, prevajalcem ter poznejšim politikom komunističnega režima (→ Gradnik, → Bevk, → Kocbek, → Vodušek, → Udovič), ki ga je opozoril na snov iz potopisa Marca Pola. Bartol jo je pozneje uporabil v svojem romanu. V Parizu se je zgodil tudi incident med Bartolom in ljubljanskim dramatikom → Ivanom Mrakom. Bartol se je posmehoval nekdanji Mrakovi zaljubljenosti vanj, zato sta se stepla.

Leta 1928/1929 je Bartol služil vojsko v Novem Sadu, kjer se je izšolal za vojaškega pilota izvidnika. Leta 1929 je ob 10-letnici ljubljanske univerze nastopil z nekaterimi mladimi književniki (→ Grum, → Kocbek) na slavnostnem recitacijskem večeru v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**. V letu 1929/30 je bil v Ljubljani korektor pri • **dnevniku Jutro**, sedaj **Tomšičeva ulica 1 in 3 (4e)** (→ Mira Mihelič, → Ciril Kosmač). V teh letih je imel ljubezensko razmerje z igralko ljubljanske Drame Nado Gabrijelčič. Nekateri

režiserji in gledališko vodstvo z upravnikom, pesnikom → Otonom Župančičem vred, je kot igralke niso cenili, zato so ji nagajali, deloma tudi zaradi zveze z Bartolom. Ta je bil v literarnih krogih zaradi svojega značaja in svoje književnosti, ki se ni prilegala takratnim ljubljanskim literarnim vzorcem, osovražen. Po enem letu so nastale med ljubimcema napetosti, saj bi se ona poročila, on pa ne. Vmes je pisal novele in kritike, obiskoval kulturne prireditve in lokale, najbolj pogosto • **kavarno hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**. V njej so se srečevali književniki različnih literarnih in idejnih usmeritev, debatirali, opravljali, se izzivali, pripravili in popivali. Bartol je doživljal spletke ter nerazumevanja urednikov in različnih književnikov, tudi politično liberalno in filokomunistično usmerjenih, npr. Frana Albrehta ter bratov → Juša in Ferda Kozaka, ki sta kot urednika revij *Ljubljanski zvon* in *Sodobnost* imela v rokah skoraj polovico slovenskega revialnega tiska in v njem favorizirala provincialni, ruralni socialni realizem. Bartolu pa je bil naklonjen mehki in občutljivi urednik revije in založbe *Modra ptica* Janez Žagar, saj ga je njegova osebnost fascinirala. Žagar je začel konec leta 1929 izdajati tudi istoimensko glasilo založbe. V njem je objavljala Bartolove novele, ki so jim drugi književniki in literarni uredniki očitali »magazinskost« (trivialnost) in »perifernost«, ne da bi bili sposobni uzreti perifernost socialnega realizma, katerega občudovalci so bili.

V začetku leta 1931 se je Bartol odselil iz stanovanja staršev, najel sobico v hiši • **Sv. Florijana ulica 10**, sedaj **Gornji trg (4f)**, in se osamosvojil. Istega leta je predlagal, naj slovenski PEN (katerega član je bil; ustanovili so ga leta 1926) sprejme medse Žagarja. Toda iz zavisti ob Žagarjevi založniški uspešnosti in predlagateljevi neprikljubljenosti tega niso storili, pač pa so po spletkarjenju iz kluba izključili Bartola.

Dramo *Lopez* je najprej bral zasebno nekaterim ljubljanskim književnikom, potem jo je ponudil ljubljanski Drami, toda njen upravnik pesnik Oton Župančič ni bil z njo zadovoljen. Bartolov socialni položaj je bil slab, ker je s pisanjem premalo zaslužil; jedel je v študentski menzi • **ljudske kuhinje**, domnevno sedanja **Streliška ulica 12 (4g)** (Waldorfska šola), Žagar pa mu je dajal predujme za natis drame. Njena uprizoritev v Drami leta 1932 je bila polom (neprimerna zasedba glavne vloge, neustrezna režija je iz dela naredila burko); skoraj vsi kritiki so jo raztrgali. Vidmar jo je pri zasebnih branjih hvalil, se zavzel za njeno uprizoritev pri gledališki upravi, po premieri pa jo je grajal. Zato ga je Bartol imel za »izdajalskega« in spet ugotovil njegovo dvoličnost. Neuspeh ga je prizadel, čeprav mu je Žagar dramo natisnil v knjigi. Približno takrat je Bartolu gospodinja odpovedala stanovanje na Gornjem trgu, ker ji ni redno plačeval stanarine.

Leta 1933 je mesec dni preživel na deželi, na Hosti pri Sodražici, v okolici Ribnice na Dolenjskem, kjer je bil rojen njegov oče, pri teti, kjer je prebiral večinoma filozofske knjige in si opomogel po neuspehih. Ker se je naveličal

ljubljskih razmer, se je preselil v Beograd, od koder je dobil povabilo, naj tam ureja sobotni *Slovenski beograjski tednik* »za kulturo, gospodarstvo in socialno reportažo«. To je počel od začetka do konca leta 1933. Leta 1934 se je vrnil v Ljubljano in bil do II. svetovne vojne samostojni književnik z distanco do vseh političnih strank. Leta 1935 je izbor svojih novel objavil v knjigi *Al Araf*, ki je vzbudila zanimanje; Bartola so spet sprejeli v slovenski klub PEN.

Stanoval je: leta 1935: • **Cesta 29. oktobra 1**, pritličje, sedaj **Rimska cesta (4h)**; 1937: • **Škrabčeva ulica 35 (4i)**, 1939: • **Rožna dolina, Cesta III, št. 7 (4j)**. Leta 1936 mu je Žagarjeva založba *Modra ptica* namenila skromen mesečni predujem za roman *Alamut*, vendar mu pisanje ni dobro teklo, zato se je preselil v Kamnik, da bi ga tam v miru dokončal. Šele s četrtem prepisom besedila, ki ga je končal leta 1938 v Ljubljani, je bil zadovoljen. Zadnje dneve pisanja se je zbal, da mu ne bi besedila kdo ukradel ali da ne bi zgorel v požaru. Potem se je zavedel, da je roman končno napisan, da ga sedaj lahko kdo ubije ali da se lahko ponesreči, toda »v *Alamutu* bom nesmrten«. Založba *Modra ptica* mu ga je izdala še istega leta; zanj je dobil nagrado banovine, ki je imela sedež v • **Banski palači**, sedaj **Prešernova cesta 8 (U3)**, današnja palača predsednika Republike Slovenije. Toda zaradi takratnega v Ljubljani modnega socialnega realizma z ruralnimi, marksistično tendenčnimi literarnimi deli roman ni doživel večjega odobravanja.

Leta 1940 se je spet preselil v Kamnik, Podgora 10, kjer je po predstavi amaterske gledališke skupine spoznal mlado igralko Dragico (Karolino) Podobnik, uradnico. Z njo se je januarja 1941 poročil v • **franciškanski župnijski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (4k)**, ena od poročnih prič je bil Janez Žagar. Zakoncema sta se rodila sinova Borut in Bojan.

Pred začetkom II. svetovne vojne so ga vpoklicali v vojsko kraljevine Jugoslavije. Odpotoval je v letalsko bazo v Bosanskem Brodu in se po napadu fašističnih sil na Jugoslavijo z vojaško enoto umaknil v bližino Sarajeva. Tam je bil po jugoslovanski kapitulaciji regularno odpuščen iz vojske. Proti koncu aprila 1941 se je vrnil k ženi v Kamnik, ki je pripadel nemški okupacijski coni. Kmalu se je sam vrnil v Ljubljano, kjer se je zatekel k sestri Kseniji, poročeni Marc, • **Levstikova ulica 25 (4l)**. Tu je stanoval tudi Bartolov oče (ta je umrl leta 1949, mati pa leta 1940 v Jelovškovi ulici 24, kjer so starši takrat stanovali). Zaradi Bartolove apolitičnosti ga je Josip Vidmar (ki se je že pred vojno navduševal nad stalinistično Sovjetsko zvezo, se med vojno pridružil partizanom in slovenski komunistični revoluciji ter postal njen funkcionar) julija 1941 s težavo pridobil za sodelovanje z Osvobodilno fronto (OF). Bartol je postal v tej politični organizaciji, ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije, član skupine kulturnikov (→ Mira Mihelič) in se udeleževal njenih ilegalnih sestankov. Poleg tega je

zbral denar za pomoč kulturnikom ilegalcem. Junija 1942 naj bi odšel k partizanom, toda osebo za zvezo so aretirali in odpeljali v internacijo. Pozneje je še enkrat izrazil željo po odhodu v partizane, vendar so mu odgovorili, da v Ljubljani ni ogrožen, zato naj ostane v mestu. Proti koncu leta 1943 je inž. Pavle Kavčič, ki je odpotoval v Italijo, Bartolu prepustil stanovanje na **• Miklošičevi cesti 17/III (4m)**. Vanj se je Bartol preselil od sestre in očeta. Ker je v njem sam stanoval, ga je prepuščal tudi privržencem OF, da so tam prirejali ilegalne sestanke.

Po koncu II. svetovne vojne, julija 1945, je bil z dekretom prosvetnega ministrstva (podpisal ga je minister in književnik Fran Albreht pri Narodni vladi Slovenije) imenovan za »tajnika pri pomočniku ravnatelja« ljubljanske Drame. Bartol je urejal tudi njen *Gledališki list*. Toda leta 1946 je zaradi spora s takratnim ravnateljem Drame, režiserjem Bojanom Stupico, odstopil. Spor je nastal, ker gledališka administracija ni pravočasno obvestila javnosti, da je zaradi poškodovane igralke odpovedana igra Mire Puc (poznejše → Mihelič) *Svet brez sovraštva*, zato je nastala informacijska zmeda. Stupica je krivdo naprtil Bartolu, ki mu je ugovarjal, potem pa gledališče zapustil.

Maja 1946 je odšel v Trst, kamor ga je poslalo prosvetno ministrstvo nove Ljudske republike Slovenije (dekret je podpisal minister Ferdo Kozak, oče → Primoža K.), da bi kulturno pomagal tržaškim Slovencem. V Trstu je pri zavezniški upravi dobil dovoljenje za stalno prebivanje v mestu, čeprav ni imel italijanskega državljanstva. Deloval je v odboru projugoslovansko usmerjene Slovensko-hrvaške prosvetne zveze (eno leto je bil njen predsednik), sicer pa kot publicist, predvsem gledališki in likovni kritik, pri projugoslovansko usmerjenih tržaških slovenskih publikacijah, predvsem *Primorskem dnevniku*. Leta 1947 je v Trstu zaprosil za sprejem v Komunistično partijo, vendar mu je slovenski komunistični funkcionar odgovoril, naj počaka na odgovor. Ker ga več let ni dočakal, je spet vprašal in spet dobil enak nasvet. Čeprav ga niso nikoli sprejeli v to partijo, je Bartol zapisal, da »ravna tako, kot da bi bil sprejet«. V Trstu je povabil pesnika, pripovednika in dramatika Antona Novačana, naj se vrne v Slovenijo, toda Novačan tega ni storil zaradi povojnega komunističnega nasilja. Bartol ga je karikiriral v *Tržaški noveli 1948* (ponatis v zbirki *Tržaške humoreske*, 1957), Novačan pa Bartola v obeh verzijah satire na ljubljanske književnike *Rdeči panteon* (1948, 1955).

Po letu 1954, ko je bilo konec Svobodnega tržaškega ozemlja in je Trst pripadel Italiji, mu je začela italijanska oblast nagajati pri dovoljenju za prebivanje v mestu. Leta 1956 mu ga ni več obnovila, zato se je moral vrniti v Ljubljano, kjer je ves čas živela njegova družina. To je z vlakom pogosto obiskoval, kar je bilo v času strogo nadzirane meje in zapletov okrog Svobodnega tržaškega ozemlja in Jugoslavije privilegij osebe, ki je v Trstu očitno opravljala za Jugoslavijo tudi posebne naloge in o njih prav gotovo poročala »ustreznim faktorjem« v Ljubljani.

Kljub večletnemu opravljanju tržaške »funkcije«, koristne za povojno ljubljansko oblast, pa ga ta po stalni vrnitvi v Ljubljano ni nagradila s kako službo. Ker ni bil nikjer zaposlen, se je šel potožiti Vidmarju, ki je medtem postal predsednik **• SAZU, Novi trg 3 (A)**. Ta ga je še isto leto zaposlil na novem akademijnem delovnem mestu: Bartol je postal »tiskovni tajnik« akademijske znanstvene pisarne, od leta 1960 do smrti pa je bil upravnik te pisarne. Vendar je ostal samo uradnik administracije SAZU. Vidmarjeva naklonjenost Bartolu ni bila tolikšna, da bi ga imenoval za osebnega tajnika. Leta 1960 je na to mesto postavil Jožeta Javorška (→ Hribovšek, → Kocbek), ki je potem o Vidmarju, kot piše v spominih odstavljeno predsednik »Izvršnega sveta Socialistične republike Slovenije« Stane Kavčič, obveščal policijo. Komunistični oblasti so bili vsi sumljivi, celo v vdanih privržencih je paranoično videla potencialne sovražnike. Vidmar se s svojim vplivom tudi ni potrudil doseči, da bi Bartola izvolili za člana SAZU. Takrat so za člane SAZU volili predvsem književnike, pripadnike predvojnega socialnega realizma in privržence marksizma, kar Bartol ni bil. Vidmar mu je omogočil zgolj zaposlitev, ne pa tudi priznanja kot književniku. Bartol pa je bil od leta 1962 tudi honorarni zunanji sodelavec Inštituta za biologijo SAZU in zanj preučeval metulje. Od otroških let jih je namreč zbral in gojil iz gosenic. S sinom Borutom in sodelavci tega inštituta je zaradi metuljev sistematično raziskoval predele Slovenije (posebno Kras, Vipavsko dolino in Triglavsko pogorje), predele Dalmacije in Hrvaškega Primorja.

Ob nekem sestanku slovenskega kluba PEN v Ljubljani se je tržaškemu pisatelju Borisu Pahorju »razočaran pritožil, da ga [v Ljubljani] puščajo ob strani in da je neka-ko sam. [...] oblastnik, ki ga je izrabil s tem, da je z njegovi-vm ugledom potrjeval svojo politiko, se ni več zanimal zanj. Tako je Bartolu poleg vsega ostajala še grenka zavest, da se je bil vdajal kulturni zasnovi, ki mu ni ustrezala, za plačilo pa je imel zapostavljanje in osamitev, ko pa v Ljubljani ni bil tako potreben kot v Trstu.«

Leta 1963, ob 60-letnici, mu je del tržaških Slovencev priredil proslavo, ki se je ni mogel udeležiti, ker mu italijanski konzulat ni dal vizuma, kar spet potrjuje domnevo, da so Italijani videli v njem jugoslovanskega eksponenta. Leta 1964 je njegov starejši sin Borut naredil samomor, kar ga je prizadelo. Tudi po vrnitvi iz Trsta je do smrti stanoval na Miklošičevi cesti 17/III. Še vedno je obiskoval kulturne prireditve ter zahajal v gostinske lokale, v **• kavarno Evropa, ob križišču Gosposvetske in sedanje Slovenske ceste (D7a)**, in kavarno hotela Union, kjer so se že zbirali mlajši rodovi književnikov, predvsem sodelavci povojnih literarnih revij *Beseda*, *Revija 57* in *Perspektiv*.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira

Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Pred Bartolovim priimkom je črtica, ki pomeni, da je za oblast ostal problematičen.

Po dolgem bolehanju je umrl za rakom v internem oddelku • **Bolnišnice dr. Petra Držaja, Vodnikova cesta 62 (B3)**, v bližini rojstne hiše → Valentina Vodnika v Šiški. V imenu SAZU se od pokojnika ni poslovil Josip Vidmar, ampak je moral to nalogo opraviti sodelavec njenega Inštituta za literature, Drago Šega (→ Balantič, → Kocbek, → Rožanc, → Udovič), ki ga je leta 1965 komunistična oblast kot sourednika literarne revije *Sodobnost* odstavila. Bartol je pokopan na • **Žalah (P4)**, grob B/50/4/7. Po njem se je med letoma 1988 in 1998 imenoval sklad za uveljavljanje slovenske književnosti v tujini.

Upodobitev Ljubljane:

novela *Čuden obisk* (v zbirki *Al Araf*, 1935).

LIT.: Vladimir Bartol: *Literarni zapiski 1930–1933*. Uredil Drago Bajt. Dialogi 18, 1982, št. 4–10. – Isti: *Literarni zapiski 1958–1961*. Dialogi 19, 1983, št. 1, str. 43–56. – Isti: *pisma Josipu Tomišku, Božidarju Borcu in Josipu Vidmarju*. V: *Pisma slovenskih književnikov o književnosti*. Izbral, uredil opombe in spremno besedo napisal Marjan Dolgan, Ljubljana 2001 (Kondor, 298), str. 210–216, 407–409. – Roman Brilej: »*Literarni zapiski*« *Vladimirja Bartola šele leta 1997?* Iz pogovora s pisateljovo ženo. Delo, Književni listi 31, 17. 8. 1989, št. 189, str. 5. – Martin Jevnikar: *Neznani in problematični Vladimir Bartol*. Primorska srečanja 17, 1992, št. 134/135, str. 352–356. – Anton Novačan: *Rdeči panteon* (uvod Tine Debeljak), Meddobje 2, 1955, št. 1/3, str. 51–69. – Boris Pahor: *Troje glos o Vladimirju Bartolu*. Primorska srečanja 17, 1992, št. 134/135, str. 357–358. – Bartolova personalna mapa v SAZU. – Pogovor z Bojanom Bartolom, 24. 1. 2012.

5. JERNEJ BASAR (1683, Bitnje pri Škofji Loki – 1738, Ljubljana) [II]

Pridigar. Duhovnik in redovnik. Avtor zbirke slovenskih pridig.

Humanistične predmete in »filozofijo« (vrsta višje šole) je menda študiral v Ljubljani, teologijo pa na Dunaju. Okrog 1710 je postal duhovnik; nekaj časa je služboval v Mengšu. Leta 1718 je vstopil v jezuitski red in od približno leta 1726 prebival v • **jezuitskem kolegiju (V1)**, ki je stal **ob cerkvi sv. Jakoba na sedanjem Levstikovem trgu**. Nekaj časa naj bi deloval tudi na Koroškem, v Celovcu. Kot jezuit je opravljal različne službe, slovel je predvsem kot pridigar. Veljal je za enega od treh najboljših govornikov Avstrije, za nasvete so ga spraševali tudi iz tujine. Jezuiti so se zavedli nujnosti slovenskih tiskanih knjig za

delo z verniki, zato je bilo Basarju od »vikših naloženo v kranjskem jeziku ene bukve popisati«. Napisal je in leta 1734 v Ljubljani izdal zbirko 52 slovenskih nedeljskih pridig z latinskim naslovom *Conciones iuxta libellum Exercitiorum s. p. Ignatii* (Pridige s knjižico Vaj svetega očeta Ignacija). Bile naj bi vzorec za nedeljske pridige in pomoč pri duhovnih vajah tistim, ki so znali samo slovensko. Ustvaril je nov tip slovenske pridige, ki je brez baročne bujnosti; usmerjena je predvsem na poslušalčev razum. Leta 1735 je morda iz nemščine priredil knjižico *Pomuč živim*, ki jo je uporabljala bratovščina v cerkvi sv. Jakoba; takrat je to bratovščino tudi vodil. V slovenščino je prevedel španski sonet *Suspiria S. Francisci Xaverii*.

LIT.: Aloys de Backer (ur. 1. izdaje), Carlos Sommervogel (ur. 2. izd.): *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles 1890 (izd.); Paris 1960, str. 1004.

6. FRANCE BEVK (1890, Zakojca na Tolminskem – 1970, Ljubljana) [VII]

Pripovednik, dramatik, pesnik; publicist, urednik in prevajalec. Avtor romana *Kaplan Martin Čedermac* in otroških pripovedi *Lukec in njegov škorec* ter *Pastirci*.

Iz bajtarske družine, dijak moškega učiteljskega učiteljskega v Koprju in Gorici, po maturi je bil učitelj. Leta 1910 mu je v ljubljanski literarni reviji *Dom in svet* urednik → Izidor Cankar objavil dve pesmi. Zaradi natisa ga je trdo prijel ravnatelj učiteljskega, ker po takratnih predpisih ne bi smel objavljati brez dovoljenja šolskega vodstva. Bevk je potem objavljati svoja besedila pod psevdonimom. Poleti leta 1911 mu je Izidor Cankar omogočil dvotedensko bivanje v Ljubljani in svetoval, naj se literarno ne zgleduje pri njegovem bratranču → Ivanu Cankarju, temveč pri Čehovu in Maupassantu. Kljub nasvetu ga je na • **Rožniku (6a)** seznanil z Ivanom.

Med I. svetovno vojno je imela avstro-ogrška oblast Bevka zaradi protivojnih črtic, ki jih je objavljala v *Domu in svetu*, za »politično nezanesljivega«. Proti koncu vojne je moral kot avstrijski vojak na vzhodno fronto. Spomladi 1918 se je na začetku vojaškega dopusta, med vožnjo domov, ustavil v Ljubljani pri Izidorju Cankarju in mu potožil, da zaradi vojne ni nič napisal za njegovo revijo. Po razpadu monarhije se je vrnil domov, na Cerkljansko, ki je prišlo pod Italijo. Leta 1919 je ilegalno prešel demarkacijsko črto in v Ljubljani postal na povabilo Izidorja Cankarja urednik *Večernega lista*, potem pa je delal v kulturnem uredništvu časnika *Slovenec*. Tega leta je stanoval v takratnem šempeterskem predmestju, vzhodno od sedanjega Prešernovega trga do cerkve sv. Petra, v • **Sv. Petra vasi» 59**. Ker lega hiše ni znana, je na zemljevidu zaznamovana cerkev sv. Petra kot središče takratne »vasi«, sedanja **Trubarjeva cesta 80 (6b)**. Istega leta je stanoval tudi v • **Ulici stare pravde 5/I (6c)**.

Leta 1920 se je iz narodnostno-kulturnih vzrokov vrnil na Primorsko. Ta je po I. svetovni vojni pripadla Italiji, ki jo je začela nasilno poitalijančevati. Postal je urednik različnih slovenskih publikacij v Gorici in Trstu, ki jih je fašizem vedno bolj omejeval, njega pa zaradi slovenske literarne in kulturne dejavnosti onemogočal in večkrat zaprl. Bil je pod stalnim policijskim nadzorstvom. Ko so leta 1926 ustanovili v Ljubljani slovenski center mednarodne zveze PEN, so pravila dopuščala, da so Bevka kljub italijanskemu državljanstvu izvolili za njegovega člana in ga s tem vsaj deloma zavarovali pred fašističnim nasiljem. Leta 1934 so ga Italijani obsodili na štiri leta konfinacije na otoku Ventotene pri Neaplju, vendar so ga zaradi intervencije slovenskega PEN-a pri italijanskem PEN-u, ki mu je predsedoval futuristični pesnik Filippo Tommaso Marinetti, kmalu izpustili. Čez približno pol leta je po sedmih letih dobil potni list in odpotoval v Ljubljano, kjer se je zahvalil za uspešen poseg slovenskega PEN-a.

Leta 1938 je v Ljubljani pri **• Slovenski matici**, sedaj **Kongresni trg 8 (6č)**, izšel Bevkov najpomembnejši roman *Kaplan Martin Čedermac* o zatiranju Slovencev v Beneški Sloveniji in narodno zavednem duhovniku, ki se upira nasilni fašistični italijanizaciji. Roman je izšel pod psevdonimom Pavle Sedmak, da avtor ne bi imel novih težav. Kljub temu so Italijani sumili, da je Bevk njegov avtor. Precej izvodov romana so iz Ljubljane pretihotapili čez mejo na Primorsko in v Beneško Slovenijo.

Bevkovo življenje je bilo že od učiteljišča naprej razgibano tudi zaradi ljubezenskih razmerij. Na dan mobilizacije v avstrijsko vojsko se je poročil s primorskim kmečkim dekletom Lucijo in imel z njo dva otroka, po I. svetovni vojni pa je imel v Ljubljani z mlado prodajalko Miro Ocvirk še dva otroka (eden je postal pisatelj Vasja Ocvirk). Ženi na Primorskem je ljubljansko razmerje zamolčal. Po vrnitvi na Primorsko se mu je pridružila »ljubljska družina«, vendar se je morala kmalu vrniti v Ljubljano, kajti razbesnjeni Bevkov oče ni prenesel tega konkubinata. Razmajanega Bevkovega zakona z Lucijo pa niti dva nova otroka nista mogla več rešiti. Leta 1926 je postala njegova življenjska družica in pomočnica pri njegovem kulturnem in literarnem delu goriška učiteljica Davorina (Martina) Bratuž; njuna edinka Jerica je zgodaj umrla, kar je oba prizadelo. Bevk je skrbel za vse svoje otroke iz različnih razmerij.

Leta 1940 so ga Italijani spet internirali v različnih krajih in nato izpustili, leta 1942 pa so ga spet zaprli. Leta 1943, ob koncu fašizma, je takoj po prihodu iz zapora odšel z Davorino k partizanom, kjer je dobil precej visoke funkcije, čeprav ni postal član Komunistične partije. Tam je marsikaj videl, kajti literarnemu kritiku Josipu Vidmarju, takratnemu partizanskemu funkcionarju, je prizadeto rekel: »Ampak komunisti niso dobri ljudje!«

Po vojni je deloval v Trstu v okviru jugoslovanske oblasti, leta 1946 se je v Parizu udeležil mirovne konference, kjer so razpravljali tudi o novi italijansko-jugoslovanski

meji. Leta 1947 se je z Davorino preselil v Ljubljano, kjer sta se civilno poročila. Najprej sta stanovala v **• Savljah 49 (6d)**, pri Ježici, hiše ni več, zato je zaznamovana domnevna središčna lokacija kraja; potem približno do leta 1960 v **• Žibertovi ulici 11 (6e)**, po letu 1960 pa v stanovanjskem bloku v **• Puharjevi ulici 3 (6f)**, saj se Bevk ni hotel vseliti v (podržavljeno?) vilo, ki so mu jo ponujali. Opravljal je različne funkcije pri novi oblasti (med drugim je bil »podpredsednik prezidija Ljudske skupščine Slovenije, republiški in zvezni poslanec«) ter dobil mnoga politična in kulturna odlikovanja. Interveniral je ob marsikateri krivici nove oblasti.

Leta 1950 se je upokojil, vrnil v literarno življenje in postal predsednik **• Društva slovenskih književnikov, Tomšičeva ulica 12 (6g)**. Leta 1951 se mu je iz razmerja s služkinjo Pepco Kravanja, doma iz Čezsoče, rodil sin Marjan, ki ga je posvojil in skrbel za njegovo šolanje; postal je gledališki režiser. Med letoma 1952 in 1962 je bil drugi podpredsednik Slovenske matice. Leta 1953 so ga na predlog Josipa Vidmarja, ki je postal predsednik SAZU, izvolili za rednega člana **• SAZU, Novi trg 3 (A)**, predvsem zaradi njegovih kulturnih zaslug za zatirane Primorce pod fašizmom, ne pa zaradi njegovega pripovedništva, saj tega Vidmar ni cenil. Med letoma 1960 in 1966 je bil v SAZU tajnik razreda za umetnosti. Izdaja Bevkovih *Izbranih spisov* ni izšla v načrtovanih 15 knjigah, ampak se je ustavila pri 12. knjigi. Njegovemu souredniku, nekdanjemu uredniku predvojne revije *Dom in svet* dr. Francetu Koblarju, so pri **• Državni založbi Slovenije, Mestni trg 26 (6h)**, po dolgem mečkanju iz ideoloških razlogov zavrnilo objavo monografije o → Gregorčiču v zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*. Ker Koblar ni hotel več sodelovati s to založbo, je izdaja Bevkovih izbranih del pri tej založbi ostala nedokončana. Leta 1958 si je → Bartol zapisal, da bi moral Bevk »vsaj za tri ali štiri leta povsem pozabiti na literaturo. Potem bi morda še kaj vrednega napisal.«

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Mira Mihelič, → Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora **• Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Kljukica pred Bevkovim priimkom pomeni, da je oblasti ustrezal.

Leta 1968 je bil Bevk soppodpisnik kulturno in politično odmevnega odklonilnega manifesta konservativne skupine večinoma partizanskih kulturnikov *Demokracija* –

da, *razkroj – ne!*, ki ga je objavilo ljubljansko »Glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije«, *Delo*, proti tekstem skupine OHO-Katalog v reviji *Problemi* (1968, št. 67/68) in tekstem v študentskem glasilu *Tribuna*. Glede na Bevkovo značajsko prizanesljivost in strpnost, tudi do nekaterih mladih pesnikov iz tega kroga, je njegov podpis najbrž gesta zunanje lojalnosti do politično vplivnih sopodpisnikov in pobudnikov manifesta.

Zbolel je za trombozo na nogi, ki mu je zastrupila telo. Umrl je v • **Kliničnem centru ob Zaloški cesti (B2)**, na osemdeseti rojstni dan. Poseben odbor kulturnikov in politikov je poskrbel za njegov državni pogreb. Pri ljubljanski komemoraciji predsedstva »Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva« je Josip Vidmar (tudi sopodpisnik omenjenega manifesta) dejal, da je Bevk »ljudski pisatelj v najboljšem pomenu te besede«. Od pokojnika so se na • **Žalah (P4)** ob množici ljudi poslovili goriški rojak, nekdanji krščanski socialist in takratni komunistični politik Marijan Breclj, v imenu pisateljev in SAZU pisatelj in pokojnikov rojak → Ciril Kosmač, predsednik zamejske Slovenske kulturno gospodarske zveze in predstavnik otroške pionirske organizacije. Nato so vojaki med žalno koračnico, ki jo je igrala godba »Jugoslovanske ljudske armade«, odnesli krsto, ovito v slovensko zastavo, v vozilo, ki jo je odpeljalo v Novo Gorico, kjer so tudi priredili žalne slovesnosti. Pokopali so ga na pokopališču v bližnjem Solkanu, saj si je v oporoki želel počivati v grobu hčerke Jerice.

Nagrade: Prešernova (1947, 1954), Levstikova (1949, 1951).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Bevkova cesta.

LIT.: Janez Dolenc, France Koblar: *France Bevk. Ob stoletnici rojstva*. Ljubljana 1990 (zbirka Znameniti Slovenci). – Helga Glušič: *France Bevk*. Ljubljana 1978 (zbirka Obrazi). – Irena Tul [Goriška knjižnica Franceta Bevka v Novi Gorici]: *pismo*, 29. 5. 2012. – Ivan Vogrič: *Posredovanje slovenskega Penkluba v prid slovenskih političnih zapornikov pred drugo svetovno vojno*. Zgodovinski časopis 61, 2007, št. 1/2 (135), str. 219–228.

7. JANEZ BLEIWEIS (1808, Kranj – 1881, Ljubljana) [IV]

Kulturnik, časnikar in urednik *Kmetijskih in rokodelskih novic*. Živinozdravnik in politik.

Med letoma 1819 in 1826 je v Ljubljani obiskoval • **gimnazijo in licej (I3b)**, v poslopju, ki je do potresa stalo na sedanjem **Vodnikovem trgu**. Po končanem študiju na dunajski univerzi je postal zdravnik in živinozdravnik. Leta 1841 se je vrnil v Ljubljano, postal profesor veterine in sodne medicine, leta 1842 tajnik Kmetijske družbe za Kranjsko in leta 1849 ravnatelj živinozdravniške šole. Ti funkciji je opravljal do smrti, ob njiju pa še vrsto drugih strokovnih, kulturnih in političnih

del, s katerimi je pomembno vplival na javno življenje, zato je zaslužen za razvoj več strok na Slovenskem.

Med letoma 1875 in 1881 je bil predsednik • **Slovenske matice**, sedaj **Kongresni trg 8 (7a)**, in več let urednik njenih *Letopisov*. Bil je v pripravljalnem odboru za ustanovitev slovenskega gledališča, sestavljal šolske učbenike in urejal koledarje (almanaha). Bil je tudi ljubljanski občinski svetovalec v • **Magistratu, Mestni trg 1 (U2)**, večkratni deželni poslanec in deželni odbornik, dve leti je nadomeščal deželnega glavarja. Te funkcije je opravljal v stari stavbi • **kranjskega deželnega dvorca**, ki so ga po potresu podrli in sezidali novega, v katerem je sedaj sedež ljubljanske univerze, **Kongresni trg 12 (7c)**. Častni meščan Ljubljane. Slovenci so ga častili kot »očeta slovenskega naroda«, avstrijski cesar Franc Jožef I. mu je podelil plemstvo in naslov »vitez Trsteniški«.

Leta 1843 mu je uspelo dobiti pri oblasteh dovoljenje za izdajanje *Kmetijskih in rokodelskih novic*, ki so bile dolgo edini slovenski časopis. Čeprav je bil prvenstveno poučno gospodarski, je, ker oblast ni dovolila drugih specializiranih slovenskih glasil (npr. literarnih revij), obravnaval tudi jezikovna in literarna vprašanja. Leta 1845 je kot urednik uvedel v *Novice* namesto bohoričice gajico in s to črkopisno reformo še bolj utrdil slovenščino kot knjižni jezik. Odklanjal je ilirizem, katerega zagovorniki so zahtevali opustitev slovenščine in uvedbo »ilirskega« (hrvaškega) jezika. Posebno med 1843 in 1858 so *Novice* odločilno vplivale na slovensko književnost, podpirale nastajanje čitalnic in z njimi utrjevale slovenstvo. Leta 1861 so ustanovili ljubljansko slovensko • **Narodno čitalnico**, ki je stala v nekdanji Šelenburgovi ulici, **na vogalu** sedanje **Slovenske ceste in Šubičeve ulice (D4)**, kjer stoji spomenik. Njen predsednik je bil od leta 1863 do smrti.

Kot prakтика ga ni zanimala estetsko zahtevna književnost, zato je pred Prešernom dajal prednost → Jovanu Veselu – Koseskemu, čigar patetična in jezikovno okorna poezija je postala agitacijsko sredstvo pri vzponu slovenstva. Bleiweisovo pojmovanje književnosti je bilo utilitarno, zato ni doumel novih tokov slovenske književnosti z → Levstikom in → Stritarjem, ki sta videla vrednost v Prešernovi poeziji in nadaljevala njeno usmeritev. V literarnih polemikah sta zavrnila Bleiweisove literarne nazore, razkrila literarne hibe Koseskega in povzročila tudi politično diferenciacijo slovenskega tabora na konservativne staroslovence in liberalne mladoslovence. Bleiweis je ostal do smrti osrednja osebnost staroslovencev. Leta 1868 so mladoslovenci začeli izdajati politično glasilo *Slovenski narod* in z njim odvzeli primat *Novicam*. To diferenciacijo in zdrahe med Slovenci so pogosto izkoristili tudi nemški nasprotniki Slovencev v Ljubljani in takratni deželi Kranjski.

Bleiweis je stanoval in umrl v hiši • **Ciril-Methodov trg 15, II. nadstropje (7b)**. V zadnjem delu hiše je imel pisarniško in uredniško sobo s pisalno mizo, obloženo s knjigami in rokopisi; okno sobe je gledalo na strehe

sosednjih hiš. Sredi 19. stoletja se je s staroslovenci (Sveteč, Malavašič, Martinjak in drugi) shajal v • **gostilni Pri citroni** (»*Zum Zitronenbaum*«), ki je stala ob kavarni sedanjega hotela Union **sredi** sedanje **Miklošičeve ceste (D1a)**; soseda te gostilne je bila hiša z gostilno Pri Štefanu, → Valentin Vodnik. V tej družbi se je Pri citroni utrdila politična ideja Zedinjene Slovenije (1848), katere temelji so nastali že v → Zoisovem krožku. Iz navdušenja ob sprejetju ustave (1848) so gostilno krstili »Pri konstituciji« (hišo so podrli leta 1897). V to družbo so občasno prišli tudi neljubljanski kulturniki (Miklošič, Vraz, Vuk Karadžić). Bleiweis je pozneje s temi in drugimi (Costa, Malavašič, Toman in Sveteč) zahajal v • **kavarno »Zur Schweiz«** (»*Švica*«), ki je stala **na vogalu Stritarjeve ulice 9 in Cankarjevega nabrežja 1 (D1b)**, sedaj imenovana po lastniku novejši stavbe Filipu Shreyerju Filipov dvorec. Ta kavarna se je po letu 1876 imenovala kavarna »Valvasor«. Po potresu se je preselila na Prešernov trg, v prostore sedanje lekarne, in se leta 1905, ob odkritju bližnjega Prešernovega spomenika, preimenovala v kavarno »Prešeren«.

Bleiweisov pogreb je po obsegu in slavnosti eden največjih slovenskih in ljubljanskih pogrebov. Pripravil ga je poseben odbor. Začel se je ob 16. uri pred pokojnikovo hišo, šel po Mestnem in Starem trgu, čez Šentjakovski most, po Bregu, Novem trgu, Gosposki ulici, mimo takratnega gledališča (ki je stalo na prostoru sedanje Slovenske filharmonije), čitalnice, po sedanji Slovenski in Dunajski cesti v **cerkev sv. Krištofa** in potem na • **pokopališče zraven (P2)**, na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice, kjer so pokopavali med letoma 1780 in 1906.

Novice so priobčile naslednji pogrebni »Sprevodni red«: »1. Črni prapor. 2. Nosilci vencev. 3. Ljubljansk meščan se svečo. 4. Trije župani iz Ljubljanske okolice se križem. 5. Godba. 6. Sokol [telovadno društvo] se zastavo. 7. Narodna društva, tuja in Ljubljanska, se svojimi zastavami (razen Matice slovenske in Ljubljanske čitalnice). 8. Ljubljanska požarna straža. 9. Društvo Kranjskih vojaških veterenov. 10. Gospodične z vencem. 11. Deputacija gospá. 12. Red usmiljenih sester. 13. Prečastiti oo. frančiškani in drugi redovniki. 14. Ljubljansk meščan, ki nosi redove [odlikovanja] pokojnega. 15. Preč. duhovščina. 16. Truplo pokojnega nosijo župani iz ljubljanske okolice; meščanje in kmetski župani se svečami. 17. Rodbina. 18. Čitalnica Ljubljanska. 19. Matica slovenska. 20. Glavni odbor kranjske kmetijske družbe. 21. Društvo kranjskih zdravnikov. 22. Vrhovni državni, civilni in vojaški dostojanstveniki. 23. Deželni odbor Kranjski, državni in deželni poslanci. 24. Mestni zastop Ljubljanski. 25. Kranjska trgovinska in obrtna zbornica. 26. Uradi. 27. Domači in tuji posli. 28. Ostalo žalujejo občinstvo.«

Ob štirih popoldne so zvonili vsi zvonovi v mestu in deželi Kranjski, vencev z napisi je bilo 131, vseh pa čez 200. Prispelo je veliko sožalnih telegramov. Pogreba se je udeležilo

veliko delegacij, tudi več hrvaških. Mestne ulice so razsvetljevale plinske svetilke. Pred pokojnikovo hišo so pevci ljubljanske čitalnice zapeli pesem *Kaj jokate?*, potem pa so bogoslovci peli mrliške pesmi. Sprevod je bil tako dolg, da je prišel v pokopališko cerkev, ki je stala na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča, šele po skoraj dveh urah. Po končanem katoliškem obredu so pevci ob grobu zapeli pesem *Roža in trnje*, deželni poslanec Luka Sveteč pa je imel poslovljni govor. Zbor je zapel še pesem *Oče naš*, potem so se pogrebci razšli.

Iz dostopne dokumentacije je mogoče sklepati, da po opustitvi pokopališča pri Sv. Krištofu Bleiweisovih posmrtnih ostankov niso prekopali. Sedaj so pod Gospodarskim razstaviščem ali v bližini ali na kakšnem odlagališču gradbenih odpadkov. Na • **Navje (P3)** so prenesli samo njegov nagrobnik (fotografija v knjigi: M. Piškur, S. Žitko: *Ljubljansko Navje*, str. 140) in nagrobno ploščo žene Karoline (1812–1899), ki so jo vzdali drugam, na arkade Navja. Na nagrobniku Bleiweisovih potomcev na • **Žalah (P4)** pa so zapisani samo ime, priimek in plemiški naziv znamenitega družinskega prednika; grob Zid A/L2/82 (fotografija v knjigi: M. Piškur: *Ljubljanske Žale*, str. 44).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- plošča na pročelju hiše Ciril-Methodov trg 15;
- Bleiweisova cesta (Tako se je, razen med II. svetovno vojno, imenovala sedanja Prešernova cesta, ki je to ime dobila leta 1949, leta 1947 so jo nameravali preimenovali v Stalinovo cesto. Komunistična oblast ni dovolila, da bi se po Bleiweisu imenovala kakšna ljubljanska ulica; šele leta 2009 so po njem poimenovali štiripasovnico ob Tivoliju.);
- v likovni zbirki Mestnega muzeja Ljubljana: Franc Ksaver Zajec: *Dr. Janez Bleiweis* (1875, mavec).

LIT.: *Novice gospodarske, obrtniške in narodne* 39, 23. 11. 1881, list 47, str. 380; 30. 11. 1881, list 48, str. 381, 387, 388; 7. 12. 1881, list 49, str. 392–398. – Josip Vošnjak: *Spomini*. Izbral, uredil, študijo, opombe in spremno besedo napisal Vasilij Melik. Ljubljana 1982.

8. ADAM BOHORIC (okr. 1520, štajerska okolica Brestanice – 1598 ali pozneje, neznano kje) [I]

Jezikoslovec. Učitelj. Avtor prve slovenske slovnice *Arcticae horulae* (Zimske urice).

Mladost je najbrž preživel v Krškem. Leta 1547 je na dunajski univerzi pridobil naziv bakalaver, od leta 1548 je študiral na univerzi v Wittenbergu na Saškem, kjer se je seznanil s protestantizmom, vendar študija ni dokončal. Med letoma 1551 in 1563 je v Krškem vodil zasebno latinsko šolo za dečke. Iz šole so ga odpustili, najbrž potem, ko je dokončno postal protestant. Potem se je ukvarjal s kmetijstvom in iskal kakšno zaposlitev. Leta 1565 se je preselil v Ljubljano, ker sta ga → Trubar in → Krelj povabila, naj vodi • **deželno stanovsko latinsko šolo**. Delovala je v poslopju pri tedanjem Špitalskem mostu (danes Tromostovje), na prostoru sedanje stavbe **Stritarjeva**

ulica 6 (8a); meščani jo zaradi uradov v njej imenujejo po nekdanjem nemškem imenu Kresija. Zanj je sestavil prvi šolski red (učni načrt, predpise za učitelje in za vedenje učencev). V štirirazredni šoli so slovenščino upoštevali samo na prvih dveh stopnjah, drugače je bila pomožni učni jezik za učence, ki niso znali latinščine in nemščine. Med letoma 1566 in 1582 je bil ravnatelj te šole, potem upokojen; med letoma 1595 in 1598 je bil spet začasno njen ravnatelj. Bil je dober pedagog, toda z učitelji v šoli je slabo shajal, tudi šolske discipline ni znal uveljaviti. Njegova slovnica slovenskega jezika je zaslužna tudi zaradi latinskega predgovora, v katerem je poudaril pomen slovenstva, in objave črkopisa, ki ga je uvedel Trubar, sistematično uredil Sebastijan Krelj, v prevodu *Biblije* pa dosledno uporabil → Dalmatin. Pozneje so ta črkopis neupravičeno imenovali »bohoričica« in ga uporabljali do leta 1845, ko so Bleiweisove *Novice* uvedle »gajico«.

Leta 1575 je upravljal • **beneficij mestne kaplanije sv. Jurija**, ki je med letoma 1435 in 1790 stala na prostoru sedanjega **Ciril-Methodovega trga 11 (8b)**. H kaplaniji je spadala tudi propadajoča hiša. Zaradi nje je nastal sodni spor, ki ga je reševal mestni svet. Bohoriču so očitali nemarnost, ker ni obnovil hiše, povrhu ni preprečil zastavitve nekega beneficianskega zemljišča. Zato so Ljubljančani zahtevali, naj Bohorič ne upravlja več beneficija. Vendar ni znano, ali se je to zgodilo. Tudi iz teh zapletov je razvidno, da Bohorič ni bil praktičen človek. V mestnem sodnem zapisniku iz leta 1594 je omenjeno, da je Bohorič prosil za vrnitev 21 vozov apna. Po dvajsetih letih gotovo ni šlo več za popravilo za kaplanijske hiše, ampak najverjetneje za popravilo • **Bohoričeve hiše**, ki je stala na vogalu sedanje **Stritarjeve ulice 9 in Cankarjevega nabrežja 1 (8c)**. Morda si jo je tega leta ali malo pred njim kupil, saj leto nakupa ni izpričano, in jo nato popravil, da je lahko v njej stanoval z družino. To hišo so po potresu podrli; sedaj stoji na njenem prostoru Filipov dvorec, zgrajen leta 1897.

Njegova bolj pasivna narava je najbrž vzrok, da se ni s svojim znanjem javno bolj uveljavil. Poročen je bil z Dorotejo, hčerko Merta Muhiča, nekdanjega celjskega župana. Imel je majhno plačo, gmotne težave in dolgove, zato je družino težko vzdrževal. Svojo knjižnico je ponujal deželnim stanovom v nakup, vendar neuspešno. Rodilo se mu je sedem ali osem otrok, toda večina je zgodaj umrla; pokopali so jih na pokopališču pri Sv. Petru. Bohorič se je iz Ljubljane odselil zaradi protireformacije, vendar ni znano kam niti kje je umrl; domnevno na Nemškem. V njegovi hiši so potem stanovali njegovi dediči in do leta 1606 njegov zet, potem je hiša dobila nove lastnike.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Matjaž Počivavšek: *Adam Bohorič* (doprnski kip in plošča, okrog leta 1993) na Kresiji, Stritarjeva ulica 6;
- Bohoričeva ulica.

LIT.: *Adam Bohorič, Jurij Dalmatin in Krško*. Uredila Alenka Černelič Krošelj. Krško 2006. – Anton Svetina: *Protestantizem v Ljubljani*. V: *Drugi Trubarjev zbornik*. Ljubljana 1952, str. 166–171.

9. BERTA (JOŽEFINA ANA) BOJETU BOETA (1946, Maribor – 1997, Ljubljana) [XI]

Pripovednica, pesnica in igralka. Avtorica romana *Ptičja hiša*.

Njen oče, zdravnik Emanuel Boeta Rafanell, je bil sin meščanske družine višjega sloja pokristjanjenih Judov v Barceloni, od koder je pobegnil pred Francovim režimom najprej v Francijo, potem je bil, najbrž po nemški okupaciji, v nekem taborišču na Tirolskem. Od tam je pobegnil k italijanskim partizanom, od koder je prešel v mednarodno brigado Fontanot, ki je bila vključena v slovensko partizansko vojsko na Primorskem. Tam je leta 1944 spoznal slovensko partizanko, pripovedničino mater Berto Oberčkal, medicinsko sestro iz mariborske meščanske družine srednjega sloja; predniki te družine so se sredi 19. stoletja preselili s Češkega na Štajersko. Pripovedničin ded je bil višji zidarski mojster, zaposlen pri železnici. Med II. svetovno vojno je v Mariboru nemški okupator mobiliziral deda in njegovega svaka v Wehrmannschaft, zato so ju po vojni doletele sankcije nove, komunistične oblasti. Pripovedničini materi, ki se je takrat vrnila iz partizanskih vrst v Trstu, je deda uspelo rešiti iz nekega zapora ali kazenskega taborišča pri Mariboru, svaka pa ne, saj so ga že ustrelili. Leta 1946 se je mati zapletla v monarhistično dejavnost (z bratom, ki je bil potem približno deset let v ječi), zato so jo za leto in pol zaprli v ječo v Begunjah na Gorenjskem. Približno leta 1948 je pripovedničin oče Emanuel skrivnostno izginil. Ko je njena mati vprašala pri policiji komunistične oblasti po njem, so ji odgovorili, naj ne poizveduje. Ker je bil tujec in imel brata v angleški mornarici, so morda videli v njem vohuna, zato so ga najbrž ubili. Po vrnitvi obeh članov družine Oberčkal iz ječe in izginotju pripovedničinega očeta je bila družina pri komunistični oblasti v nemilosti. Zato je mati imela do upokojitve težave pri zaposlovanju. Ti dogodki, predvsem izginotje očeta in sovražnost oblasti, odmevajo tudi v literarnih delih Berte Bojetu Boeta.

Ta je do leta 1953 živela pri materinih starših v Mariboru, takrat se je zaradi materine druge poroke preselila v Borovnico pri Ljubljani, kjer je prebivala do leta 1960, ko se je spet preselila k starim staršem v Maribor, kjer je ostala do leta 1965. V šolskem letu 1962/63 se je vpisala na mariborsko učiteljsko šolo, vendar ga ni dokončala. Med letoma 1965 in 1967 je živela s prvim možem Viktorjem Trbovškom v Zgornji Ščavnici, kjer je bil mož ravnatelj tamkajšnje osnovne šole, ona pa je poučevala. Leta 1965 se jima je rodila hči Apolonija, leta 1967 sta se ločila.

Leta 1967 se je Berta preselila v Ljubljano, saj je na • **AGRFT, Nazorjeva ulica 3 (14b)**, naredila sprejemni

izpit na oddelku za igro, toda študija ni dokončala. V Ljubljani je bila deloma podnajemnica, deloma je stanovala pri prijateljih. Med letoma 1970 in 1972 je spet živela v Mariboru, kjer je bila zaposlena v knjižnici, od leta 1972 do smrti pa spet v Ljubljani, razen v letih 1992 in 1993, ko je živela v Izraelu, v Jeruzalemu. Tam se je nameravala za stalno naseliti (dobila je izraelsko državljanstvo), vendar si je premislila in se vrnila v Slovenijo.

Leta 1972 je vpisala študij srbohrvaščine in knjižničarstva na ljubljanski • **Pedagoški akademiji**, takrat **Stari trg 34 (I3h)** (sedaj je v tej stavbi Akademija za glasbo), in leta 1990 diplomirala. Od leta 1979 do smrti je bila igralka v • **Lutkovnem gledališču**, ki je imelo prostore najprej na Levstikovem trgu, od leta 1983 v Mestnem domu, **Krekov trg 2 (T11)**. Leta 1986 je bila med soustanovitelji • **gledališča Koreodrama (T12)**, ki ga je vodil režiser Damir Zlatar Frey; poleg so bile še igralko: Alja Tkačev, Nina Skrbinšek in Olga Kacjan. Gledališče ni imelo svojega prostora, zato se je selilo: najprej je delovalo v Lutkovnem gledališču, potem v • **Kersnikovi ulici 4 (Kapelica)**, spet v Lutkovnem gledališču in v kleti **Teološke fakultete, Poljanska cesta 4 (I4e)**. Od leta 1990 je bila članica Društva slovenskih pisateljev, od leta 1992 PEN-a.

Leta 1984 je v Lutkovnem gledališču igrala v svoji monodrami za odrasle po svoji poeziji *Pogovori iz hiše Karlstein*. Leta 1995 je za Lutkovno gledališče napisala, in v njej tudi igrala, igrico *Gremo k babici – Osama*. Igrala je tudi v nekaterih slovenskih filmih.

Po letu 1973 je stanovala v • **Merosodni ulici (9a)**, številka hiše ni znana, zato je na zemljevidu zaznamovano križišče Žabjaka in Merosodne ulice; med letoma 1975 in 1980 v • **Frankopanski ulici 24 (9b)**, Spodnja Šiška; na • **Bregu 4 (9c)**, Stara Ljubljana; v • **Grasselijevi ulica 4 (9č)**, Bežigrad; od leta 1989 do smrti pa na • **Mestnem trgu 10 (9d)**. V zadnjem stanovanju je dokončala romana *Filio ni doma* (pisati ga je začela in večino napisala na hrvaškem otoku Olib pri Zadru) in *Ptičjo hišo* (tega je začela pisati in večinoma napisala v Jeruzalemu). V prostem času je najbolj pogosto zahajala v gostinske lokale: interni bife v • **Operi, Župančičeva ulica 1 (T2)**, ki je stal ob Tomšičevi ulici (pri prenovi in dozidavi Ope-re so ga podrli); • bife **Kava, Nazorjeva ulica 5 (D11")**; • bife **Šumi, Slovenska cesta 16 (D1k")**, stavba je podrta; takratni • **Klub kulturnih delavcev** (»Pri Mikliču«) v stavbi Društva slovenskih pisateljev, **Tomšičeva ulica 12 (D1m")**; • **bar Vesolje, Igriška ulica 5 (D1n")**; in • **bar Roža, Židovska ulica 6 (D1o")**. V teh lokalih se je družila večinoma s kolegi igralci in književniki.

Med letoma 1973 in 1975 je bila poročena z Zmagom Jelinčičem, baletnim plesalcem, farmacevtom in poznejšim politikom. V zakonu se jima je rodil sin Klemen Jelinčič Boeta, antropolog, sociolog, zgodovinar in prevajalec. Zakonski par je prve mesece stanoval pri njenih sorodnikih v Borovnici, potem pa pri moževih sorodnikih v Študentovski ulici v Stari Ljubljani.

Leta 1992 je uradno dopolnila priimek še z očetovim: Bojetu Boeta.

Zbolela je za rakom, umrla je v • **Onkološkem oddelku Kliničnega centra, Zaloška cesta 2 (B2)**. Izbrala si je ortodoksen judovski pogreb, torej pokop v krsti in z ustreznimi obredi. Pokopali so jo na • **Žalah (P4)**, na Judovskem pokopališču. Od nje so se s komemoracijo v Lutkovnem gledališču in ob pogrebu poslovili predstavniki igralcev in Društva slovenskih pisateljev, katerega članica je bila. Pesnik in prevajalec Boris A. Novak ji je spregovoril poslovilne besede, hrvaška pevka Josipa Lisac pa ji je zapela pesem *Ave Maria*. Pogreba se je udeležilo približno 500 ljudi, med njimi tudi takratni minister za kulturo Jožef Školjč in več znanih oseb. Fotografija pokojničinega nagrobnika je v knjigi M. Piškur: *Ljubljanske Žale*, str. 209. **Nagrada**: Kresnik (1996).

LIT.: *Berta Bojetu Boeta*. Prvi mednarodni simpozij. Zbornik predavanj. Uredila Katja Sturm-Schnabl. Celovec 2005. – Frančiška Buttollo: *Bojetu Boeta, Berta (Jožefina Ana)*. V: Poskusna gesla za novi Slovenski biografski leksikon. Ljubljana 2000, str. 107–109. – Klemen Jelinčič Boeta: *pismi*, 24. 6., 6. 7. 2012.

10. MATEJ BOR (pravo ime **VLADIMIR PAVŠIČ**; 1913, Grgar pri Gorici – 1993, Radovljica) [IX]

Pesnik, pripovednik, dramatik, publicist in prevajalec. Avtor pesniške zbirke *Previharimo viharje*, agitke *Raztrganci* in prevodov Shakespeareovih dramskih del.

Oče je bil orožnik, mati kmečko dekle; imela sta pet otrok. Družina je med I. svetovno vojno zaradi soške fronte pribežala s Primorske na Štajersko; ustalili so se v Štorah pri Celju. Po gimnaziji je na ljubljanski • **Filozofski fakulteti**, takrat v nekdanjem Deželnem dvorcu, sedaj upravna stavba univerze, **Kongresni trg 12 (I4a)**, študiral slavistiko in iz nje diplomiral (1932–1937). Med študijem je bil idejno blizu komunistom. V letu 1935/36 je urejal visokošolsko glasilo *Akademski glas*, ki je bilo ukinjeno. Leta 1936 je začel v *Ljubljanskem zvonu* objavljati gledališke kritike, v tej reviji je leta 1940 objavil svoje prve lirske pesmi.

V Ljubljani je med študijem in po njem pogosto menjaval bivališča, poletne počitnice pa je preživel pri starših v Štorah. V letih 1932/34 je stanoval v • **Akademskem kolegiju, Kolodvorska ulica 22, sedaj 6 (10a)**. Potem pa je kot podnajemnik pogosto menjaval prebivališča. Dlje časa je stanoval: 1935/36: • **Cesta 29. oktobra št. 12/I**, sedaj **Rimska cesta (10b)**; prvih pet mesecev 1937: • **Stari trg 21/II (10c)**; konec 1937 in prva polovica 1938: • **Cesta na Rožnik 47 (10č)**, hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovan začetek ulice; prvi štirje meseci 1940: • **Verstovškova ulica 15/I**, sedaj **Teslova ulica (10d)**; aprila 1940: • **Snežniška ulica 12 (10e)**; aprila 1941: • **Svetosavska ulica 6 (10f)**.

Po diplomi je skoraj tri leta neuspešno iskal službo, jo za dva meseca dobil v Mariboru kot časnikar, potem pa je bil spomladi 1940 suplent v Srbiji (po posredovanju prof. dr. Franceta Kidriča z ljubljanske slavistike, očeta vodje slovenske revolucije Borisa Kidriča). Od je tam je bil po nekaj mesecih prestavljen v realko v Kočevje, kjer je ostal do razpada kraljevine Jugoslavije, potem se je vrnil v Ljubljano, za Bežigrad, v **• Cerkovno ulico 42 (10g)**, k staršem. Te so Nemci hoteli pregnati s Štajerske v Srbijo, zato so pribežali v Ljubljano.

Decembra 1941 je odpotoval na Dolenjsko in imel recitacijski večer svojih pesmi v partizanski Grosupeljski četi, ki ji je poveljeval njegov sošolec. Februarja 1942 mu je »Glavno poveljstvo Narodno osvobodilne vojske za Slovenijo« izdalo zbirko vojnopropagandnih pesmi *Previharimo viharje*. Po ilegalnem psevdonimu avtorja zbirke je postal znan kot »Matej Bor« (v uradnih dokumentih je do smrti ohranil prvotna ime in priimek), po verzih ene izmed svojih pesmi pa tudi kot »*dvorni poet revolucije*«, včasih imenovan tudi njen »*bard*«. Po izidu zbirke je v Ljubljani ilegalno dobil 10 dolžnostnih izvodov, ki so bili kljub vojni in ilegalnemu tisku revolucionarnega gibanja »buržujsko« razkošno »vezani v usnje z zlato obrezo«. → Prežihov Voranc ga je sprejel v Komunistično partijo.

Leta 1942 je Bor odšel iz Ljubljane k partizanom na Dolenjsko, zaradi statusa uspešnega verznege propagandista naravnost v njihovo vodstvo na Rogu, saj je vodstvo želelo nadaljevanja njegove dejavnosti. Istega leta je preživel italijansko ofenzivo, v »Glasilu Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije«, *Delu*, in leta 1944 v samostojni zbirki *Pesmi* pa je objavil biser partizanske verzifikacije, odo *Stalinu*. Ta ne izpričuje zgolj njegove politične usmeritve, temveč tudi usmeritev vodstva slovenskega partizanstva in komunistične revolucije. V odi avtor samozvano v imenu vseh Slovencev oznanja privrženost sovjetskemu diktatorju in prepričanje, da jih bo prav ta odrešil »*tiranov*«, čeprav je Stalin po tiranstvu in številu pomorjenih enak Hitlerju. Toda v nasprotju z medvojnimi in povojnimi revolucionarnim idealom kolektivizacije vseh dobrin in ozaveščanja »širokih ljudskih množic« si je Bor čez desetletja prizadeval, da Slovenci ne bi več brali te ode, saj je prepovedal njen ponatis v antologiji slovenske slavnice državniške poezije *Slovenska muza pred prestolom*, ki je leta 1989 izšla v Ljubljani.

Po italijanski ofenzivi se je ilegalno, kot železničar, vrnil v Ljubljano, kjer je stanoval pri starših v Cerkovni ulici in si pozimi leta 1942/43 in spomladi 1943 zdravil kronični sinusitis. Boris Kidrič ga je hotel postaviti za »poverjenika za kulturo« v Ljubljani, čeprav je to funkcijo že opravljal → Prežihov Voranc. Ko je Voranc izvedel za Kidričevo potezo, je bil prizadet. Očitno je spet uvidel, da ga kljub dolgemu revolucionarnemu »stažu« mladi voditelji slovenske revolucije vse bolj odrinjajo na rob. Potem Boru te funkcije niso dodelili. Ilegalno se je srečal, na njeno željo, z → Miro Mihelič, takrat še Puc. Ta si ga je želela

srečati, ker je pretipkovala njegovo ilegalno zbirko. Pucova je sicer pripadala »buržoaziji«, ki jo je Bor že izpred vojne »sovražil in preziral iz dna duše«. Večkrat se je srečal tudi s → Karlom Destovnikom - Kajuhom, ki je tudi ilegalno živel v Ljubljani. Še pred kapitulacijo fašistične Italije se je Bor vrnil k partizanom. Po prihodu se je pred tremi partizanskimi vojaškimi funkcionarji poročil z mlado profesorico Erno Jamar, s partizanskim imenom Nina, s katero se je poznal že iz Ljubljane. Vojne ni preživela, saj so jo proti koncu leta zajeli Nemci. Bor je propagandno, tudi kot pisec agitk, deloval v partizanski Beli krajini, po nezgodi partizanskega kamiona pa je z letalom odpotoval na zdravljenje v italijanski Bari, ki ga je že zasedla angloameriška vojska. Od tam je jeseni 1944 odpotoval v Beograd, ki je bil že v rokah Titovih partizanov. Bor je postal vodja slovenskih oddaj radia Beograd.

Leta 1945 je dobil čin majorja jugoslovanske armade in postal dopisnik Tanjuga v Rimu, kjer se je drugič poročil s Slovenko Nado Osojnik, ki jo je spoznal v Beogradu. Imela sta hčer in sina. Jeseni istega leta sta se preselila v Ljubljano, v takratno **• Knaflijevo ulico**, sedaj **Dvořakovo ulico (10h)**; hišna številka ni znana, zato je na zemljevidu zaznamovan začetek ulice. V letu 1945/46 je delal kot vodja oddelka za gledališče pri Ministrstvu za prosveto in kulturo nove komunistične oblasti. Avgusta ga je isto ministrstvo imenovalo za direktorja **• Drame Slovenskega narodnega gledališča, Erjavčeva cesta 1 (T3)**. Borov direktorski cilj je bilo gledališče, ki bo »*last najširših ljudskih množic, last delovnega človeka [...] vendar ne bo eksperimentiralo in s tem odvrčalo ljudi od gledališča, ampak bo zahtevalo resnično kvaliteto in zdrav realizem*«. Toda novi oblastniki so imeli svoje predstave o »*zdravem realizmu*«, zato so se začeli v primerjavi s predvojnimi, »kapitalističnimi« oblastniki zelo ostro vtikovati v vodenje in program gledališč, saj je bilo zanje to zgolj eno od propagandnih sredstev. Enega od vrhuncev oblastniškega manipuliranja z gledališčem pomeni prepoved uprizorjanja operet v Sloveniji, ki je veljala skoraj 40 let, čeprav (še) ni o tem najden noben pisni dokument. Leta 1947 se je Bor v Beogradu udeležil pisateljskega kongresa in sprejema pri predsedniku druge Jugoslavije Titu, ki je Bora fasciniral.

Leta 1948 je Bor uvrstil na program Drame svojo igro o primorski vasi po II. svetovni vojni *Vrnitev Blažonovih*. Kritika ji je očitala oblikovne hibe, vulgarnost, površinskost, predvsem pa ideološke pomanjkljivosti ter smešnje »ljudstva«. Po petih predstavah so delo vzeli s programa, Boru pa direktorski položaj. Tudi njegova poznejša dramska dela kritikov, ki so medtem opustili ideološko ustreznost kot vrhovno merilo, niso zadovoljila. Leta 1949 je postal samostojni književnik, leta 1950 je bil sekretar umetniškega sveta pri komisiji za kinematografsko dejavnost. Po njegovem scenariju je češki režiser František Čap posnel filmsko komedijo *Vesna* (1953) o ljubljanskih maturantih po II. svetovni vojni. V filmu so Borov scenarij

spremenili. Zaradi profesionalne režije, kakršne ni bil takrat sposoben noben slovenski režiser, dobro vodenih igralcev in opustitve ideološke družbene sheme je film (p)ostal ena največjih slovenskih kinematografskih uspešnic. Leta 1951 se je Bor ločil od druge žene in se leta 1953 poročil z Anušo Sodnik, profesorico angleškega in nemškega jezika, ki mu je pomagala pri prevajanju Shakespearovih del. Rodila se jima je hči. Po letu 1960 se je Bor z družino naselil v Radovljici, od koder je prihajal v Ljubljano.

Med letoma 1959 in 1961 je bil Bor predsednik • **Društva slovenskih pisateljev, Tomšičeva ulica 12 (10i)**; med letoma 1962 in 1966 pa predsednik obnovljenega slovenskega PEN-a, ki deluje v isti stavbi. Obnovitev PEN-a je bila v času jugoslovanskega centralizma pomembno dejanje slovenskega uveljavljanja, kajti oblast je videla v PEN-utuju, kapitalistično vohunsko organizacijo. Bor si je kočljivi predlog za obnovitev predvojnih centrov PEN-a v Jugoslaviji smel dovoliti zaradi svoje politične reputacije, ki je bila kljub nekaterim nihanjem stalna. Toda leta 1964 slovenski PEN ni protestiral proti oblastniškemu zatiranju ustvarjanja in svobode izražanja ob zatrtju revije *Perspektive* in Odra 57 ter zamenjavi uredništva revije *Sodobnost*, čeprav se je pozneje pridruževal protestom v prid preganjanih piscev v drugih državah. Bor se je postavil na stran oblasti, ki je opravila te nasilne ukrepe, saj ni maral *Perspektiv*, v uredništvu *Sodobnosti* pa ne Dušana Pirjevca.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (o vsem tem: Dušan Pirjavec: O »*Sodobnosti*« in ob njeni usodi, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Pred Borovim priimkom sta pripisana črka »p« (partijec/komunist) in kljukica; torej je veljal za ideološko neoporečnega. Leta 1965 je slovenski PEN na Bledu priredil 33. svetovni kongres klubov PEN, ki so se ga udeležili člani iz kapitalističnih držav in prvič, kot opazovalci, književniki iz Sovjetske zveze. Zato je blejski kongres tujini navzven pokazal jugoslovansko »demokracijo«, v Jugoslaviji pa vzbudil ideološke sume, saj so kongres spremljali tudi policijski agenti.

Med letoma 1965 in 1968 je bil Bor predsednik Zveze pisateljev Jugoslavije, ki je to organizacijo pomagal decentralizirati. Leta 1965 so ga izvolili za člana • **SAZU, Novi trg 3 (A)**. Leta 1976 so za prvo članico SAZU izvolili slikarko Anico Sodnik - Zupanc, njegovo taščo. Za izvolitev

med akademike je neuspešno predlagal → Edvarda Kocbeka. Njegov predlog ni bil sprejet, saj SAZU takrat ni smela avtonomno izbirati svojih članov, ampak je morala upoštevati oblastniške želje. Čeprav je bil Kocbek med vojno koristen zaveznik komunistične revolucije, je veljal za povojne oblastnike za politično sporno osebo, zato niso dovolili njegove izvolitve v SAZU. Leta 1968 je bil Bor sopodpisnik (menda tudi pobudnik in avtor) politično odmevnega manifesta *Demokracija – da, razkroj – ne!* (→ France Bevk), ki ga je skupina večinoma partizanskih kulturnikov naperila proti mladi literarno-likovni skupini okoli snujoče se revije *Katalog* in študentskemu glasilu *Tribuna* (v katerem so parodirali Borove partizanske verzije). Potem *Katalog* ni začel izhajati. Leta 1971 je literarna revija *Problemi* (št. 108), ki je bila zaveznica neuresničene revije *Katalog*, objavila epigram Nika Grafenauerja *Dvorni poet revolucije*: »Čeprav je poezija zapustila Bora, / se on kar noče umakniti z dvora.«

Leta 1972 je takratni edini slovenski in oblastniško nadzirani televizijski zavod, • **Televizija Ljubljana** (prednica sedanje TV Slovenija), takrat **Tavčarjeva ulica 17 (10j)**, predvajala Borovo igro *Šola noči*. Po splošnem mnenju je v njej karikiral Dušana Pirjevca (→ Velikonja, → Zupan) in literarnega publicista Tarasa Kermaunerja. Prvi je bil nekdanji partizanski funkcionar, ki ga spremljajo govoriče o medvojni nasilnosti, povojni vneti funkcionar »Uprave za agitacijo in propagando pri Centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije«, v času predvajanja Borove igre pa profesor Oddelka za primerjalno književnost ljubljanske Filozofske fakultete. Toda oblast ga zaradi njegovih heideggerjanskih nazorov ni več marala, zato je veljal za ideološkega odpadnika. Drugi upodobljenec, Taras Kermauner, pa je bil zaradi člankov in sodelovanja pri ideološko spornih literarnih revijah (*Perspektive*, *Problemi*) prav tako v politični nemilosti. V igri sta prikazana kot satanistični osebi, ki idejno škodljivo vplivata na mladino in vodita celo klub mladih samomorilcev.

Bor ni bil zadovoljen s slovenskimi literarnimi revijami, zato je dal pobudo za prilogo *Književni listi* pri dnevniku *Delo* in v njej sodeloval, največkrat z epigrami. Deloval je tudi v ekološkem gibanju in bil prvi predsednik Skupnosti za varstvo okolja v Sloveniji. Postal je privrženec venetske teorije o izvoru Slovencev, ki je razburjala zgodovinarje in jezikoslovce. Pesnik → Jože Udovič, ki je Bora poznal iz partizanskih let, je 22. aprila 1977 o njem zapisal v dnevnik: »*Ostali so mu njegovi Etruščani. Tako je napredoval, da ima Etruščane za Slované, kot da ni končal slavistike.*« Avtor *Atlasa* se spominja, da je Borov spust v jezikoslovje in etnogenezo takratni vodilni slovenski etimolog dr. France Bezlaj, profesor na slavistiki ljubljanske Filozofske fakultete in zaradi jezikoslovnih dosežkov član SAZU, med predavanjem na isti fakulteti odklonil kot čudaštvo. Bor je bil tudi član »Sveta Republike Slovenije« in nosilec več političnih odlikovanj. Leta 1988 je v Društvu slovenskih pisateljev nastopil na protestnem

večer ob sodnem procesu »Jugoslovanske ljudske armade« proti četverici. Toda kljub nestrinjanju z vojaškim procesom je izrazil svojo pripadnost tej armadi (ki je čez nekaj let napadla Slovenijo ob njeni osamosvojitvi), diktatorju Titu in Jugoslaviji, ki je kmalu razpadla.

Bor je umrl v spanju za srčnim infarktom. Pokopali so ga na • **Žalah (P4)**, grob B/13/2/8+9. Z žalno sejo so pokojnika počastili Društvo slovenskih pisateljev, PEN in SAZU.

Upodobitvi Ljubljane (izbor):

Težka ura (igra, 1946), *Bele vode* (igra, 1950, o Ljubljani v času kongresa leta 1821).

Nagrade: Prešernova (1947, 1952), n. Prešernovega sklada (1962), Župančičeva (1965), Sovretova (1964).

LIT.: Mihael Glavan, Miklavž Komelj: *Stoletni Bor. Matej Bor (1913–1993)*. Ljubljana 2013. – Miran Kenda: *Nenavaden meščan*. Delo 7, 8. 9. 1966, št. 244, str. 3. – Jože Udovič: *Zbrano delo V*. Uredil in opombe napisal France Pibernik. Maribor 2005, 309–312, 327–330, 347, 373, 438–439, 873.

11. PETER BOŽIČ (1932, Bled – 2009, Ljubljana) [XI]

Pripovednik, dramatik in časnikar. Politik. Avtor romana *Očeta Vincenca smrt* in igre *Vojaka Jošta* ni.

Rojen je bil na Bledu, kjer je bil oče šef železniške postaje. Družina se je zaradi očetovega delovnega premeščanja selila. Mati mu je umrla pri 4 letih. Oče se je spet poročil. Mačeha je lepo skrbela za otroke. V osnovno šolo je hodil v Novem mestu in Mariboru. Med II. svetovno vojno so ga Nemci izselili s starši v Breslau (sedanji poljski Wrocław) in Freiberg pri Dresdnu, kjer je doživel zavezniško bombardiranje Dresdna. Po vojni se je vrnil v Maribor, kjer je hodil v gimnazijo in sodeloval pri dijaškem glasilu, ki ga je komunistična oblast imela za sovražno, zato so ga z nekaterimi drugimi gimnazijci izključili iz gimnazije. Moral je zapustiti dijaški dom, nato so ga za nekaj časa zaprli in mu za 5 let prepovedali šolanje na vseh srednjih šolah, vendar so to prepoved kmalu umaknili. Njegov sošolec, poznejši gledališki in filmski igralec Polde Bibič, omenja v svojih *Spominjarijah*, da Božič takrat »ni bil zanesljiv. Čez noč se je spreminjal.« Enkrat je bil nasprotnik oblasti, drugič pa njen privrženec.

Po maturi leta 1953 se je v Ljubljani vpisoval na različne študijske smeri: najprej na fakulteto za gozdarstvo, jo po enem semestru zapustil, se vpisal na slavistiko in primerjalno književnost, potem pa na filozofijo in umetnostno zgodovino, vendar se ni nobenega študija lotil.

Preživljal se je s svojimi literarnimi deli, večinoma kratkimi pripovedmi in igrami o obrobni ljudih. Po vojaškem roku v letu 1958/59 (v Trebinju in Slavonski Požegi z oznako politično sumljive osebe) je bil nekaj mesecev knjižničar na Jesenicah, 1960/61 šolski upravitelj

in edini učitelj v osemletni osnovni šoli v Krvavi Peči na Dolenjskem, od koder se je vrnil v Ljubljano in živel kot svobodni književnik »lumpenproletarsko«, boemsko življenje.

Nekaj časa je prenočeval v hlevu na južnem robu Ljubljane, nekaj časa pa v opuščnem letalskem zaklonišču pod Rožnikom. Zahajal je v mnoge lokale, med drugim v • **Opera bar**, pozneje imenovan po takratni svetleči kovinski notranji opremi »Mesing«, **Cankarjeva cesta 12 (D11)**); v • **gostilno Pri Amerikancu, Gornji trg 20 (D1j)**), vogalna stavba Gornjega trga in Rožne ulice; v • **kavarno Evropa, na vogalu Gosposvetske in Slovenske ceste (D7a)**; predvsem pa v kavarno • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**; nočni bar • **hotela Slon** (s pisateljem in dramatikom → Vitomilom Zupanom), sedaj **Slovenska cesta 34 (D2a)**; • **bife Šumi**, sedaj **Slovenska cesta 16 (D1k)**), stavba je danes podrt; v nočni bar v • **kavarni Nebotičnik**, sedaj **Štefanova ulica 1 (D7d)**, kjer so najbolj vnete obiskovalce ob 4. uri zjutraj vrgli ven; in pogosto še na takratno zadnjo ljubljansko gostinsko postajo, v • **Kolodvorsko restavracijo, v stavbi glavne železniške postaje (D1g)**), ki je bila takrat odprta celo noč (sedaj je tam lokal s hitro hrano, stavba pa je ponoči zaprta). Družil se je s skupino okrog revije *Beseda*, predvsem pa *Revije 57* (bil je tudi član uredniškega odbora) ter • **revije Perspektive**, ki je imela uredništvo v Državni založbi Slovenije, **Stritarjeva ulica 3/II, vogalna stavba Mestni trg 26 (11a)**, in • **Odra 57, Viteška dvorana Križank, Trg francoske revolucije 1 (T6)**, kjer so mu objavljali pripovedna in uprizarjali dramska dela, ter bil kritičen do družbenopolitičnih razmer. Ob zatrtju revije *Perspektive* se je z nekaterimi drugimi sodelavci (→ Lojze Kovačič) odločil za protestni »kulturni molk« in z njimi podpisal izjavo o tem, vendar so ga januarja leta 1965 preklicali. Neobjavljanje literarnih del ni bilo koristno, saj je oblasti prijalo, da kritični književniki in publicisti niso objavljali svojih del. Nekaj časa se je družil tudi z dramatikom → Ivanom Mrakom, vendar se nista uskladila, saj se je njuno boemstvo razlikovalo, pa tudi (literarno)nazorsko sta si bila različna. Mrakove »himnične tragedije« so nasprotje Božičevim igram absurda. Leta 1968 se ga je Mrak odrekel.

Po poročilu Strniševega prijatelja Janeza Staneka, ki je bil med sodelavci politično problematičnih literarnih revij in enako problematičnega Odra 57, je bil Božič celo »ne-oseba«, saj nekaj časa ni imel niti osebne izkaznice. Pred letom 1958, ko je v Ljubljani še vozil tramvaj, sta s Stanekom krokala v neki gostilni pri Žalah. Ker sta zamudila zadnji večerni tramvaj, se nista vrnila peš v mesto, saj je to presegalo njune moči, ampak sta poletno noč prespala kar na Žalah, vsak na enem grobu. Ko sta se naslednje jutro prebudila in se dvigala z grobov, ju je zagledala starejša gospa z zalivalko, ki je prišla na pokopališče zalit rože. V grozi je zavpila, odvrгла zalivalko in zbežala. Po nekem krokanju v Kolodvorski restavraciji pa

sta se Božič in Stanek zjutraj napotila proti Stanekovemu domu za Bežigrad kar čez tire železniške postaje in spotoma padla v jamo za odpadke parnih lokomotiv. V tistih letih je Božič hodil po Ljubljani tudi poleti oblečen v plašč, kar je pojasnjeval z besedami: »Nimam nobene omare.«

Svoje boemsko življenje je preslikaval v pripovedna in dramska dela. Teh si, po Stanekovem mnenju, ni izmišljal, ampak jih je »živel«. Kritiki so v njegovih igrah videli vpliv takrat modne »antidrame«, poskus posodobitve slovenske dramatike po zgledih dramatike absurda. Njegova dela, ki so jih po *Odru 57* uprizorili v drugih gledališčih, so bila manj odmevna, ker so se medtem gledališki tokovi spremenili, on pa jim ni mogel več slediti. Še najbolj uspešna je bila uprizoritev komedije *Kako srečen dan* (1973) v • **eksperimentalnem gledališču Pekarna**, ki je delovalo v nizki stavbi na dvorišču **Tržaške ceste 15 (T9)**, nasproti Tobačne tovarne; sedaj dvoriščne stavbe ni več. Vodstvo Pekarne ga je povabilo medse predvsem zato, da bi ji s svojimi novimi političnimi zvezami pomagal temu gledališču zagotoviti obstoj.

Božič se je namreč začel socializirati. Vstopil je v takrat edino, monopolno in vladajočo stranko »Zvezo komunistov Slovenije« (tako se je preimenovala »Komunistična partija Slovenije«, da bi naredila vtis demokratičnosti), se zaposlil kot časnikar, se poročil in naredil vozniški izpit. Na politični sistem in družbene institucije je začel gledati prizanesljivo, tudi omejevanja ustvarjalne svobode ni več čutil. Preobrat je vzbujal začudenje literarnih krogov, ki so poznali njegovo prejšnjo, boemsko in družbenokritično fazo. Toda čim bolj se je socializiral in politiziral v oblastniški smeri, tem bolj je bledela njegova literarna ustvarjalnost. Devet let je bil časnikar (pri tedniku *Tovariš* in dnevniku *Delo*), potem je to zaposlitev, kot je sam pojasnil, zaradi »prehudega tempa« opustil. Bil je urednik revije *Mentor* in sourednik revije *Maske*.

Leta 1980 je bil med podpisniki pobude za novo literarno revijo, ki je po političnih mahinacijah začela izhajati leta 1982 z imenom *Nova revija*.

Po osamosvojitvi Slovenije je postal član stranke Liberalna demokracija Slovenije, delal je v ministrstvu za kulturo, bil ljubljanski mestni svetnik, • **Mestni trg 1 (U2)**, predsednik mestnega Odbora za kulturo in raziskovalno dejavnost in član svetov številnih kulturnih zavodov, npr. Mestne knjižnice in • **Mestnega gledališča ljubljanskega, Čopova ulica 14 (T5)**. Navduševal ga je nogomet. Bil je član upravnega odbora nogometnega kluba Olimpija. Kot predsednik Komisije za poimenovanje ulic in naselij je pred smrtjo dosegel poimenovanje mestne ulice po jugoslovanskem brezmandatnem in dosmrtnem predsedniku Josipu Brozu Titu (→ Prežihov Voranc). Ta je po zmagi komunistične revolucije živel fevdalno-buržujsko po različnih rezidencah (npr. na Brionih pri Pulju in v gradu Brdo pri Kranju) in gojil kult svoje osebnosti. Njegov vsakoletni vrhunec je bila vsedržavna »štafeta mladosti«, na koncu katere je izbrani/a tekač/tekačica med množično

slavilno prireditvijo na polnem beograjskem stadionu izročil/a »ljubljenemu predsedniku« ob njegovem rojstnem dnevu, posebnem državnem prazniku, palico z voščili, kar je spominjalo na falični obred. Več slovenskih pesnikov in verzifikatorjev pa je nadaljevalo tradicijo literarnega čaščenja cesarjev in kraljev ter tudi o Titu objavljalo slavilne pesmi. Poleg tega so malo pred poimenovanjem ulice po Titu odkrili v opuščeni jaški rudnika Huda jama pri Laškem okrog 800 novih trupel barbarskih množičnih pobojev (domnevno jih je tam še okrog 2000), ki jih je opravila Titova vojska po II. svetovni vojni. Poimenovanje ulice je povzročilo veselje diktatorjevih privrženecv in občudovalcev ter javno zgražanje njegovih kritikov. Na poimenovanje so se odzvali tudi tuji mediji (AFP, Expatica, nemški časnik *Frankfurter Allgemeine Zeitung*). Ustavno sodišče Republike Slovenije pa je odlok Mestne občine Ljubljana o tem poimenovanju ulice razveljavilo, ker ime osebe »simbolizira tudi povojni totalitarni komunistični režim, ki so ga zaznamovale obsežne in grobe kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin«.

Božič je zadnja leta stanoval v • **Verovškovi ulici 43 (11b)**, umrl je za rakom. Mestni svet ga je počastil z žalno sejo. Pokopali so ga na • **Žalah (P4)**, grob A/23/2/13.

Upodobitvi Ljubljane (izbor):

Španska kraljica (igra, 1985), *Šumi* (igra, 2009, o istoimenskem bifeju).

Nagradi: Župančičeva (1970), n. Prešernovega sklada (1972).

Spominsko poimenovanje:

- Božičeva ulica.

LIT.: Polde Bibič: *Spominjarije*. Ljubljana 2011. – Matic Bizjak: *pismo*, 4. 6. 2012. – Mija Janžekovič: »*Oder 57 po moje sploh ni imel ideologa. To je bistvena napaka v današnjem razmišljanju o tem fenomenu.*« *Dialogi* 46, 2010, št. 9/10, str. 6–16 [pogovor, vpraševal je Primož Jesenko]. – Taras Kermauner: *Srečanje s Petrom Božičem ali petrijada*. *Sodobnost* 27, 1979, št. 6, str. 651–658. – *Ob dvajsetletnici ukinitve Perspektiv*. *Nova revija* 3, 1984, št. 28/29, str. 3348–3350. – Pogovor z Janezom Kajzerjem, 15. 6. 2012. – Pogovor z Janezom Stanekom, 14. 1. 2012. – *Še preden se je začel svet*. Peter Božič, človek gledališča. Uredila Tomaž Toporišič in Ivo Svetina. *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja* 48, 2011, št. 87.

12. IVAN CANKAR (1876, Vrhnika – 1918, Ljubljana) [V]

Pesnik, pripovednik in dramatik. Velika oseba slovenske književnosti; avtor pesniške zbirke *Erotika*, romanov *Hiša Marije Pomočnice*, *Na klanecu* in *Martin Kačur*, povesti *Hlapec Jernej in njegova pravica*, zbirke črtic *Podobe iz sanj*, dramskih del *Za narodov blagor*, *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*, *Hlapci* in *Lepa Vida* ter polemične knjige *Bela krizantema*.

Bil je osmi od dvanajstih otrok v družini vrhniškega krojača, ki je po obrtniškem propadu prepustil skrb za

družino ženi, odšel delat na tuje in se družini odtujil. Tej je v pisateljevem tretjem letu pogorela hiša, zaradi česar je morala kot takratni gostači menjavati revna vrhniška prebivališča. Kljub neurejenim družinskim razmeram in revščini je Cankar končal ljudsko šolo z odličnim uspehom. Kot otrok je Ljubljano včasih gledal od daleč, izpred cerkve na Žalostni gori pri Preserju ali s horjulskih hribov, kamor je hodil »po prešce« (hlebčki, ki so jih ljudje podarjali otrokom in beračem pred praznikom vseh svetih 1. novembra), in mesto idealiziral.

V Ljubljano je prvič prišel jeseni leta 1888, ko je začel hoditi v realko (nižja srednja šola tehniške usmeritve) v • **Vegovi ulici 4 (I2a)**. Na izbiro te šole je vplivala Cankarjeva nadarjenost za risanje, šolanje v realki je bilo leto dni krajše od gimnazijskega, kar je pomenilo manj stroškov in hitrejšo pridobitev poklica. Mati si je obetala, da bo dobil podporo vrhniških veljakov, vendar se to ni zgodilo. Poleg tega se je v realki šolalo veliko vrhniških dijakov, tudi iz premožnih družin, zato je šola veljala na Vrhniki za ugledno. Realco je obiskoval do konca šolskega leta 1894/95, maturiral je leta 1896. V I. razredu je imel težave zaradi nemškega učnega jezika, vendar je bil že v II. in III. razredu odličnjak, v IV. razredu pa mu je slabša ocena iz kemije onemogočila odliko. Od III. razreda (1890) do konca šolanja na realki je dobival štipendijo Kranjske hranilnice v znesku 50 goldinarjev letno, kar ni zadostovalo niti za stanarino, zato je trpel pomanjkanje in pogosto stradal. V nižjih razredih se je odlikoval posebno v risanju, ves čas realke je bil odličen v slovenščini. Od V. razreda je bil povprečen dijak s kakšnim popravnim izpitom, na primer iz opisne geometrije in fizike. Negativno oceno je dobil tudi pri petju, ki ga je poučeval Anton Foerster, skladatelj in avtor prve slovenske opere *Gorenjski slavček*. Vzroki slabšanja Cankarjevega šolskega uspeha so bili: slab gmotni položaj (prepičla štipendija), vedno večje zanimanje za književnost in boemstvo, ki je bilo deloma posledica njegovega značaja, deloma pa njegove revščine. Zaradi telesne šibkosti je bil v višjih razredih oproščen telovadbe. Proti koncu šolanja v realki se je povečevalo število njegovih neopravičenih izostankov pri pouku, kar je poslabšalo njegovo oceno iz vedenja, poleg tega je moral plačati šolnino, katere je bil prej oproščen.

Njegov največji zaščitnik je bil profesor slovenščine Fran Levec, ki je odkril Cankarjev literarni talent. Pisatelj se ga je pozneje v svojih delih večkrat hvaležno spominjal. Levec je tudi preprečil Cankarjevo izključitev iz realke sredi VII. razreda zaradi neopravičenih izostankov od pouka; Cankarja so potem samo disciplinsko kaznovali. Poleg tega ga je Levec uvedel v revijo *Ljubljanski zvon* in mu bil začetni literarni mentor. Zaradi Levčeve utemeljitve je Cankar leta 1907 prejel državno umetniško nagrado v znesku 400 kron, čeprav je bil Levčev vzor literarni realizem, ne pa findesièclovske smeri, katerih privrženec je bil Cankar.

Materi je uspelo prepričati »strica Šimna«, očetovega polbrata, da je Cankar po prihodu v Ljubljano stanoval pri njem na • **Vodnikovem trgu 5 (12a)** v pritličju levo z vhomom iz veže. Stric je bil uradni sluga pri okrajnem glavarstvu in je bil do nečaka brezobziren; včasih ga je tudi pretepal. Cankar se je slabo hranil, spati je moral v majhni sobici, na bodeči slamnici, položeni na skrinjo. Posebno teta, Šimnova žena, mu je očitala beraštvo in ga spravljala v obup. Ker mati ni mogla redno plačevati mesečne najemnine 10 goldinarjev in ker je Cankarja mučila enureza (mokrenje postelje), je stric nečaka pred novim letom 1889 grdo odslovil. Ta se je premražen, sestradan in zagrenjen zaradi očitkov revščine vrnil peš po »cesarski cesti« domov, na Vrhniko. Te sorodnike je maščevalno prikazal v črtici *Stric Šimen*, noveli *Na pragu* in povesti *Življenje in smrt Petra Novljana*.

Čeprav se ni več hotel vrniti v ljubljansko šolo, ga je mati opogumila, saj je bila prepričana o njegovi nadarjenosti. Pri vrhniških veljaki je izprosila nekaj denarja in našla sinu po novem letu 1889 novo bivališče pri strogi dijaški gospodinjini Ani Merjašič v II. nadstropju Romove hiši na • **Poljanskem nasipu 10 (12b)** (v njej so stanovali že → Prešeren, → Levstik in → Zofka Kveder). Pri tej gospodinjini je Cankar ostal dobra tri leta in pol kot »posteljaš« (imel je najeto samo posteljo, hrane pa ne).

Posebno v prvih treh letih šolanja v realki se je hranil v • **Ljudski kuhinji** pod Gradom, **Streliška ulica 12 (12c)** (sedaj je v njej Waldorfska šola), v dobrodelni ustanovi, ki je dajala revnim Ljubljancem, posebno dijakom, hrano zastonj ali po nizki ceni. V Ljudski kuhinji je stala posebna »dijaška miza«, katere ustanovitelj in podpornik je bil nabožni pesnik in pripovednik, urednik glasila *Zgodnja Danica* in stolni kanonik Luka Jeran. Ta je »posteljašem« izdajal posebne »marke«, s katerimi so na stroške raznih dobrotnikov ali pa zastonj dobivali kosila. Med temi »posteljaši« je bil tudi Cankar, ki je Jerana upodobil v črtici *Zgodba o nepoštenosti* in povesti *Grešnik Lenart*.

Gospodinja Merjašičeva ga ni marala zaradi njegove revščine in nerednega plačevanja. Kot prvošolec je prebival na Poljanskem nasipu 10 od januarja do konca šolskega leta 1889, ko se je kot drugošolec z gospodinjino preselil v hišo gostilničarja in branjevca Andreja Černeta • **Slovenska cesta 10 (12č)**, vogalna stavba Slovenske ceste in Gregorčičeve ulice, prej Gradišče, kjer je prebival v prvem nadstropju, spet kot »posteljaš«, do konca četrtega razreda leta 1892. Doživetja iz tega časa je Cankar pozneje upodobil med drugim v črticah *Desetica*, *Mater je zatajil* in *Rožni venec*. V tem času pa je že pisal pesmi in prozo. Ob vsakih počitnicah se je peš vračal domov, na Vrhniko.

Dijaki sostanovalci in sošolci v realki so Cankarja imeli za resnega, nekateri pa za filistra in čudaka, ker je bil bolj samotarski in vedno s kakšno knjigo v roki. Rad je zahajal v • **licejsko knjižnico na sedanjem Vodnikovem trgu (K2)**, ki so jo po potresu porušili; sedaj je tam živilska

tržnica. Razlika med njim in bolje preskrbljenimi sošolci je vzbujala v njem občutke manjvrednosti. Pogosto je bil lačen, raje kot v šolo je odhajal v **• park Tivoli (12d)** in tam bral knjige.

Po približno treh letih realke je do konca šolanja v tej šoli, torej med letoma 1892 in 1895, hodil na kosilo v hišo odvetnika, politika slovenskega liberalizma in postromantičnega pisatelja → Ivana Tavčarja na **• Breg 10 (12e)**. Pisateljova žena Franja, ki je bila dobrodelna organizatorica ljubljanskih liberalnih žensk in delovala na karitativnem področju (→ Murn), je nekaterim revnim, vendar pridnim dijakom brezplačno dajala hrano. Cankar ji je v zahvalo posvetil pesem, ki so jo Nemci uničili med okupacijo na Tavčarjevem posestvu na Visokem v Poljanski dolini. V Tavčarjevi hiši si je tudi izposojal knjige iz pisateljove knjižnice. Pred maturo je bilo Tavčarjeve naklonjenosti konec, kajti Cankar se je po njegovem mnenju vedel predržno in žaljivo, poleg tega pa ni vračal izposojenih knjig in jih je celo zapravil. Po splošnem ljubljanskem mnenju naj bi Cankar Tavčarja pozneje maščevalno upodobil kot liberalnega dr. Grozda v satirični komediji *Za narodov blagor*, kar je Cankar Tavčarju v neohranjenem pismu in v posvetilu h knjižni izdaji iste komedije, ki mu jo je daroval leta 1901, zanikal. Do javnih sporov ali obračunov med njima pa ni nikoli prišlo. Cankar je ohranil do liberalnega veljaka in postromantičnega pisatelja Tavčarja navzven hvaležnost in spoštovanje, Tavčar pa do lumpenproletarskega boema, izzivalnega findesièclovskega književnika in pikrega satirika vzvišeno užaljenost. Cankarju je po smrti priznaval literarno nadarjenost in dober stil, njegove ideje pa zavračal.

Od V. do VII. razreda realke je Cankar stanoval na **• Gornjem trgu 24 (12f)**, v dvoriščni hiši pri krojaču Antonu Repovšu. Z njim je stanoval tudi njegov najmlajši brat Karel/Karlo, ki je prišel v gimnazijo. Po potresu 1895 je Cankar to stanovanje zapustil, ker ga ni zmožel več plačevati.

V šolskem letu 1892/93 je postal član skrivnega dijaškega literarnega društva Zadruga (1892–1898), kajti takratni šolski predpisi so takšna društva prepovedovali. Njeni člani so se najprej shajali v zasebnih stanovanjih, najprej v **• Streliški ulici 4 (12g)** (hišo so podrli leta 1956 ob gradnji predora pod Ljubljanskim gradom), na Mestnem trgu, nekaj časa v podstrešni sobi na **• Drenikovem vrhu na Rožniku (12h)** (ker je bil gospodarjev sin Bojan Drenik član literarne skupine Zadruga; tu je Cankar bral somišljenikom svojo prvo natisnjeno pesem *Ivan Kacijanar*, ki je izšla leta 1893 v reviji *Ljubljanski zvon*). Cankar se je v društvu hitro uveljavil, vendar se mu s svojim značajem ni prilagal, poleg tega ga je kmalu prerasel; leta 1896 so ga zaradi nerednosti, nediscipline in velike kritičnosti do spisov sočlanov iz društva izključili. V njem je spoznal → Ketteja (s katerim se je najbolje razumel), → Murna in → Župančiča. Vse je uvedel v *Ljubljanski zvon*, katerega sodelavec je bil od leta 1893.

Šolsko leto 1894/95 se je v Ljubljani zaradi potresa predčasno končalo ob veliki noči. V realko so nastanili 200 brezdomcev. Dijaki so dobili spričevala na podlagi ocen iz zadnje konference, samo maturantje so nadaljevali pouk do začetka junija 1895. Cankar je približno takrat ostal brez hrane pri Tavčarju in stanovanja pri krojaču Repovšu, ki se je preselil v Gosposko ulico. Ker Cankar ni imel denarja, je ostal na cesti. Ta položaj ni omogočal, da bi se pripravljal na maturo. S Kettejem (ta je dobil negativno oceno iz vedenja in bil izključen iz gimnazije, ker ni mogel plačati šolnine; preživljal se je z inštrukcijami) sta živela boemsko. Zatekla sta se v zasilno barako **• na Ledini, blizu Komenskega ceste (12i)**, zgrajeno za ljudi, ki so po potresu postali brezdomci. Tam je Cankar staknil garje, zato je moral za nekaj dni v bolnišnico. Pri maturi julija 1895 je padel iz fizike, pri popravnem jesenskem izpitu tudi, zato je bil za eno leto odklonjen. Poletje je preživel na Vrhniki. Jeseni 1896 sta se s Kettejem naselila pri Mariji Meglič, čevljarjevi vdovi, v Vodmatu, **• Ravnikarjeva ulica 7**; ulice ni več, ker so tam sezidali Klinični center, zato je na zemljevidu zaznamovana točka **med Njogoševo cesto ter Bohoričevo in Korytkovo ulico (12j)**. Stanovala sta v vdovini neogrevani podstrešni sobi.

Šolsko leto je bilo za oba dijaka, ki sta privatizirala, eno najtežjih: šolski neuspeh sta spremljali revščina in lakota, bila sta slabo oblečena in slabo obuta. Kadar sta dobila kakšen honorar za objavljeno literarno besedilo, sta se skromno hranila v Ljudski kuhinji. Pogosto sta zahajala v gostilno **• v Kravji dolini 28, danes Vidovdanska cesta (D1c)** (hišo so podrli leta 1911), ki je bila last družine Franzot. Kmalu so jo dali v najem, sami pa so se preselili v Šiško, kjer so vzeli v najem **• gostilno Reininghaus v današnji Frankopanski ulici (D1č)**, stanovali pa so v **hiši nasproti sedanje gostilne Keršič**. Tja je Kette hodil poučevat Franzotove otroke. Po Kettejevem odhodu v Novo mesto je njegove inštrukcije otrok prevzel Cankar. Kette in Cankar sta si težave lajšala s humorjem. Odmev te dobe je opazen v Cankarjevih delih *Konec literarne krčme* in *Menice*.

Cankar je ostal v Vodmatu do opravljene mature julija leta 1896. Oktobra 1896 je odpotoval na Dunaj, da bi tam študiral na gradbenem oddelku tehniške visoke šole. Velemesto ga je očaralo in s svojimi kavarnami prijalo njegovi boemski naravi. Ker ga študij tehnike ni zanimal, ga je že po nekaj predavanjih opustil. Zato je štipendijo, ki jo je dobival od kranjskega deželnega odbora v znesku 20 goldinarjev mesečno, izgubil decembra 1896. Odločil se je, da se bo posvetil književnosti, saj mu je Dunaj odprl nove literarne razglede. Ob koncu prvega semestra, marca 1897, se je vrnil na Vrhniko, k materi. Na Dunaj se ni mogel vrniti, ker ni imel denarja. Po materini smrti septembra istega leta se je preselil v Ljubljano, saj so ga po Vrhniki opravljali zaradi dunajskega študijskega poloma. V Ljubljani je nekaj časa stanoval z bratom Karlom in bratrancom → Izidorjem Cankarjem pri dijaški gospodinji

Marjeti Božič v pritličju • **Streliške ulice 20 (12k)**. Gospodinja je bila nepismena, dijakom je prepovedovala branje romanov. Cankar ji je kazal svobodomiselnost in ji neredno plačeval stanarino. Med bivanjem pri Božičevi (od oktobra do božiča 1897) je zahajal v slaščičarno Jakoba Zalaznika na • **Starem trgu 21 (D1d)**, kjer je nastalo prijateljsko razmerje z uslužbenko Josipino Repenšek. Po sporu z Marjeto Božič se je odselil. Živel je od honorarjev za svoja literarna dela, hranil se je v Ljudski kuhinji. Nameraval se je kje zaposliti, vendar to ni ustrezalo njegovim nestanovitni naravi. V letih 1897–1898 je občasno po nekaj dni prenočeval pri Murnovi gospodinjici Polonici Kalan v • **Cukrarni na Poljanskem nasipu (12l)**. Ta stavba se pojavlja v več Cankarjevih delih.

Maja 1898 se je Cankar seznanil s sedemnajstletno Ano Lušin, siroto, ki je s sestro Minko stanovala pri mačehi in njenem možu Alfonzu Pelanu • **v Kolizeju, ob Gosposvetski cesti (12m)**, nasproti hotela Lev, sedaj je podrt. Pozneje je končala učiteljske in poučevala na Štajerskem. Imela je tudi literarne ambicije. Cankar se je z njo sestajal v tivolskem brezovem gaju ali v majhnem parku na južni strani Kolizeja, ki ga danes ni več. Po Cankarjevem odhodu na Dunaj se je zveza pretrgala, se spet obnovila, vendar na prijateljski ravni, saj se je Cankar zaljubil v njeno sestro Minko, ko je bila ta na Dunaju. Ani je posvetil več pesmi v zbirki *Erotika*, bila mu je model za nekatere osebe v drami *Jakob Ruda*, v *Tujcih* in nekaterih črticah. Nekaj sledov je v njegovih delih zapustila tudi Minka.

Julija 1898 je odpotoval k sorodnikom v Pulj. Tam je prebival do sredine oktobra 1898, misleč, da si bo našel kakšno službo. Ker je ni, se je vrnil v Ljubljano, kjer je ostal dober mesec pri teti Mariji v Vodmatu, • **Zalokarjeva ulica 8 (12n)**, (ne obstaja več, ker je sedaj tam Klinični center), vdovi, ki se je preživljala z oddajanjem stanovanja dijakom. Pri njej sta nekaj časa stanovala tudi Cankarjev brat Karel in njun bratranec Izidor, oba gimnazijca. Novembra 1898 se je odpeljal na Dunaj, vendar zaradi pomanjkanja denarja in volje ni bilo s študijem nič.

Leta 1899 je po priporočilu → Antona Aškercu in Frana Levca izdal pri ljubljanskem nemškem založniku Ottomarju Bambergu pesniško zbirko *Erotika*. Z delom honorarja je Cankar plačal materin pogreb. Ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je kupil vse dosegljive izvode zbirke (menda 700 od 1000), češ da je nemoralna (v njej posebno cikel *Dunajski večeri*), in jih dal sežgati v • **škofijski palači, Ciril-Metodov trg 4 (12o)**. Sežig je vzbudil ostro polemiko v liberalnem in katoliškem časopisju, kar je bila dobra reklama za Cankarjevo književnost. Ker je ostal lastnik avtorskih pravic zbirke, jo je leta 1902 spet izdal, vendar spremenjeno; tokrat pri velikodušnem založniku Lavoslavju Schwentnerju. Pri njem je pozneje izdal večino svojih knjig in od njega izmoledoval več predujmov, kot je zanje napisal knjig. Ponašanje zbirke ni vzbudil večjega odmeva, tudi prodajali so jo slabo. Cankar se je medtem že preusmeril v pripovedništvo

in dramatiko, ki sta tudi za kritiko in občinstvo postala bolj zanimiva.

Leta 1900 so mu v • **Deželnem gledališču**, sedanja **Opera** v sedanji **Župančičevi ulici 1 (T2)** krstno uprizorili dramo *Jakob Ruda* v režiji Čeha Rudolfa Inemanna, vendar je Cankar ostal na Dunaju in se ni udeležil krstne predstave. V gledališče je poslal brata Karla, da mu je poročal o predstavi dela, ki ga je Cankar že imel za »preveč nezrelo«. Toda uprizoritev je bila uspešna, kritike večinoma ugodne, kar je avtorju godilo. Strankarske bodice v recenzijah, ki so segle tudi v kulturne razmere, pa so povzročile dodatno polemichnost.

Na Dunaju je živel ubožno, od honorarjev za literarna besedila. Nekateri so bili sorazmerno veliki, toda Cankar ni znal ravnati z denarjem. Najdlje, s presledki skoraj 10 let, je preživel v tamkajšnjem XVI. mestnem okraju Ottakring, ki je bil takrat delavsko naselje. Cankarjevo podnajemniško prebivanje pri tamkajšnji družini Löffler, ki je skromno živela v solidni večstanovanjski stavbi Lindauergasse 26 (sedaj je na njenem lepo obnovljenem pročelju vzdana spominska plošča) in se preživljala z izdelovanjem kravat, se je sprevrglo v zapleteno razmerje. Cankar je postal delni skrbnik družine in nadomestek očeta, posebno obema sinovoma, se najprej zaljubil v njuno ločeno mater, gospodinjo Albino, potem pa v njeno hčerko Steffi (Stefanie), ki je postala njegova zaročenka. Kot najprej materi je tudi hčeri obljubljal zakon in ji celo preskrbel poročno obleko. Ravnatelj Marijanišča, Poljanska cesta 26, Andrej Kalan (→ Izidor Cankar) mu je za poroko celo posodil 1000 kron, vendar ni bilo s poroko nič. O vračilu denarja ni poročil, Cankar ga verjetno ni nikoli vrnil.

Cankar je z Dunaja večkrat obiskal Ljubljano, predvsem iz literarnih razlogov: npr. od konca oktobra 1903 do začetka februarja 1904, ko so mu januarja v Deželnem gledališču krstno uprizorili dramo *Kralj na Betajnovi*. Osebno je vodil vaje za svojo dramo, začetka krstne uprizoritve se ni udeležil, živčen je sedel v tetinem ljubljanskem stanovanju in pil pivo. Najel je dijaka, ki mu je prišel po I. dejanju iz gledališča sporočit, kakšen je bil odziv občinstva. Ko je izvedel za uspeh, je odšel v gledališče in se po II. dejanju zahvaljeval občinstvu za viharen aplavz iz lože svojega založnika Schwentnerja. Stanoval je pri teti Mariji, ki se je bila preselila iz Vodmata (Cankar je tudi tam stanoval pri njej) v • **Križevniško ulico 11 (12p)**.

Satirično komedijo *Za narodov blagor* pa mu je isto gledališče skoraj sedem let odlagalo, ker so se ob njej čutili prizadeti liberalci, predvsem pa ji je iz njihovih vrst nasprotoval rivalski in vplivni gledališki tajnik → Fran Govekar. Z njim se je Cankar zapletel v ostro polemiko, katere del je tudi članek *Krpanova kobila* in po njem imenovana knjiga. Šele ko je Govekar prenehal biti intendant, so jo leta 1906 krstno uprizorili; režiral jo je Čeh Vilém Taborský. Cankar se uprizoritve zaradi pomanjkanja denarja ni udeležil, ostal je nemiren na Dunaju, k predstavi je poslal založnika Schwentnerja in kmalu izvedel,

da je bila »triumf«. Bilo je »dokazano, da so napredni [liberalni] prvaki sami falotje in njihove žene same vlačuge«, je poročal eden izmed časnikov, ki so se zaradi komedije spet zapletli v divje medstrankarsko obračunavanje. Obisk gledalcev je bil velik, finančni uspeh gledališča tudi, dramatikov pa ne, kar je Cankar, ki je bil kronično brez denarja, obžaloval.

Pač pa je Cankar pripotoval v Ljubljano konec marca 1907 (tega leta je postal član Jugoslovanske socialnodemokratske stranke) in v njej ostal do jeseni, ker je kandidiral pri državnozbornih volitvah za državnega poslanca na listi te stranke v volilnem okraju Litija-Višnja gora-Radeče. Sklepati je mogoče, da je kandidaturo sprejel, ker se je naveličal dunajske zveze s Steffi, ker mu je bila strankina ideologija blizu, deloma pa iz gmotnih razlogov, saj mu je stranka plačala njegovo bivanje na Slovenskem. Njegov bistroumni bratranec Izidor, avtor romana *S poti*, je že leta 1903 sporočil v pismu Ivanove mu bratu Karlu, da je Ivan sicer »premeten« in »duhovit«, toda za marsikatero trditve »nima podlage« in da v marsičem »mož ni trden«. Leta 1907 pa je Izidor poročal Karlu, da je Ivan »sedaj ves v politiki, a je ostal tudi pri tem samo umetnik, to se pravi: napol je otrok in napol pijanec. Socialistom veruje kot otrok [...] in zida Slovencem komunistične gradove, kot delajo ljudje v prvem blaženem stanju zastrupljenja z alkoholom. Sicer pa težko, da ne pride čas, ko bo dejal, da je vlekel in potegnil vse socialiste«.

Cankar je najprej stanoval v • **hotelu Ilirija, Kolodvorska ulica 22**, sedanja številka **6 (D2c)**, pri gostilni Stari Tišler (pred sedanjo stavbo je tukaj stala hiša, v kateri se je rodila → Zofka Kveder). Potem je bil tri mesece gost Etbina Kristana in njegove žene Ade v hiši • **Masarykova ulica 44 (12r)**, ki je stala ob križišču z Resljevo cesto, sedaj porušena. Tam je v vrtni uti, ki je tudi ni več, napisal delo *Hlapec Jernej in njegova pravica*, ki si ga je najprej zamislil kot volilni propagandni spis. V zadnji tretjini aprila 1907 je stanoval pri inženirju Antonu Štebiju na • **Gospovetski cesti 6 (12s)** (v vogalni hiši na desni strani začetka Kersnikove ulice, v kateri je bil pozneje gostinski lokal Slavija).

Pri Kristanu je prebival tudi decembra 1907 in v začetku januarja 1908, ko je z Dunaja pripotoval zaradi priprave krstne uprizoritve *Pohujšanja v dolini šentflorjanski* v Deželnem gledališču decembra 1907. Avtor se je udeležil vaj. Gledališče je bilo »natlačeno polno«. Predstavo, ki je doživela pri občinstvu uspeh, si je ogledal v intendantovi loži. Intendant in igralka Jacinte sta ga hotela ob končnem aplavzu odvesti na oder, toda Cankar je vzvišen ostal v loži in se priklonil samo študentom, ki so mu najbolj bučno ploskali. Uprizoritev je spet razvnela ljubljanske časnike, katerih recenzenti so delo večinoma s strankarskih stališč trgali, redki hvalili. Sicer pa tudi Cankar ni bil imun pred šentflorjansko nenačelnostjo, saj je svoja literarna dela zaradi honorarjev objavljaj v publikacijah, ki so idejno pripadale vsem takratnim političnim strankam:

socialnodemokratski, liberalni in katoliški, poleg tega še pri rosnih feministkah in celo pri celovski Mohorjevi družbi; za njeno zbirko »Slovenske večernice« je svoja dela še posebej oportunistično obrusil.

Ko je bil Cankar strankarski kandidat na volitvah, je nastopil na več agitacijskih shodih v svojem volilnem okrožju in aprila 1907 tudi v dvorani • **Mestnega doma ob Krekovem trgu (D6)**, pri predoru pod Gradom. Čeprav na volitvah ni pričakoval zmage, ga je poraz potrl. Potem se je umaknil iz dnevnega političnega življenja. Toda v Mestnem domu je pozneje še nekajkrat predaval. Leta 1911 o pesniku Josipu Murnu ob 10-letnici njegove smrti. Aprila 1913 pa je v predavanju *Slovenci in Jugoslavnani* obsodil unitaristične načrte (odpoved jezikom in podreitev kultur južnoslovanskih narodov jeziku in kulturi enega južnoslovanskega naroda) in novi ilirizem Frana Ilesiča (enotni knjižni jezik vseh južnoslovanskih narodov naj bi postala srbohrvaščina). Ker je Cankar javno napadel avstrijsko zunanjo politiko, je policija delavsko društvo Vzajemnost, ki je organiziralo predavanje, razpustila, pisatelj pa se je moral 9. maja in 21. avgusta zaradi predavanja zagovarjati na sodišču, • **sodna palača, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**, in bil obsojen na teden dni zapora, ki ga je odsedel septembra istega leta v • **sodnih zaporih**, ki so bili za sodiščem, ob sedanji Miklošičevi cesti (**Z2**); na tem prostoru stoji sedaj hotel, nasproti Kinoteke.

Leta 1907 se je seznanil tudi z ljubljansko družino sodnega svétnika Alojzija Kesslerja in njegove izobražene žene Marije, ki je imela smisel za književnost. Štiri hčerke so naprosile mater, da je s posredovanjem založnika Schwentnerja poslala Cankarju vabilo, naj jih obišče v I. nadstropju hiše na • **Rimski cesti 12 (12š)**. Cankar se je pri njih udomačil in zahajal k njim tudi pozneje, ko se je družina Kessler leta 1908 preselila na • **Prešernovo cesto 4 (12t)**. Že ob prvem srečanju se je zaljubil v eno izmed njihovih hčera, sedemnajstletno dijakinjo višje dekliške šole v liceju Mici. Ta ga je cenila kot pisatelja, ni pa se vanj zaljubila, saj je med njima obstajala starostna razlika, oviri sta bili tudi njegovo boemsko življenje in materina skrb za Mici. Ker je Cankar h Kesslerjevimi pripeljal še druge književnike (med njimi Otona Župančiča, ki se je pozneje poročil z Micino sestro Ani) in umetnike, je nastal pri Kesslerjevih literarni salon, v katerem so brali svoja dela in gojili družabnost. Cankar je Kesslerjevo stanovanje ob Rimski cesti upodobil v povesti *Novo življenje*. Kesslerjeva dekleta so ga obiskovala tudi pozneje, ko se je naselil na Rožniku. Medtem se je Cankarjev odnos do dunajske zaročenke Steffi že ohladil.

V Ljubljani se je mudil tudi od maja do decembra 1908 (vmes je predaval v Trstu, zahajal na Bled h Kesslerjevimi in se seznanil z učiteljico Mileno Rohrmann). Poleti 1909 je odpotoval v Sarajevo, k bratu Karlu, ki je postal duhovnik, tajnik tamkajšnjega hrvaškega nadškofa dr. Josipa Stadlerja in uspešen urednik sarajevskega »Hrvatskega

dnevnika«, ki je izhajal pod nadškofovimi pokroviteljstvom. Karel, ki je Ivanu kljub nazorskim razlikam gmotno pomagal, si je tudi prizadeval, da bi ga odtegnil od dunajske družine, saj se mu je zdela neprimerna, še bolj pa poroka s Steffi. V stavbi sarajevske nadškofije, kjer je Cankar prebival, so zavestno tolerirali njegove boemske razvade in njegovo popivanje, vendar se je kmalu sam discipliniral, se prostovoljno spet zblížal s katoliško vero, šel k spovedi in k obhajilu, kar je med I. in II. svetovno vojno mučilo ljubljanske levičarske in komunistične kulturnike, saj so koprneli po Cankarju, ki bi bil čisti ateist. Zanimivo je, da je Cankar takrat snoval dramo *Hlapci*. Novembra pa ni odpotoval iz Sarajeva na Dunaj, ampak v Ljubljano. Steffi je v pismih vzbujal lažne upe, leta 1910 pa je dokončno pretrgal z njo vse stike. Prizadeta Cankarjeva nevesta se je pozneje na Dunaju dvakrat poročila, obkrat nesrečno. Nazadnje je ostala sama in se preživljala z majhno živilsko trgovino. Cankarja je preživela za več kot 40 let. Občasno so jo obiskovali cankarjeslovci, poizvedovali po preteklosti razvpitega književnika in revii odpirali srčne rane. Tudi Cankarja je, kot je razvidno iz nekaterih črtic, zaradi nje grizla vest, toda k Steffi se ni nikoli več vrnil.

Po vrnitvi iz Sarajeva v Ljubljano novembra 1909 se je naselil v sobi drugega nadstropja v • **hotelu Tivoli, imenovanem »Švicarija« (D2č)** (zaradi alpskega sloga; Pod turnom 4, za Tivoljskim gradom, v katerem je Mednarodni grafični center). Večino dneva je prebil v tako imenovani »kmečki sobi« v I. nadstropju v debatah z boemsko družino umetnikov, igralcev in književnikov, ki so redno prihajali iz mesta, ali pa pisal, če ni bilo gostov. Pozimi 1909/10 se je v krokarski skupini družil tudi s pesnikom, pisateljem in prevajalcem Vladimirjem Levstikom (1886–1957), ki se je s Cankarjem nekaj časa dobro razumel, januarja 1910 pa sta se sporekla, Levstik ga je v pijanosti celo »treščil po tleh«; med I. svetovno vojno sta se spet pobotala.

Leta 1910 mu je Schwentner, od katerega je takrat Cankar izmolzel že 4000 kron predujmov, zato je njuno nadaljnje sodelovanje viselo v zraku, natisnil družbenokritično dramo *Hlapci*, ki je ljubljansko gledališče ni smelo uprizoriti. Deželna vlada je namreč uvedla proti drami cenzurni postopek, saj naj bi bila nevarna za »javni red in mir«. Dramo so poslali celo cenzurnemu sosvetu dunajske vlade, kar je pomenilo, da je še najmanj dve leti ne bodo mogli uprizoriti. Cankar jo je potem po nasvetu cenzurnega sosveta sam prostovoljno umaknil, ker je s tem dosegel, da je prepoved uprizorjanja veljala samo na Kranjskem. Računal je na uprizoritev v Pragi, vendar tudi do te ni prišlo. Toda Avstro-Ogrska ni bila niti diktatorska niti totalitarna država, zato je Cankar brez slehernih težav dramo, ki je bila sporna za deželno vlado, objavil v knjižni obliki. Tako jo je lahko vsak prebral. Časopisje se je spet ostro strankarsko polariziralo in medsebojno polemiziralo, protestiralo je katoliško učiteljstvo, liberalno pa je dramo zagovarjalo. *Hlapcev* ni za Cankarjevega življenja uprizorilo nobeno gledališče.

Med bivanjem v hotelu Tivoli je Cankar zahajal tudi v mesto, k založniku Schwentnerju ali v uredništva revij, ki so mu objavljala črtice in novele. Nekaj dni po vselitvi je Jugoslovanska socialnodemokratska stranka v hotelu pripravila konferenco in sprejela tako imenovano *Tivoljsko resolucijo*. V njej se je zavzemala, naj se južnoslovanski narodi ne združijo samo politično, temveč tudi kulturno in celo jezikovno, kar bi uničilo slovensko identiteto. Stranka je hotela uveljaviti novo varianto ilirizma, ki ga je zavrnil že → Prešeren. Cankar je strankin unitarizem ostro zavrnil, zborovanja se ni hotel udeležiti, poleg tega ni več prijateljeval s Kristanom, ki je bil pobudnik in zagovornik tega unitarizma. S Kristanovimi in socialdemokratskimi idejami uničenja slovenstva je Cankar obračunal tudi v svojem predavanju *Slovenci in Jugoslovani* leta 1913.

Spomladi 1910 se je iz boemske družine v hotelu Tivoli preselil v sobo nad gostilno na • **Rožniku**, sedaj **Cankarjev vrh 1 (D1e)**, katere lastnika sta bila njegova znanka Nina (Štefanija) Franzot in njen mož Karel Bergman. Cankar je Nino poznal iz let 1895/96, ko sta s Kettejem zahajala v »literarno krčmo« njenih staršev na Vidovdanski cesta 28 in jo, kot druge Franzotove otroke, inštruirala. Cankarju je Rožnik ugajal zaradi tišine in samote ter razgleda proti rojstni Vrhniki. Prvega pol leta je stanoval v gospodarski stavbi, jugozahodno od gostilne, v sobi, ki je desno od današnje Cankarjeve spominske sobe. V njej ni nikoli stanoval, za muzejski namen je bila izbrana, ker je lažje dostopna.

Cankar je na Rožniku s presledki ostal do poznega poletja 1917. Zimo 1910/11 je preživel pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah, kjer je bil gost zdravnika in pisatelja → Lojza Kraigherja. Po vrnitvi na Rožnik se je preselil v sobo v prvem nadstropju gostilne z dvema oknom proti rožniški cerkvi. V tej sobi ga je poleti 1911 obiskal bratranec Izidor Cankar; pogovor z njim je objavil v *Obiskih* (revija Dom in svet 1911, knjižni natis 1920). Po vrnitvi so Cankarjevi znanci opazili njegovo telesno pešanje in zdravstvene težave zaradi kajenja in pijače (srčne nevšečnosti, živčnost, naduho). Bergmanovi so lepo skrbeli zanj, najemnine ni plačeval, pač pa je poklanjal zakoncema priložnostna darila, ko je prejemal honorarje za svoja literarna dela. Redna oskrba je ugodno vplivala na njegovo pisateljevanje. Deloma je živel samotno deloma pa družabno, saj je postal znamenitost Rožnika. Sem so prihajali njegovi znanci in občudovalci, posebno dijakinje in dijaki, ki so ga želeli osebno spoznati. Pozimi leta 1911 je Karel Bergman prodal posestvo tašči Mariji Franzot, ki je gostilno dala v najem najstarejši hčeri Mici, poročeni s Ferdinandom Pfeiferjem. Bergman, Štefanija in njuna otroka so se preselili na Koroško. Novi najemniki niso imeli toliko razumevanja do Cankarja kot prejšnji lastniki, zato so se odnosi začeli slabšati. V začetku leta 1915 se je Cankar moral zaradi nastale prostorske stiske umakniti v sosednjo sobico, v kateri je ostal do odselitve v mesto septembra 1917. Na Rožniku je pripravil za tisk polemično

knjigo *Bela krizantema*, simbolistično dramo *Lepa Vida, Grešnika Lenarta* in zbirko črtic *Podobe iz sanj*.

Leta 1912 mu je *Lepo Vido* krstno uprizorilo Deželno gledališče v režiji Antona Verovška. Oton Župančič jo je v časniški napovedi imenoval »ritmična ekstaza našega jezika, slovesna velika maša slovenske besede«. Gledališče je bilo spet razprodano in nabito, saj je Cankar že postal razvpita oseba slovenske književnosti. Posebno dijaki na stojišču so burno ploskali, preostalo občinstvo pa samo vljudnostno, saj ga predstava ni navdušila, ker mu je bila simboličnost dela tuja. Kljub temu se je dramatik iz lože, v kateri je sedel, občinstvu za aplavz zahvalil. Tega leta se je za krajše obdobje preselil k Cankarju na Rožnik Župančič, ki se je naslednje leto poročil in se odselil v mesto.

V začetku I. svetovne vojne je avstrijska policija Cankarja kot političnega osumljenca za šest tednov (od konca avgusta do začetka oktobra 1914) zaprla v • **zapor v Ljubljanskem gradu (Z1)**, v II. nadstropje, kamor se je prišlo po stopnicah od kapele sv. Jurija v grajsko viteško dvorano, ki se je takrat imenovala »celica št. 4«. Cankar je imel ležišče v čumnati, katere vhod je bil na severni strani nekdanje viteške dvorane. V dvorani in čumnati se je gnetlo do 100 zapornikov, med njimi je bilo več slovenskih kulturnikov in politikov. Zapor je Cankarjevemu zdravju škodoval. Poleg tega mu je takrat umrl oče, kar ga je močno prizadelo, vendar ga niso spustili k pogrebu, čeprav se je bratranec dr. Izidor Cankar ponudil za talca v času pisateljeve odsotnosti. V zaporu je smel pisati, imeti svoje knjige, dobivati hrano od zunaj, le kaditi ni smel, kar je v primerjavi z zapori po letu 1945 pravi luksuz (→ Ludvik Mrzel, → Gregor Strniša, → Vitomil Zupan). Novembra 1915 so ga vpoklicali k vojakom v Judenburg na avstrijskem Štajerskem, kjer so ga o božiču zaradi slabega zdravja odpustili. Po vrnitvi je z Rožnika rad zahajal v • **hotel Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, v kavarno, klet in sobo, imenovano »V rožcah«. V kavarni je najraje posedal z družčino književnikov in umetnikov v traktu ob Nazorjevi ulici, srebal čaj in duhovito pripovedoval prigode iz svojega življenja, najraje iz Judenburga.

V tem času se je razmerje med Cankarjem in novimi najemniki rožniške gostilne krhalo; ozračje je postajalo moreče, pogosteje je prenočeval v mestu, pri znancih ali v hotelu. Anonimno pismo, ki ga je našel na mizi v svoji rožniški sobi, mu je očitalo dolg za prebivanje in prehrano, laž in hinavstvo. Zato se je septembra 1917 preselil z Rožnika k učiteljici Mileni Rohrmann, hčerki ljubljanskega trgovca, v njeno stanovanje na • **Trubarjevi cesti 28 (12u)**, hiša je danes spremenjena. Cankar jo je spoznal leta 1907, najbrž v družbi Kesslerjevih. Pozneje se je zaljubila vanj, hodila z njim na izlete, se imela za njegovo nevesto, ga poskušala iztrgati iz vedno bolj neprimernega gostilniškega okolja na Rožniku in skrbela zanj. Navezanost nanj in posebno njegova smrt sta jo zlomili; leta 1945, po II. svetovni vojni, je umrla v ljubljanski bolnišnici za

duševne bolezni. Cankar pa ni dolgo ostal pri Rohrmannovi, ampak se je od nje, gmotno neurejen in že telesno oslabeled, preselil k profesorju, bibliotekarju in prešernoslovcu dr. Josipu Puntarju. Z njim se je konec avgusta 1917 po naključju seznanil v kavarni Union istoimenskega hotela. Puntar ga je prijazno vzel v svoje najemniško stanovanje v I. nadstropju • **Rozmanove ulice 9 (12v)**. Cankar je stanoval v sobi, imenovani »jama razbojnikov«; pri Puntarju je ostal do septembra 1918, ko so Puntarja službeno premestili v Trst. Med prebivanjem pri Puntarju in potem do smrti se je hranil v restavraciji • **hotela Štrukelj** (poznejši hotel Turist, danes City Hotel) v **Dalmatinski ulici 13 (D2d)**. Zdravstveno je zelo opešal, pri hoji se je moral opirati na palico. Tudi svoj zadnji večer je preživel v restavraciji tega hotela.

Po Puntarjevem odhodu v Trst se je Cankar odselil iz njegovega stanovanja in se v začetku oktobra 1918 vselil v sobo na • **Kongresnem trgu 5 (12z)** (vhod je bil s tega trga, pisateljeva soba pa v I. nadstropju, katere okno je gledalo proti Ljubljani). Proti koncu oktobra 1918 se je vrnil iz restavracije hotela Štrukelj v hišo na Kongresnem trgu, kjer je v temi padel po stopnicah in si poškodoval zatilje. Hiše še ni dobro poznal niti ni bil povsem trezen. Najprej se ni zmenil za rano, čeprav je začela otekati. Ker se je stanje slabšalo, ga je Rohrmannova prepeljala v svoje stanovanje. Dr. Lojz Kraigher je ugotovil epileptične napade in krče, pisatelj je bil v nezavesti. Prepeljali so ga na kirurški oddelek • **ljublanske deželne bolnišnice**, sedanje Klinične bolnišnice **med Zaloško cesto in Ljubljano (B2)**, kjer so ugotovili vnetje možganske mreže s krvavenjem. Po punkciji hrbteničnega mozga in odtoku določene količine možganske tekočine si je opomogel, zato so ga odpustili iz bolnišnice. Že po tednu dni oskrbe pri Rohrmannovih se je moral vanjo vrniti, tokrat na interni oddelek, kjer so mu ugotovili jetiko in gnitje pljuč. Po Kraigherjevem mnenju naj bi šlo samo za telesno oslabeledost, živčno izčrpanost in propadanje srca. Kmalu se je pojavila pljučnica s splošnim vnetjem pljuč. Obiskal ga je tudi pisatelj in duhovnik → Finžgar, saj sta bila v dobrih odnosih; podelil mu je zadnje zakramente (o obisku je Finžgar napisal črtico *Za spomin*). Cankar je umrl 11. decembra 1918, najbrž zaradi gnitja pljuč in splošne telesne oslabeledosti, ki je bila posledica uživanja nikotina, kofeina in alkohola. Truplo so prepeljali v • **Narodni dom (D5)**, sedanja Narodna galerija ob sedanji Cankarjevi cesti, kjer so ga položili na mrtvaški oder. Tam je ležalo do pogreba ob častni straži, v kateri so se menjavali zastopniki kulturnih in športnih društev. Množica ljudi ga je prihajala kropit. Stroške za pogreb, ki je bil 13. decembra 1918 ob 15. uri, je plačala tedanja Narodna vlada za Slovenijo. Udeležili so sega dijaki vseh ljubljanskih srednjih šol, zastopniki različnih društev ter velika množica ljudi, ki je stala na obeh straneh ulic, po katerih je šel sprevod. Krsto so peljali na šesterovprežnem vozu, v sprevodu so nesli tudi vence z naslovi Cankarjevih literarnih del. Nad sprevodom

je krožilo letalo prvega slovenskega vojnega letalstva s črno zastavo. Iz njega so nad pokopališčem vrgli venec na Cankarjev grob.

Na **• pokopališču pri Sv. Križu**, sedanje **Žale (P4)**, je pogrebni obred vodil nekdanji Cankarjev podpornik, duhovnik Andrej Kalan, ob njem pa duhovnik in pisatelj Fran Saleški Finžgar ter duhovnik in pesnik Alojzij Merhar (njegov literarni psevdonim: Silvin Sardenko). Z govorom se mu je poklonil Oton Župančič. Pisatelj in liberalni politik dr. Ivan Tavčar, ki je bil takrat ljubljanski župan, v občinskem svetu ni počastil Cankarjevega spomina niti ni pozval meščanov, naj izobesijo žalne zastave, kar je povzročilo proteste v tisku. Na željo Milene Rohrmann so Cankarja začasno pokopali v grobnici njene rodbine ob zahodnem stranskem zidu Žal, pozneje pa je dala na svoje stroške izdelati skupni **grob »slovenske moderne« (A/10/12-14/10-12)**. Stroškov za ta grob ni plačevala mestna občina, kot bi se spodobilo, ampak do leta 1945 Rohrmannova. Vanj so leta 1923 prenesli Cankarjeve ostanke iz Rohrmannove družinske grobnice, posmrtno ostanke Ketteja in Murna pa s starega pokopališča **• pri Sv. Krištofu (P2)**, na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice, kjer so pokopavali med letoma 1780 in 1906, na pokopališče pri Sv. Križu, sedanje Žale. Nagrobni spomenik je delo Plečnikove šole, izdelal ga je arh. Dušan Grabrijan. Leta 1949 so v ta grob pokopali še Otona Župančiča in spomeniku dodali še vodoravni del po zamisli njegovega sina arh. Mirka Župančiča. Fotografija »grobišča slovenske moderne« v: M. Piškur: *Ljubljanske Žale*, str. 78. Cankarjeve dolgove je plačal brat Karel, ki so mu na pobudo bratranca pisatelja, umetnostnega zgodovinarja in politika dr. Izidorja Cankarja leta 1950 omogočili, da se je kot upokojeni kanonik sarajevskega kapitlja, skoraj popolnoma slep, vrnil iz Sarajeva v Ljubljano, v frančiškanski samostan, Prešernov trg 4, pri Tromostovju, kjer je leta 1953 umrl. Tudi on je pokopan na Žalah.

Upodobitve Ljubljane:

Po ugotovitvah Franceta Dobrovoljca Cankar omenja Ljubljano v svojih delih vsaj 150-krat in dvakrat kot »ljubljansko mesto«. Obsežnejše upodobitve mesta in njegovih predelov:

V pesništvu:

v obeh izdajah zbirke *Erotika* pesem *Nad menoj se prva zvezda*, samo v drugi izdaji zbirke epilog *O veliki noči leta tisočosemstodevetindevetdesetega*; zunaj zbirke: *V frančiškanski cerkvi bije*, *Pred škofijo*.

V pripovedništvu:

13. septembra zvečer (črtica: Narodni dom, sedanja Narodna galerija), *Njegova mati* (črtica: prva obdelava motiva, ki ga je pozneje obdelal v črtici *Mater je zatajil*; to je za zbirko črtic *Moja njiva* naslovil *Greh*), *Njegova mati* (črtica), *Vinjete* (zbirka črtic, črtica *Julija*: Cukrarna), *Popotovanje Nikolaja Nikiča* (povest; »belo poslopje«: umobolnica na Studencu, »hiša je stala ob vodi«: Cukrarna), *Tujci* (roman), *Ob zori* (novelistična zbirka, novela *Sestanek na*

Rušah), *Na klancu* (roman), *Življenje in smrt Petra Novljana* (povest; tudi o Cukrarni), *Mimo življenja* (zbirka črtic, črtica *O prešcah*: »veliko belo mesto«), *Nina* (roman, »Četrta noč«: Cukrarna), *Aleš iz Razora* (povest), *Marta* (fragment romana), *Hlapec Jernej in njegova pravica* (povest), *Novo življenje* (roman: Gornji trg, Rimska cesta, literarni salon Marije Kessler), *Za križem* (zbirka novel in črtic, novela *Povest o dolgem nosu*), *Kurent* (povest), *Bobi* (črtica), *Kaj sem storil, o Gospod?* (črtica: ljubljanske demonstracije leta 1908, ko so avstrijski vojaki ubili dijačka Ivana Adamiča in grafičnega delavca Rudolfa Lundra), *Troje povesti* (prva: *Zgodba o dveh mladih ljudeh*), *Hoja v šolo* (črtica), *Don Alfonzo* (črtica), *V marcu* (črtica), *Lažnivost in fantazija* (črtica: Rožnik), *Ponesrečeni feljton* (črtica: Rožnik), *Dvoje srečnih ljudi* (črtica), *Sošolci* (črtica: realka), *Mladost* (črtica), *Prva ječa* (črtica), *Moja njiva* (zbirka črtic, v njej črtice o Rožniku: *Slamniki*, *Majsko veselje*, *V gaju*, *Starec*: tudi o Ljubljani), *Mladost*, *Sova*, *Psi*, *Lisjak*, *Kakaduj*; *Rožni venec*: Ljubljana v dijaški dobi, *Firbec*: deloma Rožnik, *Desetica*: Slovenska cesta 10, Vegova ulica z realko; *Greh*: Vegova ulica z realko, *Večerna molitev*), *Moje življenje* (cikel avtobiografskih črtic, VIII., IX., XII. črtica), *Zgodba o nepoštenosti*; črtice o Rožniku: *Listje*, *Majska noč*, *Melodije*: tudi Kolizej, *Tuje življenje*, *Gudula*; *Stric Šimen*: stričevo stanovanje ob Vodnikovem trgu, *Podobe iz sanj* (zbirka črtic, v njej črtici o Rožniku: *Tisto vprašanje*, *Med zvezdami*; črtici o ječi v ljubljanskem Gradu: *Sence*, *Pobratimi*; *Kostanj posebne sorte*: drevo v Dravljah, ob hiši staršev pesnika Antona Vodnika, ki je leta 1968 imela številko Celovška cesta 266, zdaj drevo ob starem vodnjaku med kolesarsko stezo in pločnikom ob isti cesti), *Pomlad*: Rožnik, tudi Ljubljana, *Ob selitvi*: Rožnik, *Konec literarne krčme*: o druženju s Kettejem v šolskem letu 1895/96 in krčmi ob Vidovdanski cesti, *Realka*: o srednji šoli v Vegovi ulici (spominski črtici o krčmi in realki sta v Cankarjevem Zbranem delu uvrščeni med članke v XXIV. in XXV. knjigi, v Kazalu naslovov Cankarjevih del v XXX. knjigi pa med Publicistikiko), *Naj pojde!*: ljubljanska kolodvorska restavracija.

V dramatikih:

Za narodov blagor, *Lepa Vida* (Cukrarna), *Hamlet iz Cukrarne* (fragment komedije).

V polemičnih spisih:

Krpanova kobila (satirično polemični spisi in novele; *Govekar in Govekarji*: o gledališču, *Prešeren*, *Anastasius von Schiwitz*: o ljubljanskem spomeniku Prešernu, *Poslednji dnevi Štefana Poljanca*), *Bela krizantema*.

V predavanjih:

Slovensko ljudstvo in slovenska kultura, *Očiščenje in pomlajenje* (navedba Tavčarjeve primerjave med Ljubljano in Trstom).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- spomenik slovenski moderni na Žalah;
- plošča slovenski moderni ob glavnem vhodu v Cukrarno, Poljanski nasip 12 (vzidana leta 1955);

- plošča na levi strani vhoda v gostilno na Rožniku, v kateri je Cankar prebival v letih 1910–1917;
- Frančišek Smerdu: *Ivan Cankar*, doprski kip pri gostilni na Rožniku (ob 30-letnici pisateljeve smrti leta 1948);
- spominska soba na Rožniku, nasproti gostilne, ki jo je leta 1948 uredil Mestni muzej Ljubljana; hrani več pisateljevih osebnih predmetov, pohištvo pa ni tisto, ki ga je Cankar uporabljal, vendar je z začetka XX. stoletja;
- Cankarjev vrh (del Rožnika);
- Nikolaj Pirnat: *Ivan Cankar*, doprski kip v veži Drame;
- Cankarjev dom, Prešernova cesta 10;
- Slavko Tihec: *Ivan Cankar* (1982), spomenik pred glavnim vhodom v Cankarjev dom;
- Cankarjeva posmrtna maska (njen izvirnik je v mavcu izdelal kipar Lojze Dolinar takoj po pisateljevi smrti v ljubljanski bolnišnici) v vitrini preddverja pred vhodom na balkona Gallusove dvorane v Cankarjevem domu;
- Dom Ivana Cankarja (internat, nekdanje Marijanišče), Poljanska cesta 26;
- Cankarjeva cesta;
- Cankarjevo nabrežje;
- Cankarjeva založba (nekaj desetletij po II. svetovni vojni samostojna založba, sedaj enota založbe Mladinska knjiga);
- Cankarjevo priznanje pri vsakoletnem osnovnošolskem in srednješolskem tekmovanju iz poznavanja kakšnega slovenskega literarnega dela; razpisuje ga Zavod Republike Slovenije za šolstvo;
- v likovni zbirki Mestnega muzeja Ljubljana: Ivan Jurkovič: *Ivan Cankar* (1. polovica XX. st., bron), Tone Kralj: *Ivan Cankar* (1930, bron), Peter Loboda: *Ivan Cankar* (1934, peščenec), Frančišek Smerdu: *Ivan Cankar* (1948, mavec).

LIT.: Franc Cankar: *Žlahta. Družinska kronika*. Maribor 1971. – France Dobrovoljc: *Cankarjeve ljubljanske »izbe«*. Slavistična revija 3, 1950, št. 1/2, str. 143–149. – Isti: *Ivan Cankar, slovenski pisatelj*. 2., dopol. izd. Ljubljana 1965. – Isti: *Cankarjev album*. Maribor 1972. – Bogomil Gerlanc: *Ivan Cankar v besedi in sliki*. Ljubljana 1979 (dopolnjeni ponatis; zbirka *Obrazi*). – Fran Petre: *Rod in mladost Ivana Cankarja*. Ljubljana 1947. – France Vodnik: *Kostanj posebne sorte*. *Obzornik* 68, 1968, št. 7, str. 541–542 [s fotografijo drevesa]. – Joža Mahnič: *Kostanj posebne sorte*. V: *Bog je videl*. *Draveljski duhovni večeri*. Uredila Marija Stanonik. Ljubljana-Dravljje 1998, str. 81–82.

13. IZIDOR CANKAR (1886, Šid v Sremu – 1958, Ljubljana) [V]

Pripovednik, urednik in prevajalec. Duhovnik, umetnostni zgodovinar, politik in diplomat. Avtor romana *S poti* in pogovorov s slovenskimi umetniki *Obiski*. Bratranec pesnika, pripovednika in dramatika → Ivana Cankarja. Nekateri bližnji so Izidorja imenovali Izo.

Oče Andrej C., Slovenec, krojač, se je v Šidu preselil, ker ni imel na Vrhniki dela; mati je bila sremska Nemka Marija Huber iz premožne družine, ki je čez nekaj let bankrotirala. Enako se je zgodilo Izidorjevemu očetu. Izidor je bil prvi od sedmih otrok. V Šidu hodil v hrvaško ljudsko šolo, sorodniki so govorili tudi nemško. Slovenščine se je naučil v Ljubljani, kamor se je leta 1897 preselil s pomočjo bratrancev Ivana (pripovednika) in Karla Cankarja, da bi obiskoval gimnazijo. Tega leta sta se Ivan in Izidor prvič osebno srečala. Prvo šolsko leto so vsi trije stanovali pri strogi dijaški gospodinjici Marjeti Božič v pritličju • **Streliške ulice 20 (13a)**; naslednji dve leti, od jeseni leta 1898, pa sta Izidor in Karel stanovala pri teti Mariji v Vodmatu, • **Zalokarjeva ulica 8 (13b)**.

Leta 1898 je opravil sprejemni izpit in se vpisal v • **gimnazijo**, ki se je po potresu zaradi poškodovane stavbe na sedanjem Vodnikovem trgu najprej začasno preselila v Beethovno ulico 6, jeseni leta 1899 pa v novo stavbo v Tomanovi ulici, sedaj **Prežihova ulica 8 (13č)**; sedanja Osnovna šola Prežihovega Voranca. Leta 1902 so mu kot odličnjaku in revnemu dijaku dodelili v • **Alojzijevišču, Poljanska cesta 4 (V4)** brezplačno oskrbo. Leta 1904 sta ga Ivan in Karlo priporočila kanoniku in poznejšemu prelatu Andreju Kalanu, ki ga je sprejel v • **Marijanišče, Poljanska cesta 26 (V3)** (po II. svetovni vojni podržavljeno in preimenovano v Dom Ivana Cankarja) in postal najvplivnejša oseba Izidorjeve mladosti ter podpornik vseh treh Cankarjev in njihovih sorodnikov. V Marijanišču je Izidor stanoval do leta 1907. Leta 1905 je maturiral in predvsem na Kalanovo željo študiral teologijo v ljubljanskem bogoslovju, čeprav mu je Karlo, ki je tudi postal duhovnik, ta študij odsvetoval. Izidor je prebrodil več kriz, zaradi katerih je nameraval študij opustiti, toda tega ni storil. Med letoma 1907 in 1909 je stanoval v • **semenišču**, takrat Semeniška ulica 4, sedaj **Dolničarjeva ulica 4 (V2)**. Leta 1909 je bogoslovni študij uspešno končal, bil posvečen v duhovnika, vendar so mu nadrejeni omogočili študij umetnostne zgodovine ter kot pripovedniku, literarnemu kritiku in esejistu delovanje v javnem življenju. Zato je s Kalanovo pomočjo eno leto študiral estetično na katoliški univerzi v Louvainu (Belgija); vmes je obiskal London in Pariz.

Sredi leta 1910 se je vrnil v Ljubljano in postal študijski prefekt v Marijanišču, kjer je tudi stanoval, vodil literarne krožke in sodeloval kot organizator pri reviji *Dom in svet* (→ France Bevk). Leta 1911 je pomagal staršem, bratom in sestri, da so se preselili iz Šida v Ljubljano, na Galjevico; oče in brat sta odprla krojaško delavnico.

Istega leta je začel v *Domu in svetu* objavljati pogovore s slovenskimi umetniki, naslovljene *Obiski*. Pomenek z Ivanom, ki je potekal na Rožniku, je duhovit portret. Pogovori so bili novost v slovenski publicistiki. Ljubljana je Izidorja utesnjevala zaradi »njenega bahaškega neodkritosrčnega dela, kjer se vsi poznamo in zato nima nihče časa, da se peča sam s seboj, kjer je sto sodnikov in ravno

toliko kontrolorjev in nobene osebnosti, razen političnih, ki pa ne stojijo niti pred sodnijo, niti pod kontrolo, kjer vsi vse vemo in delamo vsevednosti primerno javno mnenje.« Zato je jeseni leta 1911 odpotoval na Dunaj, kjer je na tamkajšnji univerzi študiral umetnostno zgodovino in diplomiral leta 1913.

Istega leta je začel v *Domu in svetu* objavljati roman *S poti*, ki je zaradi umetnostne, esejistične in svetovljanske narave unikaten dosežek slovenskega pripovedništva. Med letoma 1913 in 1918 je bil urednik *Doma in sveta*; revijo je moderniziral, jo nazorsko sprostil, dvignil njeno kvaliteto in jo odprl sodobnim literarnim tokovom. Med I. svetovno vojno je bil v letih 1915/16 vojni kurat avstro-ogrske vojske v bolnišnicah v Gradcu in na Dunaju. V letih 1918/19 je bil urednik časnika *Slovenec* (glavnega glasila Slovenske ljudske stranke) ter ob razpadu Avstro-Ogrske in ustanavljanju države Srbov, Hrvatov in Slovencev član Narodnega sveta v Ljubljani in Narodnega vijeća v Zagrebu. Leta 1920 je organiziral Avtonomistično deklaracijo slovenskih kulturnih delavcev proti unitarizmu nove južnoslovanske države, ki je Slovence takoj razočarala.

Po I. svetovni vojni ni nadaljeval politične kariere, ampak je leta 1919 na Dunaju nadaljeval študij umetnostne zgodovine in doktoriral pri profesorju Maksu Dvořaku. Ta mu je ponudil mesto direktorja dvornega muzeja Belvedere na Dunaju, toda Cankar se je raje vrnil v Ljubljano, kjer je postal prvi profesor umetnostne zgodovine na novi ljubljanski • **univerzi**, sedanji **Kongresni trg 12 (I4a)**. Bil je odličen predavatelj, zato je imel vedno polno predavalnico, saj so ga hodili poslušati tudi neštudentje. Med letoma 1922 in 1926 je stanoval v • **župnišču v Trnovem, Kolezijska ulica 1/I (13c)**, pri prijatelju duhovniku, pisatelju in dramatikju → Finžgarju, kjer ga je pogosto obiskovala izbrana družba kulturnikov.

Bil je velik organizator. Leta 1920 je ustanovil Umetnostno-zgodovinsko društvo, naslednje leto pa Zbornik za umetnostno zgodovino, ki ga je prvih deset let urejal (1921–1930). V naslednjih letih je reorganiziral ljubljansko Narodno galerijo ter v njej priredil dve veliki slikarski razstavi. Leta 1925 je bil pobudnik *Slovenskega biografškega leksikona* in njegov prvi urednik. V letih 1925/36 je izdal 19 knjig *Zbranih spisov* bratranca Ivana Cankarja, jim napisal uvode, v katerih je analiziral bratrančeva dela, in opombe, kar je postalo temelj cankarjeslovja. Vanj spada tudi njegova izdaja *Pisem Ivana Cankarja* po II. svetovni vojni. Izidor je ustanovil tudi slovenski PEN ter bil med letoma 1933 in 1935 njegov prvi predsednik. Leta 1936 je prepričal družino Hribar, da je denar, namenjen za družinsko grobnico, dala za zidavo Moderne galerije.

Čeprav je veljal za eno najbolj perspektivnih in svetovljanskih slovenskih katoliških osebnosti, je leta 1926 nepričakovano opustil duhovniški poklic in izstopil iz Katoliške cerkve. Še prej se je odselil iz trnovskega župnišča, v stanovanje bodočega tasta Dragotina Hribarja, • **Zaloška cesta 14 (13č)**. Tu se je tudi civilno poročil

z Ano Hribar, imenovano Niča, hčerjo nekdanjega tiskarja in založnika Hribarja ter Evgenije, rojene Šumi, lastnice tovarne pletenin in bombonov. Dekret o njegovem izobčenju iz Cerkev je zaradi knezoškofove odsotnosti moral podpisati njegov dobrotnik Kalan, ki ga je Cankarjevo dejanje skoraj zlomilo. Odtlej je Cankar v dokumentih, v rubriki »verska opredelitev«, navajal, da je »brez konfesije«. Izstop in poroka sta presenetila in razburila Ljubljano. Katoliški tisk o zadevi ni poročal, pač pa je Cankarja javno napadlo liberalno glasilo *Jutro*.

Finžgar je z njim ohranil prijateljske stike do njegove smrti, vendar mu izstopa ni omenjal, ker ga ni hotel prizadeti. Kljub Cankarjevemu izstopu pa ni v njegovih predavanjih niti v njegovih spisih nobenih proticerkvenih reakcij. Toda tudi neobičajno ime Cankarjeve prvorojenke, Kajtimara, je pričalo o ključnosti in samosvojesti staršev. V Ljubljani je odmevala tudi njena smrt. V zgodnjem otroštvu je med obiskom pri Izidorjevem bratranču Karlu, duhovniku v Lukavcu v Bosni, med čiščenjem tamkajšnje cerkve padla v čeber z vročim lugom in zaradi opeklin umrla, kar je Cankarja zelo prizadelo; pokopali so jo na Žalah. Izidorju se je že pred tem rodila druga hčerka Veronika. Po poroki, med letoma 1928 in 1935, je z družino stanoval v • **Gradišču 7 (13d)**, nad trgovino Šumi, v stavbi novih sorodnikov, **ob Slovenski cesti, vzporedna je bila z Dramo**, sedaj je porušena. V to stanovanje je pogosto vabil nekatere kulturnike, ki so debatirali dolgo v noč. Leta 1935 se je preselil v svoje stanovanje, • **Bleiweisova cesta 11**, sedanja **Prešernova cesta 11/I (13e)**, v katerem je stanoval tudi po II. svetovni vojni. Brat Cankarjeve žene Niče, podjetnik Rado Hribar in njegova žena Ksenija, ki so ju leta 1944 iz njunega gradu Strmol (sedaj politična protokolarna stavba) odvedli in ubili gorenjski partizani, sta postala modela za literarni osebi v romanu Draga Jančarja *To noč sem jo videl* (2010).

Sredi 30-ih let je prvak Slovenske ljudske stranke dr. Anton Korošec dosegel, da je ministrski predsednik Stojadinović pritegnil Izidorja Cankarja v jugoslovansko diplomacijo, ki je bila dotlej v srbskih rokah. Izidor Cankar se je zatohle in provincialne Ljubljanec naveličal ter si želel spremembe. Poslali so ga v Buenos Aires, kjer je bilo že veliko slovenskih izseljencev, predvsem Primorcev. Postal je pooblaščen minister in izredni poslanik kraljevine Jugoslavije najprej v Argentini (1936–1942), nato v Kanadi (1942–1944). Slovence in Hrvate, ki so po I. svetovni vojni prišli pod Italijo, je obravnaval kot del Jugoslavije. Leta 1944 je odstopil s položaja poslanika v Kanadi, ker se ni strinjal s politiko jugoslovanske emigrantske vlade. Kralj Peter II. ga je upokojil; še naprej je živel v Kanadi. Leta 1944 se je vrnil v politiko in postal minister za prosveto, pošto in telegraf v novi kraljevi vladi v Londonu pod predsedstvom dr. Ivana Šubašiča. Istega leta se je razšel s Slovensko ljudsko stranko, se sešel na Visu z vodjo jugoslovanskih komunistov in partizanov Josipom Brozom Titom (→ Prežihov Voranc), ki ga je prepričal, da niti

on niti Rusi ne nameravajo v Jugoslaviji uvesti komunizma. Kljub Titovi želji, naj ostane v kraljevi Šubašičevi vladni, je kmalu izstopil iz nje. Leta 1945 se je iz Londona vrnil v Beograd, ki je že bil v rokah Titovih partizanov. Nova oblast ga je imenovala za izrednega poslanika in pooblaščenega ministra »Demokratske federativne republike Jugoslavije« v Grčiji (1945–1946).

Takoj po II. svetovni vojni se je v Beogradu poskušal politično zblížiti s krogom Edvarda Kocbeka, ki je navno menil, da bodo krščanski socialisti lahko delovali tudi v komunističnem političnem sistemu. Toda Izidor Cankar je hitro ugotovil: »*Res ne vidim psiholoških, duhovnih razlik med nacizmom in komunizmom. Oboje degenerira človeka, ga relativizira, napolni z demonijo, obsodi na temne strasti, sovraštvo. Zadnje razkrajjanje razuma.*« Tri mesece po pogovoru s → Kocbekom, v katerem mu je povedal to mnenje, so Cankarja upokojili.

Tito mu izstopa iz Šubašičeve vlade, ki jo je uporabil za prilastitev oblasti, ni odpustil. Cankarja niso upokojili kot diplomata, ampak zgolj kot univerzitetnega profesorja. Vrnil se je v Ljubljano, kjer je živel v I. nadstropju hiše Prešernova cesta 11 (po nekaterih virih v nekdanjem Aškerčevem stanovanju, po drugih nad njim), nasproti sedanje vladne palače. Želel si je spet predavati umetnostno zgodovino na ljubljanski univerzi ali Akademiji za likovno umetnost, vendar oblast tega ni dovolila. Še vedno je imel nekaj strokovnih, vendar bolj častnih funkcij pri Narodni in Moderni galeriji. Pisal je strokovna dela ter prevajal iz angleške in francoske književnosti. Po letu 1950 se je družil s slikarjem Francetom Miheličem in njegovo ženo, pisateljico → Miro Mihelič. Leta 1953 so ga izvolili za rednega člana • **SAZU, Novi trg 3 (A)**.

Leta 1954 se je ločil od žene Niče, hčerka Veronika je živela v tujini, prijatelji so ga večinoma zapustili, postajal je vedno bolj osamljen. Živel je v političnem sistemu, ki je bil tuj njegovi aristokratski naravi, poleg tega ga je potisnil na rob in skrbno nadziral. Cankar je zahajal v • **Tivolji (13f)**, kjer je na klopi molče sedel več ur, včasih v gostilni blizu stanovanja: • **Lovec, Trg mladinskih delovnih brigad 1 (D1n')**, včasih • **Pod lipo / Pod lipico, Borštnikov trg 3 (D1o')**, prisedel k tamkajšnji družbi, obsedel brez besed kakšne pol ure in nato brez besed odšel. Nazadnje mu je ostal samo še pes Baldo. Kipar Jakob Savinšek, ki ga je v zadnjih letih njegovega življenja srečeval in ga portretiral, je opazil pri njem »*bolečino do skrajnosti osamljenega človeka, ki je bil nekoč ves svet lepote njegov in jo je lahko vsemu svetu razdajal*«, ter »*cinizem*« in »*brutalno-pohlepni obup*«. Postajal je starostno betežen in začel bolehati. Pozimi 1957/58 je Cankar dvakrat padel na poledeneli cesti, od takrat je večinoma ležal.

Leta 1958 ga je zadela kap, prepeljali so ga v • **sanatorij Emona, Komenskega ulica 4 (B7)**, nasproti sedanje TV Slovenija, kjer je umrl za možgansko kapjo. Ko je bolnika obiskal brat Franc, je opazil, da za Izidorja ni skrbele poklicno medicinsko osebje, ampak samo njegova

kuharica in neka tuja ženska, ki sta z bolnikom delali »*nedopovedljivo ravnodušno*« in dodal: »*Kakšen, vraga, je to sanatorij, kjer bolnikova kuharica in popolnoma tuja ženska opravljata posle, ki jih v najbolj zakotni podeželski bolnišnici opravljajo za to izurjene poklicne strežnice?*« Pozneje je izvedel, da sta »*imeli nalogo paziti, da se v Izovo bližino ne vtihotapijo nezaželeni ljudje*«. Komunistična oblast ga je torej nadzirala do smrti. Najbrž ker je »preveč« vedel o nastanku Titove Jugoslavije, ker se je bala morebitnih Cankarjevih stikov s političnimi nasprotniki in ker je hotela preprečiti njegovo vrnitev v Katoliško cerkev, saj je to po II. svetovni vojni pregnanjal, zatirala in nadzirala (npr. duhovniški sodni procesi, zažig ljubljanskega škofa Vovka na železniški postaji v Novem mestu; → France Prešeren, → Vitomil Zupan). Vendar je Cankar spet postal katoličan že nekaj dni potem, ko je po kapi obležal v svojem stanovanju. Na njegovo željo in pri njegovi popolni zavesti je obred opravil Finžgar. Cankar je v sanatoriju zelo trpel zaradi bolečin in omedleval. Brat Franc, vaje tihih umiranj sorodnikov, pomirjenih z življenjem in sprijaznjenih z odhodom, je bil zgrožen ob Izidorjevih krčevitih kretnjah rok, premetavajočem se telesu in krikih: »*Ne umreti! Ne umreti!*« Čez približno dva tedna je izdihnil. Pokopali so ga civilno na stroške SAZU, ob hčerki Kajtimari, na • **Žalah (P4)**, grob A/1/11/12+13. Ob pogrebu sta bila navzoča Finžgar in Josip Vidmar. SAZU je potem več let grob tudi oskrbovala. Približno teden dni po civilnem pogrebu so nekateri sorodniki, člani družine Hribar, oskrbeli pri grobu še katoliški obred, ki ga je opravil frančiškanski pater dr. Roman Tominec (tudi umetnostni zgodovinar).

Upodobitve Ljubljane:

Golobje (revialno 1909, novela), *Obiski* (rev. 1910–1911, knjižno 1920, pogovori z umetniki), *S poti* (revialno 1913; s spremembami, knjižno 1919).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Jakob Savinšek: *Izidor Cankar*, doprni kip v avli Moderne galerije (odkrit 1999; izvirnik v patiniranem mavcu iz leta 1958);
- Janez Boljka: *Izidor Cankar, France Stele in Vojeslav Molč* (relief trojice na Oddelku za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta v Ljubljani, odkrit 1987);
- Mirsad Begić: *Izidor Cankar* (portret za plaketo nagrade in priznanj Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva);
- nagrada in priznanja Izidorja Cankarja, ki jih Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo podeljuje vsaki dve leti za dosežke v umetnostni zgodovini.

LIT.: Franček Bohanec: *Biografsko berilo*. Ljubljana 1974. – Marja Boršnik: *Pogovor o Izidorju Cankarju s kiparjem Savinškom*. Naši razgledi 8, 26. 12. 1959, št. 24, str. 583 [s fotografijo Savinškovega kipa Izidorja C.]. – Franc Cankar: *Žlahta. Družinska kronika*. Maribor 1971. – Izidor Cankar: *Londonski dnevnik 1944–1945*. Uredil Lojze Gostiša. Ljubljana 1985. – Fran S. Finžgar: *Zbrano delo XIV*. Uredil Jože Šiferer.

Ljubljana 1996, str. 175–177, 400–401. – Angelika Hribar: *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*. Knjižnica »Kronike« [revija] 11. Ljubljana 2008. – France Koblar: *Spremna beseda*. V: Iz. Cankar, Leposlovje – eseji – kritika I-II. Ljubljana 1968, 1969; str. 317–361, 373–428. – Isti: *Moj obračun*. Knjigo je uredil in spremno besedo napisal Joža Mahnič. Ljubljana 1976. – Mira Mihelič: *Ure mojih dni*. Spomini. Murska Sobota 1985, str. 173–179, 197. – Pogovor z Angeliko Hribar, 14. 10. 2013. – Andrej Rahten: *Izidor Cankar – diplomat dveh Jugoslavij*. Ljubljana 2009. – France Stele: *Izidor Cankar*. V: Iz. Cankar, Uvod v likovno umetnost. Ljubljana 1959, str. 231–277.

14. JANEZ CIGLER (1792, Udmat pri Ljubljani – 1869, Višnja Gora) [III]

Pisatelj. Duhovnik. Avtor prve slovenske povesti *Sreča v nesreči ali Popisvanje čudne zgodbe dveh dvojčikov*.

Rojen je bil v sedanji • **Malenškovi ulici 1 (14a)**, pred II. svetovno vojno Stara pot 7, v nekdanji vasi Udmat pri Ljubljani (danes mestni predel, imenovan Vodmat); v hiši je bila gostilna Pri Španu. V Ljubljani je končal • **gimnazijo** (1804–1809, iz III. razreda je prešel v V. razred), »**filozofijo**« (vrsta višje šole, 1809–1810), v licejskem posloplju, ki je stalo na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**, in bogoslovje (1810–1814). Ob koncu študija je bil še premlad za posvečenje v duhovnika, zato so ga poslali iz mesta na neko kranjsko graščino za domačega učitelja. To mu je pomagalo, da je njegovo vedenje postalo zelo uglašeno. Občudoval je tudi plemstvo. Po posvetitvi leta 1815 je bil kaplan v različnih krajih, med letoma 1820 in 1823 pa pri • **Sv. Petru v Ljubljani** (nekdanje predmestje), sedaj **Trubarjeva cesta 80 (14b)**. Med letoma 1823 in 1832 je bil v • **zaporu v Ljubljanskem gradu (Z1)** kaznilniški kurat, saj je avstrijska oblast po odpravi Ilirskih provinc grad uporabljala tudi za ječo. Cigler je zaradi nekkih pogovorov z jetniki postal oblastem politično sumljiv. Kot sodelavec *Kranjske Čbelice*, morda že od prej, je imel stike s Prešernom. Leta 1832 so Ciglerja imenovali za župnika v Višnji Gori, zato je Ljubljano zapustil.

Njegov gimnazijski profesor je bil tudi → Valentin Vodnik in nekateri drugi duhovniki, ki so se ukvarjali z nabožnim slovstvom; navdušili so ga za slovenski jezik in književnost. Učil se je tujih jezikov in precej potoval (na Nemško, v Francijo, Italijo in na Balkan). Po značaju je bil umirjen, natančen, delaven in gostoljuben, kakor ena izmed oseb njegove prve povesti. Že kot kaplan v Ljubljani je začel literarno delovati, leta 1824 je bil med pobudniki glasila *Slavinja*, ki ga vlada ni dovolila. Izdal je več nabožnih knjižic, s povprečnimi basnimi in pesmimi je sodeloval v *Kranjski Čbelici* in *Novicah*. Na nekatere je uperil epigram → Prešeren. Ciglerjeva prva slovenska povest iz leta 1836 je postala uspešnica, saj je doživela v naslednjih štirih letih še dva skrivna ponatisa (skupna naklada 3050 izvodov). Založnik povesti Janez Klemens ju je pisatelju prikril, najbrž zato da mu ni bilo treba zanj plačati honorarja.

Upodobitve Ljubljane:

Sreča v nesreči (1836, povest): Njen začetek se dogaja »bliizu mesta L.«, v vasi z »imenitno, daleč slovečo suknarijo«; mišljena sta Ljubljana in nekdanja vas Selo pri Mostah, v kateri je takrat ob Ljubljani delovala uspešna tovarna sukna (danes je tam otroško igrišče). Sedež tovarne je bil v bližnjem poznobaročnem dvorcu Selo (ob sedanji Zaloški cesti), ki ga je dal zgraditi → Linhartov prijatelj Jožef pl. Desselbrunner (igral je vlogo Tulpenheima v krstni predstavi *Županove Micke*).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Ciglerjeva ulica.

15. MATIJA ČOP (1797, Žirovnica na Gorenjskem – 1835, Tomačevo pri Ljubljani) [III]

Literarni kritik in zgodovinar ter klasični filolog. Profesor in bibliotekar. Avtor polemičnega spisa *Nuovo discacciamento di lettere inutili, Das ist Slowenischer ABC-Krieg* (Novi izgon nekoristnih črk, to je: Slovenska abecedna vojna) in literarnozgodovinskega dela *Literatur der Winden* (Literatura Slovencev).

Najstarejši od šestih otrok skromne kmečke družine. Leta 1807 se je po nasvetu brezniškega župnika, ki je opazil Čopovo nadarjenost, prišel šolat v Ljubljano. Leta 1809, ko so Francozi zasedli Kranjsko, je Čop zbežal domov, vendar se je še istega leta vrnil v Ljubljano. V • **liceju**, ki je deloval v preurejenem frančiškanskem samostanu na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3b)**, je končal tri razrede trivialke, nato, za časa Ilirskih provinc, od 1810 štirirazredno gimnazijo, potem dve leti liceja. Bil je odličen učenec, skromen, priljuden, zadržan, urejen, varčen; vneto se je učil tujih jezikov. Med njegovimi učitelji je bil tudi Valentin Vodnik, med sošolci pa poznejši misijonar v Severni Ameriki Friderik Baraga. Vzdrževal se je sam, z inštrukcijami otrok bogatejših družin. V • **deželno stanovsko gledališče**, ki je stalo na prostoru sedanje Slovenske filharmonije, **Kongresni trg 10 (T1)**, ni hodil zaradi zabave ali družabnosti, temveč zaradi spoznavanja književnosti.

V letu 1816/1817 je tretji letnik »filozofije« (vrsta višje šole) študiral na Dunaju, kjer je najbrž v Dvorni knjižnici spoznal → Jerneja Kopitarja, jezikoslovca in glavnega cenzorja, ki je bil takrat najbolj uveljavljen in najznamenitejši Slovenec. Kopitar je opazil njegovo nadarjenost in mu ostal naklonjen do cenzurnih zapletov z almanahom *Kranjska Čbelica*.

Čop je po vrnitvi končal v Ljubljani, med letoma 1817 in 1820, še tri leta bogoslovja. Stanoval je v • **semenišču**, sedaj **Dolničarjeva ulica 4 (V2)**. Vendar ni postal duhovnik, ampak profesor. Prvi zaposlitvi je med letoma 1820 in 1827 dobil na Reki (1820–1822), kjer je bil med kolegi in dijaki zelo čislan. V mestu, ki je bilo zaradi pristanišča živahno zbirališče ljudi različnih narodnosti, je zahajal v hišo angleškega lesnega trgovca Thomasa Mossingtona

in zasnubil njegovo mnogo mlajšo hčerko Mary; verske razlike ga niso motile. Njena zavrnitev ga je potrla.

Leta 1822 je Čop zaprosil za premostitev, ker si je želel priti v večje mesto z večjo kulturno ponudbo. Službo je dobil v takratnem poljskem mestu Lvov, v avstrijski Galiciji, kjer je postal na univerzi »suplent« (podobno današnjemu asistentu) za klasično jezikoslovje. Toda univerzitetna kariera in Lvov ga nista veselila, zato je leta 1827 zaprosil za mesto gimnazijskega profesorja v Ljubljani in ga dobil. Ljubljana naj bi bila samo novo izhodišče za pridobitev službe v kakšnem tujem mestu. Neuresničitev tega načrta je povzročila njegovo preutrujenost, pretirano občutljivost, živčno izčrpanost in depresijo.

Postal je profesor v humanističnih gimnazijskih razredih ljubljanskega liceja. Leta 1828 je začasno prevzel bibliotekarske dolžnosti v Licejski knjižnici, ki je začela delovati leta 1794. Leta 1830 je opustil profesuro, postal redni bibliotekar te knjižnice, ki je takrat premogla približno 30.000 knjig, in jo začel urejati. Odslej je imel več časa za branje in študij, pridobivati si je začel družabnike, med njimi skriptorja → Miha Kastelic, veseljaško-boemskega → Andreja Smoleta, predvsem pa → Prešerna, s katerim se je kljub značajskim razločkom spoprijateljil in mu postal literarni mentor. Nekateri znanci so Čopa obiskovali v knjižnici, nekateri so ga obiskovali v stanovanju, nekatere je obiskoval na njihovih domovih, včasih se je udeleževal izletov v mestno okolico in na Gorenjsko. Po naravi ni bil pretirano družaben niti pivec, zato v nasprotju s temperamentnima Prešernom in Andrejem Smoletom ni zahajal v takratne številne gostilniške družine.

Čop je bil poliglot, velik poznavalec tujih književnosti, privrženec klasično umirjene romantike. Bil je receptivno usmerjen in introvertiran, zato ni veliko pisal, zaradi česar ga je Prešeren zbedel v epigramu *Čudni dihur*. Čop je bil nekaj let tudi uradni cenzor in se tudi v tej funkciji zavzemal za almanah *Kranjska Čbelica*. V njem je videl vsaj delno uresničevanje svojega načrta za dvig slovenske književnosti. Pri tem je spretno taktiziral, da bi *Čbelico* ubranil pred dunajskim cenzorjem Kopitarjem, ki almanahu, še manj pa Prešernovi poeziji v njem, ni bil naklonjen. Prešeren je Čopu očital preveliko popuščanje Kopitarju.

Med letoma 1827 in 1830 je kot gimnazijski profesor stanoval v pritličju sedanje • **Vegove ulice 6 (15a)**, pri rojakinji, petdesetletni vdovi Marjeti Benedičič kot podnajemnik. Leta 1830 mu je prišla gospodinjit sestra Marija (Minca). Z njo se je preselil v uradno bibliotekarsko stanovanje v liceju na sedanjem Vodnikovem trgu, ki je obsegalo pet sob v severnem traktu stavbe (proti Ljubljani). Tu ga je obiskoval Prešeren ali pa sta hodila skupaj na sprehode. V Ljubljani je Čop načrtoval poroko s 27-letno Antonijo, ki je ovdovela po Feliksu pl. Höffernu, mlajšo sestro Friderika Baraga, ki je takrat bil misijonar v Severni Ameriki. Vendar se Čopu niti ta ženitovanjski načrt ni uresničil.

Poleti 1835 je okrog šestih popoldne odšel iz licejskega stanovanja z Mihom Kastelicem vabit Prešerna, naj se

gre z njima kopat v Savo. Ker pesnik ni utegnil, sta sama odšla uro hoje od mesta k • **Savi pri Tomačevem (15b)**. Kastelic je ostal na bregu, razgreti Čop pa je skočil v rečni tolmun z vrtincem. Tam ga je najbrž zadela kap. Zapozneno oživljanje na bregu ni pomagalo. Odnegli so ga na trato pred • **krčmo Pri Kovaču v Tomačevem**, sedaj **Pot k Savi 9 (D1f)**, kjer ga je neuspešno oživljal vojaški zdravnik. Enako je bilo v • **Ljubljanski bolnišnici**, v nekdanjem preurejenem diskalceatskem samostanu, ki je stal ob sedanji Slovenski cesti **med Tavčarjevo in Dalmatinovo ulico (B1)**. Čopovo truplo so prenesli v mrtvašnico te bolnišnice. Že takrat so krožile govorice, da ga Kastelic ni pravočasno potegnil iz vode. Na breg so ga potegnili šele tomačevski kmetje, po katere je odhitel Kastelic. Prešeren je tragično novico izvedel zvečer, takoj odhitel tja in objokoval njegovo nenadno smrt. Čopa so pokopali ob Vodnikovem grobu na • **pokopališču pri Sv. Krištofu (P2)**, kjer so na prostoru današnjega Gospodarskega razstavišča ali v njegovi bližini pokopavali med letoma 1780 in 1906. Pogreba se je udeležilo veliko sorodnikov, prijateljev, meščanov in učencev, saj je bil pomembna, znana in priljubljena ljubljanska osebnost. Njegovo zapuščino in v njej veliko zasebno knjižnico so zapečatili in prodali; večji del knjig je polagoma postal del Licejske knjižnice, pozneje pa NUK-a.

Prešeren je Čopa počastil v pesmi *Dem Andenken des Mathias Čop*, posvetilnem sonetu *Matiju Čopu* h Krstu pri Savici, epitafu *Jezike vse Evrope je učene* za nagrobnik, ki so ga postavili leta 1840, in elegiji *V spomin Matija Čopa*. Leta 1925 na opuščnem pokopališču pri Sv. Krištofu Čopovih posmrtnih ostankov niso našli, kar je sumljiva informacija. Najbrž ni bilo nikogar, ki bi plačal prekop, zato so leta 1937 zaradi opustitve tega pokopališča prestavili pod arkade na • **Navje (P3)** samo Čopov okrnjeni nagrobnik (brez sove na stebru in brez odprte knjige ob njegovem vzhodu), kar je bilo ceneje, enostavneje in navidezno kulturno. Fotografiji prvotnega nagrobnika na prvotnem pokopališču in okrnjenega nagrobnika na Navju sta v knjigi: M. Piškur, S. Žitko: *Ljubljansko Navje*, str. 68, 69. Sedaj so Čopovi posmrtni ostanki pod Gospodarskim razstaviščem ali v bližini ali na kakšnem odlagališču gradbenih odpadkov.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- reliefni portret ob vhodu v Narodno in univerzitetno knjižnico (NUK), Turjaška ulica 1;
- Čopova ulica (po II. svetovni vojni; od leta 1890 je bila Prešernova, še prej Slonova ulica);
- Čopova diploma in priznanje (podeljuje ju Zveza bibliotekarskih društev Slovenije za izjemne uspehe na knjižničarskem področju).

LIT.: Matija Čop: *Pisma in spisi*. Uredil Janko Kos. Ljubljana 1983 (Kondor, 206). – France Kidrič: *Prešeren 1800–1838. Življenje pesnika in pesmi*. Ljubljana 1938. – Isti: *Prešernov album*. Ljubljana 1949. – Janko Kos: *Matija Čop*. Ljubljana 1979.

16. JURIJ DALMATIN (okrog 1547, Krško – 1589, Ljubljana) [I]

Prevajalec. Protestantски pridigar. Prvi prevedel celotno *Biblijo* v slovenski jezik (1584).

Njegov rod naj bi domnevno izhajal iz Dalmacije. Sin revne družine. Najprej se je šolal v rojstnem kraju v → Bohoričevi šoli. Leta 1565 ga je → Trubar, ko je moral oditi v izgnanstvo, vzel s seboj v Nemčijo, kjer je v Stuttgartu šolska komisija ugotovila, da nima potrebne izobrazbe za šolanje na kakšni deželni šoli. Poslali so ga za eno leto v Bebenhausen, da se je pripravil na študij. Leta 1566 je postal študent univerze v Tübingenu, kjer je leta 1569 dosegel naziv magister. Trubar mu je omogočil, da je dobil štipendijo, in ga je uvajal v slovensko protestantsko knjižno delovanje. Dalmatin mu je bil hvaležen in ga imenoval krušni oče.

Leta 1572 so ga kranjski deželni stanovi po Trubarjevem priporočilu povabili v Ljubljano, kjer je postal nemški in slovenski predikant (protestantski pridigar) v • **cerkvi sv. Elizabete**, ki je stala na prostoru sedanje Kresije, vogalna stavba med **Stritarjevo ulico in Adamič-Ludrovim nabrežjem (16a)**. Poleg tega je imel v protestantski cerkveni organizaciji pomembne funkcije: leta 1574 je postal nadzornik stanovske šole, leta 1580 pa član cerkvenega sveta in uradni vizitator, ki je moral enkrat letno obiskati vsako protestantsko občino na Kranjskem. V desetih letih je brez slovarja uresničil svoj življenjski cilj: prevod celotnega *Svetega pisma* v slovenščino. Pri tem si je pomagal z znanjem stare grščine, majhnim znanjem hebrejščine, predvsem pa z opiranjem na Luthrov prevod v nemščino. Najprej je dal natisniti nekatere biblijske dele v tiskarni Janža Mandelca, ki so mu deželni stanovi dovolili, da je v Ljubljani odprl tiskarno.

Dalmatinov prevod je v Ljubljani dva meseca pregledovala posebna revizijska komisija. V njej je bilo več protestantskih klerikov, od laikov pa učitelj Adam Bohorič. Najprej so pregledali pisavo in jezik ter sprejeli Dalmatinov dosledno urejeni črkopis, ki se je opiral na Kreljeve reforme, saj Trubar v svojih knjigah ni bil črkopisno dosleden. Dalmatinovo črkopisno ureditev je podprl Bohorič, ki je bil v komisiji odločilni član za jezikovne vidike prevoda. Komisija je predvsem pazila, ali se slovenski prevod ujema z Luthrovim nemškim, ker se je bala heretičnih odmikov od novih, protestantskih teoloških norm. Predsednik komisije ni znal slovensko, zato so mu posamezne dele Dalmatinovega prevoda prevajali v nemščino.

Deželni knez je tiskanje slovenskega prevoda *Biblije* v Ljubljani prepovedal, zato so jo natisnili v Wittenbergu na Saškem. Ker je bil tisk za kranjske deželne stanove prevelik strošek, so pridobili še štajerske in koroške, da so ga denarno podprli. Leta 1583 je Dalmatin z nekaj pomočniki, med katerimi je bil tudi Bohorič, odpotoval v Wittenberg, kjer je več mesecev nadziral tisk. Ko so knjigo istega leta v 1500 izvodih (50 na boljšem papirju) natisnili z letnico 1584, so jih po različnih poteh spravili na Slovensko,

da jih avstrijske oblasti ne bi zaplenile. V sodih so jih polagoma razpošiljali v vse tri dežele, ki so plačale tisk. Del naklade so prepeljali tudi v • **Deželno hišo** (po domače Lontovž, iz nemške besede Landhaus), sedež kranjskih deželnih stanov, sedanji **Novi trg 3 (16b)**, v katerem je SAZU, ter jih od tod razdeljevali predikantom in protestantskim vernikom.

Med letoma 1585 in 1589 je Dalmatin opravljal v Ljubljani in Škocjanu pri Turjaku duhovniško službo. Nekaj časa je bil tudi domači učitelj v • **gradu Fužine**, katerega lastniki so bili grofje Khisli, podporniki slovenskega protestantizma, sedaj **Pot na Fužine 2 (16c)**, danes Muzej za arhitekturo in oblikovanje. V Ljubljani se je tudi poročil z Barbaro, zakonsko hčerjo ljubljanskega meščana Blaža Jauntallerja in njegove prve žene Helene. Imela sta šest otrok, ki so vsi zgodaj umrli. Zaradi družine je imel gmotne težave. Iz zapisnika mestnega sveta iz leta 1575 je razvidno, da je kmalu po prihodu v Ljubljano postal lastnik hiše, ki je stala na severni polovici sedanje hiše • **Stari trg 28 (16č)**. V njej je živel do smrti. Tam so do leta 1615 stanovali njegova vdova in dediči. Dalmatinovo truplo so prenesli v cerkev sv. Elizabete, kjer je ob krsti govoril predikant Benedikt Pyroter. Potem so Dalmatina pokopali, tako kot vse njegove otroke, na • **pokopališču pri pražupnijski cerkvi sv. Petra**, ki se je razprostiralo od nekdanje šentpeterske vojašnice (sedaj je v njej del medicinske fakultete), približno **od novega mostu čez Ljubljnico, križišča Roške ceste z Zaloško cesto in na prostoru parka na Hrvatskem trgu (P1)**. Pogrebni obred je opravil Trubarjev sin Felicijan. Kmalu za Dalmatinom je umrla tudi njegova žena Barbara. Pokopališče pri Sv. Petru so opustili v 18. stoletju.

Spominska znamenja in poimenovanja:

• Dalmatinova ulica.

LIT.: Adam Bohorič, *Jurij Dalmatin in Krško*. Uredila Alenka Černelič Krošelj. Krško 2006. – Anton Svetina: *Protestantizem v Ljubljani*. V: Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana 1952, str. 165–171.

17. KAREL DESTOVNIK - KAJUH

(1922, Šoštanj – 1944, Šentvid pri Zavodnju) [IX]

Pesnik. Avtor zbirke *Pesmi*.

Ob rojstvu je bil nezakonski otrok hčere premožnega meščana (»buržuja«) in sina proletarca. Po osnovni šoli v rojstnem kraju je hodil v celjsko gimnazijo, kjer so ga v šestem razredu zaradi širjenja komunističnih idej izključili. Približno v tem razredu je postal član komunistične mladinske organizacije SKOJ (Savez komunističke omladine Jugoslavije). Šolanje je nadaljeval v Mariboru, čeprav ga je mikala Ljubljana, kjer je živelo precej njegovih političnih somišljenikov, s katerimi je imel stike. V gimnazijskih letih, do odhoda v Ljubljano, je bila njegova dekle Marija Medved iz Šoštanja, dijakinja trgovske šole. Država je na vse bolj

intenzivno gibanje za rušenje ustavnega reda, ki je dobivalo impulze iz stalinistične Sovjetske zveze, reagirala tudi z interniranjem komunistov. Zato so Destovnika v začetku leta 1941 za skoraj tri tedne internirali v Srbiji, v taborišču Medjurečje pri Ivanjici, kjer se je znašel v družini enako mislečih, kar je še podžgalo njegovo revolucionarno vnemo. Po napadu Nemčije na Jugoslavijo je s skupino odšel v Zasavsko hribovje, vendar se je hitro vrnil v Šoštanj, kajti organizacija gverilskega odpora in revolucije še ni bila razvita. Nemci so ga kmalu zaprli v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, ker pa niso imeli dovolj obremenilnih dejstev, so ga izpustili.

Pred pretečo novo aretacijo se je septembra 1941 ilegalno preselil v Ljubljano, ki je bila v italijanski zasedbeni coni in okupatorski pritisk v njej manjši kot v nemški. Zatekel se je k očetovemu bratrancu Albertu Orešniku, ki je stanoval v • **Puharjevi ulici (17a)**; hišna številka ni znana, zato je na zemljevidu zaznamovana samo ulica. Navezal je stike s šoštanjskimi begunci in predvojnimi somišljeniki. Vzdevek Kajuh si je nadel sam po nekdanjem domačem imenu po dedovi strani. Udeleževal se je ilegalnih sestankov z literarno propagandnimi recitacijami.

Postal je tudi član Varnostno-obveščevalne službe (VOS-a), ekskluzivne skrivne organizacije Komunistične partije, ki je opravljala vohunsko dejavnost in ubijala nasprotnike revolucije. Organizacijo je vodila Zdenka Kidrič, žena vodilnega revolucionarja Borisa Kidriča, sina prešernoslovca Franceta Kidriča. Kajuh se je udeleževal različnih akcij. Člani »operativnega centra VOS-a« so se najpogosteje srečevali v • **gostilni Fortuna** (zanjo so uporabljali ime »Deseti brat«), **Vodovodna cesta 26 (D1z')**, za Bežigradom. Eden izmed članov VOS-a se je spominjal: »*Tovarišica [gostilničarka] je za nas imela vedno odprte roke in prijazno besedo. Pri 'Desetem bratu' je VOS imel toliko sestankov, da bi jih lahko brez pretiravanja imenovali – permanentno zasedanje. Tu so se kovali načrti za akcije, javljali rezultati, če ni bilo dogovorjeno drugače, tu je bil operativni štab, ki je z napetostjo pričakoval poročila o izvršenih akcijah. Tu si lahko srečal katerega koli člana VOS-a. Tu se je zbirala oborožena pest Ljubljane, ki je na ukaz [Komunistične] Partije bila pripravljena udariti sleherni čas! Tukaj smo navadno imeli partijske sestanke, semkaj so hodili tudi politični instruktorji VOS-a, ki so nam pomagali širiti politično obzorje in še bolj utrjevali v zavesti našo zmago. Hkrati pa dvigali svojo strokovno usposobljenost. Z nestrpnostjo smo vedno pričakovali partijske sestanke. Po izčrpnem dnevnem redu je naš 'Korlek' Karlo Destovnik – 'Kajuh' recitiral svoje najnovejše pesmi iz ciklusa 'Markacije'. To je bila njegova najplodovitejša doba. S stisnjenimi pestmi smo ga poslušali in nekaterim se je solza predanosti zasvetila v očeh.*

Kajuh je zahajal tudi v hišo šoštanjskih znancev Zavadlav, ki so stanovali v • **Rutarjevi ulici 4 (17b)**, potem pa so se preselili v • **Židovsko ulico 3 (17c)**. Pri njih je preživljal dneve in se hranil. Toda v Ljubljani se ni kalil samo

kot član VOS-a, ki je bil »*udarna pest Partije in Osvobodilne fronte, najvišji izraz revolucionarnega razpoloženja ljudskih množic v teku osvobodilne borbe v Ljubljani*«, temveč tudi v pisca »pozitivne« književnosti in hkrati širil tudi svoje kulturno obzorje. Udeležil se je dramskega tečaja pri režiserju Bojanu Stupici (→ Vladimir Bartol). Zahajal je tudi v • **Dramo, Erjavčeva cesta 1 (T3)** in • **Opero, sedaj Župančičeva ulica 1 (T2)**. Oba zavoda sta kljub okupacijskim omejitvam in »kulturnemu molku«, ki ga je zapovedala Osvobodilna fronta (ta je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije), delovala naprej. Njuni programi niso bili v skladu z njegovo ideološko »platformo«, vendar so bili za fanta iz province, ki dotlej ni imel možnosti, da bi se razgledal po različnih umetnostnih zvrsteh, koristni. Lažje je namreč spoznaval, kaj je po meri jugoslovanske revolucije, katere ideologi so že v predvojnem »sporu na literarni levici« zahtevali po stalinističnem vzoru od privržencev degradacijo literature v politično propagando. Temu se je najbolj odločno uprl hrvaški pesnik, pripovednik in dramatik pisatelj Miroslav Krleža, zato so ga imeli jugoslovanski komunisti pred II. svetovno vojno, med njo in nekaj let po njej za nasprotnika. Tudi slovenskim privržencem Krleže so se po vojni na različne načine »oddolžili« (→ Juš Kozak).

Jeseni leta 1941 sta Kajuh in Bojan Štih (poznejši partizan, povojni publicist, gledališčnik, v 60-ih letih XX. stoletja sporni ravnatelj ljubljanske Drame, ki jo je moral zapustiti) pisala v stanovanju Zavadlavovih v Rutarjevi ulici propagandno igro *Mati* na pobudo pozneje razvpitega partizanskega funkcionarja Dušana Pirjevca - Ahaca (→ Bor, → Velikonja). Ahac jima je obljubil, da bodo to igro uprizorili v Drami v počastitev Stalinove vojske, ki bo konec leta 1941 prikorakala v Ljubljano. Avtorja sta upala, da bodo potem njuno igro uprizorili tudi v Moskvi in da bosta postala slavna. Ko je Pirjavec po vojni prvič prebral to igro, jo je komentiral, češ sreča, da Rusi niso prišli leta 1941 v Ljubljano, ker bi se s to igro pred njimi Slovenci osmešili.

Ob silvestrovanju konec leta 1941 je Kajuh pri Zavadlavovih spoznal mlado šiviljo Silvo Ponikvar, se vanjo zaljubil in se preselil k njej in njenim staršem v • **Vošnjakovo ulico 22 (17č)**. Hiša, ki so jo okrog leta 1962 porušili med gradnjo sedanje Tivolske ceste, je stala med koncem sedanje Vošnjakove ulice in Železniškim zdravstvenim domom, zato je na zemljevidu zaznamovan začetek ulice. Tam naj bi bil varnejši pred aretacijo, saj je bilo v mestu vedno več italijanskih racij. Ponikvarjeva je pričakovala Kajuhovega otroka, ki ga je v začetku 1943 v zaporu izgubila. Ko je bila v zaporu, sta si smela dopisovati, kar je bilo v primerjavi z zapori, ki jih je odprla po II. svetovni vojni oblast, ki jo je Kajuh pomagal vzpostaviti, razkošje. Pred odhodom k partizanom jo je obiskal v bolniškem oddelku, kamor so jo premestili. Po vojni se je poročila s pevcem Mirkom Gregorinom. Leta 1942 je Kajuh

za ilegalni tisk pripravil zbirko pesmi *Markacije*, vendar zaradi uničenja ljubljanske ilegalne tiskarne ni izšla. Seznanil se je s pesnikom in pripovednikom → Tonetom Seliškarjem ter revolucionarjem in pisateljem → Prežihovim Vorancem, ki je deloval v mestni ilegali, in Matejem Borom, ki je ilegalno živel v Ljubljani. Ni znano, ali je Kajuh kdaj neposredno srečal ljubljanskega dramatika → Ivana Mraka. Njegovo dramatiko je pred vojno v pismu kot revolucionar, ki ne priznava niti političnega pluralizma niti pluralizma literarnih smeri, ostro zavrnil, saj je v Mrakovi dramatici videl samo »etično-idealistični pogled na svet«, on pa je pogršel »materialistično gledanje« in »ekonomsko bazo«.

Leta 1942 je Kajuh prebolel pljučnico in garje. Decembra tega leta se je izognil aretaciji v hiši v Vošnjakovi ulici. Potem je zaradi varnosti prenočeval pri različnih znancih. Dobre stike je navezal s takratnim ravnateljem Drame, → Pavlom Golio, ki mu je omogočil, da se je kakšni morebitni aretaciji izognil tako, da je noč prebil v gledališkem poslopu. Pred odhodom v partizane je obiskal ostarelega → Otona Župančiča, ki se je štajerskega fanta razveselil. Leta 1943 je Kajuh pred italijansko kapitulacijo ilegalno odšel iz Ljubljane in postal član skupine kulturnikov pri partizanskem vodstvu v Kočevskem Rogu.

Po ustanovitvi XIV. divizije pa je postal vodja njene kulturniške skupine. V njej je bila tudi Marta Paulin - Brina, baletna plesalka, ki je postala njegovo dekle. Skupina je med pohodi izvajala na propagandnih prireditvah, imenovanih »mitingi«, z obveznim političnim govorom, za civilno prebivalstvo recitacijske, pevske in glasbene točke. Takšen »miting« je režiser Živojin Pavlovič prikazal v filmu *Na svidenje v naslednji vojni* (1980, dostopen na DVD-ju), ki ga je posnel po romanu → Vitomila Zupana *Menuet za kitaro* (1975). Proti koncu leta 1943 so Kajuhu izdali partizansko zbirko *Pesmi*. V začetku leta 1944 je omenjena divizija odšla čez Hrvaško na Štajersko, da bi zmanjšala nemški pritisk na druge jugoslovanske pokrajine in spodbudila vstopanje Štajercev v partizanske vrste. Po prvi verziji se je med tem pohodom, sorazmerno blizu domačega Šoštanja, zatekla majhna partizanska skupina s Kajuhom v samotno kmetijo. To je obkolila nemška enota, ki jo je vodil mobilizirani zamejski Korošec; ta je Kajuha ustrelil. Kroži tudi ustna verzija, da se je ob nenadnem nemškem napadu Kajuh hotel predati, toda strel drugega partizana iz ozadja ga je pokosil, ker naj bi ta partizan hotel preprečiti Kajuhovo »paničarsko« predajo. Po tretji verziji pa naj bi ga pomotoma ustrelil partizanski stražar, ker je menil, da se plazi okrog hiše kakšen Nemeč; bil pa je bolni Kajuh, ki je z vročino šel iz hiše, v kateri je partizanska skupina prenočevala.

Zaradi vojnih razmer in poznejše opustitve pokopališča so Kajuhove posmrtno ostanke večkrat prekopali, nazadnje so jih prenesli v družinski grob na pokopališče v Podkraju pri Velenju. Leta 1953 so Kajuha razglasili za »narodnega heroja«. Njegov brat Jože pa je padel kot

vojak nemške nacistične vojske na vzhodni fronti, kar je značilen primer ekstremne vojaške polarizacije slovenske družine med II. svetovno vojno. (Slovensko ideološko, politično in vojaško polarizacijo najožjih sorodnikov /→ Prežihov Voranc/ je alegorično upodobil → Lojze Kovačič v črtici *Zgodba o dvoglavem sinu* [levem in desnem Janezu] v knjigi *Zgodbe s panjskih končnic*, 1993). Čeprav sta Kajuh in njegov brat padla v dveh nasprotnih, medsebojno vojskujočih se vojaških formacijah, ni mati sina Jožeta po vojni nikoli diskriminirala niti zatajevala.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Kajuhova ulica.

LIT.: Arhiv Republike Slovenije AS 1709. Zbirka Okrožje Ljubljana 8 (531): II. Scenarij za razstavo. – Emil Cesar: *Karel Destovnik - Kajuh*. Ljubljana 1993. – K. Destovnik Kajuh: *Enaindvajset pesmi za enaindvajset let življenja*. Izbor pesmi in spremna beseda: Matjaž Kmecl; dokumentarna biografija: Mihael Glavan. Ljubljana 2012. – *Kdo je ubil Kajuha*. Nova doba [Celje] 25, 29.V. 1991, št. 20, str. 10–11 [brez navedbe avtorja]. – Rudi Šeligo: »Nikoli še nobena solza ni bila potočena zastoj...«. Delo, Književni listi 32, 8. 3. 1990, št. 56, str. 13. – Marjeta Žebovec: *Slovenski književniki, rojeni od leta 1920 do 1929*. Ljubljana 2007, str. 108–110.

18. ANTON FELIKS DEV (1732, Tržič – 1786, Ljubljana) [II]

Prvi slovenski pesnik z opusom in prvi slovenski literarni urednik. Redovnik, duhovnik in teolog.

Prvi otrok iz drugega zakona uglednega tržiškega meščana s hčerjo upravitelja tržiškega gospostva. Po začetnem šolanju v rojstnem mestu je v Ljubljani, domnevno od leta 1744, hodil v • **jezuitsko gimnazijo**, ki je stala **ob cerkvi sv. Jakoba** pri sedanjem **Levstikovem trgu (I3a)**. Leta 1752 je vstopil v red diskalceatov (bosonogi avguštinci), menda predvsem zato, da bi gmotno razbremenil sorodnike, saj mu je oče umrl. Enoletno poskusno redovniško dobo je preživel v samostanu Mariabrunn pri Dunaju (sedaj del mesta, vendar v stavbi ni več samostana). Dobil je redovniško ime oče Janez Damaščan Marijinega imena. Leta 1755 so ga v cesarski prestolnici posvetili v duhovnika, postal je tudi »lektor filozofije in teologije«, sodobno povedano: interni visokošolski učitelj. Tam se je seznanil tudi z avstrijskim pesništvom, ki je bilo pisano v nemškem jeziku. V Ljubljano se je vrnil med letoma 1760 in 1764 ter do smrti živel v • **samostanu diskalceatov**, ki je stal **ob** sedanji **Slovenski cesti**, med sedanjo **Tavčarjevo in Dalmatinovo ulico (S1)**. Mučile so ga različne bolezni (vnetje sklepov, kamni v mehurju, sušica kostnega mozga), zato ni več zapuščal meniške celice. To je oteževalo tudi njegovo uredniško delo, saj ni mogel obiskovati literarnih sodelavcev. Zaradi poslabšanega zdravja se leta 1786, po odpravi tega samostana, ni mogel preseliti v kakšen drug diskalceatski samostan niti ni mogel postati posvetni duhovnik. Zanj so zadnje mesece življenja skrbeli usmiljeni bratje, ki so po odhodu diskalceatov

samostansko stavbo preuredili v **• bolnišnico (B1)**. O njej priča spominska plošča na vogalni stavbi med sedanjo Slovensko cesto in Dalmatinovo ulico. Bolnišniško stavbo so po potresu leta 1895 porušili.

Dev je imel stike s → Pohlinom ter ljubljanskimi posvetnimi razsvetljenci, predvsem → Zoisom in Kumerdem, pa tudi z → Vodnikom, ter si poleg redovniških obveznosti prizadeval za nastanek slovenske posvetne književnosti. Pod vplivom Pohlinove slovnice in po zgledu nemških pesniških zbornikov je zasnoval prvi slovenski pesniški almanah, ki je izšel v letih 1779–81, četrti zvezek je ostal v rokopisu. Naslovi posameznih letnikov: 1. *Skupspravlanje Kraynskeh pissanz od lepeh umetnosti* (v sodobni slovenščini: Zbirka slovenskih leposlovnih spisov), 2. brez naslova, 3. *Pisanice od lepeh umetnost na tu lejtu 1781*. V zgodovini slovenske književnosti je almanah znan kot *Pisanice*. Dev je bil urednik in glavni sodelavec, avtor gradiva za 4. letnik naj bi bil on. Njegove pesmi so zvrstno različne, največkrat gre za priredbe in prevode tujih besedil. Med njimi je tudi operni libreto, kar priča, da je takratno zmagoslavno širjenje opere po Evropi seglo tudi v Ljubljano. Očitna sta Devov »kranjski«
patriotizem in pojmovanje avstrijskih vladarjev kot garantov slovenskega obstoja. Devov jezik kaže vpliv Pohlina, stilno pa baroka, zaradi česar so Deva pozneje mnogi omalovaževali, ker so njegove pesmi napačno ocenjevali z vidika poznejše romantične poezije. Za takratne ljubljanske posvetne izobražence (npr. Zoisa in → Linhart), ki so prebirali tuja leposlovna dela v izvorniku, naj bi bile *Pisanice* preveč okorne, → Kopitar, ki ni imel velikega čuta za poezijo, pa jih je vzvišeno odklonil. Vendar so literarnozgodovinsko pomembne, saj so prvi primer velikopoteznega posvetnega pesništva, poleg tega pričajo o prvem slovenskem literarnem uredništvu, organizirani tiskani periodični objavi in začetku kontinuiranega razvoja slovenske posvetne poezije.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Devova ulica.

LIT.: Ana Lavrič: *Oprema cerkve in samostana bosonogih avguštincev v Ljubljani*. Acta historiae artis Slovenica 17, 2012, št. 1, str. 21–54. – Lino Legiša: *Pisanice 1779–1782*. Ljubljana 1977. – *Pisanice od lepeh umetnost*. Uredil in spremno besedo napisal Jože Koruza. Monumenta litterarum Slovenicarum 14. Ljubljana 1977 [Faksimile].

19. JANEZ GREGOR DOLNIČAR / THALNITSCHER, PL. THALBERG (1655, Ljubljana – 1719, takrat Vič pri Ljubljani) [II]

Kronist in zgodovinar. Pravniki. Avtor pregleda književnosti na Kranjskem *Bibliotheca Labacensis publica*.

Njegov oče Janez Krstnik Dolničar (Thalnitscher, Dolnitscher, Dolnizher) iz usnjarske in trgoveške družine v ljubljanskem predmestju (današnja Trubarjeva cesta 17)

je po študiju pri ljubljanskih jezuitih in zaposlitvi na Dunaju postal ljubljanski mestni sodnik in trikratni župan; **• magistrat, Mestni trg 1 (U2)**. Njegova žena Ana je bila hči ljubljanskega župana Ludvika Schönlebna in sestra → Janeza Ludvika Schönlebna. Janez Krstnik Dolničar je pripomogel, da so začeli zidati cerkev sv. Florijana. Leta 1689 je postal član nove verske družbe Societas Unitorum, imenovane tudi Bratovščina sv. Dizme, katere člani so smeli postati samo »plemenitniki in doktorji«. Imel je čut za zgodovino, zato je od sredine 17. stoletja pisal družinsko kroniko in vanjo vpisoval tudi podatke o ljubljanskem dogajanju; to pisanje sta nadaljevala sin Janez Gregor in vnuk Jožef Anton. Iz družinske kronike Dolničarjev je → Valvasor pridobil veliko zgodovinskih podatkov za *Slavo vojvodine Kranjske*. Med letoma 1657 in 1705 je bil Dolničarjev oče lastnik hiše **• Gornji trg 6 (19a)**, kjer je najbrž stanoval do leta 1665, ko je kupil hišo zraven ljubljanskega magistrata, **• Mestni trg 2 (19b)**. Hkrati je ohranil tudi domače posestvo. Med letoma 1651 in 1664 je bil tudi lastnik hiše Stari trg 12. Najbrž je oče pod vplivom svaka Janeza Ludvika Schönlebna poskrbel za izobrazbo obeh sinov doma in v tujini, predvsem v Italiji.

Sin Janez Gregor, rodil se je na Mestnem trgu 2, je najprej študiral v **• jezuitski gimnaziji (I3a)**, ki je stala **pri cerkvi sv. Jakoba, ob sedanjem Levstikovem trgu**, med letoma 1673 in 1675 v Gradcu, kjer je postal »magister svobodnih ved in filozofije«, med letoma 1675 in 1677 pa v bavarskem Ingolstadt pravo, ki ga je nadaljeval v Bologni. Tam je leta 1679 postal doktor obojnega prava. Potem mu je oče, po takratni šegi plemiških in bogatih družin, omogočil popotovanje po Italiji (tam je prebival več let), da bi se dodatno izobrazil in si pridobil izkušenj. Mladega Dolničarja sta zanimali umetnost in zgodovina, najbrž zaradi vpliva strica Schönlebna, ki je bil zgodovinar, in očeta, ki je pisal kroniko. Italijanska znanstvena in baročna umetnostna dejavnost sta ga pritegnili in mu postali v marsičem vzor za njegovo delovanje v Ljubljani.

Leta 1683 se je dokončno vrnil v Ljubljano in se naslednje leto poročil z 19-letno Marijo Viktorijo Zanetti iz Škofje Loke. Zakonca sta imela sedem otrok, od katerih so nekateri zgodaj umrli. Smrt žene z nerojenim otrokom leta 1699 je Dolničarja prizadela. Pokopali so jo v stolnici. Leta 1688 so njegovemu očetu, bratu in njemu podelili plemiški naziv (von Thalberg). Istega leta so po njegovem prizadevanju ustanovili bratovščino sv. Dizme ali »Societas Unitorum«, za katero je Dolničar vodil vpisno knjigo in vanjo zapisoval življenjepise članov; dodali so jim tudi njihove grbe. Leta 1689 je postal tajnik pri **• vicedomskem uradu dežele Kranjske (19c)** na prostoru sedanjega sedeža Univerze, **Kongresni trg 12**. Leta 1691 mu je umrla mati, naslednje leto pa oče; oba so pokopali v **• stolnici sv. Nikolaja (19č)**. »Sprevod je bil veličasten. Meščani so se kar gnetli, da bi izkazali poslednjo čast svojemu dolgoletnemu županu [Dolničarjevemu očetu]. V polnem številu se je udeležilo pogreba starešinstvo in množica

drugih oseb vseh stanov. Govoril je dr. Casimiri, deželni sodni odvetnik, po reku: *Mors ultima rerum linea* [Smrt je konec vsega.].« (Steska) Po očetovi smrti leta 1694 se je Dolničar preselil v njegovo hišo, Mestni trg 2 in odkupil od sestre očetovo pristavo v predmestju sv. Janeza.

Leta 1694 so ga izmed sedmih prosilcev izvolili za mestnega notarja, leta 1703 je postal zapriseženi sodni svetnik, med letoma 1707 in 1711 pa je bil ekonom • **stolnega kapitlja ljubljanske škofije**, sedanji **Ciril-Methodov trg 4 (19d)**. Proti koncu leta 1693 je bil med ustanovitelji ljubljanske *Academie operosorum* (Akademija delavnih), ki je bila zasnovana po italijanskih zgledih. Javnosti se je predstavila decembra 1701 v ljubljanskem škofijskem dvorcu. Dolničar je postal njen tajnik. Ta akademija je prednica sedanje Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU). Kot njen član si je izbral latinsko ime »Providus« (Previden) in geslo »Condit in aevum« (Spravlja za zmeraj). Bil je pobudnik več drugih ljubljanskih družb, ki so bile specializirane za posamezne vede in umetnosti ter prav tako zasnovane kot italijanske akademije; postal je tudi član družbe pravnikov.

Leta 1700 je postal stolni dekan njegov brat, ki je zasnoval zidavo nove stolnice; staro in novo je dokumentiral Janez Gregor Dolničar. V zidove nove stolnice in • **novega semenišča**, sedanja **Dolničarjeva ulica 4 (V2)**, je dal vzdati rimske nagrobnike z latinskimi napisi. Te napise je tudi zbiral. Leta 1708 ga je pretresla vest, da je med študijem v Neaplju umrl njegov nadarjeni sin Aleš Žiga, doktor prava in član rimske družbe književnikov *Academia Arcadum* (Akademije arkadijcev). Dolničar, ki se pogreba v tujini ni mogel udeležiti, je dal sinu v spomin vzdati v novi • **cerkvi sv. Rozalije ob ljubljanskem gradu (19e)** napis, katerega začetek se glasi: »Flori in flore aetatis praemature deciso« (Cvetlici v cvetu mladostnem prezgodaj umrli). Dolničar je umrl leta 1719 na Viču, pokopali so ga v nekdanji • **franciškanski cerkvi**, ki je stala na sedanjem ljubljanskem živilskem trgu, **Vodnikov trg (19f)**, preden so tam sezidali licej.

Po Dolničarjevi smrti je hišo na Mestnem trgu 2 podedoval njegov drugi sin, po njegovi smrti leta 1760 je postala last ljubljanskih klaris, kjer je živela kot redovnica Dolničarjeva hči, po njeni smrti leta 1760 je samostan hišo prodal ljubljanskemu magistratu. Leta 1780 je hiša prešla v zasebne roke, od leta 1891 pa je njena lastnica ljubljanska mestna občina. Dolničarjeve knjige in rokopisi (več kot 300 enot) so prišli večinoma v prvo javno znanstveno knjižnico na Slovenskem (ustanovljena leta 1701), sedaj Semeniška knjižnica, Dolničarjeva ulica 4.

Janez Gregor Dolničar je bil velik deželni domoljub in si prizadeval za napredek Ljubljane po mednarodnih zgledih. Svoja dela je pisal po pravniški službi, v prostem času; po takratni šegi v latinščini, deloma v nemščini. Tudi on je nadaljeval družinsko tradicijo in napisal več kronikalnih del. Med njimi so: *Epitome Chronologica* (1714, kronika Ljubljane od njene ustanovitve do leta 1714),

Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis (popis stare ljubljanske gotske stolnice in opis zidanja sedanje, baročne stavbe v letih 1701–1714), nemška kronika z latinskim naslovom *Annales Urbis Labacensis* (o političnem, gospodarskem, verskem in družabnem življenju v Ljubljani med letoma 1660 in 1718), latinsko biobibliografsko delo *Bibliotheca Labacensis publica* (Ljubljanska javna knjižnica, 1715; v katerem vodi prefekt italijanskega mladeniča v dialogu po tej knjižnici ter mu opiše življenje in delo približno 190-ih slovstvenikov, umetnikov in znanstvenikov dežele Kranjske, dodana sta ustanovna listina knjižnice in načrt za ureditev njenih knjig, zato spada to Dolničarjevo delo med zarodke slovenske literarne zgodovine) in osnutek za univerzo v Ljubljani (stala naj bi nasproti jezuitskega kolegija ob Ljubljanici, v pritličju naj bi bile štiri učilnice, v prvem nadstropju pa dvorana za shode).

Sodobniki so Dolničarja cenili kot zgodovinarja, čigar sloves je segal čez meje dežele Kranjske. Postal je član italijanskih znanstvenih družb oziroma akademij v Bologni (1679), Rimu (1709), Forliju (1710) ter v Benetkah in Folignu (1711). Je najboljši kronist Ljubljane, saj so bili poznejši kronisti manj vztrajni, manj obsežni in manj natančni. Dolničarjeva dela spadajo v baročno zgodovinsko pisanje; kljub nekaterim pomanjkljivostim in nezanesljivostim so najpomembnejši vir za raziskovanje Ljubljane v 17. stoletju.

Spominsko poimenovanje:

- Dolničarjeva ulica.

LIT.: J. G. Dolničar: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve. Ljubljana 1701–1714*. Znanstvenokritično objavo izvornika, opombe k prevodu, študijo in kazala pripravila in uredila Ana Lavrič. Prevedli Marijan Smolik, Kajetan Gantar in Alenka Klemenc. Ljubljana 2003. – Ana Lavrič: *Janez Gregor Dolničar – kronist ljubljanskega mesta*. V: *Ad fontes*. Otorepčev zbornik. Uredila Darja Mihelič. Ljubljana 2005. – Viktor Steska: *Dolničarjeva ljubljanska kronika*. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 11, 1901, št. 1/2, 3/4, 5/6, str. 18–32, 69–98, 141–186. – Isti: *Dr. Janez Gregorij Dolničar, kranjski zgodovinar*. Dom in svet 14, 1901, št. 9, str. 517–526; št. 10, str. 581–586. – Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: *O slovstvu na Kranjskem*. Znanstvenokritična izdaja. Uredil Luka Vidmar. Ljubljana 2009. – Luka Vidmar: *Ljubljana kot novi Rim. Akademija operozov in baročna Italija*. Ljubljana 2013. – Sergij Vilfan, Josip Černivec: *Zgodovina ljubljanske mestne hiše*. Ljubljana 1958 (Knjižnica »Kronike«, zv. 4).

20. FRAN ERJAVEC (1834, Ljubljana – 1887, Gorica) [IV]

Pripovednik. Naravoslovec. Avtor povesti *Ni vse zlato, kar se sveti* in zbirke poljudnonaravoslovnih pripovedi *Domače in tuje živali v podobah*.

Njegov gimnazijsko izobraženi oče, ki je opravljal različne poklice, je bil nekaj časa zaposlen v mestni klavnici kot mestni pregledovalec mesa. Mati je v mladosti slovela

po lepoti; med ljubljanskim kongresom je ob pranju pri Ljublanici očarala ruskega carja, ki se je tam sprehajal. Oče naj bi s poroko priženil branjarijo in trafiko. Umrli je pri sinovih štirih letih, ker naj bi ga bili pretepli ljubljanski mesarji, toda Erjavec je pozneje trdil, da je oče umrl zaradi bolezni. Družina je stanovala v takratni kmečki vasi blizu Ljubljane, Spodnje Poljane 26 (Zgornje Poljane, ki so se razprostirale med današnjim Krekovim in Ambroževim trgom, pa so bile že predmestno naselje). Erjavčeva rojstna hiša, ki so jo porušili po potresu, je stala blizu sedanjih stavb • **Poljanska cesta 45 in 47 (20a)**; nasproti Marijanišča, po II. svetovni vojni preimenovanega v Dom Ivana Cankarja. Na vrtu je bila mlaka, ki jo je Erjavec pozneje opisal. Erjavec je bil tretji od štirih otrok. Po očetovi smrti materi ni bilo mar otrok, zato se je po novi omožitvi brez njih odselila v Zalog in se kmalu smrtno ponesrečila. Za otroke je skrbela babica, vendar se je po izgubi staršev v hiši naselila revščina. Pomenljivo je, da je večina Erjavčevih literarnih oseb sirot.

V šolskem letu 1842/43 je obiskoval • enorazredno ljudsko šolo v cerkovniški hiši, sedaj **Trubarjeva cesta 82 (20b)**, ki so jo ustanovili leta 1788. Potem je moral zaradi neznanja nemščine ponavljati dva razreda **normalke (11a)**, v kateri je bil učni jezik nemščina. Normalka je delovala v licejskem poslopju na sedanjem Vodnikovem trgu. Med letoma 1847 in 1855 pa je hodil v **gimnazijo**, ki je prav tako delovala v istem poslopju na **Vodnikovem trgu (13c)**. Leta 1848 se je z babico preselil s Spodnjih Poljan v Špitalsko ulico 272, sedaj • **Stritarjeva ulica (20c)**. Ker sedanja hišna številka ni znana, je na zemljevidu zaznamovana sredina ulice. Leta 1852 se je z materino sestro, teto Marijo (ki je skrbela zanj namesto babice) preselil v takratno Lingarjevo ulico 275, sedaj • **Mačkova ulica (20č)**; ker sedanja hišna številka ni znana, je na zemljevidu zaznamovana sredina ulice. Naslednje leto sta se spet preselila v predmestje, saj je teta najela stanovanje v • **Streliški ulici (20d)**. Ker sedanji prostor hiše ni znan, je na zemljevidu zaznamovan začetek ulice.

Takrat so tudi preoblikovali gimnazijski učni program, zato je pouk naravoslovja dobil precej šolskih ur, kar je vplivalo tudi na Erjavca, ki ga je že od otroštva pritegovalo raziskovanje narave. Kot dijak je zahajal k čudaškemu ljubiteljskemu naravoslovcu Ferdinandu Schmidtu, ki je sredi 19. st. imel stanovanje in • **trgovino v Spodnji Šiški**, sedanja **Celovška cesta 40 (20e)**, med sedanjo Lepodvorsko in Žibertovo ulico. Erjavec mu je pomagal urejati njegovo veliko naravoslovno zbirko in z njim hodil po podežlju ter iskal redke žuželke in polže. Schmidt mu je bil model za čudaško naslovno osebo v humornosatiiričnih *Črticah iz življenja in delovanja učenjaka Schnackschnepperleina* (1858, pozneje jih je predelal), kar je Schmidta prizadelo. Na Erjavčevo naravoslovno usmeritev je vplival tudi izobraženi kustos takratnega • **Kranjskega deželnega muzeja** (sedaj Narodni muzej) Karel Dežman, ki je pozneje zapustil slovenski tabor in prestopil v nemški,

zato je pri Slovencih veljal za narodnega in političnega odpadnika. Muzej je takrat deloval v **poslopju liceja na sedanjem Vodnikovem trgu (20f)**. Erjavec ga je Dežmanu pomagal urejati od gimnazijskih let do konca univerzitetnega študija v prostih urah in med počitnicami. Toda vsako delo jima ni uspelo: ker sta ustreljenega medveda okorno nagačila, je bil videti tako žalosten, da sta zaradi sramote in jeze oba zajokala.

Poleg naravoslovja je Erjavca pritegovala tudi književnost. Njegova sošolca sta bila tudi poznejša slovenska književnika → Simon Jenko in → Josip Stritar. Leta 1854 so začeli nekateri gimnazijski osmošolci, med njimi je bil tudi Erjavec, pripravljati rokopisno literarno glasilo *Vaje* (ohranjena sta dva zvezka, tretji je izgubljen). Sodelavci, imenovani vajejci, so se ob nedeljah shajali v stanovanju sošolca Valentina Mandelca na sedanjem • **Jurčičevem trgu 2 (20g)** ob Čevljarskem mostu, prinašali svoje literarne spise in jih prebirali sodelavcem glasila. Če so jih ugodno ocenili, so jih vpisali v *Vaje*. Po sestanku so odšli na skupinski sprehod, pogosto na • **Rožnik (20h)** ali v Šiško, v rojstno hišo → Valentina Vodnika, sedaj • **Vodnikova cesta 65**, kjer je delovala **gostilna (D1g)**.

Po maturi je s štipendijo na dunajski univerzi študiral kemijo in naravoslovje. Ker je bil priden dijak, je dobival štipendijo s pogojem, da bo postal srednješolski profesor na realki. To se je tudi zgodilo. Po študiju je dobil zaposlitev na realki v Zagrebu, kjer je prebival med letoma 1860 in 1871. Hrvati so ga zaradi njegovega znanja in vestnosti cenili in spoštovali, pa tudi sam je bil umirjena oseba, zato se je na Hrvaškem dobro počutil. V teh letih je zaradi strokovnih namenov precej potoval po Hrvaškem, Bosni, Češki in zahodni Evropi. Počitnice je preživel v Ljubljani in drugih slovenskih krajih. Leta 1865 so na prvem občnem zboru • **Slovenske matice**, sedaj **Kongresni trg 8 (20i)**, izvolili Erjavca za njenega odbornika; bil je zelo delaven, nasprotoval pa je Matičini izdaji pesmi → Jovana Vesela – Koseskega.

Leta 1871 je zaprosil za mesto na realki v Gorici in ga dobil, vendar se mu je kmalu stožilo po Zagrebu, kajti Slovenci so bili v večnarodni Gorici, v kateri so prevladovali Furlani, na robu javnega življenja. Zato je hodil na naravoslovne izlete v okolico in Julijske Alpe. Leta 1875 so ga Hrvati zaradi njegovega znanja imenovali za rednega profesorja na zagrebški univerzi, vendar se je temu položaju iz več razlogov odrekel. Želja, da bi dobil zaposlitev v Ljubljani, se mu ni nikoli izpolnila. V Gorici je prijateljeval s pesnikom → Simonom Gregorčičem in se poročil z 18-letno Marijo Ferfila, rejenko goriškega trgovca; imela sta troje otrok. Smrt bližnjih sorodnikov, predvsem sina, je načela njegovo zdravje, zbolel je za rakom na želodcu. Umrli je hitro, domnevno zaradi možganske kapi. Pokopali so ga na goriškem pokopališču.

Upodobitve Ljubljane:

Pot iz Ljubljane v Šiško (1858, satirično-parodični potopis. Začenja se pri Špitalskem mostu, sedanjem srednjem

mostu Tromostovja, in konča pri cerkvi v Spodnji Šiški; potopisec natančno navaja, koliko časa je potreboval za vsako prehojeno etapo, za celotno pot »21 minut in 29 sekund«, *Kako se je Slinarju z Golovca po svetu godilo* (1859, satirično-parodični potopis), *Avguštin Ocepek* (1860, nedokončana humoreska, v I. poglavju opis Erjavčevih stanovanj na Poljanah in v Streliški ulici), *Žaba* (1963, vrt pri rojstni hiši z mlako), *Izgubljeni mož* (1864, novela).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Erjavčeva cesta.

LIT.: Frančišek Levec: *Životopis Fr. Erjavca*. V: Frana Erjavca Izbrani spisi. Drugi del. Uredil F. Levec. Ljubljana 1889, str. I–XXV. – Anton Slodnjak: *Fran Erjavec*. V: Frana Erjavca Zbrano delo I. Uredil A. Slodnjak. Ljubljana 1934, str. 5–112 [s fotografijami].

21. FRAN SALEŠKI FINŽGAR (1871, Doslovče na Gorenjskem – 1962, Ljubljana) [VI]

Pripovednik, dramatik, pesnik in urednik. Duhovnik. Avtor romana *Pod svobodnim soncem*, pripovedi *Dekla Ančka*, *Boji*, povesti *Strici* in drame *Razvalina življenja*.

Drugorojenec iz kmečke družine. Po ljudski šoli v Breznici je v Ljubljani med letoma 1882 in 1891 hodil v • **gimnazijo**, ki je delovala v licejskem poslopju na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**, kjer je doživel krizo zaradi prestopa v mestno okolje. Prvega razreda ni naredil. Potem je bil odličen dijak. Počitnice je večinoma preživel doma, na Gorenjskem. Že v tistih letih se je začel ukvarjati s književnostjo. Stanoval je v • **Alozijevišču, Poljanska cesta 4 (V4)**, sedaj Teološka fakulteta, in bil sodelavec tamkajšnjega rokopisnega lista *Domače vaje*, v zadnjem gimnazijskem letu 1890/91 pa je postal njihov urednik. Po odlično opravljeni maturi ga je mikal študij medicine, vendar se zaradi dragega študija na Dunaju ni odločil zanj, ampak za ljubljansko bogoslovje v • **semenišču**, sedanja **Dolničarjeva ulica 4 (V2)**, čeprav je imel kot dijak nekaj ljubezenskih zvez. Na odločitev je vplivala želja, da bi pomagal »kmečkemu ljudstvu«, predvsem pa dejstvo, da se je zaradi njegove maturitetne igrice *Na Gosposvetskem polju*, v kateri je poudarjal slovenstvo, zanj zanimala avstrijska policija, zato je dobil pri oblasti »črno piko«. Leta 1895 je postal kaplan v Bohinjski Bistrici, kjer se mu je rodila hčerka, kar mu je otežilo vest in opravljanje duhovniškega poklica. Potem je služboval na Jesenicah, v nacionalno mešanem in konfliktnem Kočevju, Idriji, pri Sv. Joštu nad Kranjem in v Škofji Loki.

Konec leta 1900 so ga po posredovanju liberalnega političnega veljaka in pisatelja → Ivana Tavčarja, s katerim se je Finžgar kljub političnim razločkom dobro razumel, predstavili v Ljubljano. Postal je kurat v • **prisilni delavnici** (kazenski zavod za mladoletnike) na **Poljanskem nasipu 58 (Z3)**, sedaj je stavbi oddelek bolnišnice

za psihiatrijo. Delo je bilo naporno, saj je imel opravka z družbenim dnem. Trudil se je delovati ne samo versko, ampak tudi vzgojno in humano, vendar je kljub temu imel spore s surovimi pazniki in zaporniki. Spodbudno pa je bilo, da je spet živel v središču slovenske kulture. Družil se je z različnimi ljudmi, od književnikov predvsem z → Izidorjem Cankarjem, pa tudi z njegovim razvpitim bratrancem → Ivanom Cankarjem. Medtem je Finžgar že objavljala literarna dela v različnih revijah in postal priznan pisatelj.

Leta 1902 so ga iz Ljubljane prestavili za župnika v Želimlje. Tam je napisal tudi svoj najbolj priljubljeni roman *Pod svobodnim soncem*, ki je najprej izhajal v nadaljevanjih v reviji *Dom in svet* leta 1906/07. Ko je leta 1912 izšel v knjigi, je bil zaradi slovanofilstva in takratnih balkanskih vojn še bolj odmeven. Leta 1908 je Finžgar postal župnik v Sori pri Medvodah, od koder so ga spomladi 1918 prestavili v župnijo Trnovo (→ France Prešeren) pri Ljubljani, sedaj del mesta. Stanoval je v • trnovskem župnišču, sedaj **Kolezijska ulica 1 (21a)**. V vmesnem času so mu v • **Deželnem gledališču**, sedanja Opera, **Župančičeva ulica 1 (T2)** uspešno uprizorili igri *Divji lovec* in *Naša kri*.

Po preselitvi je nastopil kot govornik v dvorani • **hotela Union**, sedanja **Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, vhod v dvorano je tudi iz Nazorjeve ulice, na prireditvi v počastitev umrlega dr. Janeza Evangelista Kreka in se zavzel za vstop Slovencev v novo južnoslovansko državo. Tudi v trnovskem župnišču so se pri Finžgarju zbirali različni kulturniki in izobraženci, → Izidor Cankar se je zaradi stanovanjske stiske celo naselil pri njem. Čeprav je bil Finžgar sredi leta 1919 govornik na proslavi praznika nove južnoslovanske države Vidov dan, ni bil nove kraljevine zaradi njenega centralizma in srbske prevlade nič več vesel. Postal je tudi predsednik katoliške Nove založbe. Leta 1921 so mu v ljubljanskem Narodnem gledališču, ki je nastalo iz predvojnega Deželnega gledališča, uspešno uprizorili njegovo najboljšo dramo *Razvalina življenja*. Leta 1922 je postal urednik Družbe sv. Mohorja, ki se je po koroškem plebiscitu znašla v zagati in se preselila iz Celovca na Prevalje, pozneje v Celje. Pri tej založbi je urejal tudi poljudno družinsko revijo *Mladika*. Leta 1933 je zaradi preobloženosti z delom in utrujenosti obe uredništvu odložil. Leta 1936 se je upokojil in se preselil v svojo hišo, takrat Dobrilova ulica 30, sedaj • **Finžgarjeva ulica 12 (21b)**, zgrajeno po načrtu prijatelja arhitekta Jožeta Plečnika. V župnišču in potem v hiši so ga obiskovali tudi idejno različno usmerjeni književniki in razumniki, najbolj pogosto pa idejno sorodni: dr. France Stele, dr. France Koblar (→ France Bevk, → Simon Gregorčič), France Vodnik (brat → Antona Vodnika), predvsem pa dr. Izidor Cankar.

Leta 1931 so Finžgarju ob 60-letnici priredili proslavo v dvorani hotela Union. Navzoči gostje: knezoškof dr. Gregorij Rožman (ob katerem je sedel slavljeneec), namestnik bana, zastopnik poveljnika dravske divizije artilerijski

polkovnik, žena ministra za gozdove in rudnike, dvorna dama Franja Tavčar (vdova politika in pripovednika → Ivana Tavčarja) ter predsednik višjega deželnega sodišča, šef finančne direkcije, direktor pošte, podžupan kot zastopnik mestne občine, zastopniki univerze in dekani njenih fakultet, predsedniki različnih društev, mnogi duhovniki in zastopniki tiska. Izvedli so več glasbenih točk, slavnostni govor je imel literarni zgodovinar dr. France Koblar, recitirali so prigodnico, ki jo je napisal dr. Jože Pogačnik (1902–1980), Finžgarjev stanovski tovariš, pesnik, pripovednik in publicist (→ Vitomil Zupan). Nazadnje so slavljenca zasuli s cvetjem. Po njegovi zahvali je orkester za sklep zaigral »narodno koračnico«.

V začetku leta 1941 so Finžgarja ob 70-letnici imenovali za »častnega člana mestne občine ljubljanske«, • **Magistrat, Mestni trg 1 (U2)**. Ban dr. Marko Natlačen mu je v • **Banski palači**, sedaj **Prešernova cesta 8 (U3)** (med Erjavčevu cesto in Gregorčičevo ulico; pred I. svetovno vojno stavba uradov dežele Kranjske, po II. svetovni vojni »Izvršni svet Socialistične Republike Slovenije«, po osamosvojitvi Slovenije palača predsednika Republike Slovenije) izročil odlikovanje red jugoslovanske krone I. razreda ter hranilno knjižico »z narodnim darilom banovine in slovenskih avtonomnih mest«. Poleg ljubljanskega župana Adlešiča so bili navzoči zastopniki slovenskega kulturnega, znanstvenega in gospodarskega življenja. Slovesnosti so se udeležili tudi nekateri člani Akademije znanosti in umetnosti (ustanovljena leta 1938, zaradi velikosrbskega unitarizma ni smela imeti pridevnika Slovenska!), med njimi tudi literarni zgodovinar in univerzitetni profesor akademik dr. France Kidrič. Njegov sin Boris (→ Edvard Kocbek, → Andrej Hieng, → Vitomil Zupan) je med II. svetovno vojno postal vodja slovenske komunistične revolucije, snaha Zdenka pa je vodila njeno ekskluzivno likvidatorsko organizacijo VOS, ki je bana ubila, ker je bil za komuniste odvečna oseba. V • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, pa so Finžgarja počastili s komorno proslavo Narodno gledališče, Društvo slovenskih književnikov in PEN, po proslavi so uprizorili slavljencevo dramo *Razvalina življenja*.

Po upokojitvi je Finžgar kulturno deloval naprej. Bil je pobudnik za odkup Prešernove rojstne hiše v Vrbi in njeno preureditev v muzej. Čeprav ni dobro poznal španske državljanske vojne, se je leta 1937 ob krizi literarne revije *Dom in svet* postavil na stran urednika Franceta Koblarja in pesnika → Edvarda Kocbeka, ki je s svojim *Premišljevanjem o Španiji* razklal slovensko katolištvo in del tega usmeril v kolaboracijo s komunisti. Med II. svetovno vojno je bil Finžgar na strani partizanskega gibanja, zato mu je pretilo več aretacij. Bal se je, da ga bodo ustrelili kot talca. Leta 1944 je podpisal Slovensko narodno in protikomunistično spomenico, da bi se izognil aretaciji. V začetku marca 1945 so zavezniška letala po bombardiranju Nemčije odvrгла bombe na ljubljansko Mirje; te so zadele tudi pisateljevo hišo, ruševine so ga deloma zasule in

poškodovale. V bolnišnici so ga operirali, ker je drobec jekla ostal v nogi, sluh pa se mu ni več izboljšal.

Ob koncu vojne je na prošnjo OF v njenem glasilu Slovenski poročevalec pozdravil prihod partizanske vojske z besedilom »*Naša skupna volja bodi: Hočemo!*«. Toda nova oblast je takoj pokazala pravi obraz tudi do zaveznikov, simpatizerjev in privrženecv iz nekomunističnih vrst: Novo založbo je kot »kapitalistično« podjetje podržavila, Družba sv. Mohorja se je komaj ohranila zaradi → Prežihovega Voranca, ki je bil nostalgično navezan na knjige najstarejše slovenske založbe. Zato je interveniral in dosegel, da je niso zatrli. Vendar so jo komunisti nadzirali ter se vtikali v njen program in delovanje, poleg tega so ustanovili in favorizirali konkurenčno, toda ideološko »pravoverno« založbo Prešernova družba (ki se je po osamosvojitvi Slovenije privatizirala in propadla). Finžgar je Mohorjevo spet reševal. Sicer pa so ga komunisti uporabljali za ustvarjanje demokratičnega videza političnega režima: poleti 1945 je pri volitvah postal kandidat za člana ljubljanske mestne skupščine. Ker sta se takrat Titova Jugoslavija in Stalinova Sovjetska zveza še ljubili, so ga izvolili za podpredsednika Društva za kulturno sodelovanje s Sovjetsko zvezo. Nova oblast je z revolucionarnimi ukrepi povzročala krivice, zato so mnoge žrtve prosile Finžgarja, da je zanje posredoval. Že pred II. svetovno vojno je postal član • **Akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 3 (A)**. Pridevnik **Slovenska**, ki ji ga je med nemško okupacijo Ljubljane novembra 1943 pridobil takratni ljubljanski župan in general Leon Rupnik (tega je povojna komunistična oblast usmrtila kot svojega političnega nasprotnika), je akademija smela ohraniti tudi po vojni. Pač pa je po letu 1945 izgubila svojo avtonomijo in iz političnih razlogov izključila nekaj članov, ki jih je po osamosvojitvi Slovenije, ko so bili že mrtvi, spet rehabilitirala.

Leta 1951 je njegovo 80-letnico počastilo Društvo slovenskih književnikov s proslavo v Drami. Udeležil se je tudi oblastniški vrh: predsednik Prezidija Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije Josip Vidmar, podpredsednika → France Bevk in → Edvard Kocbek, podpredsednika vlade Marijan Breclj in Sergej Kraigher (nečak → Lojza K.), »organizacijski sekretar centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Lidija Šentjunc« (žena Sergeja Kraigherja), minister za znanost in kulturo Boris Zihlerl (→ Vitomil Zupan, → Dane Zajc), minister za notranje zadeve Boris Kraigher (sin → Lojza K.), ministra Tone Fajfar in Janez Vipotnik, sekretar Prezidija Franjo Lubej, rektor univerze Gorazd Kušej, mnogi člani SAZU, člani Društva slovenskih skladateljev in Društva slovenskih likovnih umetnikov, ravnatelj in predstojniki umetniških zavodov in šol, predstavniki kulturnih in znanstvenih ustanov in Ljudske prosvete. Uvodni govor je imel Bevk, slavnostno prigodnico je prebral njen avtor pesnik → Pavel Golia, nato so gledališki igralci recitirali odlomke iz Finžgarjevih del. Scena je kazala

stilizirano notranjost starinske gorenjske hiše, v kateri je bila tudi slovenska zastava.

Ob 90-letnici mu niso več priredili javnih proslav. Več delegacij ga je obiskalo doma, bil je že betežen. Od politikov je prišel samo tajnik Ljudske skupščine Slovenije dr. Miha Potočnik, ki mu je prinesel pisemsko čestitko s podpisom jugoslovanskega diktatorja Tita.

Finžgar je umrl na svojem domu, kjer je do pogreba ležal na mrtvaškem odru. Že tam se mu je poklonilo veliko ljudi, množica je spremljala tudi njegov pogreb. Tega se ni udeležil noben veljak slovenskega političnega vrha, saj ta pokojnika ni več potreboval. Poslali so zgolj zastopnike republiškega sveta za kulturo in prosveto. Pač pa so prišli predstavniki kulturnih zavodov, društev in zamejskih Slovencev, ki jim je Finžgarjeva književnost, posebno roman *Pod svobodnim soncem*, veliko pomenila. Pevci so pokojniku zapeli Gallusov motet *Ecce, quomodo moritur iustus*. Krsto, prekrito z vencii, so iz vežice sv. Nikolaja prenesli na katafalk; v imenu SAZU je govoril pisatelj → France Bevk, v imenu Društva slovenskih književnikov pisatelj Anton Ingolič, v imenu Mohorjeve družbe in prooblastniško usmerjenega Ciril-Metodijskega društva slovenskih duhovnikov pisatelj Stanko Cajnkar ter Finžgarjev stanovski kolega Vilko Fajdiga. Potem je sprevod krenil na pokopališče, kjer je cerkvene obrede opravil nekdanji Finžgarjev trnovski kaplan, tedanji generalni vikar in poznejši ljubljanski nadškof in metropolit dr. Jože Pogačnik (tudi urednik revije *Mladika* in Mohorjeve družbe; njegova spominska plošča je na pročelju trnovske cerkve; po II. svetovni vojni je bil nekaj časa zaprt z → Vitomilom Zupanom, kateri ga zastrto omenja v romanu *Levitan*). Finžgarja so pokopali na • **Žalah (P4)**, grob A/8/a 1/3. Po pogrebu je Društvo slovenskih književnikov v svojih prostorih v Tomšičevi ulici 12 počastilo pokojnika z žalno sejo.

Nagradi: Prešernova (1951), Levstikova (1953).

Upodobitve Ljubljane:

Študent naj bo (1915, avtobiografska povest), *Sibirija* (1935, črtica o brezposelnih barakarjih iz Mestnega loga), *Leta mojega popotovanja* (1957, avtobiografija).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Finžgarjeva ulica;
- Tone Demšar: *Fran S. Finžgar* (reliefni portret in plošča z napisom »V tej hiši je zaključil svojo življenjsko pot Fran Saleški Finžgar 1871–1962.« na pročelju hiše Finžgarjeva ulica 12; 1990);
- Boštjan Putrih: *Fran S. Finžgar in Jože Plečnik* (doprsna kipa na reliefu, pritrjenem na pročelju trnovske cerkve; pisatelj in arhitekt sta bila v Trnovem dolgo let soseda in prijatelja; 1990);
- doprsni bronasti kip v veži trnovskega župnišča.

LIT.: F. S. Finžgar: *Zbrano delo XII. Leta mojega popotovanja*. Besedilo pripravil in opombe napisal Jože Šifrer. Ljubljana 1992. – Jože Šifrer: *Fran Saleški Finžgar*. Maribor 2003.

22. PAVEL GOLIA (1887, Trebnje – 1959, Ljubljana) [VI]

Pesnik, dramatik, publicist in prevajalec. Gledališki ravnatelj. Avtor zbirke *Pesmi o zlatolaskah* ter otroških iger *Petrčkove poslednje sanje in Jurček*.

Njegov rod je izviral s Tolminskega, oče je bil trebanjski okrožni sodnik, v družini je bilo sedem otrok. V osnovno šolo je hodil v različnih dolenjskih krajih, nižjo gimnazijo je končal v Novem mestu, v Karlovcu pa kadetnico za pehotne oficirje avstrijske vojske. Potem je kot pehotni oficir služboval v Trstu in od začetka leta 1914 v Ljubljani pri 17. pehotnem polku, v • **Mestni pehotni vojašnici** (imenovani tudi »Belgijska«), ob sedanji **Metelkovi ulici ter med Masarykovo cesto, Maistrovo ulico in Taborom (22a)**. Stanoval je ob • **Prešernovi cesti**, takrat **Bleiweisova cesta 13 (22b)**. Pogosto je zahajal v • **Tivolii (22c)** in tam posedal. Septembra istega leta so ga poslali kot podporočnika v Galicijo, na rusko fronto. Kot slovanofil je decembra 1914 poskusil prebegniti k Rusom, vendar mu poskus ni uspel. Prikril ga je z bolniškim dopustom, ki ga je preživel v Ljubljani; 1914/15 stanoval je na • **Židovski stezi 4/III (22č)**, marca 1915 na • **Trubarjevi cesti**, takrat **Sv. Petra cesti 75 (22d)**, in v Dolenjskih Toplicah. Po mescu dni se je vrnil v Ljubljano in spomladi 1915 stanoval v • **Komenskega ulici 6 (22e)**.

Po vrnitvi na fronto se mu je jeseni 1915 posrečil prebeg s celo četo bataljona k Rusom, ki so ga zaprli. Iz ruskega ujetništva je prešel k srbski diviziji v Odesi in kot štabni oficir hodil po jetniških taboriščih in zbiral Slovence, Hrvate in Srbe za prostovoljne vojaške enote, ki bi se bojevale proti Avstro-Ogrski. V bojih je bil ranjen, zdravil se je tudi v Odesi. Leta 1917 je zaradi nestrinjanja z velikosrbsko politiko prestopil v rusko vojsko in se z njo bojeval v različnih krajih. Leta 1918 se je v Kijevu pridružil francoski vojaški misiji kot strokovnjak za južnoslovenska vprašanja. Z njo je pripotoval v Moskvo, kjer je postal samostojni časnikar in se seznanjal z gledališkim življenjem. Ni pričevanj, da bi se navdušil za oktobrsko revolucijo (kot so se mnogi zaneseni slovenski književniki od daleč, pod Alpami), saj jo je doživljal neposredno in marsikaj videl. Trocki bi ga skoraj »pospravil«. Golia je pozneje v Ljubljani pomagal mnogim ruskim umetnikom, ki so emigrirali pred nasiljem oktobrske revolucije v kraljevino Jugoslavijo. V začetku 1919 se je Golia čez Odeso, Carigrad, Solun in Dubrovnik vrnil v Ljubljano.

Po vrnitvi je stanoval na • **Prešernovi cesti**, takrat **Bleiweisova cesta 5 (22f)**, • **Mestnem trgu 7 (22g)** in v • **Mačkovi ulici**, takrat **Lingarjeva ulica 1 (22h)**. Že nekaj tednov po vrnitvi v Ljubljano je postal dramaturg v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, vendar je moral opravljati tudi delo direktorja. Leta 1920 se je v • **stolnici sv. Nikolaja (22i)** poročil z Dano Koblar, pianistko, koncertantko in profesorico klavirja v konservatoriju Glasbene matice,

ki je po daljši bolezni umrla leta 1929, kar ga je prizadelo. Leta 1922 je postal direktor ljubljanske Drame, v sezoni 1923/24 je bil zaradi političnih spletk zapustil Ljubljano ter postal režiser in upravnik gledališča v Osijeku, v sezoni 1924/25 pa direktor Drame v Beogradu. Jeseni 1925 se je vrnil v Ljubljano, kjer je bil ravnatelj Drame do konca leta 1943, ko so ga na ukaz šefa nemške okupacijske pokrajinske uprave v Ljubljani razrešili službe.

Golia je ljubljansko Dramo repertoarno posodobil, dvignil uprizoritveno raven in sistem njenega dela, vendar je moral krmariti v zdrahah med politiki ter skupinami hišnih režiserjev in igralcev. Za nekaj sezon je celo odšel iz Ljubljane, ker so zanj postale gledališke razmere nevzdržne. Konec 30-ih let so se nekateri igralci pritožili pri **• banski upravi**, sedanja **Prešernova cesta 8 (U3)** in palača predsednika Republike Slovenije. Uprava je proti Golii uvedla v gledališču preiskavo. Za nekaj časa so ga celo suspendirali. Nasprotja so obstajala tudi med njim in → Otonom Župančičem, ki je bil med obema vojnama upravnik Narodnega gledališča, torej Drame in Opere. Vodstvene težave so mu lajšale uprizoritve njegovih mladinskih iger, saj so bile velike gledališke uspešnice. Pred II. svetovno vojno je kot delegat slovenskega PEN-a potoval v različne države.

Po kapitulaciji Italije ga je Osvobodilna fronta (ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije), najbrž na pobudo Josipa Vidmarja (ki ga je tolerantni Golia pred vojno zaposlil kot dramaturga v gledališču, čeprav je Golio nekaj časa kritiziral), povabila v partizane, toda tja je prišel samo njegov nahrbtnik! Zato je Vidmar pozneje kisló menil, da je Golia najbrž ostal v Ljubljani zaradi starosti. Po koncu II. svetovne vojne ga je nova oblast postavila za vršilca dolžnosti upravnika Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani, kar pomeni, da njegovega ravnateljstva med vojno niso šteli za kršitev »kulturnega molka« niti za sodelovanje z okupatorjem. Jeseni leta 1945 je pred prvo premiero v prvi sezoni pod novo, komunistično oblastjo v ljubljanski Drami sam prebral verzificirani *Prolog* v počastitev »nove dobe«, »Osvobodilne fronte in Ka-pe« [Komunistične partije] ter »vojščaka modra Stalina in Tita«, da »nam še mnogo, mnogo let živita«. Po upokojitvi konec leta 1946 je živel kot književnik v Ljubljani.

Med obema vojnama je bil član družbe »penatov« (iz latinske množinske besede »Penates«: starorimski hišni bogovi, varuhi družine in domačega ognjišča) ki se je redno shajala v **• gostilni Pri kolovratu**, sedaj **Ciril-Metodov trg 14 (D1k')** (→ Novy). Vanjo je zahajal tudi psihiater dr. Alfred Šerko (→ Grum, → Podbevšek, → Andrej Smole), ki je nekoč prinesel z lova na kače modrasa in ga položil Golii na ramo in mu zabičal, naj miruje, sicer ga bo kača pičila v vrat, potem pa je kačo snel. Sicer pa je bil Golia ljubitelj živali in znamenita osebnost ljubljanske boeme, kar odmeva tudi v njegovih pesmih. Veljal je za »kapitana dolge plovbe« po gostinskih lokalih, vendar se

je tudi pri tem znal obvladati, saj je lahko vzdržal več noči zapored. Pri krokarijah se mu je pogosto pridružil tudi pisatelj → Ciril Kosmač; pogosto sta izvedla marsikaj zabavnega in izzivalnega.

Ko so po II. svetovni vojni objavili razpis za besedilo državne himne Federativne republike Jugoslavije, ni komisija leta 1946 podelila Golii nobene nagrade, pač pa denarno priznanje, saj je njegova pesem spadala med tiste, ki so bile »s pesniškega in patriotskega vidika najboljše«. Leta 1953 so ga izvolili za rednega člana **• SAZU, Novi trg 3 (A)**, ko je bil Vidmar že bil njen predsednik. V povojnih letih se je Golia precej družil z → Izidorjem Cankarjem, po Izidorjevi smrti pa je precej sameval. V 50-ih letih je v pisateljski družini izjavil: »Bil pa sem vsem armadam nezvest.« Ob njegovi krsti, ki je na dan pogreba stala v avli **• Opere**, sedaj **Župančičeva ulica 1 (T2)**, je govoril → Juš Kozak. Pokopali so ga na državne stroške z godbo Ljudske milice [policije] in naključnim paradoksnim zvonjenjem iz bližnje cerkve na **• Žalah (P4)**, ob ženi Dani, grob A/64/5/15-17. Literarni zgodovinar Lino Legiša (→ Pavček) je pogreb komentiral: »Priznanje oblasti pesniku, nasproti kateremu ni imela pridržkov.« Golio je pisatelj Drago Jančar upodobil kot pesnika v romanu *To noč sem jo videl* (→ Izidor Cankar).

Upodobitev Ljubljane:

Pod nama sanjala Ljubljana (v pesniški zbirki *Pesmi o zlatolaskah*, 1921).

Nagrada: Levstikova (1950).

LIT.: Igor Grdina: *Arduš, pejmo še v bar!* V: P. Golia: O Ester – o Renée. Izbrane pesmi. Spremnó besedo napisal, pesmi in fotografsko gradivo izbral I. Grdina. Maribor 1997, str. 121–175 (Iz slovenske kulturne zakladnice, 31). – Lino Legiša: *Golieva šarmantna storija*. Prostor in čas 1, 1969, št. 7/8, str. 370–373. – Mira Mihelič: *Ure mojih dni. Spomini*. Murska Sobota 1985, str. 176–178.

23. FRAN GOVEKAR (1871, Ig pri Ljubljani – 1949, Ljubljana) [VI]

Pripovednik, dramatik, gledališčnik, prevajalec in publicist. Avtor romana *V krvi*.

Oče je bil nadučitelj in strokovni pisec. Mati je bila češkega rodu. Po osnovni šoli v rojstnem kraju je med letoma 1883 in 1892 v Ljubljani obiskoval **• gimnazijo** v licejskem poslopju na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**. Nato je na Dunaju začel študirati medicino, vendar študija ni nadaljeval, ker sta ga bolj privlačevala književnost in gledališče. Leta 1897 se je poročil z učiteljico in publicistko Minko Vasič, ki je nekaj časa tudi pisateljvala in bila ena prvih slovenskih feministk. Imela sta štiri otroke. Od leta 1900 je bil v Ljubljani magistratni praktikant, po → Aškerčevi smrti leta 1912 nekaj časa mestni arhivar v **• Magistratu, Mestni trg 1 (U2)**. Leta 1919 je postal magistratni svétnik, pozneje višji svétnik. Leta 1931 se je upokojil. Leta 1897 je stanoval na **• Mestnem trgu 17 (23a)**,

leta 1898 na • **Rimski cesti 29/II (23b)**. Od leta 1930 do smrti pa je stanoval v svoji hiši z vrtom za Bežigradom, • **Staničeva ulica 1 (23c)**.

Bolj kot po poskusu naturalističnega romana *V krvi* (v reviji Ljubljanski zvon leta 1896) je bil sodobnikom znan po dramtizacijah → Jurčičevih in → Levstikovih del (*Rokovnjači, Deseti brat, Martin Krpan*). Z njimi je uspešno uveljavil tip komercialnega gledališča, toda iz rivalskih razlogov je oviral uprizarjanje Cankarjevih dram v Ljubljani, zato ga je → Cankar napadel v polemični knjigi *Krpanova kobila*. Od leta 1897 je bil namreč Govekar v • **Deželnem gledališču** (to je bilo tudi nemško), sedaj Opera, **Župančičeva ulica 1 (T2)**, tajnik, dramaturg slovenske gledališke dejavnosti, med letoma 1900 in 1906 intendant ter med leti 1908–1912 ter 1918–1919 upravnik. Leta 1917 je ustanovil Slovenski gledališki konzorcij, ki je omogočil nadaljevanje slovenske gledališke dejavnosti v težavnih razmerah ob koncu I. svetovne vojne in Avstro-Ogrske ter nastajanju kraljevine Jugoslavije. Bil je urednik različnih publikacij, med letoma 1902 in 1910 tudi literarne revije *Slovan*. Leta 1910 je bil sourednik knjige *Ljubljana po potresu*. Leta 1905 je bil med soustanovitelji društva slovenskih književnikov in časnika. Za gledališke potrebe je prevajal in prirejal dramska dela in librete, za večinoma ljubljansko liberalno časopisje (predvsem časnik *Jutro*) je pisal literarne in gledališke ocene ter poročila do začetka leta 1945. Podpisoval jih je tudi s psevdonimi, med njimi so: Mefisto, Franja Miheličeva, Proteus, Quasimodo, Smehoslav Veselko, včasih pa zgolj z znamenjem + + +. Pokopali so ga na • **Žalah (P4)**, grob A/66/5/9+10.

Upodobitev Ljubljane:

Svitanje (zgodovinski roman, 1921).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Govekarjeva ulica.

LIT.: Dušan Moravec: *Slovensko gledališče Cankarjeve dobe (1892–1918)*. Ljubljana 1974. – Isti: *Slovensko gledališče od vojne do vojne (1918–1941)*. Ljubljana 1980. – Isti: *Pisma Frana Govekarja I–III*. Ljubljana 1978–1983.

24. ALOJZ GRADNIK (1882, Medana v Goriških Brdih – 1967, Ljubljana) [VII]

Pesnik in prevajalec. Pravniki. Avtor pesniških zbirk *Padajoče zvezde* in *De profundis*.

Njegov rod je izviral s Tolminskega. Oče je bil čevljar; mati, šivilja, je bila Furlanka. Družina, v kateri se je rodilo več otrok, je bila revna. V osnovno šolo je hodil v Medani, v gimnazijo pa v Gorici. Ljubljano je prvič obiskal s sošolcem v počitnicah pred zadnjim, osmim gimnazijskim razredom. Priporočilno pismo mu je odprlo pot k → Otonu Župančiču, s čigar družino so se »neko popoldne [...] vlačili od oštarije v oštarijo.«

Po maturi je na Dunaju dokončal študij prava in leta 1907 iz njega doktoriral. Različne pravniške službe je opravljal po istrskih krajih, konec leta 1911 je v Gorici postal preiskovalni sodnik ter občutil nacionalna nasprotja in pritiske na Slovence. Ob začetku I. svetovne vojne so ga avstrijske oblasti kot slovanofila zaprle, vendar so ga po pritožbi izpustile. Zaradi nekdanje pljučne bolezni ga niso sprejeli v avstrijsko vojsko. Ker je pretela vojna z Italijo, so ga avstrijske oblasti leta 1915 premestile k okrajnemu sodišču v Cerknem, kjer je bilo polno beguncev in vojaštva. Leta 1918 se je vrnil v porušeno Gorico, ki je pripadla Italiji. Ker se je italijansko nasilje do Slovencev povečevalo, se je leta 1920 preselil v novo kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, saj je v njej videl možnost poklicnega delovanja in zagotovilo za obstoj Slovencev.

Postal je uslužbenec konzularnega oddelka zunanjega ministrstva v Beogradu, kjer ga je velikosrbski odnos do Slovencev razočaral. Zato se je leta 1922 vrnil v Ljubljano in se zaposlil pri • **višjem sodišču, sodna palača, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**. Med letoma 1929 in 1930 je bil preiskovalni sodnik Sodišča za zaščito države v Beogradu, zato je tam tudi prebival. Leta 1936 so ga brez njegove želje postavili za sodnika »Stola sedmorice« v Zagrebu, vendar ne v slovenski, temveč v hrvaški oddelek. Ko je po razpadu Jugoslavije aprila 1941 nastal na Hrvaškem ustaški režim, so Gradnika v Zagrebu aretirali, vendar se je na sodišču z zagovorom rešil. V Ljubljani se je junija 1941 zaposlil pri Vrhovnem sodišču, leta 1946 je bil upokojen.

Leta 1924 so ga izvolili za predsednika Društva slovenskih književnikov, toda zaradi naklonjenosti do jugoslovanske nacionalistične organizacije Orjuna naslednje leto ni bil več izvoljen. Z njo je simpatiziral, ker je obljubljala pridobitev Primorske, ki je po I. svetovni vojni ostala pod Italijo in trpela zaradi italijanskega fašizma. Od ustanovitve slovenskega PEN-a konec leta 1926 je bil njegov član in se shajal z drugimi člani pri mesečnih večerjeh. Udeležil se je nekaterih kongresov kluba v tujini. Ni pa se družil s »penati« (→ Pavel Golia), ki so se zbirali v gostilni Pri Kolovratu. V dvajsetih letih XX. stoletja je zahajal v • **kavarno Evropa** na vogalu sedanje **Gospovetske in Slovenske ceste (D7a)** ter • **kavarno Emona**, vogalna stavba sedanje **Cankarjeve in Slovenske ceste (D7b)**, v kavarno hotela Union pa ne. Po vrnitvi v Ljubljano leta 1931 ni več zahajal v javnost. Leta 1939 je bil pri prvi podelitvi literarnih nagrad Mestne občine ljubljanske, • **Magistrat, Mestni trg 1 (U2)**, ki so jih zaradi podelitve ob obletnici Prešernove smrti imenovali Prešernove, nagrajen za pesniško zbirko *Večni studenci* in dobil 4500 taktirnih dinarjev. Član komisije je bil tudi literarni kritik in privrženec stalinistične Sovjetske zveze Josip Vidmar.

Leta 1924 se je v • **franciškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (24a)** poročil z Miro Potočkar, maturantko ljubljanskega liceja, s katero je imel sina Sergeja. Leta 1926 sta se z ženo sodno ločila, toda leta 1930 sta z vlogo pri okrajnem sodišču v Ljubljani potrdila, da

sta že od začetka 1927 »zopet združena«. Leta 1924 je Gradnik sam stanoval na takratni • Aleksandrovi cesti 16, sedaj **Cankarjeva cesta (24b)**; med letoma 1931 in 1936 pa z družino na takratni • Bleiweisovi cesti 3/II, sedaj **Prešernova cesta (24c)**. Od leta 1941, po vrnitvi iz Zagreba, do smrti pa je prebival v takratni Gledališki ulici 16, sedaj **Župančičeva ulica 14 (24č)**. Med II. svetovno vojno je živel z vdovo Francko Jeras, ki mu je od leta 1945 gospodinjala; leta 1952 sta se poročila.

Med vojno ni več obiskoval kulturnih prireditev; v prostem času se je rad sprehajal po • **Tivoliju (24d)** in • **Rožniku (24e)**. Zaradi kučme na operirani glavi je na ulici pozdravljal znance z desnico ob glavi, v čemer so zagrizeni privrženci boja proti okupatorju videli fašistični pozdrav in ga v ilegalnem protiokupatorskem glasilu *Slovenski poročevalec* očrnili. Marca 1945 je ob Emilijanu Cevcu, → Stanku Majcnu in posmrtno → Francetu Balantiču dobil literarno nagrado ljubljanske Pokrajinske uprave za leto 1944; izročil jim jo je general Leon Rupnik, verjetno v • **Banski palači** na vogalu Erjavčeve in Prešernove ceste, sedaj **Prešernova cesta 8 (U3)** in palača predsednika Republike Slovenije. Proti koncu II. svetovne vojne se je skupina ljubljanskih književnikov domenila, naj bi Gradnik javno pozdravil konec vojne in okupacije Ljubljane s posebno pesmijo. Zato je napisal cikel *Spev svobode*. Toda partizanski prihod v Ljubljano je pozdravil Oton Župančič s pesmijo *Osvoboditeljem*, saj Gradnik zaradi predvojnih sodnih procesov proti komunistom, ki so bili obtoženi rušenja države, ni bil primeren. Po nekaterih Gradnikovih pisnih izjavah naj bi jim pri teh procesih pomagal, po drugih pa ne. Z zamero pri komunistih je mogoče pojasniti tudi dejstvo, da mu pripovednik in urednik *Ljubljanskega zvona* → Juš Kozak (polbrat komuniste Lada Kozaka, ki je za komunistično partijo pridobil Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja) ni hotel že pred II. svetovno vojno več objavljati pesmi v tej reviji, ki je postala filokomunistična. Gradnik je nekaj pesmi objavil v → Kocbekovi reviji *Dejanje*.

Josip Vidmar, ki je pred II. svetovno vojno pripravil antologijo Gradnikove poezije *Svetle samote* in ji napisal spremno besedo, je prišel po vojni kot funkcionar komunistične oblasti pesniku domov povedat, »naj bo pripravljen na obračun, ki pa da ne bo nepotrebno trd, a nikar okruten, dasi mu mora biti jasno, da svojega položaja ne bo mogel obdržati in da verjetno precej časa ne bo mogel računati s kakršno koli pozornostjo nove državne oblasti, ki ji je v svojem poklicu dolga leta trdo zapiral pot.« In res: leta 1945 so Gradnika izključili iz Društva slovenskih književnikov, njegova literarna dela niso izhajala. Umaknil se je v zasebnost ter se posvetil predvsem prevajanju. V društvo so ga spet sprejeli leta 1952, na Vidmarjevo pobudo. Tega leta se je nova koprška Založba Lipa (ki je takrat v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja malce drugače »dihala« kot ljubljanske založbe) opogumila in izdala za pesnikovo 70-letnico pesniški izbor *Primorski soneti*,

ki je utrl pot novim izdajam njegove poezije. Še vedno pa sta ji nasprotovala ljubljanska komunistična ideologa Boris Ziherl in Lev Modic. Konec 50-ih let se literarni in literarnozgodovinski krogi niso več zmenili za zadržete, zato so Gradnikovo poezijo spet upoštevali. Leta 1962 je bil po Vidmarjevem posredovanju pri »tistih, ki jim je pesnik nekoč sodil«, izvoljen za rednega člana • **SAZU, Novi trg 3 (A)**, saj ta v komunističnem režimu izgubila avtonomijo, zato ni smela samostojno izbirati svojih članov, ampak je morala upoštevati mnenje oblastnikov.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Mira Mihelič, → Anton Podbevšek, → Ljuba Prenner), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem, takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Pred Gradnikovim priimkom je zapisana kljukica, ki pomeni lojalnost, toda za pesnikovim imenom je črtica, ki pomeni ideološko nesprejemljivost.

Pred smrtjo je bil Gradnik nekaj časa v • **bolnišnici Petra Držaja** v Šiški, **Vodnikova cesta 62 (B3)**. V Ljubljani so se od njega poslovili na • **Žalah (P4)**, pokopali pa so ga po katoliškem obredu v Medani ob navzočnosti množice rojakov in zastopnikov kulturno-prosvetnih organizacij iz Slovenije in zamejstva. Med govorniki sta bila tudi literarni zgodovinar dr. Anton Slodnjak in pisatelj → France Bevk. Od osrednjih, »ljubljskih« politikov sta se pogreba udeležila takratni »predsednik republiškega zbora skupščine Socialistične republike Slovenije« dr. Joža Vilfan in »član izvršnega sveta Socialistične republike Slovenije« Jožko Štrukelj. Oblastniki v Ljubljani Gradnika po II. svetovni niso marali, vendar so zaradi njegove literarne pomembnosti in priljubljenosti v zvezi z njim taktizirali. S popolno odsotnostjo pri pogrebu pesnika, ki se je zavzemal za Primorsko, bi se posebno pri Primorcih osramotili, čeprav so se pri ljubiteljih Gradnikove poezije že s politično motivirano izključitvijo iz stanovskega društva in javnim molkom, v katerega so pesnika takoj po vojni potisnili za več let.

Upodobitve Ljubljane v poeziji:

v zbirki *Pojoča kri* (1944): *Na Cankarjevem grobu, Na Cankarjevem nabrežju, Na Krekovem grobu, Pred Vodnikovim spomenikom, Stara cukrarna, Emona, Tivoli v jeseni, Vizija, Pogreb pri Sv. Križu*; v antologiji *Harfa v vetru* (1954): *Na Mestnem trgu, Rožnik*; zunaj zbirk: *Iz ljubljanskih sonetov (Na Marijinem trgu 1-2, Grad 1-2, Žičasti zid, Prešeren v Ljubljani 1-4, Gramozna jama, V Cirilmetodovi ulici)*.

Nagrade:

literarna nagrada mestne občine Ljubljana (1939), literarna nagrada ljubljanske Pokrajinske uprave (marca 1945).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Janez Boljka: *Alojz Gradnik*, reliefni portret na plošči z napisom na steni Župančičeve ulice 14; leta 1982 jo je postavilo Društvo slovenskih pisateljev;
- Gradnikova ulica;
- Zdenko Kalin: *Alojz Gradnik* (1942, bron; na razstavi Kluba neodvisnih v Bežigradski galeriji leta 1992).

LIT.: Alojz Gradnik: *Zbrano delo V. Pisma, Pogovori s pesnikom Gradnikom (1954), Dodatek*. Besedilo pripravil in opombe napisal Miran Hladnik. Maribor 2008. – *Gradnik – zamolčani glas*. Primorska srečanja 1994, št. 155 [Denis Poniž, Ervin Dolenc, Bojan Godeša, Aleš Gabrič o pesniku]. – Niko Košir: *Srečanja s sodobniki*. Ljubljana 1989, str. 73–90. – Tone Pavček: *Čas duše, čas telesa I*. Ljubljana 1994, str. 73–75. – Franc Zadavec: *Alojz Gradnik*. Ljubljana 1981. – Oton Župančič: *Zbrano delo XII. Pisma III*. Uredil Joža Mahnič. Ljubljana 1992, str. 45–46 [Župančičevo pismo Francetu Kidriču o novih oblastnikih in Gradniku].

25. SIMON GREGORČIČ (1844, Vrsno pri Kobaridu – 1906, Gorica) [IV]

Pesnik, imenovan »goriški slavček«. Duhovnik. Avtor pesniške zbirke *Poezije I*, imenovane tudi »zlata knjiga«.

Drugi sin malega kmeta, ki je nadarjenega otroka na prigovarjanje domačih duhovnikov poslal šolat v Gorico, kjer je po normalki končal gimnazijo. Pritegovali so ga klasični jeziki, vendar se je s težavo, predvsem na materino željo, odločil za duhovniški poklic. Študiral je v goriškem bogoslovnem semenišču in pisal pesmi. Postal je kaplan v Kobaridu, kjer je imel naklonjenega predstojnika, kar mu je lajšalo delo, saj je že bolehal. Tu je preživel najlepša leta svojega življenja. Bil je med ustanovitelji tamkajšnje čitalnice, v kateri je narodnovzgojno deloval in se priljubil ljudem. Jeseni 1872 je prišla v Kobarid učiteljica Dragojila Milek. Med njo in pesnikom je nastalo ljubezensko čustvo, ki ga je okolica opazila, zato so Gregorčiča naslednjo pomlad prestavili v Rihemberk, sedanji Branik. Tu so se razmere poslabšale, saj se z novim predstojnikom ni dobro razumel. Zdravje se je krhalo, preživljal je duševno krizo. Nameraval je spremeniti poklic in službo. Jeseni 1877 se je skrivaj vpisal na dunajsko univerzo, vendar je vztrajal v prvotnem poklicu. Iz Rihemberka se je preselil v Gradišče pri Prvačini, kjer je postal vikar, se upokojil, si kupil posestvo in hišo ter začel zdravstveno in pesniško usihati. Nazadnje se je preselil v Gorico, kjer je zaradi možganske kapi, zlatenice in pljučnice umrl. Pogrebni sprevod se je dva dni vil iz Gorice po Soški dolini skozi Kobarid do Sv. Lovrenca pod Libušnjami, kjer so ga na njegovo željo pokopali.

Čeprav ni nikoli prebival v Ljubljani, je bil z njo povezan in jo večkrat obiskal. Med drugim je objavljval v literarni

reviji *Ljubljanski zvon*. Začetek njenega izhajanja leta 1881 je pozdravil s pesmijo *Zvonu*, ki jo je revija natisnila kot prvo besedilo prve številke. Dopisoval si je z njenim urednikom Franom Levcem (→ Janko Kersnik, → Ivan Cankar). Ko sta se iz različnih razlogov razšla, je objavljval v drugi ljubljanski liberalni, toda radikalnejši reviji *Slovan* (zanjo je bil nekaj časa dislocirani urednik za poezijo). Leta 1882 je v Ljubljani izšel prvi zvezek njegovih *Poezij*, pesniška zbirka, ki je bila odmevna knjigotrška uspešnica, navdušeno jo je sprejel slovenski liberalni tabor. Napadel pa jo je katoliški teolog dr. Anton Mahnič, ki ji je očital verske zmote, kar je občutljivega Gregorčiča prizadelo in zavrlo njegovo pesniško rast. Ostal je veren duhovnik, politično pa je bil slovanofil in privrženec slovenskega liberalizma, čeprav ni odobral vseh dejanj njegovih veljakov.

Ko je imel v Rihemberku težave, je nameraval v Ljubljani kandidirati za stalnega tajnika • **Slovenske matice, Kongresni trg 8 (25a)**. → Bleiweis mu je sporočil, da ima možnosti za nastavitev, toda bil je preveč omahljiv, zato ni kandidiral. Pač pa ga je po izidu *Poezij* Slovenska matica izvolila v svoj odbor, akademsko društvo Slovenija ga je imenovalo za častnega člana. Med enim izmed obiskov Ljubljane je nekega večera v • **hotelu Kaiser von Österreich (Pri avstrijskem cesarju)**, sedanja **Trubarjeva cesta 5 (D2h)**, spoznal → Frana Levstika, ki poezije »goriškega slavčka« ni maral.

Ko je Ljubljana leta 1882 dobila po enajstih letih nemških županov slovenskega župana Petra Grasselija, mu je pesnik poslal »napitnico« *Beli Ljubljani*, ki jo je na banketu prebral liberalni politik in pisatelj dr. → Ivan Tavčar. Zanj so se županovi možje zahvalili pesniku s telegramom, ki pa ni ostal zaseben, saj so ga objavili v svojem liberalnem časniku *Slovenski narod*. Leta 1884 je Gregorčič s pesmijo *Naš narodni dom* podprl zidavo • **Narodnega doma**, sedanja Narodna galerija, **Cankarjeva cesta 20 (D5)**, kot reprezentativne stavbe, v kateri bi delovala pglavitna slovenska društva: Slovenska matica, Čitalnica, Dramatično društvo in Sokol; v njej naj bi bila tudi večja dvorana za slovenske prireditve.

Po Mahničevi kritiki Gregorčičevih pesmi leta 1884 so pesnika branili tudi ljubljanski liberalci. V začetku januarja leta 1885 so člani ljubljanskega kluba Literarnozabavni večer poslali Gregorčiču pismo podpore, sestavil ga je Tavčar. Sredi meseca so članom prebrali Gregorčičevo zahvalo in objavili protest v pesnikovo podporo, marca pa so priredili v dvorani • **Narodne čitalnice**, ki je stala **na vogalu** sedanje **Šubičeve ulice in Slovenske ceste**, pri sedanjem Konzorciju, **nasproti Kazine (D4)**, »Gregorčičev večer« z banketom. Gregorčič se ga ni udeležil, ker mu je takrat v Gorici umrl prijatelj in pesnik Josip Pagliaruzzi - Krilan, ker ni maral politizacije zadeve, deloma pa tudi zaradi tega, ker se ni hotel kazati v javnosti. Pač pa je prireditvi poslal pozdravno pismo in pesem *Mojim slavilcem*. Pesniku so pripravili darilo: zlato pero in srebrn črnilnik, ki so mu ga pozneje izročili na Gradišču pri

Prvačini posebni odposlanci (med njimi sta bila politika Ivan Tavčar in Ivan Hribar).

Od leta 1885 je bil Gregorčič častni član Slovenskega delavskega pevskega društva Slavec v Ljubljani, zato je leta 1887 za blagoslovitev društvene zastave napisal besedilo *Naša zastava* za kantato, ki jo je uglasbil Anton Foerster. Ko so se začele Gregorčičeve težave na Gradišču pri Prvačini, je hotel zapustiti kraj. Zato je leta 1888 prosil za duhovniško službo v • **ljubljski prisilni delavnici**, prvotno na Žabjaku, takrat **na Poljanskem nasipu 58 (Z3)**; sedaj je tam oddelek Psihiatrične klinike. To delovno mesto mu je bilo že zagotovljeno, vendar je, kljub prepričevanju, naj počaka, umaknil prošnjo še pred končno odločitvijo, ker je slišal, da se zanjo poteguje še en kandidat. Iz spoštovanja do pesnika je deželni zbor na to delovno mesto imenoval drugega kandidata šele čez dve leti. Leta 1890 je v Ljubljani umrla Dragojila Milek, njegova nekdanja, toda nikoli pozabljena ljubezen. Njena smrt odmeva v pesmi *Kropiti te ne smem* (v ciklu *Predsmrtnice*).

Leta 1905 je Gregorčič predlagal, naj bi bil ob odkritju • **spomenika** → **Prešernu pri Tromostovju (25b)** slavnostni govornik pesnik, pripovednik in kritik → Josip Stritar, ker je s svojo izdajo Prešernove poezije leta 1866 pravično določil njeno mesto v slovenski literaturi in kulturi. Toda ker ljubljanski liberalci niso marali dunajskega liberalca Stritarja, predloga niso sprejeli. Liberalni ljubljanski župan Ivan Hribar je predlagal, naj bo govornik Gregorčič, ki tega ni sprejel. Brez njegove vednosti in brez soglasja so ga liberalci imenovali za častnega predsednika prireditve, vendar se slovesnosti protestno ni udeležil. Vnaprej je izrazil pomisleke, da bo govornik Ivan Tavčar odkritje spomenika izrabil v politične in strankarske namene, kar se je res zgodilo in povzročilo politično polemiko. Gregorčič je napisal dve polemični pesmi proti manipulaciji s Prešernom, ki ju ni objavil v nobeni ljubljanski publikaciji, pač pa v primorskem glasilu *Gorica*.

Leta 1959 je dr. France Koblar, urednik Gregorčičevega *Zbranega dela*, ki je izšlo pri • **Državni založbi Slovenije, na vogalu Mestnega trga 26 in Stritarjeve ulice 3 (25c)**, pod glavnim uredništvom dr. Antona Ocvirka, napisal monografijo o Gregorčiču, ki je bila prva od načrtovanih v zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*. Toda cenzorji, med katerimi je bil glavni komunistični ideolog kulture Boris Zihelr, nekdanji Koblarjev dijak, so izid monografije odlagali in preprečili. Komunistične ideologije je v monografiji motila predvsem Koblarjeva obravnava Gregorčičevega kritika, katoliškega teologa in nasprotnika slovenskega političnega liberalizma dr. Antona Mahničiča. Hoteli so, da bi ga Koblar napadel z njihovih pozicij in bolj kot dopuščajo izpričana zgodovinska dejstva. Monografija je v predelani obliki izšla leta 1962 pri Slovenski matici pod naslovom *Simon Gregorčič. Njegov čas, življenje in delo*. Koblar pa odtlej ni več sodeloval z Državno založbo Slovenije (→ France Bevk).

Upodobitve Ljubljane:

Beli Ljubljani (pesem, 1882, ko je Ljubljana po enajstih letih nemškega županstva izvolila slovenskega župana Petra Grassellija), *Prešernu ob odkritju spomenika v Ljubljani I-II* (pesem, 1905).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Zdenko Kalin: *Simon Gregorčič*, doprnski kip ob Trgu francoske revolucije (kip so postavili na pobudo kulturnega društva primorskih Slovencev leta 1937; trg je uredil Jože Plečnik);
- Gregorčičeva ulica.

LIT.: France Koblar: *Simon Gregorčič. Njegov čas, življenje in delo*. Ljubljana 1962. – Isti: *Gregorčič – monografija*. Nova revija 6, 1987, št. 58–60, str. 412–419. – Marjan Dolgan: *Dve zgodbi iz zgodovine zbirke Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*. V: Znanstvene izdaje in elektronski medij. Uredil Matija Ogrin. Ljubljana 2005 (Studia litteraria).

26. SLAVKO GRUM (1901, Šmartno pri Litiji – 1949, Zagorje ob Savi) [VII] Pripovednik in dramatik. Zdravnik. Avtor drame *Dogodek v mestu Gogi*.

Osnovno šolo in gimnazijo je končal v Novem mestu, na Dunaju pa študij medicine. Promoviral je leta 1926. V velemestu, v katerem je propad avstro-ogrske monarhije povzročil družbenogospodarsko krizo in povečal dekadentni senzualizem, je obiskoval tudi gledališča in začel literarno ustvarjati. Postal je uživalec mamil (najbrž prvi med slovenskimi književniki, ki so se dotlej in potlej večinoma samo alkoholizirali), do katerih je imel dostop kot medicinec. Vrnitve v domačo ožino se je bal, zato jo je nameiral odložiti, toda očetova smrt jo je pospešila.

Od septembra do novembra 1926 je služil vojaščino pri dravski bolničarski četi v Ljubljani, vendar so ga odpustili kot stalno nesposobnega zaradi kratkovidnosti. Od leta 1927 do 1929 je delal po oddelkih • **ljubljske bolnišnice, med Zaloško cesto in Ljubljanico (B2)**. Spomladi 1927 je opravil obvezni staž, potem pa je tam služboval kot pomožni zdravnik (najprej »dnevničar«, potem »sekundarij«). Od aprila do julija 1928 je služboval kot sekundarij v • **Bolnišnici za duševne bolezni, Studenec 48 (B4)**, kar je pustilo sledove v nekaterih njegovih črticah o duševnih bolnikih. Eno leto je delal v kirurškem oddelku Splošne bolnice, devet mesecev pa v Bolnici za ženske bolezni. Zanimal se je za psihoanalizo, specializirati pa se je želel v ginekologiji.

Nekaj časa je stanoval v tako imenovani • **Mahrovi hiši, Krekov trg 10 (26a)**, v kateri je bil sredi 19. st. hotel Pri avstrijskem dvoru, imenovan »Bahabirt«. Izpričana pa so naslednja njegova podnajemniška stanovanja: december 1926/januar 1927 • **Maistrova ulica 16 (26b)**, od februarja 1927 najbrž do jeseni istega leta • **Ilirska ulica 27 (26c)**, od oktobra 1927 do aprila 1928 v domnevno takratni • **porodnišnici**, Stara pot 3, sedaj **Šlajmerjeva**

ulica 3 (B8); od aprila 1928 pa najbrž do preselitve v Zagorje ob Savi • **Poljanska cesta 18 (26č)**; decembra 1931 pa samo začasno na • **Masarykovi cesti 14 (26d)**, saj je takrat že stalno prebival v Zagorju.

Čeprav je leta 1929 v Ljubljani nastopil z nekaterimi mladimi slovenskimi književniki (→ Vladimir Bartol, → Edvard Kocbek) na slavnostnem recitacijskem večeru v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, je v mestu živel na robu kulturnega in literarnega dogajanja, saj se ni družil s književniki niti ni postal član nobenega literarnega stanovskega društva. Zaman si je prizadeval najti kakšnega ljubljanskega založnika za natis zbirke črtic. Njegovo glavno delo, drama *Dogodek v mestu Gogi*, je dobilo drugo nagrado na razpisu takratnega jugoslovanskega ministrstva za prosveto v Beogradu za najboljšo izvirno jugoslovansko pripovedno, dramsko in glasbeno delo. Slovenska matica je natis drame odklonila, zato jo je leta 1930 Grum izdal v samozaložbi tako, da je tiskarna uporabila »postavitev« teksta, ki je bil prej natisnjen v *Ljubljanskem zvonu*. Ljubljanska Drama je dramo zaradi literarnih pomislekov konservativnega upravnika in pesnika → Otona Župančiča ter ravnatelja (tudi pesnika in dramatika) → Pavla Golie, ki jima Grumovo delo ni ugajalo, uprizorila šele po dveh letih in pol, leta 1931. S krstno izvedbo jo je prehitelo mariborsko gledališče. Takrat Grum ni več stanoval v Ljubljani, ampak od leta 1929 v Zagorju ob Savi. Pač pa je vzbudil v Ljubljani pozornost s predavanjem *Higiena zakona* in *Seksualna vzgoja mladine*, ki ju je imel v organizaciji Zveze kulturnih društev, februarja in marca leta 1928 v • **Kinu Matica**, ki je deloval v stavbi sedanjne Slovenske filharmonije, **Kongresni trg 10 (26e)**. Tretje predavanje *Beg v onstran* je imel leta 1930 v • **Kazini, Kongresni trg 1 (D3b)**, vendar se je pripeljal predavat že iz Zagorja. Po tem predavanju mu je polemično ugovarjal takratni rektor ljubljanske univerze, psihiater dr. Alfred Šerko (→ Golia, → Podbevšek, → Andrej Smole), ki je bil nasprotnik psihoanalize.

Grum je v Ljubljani živel ubožno, saj stažisti zaradi gospodarske krize niso bili več plačani, plače pomožnih zdravnikov pa so bile neznatne, zato se je moral zadolževati pri sorodnikih. Prošnjo za specializacijo v ginekologiji mu je ravnatelj ljubljanske Bolnice za ženske bolezni dr. Alojz Zalokar zavrnil, ker je v črtici *Matere* »deklo Marino« preveč očitno opisal po eni izmed bolnišničnih sester. Prehod iz dunajske širine v ljubljansko provincialnost ga je močno prizadel. Leta 1929 se je končala njegova ljubezenska zveza z Jožo Debelak, hčerjo šmarskega nadučitelja, lepo, kulturno razgledano in emancipirano študentko elektrotehnike v Ljubljani in Brnu. Zato je začel vse bolj vdajati mamilom. V Ljubljani je odpovedal službo in se preselil v Zagorje ob Savi, kjer je postal zdravnik splošne zasebne prakse in se počutil kot v izgnanstvu. Čeprav je najprej menil, da je v tem kraju samo začasno, je v njem obtičal do smrti in literarno umolknil. Vzroki so bili osebni (vse več delovnih obveznosti, alkohol, mamila) in literarni (po letu 1930 se je v slovenski književnosti

uveljavil socialni realizem, ki s svojo shematično marksistično tendenčnostjo ni bil naklonjen Grumovi psihološko-groteskni dramatik in pripovedništvu).

Junija leta 1949 so ga v ljubljanski bolnišnici operirali, vendar je kmalu po operaciji umrl v Zagorju za rakom na jetrih. Pokopali so ga v Novem mestu. Ob njegovi smrti ni nihče omenil njegove književnosti, saj je to »pozabil« že predvojni socialni realizem, za povojni družbenopolitični kolektivizem in socialistični realizem kot edino dovoljeno smer v umetnosti pa je bila zaradi »dekadentnosti« nesprejemljiva. Njena obuditev in uvrstitev med najpomembnejše slovenske literarne dosežke se je začela šele v naslednjem desetletju po kulturnoumetnostnih premikih v duhu eksistencializma. Leta 1954 je v Frančiškanskemu samostanu odvzeti dvorani • **Mestno gledališče ljubljansko, Čopova uliva 14 (T5)** kot prvo gledališče po II. svetovni vojni spet uprizorilo v režiji Jožeta Tirana *Dogodek v mestu Gogi*; leta 1957 je prvi knjižni izbor Grumovih del izšel v Mariboru; ljubljanska Drama pa je po II. svetovni vojni *Dogodek* uprizorila šele leta 1970, kar vse priča o »gogovski« Ljubljani. Pač pa je že leta 1976 takratni glavni urednik zbirke Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev univerzitetni profesor oddelka za primerjalno književnost ljubljanske Filozofske fakultete, Aškerčeva cesta 2, dr. Anton Ocvirk uvrstil Grumovo delo v uredništvu Lada Kralja (→ Vladimir Kralj) v to zbirko, ki je takrat izhajala pri • **Državni založbi Slovenije**, Krisperjeva hiša na vogalu **Mestni trg 26 in Stritarjeva ulica 3 (26f)** (→ Balantič, → Bevk, → Gregorčič, → Kocbek, → Novy, → Dominik Smole, → Anton Vodnik). **Upodobitve Ljubljane:**

drama *Dogodek v mestu Gogi* (1930, nekatere osebe so oblikovane po pacientih ljubljanske umobolnice); črtice: *Melanholija* (1928, Unionska klet), o umobolnici: *Čaka-joči* (1930), *Deček in blaznik* (1935); reportaži o umobolnici na Studencu: *Obisk pri živih mrličih* (1928), *Jubilej šefa v domu živih mrtvih* (1928).

Spominska poimenovanja:

- Grumova nagrada: za najboljše slovensko dramsko besedilo; podeljujejo jo od leta 1979 med vsakoletnim tednom slovenske drame, ki ga organizira Prešernovo gledališče v Kranju.

LIT.: Jože Župančič: *Grumova Goga. Spomini na zdravnika in pisatelja*. Delo 11, 2. 8. 1969, št. 209, str. 17. – Lado Kralj: *Očrt biografije*. V: S. Grum: Zbrano delo I. Ljubljana 1976, str. 490–496.

27. ANDREJ HIENG (1925, Ljubljana – 2000, Ljubljana) [X]

Pripovednik, dramatik, režiser in dramaturg. Avtor romanov *Gozd in pečina*, *Čarodej* in *Obnebje metuljev* ter drame *Osvajalec*.

Njegov rod je izviral s Tirolskega. Oče Ivan H., bančni prokurist (v Trstu ga je angleščine učil Joyce), je prestopil

iz katoliške v pravoslavno vero, da se je smel poročiti s Pavlo Mejač, prvič poročeno Škoberne. Rodila sta se jima dva sinova, drugi je bil Andrej; oba pa so krstili v • **franciškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (27a)**. Leta 1923 je družina stanovala v hiši • **Cesta na Rožnik 1 (27b)**, sedaj imenovana »Vidmarjeva« vila; leta 1928 v hiši • **Cesta na Rožnik 5 (27c)**; leta 1930 v • **Gledališki ulici 7**, sedaj **Župančičeva ulica (27č)**. Mati pa je takrat imela konfekcijsko trgovino v takratni Šelenburgovi ulici, ob sedanji Slovenski cesti med Cankarjevo cesto in Kongresnim trgom. Ko je mati zaradi gospodarske krize izgubila večino premoženja, se je družina leta 1932 preselila v Koseze, kjer so imeli nekoliko skromnejšo vilo od prve. Ob • **ribniku v Kosezah (27d)** se je mali Andrej kljub višjemu družbenemu stanu demokratično igral tudi z dečki iz bližnjega barakarskega naselja. Leta 1936, ob očetovi prezgodnji smrti, se je družina preselila v mesto, v • **Igriško ulico 2 (27e)**, naslednje leto pa v takratno • **Gradišče 17**, sedaj **Slovenska cesta 6, vogalna stavba med Slovensko in Rimsko cesto (27f)**. Hieng se je pozneje spominjal cviljenja tramvaja, ki je vozil pod okni; sosede, ki je vadila klavir; sosede, ki ji je vedno prekipelo mleko, in množice podnajemnikov, ki jih je po koncu II. svetovne vojne v hišo vsilila komunistična oblast.

Po osnovni šoli Hienga niso vpisali v klasično gimnazijo, ampak v • **realko, Vegova ulica 4 (I2a)**. Starši so želeli, da bi se »praktično uporabno« izobrazil, čeprav je bil pozneje »manj praktičen«. Med letoma 1939 in 1950 je zahajal v krožek → Ivana Mraka, vendar se je potem od njega odvrnil.

Proti koncu II. svetovne vojne so ga domobranci mobilizirali, vendar ni bil njihov privrženec niti ni bil privrženec komunizma. Filmski režiser Milan Ljubič poroča: »Andrej je bil v pravem pomenu besede fejest fant, postaven lepotec«, »razporedili so ga v enoto protiletalskega topništva na Ljubljanskem gradu, v prostem času se je sprehajal po Ljubljani, kot mlad piščoček človek, kot lepotec in, rekli bi, kar maneken v domobranski uniformi, imeli so ga bolj za reklamo kot za borbo. Njemu je to verjetno tudi ustrezalo. Bil je mobiliziran, a ne poslan od doma. Nihče ga ni silil v partizane, saj je bil domobranec.

Na obeh [vojskujočih se straneh] je imel znanca in prijatelje še iz predvojnih časov. Nikogar ni ubil, nikomur storil kaj hudega, kot vojak je zgolj 'trošil municijo' s streljanjem na (pre)visoko leteča angleška in ameriška letala.« Po koncu vojne je Hienga nova, komunistična oblast, čeprav je bil že civilist, doma aretirala in ga zaprla v nekdanjo nemško vojašnico v nekdanji • **škofijski gimnaziji v Šentvidu nad Ljubljano**, sedaj **Štula 23 (I3e)**, »kjer so straže [Titove vojske] neverjetno dobro streljale«, kot poroča Hiengov prijatelj, pisatelj Saša Vuga. Če je zapornik odprl okno zaradi vročine, so ga ustrelili.

Hiengovi domači so o aretaciji obvestili partizana, sicer pisatelja in dramatika → Vitomila Zupana, ki je s Hiengom

prijateljeval pred vojno. Po informaciji Tarasa Kermaunerja je bil Hieng Zupanu model za Tajsija v romanu *Potovanje na konec pomladi*. Milan Ljubič pa je sporočil Zupanovo verzijo zapornikove rešitve: »[...] partizanski poročnik, napovedovalec Radia OF in takoj po osvoboditvi tudi Radia Ljubljana, se je odpravil v Šentvid po Hienga. V zloščeni škornjih, jahalnih hlačah, z angleško vetrovko, pasom in pištolo ter titovko [partizanska kapa] je deloval imponantno. V Škofovih zavodih je zahteval Andreja Hienga, ki je bil zaprt z domobranci. S stražarji je hodil iz sobe v sobo, stražarji so klicali 'Hieng! Hieng!', dokler se v eni sobi ni oglasil Andrej. Stražar ga je poklical ven in mu naročil, da bo šel s 'tem tovarišem'. Stražarji so se muzali in smehljali, češ, domobranec, sedaj boš pa videl hudiča. Vitomil Zupan je namreč ves čas držal desnico na toku pištole na desnem boku. Zapustila sta Škofove zavode in Šentvid, Zupan je Hienga kot 'svojega jetnika' peljal do Hiengovega doma, kjer mu je zagrozil, da vrže te 'domobranske cunje' v smeti, se preobleče v civil in nekaj časa ne hodi iz hiše.« Zupanova akcija ni bila sumljiva, kajti takrat je v zapor posamič prišlo več partizanov, ki so poiskali vsak »svojega« zapornika, s katerim so imeli »neporavnane račune«, včasih samo zasebne, ga odpeljali in sami z njim obračunali. Po drugi verziji pa je Zupan po svojih zvezah interveniral pri vodstvu slovenskega partizanstva in komunistične revolucije (menda pri Josipu Vidmarju), najbrž z utemeljitvijo, da je Hieng obetaven literarni talent. Vsekakor je Hieng prišel iz zapora, iz katerega so večino jetnikov pokončali v množičnih pobjah v breznihih Kočevskega roga.

Kmalu po vojni so Hienga vpoklicali v jugoslovansko vojsko, spet k topničarjem. Ko je služil v Zagrebu, se mu je mesto priljubilo, sledovi so opazni tudi v njegovem pripovedništvu. V mestu je živela njegova najstarejša sestra z družino, ki jo je obiskoval in si tako lajšal vojaščino. To bi moral najprej služiti dve leti, vendar jo je samo eno, ker so spremenili zakon in vojakom z maturo skrajšali rok na polovico.

Med letoma 1948 in 1952 je v • **Akademiji za igralsko umetnost**, sedaj Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, **Nazorjeva ulica 3 (I4b)**, v podržavljenem delu Franciškanskega samostana, študiral režijo. V *Mladinski reviji*, v letniku 1950/51, je objavil *Študije o nenavadnih značajih*, ki jih je na V. plenumu Centralnega komiteja Komunistične partije v Ljubljani napadel ideolog Boris Zihlerl, kar je povzročilo tudi oblastniške kritike revije. Izrekla sta jih nekdanji krščanski socialist, ki se je med vojno spreobrnil v komunista, Marijan Breclj, in voditelj slovenske komunistične revolucije Boris Kidrič, ki je bil brez kompetentne literarnovedne izobrazbe. Čeprav je bil njegov oče prešernoslovec, ga očitno ni nič naučil o književnosti, sicer ne bi »prevzgajal« slovenske književnosti po svojem stalinističnem ideološkem kopitu. V ideološki debati je Boris Kidrič pribil: »To je popolna zupanščina, tista najbolj bolna zupanščina v človeku. To je, tovariši,

dekadenc v klasičnem smislu, to je kompleten razvrat. Ne gre dopuščati, da se študentovska mladina na tem kviri«. V reviji je torej videl tudi škodljiv vpliv → Vitomila Zupana, ki ga je komunistična oblast imela takrat v ječi. Kidrič pa ni videl »bolnosti« v tem, kar sta on in Kardelj med drugim počela s → Kocbekom in kar je mogoče imenovati »kidričevščina« in »kardeljevščina«. Po teh političnih očitkih je revija prenehala izhajati. Leta 1954 je Hiengovo pripoved, objavljeno v mariborski reviji *Nova obzorja*, obsodil v oblastniškem glasilu *Ljudska pravica* ljubljanski ideolog Lev Modic, s čimer se mariborski komunisti niso strinjali, zato so Ljubljančanu ugovarjali.

Leta 1951 je bil Hieng režiser v Prešernovem gledališču v Kranju, kjer je domnevno tudi prebival in se občasno vračal v Ljubljano. Med letoma 1952 in 1960 je bil režiser v Slovenskem ljudskem gledališču v Celju, kjer je stanoval v sobi gledališkega stolpa. Od leta 1961 je bil samostojni pisatelj, kot režiser je deloval v gledališčih Ljubljane, Maribora in Trsta. Sodeloval je tudi pri različnih filmih; leta 1958 je režiral celovečerni film *Kala* (so-režiser Krešimir Golik).

Sredi leta 1964 je bil med podpisniki *Izjave*, s katero je skupina sodelavcev revije *Sodobnost* (v št. 7a) protestirala proti oblastniški ukinitvi revije *Perspektive* in policijskim ukrepom proti sodelavcem te kritične revije. Zato je komunistična oblast samovoljno odstavila uredništvo *Sodobnosti* in od leta 1965 so *Sodobnost* urejali politično preverjeni uredniški »kadri«. V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Pred Hiengovim priimkom je črtica, ki pomeni, da je bil za oblast ideološko problematičen.

Med letoma 1983 in 1988 je bil umetniški vodja celjskega gledališča; stanoval je v službeni garsonjeri v bloku pri gledališču. Ob koncih tedna se je vračal v Ljubljano, k družini na Bratovševo ploščad 24. Med letoma 1988 in 1990, do upokojitve, pa je bil ravnatelj ljubljanske • **Drame, Erjavčeva cesta 1 (T3)**.

Leta 1961 se je poročil z Bredo Gostič, ki jo je spoznal v celjskem gledališču, kjer je nastopala kot igralka, pozneje pa delala kot napovedovalka v Radiu Ljubljana. Njen stric je bil mednarodno uspešen operni pevec Josip Gostič. Zakoncema sta se rodili hčeri Barbara, režiserka (več let programska direktorica ljubljanske Lutkovnega gledališča,

sedaj direktorica Mestnega gledališča ljubljanskega), poročena je z igralcem Igorjem Samoborjem, in Katarina, pisateljica in docentka na katedri za francosko književnost ljubljanske Filozofske fakultete, poročena je z dr. Markom Marinčičem, profesorju na Oddelku za klasično filozofijo iste fakultete.

Po poroki je Hieng z družino prebival v hiši ženinih staršev v Šiški, • **Podlimbarskega ulica 29 (27g)**, ki je sedaj prezidana in spremenjena. V njej je v tastovem kabinetu, ki je bil deloma ropotarnica, na tako imenovanem stolu »rex« in s pisalnim strojem napisal svoj prvi roman *Gozd in pečina*. Okrog leta 1968, ob rojstvu hčerke Katarine, se je družina preselila v stanovanje na Prule, • **Privoz 3a (27h)**, ki ga je dobil s pomočjo Društva slovenskih pisateljev in njegove predsednice, pisateljice → Mire Mihelič. Približno leta 1977 se je družina preselila za Bežigrad, v stolpnico • **Bratovševa ploščad 24 (27i)**, kjer je Hieng živel do odhoda v bolnišnico leta 1999. Vmes, ko je pisal daljša literarna besedila in je potreboval več miru, je prebival tudi v hiši ženinih sorodnikov na Homcu pri Kamniku.

V povojnih letih je navadno zahajal v • **kavarno Nebotičnik**, sedaj **Štefanova ulica 1 (D7d)** in v kavarno • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, kjer so debate trajale v noč. Tam se je družil predvsem s kiparjem Jakobom Savinškom (ki ga je včasih spremljala njegova družica, igralka in pesnica Mila Kačič), z Dušanom Pirjevcem, (→ Velikonja, → Zupan), pripovednikom Sašem Vugom, pesnikom → Gregorjem Strnišo in hrvaškim režiserjem Dinom Radojevičem. Poleg tega je tesno prijateljeval s publicistom in prevajalcem Herbertom Grünom, ki zaradi resnobnosti ni maral druženja po kavarnah.

Med prebivanjem na Prulah se je veliko sprehajal po Golovcu. Z družino pa je večkrat kosil v • **gostilni Češnovar, Dolenjska cesta**, domnevno **15 (D1č)**, ki so jo podrli ob širitvi ceste; in • **restavraciji Urška, Privoz 11 (D1d)**, sedaj je tam španski kulturni center Aula Cervantes. Ob popoldnevih ali večerih je zahajal »za kakšne tričetrt ure v bife ob Karlovškem mostu. To je majhen, neugleden lokal, napol beznica, kakršnih je Ljubljana nekoč dosti imela, zdaj pa so prava redkost. Tam posedim pri kozarcu vina, preberem časopis in opazujem ljudi, obiskovalci te 'moje kavarne' so zanimivi tipi: sodijo v tisto vegetacijo mestnega življenja, ki ji pravimo 'na robu socialne sredine', 'iztirjenost' ali 'bližina podzemlja'. Potem se vrnem domov, se posvetim družinskemu življenju, berem ali kaj podobnega.« V tem času so ga v prulskem stanovanju obiskovali sodelavci in prijatelji, predvsem dramaturg Lojze Filipič (dramaturg celjskega gledališča, ljubljanske Drame in Mestnega gledališča ljubljanskega; naredil samomor), ravnatelj ljubljanske Drame in mnogih slovenskih gledališč Bojan Štih, dramaturg Borut Trekman in filmski režiser Matjaž Klopčič.

Med prebivanjem za Bežigradom je med popoldanskimi ali večernimi sprehodi zahajal, navadno na dva deci rebule, v • **gostilno Pri ruskem carju**, sedaj **Dunajska**

cesta 271 (D1s), gostilno Angelca, ob isti cesti, ter bife na Bratovševi ploščadi in v Montano v Bratov Kunovarjev ulici. S prijatelji se je raje družil doma. Pogosto sta ga obiskovala Trekman in Klopčič, pa tudi dramaturg, kritik in literarni zgodovinar dr. Lado Kralj, sin → Vladimirja Kralja. Nadaljevali so se stiki z Vugom, saj sta se obiskovali tudi obe družini. Hieng je vsako poletje obiskoval Vuga v njegovem domu na Mostu na Soči. V zadnjih letih pred smrtjo je Hieng spet pogosteje zahajal v mestno središče, predvsem v kavarno Union, kjer se je skoraj redno srečeval z Vugom, pogosto tudi z urednikom Mladinske knjige Aleksandrom Zornom. Včasih je zavil k • **Zlati ladjici, Jurčičev trg 1 (D1u')**, kjer se je večkrat srečal s pisateljem Dušanom Mercem. Leta 1995 je postal izredni član • **SAZU, Novi trg 3 (A)**.

Umril je v bolniškem oddelku • **Doma starejših občanov Kolezija, Kopaljska ulica 10 (27j)** za rakom na prostati. Pokopali so ga na • **Žalah (P4)**, grob: zid B/D/4. Fotografija rodbinskega nagrobnika je objavljena v knjigi M. Piškur: *Ljubljanske Žale*, str. 221.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

Čarodej (roman, 1976).

Nagrade: Prešernovega sklada (1967), Župančičeva (1971), Prešernova (1988), Kresnik (1994).

LIT.: Andrej Hieng: *Ahac, Campanella in sanje. Nekaj spominov*. V: Dušan Pirjevec. Uredil Rudi Šeligo. Ljubljana 1998 (zbirka Interpretacije, 7), str. 301–313. – Milan Ljubič: *pismo Alenki Puhar*, 20. 2. 2013 [posredovala ga je naslovljenka]. – Katarina Marinčič: *pismo*, 14. 2. 2012. – Pogovor s Sašem Vugom, 27. 3. 2012. – Saša Vuga: *Andrej Hieng 1925–2000*. Delo 42, 25. 1. 2000, št. 20, str. 11 [nekrolog].

28. TOMAŽ HREN (1560, Ljubljana – 1630, Gornji grad) [I]

Latinski verzifikator in pisec nabožnega slovstva. Ljubljanski knezoškof.

Iz pomembne meščanske rodbine v deželi Kranjski, katere člani so prebivali tudi v Ljubljani. Njegov oče Leonhard Hren (Chrön) je bil protestant, sicer pa mestni sodnik, župan, zastopnik občine v stanovskem deželnem odboru in lastnik fužin na Jesenicah. Leta 1565 se je pridružil ljubljanskim meščanom, ki so intervenirali pri deželnem knezu v → Trubarjev prid. V zakonu so se mu rodili štirje otroci, ki so prešli v katoliško vero, on pa je do smrti ostal luteranec. Tomaž je bil rojen v hiši • **Mestni trg 10 (28a)**, na kateri je še ohranjena stara številka X. Stric Gašper Žitnik ga je vzel k sebi na Dunaj, pred kugo pa ga je za tri leta spravil v admontski samostan in ga poslal študirat v jezuitske šole v Gradec, kjer se je humanistično izobrazil. Ni nameraval postati duhovnik, pač pa je hotel študirati pravo v Padovi. Leta 1586 je po vrnitvi v Ljubljano zbolel na smrt, po nepričakovani ozdravitvi je odšel v Gradec študirat teologijo. Leta 1588 je postal duhovnik.

Nadvojvoda Karel ga je istega leta prezentiral za ljubljanskega kanonika (ta položaj je pred njim zasedal → Trubar),

deloval je tudi kot stolni pridigar in stolni dekan. Po smrti ljubljanskega škofa Tavčarja ga je nadvojvoda Ferdinand imenoval za novega, devetega ljubljanskega škofa; posvetili so ga leta 1599. To je povzročilo dolgotrajno sovraštvo pri tekmečih in njihove spletke proti Hrenu, ki so se stopnjevale v očitke o njegovem incestnem razmerju s sestro Uršulo in povzročile preiskave. Rovarjenje je povzročalo tudi Ferdinandovo imenovanje Hrena za notranjeavstrijskega namestnika v Gradcu. Zato je bil njegov visoki cerkveni in posvetni položaj težak in negotov; pogosto so mu pretile cerkvene kazni.

Rekatolizacija je bila po augsburškem verskem miru državna zadeva, zato jo je Hren moral izvesti kot vladarjev podložnik. Nadvojvoda Ferdinand ga je namreč postavil tudi na čelo reformacijske komisije za Kranjsko. Slovenska protireformacija, ki je trajala med letoma 1600 in 1603, je bila v primerjavi s tistima v Franciji in na Nemškem med blagimi, saj ni bilo smrtnih žrtev. Protestantsko plemstvo se je izselilo. V poročilih je Hren navajal, da je dal porušiti več protestantskih molilnic, izkopati več trupel protestantov iz katoliških cerkev, eno dal vreči v Ljubljano in dal sežgati veliko protestantskih knjig nasproti današnjega Magistrata. Hren knjigam ni nasprotoval iz jezikovnih razlogov, ampak samo iz verskih.

V skladu s tridentinskim koncilom je izvajal katoliško prenavo. Pridigal je v slovenščini in pri obredih prepeval z verniki slovenske cerkvene pesmi. Na njegovo naklonjenost slovenščini kaže sprejetje odloka o sklepanju zakonov v latinskem, nemškem in slovenskem jeziku leta 1604. Prizadeval si je, da bi v Ljubljani ustanovili tiskarno, v kateri bi tiskali knjige v slovenščini (»v večjo čast našega jezika«), vendar je mestne oblasti zaradi pomanjkanja denarja in premajhnega zanimanja niso. Zasnoval je tudi program nabožnega slovstva (cerkvena pesmarica, prevod dveh katekizmov), toda od vsega je v Gradcu izšla v slovenščini samo knjiga *Evangelia inu Lystuvi* (1613). Pripravil jo je z jezuitom Janezom Čandkom, se naslonil na Dalmatinovo jezikovno normo in tako poskrbel, da se je nadaljevalo protestantsko izhodišče. Naklada je znašala 3000 izvodov, stroške tiska je plačal Hren. V njegovi zapuščini so se ohranili večinoma latinski rokopisi in koledarji, ki so pomembni dokumenti o takratni dobi, in več latinskih pridig, ki pričajo o tradiciji retorske proze na Slovenskem. Ohranjeni zvezek mladostnih latinskih pesmi *Libellus poematum* pa priča o njegovi izobraženosti in literarnih ambicijah. Njegov latinski rokopisni spis *Memoriale scribendorum ad reverendissimum episcopum Seccoviensem* (Memorial o zadevah, ki jih je treba popisati za prečastitega sekovskega škofa, najbrž konec leta 1605) spada med zarodke slovenske literarne zgodovine.

V Ljubljani je stanoval v **škofijski palači**, sedanji • **Ciril-Methodov trg 4 (28b)**, pri stolnici, večinoma pa je prebival v Gornjem Gradu, v rezidenci ljubljanskih škofov, kjer je umrl in je tudi pokopan.

Prvotni napis na **• talni plošči nasproti Magistrata (28c)**, ki je omenjal sežig protestantskih knjig, je bil glede na ohranjene dokumente zavajajoč glede jezika, števila in datuma sežganih knjig. Nekateri viri sicer omenjajo, da je bilo knjig za več »vozov«, vendar ni znano, kakšni in kako veliki so bili niti koliko knjig je bilo na vsakem. Slovenski kraji so bili takrat še manjši kot danes, vsi prebivalci niso bili protestanti, pa tudi naklade knjig so redko presegle več tisoč izvodov. Najverjetneje je res zgorelo za nekaj vozov knjig, in sicer več sto, gotovo pa ne več tisoč zvezkov. Večinoma so bile luteranske, nemške in latinske, približno deset odstotkov je bilo slovenskih, med katerimi so prevladovale Trubarjeve. Ta je bil edini slovenski avtor, ki je bil leta 1596 uvrščen na *Index librorum prohibitorum*, ki je veljal v času rekatolizacije Notranje Avstrije, v katero je takrat spadala tudi Ljubljana. Slovenske in drugojezične knjige slovenskih protestantov, ki niso bile na indeksu in niso imele teološke vsebine, niso bile sporne. Zato → Bohoričeva slovnica ni bila ogrožena, prav tako tudi ne → Dalmatinova *Biblija*, ki je bila pogojno dovoljena, saj je po Pravilih indeksa ljubljanski škof dovolil posameznim proslcem, da so jo smeli uporabljati.

Na pobudo skupine strokovnjakov sta Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in Mestna občina Ljubljana leta 2013 talno ploščo nasproti Magistrata zamenjala, vendar k odkritju nove plošče nista povabila nikogar od teh strokovnjakov. Prav tako sta brez njih oblikovala končno besedilo, ki je sedaj v skladu s podatki iz ohranjenih dokumentov. Upati je, da bo občina postavila spominsko ploščo tudi nekaj metrov stran, na Krisperjevo hišo, v kateri je delovala Državna založba Slovenije, vogalna stavba Mestni trg 26 in Stritarjeva ulica 3. V njej je v sezoni 1881/82 stanoval tudi znameniti dirigent in svetovno znani skladatelj Gustav Mahler (1860–1911). Ta ima sicer na pročelju Krisperjeve hiše doprni kip, takšnega tudi v avli Slovenske filharmonije in spomenik na Dvornem trgu, ni pa po tem vrhunskem skladatelju poimenovana nobena ljubljanska ulica, kakor je po Beethovnu in Dvořaku, ki nista nikoli živela niti delala v Ljubljani. V Državni založbi Slovenije so se zgodili mnogi primeri kršenja ustvarjalne svobode. Nekaj značilnih: Pri tej založbi je sicer izšel → Kocbekov partizanski dnevnik *Tovarišija* (1949), toda komunistični oblastniki so izsilili besedilne spremembe. Leta 1958 so preprečili, da bi pri tej založbi izšlo nadaljevanje dnevnika, *Listina* (takrat še ni bilo fotokopirnih strojev, zato so morali v založbi najprej pretipkati več izvodov teksta za skrivne cenzorje). Direktor založbe Ivan Bratko pa je napisal odklonilno ideološko oceno Kocbekovega dela za tiste v oblastniških krogih, ki zaradi omejenega števila tipkopisnih kopij niso dobili svojega izvoda spornega teksta. Oblastniki so hoteli vsiliti objavo Bratkove ocene reviji *Sodobnost*, ki jo je izdajala ista založba, toda uredniški odbor revije je zavrnil objavo anateme knjige, ki še ni izšla. Pri tej založbi so tudi preprečili izid Koblarjeve monografije o → Simonu Gregorčiču. V tej

založbi je štiri leta delovalo uredništvo literarne revije *Perspektive*, ki jo je leta 1964 komunistična oblast nasilno zatrla, in uredništvo literarne revije *Sodobnost*, ki ga je oblast zaradi solidarne *Izjave* (1964, št. 7a te revije) v podporo *Perspektivam* odstavila; od leta 1965 so *Sodobnost* urejali politično preverjeni uredniški »kadri«. Ta založba je po dovoljenju komunističnih oblastnikov najprej smela izdati leta 1966 → Balantičevo pesniško zbirko, toda ti so se po njenem natisu premislili in prodajo prepovedali; skoraj celotno naklado zbirke so dali odpeljati v papirnico Vevče, kjer so jo uničili.

Upati je tudi, da bo Mestna občina Ljubljana s tolikšno vnemo, kolikršno je pokazala pri plošči o uničevanju protestantskih knjig, postavila spominske plošče tudi pred ljubljanskimi stavbami (ali na njih), iz katerih je komunistični sistem v primerjavi z vsemi političnimi sistemi, v katerih so doslej živeli Slovenci, najbolj škodoval slovenski književnosti, preganjal njene ustvarjalce in zatiral ustvarjalno svobodo: pred nekdanjim »Centralnim komitejem Zveze komunistov Slovenije« v Tomšičevi ulici 5 (stavba nasproti Tomšičeve ulice 6, sedaj brez hišne številke, ker so jo pridružili parlamentu), pred nekdanjo transmisijo tega komiteja, »Socialistično zvezo delovnega ljudstva Slovenije« v Komenskega ulici 7, pred sodno palačo v Tavčarjevi ulici 9, pred policijske stavbe, zapore in nekdanja ljubljanska delovna taborišča. V teh stavbah niso postali žrtve totalitarnega režima samo mnogi književniki (npr. → Kocbek, → Mrzel, → Strniša, → Zajc, → Zupan), ampak tudi večje skupine drugih ljudi (npr. »dachauski« in drugi inscenirani sodni procesi, skrivne aretacije in skrivno odvažanje ljudi v koncentracijsko taborišče Goli otok). Poleg tega je komunistična oblast leta 1945 izdala tudi svoj seznam prepovedanih knjig, med katere je pozneje uvrščala nove zanjo sporne knjige (→ Kocbek) in revije. Oblast, ki se je v XX. stoletju razglašala za »najnaprednejšo« v slovenski zgodovini, je bila po svoji represiji doslej najbolj nazadnjaška, zato si »zasluži« spominske plošče, ki bodo na to opozarjale.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Križ na Ambroževem trgu, postavljen leta 1622 ob 25-letnici Hrenovega škofovanja (kopija, izvirnik v Mestnem muzeju). Hrenova ulica se ne imenuje po njem, pač pa je »ljudsko poimenovanje« nekdanje predmestne ulice;
- Tine Kos: *Tomaž Hren*, kip na severni steni stolnice; isti kipar: *Škof Tomaž Hren* (1913, mavec; likovna zbirka Mestnega muzeja Ljubljana).

LIT.: Kajetan Gantar: *Ob štiristoletnici Hrenove latinske pesniške zbirke*. V: Antični temelji naše sodobnosti. Ljubljana 1987 [zbornik predavanj], str. 42–53. – Isti: *Hrenova mladostna pesniška zbirka. Latinska verzifikacija med humanizmom in barokom*. V: Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana 1989 [zbornik predavanj], str. 89–98. – *Hrenov simpozij v Rimu*. Uredil Edo Škulj. Celje 1998 [zbornik predavanj]. – Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: *O slovs-tvu na Kranjskem*. Znanstvenokritična izdaja. Uredil Luka Vidmar.

Ljubljana 2009. – Luka Vidmar: *Ljubljanski škofjski duhovniki kot pisci latinskih in nemških del v dobi baroka in razsvetljenstva*. V: Ljubljanska škofija: 550 let. Zbral in uredil France M. Dolinar. Ljubljana 2011, str. 437–456. – Isti: *Prepovedane knjige na Kranjskem od indeksa Pavla IV. (1559) do indeksa Pija VI. (1786): »Libri prohibiti« v Semeniški knjižnici*. V: Svetovne književnosti in obrobja. Uredil Marko Juvan. Ljubljana 2012 (zbirka Studia litteraria). – Isti: *Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601: med zgodovino in mitom*. Kronika 61, 2013, št. 2, str. 189–216.

29. IVAN HRIBOVŠEK (1923, Radovljica – 1945, najverjetneje Teharje ali okolica) [VIII]

Pesnik in prevajalec. Avtor zbirke *Pesmi* in prevoda Sofoklejeve *Antigone*.

Prvorojenec Janeza Hribovska, ki je bil najprej orožnik, potem pa uradnik na sodišču, v njegovem drugem zakonu (prva žena mu je umrla) z Marijo Erman. V tem zakonu so se mu rodili še drugi sin France ter hčeri Lojzka in Pavla. Po očetovi zgodnji smrti se je družina preživljala z majhno kmetijo, ki je veljala za bajtarsko in je takrat stala zunaj Radovljice.

Leta 1934 je Hribovšek po odlično opravljeni osnovni šoli v rojstnem kraju postal dijak • **Škofjske klasične gimnazije v Šentvidu nad Ljubljano**, sedaj **Štula 23 (I3e)**, kjer sta slovenščino poučevala profesorja in jezikoslovca Anton Breznik in Jakob Šolar, ki je bil leta 1952 na stalinstičnem sodnem procesu obsojen na deset let strogega zapora. Hribovšek je v tamkajšnjem vzornem, dobro urejenem, toda strogem internatu tudi stanoval. Starše je smel obiskati le dvakrat na leto, sicer pa so ga ti lahko obiskovali vsako nedeljo, kar se zaradi revščine ni dogajalo. Bil je miren in priden dijak, zato ni imel z učenjem niti z disciplino v zavodu nobenih težav. Zaradi očetove smrti v drugem gimnazijskem razredu je zgodaj začel skrbeti za dom in med počitnicami kljub šibki telesni konstituciji opravljal kmečka dela. Zavod je bil dobro urejen, zato so gojenci lahko delovali v pevskem zboru, orkestru, v kulturnem društvu Palestra ter v rokopisnih literarnih glasilih *Jutranja zarja* za nižješolce in *Domače vaje* za višješolce. Pri petnajstih letih, okrog leta 1937, je že sodeloval s pesmimi v *Jutranji zarji*, naslednje leto pa v *Domačih vajah*. Te sta urejala starejša gimnazijca Janez Remic in Jože Brejc (po II. svetovni vojni je sprejel priimek Javoršek), ki sta opazila Hribovškovo pesniško nadarjenost. Mentor mladih književnikov je bil priljubljeni profesor Šolar, ki je bil povezan s pesnikom in krščanskim socialistom → Edvardom Kocbekom, čigar poezija in ideje so pritegnile tudi Hribovska. Postal je naročnik njegove revije *Dejanje*. Leta 1939 mu je tiskano pesem objavila ljubljanska dijaška revija *Mentor*, hkrati pa je nastopal z referati iz slovenske književnosti v literarnem krožku društva Palestra.

V šolskih počitnicah leta 1939 se je seznanil z razgledano Anico Resman iz radovljiške trgovske družine, ki je

končala zasebno nižjo srednjo šolo v ljubljanskem • **zavodu Lichtenturn, Poljanska cesta 22 (V6)**, sedaj blizu **Zdravstvena pot 10** (po II. svetovni vojni do približno leta 1983 je bil tam Dom Anice Černejeve; → Zofka Kveder, → Dane Zajc), potem pa obiskovala trgovsko akademijo na Dunaju in imela posluš za književnost. Po nemški zasedbi Avstrije se je vrnila domov in želela na učiteljsiše, vendar se to ni zgodilo. Postala je njegova vélika, toda enostranska in tragična ljubezen, saj je bil zanjo samo cenjen prijatelj in pesnik, ki ji je posvetil svojo prvo rokopisno pesniško zbirko. Konec istega leta je zbolel za davico in bil nekaj časa, že drugič, v • **bolnišnici, med Zaloško cesto in Ljubljanico (B2)**, potem v domači negi, zato je bil v šentviški gimnaziji odsoten. Tam se je začela med dijaki tudi nazorska diferenciacija, saj se je precej dijakov navduševalo za Kocbekove ideje in bralo njegovo revijo, ki v zavodu ni bila dovoljena. Precej dijakov, med njimi je bil tudi Jože Brejc, s katerim se je Hribovšek zblížal, je zato šolanje nadaljevalo v • **klasični gimnaziji v Ljubljani, Vorančeva ulica 8 (I3č)**, sedanja Osnovna šola Prežihovega Voranca. Čeprav je tudi Hribovska Kocbek pritegoval, je iz šentviške gimnazije in njenega zavoda odšel na omenjeno klasično gimnazijo predvsem zaradi živahnega mlajšega brata Franceta, ki je moral šentviški zavod zapustiti zaradi nediscipline. Toda ljubljanska klasična gimnazija je Hribovska jeseni 1940 strokovno in človeško razočarala, saj je bila kakovost pouka slabša kot v Šentvidu, tesnejših stikov z novimi sošolci ni mogel navezati, saj je bil v razredu novinec in povrhu zadržane narave.

Njegovo sodelovanje s Kocbekovim krogom se je krepi, saj ga je Brejc pritegnil, da je poleti sodeloval s predavanjem na študijskih dnevih tega kroga in nekaterih levičarjev na Trški gori pri Krškem, v »zidanici« staršev ljubljanskega krščanskega socialista Janeza Stanovnika, ki je med II. svetovno vojno postal komunist in po njej politik Titove Jugoslavije. Gostitelj je Hribovsku tudi pomagal iskati sobo v Ljubljani. Od sredine septembra tega leta je Hribovšek kot podnajemnik stanoval na • **Emonski cesti 10a (29a)**, pri družini Pelan, lastnik hiše pa je bil dr. Fakin; sedaj te hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana hiša št. 10. Kocbek je Hribovsku objavil dve pesmi v *Dejanju*, kar je pomenilo uspešen vstop v literarno življenje z eno osrednjih slovenskih literarnih revij. V klasični gimnaziji je ostal zadržan, toda blestel je z znanjem latinščine. Ni se družil z mladimi gimnazijskimi literati, pač pa s skupino katoliških, bolj levo usmerjenih izobražencev, ki so se tedensko zbirali v • **Delavski zbornici, Miklošičeva cesta 28 (29b)**, sedanja Kinoteka, prebirali literarne, filozofske, sociološke in politične sestavke ter debatirali. Vanjo ga je pripeljal Brejc.

Ob začetku II. svetovne vojne, aprila 1941, so ljubljanske šole zaprli, zato se je Hribovšek odpeljal domov. Maja se je vrnil v Ljubljano in junija končal sedmi gimnazijski razred, dobil zaradi italijanske okupacije mesta dvojezično

spričevalo in se vrnil domov. Jeseni ni bila na Gorenjskem, v nemški okupacijski coni, dovoljena nobena slovenska šola več. Leta 1942 se je od doma vozil z vlakom v novo nemško gimnazijo v Kranju, kjer je moral kot vsi slovenski dijaki ponavljati prejšnji razred zaradi obveznega izboljšanja znanja nemškega jezika. Kot krščanski socialist je začel v Radovljici sodelovati v protiokupatorskem gibanju in nekaj časa urejal ilegalni list. Jeseni 1942 so Nemci gimnazijo v Kranju zaprli, zato je šolanje nadaljeval v Beljaku, kjer je tudi stanoval in naprej sodeloval z odporniškim gibanjem. Po maturi v začetku leta 1943 je odšel na Dunaj študirat klasično filologijo, kjer je že bil Janez Remic, s katerim sta se spoprijateljila. Izdajala sta *Dunajske Domače vaje*. Jeseni 1943 se ni smel več vpisati, ker je bil vojaški obveznik. Da bi se izognil nemški mobilizaciji, je begal med Dunajem in Radovljico. Izvedel je za partizansko nasilje nad civilisti na Dolenjskem, kar ga je, deloma tudi zaradi smrti Remičevega očeta ob partizanski rekviziciji, odvrnilo od vstopa v partizanske vrste. Ko se ni mogel več izogniti mobilizaciji v nemško vojsko, s komunistično revolucijo po sovjetskem vzoru pod krinko partizanskega boja proti okupatorju pa se ni strinjal, se je konec leta 1944 pridružil gorenjski domobranski enoti, tako kot brat France. Tega so partizani spomladi 1945, pred koncem vojne, ustrelili. Hkrati je Hribovšek intenzivno pripravljaval končno verzijo svoje pesniške zbirke, saj je dobil informacije o objavah slovenskih knjig v okupirani Ljubljani, zato je najbrž mislil na tamkajšnji natis zbirke.

Ob koncu vojne se je z domobranci in begunci umaknil pred maščevanjem vojnih zmagovalcev na Koroško. Toda Angleži, ki so zasedli Koroško, so ga z množico domobrancev vrnili prek Pliberka partizanom oziroma Titovi vojski. Ta ga je odvedla v koncentracijsko taborišče Teharje, kjer so jetnike na različne načine mučili (med drugim tako, da je slovenski vojak prisilil slovenskega jetnika, da je moral pojesti svoj iztrebek). Tam ga je srečal slikar, poznejši likovni teoretik, zgodovinar in profesor ljubljanske Likovne akademije Marijan Tršar (→ France Balantič), potem ni o Hribovšku več sledu. Izginil je v množičnih pobojih bodisi pri Teharjah bodisi so njegovo truplo ali celo še živega vrgli v enega od opuščenih rudniških rogov Hrastniškega hriba v Zasavju ali v Hudo jamo. V svojih pesmih je napovedal, da ga bodo živega zasuli.

Za tisk urejen rokopis pesniške zbirke je pred koncem vojne izročil v varstvo Anici Resman, ki jo je kljub povojnemu nasilju zmagovalcev do nje rešila in omogočila njen knjižni natis v uredništvu Tineta Debeljaka (→ F. Balantič) leta 1965 v Buenos Airesu. Zato knjiga ni smela do konca komunističnega režima legalno v Slovenijo, čeprav ni v njej nobenih političnih pesmi, saj je Hribovškova poezija dvignjena nad sleherno propagando. O pripravi argentinske objave (brez pesnikovega imena) je v Sloveniji poročal slikar Jože Ciuha v potopisu *Pogovori s tišino* (1967). Po izidu je zbirka začela tihotapsko kapljati

v Slovenijo, v kateri Hribovšek kot pesnik ni niti v literarnih niti v literarnozgodovinskih krogih obstajal.

Hribovškovo zbirko je v tujini odkril Jože Brejc (takrat že s priimkom Javoršek). Od obeh pesnikovih sester (Lojzka je po izgubi bratov skrbela v Radovljici za kmetijo, najmlajša Pavla pa je po II. svetovni vojni v strahu pred komunističnim nasiljem emigrirala v Argentino) je iz Ljubljane hotel dobiti dovoljenje, da bi Hribovškove pesmi objavil s svojim komentarjem v Sloveniji. Toda sestri sta se zavedali slovenskih političnih razmer in dvomili o Javorškovem namenu, zato do objave ni prišlo. Javoršek je namreč takrat javno napadal Kocbeka, kar je oblast veselilo, saj je želela medvojnega zaveznika čim bolj onemogočiti, (literarno) javnost pa čudilo, saj je bilo znano, da je Javoršek zlasti med II. svetovno vojno, v partizanih, s Kocbekom tesno sodeloval. Ni bilo pa še znano, da je Javoršek tudi oskrboval s podatki o Kocbeku policijo. Javoršek je kmalu napadel še mrtvega Hribovška. Toda uredniki različnih antologij so začeli Hribovškove pesmi uvrščati v izbore najboljših slovenskih pesmi: Jože Kastelic, Drago Šega in Cene Vipotnik: *Živi Orfej* (Ljubljana, 1970), Tomaž Brejc in Tomaž Šalamun: *57 pesmi od Murna do Hanžka* (Maribor, 1970; urednika sta prva objavila v Sloveniji tudi Hribovškov vrhunski sonet *Jabolko na mizi*, ki je deloval magično), klasični filolog in univerzitetni profesor dr. Kajetan Gantar Hribovškov prevod latinske pesmi v knjigo *Katul* (Ljubljana, 1974), France Vodnik: *Slovenska religiozna lirika* (Celje, 1980), → Tone Pavček: *Tristo ljubezenskih* (Ljubljana, 1986). Natančnejši biografski podatki o pesniku v teh antologijah niso bili objavljeni, toda izbrane pesmi so tudi brez konteksta vzbujale pozornost pesniških sladokuscev.

Hribovšek je bil v Sloveniji samostojno predstavljen leta 1990, ko je njegova zbirka *Pesmi*, kakor jo je sam pripravil, izšla v uredništvu literarnega zgodovinarja Franceta Pibernika pri • **Cankarjevi založbi, Hribarjevo nabrežje 13 (29c)**, katere glavni urednik je bil Tone Pavček. Leta 1994 sta • **SAZU, Novi trg 3 (A)** ter **Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU**, ki je takrat deloval v isti stavbi, priredila v veliki dvorani SAZU strokovno posvetovanje *Poezija Franceta Balantiča in Ivana Hribovška v slovenskem kulturnem prostoru*. Prispevki so istega leta izšli v posebnem zborniku.

Upodobitve Ljubljane:

pesniški cikel *Iz bolnice 1-2*.

LIT.: *Balantičev in Hribovškov zbornik*. Uredil Marjan Dolgan. Ljubljana – Celje 1994. – Janko Kos: *Novi pogledi na slovensko literaturo. Živi in mrtvi*. Sodobnost 40, 1992, št. 4, str. 355–360. – Isti: *Hribovškova poezija včeraj in danes*. Glasnik Slovenske matice 29/31, 2005/2007, št. 1/3, str. 178–184. – France Pibernik: *Hribovškova poezija v usodnosti časa*. Glasnik Slovenske matice 29/31, 2005/2007, št. 1/3, str. 168–177. – Isti: *Ivan Hribovšek. Življenjska in pesniška pot*. Ljubljana 2010. – Pogovor s Francetom Pibernikom, 15. 9. 2012. – Marijan Tršar: *Dotik smrti. Zagreb 1941, Gonars 1942, Teharje 1945*. Ljubljana 2000.

30. JANEZ JALEN (1891, Rodine – 1966, Ljubno) [VI]

Pripovednik in dramatik. Duhovnik. Avtor povesti *Bobri* in *Ovčar Marko* (prvi del trilogije *Vozarji*).

Najmlajši od desetih otrok iz gorenjske kmečke družine. Po dveh razredih osnovne šole na Breznici so ga zaradi nadarjenosti poslali v Ljubljano, kjer je med letoma 1900 in 1903 hodil v • **Marijanišču**, sedanja **Poljanska cesta 26 (V3)** (po II. svetovni vojni podržavljeno in preimenovano v Dom Ivana Cankarja), v višje razrede osnovne šole. V • **gimnaziji**, sedanja **Prežihova ulica 8 (I3č)**, v poslopju je sedaj Osnovna šola Prežihovega Voranca, je zaradi neznanja nemščine in latinščine padel, zato ga je njegov podpornik, župnik iz Breznice, prešolal na gimnazijo v Kranju, kjer je postal uspešen dijak. Glavni vzrok za duhovniški poklic je bila njegova zmotna domneva, da mu bo ta poklic omogočal najbolj intenzivno ukvarjanje s književnostjo. Leta 1912 je vstopil v ljubljansko bogoslovje, v • **semenišču**, sedaj **Dolničarjeva ulica 4 (V2)**, kjer je imel zaradi svoje družabnosti in kartanja kljub štipendiji denarne zadrege. Poleg tega se je zagledal v sestrično starejšega semeniščnika, Karlo Bulovec, poznejšo slikarko, kiparko in ženo dramatika → Ivana Mraka, s katero je zahajal v gore. Uveljavil se je kot dober govornik. V bogoslovju je vodil literarni krožek, ki se je povezal z dr. → Izidorjem Cankarjem, in imel stike z nekaterimi slovenskimi študenti na Dunaju, zbranimi okrog dijaške revije *Zora*. Po začetku I. svetovne vojne so ga vpoklicali v • **vojaško rezervno bolnišnico**, ki so jo uredili v **dekliškem internatu Mestnega dekliškega liceja** v stavbi Mladika, **Prešernova cesta 25 (V7)**, sedanje Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, vendar se je kmalu smel spet vrniti v bogoslovje. Leta 1915 je postal duhovnik in kaplan v Bohinju, v težavnem zaledju soške fronte. Leta 1917 je postal vojaški kurat v Gradcu, potem so ga kazensko prestavili v vojaško taborišče Lebring.

Po I. svetovni vojni je služboval v različnih krajih in želel priti zaradi literarnih načrtov v Ljubljano. V letu 1920 so ga prestavili v ljubljansko Trnovo (→ France Prešeren, → Izidor Cankar), kjer je nekaj časa stanoval pri župniku in pisatelju → Finžgarju v • **trnovskem župnišču**, sedaj **Kolezijska ulica 1 (30a)**, in dobil zaposlitev šolskega kateheta. Toda bolj kot poučevanje verouka v šolah, ga je zanimala dramatika. Zato se je povezal s Prosvetno zvezo, v njej pa z Zvezo dramatičnih odsekov in ljubljanskim Ljudskim odrom, ki je uprizarjal ljudske igre v • **Prosvetnem domu**, sedanja **Zaloška cesta 87 (30b)**. Omenjeno zvezo je nekaj časa tudi vodil. Med letoma 1920 in 1924 je na • **Filozofski fakulteti**, ki je delovala v Deželnem dvorcu izpred I. svetovne vojne (sedaj sedež ljubljanske univerze), **Kongresni trg 12 (I4a)** redno študiral umetnostno zgodovino, kjer je med drugim poslušal predavanja Izidorja Cankarja. Študija ni dokončal. Leta 1922 ga je Mestni šolski svet tudi uradno imenoval za stalnega kateheta

v • **IV. Mestni deški šoli, Zaloška cesta 49 (I1f)**, sedanja Gimnazija Moste, in v • **Ljudski šoli Barje, Izanska cesta 303 (I1g)** (vogal s Peruzzijevo ulico, v stavbi ni več šole). Toda služba mu ni dopuščala dovolj časa za pisanje dramskih del, ki so bila takrat njegov glavni literarni cilj, zato so nastajale napetosti med njim in inšpekcijo, saj mu je očitala slabo poučevanje. V spore s cerkvenimi krogi se je zapletel tudi zato, ker ni redno plačeval stanarine za prebivanje v • **stolnem župnišču**, Semeniška ulica 2/II, sedaj **Dolničarjeva ulica 1 (30c)**. O sebi je menil: »Trd Gorenjec sem, nič drugega.«

Leta 1924 mu je • **Drama Narodnega gledališča, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, v katerem je bil dramaturg → Oton Župančič, uspešno uprizorilo dramo *Dom*, ki je doživela knjižni natis in postala del repertoarja prosvetnih odrov. V prostem času se je rad gibal v posvetnih krogih, tudi v literarnih, ki so se zbirali po kavarnah. Leta 1927 ga je Finžgar kot urednik revije *Mladika* zaprosil, naj zanjo napiše povest. Jalen je v šoli izprosil »bolniški dopust« in napisal *Ovčarja Marka*, ki je takoj pritegnil bralce. Ker so se spori zaradi njegovega poučevanja verouka v šoli nadaljevali, ga je opustil in bil leta 1931 postavljen za honorarnega duhovnika v • **državni bolnišnici za duševne bolezni**, sedaj Psihiatrična klinika, **Studenec 48 (B4)**, kjer je tudi stanoval. Že naslednje leto je to službo izgubil, ker se v času diktature jugoslovanskega kralja Aleksandra ni hotel udeležiti volitev.

Brez službe in dohodkov se je odzval povabilu snemalca Metoda Badjure, naj sodeluje kot scenarist pri nemem igranem filmu *Triglavske strmine*, ki ga je režiral Ferdo Delak. Ta se je spomladi 1932 v • **kavarni hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, srečal z Jalnom, ki je bil vnet gornik in tudi plezalec. Jalen je napisal scenarij in sodeloval pri snemanju. Premiera filma je bila decembra istega leta v • **kinematografu Ljubljanski dvor, Kolodvorska ulica 13 (30č)**. Leta 1933 je dosegel predčasno upokožitev. Za lažje preživljanje so mu dodelili mesto župniškega upravitelja v Notranjih Goricah pri Ljubljani. Ker je upokojevanje trajalo dolgo, se je znašel v finančni stiski in se zadolžil. Poleg tega je rad javno zabavljajl čez državo in njenega kralja, zato se je moral zagovarjati pred • **Deželnim sodiščem, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**, policija mu je odredila tudi denarno kazen. • **Kraljevska banska uprava Dravske banovine**, sedanja palača predsednika Republike Slovenije, **Prešernova cesta 8 (U3)**, ga je po pritožbi oprostila. V spor se je zapletel tudi z ljubljansko založbo Jugoslovanska knjigarna zaradi naročenih in prevzetih, toda neplačanih knjig.

V Notranjih Goricah se je čutil odmaknjen od kulture in literarnega središča, zato se je leta 1937 kljub neporavnanim dolgovom vrnil v Ljubljano. Kot najemnik se je naselil v • **Rožni dolini, Cesta X, št. 31 (30d)**, v leseno vrtno hišico. Spet je obiskoval Unionsko klet istoimenskega hotela, kjer so se zbirale literarne skupine. Leta 1939 mu je banov namestnik (in književnik) dr. → Stanko

Majcen sporočil, da je za povest *Cvetkova Cilka* dobil denarno nagrado kraljevske banske uprave, s katero je lahko plačal vsaj nekatere dolgove. Leta 1941 je dobil za novelistično zbirko *Previsi* literarno nagrado • **Mestne občine ljubljanske, Magistrat, Mestni trg 1 (U2)**, neuradno imenovano Prešernova nagrada, ker so jo podeljevali ob obletnici pesnikove smrti.

Po začetku II. svetovne vojne pa je v Ljubljani kot prvi zvezek množične in priljubljene Slovenčeve knjižnice izšla povest *Trop brez zvoncev*, ki so jo takoj razprodali. II. svetovno vojno je preživel v Ljubljani. Leta 1941 mu je ljubljanska Drama spet uprizorila igro *Dom*. V začetku leta 1942 ga je takratni ljubljanski župan dr. Jure Adlešič obvestil, da mu je komisija, katere član je bil kljub »kulturnemu molku« tudi Josip Vidmar, podelila za povest *Trop brez zvoncev* literarno nagrado Mestne občine ljubljanske. Jalen »kulturnega molka«, ki ga je zapovedala OF pod vodstvom Komunistične partije, ni upošteval, saj je imel do obeh pomisleke. Leta 1944 je ob prvi obletnici → Balantičeve smrti zanj maševal v • **stolnici sv. Nikolaja (30e)**. Želel si je cerkvenega napredovanja, vendar mu ljubljanska škofija zaradi dolgoletnih sporov ni ugodila. Tudi med vojno je zahajal v skupino sodelavcev revije *Dom in svet*, ki se je zbirala okrog takratnega urednika revije dr. Tineta Debeljaka v Unionski kleti istoimenskega hotela ob Miklošičevi cesti.

Predvsem službovanje v Notranjih Goricah, kjer je spoznal Ljubljansko barje, ga je spodbudilo, da je med vojno napisal tridelno povest *Bobri*. Pred tem je zahajal tudi v • **Narodni muzej, sedaj Prešernova cesta 20 (30f)**, in si ogledoval izkopanine iz dobe mostiščarjev. Nekaj predmetov so mu posodili tudi domov, kjer si jih je za navdih razpostavil po policah ob steni protiletalskega zaklonišča, ki si ga je dal zgraditi in v njem pisal. Pred natisom sta besedilo pregledala ljubljanski italijanski in nemški cenzurni urad, vendar je bilo v celoti odobreno. Izšlo je v priljubljene medvojni zbirki *Slovenčeva knjižnica*, prva dva dela leta 1943, tretji pa leta 1944. Kritika je opazila nekatere pomanjkljivosti, bralci pa so povest navdušeno sprejeli. Zanj je v začetku februarja 1944 spet dobil literarno nagrado Mestne občine ljubljanske.

Leta 1945 je Jalna nova, komunistična oblast kaznovala na več načinov. Vsa njegova dela je uvrstila na seznam prepovedanih knjig, kar je pomenilo, da kot pisatelj javno ni več obstajal. Maja so mu sicer dovolili, da je smel obiskati rojstno vas na Gorenjskem, toda tam so ga junija aretirali kot protikomunista in odpeljali v • **soodne zapore ob Miklošičevi cesti (Z2)**, ki so stali na prostoru sedanjega hotela, nasproti sedanje Kinoteke. Zapornikom je lajšal gorje s humornimi pripovedmi in z glasnostjo vznemirjal jetniške stražarje. Avgusta so ga pomilostili in izpustili. Še naprej je zabavljajl čez novo oblast, zato ga je njena tajna policija (OZNA) skrbno nadzirala in obvestila • **ljubljanško škofijo, Ciril-Methodov trg 4 (30g)**, da mu pretijo nove kazni. V stanovanje v Rožni dolini so mu namestili

prisluškovalne naprave. Leta 1946 sta minister za notranje zadeve generalmajor Ivan Maček in njegov pomočnik Boris Kocijančič obvestila ljubljansko škofijo, da Jalen sme spet opravljati duhovniško službo. Zato je na Gorenjskem iz Rodin hodil v bohinjski Koprivnik (→ Valentin Vodnik).

Ustvarjalne svobode si ni pustil kratiti, zato je leta 1948 pod psevdonimom Podskokov Janez objavil v reviji *Lovec* povest v nadaljevanjih *Sončne sence*, za katero je dobil drugo nagrado Lovskega sveta Ljudske republike Slovenije. To ga ni obvarovalo, saj mu je istega leta nova oblast odvzela stanovanje v Rožni dolini in ga kaznovala z denarno kaznijo, češ da zaseda dve stanovanji (gorenjsko in ljubljansko). Ljubljanska škofija ga je postavila za župnika v Grahovo pri Cerknici. Kraj, v njem je zgorel pesnik → Balantič, je vojna zelo prizadela, zato je bilo Jalnu duhovniško delo oteženo. Tu ga je leta 1951 »Komisija za prekrške pri Izvršnem odboru Občinskega ljudskega odbora Postojna« denarno kaznovala, ker se ni udeležil »skupne obvezne akcije« pobiranja koloradskega hrošča.

Vrnitev njegove književnosti v javnost se je začela leta 1956, ko mu je ljubljanska založba Mladinska knjiga, gotovo s privolitvijo oblasti, ponatisnila *Bobre* v knjižni zbirki Sinji galeb, ki jo je urejal → Ivan Minatti. Kljub visoki nakladi je bil natis takoj razprodan. Leta 1957 so ga na njegovo željo predstavili za župnika na Gorenjsko, v Ljubno, kjer je imel zaradi živahnega temperamenta spore z verniki.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takratna predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Za Jalnovim imenom je pripisana črtica, ki pomeni, da je bil za oblast problematičen.

Ob 70-letnici se je Jalna s čestitko in stanovsko denarno nagrado spomnilo tudi ljubljansko Društvo slovenskih književnikov. Pokopali so ga v Rodinah. Omenjeno društvo je pokojnika počastilo v svojih prostorih, Tomšičeva ulica 12, z žalno sejo.

Nagrade: banske uprave (1939), Mestne občine ljubljanske (1941, 1942, 1944) in slovenskega Lovskega sveta (1948). **Spominska znamenja in poimenovanja:**

• Jalnova ulica.

LIT.: France Koblar: *Moj obračun*. Knjigo je uredil in spremno besedo napisal Joža Mahnič. Ljubljana 1976. – Severin Šali: *Pogovor s pisateljem J. Jalnom* (Ob izidu njegove nove knjige »Bobri« v »Slovenčevi knjižnici«). Slovenec 70, 29. 9. 1942, št. 223 a, str. 3–4. – France Pibernik:

Janez Jalen. *Življenjska in pisateljska pot v dokumentih, pričevanjih in razlagah*. Celje 2003.

31. JURIJ JAPELJ (1744, Kamnik – 1807, Celovec) [II]

Pisec nabožnih del, jezikoslovec in pesnik. Duhovnik. Prevajalec *Svetega pisma*.

Oče je bil pek in hišni posestnik, doma z Bevk pri Vrhniki. Sin Jurij je prvi pouk dobil v rojstnem kraju pri šolniku in nabožnem piscu Francu Mihaelu Paglovcu med letoma 1751 in 1759. Potem je Japelj hodil v Ljubljani v • **jezuitsko gimnazijo**, ki je stala **ob cerkvi Sv. Jakoba** pri sedanjem **Levstikovem trgu (I3a)**. Po končani gimnaziji leta 1763 je študij nadaljeval v Gorici in Gradcu. Leta 1769 je v Trstu postal duhovnik, leta 1773 pa škofijski tajnik in notar v Ljubljani; stanoval je v • **škofijskem dvorcu**, sedaj **Ciril-Metodov trg 4 (31a)**. Leta 1779 je vodil Schillingov beneficij pri • **Sv. Petru**, sedaj **Trubarjeva cesta 80 (31b)**, leta 1787 pa je postal kurat nove • **župnije na Ježici pri Ljubljani**, sedaj **Kališnikov trg 3 (31c)**. Po letu 1795 je deloval na Gorenjskem in v Celovcu, kjer je imel tudi šolske funkcije. Vest, da so ga izvolili za tržaškega škofa, je prejel malo pred smrtjo.

Na pobudo ljubljanskega janzenističnega škofa Herbersteina je za potrebe slovenske jožefinske šole prevedel *Ta velki katekizem s prašanjami in odgovori*, ki je izšel leta 1779 in doživel več ponatisov. Pripravil je tudi več drugih nabožnih knjig, v nekaterih so bile tudi cerkvene pesmi. Škof mu je zaupal tudi prevajanje celotnega *Svetega pisma* v slovenščino, ki je drugo po Dalmatinovem. Tega je deloma upošteval, vendar je upravičeno v prevod sprejemal tudi novejšo slovenske besede. Pri prevajanju mu je pomagal Blaž Kumerdej. Najprej je v Ljubljani izšla *Nova zaveza* v dveh delih (1784 in 1786). Zaradi škofove smrti, premestitve obeh prevajalcev iz Ljubljane ter teoloških in jezikovnih očitkov je prevajanje *Stare zaveze* zastalo. Japelj si je pomagal s pritegnitvijo novih prevajalcev za posamezne svetopisemske knjige, toda nasprotniki so sami prevzeli prevajanje.

Leta 1781 je bil Japelj v Ljubljani med ustanovitelji (z Edlingom, Kumerdejem in → Linhartom) Akademije operozov in bil njen tajnik, vendar ni znano, kje so se njeni člani sestajali. Seznanil se je tudi s → Zoisom in zahajal v njegovo palačo • **Breg 22 (31č)**, kjer se je družil z njegovim krogom. Prav Zois je Japlja usmeril v jezikoslovje in ga prepričal, da je pripravil rokopis slovenske slovnice v nemščini, toda ta knjižno ni izšla, ker je prej umrl. Njegovo vsestranskost kaže podatek, da se je trudil izdelati perpetuum mobile. Premoženje je zapustil revežem. Izvršilec njegove oporoke je bil Zois, ki je dal njegove knjige in rokopise prodati na javni dražbi. Jezikoslovne spise pa je dal ljubljanski licejski knjižnici, iz katere so prešle v NUK.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Japljeva ulica.

32. MIRAN JARC (1900, Črnomelj – 1942, okolica Pugleda na Kočevskem) [VII]

Pesnik, pripovednik, dramatik, publicist in prevajalec. Uradnik. Avtor pesniških zbirk *Človek in noč* in *Novembrske pesmi*, romana *Novo mesto* in dramske pesnitve *Vergerij*.

Oče je bil sodni svétnik; Miran Jarc je imel še sestri in brata. V otroštvu je živel v Višnji Gori, v Novem mestu pa je hodil v gimnazijo in tam leta 1918 tudi maturiral. Med njegovimi sošolci so bili poznejši pesnik → Anton Podbevšek, telovadec Leon Štukelj in slikar Božidar Jakac, ki je bil njegov najboljši prijatelj. Jarc se je kot dijak zanimal za fiziko, politiko in glasbo; igral je violino in celo komponiral. Njegovi sošolci so bili med I. svetovno vojno vpo-klicani v avstro-ogrsko vojsko, njega pa so vojaščine zaradi slabotnosti oprostili. Leta 1918 se je po očetovi upokojitvi družina preselila v Ljubljano, Jarc je v Zagrebu začel študirati romanistiko, slavistiko in filozofijo.

Med letoma 1919 in 1922 je študij nadaljeval na ljubljanski • **univerzi**, **Kongresni trg 12 (I4)**. Leta 1923 je študij opustil, opravil izpit v • **Trgovski akademiji**, ki je začela delovati leta 1920 in do leta 1933, ker še ni imela svojih prostorov, gostovala v Tehniški srednji šoli, sedaj **Aškerčeva cesta 1 (I2f)**, nasproti sedanje Filozofske fakultete, in delal kot uradnik v • **Ljubljanski kreditni banki** (sedaj Banka Slovenije), današnja **Slovenska cesta 35 (32a)**, do medvojne aretacije. Kot pisec, igralec in violinist je sodeloval s • **Slovenskim marionetnim gledališčem** slikarja in lutkarja Milana Klemenčiča, ki je bilo prvo polpoklicno lutkovno gledališče na Slovenskem. Med letoma 1920 in 1924 je delovalo v **Mestnem domu**, **Krekov trg 2 (D6)**. Nekaj časa je Jarc to gledališče tudi vodil. Leta 1934 se je na Brezjah cerkveno poročil s sestrično Zinko Zarnik; poročna priča je bil Božidar Jakac, ki je postal tudi boter obeh Jarčevih hčerk, rojenih v ljubljanski bolnišnici. Po poroki je par nekaj časa živel v ženinem rojstnem kraju na Krtini pri Domžalah.

Leta 1918 je stanoval v tretjem nadstropju hiše • **Mestni trg 17 (32b)**, od leta 1990 je v tej prenovljeni hiši Slovenski gledališki muzej; med letoma 1935 in 1939 v • **Marijinski ulici 19/I (32c)**, od leta 1939 do aretacije pa na • **Tyrševi cesti 93/I**, po II. svetovni vojni **Titova cesta 105**, sedaj **Dunajska cesta 73 (32č)**, v bežigrajski vili, za katero je naredil načrt Plečnikov učenec, arhitekt Anton Suhadolc. Tu so ga junija 1942 med rutinsko racijo Italijani aretirali, odvedli v • **zapor v Belgijski vojašnici**, ob sedanji **Metelkovi ulici**, med **Masarykovo cesto**, **Maistrovo ulico in Taborom (Z5)**, od tam pa med 600 interniranci v vlaku z 12 zaklenjenimi živinskimi vagoni in tremi oklepni vagoni z italijansko vojaško enoto proti koncentracijskemu taborišču Gonars v Furlaniji. Med postajama Borovnica in Verd, približno nad Bistro, je vlak okrog polnoči ustavila partizanska enota, naskočila prvih

šest vagonov in osvobodila okrog 300 internirancev, ostalih vagonov niso mogli odpreti. Ostanek vlaka z jetniki je nadaljeval pot v Gonars dopoldne naslednjega dne. Partizani so rešene internirance, med njimi tudi Jarca, odvedli s seboj v gozd. Tiste, ki niso hoteli postati partizani, so postrelili, trupla vrgli domnevno v Krimsko jamo, preostale pa vključili v svoje enote.

Jarc je svojo aretacijo in preostalo dogajanje kmalu opisal v osnutkih avtobiografske pripovedi *Čudež nad Bistro*. V njej je kot prvi slovenski pisatelj opisal likvidacijo, ki so jo izvedli partizani, in povrhu kmalu potem, ko se je zgodila. Kot partizan je dobil po svoji postavi ilegalno ime Janez Suhi; dodelili so ga kulturniški skupini pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte, ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije. Med italijansko ofenzivo avgusta istega leta naj bi ga partizani zaradi izčrpanosti pustili skritega v gozdu, od koder naj bi sam odšel v nekdanjo vas kočevskih Nemcev, v opuščeni Pugled pri Starem Logu v Kočevskem Rogu, kjer naj bi ga zajeli in ustrelili Italijani. Njegov grob ni znan. Poleg te verzije Jarčeve smrti obstaja tudi druga, ki je bila veljavna za pesnikovo ženo, sorodnike in prijatelje; v javnost je smela priti po koncu komunističnega sistema. Po njej so pesnika ubili partizani, ker se je z njimi sprl, nato pa so uboj prikrili tako, da so ga razglasili za okupatorjevo delo.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Jarčeva ulica;
- Osnovna šola Mirana Jarca, Ipavčeva ulica 1.

LIT.: Drago Bajt: *Kratek življenjepisa*. V: Miran Jarc, Zbrano delo I. Uredil in opombe napisal D. Bajt. Ljubljana 2012, str. 382–384. – *Dvanajstoričci v spomin. Nekaj podrobnosti o zverinskem umoru dvanajstih mladih Ljubljančanov po komunistih*. Jutro 21, 23. 1. 1943, št. 18, str. 3 [nepodpisano; o epilogu partizanskega napada na vlak z interniranci leta 1942, v katerem je bil tudi Jarc; o tem tudi Jarc v daljši varianti fragmenta *Čudež nad Bistro*, Sodobnost 25, 1977, št. 11, str. 1009–1030].

33. SIMON JENKO (1835, Podreča na Gorenjskem – 1869, Kranj) [IV]

Pesnik in pripovednik. Odvetniški pripravnik. Avtor zbirke *Pesmi* in v njej cikla *Obrazi* ter novele *Jeprški učitelj*.

Najstarejši od sedmih otrok revne kmečke družine. Otroštvo je preživel v bližnjih Prašah. V ljudsko šolo je hodil v Smledniku, v normalko v Kranju. Kljub uspešnosti zaradi revščine staršev ni nadaljeval šolanja v ljubljanski gimnaziji kot nekateri drugi sošolci, ampak v gimnaziji v Novem mestu, ki so jo vodili frančiškani. To srednješolsko izobraževanje mu je omogočil stric, pater Nikolaj, ki je bil tam tudi gimnazijski profesor. Jenko je ostal tudi v Novem mestu uspešen učenec, zanimal se je za književnost in začel pesniti. Preživljal ga je deloma stric, deloma se je sam s poučevanjem dijakov. Počitnice je preživljal večinoma doma na Gorenjskem.

Novomeška gimnazija je imela samo šest razredov, zato se je leta 1853, kmalu po stričevem odhodu iz mesta, preselil v Ljubljano in začel jeseni hoditi v sedmi razred • **klasične gimnazije** v poslopju liceja na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**. Ob prihodu je že veljal za nazorsko izoblikovanega in resnobnega fanta, vendar mu humor ni bil tuj. Ljubljana mu je ugajala. Spet se je družil s sošolcem Valentinom Mandelcem, s katerim se je poznal iz kranjske ljudske šole, in spet se je preživljal s poučevanjem. Družabno in literarno se je odprl. Njegov profesor slovenščine je bil Franc Metelko. Jeseni 1854 so ljubljanski gimnazijci priredili v počastitev cesarjevega godu javni koncert, na katerem pa osmošolci niso smeli zapeti nobene slovenske pesmi. Prizadeti dijaki so se pritožili naravoslovcu in kustosu ljubljanskega deželnega muzeja Karlu Dežmanu, ki je bil takrat še privrženec slovenstva, pozneje je prešel v nemški tabor in veljal za narodnega odpadnika. Dežman jim je obljubil, da bo začel izdajati slovensko literarno glasilo. Obljube ni uresničil, zato je Jenko z nekaterimi sošolci, med katerimi sta bila tudi Mandelc in → Fran Erjavec, ustanovil literarni krožek in pripravljaval z drugimi sošolci gimnazijsko ilegalno rokopisno literarno glasilo *Vaje* (1854/55). Postal je glavni pesnik tega glasila. Literarni zgodovinarji so sodelavce poimenovali vajejci. Sestajali so se ob nedeljah v Mandelčevi sobi, v • **Eggenbergerjevi hiši** na sedanjem **Jurčičevem trgu 2 (33a)**, in pretresali prispevke, ki so jih napisali med tednom. Najboljše so vpisali v *Vaje*. Vsak vajevec je napisal po eno polo *Vaj*. Ohranila sta se dva rokopisna zvezka, vseh naj bi bilo šest. Ravnateljstvo je vedelo za glasilo. Čeprav mu ni bilo naklonjeno, sodelavcem ni nagajalo niti jih ni preganjalo. Leta 1855 je Jenko začel objavljati tudi v Bleiweisovih *Novicah*, šele po letu 1858 se je preusmeril v Janežičev *Slovenski glasnik*, ki je izhajal v Celovcu. Po nedeljskem literarnem sestanku so vajejci navadno odšli na skupen sprehod na **Rožnik (33b)** ali pa v Zgornjo Šiško, v • **gostilno**, ki je takrat delovala v rojstni hiši → Valentina Vodnika, sedaj **Vodnikova cesta 65 (D1g)**.

Po maturi, jeseni leta 1855, je na željo staršev in zaradi pomanjkanja denarja za univerzitetni študij odšel v celovško bogoslovje, ki ga ni veselilo, saj ni ustrezalo njegovemu radoživemu značaju. Prej kot v enem letu se je vrnil domov in odšel jeseni 1856 na dunajsko univerzo, kjer so že študirali nekateri nekdanji vajejci. Tudi na Dunaju so se še naprej literarno družili, bili še vedno slovenski patrioti ter proslovansko in politično liberalno usmerjeni. Jenko je najprej vpisal študij klasične filologije, potem zgodovine in končno prava, saj ga ni nobena študijska smer zanimala. Starši mu niso mogli gmotno pomagati, zato je težko živel. Preživljal se je z majhno Knaflevo podporo, predvsem pa s poučevanjem, kar je zaviralo njegov študij. Nekaj časa je bil domači učitelj v dunajski družini, v kateri se je zaljubil v izobraženo in duhovito mater svojih učencev Lotte Reinlein. Sicer mu

je dunajsko družabno življenje godilo in pozitivno vplivalo na njegovo poezijo. Leta 1862 je bil študijski neuspeh eden izmed vzrokov njegove duševne krize.

Jeseni leta 1863 se je, ne da bi dokončal študij, vrnil z Dunaja k staršem v Praše. Hotel je izdati pesniško zbirko, vendar zanjo v Ljubljani ni mogel pridobiti nobenega založnika, kar ga je prizadelo, saj bi s honorarjem zbirke plačal pravniški izpit. Pred **• francišškansko cerkvijo Marijinega oznanjenja pri** sedanjem **Tromostovju (33c)** je obupan srečal → Frana Levstika in mu rekel: »*Pištolo si bom kupil – to se pravi, kupil si je ne bom, ker denarja nimam – pištolo bom na pòsodo vzel, pa smodnika bom kupil – in eno kroglo, pa – ustrelil se bom!*«

Levstik je Jenkovo zbirko priporočil ljubljanskemu založniku Janezu Giontiniju, ki jo je izdal z letnico 1865. Toda Levstik je hotel Jenkove pesmi jezikovno spremeniti, ker pa ni imel čuta za Jenkov stil, jih je kvaril, zato je med njima nastala zamera, saj Jenko ni pristal na Levstikove posege. Jenkovo zbirko je doletela neupravičena moralistična kritika Luke Svetca v *Novicah*, ki je bila eden izmed vzrokov za novo Jenkovo prizadetost, njegov umik iz literarnega življenja po letu 1865 in odlaganje pravnških izpitov.

Leta 1864 je v Kranju začel opravljati slabo plačano pisarniško delo pri notarju Jožefu Strgarju in prijateljaval z nekdanjim vajevcem Valentinom Mandelcem, klasičnim filologom in gimnazijskim profesorjem. Jenko se je zaljubil v njegovo sestro Marijo; njuna zveza je trajala do pesnikove smrti. Poročila se nista, ker Jenko še ni opravil vseh izpitov, zato je premalo zaslužil. Leta 1866 se je z advokatom Valentinom Prevcom preselil v Kamnik, kjer je postal njegov koncipient in sodeloval pri tamkajšnjem čitalniškem gibanju. Poleti leta 1869 se je s Prevcom vrnil v Kranj, jeseni istega leta pa je umrl zaradi domnevnega vnetja možganov, ki naj bi bilo posledica neurejenega življenja, večletne pičle prehrane in pretiranega kajenja (16 viržink vsak dan!). Pred smrtjo je založil večjo vsoto advokatovega denarja. Bal se je, da ga bodo imeli za goljufa. Marija, ki mu je stregla, je denar našla, toda Jenko je bil že nezavesten; umrl je z mislijo, da ga bodo obsojali zaradi finančne nevestnosti. Pokopali so ga v Kranju, na istem pokopališču kot Prešerna. Po II. svetovni vojni so to pokopališče opustili in preuredili v spominski park, imenovan Prešernov gaj.

Omembe Ljubljane:

Ognjeplamtič (satirično-parodična pesem, 1855), *Predpustnica* (črtica, 1856).

Spominska poimenovanja:

- Jenkova ulica;
- Jenkova nagrada: za najboljšo pesniško zbirko v zadnjih dveh letih; od leta 1986 jo v kranjskem Prešernovem gledališču podeljuje Društvo slovenskih pisateljev, ki ima sedež v Ljubljani;
- Jenkovi dnevi: literarne prireditve v krajih, večinoma povezanih z Jenkom.

LIT.: Ivan Jenko: *Črtice iz S. Jenkovega življenja*. Kres (Celovec) 6, 1886, zv. 1, str. 1–16. – *Simona Jenka zbrani spisi*. Uredil dr. Joža Glonar. Ljubljana 1921, str. VII–XXXIX. – France Bernik: *Simon Jenko*. Ljubljana 1979 (zbirka Znameniti Slovenci).

34. JOSIP JURČIČ (1844, Muljava – 1881, Ljubljana) [IV]

Pripovednik in dramatik. Časnikar. Avtor prvega slovenskega romana *Deseti brat*, povesti *Domen* in *Sosedov sin* ter zgodovinske tragedije *Tugomer*.

»Jožek«, kot so Jurčiča domači imenovali do smrti, je bil drugi od treh otrok siromašnega kmeta, ki se je ukvarjal tudi z branjarijo in žganjarno. Po začetnem šolanju na Krki se je učil nemščine v Višnji Gori, da bi mu bilo olajšano šolanje v Ljubljani. Od jeseni leta 1855 je hodil v ljubljansko **normalko** v poslopju liceja **na** sedanjem **Vodnikovem trgu (I1a)**; stanoval je na **• Poljanah nasproti Alojzijevišča, Poljanska cesta 4 (34a)**. Po odlično končani normalki je jeseni leta 1857 prešel v **• gimnazijo (I3c)**, ki je prav tako delovala v licejskem poslopju na omenjenem trgu. Na priporočilo krškega župnika so ga brezplačno sprejeli v **• Alojzijevišče, Poljanska cesta 4 (V4)**, kar je razbremenilo njegove revne starše. V zavodu mu je bil naklonjen tudi prefekt in poznejši direktor Jurij Grabner, Prešernov znanec in častilec ter nekdanji sodelavec *Kranjske Čbelice*, ki je opazil fantov literarni talent. Jurčič je začel objavljati že leta 1861, ko je bil četrtošolec. Počitnice je preživel doma, na Muljavi.

Med počitnicami leta 1864 je v bližnjem gradu Kravjak učil hčerko nemškega graščaka, Johanno Otto, slovenščine, se vanjo zaljubil in grad zaradi svojih čustev zapustil brez slovesa, zavedajoč se njune družbene razlike. V romanu *Deseti brat* jo je ovekovečil kot Manico. Pozneje sta obnovila stike in si dopisovala. Nekdanjo ljubezni ji je izpovedal šele petnajst let pozneje. Leta 1878 sta se pred njeno odselitvijo v Nemčijo poslovila v njeni sobi v **• hotelu Slon**, sedaj na istem mestu novo poslopje, **Slovenska cesta 34 (D2a)**. Poznejši soustanovitelj in urednik revije *Ljubljanski zvon* in poznejši → Cankarjev srednješolski profesor slovenščine, Fran Levec, poroča, da se je Jurčič vrnil od nje čez »dobre pol ure« k njemu v kavarno istega hotela »čudno bledega in resnega obraza in dalj časa ni spregovoril nobene besede«.

Že leta 1864 je Družba sv. Mohorja v Celovcu objavila prvo Jurčičevo povest *Jurij Kozjak, slovenski janičar* (pisatelj je bil takrat šele sedmošolec) in mu podelila častno nagrado 100 goldinarjev. Povest je postala uspešnica (dva natisa, skupaj 5.000 izvodov!), opozorila na Jurčičev pripovedni talent in mu odprla pot v Janežičev *Slovenski glasnik*, ki je bil takrat najpomembnejše slovensko literarno glasilo.

Po sedmem razredu gimnazije je Jurčič izstopil iz Alojzijevišča in se v osmem razredu preživel s pisateljskimi honorarji. Leta 1865 je s sošolcema uredil almanah *Slovenska*

vila. Zaradi nekaterih njegovih prispevkov v njem so ga učitelji grajali, vendar ga niso kaznovali. Ker takrat dijakom ni bilo dovoljeno zahajati v lokale, so ga zaradi obiska gostilne kaznovali z 8 urami šolskega zapora in slabšim maturitetnim spričevalom.

Leta 1865 ga je Levec seznanil z dolenskim rojakom, pesnikom, pisateljem, dramatikom in jezikoslovcem → Franom Levstikom, s katerim se je Jurčič kljub razlikam in sporom družil do smrti. Čudaški, kolerični in avtoritativni Levstik je cenil pripovedni talent mladega Juriča, toda hkrati mu je bil zavisten zaradi njegovih literarnih uspehov. Hotel ga je narediti za poslušnega literarnega in jezikovnega učenca, na kar samostojni Jurčič ni pristajal. Kljub temu je Jurčič tudi pozneje, ko je bil urednik časnika *Slovenski narod* v Ljubljani, preživel vsak mesec več večerov v Levstikovi družbi, v krčmi • **Pri Permétu**; stala je **na vogalu sedanje Stritarjeve ulice in Cankarjevega nabrežja (D1h)**, na prostoru sedanjega Filipovega dvorca. Družba je posedala v zadnji sobi krčme, ki so jo v Ljubljani imenovani tudi »narodni hlev« zaradi mladoslovenskih liberalcev, imenovanih tudi narodnjaki, ki so se v njej zbirali. Levstik je bil tam do Jurčiča včasih prijazen, velikokrat pa osoren in zadirčen. Pogosto mu je očital, da je *Slovenski narod* poln germanizmov in da potujčuje Slovence. Jurčič se je branil in mu, kadar mu je bilo Levstikovega nerganja dovolj, omenil tudi kakšno njegovo jezikovno spakedranko.

Po maturi leta 1865 je Jurčič na Dunaju začel študirati klasično jezikoslovje in slavistiko. S honorarji za objavljena literarna dela je zaslužil premalo, zato je stradal, prezebal in stanoval v vlažnih prebivališčih. Po treh semestrih študija ni več nadaljeval. Srečeval se je tudi z razgledanim in uglajenim → Stritarjem, ki je živel na Dunaju in nekaj časa literarno vplival na Jurčičevo pripovedništvo. Na Dunaju je napisal roman *Deseti brat*. Jurčič si je tudi zamislil zbirko *Klasje* ter zanjo pridobil Stritarja in Levstika. Kot prvi in edini zvezek zbirke so izdali Prešernove *Poezije* s Stritarjevim uvodom, kar je vzbudilo napad Bleiweisa in staroslovencev, ker je ta zvezek omajal slavo → Koseskega in njegovega pesnikovanja. Jurčič je Levstika in Stritarja pridobil tudi za izdajo almanaha *Mladika* (1865), v katerem je objavil povest *Sosedov sin*.

Leta 1868 je Jurčič preživel duševno krizo zaradi revščine in Levstikove ostre pisemske kritike romana *Deseti brat*, ki jo je narekovala tudi Levstikova literarna nevoščljivost, saj je sam snoval roman z enako osebo, vendar ga ni nikoli napisal. Zaradi težavnih razmer se je Jurčič preselil z Dunaja v Maribor, kjer je sodeloval pri novem, liberalno usmerjenem političnem časniku mladoslovencev *Slovenski narod*. Zanj je pisal podlistke, literarne in politične članke. Bil je slabo plačan. Postal je poklicni časnikar. Zaradi neugodnih financ časnika in menda Stritarjevega vabila se je leta 1870 vrnil na Dunaj, da bi končal univerzitetni študij. Tam je Stritarju pomagal urejati literarno revijo *Zvon*. Toda ker ni dovolj zaslužil, tudi

študija ni mogel nadaljevati, zato se je leta 1871 preselil v Sisak, kjer je postal sourednik nemško pisanega časnika *Südslavische Zeitung*, ki je bil južnoslovensko usmerjen. Ustanovitelji so bili hrvaški patrioti, ki časnika zaradi absolutizma niso mogli izdajati v Zagrebu. Jurčič je sicer bil zagovornik južnoslovenskih narodov, toda nasprotoval je ilirizmu in opustitvi slovenskega jezika. Dobival je sorazmerno dobro plačo. Sredi leta 1871 se je po smrti Antona Tomšiča, prvega urednika *Slovenskega naroda*, vrnil v Maribor, kjer je postal glavni urednik tega časnika. Jeseni leta 1872 se je s časnikom preselil v Ljubljano, kjer so lastniki časnika kupili tiskarno.

Slovenski narod so najprej tiskali v • **Narodni tiskarni pri hotelu Evropa**, ki je stala na prostoru prve hiša ob nekdanji kavarni Evropa v smeri Bežigrada ob sedanji **Slovenski cesti (34b)**. V tiskarni je bila tudi uredniška soba, v kateri je Jurčič delal. Nekaj časa je stanoval v sosednjem • **hotelu Evropa, na vogalu sedanje Gosposvetske in Slovenske ceste (D2i)**, potem se je preselil k Drenikovim, sedanji • **Kongresni trg 15 (34c)**, v Koglovo hišo, kjer je stanoval do jeseni 1879.

Zaradi kljubovanja nasprotnikom slovenstva si je pridobil ugled, vendar tudi nasprotnike v svojem političnem taboru. Ti so mu očitali »slogo« s slovenskimi konservativci, ki mu tudi niso bili naklonjeni. Liberalni politični tabor je Jurčiču celo svetoval začasen umik iz uredništva in dokončanje dunajskega študija, toda Jurčič je vztrajal v časnikarstvu. Služba je bila garaška, saj je moral pogosto več tednov sam napisati vse članke in opraviti celotno korekturo časnika. Nastopal je proti germanizaciji, ki se je takrat krepila. Najtežje mu je bilo med letoma 1874 in 1877. Takrat je deželni predsednik Kranjske Boguslav Widmann svojim ljubljanskim uradnikom prepovedal stike z Jurčičem. Zaplembe *Slovenskega naroda* so bile pogoste. Sodnik Zhuber je izjavil, da bi bilo treba vsako slovensko glasilo zapleniti že zato, ker je slovensko. Časnikarska tiska, germanizacijski pritiski, nejevolja naročnikov in negodovanje političnih somišljenikov so načeli njegovo že na Dunaju omajano zdravje (bil je srednje velik, šibak, bled mladenič) in ovirali njegovo literarno ustvarjalnost. Postal je tudi ljubljanski mestni odbornik, • **Magistrat, Mestni trg 1 (U2)**; sodeloval je v pisateljskem in dramatičnem društvu ter • **Narodni čitalnici**, ki je delovala v Šelenburgovi ulici, **na vogalu sedanje Šubičeve ulice in Slovenske ceste**, ob sedanjem Konzorciju (D4).

Časnik je vsak dan urejal približno do 16. ure, potem je približno dve uri pisal svoja literarna dela (dve do tri strani). Okrog 18. ure se je pogosto šel sprehajati, z zdravnikom in mladoslovenskim liberalnim politikom dr. Josipom Vošnjakom sta hodila skozi • **Tivoli (34c)** v Šiško, v • **gostilno pri Ančniku**, sedaj **Celovška cesta 61 (D1i)**, večerjati. Od leta 1873 pa sta Jurčič in Vošnjak poleti šla peš čez Ljubljansko polje ali z vlakom (do Vižmarij) in potem v tacensko • **gostilno Košir**, sedaj **Tacenska cesta 142 (D1j)**, kjer sta se družila s Franjo Košir, v katero

je bil nekaj časa zaljubljen Levstik, in njeno sestro. Franja omemb Levstika ni marala slišati. Ko jo je Jurčič včasih podražil z njim, je pobegnila z gostilniškega vrta, kjer so sedeli.

S političnimi somišljeniki in sodelavci časnika dr. Valentinom Zarnikom, dr. Josipom Vošnjakom, Franom Šukljatom, Franom Levcem in drugimi se je shajal v kavarni hotela Evropa ob Dunajski cesti in v drugih ljubljanskih lokalih. Npr. v • **gostilni Zum weissen Rössel, Pri belem konjičku**, ljubljansko popačeno imenovani »Reselbirt«. Ta je delovala v enonadstropni hiši, ki je do leta 1898 stala na prostoru današnjega **Oražnovega doma, v Wolfovi ulici (D1k)** in segala do njene sredine. Z isto družino se je shajal tudi v takratnem predmestnem naselju **Glince**, v krčmi pri • **Bobenčku**, ki je stala na vogalu sedanje **Bobenčkove ulice in Tržaški cesti (D11)**, za staro bencinsko črpalko pri tovarni Ilirija.

Nekaj let se je družil z Maričko Schwentner, hčerko ljubljanskega narodno zavednega čevljarja in gostilničarja, učiteljskega, ki je postala učiteljica ročnih del in italijanščine. Med peto in šesto uro popoldne je hodila mimo okna uredništva časnika, ki je bilo takrat še v hotelu Evropa (pozneje v pritličju istoimenska kavarna ob Slovenski cesti). Jurčič se je sodelavcu časnika, Josipu Vošnjaku, izgovoril, da ima opravke, in je odšel, da se ji je pridružil. Leta 1874 se je nameraval z njo poročiti in se veselil, da se mu ne bo več treba hraniti v ljubljanskih gostilnah. Vendar njen oče, ki je bil sicer podobnih političnih nazorov kot Jurčič, ni dovolil poroke, češ da Jurčič nima zanesljive službe, da nima dovolj denarja za vzdrževanje družine in da je dekle premlado. Jurčiča je zavrnitev prizadela, vendar jo je potlačil vase. Dekle je odšlo na Štajersko, kjer se je zaposlilo kot učiteljica. Srečno se je poročila z drugim, imela otroke in nepričakovano umrla v zreli dobi. Jurčič se je z neuspešno snubitvijo pred smrtjo sprijaznil, poudarjajoč, da bi drugače umrl zaskrbljen, kaj bo z njegovo družino, in priznal nekdanjo čustveno prizadetost zavrjenega snubca.

Leta 1875 sta se Narodna tiskarna in tisk časnika preselila v hišo • **Gledališka stolba 3, ob Ljubljanici (34d)**, ki je bila last veletrgovca Franceta Kolmana. Tiskarna in uredništvo časnika sta bila v pritličju. Jurčič si je v prvem nadstropju iste hiše najel stanovanje in v njem večinoma živel do smrti. Leta 1879 je začel bolehati. Da bi si opomogel, je nekaj tednov preživel na Bledu. Jeseni istega leta pa se je doma, na Muljavi, prehladil in dalj časa obležal. Zdravnika sta ugotovila vnetje rebrne mreže in nabiranje plevritičnega eksudata. Ker Drenikova družina, pri kateri je stanoval, ni mogla skrbeti za bolnika, ga je Josip Vošnjak z vozom premestil v • **Hiralnico sv. Jožefa**, v predelu, nekoč imenovanem **Kravja dolina**, sedaj **Vidovdanska cesta 7 (34e)**; v stavbi je danes dijaški internat. V I. nadstropju zavoda sta zanj skrbeli sestri usmiljenki; vsak dan ga je obiskoval zdravnik. V hiralnici je ostal čez zimo, do marca 1880, ko si je opomogel in odpotoval

v Gorico, k prijatelju → Franu Erjavcu, in Benetke, da bi okrevail. Po vrnitvi je v Ljubljani spet začel urejati časnik. Poleti je več kot mesec preživel pri prijatelju in pisatelju → Janku Kersniku na Brdu pri Lukovici, kjer je zbiral gradivo za roman *Rokovnjači* (po njegovi smrti ga je dokončal Kersnik). Ker je Stritar sporočil, da ne bo na Dunaju več izdajal literarnega glasila *Zvon*, je bil Jurčič med ustanovitelji literarne revije *Ljubljanski zvon*, ki je uspešno začela izhajati leta 1881 (prvo številko so natisnili v 1900 izvodih!). Decembra leta 1880 se je spet resno prehladil, tokrat v neogreti sobi v I. nadstropju gostilne Pri Bobenčku, zato se mu je zdravje spet poslabšalo. Uredništvo časnika je prevzel liberalni politik in pisatelj → Ivan Tavčar. Jurčič je kljub bolezni še naprej spremljal časnik in 48 ur pred smrtjo zanj napisal zadnjo notico. Skoraj do konca je upal, da bo ozdravel. Zdravniku je pred smrtjo potožil, da mu je hudo, ker ne bo mogel uresničiti svojih literarnih načrtov. Zanj je skrbela sestra usmiljenka. Bolehal je zaradi tuberkuloznega vnetja porebrnice, umrl pa za pljučno tuberkulozo.

Slovenski narod je sporočil: Zakramente za umirajoče mu je podelil župnik in gvardijan ljubljanskega frančiškanskega samostana Kalist Medič, ki je bil Jurčičev sošolec in prijatelj. Pokojnik je napisal oporoko, po kateri je bil glavni dedič njegov brat Anton, izvršitelj oporoke pa Valentin Zarnik. Zvečer, malo pred smrtjo, je pokojnik poslal strežnico v lekarno po zdravila, ki da bodo »zadnja«, vendar jih ni več potreboval. Podjetje Doberle je pripravilo mrtvaški oder: »Umrlí razpostavljen je v svojej delavnej sobi, katero so z modrimi preprogami drapirali, in z zelenjem napolnili. Sredi tega žalostnega kinča leži mrtvo pisateljevo truplo, mirno, kakor da bi spalo.« Narodna tiskarna, ki je začela dobivati telegrame sožalja, in ljubljanska čitalnica sta izobesili črni zastavi. »Mestni zbor ljubljanski« se je pod predsedstvom župana Antona Laschana umrlega pisatelja in mestnega odbornika spomnil na izredni seji.

Na dan pogreba je v Ljubljano pripotovalo več delegacij iz različnih slovenskih krajev. Park Zvezda so že pred začetkom pogreba napolnili ljudje, ki so stali tudi na robu ulic, po katerih je šel pogrebni sprevod. Ob 18. uri je bil v čitalnici zbor slovenskih društev, ki so potem odšla h Kolmanovi hiši, v kateri je ležalo pokojnikovo truplo. Ob 18.30 so prišli frančiškani z župnikom Medičem, ki je blagoslovil truplo. Pevci ljubljanske čitalnice so zapeli pesem *Nad zvezdami*, nato je sprevod krenil po Gledališki ulici (sedanja Wolfova), Frančiškanskem trgu (Prešernov trg), Slonovi ulici (Čopova ulica), Dunajski cesti do • **pokopališča pri Sv. Krištofu (P2)**, kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopavali med letoma 1780 in 1906.

Na začetku sprevoda je stopal nosilec bakle, nato nosilec križa, okrašenega z lovorovim vencem »slovenskega literarnega društva in trobojnim trakom«, za križem godba, za njo zastave ljubljanske čitalnice in nekaterih predmestnih čitalnic, zastava ljubljanske Sokola, pevci ljubljanske

čitalnice in predmestnih čitalnic, prva skupina nosilcev približno 30 vencev, »očetje frančiškani s križem in prižganimi svečami«, druga skupina nosilcev vencev (vseh vencev je bilo 54), voz z duhovniki, med katerimi je bil tudi župnik Medič, mrtvaški voz, ki so ga peljali štirje črni konji, za njim so stopali sorodniki (pisateljeva mati, brat, sestra in drugi), upravni odbor Narodne tiskarne, deželni predsednik Kranjske Andrej baron Winkler z namestnikom deželnega glavarja dr. Bleiweisom, ljubljanski župan Anton Laschan, »mestni odborniki ljubljanski«, solastniki literarne revije *Ljubljanski zvon*, magistratni in deželni uradniki, profesorji ljubljanskih srednjih šol, učitelji »mestnih in narodnih šol iz raznih okrajev Kranjske«, uradniki »brzjava in pošte«, »mnogo deputacij z dežele«, »24 čestitih gospodov teologov ljubljanskega semenišča«, »deputacija 14 mož ljubljanskega gasilnega društva«, »na stotine« meščanov, »pred ženstvom stopali so dijaki ljubljanskih šol, dijaki tukajšnje gimnazije, realke in učiteljskega pripravništva«. V sprevedu je bilo približno 3.000 ljudi, na ulicah pa kakšnih 5.000 gledalcev.

Pred 20. uro je spreved prišel do pokopališke cerkve, kjer so nosilci vencev naredili »špalir na obeh straneh«. Po obredu v cerkvi je spreved šel do groba blizu kapele sredi starega pokopališča. Jurčiča so pokopali tako, da »z obrazom bode gledal proti dolenski svoj domovini«. Ko je župnik opravil obred ob grobu, so pevci ljubljanske čitalnice zapeli *Uslši nas, Gospod*. Poslovilni govor, ki ga je potem objavil *Slovenski narod*, je imel dr. Zarnik. Isti časnik je objavil tudi poziv odbora za postavitve Jurčičevega spomenika na ljubljanskem pokopališču in spominske plošče na Muljavi ter za knjižno izdajo Jurčičevih zbranih spisov. Zadnja točka načrta se je po več nedokončanih poskusih uresničila šele leta 1983, ko je izšla zadnja, enajsta knjiga Jurčičevega *Zbranega dela*. Pol leta po Jurčičevi smrti so mu postavili nagrobnik, ki so ga leta 1937 z opuščene pokopališča pri Sv. Krištofu prenesli na • **Navje (P3)**. Viri ne omenjajo, da bi Jurčiča takrat prekopali, zato njegovi posmrtni ostanki najbrž ležijo pod Gospodarskim razstaviščem ali v bližini ali na kakšnem odlagališču gradbenih odpadkov.

Upodobitve Ljubljane:

Jurij Kobila (zgodovinska povest, 1865), *Vrban Smukova ženitev* (humoristična povest, 1865), *Hči mestnega sodnika* (zgodovinska povest, 1866), *Božidar Tirtelj* (povest, 1867), *Črta iz življenja političnega agitatorja* (črtica, 1868), *Bojim se te* (zgodovinska črtica, 1876), *Ženitev iz privoščljivosti* (humoreska, 1879), *Rokovnjači* (zgodovinski roman, dokončal ga je Janko Kersnik, 1881), *Doktor Karbonarius* (fragment zgodovinske povesti, 1868), *Slovenski svetec in učitelj* (fragment zgodovinskega romana, 1886; v začetku I. poglavja je razlaga imen Ljubljana in Ljubljanica).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Jurčičev trg;
- Stojan Batič: *Josip Jurčič*, doprski kip na Jurčičevem trgu 2 (1981, ob stoletnici pisateljeve smrti);

- Jurčičeva nagrada za časnikarske dosežke, ki jo od leta 1993 podeljuje Sklad Josipa Jurčiča.

LIT.: Matjaž Kmecl: *Josip Jurčič, pripovednik in dramatik*. Ljubljana 2009. – Gregor Kocijan: *Josip Jurčič v besedi in sliki*. Ljubljana 1981 (zbirka Obrazi). – Anton Koder: *Josip Jurčič*. Slovan 9, 1911, str. 291–295. – Maks Pleteršnik: *Jurčičeva bolezen*. Slovan 9, 1911, str. 348. – *Slovenski narod* 14, 25. III. 1881, št. 68; 5. V. 1881, št. 101; 6. V. 1881, št. 102; 8. V. 1881, št. 104; 11. V. 1881, št. 106, 15. V. 1881, št. 110. – Hugon Turk st.: *V kateri hiši je umrl Josip Jurčič*. Slovan 9, 1911, str. 348. – Josip Vošnjak: *Spomini o Josipu Jurčiči I–III*. Ljubljanski zvon 9, 1889, str. 145–150, 202–208; Ljubljanski zvon 10, 1890, str. 266–273. – Isti: *Še nekaj spominov na J. Jurčiča*. Slovan 9, 1911, str. 309–313. – Isti: *Spomini*. Izbral, uredil, študijo, opombe in spremno besedo napisal Vasilij Melik. Ljubljana 1982.

35. MIHA KASTELIC (1796, Gorenja vas pri Stični – 1868, Ljubljana) [III]

Ustanovitelj in urednik almanaha *Kranjska Čbelica* ter pesnik. Knjižničar.

Med letoma 1810 in 1819 se je šolal v Ljubljani, nato je na Dunaju študiral pravo in finančne vede. V Ljubljano se je vrnil leta 1823. V • **licejski knjižnici na sedanjem Vodnikovem trgu (K2)** je bil zaposlen 40 let, najprej kot skriptor (od 1825), nato kot bibliotekar (1850–1865). Imel je tudi postranske zasluge, vsaj od leta 1832 čebelarstvo, po letu 1833 pa je nekaj časa delal tudi kot pisar pri sošolcu, advokatu Crobathu.

V letih 1828–31 je sam stanoval v prvem nadstropju • **krčme Jakoba in Metke Podboj Na griču**, ki je stala na prostoru sedanje stavbe **Kogresni trg 15 (D1m)**. Tu je ustanavljal *Kranjsko Čbelico* in urejal njen prvi zvezek. V letu 1828/29 je bil Kasteličev podnajemnik → Prešeren s sestro Lenko. Leta 1835 je stanoval na • **Mestnem trgu 17 (35a)**; v tej hiši je takrat stanoval tudi Prešeren. Leta 1840 si je na Zgornjih Poljanah 14 z dohodki iz čebelarstva in od prodaje *Kranjske Čbelice* sezidal hišo (v njej je med letoma 1840 in 1843 stanoval tudi Prešeren) na zemljišču brata Jožefa, mlinarja v Kasteličevi rojstni vasi pri Stični. Iz špekulativnih razlogov jo je dal najprej vpisati kot bratovo, pozneje pa kot hčerino last. Hiša, ki je danes porušena, je stala na sedanji • **Poljanski cesti 17 (35b)**, na levi strani **med »rdečo hišo« in Ambroževim trgom**. Leta 1860 si je na • **Poljanskem nasipu 22 (35c)** sezidal drugo hišo in v njej stanoval do smrti. Ker ta hiša ne stoji več, je na zemljevidu zaznamovana domnevna lega. Tudi to hišo je najprej vpisal na bratovo, pozneje pa na hčerino ime. Imel je namreč nezakonsko hčer Amalijo Longino, poročeno Pfeifer. Po njeni smrti so na podstrešju našli del Kasteličeve zapuščine in v njej tudi Prešernove tekste. Prešernoslovci mu očitajo, da je z njimi ravnal preveč malomarno in da bi jih moral že prej vse izročiti licejski knjižnici, kar je storil samo deloma. Po potresu so na tem prostoru sezidali novo hišo.

Pričevanja govorijo, da je bil gizdalinski, častihlepen in skopuški, pridobitniški in brezobziren v denarnih zadevah. Rad naj bi se vmešaval v tuje zadeve in spletkaril. Bil je ljubitelj ljubljanskih javnih plesov, tudi v • **Kazini**, ki je imela do leta 1937 prostore v **Gosposki ulici 3 (D3a)**, potem novi stavbi, sedaj • **Kongresni trg 1 (D3b)**. Znan je bil kot ženskar. Zanimal se je tudi za Crobathovo pestunjo Ano Jelovšek, s katero se je pozneje zapletel Prešeren. Zato jo je Crobathova žena posvarila pred Kastelicem. Dekleta, ki so mu gospodinjile, je spolno izkoriščal; leta 1837 mu je »gospodinjala« 25-letna Katarina Godec, rojakinja iz Stične. Prešeren ga ni maral zaradi njegovega značaja, saj je bil tudi do pesnika zdraharski, niti ni bil zadovoljen s Kasteličevimi pesmimi. Cenil ga je samo kot ustanovitelja almanaha *Krajnska Čbelica* in ob IV. zvezku kot branilca almanaha pred napadi. Ko je Kastelic V. zvezek *Čbelice* samo obetal, še to ne več. Poleg tega je Prešeren domneval, da Kastelic ni storil dovolj za → Čopovo rešitev iz • **Save pri Tomačevem (35č)**. Po Čopovi smrti se je Kastelic nadejal, da bo postal njegov naslednik v biblioteki, vendar ga niso izbrali. Prešeren je Kastelica ošvrknil v epigramu *Čbelarju* (1832), pohvalil pa ga je kot urednika almanaha v sonetu *Mihu Kastelcu* (nastal med letoma 1830 in 1834, objavljen pozneje).

Spominsko poimenovanje:

- Kastelčeva ulica.

LIT.: France Kidrič: *Prešernov album*. Ljubljana 1949.

36. JANKO KERSNIK (1852, Brdo pri Lukovici – 1897, Ljubljana, pokopan na Brdu) [IV]

Pripovednik. Pravnik. Avtor romana *Jara gospoda* in pripovednega cikla *Kmetske slike*.

Eden redkih slovenskih književnikov, ki se ni rodil v kmečki hiši, ampak v gradu, kot prvorojenec uradniško-plemiške družine, v kateri se je pretakala nemška, italijanska in slovenska kri. Družina je primer uspešnega slovenskega meščanstva v 19. stoletju. V njej so se rodili še tri sestre in dva brata, ki so vsi zgodaj umrli. Kersnikovega očeta, sodnega aktuarja, so v prvorojenčevem tretjem letu starosti predstavili v Ljubljano, kjer je postal adjunkt pri cesarsko-kraljevem deželnem sodišču. Družino je vzgajal v slovenskem duhu, zahajal v ljubljansko čitalnico, imel stike z → dr. Bleiweisom in drugimi staroslovenskimi veljaki, vendar se politično ni udejstvoval. Mati in otroci so počitnice preživljali na Brdu.

Kersnik je mladost preživel v Ljubljani. S starši je stanoval v I. nadstropju vogalne • **hiše med Židovsko ulico, Dvornim trgom in Ljubljanico (36a)**. Med letoma 1858 in 1862 je Kersnik hodil v **normalko (I1a)**, med letoma 1862 in 1869 pa v **gimnazijo (I3c)**; obe šoli sta delovali v **licejskem poslopju na sedanjem Vodnikovem trgu**. V prvih gimnazijskih letih je bil odličnjak. Zgodaj se je

začel zanimati za književnost in pisati pesmi. Ker je imel težave z grščino, je dobil za inštruktorja Frana Levca (→ Ivan Cankar), ki ga je uvajal tudi v slovensko književnost. Z njim je Kersnik prijateljeval vse življenje. V gimnaziji je bil dejaven v kratkotrajnih skrivnih dijaških literarnih društvih. Leta 1866 so Kersnikovega očeta službeno predstavili v Stično na Dolenjskem, kjer je Levec Kersnika seznanil z → Josipom Jurčičem.

Po očetovi premestitvi je Kersnik stanoval z bratom pri sodnem uradniku Čelešniku na sedanjem • **Levstikovem trgu (36b)**, takrat Sv. Jakoba trg 7. Marca 1869 so gimnazijci priredili v • **Narodni čitalnici**, ki je stala na vogalu sedanje **Šubičeve ulice in Slovenske ceste (D4)**, ob sedanjem Konzorciju, nasproti Kazine, »bésedo« (družabno prireditve), pri kateri je Kersnik nastopil kot deklamator. Zavzemal se je za slovenstvo, zato je imel težave z vodstvom šole, ki je bilo nemško usmerjeno. Leta 1868 so Kersnikovega očeta predstavili za okrajnega sodnika na Brdo. Da bi sinu prihranil šolske težave, ga je vzel iz sedmega razreda domov. Leta 1870 je Kersnik v Ljubljani opravil maturo kot eksternist.

Jeseni istega leta se je odpeljal s »parovozom« (vlakom) na Dunaj študirat pravo, kjer ga je v življenje državnega glavnega mesta uvajal Levec, ki je tam že študiral. Spet je srečal → Jurčiča, pa tudi druge liberalno usmerjene Slovence (npr. → Levstika in → Stritarja), ki so tam študirali ali živeli. Na Dunaju ga je mučilo domotožje, zato je študij jeseni 1871 nadaljeval na univerzi v Gradcu (ki ga je imenoval »naš mali Babilon ob Muri«), čeprav je ta zaostajala za dunajsko, vendar je bila bližje domu.

Leta 1873 je na svojo željo napisal za časnik slovenskih liberalcev *Slovenski narod*, ki je že izhajal v Ljubljani, članek *Muhasta pisma I* s podpisom »Baptista«, v katerem je zbadal takratnega predsednika dežele Kranjske Auersperga, zato je bil članek zaplenjen. Drugo Kersnikovo »pismo« je konfisciral urednik časnika Jurčič, ker ni hotel korenitega spopada z vladajočim nemškim režimom na Kranjskem. Kersnik je bil prizadet, Jurčič pa mu je svetoval, naj raje začne pisati literarna dela. Ker Kersnik ni mogel napadati nemškega tabora, se je kot mladoslovenec lotil v *Slovenskem narodu* staroslovenskih prvakov, in sicer v satirično-humorističnih podlistkih *Nedeljska pisma*, ki so bila naslovljena na izmišljeno »gospico« in bila zelo odmevna. Toda Jurčič je bil zaradi narodnoobrambnih razlogov pred agresivnim nemštvom zagovornik kompromisov s staroslovenski, zato je Kersnikove radikalne podlistke večkrat cenzuriral. Kersnik je *Narodu* pošiljal tudi *Pisma iz Gradca*, ki so izhajala nepodpisana. Staroslovenski so se odzivali polemično; tako so se *Novice* spraševale: »Kako, da se ni napravilo še očitno **bordelišče mladoslovenskemu napredku na čast**.« Med obema slovenskima političnima stranema se je razvnel boj, ki je bil voda na mlin vladajočemu nemškemu taboru. Jurčič je uvidel škodljivost tega boja, zato ga je kot urednik časnika poskušal brzdati. Toda boj se je izrodil v psovanje in

»cronique scandaleuse«. Končal se je leta 1874, ko se je začelo slogaštvo med obema slovenskima političnima taboroma. Toda liberalci niso bili dosledni: skoraj vsi so oportunistično objavljali tudi pri največji slovenski in poslovno dobro delujoči založbi z odlično prodajno mrežo, pri celovski (katoliški) Mohorjevi družbi, in svoja dela idejno prilagajali njenemu programu.

Junija 1874 je Kersnik v Gradcu uspešno končal pravni študij in jeseni začel prakso pri • **cesarsko-kraljevi Kameralni (finančni) prokuraturi v Ljubljani, Novi trg 5 (36c)**, kjer je kmalu postal koncipient. Pridružil se je ljubljanskemu političnemu, literarnemu in društvenemu življenju. Z drugimi liberalci (Levec, Valentin Zarnik, Josip Vošnjak) ter z zamišljenim in čemernim Jurčičem kot urednikom *Slovenskega naroda* se je družil najprej v • **hotelu Slon**, sedanja **Slovenska cesta 34 (D2a)**, potem v • **hotelu Evropa**, na vogalu sedanje **Gospodarske in Slovenske ceste (D2i)**, kjer je nastal okrog Jurčiča literarno-zabavni klub. Ta se je včasih sestajal tudi v • **hotelu Kaiser von Österreich, Pri avstrijskem cesarju**, sedaj **Trubarjeva cesta 5 (D2h)**, kjer je bil glavna oseba Levstik, ki je v svoji vzvišenosti pogosto vse oštel. Včasih pa so šli v • **krčmo Zum weissen Rössel, Pri belem konjičku**, ljubljansko popačeno imenovani »Reselbirt«, v Auerjevi hiši, sedanja **Wolfova ulica 12 (D1k)**, ki je do leta 1898 stala na prostoru današnjega Oražnovega doma in segala do sredine Wolfove ulice; imela je tudi vzdevek »vagon«; sedaj stoji tam Oražnov dijaški dom, vendar je umaknjen z ulice. Poleg tega je veseli in živahni Kersnik še vedno zahajal v Narodno čitalnico, v kateri so prirejali veselice, koncerte in plesse. Postal je voditelj njenih družabnih prireditvev. V čitalnici so prirejali tudi predavanja, Kersnik je predaval o »razvoju svetovne poezije«. Poleg tega je sodeloval tudi v Dramatičnem društvu; bil leta 1874 izvoljen za njegovega odbornika in ostal njegov tajnik do konca leta 1878, ko se je preselil na Brdo. Obiskoval je slovenske gledališke predstave Dramatičnega društva, ki so bile samo nekajkrat v tednu v • **Deželnem gledališču** na prostoru sedanje Slovenske filharmonije, **Kongresni trg 10 (T1)**, kajti gledališče je bilo v nemških rokah. Poleg tega Slovenci niso smeli uporabljati trinajstih lož. Kersnik je med letoma 1874 in 1878 o predstavah objavljaj kritike v *Slovenskem narodu*.

Popoldanskih sprehodov z Jurčičem in Levcem se ni maral udeleževati, raje je do večera sedel v svojem stanovanju, bral, pisal in kadil. Vitki, črnolasi mladenič z naočniki in dolgo brado kostanjeve barve je veljal za čednega, bil je priljubljen pri damah, omrežiti so ga hotele tudi nekatere ljubljanske gospe. Jurčič je Kersnika leta 1875 seznanil z Alojzijo (Lojzko) Tavčar, 17-letno hčerko lastnika hotela Evropa. Kersnik se je z njo udeleževal predpustnih plesov in se vanjo zaljubil. Ob nedeljah je obiskoval starše na Brdu, kjer mu je poleti 1877 zbolel in umrl oče. Oktobra istega leta je postal praktikant v notariatu ljubljanskega advokata Jerneja Zupanca, ki je bil družinski

prijatelj in svetovalec. Leta 1878 je Kersnik opravil v Gradcu dva pravna rigorosa, da bi postal odvetnik. Jeseni 1878 je za proslavo Bleiweisove 70-letnice napisal igrico *Berite Novice!*, ki jo je v Narodni čitalnici sam režiral in imel sitnosti »zaradi sodelujočih dam«. Slavljenec je bil z njo zadovoljen in se je Kersniku osebno zahvalil zanj. Potem »se je razvilo v vseh prostorih čitalnice [...] živahno življenje. Ljudje so ostali do petih zjutraj. [...] Nemškutarji se strahotno jezijo, *Laibacher Zeitung in Tagblatt* [nemška časnika] pa z železno doslednostjo molčita o slavnosti – očitno, je, kako zelo neprijetno je bilo tem ljudem, ko so gledali demonstrativno proslavo.« je poročal Kersnik svoji izvoljenki. Glavni oblikovalci proslave staroslovenskega veljaka so bili mladoslovenci.

Jeseni istega leta je na Brdu umrl notar Johan Roth, zato je Kersnik opustil ljubljansko službo pri Zupanču in leta 1879 postal na Brdu notarski namestnik. V Ljubljano je hodil občasno na obiske k nevesti. V začetku leta 1880 se je v Gradcu pripravljaj na notarski izpit in ga aprila uspešno opravil. Sredi leta je postal notar na Brdu, kjer je imel v gradu tudi pisarno. Februarja 1881 je *Slovenski narod* sporočil, da se je v • **franciškanski cerkvi Marijinega oznanjenja, ob** sedanjem **Prešernovem trgu pri Tromostovju (36č)**, poročil Kersnik, »znani slovenski pisatelj in soizdajatelj *Ljubljanskega zvona* z gospodično Lojzko Tavčarjevo«, hčerko ljubljanskega »velikega trgovca in posestnika hotela Evropa, g. Luka Tavčarja«. Po poroki je Kersnik postal lastnik posestva na Brdu, vendar ni bil vedno dober gospodar. Zakonca sta imela devet otrok. Okrog leta 1890 je bila v Kersnika zaljubljena tržaška pisateljica Marica Nadlišek, sotrudnica revije *Ljubljanski zvon* in, kasneje, mati pisatelja → Vladimirja Bartola, toda Kersnik, ki najprej ni bil ravnodušen do nje, je ostal zvest ženi in družini. Pisateljica je zaradi neuslišane ljubezni nameravala vstopiti v samostan, vendar se je pravočasno premislila, kajti ena nesrečna ljubezen še ne naredi dobre redovnice.

Po Jurčičevi smrti je dokončal njegov roman *Rokovnjači*, ki je izhajal v *Ljubljanskem zvonu*, katerega urednik je bil Fran Levec. Kersnik je postal neuradni sourednik revije, saj je Levec potreboval pomočnika. V tej literarni reviji je Kersnik objavljaj tudi druga dela (med drugimi *Ciklamen* in *Agitator*), v *Narodu* pa še vedno feljtone. Leta 1883 je bil izvoljen za deželnega poslanca, kar je ostal do smrti, in z Brda prihajal na seje v Ljubljano, v stari • **Kranjski deželni dvorec**, ki je do potresa stal na sedanjem **Kongresnem trgu 12 (36d)**. Po potresu so zgradili novega, v katerem je sedaj sedež ljubljanske univerze. Kersnik je bil od leta 1885 tudi župan lukoviške občine.

Junija leta 1889 so v Ljubljani odkrili Vodnikov spomenik pred gimnazijo (ki so jo po potresu zaradi poškodb podrli in na njenem prostoru uredili živilsko tržnico). Po odkritju je bil pri čitalniškem banketu Kersnik govornik. Pri deželnozbornskih volitvah istega leta je bil v okrajih Brdo in Kamnik spet izvoljen za poslanca. Leta 1891 ga je

deželni predsednik Kranjske Andrej baron Winkler name- raval postaviti za naslednika umrlega deželnega glavarja dr. Josipa Poklukarja, kar so podprle vse deželne politič- ne stranke, vendar Winklerjevega predloga na Dunaju niso podprli. Politično je Kersnik pripadal Šukljetovi frak- ciji liberalcev, ki je v osemdesetih letih 19. stoletja v kranj- skem deželnem zboru veljala za zmerno in prilagodljivo, zato so njene člane porogljivo imenovali »elastikarji«.

Med letoma 1891 in 1894 je bil Kersnik uradno izda- jatelj *Ljubljanskega zvona*, v tem času je revijo urejal Anton Funtek. Za njim pa Bežek, ki Kersnika ni več pova- bil k sodelovanju v reviji, saj je bil Bežek naklonjen nove- mu, modnemu naturalizmu, ki je bil Kersniku tuj. Leta 1895 se je Kersnik pri lovu prehladil, vendar se za bolezen ni zmenil. Jetiko v grlu je začel zdraviti prepozno. Maja 1897 je z ženo odpotoval v zdravilišče Gleichenberg pri Gradcu, od koder ga je žena na pol mrtvega prepeljala v Ljubljano, kjer je v tastovem stanovanju, v hotelu Evropa, umrl. Po- kopali so ga na pokopališču na Brdu. Ob grobu mu je go- voril politični somišljenik, s katerim se nista vedno ujemala, pisatelj → Ivan Tavčar. V *Slovenskem narodu* mu je objavil tudi nekrolog, v katerem je Kersnika imenoval »pošten liberalec«.

Spominsko poimenovanje:

- Kersnikova ulica (pri nekdanjem hotelu Evropa).

LIT.: Gregor Kocijan: *Janko Kersnik*. Ljubljana 2009. – Ivan Prijatelj: *Janko Kersnik, njega delo in doba*. V: Janka Kersnika zbrani spisi VI. Uredil I. Prijatelj. Ljubljana 1910. – Janko Kersnik: *Zbrano delo IV*. Uredil in z opombami opremil Anton Ocvirk. Ljubljana 1952. – Isti: *Zbrano delo VI*. Besedilo pripravil in opombe napisal France Bernik. Ljubljana 1984.

37. DRAGOTIN / KAROL KETTE

(1876, Prem na Primorskem – 1899, Ljubljana) [V]

Pesnik. Avtor posmrtno objavlje- ne zbirke *Poezije*.

Njegov oče Filip Kete, doma z Vrh- nike, se je podpisoval z enim t-jem, saj je priimek sloven- ski, ponemčili so ga najbrž takratni uradniki s pisavo dveh t-jev. Sin pa je vztrajal pri dveh, ker sta se mu najbrž zdela bolj svetovljanska. Bil je drugi od petih otrok, ki so vsi kmalu umrli. Mati, Ana Valenčič, doma iz Trnovega (sedaj del Ilirske Bistrice), si po izgubah otrok ni več o- pomogla. Prizadela jo je tudi novica, da ji je radoživi in dru- žabni mož zamolčal nezakonsko hčerko. Pesniku je mati umrla zaradi jetike v njegovem zgodnjem otroštvu. Oče se je drugič oženil s članico čitalniškega pevskega zboru; mačeha je bila pastorku naklonjena. Kot učitelj in orga- nist je služboval po primorskih krajih: na Premu, v Colu pri Vipavi, Zagorju pri Šentpetru na Krasu (sedaj Pivka) in v bližnji Dolnji Košani. Kette je bil na očeta zelo nave- zan, že pri osmih letih mu je za god napisal prigodnico. Bil je tudi glasbeno nadarjen. Med letoma 1883 in 1887 je

v Zagorju končal štiri razrede ljudske šole, v kateri je poučeval oče.

Jeseni 1887 ga je poslal v Ljubljano, kjer je hodil v peti razred • **Prve mestne deške ljudske šole**, sedanja Osnovna šola Ledina, **Komenskega ulica 19 (I1č)**, da bi se pripravil na gimnazijo. Jeseni 1888 je postal prvošolec • **gimna- zije** v licejski stavbi, ki je do potresa stala na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**. Učni jezik je bila nemščina, slo- venščina je bila zgolj eden izmed učnih predmetov. Počit- nice je preživil doma.

Jeseni 1889 se je oče z drugo ženo preselil iz Zagorja v Doljno Košano, kjer je postal nadučitelj. Z višjo plačo je lažje podpiral sinovo šolanje v Ljubljani. V šolskem letu 1890/91 je Kette na očetovo željo prestopil v • **moško učiteljsiše**, sedaj Gimnazija Ledina, **Resljeva cesta 12 (I2d)**, da bi čim prej dosegel poklic. Uspešno je končal I. letnik. Toda nepričakovana očetova smrt zaradi jetike spomladi 1891 v Dolnji Košani je zlomila Kettejevo življenje. Na očetovo in sinovo prebivanje opozarjata v Dolnji Košani spominska plošča na nekdanji ljudski šoli in nagrobnik očetu na pokopališču. Tamkajšnji nadučiteljjev grob je realni kraj Kettejevega soneta *Na očetovem grobu*.

Po posredovanju košanskega župnika in trnovskega dekana je začel Ketteja podpirati materin stric (ne brat!), premožni posestnik in trgovec v Trnovem, vendar z zah- tevo, da mora nečak postati duhovnik. Kette pa se je zave- dal, da zaradi radoživega značaja ni primeren za ta poklic. Poleg tega je že pisal pesmi. Zaradi stričeve želje se je v Ljubljani jeseni 1891 vrnil v gimnazijo, vendar mu niso priznali učiteljskega šolskega leta. Stric in teta sta tudi želela, naj vstopi v • **Alojzijeviše**, **Poljanska cesta 4 (V4)**, ki je bilo namenjeno vzgoji bodočih duhovnikov, toda Kette je v prošnji naravnost povedal, da nima namena postati duhovnik, zato ga v zavod niso sprejeli. Rad se je sprehajal po • **Tivoliju (37a)** in • **Rožniku (37b)** ter, ka- dar je imel denar, obiskal • **Deželno gledališče**, sedaj Ope- ra, **Župančičeva ulica 1 (T2)**.

Osirotelost in slabšanje odnosov s stricem sta ga peha- la v čedalje slabša ljubljanska stanovanja. V letih 1888– 1890 (v ljudski šoli ter v I. in II. gimnazijskem razredu) je stanoval pri strojniku Jožefu Avšiču na • **Dunajski cesti 15**, sedaj **Slovenska cesta (37c)**, v Medijatovi hiši, med kavarno Evropa in sedanjim Kozolcem, skoraj nasproti • **bolni- šnice (B1)**, ki je stala med sedanjo **Tavčarjevo in Dalma- tinovo ulico** (→ Dev, → Čop). Iz nje so umrle vozili na bližnje pokopališče pri Sv. Krištofu (kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopa- vali med letoma 1780 in 1906), kar je na Ketteja delovalo depresivno. V letih 1890–1892, ko je hodil v učiteljsiše in III. gimnazijski razred, je stanoval pri vdovi sodnega pri- stava Ivani Pogorelec v • **Kravji dolini**, sedaj **Vidovdan- ska ulica 2 (37č)**. Sostanovalci so bili njegovi primorski rojaki, ki so vedeli, da pesni. Veljal je za umirjenega in zamišljenega, toda če so ga razjezili, je vzkipeł. V to stano- vanje je dobil telegram o očetovi smrti, vendar so mu jo

prikrili: povedali so mu samo, da je oče hudo zbolel. Takoj je odpotoval v Doljno Košano. Za očetovo smrt mu je najprej povedal znanec, ki ga je srečal med vožnjo z vlakom med Ljubljano in takratnim Šentpetrom na Krasu, misleč, da Kette zanjo že ve. Doživel je pretres. Ko je po očetovi smrti postala zanj najemnina pri vdovi predraga, se je preselil in v letih 1892–1894 stanoval v cenejšem, a še vedno udobnem, urejenem in snažnem stanovanju pri dijaški gospodinjici Ančki Hlebše, • **Poljanska cesta 32 (37d)**. Motile so ga samo navade drugih dijaških sostanovalcev. Obiskoval ga je → Murn. Oba sta bila nagle jeze, zato sta se večkrat sprla. Nekoč bi skoraj zalučala drug v drugega vsak svoj krožnik. Ko je Kette stanoval na Poljanah, je videval mlado → Zofko Kveder, ki je stanovala blizu, in se po Murnovem posredništvu seznanil z njo. Kvedrova je prebrala nekaj Kettejevih rokopisnih pesmi in ga zaradi njih cenila. S Poljanske ceste se je preselil k Mariji Meglič na • **Sv. Petra nasip 65**, sedaj **Petkovsko-nabrežje (37e)**, kmalu pa v • **Kravjo dolino 26**, v hišo poleg nekdanje mitnice **na koncu sedanje Vidovdanske ceste (37f)**.

Po eni verziji je bil Kette jeseni 1893 kaznovan v obsežni gimnazijski preiskavi, ki so jo povzročila nazorska razhajanja dijakov in njihovo slabo vedenje (pijančevanje, dvobojevanje, kvantanje), po drugi verziji pa je kazen sam povzročil, ker je med poukom matematike (pri kateri ni blestel) nepazljivo širil med sošolci svoje humorne erotične verze, napisane v nemščini. Užaljeni profesor je pri šolski konferenci zahteval za dijaka strogo kazn zaradi kršenja discipline. Tega je doletela tudi disciplinska preiskava njegovega stanovanja na Poljanski cesti 32, kjer je gimnazijski preiskovalec našel v Kettejevih zvezkih in zapiskih druge erotične pesmi in satiro proti ljubljanskemu škofu dr. Jakobu Missii z očitkom, češ da ob germanizaciji škoduje slovenskim interesom. Ketteja so zaradi vseh najdenih pesmi kaznovali s štiriurnim šolskim zaprom in slabo oceno vedenja. Izgubil je stričevo podporo in moral začeti plačevati šolnino. Za tisto šolsko leto sta jo za dijake, ki so obveljali za »žrtve na liberalni strani«, tudi za Ketteja, plačala ljubljanska liberalna veljaka župan Ivan Hribar in pisatelj → Ivan Tavčar.

Pred koncem leta 1894 ga je doletela nova disciplinska obravnava. Magistratni uradnik Ivan Kališ je gimnazijskemu ravnatelju izročil »drzna« pisma, ki naj bi jih njegovi hčerki, učiteljščnici, napisali trije dijaki, med njimi tudi Kette, ki ga gospodična med počitnicami ni pustila ravnodušnega. Čeprav se je pokazalo, da ni pisal pisem, pač pa godovno dopisnico in verze, so ga kaznovali z ravnateljevim ukorom, slabim redom iz vedenja in šolnino. Ker ni imel denarja, da bi jo plačal, so ga izključili iz gimnazije. Kmalu potem je katastrofa prizadela celo Ljubljano: potres, ki je vsem prebivalcem poslabšal življenje. Zato se je šolsko leto predčasno končalo.

Jeseni 1893 je Kette postal član skrivnega srednješolskega društva Zadruga, katerega geslo je bilo »Bog in

narod«, usmerjeno pa je bilo liberalno in narodno zavedno. Člani (→ Ivan Cankar, Josip Murn, → Oton Župančič, → Lojz Kraigher, Alojz Merhar – poznejši pesnik Silvin Sardenko, in še nekateri) so se shajali po svojih prebivališčih, tudi v Kettejevi sobi v Kravji dolini. V Zadrugi je Kette zaradi šolske kazni pozival člane k opreznosti, si zaradi slovanofilstva prizadeval za pouk ruščine in se s Cankarjem, kljub značajskim razločkom, spoprijateljil. V društvu so politizirali ter prebirali svoja literarna dela in jih ocenjevali. Kette je bil med letoma 1893 in 1895 tudi društveni tajnik. Član Zadruge je ostal tudi potem, ko so ga izključili iz gimnazije, vendar je redkeje zahajal vanjo. Ko so spomladi 1896 iz Zadruge izključili Cankarja zaradi njegovih ostrih kritik, ki so člane odbijale, je iz solidarnosti do njega izstopil tudi Kette.

V letu Kettejeve največje revščine, od pomladi 1885 do jeseni 1896, sta s Cankarjem, ki je dvakrat padel pri maturi, živela boemsko življenje. Zatekla sta se v barako na • **Ledini, blizu Komenskega ceste (37g)**, zgrajeno za ljudi, ki so po potresu postali brezdomci. Pogosto sta se sprehajala tudi po ljubljanskem polju in obiskovala Murna v • **Cukrarni, Poljanski nasip 12 (37h)**. Tega leta se je Kette začel javno uveljavljati v slovenski književnosti: objavljal je že v *Ljubljanskem zvonu*, *Slovincu* in revijah za otroke. Jeseni je boema sprejela Marija Meglič, vdova po čevljarju, v Vodmatu, • **Ravnikarjeva ulica 7**; sedaj ulice ni več, ker so tam sezidali Klinični center; na zemljevidu je zaznamovana točka **med Njogoševo cesto ter Bohoričevo in Korytkovo ulico (37i)**. Stanovala sta v vdovini neogrevani podstrešni sobi. Bila sta slabo oblečena in obuta. Težave sta poskušala reševati s humorjem. Preživljala sta se s honorarji za objave literarnih spisov, Kette tudi z inštrukcijami. Ko sta dobila kakšen honorar, sta se skromno hranila v • **Ljudski kuhinji, Streliška ulica 12 (37j)**, sedaj Waldorfska šola.

V • **Kravji dolini 28** (hišo so pozneje podrli), sedaj **Vidovdanska cesta (D1c)**, je imela družina Franzot gostilno, v katero sta zahajala boema. Družina je gostilno kmalu oddala v najem in se preselila v Spodnjo Šiško, kjer je vzela v najem • **gostilno Reininghaus**, Franca Jožefa cesta 87, sedanja **Frankopanska ulica (D1č)**, stanovala pa je v • **hiši Franca Jožefa cesta 64**, sedaj **Frankopanska ulica 1 (37k)**, nasproti sedanje gostilne Keršič. V to stanovanje je Kette hodil poučevat Franzotove otroke in se zaljubil v gostilničarjevo 15-letno hčer Štefanijo (Nino), ki je zapustila sledove v nekaterih njegovih pesmih. Kette je bil tudi pozimi, v snegu, obut v prevelike sandale, v kateri je uhajala voda, zato je že v šolo in pozneje k Franzotovim prihajal z mokrimi nogami. Takratno životarjenje obeh boemov v Vodmatu odmeva v Cankarjevih črticah *Konec literarne krčme* (Zbrano delo XXIV) in *Menice* (ZD XXII). Nina je pozneje kot gostilničarka skrbela za Cankarja, ko je stanoval na Rožniku.

Kettejevo propadanje je ustavil železniški postajni načelnik v Zalogu, publicist in domoljubni pesnik Ivan

Resman (njegova žena je bila Kettejeva znanka iz Trnovega pri Ilirski Bistrici), ki mu je gmotno pomagal in ga jeseni 1896 napotil v Novo mesto. Tam je po sprejemnem izpitu postal dijak VII. gimnazijskega razreda in si opomogel. Pri nekaterih profesorjih je užival ugled pesnika. Po zgledu ljubljanske je ustanovil novomeško Zadrugo, ki pa ni zaživela. Preživljal se je z Resmanovimi podporami in inštrukcijami. Tudi trnovski stric ga je spet podpiral, ker je še vedno menil, da bo nečak postal duhovnik. Počitnice je preživljal pri stricu v Trnovem, kjer zahajal k tamkajšnjemu dekanu, ljubitelju ruske književnosti, ker je upal, da bo ta posredoval pri stricu za njegov univerzitetni študij. V Novem mestu pa je zahajal v čitalnico in gostilne. Zaljubil se je v 15-letno hčerko sodnega svetnika Angelo Smola, s katero ni nikoli govoril. Napisal ji je pismo, na katero ni odgovorila. Vedela je, da piše o njej pesmi, kar ji je laskalo.

Julija 1898 je Kette maturiral. Želel si je študija na dunajski univerzi, toda ker je med šolanjem izgubil tri leta, je bil ob maturi že toliko star, da so ga pri vojaškem naboru potrdili za služenje vojaščine, zato je moral oktobra za tri leta postati vojak, in sicer 4. stotnije tržaškega 97. pehotnega polka. Upal je, da bo s prošnjo dosegel skrajšanje vojaščine na eno leto, toda v začetku naslednjega leta se je v okolici Trsta prehladil in zbolel za jetiko. Aprila 1899 so ga iz tržaške vojaške bolnišnice odpustili kot vojaško nesposobnega.

Ni se vrnil k sorodnikom v Trnovo pri Ilirski Bistrici, ampak se je z vlakom odpeljal v Ljubljano, v Cukrarno, k Murnu, ki je tam stanoval z gospodinjo Polonico Kalan v drugem nadstropju. Takoj po prihodu je obležal. Najprej v isti sobi kot Murn, ko pa se mu je bolezen poslabšala, mu je gospodinja odstopila svojo posteljo v sosednji, večji sobi. Deset dni pred smrtjo je še upal, da bo ozdravel, zato je narekoval pismo nekdanjemu novomeškemu sošolcu Juriju Gregorcju, pravniku na Dunaju, naj ga vpiše na tamkajšnjo univerzo. Sam se je zmozel le še podpisati. Svoje pesmi je s posredovanjem → Antona Aškercja in → Frana Govekarja prodal ljubljanskemu založniku Schwentnerju, ki se je obvezal, da bo zbirko izdal v dveh letih. Za dediča je določil Podporno društvo za slovenske visokošolce na Dunaju. Poleg Polonice Kalan so mu pomagali Pisateljsko društvo (na Aškerčevo in Govekarjevo pobudo s podporo), žena pisatelja in liberalnega politika Tavčarja Franja Tavčar (prinašala mu je cvetje in vmes kakšen bankovec) ter njen damski krožek. Zadnja verska tolažila mu je podelil župnik Martin Malenšek. Ob smrti je bil pri njem po naključju Aškerc. Kette mu je podal roko in rekel: »Pojdemo!« Nato je začel umirati ... Oprijel se je sveče, ki mu jo je Kalanova dala v desnico. Ko je po kakšnih desetih minutah izdihnil, mu je Aškerc zatisnil oči. Trditev, da sta Kette in Murn umrla na isti postelji in v isti sobi ne drži.

Deževnega aprilskega dne 1899 je pogrebni sprevod pod dežniki ob 18. uri odšel izpred Cukrarne po Poljanski

in Resljevi na • **pokopališče pri Sv. Krištofu (P2)**, na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice. Tam ga niso pokopali v grobnico Pisateljskega društva, ampak samostojno. Krsto je nosilo šest pogrebcev. Trije duhovniki iz ljubljanske župnije sv. Petra so zapeli »miserere« iz 51. biblijskega psalma. Časnik *Slovenski narod* je poročal, da je bil sprevod »nepregledno dolg. Udeležili so se ga: gospodje ljubljanski župan Ivan Hribar, deželni poslanec ravnatelj Šubic, predsednik Slovenske matice, nadzornik Fran Levec, predsednik Pisateljskega društva, prof. Perušek, uredniki Ljubljanskega zvona, Slovenskega naroda, Učiteljskega tovariša, Slovenca, ravnatelji in profesorji srednješolskih zavodov, mnogo učiteljev, potem dolga vrsta narodnih gospej in gospodičin, na čelu njim gospe dr. Tavčarjeva in dr. vitez Bleiweisova, veliko število pripravnice in pripravnikov [učiteljskih], večja deputacija semeniščnikov in ogromno število gimnazijcev. Pred krsto so nosili dijaki venec s trobojnim trakom akademičnega društva Triglava in venec ljubljanskih gimnazijcev, na beli krsti pa sta ležala venca prijatelja [najbrž Murna] in sorodnikov. Zbora pripravnikov in gimnazijcev sta zapele skupno troje žalostink, pred hišo [Cukrarno], v cerkvi [na pokopališču] in ob gomili. Na grobu pa je govoril s poetičkim zanosom prekrasne besede pesnik Engelbert Gangl, in njegov govor je napravil največji vtisk: vse je plakalo. [...] Pogrebno opravilo je izvršil župnik pri Sv. Petru, g. [Martin] Malenšek z asistenco. Ves pokop je pričal, da se ljubljansko občinstvo zaveda, da je izgubilo v Ketteju mladeniča izvanrednih talentov, ki bi donášali slovenskemu narodu stoteren sad.«

Leta 1923 so Kettejeve in Murnove posmrtno ostanke z opuščene pokopališča pri Sv. Krištofu prenesli v skupno grobnico slovenske moderne na • **pokopališče pri Sv. Križu**, sedaj **Žale (P4)**, v katero so prekopali tudi Cankarjeve posmrtno ostanke. Nagrobnik vsem trem književnikom je po Plečnikovi zamisli izdelal arh. Dušan Grabrijan iz kraškega kamna. Grobnico je plačala učiteljica Milena Rohrmann, ki se je imela za Cankarjevo nevesto. Po II. svetovni vojni so tja pokopali tudi Otona Župančiča. Grob: A/10/12-14/10-12.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Kettejeva ulica;
- plošča ob vhodu v Cukrarno, Poljanski nasip 12 (vzidana leta 1955), v kateri se je shajala četverica slovenske moderne in v kateri sta umrla Kette in Murn;
- Osnovna šola Ketteja in Murna, Koširjeva ulica 2, Kodeljevo (od leta 1961).

LIT.: Marjan Dolgan: *Dolnja Košana in okolica. Študije, dokumentarna in literarna besedila*. Celje 2006. – Isti: *Poklon pesniku Dragotinu Ketteju, njegovemu očetu in ljudski šoli v Dolnji Košani*. Kras, december 2007, št. 85, str. 20–21. – † *Dragotin Kette*. Slovenski narod 32, 26.–29. apr. 1899, št. 95–98. [nepodpisano]. – † *Dragotin Kette*. Slovenec 27, 27. apr. 1899, št. 96, str. 2–3 [nepodpisano]. – D. Kette: *Poezije*. Uredil in spremno besedo napisal Anton Aškerc. Ljubljana 1907. –

Isti: *Zbrano delo*. Uredil France Koblar. Ljubljana 1940. – Isti: *Pesmi*. Izbral in uredil France Koblar. Ljubljana 1965 (Kondor 71). – Isti: *Sem fantič bil mlad*. Izbral [pesmi], uredil in spremna besedila napisal Silvo Fatur. Koper 2006. – Alojzij Merhar: *Okoli Ketteja in Murna*. Slovenski jezik 2, 1939, št. 1/2, str. 49–87. – Isti: *Filip Kette in njegov sin Dragotin*. Slovenec 68, 1940, št. 137–139. – Janez Mušič: *Dragotin Kette*. Ljubljana 1993 [s slikovno dokumentacijo]. – Josip Ribarič: *Kettejevo življenje*. Mladika (Celje) 1936, str. 386–389, 428–431, 463–464. – Niko Zupanič: *Dragotin Kete (Sečanja jednog prijatelja)*. Priloži za književnost, jezik, istoriju i folklor II, 1922, sv. 2, str. 3–27.

38. EVARD KOČBEK (1904, Sv. Jurij ob Ščavnici v Prlekiji – 1981, Ljubljana) [VIII]

Pesnik in pripovednik. Politik. Avtor pesniških zbirk *Zemlja in Groza*, novelistične zbirke *Strah in pogum* ter dnevnikov *Tovarišija* in *Listina*.

Oče je bil organist in cerkovnik. Edvard je bil drugi od štirih otrok. Revna družina je stanovala v mežnariji in se preživljala tudi z obdelovanjem kosa zemlje. Po osnovni šoli v domačem kraju se je šolal v mariborski gimnaziji. V osmem razredu je postal urednik katoliškega dijaškega literarnega glasila *Stražni ognji*, kjer je tudi objavljaj, in se pridružil mladinskemu krščanskosocialnemu gibanju, ki je dobilo vzdevek »križarstvo« (po ljubljanskem katoliškem mladinskem glasilu *Križ na gori*, ki ga je urejal pesnik → Anton Vodnik). Zgled je bil nemški, cilj pa avtentično, osebno krščanstvo in utopična prenova družbenega reda. Ljubljanska revija *Križ na gori* je leta 1925 prenehala izhajati, leta 1928 se je za dve leti obnovila z naslovom *Križ*, njen urednik je postal Kočbek.

Po maturi je jeseni 1925 vstopil v mariborsko teologijo, vendar je kmalu izstopil, češ da bo kot laik živel bolj avtentično krščanstvo. Brez štipendije in denarja je odšel v Ljubljano, vpisal študij francoščine na • **Filozofski fakulteti**, takrat v stavbi **Kongresni trg 12 (I4a)**; urejal *Križ* in začel sodelovati v osrednji katoliški literarni reviji *Dom in svet*. Kot urednik je dobil zastojnsko prebivališče v • **Akademskem domu, Miklošičeva cesta 5 (38a)**, ki je stal tam, kjer je zdaj novejši prizidek hotela Union. V letu 1928/29 je nekaj mesev preživel s posojilom in spretno pridobljeno štipendijo v Berlinu, kjer je študiral njegov prijatelj in nekdanji sošolec, baletni plesalec in koreograf Pino Mlakar. Kočbek je na berlinski univerzi poslušal predavanja takrat priljubljenega nemškega teologa in filozofa Romana Guardinija.

Po vrnitvi iz »evropskega Njujorka« v Ljubljano je stanoval na • **Tržaški cesti 19/I (38b)**. Ob 10-letnici ljubljanske Univerze je z nekaterimi mladimi slovenskimi književniki (→ Slavko Grum, → Vladimir Bartol) nastopil na slavnostnem recitacijskem večeru v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**. Leta 1930 je na ljubljanski »Univerzi kralja Aleksandra I«, Kongresni trg 12, diplomiral. Sredi leta je več mesev stanoval v • **Dalmatinovi ulici 3/II (38c)**,

od koder se je jeseni 1931 preselil v Bjelovar, kjer je dobil službo srednješolskega profesorja. Leta 1931/32 so mu tam odobrili študijski dopust, ker je dobil francosko štipendijo in z njo odpotoval v Lyon. Tam se je seznanil s personalizmom in levo usmerjeno katoliško revijo *Esprit*.

Po vrnitvi je leta 1933 dobil profesorsko službo v Varaždinu, kjer se je med zasebnimi inštrukcijami francoščine zaljubil v mlajšo Zdravko Koprivnjak in se z njo poročil. Leta 1934 je v Ljubljani izdal pesniško zbirko *Zemlja*, s katero se je uveljavil v slovenski poeziji, čeprav so jo ljubljanski marksistični kritiki zavrnil. Leta 1936 je dobil službo profesorja francoščine in slovenščine v Ljubljani, v • **Gimnaziji Bežigrad, Peričeva ulica 4 (I3f)**. Najprej je stanoval v • **Robbovi ulici 25/I (38č)**, med letoma 1937 in 1939 v • **Svetosavski ulici 12 (38d)**, med letoma 1939 in 1940 v • **Kamniški ulici 34/I (38e)**, od leta 1940 pa v najemniškem stanovanju, v bežigrajski meščanski vili z vrtom v • **Detelovi ulici 5 (38f)**. Prvi otrok zakoncev Kočbek je bila hči Lucija (Lučka).

Leta 1937 je na podlagi enostranskih francoskih levičarskih virov, ki so zamolčevali dogodke, neprijetne za levico, napisal esej o španski državljanski vojni *Premišljevanje o Španiji*, v katerem se je postavil na republikansko stran in nastopil proti Katoliški cerkvi. Esaj je objavil v reviji *Dom in svet*, z njim povzročil škandal, krizo revije (poseg njene založnice in odstop uredništva), razkol slovenskih katolicanov, izoblikoval levičarsko katoliško křilo in tega usmeril v kolaboracijo s komunisti. V Parizu je med drugimi srečal dva slovenska poklicna revolucionarja. Prvi je bil Lovro Kuhar, ilegalni funkcionar Kominterne (Komunistične internacionale), ki je bila podaljšek stalinistične Sovjetske zveze, in vodja pariškega centra za organizacijo mednarodnih brigad za pomoč španskim republikancem, sicer pa je v Ljubljani objavljaj pod psevdonomom → Prežihov Voranc. Drugi je bil Edvard Kardelj, vodilna oseba ilegalne Komunistične partije Slovenije in privrženec jugoslovanskega komunističnega funkcionarja Josipa Broza - Tita. Kočbek je naslednje leto ustanovil svojo revijo *Dejanje*, s katero je nadaljeval ideološki razcep katolikov in se zblizal s krščanskimi socialisti. Kljub sporu s Cerkvijo se je Kočbek še naprej udeleževal verskih obredov, večinoma v • **franciškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (38g)** in v • **uršulinski («Nunski») cerkvi sv. Trojice, sedaj Slovenska cesta 21 ob Kongresnem trgu (38h)**. Jeseni 1937 je imel v dvorani • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)** predavanje, v katerem je kljub pomislekom pritrdil komunizmu.

Ob nemškem napadu na Jugoslavijo je kot prostovoljec doživel v Bosni razpad jugoslovanske vojske in se rešil v Ljubljano. Po italijanski okupaciji je prenehal izdajati *Dejanje*. Komunisti so zaradi spoštovanja pakta med Stalinom in Hitlerjem najprej mirovali, šele po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo so intenzivirali delovanje predvojne Antifašistične fronte v Osvobodilno fronto (OF), politično koalicijo komunistov, krščanskih socialistov in

levih sokolov ter jo spremenili v svojega trojanskega konja za izvedbo komunistične revolucije. Kocbek se je s krščanskimi socialisti OF pridružil, saj sta ga fascinirala iluzija, da soustvarja zgodovino in prepričanje, da se bodo Slovenci »rešili le v socializmu«. Boris Kidrič, sin literarnega zgodovinarja in prešernoslovca Franceta Kidriča, je Kocbeku med debato v gostilni v Zeleni jami demagoško zagotavljal, »da bo v novi sovjetski Sloveniji možno politično in kulturno diferenciranje [stranke in nazorsko različne kulturne skupine]«. Avgusta 1941 so v Kocbekovem bežigrajskem stanovanju precizirali vodstvo Osvobodilne fronte in v njen Izvršni odbor imenovali tudi njega.

Kocbek je bil še vedno zaposlen v bežigrajski gimnaziji, samovoljno ravnanje komunistov v OF mu ni bilo vedno po godu, vendar je še naprej sodeloval z njimi, ker je naivno menil, da mu bodi ti pomagali v »socializmu« prenoviti slovensko katoličanstvo in celo »slovenski narodni značaj«. V začetku 1942 se je pred aretacijo umaknil v ilegalo. V gimnaziji so mu odobrili bolniški dopust, spremenil je videz in dobil ponarejene osebne dokumente, med policijsko uro je prenočeval v ljubljanskih stanovanjih somišljenikov. Marca je italijanska oblast izdala odlok, s katerim mu je uradno prenehala služba gimnazijskega profesorja. V začetku 1942 je bil strastno zaljubljen v Meto Meglič iz družine ljubljanskih trgovcev s tekstilom. Pisal ji je ljubezenska pisma in jo skrivaj obiskoval v bogatem meščanskem stanovanju na **• Aleksandrovi cesti 16, sedaj Cankarjeva cesta (38i)**, v katerem je doživljal njeno »živalsko lepo naklonjenost«. Žena Zdravka pa je bila takrat zaljubljena v Metinega brata Pavla, toda zakonca Kocbek sta kljub temu ostala skupaj. Pred odhodom v partizane, maja 1942, se je Kocbek skrival v skrivališču na Resljevi cesti. Iz mesta je šel s ponarejeno izkaznico skozi vojaško kontrolo pri »bloku« v Mostah, potem so ga prevzeli partizanski aktivisti. Čez nekaj dni se mu je pridružila žena Zdravka. Hčerka Lučka pa je ostala celo vojno ilegalno v Ljubljani, kjer so jo skrivale različne družine. Zanj je takrat skrbela tudi njena krstna botra Dora Vodnik, žena pesnika → Antona Vodnika.

Z vodstvom partizanskega odpora in komunistične revolucije se je Kocbek premikal po različnih, večinoma dolenskih krajih, dlje časa je bival v Kočevskem Rogu. Dobil je več zvenečih političnih funkcij, s katerimi so ga komunisti slepili, da soodloča o revoluciji. Dejansko sta o vsem odločala Kidrič in Kardelj. Leta 1943 mu je komunistična funkcionarica Lidija Šentjurg priznala: »Brez vaše skupine bi si Ljubljane nikoli ne pridobili.« Bil je vaba in hkrati talec vodstva revolucije, kar se je pokazalo ob podpisu Dolomitske izjave. Z njo so komunisti odpravili koalicijsko sestavo OF in si jo povsem podredili. Kocbek se z izjavo ni strinjal, vendar jo je podpisal. Iz zaupnega Kidričevega pisma ljubljanski komunistki Miri Tomšič je razvidno, da bi ga, če je ne bi, ubili. V skladu s svojimi funkcijami je Kocbek pisal različna propagandna besedila, največkrat katoličanom, ni pa pisal niti objavljal propagandnih

pesmi, ki so jih v partizanskih enotah množično pisali in objavljali. Pomisleke je imel do → Borovih pesmi.

Kocbekov odhod s slovensko delegacijo na zasedanje AVNOJ-a v bosansko Jajce in njegovo bivanje v vodstvu jugoslovanske revolucije pri Titu sta bili samo zunanji priznanji. Dejansko so ga komunisti tam internirali, da ne bi vplival na slovenske razmere. Komunikacija med Titovim jugoslovanskim in slovenskim štabom revolucije je potekala med Titom, Kardeljem in Kidričem, Kocbek pa je bil, kljub funkcijam (minister za prosveto), zgolj slamnata figura. Ko so partizani zasedli Beograd, je odšel tja s Titovim štabom. Funkcije, ki so mu jih dali po vojni, so bile slepilo. Od leta 1944 ga je nadzirala komunistična skrivna policija.

Kot minister za Slovenijo je imel 10. maja 1945 ob prihodu prve povojne, komunistične vlade pozdravni govor na balkonu ljubljanske Univerze, Kongresni trg 12. Avgusta istega leta pa je imel referat na kongresu Osvobodilne fronte v Tivoliju. Revije *Dejanje*, ki jo je izdajal v kapitalističnem sistemu, v novem sistemu, ki ga je pomagal graditi, ni smel obnoviti. Večina nekdanjih krščanskih socialistov, Kocbekovih somišljenikov, je oportunistično prestopila h komunistom. Ostal je politično osamljen. Leta 1946 se je po reorganizaciji ministrstev vrnil v Ljubljano. Najprej je stanoval na **• Erjavčevi cesti 29 (38j)**, po nekaj letih pa v četrtem nadstropju predvojnega bloka v **• Nunski ulici**, pozneje **Veselovi ulici 8**, sedaj **Valvasorjeva ulica 10 (38k)**, kjer je živel skoraj do smrti. Za naselitev mu niso dodelili podržavljene meščanske vile kot drugim revolucionarjem, vendar je imel funkcionarske ugodnosti. Udeleževal se je mestnega družabnega in kulturnega življenja ter ob nedeljah zahajal k obredom v isti cerkvi kot pred vojno. Rodila sta se mu še dva sinova, Matjaž (pesnik in slikar) in Jurij (knjižni oblikovalec).

Leta 1946 je izvedel za povojne množične poboje nasprotnikov revolucije, ki so jih zavezniki vrnili s Koroške Titovi vojski, v Kočevskem Rogu, vendar so mu komunistični »tovariši« zatrdili, da gre za laži. Pred izidom prvega dela partizanskega dnevnika *Tovarišija* (1949) pri **• Državni založbi Slovenije**, vogalna stavba **Mestni trg 26 in Stritarjeva ulica 3 (38l)**, je imel težave, saj so komunistični funkcionarji zahtevali besedilne spremembe. Leta 1951 je njegov govor v dvorani hotela Union na kongresu OF razjezil komuniste. Ti so za Kocbekovo izločitev iz političnega, kulturnega in javnega življenja izrabili njegovo novelistično zbirko *Strah in pogum* (1951), češ da novele sramotijo »partizansko borbo« in »narodno revolucijo«. Kardelj je zahteval, da mora Kocbek »kapitulirati«. Pred njim in nekaterimi nekdanjimi krščanskimi socialisti se je junija zagovarjal v podržavljenem **• Kollmanovem dvorcu pod Rožnikom**, sedanji **Vili Podrožnik, Cesta 27. aprila 59 (38m)**.

Komunisti so proti Kocbeku organizirali gonjo, ki je po obsežnosti, sodelujočih in posledicah enkratna v zgodovini slovenske književnosti in politike. Poleg vseh medijev,

ki so bili brez izjeme trobila oblasti, je sodelovala celotna struktura slovenske Komunistične partije in njenih transmisij, terenske organizacije OF, društva partizanskih borcev, rezervnih oficirjev in žensk ter v Radiu Ljubljana celo kabaretist Frane Milčinski – Ježek, sin pisatelja in dramatika → Frana Milčinskega. V članku, objavljenem v nadaljevanjih v *Ljubljanskem dnevniku*, je Kocbeka napadel tudi pisatelj → Miško Kranjec, avtor *Povesti o dobrih ljudeh*. Kidrič je nagovoril nekdanjega »neodvisnega« literarnega kritika in politika komunističnega režima Josipa Vidmarja, da je napisal negativno oceno zbirke, ki naj bi zagotovila oblasti tudi literarnokritiški alibi, kar je unikaten primer kolaboriranja kakšne oblasti in literarne kritike v zgodovini slovenske književnosti. Januarja 1952 je na plenumu komunističnega Centralnega komiteja slovenski notranji minister Boris Kraigher (sin pisatelja → Lojza Kraigherja) razglasil Kocbeka za glavnega političnega nasprotnika, Kardelj pa: »Kocbek je za nas ničla«, »smešna figura«, ki spada »na Studenec [ljubljska psihiatrična bolnišnica v Polju] ali pa v zapor, če bo nadaljeval s takimi stvarmi«. Ljudje so pokupili vse izvode sporne knjige, v knjižnicah pa so jo za več let umaknili iz izposoje, tudi v Delavski knjižnici v nekdanjem Delavskem domu ob križišču Prešernove in Gosposvetske ceste. Za Kocbeka se je javno zavzel samo pisatelj Boris Pahor, ki je živel v Trstu, v Sloveniji to ni bilo mogoče, saj bi oblast vsakogar kaznovala. Nekateri književniki v Ljubljani, npr. → Jože Udovič, so solidarnost s Kocbekom izrazili zasebno.

Kocbeka so prisilili, da je odstopil z vseh političnih funkcij in ga upokojili z nizko pokojnino, poleg tega mu niso dovolili, da bi objavljala literarna dela niti prevode, ter mu na različne načine nagajali. Še bolj intenzivno ga je začela nadzirati politična policija (»Uprava državne varnosti«, UDV, med ljudmi imenovana po srbski kratici »Udba«). Njegov dosje je imel številko 584, v njem so ga imenovali »Bohinjski« (najbrž po odmevnem srečanju študentskega društva Zarja v Bohinju leta 1939, na katerem je nastopil z referatom). Pregledovali so mu pošto in prisluškovali telefonu, v stanovanje so mu skrivaj montirali prisluškovalne naprave, zunaj stanovanja so ga spremljali agenti in ovaduhi. S policijo je sodelovala tudi Kocbekova gospodinjska pomočnica. Vseh ovaduhov je bilo 69; napisali so 523 poročil. V prvih petnajstih letih je policija zbrala o Kocbeku okrog 8.000 strani poročil. Eden izmed konfidentov, s psevdonomom »Pietté«, je bil Kocbekov predvojni in medvojni sodelavec Jože Brejc, s partizanskim vzdevkom Franček, ki je pozneje postal Jože Javoršek (→ Hribovšek, → Zupan). Leta 1969 je Kocbekov sin Jurij med obnovo stanovanja odkril prisluškovalne naprave, toda policija je kmalu montirala nove. Kocbek je že pred odkritjem slutil, da obstajajo, in napisal pesem *Mikrofon v zidu*.

Leta 1954 mu je oblast po dolgem šikaniranju le odobrila potni list za potovanje v Pariz, kamor ga je povabil urednik revije *Esprit*. Po zapletih je potni list smela dvigniti

žena Zdravka v »Slaviji«, v pisarni takratnega notranjega ministra Mitje Ribičiča, ki ji je povedal, da bodo Kocbeka tudi v Parizu nadzirali, česar sta se zakonca Kocbek zavedala.

Leta 1958 je »Muzej narodne osvoboditve« oziroma »Muzej ljudske revolucije« (sedaj Muzej novejšje zgodovine v nekdanjem Cekinovem gradu v Tivoliju, Celovška cesta 23) hotel od Kocbeka odkupiti dokumentirano verzijo njegovega partizanskega dnevnika, kar je preprečil šef politične policije Ivan Maček (brat Kardeljeve žene Pepce), češ da zavod ne sme kupovati gradiva »od tega bandita«. Tipkopis mu je muzej vrnil, vrnitve honorarja pa ni zahteval. Istega leta je prepoved objave nadaljevanja Kocbekovega partizanskega dnevnika *Tovarišija* pri Državni založbi Slovenije (Mestni trg 26 / Stritarjeva ulica 3) po Kardeljevi direktivi uveljavila funkcionarka Vida Tomšič. Neizid dnevnika je v tržaškem *Novem listu* komentiral pisatelj Alojz Rebula, kar je razjezilo ljubljanske oblastnike, ki so v začetku leta 1959 Kocbeka poklicali v • **policijsko stavbo**, ki jo je ljubljanski *vox populi* imenoval po nekdanji češki banki v tej stavbi »**Slavija**«, II. nadstropje, soba 114, sedaj **Štefanova ulica 2 (U6)** (→ Kovacič, → Zajc), današnje Ministrstvo za notranje zadeve. Zasliševala sta ga Janez Japelj in Zdenko Roter (pozneje profesor Visoke šole za politične vede in poznejše Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo; sedaj Fakulteta za družbene vede). Očitala sta mu različna »kazniva dejanja«. Predsednik takratne slovenske vlade Boris Kraigher je natis dnevnika v pismu Kocbeku zavrnil.

V javno življenje se ni vrnil v Ljubljani, ampak leta 1960 v Piranu in Kopru, kjer je nastopil na dveh literarnih večerih, ki ju je organiziral pisatelj Pavle Zidar (pravo ime Zdravko Slamnik, 1932–1992). Ta je k nastopu drzno in pogumno povabil tudi Kocbeka, ki se je tja pripeljal iz Ljubljane z avtobusom in bil zbehan, toda hkrati zadovoljen, ker je smel po več letih spet javno nastopiti. Povabilo Kocbeku je prestrašilo → Cirila Kosmača, ki se je zbal sankcij, zato ni hotel nastopiti. Tam se je Kocbek seznanil tudi z dramatikom in pisateljem → Dominikom Smoletom, ki je z literarnim kritikom, teoretikom in zgodovinarjem Jankom Kosom v Ljubljani urejal odmevno in za oblast vedno bolj nesprejemljivo revijo *Perspektive*. Smole je leta 1961 hotel v reviji politikom navkljub objaviti Kocbekov pesemski cikel. Ko je bil ta tiskarsko že postavljen, je Josip Vidmar vzel Smoletu Kocbekov rokopis in ga odnesel reviji *Naša sodobnost*. Boris Kraigher ni dovolil objave v »kritični« reviji *Perspektive*, ampak v konkurenčni, toda umirjeni *Sodobnosti*, reviji srednjih in starejših književnikov. Urejal jo je Drago Šega (→ Balantič, → Bartol, → Udovič), ki je potem Kocbeka povabil k sodelovanju. Ta je *Sodobnosti* izročil drugi cikel, katerega objava je prehitela objavo cikla v *Perspektivah*. Oblast je sicer tiho sklenila, da se Kocbek sme vrniti v slovensko javno literarno življenje, vendar ga je še naprej nadzirala. Leta 1963 je • **Slovenska matica, Kongresni trg 8 (38n)** smela izdati

Kocbekovo pesniško zbirko *Groza*, ki je doživela ugoden sprejem pri literarnih kritikih. Literarna javnost je Kocbekovo vrnitev sprejela naklonjeno.

Istega leta je Kocbek smel odpotovati v Zahodno Nemčijo, kjer je bil gost pisatelja Heinricha Bölla, poznejšega Nobelovega nagrajenca. Leta 1964 je Kocbek sicer smel dobiti Prešernovo nagrado za zbirko *Groza*, toda Ivan Maček, takratni predsednik Ljudske skupščine, mu je nagrado degradiral, saj je dosegel, da si jo je moral deliti s pisateljem Miškom Kranjcem. Nagrade so podelili v dvorani • **Slovenske filharmonije, Kongresni trg 10 (38o)**, saj takrat Cankarjevega doma še ni bilo. Po podelitvi se je Kocbek udeležil sprejema, ki ga je za nagrajence priredil Maček v • **»Ljudski skupščini«, Šubičeva ulica 4 (38p)**, sedaj Državni zbor Republike Slovenije. Nekaj dni zatem je kot nagrajenec nastopil v oddaji edine takratne slovenske televizijske postaje, • **Televizije Ljubljana**, takrat delovala v **Tavčarjevi ulici 17 (38r)**. Že decembra 1963 in februarja pa na dveh literarnih večerih v ljubljanski Drami, kmalu še v Kranju. Toda provincialni občinski oblastniki so mu prepovedali nastop na literarnem večeru v Sežani. Drugi povabljeni književniki, ki so že imeli dovolj komunističnega nasilja nad kulturo, so solidarno prebrali tudi pesmi odsotnega Kocbeka. Ker je → Dane Zajc utemeljil njihov protest, so ga ovadili lokalnemu sodniku za prekrške, ki ga je obsodil na plačilo denarni kazni.

Sredi leta 1964 je bil Kocbek med podpisniki *Izjave*, s katero je skupina sodelavcev revije *Sodobnost* (v št. 7a) protestirala proti oblastniški ukinitvi kritične revije *Perspektive* in policijskim ukrepom proti sodelavcem te kritične revije. Zato je komunistična oblast samovoljno odstavila uredništvo *Sodobnosti*, od leta 1965 je ta revija izhajala s politično preverjenimi uredniškimi »kadri«. Kocbek je potem prenehal objavljati v tej reviji. Jeseni 1964 je odlomek iz njegove *Listine* objavilo glasilo študentov ljubljanske univerze *Tribuna*, kar oblasti ni bilo všeč. V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Kocbekov priimek je podčrtan, ob njegovem imenu pa je pripisana črtica, kar pomeni, da je bil za oblast problematičen.

Leta 1967 mu je Slovenska matica, ob tihem soglasju oblasti, na pobudo njenega tajnika, urednika in literarnega zgodovinarja dr. Franceta Bernika izdala nadaljevanje

Tovarišije, Listino. Knjigo so hitro razprodali. Maja tega leta je študentovsko društvo Akademik priredilo v mali dvorani • **Kazine, Kongresni trg 1 (D3b)** pogovor z avtorjem. Skrivno poročilo za »ideološko komisijo • **Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije**«, **Tomšičeva ulica 5 (U4)**, je napisal mladinski funkcionar Mitja Gorjup, nečak Mitje Ribičiča in poznejši glavni urednik režimskega dnevnika *Delo* (nastalega leta 1959 po združitvi komunističnega glasila *Ljudska pravica* in *Slovenskega poročevalca*, glasila Osvobodilne fronte, ki so jo leta 1953 preimenovali v »Socialistično zvezo delovnega ljudstva Slovenije«; dnevniku je ime izbral Kardelj).

Konec maja leta 1969 je Kocbek imel v župniji Marijinega oznanjenja, v • **frančiškanskem samostanu pri Tromostovju, Prešernov trg 4 (38s)**, v seriji predavanj različnih avtorjev za študente predavanje *Eros in seksus*, ki ga je prireditelj naslednje leto objavil v samostojni knjižici.

V dobi liberalnejšega komunističnega politika Staneta Kavčiča je smela izhajati nazorsko heterogena literarna revija *Prostor in čas* (1969–1974), pri kateri je sodeloval tudi Kocbek. Jeseni 1973 ga je pretresla smrt hčerke Lučke zaradi možganske kapi in povzročila njegovo depresijo. Leta 1974, ob 70-letnici, je *Delo* najprej objavilo o Kocbeku članek časnikarja Franceta Novšaka, ki ga je Gorjup samovoljno spremenil, naslednji dan pa naročeni članek Jožeta Javorška, ki so ga prej pregledali vodilni slovenski komunisti. V njem je ostro napadel Kocbeka. Slovenski PEN je proti članku protestiral, toda *Delo* (ki je imelo v avli svoje stavbe, sedanja Dunajska cesta 5, na celi steni sliko Tita in Kardelja; po osamosvojitvi Slovenije je ni več) protesta ni hotelo objaviti, pač pa je objavilo nove Javorškove članke, v katerih je napadal Kocbekove prijatelje. Proti koncu leta je v nekdanji Kidričevi povojni vili, sedaj sedež • **Društva slovenskih pisateljev in slovenskega PEN-a, Tomšičeva ulica 12 (38š)**, priredila predsednica PEN-a → Mira Mihelič večerjo za člane, ki so v tistem letu praznovali okroglo življenjske obletnice, povabljen je bil tudi Kocbek. Del književnikov se je vedno bolj distanciral od oblastniškega nasilja nad Kocbekom. Leta 1974, ko je bil predsednik SAZU Josip Vidmar, je njen član → Matej Bor predlagal, da bi Kocbeka zaradi njegovega literarnega dela izvolili za člana SAZU, vendar se to zaradi političnih ozirov ni zgodilo.

Leta 1975 je Boris Pahor izdal v Trstu jubilejno brošuro *Edvard Kocbek, pričevalec našega časa*, ki je spet razbesnela komunistično oblast v Ljubljani. Ker je za njeno pripravo izvedela po svojih ovaduhih, jo je poskušala ustaviti. Po telefonu je Kocbeku pretil oblasti vdani krščanski socialist Tone Fajfar, ki je že imel korekturne odtise brošure iz tržaške tiskarne, saj so lovke slovenske policije segle tudi tja. Takoj po izidu brošure je Pahorja na meji zadržala policija in mu za leto dni prepovedala vstop v Jugoslavijo. Predsednica slovenskega PEN-a Mira Mihelič je zaman protestirala pri Mitju Ribičiču. V brošuri je bil natisnjen intervju, v katerem je Kocbek Pahorju spregovoril

o tabujskih temah: o podrejenosti slovenskih komunistov jugoslovanski komunistični partiji, o njihovi zlorabi Osvoobodilne fronte, o slovenski državljanski vojni, jugoslovanskem posnemanju stalinizma in povojnih množičnih pobojih domobrancev.

Proti Kocbeku je oblast začela v medijih drugo gonjo, ki je spominjala na prvo iz leta 1952, toda ljudje tokrat niso več nasedli, saj večina oblastnikom ni več verjela, na tihem je obsojala njihove posege in odobrvala intervju. Brošuro je bilo prepovedano prinašati v Slovenijo, toda posamezniki so jo tihotapili. Kocbek je moral aprila priti v **stavbo policije na vogalu Šubičeve ulice 5 in Prešernove ceste 18 (U7)**, kjer ga je zaslišal Slavko Belak, nekdanji gledališki igralec in šef celjskega gledališča. Oblast se je znašla v zagati. Da bi ustvarila vtis demokratičnosti, je dovolila ponatis Kocbekovega intervjuja v *Naših razgledih*, dodali so mu oblastniški komentar, napadi na Kocbeka pa so se nadaljevali. V Sloveniji se v obrambo Kocbeka ni javno oglasil nihče, saj so bili vsi mediji oblastniška trobila. Zadeva je prerasla slovenske okvire, saj je o njej poročal tudi tuji tisk. V vplivnem *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) je izšel članek nemškega pisatelja in Nobelovega nagrajenca leta 1972 Heinricha Bölla, v *Delu* mu je odgovoril Josip Vidmar, ki ga je v FAZ pikro zavrnil beograjski dopisnik nemškega dnevnika. O zadevi so poročala tudi druga nemška in avstrijska občila, kar je vrglo slabo luč na Jugoslavijo, diktatorja Tita in njegove dvorjane.

Oktobra 1975 je v vogalni stavbi policije ob Šubičevi ulici in Prešernovi cesti Kocbeka zasliševal načelnik slovenske Službe državne varnosti Janez Zemljarič. Šikaniiranje se je nadaljevalo. Na mednarodnem kongresu PEN na Dunaju pa je pesnik in pisatelj Lev Detela, ki je emigriral iz Slovenije in živel v Avstriji, načel vprašanje o Kocbeku, kar je spravilo v zagato uradne delegate PEN-a iz Slovenije. Neprepričljivo so se sprenevedali, češ da Kocbek ni preganjan. Zaradi tujih očitkov je oblast spet taktično dovolila objavljanje Kocbekovih literarnih del, saj se je država v tujini spet osramotila. Pri **Cankarjevi založbi, Hribarjevo nabrežje 13 (38t)**, katere urednik je bil takrat → Tone Pavček, so leta 1977 izšle njegove *Zbrane pesmi*, ki so vsebovale tudi dotlej neobjavljene pesniške zbirke. Slovenska matica mu je istega leta smela izdati potopise *Krogi navznoter*. Toda leta 1978, ko so Makedonci povabili Kocbeka na Struške večere poezije, je iz Ljubljane prišel ukaz, da ne sme nastopiti. V znamenje protesta niso nastopili niti drugi slovenski pesniki, nastal je jugoslovanski škandal.

Kocbekovo zdravje je pešalo, lotevala se ga je skleroza. Ob 75-letnici sta ga v znamenje verske sprave doma obiskala ljubljanski nadškof in metropolit Alojzij Šuštar in ljubljanski pomožni škof Stanislav Lenič. Februarja leta 1979 je pisatelj → Lojze Kovačič demonstrativno povabil Kocbeka, naj nastopi na javnem literarnem večeru, ki ga je priredil v nekdanjem **Baragovem semenišču**, sedanjem

Pionirskem domu, današnja **Vilharjeva cesta 11 (38u)**, v okviru tamkajšnjega literarnega krožka. V njem je Kovačič kot mentor uvajal mlade začetnike v književnost in prirejal zanje tudi nastope znanih slovenskih književnikov. Toda na dan napovedane prireditve se je razširila vest, da je umrl Edvard Kardelj, ki je bil po II. svetovni vojni glavni ideolog Titove Jugoslavije (»samoupravnega socializma« pod nadzorom komunistov). Kocbek, ki je bil že ob drugi gonji psihično prizadet, po novici o tej smrti najprej ni hotel nastopiti na literarnem večeru. Kovačič prireditve ni hotel odpovedati, saj je hotel Kocbeka »izvleči iz pozabe«, v katero so ga pehali oblastniki, zato je skrušenemu Kocbeku zabičal, da se je mora udeležiti. Kovačič poroča: »[Literarni] Večer je potekal mirno. Ljudje, mladež, ki ni občutila nikakršne praznine, ne teže po izgubi glavnega ideologa Partije in moralnega teoretika družbe, ga je [Kocbeka] spraševala, kakšna je bila podoba časa in ljudi, ko je vstopil v javnost. [...] Povsem se je pomiril, njegov glas je postal normalen. Po prireditvi pa je spet dobesedno uplahnil in zlezel skupaj [...]. Odpeljal sem ga s taksijem domov, bil je šibak in nebogljen [...], moral sem ga peljati pod roko čez križišče, da ga ne bi povozilo, po stopnicah gor, v dvigalo, do stanovanja, nato je vse dneve državne žalovanja in še dolgo potem samo ležal na zofi«.

Jeseni 1979 je Kocbekov rojstni dan počastilo v svojih prostorih Društvo slovenskih pisateljev, toda slavljeneec je bil tam videti odsoten, zamišljen in njegove oči so zrle begajoče, njegove besede so bile čudne in osupljajoče, bolezen je postajala očitna.

Marca leta 1980 je imel zadnje javno predavanje, in sicer za študente v Uršulinski cerkvi, kamor je leta zahajal k verskim obredom, saj ulica, v kateri je stanoval, spada v to ljubljansko župnijo. Povabil ga je dr. Rudi Koncilja, nadškofijski asistent pastoraacije študentov, ki je takrat tudi stanoval v podržavljenem samostanu, ki ga je oblast odvzela redovnicam, vendar dopustila, da so stanovale v svoji odvzeti lastnini. Koncilja je zaradi Kocbekovega mentalnega pešanja ob večkratnih obiskih pri njem doma posnel po delih predavanje na magnetofonski trak, ki so ga potem predvajali. Po naključju je tistega dne umrl ljubljanski nadškof Jože Pogačnik (→ Finžgar, → Zupan), ki je bil tudi pesnik in član predvojnega križarskega gibanja, zato sta takrat s Kocbekom sodelovala. Zaradi teh povezav so mašo za pokojnikom dopolnili z izborom pokojnikovih in Kocbekovih pesmi ter predvajanjem Kocbekovega predavanja. Kocbek je bil navzoč, preplet maše, literarne večera dveh pesnikov in predavanja ga je razveselil.

Istega leta so ga sprejeli v **Psihiatrično kliniko, Studenec 48 (B4)**, nato v interno kliniko **Kliničnega centra ob Zaloški cesti (B2)** in nazadnje v **Dom starejših na Bokalcu, Cesta na Bokalce 51 (38v)**, ki je bil na slabem glasu; tam je umrl. Ves čas so ga nadzirali ovaduhi. Ob njegovi smrti je ovaduhinja »Zala« z Bokalc poslala policiji še zadnje poročilo. V arhivu slovenske policije je nastal

najobsežnejši dosje o kakšnem slovenskem književniku v zgodovini slovenske književnosti.

Komunistični oblastniki so »sovražniku« Kocbeku priredili pogreb na državne stroške z vojaškimi častmi in salvami častne čete, vendar so določili neobičajno uro pogreba, ob 9.15 dopoldne, da bi se ga udeležilo čim manj ljudi. V deževnem novembrskem jutru se je na • **Žalah (P4)** zbrala srednje velika množica ljudi. Ob krsti ni govoril nihče od nekdanjih pokojnikovih partizanskih »tovarišev«, pač pa perspektivni komunistični naraščajnik Milan Kučan kot predsednik skupščine »Socialistične republike Slovenije«, ki se je v govoru spotaknil ob Kocbeka kot politika. V imenu jugoslovanske skupščine je govoril črnogorski poslanec Batrić Jovanović. Iz poslovnice dvorane so krsto, prekrito z zastavo »Socialistične republike Slovenije«, prepeljali do groba v vojaškem džipu. Verski obred je ob asistenci dveh duhovnikov opravil ljubljanski pomožni škof dr. Stanislav Lenič, ki se je od pokojnika poslovil tudi z govorom. To sta storila še predsednik Društva slovenskih pisateljev → Tone Pavček in nekdanji krščanski socialist Stane Kovač. Več govornikov je o pokojniku spregovorilo tudi na spominski seji Društva slovenskih pisateljev in slovenskega centra PEN.

Toda oblastniki so hoteli na Žalah cerkveni pogreb preprečiti. Po Kocbekovi smrti je namreč sin Matjaž obvestil župnišče uršulinskega samostana in naročil za očeta katoliški pogrebni obred. Vest je sporočil dr. Rudiju Koncilji, ki je takoj uvidel primernost, da pokojnika pokoplje ljubljanski nadškof in metropoli dr. Alojzij Šuštar. Ta je bil službeno v tujini, zato ga je nadomestil pomožni škof dr. Stanislav Lenič (ki ga je komunistična oblast po II. svetovni vojni obsodila na 12 let ječe, po 8 letih ga je izpustila) ob asistenci škofovega tajnika Franca Mihelčiča in Koncilje. Vsi trije duhovniki niso odšli pred »vzhodno poslovnico dvorano na Žalah«, kjer se je pogreb začel, ampak k odprtemu grobu in čakali na sprevoz. Tam jih je začel nadlegovati in odganjati domnevni policijski agent ali oseba iz slovenskega republiškega protokola, toda duhovniki niso hoteli oditi. Tudi ko so se grobu približali pogrebci, je oseba nadaljevala z odganjanjem. Takrat je Koncilja vpričo Kocbekovih svojcev glasno povedal, da so ti naročili verski obred. Takrat se je iz množice zaslišal glas: »Prav ste povedali!« Ob teh besedah je oseba prenehala z nadlegovanjem in se škofu opravičila. Toda škandala ni bilo več mogoče prikriti. Manipuliranja s Kocbekom, ki so si ga oblastniki izvajali 40 let, niso opustili niti ob njegovem pogrebu, toda tudi s tem posegom so, kakor z vsemi prejšnjimi, potrdili svoj totalitarizem in osramotili sami sebe. Kocbekov grob: B/53/3/16+17.

Nagrada: Prešernova (1964).

Upodobitve Ljubljane

• v poeziji:

v zbirki *Groza* pesmi: *Kino Tivoli* (poletni kinematograf, odprt leta 1946, deloval vsako leto približno od začetka maja do konca septembra, odvisno od vremena,

do začetka 60-ih let XX. stoletja na travniku, na levi strani Tivolskega gradu; leta 1611 so na istem kraju izvedli baročno opero *Il pommo d'oro* kot del poklona deželnih stanov cesarju Leopoldu I., ki je takrat obiskal Ljubljano), *Pred Figovcem*, *Zamorska*.

V zbirki *Pentagram* pesmi: *Pismo v Ljubljano*, *Mostišče na barju*.

V zbirki *Poročilo* pesmi: *Blaznež* (»babilonski stolpi«: stolpnici ob Cankarjevem domu in Trgu republike, ki sta v 60-ih letih minulega stoletja, ob nastanku pesmi, zaradi pomanjkanja denarja dolgo stali nedokončani), *Sosed na oblaku*, *Čudak*, *Neznanec* (»od Trubarja do Prešerna«: spomenika → Primožu Trubarju pred Moderno galerijo in → Francetu Prešernu pri Tromostovju; »razsvetljena vila ob proggi«: podržavljena vila na vogalu Ceste 27. aprila in Ceste v Rožno dolino, v kateri je stanoval literarni kritik in politik Josip Vidmar), *Zgodba* (»blok«: Kocbekovo stanovanje v Veselovi/Valvasorjevi ulici 10), *Naše mesto*, *Mikrofon v zidu*.

V zbirki *Žerjavica* pesmi: *Ob treh ponoči* (»do samotnega Kidriča«: spomenik Borisa K. v hitlerjevsko kričaški pozi ob Prešernovi cesti, nasproti bloka, v katerem je Kocbek stanoval; »Peter«: Kidričevo partizansko ime, mišljen je isti spomenik).

V zbirki *Nevesta v črnem*: pesem *Jesen 1975* (Moderna galerija, »Bernik«: slikar Janez B. z grafiko, na kateri je upodobljeno jabolko s črvom).

V pesmih zunaj zbirk: *Na Krimu*, *Kres 1942*.

• V spominskem pripovedništvu:

Dnevniki (tudi pod drugimi naslovi; njihova objava še ni končana).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Boštjan Drinovec: *Edvard Kocbek* (celopostavni spomenik v Tivoliju pri ribniku, 2004, bron);
- Kocbekova ulica.

LIT.: *Človek je utihnil. Spominu Edvarda Kocbeka*. Uredil in spremna besedila napisal Janez Gradišnik. Celje 1983. – Andrej Inkret: *In stoletje bo zardelo. Kocbek, življenje in delo*. Ljubljana 2011. – Isti: *Jože Brejc - Franček alias Jože Javoršek ali spregledano poglavje iz Kocbekove biografije*. Sodobnost 75, december 2011, št. 12, str. 1596–1605. – Isti: *Srečevanja z Akademijo*. Razprave II. razreda SAZU, XVIII. Ljubljana 2005, str. 65–72. – Boris Kidrič: *Pismo Miri Tomšič*, 17. 2. 1943. V: *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. Knjiga 5, Januar–februar 1943. Ljubljana 1978, str. 457–461. – Janko Kos: *Edvard Kocbek, politika in Cerkev*. Razprave II. razreda SAZU, XVIII. Ljubljana 2005, str. 29–43. – Isti: *Kocbek, Pirjevec, Pučnik*. Demokracija 9, 21. 10. 2004, št. 43, str. 9. – Lojze Kovačič: *Vzemljohod*. Ljubljana 1993, str. 147–148 [o literarnem večeru na Vilharjevi cesti 11]. – *Kriza revije »Dom in svet« leta 1937*. Zbornik dokumentov. Uredil Marjan Dolgan, opombe napisala Ana Koblar Horetzky, spremno študijo Matija Ogrin. Ljubljana 2001. – *Krog navznoter, krog navzven. Kocbekov zbornik*. Uredil Niko Grafenauer. Ljubljana 2004. – Igor Omerza: *Edvard Kocbek: osebni dosje št. 584*. Ljubljana 2010. – Isti: *Edvard Kocbek in njegov čas*. Sodobnost 75, december 2011, št. 12, str. 1606–1622. – Tone Pavček: *Hiša Cankarjeve zaveze*. Ljubljana 2005,

str. 124–132. – France Pibernik: *Janez Gradišnik 1917–2009. Dokumentarna monografija*. Celje 2009. – F. Pibernik in Jurij Kocbek: *Edvard Kocbek. Dokumentarna monografija*. Celje 2004. – Pogovor z dr. Rudijem Konciljo, 10. 12. 2013. – Alenka Puhar: *Inštitut Edvarda Kocbeka*. Delo 46, 5. 8. 2004, št. 181, str. 12. – Alojz Rebula: *Iz partiture življenja. Dnevnik 1977–1981*. Trst 2002 [tudi o Kocbekovem pogrebu]. – Marjan Rožanc: *Roman o knjigah*. Ljubljana 1983, str. 121–139. – Jože Udovič: *Zbrano delo V*. [Dnevniki 1966–83]. Uredil in opombe napisal France Pibernik. Maribor 2005. – Dane Zajc: *Človek upanja in zaupanja*. V: D. Zajc, Za vse boš plačal. Zbrala, uredila in spremno besedo napisala Neža Zajc. Ljubljana 2008, str. 256–257.

39. JERNEJ / BARTHOLOMÄUS KOPITAR (1780, Repnje pri Vodicach – 1844, Dunaj) [II]

Jezikoslovec. Bibliotekar. Avtor prve slovenske znanstvene, v nemščini napisane slovnice *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808).

Četrti od sedmih otrok iz ugledne kmečke družine, saj je bil oče župan in cerkveni ključar. Poslal ga je v Ljubljano, kjer je med letoma 1790 in 1800 hodil v • **normalko (I1a) in gimnazijo**, ki je do potresa stala **na sedanjem Vodnikovem trgu (I3c)**, ter opravil dva letnika »filozofije« (vrsta višje šole). Bil je priden učenec, zato je dobival denarno nagrado. Med šolanjem so mu umrli starši za kolero, zato se je preživljal tudi z inštrukcijami. Med letoma 1799 in 1803 je bil domači učitelj sina plemiča Bonazza, pri katerem je tudi stanoval. Učenčeva mati je bila sestra barona → Žige Zoisa, zato je bil Kopitar med letoma 1803 in 1808 tudi baronov tajnik, knjižničar in skrbnik njegove mineraloške zbirke v Zoisovi palači na • **Bregu 22 (39a)**, kjer je tudi stanoval. Kopitar je ta leta štel med »najprijetnejša v življenju«. Zoisa ga je uvedel v svoj razsvetljenski krog in ga kultiviral. Kopitar se je učil tudi tujih jezikov in se zanimal za slovanske jezike. Iz zapiskov, ki si jih je naredil, ko je konteso Eugénie Bellegarde, hčerko avstrijskega vojaškega komandanta, poučeval slovenščino, je nastala njegova slovnica. Z njeno objavo je prehitel → Valentina Vodnika, ki je nameraval izdati svojo.

Leta 1808 se Kopitarjeva želja, da bi postal profesor na ljubljanskem liceju, ki je stal na sedanjem Vodnikovem trgu, ni uresničila. Jeseni istega leta, še preden je bila njegova slovnica natisnjena, je s prihranki in s Zoisovo podporo odpotoval na Dunaj. Da bi si zagotovil preživetje, je dve leti študiral pravo. Kot nekdanji tajnik vplivnega Zoisa je imel odprto pot k pomembnim dunajskim osebam in strokovnjakom. Objavljati je začel v dunajskih časopisih. Leta 1810 je zaradi znanja jezikov postal cenzor za slovanski, novogrški in romunski tisk ter četrti skriptor v dunajski dvorni knjižnici, v kateri je pozneje napredoval do prvega kustosa in dvornega svetnika. Leta 1814 je kot cesarski zastopnik v Parizu uspešno izvedel repatriacijo knjig, rokopisov in dragocenosti, ki jih je Napoleon leta 1809 odpeljal iz dunajske Dvorne knjižnice. Nazaj grede je obiskal tudi London in Oxford. Iz znanstvenih vzrokov je večkrat potoval tudi drugod po Evropi. Dopisoval

si je s približno 500 večinoma pomembnimi evropskimi osebami. Objavljal je jezikoslovne razprave in knjige. Po Evropi je postal znan in cenjen slavist, član najpomembnejših znanstvenih akademij (npr. Francije, Rusije, Bavarske in Prusije) ter dobitnik mnogih vladarskih odlikovanj. Je eden najbolj znanih in upoštevanih evropskih slavistov.

Leta 1811 je med počitniškim potovanjem po srednji Evropi zadnjič obiskal Ljubljano, kjer se je zagledal v Ernestino Podobnik, hčerko pokojnega ljubljanskega župana, vendar ni med njima nastala nobena zveza. Za časa francoskih Ilirskih provinc je upal, da bodo Francozi ustanovili v ljubljanskem liceju katedro za slovenski jezik, na kateri bi predaval, zato bi se vrnil v Ljubljano. To se ni zgodilo. Med letoma 1814 in 1816 je s Zoisom intenzivno prepričeval avstrijske vladne uradnike in celo zunanjega ministra, Klemensa kneza Metternicha, o koristnosti ustanovitve Ilirskega kraljestva kot južnoslovanske države z glavnim mestom Ljubljana v okviru avstrijskega cesarstva. Leta 1816 je avstrijski cesar razglasil to kraljestvo, vendar je Ljubljana postala samo sedež ljubljanskega gubernija, ki je s tržaškim gubernijem sestavljala novo državno enoto. Toda ta je ostala formalna tvorba, saj so v njej še naprej veljale stare deželne meje, torej Kranjske. V Zoisovem in Kopitarjevem političnem konceptu Ilirskega kraljestva se skriva zasnutek ideje Zedinjene Slovenije, ki se je izoblikovala v 19. stoletju. Leta 1836 je Kopitar objavil knjigo *Glagolita Clozianus*, v kateri je natisnil tudi *Brižinske spomenike*.

Kopitarjevi stiki z domovino so se zmanjšali s Zoisovo smrtjo leta 1819, še bolj po črkarski pravdi in sporih zaradi *Kranjske Čbelice* leta 1833. Do Vodnika, pozneje pa do → Čopa in → Prešerna, je bil dvoičen, tudi nestrpen in spletkarski, ker niso sprejemali njegovih včasih ozkih (literarnih) nazorov. S Prešernom se je osebno seznanil v letih 1825/26, ko mu je pesnik izročil v presojo zvezek pesniških prvencev. Niso mu ugajali, zato je pesniku svetoval, naj jih nekaj let pusti v predalu, potem naj jih predela. Ob Prešernove pesmi se je spotaknil tudi ob cenzuri *Kranjske Čbelice*. Pesnik se je odzval s satiričnim sonetom o Apelu, z nekaterimi nemškimi soneti in epigramom, kar je poglobilo njuno medsebojno zamero.

Kopitarja so po smrti zaradi pljučne bolezni pokopali na dunajskem pokopališču Sankt Marxer Friedhof (pri Sv. Marku). Njegovo knjižnico je avstrijska vlada kupila za ljubljansko licejsko knjižnico. Ker so leta 1874 omenjeno dunajsko pokopališče opustili, je Slovenska matica poskrbela, da so leta 1897 Kopitarjeve posmrtno ostanke z njegovim dunajskim nagrobnikom prepeljali na • **pokopališče pri Sv. Krištofu (P2)**, kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopavali med letoma 1780 in 1906. Ko so v 20. stoletju opustili tudi to ljubljansko pokopališče, so posmrtno ostanke mnogih književnikov pustili na njem (zato so ti sedaj pod Gospodarskim razstaviščem ali v okolici ali kašnem odlagališču

gradbenih odpadkov), na ohranjeni del pokopališča, poimenovan Navje, pa so prenesli samo njihove nagrobnike, ker očitno ni bil nihče, niti mesto, pripravljen plačati prekopov. Prestavljeni nagrobniki vzbujajo pri nepoučenih obiskovalcih napačne vtise, da so ob njih tudi grobovi, kar je zmotno. Kopitarja so pokopali na tistem delu pokopališča, ki so ga pozneje ohranili kot • **Navje (P3)**, zato sta na prvotnem prostoru, ob jugovzhodnem zidu, ohranjena njegov pravi grob in nagrobnik, ki je sedaj brez nekaterih prvotnih delov. Litografija prvotnega, dunajskega in fotografija sedanjega, okrnjenega nagrobnika sta objavljeni v knjigi Milene Piškur in Sonje Žitko: *Ljubljansko Navje*, Ljubljana 1997, str. 46, 46; po načrtu Navja v tej knjigi je Kopitarjev grob v jugovzhodnem delu, I. predel, grob 10. **Spominska znamenja in poimenovanja:**

- Kopitarjeva ulica.

LIT.: Jože Pogačnik: *Jernej Kopitar*. Ljubljana 1977 (zbirka Znameniti Slovenci). – Luka Vidmar: *Zoisova literarna republika. Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana 2010 (zbirka Studia litteraria).

40. CIRIL KOSMAČ (1910, Slap ob Idrijci – 1980, Ljubljana) [IX]

Pripovednik in prevajalec. Avtor romana *Pomladni dan* in novele *Tantadruj*.

Drugi od sedmih otrok revne kmečke družine. Oče je bil tudi cerkveni organist in zborovodja; ustanovil je bralno društvo in želel, da bi se sin izšolal. Ta je med I. svetovno vojno hodil v ljudsko šolo na Slapu. Po vojni so ti kraji pripadli Italiji. Po pripravnici Alojzijevišča v Gorici je dve leti hodil v nižjo trgovsko šolo s poukom v italijanščini, vendar šolanja zaradi revščine ni mogel nadaljevati. Ostal je doma, zasebno je študiral za tretji razred klasične gimnazije in opravil v Tolminu zasebno malo maturo. Leta 1928 mu je umrla mati, na katero je bil navezan. Leta 1929 ga je italijanska fašistična oblast zaradi sodelovanja z antifašistično organizacijo TIGR [= Trst, Istra, Gorica, Reka] skoraj za eno leto zaprla v Gorici, Koprju, Rimu in Trstu. Leta 1930 so ga na prvem tržaškem procesu kot najmlajšega obtoženca zaradi pomanjkanja dokazov oprostili (na smrt obsojene Slovence so ustrelili pri Bazovici), vendar so ga v Gorici obsodili na dve leti policijskega nadzora in hišnega pripora v rojstni vasi. Zato je leta 1931 pobegnil od doma čez takratno mejo v kraljevino Jugoslavijo.

Kot begunec se je selil po različnih slovenskih krajih in se nastanil v Ljubljani, kjer ga je prizadelo, da meščani primorskih beguncev niso marali. Tudi Jugoslavija se ni zavzemala za pravice Slovencev v fašistični Italiji niti ni bila naklonjena primorskim prebežnikom, ki so ustanovili emigrantska društva in izdajali nekaj glasil (*Istra, Jadranski koledar*), v katerih je sodeloval tudi Kosmač. Leta 1933 je začel objavljati novele v *Ljubljanskem zvonu*,

naslednje leto pa v *Sodobnosti*. V Ljubljani je živel ubožno, od honorarjev za svoje revialne objave in prevode tujih del za • **Dramo, Erjavčeva cesta 1 (T3)**.

Kot podnajemnik je pogosto menjaval prebivališča. Marca leta 1931 je stanoval v • **Rožni dolini, Cesta V, št. 43 (40a)**; istega leta nekaj mesecev v • **Levčevi ulici 3 (40b)**; konec istega leta v • **Kolodvorski ulici 16 (40c)**; v prvih mescih 1932 v • **Hajdrihovi ulici 16 (40č)**, maja se je odselil v Kranj; jeseni 1932 je stanoval na • **Poljanski cesti 18 (40d)**. V mestnih zglaševalnih polah ni podatkov, kje je prebival med koncem leta 1932 in julijem 1934. Od poletja 1934 do konca poletja 1936 je stanoval v • **Rožni dolini, Cesta X, št. 25 (40e)**. Jeseni istega leta se je najprej preselil v takratno Žerjavovo ulico v Mostah, potem v Slomškovo ulico 16 (ni jasno, ali v Centru ali v Mostah); novembra je stanoval v • **Gorupovi ulici 3**, domnevno v sedaj podrti hiši med **Rimsko cesto 7a** in **Barjansko cesto 1 (40f)**, od decembra 1936 do božiča 1937 na • **Tržaški cesti 43/I (40g)**; potem do jeseni 1938 v • **Rožni dolini, Cesta V, št. 29 (40h)**, med oktobrom in decembrom 1938 pa v hiši • **Linhartova cesta 7/I (40i)**.

Družil se je z begunskimi rojaki in predvsem s skupino okrog literarne revije *Sodobnost*, pogosto je zahajal v kavarne, med drugim v kavarno • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, saj so se v njih redno zbirali kulturniki in književniki, in • **gostilno Pri kolovratu**, sedaj **Ciril-Methodov trg 14 (D1k')**, v kateri so se srečevali »penatje« (→ Pavel Golia). Njegovi družabniki so bili tudi pesnik in ravnatelj ljubljanskega gledališča Pavel Golia, pesnica → Lili Novy in politično liberalni literarni kritik Josip Vidmar, sicer privrženec Sovjetske zveze. Zadnja dva sta mu deloma nadomeščala starše, skrbela za njegovo neformalno izobraževanje in mu omogočila uveljavljanje na ljubljanski literarni sceni. Nekaj časa je bila njegovo dekle igralka Ančka Levar, ki je takrat začejala gledališko kariero.

Leta 1932 se je na ljubljanski promenadi, na sedanji • **Cankarjevi cesti (40j)**, seznanil s 16-letno Danico Klavora, katere starši so bili Primorci; nekajkrat naj bi se sešla tudi v parku Tivoli. Pozneje je več let igrala v Šentjakobskem gledališču, tudi z igralcem Stanetom Severjem. Oba so povabili v ljubljansko Dramo, vendar se Danica ni odločila za pot poklicne igralkice. Po poroki pred II. svetovno vojno je na možovo željo prenehala igrati. Je mati Milenka Matanoviča, ki je bil v drugi polovici 60-ih let XX. stoletja član likovne skupine *OHO*, delujoče tudi v literarni skupini *Katalog* (→ Matej Bor).

Leta 1938 je Kosmač s pomočjo vplivnih ljubljanskih znancev dobil štipendijo francoskega zunanjega ministrstva in odpotoval v Pariz. Ko mu je štipendija potekla, se je honorarno zaposlil v tamkajšnjem jugoslovanskem veleposlaništvu. V Parizu je srečeval ideološko različno usmerjene Slovence in Jugoslovane, med drugim profesionalnega komunističnega revolucionarja → Prežihovega Voranca. Leta 1939 je goriška kvestura razpisala za

njim tiralico. Leta 1940 se je pred nemško zasedbo umaknil iz Pariza v Marseille, kjer je prebil dve leti v revščini in v strahu pred aretacijo zaradi italijanske tiralice. Leta 1942 je v dramatičnih razmerah prispel čez Španijo in Portugalsko v London, kjer je delal pri slovenskih oddajah Radia London (BBC) in imel stike z jugoslovansko emigrantsko vlado. Spoznal je Alojzija Kuharja, ki je bil ideološko nasprotno usmerjen kot njegov brat Lovro Kuhar (Prežihov Voranc). Leta 1944 se je Kosmač odločil (kot antifašist, ne pa komunist) za odhod k partizanom, zato je po zavezniških poteh odpotoval iz Londona prek Egipta v italijanski Bari, ki so ga že zasedli zavezniki. Od tam pa z letalom v Belo krajino, ki je že bila v partizanskih rokah. Spet je srečal Vidmarja, ki se je med vojno pridružil partizanom in komunistični revoluciji ter imel v njej in po njej politične funkcije. Kosmač je postal urednik glavnega revolucionarnega glasila *Slovenski poročevalec*, kar pomeni, da je imel vplivne zveze.

Takoj po koncu vojne se je skupina partizanskih žurnalistov (med njimi sta bila poznejši teatrolog Dušan Moravec ter, poznejši romanist in prevajalec Niko Košir) zbrala v ljubljanskem • **hotelu Slon**, sedaj **Slovenska cesta 34 (D2a)**, v katerem so takrat stanovali partizanski kadri. Skupina je tam prenočila in zjutraj okrog devetih odšla s Kosmačem na čelu (tudi on je bil v partizanski uniformi, na rami je nosil brzostrelko, toda stopal je mlahavo) v Knafljevo, sedanjo • **Tomšičevo ulico 1 in 3 (40k)**, kjer so okupirali uredništvo in tiskarno liberalnega časnika *Jutro*, katerega solastnica je bila pisateljica → Mira Mihelič (→ Ludvik Mrzel). »Staro« uredništvo jih je pričakalo mirno, Kosmač je vsem na kratko povedal, kako bo šlo naprej. »Osvoboditelji« so se zbrali še na kratki seji, na kateri je Kosmač kot glavni urednik *Poročevalca* razdelil uredniške resorje: Moravec je postal urednik za kulturo, Košir pa za zunanjo politiko. *Poročevalca* so takoj začeli tiskati in izdajati v formatu prilagojenega časnika. Kosmač je bil kot glavni urednik do članov uredništva umirjen, imel je stike z novimi oblastniki. Zato je brez posrednikov izvedel za sveže »direktive«, ki jih je časnik kot oblastniško trebilo moral upoštevati (→ Velikonja). Nekateri književniki (→ Župančič, → Finžgar) so mu napisali kakšen članek, sam pa je včasih napisal kakšen uvodnik.

Kmalu po koncu vojne mu je med banketom zmagovalcev v hotelu Slon ali Union Prežihov Voranc, ki se je vrnil iz nemškega koncentracijskega taborišča, povedal za tamkajšnjo očetovo smrt, kar je Kosmača pretreslo (o tem piše v romanu *Pomladni dan*). Kot več drugih nekdanjih partizanskih kadrov je še nekaj časa stanoval v hotelu Slon, nato na Erjavčevi cesti, v Golobovi hiši v Gorupovi ulici, od decembra 1950 na Mirju, • **Lepi pot 26/I (40l)**, blizu Finžgarjeve hiše. Takrat je snoval roman *Domovina na vasi*, ki ga ni nikoli napisal, in se večkrat vozil z zaplenjenim mercedesom na izlete.

Februarja 1946 ga je nova oblast kot urednika nenedoma odstavila, izgubil je službo. Že od prihoda v Belo

krajino ga je sumila, da je zahodni vohun. Začele so se nevshečnosti, zastraševanja in dolgotrajni policijski nadzor. Vidmar je zanj posredoval pri jugoslovanskem diktatorju Titu (ki očitno ni pozabil, da so mu med vojno prav na Vidmarjev predlog podelili naslov »maršal«!), ta pa pri notranjem ministru Aleksandru Rankoviću. Navzven se je Kosmačev položaj spet izboljšal. Med letoma 1949 in 1952 je smel biti urednik politično manj izpostavljenega ilustriranega tednika *Tovariš*, nato, med letoma 1952 in 1955, pa dramaturg takratnega edinega slovenskega državnega kinematografskega podjetja • **Triglav film**, ki je po sovjetskem vzoru delovalo v lastnikom odvzeti in poddržavljeni **cerkvi sv. Jožefa, Zrinskega ulica 9 (40m)**, v kateri so zazidali Plečnikov oltar (→ Primož Kozak, → Janez Menart).

Po svoji noveli *Očka Orel* je napisal scenarij za prvi slovenski povojni celovečerni film *Na svoji zemlji* (1948) režiserja Franceta Štiglica. Pisanje je bilo težavno, ker ni imel izkušenj s to zvrstjo; sodeloval je tudi pri snemanju na Tolminskem. Službi urednika tednika in dramaturga mu nista ustrezali, zato je postal samostojni književnik. Konec 40-ih let je zahajal v kavarne hotelov Union in Slon, • **kavarno Emona, vogal Cankarjeve in Slovenske ceste (D7b)** (nasproti Name, kjer je sedaj tekstilna trgovina), ter • **»Klub poslancev Ljudske republike Slovenije«**, **Puharjeva ulica 13 (D7e)**; sedaj tam stoji prizidek Narodne galerije. Klub je bil odprt vsak dan od 8. do 2. ure ponoči, ob nedeljah in praznikih so ga odpirali ob 14. uri; ob ponedeljkih in petkih so tam predvajali tudi filme, obiskovalci so imeli na voljo tudi časnike in revije.

Iz stanovanja na Lepem potu 26 se je preselil v • **Veselo ulico 8**, sedaj **Valvasorjeva 10 (40n)**. V tem bloku je stanoval tudi → Edvard Kocbek, s katerim se je seznanil. Čeprav menda ni maral duhovnikov, je leto 1955 preživel v dolenski kartuziji Pleterje, kjer je pisal *Balado o trobenti in oblaku*, ki se mu ni posrečila. Zakonska zveza, ki jo je Kosmač sklenil leta 1946 s Stano Brajnik in v kateri sta se mu rodila hči in sin, se je leta 1960 končala z ločitvijo. Leta 1952 se je ob ljubljanskem kongresu jugoslovanskih pisateljev seznanil s srbsko književnico Miro Alečković (1924–2008) iz Beograda; potem sta si dopisovala, po desetletju se je njuna zveza okrepila; odtlej sta se obiskovala. Tudi ona je bila poročena in imela otroke. Njenih obiskov v Portorožu se je hitro naveličal, toda s svojimi zvezami mu je koristila, ko je pozneje opravljal funkcijo predsednika pisateljev Jugoslavije v Beogradu.

Leta 1956 se je iz Ljubljane preselil v Portorož, kjer je imel na Belem Križu v najemu hišo, in postal samostojni pisatelj. Leta 1961, v času Vidmarjevega predsednikovanja SAZU, je postal član • **SAZU, Novi trg 3 (A)**.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira

Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov z oznakami njihove ideološke ustreznosti*. Pred Kosmačevim priimkom je pripisana kljukica, ki pomeni, da je takrat oblasti ustrezal.

Med letoma 1968 in 1972 je bil predsednik • **Društva slovenskih pisateljev, Tomšičeva ulica 12 (40o)**, zato je pogosto prihajal v Ljubljano. Leta 1972 je postal predsednik Zveze književnikov Jugoslavije v Beogradu. Obe stanovski funkciji, ki sta bili tudi politični, sta povečali njegovo pisateljsko odmevnost ter mu omogočili potovanja po Jugoslaviji in tujini, ki so ga veselila (s potovanj je vedno pisal razglednice svojemu psu). Leta 1968 je bil sopodpisnik kulturnopolitično odmevnega odklonilnega manifesta konservativne skupine večinoma partizanskih kulturnikov (→ Matej Bor) *Demokracija – da, razkroj – ne!*, ki ga je objavilo ljubljansko »Glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije« *Delo* proti snujoči se reviji skupine *OHO-Katalog* (v njej je deloval tudi Milenko Matanovič) in tekstom študentskega glasila *Tribuna*. Leta 1974 je za življenjsko delo dobil najvišjo jugoslovansko nagrado AVNOJ, ki je bila tudi politična. Toda leta 1975 je kot predsednik Zveze jugoslovanskih pisateljev odstopil, ker so nekateri hoteli politično poseči v njihov kongres. Iz Portoroža se je pogosto tedensko vozil z avtom v Ljubljano kvartat k Vidmarju.

Po daljši bolezni, o kateri so zdravniki postavljali različne diagnoze, je umrl v • **Kliničnem centru ob Zaloški cesti (B2)**, domnevno za malignim tumorjem v glavi. Tam ga je, »ko mu že ni bilo pomoči«, obiskala Mira Mihelič; vprašal jo je: »*Kakšen se ti zdim?*« Njegov obraz je bil gladek kakor nekoč v mladosti, vse gube so se bile izgubile. *Lep kakor zmeraj, Kirilos.*« mu je odgovorila. »Republiški komite Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije« in Društvo slovenskih pisateljev sta imenovala odbor za pogrebne slovesnosti, ki mu je predsedoval politik, Primorec, dr. Joža Vilfan. V odboru so bili poleg politikov tudi kulturniki in književniki iz cele Jugoslavije. Žaro so, kot si je Kosmač želel, pokopali blizu rojstnega kraja, v materin grob v Ročah. V Ljubljani so ga z žalno sejo počastili Društvo slovenskih pisateljev, PEN in SAZU. Mira Alečkovič je v osmrtnici v časniku *Delu* zapisala, naj bi po »njegovem rodnem kraju« »zmeraj« »dirjal beli konj svobode«. Datuma Kosmačeve smrti se je več let zapored spominjala v istem časniku s posebno osmrtnico, v kateri je ta konj vedno kopitljal.

Nagradi: Prešernova (1949, za scenarij *Na svoji zemlji*), Župančičeva (1965), Prešernova (1980, posmrtno, vendar so ga pred smrtjo obvestili o njej).

Upodobitev Ljubljane:

Pomladni dan (1953; ob novici o očetovi smrti).

Spominska znamenja in poimenovanja:

• Cesta Cirila Kosmača (v Tacnu).

LIT.: *Ciril Kosmač. Tisti pomladni dan je bil lep. Dokumenti, pisma, črtice, pričevanja*. Uredila Nela Malečkar. Ljubljana 2010. – Taras Kermauner: *Skupinski portret z Dušanom Pirjevcem*. Ljubljana 2002, str. 21, 48, 49, 56, 115. – Niko Košir: *Srečanja s sodobniki*. Ljubljana 1989, str. 115–148. – Marija Mercina: *Kosmačeva mladostna muza*. Zvon 13, 2010, št. 2, str. 31–34. – Mira Mihelič: *Ure mojih dni. Spomini*. Murska Sobota 1985, str. 200–202, 239–240. – M. P.: *Laž ali resnica o zgodovini partijskih glasil?* *Demokracija* 2, 28. 8. 1990, št. 33, str. 6–7 [o Jutru in Slovenskem poročevalcu]. – Tone Pavček: *Prinašalec in opisovalec sreče: Ciril Kosmač*. V: T. Pavček: *Čas duše, čas teleasa II*. Ljubljana 1997, str. 155–161. – Pogovor s Sašem Vugom, 27. 3. 2012. – *Pričevanja I, december 1984*. Uredil Franček Bohanec. Ljubljana 1984, str. 153, 154. – *Pričevanja II, december 1984*. Uredil F. Bohanec. Ljubljana 1984, str. 157–194. – Miroslav Slana – Miroslav: *Romeo in Julija v socialistični Jugoslaviji 1–4, 7 dni* (Maribor) 59, 2010, št. 48, 49, 50, str. 32–33, 22–23, 24–25; 60, 2011, št. 1, 2, str. 28–29, 30–31 [o Kosmačevi zvezi z Miro Alečkovič]. – Pavle Zidar: *Mraz Ovida v Pontu tare (asociacije na Cirila Kosmača)*. *Sodobnost* 18, 1980, št. 8/9, str. 705–739.

41. SREČKO KOSOVEL (1904, Sežana – 1926, Tomaj) [VIII]

Pesnik. Avtor načrtovanih zbirk *Zlati čoln* in *Integrali*.

Zadnji od petih otrok iz učiteljske družine. Otroštvo je preživel v Pliškovic pri Komnu, kamor so očeta učitelja premestili iz Sežane, in Tomaju, kamor se je družina preselila. Po ljudski šoli ga starši niso poslali šolat v bližnji Trst, ker je bil ta zaradi I. svetovne vojne ožje vojno območje, ampak v Ljubljano, kjer so bile razmere boljše kot v Trstu. Toda po vojni je Kosovel rad zahajal vanj z očetom ali sestrami na gledališke predstave in koncerte (sestra Karmela je bila pianistka); od Tomaja do Opčin so pešočili, nato so se s tramvajem peljali v mesto. V Ljubljani je študirala tudi Kosovelova sestra Anica, ki je bila pozneje profesorica slovenščine; oba sta kljub vojni med počitnicami obiskovala starše v Tomaju; to je Kosovel počel tudi pozneje. V Ljubljani je po tej vojni delal kot časnikar Srečkov devet let starejši brat Stano, ki je tudi pesnikoval. Do mlajšega brata se je vedel pokroviteljsko in včasih ukazovalno. Med njima so obstajale značajske, idejne in literarne razlike.

Septembra 1916 je Kosovela sestra Karmela pripeljala iz Tomaja v Ljubljano, v • **realko, Vegova ulica 4 (I2a)**, k izpitu iz učne snovi za I. razred te srednje šole. Izpit je uspešno opravil, zato se je vpisal v II. razred. Med letoma 1916 do 1922 je bil dijak realke, v kateri je bila ob njegovem prihodu, do konca Avstro-Ogrske, učni jezik nemščina. V šestih letih je končal še preostalih sedem razredov. Oče ga je poslal v realko, ker je bilo šolanje v tej tehniško

usmerjeni srednji šoli eno leto krajše kot v gimnaziji. Želel si je, da bi sin postal gozdarski inženir, ker se mu je to zdel perspektiven poklic, saj se je že za časa avstro-ogrške monarhije začelo pogozdovanje Krasa. Kosovel je kmalu spoznal, da ga šolanje v realki ne zadovoljuje, vendar ga je končal. V tej šoli se je spoprijateljil z Brankom Jegličem (ki je tudi imel literarne ambicije, bil osrednja oseba literarnega krožka Kres, izdajal istoimensko dijaško literarno glasilo, bil Kosovelov prvi literarni mentor, vendar je kmalu umrl) in z Alfonzom Gspanom (poznejšim urednikom prvega knjižnega izbora iz Kosovelove pesniške zapuščine in literarnim zgodovinarjem, ki je raziskoval posebno → Linhart). Izmed profesorjev se je Kosovel dobro razumel z dr. Draganom Šando, profesorjem francoščine, ljubiteljem antične književnosti, poezije in dramatike, ki je imel po razpadu krožka Kres svoj krožek za dijake, navdušujoče se za književnost; sestajali so se v knjižnici realke. Med njimi je bil tudi Kosovel. Čeprav profesor ni maral sodobne poezije, si je Kosovel z njim dopisoval tudi po koncu realke, ker ga je cenil kot človeka. V času krožka Kres je Kosovel z nekaterimi prijatelji hodil na opuščeno • **pokopališče pri Sv. Krištofu (P2)**, kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopavali med letoma 1780 in 1906. Tam je pomagal plesti in skromno krasiti zapuščene grobove → Ketteja, → Murna in nekaterih drugih slovenskih književnikov.

Karmela je bratu in sestri Anici ob vstopu v realko našla sobo pri Mariji Petrič, • **Marije Terezije cesta 16/I**, sedanja **Gospodarska cesta (41a)**, nad takratno gostilno Pri novem svetu, na prostoru današnjega hotela Lev. Tu sta stanovala do konca I. svetovne vojne. Najprej ga je mučilo hudo domotožje, zato je hodil gledat vlake, ki so blizu vozili v sežansko smer. V drugem razredu realke je nekega dne pustil sestri sporočilo, da ne zdrži več in da odhaja domov. Jokajoča sestra ga je dohitela in ga prepričala, da jima bo gospodinja odpovedala stanovanje, zato se je vrnil. Sestri je zagotavljal, da je dobil komandantovo dovoljenje za obisk doma. Bil je vojni čas, zato je bilo treba za odhod na Kras, ki je bil v bližini soške fronte, pridobiti posebno dovoljenje. Takrat se je sestra preživljala z inštrukcijami, Kosovel pa je bil inkasant neke zavarovalne družbe.

Meglenega dopoldneva jeseni 1920 je po šolski maši na pokopališču pri Sv. Krištofu uzrl 13-letno Jadvigo Verstovšek, imenovano Hedi, in se vanjo zaljubil, vendar se ta ni zmenila zanj, čeprav ji je pisal. Po osnovni šoli je eno leto hodila v realko, potem jo je zapustila. Veljala je za privlačno, spogledljivo dekle, ki je rada mešala fante. Oče je bil v železničarski službi, zato je družina stanovala v stavbi ljubljanske železniške postaje do leta 1925, ko so se zaradi očetove premestitve odselili iz Ljubljane. Po Hedi se je močneje zaljubil v Nado Obereigner, ki je od leta 1918 obiskovala realko. Kosovel jo je spoznal v realčnem literarnem krožku in jo obiskoval na njenem domu

v • **Gospodarski ulici 15 (41b)**, sedaj Mestni muzej. Imela je rada poezijo, jo pisala in objavljala. Ker je želela postati gledališka igralka, je hodila v ljubljansko Dramatično šolo združenja gledaliških igralcev. Po maturi je odšla na Dunaj študirat gledališko igro. Po končanem študiju ni dobila zaposlitve v ljubljanski Drami, poskušala je še drugod, se nazadnje igralstvu odpovedala in se na Dunaju poročila. Kosovel si je z njo zadržano dopisoval, tako da je šele po njegovi smrti izvedela, da je bil vanjo zaljubljen. Njegovo čustvo odmeva v pesmih *Sonce, Nada, je že ugasnilo* in *Moja velika Nada*.

Gospodinja stanovanja ob sedanji Gosposvetski cesti Kosovelu in Anici ni bila preveč naklonjena, zato sta se leta 1920 (v mestni evidenci je vpisan oktober 1922) preselila v • **Gajevo ulico 2/I**, k Neži Čarman, kjer sta ločeno stanovala nad dijaško menzo Domovina, ki jo je vodila Čarmanova. Kuhinjo so imeli v rokah liberalci. Kosovel je imel v sobi sostanovalca. Dvonnadstropna hiša je stala na prostoru palače Slavija, današnje Ministrstvo za notranje zadeve, **Štefanova ulica 2 (41c)**, nasproti sedanjega Nebotičnika. Tam sta bila Kosovelova priljubljena, zato so ju imeli skoraj za družinska člana. Srečko je tu stanoval do konca realke leta 1922, v tej menzi se je hranil še nekaj časa kot študent.

Med I. svetovno vojno in nekaj let po njej jima je oče redno pošiljal mesečno vzdrževalnino. Toda javna preskrba z živili je bila neredna in revna, zato sta v Ljubljani pogosto stradala celo kruha, starši v Tomaju pa so životarili ob polenti in fižolu. Po I. svetovni vojni se je javna preskrba izboljševala, toda Primorska je prišla pod Italijo, ki je začela poitalijančevati Slovence in izvajala nad njimi fašistično nasilje. Kosovel je bil zaradi teh razmer zelo prizadet. Ker oče kot zaveden Slovenec ni hotel v Tomaju poučevati italijanščine, je izgubil učiteljsko pokojnino. Zato otrokoma v Ljubljano ni mogel več pošiljati podpore. Srečko in Anica sta se v Ljubljani prebijala z uvidenostjo nekaterih ljudi v dijaški menzi, s podporami, inštrukcijami in honorarji. Obiskovala sta starejšega brata Stana, časnikarja pri *Jutru*, ki ju je podpiral in pošiljal pomoč tudi staršem v Tomaj. Ni pa odobral Srečkovega pesnjenja, zato so med njima nastala nasprotja.

Leta 1922 je Kosovel začel ambiciozno in finančno nepremišljeno izdajati literarno revijo *Lepa Vida*, glasilo istoimenskega literarnega krožka. Urejala sta jo z Gspanom. Izšlo je samo šest števil, kajti revija je zašla v dolgove. Ni imela dovolj naročnikov, tiskarski stroški so bili veliki, zato sta se urednika zadolžila pri nekaterih sošolcih iz realke. Kosovelova sestra Tončka, živeča v Tomaju, je iz Trsta poslala v Ljubljano denarni znesek, toda z njim so odplačali samo dolg pri enem sošolcu. Drugi od njih, Janko Mazi, ki je reviji posodil večji znesek denarja, ga je leta 1923 izterjal z odvetnikom. Kot urednik šeste številke bankrotirane revije je bil naveden Gspan, toda ker je bil takrat še mladoleten, je moral znesek z obrestmi in stroški (4031 kron) plačati Gspanov oče. Ni znano, kako

je sina »nagradil« za »uspešno denarno poslovanje«. Prijateljstvo med sošolcema se je potem ohladilo. Kosovel je kljub finančnemu polomu še naprej sanjaril o novih publikacijah, celo založbi, in obljubljal Gspanu povračilo denarja, česar ni mogel nikoli storiti. Streznjenemu Gspanu je v zahvalo namenil več posmehljivih verzov, očitajoč mu »letargijo«, sebi pa verz »Rubrika večnost: dolgovi«. Ko je bil Kosovel dijak realke, je bil nekaj časa tudi gojenec bližnje • **Glasbene matice, Vegova ulica 5 (41č)**, kjer se je učil glasbeno teorijo in violino. Bil je dober pevec tenorist, rad je zapel z ljubljanskimi prijatelji. Pogosto je zahajal na koncerte.

Jeseni 1922 se je Kosovel vpisal na • **Filozofsko fakulteto** ljubljanske univerze, smeri: romanistika, filozofija in slavistika; hodil je tudi k umetnostnozgodovinskim predavanjem. Bila so v nekdanjem Deželnem dvorcu, sedanjem sedežu Univerze, **Kongresni trg 12 (I4a)**, Kot študent je sodeloval v literarni sekciji Preporoda, literarnem krožku visokošolcev zasedene Primorske in levičarski reviji *Mladina*. V začetku septembra 1923 se je udeležil protestne skupščine študentov na univerzi zaradi uvedbe študijskih taks. Kot študent je od novembra 1922 stanoval v • **Akademskem kolegiju, Kolodvorska ulica 22**, sedaj št. 6 (41d), v sobi št. 47, spal pa je v postelji št. 427. Ker ni bil strankarsko opredeljen, so ga najprej namestili v ogromno sobo, imenovano Sibirija. Kasneje so ga selili v druge, prav tako neudobne sobe. S sostanovalcem, romanistom Petrom Martincem, je prinašal iz slavističnega seminarja v kolegij premog, ker nista imela denarja za nakup kurjave. Vodstvo kolegija je bilo politično liberalno usmerjeno, toda kljub temu so v začetku počitnic leta 1925 nastali med njim in Kosovelom zapleti, ker je Kosovel veljal za separatista in levičarja. Zato je vodstvo odklonilo njegovo prošnjo za nadaljnje bivanje. Po mestni evidenci je v šolskem letu 1923/24 stanoval v • **Gradaški ulici 18 (41e)**, pri Pfeiferjevih, in od oktobra 1924 spet v kolegiju.

Leta 1924 sta s sestro Anico zaprosila za jugoslovansko državljanstvo. Tega je dobil, ne pa v začetku 1925 državne štipendije, ker so v Beogradu njihovo število zmanjšali, poleg tega so preostale razdelili kandidatom, ki so pripadali liberalni stranki. Leta 1924 se je seznanil z nekdanjim dijakom realke Cirilom Debevcem, absolventom študija gledališke igre v Pragi in gledališkim navdušencem, ki se je vrnil v Ljubljano in se vpisal na slavistiko, kjer sta se s Kosovelom srečala. Ko se je ta sredi leta 1925 znašel na cesti, ker ga niso hoteli več sprejeti v kolegij (deloma tudi zato, ker ni plačal svojega nekdanjega bivanja), ga je Debevec oktobra sprejel v svoje stanovanje v sedanji • **Križevniški ulici 8/I (41f)**. Lega tega stanovanja mu je omogočala, da je večkrat na dan hodil mimo Gosposke ulice 15, kjer je pred leti v pritličju stanovala Nada Obereigner, kar ji je omenil v pismu. Kosovel selitve iz kolegija ni obžaloval. Plačeval naj bi približno toliko stanarine kot v kolegiju: okrog 100 takratnih dinarjev mesečno, toda dobival naj bi jutranjo kavo, postrežnica

pa naj bi mu čistila čevlje in obleko. Brezplačno kosilo mu je preskrbel prijatelj Vinko Košak pri teti v • **gostilni Pri Košaku**, ki je stala **na vogalu Kopitarjeve in Kapiteljske ulice (D1r')**, danes stoji tam rumena stavba s knjigarno in papirnico. Kosovelu so za prvo kosilo postregli ragu, pečenko, krompir in omako, ponujeno vino je odklonil. V tem času je dobival večerjo pri Čarmanovih. Zahajal v kavarne • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**; • **Emona**, vogal sedanje **Cankarjeve in Slovenske ceste (D7b)**, nasproti sedanje Name; • **Zvezda v Kazini**, kjer je zdaj knjigarna s kavarno, vhod v kavarno je bil s sedanje **Slovenske ceste (D7c)**; največkrat pa v • **Narodno kavarno, na vogalu Dvornega trga in Gosposke ulice (D7č)**, nasproti Univerze (po II. svetovni vojni je bila tam mestna knjižnica, sedaj banka), ker je bilo tam na voljo za branje največ časopisov, drugače pa tudi v slavistični seminar Univerze, Kongresni trg 12. Po takratni ljubljanski šegi se je s kakšnim sošolcem pogosto sprehajal po • **glavni mestni promenadi od glavne pošte, po sedanji Cankarjevi cesti do Tivolija (41g)**.

Z Debevcem sta jeseni 1924 ustanovila Literarno-dramatični krožek Ivan Cankar, ki je prirejal interna predavanja, bralne, debatne večere in skupno obiskovanje kulturnih prireditiv. Krožek je v začetku novembra 1925 priredil v • **Šentjakobskem gledališču**, ki je takrat delovalo v otroškem zavetišču, **Florjanska ulica 27**, sedaj **Gornji trg (T4)** dva literarna večera mladih književnikov; Kosovel je nastopil z uvodnim predavanjem *Kriza* in branjem svojih pesmi, med njimi *Ekstazo smrti*. Jeseni istega leta je nameraval izdati pesniško zbirko *Zlati čoln* s svojo »baržunasto liriko«. Vmes je pri založniku zaviralno posegel brat Stano. Zbirka ni izšla, ohranil se je samo njen predgovor, seznam izbranih pesmi zanjo pa ne. Pesmi načrtovane zbirke je Kosovel imel razvrščene in spravljene v predalu. Ko so ga po njegovi smrti nespretno odprli, so se pesmi raztresle, zato ni bilo več mogoče ugotoviti njihovega zaporedja v načrtovani zbirki. S honorarjem, ki bi ga Kosovel dobil za zbirko, je nameraval poplačati vsaj del dolga, ki je nastal zaradi *Lepe Vide*.

Konec februarja 1926 je krožek priredil recitacijski večer v Zagorju ob Savi. Po prireditvi ni bilo več nobenega vlaka, s katerim bi se vrnil v Ljubljano, niti mu ni nihče solidarno ponudil prenočišča, zato je noč prebil v mrzli čakalnici na tamkajšnji železniški postaji, kjer se je prehladil. Nato je v Ljubljani skoraj mesec dni ležal zaradi gripe, konec meseca si je navidezno opomogel in se za velikonočne praznike odpeljal k staršem v Tomaj, kjer se je bolezen stopnjevala: vnela se mu je čelna duplina in zateklo desno oko. Zdravnik je ugotovil hudo telesno izčrpanost in meningitis. Maja je umrl, še prej mu je tamkajšnji župnik podelil zadnje zakramente; s katoliškim obredom so ga pokopali na bližnjem pokopališču. Za nizkim pokopališkim zidom sta med pogrebom stala dva italijanska karabinjerja, med njima pa fašist v civilu in črni srajci. Pogreba sta se udeležila zastopnika krožka

Ivan Cankar in revije *Mladina*, Bratko Kreft in Ivo Grahor. Prvi je po kratkem govoru vrgel v jamo šopek s trakom v barvah slovenske zastave, zaradi česar bi lahko Italijani grob odkopali, vendar ga niso. Marca 1927 je Debevec pripravil v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, literarni večer, posvečen Kosovelu. Ta Ljubljanec ni nikoli maral, do njenih političnih, kulturnih in literarnih razmer je bil vedno kritičen. Pogosto se je želel iz nje odseliti, vendar mu je gmotno pomanjkanje to preprečilo. Nazadnje se je mogel iz Države Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je kmalu po nastanku razočarala Slovence, samo še odpeljati čez krivično državno mejo, v državo, ki je fašistično zatirala Slovence, domov, kjer je nepričakovano umrl.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

v poeziji: *Ljubljana spi*, *Grenki človek*, *Ognjeno sonce*, *Slaniki*, *Kons: X* (Bolno nadahnjena), *Kons* (Jaz nisem). Pesmi z motivom kavarne se »dogajajo«, ne da bi bilo omenjeno, v ljubljanskih lokalih; v več pesmih je Ljubljana večinom samo omenjena v satiričnem kontekstu, kritična mnenja o njej pa je Kosovel izrazil v pismih.

Črtice: *Zgodba o psičku*, *Kako se ljudje pozdravljajo*, *Zapriseženci* (tudi o Tivoliju).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Kosovelova ulica;
- Kosovelova dvorana v Cankarjevem domu;
- Tone Demšar: Plošča z reliefnim portretom pesnika na zidu Križank ob Emonski cesti (1991);
- v likovni zbirki Mestnega muzeja Ljubljana: Drago Tršar: *Srečko Kosovel* (sredina 50-ih let XX. st., varianti v mavcu in bronu).

LIT.: Aleš Berger: *Srečko Kosovel v besedi in sliki*. Ljubljana 1982 (zbirka *Obrazi*). – Alfonz Gspan: *Neznani Srečko Kosovel*. Poseben odtis iz revije *Prostor in čas* 5, 1973, št. 8–12. Ljubljana 1974. – Maksimilijana Ipavec: »V meni se vrši velik preobrat«. *Iskanje Kosovelove Ljubljane* [...]. Primorske novice 68, 18. 3. 2014, št. 64, str. 16. – Slavko Jan: [O Kosovelu]. *Sodobnost* 33, 1985, št. 3, str. 308–310. – S. Kosovel: *Ikarjev sen. Dokumenti, rokopisi, pričevanja*. Uredila Aleš Berger in Ludwig Hartinger. Ljubljana 2004. – Srečko Kosovel, Stano Kosovel, Boris Pahor, Milko Bambič: *Srečko Kosovel v Trstu*. Trst 1970. – Joža Mahnič: *Zapiski o Srečku Kosovelu*. *Jezik in slovstvo* 4, 1958/1959, št. 2, str. 33–37. – Janez Vrečko: *Srečko Kosovel*. Ljubljana 2011.

42. LOJZE KOVAČIČ (1929, Basel v Švici – 2004, Ljubljana) [XI]

Pripovednik. Umetnostni pedagog. Avtor novelističnega cikla *Ljubljanske razglednice* ter romanov *Deček in smrt*, *Resničnost*, *Sporočila v spanju* in *Prišleki*.

Oče Alojz K., kmečkega rodu iz vasi Cegelnica pri Novem mestu, je v tujini postal krojač in krznar. V Nemčiji je spoznal šiviljo Elisabeth Faist (njena mati je bila Francozinja). Rodila sta se jima hčerki Claire in Margrit, po 12 letih, nezaželeno, še Lojze. Družina se je zaradi dela

selila po srednji Evropi in se pred I. svetovno vojno nasečila v Baslu, kjer je imel oče krznarsko delavnico s tridesetimi delavci. Zaradi uspešnosti so mu ponudili švicarsko državljanstvo, vendar ga ni sprejel, ker je bil narodno zaveden in ker se je nameraval vrniti v domovino. Ambasadi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je posodil velik znesek, ki mu ga niso nikoli vrnil. Ko je doživel poslovni polom in obubožanje, je leta 1938 švicarska oblast družino, ker ni imela državljanstva, izgnala iz države. Oče, mati, Claire, njena nezakonska hči Gizela in Lojze so odpotovali v kraljevino Jugoslavijo, Margrit pa je ostala v Švici, da bi dosegla vrnitev družine, kar se ni zgodilo.

Družina je nekaj dni stanovala v • **hotelu Miklič (Metropol)**, nasproti glavne ljubljanske železniške postaje (D2k), potem pri očetovih sorodnikih v Cegelnici. Oče je medtem v Ljubljani na črno delal kot krojač. Narodno mešane družine niso sprejeli niti na Dolenjskem niti v Ljubljani, niti pred vojno niti med njo, sploh pa ne po II. svetovni vojni. Leta 1939 se je družina preselila v Ljubljano, stanovala je v kletni sobici v • **Novih Jaršah**. Natančna lokacija ni znana, zato je na zemljevidu zaznamovana **sredina Jarške ceste (42a)**. Kovačič je hodil v • **ljudsko šolo Ledina, Komenskega ulica 19 (I1č)**, kjer drugega razreda ni naredil, ker je bilo njegovo znanje slovenščine prešibko. Proti koncu avgusta 1939 so se preselili v • **Borhoričevo ulico 11 (42b)**, aprila 1940 na • **Mestni trg 8 (42c)**, v začetku decembra 1941 pa na • **Stari trg 21/III** (podstrežje) (42č), kjer so ubožno živeli. Spali so v eni postelji, oče pa na delovni mizi. Po končani ljudski šoli se je Kovačič vpisal v • **meščansko šolo na Prulah, Prule 13 (I1i)**, sedanja osnovna šola Prule. Oče je bil večkrat v bolnišnici zaradi jetike, dela in zaslužka je imel malo. Lojze in Claire sta krznarske izdelke prodajala po hišah.

Med italijansko okupacijo Ljubljane se je družina odločila, čeprav tudi mati ni marala nacizma, da se bo preselila k njenim sorodnikom v Nemčijo, ker so slutili, da jim v Ljubljani slabo kaže. Zato so morali opraviti v ambulantskem vlaku nemške »Posebne izseljeniške komisije«, domnevno na • **železniški postaji Vižmarje pri Šentvidu nad Ljubljano**, sedaj **Arkova ulica 10 (42d)** poseben zdravniški pregled. Vendar se niso odselili, ker najbrž niso ustrezali nemškim »arijskim« merilom.

Leta 1944 se je z očetovo smrtjo začel propad družine. Kovačič je to izgubo najprej opisal v črtici, ki mu jo je pred odhodom v emigracijo pred koncem II. svetovne vojne objavil urednik revije *Dom in svet* dr. Tine Debeljak v mesečniku *Slovenska mladina*. Kovačič mu je črtico oddal v • **Ljudski tiskarni**, v kateri so tiskali dnevnik *Slovenec*, **Poljanski nasip 2 (42e)**, ob Zmajskem mostu, sedaj je tam Pravna fakulteta. Črtica je Kovačičevo prvo tiskano delo. Najobsežnejša literarna upodobitev izgube pa je poznejši roman *Deček in smrt*. Kovačič je v družini nadomeščal očeta in se poskušal prilagoditi novim razmeram. Čim bolj se je vojna nagibala h koncu, tem bolj je postajalo očitno, da se bodo privrženci komunizma znesli

nad družino, čeprav je bila apolitična in družbeno pasivna. Zato je 8. maja 1945, na »dan osvoboditve«, ob vikorankanju partizanskih enot v Ljubljano zbežala v • **Tivoli (42f)**, da jih ne bi zajeli in pobili. Obračun se je zgodil decembra 1945, ko je komunistična oblast, ki je brutalno obračunavala tudi s potencialnimi nasprotniki, prisilno izselila mater, sestro in nečakinjo iz stanovanja na Starem trgu v Avstrijo, kjer so več let životarili v taborišču za razseljene osebe v Kellerbergu pri Beljaku.

Kovačiču so dali na izbiro, ali naj odide s sorodnicami ali naj ostane. Na prigovarjanje sestre Clairi, ki je menila, da jih bo rešil izgnanstva, je ostal v Ljubljani. Ker ni imel od česa živeti, je pred božičem leta 1945 hotel prodati nerabni družinski šivalni stroj, vendar so ga aretirali in zaprli v samico, češ da je prodal »narodno imovino«. Nekaj časa tudi v nekdanje nedokončano • **Baragovo semenišče**, današnja **Vilharjeva ulica 11–13 (V5)** (sedaj so v njem Akademski kolegij, Pionirski dom in Slovensko mladinsko gledališče), v katerem je veliko zaprtih ljudi čakalo sodno obravnavo ali izgon. V tej, pozneje lastnikom odvzeti in podržavljeni stavbi je Kovačič čez desetletja delal kot lutkovni pedagog. Marca 1946 so ga po intervenciji literarnega kritika, predvojnega simpatizerja Sovjetske zveze in funkcionarja v novi komunistični oblastniški garnituri Josipa Vidmarja izpustili, ker da je obetaven literarni talent. To je očitno storil na pobudo sina Tita, s katerim se je Kovačič takrat družil. Titu pa je za Kovačičevo aretacijo povedal Taras Kermauner, ki je izvedel zanjo, ko je hotel obiskati Kovačiča na Starem trgu, tam pa ga ni več našel. Po izpustitvi je bil Kovačič še naprej brezdomec. Zaradi narodno mešane in izgnane družine je še naprej veljal za politično sumljivo osebo. Najprej so ga dali v • **Učiteljski dom v Spodnji Šiški, Žibertova ulica 27 (V10)**. Gojenci so internat imenovali »Sibirija«. Po Kovačičevem mnenju je bil internat zaradi sogojencev, ki so na različne načine sodelovali v pravkar minuli vojni, »deloma podoben vojašnici ali vsaj nekakšni postojanki«. Sogojenec, ki je po sorodstvenih zvezah iz oblastniških krogov dobil informacije o Kovačiču, je Kovačiča zmerjal s političnimi psovkami, zato se je Kovačič bal, da ga bodo zaradi obrekovanja in stigmatizacije vrgli iz internata, vendar ga niso.

Nekega večera so gojenci ugotavljali, »koliko sperme bi vsi prebivalci Sibirije spravili na kup... nobeden [se] ni smel vzdržati... Onanirali smo v skodelo za mleko... petnajst nas je bilo vseh skupaj... šest jih je ležalo ob oknih, devet pri steni... šalica je šla od postelje do postelje... potem smo jo postavili med okno, da bi se vsebina shladila in strdila... Maslo, ki naj bi zadoščalo za milijardo otrok... ko smo zjutraj pogledali, ga je bilo komaj za četrto skodele... Zavod so čistile pomožne kuharice... V stari stavbi je to delala ženska srednjih let, nekdanja natarica Lojzka... Logatčani so ji tam večkrat potegnili krilo čez glavo in hlače dol, da je ostala napol gola... Ni se branila, a tudi nobenemu ni dala ali pa so se oni samo šalili in se za špas malo

podrgnili obnjo... A prej so ji zmeraj pokazali italijanske pornografske revije, da si je zaslonila oči in so imeli proste roke... Te fotografije so krožile po zavodu... Logatčani so naredili kopije in prekupčevali z njimi za cigarete Chesterfield [...] Sibirijo je čistila Blaženka, visoka 28-letna ženska, najlepša od vseh, ki so delale v domu [...] Blaženka jih je [gojence] izzivala... napovedala je randi z enim, drugim, tretjim... včasih kar zapovrstjo ali če je pozabila, vsem ob isti uri... to je dvigalo temperaturo in najraje bi jo lincali... Nekega dne, ko je spet prišla z metlo v Sibirijo, so jo pritisnili za roke, noge, glavo [...] potegnili so ji haljo čez glavo in hlače k nogam [...] Smejala se je in tulila in ko je vstala, je začela izmenoma med jokom in smehom spet pometati... Od tega dne so jo pustili pri miru, kot da bi bila iz lesa. Kmalu zatem je odšla...

Jeseni 1947 so vse gojence šišenskega internata preselili v nekdanje • **Marijanišče, Poljanska cesta 26 (V3)**, ki so ga po vojni odvzeli lastnikom, podržavili, preimenovali v Dom Ivana Cankarja in mu dali nov ideološko-vzgojni koncept. V internat so naselili vojne sirote, otroke umrlih partizanskih in taboriščnih staršev, aktivistov, pa tudi otroke tako imenovanih »kolaborantov«, med katere so uvrščali tudi Kovačiča, ki je hodil v • **realno gimnazijo, Vegova ulica 4 (I2a)**. Kovačič je oba internata v času komunističnega kolektivizma in revanšizma upodobil v tretjem delu romana *Prišleki* (1985), iz katerega je tudi zgornji spolni citat (str. 152–153).

Leta 1945 je objavljaval avtobiografske tekste v *Mladini* in *Mladi zarji*, glasilu Ljudske mladine Slovenije kvarta Kolodvor; leta 1946 pa v *Mladinski reviji*, glavnem glasilu, ki ga je takratna oblast namenila nadobudnim književnikom, in internatskem glasilu *Mi mladi*, katerega urednik je bil → Janez Menart. Kovačičevi teksti so vzbudili ideološke očitke. Jeseni 1947 se je v internatu seznanil s pesnikom → Danetom Zajcem, ki je prišel s podeželja v Ljubljano študirat, zato se ni znašel. Internatski dril, ideološko indoktrinacijo in nadzor je Zajc imenoval »plantazna vzgoja«. Kovačič mu je prvi dan razkazal Ljubljano. Zajc je veljal za otroka vojnih zmagovalcev, saj je bil iz partizanske družine in že skojevec (član SKOJ-a, »Saveza komunističke omladine Jugoslavije«). Na sestankih te organizacije so ga naščuvali proti Kovačiču, zato ga je nekaj časa ignoriral. Polagoma sta se spet zbližala in ostala prijatelja vse življenje. Družile so ju vojne in povojne travme, ideološki napadi na njuna dela in oblastniško preganjanje ob literarnih revijah (*Revija 57, Perspektive*). Zajc je pesem *Mrtve stvari* v prvi objavi (v reviji *Beseda* 1955, str. 449) posvetil Kovačiču. Ko je bil ta pozneje v nekdanjem Baragovem semenišču, v Pionirskem domu, tudi mentor Kluba mladih književnih ustvarjalcev, je leta 1978 pripravil za ljubitelje književnosti iz osnovnih in srednjih šol srečanje z Zajcem.

Leta 1947 se je Kovačič udeležil mladinske delovne akcije pri gradnji železniške proge Šamac-Sarajevo, jeseni istega leta pa so ga vrgli iz internata, ker mu Ministrstvo

za šolstvo ni več plačevalo oskrbe v internatu zaradi povprečnega šolskega uspeha. Očitali so mu tudi moralno nesprejemljivo vedenje. Decembra 1947 je postal terenski časnikar v kulturnem uredništvu *Mladine*, s čimer se je preživljal, ni pa imel prebivališča. Spal je v Tivoliju, po vežah, senikih, včasih skrivaj v internatu, na železniški postaji in na Grajskem hribu. Aprila 1948 je izgubil službo pri tem glasilu in izključili so ga iz slovenske mladinske organizacije, ker je na konferenco dopisnikov glasila povabil dekle, ki je bila domobrančeva hči in bila zaprta v kočevskem komunističnem koncentracijskem taborišču. Preživljal se je s honorarji za objavljene literarne in reportažne spise. Poleti se je udeležil gradnje ceste »Bratstva i jedinstva«, vendar ne kot »brigadir«, temveč na priporočilo Zveze mladih kulturnih delavcev Slovenije kot mlad pisatelj, ki naj bi poročal o koristnosti kolektivističnega dela po sovjetskem vzoru.

Septembra 1948 je moral v jugoslovansko vojsko, v makedonsko Kičevo. Tam ga je divizijsko vojaško sodišče obsodilo za pol leta v kazensko enoto, v kateri so čistili granate z bojišč, zato je bilo delo smrtno nevarno. Vzrok kazni: med sušo je vojaško enoto, naveličano ponavljajoče se pekoče jedi, ki je povzročala žejo, odpeljal od kotla. Obsodbo so podkrepili še z vojaškim obrekovanjem, predvsem pa z negativno ideološko karakteristiko, ki jo je za njim poslala v vojašnico ljubljanska mladinska organizacija. Po odsluženih kazni so ga premestili v delovno četo skladišnega bataljona v Skopju, kjer je ostal do novembra 1950. Tam so ga povzdignili v »desetarja« in »kandidata za sprejem v Komunistično partijo Jugoslavije«. Po vrnitvi v Ljubljani spet ni imel prebivališča, zato je spal, kot pred odhodom v vojsko, vsepovsod. Preživljal se je s honorarji.

Leta 1951 je v • **policijski stavbi**, ironično imenovani po predvojni banki, ki je v njej delovala, »Slavija«, **Štefanova ulica 2 (U6)**, sedanje Ministrstvo za notranje zadeve, zaprosil za potni list, da je obiskal mater, sestro in nečakinjo v taborišču za izseljene osebe Kellerberg pri Beljaku. Ni znano, pod kakšnimi pogoji so mu ga dali, niti to, ali je moral o obisku poročati policiji, kar so takrat obiskovalci tujine morali obvezno početi. Toda o tem obisku svojcev je objavil novelo *Povsod je nebo*, ki je brezobzirno iskreno »poročilo« ne le policiji, ampak vsej slovenski javnosti o takratnem stanju narodno mešane družine, ki jo je zlomila slovenska oblast. Njegova prijateljca Dane Zajc in Viktor Blažič sta domnevala, da bo zaradi težav, ki jih je imel v Sloveniji, ob tem obisku emigriral, vendar sta ga, kakor so se zmenili pred Kovačičevim odhodom, čakala ob dogovorjenem času na peronu • **glavne ljubljanske železniške postaje (42g)**. Bila sta presenečena, ko je izstopil iz vlaka. Kovačičeva mati je v tem taborišču umrla, Gizela se je poročila in se preselila v Ameriko, kjer se ji je pridružila Claire. Kovačič je leta 1972, prvič po izgonu iz Švice, obiskal rojstni Basel in tam sestro Margrit.

Sredi leta 1951 se je poročil z nekdanjo partizanko Marijo Sever, z nekdanjim ilegalnim vzdevkom Vida (in

travmatičnim, nikoli pojasnjenim vojnim doživetjem), ki je bila članica Komunistične partije in zaposlena kot urednica pri založbi Mladinska knjiga. Ko se je založba preselila, sta istega leta dobila za stanovanje eno izmed nekdanjih pisarn na • **Miklošičevi cesti 16 (42h)**; v stavbi nekdanje založbe Kleinmayer-Bamberg. Rodila sta se jima sinova Darko in Jani, ki je postal kantavtor. Med letoma 1951 in 1957 se Kovačič ni mogel zaposliti, ker je veljal za »moralno-politično oporečno« osebo. Pozneje je njegov zakon propadel, žena je psihično zbolela in leta 1978 naredila samomor.

Leta 1953 je v literarni reviji *Beseda* objavil novelistični cikel *Ljubljanske razglednice*, ki ga je napadel komunistični ideolog Boris Ziherl. Kovačič je naslednje leto cikel z nekaterimi spremembami ponatisnil v skupinski knjigi *Novele*; soavtorja → Andrej Hieng in Franček Bohanec. Predvideni četrti soavtor Igor Šentjunc je emigriral v Zahodno Nemčijo, kar je na knjigo vrglo dodatni ideološki sum oblastnikov, saj sta Hieng in Kovačič že veljala za »sumljivi« osebi. Knjiga je doživela ugoden sprejem pri bralcih in večini literarnih kritikov. Boris Ziherl pa jo je kot vodja komisije za ideološko delo pri »Glavnem odboru Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije« napadel na seji, na katero so poklicali urednike kulturnih rubrik časnikov, da bi jim vsilili ideološko shemo za pisanje o polemikah v kulturi. Lotil se je tudi Kovačiča. Napad na *Besedo* in *Ljubljanske razglednice* je ponovil na zaprti seji Izvršnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. Kovačiča so se javno lotili še nekateri nižji režimski ideologi, toda vsi napadi so dosegli nasproten učinek. Vzbudili so tudi zavračanje ideološkega nasilja in primitivizma. Kovačič se je branil nenavadno: pod svojim imenom je dvakrat objavil Galsworthyjevo črtico *Preganjana žival*, zaradi česar ga je • **Društvo slovenskih književnikov, Tomšičeva ulica 12 (42i)** leta 1956 izključilo iz svojih vrst. Tudi policija je Kovačiča prištevala med »negativne elemente«.

Spomladi 1957 je bilo prvo nadaljevanje njegovega romana *Zlati poročnik* (v njem je opisal vojaški kazenski bataljon) vzrok za prepoved revije *Beseda*, češ da besedilo sramoti »Jugoslovansko ljudsko armado«. Proti Kovačiču, ki je bil tudi član uredniškega odbora revije, je stekel sodni proces, vendar ga niso kaznovali, pač pa so ga od februarja do avgusta 1957 dodatno intenzivno policijsko nadzirali. Sporno besedilo je brez sprememb pozneje objavil v romanu *Resničnost* (1972), ki velja za enega najboljših slovenskih romanov z vojaško tematiko. Leta 1985 je dramtizacijo tega romana v režiji Ljubiše Ristića uprizorilo Slovensko mladinsko gledališče, ki deluje v nekdanjem Baragovem semenišču. Leta 1959 so Kovačiča spet sprejeli v Društvo slovenskih književnikov, leta 1976 pa je iz njega sam protestno izstopil, ker ni hotelo podpreti zaprtega publicista Viktorja Blažiča.

V 50-ih letih je absolvirala enoletno knjižničarsko šolo v • **NUK-u, Turjaška ulica 1 (K3)**, potem pa ni mogel dobiti zaposlitve. Leta 1959 je bil nekaj časa knjižničar

v • **Ljudski knjižnici Moste, Zaloška cesta 2**, sedaj **16 (K6)**. Jeseni istega leta pa je začel v • **Višji pedagoški šoli, Stari trg 34 (I3h)**, v stavbi nekdanjega Stiškega dvorca in Deželnega sodišča, sedaj Akademija za glasbo, študij nemščine in slovenščine, ki ga je končal z diplomom leta 1962. Zaposlil se je kot urednik glasila podjetja • **Intertrans-Globus** (Mednarodna špedicija, transporti in skladišča), **Šmartinska cesta 152 (42j)**, v takratnih Javnih skladiščih, sedaj nakupovalno središče BTC. Vendar so ga leta 1963, že po nekaj mescih, vrgli iz službe, ker je v glasilu podjetja objavil »ilustrirani prikaz delitve dohodka«, ki so ga ocenili za ideološko nesprejemljivega. Potem se je preživljal s pisanjem besedil za lutkovno nanizanko • **TV Ljubljana** (prednica sedanje TV Slovenija), **Tavčarjeva ulica 17 (42k)**, in delom korektorja literarne • **revije Perspektiv**, ki je imela uredniške prostore v stavbi Državne založbe Slovenije, **Stritarjeva ulica 3/II, vogalna stavba z Mestnim trgom 26 (42l)**. V zadnjem letniku revije je bil tudi član njenega uredniškega odbora.

Leta 1958 se je Kovačič z družino preselil z Miklošičeve ceste v novi blok, • **Vošnjakova ulica**, domnevno **10 (42m)**. V naslednjih letih je moral večkrat v policijsko stavbo, »Slavijo«, Štefanova ulica 2, kjer so ga zasliševali, češ da v svojem stanovanju zbira nekatere kulturnike k protidržavnim pogovorom. Januarja 1964 se kot član uredniškega odbora *Perspektiv* protestno ni udeležil zastraševalnega pogovora, ki ga je sklical Stane Kavčič, predsednik Ideološke komisije • **Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije** (sekundiral mu je Rudi Čačinovič) z odborom revije (→ Primož Kozak) v I. nadstropju Centralnega komiteja v **Tomšičevi ulici 5 (U4)**. Pred II. svetovno vojno je bilo to poslopje Kranjske hranilnice, nasproti Tomšičeve ulice 6, sedaj je brez hišne številke, ker so ga pridružili parlamentu, ki ima uradni vhod v Šubičevi ulici 4. Tomšičevo ulico 5 je ljubljanski *vox populi* porogljivo imenoval »rdeči farovž«. Po oblastniškem zatrtju revije *Perspektiv* se je Kovačič z nekaterimi njenimi sodelavci (→ Božič, Primož Kozak, Rožanc, Dominik Smole, Šeligo, Zajc) odločil za protestni »kulturni molk« in z njimi podpisal o tem tudi izjavo, vendar so »molk« januarja leta 1965 preklicali z novo izjavo (te nista podpisala Kozak in Zajc). Oblasti je namreč ustrezalo, da ideološko sporni književniki ne objavljajo svojih del, zato »molk« ni bil koristen. Leta 1980 je bil Kovačič med podpisniki pobude za novo literarno revijo, ki je po političnih mahinacijah začela izhajati leta 1982 z naslovom *Nova revija*.

Jeseni 1963 je Kovačič postal dramaturg Lutkovnega gledališča, ki je takrat delovalo kot del Pionirskega doma, v nekdanjem Baragovem semenišču, saj so ga lutke od nekdanj pritegovale. Leta 1967, ko se je to gledališče izločilo iz Pionirskega doma, je ostal v tem zavodu kot lutkovni pedagog, ker je raje delal z lutkami kot z ljudmi. Bil je ustanovitelj in prvi urednik revije *Lutka* (1966–1973). Od leta 1978 je bil tudi neformalni mentor za književno vzgojo v istem zavodu. Tudi v njem je imel težave, saj se

je moral večkrat zagovarjati pred nadrejenimi. Leta 1972 je • eksperimentalno gledališče **Pekarna, Tržaška cesta 15 (T9)** (delovalo je v dvoriščni stavbi, ki je ni več), uprizorilo *Večer Lojzeta Kovačiča*. Scena in kostumi so nastali po skupnem dogovoru s pisateljem.

Po letu 1960 si je skrhani zakon otežil z dvema vzporednima ljubezenskima razmerjema. Približno okrog leta 1966 se je preselil k bibliotekarki A. Ž. na • **Reber 11 (42n)** v Stari Ljubljani. Družino je obiskoval enkrat ali dvakrat na mesec. Hkrati je imel razmerje z otroško zdravnico, ki je leta 1974 umrla za rakom. Konec istega leta ga je partnerka iz Stare Ljubljane odslovila, zato je nekaj časa stanoval v svoji delavnici v Pionirskem domu. Potem je s pomočjo znanca dobil sobo v • **Domu samskih delavcev**, sedaj hotel Park, **Tabor 9 (42o)**. Od leta 1975 do smrti pa je živel v pomirjujoči partnerski zvezi s profesorico angleščine in nemščine v Pionirskem domu Ksaverijo (Bebo) Kogovšek. Z njo in njeno hčerko Tino iz prvega zakona je stanoval v • **Adamičevi ulici 1 ali 2 (42p)**, med letoma 1977 in 1982 pa v pritličnem podnajemniškem stanovanju v družinski hiši na Vrhovcih, • **Cesta na Brdo**, domnevno številka **151 (42r)**. Leta 1982 so se preselili v kupljeno stanovanje na • **Vojkovi cesti 85/VI (42s)**. Leta 1989 se je v Pionirskem domu upokojil. Leta 1997 so ga izvolili za člana • **SAZU, Novi trg 3 (A)**.

Proti koncu življenja je imel več zdravstvenih težav, umrl je za rakom na prostati v • **Kliničnem centru, Zaloška cesta 2 (B2)**. Njegovo žaro so pokopali na • **Žalah (P4)**; po njegovi želji v ožjem družinskem krogu, brez obredov, govorov in glasbe. Grob A/62/14/12+13.

Upodobitve Ljubljane:

Skoraj celotni Kovačičev pripovedni opus se dogaja v Ljubljani. Je najboljšežnejša, najnatančnejša in najpronicljivejša upodobitev in analiza Ljubljane od leta 1938 do približno leta 2000 v slovenski književnosti:

Ljubljanske razglednice (v skupinski knjigi Novele, 1954; predelane in dopolnjene v knjigi *Ključni mesta*, 1964, samostojno 2003), *Deček in smrt* (1968), *Sporočila v spanju*, *Resničnost* (v sklepnem poglavju o vrnitvi iz vojske v Ljubljano 28. nov. 1950), *Preseljevanja* (1974), *Pet fragmentov* (1981), *Prišleki* (1984–1985), *Prah* (1988), *Kristalni čas* (1990), *Vzemljohod* (1993), *Otroške stvari* (2003), *Zrele reči* (2009). **Nagrade:** Društva slovenskih književnikov (1955), Župančičeva (1972, 1986), Prešernovega sklada (1969), Prešernova (1973), Kresnik (1991, 2004).

Spominsko poimenovanje:

• Kovačičeva ulica.

LIT.: *Fragments o prišleku*. Spominska knjiga Lojzeta Kovačiča. Uvođe napisala ter literarno, spominsko in slikovno gradivo zbrala Mateja Komel Snoj. Ljubljana 2008. – *Lojze Kovačič*. Uredil Tomo Virk. Ljubljana 1998 (zbirka Interpretacije, 8). – *Lojze Kovačič. Življenje in delo*. Uredniški odbor. Ljubljana 2009. – L. Kovačič: [Druga nenaslovljena avtobiografska enota, v kurzivi]. V: Aleksander Zorn, Tiranija resničnosti in rezervat svobode. V: L. Kovačič, *Sporočila iz sna in*

budnosti (Kondor 242), Ljubljana 1987, str. 237–245. – *Ob dvajsetletnici ukinitve Perspektiv*. Nova revija 3, 1984, št. 28/29, str. 3348–3350. – Dane Zajc: *Človek iz Basla (Lojze Kovačič – sedemdesetletnik); Prišlek; Lojze Kovačič (1928–2004); Molčeč vzemljohodec (Lojze Kovačič (1928–2004))*. V: D. Zajc: *Za vse boš plačal*. Zbrala, uredila in spremno besedo napisala Neža Zajc. Ljubljana 2008, str. 241–252. – Tina Kogovšek: *pismo*, 11. 3. 2013. – Tone Pavček: *Hiša Cankarjeve zaveze*. Ljubljana 2005, str. 186–193. – Pogovor z Viktorjem Blažičem, 4. 10. 2011. – Pogovor z dr. Katarino Bogataj Gradišnik, 12. 3. 2013.

43. JUŠ / JOSIP KOZAK (1892, Ljubljana – 1964, Ljubljana) [VII]

Pripovednik, esejist, gledališki kritik, publicist in urednik. Srednješolski profesor. Avtor novelistične zbirke *Maske* (1940). Starejši brat pisatelja in dramatika Ferda Kozaka ter stric → Primoža K.

Oče je bil posestnik, gostilničar in mesar v nekdanjem kmečko-meščanskem ljubljanskem predmestju Šentpetter, predsednik mesarske zadruga, ljubljanski mestni svetovalec in vnet liberallec. Njegov prednik se je priselil iz Češke. Kozakova rojstna hiša je stala ob • **Sv. Petra cesti**, sedaj **Trubarjeva cesta 56 (43a)**. Mati mu je umrla v otroških letih. Okrog leta 1906 je oče Kozakovo rojstno hišo prodal in se kot vdovec priženil k Dolenčevim na • **Poljansko cesto 21 (D1p)**), v gostilno pri »Štrajzlu« ali »Pri Štrajzeljnu« (popačeno iz nemščine »Zum Blumenstraus = Pri šopku; gostilniški izvesek je bila košarica s cvetjem). Vanjo so radi zahajali književniki. Leta 1939 jo je Jušev polbrat Vlado, znani predvojni in povojni komunist, prodal gostilničarju Činkoletu iz Kopitarjeve ulice. Vlado je bil »organiziran« (član Komunistične partije) že od leta 1923, vanjo je pripeljal Edvarda Kardelja (→ Kocbek) in tudi dijaka Borisa Kidriča (→ Hieng, → Kocbek, → Zupan), sina literarnega zgodovinarja in prešernoslovca Franceta Kidriča (→ Prešeren). Vlado se v Kocbekovem dnevniku *Listina* pojavlja kot »Dizma«, z legendnim imenom desnega razbojnika, križanega s Kristusom; po II. svetovni vojni pa je bil vpleten v aretacijo → Vitomila Zupana. O Vladu Kozaku je leta 1980 → Udovič zapisal v dnevnik: »Meščan, čeprav komunist in leninist, ne zametuje meščanskih užitkov. Sam priznava, da je bil hud leninist, zagovornik Leninove prakse. Danes razlaga in se opravičuje.« Omenjena gostilna je bila pod starim in predvsem novim imenom Činkole znana med obema svetovnima vojnama in po njej, dokler niso stavbe podrli. Na njenem mestu, v novi stavbi na Poljanski cesti 17, je ime Činkole prevzel bar.

Juš Kozak je po • **ljudski šoli**, sedanja Osnovna šola Ledina, **Komenskega ulica 19 (I1č)**, hodil v • **Drugo državno gimnazijo**, imenovano **Poljane**, sedaj **Strossmayerjeva ulica 1 (I3g)**, kjer je leta 1911 maturiral. Potem je do leta 1914 študiral na dunajski univerzi zgodovino in zemljepis. Pridružil se je preporodovskemu gibanju (ime je dobilo po glasilu *Preporod*). Za avstrijsko oblast je bilo

protidržavno, ker je zagovarjalo združitev južnoslovenskih narodov v samostojno državo. Zato so Kozaka julija 1914 na Dunaju aretirali in ga čez nekaj dni prepeljali v Ljubljano. V drugi polovici leta 1914 je bil v • **preiskovalnem zaporu**, domnevno pri **sodni palači**, ob sedanji **Miklošičevi cesti (Z2)**, kjer stoji hotel (nasproti Kinoteke). Ta v primerjavi z zapori komunističnega režima (→ Zupan) ni bil strog, saj je Kozak smel v njem pisati literarne tekste. Na sodnem procesu v • **sodni palači**, **Tavčarjeva ulica 9 (U1)**, decembra istega leta so ga obsodili na mesec dni zaporu, toda ker so mu v kazen šteli preiskovalni zapor, so ga izpustili, vendar so ga že čez nekaj dni vpoklicali v avstro-ogrsko vojsko. Najprej je bil v zaledju na Koroškem, potem na ruski in soški fronti, kjer je doživel italijansko ofenzivo. Zdravil se je v različnih vojaških bolnišnicah, dokler ga niso spomladi 1917 kot invalida oprostili vojaščine.

Vrnil se je v Ljubljano, kjer se je zaposlil v prehrabnem uradu. Do jeseni 1917 je bil konfiniran, zato se je smel gibati le v ljubljanskem policijskem okolišu, ponoči ni smel iz stanovanja, vsak petek se je moral zgledati pri policijskem ravnateljstvu. Pisma so mu nadzirali. Na Dunaju začeti študij je leta 1921 končal na ljubljanski • **Filozofski fakulteti**, **Kongresni trg 12 (I4a)** in postal srednješolski profesor zgodovine in zemljepisa. Med letoma 1918 in 1923 je učil v • **realni** (Prva državna realna gimnazija), **Vegova ulica 4 (I2a)**, med letoma 1923 in 1932 v • **Drugi državni realni gimnaziji**, sedaj Gimnazija Poljane, **Strossmayerjeva ulica 1**, leta 1932 pa so ga spet premestili v Prvo realno gimnazijo v Vegovo ulico. V tej gimnaziji je nekajkrat govoril na šolskih proslavah, leta 1936 pa tudi ob obletnici smrti jugoslovanskega kralja Aleksandra I. Karađorđevića, ki je bil leta 1934 ubit v atentatu v Marseillu. Na obeh gimnazijah je poučeval zgodovino in zemljepis. Med letoma 1930 in 1934 je bil tajnik • **Slovenske matice**, **Kongresni trg 8 (43b)**, nekaj let je bil urednik knjižne zbirke Slovenske poti pri založbi Tiskovna zadruga, založnici revije *Ljubljanski zvon*.

Med letoma 1935 in 1941 je bil urednik te revije. Odprl jo je tudi komunistom, ki so v njej objavljali pod psevdonimi, in celo upošteval njihove direktive pri urejanju revije. Zato ni hotel pred II. svetovno vojno v njej objaviti → Gradnikovih pesmi, ker so komunisti naskrivaj zahtevali maščevalno izključitev Gradnika iz revije. Toda v »sporu na literarni levici« je Kozak ostal na strani hrvaškega književnika Miroslava Krleža, ki je nasprotoval staliniistični degradaciji književnosti v komunistično propagando. Komunisti so Kozaku njegovo privrženost Krleži zamerili, zato so ga po začetku II. svetovne vojne šele po dolgih pogovorih vključili v Osvobodilno fronto (OF), ki je bila njihov trojanski konj pri izvedbi njihove revolucije, pa tudi po vojni ni dobil tako visokih položajev kot njegov mlajši brat Ferdo.

V začetku II. svetovne vojne so ga Italijani zaprli v Novem mestu, ker je bil takrat na Dolenjskem, vendar so ga

izpustili. Leta 1942 pa so ga najprej zaprli v medvojni zapor v • **Belgijski vojašnici**, ob sedanji **Metelkovi ulici**, **med Masarykovo cesto in Taborom (Z5)**, potem pa v medvojni zapor v • **Šentpeterski vojašnici**, **Vrazov trg 2 (Z4)**, sedaj je tam del Medicinske fakultete. Nato so ga internirali v Gonars. Vmes so ga vrnil v Ljubljano, bil je v skupini talcev, ki bi jih Italijani ustrelili, če bi komunistična Varnostno-obveščevalna služba (VOS) pod masko OF še naprej delala po Ljubljani atentate na ljudi, ki so se jih komunisti hoteli znebiti. Zato je komunistični vodja Edvard Kardelj zapisal, da je ukazal vosovcem, »naj napravijo pavzo«. Pozneje je Kozak sorazmerno ugodno živel v konfinaciji v srednji Italiji, v Corropoli. Po italijanski kapitulaciji se je ilegalno zadrževal v Firencah, februarja leta 1945 pa je iz Barija, ki je že bil v rokah zaveznikov, priletel z letalom v partizansko Belo krajino, kjer se je sešel z ženo in sinovoma, ki so bili partizani. Ob koncu vojne je z ženo in partizanskimi enotami prišel v Trst, od koder sta se čez mesec dni vrnila v Ljubljano.

Tu je uredil *Slovenski zbornik* (1945), ki je bil nadomestek predvojnih literarnih revij v prvem povojnem letu. Komunistična oblast ni dovolila obnovitve nobene predvojne literarne revije, niti *Ljubljanskega zvona* niti *Sodobnosti*, čeprav sta bili komunistično usmerjeni. Tudi → zaveznik komunistov Edvard Kocbek ni smel obnoviti revije *Dejanje*. Pač pa je leta 1946 nova oblast ustanovila za ideološko neoporečne starejše rodove slovenskih književnikov eno samo, osrednjo revijo *Novi svet* (njeno ime je prevod imena sovjetske literarne revije), ki jo je prvi dve leti urejal Kozak. Za mlajše pisce pa istega leta *Mladinsko revijo*, ki naj bi literarne začetnike vzgajala po sovjetskem staliništvu v socialističnem realizmu. Kozak je do februarja 1948 dobival plačo profesorja na I. realni gimnaziji, toda tam ni učil. Med letoma 1948 in 1955 je bil upravitelj Slovenskega narodnega gledališča in imel prostore v • **Drami**, **Erjavčeva cesta 1 (T3)** (→ Mira Mihelič), potem so ga upokojili, kar ga je potrl. Leta 1961 je postal član • **SAZU**, **Novi trg 3 (A)**.

Oktobra 1917 se je v • **frančiškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (43c)** poročil z Vlasto Mandelj; rodila sta se jima dva sinova. Med letoma 1918 in 1929 je z družino stanoval v • **Soteski 10/II (43č)**, po letu 1930 pa na • **Poljanskem nasipu 14**, v tako imenovani **Rdeči hiši**, v krilu **ob Ljubljanici (43d)**. Med letoma 1950 in 1959 je z družino stanoval v • **Kocenovi ulici 4 (43e)**, potem na • **Mirju 9 (43f)**.

Po letu 1960 je zaradi možganske kapi in drugih zdravstvenih težav bolehal. Kljub temu je bil sredi leta 1964 med podpisniki *Izjave*, s katero je skupina sodelavcev revije *Sodobnost* (v št. 7a) protestirala proti oblastniški ukinitvi revije *Perspektive* in policijskim ukrepom proti sodelavcem te kritične revije. Avgusta 1964 je odšel na operacijo prostate v • **bolnišnico**, **med Zaloško cesto in Ljubljanico (B2)**, kjer je po nekaj dnevih umrl. Od »pisatelja in esejista, pa tudi borca in komunista« se je na

njegovem pogrebu »v imenu • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (ki je kot transmisija Komunistične partije oziroma Zveze komunistov delovala v stavbi **Komenskega ulica 7 (U5)**) in »progresivnih družbenih političnih sil na Slovenskem« poslovil komunistični funkcionar Mitja Ribičič (→ Kocbek), v imenu SAZU Bratko Kreft, v imenu Društva slovenskih književnikov Ivan Potrč, v imenu Društva hrvaških književnikov ter Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti iz Zagreba pa Gustav Krklec. Kozaka so pokopali na • **Žalah (P4)**, grob A/66/2/3+4. Fotografija nagrobnika rodbine Kozak (sedaj mu manjka kovinski Križani, ki ga je v Plečnikovem seminarju zasnoval Vinko Lenarčič) je objavljena v knjigi: M. Piškur, *Ljubljanske žale*, str. 146.

Upodobitve Ljubljane:

Šentpeter (1931, o ljubljanskem predmestju v sredini 19. stoletja, ob Sv. Petra cesti, ki jo je leta 1952 komunistična oblast preimenovala v Trubarjevo cesto, pa tudi o Poljanah, Grajskem hribu in nekaterih bližnjih vaseh, ki so sedaj del mesta), *Celica* (1932, o ljubljanski ječi leta 1914), *Maske* (1940, 1949; novele), *Lesena žlica* (1947, 1952; o ljubljanski ječi med II. svetovno vojno), *Aleš* (1953; o Kocenovi ulici in Rožni dolini), *Balada o ulici v neenakih kitticah* (1956; o Kocenovi ulici in Rožni dolini), *Pavlihova kronika* (1964, čas I. svetovne vojne).

Nagrade:

literarna nagrada Mestne občine ljubljanske (1941, za *Maske*; ker so jo podeljevali ob obletnici pesnikove smrti, so jo vsi imenovali Prešernova nagrada), Prešernova (1952, 1963), Župančičeva (1965).

Spominsko poimenovanje:

• Ulica Juša Kozaka (v severozahodnem predelu Ljubljane Kamna Gorica).

LIT.: Jože Munda: *Opombe*. V: Juš Kozak: Zbrano delo I-XII. Ljubljana 1988–2001. – Mira Mihelič: *Ure mojih dni. Spomini*. Murska Sobota 1985, str. 29, 163, 198–200.

44. PRIMOŽ KOZAK (1929, Ljubljana – 1981, Ljubljana) [XI]

Dramatik, esejist in dramaturg. Univerzitetni profesor. Avtor dram *Afera* in *Kongres* ter esejev *Peter Klepec v Ameriki*.

Nečak → Juša K. ter sin dramatika in pripovednika Ferda K., ki je pred II. svetovno vojno urejal revijo *Sodobnost*, po vojni pa (za bratom Jušem) revijo *Novi svet*, čez nekaj let preimenovano v *Naša sodobnost* in potem v *Sodobnost*. Ferdo K. se je leta 1928 poročil z Nado Rozalijo Žnidaršič, rojeno v Ilirski Bistrici. Rodila sta se jima dva sinova, Primož je bil starejši. Julija leta 1945 je njegov oče Ferdo postal minister za prosveto v prvi slovenski komunistični vladi in še istega meseca podpisal »prvi seznam knjig, ki se trajno ali začasno izločijo iz prometa« (to je prvi seznam prepovedanih knjig v slovenskem komunističnem

režimu), potem je bil tudi predsednik in podpredsednik »Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije«.

V času Primoževega rojstva je družina stanovala na • **Dolenjski cesti 10**, sedaj hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana točka **med dolenjsko železnico in Dolenjsko cesto 14 (44a)**. Leta 1931 se je preselila v pritličje • **Gregorčičeve ulice 19 (44b)**, leta 1936 pa na • **Vrtačo 12**, hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana domnevna lega na presečišču **Vrtače in** sedanje **Bleiweisove ceste (44c)**. Po II. svetovni vojni, ko je njegov oče postal prosvetni minister v komunistični vladi, je družina stanovala v podržavljeni vili, • **Šubičeva ulica 10 (44č)**. Kozak je hodil v • **Klasično gimnazijo**, sedaj **Prežihova ulica 8 (I3č)**; današnja osnovna šola Prežihovega Voranca. Postal je predsednik mladinske organizacije v svojem razredu. Kot osmošolec je bil dodeljen za idejnega mentorja poznejšemu klasičnemu filologu dr. Kajetanu Gantarju, ko so tega izvolili za predsednika petega razreda. V gimnaziji je Kozak sodeloval pri dijaškem literarnem ciklostiranem zborniku *Prvo klasje 1944* (1945), prav tako kot njegova sošolca → Dominik Smole in poznejši publicist in interpret slovenske književnosti Taras Kermauner.

Poleti 1946 je bil (z gimnazijskimi sošolci, med katerima sta bila tudi Smole in Kermauner, vendar ne v isti četi) v mladinski delovni brigadi, ki je v Bosni gradila železniško progo Brčko–Banovići.

Po maturi je Kozak študiral filozofijo na • **Filozofski fakulteti**, ki je takrat imela predavanja v **NUK-u, Turjaška ulica 1 (I4a)**, ker fakultete ob Aškerčevi cesti še ni bilo; diplomiral je leta 1955. Hkrati je študiral tudi dramaturgijo v • **Akademiji za igralsko umetnost, Nazorjeva ulica 3 (I4b)**, v lastnikom odvzetem in podržavljenem delu Frančiškanskega samostana; tu je diplomiral leta 1956. Vojaški rok je v letu 1955/56 odslužil pri protiletalski obrambi v Zadru.

Leta 1948 je postal član Komunistične partije. Med letoma 1952 in 1954 je bil glavni urednik glasila študentov ljubljanske univerze *Tribuna*. Med letoma 1956 in 1959 je bil dramaturg pri takratnem edinem slovenskem filmskem podjetju • **Triglav film**, ki je po sovjetskem zgledu deloval v lastnikom odvzeti in podržavljeni **cerkvi sv. Jožefa, Zrinjskega cesta 9 (44d)**, v kateri so Plečnikov oltar zazidali (→ Ciril Kosmač, → Janez Menart, → Vitomil Zupan). Vmes se je v študijskem letu 1957/58 kot štipendist francoske vlade študijsko izpopolnjeval v Parizu.

Že od gimnazije je prijateljeval z Dominikom Smoletom, z večletnimi presledki s Tarasom Kermaunerjem ter literarnim kritikom, zgodovinarjem in profesorjem primerjalne književnosti na ljubljanski Filozofski fakulteti dr. Jankom Kosom. V prvih povojnih letih je Kozak → Lojzetu Kovačiču, brezdomcu, večkrat gmotno pomagal. Kovačič je povojno druženje mladih ljubljanskih književnikov, tudi s Kozakom, upodobil v romanu *Prišleki*. Kozak je bil med soustanovitelji *Mladinske revije*, potem

pa sodelavec odmevnih in ideološko spornih povojnih literarnih revij *Beseda*, *Revija 57*, predvsem pa *Perspektiv*, ki jih je komunistična oblast zatrla. V reviji *Perspektive* je objavil drami *Afera* in *Dialogi*; III. letnik te revije je tudi uredil s sociologom Veljkom Rusom (→ Gregor Strniša), ki je bil za komunistični režim ideološko sporna oseba, toda Rusov oče je med II. svetovno vojno pomagal komunistom pri vzponu na oblast.

Leta 1957 je Kozak sodeloval pri ustanovitvi *Odra 57*. Z režiserjem Žarkom Petanom ter gledališkim kritikom in literarnim zgodovinarjem Jožetom Koruzo je bil v iniciativnem odboru, ki je ustanovil Kulturno-umetniško društvo → Anton Tomaž Linhart, v katerem je zaživel *Oder 57*. Po takratnih predpisih gledališče ni smelo delovati samostojno, ampak samo v okviru kakšnega društva. Leta 1961 je • **Oder 57 v Viteški dvorani Križank, Trg francoske revolucije 1 (T6)** v režiji Francija Križaja krstno uprizoril Kozakovo dramo *Afera* (v »komandantu brigade« Simonu je upodobljen Pučnik). Po Smoletovi *Antigoni* je bila druga najuspešnejša predstava tega eksperimentalnega gledališča, saj je to Kozakovo dramo naslednje leto uprizorila tudi • **Drama, Erjavčeva cesta 1 (T3)**. Leta 1962 pa je revija *Perspektive* objavila še dramo *Dialogi*, ki jo je Kozak napisal pred *Afero*, v drugi polovici 50-ih let. Po drami *Dialogi* je Kozak napisal scenarij za film *Zarota* (1964), ki ga je režiral Križaj. Ker je drama zastrto prikazovala tabuirane »dachaške procese« po II. svetovni vojni, ki so slovenska varianta stalinističnih procesov, in ker je bil film izdelek sodelavcev ideološko spornih *Perspektiv*, je film med zaostrovanjem razmer okrog te revije hitro izginil s programa; šele v samostojni Sloveniji ga je spet predvajala TV Slovenija. Marca 1964 je Kulturno-umetniško društvo Anton Tomaž Linhart (KUD A. T. Linhart) priredilo »simpozij o slovenski kulturni problematiki« v dvorani • »Doma družbenih organizacij« v **Komenskega ulici 7/II**, v stavbi, v kateri je delovala tudi transmisijska Komunistične partije oziroma Zveza komunistov »**Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije**« (U5). Simpozij sta organizirala Primož Kozak in Janko Kos.

Kosa je decembra leta 1963 poklical v I. nadstropje • **Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Tomšičeva ulica 5 (U4)**, Stane Kavčič, predsednik Ideološke komisije tega komiteja. Ljubljanski *vox populi* je to stavbo, ki stoji nasproti Tomšičeve ulice 6, porogljivo imenoval »rdeči farovž«. Sedaj je brez hišne številke, ker so jo pridružili parlamentu, ki ima vhod v Šubičevi ulici 4. Kavčič je Kosa »spraševal, kaj kot profesor na viški gimnaziji uči o slovenskem kmetstvu« in omenjal »nevarnost kapitalizma«. Ob Kosovi »začudenosti nevednosti je obstal v zadregi«. Kos je potem ugotovil, da je Kavčič hotel ugotoviti vpliv politično spornega članka sociologa Jožeta Pučnika (1932–2003) *O dilemah našega kmetijstva*, ki je bil objavljen novembra leta 1963 v *Perspektivah*.

Kavčič je 24. januarja 1964 sklical še drugi, obsežnejši zastraševalni pogovor, pri katerem mu je sekundiral Rudi

Čacinovič, spet v I. nadstropju Tomšičeve ulice 5, tokrat z uredniškim odborom *Perspektiv*. Vsi člani odbora se ga niso udeležili, delno ker so dvomili o smiselnosti takšnega pogovora, deloma zaradi protesta proti vmešavanju politike v kulturo. Čeprav Kozak leta 1964 formalno ni bil član uredniškega odbora te revije, se je pogovora udeležil, saj je bilo očitno, da reviji preti zatrtje. To se je res zgodilo zaradi paranoičnega strahu oblasti, da bi sodelavci revije oblikovali politično opozicijo. *Perspektive* pa so v zadnji številki objavile še stenogram pogovora, kar je oblastnike dodatno ujezilo, saj je lahko vsakdo prebral, kako ti izobražencem »perejo možgane«. Maja 1964 so zaradi omenjenega članka Pučnika drugič zaprli, zaradi političnosatirične pesmi *Duma 1964* pa za nekaj dni tudi pesnika Tomaža Šalamuna. Zatrti so tudi *Oder 57* (→ Marjan Rožanc). Nastala je največja kriza literarnih revij v zgodovini slovenske književnosti, polarizacija književnikov na režimske in protirežimske ter največja osramotitev kakšne oblasti na Slovenskem zaradi njenih nasilnih posegov v kulturo. Ob zatrtju *Perspektiv* in *Odra 57* (tudi KUD A. T. Linhart je prenehal delovati) se je več njenih sodelavcev (→ Božič, → Rožanc, → Dominik Smole, → Šeligo, → Zajc), med njimi je bil tudi Kozak, s posebno izjavo odločilo za protestni »kulturni molk«. Tega so ga januarja leta 1965 preklicali z novo izjavo. Oblasti je namreč ustrezalo, da kritični književniki in publicisti ne objavljajo svojih del, zato se je pokazalo, da »molk« ni bil koristen. Toda Kozak ni bil med podpisniki preklicne izjave.

Leta 1960 je, za časa predsednikovanja Josipa Vidmarja SAZU, postal »vršilec dolžnosti tiskovnega tajnika – asistent« v znanstveni pisarni • **SAZU, Novi trg 3 (A)**, v kateri je bil zaposlen tudi → Bartol. Na tem delovnem mestu je Kozak ostal do leta 1965, ko je prešel v Akademijin Inštitut za literature, kjer je bil najprej asistent, potem pa višji strokovni sodelavec. Skrbel je za izdelavo kartoteke omemb tujih književnikov in literarnoteoretskih pojmov v slovenski periodiki od razsvetljenstva do leta 1970; omembe so izpisovali večinoma študentje. Leto 1970/71 je Kozak preživel z družino kot Fullbrightov štipendist v ZDA. Leta 1972 je postal profesor za dramaturgijo v Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo (AGRFT), v že omenjeni Nazorjevi ulici, kjer je bil zaposlen do smrti. Leta 1977 je doktoriral na oddelku za primerjalno književnost • **Filozofske fakultete, Aškerčeva cesta 2 (I4a)** z disertacijo o Cankarjevi dramatik, ki je izšla knjižno. Leta 1978 ga je »Predsedstvo Republiškega komiteja Socialistične zveze delovnega ljudstva na predlog svojega koordinacijskega odbora za kadrovska vprašanja«, Komenskega uliva 7, imenovalo za dekana AGRFT.

Leta 1968 je ljubljanska Drama krstno uprizorila Kozakovo dramo *Kongres* (kjer je v »inženirju kemije, sekretarju Univerzitetnega sveta, politiku« Justu upodobljen Stane Kavčič, v »sociologu« Damjanu pa Pučnik) in leta 1969 pripravila drugo slovensko uprizoritev njegove *Legende o svetem Che* (krstna je bila v Mariboru, ljubljanski

uprizoritvi *Kongresa* in *Legende* je režiral Žarko Petan). Ob vodstveni in režiserski krizi v ljubljanski Drami je Josip Vidmar kot kulturniško-politični veljak ponudil Kozaku mesto dramaturga v tem gledališču, vendar ta v začetku leta 1969 ponudbe ni sprejel, ker je menil, da bi bilo treba v Drami najprej opraviti »radikalno reformo«, predvsem pa zato, ker se je hotel posvečati dramskemu ustvarjanju, zato je raje ostal še nekaj let v SAZU.

Ob stoletnici → Cankarjevega rojstva je Kozak dramatisiral *Hlapca Jerneja in njegovo pravico*, ki so jo leta 1976 v režiji Jožeta Babiča uprizorili kot državno proslavo v • **Hali Tivoli, Celovška cesta 25 (44e)**, kamor so pripeljali provincialne politične funkcionarje iz cele Slovenije. Organizator je bila že omenjena »Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije«, Komenskega ulica 7. Proslavo je neposredno prenašala takratna edina slovenska televizijska postaja • **Televizija Ljubljana** (prednica Televizije Slovenija), **Kolodvorska ulica 2 (44f)** v režiji Bena Hvala. Avtorji, tudi Kozak, in izvajalci proslave so bili skupinsko nagrajeni z nagrado Prešernovega sklada.

Od konca II. svetovne vojne do smrti je najprej s starši, potem s svojo družino stanoval v omenjeni vili v Šubičevi ulici. Nekaj časa je prijateljeval z gledališko igralko Ivo Zupančič, ki je pozneje igrala v krstni uprizoritvi njegove drame *Kongres*, in s Tatjano Struna. Leta 1964 je v Ljubljani spoznal poljsko magistro slavistike krakovske Jagellonske univerze (ustanovljena leta 1364, ljubljanska šele 1919) in tamkajšnjo asistentko Jolanto Groo, ki je leta 1962 prišla v Ljubljano kot štipendistka, da bi se izpopolnila v slovenščini in pripravila doktorat. Leta 1965 se je z njo v Krakovu civilno in, iz spoštovanja do tradicije, tudi katoliško poročil. Takratni krakovski nadškof Karol Wojtyła, poznejši papež Janez Pavel II, je paru dovolil cerkveno poroko brez poprejšnje spovedi in obhajila. V zakonu se jima je rodil sin Krištof Jacek, literarni zgodovinar in teatrolog. V utici na vrtu vile v Šubičevi ulici se je Kozak večkrat družil z gosti; v njej je tudi debatiral z režiserjem Žarkom Petanom o dramati *Legenda o svetem Che* pred njeno uprizoritvijo v ljubljanski Drami. Sedaj utice ni več. Z nekaterimi kulturniki pa je včasih zahajal v ljubljanske kavarnе, med drugim tudi v kavarno • **hotela Slon**, sedaj **Slovenska cesta 34 (D2a)**, na pomenke.

Umrl je doma zaradi srčnega zastoja. Pokopali so ga v krogu družine in nekaterih prijateljev na • **Žalah (P4)**, brez poprej izražene želje o pogrebu, v skladu s tradicijo, s katoliškim obredom. Opravil ga je pater Pavel Krajnik iz Frančiškanskega samostana pri Tromostovju, ki je prebral tudi biblijski odlomek o obuditvi umrlega Lazarja (Jn 11). Vdova je za obred izbrala patra iz tega samostana, ker je imel Kozak kot predstojnik AGRFT s tem samostanom dobre odnose. Akademija in samostan sta sosedata, poleg tega deluje AGRFT v stavbi, ki jo je komunistična oblast po II. svetovni vojni vzela samostanu. Kozakov grob: A/66/2/33+4. Fotografija nagrobnika ob njem je objavljena v knjigi Milene Piškur: *Ljubljanske Žale*, str. 146.

Nagrade: Župančičeva (1968), Prešernovega sklada (1973), sonagrajenec Prešernovega sklada za uprizoritev dramatizacije Cankarjevega *Hlapca Jerneja* na proslavi v dvorani Tivoli (1977).

Upodobitve Ljubljane:

Dialogi (drama, knjižno 1969; za »madžarskim« dogajanjem so skriti stalinistični »dachauski« sodni procesi v Ljubljani med letoma 1947 in 1949), *Kongres* (drama, 1969; boj za oblast med komunističnimi veljaki v Ljubljani in na njeni univerzi okrog leta 1965), *Peter Klepec v Ameriki* (1971, eseji), *Slovenija* (1974, fotomonografija z orisom Slovenije in njene zgodovine).

LIT.: Vladimir Bartol: *Literarni zapiski 1958–1961*. Dialogi 19, 1983, št. 1, str. 43–56. – *Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ob petdesetletnici*. Uredil Darko Dolinar. Ljubljana 1998. – Janko Kos: *Resnica o Odru 57*. Sodobnost 36, 1988, št. 8/9–10, str. 815–832, 938–951. – Isti: *Spomin na Jožeta Pučnika*. Demokracija 19, 9. 1. 2014, št. 2, str. 44. – Primož Kozak: *Zbrano delo I, II*. Uredil in opombe napisal Dušan Voglar. Maribor 2005, Ljubljana 2011. – *Letopis SAZU 1960–1972*. Ljubljana 1961–1973. – *Ob dvajsetletnici ukinitve Perspektiv*. Nova revija 3, 1984, št. 28/29, str. 3348–3350. – *Oder 57. Pričevanja*. Uredila Žarko Petan in Tone Partljič. Ljubljana 1988 (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega, 103). – *Pisma slovenskih književnikov o književnosti*. Izbral, uredil, opombe in spremno besedo napisal Marjan Dolgan. Ljubljana 2002 (Kondor, 298), str. 305–307, 345–350, 439–440, 450–452. – Pogovor z mag. Jolanto Groo Kozak, 27., 29. 4. 2013. – Andrej Studen: *Nekaj drobtin o vili v Šubičevi ulici 10. O njenem nastanku, strukturi in prvih lastnikih*. Borec 42, januar 1990, št. 1, str. 144–148. – Veno Taufer: *Avantgardna in eksperimentalna gledališča*. V: *Živo gledališče III. Pogledi na slovensko gledališče v letih 1945–1970*. Uredil Dušan Tomše. Ljubljana 1975 (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega 65).

45. LOJZ / ALOJZIJ KRAIGHER (1877, Postojna – 1959, Ljubljana) [VI]

Pripovednik in dramatik. Zdravnik. Avtor drame *Školjka* in romana *Kontrolor Škrobar*.

Njegov rod izvira iz Furlanije, izpod Karnijskih Alp. V 19. stoletju se je pisatelj ded, krošnjar, naselil v Postojni ter postal uspešen in premožen trgovec; imel je 10 otrok. Prvorojenec Alois K., pisatelj oče, ki je bil prav tako trgovec in posestnik, se je poročil z Josipino Lavrenčič, sestro bogatega trgovca v Gradcu, in imel trinajst otrok. Lojz je bil prvorojenec.

Med letoma 1889 in 1891 je prva dva gimnazijska razreda končal v Novem mestu, preostale pa med letoma 1891 in 1897 v • **državni gimnaziji** v Ljubljani, ki je do potresa delovala v poslopju liceja na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**, potem pa začasno v sedanji • **Beethovnovi ulici 6 (I3d)**. Tam se je seznanil s → Kettejem, ki je v šestem razredu podprl Kraigherjev sprejem v skrivno dijaško društvo Zadruga. Menda se je udeležil ene same seje, toda prav na tisti je videl → Ivana Cankarja, ki je

kritično raztrgal pesmi enega izmed članov društva. Kraigher je že kot srednješolec začel objavljati kratke pripovedi pod psevdonimom v časniku *Slovenski narod*, kjer so vzbujale zaradi erotičnih motivov pomisleke, cenzurne posege in zavrnitve. Po ljubljanski maturi leta 1897 je postal jeseni istega leta na Dunaju študent medicinske fakultete. Ni se prepustil boemstvu kakor Cankar, ampak je redno študiral. Družabnega življenja se je udeleževal občasno, toda takrat intenzivno. Že kot študent se je poročil z Viktorijo Juvančič (sestro ljubljanskega gledališkega intendanta Friderika J.), ko je izvedel, da ji je zaplodil otroka. V tem zakonu se mu je rodilo šest otrok, med njimi tudi Uroš K. (prvi urednik knjižne zbirke Kondor) in Boris K. (vpliven komunistični politik; med letoma 1946 in 1953 ter v času insceniranih stalinističnih »dachauskih« sodnih procesov med letoma 1947 in 1949 minister za notranje zadeve »Ljudske republike Slovenije; → Vitomil Zupan, → Edvard Kocbek, → Dominik Smole). Lojz Kraigher je na Dunaju obnovil stike s Cankarjem, se z njim spoprijateljil, spremljal njegovo zapleteno razmerje z Löfflerjevimi in to revno dunajsko družino preziral. Junija 1903 je končal univerzitetni študij in postal »doktor vsega zdravilstva«.

Po promociji na Dunaju je nastopil službo sekundarija v • **Deželni bolnišnici** v Ljubljani, ki so jo zgradili po potresu, na prostoru sedanjih bolnišnic **med Zaloško cesto in Ljubljanico (B2)**. Delal je v vseh oddelkih, več tednov tudi v • **umobolnici na Studencu**, sedanja Psihiatrična klinika, **Studenc 48 (B4)**. Leta 1903 je stanoval v • **Usnjarski ulici 1/I (45a)**, 1904 na • **Gruberjevem nabrežju 6 (45b)**.

Med letoma 1905 in 1907 je bil občinski zdravnik v Bovcu, med letoma 1907 in 1914 pa okrajni zdravnik pri Sv. Trojici v Slovenskih goricah, kamor je privabil na večmesečni obisk Cankarja, ki se je pri prezaposlenem Kraigherju dolgočasil, poleg tega sta si bila značajska različna. Kraigher je v Slovenskih goricah dokončal bralno dramo *Školjka*, ki so jo zaradi estetskih in moralnih pomislekov v Ljubljani uprizorili šele leta 1921. Tudi avtor ni bil z njo nikoli zadovoljen, saj jo je do smrti popravljal in bolešno občutljivo reagiral na uprizoritve in kritike.

Julija 1914 je dobil zaposlitev pri Mestnem fizikatu Ljubljane (urad, ki je skrbel za higieno in preprečevanje nalezljivih bolezni), delal je v ambulanti, obiskoval bolnike na domovih, bil mrliški oglednik in imel še zasebno prakso. Med letoma 1914 in 1930 je stanoval • **Na Stolbi 4**, hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana točka **med hišama št. 3 in 5 (45c)**. Že pred začetkom I. svetovne vojne so ga mobilizirali: moral je delati tudi v rezervni vojaški bolnišnici, med vojno še v oddelku za avstrijske vojne ujetnike. V drugi polovici vojne je bil član upravnega odbora obnovljene • **Slovenske matice, Kongresni trg 8 (45č)**. Prizadeval si je za ustanovitev medicinske fakultete v okviru univerze v Ljubljani, ki je še ni bilo. Spet je obnovil stike s Cankarjem in mu kot zdravnik pomagal pred smrtjo. V dramatičnih dnevih ob koncu

vojne in razpadu Avstro-Ogrske je Kraigher sodeloval pri kulturnem odseku Narodnega sveta. Leta 1919 ga je nova država Srbov, Hrvatov in Slovencev iz Beograda z dekretom imenovala za »ravnatelja deželnih dobrodelnih zavodov v Ljubljani«, tako je prevzel vodstvo ljubljanske bolnišnice, hkrati je bil član gledališke komisije in se v njej zavzemal za »dramatično šolo«, kot član gledališkega sveta pa za nove angažmaje slovenskih igralcev. Med letoma 1919 in 1922 je vodil tudi odbor Društva slovenskih leposlovcev. Zaradi spora s politikom Gregorjem Žerjavom, ki sta ga razčiščevala tudi na sodišču, je zaprosil za upokožitev. Približno takrat je po »dvajsetih letih disharmonije« propadel tudi njegov prvi zakon, vendar se uradno ni razvezal.

Leta 1922 se je iz takšnih razmer preselil iz Ljubljane za eno leto v München, kjer je opravil zobozdravniško specializacijo, potem pa se je preselil v Gorico, čeprav je ta po I. svetovni vojni pripadla Italiji, in tam ostal do 1929. V Gorici si je omislil drugi, kot je sam zapisal, »divji zakon« z Angelo Megušar, v katerem se mu je rodila hčerka. Leta 1929 se je zaradi osamljenosti in fašističnega pritiska vrnil v kraljevino Jugoslavijo, v Ljubljano. V mestu je odprl zasebno (zobo)zdravniško ordinacijo. Sprejeli so ga v slovenski PEN, vendar je iz njega kmalu izstopil, ker ga niso povabili na zasebno srečanje nekaterih članov, in se sprl z → Jušem Kozakom. Leta 1930 je stanoval na • **Krekovem trgu 10/II (45d)**.

Leta 1932 je zaradi želje po vnovični poroki izstopil iz Rimskokatoliške cerkve, prestopil v islam in prejel ime »Alija«. Istega leta je bil »z odlokom Srezkega šerijatskega sodišča v Banja Luki razvezan«, potem se je v istem kraju in na istem sodišču poročil z Megušarjevo. S poročnim listom, ki ga je izdalo isto sodišče, je bil Kraigherjev prvi zakon razveljavljen. Ljubljanski mestni dokument navaja, da se je Kraigher pred II. svetovno vojno spet začel imenovati Lojz. Pripis iz leta 1945 pa navaja: »izstopil iz muslimanske vere ter ostane brez konfesije«.

Od leta 1935 do smrti je večinoma prebival v • **Beethovnovi ulici 5/II (45e)**, prvotna številka 9; poprej je v istem stanovanju prebival Fran Zbašnik, pisatelj in urednik revije *Ljubljanski zvon*. Med obema svetovnima vojnama je Slovenski matici ponudil objavo romana o prostitutki *Krista Alba* (s podnaslovom: *ali Krik v nebo. Življenje in smrt zavrženke lepe in sladke ljubezni božje*), ki ga je imel za mojstrovino, kritiki Juš Kozak, Josip Vidmar in → Oton Župančič pa ne; delo je izšlo šele v pisateljevem *Zbranem delu V* (1983). Leta 1938 je nepričakovano vstopil v politiko, postal član Komunistične partije in kot takšen kandidiral pri volitvah na listi Zveze delovnega ljudstva. Istega leta so ga tudi zaprli zaradi podpisa Kmetsko-delavske spomenice. Postal je tudi član Društva prijateljev [staliništične] Sovjetske zveze.

Med II. svetovno vojno je podpiral partizansko gibanje, leta 1942 so ga Italijani večkrat aretirali, mu grozili z usretljivijo, vendar so ga izpustili. Ob italijanski kapitulaciji

se je napolnil k partizanom, vendar je iz njihovih vrst prišlo priporočilo, naj se zaradi starosti in bolehnosti vrne v Ljubljano. Medtem so ga na Dolenskem ujeli in zaprli v medvojni zapor v ljubljanski • **Šentpetrski vojašnici** (ime je dobila po bližnji cerkvi sv. Petra), **Vrazov trg 2 (Z4)** (sedaj deluje v njej del Medicinske fakultete), kjer je prebil konec leta 1943 in začetek leta 1944, vmes je bil tudi v ljubljanski bolnišnici. Januarja 1944 so ga iz Ljubljane s »transportom« odpeljali v nemško koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je bil eden najstarejših jetnikov. Postal je zdravnik v taboriščni bolnišnici.

Junija 1945 se je vrnil v Ljubljano, toda tudi v novih razmerah se je spet čutil, ne vedno utemeljeno, odrinjen in zapostavljen. Njegov sin Boris in žena nečaka Sergeja Kraigherja, Lidija Šentjunc sta namreč kot komunisti postala visoka funkcionarja povojnega političnega režima diktatorja Josipa Broza Tita. Avgusta je, takrat že popolna, medicinska fakulteta Lojza Kraigherja počastila s častnim doktoratom, jeseni je postal njen bibliotekar in prvi urednik obnovljenega *Zdravstvenega vestnika*. Pisanje spominov na Dachau je spomladi leta 1948 prekinil, ko so se v Ljubljani začeli stalinistično inscenirani »dachauski« sodni procesi, na katerih so nekatere Kraigherjeve sojetnike neutemeljeno obdolžili, da so v taborišču postali »agenti imperialističnih obveščevalnih služb« in poskušali s sabotažami »rušiti« novo Jugoslavijo. Kraigher je obtožbam najprej verjel, kmalu pa je želel od sina Borisa, ki je bil med letoma 1946 in 1953 minister za notranje zadeve »Ljudske republike Slovenije«, pojasnil. Ni znano, kakšna je dobil. Čeprav je o obtožbah dvomil, ni več nadaljeval pisanja spominov, saj mu jih spričo teh sodnih procesov ne bi nobena založba natisnila. »Dachauski« procesi so ga tudi čustveno prizadeli. Nato je več let pisal spominsko, interpretativno in literarizirano dvo-delno monografijo *Ivan Cankar* (1954, 1958). V njej je razkrival tudi Cankarjeve intimne plati, kar je mnoge, ki so idealizirali pisatelja, motilo, poleg tega je v njej obširno polemiziral z vsemi svojimi kritiki. Nazadnje se je sprl s skoraj vsemi ljubljanskimi kulturniki. Kljub temu je ob 80-letnici dobil politično odlikovanje »red dela prve stopnje«, kar ob njegovih sorodnikih, vplivnih oblastnikih (Boris Kraigher, Sergej Kraigher z ženo Lidijo Šentjunc; → France Balantič, → Edvard Kocbek → Vitomil Zupan) ni presenetljivo.

Po smrti je do pogreba ležal v mrliški vežici na • **Žalah (P4)**. Na njegovo željo so ga pokopali na • **pokopališču Vič (P6)** v Ljubljani, v materin grob. Vanj so čez leta pokopali tudi njegovo drugo ženo Angelo, njuno hčerko Ano in vsem postavili nizek nagrobnik; grob 9/2/16. Po Kraigherjevem pogrebu so nekateri pogrebci obudili spomine na pokojnika v bližnji gostilni Pri žabarju.

Upodobitev Ljubljane:

Mlada ljubezen (roman, 1923).

Nagrada:

Prešernova (1958).

Spominsko poimenovanje:

• Kulturno-umetniško društvo Kliničnega centra in Medicinske fakultete dr. Lojz Kraigher v Ljubljani (ustanovljeno leta 1979).

LIT.: Dušan Moravec: *Lojz Kraigher*. Ljubljana 1990.

46. LOJZE KRAKAR (1926, Semič v Beli krajini – 1995, Ljubljana) [X]

Pesnik, prevajalec in literarni zgodovinar. Urednik, lektor, univerzitetni profesor. Avtor pesniških zbirk *Noč, daljša od upanja* in *Romanje v Kel-morajm*.

V gimnazijo je hodil v Novem mestu, kjer so leta 1943 Italijani našli v njegovem učbeniku zapisano geslo »Smrt fašizmu, svoboda narodu«, zato so ga zaprli v Kopru in Perugii; nato pa je bil v nemških koncentracijskih taboriščih Dachau in Buchenwald. Leta 1946 je maturiral, leta 1954 pa je v Ljubljani na • **Filozofski fakulteti**, takrat v NUK-u, **Turjaška ulica 1 (I4a)**, diplomiral iz slavistike. V 50-ih letih je sam živel na • **Emonski cesti 9a**, hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana točka **med hišama št. 8 in 10 (46a)**, leta 1960 se je z ženo Maro in hčerko Božo (poznejšo literarno zgodovinarico in profesorico didaktike književnosti na ljubljanski Filozofski fakulteti) preselil na • **Miklošičevo cesto 15 (46b)**, kjer je Krakarjeva družina stanovala z neko drugo družino v velikem, najbrž podržavljenem, meščanskem stanovanju. Leta 1964 se je Krakarjeva družina preselila v • **Strossmayerjevo ulico 12 (46c)**, kjer je Krakar živel do smrti. Najprej je bil zaposlen pri ilustriranem tedniku *Tovariš*, otroškem mesečniku *Ciciban*, nato pri • **Radiu Ljubljana** (prednik današnjega Radia Slovenija; leta 1951 v kulturnem uredništvu; med letoma 1954 in 1959 pa v mladinskem uredništvu), **Tavčarjeva ulica 17 (46č)**. Po vrnitvi s študijskega bivanja na Poljskem 1959/60 je prešel k Televiziji Ljubljana (prednica sedanje TV Slovenija; tam je bil med letoma 1959 in 1961 dramaturg), ki je takrat prav tako delovala v Tavčarjevi ulici 17. Potem se je zaposlil kot urednik pri • **Cankarjevi založbi**, takrat **Kopitarjeva ulica 2 (46d)**.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov*

z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Ob Krakarjevem priimku je pripisana kljukica, ki pomeni, da je bil za oblast sprejemljiv.

Med letoma 1965 in 1975 je bil lektor za slovenski jezik na univerzi v Frankfurtu ob Maini, kjer je leta 1970 tudi doktoriral z disertacijo o Goetheju pri Slovencih. Med letoma 1970 in 1980 je bil urednik največje slovenske zbirke prevedene poezije *Lirika*. Ko so ga leta 1976 hoteli v Frankfurtu povezati z umorom tamkajšnjega jugoslovanskega konzula Edvina Zdovca, se je vrnil v Ljubljano. Od leta 1976 je bil profesor za slovenski jezik in književnost na zadrski Filozofski fakulteti, čeprav se je že pred odhodom tja upokojil. V Ljubljani je zahajal v kavarno • **hotela Union, Miklošičeva ulica 1 (D2b)**, • **Tavčarjev hram (D1f'')**, **Tavčarjeva ulica 4** (ne obstaja več) in • **gostilno Činkole, Poljanska cesta 17 (D1m')** (→ Juš Kozak), vendar v teh lokalih ni imel stalne družine.

Umrli je doma, za kuhinjsko mizo, za možgansko kapjo. Pokopali so ga v Semiču z javnim pogrebom, v krsti in s katoliškim obredom. Spominski sonet mu je prebral Ciril Zlobec. Z žalno sejo sta ga počastila Društvo slovenskih pisateljev in PEN.

Upodobitve Ljubljane:

V zbirki *V vzponu mladosti* (1949) pesmi: *Večni kavarniški obrazi*, *Berač*; v zbirki *Cvet pelina* (1962) pesem *Kolodvorska restavracija*.

Nagrade:

Prešernova (1977), Levstikova (1962, 1991).

LIT.: Boža Krakar: *pismo*, 13. 3. 2013. – Tone Pavček: *Iskalec biserov: Lojze Krakar*. V: T. Pavček; Čas duše, čas telesa II. Ljubljana 1997, str. 162–167. – Igor Kršinar: *Zamolčani stih* *Lojzeta Krakarja*. Reporter 7, 3. 3. 2014, št. 9, str. 46–49.

47. VLADIMIR KRALJ (1901, Celje – 1969, Ljubljana) [X]

Pripovednik, literarni, gledališki in filmski kritik, teatrolog in prevajalec. Univerzitetni profesor. Avtor novelistične zbirke *Mož, ki je strigel z ušesi* ter teatroloških knjig *Pogledi na dramo* in *Dramaturški vademekum*.

Njegov oče, nižji poštni uslužbenec, je umrl mlad. Mati, ki ni imela stalne zaposlitve, je kot vdova skrbela za štiri sinove; Vladimir je bil najstarejši. Živeli so od pokojnine za umrlim očetom, toda v veliki revščini. Neka teta je sinovom omogočila preselitev v Maribor, kjer jim je občasno pomagala pri prehrani in nastanitvi. Kralj je tam hodil v gimnazijo in leta 1920 maturiral. Potem je študiral slavistiko in germanistiko, v letu 1920/21 na • **univerzi v Ljubljani, Kongresni trg 12 (I4a)**, v letu 1921/22 pa na univerzi na Dunaju; poslušal je tudi predavanja v Prahi, vendar tam ni bil vpisan. Med letoma 1922 in 1925 je študij nadaljeval na ljubljanski univerzi, kjer je diplomiral in leta 1925 tudi doktoriral z disertacijo o Simonu

Jenku. V letu 1926/27 se je v Pragi izpopolnjeval v dramaturgiji ter z režiserjem Cirilom Debevcem urejal literarno revijo *Razgled*, v Mariboru pa med letoma 1938 in 1941 revijo *Obzorja*. Od leta 1929 je bil profesor na realni gimnaziji in Trgovski akademiji v Mariboru. O tamkajšnjih gledaliških predstavah je objavljala kritična poročila v ljubljanskih časnikih *Jutro* (1931–1932) in *Slovenec* (1935–1939). Leta 1936 se je v Celju poročil s svojo študentko Hildo Lobe, ki je bila Nemka, vendar jugoslovanska državljanka, doma iz Slovenj Gradca. Leta 1938 se je zakoncema rodil sin Lado (Vladimir), poznejši kritik, dramaturg, prevajalec, ustanovitelj in vodja eksperimentalnega gledališča Pekarna (1971–1977, Tržaška cesta 15, dvoriščne stavbe, v kateri je delovalo, ni več), literarni zgodovinar, profesor primerjalne književnosti na ljubljanski Filozofski fakulteti in pripovednik.

Vladimir Kralj je spomladi 1921 stanoval v • **akademskem domu, Grajska planota 1 (47a)**, jeseni istega leta v • **Trdinovi ulici 2 (47b)**, leta 1923 na • **Poljanskem nasipu 50a**, hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana **hiša št. 50 (47c)**; januarja 1924 • **Cesta na gorenjsko železnico 7/II, sedanja Vošnjakova ulica (47č)**, marca istega leta • **Karlovška cesta 18/II (47d)**, od koder se je odselil v Maribor. Na zadnjem naslovu je stanoval tudi leta 1925. Leta 1928 je nekaj časa stanoval • **Pred škofijo 15/I**, sedaj **Ciril-Methodov trg (47e)**, junija istega leta spet ob Karlovški cesti 18/II, od koder se je konec avgusta spet odselil v Maribor. Tam je z družino do leta 1941 stanoval v takratni Cvetlični ulici. Od leta 1929 je bil suplent, nato profesor slovenščine v Trgovski akademiji. Februarja 1941 so ga mobilizirali v jugoslovansko vojsko, ki jo je služil v Zagrebu. Ob razpadu kraljevine Jugoslavije se je z različnimi sredstvi, tudi peš, vrnil v Maribor, ki so ga okupirali Nemci. Po vrnitvi je domneval, da je na nemškem seznamu nezaželenih oseb, zato je z družino sredi aprila zbežal v Ljubljano, kjer je bilo življenje pod italijansko okupacijo znosnejše.

Družina Kralj je aprila najprej stanovala v • **Dobrilovi ulici 23/I**, sedaj **Finžgarjeva ulica (47f)**, potem pa v enem izmed štirih pritličnih stanovanj v najemniški hiši • **Najami 8 (47g)** v Šiški, blizu Koslerjevega dvorca. Službo pa je dobil v • **Trgovski akademiji, Bleiweisova cesta 8**, sedaj **Prešernova cesta 6 (I2f)**. Zaradi sodelovanja z osvobodilno fronto je bil večkrat zaprt. Po italijanski kapitulaciji se mu je februarja 1944 zgodilo tisto, pred čimer je zbežal iz Maribora: aretirali so ga in s »transportom« odpeljali v nemško koncentracijsko taborišče Dachau, ki ga je preživel. Zaradi kaotičnih političnih in prometnih razmer takoj po vojni se je v Ljubljano vrnil v začetku julija 1945.

Obljubili so mu zaposlitev v Akademiji za igralsko umetnost v Ljubljani, toda nova komunistična oblast je z nastavitvijo zavlačevala do leta 1950, domnevno zaradi stalinističnih »dachauskih« procesov (→ Kraigher, → Mrzel, → Prežihov Voranc). Več zapornikov iz tega taborišča je

neutemeljeno sumila, da so sodelovali najprej z Gestapom, potem pa z zavezniškimi vohunskimi službami, zato je mnoge taboriščnike aretirala in jih na stalinističnih sodnih procesih v Ljubljani obsodila in nekatere tudi usmrtila. Kralj je bil medtem zaposlen: najprej kot profesor slovenščine, spet v ljubljanski Trgovski akademiji; kot referent za nižje in srednje šolstvo ter kot višji bibliotekar v Skupščini Ljudske republike Slovenije. Šele leta 1950 je smel postati profesor teoretične dramaturgije v • **Akademiji za igralsko umetnost**, po poznejšem preimenovanju v **Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo**, v odvzetem delu Frančiškanskega samostana, sedaj **Nazorjeva ulica 3 (I4b)**. Istega leta se je z družino tudi preselil iz Šiške v • **Gajevo ulico 3**, pozneje Kidričevo ulico, sedaj **Štefanova ulica 3 (47h)**, pri Nebotičniku, kjer je prebival do smrti.

V letih 1950 in 1952 ter 1961 in 1964 je bil rektor Akademije, v kateri je predaval. Objavljala je gledališke kritike, predvsem uprizoritev • **Drame; Erjavčeva cesta 1 (T3)**. Strokovno poglobljeno in naklonjeno je spremljal sodobno evropsko in ameriško dramatikotero in v polemiki z Josipom Vidmarjem, ki je to dramatikotero zavračal, razkril zastarelost njegovih kritičnih stališč. Kralj je ob krstni uprizoritvi → Smoletove *Antigone* na • **Odru 57, Viteška dvorana Križank, Trg francoske revolucije 1 (T6)**, prvi poudaril njeno pomembnost za slovensko dramatikotero.

Sredi leta 1964 je bil med podpisniki *Izjave*, s katero je skupina sodelavcev revije *Sodobnost* (v št. 7a) protestirala proti oblastniški ukinitvi revije *Perspektive* in policijskim ukrepom proti sodelavcem te kritične revije. Zato je komunistična oblast samovoljno odstavila uredništvo *Sodobnosti* in od leta 1965 so to revijo urejali politično preverjeni uredniški »kadri«. Potem so Kralj in nekateri drugi sodelavci protestno prenehali sodelovati v tej reviji. V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (o vsem tem: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov z oznakami njihove ideološke ustreznosti*. Ob Kraljevem imenu je pripisana črtica, ki pomeni, da je bil za oblast problematičen.

Med letoma 1946 in 1948 je napisal novelistično zbirko *Mož, ki je strigel z ušesi* s tematiko nemških medvojnih taborišč in jo oddal za natis ljubljanski založbi Slovenski knjižni zavod, toda tipkopis zbirke je iz založbe izginil. Gotovo zaradi dolge sence »dachauskih« procesov. V eni izmed novel je omenjen tudi eden izmed obtožencev,

Mirko Košir, ki so ga na procesu po krivem obsodili in usmrtili. Kralj je domneval, da je z izginotjem zbirke povezan → Miško Kranjec, ki je v tistih letih vodil založbo in javno nastopal proti književnosti, ki ni bila »na liniji« komunistične oblasti (→ Kocbek). Kralj je zbirko, ki spada med redka uspela slovenska literarna dela o II. svetovni vojni, kljubovalno napisal na novo in jo čez leta objavil pri založbi Mladinska knjiga.

Proti koncu življenja je preživel dve možganski kapi, ob tretji je umrl v • **bolnišnici med Zaloško cesto in Ljubljano (B2)**. Pokopali so ga na • **Žalah (P4)**, na ženino željo po katoliškem obredu, grob B/67/10/11+12. Tam so mu poslovilne besede izrekli rektor AGRFT, drugače gledališki igralec Ivan Jerman, v imenu študentov Albert Kos ter pokojnikov prijatelj, literarni zgodovinar in univerzitetni profesor dr. Anton Slodnjak (ki so ga z ideoloških razlogov odstranili iz slavističnega oddelka ljubljanske Filozofske fakultete). Z žalno sejo ga je počastilo Društvo slovenskih pisateljev, AGRFT pa s spominsko prireditvijo.

Upodobitev Ljubljane:

V zbirki *Mož, ki je strigel z ušesi* (1961) novela *Poslednja vnebohodna komanda*.

LIT.: A. I. [Andrej Inkret]: *Razgovori s kulturnimi (= družbenimi) delavci: Prof. dr. Vladimir Kralj*. Tribuna [študentsko glasilo] 15, 13. 1. 1965, št. 1, str. 8. – A. Inkret: *Prof. dr. Vladimir Kralj (1901–1969)*. Problemi – Aktualnosti 1969, št. 76, str. 20–21. – Filip Kalan [Kumbatovič]: *Non omnis moriar. In memoriam prof. dr. Vladimiru Kralju*. Naši razgledi 18, 24.V. 1969, št. 10, str. 298. – Lado Kralj: *pisma*, 14. 8., 16. 8., 18. 8., 19. 8. 2012; 29. 3., 2. 4. 2013. – France Vodnik: *Dr. Vladimir Kralj – in memoriam*. Prostor in čas 1, 1969, št. 1 / 2, str. 95–96.

48. MIŠKO / MIHAEL KRANJEC

(1908, Velika Polana v Prekmurju – 1983, Ljubljana) [IX]

Pripovednik. Časnikar in urednik. Avtor romanov *Os življenja* in *Strici so mi povedali*.

Iz revne družine, ki ni imela svoje zemlje. Oče je bil med drugim sezonski delavec na madžarskih posestvih; mati je bila nezakonski otrok, nepismena, opravljala je različna priložnostna dela. Kranjec je bil drugi od petih sinov; najprej je hodil v madžarsko osnovno šolo. Leta 1921 je na murskosoboški gimnaziji opravil izpit in jeseni odšel študirat v Ljubljano. Kot ubožni dijak je v • **Marijanišču, Poljanska cesta 26 (V3)**, prebival brezplačno. Zamudil je vpis v gimnazijo, zato je moral ponavljati peti razred osnovne šole, jeseni je moral zaradi trahoma še v bolnišnico. Kot podeželski otrok je v mestnem zavodu zaradi hišnega reda doživel pretres. Naslednje leto mu je umrl oče, vendar se ni udeležil njegovega pogreba, ker doma niso imeli denarja za plačilo vožnje. Ker je znal samo prekmursko narečje, se je v internatu izpopolnjeval v slovenščini. V rokopisnih dijaških glasilih tega internata *Izvir* in *Plamen* je objavil prva literarna besedila. Najprej

je pisal v prekmurskem narečju, potem je prešel k slovenskemu knjižnemu jeziku.

Med letoma 1922 in 1930 je hodil v • **klasično gimnazijo**, sedaj **Prežihova ulica 8 (I3č)**, sedanja Osnovna šola Prežihovega Voranca; postal naj bi duhovnik. Leta 1924 se je ob nastopu Orjune v Trbovljah udeležil na ljubljanskih ulicah demonstracij za delavstvo. Leta 1926 so ga zaradi nediscipline izključili iz internata. Nekaj časa se je družil z mladokatoliško skupino okrog revije *Križ na gori*, potem se je pridružil krščanskim socialistom. Med letoma 1930 in 1934 je na • **univerzi, Kongresni trg 12 (I4a)**, študiral slavistiko. Leta 1930 se je poročil z učiteljico iz Velike Polane, Ivano Bizjan. V letu 1933/34 je deloval v levičarskem Klubu prekmurskih študentov. Leta 1933 je postal član PEN.

V letu 1926/27 je stanoval na • **Krekovem trgu 4/I (48a)**; od pomladi 1927 do srede 1930 v • **Hrenovi ulici 19 (48b)**, namesto plačila stanarine je inštruiral dva otroka; septembra 1930 spet na istem naslovu; v šolskem letu 1930/31 v • **Akademskem domu, Miklošičeva cesta 5 (48c)**; 1931/32 na • **Ižanski cesti 22**, hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana lokacija **blizu Ižanske ulice 24 (48č)**; od jeseni 1932 do januarja 1933 na • **Celovski cesti 62 (48d)**; maja 1934 spet v Hrenovi ulici 19, potem je pet mesecev preživel v Veliki Polani, od novembra do sredine decembra 1934 pa je spet prebival v Hrenovi 19, potem se je odselil v Veliko Polano, kjer je sicer preživljal šolske počitnice.

Leta 1934 je študij v Ljubljani opustil in se vrnil v Prekmurje, ljubljanske literarne revije in založbe pa so mu še naprej objavljale literarna besedila. Od katoliških revij je prešel h komunistični *Sodobnosti*, ki jo je urejal Ferdo Kozak, oče → Primož Kozaka. Kranjec je postal časnikar: v letu 1934/35 je v Dolnji Lendavi urejal časnik *Ljudska pravica*, glasilo Komunistične partije Slovenije, ki ga je bilo mogoče takrat izdajati samo v provinci, kjer je bil oblastniški nadzor manjši. Leta 1939 je pri prvi podelitvi literarnih nagrad • **Mestne občine ljubljanske, Mestni trg 1 (U2)**, ki so jih zaradi podelitve ob obletnici Prešernove smrti imenovali Prešernove nagrade, dobil nagrado za roman *Kapitanovi* (in 4500 takratnih dinarjev). Član komisije za nagrade je bil tudi Josip Vidmar. Leta 1941 je Kranjec dobil enako nagrado za *Povest o dobrih ljudeh*.

Leta 1938 je postal član Komunistične partije in istega leta kandidiral pri volitvah za poslanca na listi združene opozicije. Ker je podpisal razglas kmečko-delavskega gibanja, je bil istega leta v preiskovalnem zaporu v Varaždinu. V začetku leta 1941 so ga zaprli v Medžurečje v Srbiji, v kazenski bataljon, od koder se je pred začetkom II. svetovne vojne vrnil v rojstni kraj. Po madžarski okupaciji Prekmurja pa ni odšel v prve bojne vrste partizanstva in revolucije, kar se od vnetega komunističnega pričakuje, ampak se je v Prekmurju do jeseni leta 1944 skrival, kar so mu po vojni očitali. Šele potem je odšel k štajerskim partizanom, spomladi leta 1945 pa v središče slovenske revolucije: v partizansko Belo krajino, kjer je bil v uredništvu

Ljudske pravice. Pri njej je delal tudi po vojni, do jeseni leta 1945 v Ljubljani.

Junija istega leta je v → Finžgarjevi ljubljanski hiši sodeloval pri ustanovitvi Društva za kulturno sodelovanje s Sovjetsko zvezo. Od leta 1945 do 1948, od 1949 do 1951 in od 1972 do 1975 je bil predsednik • **Društva slovenskih književnikov**, večinoma **Tomšičeva ulica 12 (48e)**. Spomladi leta 1948 je društvo pod njegovim predstvom ob stalinističnih »dachauskih procesih« na seji izključilo dva člana, Igorja Torkarja in Mirka Koširja, češ da sta »gestapovska agenta«, in o tem s posebnim dopisom obvestilo Zvezo jugoslovanskih književnikov v Beogradu. Junija istega leta so z društvenega občnega zbora poslali Titu, Centralnemu komiteju komunistične partije Jugoslavije in predsedniku vlade Slovenije Mihu Marinku pozdravna pisma z zagotovitvijo »brezpogojne predanosti«, Marinku so zatrdili, da je književnost »last vsega slovenskega ljudstva«, da dvigajo »zastavo z idejnostjo prežete, napredne umetnosti«, da se bodo bojevali proti »dekadenci in brezidejnemu formalizmu v umetnosti« in da pomagajo graditi »novega človeka«, »svobodnega človeka socializma«.

Kranjec je na pisateljico → Miro Mihelič, sicer ljubljansko meščanko, pritisnil, naj se »naseli v eni novoustanovljenih kmetijskih zadrug in začne pisati o socialistično prerojenem slovenskem kmetu«; češ da sam zbira podatke o »kolektivu Litostroja«, iz katerih bo napisal »roman o življenju delavcev v enem naših velikih industrijskih središč«. Tega ni nikoli napisal. Na društvenem občnem zboru junija 1949 je nastopil proti »dekadenci« → Vitomila Zupana, kajti »dvig naše književnosti« »ni več stvar posameznika«, ampak »stvar našega delovnega ljudstva v celoti«. Leta 1950 so se na letnem društvenem občnem zboru pokazala med Kranjčevim politiziranjem književnosti in večino članstva razhajanja, zato je odstopil. Kritičnik in politik Josip Vidmar v spominih *Obrazi* (1985) poroča, da je bil Kranjec v društvu »ozkosrčen«, »oblasten«; društvo je ječalo »pod povsem nedemokratično diktator enega človeka«, s tem naj bi se hotel »odkupiti za svojo medvojno pasivnost«. Zato je Vidmar z zvezami in politično oporo v komunističnem oblastniškem vrhu tudi pomagal doseči njegov odstop. Kranjec je njega in urednika predvojne revije *Sodobnost* in ministra za prosveto v prvi povojni komunistični vladi Ferda Kozaka imel za »buržuja«, mnoge druge člane društva pa za »klerikalce«. Ni (še) znano, s kakšnimi oznakami so vnetega Prekmurca počastili književniki, ki jih je hotel ideološko prevzgojiti.

Med letoma 1945 in 1948 je bil tudi direktor Cankarjeve založbe (ustanovil jo je Centralni komitej Komunistične partije Slovenije), med letom 1948 in 1952 samostojni književnik, med letoma 1952 in 1953 direktor *Ljubljanskega dnevnika* (v katerem je po izidu knjige *Strah in pogum* v več nadaljevanjih ostro napadal → Kocbeka), med letoma 1953 in 1958 pa založbe Slovenski knjižni zavod (→ Vladimir Kralj), urednik Prešernove družbe in revije *Obzornik*. Potem je bil do smrti spet samostojni

književnik. Vmes je imel več manjših političnih funkcij. Leta 1953 je postal član • **SAZU, Novi trg 3 (A)**. Med letoma 1956 in 1957 je bil sekretar »celice« komunistov v Društvu slovenskih književnikov, v kateri je upošteval stališča ideologa Borisa Zihlerla in prihajal v nasprotju z Vidmarjem.

Leta 1957 mu je to društvo hotelo podeliti nagrado za roman *Zemlja se z nami premika*, vendar je ni hotel sprejeti in je iz društva izstopil. Leta 1958 se je znašel v življenjski krizi. Leta 1959 je postal glavni urednik založbe Prešernova družba, ki jo je komunistična oblast ustanovila, da bi z njo prekosila katoliško Mohorjevo družbo. Istega leta je postal slovenski član Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Pred Kranjčevim priimkom je pripisana kljukica, za imenom pa črka »p« (partijec/komunist), kar oboje pomeni, da je oblasti ustrezal.

Sicer je postajal osamljen in zagrenjen. Preselil se je na Šentjošt pri Kranju. V Ljubljani je pošto prejemal na naslov »Ljubljana 9, poštni predal 20«. Mučile so ga zdravstvene težave. Razvedril se je samo z ribolovom, šahom in ogledi nogometnih tekem na Plečnikovem • **stadionu za Bežigradom**, sedaj **Dunajska cesta 73 (48f)**. Bil je tudi član disciplinske komisije pri upravnem odboru Nogometnega kluba Olimpija in častni predsednik klubске skupščine. Leta 1973 so mu v • **bolnišnici, med Zaloško cesto in Ljubljano (B2)** zamenjali žilo odvodnico. Leta 1978 so mu v • **vili Podrožnik, Cesta 27. aprila št. 59 (48g)**, izročili red jugoslovanske zvezde z lento. Leta 1981 je bil v bolnišnici zaradi lažje možganske kapi. Čeprav je bil leta 1975 in 1979 izvoljen za člana »Sveta Socialistične republike Slovenije«, se je čutil odrinjen. Zadnjih deset let je prebival približno 20 kilometrov vzhodno od Ljubljane, v Senožetih 4 a, Kresnice, pošta Dol pri Ljubljani, v hiši, ki si jo je postavil s honorarjem za svoja izbrana dela. Prostor zanjo je našel med ribolovom ob Savi; ob stoletnici rojstva so mu v njej odprli spominsko sobo. Iz dveh zakonov je imel dva sinova.

Umrl je za pljučnim rakom v Kliničnem centru ob Zaloški cesti. »Predsedstvo republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije«, Komenskega

ulica 7, je s • **predsedstvom Socialistične republike Slovenije**, **Prešernova cesta 8 (U3)**, nekdanja Banska palača, in vodstvu političnih organizacij komunistične oblasti pripravilo v mali dvorani skupščine »Socialistične republike Slovenije«, Šubičeva ulica 4, žalno sejo, na kateri je govoril politik Franc Šetinc. Organi komunistične oblasti so objavili v časniku *Delo* celostransko osmrtnico. Tudi SAZU se ga je spomnila z osmrtnico in žalno sejo. Pokopali so ga v Veliki Polani. Pogreba z veliko množico se je udeležil tudi takratni predsednik Društva slovenskih pisateljev Tone Partljič, v imenu društva je govoril → Tone Pavček, v imenu SAZU raziskovalec Kranjčevega opusa, literarni zgodovinar in univerzitetni profesor na slavistiki ljubljanske Filozofske fakultete dr. Franc Zadavec, v imenu lokalnih političnih organizacij pa Geza Bačič. Najvišji slovenski komunistični funkcionarji pa so ostali v Ljubljani.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

Zgubljena vera (roman, 1954), *Vrabci na dvorišču* (roman, 1962).

Nagrade:

založbe Hram (1938), literarna nagrada Mestne občine ljubljanske (1938, 1941; ker so jo podeljevali 8. februarja ob obletnici Prešernove smrti, so jo neuradno imenovali Prešernova), Levstikova (1953, 1956), Društva slovenskih književnikov (1957), Prešernova (1959; 1964, to leto jo je dobil tudi → Kocbek; 1976).

Spominski poimenovanji:

- Kranjčeva ulica;
- Osnovna šola Miška Kranjca, Kamnogoriška cesta 35.

LIT.: Ferdo Godina: *Utrinek iz preteklosti. Ali je bil Miško Kranjec v času informbiroja in po letu 1948 res vzrok mojega političnega preganjanja?* Borec 42, avgust–september 1990, št. 8/9, str. 838–848. – Mira Mihelič: *Ure mojih dni. Spomini*. Murska Sobota 1985, str. 136–137, 149, 165. – Franc Zadavec: *Poet prekmurskih ravnin. Miško Kranjec (1908–1983)*. Murska Sobota 1988. – Tone Partljič: *Pogreb v Polani*. Delo, Književni listi 25, 16. 6. 1983, št. 138, str. 7.

49. SEBASTIJAN KRELJ (1538, Vipava – 1567, Ljubljana) [I]

Prevajalec in jezikoslovec. Učitelj in protestantski pridigar. Avtor petjezičnega katekizma z dodatki *Otrozhia biblia*.

O njegovem otroštvu in začetnem šolanju ni nič znano. Višji študij je opravil v Jeni pri Matiju Vlačiču (Flacius Illyricus), ki je bil doma iz Labina v Istri in bil privrženec radikalne smeri reformacije, imenovane flacijanizem. Krelj je postal magister in Vlačičev pomočnik. Leta 1563 ga je spremljal na potovanju po Istri in Kranjskem. Tja in nazaj grede sta se ustavila v Ljubljani, kjer je Krelj večkrat pridigal v slovenščini in nemščini. Predvsem z jezikovnim znanjem si je pridobil naklonjenost bolehnega → Trubarja, ki je zaprosil deželne stanovne, naj mu ga dodelijo za pomočnika. Zato se je Krelj vrnil iz Nemčije v Ljubljano, kjer je postal ob Trubarju drugi ljubljanski pridigar. Po Trubarjevem odhodu v Nemčijo

leta 1565 je kljub svoji mladosti postal v Ljubljani njegov naslednik in drugi superintendent ljubljanske protestantske občine. Najbrž je pridigal v • **cerkvi sv. Elizabete**, ki je stala ob Ljubljani, na prostoru sedanje Kresije, **vogalna stavba med Stritarjevo ulico in Adamič-Lundrovim nabrežjem (49a)**. Vendar je bolehnost ovirala njegovo delovanje. Še pred preselitvijo v Ljubljano se je Krelj ponudil, da bi v ljubljanski stanovski šoli (ob omenjeni cerkvi na prostoru sedanje Kresije) poučeval dve uri na teden verouk in »druge dobre umetnosti«. Stanovi so ponudbo sprejeli, vendar ga zaradi njegove bolehnosti niso nastavili. Pač pa so v tej šoli uporabljali njegovo *Otročjo biblijo*, ki je kompilacija po tujih virih.

Krelj je bil od vseh slovenskih protestantov najbolj izobražen, tudi jezikovno. Utrjevanju slovenskega pravopisa je koristilo njegovo poenotenje pisave sičnikov in šumnikov, nekateri vplivi hrvaščine in cirilice, ki so posledica Vlačičevih jezikovnih pogledov, pa ne. Krelj je celo obžaloval, ker so Slovenci sprejeli latinico namesto njemu ljube cirilice. Zato nekaterim velja Krelj za predhodnika ilirizma. Čeprav je bil privrženec Vlačičevih radikalnih verskih nazorov, jih zaradi bolj umirjenega značaja in bolehnosti ni izvajal tako strogo kot njegov učitelj. Med Kreljem in Trubarjem so obstajale idejne in slovstvene razlike, vendar se Krelj ni hotel zaplesti v spletke proti njemu, zato sta dobro shajala. Trubar je pri Krelju hranil svoje knjige in imel v njegovi hiši leta 1567 zadnjo sinodo v Ljubljani. Krelj je podpiral → Dalmatina, ki je v prevod *Biblije* prevzel večino njegovih jezikovnih in pravopisnih izboljšav; prav tako tudi → Bohorič v svojo slovnico. Zato bi se moral črkopis, ki je ostal v rabi do uvedbe gajice v 19. stoletju, imenovati »kreljica« in ne »bohoričica«. Preden je Krelj utegnil uveljaviti svojo smer protestantske teologije, s katero bi morda vnesel razdor v slovenski protestantizem, in utrditi svoje jezikovne reforme, je v Ljubljani umrl za jetiko.

Kot superintendenta so ga pokopali v cerkvi sv. Elizabete ali na • **pokopališču pri pražupnijski cerkvi sv. Petra (P1)**, ki se je razprostiralo **na prostoru** sedanjega **Hrvatskega trga do nekdanje šentpeterske vojašnice** (sedaj je v njej del medicinske fakultete), **na prostoru Roške ceste od novega mostu čez Ljubljano in križišča te ceste z Zaloško cesto**. Toda leta 1621 je bil izdan dekret, po katerem so posmrtno ostanke protestantov prekopali iz katoliškega na protestantsko pokopališče, ki se ni ohranilo. **Spominsko poimenovanje:**

- Kreljeva ulica.

50. ZOFKA / SOFIJA KVEDER (1878, Ljubljana – 1926, Zagreb) [VI]

Pripovednica in urednica. Avtorica zbirke črtic *Misterij žene* in romana *Njeno življenje*.

Nemirni oče, Janez Kveder, ob njenem rojstvu pomožni sprevodnik, ki ga je družina utesnjevala,

je bil kvartalni alkoholik, zato je menjaval zaposlitve in kraje prebivanja. Njena mati, Neža Legat, je postala zaradi neurejenega zakona hladna in pobožnjakarska. Njuna prvorojenka Zofka se je rodila v hiši, ki je stala na prostoru sedanje • **Kolodvorske ulice 6 (50a)**; ob njenem rojstvu št. 22. Pri krstu v • **cerkvi sv. Petra**, sedaj **Trubarjeva cesta 80 (50b)**, je dobila ime Sofija. Mati in hči sta si bili vse življenje odtujeni. Kvedrova je imela dva mlajša brata. Starši so otroke pogosto pretepali. Kmalu po hčerkinem rojstvu je družina zapustila Ljubljano ter živela v Ložu in Novi vasi na Blokah. Oče je bil prepričan, da se mora hčerka dobro izobraziti, zato je ni dal v ljudsko šolo na Blokah, ampak jo je poslal v Ljubljano.

Med letoma 1888 in 1891 je hodila v šolo v • **dekliskem zavodu Lichtenturn, Poljanska cesta 22 (V6)** v Ljubljani (ob nekdanjem Marijanišču; po II. svetovni vojni so Lichtenturn redovnicam nasilno odvzeli (→ Dane Zajc) in spremenili v Dom Anice Černejeve, ki so ga leta 1983 zaradi starosti in širjenja Poljanske ceste podrli; blizu so zgradili Srednjo upravno administrativno šolo, Zdravstvena pot 10). Po poročilu iz Lichtenturna je bila Kvedrova »pridna in marljiva učenka, kazala je zlasti veliko spretnost v spisju«. Med tem šolanjem je stanovala pri uršulinkah v njihovem • **samostanu ob cerkvi sv. Trojice**, nasproti Kongresnega trga, takrat Nunska ulica, sedaj **Ulica Josipine Turnograjske 8 (S3)**. Med letoma 1891 in 1893 pa je v tem samostanu končala sedmi in osmi razred vnanje šole (za učenke, ki so stanovali zunaj samostana). Družina se je leta 1890 spet preselila v Ljubljano, zato je potem stanovala doma, v pritličju takratne hiše • **Poljanski trg 5**, sedaj stoji na njenem prostoru novejša hiša **Ambrožev trg 5 (50c)**. Oče je dobil službo občinskega tajnika, družinske razmere pa so bile zaradi očetovega pijančevanja še vedno slabe.

Leta 1892 se je družina spet odselila, tokrat v Retje v Loškem Potoku, Kvedrova je ostala v Ljubljani. V šolskem letu 1892/93 je stanovala pri dveh starih šiviljah v • **Študentovski ulici 5 (50č)**. V tem času je doživela tudi prvo ljubezen s katehetom, ki je trajala pet let; v tem času sta se zaljubljenca le trikrat poljubila.

Leta 1894 se je po končanem šolanju vrnila k staršem v Loški Potok, kjer se je očetovo pijančevanje stopnjevalo. Pomagala je v družinski trgovini, gostilni in pri pisarniških delih na občini. Družina se je za nekaj časa preselila v Drago pri Čabru, od koder je Kvedrova leta 1896 zaradi neznosnih domačih razmer pobegnila v Kočevje, kjer se je zaposlila kot geometrska manipulantka in dobivala plačo pri davčnem uradu. Čez nekaj mesecev je spet obiskala starše, ki so se medtem vrnili v Loški Potok in zahtevali, da ostane doma.

Oče jo je kmalu hotel spet natepsti zaradi neke norčije, zato je odšla z doma, tokrat v Ljubljano, kjer je septembra leta 1897 postala pomožna uradnica v pisarni odvetnika dr. Ivana Šušteršiča, • **Kongresni trg 2 (50d)**. Najprej je prebivala v takratni predmestni vasi • **Vodmat 94 (50e)**;

ker lega hiše ni znana, je na zemljevidu zaznamovan samo Vodmatski trg, kot domnevno središče nekdanje vasi. Potem pa je stanovala bližje delovnemu mestu, na • **Poljanskem nasipu 14 (50f)**. Da bi se naučila stenografije, je z oglasom našla študenta Josipa Marna in se vanj zaljubila. Toda obojestranska ljubezen je bila kratkotrajna. Na Marnovo prigovarjanje si je začela dopisovati z njegovim znancem, Hrvatom Vladimirjem Jelovškom, dobro situiranim hrvaškim pesnikom, študentom medicine in poznejšim zdravnikom. V službi je vsak dan osem ur prepisovala »razne tožbe, rekurze, apelacije«, med dvanajsto in tretjo uro je imela odmor. Morala je delati tudi ob nedeljah. Dobivala je 40 goldinarjev mesečne plače. S to majhno plačo in honorarji za literarna besedila, ki jih je začela objavljati v revialnem tisku, je skromno preživljala sebe in brata, ki sta prav tako pobegnila z doma. Zaradi varčevanja si je v • **Deželnem gledališču**, sedaj Opera, **Župančičeva ulica 1 (T2)**, kupovala cenene vstopnice za galerijo. Lastnik pisarne ji je hotel prepovedati objavljanje v časniku *Slovenski narod*, kjer je spoznala urednika in pisatelja → Frana Govekarja, potem pa je dovolil njene objave s psevdonimom. Večkrat je obiskala → Antona Aškerc, ki sicer ni maral ženske emancipacije, toda Kvedrova je bila zanj »originalno dekle«, »skoz in skoz ruski ženski tip«, »krasen pripoveden talent«, »zato jo imam rad«. Ob njenem zadnjem srečanju Aškerc ni mogel več obvladati čustev do nje, Kvedrova ga je zavrnila, kar ga je prizadelo.

Leta 1898 ji je ljubljanski založnik Lavoslav Schwentner (→ Ivan Cankar) izplačal honorar za njeno zbirko kratkih pripovedi, vendar je ni več let objavil, zato jo je Kvedrova vzela nazaj in zanj napisala pripovedno zbirko *Iz naših krajev*, ki je izšla v Ljubljani leta 1903. Pri nekaterih si je pridobila sloves »prenapete emancipistke« in celo »največje sovražnice moških«.

Leta 1899 se je iz Ljubljane preselila v Trst, kjer je ostala približno pol leta in delala v administraciji časnika *Edinost* in prve slovenske ženske revije *Slovenka*. Zanimala sta jo pristaniška dejavnost in življenje prostitutk. Ponoči se je sprehajala v moški obleki, pa tudi podnevi je hodila v hlačah in s kratko pristrizženimi lasmi. Že v Ljubljani se je osebno srečala z Jelovškom, v Trstu pa je z njim preživela prvo skupno noč. Julija je po skoraj dveh letih obiskala domače v Loškem Potoku, se ustavila konec avgusta še v Ljubljani, septembra pa je odpotovala v Švico, v Zürich in Bern, kjer je začela študirati na tamkajšnji univerzi večinoma ekonomske predmete, estetiko drame in vremenoslovje. Zaradi pomanjkanja denarja in nemira je že čez nekaj mesecev odpotovala v München, kjer je ostala dober mesec, nato pa odpotovala v Prago.

V češki prestolnici je prebivala med letoma 1900 in 1906, sodelovala v slovenskih, čeških, nemških in hrvaških publikacijah in pisateljela. Med letoma 1904 in 1915 je bila urednica reklamnega družinskega mesečnika *Domači prijatelj*, ki ga je v Pragi izdajal češki tovarnar žitne kave

F. Vydra in ga kupcem svojih izdelkov pošiljal brezplačno. V mesečniku sta začela literarno sodelovati tudi → Prežihov Voranc in → France Bevk. Septembra 1901 je bila med obiskom doma tudi v Ljubljani, kjer je na ustanovnem večeru Splošnega ženskega društva predavala o ženski v družbi in družini. V Pragi je nadaljevala mučno razmerje z Jelovškom, ki je v mestu študiral medicino. Leta 1901 se jima je rodila hči Vladimira (Vladoša). Čeprav je Jelovšek imel vzporedna ljubezenska razmerja, sta se s Kvedrovo leta 1903 poročila samo civilno. Tudi po poroki sta živela v ločenih stanovanjih, ker sta hotela ohraniti osebno svobodo (stike z drugimi partnerkami/-ji) in iskrenost (medsebojno priznavanje teh stikov). Že nekaj dni po poroki je Jelovšek začel flirtati s sosedo. Pozneje se je Kvedrova zaljubila v drugega moškega, kar je zgolj navidezno strpnega Jelovška šokiralo in vzbudilo divje ljubosumje, čeprav je Zofko med prosjačenjem, naj ostane pri njem, varal s svojo pacientko.

Kljub propadlemu zakonu se je Kvedrova leta 1906 preselila z njim v Zagreb, kjer je on nadaljeval z ženskarjenjem. Kvedrova mu je rodila še hčerki Mašo in Miro. Zaposlila se je v uredništvu nemškega časnika *Agramer Tagblatt* in nekaj let urejala tudi žensko prilogo *Frauenzeitung*. Jelovškova zunajzakonska razmerja so jo pahnila v depresijo in poskuse samomora. Poleg tega ga je fizično napadla, z dežnikom pretepla služkinjo, s katero jo je varal, se zaprla v moževo ordinacijo ter se poskusila zastrupiti z rumom in opijem.

Nato je v Zagrebu imela razmerje s šest let mlajšim hrvaškim publicistom, najprej socialnodemokratskim, pozneje unitarističnim politikom, pokrajinskim namestnikom za Hrvaško in ministrom kraljevine Jugoslavije Jurajem Demetrovićem (ki ga je leta 1945 komunistična oblast usmrtila zaradi sodelovanja z okupatorjem). S hčerjo Miro se je preselila k njemu, Maša je ostala pri Jelovšku, ki je Vladošo odpeljal v Ljubljano, v • **dekliški internat Mestnega dekliškega liceja v Mladiki**, sedaj **Prešernova cesta 25 (V7)**. Med II. svetovno vojno in po njej je bila v stavbi vojaška bolnišnica, po osamosvojitvi Slovenije je v njej njeno Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije. Kvedrova je hčerko marca 1914 obiskala in obe sta obiskali → Ivana Cankarja, stanujočega nad gostilno na • **Rožniku**, sedaj **Cankarjev vrh 1 (50g)**. Vladoša se je v Ljubljani že zgodaj emancipirala, saj je že pri 14 letih kadila in se sestajala na samem z mladimi moškimi, česar pa njena emancipirana mati v Zagrebu ni odobraval.

Leta 1914 se je Kvedrova z Demetrovićem poročila cerkveno, opustila pisanje v slovenščini in prešla v hrvaščino. Pod moževim vplivom je postala privrženka jugoslovenskega unitarizma in si nakopala med Hrvati veliko nasprotnikov. Leta 1915 ji je mati umrla v • **Deželni umobolnici** na Studencu pri Ljubljani; sedaj **Studenec 48 (B4)**, smrt je Kvedrovo kljub njuni odtujenosti prizadela. Leta 1920 je hčerka Vladoša umrla za špansko gripo v Pragi, kamor je odšla študirat. Tudi drugi zakon je postal

polom: Demetrović se je hotel zaradi ljubice ločiti, Kvedrova pa ne. V depresiji je v zadnjem letu sežgala veliko rokopisov, dnevnikov in korespondence.

Govekar, ki je z njo prijateljeval v njenih zadnjih letih, jo je iz Ljubljane v pismih bodril. Pisal ji je tudi, da ženske obstajajo iz »4/5 čustev in le iz 1/5 razuma« in da »pri feministkah« pričakuje »vsaj 2/5 miselnosti, a je ni«, ter ji svetoval, naj bo v odnosu do moža »egoistka«. Psihično prizadeta je na Govekarjev nasvet septembra 1926 pripotovala v Ljubljano. Na **glavni železniški postaji (50h)** jo je čakala Govekarjeva žena Minka in jo odpeljala v • **sanatorij Leonišče**, sedaj **Šlajmerjeva ulica 2 (B5)** (sedaj v njem del Ginekološke klinike Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana), kjer si je najprej opomogla, toda že čez nekaj dni je spet mislila na samomor s skokom v Ljubljano. Zdravnik dr. Tone Jamar jo je poslal na oddih v Preddvor pri Kranju, kjer se je stanje ponovilo. Duševno in telesno strta se je vrnila v Zagreb. Uradna razveza zakona jo je oktobra dodatno prizadela. Naredila je samomor z zastrupitvijo. Ko so jo našli, je v rokah držala materin rožni venec. Ob množici pogrebcev so jo pokopali na zagrebškem pokopališču Mirogoj. Ob njenem grobu so govorile neka Hrvatica, neka Srbkinja in Slovenka Minka Govekar.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- plošča na pročelju hiše Kolodvorska ulica 6;
- Zofke Kvedrove ulica.

LIT.: Marja Boršnik: *Zofka Kveder*. Naša žena 1952, str. 47–49, 76–80, ponatis v: M. Boršnik: *Študije in fragmenti*. Maribor 1962, str. 319–333. – Katja Mihurko Poniž: *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*. Ljubljana 2003. – Ista: *Opombe*. V: Z. Kveder, *Zbrano delo I–II*, Maribor 2005, Ljubljana 2010, str. 447–554, 773–832. – Dušan Moravec: *Pisma Frana Govekarja III*. Ljubljana 1983, str. 127–135, 219–220, 345–353, 416–419.

51. FRAN LEVSTIK (1831, Dolnje Retje pri Velikih Laščah – 1887, Ljubljana) [IV]

Pesnik, pripovednik, dramatik in kritik. Časnikar, jezikoslovec in skriptor. Avtor zbirke *Pesmi*, potopisa z literarnim programom *Popotovanje od Litije do Čateža* in pripovedi *Martin Krpan z Vrha* ter jezikoslovne razprave *Napake slovenskega pisanja*.

Iz družine revnega dolenjskega kmeta. V ljudsko šolo je hodil v Velikih Laščah, kjer je pokazal veliko nadarjenost, premočrtnost, samozavest in kritičnost, pa tudi nestalnost, razdražljivost, trmo ter prenagljenost v mnenjih in odločitvah. Nato je v Ljubljani med letoma 1842 in 1844 hodil v • **normalko (I1a)**, med letoma 1844 in 1853 v **gimnazijo (I3c)**, obe v **poslopju liceja**, ki je stal na sedanjem **Vodnikovem trgu**. Šolsko leto 1844/45 je zaradi neke trebušne bolezni preživel doma. Večinoma je bil zelo dober dijak. Med letoma 1846 in 1850, med drugim in

petim razredom, je prebival v • **Alojzijevišču, Poljanska cesta 4 (V4)**. Takratni ravnatelj tega zavoda je bil poznejši ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar, ki je bil Levstiku naklonjen. Ta je bil tudi »prava glava, vodja in poveljnik« sošolcev; »vsa hiša je bila njegova«; v zavodu se ni bal nikogar. Bil je priljubljen. Na koncu šolskega leta 1850 je iz Alojzijevišča izstopil, ko ga je ravnatelj opomnil, da njegovi nazori niso v skladu z bodočim duhovniškim poklicem in da škodljivo vpliva na sošolce. Duhovniškega poklica si je želela njegova mati, vendar se je njeni želji uprl. V šestem in sedmem razredu je stanoval pri čevljarju Matiju Krajcu v • **Gradišču (51a)**; ker hiša ni znana, je na zemljevidu zaznamovan samo mestni predel. V osmem razredu pa pri Janezu Pavlinu v • **šentpetrskem predmestju (51b)**. Ker hiša ni znana, je na zemljevidu zaznamovana **cerkev Sv. Petra, sedanja Trubarjeva cesta 80**, kot nekdanje središče predmestja. Preživel je z inštrukcijami.

Leta 1853 je osmi gimnazijski razred končal z odliko in izjavil, da bo šel študirat na filozofsko fakulteto. Opravil je pisni del mature, ustnega pa ni delal. Morda zaradi tega, ker si je želel končati šolanje z odliko, te pa ne bi dosegel, ker mu matematika ni ležala; morda pa iz protesta proti gimnazijskemu katehetu Antonu Globočniku, ki je nasprotoval narodnim in literarnim prizadevanjem dijakov, tudi Levstikovemu. Poleg tega je Globočnik dijaške odvrčal od mature in jih preusmerjal v bogoslovje ali kakšen meniški red, za kar ni bilo treba imeti mature. V teh šolskih dilemah se je Levstik nepričakovano odločil, da bo kot štipendist nemškega viteškega reda študiral bogoslovje. Ker se ni potrdil z maturo, se je hotel z objavo pesniške zbirke.

Po posredovanju nekdanjega učitelja fizike in naravoslovca Dragotina Dežmana (ki je takrat deloval v slovenskem taboru, pozneje je prešel v nemški, postal Karl Deschmann in veljal za narodnega odpadnika) je ugodno oceno zbirke *Pesmi* založniku Jožefu Blazniku napisal → Janez Bleiweis. Maja 1854 je založnik sklenil z Levstikom pogodbo in mu plačal 35 goldinarjev honorarja. Še preden je bila zbirka natisnjena, je Levstik moral septembra odpotovati na Dunaj, kamor so ga poklicali predstojniki viteškega reda, od tam pa v semenišče v Olomoucu na vzhodnem Češkem (1854/55). Tudi tukaj je postal priljubljen, celo pri vodstvu, toda študij je moral že januarja 1855 opustiti zaradi ljubljanske ovadbe, da so nekatere pesmi v zbirki, ki je izšla pred koncem leta 1854 v Ljubljani, versko in moralno neprimerne. Globočnik je najprej poskušal onemogočiti izid zbirke, potem je z grožnjo bojkota dosegel, da jo je založnik Jožef Blaznik prenehal prodajati, nato pa obvestil še olomuškega nadškofa in ravnatelja tamkajšnjega bogoslovja o pesniku »religiozno in moralno pogubnih načel«. Nova Levstikova predstojnika nista znala slovensko, zato nista mogla presoditi Levstikovih pesmi; verjela sta ljubljanski obtožbi. Ker Levstik ni hotel svojih pesmi niti preklicati niti obžalovati, je

moral zapustiti semenišče. Pred odhodom mu je sočustvujoči nadškof dal za potnino 100 goldinarjev (približno štiri takratne skromne učiteljske mesečne plače), kar je bilo sorazmerno precej denarja. Ob odhodu so Levstika nekateri sosemeniščniki zaradi velike priljubljenosti pospremili kakšno uro hoje daleč; nekateri so ga še čez leta obiskovali, ko so potovali skozi Ljubljano. Nato je nekaj mesecev prebil na Dunaju, toda ker ni imel mature, se ni mogel vpisati na univerzo. Hodil pa je poslušat predavanja slavista Frana Miklošiča.

Ko mu je zmanjkalo denarja, je z Dunaja odšel peš v Ljubljano, kjer mu je policija prepovedala prebivanje. Levstikovi pritožbi je ugodil cesarski namestnik grof Chorinski. Toda ker Levstik ni imel denarja, se je vrnil k staršem v Retje, ki so prav tisto leto prodali kmetijo in se preselili v okolico Novega mesta. Levstik se ni hotel z njimi preseliti, zato je ostal pri sosedu. Nato je živel po različnih krajih (grad Turn pri današnji Gabrovki – med II. svetovno vojno in po njej popolnoma uničen –, kjer je bil domači učitelj otrok grofa Rudolfa Paceja; grad Kalec pri Šentpetru na Krasu, sedanji Pivki, kjer je bil domači učitelj otrok graščaka in pesnika Miroslava Vilharja; leta 1861 je bil tajnik nove Slavjanske čitalnice v Trstu).

Med letoma 1862 in 1870 je spet živel v Ljubljani, kjer so ga pestile različne težave. Postal je urednik Vilharjevega političnega glasila *Naprej*, ki je kmalu vzbudilo reakcije. Levstika so leta 1863 obsodili na tri mesece zavora, Vilharja pa na en mesec; oba bi morala plačati tudi sodne stroške. Višje deželno sodišče v Gradcu je leta 1864 Levstika popolnoma oprostilo, Vilhar pa je moral v zapor. Levstik se je zapletel tudi v več sporov. Izvolili so ga za odbornika • **Narodne čitalnice**, v nekdanji Šelenburgovi ulici, **na vogalu** sedanje **Šubičeve ulice in Slovenske ceste (D4)**, nasproti takrat nemško usmerjene Kazine. Toda z vodstvom čitalnice se je sprl, ker ni hotelo kupiti zemljišča, ki bi bilo po Levstikovem mnenju primerno za postavitev »Slovenskega doma«, v katerem bi delovala vsa ljubljanska slovenska društva. Z → Bleiweisom se je sprl zaradi lastništva rokopisa → Valentina Vodnika, predvsem pa zaradi njegovega nasprotovanja ustanovitvi slovenskega političnega glasila, ker je Bleiweis hotel ohraniti vpliv *Novic*. S Slovensko matico se je sprl zaradi prenizkega plačila za ureditev natisa Vodnikovih del; s slovenskimi državnimi poslanci pa zato, ker so na Dunaju glasovali za dualizem.

Od oktobra 1863 je opravljal pripravljalna tajniška dela za Slovensko matico, njen tajnik pa je postal aprila 1864. Leta 1865 je ustanoviteljski odbor • **Slovenske matice**, sedaj **Kongresni trg 8 (51c)**, izbral Levstika za njenega prvega plačanega tajnika, vendar tega delovnega mesta ni dobil, ker so zmagali zagovorniki neplačanega tajništva. Zaradi varčevanja naj bi to delo opravljal eden izmed odbornikov Matice. V resnici so to odločitev uveljavili ljudje, ki niso marali Levstika. Ta je bil na občnem zboru Matice navzoč, mirno si je zapisoval debato in ni pojasnil svojega

položaja, čeprav je šlo za njegovo preživetje. Po zboru je pokončno odšel iz dvorane in odstopil. Zastojkarski tajniki pa so kmalu začeli dobivati nagrade, ki so bile skoraj tolikšne, kot bi bila Levstikova plača.

Dopisoval je v politični list *Slovenec* (1865–1867), ki ga je v Celovcu izdajal Andrej Einspieler, in v prispevkih grajal ljubljanske razmere, med drugim neustrezno lego ljubljanske Narodne čitalnice. Ko je začel leta 1868 izhajati v Mariboru mladoslovenski, liberalni *Slovenski narod*, je sodeloval z ostrimi članki in dopisi iz Ljubljane, ki so se nekaterim liberalcem zdeli preostri, zato so hoteli, da bi glavni urednik Tomšič Levstiku odpovedal sodelovanje, vendar se to ni zgodilo. Ko se je Levstik preselil na Dunaj, je sam nehal sodelovati pri *Narodu*.

Leta 1866, ko se je Avstrija spopadla s Prusijo in Italijo, je Levstik šel večkrat v Mestni log, legel na zemljo »in poslušal, ako so grmeli na Laškem topovi«. Od aprila 1866 do božiča 1868 je Levstik prebival v podstrešni sobi hiše • **Ciril-Metodov trg 7 (51č)**, pri kanoniku dr. Janezu Zlatoustu Pogačarju, predsedniku slovarskega odbora, ki ga je imenoval ljubljanski škof dr. Jernej Widmar. Levstik je namreč postal urednik tako imenovanega Wolfovega slovensko-nemškega slovarja (po prejšnjem ljubljanskem škofu, ki je del svojega premoženja zapustil za izdelavo tega slovarja), zato je zanj zbiral in urejal gradivo. Hotel ga je pripraviti kot znanstveni etimološki slovar, vendar so zmagali zagovorniki praktičnega slovarja, čeprav je bil Levstikov protektor takratni stolni prošt dr. Pogačar. Konec leta 1868 je zaradi političnih spletk Levstik izgubil položaj plačanega urednika. Pogačar je kot škof čez nekaj let spet prevzel skrb za izdelavo slovarja in spet ponudil uredništvo Levstiku, toda ker je bil ta že od leta 1872 skriptor v licejski knjižnici, ponudbe ni sprejel. Slovar je potem izšel v uredništvu Maksa Pleteršnika v letu 1894/95 in velja za enega temeljev slovenskega slovaropisja. Levstik se je proti koncu življenja imel predvsem za jezikoslovca, zato je zaradi izgube položaja urednika slovarja trpel do smrti. Nikjer ni nič zaslužil, zato je veliko stradal. Zaradi odkritosti, premočrtnosti in koleričnosti se je zapletal v različne literarne, kulturne in politične spore ter postal čudaški. Pravniki, zgodovinarji, publicisti in privrženec Bleiweisove staroslovenske politike, nekaj časa tudi ljubljanski župan, Etbén Henrik Costa, je Levstiku v nemščini izrekel besede: »Pogine naj, pes!«

Jeseni leta 1866 je Levstik vodil priprave za ustanovitev Dramatičnega društva, ki je bilo ustanovljeno naslednje leto; postal je njegov prvi predsednik. Zaradi nemške prevlade v Deželnem stanovskem gledališču društvo tam ni moglo delovati, zato je igralska ljubiteljska skupina nastopala na odru Narodne čitalnice. Leta 1868 je kot odbornik Sokola spremljal člane društva na pomladnem izletu ob Savi od Tacna do Šentvida nad Ljubljano. Tam je prvič srečal 16-letno Franjo Malenšek, po domače Koširjevo, hčer že pokojnega gostilničarja in posestnika z bližnjega Broda ob Savi, ki je sokole pričakala na čelu skupine

navdušenih domačinov kot slavnostna govornica. Maja 1869 se je udeležil velikega slovenskega tabora v • **Vižmarjah** na travniku **na levi strani ceste pred mostom čez Savo (51d)**, na katerem so od Avstro-Ogrske zahtevali Zedinjeno Slovenijo. Okrog 30 tisoč zbranih je v narodni noši z govorom spet pozdravila Franja. Potem je večkrat zahajal v • **gostilno Košir**, sedaj **Tacenska cesta 142 (D1j)**, da jo je spet srečal. Pred odhodom na Dunaj jo je spet obiskal v Tacnu, ji izpovedal ljubezen, dobil njen poljub in prstan. Sad tega čustva je cikel *Franjine pesmi*, posledica pa njegova bolesta ljubosumnost, ki je njuno zvezo pokopala. Po letu 1872, ko se je Levstik vrnil v Ljubljano in postal skriptor, se je s Franjo še nekajkrat sešel, kajti zveza se zaradi njegove sumničavosti in očitkov ni več mogla nadaljevati. Tudi njeni sorodniki niso bili naklonjeni njuni zvezi, pa tudi njuni znanci so spletkarili proti njima. Leta 1876 se je Franja poročila z gostilničarjem Dragom Guličem in se preselila v Sežano, rodila hčerko Vido in po petih letih ovdovela. Po več kot desetih letih je po neresnični omembi v tržaškem nemškem časniku, češ da je v Ljubljani izginil bolni Levstik, obnovila pisemske stike z njim, kar ga je najprej razveselilo. Toda intenzivno dopisovanje je v psihični preobčutljivosti kmalu pretrgal, ker se je zbal posledic obnovljene zveze. Poleti 1887 naj bi ga Franja med obiskom Ljubljane videla v eni izmed cerkva, vendar se mu ni upala približati. Njena pisma je pred smrtjo uničil, tudi večino njegovih so Franjini potomci izgubili. Od ene najboljšejših ljubzenskih korespondenc v slovenski književnosti, polni boleznosti, obtožb in opravičil, so se ohranili samo drobci.

Leta 1870 je odšel na Dunaj in tam urejal satirični list *Pavliha*, s katerim si je nakopal nasprotnike različnih političnih usmeritev (celo *Narod* si ga ni več upal zagovarjati niti priporočati). Poleg tega so začeli slovenski politični nasprotniki gonjo proti Levstiku, da ga je avstrijska vlada podkupila in da je izdajalec slovenskega naroda. Levstika so podtikanja močno prizadela. List je moral prenehati izhajati. Na Dunaju živeči → Stritar ga je povabil, da bi mu pomagal urejati revijo *Zvon*, toda Levstik ponudbe ni sprejel, ker se je posvečal *Pavlihi*. Po propadu *Zvona* in *Pavlihe* mu je Stritar omogočil službo kontrolnega urednika pri prevajanju državnih zakonov iz nemščine v slovenščino. To delo je opravljal tako dobro, da mu je ob odhodu šef napisal priporočilo in pohvalo ter ga denarno nagradil, kar je Levstika ganilo, saj je bilo to prvo in edino priznanje, ki ga je v življenju dobil.

Ko se je v ljubljanski licejski knjižnici izpraznilo skriptorsko mesto, je Levstik po posredovanju predstojnika te knjižnice, Nemca Gottfrieda Muysa, Miklošiča in še nekaterih vplivnih mož dobil to zaposlitev. Jeseni 1872 se je vrnil v Ljubljano in začel službovati v • **licejski knjižnici**, ki je stala **na sedanjem Vodnikovem trgu (K2)**, kjer je živilska tržnica. Levstikovi ljubljanski politični nasprotniki so njegovo vrnitev in pridobitev delovnega mesta izrabili za nove politične napade. Istega leta se je iz Maribora

preselil v Ljubljano tudi *Slovenski narod*, ki ga je urejal → Jurčič. Ta ga je poskušal pritegniti k sodelovanju, vendar Levstik ni pristal, češ da noče imeti več opravka s politikom. Ostal je v ozadju javnega življenja.

Licejska knjižnica je bila v drugem nadstropju gimnazijskega poslopja na severni strani sedanjega Vodnikovega trga. Pri levem oknu čitalnice je sedel ravnatelj knjižnice, bibliotekar dr. Muys, »korekten in natančen gospod«, ki je navadno kadir »kakšno dobro smotko«, pri desnem pa skriptor Levstik. Če je kakšen dijak poprosil uradnika Vidmarja za kakšno knjigo, je Muys ali Levstik dijaka pogledal izpod čela, češ ali je »fante goden za to knjigo«. V knjižnici je vladala »sveta tihota«, pozimi je bila dobro ogrevana. »Na mizah so bila nameščena naslonjala za knjige«, kar je bilo koristno posebno pri branju debelih knjig, npr. → Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*.

Po prihodu v Ljubljano je Levstik najprej hodil zajtrkovat v eno izmed kavarn, kjer je prebral časnike, pozneje je zajtrkoval doma in pregledal samo časnike, ki jih je dobivala knjižnica. Večinoma je hodil od doma v knjižnico in nazaj ter se predajal jezikoslovnemu študiju. Le redko ga je kdo prepričal, da je šel s kom na daljši sprehod po Dolenjski cesti, proti Savi ali Fužinam. Do smrti je ostal v licejski knjižnici, stanovan pa je v bližnji vogalni hiši • **Študentovska ulica 1 (51e)**. Nekaj časa tudi na • **Vodnikovem trgu 2 (51f)**, od koder se je preselil na • **Poljanski nasip**, v hišo, ki je pred ljubljanskim potresom stala **približno na prostoru sedanje številke 10 (51g)**. Stanovan je v isti sobi kot Prešeren med letoma 1844 in 1846. V njej je Levstik tudi umrl.

Ko je bil skriptor, se je rad sprehajal po • **parku Zvezda ob Kongresnem trgu (51h)**. Zadnje leto življenja je ob lepem vremenu zahajal k novemu • **strelišču pod Rožnikom** (hrrib naj bi prvotno imenovali po rdeči ilovi prsti »Rusíce«; nemško pa Rosenbach), na prostoru sedanje Biotehniške fakultete, **Jamnikarjeva ulica 101 (51i)**; pozimi pa ob vsakem vremenu v • **Schweizerhaus**, slovensko »Švicarija«, nad gradom Tivoli (Turnom), pozneje imenovan tudi **hotel Tivoli (D2č)**. Poleti je vstajal ob petih, pozimi pa ob štirih zjutraj; po sprehodu je ob desetih dopoldne odhajal v licejsko knjižnico. Ob večerih se je večinoma z mladoslovensko literarno družčino (→ Jurčič, Fran Levec, Josip Vošnjak) shajal v • **hotelu Kaiser von Österreich, Pri avstrijskem cesarju**, pozneje imenovan hotel Wilson in hotel Soča, sedanja **Trubarjeva cesta 5 (D2h)**. Tja je nekega večera prišel → Simon Gregorčič in se osebno seznanil z Levstikom, ki Gregorčičeve poezije ni maral. Ta družčina se je pozneje preselila v • **gostilno pri Permetu**, Špitalska ulica, sedanja **Stritarjeva ulica 7 (D1h)**. Po potresu so tam zgradili novo stavbo, sedaj imenovano Filipov dvorec; gostilna ni stala na vogalu, temveč nekoliko bolj proti magistratu. Ljudski glas jo je zaradi zbiranja mladoslovencev imenoval »narodni hlev«. Levstik je v družčini največkrat govoril o jezikoslovnih zadevah, vendar so njegovi jezikovni nazori

postajali čudaški in odmaknjeni od jezikovne realnosti. Zaradi jezikovnih zadev je v družčini rohnal tudi nad Jurčičem. Z drugim mladoslovenskim politikom in pisateljem → Tavčarjem pa se nista marala. Levstik je postajal vedno bolj odljuden, pikolovski, zamerljiv, piker, celo do dijakov, ki so obiskovali knjižnico, in žaljiv. Zahajal je tudi v Černetovo • **gostilno Pri Jerneju**, ki je stala na prostoru sedanjega stanovanjskega bloka na **Trubarjevi cesti 81 (D1n)**.

Dal je ime ulici Pod trančo, ki pelje s Starega in Mestnega trga k Čevljarskemu mostu, po dvonadstropnem stolpu, imenovanem »tranča«. Pod njim je bilo mogoče priti do Čevljarskega mostu. V stolpu sta bili ječa in mučilnica za najhujše in na smrt obsojene hudodelce. Stolp so podrli že leta 1788.

Leta 1883 je začel bolehati, domneval je, da »na jetrih«. Zdravila sta ga dva ljubljanska zdravnika; eden izmed njih ga je poleti 1885 poslal v zdravilišče pri Gradcu na Štajerskem. Po vrnitvi je še naprej živel asketsko, se vsako jutro dlje časa sprehajal in ob deseti uri dopoldne odhajal v licejsko službo. Odtlej je njegovo zdravje nihalo. Obupal je nad uradno medicino, iskal pomoči v zdravilstvu, tudi v veri, se vneto udeleževal verskih obredov, poudarjal odpustljivost in samoponiževanje. Hkrati se je povečevala njegova duševna stiska, polna občutkov krivde in samoobtoževanja. Jeseni 1887 se je telesna bolezen poslabšala, zato ni mogel več vstati iz postelje. Zadnja dva tedna ni več jedel. Pred smrtjo je prejel zadnje zakramente. Po prvotni diagnozi je umrl zaradi vnetja ledvic (morbus Brightii), po novejši pa naj bi bil vzrok te bolezni alergija na povzročitelje gnojnih angin, ki prizadene jetra in polagoma druge organe. Urednik njegovih *Zbranih del* dr. Anton Slodnjak pa domneva, da je umrl zaradi raka na prostati, ki naj bi povzročil vodenico in uremijo. Ker Levstik ni želel, da bi njegovo truplo ležalo na parah, so ga takoj po smrti položili v krsto. Vstop v mrtvaško sobo ni bil dovoljen.

Za pogreb je poskrbelo Pisateljsko društvo. Pokopali so ga dva dni po smrti, 18. novembra. Pogrebni sprevod je krenil izpred hiše na Poljanskem nasipu, kjer je umrl, ob 16. uri. Prostovoljno se ga je udeležilo približno tisoč dijakov ljubljanskih srednjih šol, ki so nosili večbarvne vence; skoraj vsak gimnazijski razred je podaril venec. Dijaki so stopali po štirje v vrsti pred krsto. Za dijaki je stopalo 12 bogoslovcev, ki so prišli prostovoljno, prinesli s seboj sveče, katerih plameni so v novembrskem večeru ustvarjali posebno razpoloženje, in do pokopališča peli *Miserere*. Krsta je bila prekrita z venci in palmovimi vejami, za njo sta stopala Levstikova sestra in brat, potem pa več kot 3000 pogrebcev, ki so obsezali vse, kar ima Ljubljana odličnih mož in inteligencije. Pogreba so se udeležili tudi: *prvi dostojanstvenik dežele Kranjske, visokorodni gosp. Baron Andrej Winkler, Ljubljanskega mesta župan g. Peter Grasselli z mestnimi odborniki in uradniki Ljubljanskega magistrata, udje deželnega zbora kranjskega, med njimi gg. cesarski svetnik Ivan Murnik in dr. Josip Vošnjak, več prečastitih gospodov kanonikov in drugih duhovnikov,*

nadalje uradniki deželne vlade, cesarsko kraljevi deželni šolski nadzornik gosp. Smolej, vsi profesorji in učitelji ljubljanskih šol, trgovske in obrtne zbornice predsednik g. Josip Kušar in nepregledna množica prijateljev, znancev in častiteljev pokojnikovih. Sprevod je vodil prečastiti g. župnik šentpeterski g. Hočevar z mnogobrojno azistencijo ljubljanskih bogoslovcev. Doma [pred pokojnikovo hišo] so zapeli čitalnični pevci žalostinko in takisto na pokopališči. Dolgi sprevod se je pomikal čez Vodnikovo ulico, po Valvazorjevem trgu mimo gimnazije in licejalne knjižnice, potem po glavnem trgu mimo mestne zbornice, po Špitalski ulici, po Slonovi ulici, nadalje po Dunajski cesti proti pokopališču sv. Krištofa, kjer smo uzornega pisatelja in domoljuba položili v večni počitek. [...] Vencev je bilo čez 20. Položili so jih na krsto: Dr. Valentin Zarnik dragemu prijatelju, mesto ljubljansko, središče Slovencev, »Slovensko pisateljsko društvo«, magistrat mesta ljubljanskega, »Slovenska matica«, vredništvo »Slovenskega naroda«, I. in M. Mur-nik, »Slovenija na Dunaji« [Slovenci, živeti na Dunaju], »Triglav v Gradcu« [slovensko društvo v Gradcu], »Ljubljanski Sokol«, »Sežanska čitalnica« – učenjaku velikanu [gotovo na podúdo Franje Košir], → Janko Kersnik: »Le duhá – i srcá moč nobena mi ne vzame« ter venci ljubljanskih bogoslovcev in ljubljanskih gimnazijcev. Tudi iz nemškega tabora je bila udeležba prav številna. Sprevod je bil tako velik, da je prišel na • **pokopališče pri Sv. Krištofu (P2)**, kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopavali med letoma 1780 in 1906, šele ob pol šestih zvečer. Pokop pa se je začel ob šestih. *Pevski zbor ljubljanske čitalnice zapel mu je zadnjo žalostinko »Nad zvezdami«.* Malokatero oko ostelo je pri tej priliki brez solz. Levstikov grob je na starem pokopališču za cerkvijo, tik pota, ki vodi na pokopališče. Jutranjo mašo zadušnico so brali šesti dan po pogrebu v župnijski cerkvi sv. Petra.

Leta 1888 so Levstikove posmrtno ostanke prenesli v pisateljsko grobnico (njena fotografija je v knjigi: M. Piškur, S. Žitko: *Ljubljansko Navje*, str. 66), leta 1938 pa so vse ostanke iz te grobnice zaradi opustitve pokopališča pri Sv. Krištofu prenesli v novo grobnico pod arkade, ki so jih ohranili kot del • **Navja (P3)**. Tja so prestavili tudi obnovljeni nagrobnik z napisom o pokojnikih, katerega del je tudi Levstikova plošča (fotografija je v omenjeni knjigi, str. 61).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- doprnski kip v avli Drame (avtor Peter Loboda);
- plošča na rojstni hiši Franje Koširjeve v Tacnu (po načrtu arh. Vlasta Kopača, 1988) z napisom: »Kedaj pozdravim tebe, bistra Sava! Kedaj spet Njo pozdravim, ki prebiva, kjer tvoja reka jej pod oknom plava? (Na Dunaju, 20. febr. 1872). Tukaj, v Koširjevi gostilni, se je Fran Levstik v letih 1869–1870 srečeval s Franjo, ki ji je posvetil venec pesmi.«;
- Levstikov trg;
- Levstikova ulica;

- Levstikova nagrada: od leta 1949 jo podeljuje založba Mladinska knjiga za dosežke v slovenski otroški in mladinski književnosti ter ilustracijah, ki jih je objavila ta založba.

LIT.: B.: *Spomini na Fr. Levstika*. Slovenski narod 75, 8. 10. 1943, št. 226, str. 2. – Matjaž Kmecl: *Fran Levstik v besedi in sliki*. Ljubljana 1981 (zbirka Obrazi). – Isti: *Fran Levstik*. Ljubljana 1981 (Znameniti Slovenci). – *Fran Levstik* †. Slovenski narod 20; 16.–17. nov. 1887; št. 261–262; str. 1–2 [nepodpisano]. – † *Fran Levstik*. Slovenec 15, 16. nov. 1887, št. 261, str. 3 [nepodpisano]. – J. M.: † *Fran Levstik*. Slovenec 15, 17. nov. 1887, št. 262, str. 1–2. – *Pogreb Frana Levstika*. Slovenec 15, 19. nov. 1887, št. 264, str. 3 [nepodpisano]. – *Pogreb Levstikov*. Slovenski narod 20, 19. nov. 1887, št. 264, str. 3 [nepodpisano]. – Josip Stritar: *Levstik*. V: J. Stritar, Zbrano delo IV. Uredil in z opombami opremil France Koblar. Ljubljana 1954, str. 390–418, 464–469.

52. ANTON TOMAŽ LINHART (1756, Radovljica – 1795, Ljubljana) [II]

Dramatik, gledališčnik in pesnik. Uradnik, šolski nadzornik in zgodovinar. Prireditelj komedij *Županova Mica* in *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*.

Drugorojenec Čeha, ki se je naselil v Radovljici, deloval kot nogavičar in se poročil z domačinko Terezijo Kunstl, vdovo po graščinskem oskrbniku. Linhart se je začel šolati v rojstnem kraju. Pri devetih letih mu je umrla mati. Oče se je drugič poročil z ljubljancanko Nežo Kapus, hčerko ljubljanskega čevljarja, kar je najbrž pospešilo odločitev, naj Linhart nadaljuje šolanje v Ljubljani in postane na željo pokojne matere duhovnik.

Domnevno je jeseni 1767 opravil sprejemni izpit in bil sprejet v • **jezuitsko gimnazijo**, ki je stala **pri cerkvi sv. Jakoba** ob sedanjem **Levstikovem trgu (I3a)**. Najbrž je najprej stanoval pri materinih sorodnikih, šele v letih 1771 in 1772 je postal gojenec jezuitskega kolegija, ki je stal ob gimnaziji. Med letoma 1767 in 1773 je končal vseh takratnih šest razredov. Med šolanjem je bil najuspešnejši v latinščini, grščini, nemščini, zemljepisu in zgodovini. Njegov sošolec je bil Jurij Vega, poznejši matematik in topniški častnik. Zadnji dve šolski leti je nastopal s priložnostnimi govori in pesmimi ter se preizkušal v govorniških tekmovaljih. V takratnem → Pohlinovem literarnem krožku ni sodeloval, morda zaradi prezaposlenosti s šolo, najbrž pa zato, ker ga slovenski prerod še ni zanimal.

Želel je postati gimnazijski profesor, zato je nameraval vstopiti v jezuitski red, toda tega so leta 1773 razpustili. Leta 1774 je jezuitski kolegij pogorel, cerkev in gimnazijsko poslopje (pozneje preimenovano v reduto) pa sta ostala. Ni dokumentirano, kaj je počel naslednja tri leta, domnevno je končal dva razreda »filozofije« (vrsta višje šole) v liceju in hodil še na enoletni pedagoški tečaj v • **normalki**, ki je delovala v stavbi na prostoru sedanje Kresije na **vogalu sedanje Stritarjeve ulice in Adamič-Lundrovega nabrežja pri Tromostovju (I1a)**. Normalko je vodil Blaž

Kumerdej, s katerim je pozneje prijateljeval v Akademiji operozov, v Družbi za poljedelstvo in koristne umetnosti ter → Zoisovem krožku. Ker so imeli nasproti nekdanjega jezuitskega kolegija stiški cistercijani • **dvorec**, sedaj **Akademija za glasbo, Stari trg 34 (52a)**, je Linhart morda navezal stike s tem meniškim redom ali pa ga je z njim povezal sošolec, ki je že vstopil v stiški samostan.

Leta 1776 je Linhart postal novic v samostanu Stična, ki je bil tekmeč ljubljanski škofiji, katere predstojnik Karl grof Herberstein kot privrženec jožefinskih idej redovništva ni maral. Linhart je po dveh letih iz samostana izstopil. Vzroki naj bi bili spori med skupino menihov in opatom, ki so se stopnjevali še po Linhartovem odhodu, najbrž pa predvsem spoznanje, da se kot menih ne bo mogel dovolj posvečati študiju. V Stični se je najbolj zblížal z Martinom Kuraltom; tudi ta je izstopil iz samostana, vendar je ostal duhovnik, postal verzifikator ter imel zaradi svojih nazorov, nerednosti »in morda tudi kake seksualne zablude« z nadrejenimi težave do smrti.

Novembra 1778 se je Linhart iz Ljubljane odpeljal na Dunaj, kjer je na tamkajšnji univerzi najbrž kot privatist (v univerzitetnem arhivu ni omenjen) poslušal predavanja iz finančnih, upravnih in trgovskih ved ter imel stike z nekaterimi dunajskimi prostozidarji. Morda je tudi postal član kakšne lože. Živel je od podpor nekaterih plemičev s Kranjskega, najbrž grofa Edlinga. Poleti 1780 se je težko ločil od Dunaja, kjer se je navzel razsvetljenskih idej, in dobro plačane vladne službe («mastna paša»). S kranjskim deželnim glavarjem grofom Lambergom se je vrnil v Ljubljano z upanjem, toda tudi s strahom, »*da domovina ne bi bila vlačuga, ki vedno vabi in vedno postavlja ovire, da ne bi bilo treba preiti k stvari*«.

V Ljubljani je doživel razočaranje: obljube, s katerimi so ga zvabili z Dunaja, se niso uresničile. Deželni glavar mu ni dal službe. Na zaposlitev je moral dolgo čakati. Živel je od priložnostnih zaslužkov, najbrž ga je podpiral tudi grof Edling. Leta 1781 mu je upanje spodbudila ustanovitev literarnoznanstvenega društva Academia operosorum (Akademija delavnih), v kateri je skrbel tudi za organizacijo. Kot njen član je dobil ime »Agilis« (= delavni, živahni). Na prvi, ustanovitveni seji je Akademijo pozdravil z nemškim govorom in bil zapisnikar. Na drugi seji je imel predavanje o pravu v starogrški Šparti. Potem se Akademija ni več sešla, ker se članom ni ljubilo delovati. Sredi istega leta je dobil, najbrž na Zoisovo pobudo, službo škofijskega arhivarja pri ljubljanskem škofu Herbersteinu v • **nadžkofijskem dvorcu**, sedaj **Ciril-Methodov trg 4 (52b)**, toda med njima so nastala nasprotja, tudi značajska, zato ga je škof leta 1783 odpustil iz službe.

Razočaran je hotel zapustiti Ljubljano, del prtljage je že poslal na Dunaj, toda dobil je zaposlitev uradnika (protokolista) v kresijskem uradu za Gorenjsko s sedežem v Ljubljani. Predstojnik, baron Tauffrer, mu je bil naklonjen, saj mu je dal v svoji hiši tudi stanovanje in hrano. Linhart se je trudil biti vzoren uradnik cesarja Jožefa II.

Toda kmalu je moral opravljati tudi službo knjižnega revizorja, ki je bil člen cenzurnega sistema, kar je vzbudilo Linhartovo kritičnost do Jožefovega režima.

Služba protokolista mu ni ustrezala, zato se je leta 1786 hotel zaposliti kot šolski nadzornik za novoustanovljena šolska okrožja. Moral je opraviti poseben izpit v Gradcu. Šele čez leto dni je dobil mesto za gorenjsko okrožje s sedežem v Ljubljani. Kot šolski nadzornik je opravljal tudi vizitacije in pripomogel k izboljšanju šolstva, zato ga je gubernij leta 1789 pohvalil. Posebno naklonjen mu je bil deželni glavar Johann Gaisruck. Ali je bil Linhart član ljubljanske prostozidarske lože »Pri dobroti in stanovitnosti«, ni izpričano, vendar je imel stike z nekaterimi njenimi člani.

Leta 1786 je kot tajnik okrožnega urada predlagal guberniju v Gradcu, da so opuščeni frančiškanski samostan na današnjem → Vodnikovem trgu, sedaj živilska tržnica, preuredili v • **ljudsko šolo, gimnazijo (I3c)**, kmalu tudi **licej (I3b)**, in **knjižnico** (1791). Ta je bila druga ljubljanska javna znanstvena knjižnica, uradno imenovana **Študijska knjižnica, sicer »Licejka« (K2)**; prva je bila • **Semeniška knjižnica**, sedaj **Dolničarjeva ulica 4 (K1)**. Ureditve druge knjižnice je bila nujna, saj bi drugače mnoge knjige iz knjižnic samostanov, ki jih je razpustil cesar Jožef II., propadle.

Leta 1787 je Linhart po naročilu stanovskega odbora napisal spomenico za obnovo študija »filozofije« (vrste višje šole) v Ljubljani. V njej je predlagal ustanovitev → univerze, saj je utemeljil potrebo za študij teologije, financ, prava, fizike, kemije, navtike in medicine. Toda cesar je v Ljubljani obnovil samo študij dveh letnikov »filozofije«, (višjo šolo), čez nekaj let pa študij teologije. Ni pa dopustil univerze. Istega leta se je Linhart v Šentvidu nad Ljubljano, najbrž v • **župnijski cerkvi sv. Vida**, sedaj **Prušnikova ulica 90 (52c)**, poročil z 20-letno Jožefino Detela, hčerjo ljubljanskega posestnika, ki je imel tudi gostilno v sedanji Nazorjevi ulici. Zakon je bil srečen, rodili sta se jima dve hčerki. Z ureditvijo službenega, družinskega in družabnega položaja je Linhart postal z življenjem v Ljubljani zadovoljen. Poleti je Linhartova družina hodila na počitnice v Zoisovo graščino Brdo pri Kranju.

Nekaj let (do 1791) je Linhart z družino stanoval v Zoisovi palači, • **Breg 22 (52č)**. Leta 1792 se je preselil v licej, kjer je leta 1795 umrl. Leta 1792 se je ob Ljubljano, v poslopje mestnega »špitalskega« (iz hospital = zavetišče, ubožnica), ki je stal tu od 14. stoletja, in poznejše normalke, naselil okrožni urad (nemško »Kreisamt«, iz te besede je nastala še danes uporabljana beseda »Kresija«). Linhart je v njem služboval kot šolski komisar. Urad so razpustili leta 1849.

Leta 1790 je pripravil na željo kranjskih deželnih stanov in proti svojim nazorom spomenico, ki so jo ti izročili novemu cesarju Leopoldu II.; zanjo je dobil »50 zlatov«. Spomenica je dokazovala zgrešenost jožefinskih reform in se zavzemala za poprejšnje državno stanje. Pripravil je tudi spomenico o jožefinski ureditvi davkov, nagrado »100 zlatov« zanjo je prejela Linhartova vdova. Posebno nagrado je dobil tudi za prevajanje uradnih razglasov iz

nemščine v slovenščino. V sodelovanju z deželnostanovskim arhivarjem je nameraval izdati tudi vse diplomatske listine kranjskih deželnih stanov, vendar je zamisel ostala neuresničena.

Leta 1791 je opravljal poleg službe šolskega nadzornika tudi službo tajnika deželnih stanov, leta 1792 pa je postal gubernijski tajnik z letno plačo 900 goldinarjev. Istega leta je zaprosil magistrat, da bi mu podaril prazno zemljišče zunaj mesta, • **ob sedanji Streliški ulici (52d)** (natančna lokacija ni znana), da bi si tam postavil hišo, toda zemljišče mu je odstopil šele, ko se je Linhart obvezal, da bo zanj plačeval letni davek. Leta 1792 si je na parceli najprej uredil vrt, hišo pa je začel zidati leta 1795. Še preden je bila končana, ga je zadela kap (počila mu je aorta nad srcem). Katoliški pogreb je na • **pokopališču pri Sv. Krištofu (P2)**, kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopavali med letoma 1780 in 1906, opravil vikar ljubljanske stolnice Valentin Smolé. Oblast se ni vtikala v Linhartovo življenje zaradi njegovih nazorov, pač pa je najbrž zaradi poznejših govoric o teh nazorih nasprotovala javnemu žalovanju in nekaj časa postavitvi nagrobnika z latinskim besedilom. Ko so tega morali popraviti, je → Prešeren zanj leta 1840 napisal slovenski epitaf *Steze popustil nemškega Parnasa*. Po Linhartovi smrti je njegova vdova hišo ob Streliški ulici prodala in se z otroki preselila na Dunaj.

Na Linharta je odločilno vplivalo družjenje s Zoisom in njegovim krogom, saj je opustil literarno ustvarjanje v nemščini (tragedija *Miss Jenny Love*, izšla leta 1780 v Augsburgu; pesniška zbirka *Blumen aus Krain*, izšla v Ljubljani 1781) in začel pisati v slovenščini. Najprej je, ker je bil glasbeno nadarjen, Zoisu pomagal pri prirejanju italijanskih opernih arij v slovenščino, ki so jih peli italijanski pevci pri gostovanjih v Ljubljani, da so se z njimi prikupili občinstvu. Slovenska usmeritev je očitna tudi v njegovem nedokončanem nemško napisanem delu *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Österreichs*. Prva dva dela sta knjižno izšla leta 1788 s Zoisovo denarno podporo.

Leta 1786 ali 1787 je Linhart ustanovil ljubiteljsko gledališko skupino, ki je uprizorila nekaj nemških del. Leta 1789 je priredil komedijo *Die Feldmühle* (Podeželski mlin) dunajskega dramatika Josepha Richterja v *Županovo Micko*, ki so jo 28. decembra istega leta uprizorili v • **Deželnem stanovskem gledališču**. To je med letoma 1765 in 1887 stalo na prostoru sedanje **Slovenske filharmonije, Kongresni trg 10 (T1)**. Igrali so Linhartovi preradno usmerjeni prijatelji in znanci, Micko je odigrala njegova žena Jožefina, šepetalec predstave pa je bil Linhart. Uprizoritev je bila zelo uspešna, zbrani denar (od vsake ljubiteljske predstave) so morali oddati mestni ubožnici. List *Laibacher Zeitung* je nastopajočim v nemščini zapisal: *Ves narod je ponosen na Vas in Vas bo ovekovečil v letopisih literature ter bo dejal: Ti so položili temelj za izpopolnitev svojega materinega jezika in ga napravili uporabnega*

tudi za soccus. Predstavo so po novem letu še enkrat ponovili. Leta 1790 je izšla tudi Linhartova knjižna priredba Beaumarchaisove komedije *La folle journée ou le mariage du Figaro* pod naslovom *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*, ki za Linhartovega življenja ni bila uprizorjena. Prvič je bila uprizorjena v Novem mestu leta 1848, v Ljubljani pa šele leta 1849. Tragedija *Miss Jenny Love* pa je bila 187 let po nastanku krstno in v slovenskem prevodu uprizorjena v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, leta 1967, ob jubileju slovenskega gledališča, stoletnici Dramatičnega društva.

Fotografija Linhartovega groba in nagrobnika je objavljena v knjigi M. Piškur, S. Žitko: *Ljubljansko Navje*, str. 83. Informacija, da po opustitvi pokopališča pri Sv. Krištofu niso ob Linhartovem nagrobniku našli nobenih njegovih posmrtnih ostankov, je sumljiva. Najbrž ni bilo nikogar, ki bi plačal prekop, zato so raje razglasili, da jih ni, in prenesli, kar je bilo ceneje, enostavneje in navidezno kulturno, samo Linhartov nagrobnik na • **Navje (P3)**. Fotografija nagrobnika je v omenjeni knjigi, str. 95. Zato so sedaj Linhartovi posmrtni ostanki pod Gospodarskim razstaviščem, v njegovi bližini ali na kakšnem odlagališču gradbenih odpadkov. Med letoma 1957 in 1964 je v Ljubljani delovalo Kulturno umetniško društvo Anton Tomaž Linhart (→ Primož Kozak).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Zdenko Kalin: *A. T. Linhart* (doprnski kip v avli ljubljanske Drame),
- Linhartova cesta,
- Linhartov podhod,
- Linhartova dvorana v Cankarjevem domu.

LIT.: Anton Tomaž Linhart. *Jubilejna monografija ob 250-letnici rojstva*. Uredniški odbor. Ljubljana 2005 [z bibliografijo]. – Dragan Božič: *Cesarska zbirka hrani neznani Linhartov portret*. Delo, Književni listi 50, 3. 3. 2010, št. 50, str. 17 [o najdbi Linhartovega portreta v Avstrijski narodni knjižnici na Dunaju]. – Alfonz Gspan: *Anton Tomaž Linhart. Njegova doba, življenje in delo*. V: Linhart, A. T., *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*. Maribor 1967, str. 179–304 (Iz slovenske kulturne zakladnice, 2). – Filip Kalan [Kumbatovič]: *Anton Tomaž Linhart*. Ljubljana 1979 (zbirka Znameniti Slovenci). – Janko Kos: *Učinek razsvetljenjskih idej na slovensko kulturo*. Glasnik Slovenske matice 29/31, 2005/2007, št. 1/3, str. 201–206. – *Oder 57. Pričevanja*. Uredila Žarko Petan in Tone Partljič. Ljubljana 1988 (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega, 103). – Luka Vidmar: *Prva javna znanstvena knjižnica na Slovenskem*. V: Sedemdeset let Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ljubljana 2008, str. 95–117. – Mirko Zupančič: *Anton Tomaž Linhart v besedi in sliki*. Ljubljana 1984 (zbirka Obrazi).

53. STANKO MAJCEN (1888, Maribor – 1970, Maribor) [VIII]

Pesnik, pripovednik in dramatik. Pravnik. Avtor dramskih del *Apokalipsa, Kasija* in »krvave komedije v petih dejanjih« *Revolucija* ter zbirke legend *Bogar Meho*.

Prvi od treh otrok (imel je še brata in sestro) profesorja mariborskega učiteljskega, kmetijskega pisca, zgodovinarja in narodnega buditelja Gabrijela Majcna, ki je bil ob razpadu Avstro-Ogrske član Narodnega sveta za Štajersko in si prizadeval za vstop Slovencev v novo, južnoslovansko državo. Stankova mati Ana, rojena Vučnik, je bila hči Slovenca, šolskega vodje, in Nemke iz obubožanega plemiškega rodu. V Majcnovem otroštvu je bil družinski prijatelj študent mariborskega bogoslovja, pozneje poslanec v avstro-ogrskem državnem zboru in vodja Slovenske ljudske stranke dr. Anton Korošec. Ta je Majcnu pozneje pomagal na poklicni poti. V letih 1911/12 je bil Majcen urednik glasila slovenskega katoliškega dijaštva *Zora*. Osnovno šolo in gimnazijo je končal v Mariboru, maturiral je leta 1908.

V letu 1910/11 je v Ljubljani odslužil vojaščino v 27. pehotnem polku in postal rezervni poročnik. Ni mu bilo treba stanovati v • **Belgijski vojašnici, ob sedanji Metelkovi ulici, med Masarykovo cesto, Maistrovo ulico in Taborom (53a)**, ampak je zasebno stanoval na • **Elizabetni cesti 6/II**, sedaj **Zrinjskega ulica (53b)**. Nesrečno se je zaljubil v štajersko dijakinjo ljubljanskega učiteljskega Rafaelo (Elico) Kosi, ki se je kmalu poročila z mariborskim sodnim pripravnikom. Toda zveza se ni povsem pretrgala: okrog leta 1936 ga je z otrokoma obiskala v ljubljanski podbanski pisarni, v • **Banski palači**, sedaj **Prešernova cesta 8 (U3)**, vogal Erjavčeve ceste, današnja palača predsednika Republike Slovenije. Ob 70-letnici pa mu je poslala čestitko, za katero se ji je pisno zahvalil in izrazil svoje čustvo do nje.

Po enoletni vojaški službi je na željo staršev med letoma 1909 in 1913 na Dunaju študiral pravo (sam bi raje študiral jezike), leta 1917 je na tamkajšnji univerzi tudi promoviral. Spomladi leta 1914 je dobil prvo zaposlitev pri državnem namestništvu v Gradcu. Ob začetku I. svetovne vojne so ga mobilizirali in poslali na fronto v Galicijo. Med letoma 1916 in 1918 pa je bil pravnik pri avstro-ogrski zasedbeni upravi v Beogradu.

Po I. svetovni vojni je postal začasni kopist pri višjem šolskem svetu v Ljubljani, ki je bil del vladnega oddelka »za uk in bogočastje«. Konec leta 1919 je bil vpoklican v diplomatsko službo, toda le na nižjo raven. Leta 1920 je bil v Ljubljani okrajni komisar pri višjem šolskem svetu in postal član nadzornega odbora novoustanovljenega Društva slovenskih leposlovcev (prednik sedanjega Društva slovenskih pisateljev). Naslednje leto je bil med podpisniki avtonomistične izjave slovenskih kulturnikov, ki so se jim iluzije o blagodejnosti nove južnoslovanske države za slovenstvo zaradi srbskega hegemonizma ravsule, zato so se zavzeli za necentralistično ustavo, ki je niso dosegli.

Leta 1921 se je nenadoma in na veliko presenečenje bližnjih sorodnikov poročil z 21-letno štajersko učiteljico Klaro Stergar, ki je po poroki opustila službo in postala gospodinja. Zakonca si nista bila niti intelektualno niti značajsko sorodna. Leta 1922 se jima je rodil edinec Fedor.

Do leta 1924 je Majcen najpogosteje sam zahajal v gostilni • **Pri Mraku, Rimska cesta 4 (D1f')** in • **Pod lipo / Pod lipico, Borštnikov trg 3 (D1o')**. V neki gostilni blizu Uniona pa se je družil s člani »kluba Copata«, v katerega sta zahajala tudi gimnazijski profesor, literarni urednik in zgodovinar dr. France Koblar ter botaničarka dr. Angela Piskernik. Toda ti redki družabni stiki so leta 1924 pretrgali, ko so ga dodelili pokrajinski upravi v Banski palači, sedaj Prešernova cesta 8, in ga, po Koroščevem vstopu v jugoslovansko vlado, prestavili v Maribor za okrajnega glavarja. Jeseni leta 1927 je v Beogradu postal šef kabineta ministra za socialne zadeve dr. Andreja Gosarja, od marca 1929 pa je bil v istem mestu šef kabineta notranjega ministra dr. Korošca.

Literarno je začel delovati kot gimnazijec, leta 1910 je začel pod psevdonimom Aristides objavljati pesmi v *Ljubljanskem zvonu*. Med letoma 1913 in 1917 je bil eden glavnih sodelavcev revije *Dom in svet* in intenzivno sodeloval z urednikom revije → Izidorjem Cankarjem, ki ga je spodbujal k pisanju. Potem so njuni stiki ponehali, saj je Cankar odložil uredništvo. Majcen je spet sodeloval v tej reviji z drugim urednikom v letih 1920 do 1923. Leta 1922 je pod psevdonimom objavil fragment avtobiografskega dela *Detinstvo*; del rokopisa so mu namreč izgubili, najbrž zaradi predsodkov do homoerotičnega motiva. Leta 1919 mu je • **Kraljevsko slovensko gledališče**, sedanja Drama; **Erjavčeva cesta 1 (T3)**, v režiji Osipa Šesta uprizorilo dramo *Kasija*. Premiere se Majcen ni udeležil, sedel je v gostilni • **Pri lovcu**, sedaj **Trg mladinskih delovnih brigad 1 (D1n')**, kamor mu je nekdo prihajal po vsakem dejanju poročat o igranju in odzivu občinstva. Zaradi tiskarske stavke so kritike o predstavi in knjigi izšle, ko igre niso več igrali. Leta 1922 je v zasebnem pismu zaradi literarnih nesporazumov z uredniki in literarnih neuspehov zapisal: »Ljubljane se spominjam s sočutjem in bi ji rad pomagal, brezpomočni, kakor je.« Med letoma 1924 in 1942 ni več pisal literarnih del, ampak samo pravna.

Med letoma 1935 do italijanske okupacije 1941 je bil v Ljubljani podban Dravske banovine, kar ni pospešilo njegovega literarnega uveljavljanja. Kot podban je moral imeti uradne stike z intendantom ljubljanskega gledališča → Otonom Župančičem, ker je banovina financirala gledališče, drugače pa v gledališče ni zahajal, ker je izjavil, da si je na podlagi nekaj predstav ustvaril podobo takratnih gledaliških tokov. Banovinska uprava je opravljala tudi cenzuro, največkrat v medsebojnih pogovorih vpletelih. Leta 1939 je v Drami dovolil uprizoriti Cankarjeve *Hlapce* brez cenzurnih posegov, vendar tako, da jih bo občinstvo sprejelo kot »umetnino«, ne pa kot politično agitacijo. Istega leta je odkril v veži ljubljanske Drame doprsni kip → Ivana Cankarja. Po italijanski okupaciji Ljubljane je postal »voditelj upravnih oddelkov bivše banovine«, uradnik okupacijske uprave, vendar se ni politično izpostavil niti opredelil. Poleti 1942 so med italijanskimi racijami aretirali njegovega sina Fedorja, ki se ni hotel sklicevati

na očeta, zato se je šele po več mesecih internacije v Italiji vrnil v Ljubljano.

Jeseni leta 1942 je komunistična Varnostnoobveščevalna služba (VOS) ubila na njegovem domu nekdanjega bana Dravske banovine dr. Marka Natlačena. Majcen se je udeležil pogreba na • **Žalah (P4)**; po II. svetovni vojni je komunistična oblast pokojnikov grob oskrunila in dala posmrtno ostanke odpeljati neznano kam. Med pogrebom je urednik *Doma in sveta* in urednik kulturne rubrike v dnevniku *Slovenec*, dr. Tine Debeljak, spodbudil Majcna, da je spet začel literarno ustvarjati. Napisal in knjižno je objavil cikel legend *Bogar Meho* (1944). Marca 1945 mu je za to knjigo predsednik Pokrajinske uprave general Leon Rupnik izročil nagrado te uprave, hkrati tudi Emilijanu Cevcu, → Alojzu Gradniku in, posmrtno, → Francetu Balantiču. Na prireditvi, ki je verjetno bila v Banski palači, na vogalu Erjavčeve in Prešernove ceste, sedaj Prešernova cesta 8, je prišel prizadet od kapi. Tik pred koncem II. svetovne vojne je ljubljanska Drama krstno uprizorila Majcnovo dramo *Matere*, vendar se premiere ni udeležil. Ob koncu vojne je izginil sin Fedor, študent medicine, ki se je pred tem pridružil četnikom. Majcen je bil prepričan, da so ga ubili med množičnimi poboji, ki jih je po vojni izvedla komunistična oblast; posvetil mu je pesemski cikel *Kočevski Rog*. Jeseni leta 1945 je Majcen sinove izposojene knjige vestno vrnil v knjižnico medicinske fakultete.

Čeprav je bil upokojen že aprila 1945, so ga zaradi zakona nove oblasti še enkrat upokojili novembra 1945. Konec leta 1945 je »narodni odbor Osvobodilne fronte mestne četrti Center« izdal potrdilo, da ni bil med vojno v javni, državni ali okupatorjevi službi, zato so ga vpisali v volilni imenik, Majcnove žene pa ne, ker so jo najbrž sosede ovadile, da je govorila proti Osvobodilni fronti, ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije. Komunistična policija ga je še naprej nadzirala. V drugi polovici leta 1945 mu je preiskala stanovanje, vendar je bil o preiskavi vnaprej obveščen, zato je marsikaj sežgal. Leta 1946 je vložil pritožbo, da bi ženo spet vpisali v volilni imenik, kar se je zgodilo šele leta 1947. Leta 1945 so mu sicer priznali škodo zaradi sinove internacije, toda leta 1947 so sinovo premoženje zaplenili »zaradi sodelovanja v sovražnih formacijah«.

Leta 1948 je komunistična oblast vrgla Majcna in ženo iz njunega stanovanja za Dramo, • **Gradišče 8a/II (53c)**, med Igriško ulico in sedanjo Slovensko cesto, v katerem sta stanovala od leta 1935. To stanovanje je bilo pred podržavljenjem last nekdanje Hranilnice Dravske banovine. Dodelila jima je »gostilniško sobo s souporabo gostilniške kuhinje« v neki gostilni v Polju pri Ljubljani. Majcnova pritožba zoper izselitev ni bila uspešna, zato sta se zakonca spomladi 1948 preselila v Maribor, v hišo Majcnovih staršev, kjer je že prebivala Majcnova sestra z možem. Pri selitvi iz Ljubljane je zakoncema pomagalo »trinajst ujetnikov«, ne da bi bilo jasno, kako mu jih je uspelo dobiti.

Največja uganka pa je, zakaj komunistični režim Majcna kot Rupnikovega namestnika ni zaprl niti obsodil niti usmrtil. Niti ni jasno, zakaj je pozneje toleriral Majcnove literarne stike s slovensko politično emigracijo v Argentini, ki mu je objavljala literarna dela. Dopisoval si je tudi s pisateljem Zorkom Simčičem, urednikom buenosaireske literarne revije *Meddobje*, ki je bila v Sloveniji prepovedana.

Ker je bila Majcnova pokojnina majhna, se je v Mariboru nekdanja podbanova žena zaposlila pri komunalni upravi, potem pa pri podjetju z odpadki. Nekdanji podban pa je na vrtu prideloval zelenjavo in sadje ter gojil kokoši; pridelke je po posrednici prodajal na mariborski tržnici. Zaradi disharmoničnega zakona in najbrž tudi bolečine zaradi izginulega sina se je navezal na punčko s sosednjega vrta, Dajdico, zaradi katere je spet začel pesniti. To je bila poznejša časnikarka, delujoča v Ljubljani, Bogi Pretnar.

Za Majcnovo odmevno vrnitev v slovensko književnost je zaslužna literarna zgodovinarica in univerzitetna profesorica ljubljanske Filozofske fakultete dr. Marja Boršnik, sicer komunistka, ki je pri mariborski založbi Obzorja objavila dve knjigi Majcnovega *Izbranega dela* (1967). Njej je zapustil rokopise in materialne avtorske pravice.

Majcnova literarna zapuščina je po smrti Boršnikove prešla v • **Biblioteko SAZU, Novi trg 3–5 (A)**. Leta 1968, ob osemdesetletnici, mu je iz Ljubljane čestitalo Društvo slovenskih pisateljev; tudi Maribor se ga je spomnil na več načinov. Leta 1970 so ga člani uredništva mariborske literarne revije *Dialogi* (Andrej Brvar, Vladimir Gajšek, Drago Jančar in Tone Partljič) tudi osebno vrnili v javnost: udeležil se je njihovega literarnega večera v dvorani Kazine. S sodnim postopkom je dosegel tudi uradno razglasitev Fedorja za mrtvega. Zbolel je za rakom. Pred smrtjo je prejel katoliške zakramente. Na njegovo željo so ga pokopali pri Mariji Snežni v Slovenskih goricah, kjer so živeli njegovi predniki. Pogrebcev je bilo malo; vaščani niso vedeli, koga pokopavajo. Ob grobu je govoril dr. Stanko Janežič, stolni vikar v Mariboru in književnik. Ljubljansko *Delo* je dan po pogrebu objavilo nekrolog, podpisan z začetnicama M. B.; očitno ga je napisala Boršnikova. Majcnova vdova pa je iz Ljubljane prejela nerodno napisan sožalni telegram »predsednika kulturno-prosvetnega zbora Skupščine socialistične republike Slovenije« Miloša Poljanška.

Upodobitvi Ljubljane:

Prekop (o graditvi Gruberjevega prekopa leta 1772; revialni natis 1935), *Revolucija* (satirična drama, napisana 1952; še ni bila uprizorjena, natis 1988).

LIT.: France Koblar: *Moj obračun*. Knjigo je uredil in opombe napisal Joža Mahnič. Ljubljana 1976. – *Majcnov zbornik*. Uredil, sestavil dodatek in slikovno gradivo zbral Goran Schmidt. Maribor 1990. – G. Schmidt: *Oris življenja in dela Stanka Majcna (1888–1970)*. V: S. Majcen, Kasija, *Prekop, Revolucija*. Ljubljana 1988 (Kondor, 249). – Isti: *Stanko Majcen*. Maribor 2004.

54. JANEZ MENART (1929, Maribor – 2004, Ljubljana) [X]

Pesnik in prevajalec. Dramaturg in urednik. Soavtor zbirke *Pesmi štirikih*, avtor zbirke *Časopisni stihi in Semafori mladosti*. Prevedel Villonovo *Zbrano delo*, Shakespearove *Sonete* ter izbrana Byronova in Hugojeva dela.

Menartovi starši so po poroki na Brezjah leta 1926 najprej stanovali v Mariboru. Njegov oče Ivan M., rojen v Ljubljani, je bil avtomehanic in opravljal različna dela (voznik rešilnega avtomobila, delavec pri regulaciji Ljubljance). Mati Leopoldina je bila gledališka igralka in bralka v lutkovnem gledališču. Ko je zbolela, je s hčerko Jedrt (Jerico), Menartovo starejšo in edino sestro, stanovala pri svojih starših. Menart pa je do osnovne šole zaradi matrine bolezni živel pri starih starših (po očetovi strani). Mater je pogosto obiskoval. Ko je bil star sedem let, je oče naredil samomor. Po smrti stare matere je Menart spet stanoval s sestro in bolno materjo. Po preselitvi družine v Ljubljano jeseni 1931 so stanovali na • **Karlovski cesti 9/II (54a)**, v hiši na levi strani iz smeri predora); maja 1935 na • **Ambroževem trgu 8 (54b)**; nekaj časa tudi na • **Starem trgu, v hiši na levi strani od magistrata (54c)**; od jeseni 1939 pa na • **Svetega Petra cesti 54**, sedaj **Trubarjeva cesta (54č)**. Materi se je zdravje zaradi neprimerne prebivališča poslabšalo, zato je bila leta 1935 in 1936 v mestni hiralnici, v • **Zavodu sv. Jožefa**, sedaj **Vidovdanska cesta 7 (V8)**, sestra v enem internatu, Menart pa v drugem, v • **Marijanišču, Poljanska cesta 26 (V3)**, sedaj Dom Ivana Cankarja. Pri miklavževanju približno v tretjem razredu je igral »parkeljna«. Med letoma 1938 in 1943 sta Menart in sestra dobivala mesečno denarno podporo, potem pa nekaj časa oskrbnino.

Po letu dni je mati našla ustrežnejšo sobo, zato sta otroka spet živela z njo, čeprav je bila že priklenjena na posteljo. Menart je hodil v • **osnovno šolo Ledina, Komenškega ulica 19 (IIč)**. Uspelo mu je dobiti eno od štirih štipendij Dravske banovine, za revne dijake, zato se je lahko vpisal v • **Klasično gimnazijo**, sedanja **Prežihova ulica 8 (I3č)**, današnja Osnovna šola Prežihovega Voranca, kjer se je šolal med letoma 1941 in 1948. Po začetku II. svetovne vojne se je materino zdravje slabšalo, zato je moral v Zavetišče sv. Jožefa na Taboru, sedaj Vidovdanska 7, ki je bilo last lazaristov. Po II. svetovni vojni jim ga je komunistična oblast odvzela in spremenila v internat, sedanji Dijaški Dom Tabor. Menart je bil tam, ker naj bi postal duhovnik, vendar se je pokazalo, da ni primeren za ta poklic. Od lazaristov je spet odšel v Marijanišče, kjer je ostal vsa vojna in nekaj povojnih let. Svoje otroštvo je pozneje komentiral: »... nisem nikdar imel pravega doma. Živel sem pri starih starših, pri tujih ljudeh, dvakrat po eno leto z materjo, potem pa ves čas v internatih, večji del v Marijanišču [na Poljanski cesti], ki se je po [II. svetovni] vojni spremenilo v Dom Ivana Cankarja. [...] Stradal nisem nikdar, še med vojno smo bili le nekoliko lačni, kajti

v Marijanišču so storili vse, da so nas kljub hudim časom prehranili in oskrbeli z najnujnejšem. [...] Razen reda so nam zbudili tudi potrebo po delu, celo ljubezen do dela. Na splošno vzeto je bilo kar dobro, za vojne čase celo zelo dobro. Tudi kakšnega družbenega razločevanja ni bilo, saj smo bili v internatu predvsem otroci iz kmečkih in revnejših mestnih slojev. Jaz pa sem se kljub temu zmerom počutil nekako zapostavljenega in včasih tudi izgubljenega, zlasti še potem, ko mi je pri petnajstih letih umrla še mama in mi je od domačih ostala samo še sestra, a tudi ta le dve leti starejša od mene in prav tako v nekem internatu. [...] tako so mi ta mlada leta pustila za doto mnogo koristnega, ne nazadnje tudi veselja do umskega dela, ki sta ga spodbujala samotnost in hišni red, zapustila pa tudi nekako grenko dušo, ki zna najbolje govoriti skozi smeh.« (B. Hofman: *Pogovori s slovenskimi pisatelji*, 1978, str. 293–294)

Iz predvojnega Marijanišča je Menart poznal poznejšega pesnika → Toneta Pavčka, iz povojnega podržavljenega Doma Ivana Cankarja, pa → Lojzeta Kovačiča in → Daneta Zajca. Nekateri gojenci internata so ustanovili »literarno družino Ivan Cankar«, ki je jeseni leta 1947 začela izdajati glasilo *Mi mladi*. Urednik je bil Menart, med sodelavci pa tudi Kovačič in Zajc. O glasilu so poročali tudi nekateri drugi ljubljanski mladinski listi. Nanj je postalo pozorno tudi ministrstvo za kulturo, ki ga je po posrednikih ustno prepovedalo, češ da ni dovolj »napredno«, da je »tematsko ozko« in da ima premalo sodelavcev (bila so leta kolektivističnega fanatizma!). Toda glasilo je omogočilo literarnim začetnikom vstop v kroge mladih literatov in objave v *Mladinski reviji*.

Leta 1948 je Menart po maturi zapustil internat. Dobil je štipendijo in začel na • **Filozofski fakulteti**, takrat v NUK-u, **Turjaška ulica 1 (I4a)**, študirati slovenski jezik in književnost, primerjalno književnost in ruščino. Diplomiral je leta 1956. Vojsko je služil v Zadru in Bjelovarju, kjer je imel zaradi svojega slovenstva težave. Med letoma 1956 in 1963 je bil zaposlen pri podjetju • **Triglav film** kot lektor, dramaturg in vodja lutkovnega oddelka. Filmski studio je po sovjetskem vzoru deloval v lastnikom odvzeti in podržavljeni cerkvi sv. Jožefa (v njej so Plečnikov oltar zazidali), **Zrinjskega 9 (54d)** (→ Ciril Kosmač, → Primož Kozak, → Vitomil Zupan). Konec petdesetih in v prvi polovici šestdesetih let, v letih zatrtja *Revije 57* in *Perspektiv*, je bila pri policiji zaposlena oseba z enakim imenom in priimkom kot pesnik, vendar nista bila v sorodu. Pesnikov soimenjak je opravljal tudi policijska zasliševanja »ideološko« problematičnih književnikov in sodelavcev obeh revij (med drugimi tudi → Strniševega prijatelja Janeza Stanka), zato je bilo Menartu to dvojništvo neprijetno.

Med letoma 1963 in 1967 je bil Menart samostojni književnik in prevajalec, med letoma 1967 in 1969 pa urednik dramskega oddelka pri • **TV Ljubljana** (prednica sedanje TV Slovenija), **Tavčarjeva ulica 17 (54e)**. Toda to funkcijo so mu nadrejeni odvzeli zaradi satiričnega epigrama *Predlog za spremembo ustave*, s katerim je ne kot urednik,

ampak kot pesnik nastopil v novoletni oddaji te televizijske hiše: »*Pri nas je takšno leglo / vsestransko zajedalskih duš, / da za državni grb / predlagam / UŠ.*« Zato je bil med letoma 1969 in 1976 v istem oddelku samo še dramaturg, med letoma 1976 in 1979 pa prevajalec televizijskih dramskih in filmskih podnapisov. Med letoma 1979 in 1991, ko se je upokojil, je bil programski vodja knjižnega kluba Svet knjige pri • **založbi Mladinska knjiga**, ki je takrat deloval v **Nazorjevi ulici 6 (54f)**. V nasprotju z večino slovenskih književnikov, ki niso »praktični«, se je vse življenje zanimal za zgodovino, fiziko, medicino in tehniko, zato je znal marsikatero napravo popraviti.

Po *Mladinski reviji* je sodeloval v večini ljubljanskih literarnih revij, predvsem v *Besedi*, *Naši sodobnosti* in *Sodobnosti*. Najprej je postal znan kot soavtor skupinske zbirke *Pesmi štirih* (1953 in več ponatisov; s Kajetanom Kovičem, → Tonetom Pavčkom in Cirilom Zlobcem), ki jo je izdal v Ljubljani Slovenski knjižni zavod. S to zbirko se je po propagandnem socialističnem realizmu, ki ga je slovenski književnosti po II. svetovni vojni vsiljevala komunistična oblast, smel vrniti v slovensko poezijo zmeri intimizem, toda ta je bil glede na dosežene razvojne stopnje slovenske poezije pred II. svetovno vojno regresiven. Med letoma 1963 in 1969 je bil Menart tajnik, podpredsednik in predsednik • **Društva slovenskih pisateljev, Tomšičeva ulica 12 (54g)**.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: O »*Sodobnosti*« in ob njeni usodi, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Ob Menartovem priimku (ki je napačno zapisan s črko »d«) je pripisana kljukica, ki pomeni, da je bil za oblast sprejemljiv.

Med letoma 1982 in 1988 je bil član komisije za pripravo novih pravil slovenskega pravopisa in se ob torkih udeleževal njenih sej (→ Udovič) v • **SAZU, Novi trg 3 (A)**. Leta 1983 je postal, na predlog → Mateja Bora, član SAZU ter bil med letoma 1985 in 1993 tajnik njenega »Razreda za umetnosti«. S tega položaja je odstopil, ko je Akademijin »Razred za filološke in literarne vede« predlagal za novega člana pesnika → Daneta Zajca. Menart se z njegovo poezijo ni »nikdar strinjal«, zato ni hotel napisati utemeljitve za Zajčevo članstvo niti je prebrati, če bi jo napisal kdo drug.

Leta 1983 se je Menart politično izpostavil, ko je v prilogi *Dela, Književnih listih*, ugovarjal unitarističnemu

učnemu načrtu za osnovne in srednje šole, imenovanem »skupna jedra« [šolskega pouka]. Tega je komunistična oblast v Beogradu hotela uvesti v šolstvo po vsej Jugoslaviji. Menartov članek je spodbudil polemiko (»jedrska vojna«) v Sloveniji in drugih jugoslovanskih republikah ter pripomogel, da se načrt ni uresničil, čeprav so slovenski komunistični politiki slepo podpirali beograjsko odločitev in »jedra« najprej odobraval. Zato je Menarta nekaj časa nadzirala tudi policija (»Udba«). Šele po ostri reakciji slovenskega javnega mnenja, so slovenski politiki previdno prešli na Menartovo stran. Njegov komentar: »*Članka o jedrih nisem napisal zaradi šolstva, ampak ker je bilo jasno, da bi se oni radi šli šestojanuarsko diktaturo, vse scentralizirali, odpravili Slovence in slovenščino.*« (Večer, 29. 4. 1988) Leta 1987 in 1988 je Menart v Društvu slovenskih pisateljev sodeloval pri izdelavi tez za slovensko ustavo (imenovana »pisateljska ustava«).

Po izselitvi iz nekdanjega Marijanišča je prebival tudi za Bežigradom, v • **Lavričevi ulici 9 (54h)**, kjer je že stanoval z ženo Antonijo (Tonko) Jelenič, doma iz Bele krajine, predmetno učiteljico slovenščine. Z njo se je seznanil kot študent na nekem literarnem večeru, poročila sta se leta 1956. Rodila se jima je hčerka Barbara. Od tod se je družina približno leta 1958 preselila v • **Hudovernikovo ulico 2 (54i)**, od tam pa leta 1975 na • **Poljanski nasip 30 (54j)**, kjer je Menart stanoval do smrti. Jeseni 1986 je prebil zaradi pljučnih težav približno dva meseca v • **Bolnišnici dr. Petra Držaja, Vodnikova cesta 62 (B3)**, v Šiški. Proti koncu življenja je bil operiran na srcu (imel je štiri obvođe), umrl pa je v • **Kliničnem centru, Zaloška cesta 2 (B2)**, zaradi MRSE (bakterija v vodi, ki zaliva pljuča). Pokopali so ga v žari s katoliškim obredom, ki ga je na • **Žalah (P4)** opravil Jože Černe, župnik župnije Sv. Peter v Ljubljani. Z govorom se je od pokojnika poslovil Kajetan Kovič, s posebno pesmijo pa Pavle Oblak, zapel mu je pevski zbor; grob 22B/9/17. Z žalnimi sejami so ga počastili: Društvo slovenskih pisateljev, Društvo slovenskih književnih prevajalcev, PEN in SAZU.

Leta 1991 je napisal verze, ki so jih vklesali v obnovljeni • **vodnjak na Starem trgu (54k)**. Leta 2010 je celjska Mohorjeva družba izdala Menartov *Dnevnik 1953–2000*, vendar je nekaj dni po izidu skoraj vso naklado odkupila njegova družina, kar je vzbudilo časopisne odmeve, objave povzetkov in zanimanje javnosti.

Upodobitve Ljubljane:

V zbirki *Srednjeveške pridige in balade* (1990) pesmi: *Cesarški patent* (o izgonu Judov iz mesta leta 1515), *Nagrobnik* (o deželnem glavarju Kranjske Ivanu Kacijanarju), *Pogreb* (o pokopu Jurija Dalmatina na pokopališču pri cerkvi sv. Petra), *Pridiga* (ljubljskega jezuita v stolnici), *Plašč* (o zahvalni maši v ljubljanski stolnici za zmago nad Turki pri Sisku).

Nagrade:

nagrada mesta Ljubljane (1961), Župančičeva (1965, 1978), Sovretova (za prevajalske dosežke: 1975, 1988), Prešernova

(1979; leta 1974 je to nagrado zavrnil, ker je komisija hotela nagraditi knjižni izbor njegove poezije, ne pa njegove sočasne zbirke, in ker se ni strinjal z »modernističnim« literarnim okusom članov komisije).

LIT.: Boštjan Lajovic: *Karkoli sem kdaj pisal zares, je bil verz*. Primorski dnevnik 49, 6. 5. 1993, št. 118, str. 13 [pogovor z J. Menartom]. – Janez Menart: *Kje so tiste stezice ...* V: J. Menart: Statve življenja. Ljubljana 1979, str. 5–25. – Isti: *Dnevnik 1953–2000*. Spremnjo besedo in opombe napisal Mihael Glavan, uvodno besedo Tone Pavček. Celje 2010. – Isti: *Slovenec v Srboslaviji*. Kulturno-politični spisi. Ljubljana 2001. – Isti: *Epigrami*. Izbral in uredil Tone Pavček. Celje 2010. – Pogovor z Antonijo Menart, 13., 14. 10. 2011, 22., 24. 5. 2013.

55. JANEZ MENCINGER (1838, Brod pri Bohinjski Bistrici – 1912, Krško) [IV]

Pripovednik. Pravniki. Avtor romana *Abaddon* in potopisa *Moja hoja na Triglav*.

Iz kmečke družine. Oče Gregor M. je bil izučeni kovač. Mencinger je bil prvi od šestih otrok. Po ljudski šoli v Bohinjski Bistrici je med letoma 1849 in 1857 v Ljubljani hodil v • **gimnazijo** v licejskem poslopju na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**, saj so starši želeli, da bi postal duhovnik. Bil je vzoren dijak, zato so ga ob koncu vsakega šolskega leta obdarovali ali pohvalili; maturiral je z odličnim uspehom, zato je dobil ugodno državno štipendijo. Kot odlični dijak je med I. in V. razredom brezplačno prebival v • **Alojzijevišču, Poljanska cesta 4 (V4)** (sedaj je v tej stavbi Teološka fakulteta), kjer je bil ravnatelj poznejši ljubljanski škof dr. Janez Pogačar. Gojencem je omogočil, da so na zavodskem vrtu proti Streliški ulici obdelovali gredice (menda so gojili cvetje), ki so jih imeli za svojo lastnino, zato so jih tudi medsebojno prodajali in kupovali. Mencinger ni bil zadovoljen z lego svoje gredice, zato jo je prodal za 12 »starih krajcarjev« in si kupil novo na drugem koncu obdelovalnega prostora. V Alojzijevišču se je moral udeleževati tudi pevskih vaj. Ker on in drugi gojenec nista imela posluha, so jima uvidevno naročili, da sta skrbela za razsvetljavo vadbenega prostora. Zato so ju imenovali »nosača muzikaličnih svečnikov«. V V. razredu je iz Alojzijevišča izstopil, ker so ga drugi pregovorili, da bo zunaj zavoda bolje živel, češ da bo imel veliko inštrukcij, s katerimi se bo dobro preživljal. Pričakovanje se ni uresničilo, zato je Mencinger nameraval spet zaprositi za vstop v zavod, vendar tega ni storil, ker je dvomil, ali bi ga spet sprejeli. Pozneje se je izvedelo, da bi ga, ker je vodstvo zavoda cenilo odlične in urejene dijake.

Od jeseni leta 1857 je na Dunaju, kjer se je družil z vajevci (→ Simon Jenko), študiral eno leto klasično filologijo, potem pa sedem semestrov pravo. Proforskemu poklicu se je odpovedal, ker so avstrijske šolske oblasti slovenske profesorje največkrat zaposlovale na Hrvaškem (→ Erjavec, → Trdina), on pa je hotel učiti na Slovenskem.

Študij na Dunaju in izbira pravniškega poklica sta povečala razlike med Mencingerjem in njegovimi domačimi v Bohinju, saj ti pravnikov niso cenili. Iz neznanih vzrokov je leta 1862 osmi semester prava vpisal na graški univerzi, kjer je leta 1864 tudi promoviral. Od julija 1862 do marca 1870 je bil zaposlen kot odvetniški kandidat v pisarni dr. Radoslava Razlaga v Brežicah. Med marcem 1870 in koncem novembra 1871 pa je delal v pisarni istega odvetnika v Ljubljani. Konec leta 1871 je v Gradcu opravil odvetniški izpit in postal samostojni odvetnik v Kranju; njegov koncipient je bil dobra tri leta → Ivan Tavčar. V Kranju je bil Mencinger predsednik čitalnice.

Leta 1882 se je Mencinger preselil s svojo odvetniško pisarno in družino (hčerka in štiri sinovi) v Krško, ker je bila njegova žena Marija, rojena Barbo, s katero se je poročil leta 1872, doma z bližnje Dolenjske. V Krškem si je pridobil precejšnje premoženje in užival kot advokat velik ugled. Izvolili so ga v občinski odbor, tri leta je bil tudi župan, čeprav ni maral politično delovati. Veljal je za dobrega in duhovitega pravnika; rad je pomagal kmetom. V zadnjih letih se je umaknil iz javnosti zaradi zdravstvenih in družinskih težav. Že pred smrtjo si je napisal nagrobni napis, v katerega so potem svojci vstavili datum smrti.

Ko je bil ljubljanski gimnazijec, so na njegovo pesnikovanje vplivali dve leti starejši vajevci. Pesmi mu je med letoma 1855 in 1858 objavljali v *Novicah* → Bleiweis, ki ga je Mencinger kljub svoji mladoslovenski usmeritvi in pripadnosti liberalni stranki vse življenje cenil. Med študijem na Dunaju se je preusmeril v pisanje pripovedništva. Vsa svoja dela je objavil večinoma v revijah, tudi v *Ljubljanskem zvonu*, kjer je v nadaljevanjih izšel roman *Abaddon*. Pred smrtjo je brezplačno prepustil svoja dela za natis *Izbranih spisov* pri • **Slovenski matici, Kongresni trg 8 (55a)**. Nekatera je ob prvi revialni objavi podpisal tudi s psevdonomi, npr. Nejaz Nemcigren in Sulfurij Udrihovič.

Leta 1972 so v Krškem čez Mencingerjev grob speljali cesto in pisateljeve posmrtno ostanke prekopali v grob 15 redovnikov kapucinskega samostana. O zadevi je poročal tisk, kulturna javnost se je zgražala. Protestirale so pisateljve vnukinje in Slavistično društvo Slovenije iz Ljubljane. Nekdanje pokopališče so pozneje spremenili v »Park za služnih občanov«, v katerem je sedaj tudi pisateljjev grob.

Upodobitev Ljubljane:

Vetrogončič (povest, 1860).

Spominsko poimenovanje:

• Mencingerjeva ulica.

LIT.: Fran Govekar: *Bohinjski Herodot*. Slovenski narod 55, 8. 7. 1922, št. 152, str. 1 [ob odkritju spominske plošče na Mencingerjevi rojstni hiši]. – Drago Jančar: *Mencingerjeve posmrtno selitve*. Delo 14, 30. 12. 1972, št. 355, str. 30 [o barbarskem ravnanju krajevnih veljakov z Mencingerjevim grobom v Krškem]. – Joža Mahnič, Franc Zadavec, Minka Kuclar: *Zavodu za spomeniško varstvo Ljubljana*.

Jezik in slovstvo 17, 1971/72, št. 3, str. 96–98 [prošnja za zaščito Mencingerjevega groba v Krškem]. – Joža Mahnič: *Mencingerjev pisateljski svet*. Delo, Književni listi 28, 18. 12. 1986, št. 293, str. 8 [ob odkritju spomenika v Bohinjski Bistrici]. – Makso Pirnat: *Dr. Janez Mencinger, slovenski pisatelj (1838–1912)*. Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1915. Celovec 1914, str. 48–52. – Tomo Zupan: *Dr. Mencingerjeva priprava na odhod in še nekaj spominov nanj*. Dom in svet 25, 1912, str. 227–232. [odhod = smrt].

56. MIRA MIHELIČ, rojena **KRAM-(M)ER**, prvič poročena **PUC** (1912, Split – 1985, Ljubljana) [X]

Pripovednica, dramatičarka in prevajalka. Avtorica romana *April* in cikla romanov *Plamen ali dim*. Prevedla nekatere romane Charlesa Dickensa, Faulknerja in Thomasa Manna ter več dram Jeana-Paula Sartra in Tennesseeja Williamsa.

Hčerka podjetnika in nečakinja enega vodilnih slovenskih liberalnih politikov; dedinja rudnika, deležev nekaj podjetij ter med njimi tudi liberalnega • dnevnika *Jutro* in njegove založbe, takrat **Knafljeva ulica**, sedaj **Tomšičeva ulica 1 in 3 (56a)**. Prvorojenka operne pevke Paulle Trauttner z nemško-ogrsko-hrvaškimi predniki, doma iz Rume v Sremu, ki se je glasbeno izobrazila na Dunaju, nastopala v zagrebški Operi in se poročila s slovenskim podjetnikom Emilom Kramerjem, rojenim v uspešni trgovski družini v Trbovljah. V Paulo se je zaljubil, ko jo je videl med operno predstavo v Splitu. Zakon je pretrgala ločitev, kajti Paula se je zaljubila v slovenskega opernega pevca Josipa Križajca, se ločila od Kramerja, se poročila s Križajem, izgubila glas in potem desetletja živela z drugim možem v Zagrebu. Mira je po ločitvi pripadla zagrenjenemu očetu, ki je bivši ženi prepovedal vsakršne, tudi pisemske, stike s hčerjo. Ta je mater spet videla po skoraj dvajsetih letih, vendar se nista mogli več zblížiti.

Po ločitvi jo je oče poslal k bratu, dr. Albertu Kramerju (eden vodilnih politikov slovenske liberalne stranke, minister v več jugoslovanskih vladah, veleposlanik, urednik časnika *Slovenski narod* ter soustanovitelj in dolgoletni direktor časnika *Jutro*) in njegovi ženi, ki sta živela v Ljubljani brez otrok. Ker Mira ni hotela ostati pri njiju, jo je oče poslal v Trbovlje k svojim staršem. Po očetovi vrnitvi iz sanatorija se je z babico preselila k njemu v Ljubljano. Najprej so stanovali v hiši takratnega veletrgovca Majerja, sedanja • **Cankarjeva cesta 5**, v I. nadstropju, v petih sobah (**56b**). Ko si je oče kupil v Ljubljani hišo na Mirju, • **Aškerčeva cesta 15 (56c)**, je Mira stanovala v njej in med letoma 1923 in 1926 hodila v • **Mestno žensko realno gimnazijo**, v stavbo Mladika, sedanja **Prešernova cesta 25 (I2b)**; v njej je sedaj Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije. Višje razrede in maturo pa je opravila leta 1931 kot privatistka v • **Drugi državni realni gimnaziji**, sedanja Gimnazija Poljane, **Strossmayerjeva ulica 1 (I3g)**. Hodila je tudi k pouku ježe na konju ter

dodatnemu pouku angleščine in francoščine. To je poučevala ruska grofica Andrejevska, ki je pobegnila pred oktrobrsko revolucijo in se naselila v Ljubljani. Oče jo je hotel vsestransko izobraziti, čeprav je poslovno propadal in zdravstveno hiral. Reševal ga je brat Albert, ki je Miri večkrat nadomeščal očeta. Po mali maturi so jo poslali v Švico, v internat za dekleta iz »boljših« družin, da bi se naučila tujih jezikov, obvladala bonton, igranje na klavir in modne plesne. Po vrnitvi v Ljubljano jo je stric Albert poskušal pritegniti k sodelovanju pri dnevniku *Jutro*, v sedanji Tomšičevi ulici 3, za katerega je nekaj napisala in narisala za modno rubriko. Jeseni leta 1931 pa je začela študirati na • **pravni fakulteti univerze, Kongresni trg 12 (I4č)**, kjer se je družila s kolegico, poznejšo komunistično funkcionarko Vido Tomšič (→ Podbevšek, → Prenner).

Leta 1932 se je prvič poročila: na Bledu, s sinom ljubljanskega župana dr. Dinka Puca, z Borisom. Tudi Mirin tast je bil liberalec; leta 1929 je poskrbel za postavitev stebra v počastitev 120. obletnice Ilirskih provinc pred Križankami; umrl je v nemškem taborišču Dachau. Mlada družina Puc je stanovala v I. nadstropju hiše na Mirju, imela je služkinjo, zato je Mira kljub majhnim otrokom mogla obiskovati gledališče in, zaradi travmatične odsotnosti matere, posebno pogosto • **Opero**, sedaj **Župančičeva ulica 1 (T2)**. Veljala je za eno najlepših žensk v Ljubljani. Konec 30-ih let je postala sodelavka ženske strani časnika *Jutro*, katere glavna sodelavka je bila Angela Vode, ki je Miro pritegnila tudi k Splošnemu ženskemu društvu. Konec leta 1939 je Mira opravila izpite za prostovoljno bolničarko in postala del rezervnega medicinskega osebja za vojne potrebe. Stažirala je tudi v • **bolnišnici, med Zaloško cesto in Ljubljanico (B2)**. Doma pa je vsak četrtek organizirala literarni salon, v katerega sta zahajala tudi → Vladimir Bartol in Janez Žagar, lastnik in urednik založbe Modra ptica ter istoimenske revije. V salonu so, ob veliki črni mizi, potekale debate, vsak književnik je prebral odlomek iz kakšnega svojega novega besedila. Tudi Mira, ki je začela pisateljati in leta 1940 objavljati črtice v *Jutru*. Spodbujal jo je stric Albert.

Spomladi 1941 je izšel pri založbi Tiskovna zadruga, ki je bila povezana z *Jutrom*, njen roman *Obraz v zrcalu*; ta je zaradi vojne ostal v tisku skoraj neopažen. Leta 1942 je izdala roman *Tiha voda*, ki je glede na vojne razmere doživel ugoden sprejem. Zanj je dobila literarno nagrado • **Mestne občine ljubljanske, Mestni trg 1 (U2)**, ki ji jo je 8. februarja 1943 (zato so jo imenovali »Prešernova nagrada«), tako kot preostalim petim nagrajenim književnikom podelil takratni ljubljanski župan in general Leon Rupnik. Pisateljici so nagrado po vojni nekateri očitali, češ da ni upoštevala »kulturnega molka«, toda ta ni bil natančno opredeljen, po vojni pa ga je komunistična oblast izkoriščala za maščevanje nad nezaželenimi kulturniki. Že spor na literarni levici pred vojno in ukaz kulturnega molka sta uverturi v povojno komunistično nasilje nad umetnostjo in kulturo. Poleg tega so književniki, ki

so med vojno objavljali svoja dela v okupirani Ljubljani, videli v tem manifestacijo kljubovalnega slovenstva. Sicer pa je pisateljica takrat pisala dnevnik, ki ga je pozneje uporabila pri pisanju romana *April*. V hišo na Mirju se je zaradi vojne priselilo več njenih sorodnikov. Povezala se je z Osvobodilno fronto (OF), imela stike z → Ljubo Prener, redne organizacijske sestanke pa z Janezom Žagarjem in Vladimirjem Bartolom. Z njima je prijateljela tudi po vojni. Trojka se je sestajala v pisateljičinem stanovanju. Postala je strojepiska za OF, ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije, in zanjo pretipkala tudi 40 izvodov stalinistične *Kratke zgodovine Vsezvezne komunistične partije boljševikov*. V njej je prebrala napoved, kaj čaka njen družbeni razred, torej »kapitaliste«, in Slovence v prihodnosti. Pretipkala je tudi več izvodov → Borove propagandne partizanske zbirke *Previharimo viharje* in se z njim na svojo posebno željo ilegalno srečala v takratni gostilni Slamič na vogalu Gosposvetske ceste in Kersnikove ulice. Po vojni sta razumevajoče sodelovala v Društvu slovenskih pisateljev in slovenskem PEN-u, vendar so med njima nastala tudi navzkrižja.

Tik pred začetkom vojne je postala dedinja, med vojno pa stričeva pooblaščenka v upravnih odborih *Jutra* in Narodne tiskarne, ki sta zaradi vojne usihala. Stric je sredi vojne umrl. Po italijanski kapitulaciji so Nemci hoteli v hiši ob Aškerčevi cesti aretirati Borisa Puca, toda ta je prej odšel k partizanom, postal tam sodnik in komunist. Jeseni 1943 so nosečo Miro aretirali, jo zaprli v medvojni zapor v • **Šentpetrski vojašnici, Vrazov trg 2 (Z4)**; sedaj je tam del medicinske fakultete. Zaradi medicinskega poznanstva so jo predstavili v oddelek za bolne jetnike v I. nadstropju dermatološkega oddelka splošne bolnišnice ob Zaloški cesti, kjer so jo nekatere sojetnice imele za vohunko. Potem pa so jo, spet zaradi intervencije, izpustili domov, v hišni pripor. Leta 1944 je v Šlajmerjevem domu rodila sina Andreja, izgubila tasta, ki so ga odpeljali v nemško taborišče Dachau, staro mater in hišo, ki so jo zaplenili Nemci. Zato se je z dojenčkom preselila k tašči, Olgi Puc, v Valvasorjevo ulico. V začetku leta 1945 so jo po izdaji ljubljanske ilegalne odporiške mreže spet zaprli v celico v II. nadstropju • **policijske stavbe na vogalu Šubičeve ulice 5 in Prešernove ceste 18 (U7)** (→ Kocbek). Iz sosednjega prostora so se slišali kriki zapornic, ki so jih zasliševali in mučili. Obstaja sum, da je bila izdaja načrtna: komunistom naj bi del ilegalnega kadra ideološko več ne ustrezal, zato naj bi ga namesto njih »pospravili« Nemci. Čez nekaj časa so jo premestili v zapore • **Ljubljanske prisilne delavnice, Poljanski nasip 58 (Z3)**; sedaj oddelek Psihiatrične klinike. Toda zaradi vedno slabših železniških povezav aretirank in pisateljice niso odpeljali v kakšno nemško taborišče, ampak v vagonih v bližino Ribnice na Dolenjskem, kjer so kopale protitankovske jarke. Ko so Nemci razpustili taborišče, ji je uspelo prbežati z vlakom v Ljubljano, kjer ji je nemški vojak pomagal pobegniti iz zastražene železniške postaje.

Po koncu vojne se je z otroki spet vselila v hišo na Mirju ob Aškerčevi cesti. Maja 1945 je skupina partizanov, ki jih je vodil → Ciril Kosmač, okupirala uredništvo in tiskarno dnevnika *Jutro*, sedaj Tomšičeva ulica 1 in 3. Pisateljico je kot novi direktor povabil naj v novem časniku sodeluje z modnimi prispevki, ker očitno še ni doumel, v kakšnem političnem režimu in kakšne vrste časnik bo urejal. S Kosmačem je pozneje sodelovala v stanovskih pisateljskih organizacijah in z njim prijateljela. Partizani so takrat zaplenili tudi posebno izdajo časnika, s katero je osebje *Jutra* pozdravilo »osvoboditelje in konec vojne«. Novo uredništvo je takoj začelo v formatu *Jutra* izdajati *Slovenski poročevalec*, ki si je prilastil Narodno tiskarno in premoženje obeh podjetij. Poleti istega leta je komunistično sodišče že umrlega dr. Alberta Kramerja razglasilo za »narodnega sovražnika« in odvzelo celotno njegovo premoženje dedičem, češ da so sodelovali »z okupatorjem in domačimi izdajalci«. Komunistična oblast hiše ob Aškerčevi cesti ni zaplenila, lastnikom je dovolila stanovati samo v pritličju, v druge prostore pa naselila različne najemnike, zaradi česar so razmere v hiši postale kaotične.

Kljub tem turbulencam je pisateljica našla dovolj moči, da je prve povojne mesece na pobudo direktorja ljubljanske Drame Bojana Stupice, imenovanega »Buča«, in na podlagi zaporniških izkušenj napisala dramo *Svet brez sovraštva*. Premiero tega dela v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, decembra 1945, je kritika sprejela različno, občinstvo pa naklonjeno. Ob stavku »*Ljudi je treba prepričati, ne pobiti!*«, se je iz parterja zaslišal glas (menda → Ivana Mraka): »*Tako je!*«, ki ga je takoj pospremila ploskanje. Stupica se je zaradi tega stavka in odziva občinstva zbal reakcije novih oblastnikov, zato je potem ta stavek cenzuriral. Avtorica je stavek napisala, ko še ni vedela za povojne komunistične poboje. V uprizoritev njene druge drame *Ogenj in pepel* pa je leta 1949 v istem gledališču posegel drugi direktor, → Juš Kozak. Ta je dosegel, da na odru hčerka ni smela k umirajočemu očetu, ker je bil »razredni sovražnik«, ampak je morala brezobzirno stati ob strani in tam počakati njegovo smrt. Kljub temu so avtorici, ki se je sicer preživljala s prevajanjem, leta 1950 za dramo podelili Prešernovo nagrado. Nagrajencem jo je v • **Kazini, Kongresni trg 1 (D3b)**, kjer je takrat imel sedež Sekretariat za kulturo, podelil minister Ferdo Kozak (→ Primož K.).

Pozimi 1946/47 je postala članica neformalnega zasebnega literarnega krožka oziroma salona, hudomušno in deloma ironično imenovanega »Liga lepe lenobe« (v letih kolektivističnih delovnih akcij, brigad in udarnikov!), ki ga je ustanovila ekscentrična pesnica → Lili Novy. Ta je imela dobre stike tudi s kulturniškimi veljaki komunističnega režima, Josipom Vidmarjem in brati Kozaki (→ Juš Kozak). Tudi ti so se občasno udeleževali srečanj »Lige« in jo v začetku najbrž obvarovali oblastniških očitkov, da gre za zarotniške seanse »sovražnikov domovine«. Člani »Lige« so bili tudi → Anton Vodnik, → Jože Udovič in

→ Edvard Kocbek; torej književniki, ki jih komunistični režim ni maral, ker so bili krščanski socialisti, zato jih je policijsko nadziral. Člani krožka so se družili vsak teden, poročali o prebranih knjigah, o svojih nastajajočih delih in debatirali o sočasnem dogajanju, včasih so šli na kakšen poučni izlet. Največkrat so se srečevali v Mirinem stanovanju, v katerem je bila velika soba. Zaradi paranoičnega strahu komunistične oblasti pred vsako morebitno opozicijo in ideoloških sumničenj je »Liga« usahnila, toda člani so ostali še naprej v dobrih odnosih.

Leta 1949 se je pisateljica ločila od Borisa Puca; sinova sta ostala pri materi, hčerki pri očetu. Leta 1950 se je drugič poročila, tokrat z ovdovelim slikarjem Francetom Miheličem, ki je bil med vojno pri partizanih, kar je zaradi njunega različnega družbenega izvora vzbujalo tudi začudenje. Poročila sta se v dvorani Magistrata, Mestni trg 1, kjer so tedaj pare poročali. Pisateljica se je odtelej podpisovala Mira Mihelič. Začetek njune zveze je bilo naključno srečanje v kavarni • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**. Družinsko življenje novega para je bilo zaradi otrok iz različnih zakonov težavno. Leta 1953 je oddala ljubljanski Drami komedijo *Beli grad*, vendar ni bila uprizorjena, ker so igralci začeli gonjo proti besedilu, zato ga je avtorica umaknila. Okrog leta 1960 je bila dejavna kot članica komisije • **Društva slovenskih pisateljev, Tomšičeva ulica 12 (56č)** za stike s tujino, kar ni bilo lahko, saj je oblast paranoično videla vsepovsod »sovražnike«, v tujini pa še posebej. Leta 1962 je bila med ustanovnimi člani obnovljenega PEN-a, v isti stavbi. Ta je pred II. svetovno vojno že obstajal, po njej pa se zaradi oblastniških zadržkov dolgo ni smel obnoviti, saj je veljal za vohunsko leglo, ki bo ogrožalo »novo« Jugoslavijo. Leta 1963 so jo izvolili za predsednico Društva slovenskih pisateljev; bila je prva ženska s to funkcijo. Najbrž so jo izbrali zaradi njene nevtralnosti, saj ni pripadala nobeni literarni skupini, ni bila upornica; bila je uglajena, izobražena meščanka z razumevanjem in spoštovanjem različnosti ljudi. Skrbela je za prevajanje slovenskih književnikov v svetovne jezike, tudi v obliki antologij. Za informiranje tujine o slovenski književnosti je društvo ustanovilo revijo *Le livre slovène*. V času njenega predsednikovanja je društvo pridobilo stanovanja 37 članom.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot, prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: O »Sodobnosti« in ob njeni usodi, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Ob priimku

Miheličeve je pripisana kljukica, kar pomeni, da je bila kljub »kapitalističnemu« izvoru za oblast sprejemljiva. Miheličeva ni podpisala protestne *Izjave* proti zatrtju ideološko sporne revije *Perspektive* (objavljena je bila v reviji *Sodobnost* leta 1964, v št. 7 a), saj ni marala ekskluzivnosti *Perspektiv*, poleg tega je v tej reviji izšel članek, naperjen proti njej. Ne gre pozabiti tudi dejstva, da sta se Tomšičeva in Miheličeva osebno poznali iz predvojnih, študentskih let.

V šestdesetih letih je Miheličeva urejala pri založbi Mladinska knjigo zbirko prevodne književnosti *Zenit* in leta 1967 vanjo uvrstila tudi prevod Orwelovega romana *1984*, ki je kritika totalitarnih režimov. Med letoma 1966 in 1975 je bila predsednica slovenskega PEN-a, do katerega je oblast ostajala sumničava, zato se ni vedno upal zavzeti za preganjane pisatelje, včasih pa ni bil uspešen (npr. ob drugi gonji proti → Kocbeku, saj so v tej gonji sodelovali tudi nekateri člani PEN-a). Leta 1974 je bila izvoljena za dosmrtno podpredsednico mednarodnega PEN-a, toda leta 1975 je zaradi političnih pritiskov ob gonji proti Kocbeku odložila predsednikovanje slovenskemu PEN-u. Tega so prevzeli »napredni« kadri in ga vodili v skladu s komunistično oblastjo.

Najlažje je pisala v delovni sobici v hiši ob Aškerčevi cesti, za staro pisalno mizo, »sredi starih slik in svetnikov«. Za odvrčanje utrujenosti in razočaranj ter iskanje »navdiha« je rada poslušala gramofon s takratnimi črnimi, vinilnimi ploščami, na katerih so bili posnetki Beethovna, Mozarta, Bacha in Händla. Med bolehanjem zaradi raka na jetrih je ves čas ležala doma, kjer je tudi umrla. Zadnje tedne sta zanjo skrbeli dve redovnici usmiljenki, ki ju je priskrbel njen sin Matjaž; ta je po svoji bolezni postal veren. Pokopali so jo v žari, na njeno željo v ožjem družinskem in prijateljskem krogu na • **Žalah (P4)**, v grobu rodbine Kramer: zid B/L1/33. Pogreb je bil brez verskega obreda. V slovo ji je zapel Slovenski oktet. Pokojnica je namreč sodelovala z Bogdanom Pogačnikom, časnikarjem, ki je bil več let tajnik slovenskega PEN-a in hkrati tudi organizacijski vodja okteta. Fotografija nagrobnika je objavljena v knjigi: Alenka Puhar, *Mira Mihelič. Družinska slika z gospo*. Ljubljana 2012, str. 247. Z žalno sejo sta pokojnico v prostorih Društva slovenskih pisateljev počastila poleg omenjenega društva še PEN in Društvo slovenskih književnih prevajalcev. Njenega drugega moža, slikarja Miheliča, so čez dobro desetletje pokopali v grobu prve žene Vlaste (ki je mlada umrla zaradi tumorja v možganih), ker ni želel biti pokopan v grobu Kramerjevih.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

Svet brez sovraštva (drama, 1945; ljubljanski zapor med nemško okupacijo); *Ogenj in pepel* (drama, 1949; Ljubljana med italijansko okupacijo); *Operacija* (drama, 1959; ljubljanska bolnišnica med italijansko okupacijo); *Zlati oktober* (komedija, 1954); *April* (roman, 1959; o prvem mesecu vojne leta 1941; hiša pod ljubljanskim gradom v romanu je posneta po hiši, v kateri je stanovala Lili

Novy); *Igra v vetru* (roman, 1967); *Plamen ali dim* (cikel šestih romanov, 1973); *Tujec v Emoni* (roman, 1978; zgodovinska alegorija o sodobni Ljubljani); *Cesta dveh cesarjev* (roman, 1981; o ljubljanskem kongresu leta 1821); *Ure mojih dni. Spomini* (1985).

Nagrade:

mesta Ljubljane (»Prešernova«) 1943, Prešernova 1950, Društva slovenskih pisateljev 1960, Sovretova za prevode 1963, mesta Ljubljane 1965, Prešernova za življenjsko delo 1983.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Drago Tršar: *Mira Mihelič* (2005, bronasti doprski kip na vrtu pred sedežem Društva slovenskih pisateljev, Tomšičeva ulica 12);
- plošča Miri in Francetu Mihelič na hiši Aškerčeva cesta 15 (vzidana 2007);
- Ulica Mire Miheličeve.

LIT.: Mate Dolenc: *Mira Mihelič*. Sodobnost 10, 1983, št. 10, str. 857–865 [pogovor]. – Niko Košir: *Srečanja s sodobniki*. Ljubljana 1989, str. 149–168. – *Mavrica nad zapuščino*. Zbornik prispevkov o ustvarjalnem in javnem delu Mire Mihelič. Uredil Marko Kravos. Ljubljana 2000. – Darja Mihelič: *pismo*, 18. 6. 2013. – Mira Mihelič: *Ure mojih dni. Spomini*. Murska Sobota 1985. – Tone Pavček: *Mira Mihelič*. V: T. Pavček: *Hiša Cankarjeve zaveze*. Ljubljana 2005, str. 149–153. – Alenka Puhar: *Mira Mihelič. Družinska slika z gospo. Življenje in delo Mire Mihelič 1912–1985*. Ljubljana 2012. – A. Puhar: *pismo*, 10. 6. 2013.

57. FRAN KSAVER MILČINSKI (1867, Lož – Ljubljana, 1932) [VI]

Pripovednik in dramatik. Pravnik. Avtor pripovednih zbirk *Muhoborci*, *Butalci* in mladinske povesti *Ptički brez gnezda*.

Njegov oče, davčni uslužbenec, je bil Čeh, mati pa iz Lukovice pri Domžalah. Družina, v kateri so bili še starejši brat in dve mlajši sestri, se je iz Loža kmalu preselila v Ljubljano, v takratno predmestje Krakovo, in približno dvajset let prebivala v hiši • **Emonska cesta 4 (57a)**, ki je stala na vogalu Emonske in Zoisove ceste, zdaj je ni več. V njej je Milčinski preživel otroštvo in hodil v • **Prvo mestno deško šolo pri Sv. Jakobu, Levstikov trg 1 (I1b)**, sedaj stoji na tem prostoru Vzgojni zavod Janeza Levca; od 3. razreda pa je hodil v novo • **Drugo mestno deško šolo**, ki so jo zaradi vse več učencev zgradili ob Zoisovem grabnu, današnja **Zoisova cesta 12 (I1c)**, sedaj je tam Fakulteta za arhitekturo), med letoma 1877 in 1985 pa v • **gimnazijo**, ki je delovala v licejskem poslopju na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**; po potresu leta 1895 so jo zaradi poškodovanosti porušili. Kot gimnazijec je zahajal v tamkajšnjo • **licejsko knjižnico (K2)**, kjer ga je → Levstik, takrat skriptor te knjižnice, »prijazno potrepljal po glavi«. V tistih letih je Milčinski prvič obiskal • **Deželno gledališče**, ki je stalo na prostoru sedanje Slovenske filharmonije, **Kongresni trg 10 (T1)**, kjer so samo vsakih štirinajst dni uprizarjali

delo v slovenskem jeziku, sicer pa v nemščini. Videl je poslovenjeni nemški »igrokaz s petjem«, ki ga je »zelo navdušil«.

Po maturi je na Dunaju doštudiral pravo in marca 1890 nastopil prakso pri • **Deželnem sodišču**, ki je pred zgraditvijo sodne palače, sedanja Tavčarjeva ulica 9, delovalo v **Stiškem dvorcu, Stari trg 34 (U1)**; sedaj Akademija za glasbo. Med letoma 1895 in 1897 je služboval v Idriji kot sodni pristav, krajši čas še v nekaterih drugih krajih. Po vrnitvi v Ljubljano je leta 1902 postal sodni tajnik, leta 1907 pa deželni sodni svetnik. Leta 1905 se je začel sistematično ukvarjati s prestopki mladostnikov, ko so ga določili za referenta dežele Kranjske na prvem kongresu za otroško varstvo, ki so ga priredili leta 1907 na Dunaju. Naslednje leto je pri • **sodišču, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**, ustanovil mladinski oddelek in opravljal funkciji varstvenega in mladinskega sodnika. V prvi funkciji je nadziral vzgojo telesno ali moralno ogroženih otrok do dopolnjenega 18. leta; v drugi pa je sodil mladostnikom, ki so se prekršili zoper kazenski zakonik. Hkrati je postal tudi tajnik novo ustanovljenega Društva za otroško varstvo in mladinsko skrb v sodnem okraju Ljubljana, katerega namen sta bila varstvo in vzgoja osirotelih, zapuščenih in zane-marjenih mladostnikov. Država ni imela dovolj denarja za to dejavnost, zato je društvo zbiralo pomoč pri zasebnikih in javnih ustanovah. Milčinski je društvu pomagal s spisi, govori in opozorili. Leta 1907 je imel v Splošnem ženskem društvu predavanje, ki ga je potem objavil pod naslovom *Naša zanemarjena mladina in Kranjska, oblastna ji mačeha*. Po razpadu Avstro-Ogrske je delal v oddelku za socialno skrbstvo in se udeleževal sej Narodne vlade. Novembra 1918 je postal svetnik na novo ustanovljenem višjem deželnem sodišču v Ljubljani. Leta 1920 je postal v Zagrebu svetnik najvišjega državnega sodišča nove južnoslovske države, »Stola sedmorice«, v oddelku B za Slovenijo in Dalmacijo. Vendar se ni preselil, ampak se je vsak teden vozil iz Ljubljane v Zagreb na seje in razprave. Leta 1925 se je po polnih službenih letih na svojo željo upokojil, nato pa je v Ljubljani odprl odvetniško pisarno, ki jo je pridružil pisarni svojega svaka dr. Krejčija. Od jeseni leta 1928 je kot pripovedovalec in humorist nastopal v novem • **Radiu Ljubljana**, ki je najprej imel studio v preurejenem skladišču, **Bleiweisova cesta 54**, sedaj **Prešernova cesta (57b)**.

Leta 1910 se je v • **franciškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (57c)** poročil z Marijo Krejči, ki jo je poznal od leta 1897. Bila je hči ljubljanskega trgovca in krznarja češkega rodu Antona Krejčija. Rodili so se jima štirje otroci: 1. Breda (poznejša slavistka, poročena z literarnim zgodovinarjem in prešernoslovcem dr. Antonom Slodnjakom (1899–1983), s katerim je imela dva sinova: Toneta Slodnjaka (1937–1971), igralca ljubljanske Drame, ki je umrl v prometni nesreči, in Marka Slodnjaka (1946–1984), publicista, dramaturga in gledališkega lektorja, ki je bil nekaj časa vodja Eksperimentalnega

gledališča Glej; naredil je samomor), 2. Janez Krstnik Vid (imenovan Janvid ali Janez, poznejši specialist za sodno medicino in predsednik SAZU), 3. Franc Serafin (imenovan Franek, poznejši igravec, dramatik, kabaretist, humorist, pisec in pevec šansonov Ježek) in 4. Leon (poznejši psihiater Lev M.). Milčinski je tudi svojo družino in sebe humoristično upodabljal v literarnih delih, npr. *Gospod Fridolin Žolna in njegova družina* (1923). Družina je ves čas imela kuharico Mici, po Franekovem rojstvu pa tudi pestunjo.

Od maja 1905 do avgusta 1910 je stanoval na **• Resljevi cesti 13 (57č)**, od takrat pa z družino v **• Wolfovi ulici 12/III (57d)**. Takratni lastnik hiše je bil zdravnik dr. Ivan Oražen, ki je imel v I. nadstropju ordinacijo in svoje stanovanje; v pritličju pa je imel gostilno krčmar Roškar. Sedaj je v hiši Oražnov dom, internat za študente medicine. Od julija 1927 do smrti pa je Milčinski z družino stanoval v **• Wolfovi ulici 5 (57e)**, ki je bila last tasta Krejčija. V njej je Milčinski imel po upokojitvi tudi odvetniško pisarno.

Med službovanjem v Ljubljani se je zavzemal za ureditev sodnega varstva otrok in mladine ter nanj opozarjal s strokovnimi članki in predavanji v društvu Pravniki. Pri okrajnem sodišču je ustanovil in vodil prvi oddelek za mladinsko skrbstvo v Avstriji, ki so ga opustili med I. svetovno vojno. V reviji *Slovenski pravnik* ni objavljala samo strokovnih člankov, ampak tudi humoreske s pravno snovjo. Satirično-humoristične spise je objavljala od leta 1900 v večini slovenskih revij, največ v *Slovenskem narodu* in *Jutru* (največkrat pod psevdonimom Fridolin Žolna). Bil je ljubitelj gledališča; med letoma 1899 in 1901 je bil upravnik (»intendant«) in dramaturg Deželnega gledališča v Ljubljani. Za uprizoritev je priredil Jurčičevega *Tugomerja*, toda oblast je ni dovolila. Napisal je tudi več iger, katerih večino je uprizorilo ljubljansko Narodno gledališče, **• Drama, Erjavčeva cesta 1 (T3)**.

Zadnja leta življenja je bolehal za poapnenjem žil. Umrl je med delom. Svak, dr. Krejči, je okrog pol enih popoldne opazil, da se je Milčinski nenadoma krčevito oprijel svojega stola. Svak je odšel v svojo sobo, Milčinski pa je vstal in si hotel obleči plašč. Potem je svak zaslišal, da se je v sosednji nekaj zrušilo. Našel je Milčinskega, ki se je sesedel na stol ob steni, in poklical zdravnika dr. Volavška. Ta je ugotovil, da je Milčinskega zadela kap, dal mu je injekcije in takoj odredil prevoz z rešilnim vozilom v bolnišnico. Še prej mu je pater Frančišek Ačko iz bližnjega frančiškanskega samostana podelil zakrament poslednjega maziljenja. Trud zdravnikov ni bil uspešen, Milčinski je ob 14.45 zaradi možganske kapi izdihnil v **• Leonišču ob Zaloški cesti**, današnja **Šlajmerjeva ulica 2 (B5)**, sedaj je v njem del Ginekološke klinike. O pogrebu, ki je bil čez dva dni ob 16. uri, je časnik *Slovenec* 27. oktobra 1932 poročal:

Pogreb velikega pisatelja in socialnega sodnika je bil izpred mrtvašnice Leonišča [takrat Stara pot 2, sedaj Šlajmerjeva ulica 2] na pokopališče k Sv. Križu [...] Pri mrtvašnici

*so ljubljanski pevci pod vodstvom prof. Juvanca zapeli žalostinko »Vigred se povrne«, nakar se je razvil žalni sprevod. Za žalno zastavo in križem je šla najprej mladina, tako gojenci Marijanišča in gojenke Lichtenturna, dalje po en razred vsake ljubljanske šole in dijakinja ženske realne gimnazije z vsem profesorskim zborom. Pred krsto je bil tudi voz številnih vencev, ki so jih darovali sorodniki, znanci in prijatelji pokojnika, društvo »Pravnik« in UJNŽB. Za žalujočimi sorodniki se je najprej razvila dolga vrsta zastopnikov, tako sodišča, med katerimi omenjamo predsednika višjega sodišča v.p. dr. Rogino ter sedanjega predsednika dr. Vrančiča, skoraj celoten sodniški zbor ljubljanskega sodišča, uradniki in predsedniki sodišča in jetnišnice, ki so vsi globoko spoštovali pokojnika in njegovo delo. V sprevodu so šli dalje tudi skoraj vsi ljubljanski odvetniki s predsednikom dr. Žirovnikom in dr. Ravniharjem na čelu. Tudi drugi juristi so bili zastopani v zelo častnem številu. Mestno občino je zastopal podžupan prof. Jarc in številni občinski svetniki. Slovensko matico je zastopal dr. Lončar, v sprevodu pa so šli poleg njega tudi številni leposlovci [književniki] in javni delavci. Prosvetno zvezo oziroma Radio Ljubljana sta zastopala predsednik dr. Mohorič in tajnik Zor. Narodno gledališče sta zastopala ravnatelj → Golia [Dramo] in dr. Polič [Opero]. Zbornico za TOI dr. Pless, zastopane so bile tudi druge organizacije in korporacije. Sprevod so spremljale žalostinke, ki jih je svirala godba »Sloge«. Pred viaduktom so pevci zapeli žalostinko »Blagor mu ...« Ves čas je šel sprevod skozi špalir, ki ga je tvorilo zelo številno občinstvo. V cerkvi na pokopališču je opravil cerkvene obrede, kakor tudi pozneje pri grobnici, lazarist o. [Ludovik] Šavelj ob asistenci. Pevci so v cerkvi zapeli »Usliši nas, Gospod«. Pokopališče je bilo že zavito v mrak, ko so med ihtenjem sorodnikov in ginjenju vsega občinstva položili v rodbinsko grobnico Krejčijevih krsto s truplom Milčinskega. Nad krsto je govoril nepozabnemu pokojniku v slovo predsednik Slovenske matice dr. Lončar. Po njegovem govoru so zapeli pevci pod vodstvom g. Premiča »Spomladi«. Z grenkim čuvstvom v prsih se je množila razhajala: Milčinskega, tega dobrega, tega velikega človeka in pisatelja ni več ... Pokopališče pri Sv. Križu se sedaj imenuje **• Žale (P4)**, grob: zid A/L3/14.*

Upodobitve Ljubljane (izbor):

humoreske: *Zoper samobeležnik* (o ljubljanski vremenski hišici), *Krokarji*, *Koncert in gledališče* (v njej: *Koncert Kocian*, *Odrpto pismo slavni gledališki intendanci*, *Novi gledališki kritik*, *Literarni večer*), *Birokratkočasnice*, *Iz dnevnika pravnega praktikanta*, *Deželna vinska klet*, *Tokraj in onkraj Sotle ter tamo preko* (v njej: *Zgodba Janeza Kosa*, *Olepševalno društvo*), *Zastran novih uličnih imen*, *K prvi uprizoritvi Mogočnega prstana*, *Režija*, *O baru in Narodni galeriji*, *Kombiné*, *Zadeva gospoda V. Vodnika* (o premetitvi nekaterih spomenikov), *O zvonjenju in povesti*, *Najlepša Ljubljanka*, *Povodni mož*, *Zmaga*, *Jesenska razstava in damska moda*, *O urah in kulturnem boju*, *Pomemben napredek*, *O prekarnem položaju in njegovi komercializaciji*, *Zastran razstave mest*, *Letovišča*;

novele: *Zločinci*, *Mutasti birič*, *Pot v usodo*, *Grofica z mr-tvaško glavo* (o hotelu Slon in zaporu na Žabjeku); povesti: *Gospodična Mici*, *Ptički brez gnezda* (takratna ljubljanska predmestja Krakovo, Trnovo, Mirje, Mestni log, ki jih je poznal iz otroštva); satirični prizor: *Kratkočasna igra o prostoru za Prešernov spomenik* (Slovan 1904/05, str. 300–302).

Spominsko poimenovanje:

- Milčinskega ulica.

LIT.: C. K.: † *Fran Milčinski*. Slovenec 60, 25. 10. 1932, št. 245, str. 3 [nekrolog]. – -lj: *Fran Milčinski na zadnji poti*. Slovenski narod 65, 27. 10. 1932, št. 245, str. 3. – F. Milčinski: *Življenjepis mojega peresa*. V: F. Milčinski, Zbrani spisi 1. Uredila Breda Slodnjak. Ljubljana 1978, str. 5–15. – F. Milčinski: *Dnevnik 1914–1920*. Ureditev, izbor slikovnega gradiva in spremna beseda Goran Schmidt; uvodna beseda Breda Slodnjak. Ljubljana 2000. – *Fran Milčinski*. Slovenski narod 65, 25. 10. 1932, št. 243, str. 1 [nekrolog, nepodpisano]. – *Fran Milčinski v grobu*. Slovenec 60, 27. 10. 1932, št. 247, str. 4 [nepodpisano]. – Ludvik Mrzel: *Umrle Fran Milčinski*. Naš rod 4, št. 2, str. 31–32.

58. IVAN/ JANEZ VLADIMIR MINATTI (1924, Slovenske Konjice – 2012, Ljubljana) [X]

Pesnik, prevajalec in urednik. Avtor pesniških zbirk *Pa bo pomlad prišla* in *Nekoga moraš imeti rad* (in v njej istoimenske pesmi, ki je nastajala skoraj pet let).

Po priimku sodeč izvira del njegovega rodu domnevno iz italijanskih Dolomitov. Uradni zapis osebnih imen mu je povzročal nevšečnosti. Oče je bil z Iga, njegov daljni sorodnik je bil → Fran Govekar. Zaradi očeta, ki je bil državni geometer pri katastrski upravi, se je družina večkrat selila. Leta 1933 je bil oče stalno »nameščen« v Ljubljano. Minatti je bil drugi od treh sinov. Najstarejši je bil medicinec, ki je leta 1946 umrl za tifusom v mariborski vojaški bolnišnici, mlajši brat je postal v Ljubljani inženir kemije. Minatti je hodil v osnovno šolo v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, v Slovenj Gradcu in v Ljubljani, kjer je končal četrti in peti razred. Potem je tu med letoma 1935 in 1943 hodil tudi v • **Prvo državno realno gimnazijo, Vegova ulica 4 (I2a)**. S starši je v Ljubljani od novembra 1933 prebival v • **Lepodvorski ulici 3/I (58a)**, od maja 1934 pa v • **Žibertovi ulici 26 (58b)**. Zelo je bil navezan na Prule, zato je iz Šiške pogosto zahajal tja.

Bil je umirjen in zadržan otrok, ki se je rad zatekal v naravo. Pesmi je začel pisati kot dijak in s štirimi prijatelji pripravil po vzoru vajevev tri zvezke rokopisnega almanaha *Utrinki*, v katerih so objavili zgolj pesmi. Od vseh pesnikov je najbolj občudoval → Murna. Prvo natisnjeno pesem mu je leta 1943 objavil slikar Miha Maleš v umetnostni reviji *Umetnost*, ki jo je izdajal med letoma 1936 in 1945. Po maturi leta 1943 se je Minatti vpisal na • **Medicinsko fakulteto, prosektura bolnišnice, Zaloška cesta 4 (I4c)**, vendar študija ni nadaljeval. V začetku

leta 1944, po aretaciji prijatelja, je namreč odšel k partizanom, saj se je bal, da bodo tudi njega aretirali. Tudi kot partizan je pisal liriko, ki so jo nadrejeni zavračali, ker so zaradi vojaških in revolucionarnih ciljev zahtevali in dopuščali samo propagandno verzifikacijo. »Ustreznost« pesmi za razširjanje med partizani so določali večinoma politkomisarji, ki so nadzirali tudi ideološko »pravovernost« borcev in jim jo vcepljali. Kljub temu je Minattiju uspelo nekatere pesmi objaviti v partizanskih glasilih. S partizanskimi enotami je prehodil del Gorenjske in Primorske ter hierarhično napredoval od navadnega partizana do četrtega komisarja. Po koncu II. svetovne vojne je bil najprej komisar bataljona, nato pa so ga postavili za knjižničarja v Propagandnem odseku XXXI. divizije v Novem mestu. Tu so ga spomladi 1946 demobilizirali.

V Ljubljani se je spet vpisal na Medicinsko fakulteto, vendar je kmalu spoznal, da mu ta študij ne ustreza, zato je med letoma 1946 in 1951 na • **Filozofski fakulteti**, ki je **takrat** delovala v **NUK-u, Turjaška ulica 1 (I4a)**, študiral slavistiko in diplomiral leta 1952. Od leta 1947 do upokojitve leta 1984 je bil zaposlen kot urednik pri • **založbi Mladinska knjiga**, domnevno najdlje v prostorih nad knjigarno te založbe, sedanja **Slovenska cesta 29 (58c)**. Med letoma 1947 in 1950 je bil sourednik *Mladinske revije* (katere uredništvo je bilo po nekaterih virih nekaj časa v hiši na vogalu Miklošičeve ceste in Dalmatinove ulice, nekaj časa pa v Čopovi ulici), leta 1951/52 pa urednik revije *Beseda*. Po vojni je doživel »nekaj osebnih kriz«, saj je pomagal »graditi« vladajoči politični sistem, vendar socialističnega realizma, s katerim je ta sistem degradiral književnost v propagandno sredstvo, ni mogel sprejeti. Pozneje je Minattiju ostal tuj tudi literarni modernizem.

Tudi po vrnitvi v Ljubljano leta 1946 je stanoval v Žibertovi ulici pri starših. Okrog leta 1950 se je preselil v • **Prijateljevo ulico 1 (58č)**, kjer je stanoval s prvo ženo pri njenih starših. Od tam se je preselil v • **Tomšičevo ulico**, v pritličje hiše, ki je stala **na prostoru sedanje Name (58d)**. Tu je stanoval približno do leta 1960, od koder se je preselil v Moste, v stanovanjski blok, • **Klunova ulica 3 ali 7 (58e)**, od tam pa leta 1964 v • **Zvonarsko ulico 7 (58f)**. V študentskih letih je, kot večina takratnih književnikov, zahajal predvsem v kavarno • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, vendar tudi v • **kavarno Nebotičnik, sedaj Štefanova ulica 1 (D7d)**, in • **gostilno Rio, sedaj Slovenska cesta 28 (D1š')**. Pozneje, ko je stanoval v Zvonarski ulici, pa je najpogosteje zahajal v • **bar Prulček, Prijateljeva ulica 2 (D1e'')**. Že od otroštva, ko je hodil na Ig k sorodnikom na počitnice, se je rad sprehajal po ljubljanskem barju (*»Barje je moja notranja domačija.«*), kamor se je v zrelih letih včasih zapeljal z avtom. V Kamniku pod Krimom je imel počitniško hišo, v kateri je preživljal poletja. Oboževal je glas zvonov, zato je rad poslušal zvonjenje.

Leta 1957 se je seznanil s pevko Mladinskega pevskega zbora Slovenske filharmonije, doma s Primorske, poznejšo

urednico v uredništvu otroških in mladinskih oddaj • **Radia Ljubljana** (sedaj Radio Slovenija), **Tavčarjeva ulica 17 (58g)**, in pesnico Lojzko Špacapan, ki je takrat nastopala tudi kot recitatorica na proslavah. Podaril ji je pesniško zbirko *Pa bo pomlad prišla*; leta 1961 je postala njegova druga žena. Imela sta hčer in sina. Minatti je izjavil, da je »eden izmed tistih ustvarjalcev, ki z največjo muko in odporom stopijo pred novinarsko beležnico, mikrofon ali objektiv«, toda v primerni družbi je bil sproščen; dobro je plesal.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov z oznakami njihove ideološke ustreznosti*. Pred Minattijevim priimkom je pripisana kljukica, za imenom pa črka »p« (partijec/komunist), kar pomeni, da je oblasti ustrežal. Leta 1987 je postal član • **SAZU, Novi trg 3 (A)**. Do petdesetega leta je kadil, proti koncu življenja je bolehal zaradi različnih dihalnih težav; umrl je za pljučnim rakom.

Kot levičar si ni želel verskega pogrebne obreda. Na • **Žalah (P4)** so ga pokopali v žari; grob: 14 B/1/13. O pokojniku sta govorila stanovski kolega Ciril Zlobec in župan Slovenskih Konjic Miran Gorišek, igralka Saša Pavček, hčerka → Toneta P., pa je prebrala pesem *Nekoga moraš imeti rad*. Zapel mu je tudi oktet. SAZU, PEN in Društvo slovenskih pisateljev so pokojnika počastili z žalnimi sejami. **Nagrade:**

Društva slovenskih pisateljev, 1955; Prešernovega sklada, 1964, in Prešernova, 1985; Sovretova, 1971.

LIT.: Peter Kolšek: *Če pesmi ne doživim, se je ne lotim. Petinsedemdeset let pesnika Ivana Minattija*. Delo, Književni listi 41, 22. 4. 1999, št. 92, str. 19 [pogovor z Minattijem]. – Tanja Lesničar Pučko: *Prve pesmi je objavljaj na drevesih*. Dnevnik 60, 2010, št. 124, str. 20 [pogovor z Minattijem]. – Valentina Plahuta Simčič: *Nikoli ni vse povedano. Pogovor s pesnikom Ivanom Minattijem*. Delo 51, 24. 8. 2009, št. 194, str. 16. – Pogovor z Lojzko Špacapan Minatti, 20. 6. 2013. – Pogovor z Anjo Uršič, 20. 6. 2013.

59. IVAN STANISLAV MRAK (1906, Ljubljana – 1986, Ljubljana) [VII]

Dramatik, pripovednik, esejist, režiser in igralec. Avtor »himničnih tragedij« *Marija Tudor*, *Herodes Magnus* in *Chrysippos* ter dnevnika *Ivan O*.

Rodil se je posestniku in gostilničarju Valentinu M. v • **krčmi Pri novem svetu ob Marije Terezije cesti**, sedaj **Gospodsvetska cesta (D1v')** (na prostoru te krčme stoji hotel Lev), katere najemnik je bil. Mrak je imel razumeva-jočo in strpno mater Antonijo, polbrata in tri sestre; bil je najmlajši otrok v očetovem drugem zakonu. Ko mu je bilo dve leti, se je družina preselila na • **Rimsko cesto 4 (59a)**, kjer je oče kupil hišo in imel v njej gostilno Pri starem Rimljanu, pozneje imenovano Pri Mraku; sedaj istoimenski hotel. V spomin na → Prešerna, ki je zahajal v to krčmo, je oče en pivski prostor v njej poimenoval »Prešernova soba«. V tej stavbi je Mrak preživel večino življenja. Oče je bolešno dvomil, da je Mrak njegov sin; med njima je obstajalo sovraštvo: »Če me je v šolskih počitnicah ali sicer prisilil paziti na škafe, v katere je curkoma šumelo vino iz sodov, sem samega sebe pomiloval kot jetnika. Vino se mi je zagnusilo. [...] Kakor se je dnevno stopnjeval moj odpor proti vinu in kleti, tako se je stalno večala moja mržnja proti očetu. On pa [...] je to občutil in me preziral.« (1939)

Leta 1912 je Mrak začel hoditi v • **Prvo mestno deško ljudsko šolo**, sedanja osnovna šola Ledina, **Komenskega ulica 19 (I1č)**. Leta 1917 je postal dijak • **klasične gimnazije**, sedanja **Prežihova ulica 8 (I3č)**, današnja Osnovna šola Prežihovega Voranca. Pri trinajstih letih ga je oče pretepel pred domačim učiteljem, ker se ni maral učiti, zato je Mrak leta 1919 pobegnil v Trst, da bi se z ladjo prethotapil v Ameriko. Pobeg ni uspel. Leta 1920 so ga starši poslali na šolanje v dijaško zavetišče na Ptuj, kjer je hodil v tretji in četrti razred gimnazije. Ko mu je leta 1921 umrl oče, je pobegnil iz ptujskega dijaškega doma v Celje, kjer je uprizoril socialistični oklic za dijake. Zaradi klatštva je moral prebiti noč v ječi pri celjskem sodišču. Po očetovi smrti je prenehal hoditi v šolo, zato si ni pridobil nobene višje formalne šolske izobrazbe. Mati mu je popustila: postal je samostojni dramatik in igralec, prepričan o izjemnosti svoje dramatike.

Leta 1923 je uprizoril v dvorani Prosvete na Viču svojo dramatizacijo *Besov Dostojevskega*, v kateri je sam odigral vseh devet vlog. Dokler je imel materin denar za plačilo tiska, je kot letak izdal nekaj številčk tednika *Slovenska misel*, ki je vseboval kinematografski spored in čenče ruskih emigrantov, ki so pred boljše vizmom pobegnili v Ljubljano. List je bil finančni polom. Družil se je tudi s starejšo rusko emigrantko, plesalko, »madam Ilze«, in ustvarjal vtis, da je njen ljubimec, kar je vzbujalo po Ljubljani zgražanje. Da bi si denarno opomogel, je priredil *Bohemski večer* v gostinskem lokalu • **Narodnega doma ob Cankarjevi cesti (D5)**, sedaj Narodna galerija. Ob njem ni hotel nihče nastopiti, čeprav je na letaku napovedal precej sodelujočih, zato je po dvajsetminutni recitaciji → Župančičevih verzov pred jeznim občinstvom pobegnil najprej v Tivoli, potem v Zagreb, kjer je živel boemsko.

Leta 1925 je v • **Mestnem domu, Krekov trg 2 (D6)**, uprizoril svojo avantgardistično igro, »himno o početku

slovenskega Olimpa, privid v dveh vozlih s prologom«, *Obločnica, ki se rojeva*; v njej je odigral tri vloge in uprizoritev režiral. Igralce je poiskal z oglasom v časniku *Jutro*. Vstopnino je pobirala ekscentrična slikarka in kiparka Karla Bulovec (s katero se je seznanil pri igralki Marji Gorčevi, nastopajoči v tej predstavi; → Janez Jalen), ki je v dvorani tudi prižigala in ugašala luči. Občinstvo se je razdelilo na dva nasprotujoča si tabora, ki sta se po predstavi pred domom stepla. Za pomiritev vročekrvnežev so posegli gasilci, ki so iz varnostnih razlogov Bulovčevo, Mraka in dva igralca napotili skozi zasilni izhod. Kritika je uprizoritev zavrnila.

Mrak je še istega leta spet odpotoval v Zagreb, kjer je obiskoval enoletni režiserski tečaj pri igralcu in režiserju Hinku Nučiču. Med letoma 1925 in 1927 je živel v Münchnu, kjer je študiral režijo in spoznal dramatiko Heinricha von Kleista, ki je postala njegov dramatski vzor. Med letoma 1930 in 1933 je živel v Parizu in Pragi. V Parizu je prišlo do incidenta z → Bartolom, ki se je ponorčeval iz Mrakove zaljubljenosti vanj. Užaljeni Mrak mu je prisolil klobuto, Bartol pa ga je začel tepsti. Mrak je Bartola spoznal pri petnajstih letih, ko je spremljal sestre pri plesnih vajah v salonu družinske gostilne, kamor se je hodil plesno izobraževati tudi Bartol. Po vajah sta se sprehajala po • **Tivoliju (59b)**, kjer mu je Bartol pripovedoval, kako bo obračunal z okolico. Njuni stiki so se pozneje ohladili, vendar nikoli povsem pretrgali. Bartol si je o njih pisal zapiske, imenovane *Mrakijade*, ki še niso objavljeni.

Leta 1930 se je Mrak v • **frančiškanski župnijski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (59c)** poročil z Bulovčevo, čeprav je bila enajst let starejša od njega. Po poroki sta odpotovala v Pariz, kjer je Bulovčeva razstavljala, Mrak pa je dobil angažma pri Paramount filmu, ki ga je onemogočila bolezen. Ker je bil istospolno usmerjen, njegov zakon z Bulovčevo »ni bil konzumiran«. Ostal je platoničen, toda trajal je do smrti Bulovčeve zaradi jetike (posledica njune revščine) na Golniku leta 1957. Leta 1937 je • **Šentjakobsko gledališče v Mestnem domu, Krekov trg 2 (T4)** v Mrakovi režiji uprizorilo njegovo tragedijo *Prezident Abraham Lincoln*; igralec in režiser Milan Skrbinšek pa je v istem gledališču recitiral Mrakovo tragedijo *Heinrich plemeniti Kleist*.

Italijanski okupatorji so Mraku prepovedali uprizoritev dveh tragedij, leta 1942 pa so njegovo gledališče prepovedali, ker se ni hotel včlaniti v fašistično sindikalno organizacijo Dopolavoro. Vendar so ga Italijani imeli za neškodljivega boema, zato so mu bili pripravljene po prepovedi dajati mesečno podporo, ki je Mrak kot zaveden Slovenec ni vzel. Zato je tudi sodeloval z Osvobodilno fronto (OF), ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije. Toda iz nekaterih njegovih dram je opazno zavračanje revolucionarnega nasilja. Med nemško okupacijo Ljubljane mu je • **Drama, Erjavčeva cesta 1 (T3)** sprejela v program uprizoritev »indijanske« tragedije *Rdeči Logan*, vendar jo je nemški cenzor, po

»nasvetu« neznanega slovenskega prišepetovalca, pred prvo bralno vajo prepovedal.

Že leta 1938 je • **banovina, Banski dvorec**, sedanja **Prešernova cesta 8 (U3)** (današnja palača predsednika Republike Slovenije) prepovedala uprizoritev Mrakove tragedije *Ivan Grohar*, toda ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman je dosegel razveljavitev prepovedi. Mraku in Bulovčevi je tudi pomagal v njuni revščini. Med II. svetovno vojno se je OF obračala na Mraka in Bulovčevo, naj prosita škofa za intervencije v korist zaprtih članov, ki jih je aretiral okupator. Škof je to tudi storil. Toda po vojni so se komunistični akterji OF na njuno pomoč požvižgali in jeseni leta 1945 po komunističnem funkcionarju dr. Alešu Bemberju od Mraka in Bulovčeve zahtevali, naj podpišeta »izjavo o zločinskem delovanju škofa«, kar sta zavrnila. Zato jima komunistična oblast ni omogočila obljubljenega javnega kulturnega delovanja. Še naprej sta živela revno in na robu novega totalitarnega političnega sistema, saj se mu nista pustila podrediti.

Leta 1947 mu je ljubljanska založba Slovenski knjižni zavod objavila tragedijo *Talci* s posegi, ki niso bili avtorjevi. Ko jo je dramaturg in teatrolog Dušan Moravec (→ Ciril Kosmač) v režimskem časniku *Slovenski poročevalec* zavrnil, so knjigo iz knjižnic izločili. Okrog leta 1948 je bila Drama pripravljena Mraka zaposliti kot igralca, ki bi v vsaki sezoni odigral dve vloge. Ko je postal ravnatelj Drame → Matej Bor, mu je ponudil trimesečni poskusni angažma, če bi igral vlogo turškega aga v dramatizaciji *Miklove Zale* Jakoba Sketa, česar Mrak ni sprejel. Tudi povojni poskus zaposlitve v mariborskem gledališču je propadel, ker so mu ideološko nasprotovali tamkajšnji igralci. Leta 1950 je *Rdečega Logana* uprizorilo Kulturnometniško društvo Ivan Rob v režiji Milana Skrbinška, v kateri je Mrak igral naslovno vlogo. Predstavo je skupina uprizarjala tudi po Sloveniji, dokler niso Mraka obtožili več prestopkov. Gledališko skupino in društvo so iz političnih razlogov zatrli. Mraka so leta 1947 izključili tudi iz Društva slovenskih pisateljev, zaradi česar je izgubil živilsko nakaznico, ki je bila v povojnih letih nujna za preživetje. → Miško Kranjec, avtor *Povesti o dobrih ljudeh*, mu je zabrusil, da ne spada med pisatelje. Toda čez dve desetletji se je izkazalo, da je formalno še vedno član društva.

Mrak je svoja dela izdajal večinoma v samozaložbi, v obrobnih in neliterarnih revijah, celo v duhovniški reviji *Nova pot*, včasih tudi v emigrantskih revijah, ali jih uprizarjal na amaterskih odrih in v priložnostnih igralskih skupinah (Slovenska scena mladih, Mrakovo gledališče, gledališče Rimska cesta, Gledališče Thema), ki jih je režijsko vodil in odigral eno ali več vlog (včasih »sledječ antični tradiciji«, tudi ženskih). Del občinstva je predstave sprejemal s posmehom, kritiki so jih hote spregledovali ali odklanjali, češ da gre za diletantstvo in osebni eskhibicionizem. Mrakova dela so bila tuja predvojnemu socialnemu realizmu in njegovi komunistični ideološki podstati

(→ Karel Destovnik), še bolj pa povojnemu socialističnemu realizmu, obnovljenemu sentimentalnemu intimizmu in modernističnim tokovom (npr. »antidrami« oz. dramati ki absurda). Več Mrakovih del je po II. svetovni vojni izvedel slovenski Radio Trst A, ki je bil za komunistično oblast v Sloveniji ideološko nesprejemljiva radijska postaja, saj je poročala tudi o političnih zadevah in pobegih iz Jugoslavije v Italijo, kar je režimski Radio Ljubljana dosledno zamolčeval. Okrog Mraka, v njegovem stanovanju nad gostilno Pri Mraku, se je leta zbirala skupinica večinoma mladih književnikov, umetnikov in umetnostnih navdušencev. Petim do desetim poslušalcem je bral odlomke iz svojih tragedij. Bralni večeri so se nadaljevali z debatami o literarnih in umetnostnih rečeh. To večinoma moško druženje je varianta literarnih krožkov oziroma »salonov«, ki so se v Ljubljani pojavljali v različnih, toda vedno skromnih in kratkotrajnih oblikah od → Zoisa naprej. Mrak je imel rad mačke, ki so mu delale družbo v stanovanju.

Komunistična oblast bi Mraka lahko kaznovala zaradi razširjanja »socialističnemu sistemu tujih idej«, zbiranja somišljenikov (kovanja »zarot«) in takrat kaznivega objavljanja v emigrantskih občilih. Toda ker se niti on niti njegov krožek nista politično eksponirala in ker ga je (kulturna) javnost imela za čudaka, ga, podobno kot italijanski okupatorji, ni preganjala, čeprav ga je nadzirala. Tudi zaradi istospolnosti ga ni mogla izsiljevati, ker jo je sam večkrat javno omenil. Do delnega preobrata v Mrakovem kulturno-literarnem položaju in delnega javnega kulturnega priznanja je prišlo šele leta 1966, ko je ljubljanska Drama z ravnateljem Bojanom Štihom (komunistom, nekdanjim vosovcem in partizanom, ki je proti koncu življenja postajal skesanec) uspešno uprizorila Mrakovo »himnično tragedijo« *Marija Tudor* z odlično igralko Dušo Počkaj v glavni vlogi. Večina kritikov je uprizoritev naklonjeno sprejela. Uprizoritev tragedije *Mirabeau* v istem gledališču leta 1970 ni ponovila prejšnjega uspeha. Toda z obema uprizoritvama v profesionalnem in povrh osrednjem nacionalnem gledališču se je Mrak prebil iz obrobja v zavest širšega občinstva in zaradi vedno večje idejno-estetske pluralizacije slovenske književnosti začel dobivati možnosti za pogostejše, predvsem knjižno objavlanje del; ta so tudi vedno pogostejše postajala predmet literarnih analiz.

Okrog leta 1970 bi se moral zaradi prenove gostilne Pri Mraku iz stavbe na Rimski cesti 4 preseliti, česar ni maral storiti, zato so med gostinskim podjetjem in njim nastali tudi sodni zapleti. Leta 1976 se je iz gostilne preselil v nadomestno stanovanje v II. nadstropju nekdanje • Zoisove palače, **Breg 22 (59č)**, ki je bilo obrnjeno proti tihi Križevniški ulici; dobil je tudi telefon.

Leta 1979 je s sodelavci na mednarodnem ljubljanskem poletnem festivalu bralno izvedel v Viteški dvorani • **Križank, Trg francoske revolucije 1 (59d)** himnično tragedijo *Chrysispos*. Leta 1981 je • **Televizija Ljubljana** (prednica sedanje TV Slovenija), sedaj **Kolodvorska**

ulica 2 (59e) predvajala njegovo himnično tragedijo *Blagor premagancev*. Istega leta je izvedel s sodelavci na omejenem poletnem festivalu v Viteški dvorani Križank himnično tragedijo *Spoved lučnim bratom*, ki jo je leta 1982 predvajala TV Ljubljana v festivalski zasedbi. Leta 1983 pa je gledališka skupina Thema na poletnem festivalu, spet v Viteški dvorani Križank, uprizorila himnično tragedijo *Rimbaud-Verlaine*. Leta 1981 je v dnevniku *Delo* protestiral proti nameri mestnih politikov, da bi ohranjenе nagrobnike z • **Navja (P3)** prenesli na Žale, Navje pa pozidali.

Mrak je živel v nasprotju s predvojnimi meščanskim stilom, še bolj pa s povojnim načinom »delavskega razreda in napredne inteligence pod vodstvom Komunistične partije«. Ohranil je osebno krščanstvo. Dolga leta je okrog poldneva dolgolasi in sivolasi gospod z debelimi naočniki, v temnosivem ponošenem plašču s podrsavajočimi koraki, oprt na palico in obdan z enim ali več fantov iz svojega krožka, počasi stopal iz domovanja po današnji Slovenski cesti proti parku Zvezda in mestnemu središču. Filistri so se ob tem nasmihali ali izrekli kaj porogljivega. Marsikom, ki dramatika ni poznal niti na videz, se je ob pogledu na nenavadno skupinico zazdelo, da se bo stari gospod vsak hip zgrudil. Vendar se ni, enakomerno negotovo, toda kljubovalno in hkrati vzvišeno je po pločniku stopal naprej. Na • **Kongresnem trgu (59f)** je krmil golobe. Zahajal je v večino ljubljanskih kavarn, predvsem v • **kavarno hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, v • **gostilno Rio, sedaj Slovenska cesta 28 (D1š')**, v • **gostilno Figo-vec, Gosposvetska cesta 1 (D1t')**, v letu pred smrtjo ob nedeljah v • **kavarno Nebotičnik, sedaj Štefanova ulica 1 (D7d)**, ob delavnikih pa le še v bližnjo • **gostilno Zlata ladjica, Jurčičev trg 1 (D1u')**. V nasprotju z mnogimi slovenskimi književniki, ki so se radi (obilno) alkoholizirali, je bil nasprotnik alkohola, pač pa je pil kavo in veliko kadil. Desetletja je bil stalni predmet opravljanja vseh ljubljanskih krogov in ena izmed, največkrat bežnih in omalovažujočih, pogovornih tem kulturnikov različnih idejnih in literarnih usmeritev. Po II. svetovni vojni, ko je oblast hotela slovensko kulturo ukalupiti, je bil za nekatere mlajše književnike in umetnostne nadobudneže (npr. → Andrej Hieng, → Peter Božič, publicist Taras Kermauner, kipar Jakob Savinšek, glasbenika Primož Ramovš in Zvonimir Ciglič) zanimiv sogovornik ter ekscentričen pričevalec dobe in kulture, ki ju v Ljubljani ni bilo (več). Mrak je bil celo življenje *per negationem* ena izmed ljubljanskih kulturnih znamenitosti.

Pokopali so ga na • **Žalah (P4)**, v grob žene Karle Bulovec, A/62/1/13-15. Poprej so pokojnika prenesli iz »petnajste mrliške vežice« v pokopališko cerkev sv. Križa. Katoliški verski obred je opravil ljubljanski metropolit dr. Alojzij Šuštar, ki se je od pokojnika poslovil tudi z govorom. Prebrali so tudi besede, ki jih je napisal raziskovalec Mrakovega dela, Taras Kermauner. Društvo slovenskih pisateljev je pokojnika počastilo z žalno sejo, ki so jo

zaradi hkratnega Boršnikovega srečanja in v sodelovanju z njim pripravili v Mariboru, v tamkajšnji knjižnici, Rotovski trg 2.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

v dramatik: *Razsulo Rimljanovine* (1974); *Stari Rimljan, Sinovi starega Rimljana* (1984, gostilna Mrakovega očeta ob Rimski cesti se je imenovala Pri starem Rimljanu); *Ivan O.* (dnevnik), 1991.

Nagrada: Župančičeva (1967).

Spominska znamenja:

- Karla Bulovec Mrak: *Ivan Mrak* (čas nastanka neznan, mavec; likovna zbirka Mestnega muzeja Ljubljana);
- Jakob Savinšek: *Portret Ivana Mraka* (1951, polpostavni kip);
- Krištof Zupet: *Ivan Mrak* (olje na platno);
- Mrakova soba (nekdanja Prešernova soba) v nekdanji gostilni Pri Mraku, sedaj istoimenski hotel (v sobi visijo tudi zgodovinske fotografije, povezane z Mrakovim življenjem).

LIT.: ba: *Bodo Mrakovi spomini preprečili gradnjo hotela?* Dnevnik 22, 6. 10. 1973, št. 273, str. 6. – Jože Horvat: *Ustvarjanje v trpljenju – »trpljenje je tudi bistvo življenja«.* Prispevek k portretu Ivana Mraka. Delo, Književni listi 36, 3. 10. 1994, št. 254, str. 13–14. – Ambrož Kodolja: *Kulturni samotar. Ob dvajsetletnici smrti in stoletnici rojstva Ivana Mraka.* Novi glas 11, 2. 11. 2006, št. 41, str. 9. – Branko Melink: *»Živim v svetlobi«.* Družina 35, 9. 10. 1986, št. 43, str. 6 [nekrolog]. – Ivan Mrak: *Ivan O.* Ljubljana 1991 [avtobiografija; vsebuje tudi: Miroslav Kavšek: Pregled življenja in dela Ivana Mraka, str. 197–202]. – Ivan Mrak: *Gostilna pri Starem Rimljanu.* Jutro (Ponedeljska izdaja) 10, 20. 11. 1939, št. 47 (Jutro 20, 20. 11. 1939, št. 270 a), str. 5. – Isti: *Vsak bi rad »rešil« Navje na svoj način.* Delo 23, 17. 1. 1981, št. 12, str. 30. – Isti: *Izbrano delo. Proza, drame, dnevniki.* Izbral, uredil, spremno besedo napisal in bibliografijo sestavil Goran Schmidt. Ljubljana 1998 (Kondor, 283). – I. Mrak – Taras Kermauner: *Obločnica, ki se rojeva.* Maribor 1987 (Znamenja, 93). – *Ivan Mrak (1906–1986). Simpozij ob stoletnici rojstva in dvajsetletnici smrti slovenskega trageda Ivana Mraka v Slovenskem gledališkem muzeju leta 2006.* Uredila Mojca Kreft in Ivo Svetina. Ljubljana 2007 (Dokumenti SGM 43, št. 83). – Marija Vojskovič: *Srečanja z Ivanom Mrakom.* Srce in oko 4, 1992, št. 43/44, str. 638–649. – Bogo Zupančič: *Zapečateni Mrak-Bulovecova zapuščina.* Delo 47, 5. 2. 2005, št. 30, str. 6.

60. LUDVIK MRZEL (1904, Loka pri Zidanem Mostu – 1971, Ljubljana) [VII]

Pripovednik, gledališki kritik in prevajalec. Časnikar. Avtor zbirk črtic *Luči s ceste* in »socialnih pravljic« *Bog v Trbovljah*.

Peti, najmlajši otrok občinskega tajnika, čigar družina se je kmalu preselila v Trbovlje, kjer so imeli tudi trgovino. Po očetovi zgodnji smrti zaradi jetike je družina obubožala. Med letoma 1910 in 1918 je Mrzel v Trbovljah hodil v osnovno šolo, med letoma 1918 in 1923 pa je v Ljubljani končal šest razredov • **Druge državne realne**

gimnazije na Poljanah, Strossmayerjeva ulica 1 (I3g); drugi razred je z izpitom preskočil, šestega je opravil kot privatist. V tem razredu so ga izključili zaradi sodelovanja v marksistični skupini, zato je šolanje nadaljeval kot zasebnik. Kot osumljenca sodelovanja pri rudarski stavki v Trbovljah leta 1923, atentata na tamkajšnjo termoelektrarno in širjenja komunističnega tiska so ga aretirali ter za mesec dni zaprli v preiskovalni zapor v Laškem in Celju. Zaradi pomanjkanja dokazov so ga izpustili. V tem času je spoznal jugoslovanskega sindikalista Milivoja Kaljevića, ki je konec dvajsetih let izginil v prvih staliništičnih čistkah, kar je vzbudilo Mrzelovo kritičnost do komunizma ter leta 1937 izraženo ugotovitev o podobnosti Stalinovih in Hitlerjevih metod. Kot četrtošolec je sodeloval s → Kosovelom in revijo *Mladina*; oba sta stanovala v stavbi nad • **dijaško menzo Domovina**, sedanja **Štefanova ulica 2 (60a)**, na prostoru Ministrstva za notranje zadeve. Preživel je z inštrukcijami. Leta 1923 se je kot delegat udeležil drugega kongresa zveze komunistične mladine (SKOJ-a) v Ljubljani, leta 1926 je bil sekretar te zveze za Slovenijo.

Konec leta 1923 se je Mrzel pred policijskim preganjanjem umaknil iz Ljubljane in izpite za preostala gimnazijska razreda opravil v Srbiji. Jeseni leta 1924 je maturiral v Čupriji, se vrnil v Ljubljano, kjer je na univerzi začel študirati medicino in končal pet semestrov takrat nepopolne • **Medicinske fakultete**, ki je delovala v premajhnih in neprimernih prostorih **prosekturi Deželne bolnišnice, Zaloška cesta 4 (I4c)**, blizu mostu s te ceste na Poljanski nasip, in se morala do II. svetovne vojne truditi, da je unitaristična jugoslovanska oblast v Beogradu ni ukinila. Istega leta je postal član Kluba študentov marksistov na univerzi, ki je bil kmalu razpuščen, potem pa je sodeloval pri ustanovitvi Kluba neodvisnih akademikov (študentov). Leta 1925 je s Ferdodom Delakom sodeloval pri Literarno-umetniškem večeru v • **Drami; Erjavčeva cesta 1 (T3)**. Istega leta se poskus, da bi odpotoval v Sovjetsko zvezo, v Moskvo, ni posrečil.

Leta 1927 se je na ljubljanski univerzi prepisal z medicine, ki mu ni ustrezala, na • **Filozofsko fakulteto**, smeri filozofija in slavistika, ki je takrat delovala v stavbi univerze **Kongresni trg 12 (I4a)**. Študija ni dokončal. Istega leta je ob desetletnici Majniške deklaracije imel govor v dvorani • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**. Leta 1929 je bil zadnji urednik revije *Svobodna mladina*, naslednice *Mladine*, ki jo je najprej urejal Kosovel. Istega leta je imel prvi samostojni literarni večer v preddverju • **Delavske zbornice, Miklošičeva cesta 26 (60b)**, sedaj Kinoteka; doživel je pohvalen sprejem in začel objavljati v *Ljubljanskem zvonu*. Ker ni nadaljeval univerzitetnega študija, so ga leta 1930 vpoklicali v jugoslovansko vojsko. Nekaj časa je bil vojak v • **Belgijski vojašnici**, ob sedanji **Metelkovi ulici, med Masarykovo cesto, Maistrovo ulico in Taborom (60c)**; sedaj muzejski kompleks. Kmalu so ga odpustili kot »trajno nesposobnega«. V letu 1930/31

je bil kulturni urednik novega dnevnika *Jugoslovan*, ki je po dobrem letu dni prenehal izhajati. Mrzelov najpogostejši psevdonim je bil polatinjeni priimek »Frigid« ali »fri«. Med letoma 1930 in 1934 je sodeloval pri »mladem PEN-u«, ki naj bi bil pripravnica za vstop v klub → PEN. Ko je mednarodni PEN sklenil, da za vstop v to organizacijo ni potrebna vajenska doba, ampak samo kakovostna literarna dela, je slovenski »mladi PEN« zamrl. Še prej so njegovi člani prirejali literarne večere tudi zunaj Ljubljane. Leta 1933 je Mrzel imel v sedanji • **Slovenski filharmoniji, Kongresni trg 10 (60č)**, predavanje *Slovstvo in družba*.

Med letoma 1931 in 1943 je bil časnikar in urednik pri liberalnem • **dnevniku Jutro** (→ Mira Mihelič), v sedanji **Tomšičevi ulici 3 (60d)**, kjer je prve tekste objavil že leta 1926. V tridesetih letih je razočaran opustil komunistično delovanje, česar mu komunistični veljaki niso nikoli odpustili. Zanje je ostal odpadnik, kar pomaga razumeti Mrzelovo usodo po II. svetovni vojni. Brezuspješno se je želel zaposliti v ljubljanski gledališki upravi. Leta 1934 je postal sodelavec • **Radia Ljubljana**, ki je takrat deloval ob Bleiweisovi cesti, sedanja **Prešernova cesta (60e)**. Ker številka stavbe ni znana, je na zemljevidu zaznamovana sredina ulice. Sodeloval je tudi v radijskem informativnem glasilu *Naš val*, v katerem je objavljaval kroniko radijske postaje. Med letoma 1933 in 1939 je v *Jutru* objavljaval kritike predstav Narodnega gledališča (Drame) v Ljubljani. Menda je pisanje teh kritik opustil zaradi reakcije užajenega režiserja Cirila Debevca (→ Kosovel), ki je v novi uprizoritvi Shakespearovega *Othella* odigral Jaga. Od leta 1938 je Mrzel urejal ponedeljsko izdajo *Jutra* in pisal različna časnikarska besedila. V 30-ih letih je zahajal v kavarno hotela Union, v kateri so se zbirale skupine ljubljanskih književnikov različnih idejnih in umetnostnih nazorov. Navadno je pil črno kavo in prebiral tuje časnike, iz katerih je zbiral novice, saj je bil tudi sam časnikar. Ob njegovi kavarniški mizici so se radi ustavljali mladi književniki, med njimi tudi → Kosmač. Leta 1940 je postal član novega Umetniškega kluba, katerega člani so nastopali tudi zunaj Ljubljane, vendar se je članstvo kluba kmalu osulo.

Med letoma 1922 in 1941 je v Ljubljani zelo pogosto menjaval prebivališča, večinoma je v vsakem stanovanju eno šolsko leto, potem se je spet preselil. Zaradi obilice prebivališč so ta samo naštetá, na zemljevidu Ljubljane pa so zaznamovana samo tista, v katerih je dlje časa stanoval: Stari trg 11 (november 1922–junij 1923, pri Pančuh); doma v Trbovljah (junij–oktober 1923); Jenkova ulica 16 v Ljubljani (okt.–nov. 1923, pri Traven); Gosposvetska cesta 13 (nov. 1923–julij 1924, pri Jazbec); Trbovlje (julij–okt. 1924); predmestni Novi Udmat 180 (okt. 1924–avg. 1925, pri Stražar); Trbovlje (avg.–okt. 1925); Wolfova ulica 12, Oražnov dom, internat študentov medicine (maj 1925–okt. 1926); Vodmatska ulica 73 (okt. 1926–junij 1927, pri Jug); Trbovlje (junij–avgust 1927); Glavna cesta 95,

verjetno Zaloška cesta, v Mostah (avg.–okt. 1927, pri Grebenc); Karlovška cesta 18 (okt. 1927–julij 1928, pri Wurzer); Trbovlje (julij 1928–sept. 1929); Karlovška cesta 18 (sept. 1928–okt. 1929, pri Wurzer); • **Večna pot 7 (60f)** (okt. 1929–avg. 1931, pri Podgornik); Gledališka ulica 12, sedaj Župančičeva ulica (avg. 1931–marec 1932, pri Zore); Herbersteinova ulica 1 (marec 1932–nov. 1932, pri Grebenc); Dalmatinova ulica 1 (nov. 1932–febr. 1933, pri Bleiweis); Gajeva ulica 9, sedaj Štefanova ulica (febr.–junij 1933, lastnik stavbe Hranilni konzorcij); Bogišičeva ulica 6 (junij 1933–maj 1934, pri Vodušek); Aleksandrova cesta 5, sedaj Cankarjeva cesta (maj–sept. 1934, pri Klančar); • **Gajeva ulica 9, sedanja Štefanova ulica (60g)** (sept. 1934–julij 1938, lastnik stavbe Hranilni konzorcij); Mencingerjeva ulica 33 (avg. 1938–maj 1939, pri Mrzel); Vodnikova cesta 18 (maj 1939–nov. 1940, pri Mrzel); Strossmayerjeva ulica 10 (nov. 1940–domnevno sept. 1941, pri Šušteršič); • **Stari trg 9/III (60h)** (domnevno: sept. 1941–avg. 1943).

Leta 1933 se je z Zofijo (uradno Jožefo) Kramar poročil v • **franciškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (60i)**. Istega leta in leta 1937 sta se zakoncema v ljubljanski bolnišnici rodila sinova Jurij in Aleš. Mrzel se je po začetku II. svetovne vojne pridružil celici Osvobodilne fronte (OF), ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije. V celici so bili časnikarji Narodne tiskarne, pri kateri je bilo uredništvo *Jutra* (v Knafleji, sedanji Tomšičevi ulici 3). Med italijansko okupacijo je bil od februarja do avgusta 1942 zaprt v medvojnem • **zaporu v šentpeterski vojašnici** (imenovana po bližnji cerkvi Sv. Petra, sedaj je v stavbi del Medicinske fakultete), **Vrazov trg 2 (Z4)**, in v kaznilnici v Koprju. V tej kaznilnici je bil spet zaprt med septembrom 1942 in avgustom 1943. Ob italijanski kapitulaciji je odšel iz Ljubljane k partizanom in postal član kulturno-propagandnega časnikarskega oddelka Ljubljanske brigade. Med jesensko nemško ofenzivo istega leta so ga telesno izčrpanega na Rakitni ujeli, odpeljali v Ljubljano, od tam pa v nemški zapor v Begunje na Gorenjskem. Toda Arnold Turk, ki je v Ljubljani za nemški Gestapo v soglasju z OF opravljal »tehnično-administrativno delo« (pri čemer je vohunil v korist OF), je po posvetu z Mrzelovo ženo prestavil njegovo ime z »begunjskega« na »dachauski« seznam. Ujetnike s prvega seznama so večinoma ustrelili kot talce, ujetnike z drugega pa odpeljali v istoimensko nemško koncentracijsko taborišče, zato je bilo bolj verjetno, da bo Mrzel tam preživel. Decembra istega leta so ga res odpeljali v Dachau, kjer je konec aprila 1945 dočakal zavezniško osvoboditev. Toda preživeli jetniki so morali zaradi pretrganih prometnih povezav čakati prevoz domov. Medtem je Mrzel zanje v maju urejal slovenski dnevnik *Dachauski poročevalec*.

Ob prihodih prvih internirancev iz nemških taborišč so na Kongresnem trgu prirejali velike sprejeme; invalide in žrtve medicinskih poskusov so prinašali na nosilih, po

zvočnikih so hrumela protifašistična gesla in interniranec je obdajala velika množica ljudi. Po sprejemu so jih prepeljali v karantene, ki so bile urejene v predmestnih šolah in vojašnicah. Med ljudmi so bili priljubljeni zaradi trpljenja, ki so ga prestali. V tisku so začeli objavljati svoje spomine na taborišča. Ustanovili so svoja društva in nastopali na javnih prireditvah. Toda že poleti 1945 so nastajali incidenti med predstavniki partizanov in nekdanjimi interniranci. Porajalo se je vse več sumničenj, češ da so interniranci sodelovali z Gestapom, po osvoboditvi nemških taborišč pa z Američani. Povezali naj bi se z njihovo obveščevalno službo in celo z jugoslovansko emigracijo ter začeli delovati proti novemu komunističnemu režimu.

Mrzel je po vrnitvi v Ljubljano junija 1945 dva tedna preživel v karanteni v **• osnovni šoli, Vodnikova cesta 162 (Ile)**. Potem je v veliki dvorani hotela Union in po Sloveniji predaval o nacističnih taboriščih, pisal propagandne članke za časopise novega, komunističnega režima in pripravljaj zbornik o taborišču Dachau, ki za njegovega življenja ni izšel. Zahajal je tudi k pomenkom časnikarskih znancev v uredniške prostore nekdanjega *Jutra*, sedaj Tomšičeva ulica 3, ki ga je nova komunistična oblast poddržavila in namesto tega z novim uredništvom izdajala režimski *Slovenski poročevalec* (→ Ciril Kosmač, → Mira Mihelič, → Tone Seliškar). Pričakovanja, da bodo Mrzela zaposlil v uredništvu novega časnika, se niso uresničila. Toda julija 1945 so ga izvolili za predsednika Slovenskega časnikarskega društva.

Septembra istega leta ga je Ministrstvo za prosveto z dekretom postavilo za vršilca dolžnosti vodje Drame in dramaturga Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru. Tam naj bi obnovil gledališče, ki med nemško zasedbo štiri leta ni delovalo in se je razšlo. Pred odhodom v Maribor je Mrzel povabil časnikarje v **• gostilno Katica, Rožna dolina, Cesta I, št. 26a (D1s')** (→ Strniša). Kot v slutnji je prosil kolege, naj ga vzamejo v službo, če bo v Mariboru »propadel«, toda ti so mu zagotavljali, da se to ne bo zgodilo. Vendar se je. Mrzelovi govori in nastopi na literarnih prireditvah v Mariboru nekaterim tamkajšnjim režimskim kulturnikom in politikom niso bili po godu, zato naj Mrzel ne bi bil primeren za »gradnjo socializma«. Tudi v gledališču, v katerem je zbral heterogen ansambel iz različnih krajev, so nastajale težave. Nekatero uprizoritve so vzbudile ideološke očitke. »Samopašni« in »samoljubni« sekretar gledališke komunistične organizacije, Filip Bernard, se je Mrzelu maščeval s tem, da ga je izključil iz Komunistične partije. Mrzel je ministrstvo v Ljubljani zaprosil za preiskavo gledaliških razmer in razrešitev. To ga je kar sredi gledališke sezone, januarja leta 1947, razrešilo gledališke funkcije. Onemogočili so mu, da bi se poslovil od ansambla. Vendar je ostal v Mariboru in za ljubljanski *Slovenski poročevalec* poročal o tamkajšnjih uprizoritvah. Novo vodstvo mariborskega gledališča, ki je bilo privrženo

»socialističnemu realizmu«, s poročili ni bilo zadovoljno, zato se je zoper Mrzela pri ljubljanskem časniku pritožilo. Hkrati je proti njemu stekla nasilna zakulisna akcija oblastnikov.

Decembra 1948 so ga aretirali, vtaknili v zapor in ga na stalinistično insceniranem (»dachauskem«) sodnem procesu v Ljubljani, **• sodna palača, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**, oktobra 1949 obtožili na dvanajst let zopora, češ da je »gestapovski agent« in »informbirojevec«. Očitani so mu tudi ideološko nesprejemljivost dveh njegovih črtic. V procesu se je nepričakovano pojavil tudi Arnold Turk, ki je Mrzela obtožil sodelovanja z Gestapom. Mrzelove zahteve, naj Turk priča na sodišču, sodni senat ni upošteval, češ da je Turkova obtožba jasna. Očitno so Turkovo obtožbo Mrzela izsilili, kajti Turka so leta 1946 obsodili kot gestapovskega sodelavca (njegovih zaslug za OF niso upoštevali) na več let zopora s prisilnim delom, toda že naslednje leto so ga izpustili. Če ne bi leta 1949 pristal, da bo obremenilno sodeloval v insceniranem sodnem procesu proti Mrzelu, bi ga spet preganjali. Komunistična oblast je Mrzela zaprla najprej v Ljubljani, v **• zaporu, ki je stal ob Miklošičevi cesti (Z2)**, na prostoru sedanjega hotela, nasproti Kinoteke, in Bileci (kjer so bili pred vojno zaprti tudi komunisti), potem pa v koncentracijskem taborišču na Golem otoku. Po mnenju zapornikov, ki so preživeli tudi nacistična koncentracijska taborišča, je Goli otok po okrutnosti presegal Dachau, Auschwitz in druga nemška taborišča. → Udovič poroča v dnevniku, da je Mrzela v zaporu pretepal Mitja Ribičič (→ Kocbek), ki naj bi bil takrat »policijski minister«.

Po pogojni izpustitvi z Golega otoka leta 1955 se Mrzel ni vrnil k ženi, zaradi »udbovske« intrige sta se zakonca ločila, ampak je živel pri sestri v Polju pri Ljubljani, **• Studenec, blok A**, sedanja hišna številka ni znana, zato je na zemljevidu zaznamovana sredina ulice (**60j**), psihično zlomljen in precej osamljen. Deloma, ker je bil po značaju zadržan, deloma zato, ker so bili povratniki iz komunističnih zaporov stigmatizirani (in ostali pod policijskim nadzorom). Večina nekdanjih znancev in prijateljev se jih je izogibala, ker so se vsi bali oblastniških sankcij. Tudi stalne zaposlitve ni našel, dopustili so mu zgolj prevajanje. Več let je pod kratico »P.S.« prevajal »indijanske« romane Karla Maya za ljubljansko založbo Mladinska knjiga, ki jih je izdajala v prirejenih verzijah. Tudi ta založba je imela režimsko vodstvo, toda iz komercialnih razlogov je začela objavljati tudi trivialno književnost. Leta 1962 pa je prav v Mariboru izšla Mrzelova tretja in zadnja zbirka pesmi v prozi in pesmi *Ogrlica*. Leta 1963 so mu priznali delovno dobo od leta 1926 in pravico do pokojnine. Polagoma je spet začel potovati po Sloveniji in Jugoslaviji. Drugič se je poročil. Leta 1965 sta se z ženo preselila iz Polja v mesto, v **• Jadransko ulico 2/III, 3. vhod, stanovanje 40 (60k)**. Počitnice je preživljal v Zagradcu ob Krki in Piranu, kjer je bil krajši čas honorarno zaposlen v Pomorskem muzeju.

Komunistična oblast ga je še naprej nadzirala. V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v revialno zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Mrzelov priimek je podčrtan, ob njegovem imenu pa je pripisana črtica, kar pomeni, da je bil za oblast problematičen.

Proti koncu življenja si je želel napisati avtobiografsko izpoved, toda ni je več zmožal. Poleg tega ne bi smel pisati o Golem otoku, ker bi ga zato spet zaprli, saj je bil ta zapor tabujski tema. Niti mu takšnega teksta ne bi objavila nobena založba, saj so bili v njih oblastniško potrjeni uredniki, ki so upoštevali politične direktive. Vendar je pred smrtjo spomine o tem zaporu povedal pisatelju Branku Hofmanu, ki jih je pozneje uporabil v romanu *Noč do jutra*. Tudi njegov izid pri • **Slovenski matici, Kongresni trg 8 (60I)**, je oblast zaradi golotoške snovi dlje časa, do leta 1981, onemogočala.

Mrzel je več let bolehal na srcu. Umrl je v • **Bolnišnici dr. Petra Držaja, Vodnikova cesta 62 (B3)**, ko je tam čakal na pregled EKG. Pokopali so ga v krogu sorodnikov in ožjih znancev na • **Žalah (P4)**, grob B/10/19/1+2. Društvo slovenskih pisateljev, katerega član je bil od leta 1957, se ga je v *Delu* spomnilo s formalno, besedno skopo osmrtnico. Popolnoma je bil rehabilitiran šele po osamosvojitvi Slovenije.

Upodobitve Ljubljane:

v zbirki *Luči ob cesti* črtice: *Kavarna, Garderoba, Mesto, Klopi v parku* [Tivoli], *Ubežnik iz Ljubljane*; zunaj zbirke: *Šmarna gora, Pes, Tramvaj, Človek z ulice, Ko sem prvič stopil pred poroto, Prežihov dvojnik*.

Spominsko poimenovanje:

- Mrzelova ulica.

LIT.: Stanko Janež: *Ludvik Mrzel. Iz gradiva za življenjepis*. Povzel Aleš Berger. V: L. Mrzel, *Luči ob cesti*. Spremnata beseda Taras Kermauner. Ljubljana 1991 (Kondor, 258), str. 267–273. – Božidar Jezernik: *Goli otok – Titov gulag*. Ljubljana 2013. – Janez Jezeršek - Sokol: *Arhipelag Goli*. Ljubljana 1989. – Martin Mencej: *Srečanja z Ludvikom Mrzelom*. Borec 43, 1991, št. 1/2/3, str. 204–206. – Dušan Moravec: *Ludvik Mrzel*. Maribor 2007. – Jure Mrzel: *Dokumenti in spominska pričevanja o Ludviku Mrzlu*. Borec 42, 1990, št. 3/4, 5/6/7, 8/9, str. 389–409, 506–563, 770–823. – Isti: *Padec gledališkega upravnika 1-43*. Večer 53, št. 55, 8. 3. 1997 – št. 97, 28. 4. 1997. – Pogovor z Juretom Mrzelom 21. 8. 2013. – Marjan Rožanc: *Roman o knjigah*. Ljubljana 1983, str. 41–54. – Jože

Udovič: *Zbrano delo V. Dnevniki, pisma*. Uredil in opombe napisal France Pibernik. Maribor 2005, str. 525, 527. – Dimitrij Žilevski: *Otok brez milosti*. Maribor 1995 [2. izdaja: 2005].

61. JOSIP MURN (1879, Ljubljana – 1901, Ljubljana) [V]

Pesnik. Avtor posmrtno zbirke *Pesmi in romance*.

Nezakonski sin nepismene, toda lepe Gorenjke Marije Murn, ki je služila pri ljubljanski firmi J. C. Mayer. Murn se je rodil v takratni • **Šelenburgovi ulici 3**, v hiši, ki je stala je blizu vhoda v **Knafļjev prehod** s sedanje **Slovenske ceste (61a)**. Veletrgovec Mayer in njegova žena sta bila Murnovi materi naklonjena, saj sta bila krstna botra nezakonskemu otroku in ji dala nekaj blaga za obleke in plenice. Toda mati se je zaradi ljubljanskega obrekovanja odselila v Trst, sina pa je na prigovarjanje sestre Marijane, ki je prav tako služila kot dekla v Ljubljani, pustila v njegovem rojstnem mestu. V Trstu je imela še enega nezakonskega otroka, ki ga je pustila na Gorenjskem, kjer je kmalu umrl. Ona pa je umrla v Trstu, nekaj let po Murnovi smrti. → Ivan Cankar je dr. Josipu Puntarju zatrjeval, da sta bila z Murnom otroka istega očeta, torej polbrata. Toda za Murnovega očeta velja Vrhnčan Ignac Cankar, ki je ob sinovem rojstvu prav tako služil pri firmi Mayer. Ker je že poprej imel nezakonskega sina z Ano Fajdiga, je ta nasprotovala njegovi poroki z Murnovo materjo in dosegla, da se je dva meseca po Murnovem rojstvu poročil z njo in se zaposlil kot natakar v gostilni na Marijinem trgu (sedanji Prešernov trg pri Tromostovju), v kateri je Fajdigova delala kot sobarica. Čez nekaj let je umrl za jetiko. Ob Murnovem rojstvu naj bi zanj dal dvesto goldinarjev, pozneje pa je Murna od sorodnikov podpirala samo teta Marijana.

Murna so dali v rejo, najprej k neki ženski v Zadobrovi pri Polju, potem v železničarsko družino, ki je stanovala v neki • **hiši blizu takratnega pokopališča pri Sv. Krištofu (61b)**, na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice. Pri dveh letih so ga začeli rejniki strašiti, da se bo nekdo pripeljal iz Ljubljane in ga odpeljal v mesto. Odtlej se je bal mestnih voz in pred njimi bežal na polje, kjer se je skrtil. Res je pripeljal voz, spet je prestrašen pobegnil na polje, rejnica ga je našla in na silo odnesla, da so ga odpeljali v Ljubljano. Od leta 1883 pa je zanj skrbela študentovska gospodinja Polona Kalan, doma iz Cerkelj na Gorenjskem, ki jo je Murnova mati poznala od otroštva. Polona je Murnu postala krušna mati. Z Murnom je stanovala na • **Poljanski cesti 47 (61c)**. Leta 1883 je Murnov »uradni« oče umrl: Polona je peljala štiriletnega Murna pokropit očeta, da bi ga videl vsaj mrtvega, saj živega ni nikoli videl. Murn je dve leti hodil s Poloničino nečakinjo v **vrtec pri Sv. Florijanu**; ker hiša ni znana, je na zemljevidu zaznamovana istoimenska cerkev **ob Gornjem trgu (61č)**. Vrtec je bil nemški, zato mu ni ugajal.

Leta 1885 so Murna sprejeli v bližnje • **Marijanišče, Poljanska cesta 26 (V3)**, po II. svetovni vojni je bilo podržavljeno in preimenovano v Dom Ivana Cankarja (→ Kovačič, → Menart, → Pavček, → Zajc). Tam je Murn hodil tudi v osnovno šolo. Kalanovo je obiskoval med prazniki. Ravnatelj zavoda dr. France Lampe ga je imel rad, toda s sošolci se ni družil. Iz Marijanišča se je po končani osnovni šoli vrnil k Poloni, v Marijanišče pa se je hodil še nekaj let hranit. Ker so v zavodu dijaki pomagali pri izdajanju revije *Dom in svet*, se je tam tudi Murn seznanil z revijo. Leta 1890 je začel hoditi v prvi razred • **nižje gimnazije** v licejskem poslopju, ki je stalo **na sedanjem Vodnikovem trgu (I3c)**, kjer je zdaj živilska tržnica. Kot otrok je ob nedeljah hodil k maši v • **cerkev sv. Petra**, sedanja **Trubarjeva cesta 80 (61d)**, kjer so ga najbolj pritegovale praznične slovesnosti, vse življenje pa ljudski običaji. Ves čas gimnazijskega šolanja je dobival 50 goldinarjev letne pomoči ljubljanske mestne občine. Bil je zavrt in molčec dijak, stike je navezal samo z nekaterimi sošolci, ki so se zanimali za književnost. Največ težav mu je povzročala matematika. V petem razredu je prestopil v I. državno gimnazijo (uradno nemško imenovano »K. k. Erstes Staatsgymnasium zu Laibach«), ki je prav tako delovala v poslopju liceja. Leta 1895 se je zaradi potresa, ki je močno poškodoval Ljubljano, tudi licej, šolski pouk končal predčasno, že spomladi. Takrat je končal nižjo gimnazijo.

Polona je z Murnom in nekaj sorodniki ob potresu pribežala na vrt bližnje • **Cukrarne**, takrat Ambrožev trg 3, pozneje **Poljanski nasip 12 (61e)**, kjer so zasilno prebivali od pomladi do jeseni. Potem so se zaradi poškodovane hiše, podobno kot več drugih brezdomcev, preselili v Cukrarno. Stanovali so v dvoriščnem traktu, kjer je imela Kalanova v II. nadstropju v najemu dve sobi. V prvi, večji, obrnjeni proti zahodu, je stanovala s sestro in tremi nečakinjami; drugo, manjšo, obrnjeno proti jugu, pa je oddajala dijakom. Dostop do stanovanja je bil pri zadnjem vhodu stavbe, po zapletenih stopnicah v stanovanje v drugem nadstropju z okni na dvorišče. Murn je stanoval v sobici z enim, toda visokim oknom, kar je ustvarjalo vtis tesnobnega zaboja. Sredi razjedenega poda je stala dolga miza, podobna vojaški, obložena je bila s knjigami, ob njih pa so bile različne pipe, škatlice za tobak, ovratniki in ovratnice ter kakšna skodelica z ostanki hrane. Knjige so bile tudi po policah.

Jeseni 1895 se je vpisal v • **višjo gimnazijo**, ki se je zaradi poškodovanega licejskega poslopja preselila v sedanjo **Beethovno ulico 6 (I3d)**. V šolskem letu 1895/96 je bil član skrivnega dijaškega literarnega krožka Zadruha, v katerem je spoznal Ivana Cankarja in → Otona Župančiča, → Dragotina Ketteja je menda poznal že prej. Naslednje leto so Cankarja zaradi razdiralne kritičnosti iz Zadruge izključili, Kette pa jo je zapustil zaradi solidarnosti s Cankarjem. Kmalu je izstopil tudi Murn, ker so tudi njemu očitali preveliko kritičnost. Najbolj se je zblížal z Župančičem. Četverica se je zbirala v Cukrarni, od koder je

hodila na sprehode proti Kodeljevu, Štepanji vasi in Fužinam, ki so bile takrat vasi zunaj Ljubljane, med njim pa polja. Murnov mehki, omahljivi značaj, še bolj pa njegova razpoloženska lirika, sta vzbujala pomisleke in dvome posebno pri možatem Ketteju in razboritem Cankarju. Čeprav so se vsi štirje razlikovali po značajih in pogledih na literaturo, jih je marsikaj združevalo, zato so jim literarni zgodovinarji nadeli ime »slovenska moderna«.

Murn je počitnice preživljal pri sorodnikih Polone Kalan v Zalogu pri Cerkljah na Gorenjskem in pri znancih v Vipavski dolini. Svoj glavni psevdonim »Aleksandrov«, pod katerim je večinoma objavljaj svoje pesmi, je povzel po domačem vzdevku Žgurjeve družine »Pri Aleksandrovih« v Podragi. Poleti 1897 je v Trstu po šestih letih spet videl izmozgano in revno mater, kar ga je po odhodu spravilo v jok in obup. V Ljubljani je, da bi si olajšal življenje, inštruiral dijake iz nižjih razredov. Rad je kadil in zahajal v • **Deželno gledališče**, sedanja Opera, **Župančičeva ulica 1 (T2)**, na dijaško stojišče. Ne samo zaradi dramatike, ampak tudi zaradi lepe Alme Souvan (1884–1964), hčerke Ferdinanda S., lastnika trgovine z manufakturnim blagom, ki jo je videval v parterni loži. Njen oče je bil član najstarejše slovenske ljubljanske trgovske rodbine. Murn se je vanjo zaljubil, ne da bi z njo govoril. Po gledališki predstavi je pogosto odšel z znancem, ki ga je inštruiral, v kavarno.

Murnovi sošolci, navdušeni za književnost, so v počitnicah pred osmim gimnazijskim razredom ustanovili novo skrivno dijaško društvo. Člani so se zbirali enkrat tedensko, poročali o člankih iz takratnih literarnih revij in debatirali, si med seboj izposojali knjige in načrtovali izdajo literarnega almanaha. V skupini je bil tudi Ivan Prijatelj, poznejši literarni zgodovinar in univerzitetni profesor, s katerim sta bila sošolca od šestega gimnazijskega razreda. Urednik almanaha je postal Prijatelj, Murn pa eden izmed sodelavcev. Prijatelj je poučeval ruščino tudi ženo pisatelja, pravnika in politika liberalne stranke → dr. Ivana Tavčarja, Franjo, kultivirano meščansko gospo, ki je spremljala slovensko kulturo in imela mecenski čut. Ker se je zanimala za kakšnega mladega pesnika, jo je Prijatelj seznanil z Murnom, ki ga je potem redno vabila v hišo svojega moža, • **Breg 10 (61f)**, v kateri je prirejala srečanja izbranih ljubljanskih dam. Murnu je pomagala v gmotnih stiskah, postala je tudi njegova zaupnica in svetovalka. Njun odnos se je večkrat ohladil, posebno po letu 1900 (najbrž zaradi Murnovega dunajskega študijskega poloma), ob Murnovi bolezni pa je spet otoplil.

Spomladi 1898 so se pri njem prvič pokazala bolezenska znamenja jetike (mrzlica, krvavi izpljunki), ki naj bi jo podedoval po očetu. Najbrž ne bi zbolel, če bi imel urejeno življenje in če ne bi živel v tuberkuloznem okolju Cukrarne. Poleg tega se je pogosto prehladil (na plesih in izletih po Gorenjskem). Julija je maturiral, konec istega meseca so v Ljubljani, v veliki dvorani • **Narodnega doma**, sedanja Narodna galerija **ob sedanji Cankarjevi cesti (D5)**,

pod pokroviteljstvom Franje Tavčar prvič priredili srečanje vseh slovenskih maturantov. Prvi dan je bil sestanek »s petjem in vojaško godbo«, naslednjega dne zborovanje abiturientov, popoldne banket in zvečer »elitna béseada« in »velik ples« v počastitev cesarja Franca Jožefa. Prireditelj ni bila samo vseslovensko maturantsko družabno srečanje, ampak tudi del boja za slovensko visoko šolstvo, saj so sprejeli peticijo za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani. Po zapletih je istega leta izšel pri goriškem založniku Andreju Gaberščku almanah z naslovom *Na razstanku*, ki je vzbudil pozornost literarne in kritične javnosti, Murnove pesmi so bile natisnjene na začetku knjige pod psevdonimom J. M. Aleksandrov. Cikel ljubezenskih pesmi *Noči* je posvetil Almi, zato ji je en izvod almanaha, ki ga je dal »lepo v barvano usnje vezati in z zlatom obrezati«, trubadursko, vendar po posredniku, podaril.

Da bi se čimprej gmotno osamosvojil, je septembra 1898 začel študirati v novoustanovljeni dunajski eksportni akademiji; Franja Tavčar mu je pomagala pridobiti štipendijo Trgovsko-obrtniške zbornice. Študij ekonomije ga ni veselil, prepisal se je na pravo, zato je izgubil štipendijo in začel stradati. Ker ga tudi pravo ni veselilo, je omahoval še med drugimi študijskimi smermi in načrti za zaposlitev. Njegovo krizo je povečala novica iz Ljubljane, da je Alma sprejela podarjeno knjigo zgolj kot viteški poklon. Murn se ni zavedal, da ga Alma osebno ne pozna in da nekaj pesmi ne zadostuje, da bi vzljubila neznanca. Po drugi verziji naj bi se pri Franji Tavčar sicer z Almo seznanil, toda vpljudnostno salonsko srečanje ni zadostovalo. Očitno je bil revni dijak malce pegastega obraza, rdečkasto kostanjevih las, prav takšnih brk (in nekaj časa tudi brade) in modrih oči za gospodično iz bogate družine v vseh pogledih premalo zanimiv. Njena reakcija na podarjeno knjigo je bila meščansko kultivirana, toda Murn ni doumel, da čustev ni mogoče izsiliti. Doživel je »bankrot sanj« (Prijetelj). Alma se je leta 1903 poročila s Francem Urbancem iz druge znamenite ljubljanske trgovske družine, dobila možev priimek in imela tri otroke.

Njen družbeni položaj ji je omogočil, da so jo portretirali pomembni slovenski slikarji: Ivana Kobilca (1896/97, portret hrani Narodna galerija), Ivan Vavpotič (1912, Narodna galerija) in Matija Jama (1927, zasebna last). Urbanc je imel najprej trgovino Pod trančo, leta 1903 pa je dal zgraditi v secesijskem stilu prvo ljubljansko veleblagovnico, ki še vedno stoji pod drugim trgovskim imenom na vogalu Miklošičeve in Trubarjeve ceste. Po letu 1945 je gospodarsko uspešno rodbino Urbanc uničila komunistična revolucija.

Murnovo zdravje se je na Dunaju zaradi revščine hitro krhalo. Ljubezenski neuspeh pri Almi ga je pognal v srečanje s prostitutko. Po nekaterih virih si je nakopal še spolno bolezen. Po enem semestru je telesno in duševno zlomljen zapustil Dunaj: februarja leta 1899 se je z vlakom pripeljal do Celja, ker mu je zmanjkalo denarja za

vožnjo v Ljubljano. Štajerski znanci so mu omogočili nadaljevanje vožnje. Vrnil se je k Poloni Kalan v Cukrarno. Odtlej je njegovo stanje spremljal zdravnik, toda brezuspešno. »V Ljubljani se je brez volje predajal brezpomembnim dogodkom malomeščanskega ozračja, teži brezupa in pesimizma predmestne revščine ter dolgočasju in brezplodnosti kulturnega življenja« (Silva Trdina). Mučne razmere je marca poslabšal Kette, ki se je smrtno bolan vrnil iz tržaške vojašnice in se naselil pri Murnu, ker je imel s primorskimi sorodniki slabe izkušnje. Da bi se Murn okreplil in izognil Kettejevemu umiranju, je odšel v Zalog pri Cerkljah, kjer se je predajal kmečkemu življenju. Poleti je bil dlje časa v Vipavi. Jeseni se je spet vrnil v Cukrarno.

Živel je od podpor in literarnih honorarjev, kar pa ni zadostovalo, zato se je februarja 1900 zaposlil v pisarni odvetnika dr. Šušteršiča. V pustnem času istega leta je sporočil pesnici Vidi Jeraj, s katero se je seznanil na Bledu: »Jaz imam nov frak in krokam po Ljubljani; v občē pa živim precej registrovano [urejeno].« V Narodnem domu se je udeležil tematske maškarade »Dantejev Pekel«. V njem »je bilo vse polno Mefistov, rudečih Faustov in črnih Margaretk«. *Slovenski narod* je poročal: »Nekatere ženske maske so bile prav fine. Večina njih je seveda predstavljala satanle in vragulje.«

Pri vojaškem naboru ni bil potrjen, čeprav si je pred njim poskušal utrditi zdravje s telovadbo in hojo po ljubljanski okolici. V nasprotju s Kettejem je hotel postati vojak, ker je bil njegov ruski pesniški vzornik Lermontov vojak in ker je naivno menil, da bo tako videl tuje kraje in bo gmotno preskrbljen. Poleti je opustil službo in živel pri znancih v Vipavi in na Bledu, kjer se je družil tudi z Jerajevo, do katere je bil precej zbadljiv, čeprav naj bi med njima obstajalo ljubezensko čustvo. Novembra se je vrnil v Ljubljano, nameraval nadaljevati študij prava v Pragi ter pripravljati svojo pesniško zbirko. Konec leta se je zaposlil kot pisar pri • **Handels- und Gewerbekammer für Krain (Trgovska in obrtniška zbornica za Kranjsko), Beethovnova ulica 10 (61g)** (sedaj je tam Ustavno sodišče Republike Slovenije), v kateri je delal vsak dan od devetih do dvanajstih in od treh do šestih popoldne. Uradniško delo ga ni veselilo, postajal je depresiven in je obležal. Težave z založnikom Bambergom pri dogovarjanju o izdaji pesniške zbirke so ga še bolj prizadele.

Marca 1901 si je vzel v službi dopust, bolezen se je stopnjevala. Spet je obležal. Aprila je še zmožal kakšen sprehod v • **Tivoli (61h)**. V začetku maja je njegov nekdanji kolega iz Zadruga, Bojan Drenik, objavil v *Slovenskem narodu* notico, v kateri je javnost prosil za gmotno pomoč obolelemu Murnu. Takšno »beračenje« je ponošnega Murna prizadelo. Velikokrat ga je obiskovala Franja Tavčar, ki mu je prinašala tudi hrano; pogosto tudi nekatere gospe iz njenega kroga. Alma je med ljubljanskimi damami zanj zbrala večjo vsoto denarja in mu jo poslala. Toda počutil se je osamljen: Kette je bil že mrtev, Cankarja in Župančiča ni bilo več v Ljubljani. V pismu

Prijatelju je napovedal svoj bližnji konec. Temu je zaupal tudi uredništvo in izdajo svoje pesniške zbirke. Iz Trsta ga je prišla obiskat mati. Poslednjih zakramentov najprej ni hotel, ker je hotel sosedom prikriti skorajšnjo smrt, potem jih je mirno sprejel. Na njegovo željo mu jih je tiho, da ne bi sosedje vedeli, podelil kaplan Andrej Plečnik. Zadnje dni je Murn ležal večinoma v nezavesti in blodnjah, v katerih je »povedal take stvari, o katerih ni poprej nikoli govoril in za katere je do tedaj le on sam vedel; videl in zahteval je take reči, katerih ni bilo«. Ko si je nekoliko opomogel, je komaj napisal še zadnje vrstice Prijatelju. Murn je menda Poloni in teti Marijani, ki sta bili ob njegovi postelji, namenil zadnje besede: »Molit, molit!« Izdihnil je okrog dveh ponoči. Trditev, da sta Kette in Murn umrli na isti postelji in v isti sobi, ni resnična.

O Murnovi smrti je ljubljansko sodišče poslalo njegovi materi v Trst telegram. Časnik *Slovenec* je priobčil o Murnovi smrti samo običajno notico v redni rubriki »Umrli so«, enako tudi časnik *Slovenski narod*, ki je že na dan smrti objavil tudi osmrtnico z napovedjo pogreba. Najbrž po posredovanju Franje Tavčar, saj je bil ta časnik tudi »glasilo« njenega moža, politika in pisatelja Ivana Tavčarja. Murna so pokopali dan po smrti, ob šestih zvečer. V deževnem vremenu se je pred Cukrarno zbralo veliko ljudi, predvsem dijakov, ki so mu s člani Glasbene matice zapeli pred Cukrarno in ob grobu. Pogreba se je udeležilo tudi nekaj Murnovih nekdanjih profesorjev, predstavnika • **Slovenske matice**, sedanji **Kongresni trg 8 (61i)**, ter Pisateljskega društva Fran Levec (→ Janko Kersnik, → Ivan Cankar) in Rajko Perušek. Pogreba se je udeležila tudi Murnova mati. Venca ni bilo nobenega. Sprevod se je vil izpred Cukrarne na • **pokopališče pri Sv. Krištofu (P2)**, kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopavali med letoma 1780 in 1906. Obred je opravil, tako kot za Ketteja, Martin Malenšek, župnik pri Sv. Petru. Pogrebne stroške so poravnali z denarjem, ki se je nabral po oglasu v *Slovenskem narodu*. O poteku pogreba ni poročal noben časnik, ker je bil pesnik premalo znan.

Leta 1923 so Murnove posmrtno ostanke prenesli na novo • **pokopališče pri Sv. Križu**, sedanje **Žale (P4)**, v skupno grobnico slovenske »moderne«, v katero so položili tudi posmrtno ostanke Ketteja, Cankarja in leta 1949 Župančiča. Na svoje stroške jo je dala izdelati Milena Rohrmann, ki se je imela za Cankarjevo nevesto. Spomenik je po Plečnikovi zamisli izdelal arh. Dušan Grabrijan iz kraškega kamna. Skupinski grob »moderne« na Žalah: A/10/12-14/10-12. Fotografija tega groba je v knjigi M. Piškur: *Ljubljanske Žale*, str. 78. Tudi Almo so čez šest desetletij pokopali na Žalah, v grobnici rodbine Urbanc (na nagrobniku napis »Almy Urbanc«): Zid A/L3/31; fotografija v omenjeni knjigi, str. 47.

Leta 1903 je Murnova pesniška zbirka *Pesmi in romance* v Prijateljevem uredništvu izšla pri ljubljanskem založniku Lavoslavju Schwentnerju. Leta 1911 so desetletnico

Murnove smrti počastili s posebno prireditvijo v dvorani • **Mestnega doma**, sedanji **Krekov trg 2 (D6)**; slavnostni govornik je bil Ivan Cankar. Leta 1979 je v počastitev stoletnice pesnikovega rojstva priredila SAZU, **Novi trg 3 (A)**, v svoji dvorani simpozij o njegovem delu, prispevki so izšli samo v strokovnih revijah.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Murnova ulica;
- plošča o kraju Kettejeve in Murnove smrti ter o shajanju četverice slovenske moderne, ob vhodu v Cukrarno, Poljanski nasip 12 (1955);
- Osnovana šola Ketteja in Murna, Koširjeva ulica 2, Kodeljevo (od leta 1961);
- Eva Tršar: *Josip Murn*, doprnski kip v Knafljevem prehodu (2002).

LIT.: *Ivana Kobilca 1861–1926*. Več avtorjev. Ljubljana 1979, str. 240 [katalog Narodne galerije; vsebuje reprodukcijo portreta Alme Souvan, poročene Urbanc]. – France Kresal: *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo*. Prispevki za novejšo zgodovino 41, 2001, št. 1, str. 59–69. – Alojzij Merhar: *Okoli Ketteja in Murna (Književno zgodovinski listi)*. Slovenski jezik 2, 1939, snopič 1-2, str. 49–87. – Josip Murn: *Zbrano delo I-II*. Uredil in z opombami opremil Dušan Pirjevec. Ljubljana 1954. – Vladimir Osolnik: *Josip Murn - Aleksandrov v besedi in sliki*. Ljubljana 1980 (zbirka Obrazi). – Ivan Prijatelj: *Josip Murn Aleksandrov*. V: J. Murn: *Pesmi*. Uredil Aleš Berger. Ljubljana 1979, str. 5–38 [ponatis uvodnega eseja iz Murnove zbirke *Pesmi in romance*, 1903; ob študiji Dušana Pirjevca *Uvod v umevanje Murnove poezije*, ki je ponatisnjen iz knjige: J. Murn: *Topol samujoč*. Ljubljana 1967; Kondor, 97]. – Josip Puntar: *Ivan Cankar*. Dom in svet 33, 1920, št. 1/2, str. 34 [informacija, da sta Murn in Cankar polbrata]. – Jože Snoj: *Josip Murn*. Ljubljana 1978 (zbirka Znameniti Slovenci). – Silva Trdina: *Josip Murn - Aleksandrov. Inavguralna disertacija*. Ljubljana 1933. – Ista: *Josip Murn - Aleksandrov*. V: *Josipa Murna - Aleksandrova Izbrani spisi*. Uredila S. Trdina. Ljubljana 1933, str. I-CV. – *Ivan Vavpotič 1877–1943*. Več avtorjev. Ljubljana 1987, str. 186 [katalog Narodne galerije; vsebuje reprodukcijo portreta Alme Souvan, poročene Urbanc].

62. LILI / ELISABETH NOVY, rojena pl. **HAUMEDER** (1885, Gradec/Graz v Avstriji – 1958, Ljubljana) [VIII]

Pesnica in prevajalka. Avtorica pesniške zbirke *Temna vrata*.

Njena mati Ludovika (Vika) Ahačič, hči ljubljanskega odvetnika in posestnika, ki je v mladosti zahajala na ples v slovensko Čitalnico v Šelenburgovi ulici (ob križišču sedanje Šubičeve ulice in Slovenske ceste, kjer stoji spomenik), se je poročila z Guidom pl. Haumederjem, sinom visokega finančnega uradnika iz Innsbrucka na Tirolskem (plemiški naziv so njegovi predniki dobili za uspešno bojevanje proti Turkom). Haumeder je bil artilerijski nadporočnik, ki je služboval v Gradcu. Z Ahačičevo se je seznanil, ko se je službeno mudil v Ljubljani. Mladi par se je leta 1885 poročil v ljubljanski cerkvi

sv. Jakoba in že istega leta se je zakoncema v Gradcu rodila hči Elisabeth (katere drugo ime se je po ljubljanski mestni dokumentaciji glasilo Karolina). Leta 1887 je Guido dosegel, da so ga iz Gradca premestili v Ljubljano. Mlada družina se je vselila v • **hišo** na levem bregu Ljubljanice, ki je stala **na spodnjem vogalu Novega trga (62a)**, pred hišo z lokalom Zlata ladjica pri Šušarskem mostu; porušili so jo leta 1913. Na drugi strani mostu, na Starem trgu 11 a, pa so stanovali materini starši. Guido je imel neozdravljivo spolno bolezen, zato je leta 1889 naredil samomor, še prej pa od žene zahteval, da se ne sme več poročiti; res je ostala do smrti vdova.

Po smrti Lilijinega očeta sta se mati in hči za tri ali štiri leta preselili v »enonadstropno bidermajersko« • **stavbo** s širokim dvoriščem, hlevom in vrtom, ki je stala **na prostoru** sedanjega **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (62b)**. Lili je hodila k zasebnemu pouku k neki učiteljici »v težko sivo • **stavbo**« **na prostoru** sedanje **Kresije (62c)**, na vogalu sedanje Stritarjeve ulice (takrat Špitalska ulica, po nekdanjem »špitalu«, mestni bolnišnici, ki je stal na tem prostoru) in sedanjega Adamič-Lundrovega nabrežja. Po potresu, ki je hišo na prostoru sedanjega hotela Union poškodoval, se je mati s hčerjo preselila na • **Stari trg 11a**, II. nadstropje, v **Schweigerjevo hišo (62č)**, ki je pri potresu ostala skoraj nepoškodovana. To je mogočna, v notranjosti tudi mračna baročna stavba z lepim pročeljem, ki je bila last materinega očeta, odvetnika Karla Ahačiča, zavednega in vnetega Slovenca, ki se je zavzemal tudi za uvedbo slovenščine v sodstvo. Za hišo se stiskata s trga nevidna veranda in vrtec, skozi njegov skrivni izhod je mogoče priti na Ljubljanski grad (→ Mira Mihelič). Lili je poletja preživljala pri kmečkih sorodnikih v Vikrčah.

Do desetega leta se je šolala zasebno, z domačimi učiteljicami. Bila je samozavestna, muhasta in nestanovitna. Pri dvanajstih letih so jo poskušali disciplinirati z vpisom v Huthov zasebni nemški zavod, namenjen najpremožnejšim ljubljanskim dekletom, vendar so jo tam zaradi njenega vedenja kmalu odpustili. Zato se je potem šolala zasebno. Zaradi njene ekscentričnosti so jo do I. svetovne vojne za hrbtno imenovali »nora grofna«. Živela je dobro, saj je mati dobivala po možu visoko pokojnino in dohodka od posestev. Lili je kot čedno dekle v ženskem spremstvu zahajala v • **Kazino, Kongresni trg 1 (D3b)**, kjer je takrat vrvelo družabno življenje ljubljanskih Nemcev (v stavbi so bile kavarna, restavracija in dvorana), v • **Schweizerhaus** (»Švicarijo«), Pod turnom 4, ki jo je nemško vodstvo Kazine leta 1835 zgradilo kot poletni družabni lokal za Tivolskim gradom (sedaj Mednarodni grafični center), in potem v **hotel Tivoli (D2č)** (→ Ivan Cankar). Poleg tega je obiskovala na Dunaju teto Belli, baronico Schleiner, kjer je razširjala svoja obzorja.

Okrog leta 1910 je na plesih v Kazini spoznala čednega češkega Nemca, polkovnika Edvarda Novyja, pl. Wallersberga, ki je bil grofov sin; delal in stanoval je v • **Belgijski vojašnici ob** sedanji **Metelkovi ulici, med Masarykovo**

cesto, Maistrovo ulico in Taborom (62d). Njena mati je njuni poroki nasprotovala, ker se je bala ponovitve svoje zgodbe (»oficirske bolezni«). Od mladega polkovnika je zahtevala zdravniško potrdilo, da je zdrav. Prinesel je ponarejeno, kajti tudi on je imel tlečo, neozdravljivo spolno bolezen. Februarja 1911 se je mladi par poročil in za leto dni odpotoval k materi mladega moža na Češko. Prva leta zakona so bila precej srečna. Leta 1912 sta se mlado-poročenca vrnila v Ljubljano, na Stari trg 11 a; rodili sta se jima hčeri Nives in Fides. Mlada družina je imela svojo služinčad (kuharico, guvernanto, pestunjo, postrežnico, dva sluga, kočijaža in konjske hlapce). Med letoma 1913 in 1915 je družina zaradi polkovnikove službene premestitve prebivala na Reki. Ko je Novy moral zaradi vojne v mobilno vojsko, so se žena in hčeri vrnile v omenjeno ljubljansko hišo.

Po I. svetovni vojni se je družina znašla v Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ker je Avstro-Ogrska razpadla, je Novy po vrnitvi v Ljubljano dobil češko državljanstvo in se zaposlil kot računovodja. Okrog leta 1920 je Lili začela pisati nemške pesmi in jih po moževem posredovanju objavila v dunajski reviji. Slovensko narodno zavedni stric Mohor Pirnat pa jo je usmeril v slovensko književnost, ki je dotlej ni poznala; začela je prevajati slovenske pesmi v nemščino. Leta 1922 je med prebolevanjem tifusa prevedla → Prešernov *Sonetni venec*. Prevode je, spet na moževo prigovarjanje, pokazala → Župančiču, ki jih je pohvalil; desetletje so izhajali v publikaciji *Prager Presse* in v dveh zagrebških nemških listih. Ker se je moževo zdravje poslabšalo (tašča je takoj postavila diagnozo), je zakonski par odpotoval na Dunaj. Tamkajšnji zdravnik je potrdil taščino ugotovitev in napovedal stopnjevanje bolezni, ker se pacient ni zdravil. Ugotovil je tudi, da se Lili ni okužila. Pretresena Lili se je na Dunaju z goljufivim možem razšla; ta je moral v češko Tarnovo, v tamkajšnji zavod za duševno bolne oficirje.

Po vrnitvi v Ljubljano je Lili mučila fobija pred morebitno spolno boleznijo, tudi obeh hčera, zato je pogosto begala po mestu in begavo obiskovala znance. Gmotni položaj družine se je poslabšal. Toda spoprijateljila se je z Otonom Župančičem in njegovo družino, → Pavlom Golio, z družinama → Juša in Ferda Kozaka ter literarnim kritikom Josipom Vidmarjem, torej s srenjo kulturno vplivnih ljubljanskih liberalcev. Ti so v tridesetih letih s položaji obvladovali več kot polovico ljubljanskega kulturnega življenja (Dramo, Opero, reviji *Ljubljanski zvon* in *Sodobnost*) ter odločali o uveljavljanju precejšnjega števila književnikov. Kljub svojemu meščanstvu so simpatizirali s komunizmom in stalinistično Sovjetsko zvezo ter kolaborirali s komunisti, ki so pripravljali v Jugoslaviji revolucijo. Ti so jih po zmagi leta 1945 nagradili z vplivnimi kulturniškimi položaji in jim omogočili nadaljevanje meščanskega življenja; nekaterim tudi v podržavljenih vilah, kar je *vox populi* imenoval »rdeča buržoazija«.

Lili je, potem, ko se je seznanila z Župančičem, z njim nekaj časa vsako jutro zajtrkovala v kavarni hotela Union,

Miklošičeva cesta 1. Zahajala je tudi k skupini »penatov« (→ Pavel Golia), ki so se ob večerih zbirali v • **gostilni Pri kolovratu**, nasproti ljubljanske stolnice, sedanji **Ciril-Metodov trg 14 (D1k')**. Ta moška družčina, v kateri so tudi kvantali, ni marala navzočnosti zvedave Lili, zato so se je člani hoteli nekoč znebiti: ob njenem prihodu k omizju so spustili hlače in ji pokazali zadnjice. Vir ne omenja, kako je reagirala. Po razhodu z možem se je nekajkrat zaljubila, toda ostalo je pri bolečih platoničnih čustvih, saj izbranci zanje niso bili dovzetni. Seznanila se je tudi s → Cirilom Kosmačem, ga učila nemščine in materinsko skrbela zanj.

Leta 1933 je Lili doživela prevajalski uspeh s knjižico *Blätter aus der slowenischen Lyrik* in osebni udarec, saj je njena hči Nives, gledališka igralka, morala v dunajsko bolnišnico, nato pa v • **bolnišnico za duševne bolezni**, sedaj **Studenec 48 (B4)**. Po ozdravitvi, o kateri je Lili dvomila, je hči spet odpotovala v tujino. Da bi Lili izboljšala družinski gmotni položaj, je v pritličju svoje hiše odprla mlekarino, ki je leta 1940, menda zaradi njene trgovske nesposobnosti, propadla. Sicer pa je hišo vodila njena praktična mati. Povod, da je Lili začela pesniti v slovenskem jeziku, je bil satirični sonet → Boža Voduška *Tisti ljubeznivi dami, ki pogreša v mojih pesmih božanske iskre* (Hramovi zapiski ki 1934/35), dama je bila Lili. Ta mu je v isti publikaciji odgovorila s pesmijo *Odgovor poetu treh pesmi brez božanske iskre*, ki je njena prva objavljena slovenska pesem. Leta 1937 je hčerka Fides diplomirala iz slovenščine in nemščine; poročila se je z Dušanom Petkom. Leta 1939 je pripotovala iz Berlina hči Nives z zaročencem Paschem, poročila sta se v cerkvi sv. Florijana in spet odpotovala v Berlin, kjer sta se jima naslednje leto rodila dvojčka Ingo in Boris. Leta 1941 je Lili, tik pred okupacijo Ljubljane, izdala pesniško zbirko *Temna vrata* v Vidmarjevem uredništvu, saj sama za takšno delo ni imela potrpljenja. Med II. svetovno vojno je sodelovala z Osvobodilno fronto, ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije. Leta 1944 je poljska služkinja starejše hčere Nives pripeljala iz Berlina v hišo ob Starem trgu njena dvojčka; istega leta se je rodil Peter, prvi otrok Fides. Pomnoženo družino je v vojnem času težko preživljala.

Septembra 1945 se je zaposlila kot lektorica v novi • **Državni založbi Slovenije, vogal Mestni trg 26 in Stritarjeve ulice 3 (62e)**; šef založbinega uredniškega odbora je bil Vidmarjev brat Ciril, čas za malico je s »Cirilčkom« (tako ga je klicala) prebijala v kakšni bližnji gostilni. Takratnega partizanskega in komunističnega funkcionarja Dušana Pirjevca – Ahaca, »šefa Agitpropa« (→ Matej Bor), zaradi političnega vsiljevanja »socialističnega realizma« slovenski književnosti, ni marala. Zaradi povojnega zatiranja ustvarjalne svobode je zašla v ustvarjalno krizo, iz katere se je reševala s pisanjem pesmi za otroke. Toda leta 1953 je v mesečni prilogi za otroke *Najdihojca* ljubljanskega režimskega časnika *Slovenski poročevalec* počastila umrlega vodjo slovenske komunistične revolucije Borisa Kidriča s pesmijo *Kažipot*. Ta je med vojno zahteval degradacijo

književnosti v politično propagando (kar je takoj po letu 1945 nadaljeval Pirjavec), po vojni pa bil je soudeležen v preganjanju → Edvarda Kocbeka.

Njena reakcija na povojni kolektivizem je bila tudi ustanovitev neformalne »Lige lepe lenobe«, katere člani (→ Mira Mihelič, → Anton Vodnik, → Jože Udovič in še nekateri) so menili, da se literarna dela porodijo iz navideznega brezdolja, toda za njim se skriva globinsko intenzivno literarno snovanje. Sestajali so se v stanovanju Mire Mihelič in Lili Novy, pa tudi v kavarni Union, in hodili na izlete v ljubljansko okolico. → Miško Kranjec, takratni goreči komunist in privrženec socialističnega realizma, ki ni nikoli presegel ozke ruralnosti (zato so mu urbane oblike druženja književnikov ostale tuje), jih je imel za »klerikalce«. Toda Lilijine zveze z režimsko vplivnimi Vidmarjem, njegovim bratom in obema Kozakoma so »Ligi« nekaj časa zagotavljale varnost. Ko pa so srečevanja »Lige« začela vzbujati sumničenja o nastajanju skupine nasprotnikov novega političnega sistema, so se člani »Lige« v strahu pred morebitnimi nasilnimi oblastniškimi ukrepi nehali skupinsko družiti. Takrat so v Ljubljani potekali »dachauski« in drugi stalinistično inscenirani sodni procesi proti vedno novim »sovražnikom« povojnega političnega režima. Tudi preostale državljane je policija nadzirala. Kljub značajskim, literarnim in nazorskim razlikam so člani »Lige« ostali medsebojno strpni in v prijaznih odnosih. Lili je tudi po II. svetovni vojni zahajala v kavarne in druge gostinske lokale, kjer se je rada pogovarjala tudi z mlajšimi kulturniki. Med hojo po ulicah je večkrat pobrala kakšen pohojen sadež in ga pojedla, saj se ni bala okužb.

Bila je samosvoja katoličanka (imela se je za »krščene pogana«), udeleževala se je verskih obredov, za spovednika si je izbrala frančiškana in imela rada filozofsko-religiozne pogovore z nekaterimi njegovimi sobraty iz • **frančiškanskega samostana, Prešernov trg 4 (62f)** pri Tromostovju. Kljub vernosti je hotela vstopiti v Komunistično partijo, kar je bilo za partijske funkcionarje nezaslišano, saj so morali biti partijci ateisti in si cerkva niso smeli niti ogledovati. Poleg tega je komunistična oblast zaplenila ljubljansko cerkev sv. Jožefa (v njej dala zazidati Plečnikov oltar in po sovjetskem zgledu desakralizacije cekvenih stavb dala urediti filmski studio), preganjala slovensko Cerkev, ker se ji ni hotela podrediti, in leta 1952 omogočila celo zažig ljubljanskega škofa Antona Vovka, → Prešernovega pranečaka, kar je odmevalo tudi v tujini. Sicer pa je Lili cenila predvojne, »kapitalistične«, in povojne, komunistične veljake. »Nenavadna, očarljiva in včasih tudi grozljiva dama«, »ekscentrična«, toda tudi »premetena« (Mira Mihelič).

Leta 1949 sta Lili prizadeli smrti matere in Župančiča, leta 1950 pa smrt njenega moža na Češkem. Čez nekaj let je zbolela, vendar bolezn ni jemala resno, zato dolgo ni hotela k zdravniku. Ko so ob pregledu v • **bolnišnici, med Zaloško cesto in Ljublanico (B2)**, odkrili raka, je bil že v zadnjem stadiju. Najprej je ležala v bližnjem nekdanjem

Šljamerjevem domu, Zaloška cesta 9 (sedaj Ortopedska klinika), konec leta 1957 so jo prepeljali v bližnjo Onkološko kliniko, kjer je tri mesece umirala. Previdel (spovedal, obhajal in podelil zakrament maziljenja za bolnike) jo je frančiškanski pater dr. Roman Tominec (tudi umetnostni zgodovinar). Vidmar ji njene nekdanje želje, naj ji zadnje trenutke olajšajo z arijo *Ombra mai fù*, znano kot *Largo* iz Händlove opere *Serse* (Kserkses), ni »mogel izpolniti«.

Dva dni po smrti, v nedeljo, ob 16. uri, so jo ob veliki množici »književnikov, umetnikov, kulturnih in javnih delavcev« ter svojcev pokopali iz »Jakobove mrliške vežice« na • **Žalah (P4)**. Pevci so ji zapeli »o pomladi, ki pride, ko nje več ne bo«. V imenu Društva slovenskih književnikov, Zveze književnikov Jugoslavije in prijatelj je ob krsti govoril Josip Vidmar, ki je med drugim poudaril, da je bila pokojnica »državljanica in borka za Titovo socialistično republiko Jugoslavijo«; v imenu Društva prevajalcev je spregovoril Fran Albreht, → Tone Pavček je prebral njeno zadnjo pesem, ki jo je napisala v bolnišnici. Verski obred je opravil kaplan dr. Dušan Rues iz župnije Sv. Jakoba, v katero je pokojnica po prebivališču na Starem trgu pripadala. Njen grob: zid A/D4/29. Fotografija nagrobnika z njenimi verzi je v knjigi M. Piškur: *Ljubljanske Žale*, str. 164.

Upodobitve Ljubljane:

V zbirki *Temna vrata*: istoimenska uvodna pesem (o vhodu v hišo Stari trg 11a; pred pesmijo je lesorez Božidarja Jakca z upodobitvijo tega vhoda), pesmi *Le kje so skrita* (o isti hiši in vrtu za njo na grajskem hribu), *V megli*. V zbirki *Oboki*: pesem *Obvezni občni zbor* [književnikov].

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Lujo Vodopivec: *Lili Novy*, doprnski kip, konzolo je zasnoval arhitekt Marjan Ocvirk; postavili so ga ob stoletnici pesničinega rojstva leta 1985 ob vhodu v hišo Stari trg 11a;
- Ulica Lili Novy;
- Klub Lili Novy v Cankarjevem domu (večnamenski prostor za kulturne prireditve).

LIT.: Meta Grosman: *Neznana Lili Novy*. Naši razgledi 35, 14. 2. 1986, št. 3, str. 78–79. – Jože Javoršek: *Lili Novy*. Ljubljana 1984 (zbirka Znameniti Slovenci). – Lili Novy: *Stara Ljubljana*. Naši razgledi 4, 22. 1. 1955, št. 2, str. 36–37. – Mira Mihelič: *Ure mojih dni*. Spomini. Murska Sobota 1985, str. 137, 143–154. – Pogovor z župnikom jezuitom Jožetom Kokaljem iz župnije Ljubljana – Sv. Jakob, 6. 8. 2013. – *Slovo od Lili Novy*. Slovenski poročevalec 19, 10. 3. 1958, št. 58, str. 2 [nepodpisano].

63. TONE /ANTON PAVČEK (1928, Šentjurij pri Mirni Peči na Dolenjskem – 2011, Ljubljana) [X]

Pesnik, prevajalec in urednik. Pravniki. Soavtor zbirke *Pesmi štirih*, avtor zbirke *Dediščina, Goličava* in *Angeli* ter otroške zbirke *Čenčarija*. Prevedel izbore ruskih pesnikov Ahmatove, Bloka, Cvetajeve, Jesenina, Majakovskega, Pasternaka in gruzinskega pesnika Rustavelija.

Oče in mati sta bila kmečkega rodu, vendar zaradi spleta okoliščin nista imela kmetije, pač pa samo malo vinograda in hišo iz preurejene zidanice. Rodila sta se jima dvojčka, od katerih je eden kmalu umrl; drugi, Tone, pa je preživel. Imel je tudi sestro. Mati je družino preživljala tudi kot dninarka. Oče se je sam preselil v Ljubljano, kjer je od skladiščnega delavca napredoval do nakladalca, šoferja in taksista, ki si je s prihranjenim denarjem kupil svoj taksij. Imel je tudi ljubico. Pavček o očetu: »*Šel je mlad v mesto, izgubil vas, ne da bi osvojil mesto.*« Mati in sin sta z vlakom obiskovala moža/očeta v Ljubljani, kjer je prihajalo do družinskih preprirov in pretepev. Leta 2004 je Pavček zapisal: »*Morda tudi zato Ljubljana ni nikoli postala moje mesto.*«

Prvi razred osnovne šole je končal v Mirni Peči, potem ga je oče, ki ni videl za sina na Dolenjskem nobene perspektive, vzel v Ljubljano in poskrbel, da so ga sprejeli v • **Marijanišče**, sedanja **Poljanska cesta 26 (V3)**, današnji Dom Ivana Cankarja. Prebival je v internatu za osnovnošolce, ki so ga vodile redovnice. Tam je spoznal sogojenca → Janeza Menarta, s katerim sta potem prijateljela celo življenje. Vzgoja je bila stroga, tudi s tepežem. Pavček je bil dober učenec, toda »kljubovalen«, »zapletal se je v stvari, ki niso bile dovoljene«, »hotel se je uveljavljati in zbuhati pozornost«. Po končani osnovni šoli so ga redovnice iz Marijanišča odpustile, »češ da je pokvarjen«. Oče je želel, da sin nadaljuje šolanje, vendar tega niso hoteli sprejeti niti v dijaški internat istega zavoda niti v internat Škofijske klasične gimnazije v Šentvidu nad Ljubljano, ker so oboji upoštevali mnenje redovnic. Pač pa so ga sprejeli frančiškani v svoj • **Serafinski kolegij**, stavba z napisom **Collegium Seraphicum**, sedaj **Nazorjeva ulica 3 (V9)**; po II. svetovni vojni ga je komunistična oblast lastnikom odvzela, sedaj je v njej AGRFT. V ta kolegij je Pavčka pravzaprav sprejel pater dr. Roman Tominec, takratni ravnatelj tega zavoda in tudi umetnostni zgodovinar. Pavčkovemu očetu je dejal: »*Kako naj bo fantek pri enajstih letih pokvarjen. Če ga nikjer ne marajo, ga pa mi vzamemo!*« O frančiškanih je Pavček leta 1997 objavil pesem *Moji patri* (tudi v zbirki *Upočasnitve*). Po sprejemu v kolegij je Pavček hodil v • **nižjo gimnazijo v stavbi Klasične gimnazije**, sedanja **Prežihova ulica 8 (I3č)**, današnja Osnovna šola Prežihovega Voranca.

Ko je končal dva razreda, se je začela II. svetovna vojna, zato se je vrnil k materi na Dolenjsko. Tam je med trinajstim in šestnajstim letom opravljal kmečka dela, doživljal puberteto in ideološki fanatizem, ki se je sprevergel v državljansko vojno (»bratomorija«), kar ga je močno zaznamovalo. Po koncu vojne je do približno leta 1956 stanoval z očetom pri gospe Švigelj ob • **Vidovdanski cesti**, hišna številka ni znana, zato je na zemljevidu zaznamovan samo začetek ulice (**63a**); sobo sta si delila kot podnajemnika. Pavček je do decembra 1945 v Ljubljani opravil izpite za tretji, četrti in peti razred klasične gimnazije in se redno vpisal v šestega. Bil je uspešen dijak, preživljal se je

z inštruiranjem matematike, saj je bila njegov najljubši šolski predmet. Leta 1947 je v *Mladinski reviji* objavil prvo pesem. Pred maturo ga je profesor slovenščine, jezikoslovec in literarni zgodovinar Lino Legiša (→ Golia) nagovarjal, naj študira slavistiko, prof. matematike pa matematiko, toda iz kljubovalnosti se je vpisal na **• Pravno fakulteto, Kongresni trg 12 (I4č)**, kjer je diplomiral leta 1954. Vendar ni nikoli opravljal pravniškega poklica, ker se mu je med obvezno prakso na sodišču priskutil. Vzporedno s pravniškim študijem je poslušal slavistična in pri dr. Antonu Ocvirku, ki je bil takrat na vrhuncu svoje predavateljske kariere, komparativistična predavanja v okviru **• Filozofske fakultete**, ki je takrat delovala v NUK-u, **Turjaška ulica 1 (I4a)**. Pavček v študentskih letih kot podnajemnik v stari hiši ob Vidovdanski ulici ni imel svoje sobe, zato je veliko časa prebil v kavarnah **• hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)** in **• hotela Slon, sedanja Slovenska cesta 34 (D2a)**. Hrup, večerna glasba in ples ga niso motili, zato je tam pisal pesmi in prevajal.

Po odsluženi vojaščini je med letoma 1955 in 1957 služboval kot časnikar pri *Ljubljanskem dnevniku* in *Ljudski pravici*, med letoma 1957 in 1972 pa je bil najprej pri **• Radiu Ljubljana** (prednik sedanjega Radia Slovenija), **Tavčarjeva ulica 17 (63b)** časnikar, potem pa »odgovorni urednik kulturno-umetniškega programa« pri TV Ljubljana (prednici sedanje RTV Slovenija) v isti stavbi. To je bila zanj stresna in neustvarjalna zaposlitev. Ko je konservativni in jugoslovansko unitaristični komunistični oblastniški vrh izločil iz javnosti politika Staneta Kavčiča zaradi njegovega liberalizma, so imeli privrženci nove politične usmeritve Pavčka za Kavčičev »kader«. Očitali so mu, da je »pretiraval s slovenizacijo [televizijskega] programa«, zato je neprostovoljno odšel s televizijskega delovnega mesta. V tistem času so mu operirali žolč, zato je menil, da se je »znebilo TV-kamnov«. Hkrati je bil med letoma 1963 in 1967 tudi volonterski ravnatelj **• Mladinskega gledališča**, v odvzetem in podržavljenem Baragovem semenišču, spremenjenem v Pionirski dom, po letu 1958 Trg VII. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije, sedaj **Vilharjeva cesta 11 (T10)**. Obstoječe gledališče je bil pred njegovim prihodom ogrožen, saj so hoteli odpraviti profesionalno gledališče za otroke in mladino ter imeti predvsem skupino otrok, ki bi igrala za otroke. Pavčku je uspelo ohraniti in izboljšati prvotni koncept.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora **• Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24,

str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Pred Pavčkovim priimkom sta pripisani kljukica in črka »p« (partijec/komunist, ta črka je tudi za imenom), kar pomeni, da je bil za oblast sprejemljiv.

Od leta 1972 do upokojitve leta 1990 je bil glavni urednik **• Cankarjeve založbe**, ki je delovala v rumeni stavbi (ljubljski ljudski humor jo imenuje »Kananček«) **Kopitarjeva ulica 2**, približno v 80-ih letih pa se je preselila v stavbo Slovenske matice; Cankarjeva založba, ki je sedaj del Mladinske knjige, je imela vhod na nasprotni strani, **Hribarjevo nabrežje 13 (63c)**. Pavček je poskrbel za kakovostni dvig založbe, saj je objavil več pomembnih slovenskih literarnih del: → Udovičeve zbirke, → Strniševo zbirko *Oko*, → Zupanova romana *Menuet za kitaro* in *Levitano* ter → Kovačičeva romana *Pet fragmentov* in *Basel*. Zaradi idejnega in družbenokritičnega širjenja knjižnega programa so na Pavčka leteli očitki ideološko zadržanih oblastnikov in nekaterih njihovih privržencev med kulturniki.

Med letoma 1979 in 1983 je bil predsednik **• Društva slovenskih pisateljev, Tomšičeva ulica 12 (63č)** in ga začel osamosvajati od podrejenosti oblasti. Takrat je Društvo nastopilo proti opustitvi pokopališča Navje (→ Ivan Mrak), ki jo je nameravala izvesti mestna oblast, ter v smislu demokratizacije in pluralizacije kulturnega življenja podprlo ustanovitev *Nove revije*. Oblast je reviji nasprotovala, ker se je zbala, da bo zamajala njen ideološki monopol (založnica revije je postala prav Cankarjeva založba). To se je tudi zgodilo, posebno s 57. številko, zaradi katere je oblast hotela revijo, podobno kot v preteklosti nekatere druge literarne revije, zatreti, vendar ji to ni več uspelo.

Med letoma 1986 in 1990, ko je Jugoslavija razpadala, je bil Pavček »delegat« v **• skupščini »Socialistične republike Slovenije«, Šubičeva ulica 4 (63d)**. Maja 1989 se je politično izpostavil, ko je med množičnim protestnim zborovanjem, ki ga je komunistična oblast prepovedala, na Kongresnem trgu prebral *Majniško deklaracijo*. Oblikovali so jo Društvo slovenskih pisateljev in nove slovenske opozicijske politične stranke, nastale po 44 letih oblastniškega monopola Komunistične partije/Zveze komunistov. V deklaraciji so zahtevali suvereno državo slovenskega naroda. Pavček je bil od leta 2001 član **• SAZU, Novi trg 3 (A)**, od leta 2007 pa častni meščan Ljubljane, **• Mestna občina Ljubljana, Mestni trg 1 (U2)**. Leta 2009 je dobil državno odlikovanje, zlati red za zasluge na literarnem področju in pri politični demokratizaciji.

Na Štefanovo, 26. decembra 1956, se je poročil. Z ženo Marijo, sinom Markom (študentom primerjalne književnosti, slovenistike in dramaturgije ter pesnikom) in hčerko Sašo (ki je postala gledališka igralka, predavateljica umetniške besede v AGRFT in dramatičarka) je stanoval od decembra 1956 do leta 1969 v **• Rožni dolini, Cesta II, št. 4 (63e)**. Od leta 1969 pa na **• Trubarjevi cesti 61 (63f)**,

od koder se je hči Saša leta 1981 odselila. Od približno sredine šestdesetih let je živel tudi v Seči pri Portorožu, kjer je kupil opuščeno hišo, ob kateri je uredil vinograd in oljčnik ter ju z ženo obdeloval. Po sinovem samomoru leta 1979 je navadno ob torkih popoldne zahajal v • **franciškansko cerkev Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (63g)**, kjer je v samoti meditiral.

Po → Rožančevem pogrebu na Žalah leta 1990 se je vračal v mesto s frančiškanom in filozofom dr. Edvardom Kovačem, kateremu je smeje se rekel, da bo njega prav on, Kovač, po smrti pokopal. To se ni zgodilo. Po daljšem bolehanju (štiri operacije v • **Kliničnem centru, Zaloška cesta 2 (B2)**), okrevanje v • **Rehabilitacijskem centru Soča, Linhartova cesta 51 (B10)**, bivanje v Seči, zaradi poslabšanja zdravja sprejem v izolsko bolnišnico, ponovni sprejem v Klinični center) je zaradi srčnega zastoja umrl v • **Bolnišnici dr. Petra Držaja, Vodnikova cesta 62 (B3)**. Zadnjega rojstnega dne ni praznoval v bolnišnici, ampak v družinskem krogu v Trubarjevi ulici. V soglasju s svojci mu je slovenska vlada pripravila na • **Žalah (P4)** iz vežice sv. Nikolaja pokop z »vojaškimi častmi«, kar je vzbudilo pomisleke, ali je primerno pokopavati pesnike ob navzočnosti vojakov in s salvami. Ob žari so govorili minister za kulturo akad. dr. Boštjan Žekš, Pavčkov prijatelj Ciril Zlobec in predsednik Društva slovenskih pisateljev Milan Jesih. Igralec ljubljanske Drame, Jernej Šugman, pa je prebral Pavčkov pesem *Angel za srce*. Grob: 66B/9/10. SAZU in Mestna občina Ljubljana sta pokojnika počastili z žalnima sejama.

Nekaj dni po pogrebu je dr. Kovač izpolnil obljubo, ki jo je dal Pavčku, tako, da je zanj daroval posebej napovedano mašo zadušnico v frančiškanski cerkvi pri Tromostovju. Udeležili so se je mnogi pokojnikovi prijatelji in znanci ter ljubitelji njegove poezije. Med mašo s slovesno orgelsko glasbo so prebrali Pavčkovi pesmi *Moji patri* in *Vinogradnik* ter izvedli njegovo uglasbeno pesem. Dve pokojnikovi pesmi sta prebrala gledališka igralca Ivo Ban in Zvone Hribar. Jože Faganel, gledališki lektor in direktor Celjske Mohorjeve družbe, pa je prebral odlomek iz biblijske *Visoke pesmi*. Dr. Kovač je med obredom večkrat obudil spomine na pokojnika, posebno občuteno pa v govoru, ki je mnoge navzoče ganil.

Upodobitve Ljubljane:

v zbirki *Sanje živijo dalje*: pesem *Banalna štorija* (o ljubljanski kavarni); v zbirki *Ujeti ocean* (1964): pesem *Uvodna* (o Trubarjevi cesti); v zbirki *Upočasnitve* (1998): sonet *Sv. Petra (Trubarjeva) cesta*; *Čas duše, čas telesa I-IV* (eseji; 1994, 1997, 2004, 2008); *Hiša Cankarjeve zaveze* (spomini na Cankarjevo založbo in nekatere njene avtorje; 2004).

Nagrade:

Levstikova (1958, 1961, 2003), n. Prešernovega sklada (1965), Prešernova n. (1984), Sovretova (1979).

LIT.: Edvard Kovač: *pismi*, 21. in 23. 5. 2012. – Saša Pavček: *Očetovi angeli*. V: T. Pavček: *Angeli*. Ljubljana 2011, str. 78–81. – Ista: *informacija*,

29. 5. 2012 [posredovalo jo je tajništvo Drame]. – Tone Pavček: *Čas duše, čas telesa I-IV*. Ljubljana 1994, 1997, 2004, 2008. – Ista: *Hiša Cankarjeve zaveze*. Ljubljana 2004. – Ista: *Pavček. doc*. Za domišljajsko potovanje in domače branje. Izbor poezije Toneta Pavčka. Uvodna beseda Slavko Pregl. Življenjepis Jure Šink. Ljubljana 2007. – Pogovor s Sašo Pavček, 12. 8. 2013. – *Vsak človek je zase svet*. Šolski projekt 2012/2013. Uredila Barbara Goršič. Izdala Osnovna šola Toneta Pavčka. Mirna Peč 2013.

64. ANTON PODBEVŠEK (1898, Novo mesto – 1981, Ljubljana) [VII]

Pesnik. Časnikar in publicist. Avtor pesniške zbirke *Človek z bombami*.

Prvi od sedmih otrok čevljarja Mihaela P. in Julijane Rogljič, ki sta se iz okolice Kamnika preselila v grad Grm pri Novem mestu, kjer je oče postal hišnik. Otroštvo, ki ga je sin tukaj preživel, je bilo zanj lepo. Okrog leta 1912 se je revna družina preselila iz gradu v bližnjo hišo, ki jo je kupil oče in v njej čevljaril. Tam je Podbevšek s starši ter brati in sestrami živel s prekinitvami do konca leta 1920. V osnovno šolo je najbrž hodil v bližnji Šmihel, v novomeško gimnazijo pa med letoma 1909 in 1917, kjer je že kazal nagnjenje do nastopanja pred dijaki, patos, ekscentričnost (povzdigoval je → Koseskega) in egocentričnost. Tega leta so ga vpoklicali v avstrijsko vojsko, postal je vojak na italijansko-avstrijski fronti. Tamkajšnja vojna doživetja so ga močno prizadela, poleg tega je staknil še garje in tuberkulozo, ki ju je po končani I. svetovni vojni zdravil v novomeški vojaški bolnišnici. Maturiral je med vojaškim dopustom (»vojna matura«). Med letoma 1919 in 1920 je na zagrebški univerzi študiral slavistiko in ekonomijo, med letoma 1921 in 1923 pa na ljubljanski • **univerzi slavistiko**, takrat v stavbi sedanjega sedeža univerze, **Kongresni trg 12 (I4a)**, vendar študija ni dokončal.

Leta 1915 je urednik Janko Šlebinger zavrnil objavo njegovega pesemskega cikla *Žolta pisma* v reviji *Ljubljanski zvon*, med letoma 1919 in 1921 so mu pesmi objavljali v konkurenčni reviji *Dom in svet*, ki je bila bolj naklonjena uvajanju novosti v slovensko književnost. Leta 1919 je v Novem mestu delovala skupina, ki sta jo vodila Podbevšek in slikar Božidar Jakac, v njej pa je bil tudi → Miran Jarc. Ljubljanski časniki o njenih prireditvah (odprtje skupinske slikarske razstave, koncert in literarni večeri krajevnih nadobudnežev) niso poročali, ker so bile provincialne, toda lokalni patrioti so jih pozneje nostalgično in samopovzdigujoče poimenovali »novomeška pomlad«. Skupini pa domači nadobudneži kmalu niso več zadostovali, zato je jeseni leta 1920 dejavnost dopolnila z gosti iz Ljubljane. Med njimi so bili: poznejši literarni kritik in politik Josip Vidmar (→ Vladimir Bartol, → Edvard Kocbek); glasbenik Marij Kogoj, ki je nekaj let pozneje skomponiral tudi opero *Črne maske* in zaradi psihične bolezni prezgodaj končal svojo ustvarjalnost; in Rihard Jakopič. Ta je bil od Podbevška skoraj tri desetletja starejši, poleg tega

je bilo njegovo nacionalno že etabliirano impresionistično slikarstvo glede na hkratne evropske avantgardistične likovne smeri že »tradicionalna« slikarska faza, toda novo-meški gorečneži so ga izrabili za svojo uveljavitev).

Avantgardistični naskok Ljubljane jeseni 1920 je obsegal: razstavo v • **Jakopičevem paviljonu**, ki je stal v **Tivoliju na začetku** nekdanjega **Lattermanovega drevoreda (64a)**, približno na prostoru sedanjega podhoda s Cankarjeve ceste in začetka tivolske pešpoti proti Spodnji Šiški do leta 1962, ko so ga zaradi prestavitve železniške proge globlje v Tivoli kljub protestom podrli; Kogojev koncert v dvorani • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, in, med stavko gledališnikov, Podbevškov nastop v • **Drami** Narodnega gledališča, **Erjavčeva cesta 1 (T3)**, kjer je »prednašal« (podajal) svoje pesmi. Nastop je vzbudil veliko časopisno pozornost, saj Ljubljana dotlej ni poznala avantgardističnih prireditev, ki so temeljile na izzivanju občinstva. Odziv je bil velik, toda polariziran. Psihiater dr. Alfred Šerko (→ Pavel Golia, → Slavko Grum, → Andrej Smole) je imel Podbevška celo za duševnega bolnika, podobne pesmi naj bi pisali tudi njegovi pacienti. Podbevšek se je zbal napadov, zato je nekaj časa nosil s seboj revolver. Celotno dogajanje je dobilo v javnih odmevih tudi politične prizvoke, saj so se čutili ogroženi predvsem liberalci, ki so se bali boljše vizma in revolucije. Toda že proti koncu leta 1921 so se nekateri najožji privrženci Podbevška začeli od njega oddaljevati, navdih mu je usahnil, prenehal je pisati pesmi, vendar je navzven še vedno delal vtis dejavnega avantgardnega književnika.

Leta 1922 je Podbevšek ustanovil z Vidmarjem in Kogojem revijo *Trije labodje*, toda trojka je že po prvi številki razpadla, ker so se pojavila idejna razhajanja in ker naj bi bil Podbevšek hotel sam nadzirati revijo. Poskus ni uspel, zato je izstopil iz uredništva. To se je sestajalo v »buržuj-skem« • **hotelu Bellevue nad Tivolijem (D2j)**, za sedanjo športno dvorano Tivoli, ob Celovski cesti. Hotel, ki sedaj razpada, je omogočal lep razgled na Ljubljano, ki so jo hoteli z revijo »zavzeti«. Po drugem viru naj bi ga iz uredništva izključili. V drugi številki revije, v kateri ni bilo več Podbevška, so se pojavili tudi »tradicionalni« književniki, potem pa je revija izdihnila. Podbevšek je medtem ustanovil novo revijo *Rdeči pilot*, ki je prav tako kot prva revija po dveh številkah prenehala izhajati. Sodelavci revije, med katerimi je bila tudi Podbevškova bodoča žena Štefanija Ravnikar, ki je kazala literarne ambicije, so priredili turnejo po slovenskih delavskih krajih, saj se je Podbevšek nagnil k socializmu in pojmovanju književnosti kot levičarske propagande, ki naj revolucionarno aktivira proletariat. Njegovo zbirko *Človek z bombami*, ki jo je pripravil že leta 1920, so založniki odklanjali. Šele leta 1925 jo je v samozaložbi izdala njegova žena, vendar je bila že zamudniško dejanje. Ljubljana je postajala imuna proti ponavljajočim se prijemom prve slovenske avantgarde, saj je tej hitro zmanjkalo novih domislic. Tudi → Kosovel je dvo-mil o Podbevšku.

Po dveh letih premora je Podbevšek januarja leta 1927 v • **Mestnem domu, Krekov trg 2 (D6)**, s polemičnim predavanjem »arogantno« nastopil proti programu ljubljanske gledališke sezone ter revijama levičarski *Mladini* in katoliškemu *Križu na gori*. Prepovedal je diskusijo, odhital iz dvorane in zunaj neuspešno poskušal prepričati policijo, naj v dvorani prepreči debato, češ da so v njej »neodgovorni elementi«, toda debata se je mirno nadaljevala brez njega. To je bil njegov zadnji nastop, saj se je potem iz javnega literarnega umaknil v družinsko življenje. Najprej je bil zaposlen kot časninar pri glasilu *Naprej* (1920–1922) socialnodemokratske skupine Zvonimirja Bernota, strica poznejše komunistične funkcionarke Vide Bernot, poročene Tomšič (→ Mira Mihelič, → Ljuba Prenner); nato je prešel k »narodno radikalnemu dnevniku« *Jutranje novosti* (1923), k *Jutru* (1924–1929), *Slovenskemu narodu* (1929–1930), *Jugoslovanu* (1931) in krajši čas delal pri *Tedniku*. V letih 1932 in 1933 je bil vodja »insertnega [oglasnega] oddelka« katoliškega dnevnika *Slovenec*. Letnice njegovih zaposlitev se v virih ponekod razlikujejo, toda vse kažejo osebno nestabilnost, nazorsko nihanje in prizadevanje za materialni obstanek. Nekaj časa je bil tajnik socialdemokratske stranke ter med letoma 1925 in 1927 tajnik Društva slovenskih leposlovcev (književnikov), kar potrjuje brodolom nekdanjega avantgardista in kaže pristanek v družbenih konvencijah.

Postal je literarno neploden, objavljajl je samo še dela o nekaterih slovenskih impresionistih, ki jim je bil tudi založnik, toda tudi na to njegovo dejavnost so leteli očitki diletantizma in bibliofilske prevare. Posebno leta 1944, ko je v svoji založbi Sejalec izdal antologijo *Slovenska lirika*. Napovedal je 320 oštevilčenih izvodov, toda v prodaji jih je bilo čez 700. Antologija je vzbudila pomisleke tudi zaradi tradicionalističnega izbora pesmi, ki ni bil v skladu z nekdanjim urednikovim avantgardizmom. Najbrž je bilo vse to vzrok, da je založba Sejalec, ki jo je leta 1937 ustanovil z Jakopičem, leta 1944 prenehala delovati.

Podbevšek se je iz Novega mesta preselil v Ljubljano jeseni leta 1920, h Kogojevi družini, kjer mu revni Kogoj »poleg postelje« in »stradanja ni imel ponuditi ničesar«. V arhivski dokumentaciji o prebivališčih sta pri Podbevšku navedena dva protislovna podatka, ki kažeta njegovo nestalnost, idejna nihanja, nepričakovani konformizem in nazadnje umik v družinsko življenje: leta 1921 je »izstopil iz rimsko katoliške cerkve ter postal brezverec«; toda avgusta leta 1923 se je v • **franciškanski cerkvi Marijinega oznanjenja** pri Tromostovju (**64b**) poročil s Štefanijo Ravnikar, rojeno leta 1903 v Ljubljani, učiteljico v Sostrem. Leta 1925 se jima je rodila hči Marija Asta (pozneje poročena Mohorič), leta 1933 pa jima je ob porodu v ljubljanski porodnišnici umrl sin. V Podbevškovi družini je imela stalne dohodke njegova žena, zaposlena kot učiteljica, moževa založniška dejavnost pa je bila občasni stranski zaslužek.

Navedena so tudi Podbevškova prebivališča: marca 1921 • **Stari trg 3/II**, pri Kogoju (**64c**); oktobra 1923

• **Gospovetska cesta 6/I**, pri Ravnikar (64č); od januarja 1925 do avgusta 1929 • **Beethovnova ulica 15/IV** (64d); avgusta 1929 • **Poljanska cesta 15** (64e); potem do novembra 1934 • **Tržaška cesta 6** (64f) in • **Povšetova ulica 37 v Mostah** (64g). Podbevškova žena je februarja 1935 stanovala na Povšetovi cesti 37/I, potem do novembra 1935 v Novem mestu, Podbevšek pa novembra 1935 na • **Gospovetski cesti 13**, hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana točka **med** podrtim **Kolizejem in Župančičevo ulico** (64h); žena in hči pa marca 1936 v Komenskega ulici 20, junija 1937 pa v Novem mestu; Podbevšek novembra 1937 v • **Komenskega ulici 20** (64i), junija 1938 pa v Novem mestu, junija 1939 je bil v Zagrebu, maja 1940 pa je spet stanoval na Komenskega cesti 20. Tu je z družino stanoval tudi po II. svetovni vojni, do smrti. Tudi po umiku iz javnega literarnega življenja je Podbevšek do začetka II. svetovne vojne zahajal v kavarno hotela Union in • **kavarni Emona, na vogalu** sedanje **Cankarjeve in Slovenske ceste**, nasproti Name (D7b) in • **Zvezda, v Kazini**, kjer je sedaj knjigarna s kavarno, vhod je bil s sedanje Slovenske ceste (D7c). V teh kavarnah se je stalno zbiralo več omizij kulturnikov.

Po II. svetovni vojni je bil do leta 1952 večinoma brezposeln. Leta 1947 so ga iz ideoloških razlogov izključili iz Društva slovenskih književnikov, katerega predsednik je bil takrat → Miško Kranjec. Vmes je bil kratek čas zaposlen pri podjetju Jugoreklam, med letoma 1949 in 1951 v Ministrstvu za prosveto, Ministrstvu za znanost in kulturo in v upravi Slovenskega narodnega gledališča. Iz nje je moral oditi po sporu z → Jušem Kozakom, ki Podbevška ni maral. Ko je leta 1952 Josip Vidmar postal predsednik SAZU, je Podbevška konec istega leta zaposlil v administraciji • **SAZU, Novi trg 3** (A), in ga imenoval za oskrbnika akademskih stavb. Podbevšek je bil tam med letoma 1953 in 1959 tudi vodja sindikata, ki je bil v takratnem političnem sistemu zgolj formalna organizacija – ni se več bojevala za pravice delavcev, saj naj bi ti vse pridobili s komunistično revolucijo. Leta 1962 je Podbevšek na delovnem mestu napredoval v naziv svétnik, leta 1973 pa se je upokojil. Med letoma 1954 in 1959 je bil član upravnega odbora Društva slovenskih književnikov.

Med II. svetovno vojno je bil Podbevšek skrajno oprezen in molčeč, izogibal se je sleherni politično obarvani izjavi. Družil se je samo z Jakopičem v njegovem ateljeju. Po vojni je Denisu Ponižu v strahu omenil, da so ga med vojno prisilno mobilizirali v nemško vojaško organizacijo Todt, zato ga je nekdo hotel »po hitrem postopku likvidirati«. O Podbevškovi lojalnosti do povojnega komunističnega režima so nekateri oblastniki dvomili. To potrjuje *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* iz januarja leta 1965. Narejen je bil ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti v letu 1964/65 (→ Marjan Rožanc, → Dominik Smole, → Dane Zajc) za komunistično funkcionarko Vido Tomšič, rojeno Bernot, prvič poročeno s komunistom

Tonetom Tomšičem (→ Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takratno predsednico »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7** (U5). Tomšičeva je v zadevo škodljivo posegla, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Na tem seznamu so pripisane oznake politične ustreznosti književnikov. Čeprav je takrat Podbevšek veljal za ustvarjalno nemega književnika, je pred njegovim priimkom pripisana črtica, kar pomeni, da je bil za komunistično oblast problematičen. Najbrž je tudi nekdanji socialni demokrat Bernot o Podbevšku kaj povedal svoji komunistični sorodnici.

Podbevšek je bil vse življenje bolehen, precej odvisen od praktične žene, zato ga je njena smrt leta 1980 še posebej prizadela. Imel je več srčnih napadov, po enem mu je doma nenadoma odpovedalo srce. Svojci so želeli pogreb v družinskem krogu, vendar se ga je udeležilo precej ljudi. Slikar Božidar Jakac se je od pokojnika poslovil z govorom. Pokopali so ga civilno na • **Žalah** (P4), ob ženi; grob A/59/11/3+4. Društvo slovenskih pisateljev ga je počastilo z žalno sejo.

LIT.: Marijan Dovič: *Mož z bombami. Anton Podbevšek in slovenska zgodovinska avantgarda*. Ljubljana – Novo mesto 2009. – Pogovor z Asto Mohorič 19., 20. 8. 2013. – Denis Poniž: *Spomin v novembru. Pesniku Antonu Podbevšku*. Naši razgledi 30, 11. 12. 1981, št. 23, str. 679.

65. MARKO (pravo ime **ANTON**) **POHLIN** (1735, Ljubljana – 1801, Mariabrunn, Dunaj) [II]

Jezikoslovec, nabožni pisec in prevajalec. Redovnik (bosonogi avguštinec). Avtor nemško pisane slovnice *Kraynska Grammatika* in latinsko pisane bibliografije *Bibliotheca Carnioliae*.

Rodil se je Janezu Juriju Pohlinu iz Kamnika, ki se je priselil v ljubljansko predmestje Šempeter. Sedaj del mesta ob cerkvi sv. Petra, • **Trubarjeva cesta 80** (65a), in nekdanji Sv. Petra cesti, sedanji Trubarjevi cesti. Poročil se je z gostilničarjevo vdovo in postal gostilničar. Sina Antona so zaradi ubožnosti sprejeli jezuiti v svoj kolegij, imenovan • **Collegium Ss. Rogatiani et Donatiani** (Kolegij svetih Rogacijana in Donacijana) **ob jezuitski gimnaziji pri cerkvi sv. Jakoba, ob** sedanjem **Levstikovem trgu** (V1). V letih 1747–1749 pa se je izobraževal v novi frančiškanski gimnaziji v Novem mestu. Potem je šolanje spet nadaljeval v Ljubljani, v jezuitskem deškem semenišču, leta 1754 končal jezuitski licej in vstopil v red bosonogih avguštincev (diskalceatov). Po vrnitvi v Ljubljano je dobil redovno ime oče Marko sv. Antona Padovanskega. Prebival je v • **samostanu** tega reda, ki so ga leta 1657 s cerkvijo sezidali **na Ajdovščini, ob sedanji Slovenski cesti, med Dalmatinovo in Trdinovo ulico** (S1).

Pohlina so predstojniki zaradi dodatnega izobraževanja in redovnih potreb predstavljali tudi v druge samostane svojega reda: v letih 1755–1763 je deloval v Mariabrunnu pri Dunaju (sedaj del mesta), kjer je najbrž opravil noviciat in študij teologije, v letih 1763–1775 v Ljubljani (kjer je bil najprej praznični, potem nedeljski pridigar, nato vikar), v letih 1775–1781 na Dunaju (kot učitelj redovniških pripravnikov), v letih 1781–1784 v Ljubljani (kot subprior), v letih 1784–1794 še vedno v Ljubljani (kot tajnik pokrajine svojega meniškega reda in subprior), od leta 1794 pa spet v Mariabrunnu (kot učitelj novicev).

Na Dunaju je opazoval uveljavljanje nemščine in češčine v književnosti in javnem življenju namesto latinščine, kar ga je spodbudilo, da si je začel prizadevati za uveljavitev slovenskega jezika, književnosti in kulture v javnosti. Po letu 1763, ko so ga spet predstavili v Ljubljano, je postal začetnik slovenskega preroda, čeprav se v šolah ni učil slovenščine, ker takrat ni bila niti učni predmet niti jezik poučevanja. Zato se je oprl na predmestno ljubljansko govorico, kakršno je poznal predvsem iz otroštva, kajti dolgoletno bivanje v tujini mu je onemogočalo stik s slovenščino. Na njegovo slabo in včasih samovoljno slovenščino so že za njegovega življenja leteli očitki, še bolj pa po njegovi smrti. Kljub temu je bil zelo delaven, saj je napisal okrog 50 del, večinoma v slovenščini. Mnoga so se izgubila. Med drugim je objavil: abecednik, slovarček, prvo slovensko računico, bralni priročnik za vojake, molitvenike in življenjepise svetnikov, ki so bili zaradi živahnega dogajanja zelo brani, in zbirko ugank. Pri jezikoslovnih spisih je pogosto zamolčal njihove predhodnike, ker si je iz samoljubja lastil prvenstvo. Zato ga nekateri sodobniki (→ Žiga Zois, → Valentin Vodnik in → Jernej Kopitar) niso marali. Čeprav je kot ljubljanski meščan vzvišeno gledal kmete, jim je v razsvetlenskem duhu po tujem viru namenil knjižico nasvetov o kmečkih opravilih.

Njegovo najbolj znano delo je nemško napisana slovnica slovenskega jezika *Kraynska Grammatika* (1768). Predgovor je zagovor slovenskega preroda, kratko poglavje o verzifikaciji pa spodbuda posvetnemu pesnjenju v slovenskem jeziku, posebno sodelavcem *Pisanic*. Pohlina slovnica je stopnja med → Bohoričevo in → Kopitarjevo slovnico. Toda ker je v svoji slovnici naslonil slovenski knjižni jezik na ljubljanski govor, ki je edinega znal, je bila pozneje zavržena kot enostranska in razvojno moteča. Odbijala je namreč pripadnike drugih slovenskih pokrajin in narečij, ki so hoteli, naj bo slovenski knjižni jezik nadpokrajinski in nadnarečni, toda hkrati jezikovni sistem, ki bo povezoval pripadnike vseh slovenskih pokrajin. Pohlina latinska knjiga *Bibliotheca Carnioliae* (Biblioteka Kranjske), izdana posmrtno na Dunaju leta 1803, v kateri je objavil življenjepisne in bibliografske podatke o dotedanjih slovenskih slovstvenih ustvarjalcih, spada med zarodke slovenske literarne zgodovine.

Pohlin je deloval tudi kot jezikovni pedagog in literarni mentor. V diskalceatskem samostanu je organiziral

redovniški krožek ali zasebno šolo, v kateri je učence, svoje soredovnike, poučeval o slovenski slovnici ter jih spodbujal k pisanju in pesnjenju v slovenščini. Med učenci sta bila najdejavnejša in najpomembnejša → Anton Feliks Dev in → Valentin Vodnik, ki sta Pohlino delo uspešno nadaljevala. Ker so Pohlina leta 1775 za šest let premestili na Dunaj, kjer je postal učitelj redovniških pripravnikov, je njegovo slovensko delo zastalo.

Po mnenju nekaterih raziskovalcev je bil pobudnik prvega slovenskega pesniškega almanaha *Pisanice od lepeh umetnost* (1779). Drugi temu oporekajo, češ da je bil Pohlin takrat že štiri leta na Dunaju, zato so njegovi učenci samostojno izdali prvi zvezek almanaha. Vsekakor je za objavo najzaslužnejši Pohlina učenec in redovni sobrat Anton Feliks Dev. Leta 1781 se je Pohlin vrnil v Ljubljano in postal subprior. Istega leta so v Ljubljani spet ustanovili društvo *Academia operosorum* (prednica sedanje SAZU), postal je njegov član. Po takratni šegi si je izbral društveno ime »Novus« (Nov) in geslo »Collectis oritur« (Z zbiranjem nastane; mišljen je med, toda v prenesenem pomenu slovstveni spis). Že leta 1784 so ga spet predstavili na Dunaj, kjer je bil tajnik svoje redovne province in subprior, potem se je preselil v Mariabrunn, kjer je deloval kot samostanski učitelj. Tam je tudi umrl in bil pokopan. Leta 1786 je cesar Jožef II. ljubljanski diskalceatski samostan na Ajdovščini razpustil, ga izročil redu »usmiljenih bratov«, ki so v stavbi uredili deželno bolnišnico (nanjo opozarja spominska plošča) in jo vodili več kot sto let. Leta 1895 pa je deželna vlada dozidala nove bolnišnice ob Zaloški cesti (stari del sedanjega Kliničnega centra med Zaloško cesto in Ljubljano).

Spominsko poimenovanje:

- Pohlina ulica.

LIT.: *Pisanice od lepeh umetnost*. Uredil in spremno besedo napisal Jože Koruza. Monumenta litterarum Slovenicarum 14. Ljubljana 1977 [Faksimile]. – Marko Pohlin: *Kraynska grammatika. Bibliotheca Carnioliae*. Znanstvenokritična izdaja. Prevedla Jože Stabej in Luka Vidmar. Bibliografijo sestavil Marko Kranjec. Ljubljana 2003 [vsebuje tudi faksimile].

66. IVAN PREGELJ (1883, Sveta Lucija/Most na Soči – 1960, Ljubljana) [VII]

Pripovednik, dramatik, pesnik, esejist in literarni kritik. Gimnazijski profesor. Avtor romanov *Tolminci*, *Plebanus Joannes*, *Bogovec Jernej* ter novel *Matkova Tina*, *Regina Roža ajdovska* in *Thabit kumi*.

Najstarejši od treh sinov nemirnega in veseljaškega očeta Mohorja P., vaškega krojača, ki je delal v različnih krajih, in matere Marije Kovačič. Po ustnem izročilu naj bi bil Pregljev oče v sorodu z družino tolminskega puntarja iz leta 1713. Pregelj je pozneje menil, da se v njem pretaka »godčevska kri«, s čimer je poimenoval razposajeni

del svojega značaja, ki se je nagibal v skrajnosti. Rojstna hiša je sedaj prenovljena. Ko mu je bilo približno devet let, so mu starši skoraj hkrati umrli zaradi alkoholizma. Odtlej sta za sirote Ivana, Petra in Franceta skrbela čudaški ded, tihotapec in grobar, ki je skrival lobanjo umrle hčerke najprej na njivi, potem v slami svoje postelje, in požrtvovalna babica Ana Kovačič, ki je vnukom pripovedovala tudi »storije«. Za bistrega Preglja pa je kmalu začel očetovsko skrbeti župnik Jožef Fabijan (ljubitelj → Gregorčičeve poezije, med I. svetovno vojno umrl zaradi italijanske granate), ki je gmotno podpiral njegovo šolanje. Med letoma 1892 in 1894 je Pregelj prebival v goriškem Alojzijevišču in hodil v pripravljeno šolo za gimnazijo, ki je bila nemška. To je obiskoval med letoma 1894 in 1903. Od petega razreda je bil v malem semenišču.

Po maturi jeseni 1903 je bil tri mesece v goriškem bogoslovju, od koder so ga izključili, ko so izvedeli, da je bil v bordelu. Zaposlil se je kot pisar pri slovenskem advokatu dr. Alojziju Franku. Prizadeti Fabijan ga je nehal javno podpirati, ker pa je cenil njegov literarni talent, je svojeglavega in k protislovjem nagnjenega varovanca začel denarno podpirati skrivaj, po posredniku. Ker se je zbal, da bo Pregelj propadel, mu je oktobra 1904 spet odkrito pomagal, da je odpotoval na Dunaj. Na tamkajšnji univerzi je študiral slavistiko in germanistiko. V avstro-ogrski prestolnici je velikokrat gladoval. Sodeloval je v katoliškem študentskem društvu Danica in objavjal v študentskem glasilu *Zora*, ki mu je bil v letu 1905/06 urednik. Toda ob koncu prvega uredniškega leta je nepričakovano izstopil iz Danice, ker se mu je leta 1906 v Šentvidu nad Ljubljano rodil nezakonski sin Bogomir (Bogo, poznejši germanist, bibliotekar, prevajalec in profesor ljubljanske Pedagoške akademije), saj je bilo takšno očetovstvo takrat spotakljivo. Sina mu je rodila Frančiška/Franica Peršič, hči železniškega čuvaja v Vižmarjah, ki jo je spoznal na Dunaju. Domnevno je • **hiša stala ob železniški progi, kjer je to križala Tacenska cesta**, ob sedanjem železniškem nadvozu (66a). Peršičeva je prej končala meščansko in trgovsko šolo. Veliko je brala, zato je bila literarno razgledana. Podjetno je odpotovala na Dunaj, si tam našla službo knjigovodkinje in bila leto dni zaposlena v neki tovarni. Na neki študentski zabavi je spoznala Preglja; zaročila sta se v dunajski Minoritski cerkvi. Čeprav ji je delodajalec prigovarjal, naj ostane na Dunaju, se je zaradi Preglja vrnila domov in rodila sina. Leta 1909 sta se naposled poročila v • **franciškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju** (66b). Kljub zasebnim težavam je Pregelj univerzitetni študij uspešno dokončal in leta 1908 na Dunaju tudi doktoriral s tezo o jeziku baročnega pridigarja → Rogerija Ljubljanskega.

Jeseni leta 1909 se je z družino preselil v Gorico, kjer se je zaposlil kot suplent v gimnaziji. V tem mestu se mu je istega leta rodila hči Nataša, poznejša pravnica. Leta 1910 je služboval kot srednješolski profesor v Pazinu, leta 1911 pa v realki v Idriji, kjer mu je za pljučnico

umrl nekajmesečni sin. Jeseni leta 1912 se je preselil v Kranj, kjer je služboval kot gimnazijski profesor do leta 1924. Tu mu je za črevesno boleznijo umrl štiriletni sin Vasko, žena pa je leta 1922 hudo zbolela in ležala v ljubljanski bolnišnici zaradi operacije ščitnice. Iz zaobljube, da bi ozdravela, je sežgal rokopis romana *Bogovec Jernej* in ga potem spet napisal. Roman je snoval tako intenzivno, da je celo Pregljevo družino prežl preganjavični duh Jernejeve družine iz romana.

V Kranju se mu je leta 1913 rodil sin Marij, poznejši slikar in profesor ljubljanske Akademije za likovno umetnost; leta 1920 pa hči Bazilija (Lija), poznejša zdravnica in psihiatrinja. »*Včasih mu je bila še družina, ki jo je imel rad in jo potreboval, pretesna.*« (Bazilija Pregelj) Leta 1921 je goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej (zadnji goriški nadškof slovenskega rodu, zagovornik slovenskih pravic in žrtev italijanskega fašizma) v posebni okrožnici, ki ni bila namenjena javnosti, ampak samo duhovnikom goriške nadškofije, obsodil Pregljevo novelo *Matkova Tina* kot blasfemično in roman *Plebanus Joannes* kot »nedostojno« upodabljanje duhovnikov. Toda leta 1922 sta v *Ljubljanskem škofijskem listu* dva članka zavrnila goriško okrožnico in njeno ozko pojmovanje književnosti; pritrjujoče ju je ponatisnil *Ljubljanski zvon*.

Leta 1918 je kazalo, da bo Pregelj dobil službo v Ljubljani, v II. gimnaziji, Poljane, Strossmayerjeva ulica 1, toda ker ni bilo na voljo stanovanja, se je nova zaposlitev odmaknila. Prijatelj, jezikoslovec dr. Anton Breznik (→ Ivan Hribovšek, → Anton Vodnik, → Jože Udovič) ga je prepričeval, naj kandidira za profesorsko mesto na germanistiki nove ljubljanske univerze, toda Pregelj je dvomil o uspešnosti kandidature, poleg tega je hotel ohraniti čas za pisanje svojih literarnih del. Službo v Ljubljani je dobil leta 1924, vendar se je prvo šolsko leto iz Kranja vozil z vlakom, ker ni takoj našel družinskega stanovanja. V • **Klasični gimnaziji**, sedaj **Prežihova ulica 8 (I3č)**, današnja Osnovna šola Prežihovega Voranca, je do leta 1938 poučeval slovenščino. Pri pouku je z velikim znanjem preseagal gimnazijske okvire, zato je pritegnil samo najbolj zainteresirane dijakke. Kljub občasni jezi ni bil strog profesor; navznoter je bil mehak značaj.

Leta 1925 se je z družino preselil v Ljubljano; od oktobra istega leta so stanovali v stari hiši ob velikem skladišču in delavnicah, • **Vegova ulica 8/I (66c)**; od avgusta 1929 do avgusta 1933 ob • **Gospodarski cesti 10/II (66č)**, nasproti protestantske cerkve; od avgusta 1933 v takratni • **Gajevi ulici 9/I**, sedanja **Štefanova ulica (66d)**, od julija 1939 (ker je počila vodovodna cev, skoraj zalila Pregljevo sobo in poškodovala stanovanje) pa na • **Poljanskem nasipu 14/IV (66e)**, v tako imenovani Rdeči hiši, skozi katero gre tudi Gestrinova ulica. V tem stanovanju je živel do smrti in ga vzljubil, ker je skozi njegovo okno lahko gledal hribe, na katere nazadnje ni več mogel.

Po preselitvi iz Kranja v Ljubljano je z Bazilijo več let vsako popoldne, ob vsakem vremenu in vseh letih časih

hodil na sprehod po Ljubljani in okolici: • **Botanični vrt, Ižanska cesta 15 (66f)**; • **Grad (66g)**, • **Golovec (66h)**, Barje, Rudnik, Mestni log, • **Rožnik (66i)**, Šišenski hrib, Koseze, Podutik, Toško čelo, Glince, Stanežiče, Šentvid, Medvode, Komenda, Brod, Tacen, Ježica, Rašica, Gameljne, Dobeno, Studenec, Polje in še kod. »Še v družbi z menoj je bil samotni vandrovec. [...] Hodil je in hodil in hoja sama mu je bila v užitek in slast. Bil je ves v hoji, iz poti zlit in del poti.« (Bazilija Pregelj)

Že v Kranju je prehodil vso okolico in bližnje gorenjske hribe. Nekoč se je ob poti na Brezje zleknil in zadremal, mimoidoči romarji so ga zaradi revne obleke imeli za berača, zato so mu v klobuk, s katerim si je zastrl obraz pred soncem, vrgli precej drobiža. Z njim si je pozneje veselo privoščil gostilniško okrepcilo. Včasih se je tudi izgubil. Med hojo je snoval tudi literarna dela. S hčerjo se je pogovarjal o marsičem, toda nikoli o svoji literaturi niti o svojem otroštvu niti o mladosti, »kot da je v sebi hranil neko bolečo skrivnost«. Z vsakega razgledišča je vedno pogledal proti zahodu in omenil Tolminsko, kamor zaradi italijanskega fašizma, morda tudi sorodstvenih razmer, desetletja ni hotel. Nekaj prvih ljubljanskih poletij se je hodil včasih z Bazilijo, včasih z drugimi otroki, redko z ženo, peš kopat v • **Savo pri Ježici (66j)**, ki takrat še ni bila onesnažena. Pogosto je zaradi študija zgodovinskih snovi za svoja literarna dela zahajal tudi v • **Licejsko knjižnico**, imenovano »Licejka«, uradno Državna študijska knjižnica (prednica sedanjega NUK-a), ki je med obema svetovnima vojnama delovala v sedanji **Gimnaziji Poljane, Strossmayerjeva ulica 1 (K2)**. Že na Dunaju je prebil veliko časa v tamkajšnji univerzitetni knjižnici.

»Tudi Ljubljana mu ni prinesla sreče. Težko se je vživel v spremenjeno okolico in nevarnosti za dogodivščine je bilo še več. Zato se je sredi vsega kulturnega dogajanja čutil osamljenega in se je tudi sam osamil.« (France Koblar) Celo družinskih obedov ni maral, najraje je jedel sam in hkrati bral. Za politiko ni imel smisla, zato je pogosto zašel v težave. Leta 1932, ko je velik del slovenskih izobražencev bojkotiral volitve iz protesta proti srbskemu centralizmu, se je Pregelj udeležil volitev. Prijatelji so ga trdo prijeli. Leta 1933 pa je v gostilni v Dolskem vinjen govoril proti unitarizmu, zato so ga ovadili in uvedli proti njemu preiskavo. Iz Beograda so zahtevali njegov odpust iz državne službe, toda zaradi intervencije njemu naklonjenih vplivnih posameznikov so ga obsodili samo na denarno kazen.

Pisal je navadno zvečer in ponoči. Ko je začel pisati kako delo, »je nastopilo v družini posebno vzdušje« (Bazilija Pregelj). O svojih delih se je pogovarjal samo z ženo, z otroki, tudi ko so že odrasli, nikoli. Ko je pisal, je hodil samo v službo, ves preostali čas pa je porabil za pisanje. Doma se je v sobi osamil, spal le nekaj ur. V družini so bili med intenzivnim pisanjem do njega obzirnejši. Kraje, v katerih se dogajajo njegova dela, je moral osebno videti in doživeti, zato v njegovih delih prevladuje Tolminska,

Ljubljane je sorazmerno malo. Ker ni videl Carigrada, je zdvomil o vrednosti svojega nastajajočega romana o sv. Cirilu in Metodu, zato je rokopis brezobzirno uničil. Družina, ki je bila prepričana o kakovosti romana, je bila zato potrta. Ko je kakšno literarno delo dokončal, je izstopil iz osame in postal spet družaben. Zahajal je v gostinske lokale in se pozno vračal domov. Te Pregljeve sprostitevne vrnitve v javnost so v družini imenovali »ekvinokcije« in se jih bali, saj so se pogosto končevale neprijetno. V gostilni ali kavarni je rad robato zabaval pivsko družbo, kar je mnoge motilo; velikokrat tudi s šalami na svoj račun. Pogosto je zahajal v • **kavarno hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, kjer se je družil predvsem s sodelavci revije *Dom in svet*. Sredi leta 1926 si je na ljubljanskem velesjemu kupil turški fes in potem okajen delal z njim predstavo v omenjeni kavarni.

Leta 1923 je knjižno objavil svetopisemsko »žalno igro« *Azazel*, ki jo je istega leta uprizorila • **Drama, Erjavčeva cesta 1 (T3)**. Krstna predstava ni bila uspešna: Pregljevo besedilo je bilo prezahtevno za gledališče, v katerem je prevladoval provincialni realistični režijski koncept, zato že simbolističnih del → Ivana Cankarja in → Otona Župančiča niso znali primerno uprizoriti. Po predstavi so prijatelji Preglju na odru podarili lovorov venec, ki ga ni hotel odnesti domov. Iz njega je izpulil samo nekaj listov »ženi za v juho« in hitro odšel. Ob pisateljevi 60-letnici je isto gledališče leta 1944 pripravilo drugo uprizoritev igre. Priprave so ovirali letalski alarmi, toda uprizoritev je bila boljša od prve.

Leta 1925 je Pregelj objavil igro s pevskimi vložki *Kompostelski romarji*; postala je libreto za opero Hugolina Sattnerja *Tajda*, ki so jo leta 1927 uprizorili v • **Operi**, sedaj **Župančičeva ulica 1 (T2)**, vendar ni uspela. Leta 1933 je objavo novele *Thabiti kumi* v reviji *Dom in svet* njen urednik dr. France Koblar zaradi motiva domnevnega spolnega akta zavrnil, zato jo je Pregelj objavil v liberalno-levičarski reviji *Sodobnosti*. Po izidu je novelo zavrnil katoliški dnevnik *Slovenec* kot »blasfemijo«, takšno *Slovenčev* oceno pa liberalni dnevnik *Jutro. Slovenec* ni hotel Preglju objaviti ugovora, zato ga je objavil v *Jutru*. Očitke so Preglju zasebno izražali tudi nekateri njegovi dobri znanci, npr. Finžgar v pismu. Pregelj mu je v pisemskem odgovoru ugovarjal, da je novelo narobe razumel, da je njegov »spis« »vendar čist, da bolj biti ne more, pa četudi je grob in surov«. Kot Tolminec je pismo kljubovalno sklenil: »Kesam se ne in se ne bom. Tega spovedal tudi ne!« Takšnega sprejema novele ni pričakoval niti kopice ogorčenih pisem, zato je bil prizadet in nemiren; večkrat je iskal tolažbe v pijači.

Toda kmalu po izidu novele je bilo tudi »ekvinokcijev« dokončno konec. Njegova ustvarjalna kriza se je stopnjevala, saj novel, ki jih je snoval, ni več napisal, pač pa le še nekaj spominov. Toda tudi ti ga niso mikali, saj bi moral podoživeti tudi mučne temne plati otroštva in poznejšega življenja. Leta 1938 je zbolel za pljučnico, zadela ga je

tudi možganska kap. Nekaj časa je bil v **• bolnišnici, med Zaloško cesto in Ljubljano (B2)** in potem v zagrebški nevrološki kliniki. Ohromela mu je desnica, zato ni mogel več pisati z njo; tudi govoril je težko. Hodil je, kot bi »kosil«. Odtlej je bil večinoma na bolniškem dopustu, nekaj časa v službi banske uprave (v muzeju za narodopisje) in v III. in IV. moški realni gimnaziji.

Med italijansko okupacijo Ljubljane se Pregljevo ime ni smelo pojavljati v slovenskem časopisju, ker tega ni dovolil italijanski fašizem. Temu so bili Primorci, priseljeni iz pokrajine, ki je po I. svetovni vojni pripadla Italiji, sumljivi, nekatere je imel za sovražnike in jih preganjal. Bazilija se je morala kot sumljiva oseba tudi zglaševati pri Italijanih. Bogomir in Marij sta bila zaprta zunaj Ljubljane. Družino so doletele tudi hišne preiskave. Po kapitulaciji Italije se je Pregljevo ime spet smelo javno omenjati. Oktobra leta 1943, ob pisateljevi šestdesetletnici, je dal njega in nekatere člane njegove družine, kljub njihovem ugovarjanju, general Leon Rupnik pripeljati z avtom v prostore **• Pokrajinske uprave, sedaj Prešernova cesta 8 (U3)**, (palača predsednika Republike Slovenije), in Preglju v svojem kabinetu čestital. Izročil mu je tudi dekret o častnem mesečnem pokojninskem dodatku. Družina je vse doživljala kot aretacijo. Sprejema so se udeležili »povabljeni predstavniki kulturne javnosti«: rektor ljubljanske univerze dr. Milko Kos (zgodovinar), komisar mestne občine ljubljanske Franc Jančigaj, bivši podban dr. → Stanko Majcen, šef prosvetnega oddelka prof. Sušnik, predsednik Novinarskega društva Ruda Jurčec, glavni uredniki in kulturni uredniki »naših dnevnikov in revij« ter predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ki jo je šele Rupnik jeseni 1943 preimenoval v »Slovensko«, v kraljevini Jugoslaviji se ni smela tako imenovati zaradi srbskega unitarizma) univ. prof. dr. inž. Milan Vidmar (elektrotehnik in šahist). Ta je bil januarja 1943 navzoč pri sprejemu Akademije v svet italijanskih akademij; aprila istega leta je bil predsednik druge konzulte (sosveta) za Ljubljansko pokrajino; brat literarnega kritika in politika Josipa Vidmarja, ki je bil partizanski funkcionar. V povojnem komunističnem režimu niso Milana Vidmarja zaradi njegovega medvojnega delovanja v ljubljanskem javnem življenju pod okupatorjem doletele nobene sankcije). Pregelj se je skromno in nevtravno zahvalil za čestitke, rekoč, da »ostane to, kar je bil, ter da bo skušal po svojih močeh, kolikor mu je še danih, služiti domovini«. V zasebnem krogu so Preglja in njegovo obletnico počastili tudi najpomembnejši sodelavci revije *Dom in svet* (dr. France Koblar, dr. France Stele, pisatelj → Janez Jalen, dr. Tine Debeljak (→ France Balantič), dr. Joža Lavrenčič, → Narte Velikonja in drugi); prof. Janko Moder mu je na koncu prebral sonet z akrostihom »DRIVANUPREGLJU«.

Leta 1946 so Preglja upokojili. Odtlej je živel popolnoma odmaknjeno in osamljeno v družinskem krogu. Napisal je samo še nekaj drobcev z levico, težko je tudi govoril. Postal je še bolj molčeč. Vsak dan se je šel sprehajati na

bližnji Grad, pod Golovec, redkeje na Rožnik. Obiski, ki jih že prej ni maral, so mu po bolezni postali odveč. Pač pa je rad poziral sinu Mariju za portrete. S hčerjo Natašo je po več desetletjih obiskal rojstni kraj, kjer je spet srečal brata Petra; groba staršev ni več našel. Sredi Mosta na Soči so mu domačini izročili šopek rož in ga obdarovali s košem suhega domačega sadja, pevski zbor pa mu je pod vodstvom Zdravka Muniha (očeta dirigenta Marka Muniha) zapel. Pregelj se jim je zahvalil tako, da si je odkril klobuk in vsem pomahal. Leta 1958 ga je razveselila dunajska univerza, saj mu je ob petdesetletnici njegove promocije poslala častni doktorat. Leto poprej je zbolel za urosepso. V bolnišnico ni hotel z rešilnim avtom, ampak peš, v spremstvu Bazilije. Med čakanjem na pregled je doživel šok. Nekaj časa je prebil v urološki kliniki, vendar ga niso operirali, ker se je zdravnikom zdel poseg tvegan.

Potem je doma tri leta bolehal in ni več zapustil stanovanja. Skozi okna je hrepeneče gledal Grad, Šišenski hrib in Kamniške Alpe. Novembra 1959, dva meseca in pol pred smrtjo, je v sobi na parketu padel in si zlomil kolčni sklep. Popolnoma je obležal, trpel je tudi zaradi preležanin in visoke temperature, opešal mu je sluh, postal je še bolj redkobeseden, toda ostal je potrpežljiv. Zadnje dni je bral zgodovinski roman *Črtomir in Bogomila* Mimi Malenšek, vendar ni prišel do konca. Zadnji dan je Bazilijo poslal na sprehod proti Rakovniku in na Grad, da bi mu povedala, kaj je tam v sončnem zimskem dnevu videla. Po vrnitvi mu je o vsem poročala, poslušal jo je in jo vmes kaj vprašal. Okrog enajstih ponoči je izdihnil. Do pogreba je ležal v mrliški vežici sv. Jožefa na **• Žalah (P4)**, 2. februarja, ob 11. uri dopoldne, so ga na njegovo željo (da bi bil bližje pokrajini, po kateri je veliko hodil) pokopali na **• pokopališču** ob romarski cerkvi sv. Roka v takratnih predmestnih **Dravljah**, sedaj **Korenčanova ulica 41 (P5)**. Tam se je v imenu slovenskih književnikov od njega poslovil dr. France Koblar. Podatki o pokopu so vpisani v mrliško knjigo ljubljanske župnije Sv. Peter, v katero je Pregelj po svojem prebivališču spadal: pisatelj je bil »previden« (prejel je poslednje zakramente), umrl pa je zaradi »skleroze« in »srčne oslabelosti«. Pokopal ga je ljubljanski stolni kanonik France Glinšek. Grob: Zid, BL, 41.

Sin Marij je na pokopališkem zidu ob očetovem grobu naredil mozaik, na katerem se ležeči človek oklepa križa. Zraven je napis »Bog je videl in sprejel«, citat, ki ga je iz Pregljevega romana *Magister Anton* izbrala Bazilija. V ta grob so pozneje pokopali tudi pisateljeve otroke in vnuka Vaska (1948–1985), Marijevega sina, fotografa, filmskega režiserja in publicista, ki se je družil z ljubljansko literarno skupino »442« (prim. revijo *Problemi* 1968, št. 72). Fotografiji nagrobnega mozaika sta v knjigah: Bazilija Pregelj, *Moj oče*. Ljubljana 1983, brez paginacije, in *Ivan Pregelj*, zbirka Interpretacije 9, str. 57.

Po II. svetovni vojni niso v Sloveniji do leta 1962 natisnili nobene Pregljeve knjige. Ekspresionistična tematika ter motivi religioznosti, askeze in erotike, odeti v historičnost

in neobaročni slog, so bili tuji ideologiji komunističnega režima, pa tudi povojnim literarnim tokovom, ki so se zaradi političnih pritiskov s težavami odmikali od idejnoshematičnega socialnega realizma in propagandnega socialističnega realizma k modernizmu. Med letoma 1962 in 1970 je France Koblar, najboljši poznavalec Pregljevega opusa, saj je bil nekdanji urednik revije *Dom in svet*, v kateri je pisatelj objavil večino svojih del, uredil in literarnozgodovinsko komentiral sedem knjig pisateljevih *Izbranih del* in jim dodal *Poizkus monografije*. Ta objava je Pregljev opus vrnila v slovensko literarno zavest. Leta 1983 so ideološke zavore popustile, takratnim družbenopolitičnim razmeram, ki so slavile kmečke upore, je še najbolj ustrezal Pregljev roman *Tolminci*. Kljub Pregljevim religiozno obarvanim delom in za ideološke fanatike spotakljive medvojne nagrade ni bilo več ovir za počastitev pisateljeve stoletnice rojstva z več prireditvami in natisi knjig. • **Slovenska matica, Kongresni trg 8 (66k)**, mu je v Ljubljani priredila simpozij. Posebej so se izkazali zamejci: istega leta so v Rupi pri Gorici (v Italiji) po Preglju poimenovali slovensko osnovno šolo. V Ljubljani pa še ni smela biti po njem poimenovana nobena ulica. Večino Pregljeve zapuščine je njegova družina prepustila Koblarju za lažjo ureditev Pregljevih *Izbranih del*, po urednikovi smrti jo je dobila njegova hči Ana Koblar Horetzky, po njeni smrti pa je prešla kot del Koblarjeve zapuščine v • **Biblioteko SAZU, Novi trg 3–5 (A)**.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

Dom gospe matere Serafine (1919/1932, povest); *Odisej iz Komende* (1922, povest); *Simon iz Praš* (revialno 1924, pripoved o → Simonu Jenku); *Osmero pesmi* (revialno 1926, idila); *Na vakance* (1927, novela o pesniku Matiju Valjavcu); *Salve virgo Catharina! ali Ljubljanski študentje* (1928, neuprizorjena igra o jezuitskem kolegiju in mestnem središču v letu 1682); *Peter Markovič, strah ljubljanskih šolarjev* (1929, zgodovinska povest); *Usahli vrelci* (revialno 1929, spominska pripoved o ljubljanskih literarnih razmerah; tudi o Operi).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Pregljeva ulica (šele po osamosvojitvi Slovenije, prej pobuda zanjo iz ideoloških razlogov ni bila sprejeta).

LIT.: *Bog je videl. Draveljski duhovni večeri*. Uredila Marija Stanonik. Ljubljana-Dravljje 1998. – France Koblar: *Slovo od pisatelja Ivana Preglja*. Književni glasnik Mohorjeve družbe v Celju 5, 1960, št. 1/2, str. 8–9. – Isti: *Ivan Pregelj. Poskus monografije*. V: I. Pregelj: Izbrana dela VII. Celje 1970, str. 401–520. – Pogovor s Sašem Vugom, 16. 9. 2013. – Bazilija Pregelj: *Moj oče*. Ljubljana 1983 [s portreti pisatelja in nekaterih članov družine, ki so delo Marija Preglja]. – Bogo Pregelj: *Spremna beseda*. V: I. Pregelj, Tolminci. Ljubljana 1965, str. 247–265. – *Ivan Pregelj*. Uredil Marjan Dolgan. Ljubljana 1999 (Interpretacije, 9).

67. LJUBA PRENNER (1906, Fara pri Prevaljah – 1977, Ljubljana) [VIII]

Pripovednica, dramatičarka in publicistka. Pravnica. Avtorica kriminalke *Neznani storilec*, komedije *Veliki mož* in libreta *Prešeren* za Švarovo opero *Slovo od mladosti*.

Hči izučenega mizarja, orožnika in dacarja, kočevskega Nemca Josipa Prennerja in Marije Čerče, hčere čevljarja in viničarja iz Slovenskih goric. Starši so se poročili v Mariboru in se preselili na Prevalje na Koroškem, kjer sta se rodili Amalija (ki si je pozneje spremenila ime v Ljuba) in njena sestra Josipina. Oče je znal slabo slovensko, mati pa ni znala nemško, vendar je bil njun zakon kljub nacionalnim in jezikovnim razlikam strpen. Prennerjeva se je odlično naučila obeh jezikov in bila pozneje sodni tolmač za nemški jezik. Po materini strani je imela tudi starejšega polbrata Ivana Čerčeta, ki je z družino živel v Slovenj Gradcu. Leta 1910 se je družina Prennerjevih preselila v Ruše, kjer je Prennerjeva končala prvi razred »ljudske šole«; ostale tri pa v Slovenj Gradcu, kamor se je družina preselila leta 1914. Po I. svetovni vojni je prve tri razrede nižje gimnazije (učni jezik je postala slovenščina) končala na Ptuju. Dijakinje so bile redke. Ker oče ni imel več denarja za njeno šolanje, se je vrnila domov, naslednje leto končala četrti razred v Celju, malo maturo pa je opravila na Ptuju. Po končani nižji gimnaziji je dve leti delala v pisarni dveh slovenjgraških odvetnikov. Potem je nadaljevala študij v Beogradu, kjer je spoznala pesnico Desanko Maksimović. Preživljala se je kot bolniška strežnica in korespondentka pri nekem kleparskem podjetju ter opravila zasebni izpit za peti in šesti gimnazijski razred. Ko ni imela v Beogradu več denarja za šolnino, se je vrnila domov in naredila izpit za sedmi gimnazijski razred.

Objavljati je začela leta 1928, najprej črtice v ljubljanskem • **dnevniku Jutro** (→ Mira Mihelič), ki je imel uredništvo in tiskarno v sedanji **Tomšičevi ulici 3 (67a)**; leta 1929 pa je knjižno izdala »roman iz dijaškega življenja« *Trojica*. Leta 1929 je v Ljubljani v nekdanjem deklškem liceju, v takratni • **Mestni ženski realni gimnaziji**, sedaj **Prešernova cesta 25 (I2b)**, v stavbi Mladika (današnje Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije), naredila izpit še za osmi razred in naslednje leto redno maturirala. Najvišje ocene je dobila pri slovenščini (njen maturitetni spis so profesorji zelo pohvalili), nemščini in zgodovini. Jeseni leta 1930 se je vpisala na • **»Juridično fakulteto Univerze Kralja Aleksandra I«, Kongresni trg 12 (I4č)**. Študij se ji je najprej zatikal in zaradi padcev na izpitih zavlekel, toda hotela je postati pravica, zato je vztrajala. Težave je premagovala s humorjem. Leta 1936 je uspešno diplomirala. Med študijem se je preživljala s priložnostnimi zaposlitvami ter z inštruiranjem slovenskega, nemškega in latinskega jezika. Med študijem prava je kot podnajemnica od oktobra leta 1930 stanovala v • **Glinški ulici 8 (67b)**, potem pa do konca junija 1932 v • **Gledališki ulici 12,**

sedaj **Župančičeva ulica (67c)** in do oktobra 1936 v • **Rožni dolini, Cesta XIX, št. 18**, hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana **točka pred hišo št. 17 (67č)**.

Po diplomi se je vrnila v Slovenj Gradec, kjer je opravljala sodno prakso pri okrajnem sodišču, kot advokatska pripravnica pa pri dr. Josipu Lavriču. Sodelovala je v Sokolskem društvu, pevskem zboru in igralski skupini. Bila je vesele narave in družabno zaželena. Spoprijateljila se je z mnogimi družinami. Toda ker je bila v tem mestecu brez literarne družbe, poleg tega ni bilo v njem večje kulturne ponudbe, se je vrnila v Ljubljano. Marca leta 1939 se je kot podnajemnica vselila v stanovanje na • **Vodovodni cesti 5/I (67d)**, se aprila zaposlila v • **odvetniški pisarni dr. Antona Mojzerja**, v takratni »palači Grafike« z razgledom na glavno železniško postajo, vogalna stavba **Miklošičeva cesta 40 (67e)** s sedanjo knjigarno v pritličju, in pozneje pri dr. Milanu Lemežu, komunističnem politiku. Od junija 1939 je kot podnajemnica stanovala v • **Rožni dolini, Cesta VII, št. 14 (67f)**. Kmalu so opazili, da uspešno brani obtožence na sodišču. Leta 1939 ji je objava kriminalke *Neznani storilec* utrla pot v literarne kroge: sprejeli so jo v Društvo slovenskih književnikov. Do smrti je ohranila osebno vero in bila zasebno zelo pobožna. Sicer je postala levičarka in poznala več komunistov, toda do smrti je ostala tudi individualistka, nikoli se ni hotela podrediti ukazom nobene politične stranke. Delo v ljubljanskih ženskih društvih je ni zanimalo. O sebi je menila, da je »demokrat po mišljenju in socialist v praksi po dejanjih«. Sodelovala pa je pri Kinu Union (vhod je bil skozi sedanjo Natorjevo ulico 2), ki je deloval v • **dvorani hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)** in bila nekaj mesecev urednica revije *Naš kino*.

Leta 1941 je na pravni fakulteti je promovirala in postala doktor prava. Julija 1942 je opravila odvetniški izpit, konec istega leta pa ji je z zvijačo uspelo, da so jo vpisali v imenik advokatov. Trdila je, da je doma iz Fare pri Kočevju. Italijanska oblast je vpis dovoljevala samo tistim, ki so bili rojeni v »Ljubljanski pokrajini«, tistim z nemškega zasedbenega področja pa ne. Vpis ji je omogočil, da je od leta 1943 imela svojo advokatsko pisarno na • **Cankarjevem nabrežju 1 (67g)**.

Kmalu po začetku II. svetovne vojne in okupaciji je začela sodelovati z Osvobodilno fronto (OF), ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije, in samo Komunistično partijo Slovenije. V njeno stanovanje so zahajali in se skrivaj sestajali vodilni slovenski komunisti, med njimi Edvard Kardelj (→ Kocbek). V njem je Lidija Šentjurs (→ Zupan) »odrejala sestanke Varnostno-obveščevalne službe (VOS)« in drugih komunističnih organov; pri njej se je zadrževal tudi → Prežihov Voranc. V njenem stanovanju so ustanovili tudi celico OF »Sodišče«, v kateri so bili simpatizerji te ilegalne organizacije, ki so delali na sodišču. Pravno je pomagala zaprtim aktivistom OF, sodelovala pri »Rdeči pomoči« (ilegalni organizaciji, ki je gmotno podpirala privrženec

partizanstva in revolucije) in pri reševanju komunističnega funkcionarja Toneta Tomšiča iz italijanskega zopora. Ker je bila članica OF, ne pa Komunistične partije, so ji komunisti prepovedali nadaljnje sodelovanje pri Tomšičevem reševanju, češ da ga bodo rešili sami partijci. Ko je to povedala Tomšiču, je zajokal in rekel, da ga oni ne bodo rešili. Res ga niso: leta 1942 je bil ustreljen v Gramozni jami. Prennerjeva je bila prepričana, da so ga komunisti nalašč pustili v zaporu, ker jim ideološko ni bil po volji, kar so prikriivali. Tomšičeva žena Vida (→ Vladimir Bartol, → Mira Mihelič) je Prennerjevo brez njenega privoljenja vpisala v Komunistično partijo, toda Prennerjeva ji je rekla: »Prosim, jaz naredim za naš narod, za našo osvoboditev vse, če crknem. To pa ni govora, da bi bila jaz v tej hudičevi organizaciji, s tam me moraš pa ven izbrisati.« Po treh mesecih »partijskega staža« jo je Tomšičeva izbrisala; njuni odnosi so se »ohladili«. Po vojni je Prennerjeva zapisala v pismu Šentjurski, da je bil njen izstop iz partije »znak iskrenosti, ker se pač po svojem mišljenju, ki ga imam, nisem mogla v vsem soglašati niti z ideologijo, še manj pa z metodami, ker sem pač 'frajgajst' in ne morem biti drugačna«. Motili so jo atentati, ki jih je VOS delal na nasprotnike komunizma, in zloraba protiokupatorskega boja za komunistično revolucijo. Zaradi teh razhajanj je VOS začel nadzirati tudi Prennerjevo, saj so jo komunisti začeli prištevati med potencialne nasprotnike revolucije, čeprav je še naprej delovala v prid protiokupatorskega gibanja.

Leta 1943 so v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)** uspešno krstno uprizorili njeno satirično komedijo *Veliki mož*, katere tipkopis je že leta 1939 izročila ravnatelju tega gledališča → Pavlu Golii. Komedija je smešila slovensko oboževanje vsega tujega. Prvotni naslov dela se je glasil *Veliki sin domovine*, toda Prennerjeva in italijanska cenzura sta ga spremenila. Prennerjeva je s približno 30 prijatelji, večinoma pravniki, gledališki uspeh proslavila v gostilni Pri Bankotu, bolj znani kot Pri Nacetu ob Šmartinski cesti.

Marca leta 1944 so Nemci odkrili neutemeljenost njenih prošenj za izpust jetnikov, zato so jo aretirali. Toda na nemškega sodnika je naredila tolikšen vtis, da je kup njenih lažnih vlog vrgel v peč, zato so ji prisodili samo višjo denarno kazen. Ko jo je januarja leta 1946 zbornica advokatov in sodnikov rehabilitirala, so ji znesek povrnili. Bila je med zgolj 13 advokati, ki jim je po vojni komunistična oblast dovolila delovanje. Takoj po vojni je sodelovala pri neuspešnih poskusih, da bi v Sloveniji legalno organizirali politično opozicijo. VOS-ovski nadzor Prennerjeve je nadaljevala Uprava državne varnosti (komunistična policija), ljudsko imenovana »Udba«.

Leta 1946 je bila po uradni dolžnosti dodeljena za zagovornico nekdanje partizanke, ki jo je obtožnica bremenila »izdajanja«, zato so jo obsodili na smrt. Prennerjeva je ugotovila lažnost obtožb, našla priče, zahtevala obnovo procesa in dosegla oprostilno sodbo; • **sodna palača, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**. Na koncu je prišlo med

njo in javnim tožilcem, čigar klavno vlogo v procesu je Prennerjeva razkrinkala, do ostrih besed in pretepa. Zato je bila kaznovana s plačilom disciplinskih stroškov in enomesečno prepovedjo opravljanja advokature. Postala je advokatka ljudi, obtoženih »vojnih zločinov, izdajanja, špijonaže, kaznivih dejanj zoper državo, 'ljudstvo' in 'ljudsko imovino'«. Na sodišču, ki je bilo privesek komunistične oblasti, je vedno delovala v prid svojih strank in v skladu s prepričanjem, da mora biti sodstvo neodvisno od oblasti. Če je ugotovila, da so klienti neiskreni, je njihove primere opustila. Sodne dvorane s procesi, na katerih je bila zagovornica obtoženih, so bile vedno polne poslušalcev. Februarja leta 1947 jo je napadel režimski *Slovenski poročevalec*, ki je izhajal v nekdanjem, takrat podržavljenem poslopiju časnika *Jutro*, češ da kvari odvetniški ugled, da se na sodišču neprimerno vede, da z »duhovitostmi« zasenci javnega tožilca, da maliči ugled in avtoriteto Uprave javne varnosti, da se sklicuje na nepristranost sodišča in s tem maliči njegov ugled ter ugled »ljudske oblasti« (komunističnega režima) in da je podkupljiva.

Približno do začetka leta 1947 je bila članica Društva slovenskih književnikov, v katerem je takrat postal predsednik → Miško Kranjec, ki je društvo vodil v »skladu s smernicami naše državne politike«, zato so iz društva izključili vse književnike, ki niso bili vseh komunistični oblasti in njenim ideologom. Med njimi je bila tudi Prennerjeva, ki so ji neutemeljeno očitali, da med vojno ni spoštovala »kulturnega molka«, ker ji je Drama uprizorila komedijo *Veliki mož*. Dejansko je bilo to delo »prava demonstracija slovenstva v času, ko je bil slovenski narod obsojen na propad« (Aleš Gabrič). Pojem »kulturnega molka« med vojno ni bil natančno opredeljen, zato ga je povojna komunistična oblast razlagala poljubno in tako, da je z njim očrnila in kaznovala nezaželene osebe. Zanimivo je, da Pavlu Golii, ki je delo uvrstil na spored in vodil gledališče več vojnih let, niso ničesar očitali. Najbrž ga je varoval nekdanji Goliev uslužbenec Josip Vidmar; Prennerjeve, ki se je zaradi svoje značajske in idejne doslednosti komunistom zamerila, pa nihče. Vendar se zaradi izključitve ni pritožila niti ni več nameravala prositi za vstop v društvo, ki je postalo privesek oblasti.

Slutila je, da jo bodo preganjali, zato je konec februarja 1947 sama oddala advokaturu advokatski zbornici. Marca istega leta so jo aretirali in jo za mesec in pol zaprli v • **preiskovalni zapor**, domnevno ob **Miklošičevi cesti (Z2)**, na prostoru sedanjega hotela, nasproti sedanje Kinoteke. Očitali so ji zveze s politično emigracijo. Zapor je ni niti prestrašil niti zlomil. V preiskovalnem zaporu je zasnovala libreto za opero *Slovo od mladosti*. Po izpustitvi je jeseni leta 1947, najbrž po posredovanju jezikoslovca Frana Ramovša, dobila honorarno zaposlitev kot izpisovalka pravnih pojmov za pripravljajoči se *Slovar slovenskega knjižnega jezika* v Inštitutu za slovenski jezik pri • **SAZU, Novi trg 3 (A)**. Toda že julija 1949 jo je Uprava državne varnosti spet aretirala in zaprla v zapor ob

Miklošičevi cesti. Formalno je ostala honorarna sodelavka tega inštituta do oktobra 1952, ko je dala odpoved.

Nekdanji tamkajšnji zapornik Ljubo Sirc poroča o njej v svojih spominih: »Bila je levičarka, toda končala je v zaporu, ker je bila vse preveč dostojna, da bi mogla pritrjevati vsemu, kar so komunisti delali med vojno in po njej. Vedla se je zelo pogumno in se je skozi zaprta vrata celice z jetniki v bližini na ves glas pogovarjala o političnem položaju. Zaprli so jo, da bi opravljala družbeno koristno delo, toda na delo je niso poslali nikoli, ker je bila s komunističnega stališča vse prenevarna za druge ženske, ki naj bi jih prevzgojili. Dolgo časa so jo imeli izolirano.« Potem so jo odvedli v koncentracijsko taborišče Ferdreng (nekdanja nemška vasica Verdreng, leta 1955 preimenovana v Podlesje) na Kočevskem, na prisilno delo, imenovano »družbeno koristno delo«. Taboriščne razmere so bile neugodne, hrana slaba, jetnice, bilo jih je okrog 600, so opravljale nesmiselna dela, dogajala so se tudi posilstva. Prennerjevo so poniževali, morala je opravljati težka dela v kamnolomu. Položaj si je lajšala s humorjem (med drugim je napisala *Pesem za novo stranišče*) in sojetnicam pisala pritožbe. Nahrulila je taboriščnega poveljnika. Iz Ferdrenga so jo zaradi neke obtožbe, ki so jo pozneje umaknili, prepeljali v zapor ljubljanskega Okrajnega sodišča. Ob postopnem zapiranju taborišča so jo za nekaj tednov premestili v Brestanico, januarja 1950 pa v Škofjo Loko, v tamkajšnji grad, spremenjen v zapor. Tam je s sojetnicami pripravila spevoigro *Vasovalci*, ki jo je izdala leta 1945 v samozaložbi. V začetku maja leta 1950 so jo izpustili. Nikoli ni dobila obtožnice niti odpustnice, kar veliko pove o takratni oblasti in njenem podrepniškem sodstvu.

Po vrnitvi ni imela službe. Iz Rožne doline, kjer je živela pri Slavici Jelenc, se je preselila za Bežigrad, takrat • **Titova cesta 69a, sedanja Dunajska cesta (67h)**, k odvedeli sestri Josipini Šerbec in dvema nečakoma, ki sta študirala pravo. Ker sedanjo hišna številka ni znana, je na zemljevidu zaznamovan samo začetek ulice. V finančni stiski sta sestri leta 1951 v Slovenj Gradcu prodali hišo staršev, ki so umrli leta 1945. Želela si je spet advokaturu in zato pisala pritožbe različnim organom in funkcionarjem. Odvetniška zbornica je podprla njeno vlogo, pravosodni minister »Ljudske republike Slovenije« dr. Heli Modic pa je z odločbo preprečil njen vpis v Odvetniško zbornico. Iz leta 1953 je ohranjeno pismo, v katerem komunistični funkcionar Boris Kraigher (→ Lojz Kraigher) o njej trdi, da »nastopa kot naš sovražnik« in da »ji ni mogoče dovoliti samostojne odvetniške prakse«. Prizadeta je bila tudi zato, ker ni mogla objavljati literarnih del, saj so bile vse založbe režimske in so upoštevale oblastniške direktive o spornih književnikih. Šele leta 1954 so jo spet vpisali v Odvetniško zbornico. V • **Tavčarjevi ulici 11 (67i)** je odprla advokatsko pisarno, ki je postala njen drugi dom. Vanjo so prihajale na obisk tudi osebnosti, ki jih komunistična oblast ni marala: književniki, med njimi

→ Lili Novy, duhovniki in celo ljubljanski škof Anton Vovk (pranečak → Franceta Prešerna), ki je Prennerjevo večkrat povabil na večerjo in ji ob petdesetletnici spesnil priložnostno pesem. Družila se je tudi z glasbeniki in slikarji; portretist ljubljanskih škofov in »partizanski« slikar Božidar Jakac jo je večkrat portretiral. Njeno področje je bilo še vedno kazensko zagovornišvo, kot odvetnica je postala zelo priljubljena. Njene razprave na sodišču so bile vrhunske, kljub temu se je zaradi bojevite narave še nekajkrat znašla pred disciplinsko komisijo Odvetniške zbornice. Njen ugled je bil tolikšen, da je leta 1968 pri slovesnosti ob stoletnici Odvetniške zbornice v Ljubljani nastopila z govorom *Odvetnik v slovenski literaturi*.

Leta 1954 so v • **Operi**, sedaj **Župančičeva ulica 1 (T2)**, po zapletih krstno uprizorili opero skladatelja Danila Švare z njenim libretom o Prešernu *Slovo od mladosti*. Njen libreto je vzbudil polemične odzive, ki so ji zmanjšali literarne ambicije. Kljub takratnim očitkom je *Slovo* ena redkih slovenskih oper, ki se je tudi pozneje ohranila na programu ljubljanske Opere. Skoraj vse slovenske opere so tako šibke, da po krstnih izvedbah padejo v pozabo. Upanje Prennerjeve, da bo po tej operi lahko objavljala svoja dela, se je izjalovilo. Nobena založba ji ni ničesar natisnila. Šele leta 1967 je slovenski zamejski Radio Trst A (takrat je v Sloveniji veljal za ideološko nesprejemljivo radijsko postajo, toda Primorci so jo poslušali tudi zato, ker je poročala o političnih zadevah, ki sta jih režimska Radio Ljubljana in Radio Koper zamolčevala) izvedel njeno komedijo *Gordijski voz* kot radijsko igro. To je ponudila ljubljanski Drami in Mestnemu gledališču ljubljanskemu, ki sta jo zavrnila, češ da je staromodno delo. Šele junija 1973, na koncu sezone, jo je spremenjeno uprizorilo • **Šentjasko gledališče, Mestni dom, Krekov trg 2 (T4)**, kar je Prennerjevo prizadelo.

Že kot otrok je bila posebna: družila se je z dečki, rada je vodila otroške igre in ni marala dekliških oblek. V Slovenj Gradcu so jo med šolanjem klicali »Prennerjev Puba«. Kot študentka se je začela striči in delno oblačiti po moško. Po koncu II. svetovne vojne pa se je oblačila samo še v moško obleko, srajco s kravato, moške čevlje, moški površnik s šalom in se pokrivala z moškim klobukom, v roki je nosila advokatsko aktovko. Uživala je alkohol in kadila cigarete. Pela je s prijetnim tenorskim glasom. Vedno je bila lepo oblečena. V javnosti in v službi je uporabljala ženske jezikovne oblike, doma, zasebno, pa moške. Svoje spolne dvojnosti ni skrivala; leta 1954 je zaposlenim ženskam v kazenski pisarni kranjskega sodišča nonšalantno izjavila: »Jaz sem dr. Ljuba Prenner, ne moški ne ženska, tukaj imate torte, da se boste posladkale.« In jih obdarila z več kosi torte, s svojo odkritostjo pa onemogočila zahrbtno opravljanje. Mučno razcepljenost med ženskim telesom, ki ga je navzven maskulinizirala, in občutjem moške identitete je prenašala s črnim humorjem. Sodobniki, ki so jo srečevali na ljubljanskih ulicah in je niso poznali, so jo imeli zaradi njenega videza za moškega.

Njena osebnostna razdvojenost jo je najbolj bremenila v zasebnem življenju. Ko je bila sama, je pogosto jokala. Ljubezni je iskala pri prijateljicah. Rada je pomagala drugim, bila je radodarna do uličnih beračev. Zaradi darežljivosti ni imela ob koncu življenja nobenih prihrankov.

Leta 1975 se je upokojila, njeno odvetniško pisarno je prevzel nečak Vojmil Šerbenc. Pri upokojitvi ji je pomagalo Društvo slovenskih pisateljev, ki jo je leta 1976 spet sprejelo med člane, ne da bi ona prosila za to. Priznali so ji leta literarnega ustvarjanja od leta 1929 in leta za medvojno protiokupatorsko delovanje (tudi s pomočjo Lidije Šentjurske). Ker je bila pokojnina majhna, je nekaj časa živela v gerontološkem zavodu. Po letu 1970 se ji je zdravje slabšalo, zbolela je za diabetesom in rakom na prsih. Operirali so jo prepozno, po telesu so že bili razsevki. Do konca je ostala vedra. Umrla je v • **bolnišnici, med Zaloško cesto in Ljublanico (B2)**. Na njeno željo so jo pokopali v »najožjem krogu sorodnikov in prijateljev« v družinskem grobu v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. Z govorom sta se od nje poslovila predstavnik tamkajšnje »Kulturne skupnosti« Ferdo Fišer in v imenu njenih prijateljev Milka Tretjak. Katoliški obred je opravil župnik Albert Bohorč. Pogreba so se udeležili mnogi pravniški prijatelji pokojnice. Na njeno željo so dodali v poprejšnji nagrobni napis »TU JE LJUBEZEN POKOPANA / NAŠ DRAGI OČE, LJUBA, MAMA« med zadnji besedi vejico in tako prvotni prilastek spremenili v njeno ime. Društvo slovenskih pisateljev jo je v svojih ljubljanskih prostorih počastilo z žalno sejo.

Upodobitvi Ljubljane:

Veliki mož (komedija, 1943), *Bruc* (roman, 2006).

LIT.: Dr. Ljuba Prenner (1906–1977) ob 90. letnici rojstva in 20. obletnici njene smrti. Besedila so napisale Helena Horvat, Polona Kekec in Brigita Rapuc. Slovenj Gradec 1997 [katalog razstave]. – Aleš Gabrič, Polona Kekec, Brigita Rajšter: *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner. Pogumna, da je bila drugačna*. Ljubljana 2000. – Mira Mihelič: *Ure mojih dni. Spomini*. Murska Sobota 1985. – Ljubo Sirc: *Med Hitlerjem in Titom*. Opombe napisala Jera Vodušek Starič. Ljubljana 1992, str. 396–397.

68. FRANCE PREŠEREN (1800, Vrba – 1849, Kranj) [III]

Največji slovenski pesnik. Pravniki. Avtor pesnitve *Krst pri Savici* in zbirke *Poezije*.

Bil je tretji otrok in prvi sin kmeta Šimna Prešerna in Mine Svetina, ki je moža prekašala po izobrazbi in odločnosti. Med sorodniki je bilo več duhovnikov, od katerih so si Prešernovi starši obetali, da bodo poskrbeli za otroke in da bo kmetijo podedoval en sam dedič. Duhovnik je bil tudi Prešernov pranečak Anton Vovk (1900–1963), ki je kot dijak pisal pesmi in postal po II. svetovni vojni ljubljanski škof. Takrat je komunistična oblast preganjala Katoliško cerkev, zato je Vovka policija

trpinčila z nočnimi zasliševanji, leta 1952 pa so ga agenti oblasti ob naščuvani množici na železniški postaji v Novem mestu polili z bencinom in zažgali. Pri tej slovenski varianti linčanja je utrpel hude poškodbe (→ Ljuba Prenner).

Prešeren je otroštvo preživel v Vrbi, od približno osmega leta pa pri stricu Jožefu, duhovniku na Kopanju pri Grosupljem, ki je do smrti ostal pesnikov dobrotnik. Prešeren je začel hoditi v normalko v Ribnici na Dolenjskem. Tega kraja se je pozneje nerad spominjal, predvsem zaradi neprijetnih spolnih doživetij, ob katerih so bili starejši prešernoslovci kljub strastnemu raziskovanju vsega, kar je povezano s pesnikom, zadržani, zato jih niso opisali. Iz namigov je mogoče sklepati, da je postal predmet nasilne homoseksualnosti.

Šole in prebivališča: Iz Ribnice se je preselil v Ljubljano, kjer je v zadnjem letu francoskih Ilirskih provinc hodil v tretji razred • **normalke** (1812/13) (**I1a**), **gimnazijo** (1813–1819) (**I3c**) in »**filozofijo**« (vrsta višje šole, 1819–1821). Vse tri šole so delovale v stavbi, ki je stala na sedanjem → **Vodnikovem trgu**, za Vodnikovim spomenikom. Ker jo je leta 1895 poškodoval potres, so jo podrli in naredili prostor za živilsko tržnico. Prešeren je pri šolanju pokazal veliko nadarjenost in uspešnost, pa tudi ponos, vendar tudi priljudnost in prijaznost. Preživljal se je s pomočjo sorodnikov, posebno stricev duhovnikov, s stipendijo in poučevanjem otrok; veljal je za odličnega domačega učitelja.

Njegovo prvo ljubljansko stanovanje je bilo pri »neki Lizi« na Poljanah, blizu cerkve sv. Petra (drugi podatki niso znani), od koder se je v šolskem letu 1817/18 z njo in mlajšim, prav tako nadarjenim in čednim bratom Jožefom, ki je takrat prišel študirat v Ljubljano, preselil na • **Mestni trg 17 (68a)**, v hišo trgovca Janeza Aicholzerja, kjer je Jožef kmalu nepričakovano umrl. Prešerna je bratova smrt zelo pretresla. V letu 1818/19 je bil Prešeren kot šestošolec domači učitelj otrok Žige pl. Pagliaruzzija • **v Cerkovnem gradu v Tivoliju**, sedaj **Celovška cesta 23 (68b)**, danes Muzej novejšje zgodovine Slovenije. Leta 1819/20 se je kot slušatelj prvega letnika »filozofije« spet preselil na sedanji • **Mestni trg**, tokrat v hišo št. **19 (68c)**, k svetniku deželnega sodišča Jožefu Lavrinu in njegovi ženi Jožefi, kjer je poučeval njune otroke in spoznal senčne plati te družine, saj je žena moža varala in celo očetovstvo otrok ni bilo zanesljivo. V hišo sta zahajali sestra Lavrinove žene Julijana Primic, ljubljanska trgovka in hišna posestnica, in njena pet- do šestletna hčerka Julija, poznejša Prešernova vélika ljubezen. Kot slušatelj drugega letnika liceja (1820/21) je stanoval v hiši, ki je stala na prostoru sedanje **Wolfove ulice 5 (68č)**. Počitnice je preživljal v Vrbi na Gorenjskem in pri stricih-duhovnikih po različnih krajih, kjer so ga vsi razvajali. Med letoma 1820 in 1829 je • **na Ježici**, v župnišču, sedanji **Kališnikov trg 3 (68d)**, obiskoval strica Jožefa, ki je bil tam kaplan; gospodinjala mu je pesnikova sestra Ktra.

Med letoma 1821 in 1828 je na Dunaju študiral »filozofijo« (vrsta višje šole) in na univerzi pravo; njegovo

odločitev je podpiral stric Jožef, saj je bil Prešeren njegov ljubljenec. Nasprotovala pa ji je mati, ki je želela, da bi sin postal duhovnik. Med dunajskim študijem, od septembra 1826 do aprila 1827, se je pri stricu na Ježici pripravljala na rigorozne. V Vrbo ni maral, saj se mati še vedno ni sprijaznila s poklicem, ki si ga je izbral, pa tudi družinski odnosi so se zaradi odločanja o dedovanju slabšali. Z Dunaja, kjer je doživel različne pretrese, tudi ljubezenske, se je vrnil v Ljubljano kot doktor prava.

Po vrnitvi se ni več nastanil pri stricu na Ježici, ker je bila ta vas takrat preveč odmaknjena od mesta, deloma pa tudi zato, ker se ni strinjal s sorodstvenimi dedovalnimi kombinacijami. V letu 1828/29 je stanoval s sestro Lenko kot podnajemnik pri nekdanjem dunajskem znancu → Mihu Kastelicu, tedanjem skriptorju licejske knjižnice in uredniku almanaha *Krajnska Čbelica*, v prvem nadstropju vogalne Podbojeve hiše na • **Kongresnem trgu 15 (68e)**, nasproti Nunske cerkve. V spodnjih prostorih je bila krčma Na griču, ki jo je vodila ena najbolj znanih ljubljanskih gostilničark Metka Podboj.

Ko se je leta 1829 stric Jožef na Ježici, upokojil, se je s Prešernovo sestro Katro, ki mu je gospodinjala, preselil v Ljubljano, v prvo nadstropje • **Rožne ulice 5 (68f)** (Janochova hiša, imenovana po lastniku urarju Gašperju Janochu), nasproti šentjakobske cerkve. K njima se je, deloma zaradi sorodstvenih prigovarjanj, preselil tudi Prešeren. S tem si je sicer zmanjšal življenjske stroške, toda hkrati so ga sorodniki odtrgali od »zelo posvetnega« Kastelica in ga bolje nadzirali. Ktra, ki je gospodinjala tudi Prešernu, je veljala za preprosto, gospodovalno in jezikavo žensko. Sorodniki so ga želeli tudi poročiti, med drugim tudi z bogato »nemškuto« Marijo Kajetano Khlun, ki je zahajala z materjo iz Gradca v Ljubljano in okolico na počitnice, vendar je zadeva, predvsem zaradi Prešernove ohladitve propadla. Prešeren si ni maral dopisovati, pritegovala so ga rosno mlada dekleta, Marija pa je bila malce starejša od Prešerna in je po takratnih merilih veljala za zrelo žensko, poleg tega ni hotel biti odvisen od njene dote. Pri stricu v Rožni ulici je stanoval v prvem nadstropju od srede leta 1829 do 1835 in tukaj med drugim napisal *Gazele*, *Sonete nesreče* in *Sonetni venec*.

Med letoma 1830 in 1837 je obiskoval strica Jakoba, ki je bil takrat vikar na • **Šmarni gori (68g)**, kjer je tudi umrl in je pokopan pri obrambnem zidu ob tamkajšnji cerkvi. Po smrti strica Jožefa (ki je Prešerna sicer tudi gmotno podpiral, vendar mu zaradi neke zamere ni zapustil imetja) se je pesnik leta 1835 na prigovarjanje sestre Katre, ki je tudi ostala brez sleherne zapuščine, preselil z njo iz Rožne ulice 5 spet na Mestni trg 17, kjer je že prebival. Hkrati je v tej hiši živel tudi Kastelic, ki ga Prešeren zaradi njegove dvoličnosti in suma, da ni preprečil Čopove utopitve poleti 1835, ni cenil. Z najetjem stanovanja je Prešeren ugodil sestri, ki je ostala brez vsega, zato je želela še naprej biti njegova gospodinja, da bi ostala preskrbljena. Tu je najbrž napisal, kot odmev na nesrečno ljubezen do Julije,

Čopovo utopitev in poklicna razočaranja pesnitev *Krst pri Savici*, ki je izšel samostojno aprila 1836. Istega leta sta Prešeren in Katra najela stanovanje v hiši lektarja Silvestra Homana, • **Ključavničarska ulica 1 (68h)**; vhod v to hišo je zdaj iz Krojaške ulice 2. Njuni življenjski stroški so se po teh preselitvah povečali, saj ni bilo več strica, ki ju je podpiral. V tem stanovanju je živel Prešeren velikokrat sam in boemsko, saj je Katra hodila zaradi zaslужka pomagat drugam. Vdajal se je pijači in začel zanemarjati zunanost in oblačenje. Kazati so se začela znamenja vodenice. V tem stanovanju je Prešeren ostal do leta 1840; leta 1837 se je, po razočaranju z Julijo Primic, začela njegova zveza z Ano Jelovšek. Zaradi nje se je začel pogosteje seliti, da bi ji bil bližje.

Med letoma 1840 in 1843 je Prešeren s Katro stanoval v hiši Mihe Kastelica, ki si jo je sezidal z dohodki iz čebelarstva in prodaje *Kranjske Čbelice*. Stala je na prostoru današnje hiše • **Poljanska cesta 19 (68i)**. Kastelic jo je zaradi spekulativnih namenov vpisal kot bratovo, pozneje kot hčerino last. Po potresu so tu sezidali novo hišo. V hiši na Poljanski cesti 45 pa je v letih 1840–1843 stanovala družina Martina Jelovška, s čigar hčerko Ano se je Prešeren zapletel v mučno ljubezensko razmerje, iz katerega so se rodili trije nezakonski otroci. V tej hiši je stanovala tudi Anina teta, h kateri se je mlada sorodnica zatekla, ko so jo doma trdo prijeli zaradi neobetavne zveze s Prešernom. V tej hiši sta umrla dva Prešernova otroka: hči Terezija leta 1840 in sin France leta 1855.

V letu 1843/44 je Prešeren stanoval v • **Streliški ulici 2 (68j)**, v Reizijevi hiši in gostilni, v I. nadstropju, s sestro Katro in nečakoma gimnazijcema, Janezom in Jakobom Volkom (sinova sestre Mine; vsak dan ju je obiskoval Jakobov sošolec Matija Torkar, ki je pozneje opisal spomin na Prešerna). Tu so nastale pesmi: *Šmarna gora*, *Pod oknom*, *Sila spomina*, *Mornar* in *Nebeška procesija*. Tiste, ki niso smele v tiskarno, sta nečaka pridno prepisovala. Hišo so podrli sredi 50-ih let XX. stoletja, ko so naredili predor pod Gradom. Ker te hiše ni več, je na zemljevidu točka postavljena med stavbi 1a in 3.

Od leta 1844 do oktobra 1846, ko se je preselil v Kranj, je stanoval v Žitnikovi hiši, ki je stala na praznem prostoru pred popotresno hišo • **Poljanski nasip 10 (68k)**. V tej hiši je napisal pesmi: *Zdravljica*, *V spomin Andreja Smoleta*, *V spomin Valentina Vodnika*, *Judovsko dekle*, *Od železne ceste*, *Orglar*, *Janezu N. Hradeckitu*, *Nezakonska mati*, *Neiztrohnjeno srce*, *V spomin Matije Čopa*, *Sveti Senan*, *Nuna* in *kanarček* ter več prigodnic. Sem se je preselil, da bi bil bližje Ani Jelovšek, ki je z njuno hčerko Ernestino (r. 1842) in njunim sinom Francetom (r. 1845) stanovala v bližnji Kapiteljski ulici 11, kjer so od leta 1843 prebivali njeni starši. Toda za poroko z njo se ni mogel odločiti zaradi njenega značaja in neizobraženosti. Sem je prišel obiskat Ano iz Kranja še zadnje leto pred smrtjo, ko se je udeležil pogreba dr. Blaža Crobatha, ki je umrl poleti 1848.

Delovni prostori: Od septembra 1828 do maja 1829 je delal kot plačani advokatski praktikant pri advokatu dr. Leopoldu Baumgartnu, ki je imel odvetniško pisarno v pritličju na • **Ciril-Methodovem trgu 3 (68l)**, nasproti nadškofije; bil je ljubitelj umetnosti in kulturnega življenja ter kritičen do oblasti, zato sta se s Prešernom razumela. Pozneje je Baumgarten izkoriščal stranke, si prilaščal njihov denar in leta 1843 naredil samomor, da bi se izognil bankrotu in razkritju deliktov. Prešernova mati, ki se ni mogla sprijazniti s sinovim poklicem, pa je želela, da bi Prešeren delal v državni službi, saj se ji je zdela bolj primerna sinovi negospodarni naravi kot delo s strankami in njihovim premoženjem v odvetniški pisarni. Prešeren ji je delno ugodil s tem, da je bil med letoma 1829 in 1831 konceptni (uradniški) praktikant brez plače pri ljubljanski finančni prokuraturi za Kranjsko in Koroško (zastopstvo države v finančnih poslih in tožbah, nekakšno arbitrarno sodišče) v hiši grofa Leopolda Lichtenberga, na • **Novem trgu 5 (68m)**. Njegov predstojnik je bil spletkarski in gospodovalni Anton pl. Scheuchenstuel, ki pa je cenil Prešernovo strokovnost. Kljub temu Prešeren ni dobil finančne podpore, za katero je zaprosil, ampak predstojnikov sin Jožef, ki se je pozneje, leta 1839, poročil z Julijo Primic. Vmes je Prešeren nihal med uradniško in odvetniško službo. Ker ni dobival plače, je težko živel, zato je skrivaj delal pri Baumgartnu, podpiral ga je tudi stric Jožef. Decembra 1831 je odpovedal službo v državnem uradu in spet postal Baumgartnov koncipient. V prvi polovici leta 1832 je začasnobival v Celovcu, kjer se je notranje razrvan, najbrž tudi zaradi razmerja s Khlunovo, pripravljal na odvetniški izpit pri tamkajšnjem višjem sodišču za Notranjo Avstrijo in Primorsko. Ko ga je opravil, se je vrnil v Ljubljano, kjer je bil spet koncipient v Baumgartnovi odvetniški pisarni. Jeseni 1832 je prvič zaprosil za samostojno advokaturu, vendar ni bil uspešen. Prav tako tudi po več poznejših enakih prošnjah, zato se njegov družbeni niti psihični položaj ni izboljševal.

Leta 1834, kmalu po izidu *Sonetnega venca*, je prenehal delati pri Baumgartnu ter postal koncipient in vodja pisarne odvetnika dr. Blaža Crobatha na • **Bregu 10 (68n)**. Deloma zato, ker naj bi se naveličal Baumgartnovih dvomljivih pravnih, deloma zaradi boljše plače in izboljšanja družbenega položaja, ki naj bi mu olajšal pot do Julije. Delal je od osme zjutraj do ene popoldne; takrat je odšel h kosilu v svoje stanovanje pri stricu. Nato se je vrnil v pisarno in delal še od štirih do šestih popoldne. Delavnik je trajal sedem ur. S kmečkimi strankami je bil potrpežljiv, saj jim je večkrat pojasnjeval pravno zadevo, ki je niso mogli ali hoteli razumeti. Crobath je bil Prešernu razumevajoč šef in prijatelj. Ker je imel Crobath pisarno in stanovanje v isti hiši, je nastal običaj, da je Prešeren šel vsak dan ob devetih v šefovo stanovanje pozdravit njegovo ženo Jožefo, njeno polsestro Ano Endlicher in štiri šefove otroke. Pesnik je imel najraje šestletno Luizo, ki ji je pogosto povedal kaj zabavnega, vendar primerno njeni starosti. Luiza je tudi deklamirala priložnostna verzificirana

voščila, ki jih je za njene domače napisal Prešeren. Leta 1844, ko je imela sedemnajst let, ji je za god posvetil nemški sonet *An eine junge Dichterin* (Mladi pesnici). Slavljenska je pozneje postala slovenska pesnica in pisateljica Luiza Pesjak.

Leta 1836 so se Crobathovi preselili v novo stanovanje v Vodno ulico, sedanja • **Kopitarjeva 1 (68o)**, v stavbo, v kateri je začel delovati hotel Zum Österreichischen Hof; z ljudskim vzdevkom »Bahabirt«. Crobath je poleg stanovanja najel še bližnji vrt z lopo in kegljiščem ob Barvarski stezi 6. V stavbi ob Vodni ulici je imel Crobath tudi pisarno, v kateri je Prešeren delal sedem ur dnevno. Tudi tukaj je hodil ob devetih pozdravljat gospo Jožefo in kramljat z malo Luizo, ko je prišla k očetu. Jeseni 1836 je prišla h Crobathovim za pestunjo Luizinega brata Evgenčka 15-letna črnolasa Ana Jelovšek, ki jo je Julijina mati posvojila in ji bila krstna botra. Ker pa je bila Ana preveč neukrotljiva, je zapustila botrino hišo. V Chrobathovi hiši je opazila, da je Prešeren polsestri Crobathove žene vedno namenjal nekaj dvoumnih komplimentov. Poleti se je pesnik po kosilu sprehajal po predstojnikovem vrtu. Crobath je bil naklonjen slovenskemu kulturnemu delovanju, zato tudi Prešernu; z njim se je udeleževal družabnega življenja. Polagoma se je Crobath začel vdajati alkoholu, domnevno tudi zaradi občutka krivde pred ženo, saj ni bil ravnodušen do njene polsestre. V »Bahabirtu« je Crobath stanoval in imel pisarno do leta 1840.

V drugi polovici leta 1837 sta pri Crobathu (njegova žena je bila Poljakinja) stanovala 24-letni poljski študent → Emil Korytko in nekoliko starejši Bogusław Horodyński, ki ju je oblast iz političnih razlogov internirala v Ljubljani. Prešeren in Korytko sta se spoprijateljila in se srečevala. Družčina je hodila tudi na izlete v ljubljansko okolico, kar je budno spremljala policija. Prešeren je veljal za »frajgajsta«, svobodomisleca in nasprotnika političnega sistema. Korytko se je na Crobathovem vrtu strastno in proti njeni volji lotil mlade Crobathove pestunje Ane Jelovšek, spolni delikt je preprečil Prešeren. Zato se je prijateljstvo med poljskim internirancem in slovenskim pesnikom za nekaj časa ohladilo, pač pa se je okrepila Prešernova zveza z Ano, deloma tudi zato, ker je prišla iz Primičeve hiše in je marsikaj vedela o Juliji, kar je Prešerna zanimalo.

Crobath je zadnja leta življenja (1844–1848) stanoval in imel pisarno v • **hiši**, ki je stala na prostoru današnje glavne pošte (sezidali so jo po potresu leta 1895, **vogal Čopove ulice in Slovenske ceste**) (**68p**); lastnik hiše je bil trgovec in špediter Lambert Karel Lukman. V njej je Crobath tudi umrl. Leta 1846 je bil Prešeren po petih neuspešnih prošnjah za samostojno advokaturu v Ljubljani vendarle imenovan za odvetnika v Kranju. Njegovi prošnji je ugodilo tudi poročilo ljubljanske policije o pesnikovem »nrvstvenem in političnem vedenju«. Še istega leta se je preselil s Katro in nezakonskim sinom → Andreja Smoleta Rudolfom kot pisarjem. V Kranju je zagrenjen in bolan umrl, tudi pokopali so ga v tem mestecu.

Družabni in drugi javni prostori: September in oktober leta 1824 je Prešeren, ko je prišel z Dunaja na velike počitnice, večinoma prebil pri stricu Jožefu na Ježici, od koder je zahajal v Ljubljano, kjer se je največ družil z → Andrejem Smoletom. Zaljubil se je v Zaliko Dolenc, hčerko gostilničarja Jakoba na • **Karlovški cesti 4**, kjer je **na vogalu z Zvonarsko ulico (D1o)**, na nasprotni strani ceste, ki pripelje iz predora pod Grajskim hribom, stala gostilna **Pri Kamničanu**. Ob poznejšem preurejanju Karlovške ceste so hišo podrli. Prešeren je Zaliko najbrž poznal že iz ljubljanskih šolskih let, zanjo se je v nemal še leta 1828, ko se je kot doktor prava vrnil z Dunaja, vendar ga je zavrnila, čeprav je bil njen oče naklonjen njegovi snubitvi. Njeno ime je hudomušno maščevalno uporabil v pesmi *Dekletam* in zgodnji različici balade *Povodni mož*, šele v poznejši je uporabil ime Urška. Snov za balado je dobil v → Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* (XI, str. 685), v kateri je omenjen poletni nedeljski ples leta 1547, pri katerem je bila kaznovana prevzetna Urška. Plesali so na stičišču • **Starega trga in** sedanjega **Levstikovega trga (D1p)**, kjer je nekoč stal tudi mestni vodnjak (danes stoji tam Herkulov vodnjak, delo kiparja Julijana Renka in kamnoseka Borisa Udoviča, na novo odkrit ob osamosvojitvi Slovenije, 26. junija 1991). Ob nekdanjem vodnjaku je rasla lipa, ki jo je Valvasor kot študent še videl, toda zaradi trhlosti so jo v 17. stoletju posekali. Povodni mož je z Urško odplesal v Ljubljano po sedanji Stiški ulici, poimenovani po bližnjem Stiškem dvorcu, v katerem je bilo leta 1830 sodišče, pri katerem je nekaj časa delal tudi Prešeren.

Leta 1825 je Prešeren sošolcu na dunajskem pravu Jakobu Travnu (Traun) posvetil prigodnico *Zarjovena divčica*, ki meri na njegovo nesrečno ljubezen do nekega dunajskega dekleta. Traven je bil doma na • **Cankarjevem nabrežju 9 (D1r)**; imenovali so ga »izza zida Jakic«, ker je to nekoč potekalo od Čevljarskega do Špitalskega mostu (zdaj Tromostovje) mestno obzidje. V prvem nadstropju iste hiše je imel »oče Eržen«, imenovan tudi »Črni Jurij«, istoimensko krčmo. Ko je Prešeren stanoval v hišah na Mestnem trgu, je rad zahajal vanjo, tudi zato, ker so se v njej sestajali krakovski in trnovski ribiči, ki so prihajajočemu Prešernu radi zapeli, saj jim je pesnik potem plačal pijačo. V letu 1826/27 je med bivanjem pri stricu Jožefu na Ježici rad zahajal v bližnjo krčmo • **Pri ruskem carju, Dunajska cesta 217 (D1s)**.

Leta 1828, ob Prešernovi vrnitvi z dunajskega študija, je imela Ljubljana 12.000 prebivalcev ter približno 154 gostiln, 7 kavarn in 6 pivovarn. Oblasti so odpiranje novih gostinskih lokalov prepovedale, saj je bilo v mestu že trideset štirikotnih alkoholikov. Dekleta so vstopala v družbo s 16 leti. Poročala so se zgodaj. Istega leta se je v mestu rodilo 326 zakonov in 199 nezakonov otrok. Prešeren je imel rad gostilniške družbine, ki so bile takrat najbolj razširjena družabna oblika. V njih je bil vnet, pogosto dovtipen sogovornik, včasih pa samo poslušalec in tuhtajoč molčeč.

Zahajal je tudi v • **Kazino v Gosposki ulici 3 (D3a)**, od leta 1837 na • **Kongresnem trgu 1 (D3b)**, • **Deželno stanovsko gledališče**, ki je stalo je na prostoru današnje Slovenske filharmonije, **Kongresni trg 10 (T1)**, in • **reduto**, redutna ali plesna dvorana v nekdanji jezuitski gimnaziji ob cerkvi sv. Jakoba, kjer sedaj stoji Zavod Janeza Levca, **Levstikov trg 1 (D1š)**.

Od leta 1828 je ob večerih pogosto zahajal v • **krčmo Na griču**, sedanji **Kongresni trg 15 (D1m)**, nasproti Nunske cerkve; približno med letoma 1824 do 1840 sta jo vodila Jakob in Metka Podboj. V tej krčmi in drugih se je srečeval z znanci in pozneje s sodelavci almanaha *Kranjska Čbelica*. Med prebivanjem v Rožni ulici 5 (1829–1835) je rad zahajal v dve krčmi v isti ulici: k • »**Lozarju**«, nekdanja **Rožna ulica 15**, ki je stala na desni strani današnje stavbe, ki se pne nad **Karlovsko cesto (D1u)**, in k • »**Sodčku**« (imenovani tudi »Falsbirt«) ob Ljubljani, vogalna stavba **ob Gallusovem nabrežju ter Hrenovi ulici in Žabjaku (D1t)**. Kasneje so gostilno v **Rožni ulici 39** poimenovali Prešernov hram.

Po vrnitvi z Dunaja se je veliko družil s → Čopom. Z njim je preživel prve proste večerne, pa tudi nedeljske in praznične ure na sprehodih, v Čopovem (v liceju) ali svojem stanovanju, kajti Čop ni bil ljubitelj krčem. Njuno druženje ni koristilo samo Prešernovi ustvarjalnosti, temveč tudi pesnikovemu zdravju, saj je manj pil. Po večerji je Prešeren pogosto sam odšel v gledališče, kakšno krčmo ali na obisk h kakšnemu znancu. Daljša odsotnost iz mesta ni izpričana, pač pa samo krajši izleti v okolico. Od leta 1831 se je Prešeren v prostem času veliko družil z radoživim → Andrejem Smoletom. Ob nedeljah je pogosto zahajal tudi h Crobathovim, kjer je s Crobathom, Korytkom, njegovim rojakom Horodyńskim in kanonikom Jerinom kegljal. Ko sta bila leta 1837 oba poljska politična interniranca pri Crobathovih na hrani, je Prešeren prihajal po kosilu na črno kavo in pipo tobaka. Ko je leta 1834 Prešeren postal koncipient v Crobathovi pisarni, je odmor za kosilo med prvo in četrto popoldansko uro porabil najprej za kosilo pri stricu, potem pa še za obisk kazinske čitalnice.

Med letoma 1831 in 1837 je zahajal na Šmarno goro, kjer je bil kurat njegov stric, upokojeni župnik Jakob, ki je bil vedrega značaja. Prešeren ga je obiskoval tudi s svojo družbo (Čop, Crobathovi in drugi), predvsem ob stričevih godovih. Odmev na te in poznejše obiske je satirična romanca *Šmarna gora* iz leta 1843.

Crobath, Prešeren in Smole so radi zahajali v lokal, katerega lastnik je bil Andrej Malič. Iz gostilne je Malič naredil hotel, za katerega se je okrog leta 1830 udomačilo ime **Stadt Wien**, pozneje **hotel Malič (D2e)**; stal je na vogalu sedanje **Slovenske ulice in Cankarjeve ceste**, na prostoru sedanje Name (to je leta 1938 zgradila češka tovarna obutve Bata). K Maliču je Prešeren zahajal ob posebnih priložnostih. Leta 1841 sta bila v gostilni gosta Stanko Vraz in ruski slavist Izmajl Ivanovič Sreznjevski.

Prešeren je zahajal tudi v • **hotel Slon**, sedaj **Slovenska cesta 34 (D2a)**, na prostoru sedanjega istoimenskega lokala, ki je bil takrat enonadstropna stavba; vhod vanjo je bil iz Čopove ulice. Najemnik in poznejši lastnik lokala je bil Jože Zalar, po domače Mokar. Pesnika je pritegovala hotelirjeva svakinja Barbara Peklar, ki je prebivala v hotelu. Postala mu je model za Barbko v pesmi *Od železne ceste*. Leta 1835 je Anton Dolničar odprl • **krčmo Pri belem križu**, stala je ob Slovenski cesti, na prostoru sedanjega Ministrstva za notranje zadeve, **Štefanova ulica 2 (D1v)**. Ker je bil Prešeren dober Dolničarjev znanec, je zahajal tudi v njegovo krčmo. Prešeren je ob poroki Dolničarjeve sestre Frančiške z odvetniškim pripravnikom Janezom Tomanom, ki je bil pesnikov prijatelj, napisal nemško prigodnico *Toast*. V • **krčmi Antona Božiča**, po domače imenovanega »Krištofbirt«, v **Židovski ulici 5 (D1z)**, je Prešeren dvoril šestnajstletni krčmarjevi hčerki Reziki; njej in njeni sestri Pepci je leta 1836 napisal priložnostno pesem *Un dan si začela*. Zahajal je tudi v • **kavarno** v sedanji **Stritarjevi ulici 3 (D1ž)**, katere lastnik je bil priseljeni Švicar Jožef Hermann, v • **krčmo Zlati lev**, nekdanja Tyrševa cesta 7, na prostoru sedanje **Štefanove ulice 2 (D1a')**, ki jo je vodil Anton Dolničar, in v • **gostilno Črni orol**, imenovano tudi Pod Gabrom, v Gradišču, **Boršnikov trg 1 (D1b')**. Pritegovale so ga še krčme v takratnem predmestju Krakovo. Tam je po rakih in ribah slovela čolnarska • **krčma Pri Frgolinu**, sedanja **Emonska cesta 11 (D1c')**, nad zazidanim portalom je letnica 1776; njen lastnik je bil Jože Dolenc. Leta 1834 sta Prešeren in Crobath vanjo povabila češkega pesnika Karla Hynka Mácho (1810–1836) in njegovega prijatelja Antonina Strobacha. Večerjo je spremljala literarna in politična debata, končala pa se je z divjim krokanjem, o čemer poroča tudi Macha v svojem dnevniku s potovanja v Italijo.

Leta 1837 se je Prešeren v stanovskem gledališču nepričakovano srečal z nekdanjim licejskim sošolcem in sobesednikom o književnosti v Celovcu leta 1832 z Antonom Martinom Slomškom (1800–1862), ki je bil v času gledališkega srečanja spiritual celovškega bogoslovja, nabožni in poljudni pesnik in pisatelj. Prešeren je Slomšku hudomušno zapretil, da bo njegovemu predstojniku Pavšku povedal, kje ga je srečal, saj je bilo takrat obiskovanje gledališča za duhovnike neprimerno. Po predstavi sta šla v gostilno na večerjo, ob slovesu pa je Prešeren podaril Slomšku epigram o »devištvu«. Leta 1846, ko je Slomšek postal lavantinski škof, mu je posvetil še drugi epigram *Tempora mutantur*. Čeprav bi kdo drug epigrama zavrzel, češ da sta žaljiva, ju je Slomšek tolerantno shranil. Slomšek je za slovenstvo pomemben, ker je prenesel sedež lavantinske škofije iz Šentandraža v Maribor in v njej utrjeval slovensko narodno zavest, s svojimi knjigami pa tudi drugod na Slovenskem. Leta 1999 je bil kot prvi Slovenec razglašen za blaženega.

Na veliko soboto, 6. aprila 1833, se je Prešeren v • **cerkvi ljubljanskega predmestja Trnovo (68r)** (na njenem prostoru stoji cerkev iz leta 1854, ki so jo pozneje večkrat prenovili) zaljubil v majhno, drobno, svetlolaso in modrooko Julijo Primic z belo poltjo in rožnato nadahnjenimi lici, ki je imela 17 let. O tem govori njegov sonet *Je od veselga časa teklo leto*, vendar je to najbrž njegova pesniška romantična legenda, s katero je poudaril usodnost te ljubezni. Julijo je namreč srečeval že takrat, ko je kot otrok prihajala z materjo na obiske v Lavrinovo hišo na Mestnem trgu 19, vanjo pa se je morda zaljubil že leta 1832. Na srečanje v cerkvi opozarja na levem delu cerkvenega pročelja plošča s pesnikovo podobo in izpisanim sonetom, ki je delo kiparja Albina Ambrožiča iz leta 1988; postaviti jo je dal takratni trnovski župnik Janez Pogačnik.

Julija se je rodila leta 1816 v sedanji • **Stritarjevi ulici 1 (68s)**, vogal z Mestnim trgom; pozneje imenovana po lastnikih Krisperjeva hiša (v njej je stanoval tudi skladatelj in dirigent Gustav Mahler), po II. svetovni vojni je v njej več desetletij delovala Državna založba Slovenije (→ Gregorčič, → Kocbek, → Ljuba Prenner, → Dominik Smole, → Anton Vodnik). Ker ji je oče Anton že čez dva meseca umrl, se je njena ovdovela mati leta 1817 preselila v hišo na • **Mestnem trgu 19 (68š)**; ta je bila last njenege očeta, ki je istega leta umrl. Leta 1822, po smrti svoje tašče Terezije, se je Julijina mati z otrokoma preselila v dom Primičevih, v • **Wolfovo ulico 6 (68t)**, levi del sedanjih hiše. Pozneje so dokupili desno hišo, ju predelali v eno in vrata obeh razširili, sedaj je to Knafljev prehod k Slovenski cesti. V prvem nadstropju je za petimi levimi okni prebivala Julija, ko se je zanjo vnel Prešeren. Julija ni obiskovala nobene osnovne šole, brata in njo je poučeval domači učitelj. Njena mati je bila gospodarsko usmerjena, previdna, praktična in ponosna, brez večjih kulturnih potreb. V gledališče ni hodila rada, ampak samo zato, ker se je to spodobilo. Njen občevalni jezik je bil nemščina, s služinčadjo je govorila slovensko. Po sinovi smrti je okrog 1832 opustila manufakturno trgovino in se še bolj posvetila hčerki Juliji. Prešeren ni ustrezal načrtom, ki jih je imela mati s hčerjo, saj si je želela premožnega, perspektivnega in npravstveno neoporečnega zeta. Prešernovemu literarnemu dvorjenju Juliji je nasprotovala. Tej pa je godila samo njegova pozornost. Njena mati je prokuratorju in gubernijskemu svétniku Antonu pl. Scheuchenstuelu obljubila ob njegovi smrtni postelji, da se bo smel njegov najstarejši sin pravnik Jožef Anzelm poročiti z njeno bogato hčerjo.

Leta 1834 je Prešeren izdal kot zasebno prilogo nemškega glasila *Illyrisches Blatt* *Sonetni venec*, ki je bil že po obliki literarna posebnost. Z njegovim akrostihom je vznemiril Julijo, njene domače in povzročil ljubljanski škandal. Čeprav naj bi bil *Venec* darilo Juliji za njen god, je z njim Prešeren dosegel zavračanje in si onemogočil dostop do nje. Če jo je srečal na ulici, se ji ni upal približati. Od leta 1833 je bil član društva *Casino*, poslovenjeno Kazina, katerega

člani so bili pomembni Ljubljancani in tujci. Prešeren je društvu oziroma njegovi stavbi posvetil več satiričnih verzov v svojih pesmih. Kazina je delovala najprej v Gosposki ulici 3. Podnevi so obiskovalci prebirali časopise (tudi francoske), igrali biljard ali kartali, zvečer pa so se udeleževali družabnih iger, plesov in pevskih nastopov. Pozimi 1834/35 je Julijo videval v gledališču in na plesih v Kazini, vendar se je vedel do nje zadržano. Na enem izmed plesov ji je izročil knjižico pesmi s posvetilom, pri čemer ni jasno, ali je bil to *Sonetni venec*. Julija naj bi knjižico sprejela, vendar naj bi dodala, naj ji ne bo s svojo ljubeznijo »napoti«.

Poleg tega je Prešeren na skrivaj spuščal po plesiščih lističe s kratkimi zabavljicami v slovenskem, nemškem ali italijanskem jeziku, ki so bile namenjene prvakom ljubljanskega uradništva, domišljavkam, spogledljivkam, starim devicam in Juliji, vendar je bil do nje blag, saj ji je očital samo gizdavost in trdosrčnost. Pogovore je vedno tako zasukal, da so sogovorniki povedali kaj novega o njej, sam je ni hvalil, da ne bi izdal svojih čustev, čeprav je večina opazila, da ni ravnodušen do nje. Pač pa si je na teh lističih privoščil njene tekmice in sovražnice. Julija naj bi bila zbrala približno 50 takšnih lističev, jih skrbno hranila in jih včasih prebiral nekaterim znankam; njeni potomci so jih izgubili. Lističi so očitno godili njeni nečimrnosti, saj so jo povzdigovali nad druga dekleta. Toda v pesnika ni bila zaljubljena.

Leta 1835 sta se Julija in Scheuchenstuel zaročila, toda zaroka je postala znana šele pozimi 1836/37, ko je mati začela zahajati z Julijo in njenim zaročencem na ples. Mati je zahtevala, da se poroka zaradi Julijinega šibkega zdravja in bolehnosti odloži do njenega 24. leta. V isti sezoni naj bi Julija Prešernu na plesih omogočila, da je z njo spregovoril, vendar naj bi se z njim samo bežno šalila, saj je bila prepričana, da ji ne more več škodovati. Jeseni leta 1837 je bilo Prešernove ljubezni do Julije konec, saj ni imel nobenega upanja več. Istega leta se je Kazina preselila v svoje poslopje na Kongresnem trgu 1.

Leta 1839 se je Julija poročila s Scheuchenstuelom; obred je opravil ljubljanski knezoškof Anton Alojzij Wolf v • **kapeli škofijskega dvorca**, sedaj **Ciril-Methodov trg 4 (68u)**. Ker je bil knezoškof mecen novega prevoda *Svetega pisma* ter Cigaletovega nemško-slovenskega in Pleteršnikovega slovensko-nemškega slovarja so leta 1892 po njem imenovali ulico med Kongresnim in Prešernovim trgom, v kateri stoji tudi nekdanja Julijina hiša. Leta 1850 se je Julija z družino in materjo preselila iz Wolfove ulice 6 v Novo mesto, kjer je Scheuchenstuel postal vzvišen in strog predsednik okrožnega sodišča. Rodile so se jima štiri hčerke in sin. Njun zakon ni bil srečen; Julija pesnika ni mogla pozabiti, kajti tudi njena okolica ga je vedno znova omenjala. Leta 1864 je umrla, pokopana je na novo-meškem šmihelskem pokopališču.

Leta 1990 so na pročelju **Wolfove 4** odkrili relief Julije ob oknu, delo kiparja Toneta Demšarja. Relief ne stoji na

nekdanji Julijini hiši, temveč na sosednji, najbrž zato, ker je od • **Prešernovega spomenika ob Tromostovju (68v)** bolje vidna kot Julijina. Kljub tej »hišni nenatančnosti« ustvarja relief s pesnikovim spomenikom ob Tromostovju romantičen prizor, v katerem Prešeren, ki ga poveličuje Muza, zre proti oknu z izvoljenko svojega srca. Kar je za Verono v Italiji hiša z balkonom Shakespearove Julije, je za Ljubljano Prešernov spomenik z Julijo Primic ob oknu na nasprotnem koncu trga. Spomenik je delo kiparja Ivana Zajca, podstavek pa arhitekta Maksa Fabianija. Na desni strani podstavka spomenika je upodobljen prizor iz *Krsta pri Savici*: Črtomirjevo slovo od Bogomile; na levi strani pa simbolni ribič iz Prešernove istoimenske pesmi. Razgaljena Muza je povzročila škandal. Ob bučnem odkritju spomenika leta 1905, pri katerem je bila navzoča tudi pesnikova hči Ernestina, stara 63 let, se je spet pokazala slovenska politična razklanost (→ Simon Gregorčič). Takrat so kavarno Valvasor (ki je delovala v sedanji lekarni) preimenovali v Prešernovo kavarno. Danes je Prešernov spomenik s trgom obvezni del ogle-
dov mesta in priljubljen fotografski motiv, Prešernov trg pa kraj javnih shodov, prazničnih množičnih popivanj, posedanja mladine in zasebnih zmenkov.

Julijina mati je bila krstna botra Ane Jelovšek, hčere hišnika v hiši svetnika Lavrina Mestni trg 19. Pozneje jo je vzela k sebi v Wolfovo ulico 6, da bi jo vzgojila za hišno hčerki Juliji. Toda trmoglava trinajstletna Ana je samovoljno zapustila botrino hišo in prišla jeseni 1836 h Crobathovim za pestunjo sina Evgena. Spomladi 1837 je Prešeren postal pozoren na 14-letno živahno brinetko, ki jo je maja istega leta na Crobathovem vrtu rešil Korytkove spolne nasilnosti. Ani je dvoril tudi Kastelic, toda prednost je dajala Prešernu, ki se je začel ukvarjati z njo, da bi maščevalno dražil Julijo. Poleg tega je od nje marsikaj izvedel o Juliji. Ana se je kmalu Crobathovim zamerila, zato je morala kmalu zapustiti njihovo hišo in oditi domov, kjer se je učila šiviljstva. Jeseni se je Prešeren spet začel vrteti okrog nje. Vendar ni imel resnih namenov, saj se je hkrati zanimal za 13-letno Karolino, hčerko ljubljanskega advokata Blaža Ovijsa (ki je hodila v uršulinsko šolo, zato se je Prešeren v bližini sprehajal in oprezal za dekletom) in 17-letno Ano, hčerko priseljenega češkega glasbenega učitelja. Kljub temu se je Prešeren zapletel z Ano Jelovšek v mučno ljubezensko zvezo, v kateri so se mu rodili trije nezakonski otroci. Anini starši so v letih 1840–1843 živeli v Laharjevi hiši, • **Poljanska cesta 45 (68z)**, nasproti nekdanjega Marijanišča, sedanjega Doma Ivana Cankarja. Ker sedaj te hiše ni več, je točka na zemljevidu postavljena poleg hiše 45B. Pozneje pa je v tej hiši živela teta, h kateri se je Ana zatekla, ko so jo doma zaradi zveze s Prešernom zmerjali. V tej hiši sta umrla Prešernova nezakonska otroka Terezija in France (Prešeren je dvomil o svojem očetovstvu tega otroka). Hči Ernestina pa je umrla med I. svetovno vojno (1917) v Mestni ubožnici, imenovani hiralnica, v današnji Infekcijski kliniki v Japljevi

ulici. Prešeren se kljub otrokom ni hotel poročiti z Ano, saj ni bila izobrazena, poleg tega je postajala vedno bolj razpuščena.

Po prvem razočaranju nad Ano Jelovšek okrog leta 1840/41 se je v • **krčmi Jožefa Rotarja, po domače Kovača, v Tomačevem (D1f)**, ogrel za petnajstletno krčmarjevo hčerko Jerico in menda tudi za hčerko Maričko. V tistem času je zahajal tudi v • **krčmo Pekel** (»Peklo« ali »V peklu«) na **Kongresnem trgu 13 oziroma Vegova ulica 2 (D1č')**, ki je bila enonadstropna hiša, zgrajena v jarku za nekdanjim mestnim obzidjem, zato so jo imenovali tudi »V Jami pri kapucinarjih«, saj se je vanjo šlo po stopnicah navzdol. Pozneje so jarek zasuli in naredili vhod v 1. nadstropju, prvotno pritlični prostori, ki so postali po predelavi hiše in okolice kletni, so rabili za hazardno igralnico in plesišče. Krčmo sta od leta 1840 upravljala Metka Podboj in njen mož Jakob. Podbojeva sta se semkaj preselila iz sosednje hiše, Kongresni trg 15, kjer sta imela v pritličju hiše krčmo Na griču ali Pri Metki. Prešeren je bil vsakdanji gost, hišni prijatelj in središče gostilniške družbe, v katero je zahajal po sedemurni dnevni službi pri Crobathu in v njej prebil do šest ur. Navadno je prihajal vsak dan dvakrat. Prvič naj bi v krčmo V peklu prišel nekega petka in opazil gosta, ki je jedel meso. Zato je krčmarici namenil zabavljive stihe: »Metka, Metka! / Ne spoštuješ petka, / si pustila Grič, / vzela te bo hudič.« Ivan Vrhovnik v knjigi *Gostilne v stari Ljubljani* tudi poroča: »Dokler ni bilo Prešerna, je vladalo [v krčmi] dolgočasno mrtvilo. Rad je pogledal tudi v kuhinjo, kjer se je kratkočasil z uslužbenkami in jih mudil pri delu. Kadar že ni bilo več moči izhajati, je dala Metka hčerki znamenje, da je prišla in izvabila Prešerna v gostilniško sobo, ali pa so nastopile služkinje s svojimi kotlički, v katerih so mešale in delale 'sneg' ter polagoma napredovale proti pesniku ga naposled izrinile iz kuhinje. Kadar mu je uhajal govor na opolzko stran, je moral čuti iz ust Metkinih ali njenih hčera svarilo: 'Doktor, če ne molčite, boste dobili eno po hrbtu.' Včasih jo je res dobil. [...] Prešeren ni bil nikdar popolnoma pijan. Kadar je bil vinjen, je bil miren in večinoma globoko zamišljen.«

Leta 1841 se je zaljubil v Metkino hčerko, 16-letno Jerico, toda ta se je leta 1843 omožila z Angležem Davidom Molino. Takrat je Prešeren napisal zabavljive stihe: »Sonce se skriva, / videt' ga ni, / ker se peklenska/ Jer'ca moži.« Odmev pesnikovih čustev do Jerice je najti tudi v pesmih: *Prošnja*, *Vso srečo ti želim*, *K slovesu*, *Izgubljen na vera*, *Ukazi*, *Sila spomina*, *Mornar*, *Neiztrohnjeno srce*, v krčmi pa sta nastali obe citirani zabavljici *Metka, Metka* in *Sonce se skriva*. Kljub čustvom do Jerice pa se ni mogel odtrgati od Ane Jelovšek.

Okrog leta 1844 je zahajal v • **krčmo »Jurček na Luži«**, sedaj **Rimska cesta 11 (D1d')**; njen lastnik je bil Anton Zakrajšek; njegova hčerka Ana je vzbudila pesnikovo pozornost, vendar je tej nasprotoval oče. V letih 1845/46 je zahajal v • **gostilno Pri Pemu, Tržaška 52 (D1e')**, sedaj je ni več, zato je na zemljevidu točka postavljena med

stavbi 51 in 53. V to gostilno je najpogosteje prihajal s priseljenim češkim glasbenim učiteljem Andrejem Herzumom, redko pa s Kastelicem. Gostilna je bila last Maksa Wohlmutha s Češke, ki je imel poleg sina tudi dve hčeri, Johano in Terezijo. Zahajal je tudi v • **krčmo**, ki je stala na prostoru današnjega hotela Pri Mraku, **Rimska cesta 4 (D1f')**; zato je v njej poznejši gostilničar Valentin Mrak, oče dramatika → Ivana Mraka, v spomin na pesnika, uredil »Prešernovo sobo«. To so ob zadnji preureditvi nekdanjega gostišča v hotel preimenovali v »Mrakovo sobo«, v spomin na dramatika, ki je dolgo stanoval v očetovi hiši.

V zadnjih ljubljanskih letih je zahajal tudi na • **Strelišče**, sedaj **Streliška ulica 12 (D1g')** (sedanja Waldorfska šola), zabavišče z gostilno in plesno dvorano (ali, kot je sam zapisal, ena izmed »petero hudičevih hiš v Ljubljani«). Leta 1845 so tu slavnostno recitali Prešernovo pesem, posvečeno ljubljanskemu županu *Janezu N. Hradeckitu*. Temu je leta 1834 posvetil tudi nemški sonet *In Laibach, der Slowenen Stadt, geboren*.

Prešeren je prvi slovenski pesnik, čigar biografija je postala podlaga za operni libreto: → Ljuba Prenner ga je napisala za opero *Slovo od mladosti*, ki jo je uglasbil Danilo Švara; krstna uprizoritev je bila leta 1954 v ljubljanski Operi. Matjaž Kmecl in Branko Šomen pa sta napisala filmski scenarij, iz katerega so posneli TV nadaljevanko *Prešeren* (2000) in krajšo, filmsko verzijo *Pesnikov portret z dvojnikom* (2003); obe ekranizaciji je posnel režiser Franci Slak.

Omembe in upodobitve Ljubljane:

V *Poezijah: V spomin Andreja Smoleta, Od železne ceste, Turjaška Rozamunda, Povodni mož* (prostor med Gornjim in Starim trgom, kjer stoji Herkulov vodnjak, Stiška ulica, Ljublanica), *Med otroci si igrala, draga!, Očetov naših imenitne dela, Vrh sonca sije soncov cela čeda, Dve sestri videle so zmoti vdane, Je od vesel'ga časa teklo leto, Ne bod'mo šalobarde*.

Zunaj zbirke: *Rotarjevima dekletama, Elegija svojim rojakam, Janezu N. Hradeckitu, Nebeška procesija, Pesmi od posušila močvirja, Čudni dihur, Ljubljančanam, Jezike vse Evrope je učene, Zastavica, V Ljubljan' je en mož, Den Schönen Laibachs* (Prešernov nemški prevod Korytkove poljske pesmi).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Ivan Zajec: *Prešeren* (celopostavni bronasti kip, nad pesnika se sklanja Muza, ki pooseblja poezijo; podstavek je delo arhitekta Maksa Fabianija, 1905);
- Prešernov trg z omenjenim pesnikovim spomenikom in Julijinim reliefom na pročelju hiše v Wolfovi ulici (v tej hiši Julija ni živela!) pri Tromostovju;
- Prešernova ulica; KUD F. Prešeren, Karunova ulica 14;
- plošča s pesnikovo podobo in sonetom *Je od vesel'ga časa teklo leto* na trnovski cerkvi (delo Albina Ambrožiča, 1988);
- plošča v Rožni ulici 5, kjer je Prešeren stanoval pri stricu Jožefu;

- Alojz Gangl: *Prešeren* (doprsni kip, 1895), stopnišče v Narodnem muzeju;
- Alojz Gangl: *Prešeren* (doprsni kip, mavec, 1895) v dvorani SAZU, Novi trg 3;
- Prešernova dvorana SAZU, Novi trg 4;
- datum Prešernovega rojstva, 3. december, je Ta veseli dan kulture, dan brezplačnih kulturnih prireditvev in odprtih vrat slovenskih kulturnih zavodov;
- datum Prešernove smrti, 8. februar, je slovenski kulturni praznik;
- Prešernova nagrada (od leta 1947) in nagrade Prešernovega sklada (od leta 1962), najvišja slovenska kulturna priznanja; podeljujejo jih na predvečer kulturnega praznika v Ljubljani. Mesto jih je podeljevalo že pred in med II. svetovno vojno ob dnevu Prešernove smrti, uradno so se imenoval »literarne nagrade Mestne občine ljubljanske«, vendar so jih vsi neuradno imenovali Prešernove nagrade. Prvič so jih podelili ob 90-letnici Prešernove smrti leta 1939. Po vojni je nova oblast prvotne nagrade zamolčala, jih leta 1947 obnovila, razširila na neliterarna področja, poudarila njihovo nacionalno razsežnost in jih tudi formalno poimenovala po pesniku. »*Ritual, v katerem so kasneje pogosto nastopali 'državni ljubimci', se je lahko začel.*« (Igor Bratož) Podeljevali so jih v veliki dvorani palače predsedstva Izvršnega sveta Ljudske republike Slovenije, Erjavčeva cesta 17 (vogal ob Prešernovi cesti, sedaj sedež predsednika države in vlade), v dvorani Slovenske filharmonije ob Kongresnem trgu, potem pa v Cankarjevem domu. V komunističnem režimu so bile hkrati tudi politične nagrade, saj so jih dobivali večinoma književniki, ki so bili privrženci oblasti; včasih tudi takšni, ki so bili zanj politično sporni, vendar je z nagrado hotela narediti demokratični vtis (→ Kocbek). Strokovne komisije za podeljevanje nagrad so bile pogosto predmet političnega manipuliranja. Leta 1987 je to doživel avtor *Atlasa* kot predsednik strokovne komisije za književnost Prešernovega sklada. Takrat je komisija izbrala za nagrajenca pisatelja Borisa Pahorja in prevajalca Janeza Gradišnika, toda ker sta stala na Kocbekovi strani, je nista smela dobiti. Režimsko časopisje navadno o političnih pritiskih ni poročalo, pač pa se je o nagrajevanju v ljubljanski kulturni srenji precej govorilo. Je najbolj diskreditirana slovenska nagrada. Po osamosvojitvi Slovenije se o zdrakah tudi javno piše. Leto 2000 je bilo unikatno: čeprav je nagrajenka zavrnila nagrado, je vzela denarni delež. Slavnostni govori so bili pred osamosvojitvijo Slovenije predvsem oblastniške politične lekcije kulturnikom, po osamosvojitvi pa so pogosto tožbe o gmotni podhranjenosti kulture in njeni obrobnosti. Slavnostnih govornikov iz vrst politikov ni več, tudi iz kulturniških vrst jih je zmanjkalo, zato organizatorji postavljajo za govornike kar nagrajence, čeprav večina nima smisla za oratorstvo. Pred osamosvojitvijo je bila dolgo prvi vrhunec prireditve deklamacija *Zdravljice* kakšnega gledališkega

igralca (za dosežek je veljala izvedba igralca Staneta Severja), vendar so jo opustili, ker je bila za mlajše igralce, nevajene vezane besede, pretrd oreh. Sedaj zaigrajo njen delček kot državno himno. Spremni kulturni spored praviloma zadovolji predvsem samovšečne režiserje prireditve. Utemeljitev nagrad so polne jezikovnih public in z njimi povezanih besed, ki so v različnih obdobjih publicistično modne in preciozne. Dvodelnost nagrad (»velike« in »male«, »skladove«, ki ohranja srednjeveško cehovsko delitev na stare mojstre in mlade vajence) in številčnost nagrajencev nagrade samodejno degradirata. Oblačilna malomarnost nekaterih nagrajencev kaže neotesanost, kakršne ni bilo niti v dobi čitalnic. Zanimivosti o podelitvah nagrad so zapisane v dnevnikih nekaterih književnikov (→ Kocbek, → Udovič, → Menart).

LIT.: Dušan Baran: »Saj bi še kurbo vzel za ženo, če bi vedel, da me ima rada« ali pesnik za domačo in književno rabo. Dialogi 17, 1981, št. 12, str. 975–980 [o Máchu, njegovem obisku Ljubljane in srečanju s Prešernom]. – France Kidrič: *Prešeren 1800–1838. Življenje pesnika in pesmi*. Ljubljana 1938. – Isti: *Prešernov album*. Ljubljana 1949. – Janko Kos: *Neznani Prešeren*. Ljubljana 1994. – Karel Hynek Mácha: *Dnevnik s potovanja v Italijo (odlomki)*. Dialogi 17, 1981, št. 12, str. 980–987. – s.: *Prešeren in Kazina*. Slovenija (Kranj) 4, 6. 12. 1935, št. 40, str. 4. – Anton Slodnjak: *Prešernovo življenje*. Ljubljana 1964. – Janez Trdina: *Doktor Prežir. Dve ljubic*. V: J. Trdina, Zbrano delo VII. Ljubljana 1955, str. 77–89, 289–316, 392–395.

O Prešernovih nagradah:

Igor Bratož: *Prve nagrade splošnega, ne le lokalnega pomena. Iz zgodovine Prešernovih nagrad*. Delo 39, 4. 2. 1997, št. 28, str. 7. – Isti: *Nagrade – vzrok številnih škandalov. Iz zgodovine Prešernovih nagrad*. Delo 39, 5. 2. 1997, št. 29, str. 7. – Isti: *Po treh obdobjih Prešernovih nagrad: Leta 1991 se začne tretje obdobje – Prikrite škandale zamenjajo živahni odzivi javnosti*. Nedelo 3, 9. 2. 1997, št. 6, str. 2. – Isti: *Najnagrade z najzgodovino za najboljše: Prešernove nagrade*. Delo, 51, 4. 2. 2009, št. 29, str. 21. – Marjan Dolgan: *Pojasnilo k Prešernovim nagradam za književnost. Sporočilo strokovne komisije za književnost Prešernovega sklada*. Delo 29, 10. 2. 1987, št. 33, str. 6 [s podpisi članov strokovne komisije]. – Isti: *O Prešernovih nagradah in slovenskem kulturnem prazniku*. Delo 33, 9. 3. 1991, št. 57, str. 29–30; 30. 3. 1991, št. 75, str. 30; 6. 4. 1991, št. 81, str. 30. – Janko Kos: *Prešernove nagrade*. Sodobnost 19, 1971, str. 430–433. – Isti: *Novi pogledi na slovensko literaturo. O ječah in nagradah*. Sodobnost 40, 1992, št. 10, str. 943–948. – *Petdeset let Prešernovih nagrad 1947–1996*. Glavni urednik France Vurnik. Ljubljana–Kranj 1996.

69. PREŽIHOV VORANC (pravo ime **LOVRO/LOVRENC KUHAR**; 1893, Kotle na Koroškem – 1950, Maribor) [IX]

Pripovednik. Politik. Avtor nove-listične zbirke *Samorastniki* ter romanov *Doberdob*, *Požganica* in *Jamnica*.

Prvorojenec Johana (Ivana) Kuharja, revnega in »robatega« tesarja in kmečkega najemnika, bajtarskega sina,

ter »nežno čuteče« Margarete (Marjete) Krautberger, hčere z večje kmetije, potomke obubožanega nekdanjega nižjega plemstva. Poroka z Vorančevim očetom je bila zanjo družbeni premik navzdol. Očetov rod je izviral iz Podjune, materin pa iz Dravske doline. Prežihovo ali Prežnik se je imenovala kmetija, katere najemnik je bil takrat oče; Voranc pa je različica imena Lovrenc. Starši so se večkrat selili. V družini so radi prebiral knjige celovške Družbe sv. Mohorja. Hodil je v dvojezično ljudsko šolo, v kateri je bila slovenščina zgolj uvajalni jezik, pozneje pa neobvezni, popoldanski predmet, saj je bil pouk nemški. Čeprav je bil uspešen učenec, je šolanje v celovski gimnaziji nadaljeval njegov mlajši brat Alojzij Kuhar (poznejši duhovnik, zunanjepolitični urednik dnevnika *Slovenec*, minister jugoslovanske emigrantske vlade v Londonu, po II. svetovni vojni emigrant v Veliki Britaniji in New Yorku). Prežihova literarna mentorica v reviji *Domači prijatelj*, ki jo je dobivala njegova mati, je bila → Zofka Kveder. V tej reviji je objavljaval prve črtice. Leta 1910 je pobegnil v Trst, od koder je hotel ilegalno z ladjo odpotovati v Ameriko, vendar so ga odkrili. Ker ni našel zaposlitve, se je čez Gorico in Celovec vrnil čez nekaj mesecev domov.

Leta 1912 je rojak, daljni sorodnik in profesor na celovski gimnaziji dr. France Kotnik, ki je opazil Prežihovo vedoželjnost, dobil pri dr. Janezu Evangelistu Kreku dovoljenje, da so Prežiha v Ljubljani sprejeli v • **Zadružno šolo, Kongresni trg 3 (I2g)**. Ta je bila zavod Krekove Zadružne zveze in je pripadala Slovenski trgovski šoli. Šestmesečni tečaj Zadružne šole je vzgajal poslovodje in knjigovodje zadrug ter prihodnje zadružne odbornike. Prežih je začetek jesenskega tečaja zamudil, ker se je usekal v nogo. Izostanek je nadomestil z učenjem. Dr. Krek mu je preskrbel tudi hrano in stanovanje. Prebival je pri kontoristu Jožefu Triboču v • **Gradišću 7 (69a)** in prejemal podporo Družbe sv. Mohorja, ki mu jo je najbrž preskrbel dr. Kotnik. Hranil pa se je v • **Ljudski kuhinji, Streliška ulica 12 (69b)**, sedaj Waldorfska šola. Črtice je začel objavljati v socialističnem listu *Zarja* in *Slovenskem ilustrovanem tedniku*. Urednik druge publikacije je opazil Prežihov pripovedni talent in njegovo neznanje knjižnega jezika, saj je pisal v koroškem narečju s primešanimi nemškimi besedami. Marca 1913 je z odličnim uspehom končal tečaj in zato dobil denarno nagrado Zadružne zveze v Ljubljani.

Vrnil se je na Koroško, kjer je očetu uspelo kupiti bajto in zemljišče. V prvi polovici leta 1914 je dr. Krek Prežihu omogočil, da se je na Dunaju udeležil tečaja za kmetijsko zadružništvo, ki so ga obiskovali pripadniki različnih narodov, živčih v Avstro-Ogrski. Tu se je politično usmeril še bolj socialnodemokratsko. Po vrnitvi z Dunaja je spet delal na domači kmetiji. Ob začetku I. svetovne vojne so ga mobilizirali v avstro-ogrsko vojsko, kjer se je znašel v seznamih politično sumljivih oseb. Po enoletnem premikanju v zalednih vojaških enotah so ga leta 1915 predstavili na soško fronto, v Doberdob. Čez nekaj mesecev je

zbolel, zato so ga poslali v dunajsko vojaško bolnišnico, od tam pa v začetku leta 1916 na južnotirolsko fronto. Ker ni maral Avstrije, je jeseni leta 1916 pobegnil k Italijanom, ki so ga zaprli. Po vojni Italijani vojnih ujetnikov niso izpustili, zato je Prežih leta 1919 pobegnil čez Jadran v Dubrovnik v ladjici za sto petdeset potnikov, v katero so strpali dva tisoč ljudi.

Zaradi italijanske uniforme ga je jugoslovanska oblast aretirala, prepeljala v Ljubljano in ga tu postavila pred vojaško sodišče, ki mu je predsedoval nekdanji avstrijski častnik in komandant vojaške enote, v kateri je bil pred leti tudi Prežih. Sodniška funkcija nekdanjega vojaškega funkcionarja je Prežiha prizadela, čeprav so ga oprostili. Še bolj pa sta ga razočarali nova južnoslovanska država in izguba Koroške po plebiscitu leta 1920. Po vrnitvi iz Ljubljane je delal doma kot tesar, potem pa se je zaposlil v jeklarni v Guštanju (sedanje Ravne). Začel je delovati v delavskem gibanju in postal leta 1920 član Komunistične partije Jugoslavije. Leta 1921 je zakon o zaščiti države to stranko prepovedal, ker je rušila ustavno ureditev države; stranka je odtlej delovala ilegalno. Skrivna povezava jugoslovanskih komunistov s tujino je potekala tudi čez državno mejo na Koroškem, Prežih je pomagal tihotapiti ljudi in prepovedani propagandni tisk. Leta 1923 so ga aretirali, nekaj časa je bil v preiskovalnem zaporu. V pisnem zagovoru je izjavil: »Jaz sem literat, sanjaško navdahnjena duša s čustvi, ki priznavam komunistično teorijo kot znanstveno vedo.« Leta 1924 se je poročil s pastorko političnega somišljenika Marijo (Micko) Šisernik; rodila mu je dve hčeri. Hkrati je imel tudi ljubezensko razmerje z ločenko Ano Nesić, kar je Prežihovo ženo bolelo.

Leta 1925 mu je v Ljubljani uspelo izdati knjigo *Povesti*, začetniško novelistično zbirko, ki ni vzbudila večjega odziva, saj so literarno občinstvo bolj kot ruralni realizem zanimali ekspresionizem in avantgardistični poskusi. Leta 1926 se je na Dunaju udeležil III. kongresa Komunistične partije Jugoslavije. Leta 1930 je pred aretacijo pobegnil v Avstrijo, k teti blizu Vrbskega jezera. V odsotnosti so ga obsodili na šest let ječe. S Koroške je odšel na Dunaj, kjer je deloval kot aktivist Komunistične internacionale / Kominterne (organizacija, ki so jo vodili v Moskvi, podrejena interesom stalinistične Sovjetske zveze in delovala v njen prid po različnih »kapitalističnih« državah in v njih pripravljala revolucijo po stalinističnih receptih). S ponarejenimi potnimi listi je potoval tudi v Romunijo, Bolgarijo, Grčijo, Francijo in na Norveško, kjer je kot profesionalni revolucionar pomagal organizirati stavke tamkajšnjih »poljedelskih delavcev«.

Leta 1935 je odpotoval v Moskvo na VII. kongres Kominterne kot član delegacije jugoslovanskih komunistov. Vodil pa jo je Milan Gorkić, v njej je že bil Josip Broz Tito. Leta 1936 so Prežiha poslali na Dunaj, kjer naj bi prevzel posle »organizacijskega sekretarja Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije« in se udeležil »plenuma« tega »komiteja« v Pragi, kjer naj bi to njegovo funkcijo

tudi formalno potrdili. Toda tam ga je češka policija aretirala in ga za tri mesece zaprla, potem so ga izgnali v Avstrijo. Tudi na Dunaju ga je spet aretirala policija; tokrat je v ječi prebil več kot leto. Potem je večinoma ilegalno deloval v Parizu, kjer se je seznanil tudi s → Cirilom Kosmačem. Ta se je po II. svetovni vojni spominjal, da Prežiha sodobna francoska književnost ni zanimala, da kljub prebivanju v tujini ni postal »svetovljan«, ampak da je tudi navzven ostal »kmet«. Po letu 1935 je Prežih objavljaj v ljubljanski prokomunistični reviji *Sodobnost* novele z robato koroško kmečko motiviko, prav takšno spolnostjo in podobno narečno obarvanim stilom. Te so v malomeščanski literarni Ljubljani, ki si je želela sočnega realizma, vzbudile zanimanje bralcev in kritikov.

Leta 1937 so Gorkića v Moskvi aretirali (tudi na podlagi Titove negativne karakteristike) in ga ustrelili. Izginotje Gorkića in več takratnih vodilnih jugoslovanskih komunistov v stalinističnih čistkah je povzročilo razhajanje jugoslovanskih komunistov, saj so nekateri začeli dvomiti o Stalinovi Sovjetski zvezi, drugi pa so jo še naprej malikovali. Prežihov položaj v partiji se je majal, znašel se je v krizi. V pismu domnevno predstavniku Kominterne je zapisal: »*Pamet mi je kratkomalo nehala delati.*« Prosil je, naj mu povedo, kaj bo z njim: »*ali uživam zaupanje, da bi pri tem delu lahko še naprej vztrajal.*«. Toda pri novi jugoslovanski vodstveni garnituri ga je izgubil, čeprav je še naprej pomagal Titu, ki je po likvidaciji Gorkića postal po direktivi Kominterne vodja (»generalni sekretar«) Komunistične partije Jugoslavije. Med Vorancem in Titom so obstajala nasprotja. Voranc je Titu, v času denarnih težav Komunistične partije, očital njegovo razkošno oblačenje in razmerje z mariborsko Nemko Hertto Haas (Titu je rekel »pusti to švabsko deklino pri miru«). Poleg tega naj bi Voranc komentiral Titovo kandidaturo za generalnega sekretarja Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije: »Če se to zgodi, uboga Partija, uboga Jugoslavija!« Tito je vse to izvedel in mu zameril. Leta 1939 so iz Moskve, kjer je Tito urejal jugoslovanske komunistične zadeve, sporočili, da je Prežih odstavljn iz nove jugoslovanske vodstvene partijske garniture in da se bo vrnil legalno v Jugoslavijo, kjer se bo ukvarjal s književnostjo.

Poleg političnih težav je Voranca duševno težila tudi ločenost od družine. V letih 1934–1935 se je nameraval z ženo in hčerkama naseliti v Sovjetski zvezi. Leta 1937 se mu je v Parizu pridružila samo žena, vendar ji ni dovolil vpogleda v dramatično ilegalno politično delovanje, polno frakcijskega obračunavanja in umazanih poslov. Leta 1939 jo je pred začetkom II. svetovne vojne poslal v Jugoslavijo. Istega leta mu je Tito naročil, naj ga v Parizu počaka, da se bo vrnil iz Moskve, toda že nekaj dni po Titovem odhodu se je komaj izognil aretaciji francoske policije. Po nekaterih virih sta se s Titom sprla, zato obstaja sum, da je bil po stalinističnih metodah načrtno izdan, ker ni več veljal za ustrezen kader. Njegova politična kariera je bila zapečaten, preostala mu je samo še književnost.

Te komunisti niso cenili, saj je bila njena tematika kmet-ska, ne pa proletarska niti dovolj propagandna. Novembra 1939 se je ilegalno vrnil v Ljubljano, kjer mu je še vedno pretela aretacija.

Kot politični nasprotnik kraljevine Jugoslavije se je nastanil v pribežališču ilegalcev, v hiši Urške Kocjan (po domače Zatlerjeve) v • **Savljah**. Natančni kraj ni znan, zato je na zemljevidu zaznamovano **križišče Selanove ulice in Cesto Urške Zatlerjeve (69c)**. Nekaj časa je živel z ženo. Ostal je na robu revolucionarnega delovanja, kajti leta 1940 ga niso izvolili v vodstvo Komunistične partije Slovenije; ostal je partijsko izoliran, toda nadziran. Medtem je pisal romana *Doberdob in Jamnica*. Leta 1940 je ob drugi podelitvi literarnih nagrad • **Mestne občine Ljubljanske, Mestni trg 1 (U2)**, ki so jih zaradi podelitve ob obletnici Prešernove smrti imenovali Prešernove nagrade, dobil nagrado za roman *Požganica*. Leta 1941 pa je dobil enako nagrado za roman *Doberdob*. Ni poročil, po komu so mu nagradi izročili, saj mu je pretela aretacija; morda po ženi ali uredniku literarne revije *Sodobnost*, pisatelju Ferdu Kozaku (→ Primož Kozak). Že leta 1940 se je iz Savelj z ženo preselil v • **Polje**, k Alojzu Novaku, uredniku malih oglasov pri dnevniku *Jutro* (→ Mira Mihelič). Natančni kraj ni znan, zato je na zemljevidu zaznamovano domnevno središče tega predela, **križišče med Zaloško cesto in Zadrobrovško cesto (69č)**. Poletje istega leta je preživel v Novakovi hiši na Dolenskem. Po vrnitvi se je jeseni naselil v Bostečnikovem mlinu pri Zadobrovi (sedaj podrt), katerega lastnik je bil gostilničar Hlebš iz Sneberij. V mlinu je imel sobo s pisalnim strojem. Ob večerih se je s Ferdom Kozakom srečeval na različnih krajih, med drugim v • **gostilni Prijatelj**, sedaj **Partizanska ulica 1**, danes te hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovan **začetek ulice (D1r')**. Žena pa je s hčerkama stanovala v Vevčah, saj je policija Prežiha že zasledovala. Pred aretacijo je pobegnil v Zagreb, kjer je prebil zimo 1940/41.

Ob začetku II. svetovne vojne se je vrnil v Ljubljano, ki so jo okupirali Italijani. Z družino je nekaj časa legalno stanoval v • **Vevčah št. 122**. Sedanja lega te hiše ni znana, zato je na zemljevidu zaznamovano domnevno središče kraja, **Papirniški trg (69d)**. Ker mu je pretela aretacija, se je spet umaknil v ilegalno in sam stanoval v različnih mestnih četrtih, najdlje v • **Gajevi ulici 7**, sedanji **Štefanovi ulici (69e)**, v V. nadstropju hiše, prizidane k Nebotičniku, pri inž. Edu Mihevcu), nasproti glavnega poveljstva italijanske policije (po vojni se je vanjo vselila komunistična policija, sedaj je v stavbi nekdanje banke Slavije Ministrstvo za notranje zadeve; → Kocbek, → Kovačič, → Zajc). Pogosto se je srečeval z družinskimi člani. Deloval je v OF in po napotkih vodilnih komunistov organiziral skupine književnikov in umetnikov. V prvih dneh vojne je v • **Slovenski matici, Kongresni trg 7 (69f)**, sodeloval pri »Plenumu kulturnih delavcev«. Na njem so sprejeli ohlapen sklep o »kulturnem molku«, ki ga je po vojni komunistična oblast izrabljala za obračun z drugače

mislečimi kulturniki. Prežih je oblikoval tudi organizaciji za gmotno podporo partizanstva in revolucije (»komisijo za posojila« in »gospodarski svet«) ter skupino, ki je vodila ilegalno ljubljansko radijsko postajo Kričač. Zanj je pripravljala predvsem politične novice, za ilegalne publikacije pa je pisal propagandne članke.

Leta 1941 se je nekajkrat srečal s štajerskim beguncem, odvetnikom Milošem Vauhnikom, s katerim se je poznal iz I. svetovne vojne, in mu fanatično zatrdil: »Komunistična revolucija ne pozna usmiljenja niti pardona. Če se bo slovenski kmet upiral, ga bomo izselili v Sibirijo in tukaj naselili Kitajce!« Enako ostro stališče o kolektivizaciji in nasilnih ukrepih proti katoliški Cerkvi je Prežih naravnost povedal tudi → Kocbeku, ki ga je zgrožen sporočil vodstvu OF. Tam je Prežiha navzven zavrnil Boris Kidrič, ki je sicer imel enako stališče, toda iz taktičnih razlogov ga ni hotel razglašati (uveljavil pa ga je po vojni), ker se je bal, da bodo OF zaradi revolucionarnega ekstremizma zapustili krščanski socialisti. Ti so bili dovolj naivni in je niso, še več, vsi razen Kocbeka so se polagoma prelevili v komuniste. »Poverjenica Centralnega komiteja Komunistične partije za Ljubljano« Lidija Šentjurc pa je Edvardu Kardelju sporočila, da Prežih svoje »izključenosti« »ne postavlja kot problem, je nezadovoljen« in da zanj »sumi« Kidriča, s katerim je Prežih sodeloval že v Parizu. Kidrič je tudi določil Kristino Brenk (poznejšo urednico pri založbi Mladinska knjiga, prevajalko in književnico), da ga je kot ena izmed ilegalnih kurirk povezovala s Prežihom. Tako sta Kidrič in Kardelj sproti vse izvedela o Prežihu. Brenkova se je z »izključenim« revolucionarjem sestajala v gostilnah, v stanovanjih privržencev OF, predvsem pa v hiši • **Mirje 4 (69g)**, kjer je z možem stanovala. Največkrat sta se zaradi varnosti sprehajala po ljubljanskih ulicah, kjer so se »srečevali in ogovarjali italijanski vojaki, gizdavi oficirji, ljubljanski uradniki, prodajalke, natararji, varčne gospodinje, dijaki, študentje in šolarji, vmes vohljači in elegantni obveščevalci v službah slovenske in italijanske policije, pestunje, učiteljice, profesorji, poštni uradnice, nališpana dekleta za oficirje in vojaške«. Pogosto sta hodila čez Čevljarški most, kjer se je nekoč naslonil na kamnito ograjo in se zazrl v umazano reko, rekoč: »Reka je kot človekovo življenje.« Kurirka je čutila, da je Prežih »zavit v mračen plašč neizgovorjenih skrivnosti«. Z ženo, ki je živela v Mostah, se je skrivaj srečeval.

Rad je zahajal v domove ljubljanskih znancev: književnika Frana Albrehta (čigar žena je po Prežihovem mnenju kuhala najboljše češpljeve cmoke v Ljubljani), → Ludvika Mrzela na Starem trgu, skladatelja Blaža Arničča, kustosa dr. Frana Mesesnela, ki ga je obiskoval tudi v Narodnem muzeju, gledališkega igralca Ivana Levarja, režiserja Bojana Stupice, ki je stanoval v Dalmatinovi ulici, v isti hiši kot → Oton Župančič, romanista in univerzitetnega profesorja Franca Šturma in še nekaterih. Leta 1942 je napisal črtico *Solzice*, ki jo je dr. Mesesnel z drugimi

Prežihovimi medvojnimi rokopisi skril v • **Narodnem muzeju**, sedaj **Prešernova cesta 20 (69h)**, kjer so se ohranili.

Med prvimi italijanskimi racijami v Ljubljani je policija aretirala Lovra Kuharja, Prežihovega soimenjaka, doma iz okolice Kamnika. Sam Prežih pa se je spretno izognil več racijam, tudi s ponarejenimi dokumenti. Da bi bil manj sumljiv, se je bolje oblačil in nosil naočnike. Čeprav je imel »bogate« mednarodne revolucionarne izkušnje, ga titoistično usmerjena voditeljja slovenske komunistične revolucije, Edvard Kardelj in Boris Kidrič, nista vključila v njeno najožje vodstvo, ko je to delovalo v Ljubljani niti potem zunaj Ljubljane. Voranca sta pustila kot uporaben, toda ne več vrhunski kader, na izpostavljenem mestnem tiru revolucije. Prežiha je v Ljubljani nadzirala tudi komunistična Varnostno-obveščevalna služba (VOS). Januarja leta 1943 ga je ob vходу v enega izmed »Mavričevih blokov«, zgrajenih med nekdanjo kavarno Majcen in ulico Bežigrad, približno nasproti Gospodarskega razstavišča, takrat • **Bleiweisova cesta 53** (predvojna Tyrševa), sedaj **Dunajska cesta 43 (69i)**, aretirala »prostovoljna patrolja protikomunistične milice«, ki naj bi zasledovala drugo osebo. Prežih je stanoval v III. nadstropju pri družini geodeta Miroslava Črnivca, poznejšega inž. in prof. ljubljanske Fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo. Kot poprej je bila tudi pri Črnivčevih njegova priljubljena jed skleda solate, ki si jo je zabelil z »ajntrenom« (prežganjem). Zakonca Črnivec sta vedela, da je ilegalec, ki je stanoval pri njiju, pisatelj Prežih. Podobno kot neuspela pariška aretacija ter aretaciji v Prazi in na Dunaju vzbuja tudi aretacija v Ljubljani sum načrtne izdaje, s katero naj bi nekateri vodilni komunisti želeli, da bi Prežiha namesto njih likvidiral okupator.

Zaprli so ga v medvojni zapor v • **Belgijski vojašnici** ob sedanji **Metelkovi ulici, med Masarykovo ulico in Taborom (Z5)**, kjer ga je prepoznal njegov sorodnik, član »protikomunistične milice«. Naslednjega dne je Prežiha prevzela kvestura (italijanska policija) in ga zasliševala do sredine marca, potem so ga premestili v medvojni zapor v • **Šentpeterski vojašnici, Vrazov trg 2 (Z4)**, sedaj je v stavbi del Medicinske fakultete. Aprila in maja so ga po dogovoru med Italijani in Nemci zasliševali v uradu nemške varnostne policije in varnostne službe v nekdanjem • **hotelu Miklič, nasproti ljubljanske glavne železniške postaje (D2k)** (→ Kovačič). Zasliševanja je spremljalo tudi poveljstvo Gestapa z Bleda. Prežiha so več kot za mesec dni zaprli v samico in »mrtvašnico« (celica, iz katere so izbirali zapornike, ki so jih ustrelili kot talce), v šentpeterskem zaporu pa so ga Italijani dali v »boljšo« sobo št. 20, v katero so zapirali prominentnejše zapornike (izobražence, duhovnike, industrialce, večje trgovce in politične osebe). Zasliševanja so se zavlekla do propada italijanskega fašizma septembra 1943.

Takrat so Prežiha prevzeli Nemci, ga odpeljali v ječo v Begunjah na Gorenjskem, nato (kot nekdanjega visokega

funkcionarja Kominterne) v Berlin, v glavno poveljstvo Gestapa, kjer so Nemci Prežihu ponudili, da bi postal vodja državnice, ki bi jo sestavljale nekatere slovenske pokrajine, pod nemškim protektoratom. Prežih je ponudbo, ki kaže, da so ga imeli Nemci za pomembno politično osebnost, zavrnil. Iz Berlina so ga odpeljali v koncentracijsko taborišče Sachsenhausen. Ženo so internirali v Ravensbrück. Kljub taboriščnim omejitvam so Nemci dopuščali, da si je Prežih dopisoval z bratom in ženo. Novembra leta 1944 je v partizanskem Jajcu v Bosni maršal Tito Josipa Vidmarja vprašal, ali imajo Slovenci koga, ki bi ga želeli zamenjati za nemškega majorja; tega so ujeli partizani. Vidmar je takoj predlagal Prežiha, toda Tito ga je zavrnil: »Prežih si bo pomagal sam, imenuj koga, ki je v hujši nevarnosti.« Vidmar ni predlagal nikogar več. Februarja leta 1945 so Nemci zaradi približevanja sovjetskih vojaških enot izpraznili taborišče Sachsenhausen in jetnike premestili v taborišče Mauthausen, kjer se je Prežih komaj izognil smrti. Maja istega leta so to taborišče osvobodile ameriške vojaške enote.

Takoj po vrnitvi v Ljubljano so Prežiha še v taboriščni obleki odpeljali na slavnostni banket zmagovalcev v enem izmed ljubljanskih hotelov. Tam je pretresel Cirila Kosmača z novico o smrti Kosmačevega očeta v nemškem koncentracijskem taborišču. Potem je Prežih preživel nekaj dni v • **sanatoriju Emona, Komenskega ulica 4 (B7)**, nasproti TV Slovenija. Začasno se je naselil v • **Komenskega ulici 5/II (69j)**, kjer so se mu pridružile žena in hčerki, ki so se vrnile iz nemških taborišč. Spet se je srečal z materjo. Avgusta 1945 se je z družino in materjo preselil na kmetijo v Kotljah na Koroškem in tam kmetoval. V času agrarne reforme, kolektivizacije in ustanavljanja kmetijskih zadrug po sovjetskem vzoru je nova oblast pri Vorancu, ki se kljub revolucionarnim nazorom ni znebil »kulaškega« odnosa do zemlje, dovolila izjemo. Nekdanje koroško Prežihovo posestvo je prepustila Društvu slovenskih književnikov v Ljubljani, ki ga je dalo Prežihu v dosmrtno uporabo, čeprav bi pričakovali, da ga bo v skladu s svojimi nazori oddal najbližji zadrugi in postal zgled »reakcionarnim« kmetom, ki so se upirali »kolektivizaciji« posestev. Pač pa je na Koroškem aktivno sodeloval »pri prehodu zasebnih podjetij v zadružno last«.

Na pobudo vodstva »Osvobodilne fronte slovenskega naroda«, ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije, so septembra 1945 v Ministrstvu za prosveto ustanovili iniciativni odbor za ustanovitev osrednje prosvetne organizacije. Iz tega odbora je nastala Ljudska prosveta Slovenije; ta je imela marca 1947 v Ljubljani kongres. Voranc, ki je ostal njen predsednik do smrti, je imel uvodni govor. Po vojni je Mohorjevi družbi pretilo, da jo bodo iz ideoloških razlogov zatrli, toda Prežih se je zanjo zavzel pri Borisu Kidriču, takratnem predsedniku slovenske komunistične vlade, z utemeljitvijo, da mora ta založba ostati, saj »je Slovence brati naučila«. Založba je res ostala, Voranc je postal njen »nekakšen

notranji cenzor«, vendar je oblast Mohorjevo ves čas nadzirala, se vmešavala v njeno delovanje in jo ovirala. Prežihha so izvolili tudi v odbor Društva slovenskih književnikov. Novembra leta 1945 so ga na Koroškem kandidirali za »ljudskega poslanca« v zvezni skupščini v Beogradu, bil je izvoljen in se udeležil prvega zasedanja te skupščine. Leta 1946 je Tito v Beogradu po sprejetju ustave »Federativne republike Jugoslavije« priredil sprejem za skupščino in se z vsemi rokoval, Voranca pa je preskočil. Vse Vorančeve povojne funkcije so bile nepomembne, saj ni postal član najvišjih organov nove komunistične oblasti. Glede na stopnjo, ki jo je imel v predvojnem komunističnem gibanju, so bile poniževalne. Poleg tega so mu jemale čas za pisateljevanje, ki ga je onemogočalo tudi slabšanje zdravja.

Ko so konec leta 1947 pripravljali »dachauske procese« (slovenska varianta stalinističnih insceniranih sodnih procesov), ki so jih izvedli leta 1948, so iz zveznega ministrstva za notranje zadeve v Beogradu zahtevali iz Ljubljane tudi obremenilno gradivo za Voranca. Slovenski notranji minister Boris Kraigher (→ Lojz Kraigher) je gradivo zveznemu notranjemu ministru Aleksandru Rankoviću poslal s pripisom, da po njegovem mnenju ni dovolj gradiva za sum. Očitno so akterji teh procesov menili, da Voranc titoistični oblastniški garnituri zaradi bolezni ni več nevaren. Ni vedel, da je med osumljenci. Akterji so ga iz procesov skrivaj izločili, zato ni bil obtožen. Sam pa je verjel, da so ti procesi upravičeni.

Prvi povojni leti se je v presledkih zdravil v ljubljanski bolnišnici, kjer so mu napačno zdravili želodec in mu predpisovali dieto, zato je bil po dveh letih komaj živ. Šele potem so ugotovili, da boleha za »angino pectoris«. Leta 1948 mu je umrla mati, na katero je bil zelo navezan (trdil je, da brez nje ne bi postal pisatelj), zato ga je smrt močno prizadela in stopnjevala bolezen. V mariborski bolnišnici so ugotovili, da boleha za »myodegeneratio cordis«. Pozimi 1948/49 se je zdravil v slovenjgraški bolnišnici. Majsko bivanje v Opatiji srčnemu bolniku ni ustrezalo, zato so ga prepeljali v novo bolnišnico na Jesenicah. Poleti leta 1949 je ležal v ljubljanski • **bolnišnici, med Zaloško cesto in Ljubljanico (B2)**, vendar ne v enoposteljni sobi, kakor bi bilo za politika njegovega ranga primerno, ampak v sobi ob umirajočem hribovskem župniku. Sobo je ves čas nadzirala medicinska sestra. Med obiskom Brenkove, ki mu je prinesla knjižni natis *Solzic*, ji je zmedeno pripovedoval o revni dalmatinski zemlji in rodovitni Vojvodini. Po ustnem izročilu je bila njegova bolezen »čudna«, ker naj bi ga načrtno zastrupljali. Tega naj bi se bal, saj je imel »bogate« kominternovske izkušnje, zato naj ne bi maral jesti bolnišnične hrane. Brata Alojzija, političnega emigranta, »razrednega sovražnika«, živečega v »gnilem kapitalizmu«, je, kljub ideološkim nasprotjem, prosil za zdravila, saj takšnih v »napredni« Jugoslaviji niso bili sposobni izdelovati. Njeni oblastniki so raje izvajali »nacionalizacijo proizvodjalnih sredstev«, kar

je zaviralo produkcijo vseh dobrin. Slovensko ideološko, politično in vojaško polarizacijo najožjih sorodnikov je alegorično upodobil → Lojze Kovačič v črtici *Zgodba o dvoglavem sinu* [levem in desnem Janezu] v knjigi *Zgodbe s panjskih končnic*, 1993. Novembra 1949 je vlada »Ljudske republike Slovenije« Prežihu omogočila preselitev v Maribor, kjer naj bi bilo podnebje ugodnejše kot na Koroškem, vendar je bil že slaboten. Naslednji mesec mu je vlada »Federativne republike Jugoslavije« podelila nagrado za zbirko črtic *Solzice*, kar je bil pesek v oči. Februarja 1950 je v mariborskem stanovanju zvečer v postelji mirno izdihnil.

Po žalnih slovesnostih v mariborskem Domu Jugoslovanske armade so Prežihovo truplo prepeljali v Ljubljano, kjer so ga položili na katafalk v vestibulu • **Narodne galerije** (nekdanji Narodni dom) **ob Cankarjevi cesti (D5)**. »Vestibul je bil okrašen z žalnim florom«, ob krsto pa so bili položeni venci »vlade Ljudske Republike Slovenije, Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, Izvršnega odbora Ljudske prosvete Slovenije, partijskih komitejev, Osvobodilne fronte, množičnih organizacij, Društva slovenskih književnikov in Zveze književnikov Jugoslavije, Društva skladateljev, tovarniških in drugih kolektivov ter posameznikov«. Od jutra se je od pokojnika poslavljala množica ljudi, »dijaki od osnovnih do visokih šol, delegacije tovarn in delovnih kolektivov, množičnih organizacij in političnih predstavništev«. Pred Narodno galerijo se je zbrala velika množica ljudi, »ob krsti pa se je vsakih četrte ure menjala častna straža, v kateri so bili zastopniki« različnih prosvetnih in kulturnih organizacij. Zadnjo častno stražo so sestavljali »minister za znanost in kulturo LRS in član Politbiroja CK KPS dr. Jože Potrč, predsednik LRS dr. Ferdo Kozak, podpredsednik Prezidija Ljudske skupščine LRS in prvi podpredsednik Ljudske prosvete pisatelj → France Bevk in predsednik Društva slovenskih književnikov → Miško Kranjec. Ob 11. uri so se začele žalne slovesnosti.« Med govorniki sta bila tudi dr. Potrč in Bevk. Govorila pa nista niti Kidrič niti Kardelj. »Po govorih se je razvil veličasten žalni spreved po Cankarjevi in Tyrševi cesti (sedanja Slovenska cesta) ob veliki udeležbi množic mesta Ljubljane in okolice.« Na stavbah s sedeži kulturnih ustanov so »vihrale žalne zastave«. Spreved je šel do takratnega cestnega prehoda čez železniško progo (približno na sedanjem križišču Slovenske in Tivolske ceste pri Bavarskem dvoru, saj podvoza še ni bilo). Tam so krsto naložili v »avtofurgon«, ki jo je odpeljal na Koroško. Po enem viru se je ta avto ustavil v Domžalah pri partizanskem spomeniku, pred katerega so za krajši čas položili krsto. Društvo slovenskih književnikov in Izvršni odbor Ljudske prosvete Slovenije sta pokojnika počastila z žalno sejo.

Prežihha so pokopali v grob najbližjih sorodnikov na pokopališču v Kotljah. Ljubljanske slovesnosti za pokojnikom se je kot član takratne slovenske politične vodstvene garniture udeležil tudi krščanski socialist in književnik Kocbek, ki so ga komunisti zgolj formalno, kot vabo za

naivne katoličane, pritegnili v vodstvo slovenske revolucije. Takrat si je v dnevnik zapisal, da Prežih »ni mogel razjasniti nejasnega razmerja do današnjih partijskih vodij, ki ga niso marali. Na drugi strani pa je bil notranje vezan in kompleksen, ljubil je oba brata, ki sta različno usmerjena od njega, rad je imel Mohorjevo družbo, visel je na nerodni, skoraj koroško partikularni tradiciji in celo na krščanstvu.« Vdova je menila, da so »današnji oblastniki [...] Prežihu zadnji čas sicer nudili materialno in zdravniško pomoč, hkrati pa so ga na fin način poniževali, mu kazali stalno nezaupanje ter ga moralno ubijali.« Kocbek je dodal, da je Prežih »ves čas svojega življenja po Titovem prevzemu vodstva partije ostal trdovratno na Gorkičevi liniji [...] in da ga vodilni partijci osebno niso marali zaradi svojih nečistih računov in da so Prežihovo podobo iz moralne zagate bolj očrnil, kakor to stvarna dejstva dovoljujejo.« Toda že čez leto dni je »očrnitev« doletela tudi Kocbeka, ki ga je oblast povsem izločila iz političnega življenja, za dlje časa tudi iz kulturnega, in ga do smrti policijsko nadzirala. Leta 1979 je občina Ravne na Koroškem podelila dosmrtnemu jugoslovanskemu diktatorju Titu s fevdalnim načinom življenja (rezidence po Jugoslaviji, v Sloveniji grad Brdo; kult osebnosti, katerega del je bila ob njegovem rojstnem dnevu tudi »štafeta mladosti« kot množični vsedržavni ritual s falično štafetno palico) najvišje občinsko priznanje – zlato Vorančevo plaketo. Ko so istega leta odkrili na bližnjem Preškem vrhu Vorancu spomenik, so Ravenčani in okoličani poslali »pozdravno pismo našemu predsedniku« [Titu], s katerim so »želeli ponovno izkazati svojo veliko ljubezen.«

Nagrade:

literarna nagrada Mestne občine ljubljanske (1939, za roman *Požganica*, kar je vzbudilo v tisku polemiko, ker je bil avtor sodelavec Kominterne, in očitek, da je roman levičarska propaganda; 1941, za *Doberdob*, podeljena ob obletnici Prešernove smrti 8. februarja, ki se takrat uradno še ni imenovala po pesniku); Levstikova nagrada (1949, prvi dobitnik te nagrade); Prešernova nagrada (1950).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Osnovna šola Prežihovega Voranca in bronasti dopasni kip pisatelja pred njo (avtor kipa Stojan Batič, 1980);
- Prežihova ulica;
- Ivan Sajevec: *Prežihov Voranc* (čas nastanka neznan, mavec; likovna zbirka Mestnega muzeja Ljubljana).

LIT.: Kristina Brenkova: *Kruh upanja*. 3., pred. in razšir. natis. Ljubljana 2002. – Drago Druškovič: *Prežihov Voranc*. Ljubljana 1983 (zbirka *Obrazi*). – Isti: *Prežihov Voranc. Pisatelj in politik*. Celovec 2005. – Silvin Eiletz: *Titova skrivnostna leta v Moskvi 1935–1940*. Celovec 2008. – Isti: *Pred sodbo zgodovine. Stalin, Tito in jugoslovanski komunisti v Moskvi*. Celovec 2010. – Aleš Gabrič (ur.): *Prežihovo Voranc – Lovro Kuhar: pisatelj, politik, patriot*. Ljubljana-Dunaj/Wien 2010. – T. Ivič: *Pogled zazrt v goro. Vorančeve slovesnosti '79*. Večer 35, 15. 10. 1979, št. 241, str. 2. – Edvard Kocbek: *Dnevnik 1950*. Ljubljana 2000, str. 73, 76, 122–123. – Jože Koruza: *Življenjska pot Lovra Kuharja – Prežihovega*

Voranca. V: Prežihov zbornik. Uredila Marja Boršnik. Maribor 1957, str. 167–220. – Pogovor z Ljubico Črnivec, 4. in 7. 10. 2013. – *Prežih zadnjič v Ljubljani*. Slovenski poročevalec 11, 22. 2. 1950, št. 46, str. 1 [nepodpisano]. – *Prežihov album*. Uredil Tone Sušnik. Ljubljana 1983. – Ivan Sivec: *Dolgo življenjsko potovanje za Lovrom in brez njega. Enaindevetdeset let Prežihove vdove*. Delo 33, 25. 1. 1991, št. 20, str. 11. – Snežna Šlamberger: *Trije dnevi Vorančevih slovesnosti*. Dnevnik 28, 4. 10. 1979, št. 271, str. 5. – Miloš Vauhnik: *Pe-fau in dvajseto stoletje*. Ljubljana 2012, str. 275–283.

70. ROGERIJ LJUBLJANSKI (pravo ime MIHAEL KRAMMER / KRAMAR; 1667, Ljubljana – 1728, Ljubljana) [II]

Avtor zbirke slovenskih pridig z latinskim naslovom *Palmarium empyreum* (Nebeško plačilo / Zmagovita krona). Redovnik.

O njegovem življenju je malo znano. Leta 1687 je vstopil v goriški kapucinski samostan, se po enoletnem noviciatu slovesno zaobljubil, postal kapucin in dobil redovno ime oče Rogerij. V primerjavi z drugimi redovi je bil kapucinski bolj ljudski, kar je poleg baročne dobe še pospeševalo govornišstvo in razvoj pridigarstva. Rogerij je bil v Ljubljani redni nedeljski pridigar v • **kapucinskem samostanu** in v njem je tudi prebival; stal je **na prostoru** sedanjega **parka Zvezda ob Kongresnem trgu (S4)**. V začetku Ilirskih provinc so ga Francozi dali podreti. Zaradi te službe je Rogerij imel veliko več pridig, kot se jih je knjižno ohranilo. Obstaja namreč še deset njegovih rokopisnih, neobjavljenih, toda oštevilčenih in poimenovanih nedeljskih pridig iz let 1715 in 1716. Te so ostanek večje urejene zbirke pridig, ki jih je napisal za vse nedelje v letu. Knjižna zbirka *Palmarium empyreum* je samo izbor njegovih pridig, ki so namenjene praznikom svetnikov in njihovim godovom ter drugim cerkvenim praznikom. Rogerij je očitno snoval več knjig svojih pridig, toda izšli sta samo dve. Del njegovega opusa je izgubljen ali pa morda v arhivih še ni identificiran.

O Rogerijevi pridigarski dejavnosti v Ljubljani priča v → Dolničarjevi kroniki tudi poročilo o velikih slovesnostih ob posvetitvi nove stolnice. Pri njih je, očitno zaradi svojega ugleda in govorniških sposobnosti, dvakrat sodeloval tudi Rogerij. Avgusta leta 1706 so v dopoldanski slovesni procesiji prenesli relikvije dveh svetnikov iz oratorija (kjer so bili med zidanjem nove stolnice verski obredi, na prostoru sedanjega župnišča ljubljanske stolnice), v katerem so bile začasno shranjene, v novo • **stolnico sv. Nikolaja (70a)**. V procesiji so bili poleg duhovnikov in škofa tudi ljubljanski »čolnarji, splavarji, ribiči, ključavničarji, zidarji, klobučarji, tkalci, krznarji, peki, čevljarji, krojači, mesarji, kovači in še mnogi drugi, s svojimi zastavami, svetilkami in venci, vsi razpoznavni in med seboj različni, urejeni po dva in dva v dolgo vrsto. Sledile so jim bratovščine [...], redovne družbe [...], duhovščina, [...] osem trobentačev in bobnica. Nato stolni glasbeniki [...] dve krsti s svetimi ostanki mučencev sv. Vitala in sv. Varije [...] Med nosili so šli otroci, oblečeni kot nebeški geniji,

in nosili palme. Tudi ob straneh jih je spremljalo 12 otrok, ki so nosili goreče bakle.« Sprevod je spremljala množica gledalcev. »Medtem pa so v znamenje veselja peli vsi zvonovi. [...] Po kosilu, po končanih večernicah je imel pobožno in zveličavno pridigo oče Rogerij, Ljubljančan, kapucin.«

Drugo pridigo je imel majsko nedeljo leta 1707, ob osmini posvečenja stolnice, ko so večdnevne slovesnosti končali: »Ob 4. uri popoldne po večernicah je bila tretja ali zadnja pridiga, v slovenščini. Imel jo je ljubljanski kapucin častiti oče Rogerij, redni nedeljski pridigar v njihovem samostanu. Govoril je o besedah: Dokončali, posvetili so Gospodovo hišo in prinesli darove ...«

Njegove pridige so bile priljubljene, zato so sodobniki najbrž želeli, naj postanejo pripomoček tudi drugim pridigarjem. Pred smrtjo je pripravil za tisk dve knjigi svojih pridig, toda postopek za njihovo odobritev pri predstojnikih se je zavlekel, natis je prehitela njegova smrt. Prva knjiga, ki obsega 57 pridig za prvo polovico koledarskega leta, je izšla leta 1731 v Celovcu. Druga knjiga z 69 pridigami za drugo polovico leta pa je izšla, najbrž zaradi pomanjkanja denarja, šele leta 1743 v Ljubljani. Obe sta posvečeni nečaku prvega lastnika gradu Turn na Kodelevem Avguštinu Codelliju, ki je natis obeh knjig finančno podprl. Ob → Svetokriškem je Rogerij drugi pomembni slovenski baročni pridigar in avtor retorske proze.

LI.T.: Janez Gregor Dolničar: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve. Ljubljana 1701–1714*. Uredila Ana Lavrič. Ljubljana 2003, str. 342, 355. – Rogerij Ljubljanski: *Palmarium empyreum*. Faksimile in študije. Uredili Jože Pogačnik, Kajetan Gantar in Jože Faganel. Ljubljana 2001. – Matija Ogrin: *Retorska proza na Slovenskem na začetku 18. stoletja*. V: *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani 1707*. Uredil Metod Benedik. Ljubljana – Celje 2008, str. 124–147.

71. MARJAN ROŽANC (1930, Slape pri Ljubljani – 1990, Ljubljana) [XI]

Pripovednik, dramatik in esejist. Športni delavec. Avtor romanov *Ljubezan*, *Hudodelci*, igre *Topla greda* in esejev *Manihejska kronika*.

Bil je drugi sin bolniškega strežnika Viktorja R. in gospodinje Otilije Berghaus. Oče je bil od leta 1933 »služitelj« pri državni bolnišnici za duševne bolezni na Studencu, leta 1935 je bil »v istem svojstvu« premeščen v ljubljansko državno bolnišnico ob Zaloški cesti, kjer je služboval do medvojnne aretacije in odvedbe v nemški koncentracijski taborišči, najprej v Dachau, potem v Buchenwald. Oče je obe taborišči preživel. Družina je prvotno stanovala v Slapah pri Devici Mariji v Polju pri Ljubljani, leta 1934 se je preselila v Moste, v tamkajšnjo Prešernovo ulico 15, ki so jo leta 1937 preimenovali v • **Bezenškovo ulico 38 (71a)**. V tem predmestnem, delavskem predelu, imenovanem Zelena jama, je Rožanc preživel otroštvo in mladost. Med letoma 1937 in 1940 je hodil v • **osnovno šolo v Mostah, Zaloška cesta 49 (11f)**, v letih 1940 in 1943 pa v nižjo gimnazijo v • **Prvi**

državni realki, Vegova ulica 4 (I2a). Leta 1944 je postal pomožni delavec v • **tovarni Bonač** (po vojni odvzeta lastniku, podržavljena in preimenovana v Kartonažno tovarno), **Čufarjeva ulica 16 (71b)**. Mestna dokumentacija navaja, da je družina izstopila iz Katoliške cerkve: mati leta 1942, najstarejši sin Viktor in oče 1943, Rožanc pa v začetku aprila 1945 »in ostane brez konfesije«.

Leta 1946 je bil pomožni delavec v kulisarni ljubljanske Opere in Drame in mladinski aktivist nove, komunistične oblasti. Med letoma 1947 in 1949 je hodil v grafično šolo. Leta 1950 se je najprej zaposlil kot kvalificirani litografski risar v • **Tiskarni Ljudske pravice, Kopitarjeva ulica 2 (71c)**, sedaj je v prenovljeni stavbi Pravna fakulteta; potem pa odšel na enoletno služenje vojaškega roka v šolo rezervnih oficirjev (za zvezo) v Požarevac. Preden je odšel v Jugoslovansko armado, se je poskušal iztrgati iz komunistične ideologije z nekoliko bohemskim vedenjem, zato so ga izključili iz mladinske organizacije.

Vojaška tajna služba ga je enajst mesecev nadzirala. Ovakajali so ga tudi vojaški kolegi, njihovim informacijam so dodali še tiste, ki so jih dobili o Rožancu iz civilnih ljubljanskih organizacij. Jeseni leta 1951, tik pred odhodom iz vojske, so ga zaprli in na vojaškem sodišču v Beogradu obsodili po 117. členu takratnega Kazenskega zakonika zaradi »sovražne propagande« na tri in pol leta strogega zaporu. Med letoma 1951 in 1954 je kazen prestajal v vojaškem zaporu v Beogradu, v zaporu Žabela v Požarevcu, na kazenskih deloviščih v Popovcu pri Paračinu, v rudniku svinca v Trepči; zadnji dve leti pa v Sremski Mitrovici.

Po izpustitvi se je vrnil v Ljubljano. Matere ni našel doma, ker so jo za dve leti zaprli zaradi jehovstva; tega mu oče v zapor ni sporočil. Nekdanje službe v tiskarni Ljudska pravica ni mogel več dobiti, ker so bila mesta že zasedena; najbrž pa tudi zaradi prestanega zaporu. Pri grafičnem sindikatu je izvedel, da je prosto mesto v Mariborski tiskarni, zato je konec leta 1954 odpotoval tja in se zaposlil kot litografski risar v tej tiskarni in istega leta kot arhivar v Časopisno-grafičnem podjetju Večer v Mariboru. Leta 1956 mu je urednik Drago Šega (→ Jože Udovič, → Vladimir Bartol) objavil v ljubljanski literarni reviji *Naša sodobnost* daljšo novelo, za katero je dobil honorar šestih takratnih mesečnih plač, zato je odpovedal službo pri mariborskem dnevniku *Večer*, se vrnil v Ljubljano in začel poklicno pisateljevati. Poleg tega ni bil zadovoljen z življenjem v Mariboru. Kratka pripovedna dela je začel objavljati v različnih revijah. Pridružil se je skupini okrog *Revije 57* in revij *Perspektive*, *Problemi* in *Nova revija*. Med letoma 1956 in 1960 je spet živel v Ljubljani, v Bezenškovi ulici, kot samostojni književnik, vendar brez pravno urejenega položaja, ki ga je pridobil šele leta 1960. Tega leta se je poročil z Janjo Kacjan, ki se je ukvarjala s kozmetiko, delala kot maskerka pri filmu in opravljala različne poklice. V prvi polovici šestdesetih let mu je Društvo slovenskih pisateljev omogočilo, da je dobil stanovanje v bloku, • **Sketova ulica 6 (71č)**; želel si je takšno,

ki bi bilo čim bližje rodni Zeleni jami. Leta 1972 sta z ženo posvojila deklico Antonijo, klicali so jo Tonca; postala je baletna plesalka.

Leta 1959 je njegovo dramo *Jutro polpreteklega včeraj* krstno uprizorilo • **eksperimentalno gledališče Ad hoc, v Viteški dvorani Križank, Trg francoske revolucije 1 (T7)**. Vodila ga je Draga Ahačič (žena literarnega zgodovinarja, kritika in urednika Draga Šege) in je bilo konkurenčno *Odra 57*, ki je takrat zaradi ukinitve *Revije 57* in oblastniških kazenskih ukrepov proti sodelavcem mirovalo. V letih 1962 in 1963 je bil član uredniškega odbora revije *Perspektive*, čeprav so ga perspektivovci sprejemali zadržano. Nekateri so skrivaj domnevali, da so ga iz zapora izpustili zato, da bi postal policijski ovaduh. V sezoni 1963/64 je vodil • **Oder 57**, ki je spet deloval v **Viteški dvorani Križank, Trg francoske revolucije 1 (T6)**, in leta 1963 krstno uprizoril njegovo družbenokritično dramo o sezonskih delavcih *Stavba*. Krstno uprizoritev njegove agitke za delavske pravice, »dramskega feljtona« *Topla greda* (režiser je bil Andrej Stojan, dramaturg Andrej Inkret) v **Viteški dvorani Križank** konec maja 1964 pa je komunistična oblast izrabila za zatrtje *Odra 57*, ker je bil zanj podaljšek eksistencialistično usmerjene in družbenokritične revije *Perspektive*, v kateri je videla oblikovanje politične opozicije. Zato je oblast k predstavi načrtno pripeljala približno 40 do 50 nahujskanih in pijanih delavcev z grosupeljskega državnega kmetijskega kombinata, ki so s kričanjem po približno dvajsetih minutah prepredili predstavo. Policisti pa so pripravljene stali pred Križankami in po Trgu francoske revolucije, da bi posredovali, če bi se provokacija stopnjevala v izgrede. Besedilo igre so tudi sodno prepovedali. Dogajanje ob uprizoritvi *Tople grede* in sodna prepoved besedila sta doslej najhujši primer kratenja ustvarjalne svobode in oblastniškega nasilja v zgodovini slovenske dramatike in gledališča. Načrtovano ponovitev *Tople grede* v študentskem naselju je vodstvo *Odra 57* odpovedalo. Vodstvo *Odra 57* in predstavnike *Perspektiv* so poprej poklicali k notranjemu ministru, ki jim je grozil z možnostjo prelivanja krvi, zato so se gledališčniki in nekateri perspektivovci sestali v • **gostilni Pod lipo / Pod lipico, Borštnikov trg 3 (D1o')**, in po debati odpovedali predstavo v naselju, ker niso hoteli nasilja. Sociologa Jožeta Pučnika (1932–2003) so namreč zaradi članka *O dilemah našega kmetijstva*, ki je novembra leta 1963 izšel v *Perspektivah* proti koncu maja leta 1964 že zaprli, zaradi družbenosatiirične pesmi *Duma 1964* pa za nekaj dni tudi pesnika Tomaža Šalamuna. Zasliševalec Zlatko je med zasliševanjem Pučnika v zaporu v Povšetovi ulici »ironično in škodoželjno slikal visoki čut odgovornosti tistih, ki so se skrivili in preklicali predstavo *Tople gre v študentskem naselju*«. Ob zatrtju *Perspektiv* se je Rožanc z nekaterimi drugimi sodelavci te revije odločil za protestni »kulturni molk«, ki so ga januarja leta 1965 preklicali. Oblasti je namreč ustrezalo, da kritični književniki in publicisti niso več objavljali svojih del, zato »molk« ni bil koristen.

Po zatrtju *Perspektiv* in *Odra 57* se je Rožanc odmaknil od eksistencialističnega aktivizma k religioznosti. V Sloveniji ni imel več možnosti objavljanja, zato je leta 1967 začel sodelovati s tržaško revijo *Most*, ki je bila deloma tudi krščansko usmerjena. To je povzročilo pri komunistični oblasti nova sumničenja in nakopalo Rožancu nove težave. Veljati je začel za disidenta in konvertita. V tej reviji, katere sourednik je postal, je objavljajl eseje (med katerimi je bil tudi esej *Nič na Slovenskem*). Zaradi njih so ga leta 1968 na • **Temeljnem sodišču v Ljubljani, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**, obsodili pogojno na dve leti zapora, češ da so ti njegovi teksti »vznemirjali javnost«, čeprav revija v Sloveniji ni bila dostopna. Na sodni razpravi se je v znamenje solidarnosti z Rožancem zbralo veliko ljubljanskih intelektualcev. Družbene razmere za časa politika Staneta Kavčiča, ki se je po letu 1965 liberaliziral, so se malce sprostile, zato je Rožanc leta 1969 in 1970 smel biti tehnični urednik • **literarne revije Problemi**, ki je takrat imela uredniške prostore v **Beethovnovi ulici 2 (71d)**, nato pa v • **Soteski 10 (71e)**. Leta 1970 je bil tudi član uredniškega odbora te revije, v drugi polovici leta pa je bil krajši čas član uredniškega odbora tistih številčk revije, ki so si nadele ime *Problemi-Magazin*. V njih so objavljali članke o aktualnih zadevah, *Problemi* pa so objavljali daljše, zahtevnejše filozofske in sociološke članke. Konceptualna heterogenost prvotno literarne, pozneje pa tudi vse bolj revije različnih filozofskih in družboslovnih usmeritev je pozneje povzročila razkole ter nastanek *Nove revije* in revije *Literatura*. Med letoma 1974 in 1981 je delal kot sekretar Zveze športnih društev Slovan in direktor delovne skupnosti teh društev. Leta 1980 je bil Rožanc med podpisniki pobude za novo literarno revijo, ki je po oblastniških mahinacijah začela izhajati šele leta 1982 z naslovom *Nova revija*. Od leta 1987 do smrti je bil član njenega uredniškega odbora, ki je najprej deloval v • **Vegovi ulici 2/I (71f)**, potem pa na • **Cankarjevi cesti 10b (71g)**.

Leta 1984 je senat ljubljanskega Temeljnega sodišča, ki so ga sestavljali predsednica sodnica Maja Tratnik ter sodnika Emil Zakonjšek in Tatjana Skubic, zavrgel Rožančev predlog za obnovitev postopka o prepovedi, razširjanju in razmnoževanju *Tople grede*. Ta je izšla šele med propadanjem komunističnega režima: leta 1987 v reviji *Maske*, leta 1989 knjižno in leta 1990 v knjigi Andreja Inkreta, ki natančno opisuje dogajanje ob preprečeni krstni uprizoritvi, *Vročja pomlad 1964*.

Leta 1984 si je kupil kmečko hišo v Volčjem Gradu na Krasu, kjer je potlej večinoma živel. Bolehal je za pljučnim rakom. Nekaj ur po javni predstavitvi *Manihejske kronike* je umrl v • **Kliničnem centru, Zaloška cesta 2 (B2)**. Poslednje zakramente mu je podelil teolog, pesnik in publicist Rafko Vodeb. Pokopali so ga na • **Žalah (P4)**, grob B/61/30/2. Pogrebni obred sta opravila frančiškana Pavle Jakop, ki je bil takrat župnik pri Sv. Frančišku v Šiški, ter teolog in filozof dr. Edvard Kovač; oba sta z Rožancem prijateljela zadnja leta njegovega življenja. Društvo slovenskih

pisatelj je počastilo z žalno sejo. Društvo in *Revija 2000* pa sta se od svojega sodelavca in člana uredništva poslovila z mašo zadušnico v cerkvi sv. Frančiška v Šiški.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

Mrtvi in vsi ostali (novelistična zbirka, 1959); *Zračna puška* (novelistična zbirka, 1971), *Ljubezen* (roman, 1979); *Metulj* (roman, 1981), *Roman o knjigah* (avtobiografsko delo, 1983); *Sentimentalni časi* (roman, 1985), *Zelena jama* (izbor novel, 1993).

Nagrade in priznanja:

Leta 1984 je dobil *Pergamentno priznanje Zveze športnih društev Slovan* za predano delo in prispevek k razvoju Slovana v eno najuspešnejših športnih društev v Sloveniji; leta 1986 *Zlata Bloudkova značka* Telesnokulturne skupnosti Slovenije za dolgoletno organizacijsko in strokovno delo na športnem področju; leta 1980 nagrada Prešernovega sklada za roman *Ljubezen*; leta 1991 Prešernova nagrada za življenjsko delo (posmrtno).

Spominsko poimenovanje:

- Po njegovi smrti so mednarodni mladinski nogometni turnir pri klubu Slovan preimenovali v *Memorial Marjana Rožanca*;
- od leta 1992 podeljuje Mestna občina Ljubljana nagrade Marjana Rožanca športnikom, športnim delavcem in športnim časnikarjem za dosežke v minulem letu ali v daljšem obdobju;
- od leta 1993 *Nagrada Marjana Rožanca* za najboljšo slovensko esejistično knjigo; najprej sta jo podeljevala založba Mihelač in časnik *Dnevnik*, od leta 1998 pa Sklad Marjana Rožanca, ki sta ga ustanovili založbi Nova revija in Mihelač; nagrado so podeljevali pri Rožančevi hiši v Volčjem Gradu, po prodaji hiše pa v → Trubarjevi domačiji na Rašici pri Velikih Laščah; nominiranci se navadno predstavijo na literarnem večeru v Ljubljani.

LIT.: Andrej Inkret: *Vročja pomlad 1964*. Ljubljana 1990 [vsebuje tudi Rožančevo igro *Topla greda*]. – Mija Janžekovič: »Oder 57 po moje sploh ni imel ideologa. To je bistvena napaka v današnjem razmišljanju o tem fenomenu.« *Dialogi* 46, 2010, št. 9/10, str. 6–16. – *Ob dvajsetletnici ukinitve Perspektiv*. Nova revija 3, 1984, št. 28/29, str. 3348–3350. – Tone Pavček: *Hiša Cankarjeve zaveze*. Ljubljana 2005, str. 194–198. – Pogovor z Majdo Križaj, 27. 10. 2011 in 11. 10. 2013. – Pogovor z dr. Edvardom Kovačem 6. 11. 2011. – Jože Pučnik: *Članki in spomini 1957–1985* (napisani za *Revijo 57, Perspektive in Novo revijo*). Maribor 1986 (Znamenja, 87). – *Marjan Rožanc*. Izbral in uredil Aleksander Zorn. Ljubljana 1991 (zbirka Interpretacije, 1). – Viktor Rožanc: *Moj mlajši brat*. Srce in oko 5, junij 1993, št. 49, str. 270–274.

72. JANEZ LUDVIK SCHÖNLEBEN (1618, Ljubljana – 1681, Ljubljana) [II]

Pridigar in govornik. Teolog in zgodovinar. Avtor retorske proze, predelane izdaje lekcionarja *Evangelia inu lystuvi* ter latinskega zgodovinskega dela *Carniola antiqua et nova*.

Oče Ludvik Schönleben (Schönlöbl, Schönlebl, Schönlieb), ki se je rodil leta 1590 v Heilbronnu na Württembergem, se je naselil v Ljubljani ter postal uspešen mizar in rezbar. Delavnico je imel v Florjanski ulici 9, sedaj Gornji trg, od leta 1627 pa v svoji hiši • **Gornji trg 2 (72a)**, ob sedanjem Centru Janeza Levca ob Levstikovem trgu. Poročil se je s Slovenko Suzano Kušlan in se družbeno povzpел. Postal je zunanji mestni svétnik in podblagajnik, član notranjega mestnega sveta, poveljnik mestne vojaške enote in večkratni ljubljanski župan in kronist Ljubljane, vendar ni dosegel plemiškega naslova. Kupil si je več ljubljanskih hiš in vrtov. Na njegovo pobudo so v Ljubljani zgradili dva nova vodnjaka, enega pred mestno hišo, drugega pred Stiškimi dvorcem. Prvi od desetih otrok, ki jih je imel v zakonu s Suzano, je bil Janez Ludvik. Po Suzanini smrti se je oče drugič poročil, vendar mu je tudi druga žena kmalu umrla. Sedmi otrok iz prvega zakona, hči Ana, se je leta 1649 poročila z ljubljanskim županom Janezom Krstnikom Dolničarjem. Njun otrok je bil zgodovinar → Janez Gregor Dolničar.

Janez Ludvik Schönleben je bil doma deležen pretežno slovenske vzgoje, hodil je v bližnjo • **jezujsko gimnazijo (I3a)**, ki je stala pri **cerkvi sv. Jakoba ob Levstikovem trgu**, in leta 1635 vstopil v noviciat tega reda na Dunaju. V latinske filozofske šole je hodil v Gradcu, potem je dve leti poučeval poetiko, najprej v Linzu, nato v Gradcu. Leta 1643 je na Dunaju dosegel doktorat iz filozofije. Pred začetkom študija teologije je eno leto poučeval retoriko v Linzu. Teologijo je študiral v Passauu ter Gradcu in jo leta 1648 končal na Dunaju. Po posvetitvi v duhovnika je bil tudi prefekt bogoslovnega konvikta in predaval retoriko. Nekaj latinskih govorov iz zgodnjega obdobja je bilo objavljenih. Bil je odličen retorik, zato so ga pogosto zaprosili, da je nastopal kot slavnostni govornik. Leta 1649, ko je dunajska univerza pripravila veliko slovesnost v čast posvetitve Brezmadežni Mariji, je imel Schönleben latinski mariološki govor, ki so ga tudi natisnili v zbirki *Campus Liliorum*.

Jeseni leta 1650 je spet prišel v ljubljanski jezujski kolegij, kjer je bil šolski prefekt, vodja dijaške Marijine kongregacije ter nemški in slovenski pridigar. Začel je pisati tudi latinsko šolsko kroniko. Leta 1651 je vodil slovesnost v spomin na zmago nad Turki pri Sisku. Istega leta so dijaki v jezujskem kolegiju uprizorili njegovo latinsko dramo *Haeresis fulminata Anastasius Tyrannus Orientis Haereticus*. Lepopisni izvod drame s posvetilom Volfu Engelbertu Auerspergu se je ohranil na Dunaju.

Istega leta so ga poklicali v Gradec, od koder je odšel najprej v Linz, nato na Dunaj, kjer je bil profesor filozofije in govornik v univerzitetni cerkvi. Leta 1653 je v dunajski stolnici nastopil kot jezujski profesor pred vso univerzo in imel slavnostni govor v čast pokojnim dobrotnikom dunajske univerze. Kmalu nato je bil odpuščen iz jezujskega reda. Odpotoval je na univerzo v Padovo, kjer je takrat poučevalo več profesorjev slovenskega rodu.

Postal je doktor teologije. Ponudili so mu univerzitetno teološko profesuro, vendar jo je odklonil. Raje se je vrnil v Ljubljano.

Ob vrnitvi je bil njegov oče tretjič izvoljen za ljubljanskega župana, sedanji • **Magistrat, Mestni trg 1 (U2)**. Janez Ludvik Schönleben je postal dekan **stolnega kapitlja**, sedanja nadškofijska palača, • **Ciril-Methodov trg 4 (72b)**. V trinajstih letih dekanovanja je imel veliko nemških in slovenskih pridig; nekatere je pozneje natisnil v pridigar-skih zbirkah. Leta 1661, ob dvestoletnici ljubljanske škofije, je imel več govorov. Njegov latinski nagovor ob prihodu novega ljubljanskega škofa Jožeta Rabatta leta 1664 je z nemškim prevodom objavil → Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*. V času dekanske službe je začel pripravljati svoja mariološka dela, urejal je tudi knjižnico Volfa Engelberta Auersperga v njegovi • **palači**, ki je stala na prostoru sedanjega NUK-a, **Turjaška ulica 1 (72c)**. Dosegel je velike časti: mesto Ljubljana mu je do smrti prepustilo beneficij sv. Jurija, postal je »kaplan presvetlih stanov dežele Kranjske« v kapeli sv. Ahacija v • **deželnem dvorcu**, ki je stal na prostoru sedanje SAZU, **Novi trg 3 (72č)**, ter dobil papeško odlikovanje in z njim naziv apostolskega protonotarja. Zaradi znanstvenega dela pa je zaprosil za odpust iz službe v ljubljanski škofiji.

Med letoma 1669 in 1676 je bil župnik in arhidiakon v Ribnici, ki takrat ni spadala v ljubljansko škofijo, ampak v oglejski patriarhat. Toda Ljubljano je večkrat obiskal, saj je obdržal stanovanje, ker očitno ni nameraval pretrgati vezi z deželno prestolnico, ki ga je cenila. Veljal je za pomembnega teologa in vnetega zagovornika Marijinega brezmadežnega spočetja (*Orbis universi votorum, Vera ac sincera sententia, Palma Virginea*), zato je leta 1670 postal častni član Academie Gelatorum v Bologni. Ker se ni strinjal z nekaterimi dominikanskimi teologi, so ti dosegli, da sta dve Schönlebnovi polemično obarvani mariološki knjigi prišli na seznam prepovedanih knjig in tam ostali do leta 1900. Leta 1670 so mu deželni stanovi podelili častno denarno nagrado in mu kasneje do smrti plačevali osebne pisarja.

Več pridig, tudi tiste, ki jih je prvotno govoril v slovenščini, je objavil v latinščini ali nemščini (*Fasten-Freytag und Sonntag-Predigen, Feyertägliche Erquick-Stunden, Tractatus Geminus de Mysteriis Dominicae Passionis, Horae subsecivae dominicales*), ker je hotel z njihovimi tiskanimi zbirkami delovati univerzalno. Njegove pridige niso baročne, saj v njih še vedno upošteva vzorec jezuitske pridige, ne pa frančiškanske, na katerega se je naslonil → Janez Svetokriški. Schönleben je v slovenščini izdal samo novi lekcionar *Evangelia inu Lystuvi*, ki ga je pripravil v Ribnici. Izdaja je bila pripravljena po tridentinskem rimskem misalu, opirala pa se je na → Hrenov lekcionar. Posodobil je tudi → Dalmatinov in Čandkov prevod besedil, dodal nekaj ljudskih cerkvenih pesmi, glavne molitve in kratek katekizem. Novi lekcionar, ki je leta 1672 izšel v Gradcu, je hitro pošel. Niso ga uporabljali samo

v ljubljanski škofiji, ampak tudi drugod po Slovenskem, ker drugega ni bilo na voljo.

V Ribnici je napisal tudi več zgodovinskih del. Zbiral je ohranjene antične napise in raziskoval antično preteklost Ljubljane. Leta 1674 je v Salzburgu objavil knjigo o prednici Ljubljane, rimski Emoni *Aemona vindicata*. V njej je na podlagi rimskih napisov in novcev pravilno ugotovil, da je Emona stala na prostoru sedanje Ljubljane, ne pa pri Igu ali v Istri.

Služba v Ribnici ni bila tako mirna, kakor si je želel, zato je leta 1676 odložil vse cerkvene službe in se vrnil v Ljubljano, kjer so mu deželni stanovi omogočili, da je deloval samo strokovno, predvsem zgodovinopisno. Raziskoval je rodoslovje in objavil več knjig genealogij plemiških družin, in sicer družin Ursini-Blagaj, Gallenberg, Attems in Auersperg. Dosegel je, da se je leta 1678 v Ljubljani naselil tiskar Janez Krstnik Mayr iz Salzburga. Pisal je tudi obsežno zgodovino dežele Kranjske, od katere pa je zaradi njegove smrti izšel leta 1681 v Ljubljani samo prvi del, ki obsega čas do leta 1000, *Carniola antiqua et nova*. Iz nje je podatke zajemal → Valvasor. Za zgodovinopisje ni pridobil samo tega, ampak tudi nečaka Janeza Gregorja Dolničarja. Valvasor je Schönlebna nameraval pritegniti k pisanju *Slave vojvodine Kranjske*, toda ta je prej umrl. Pred smrtjo je spremljal še priprave za postavitve Marijinega kipa pred cerkvijo sv. Jakoba; vodil pa jih je njegov sodelavec Valvasor.

Schönleben je po treh tednih vročinske bolezni umrl. Velike tridnevne mestne in cerkvene žalne slovesnosti so potekale v • **cerkvi sv. Jakoba (72d)**, ob sedanjem **Levstikovem trgu**, v kateri so ga tudi pokopali v kapeli sv. Križa, pod oltarjem, katerega postavitve je sam plačal. Epitaf ni več viden, besedilo pa se je ohranilo v Dolničarjevem in Valvasorjevem zapisu. Schönleben je svojo knjižnico in večino premoženja v oporoki zapustil jezuitskemu kolegiju v zahvalo, ker so ga izobrazili ter mu tako omogočili strokovni in družbeni vzpon. Knjižnica je med požarom leta 1774 zgorela, rokopisi zgodovinskih del so se večinoma ohranili, saj so jih hranili deželni stanovi. Valvasor poroča o Schönlebnu v *Slavi vojvodine Kranjske*: »Bil je zelo učen teolog, tudi dober zgodovinar in genealog, hkrati zelo sposoben govoriti tako nemško kot slovensko, izredno dober pridigar, ki je s svojo zgovornostjo znal tako pritegniti poslušalce, da je vsak hitel tja, kjer je on šel na prižnico in je zato imel vedno številno občinstvo.«

LIT.: Monika Deželak Trojar: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681) v luči arhivskih virov, njegovega zgodovinskega in retoričnega opusa*. Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino [doktorska disertacija v pripravi]. – Marijan Smolik: *Janez Ludvik Schönleben. Ob tristoletnici smrti*. Književni glasnik Mohorjeve družbe v Celju (nova serija) 1, št. 2/3, oktober 1981, str. 33–35. – Isti: *Pridigar, mariolog in zgodovinar Janez Ludvik Schönleben (1618–1681)*. Bogoslovni vestnik 41, 1981, št. 4, str. 399–427. – *Mizarski sin – utemeljitelj kranjskega zgodovinopisja*. Slovenski narod 75, 20.2.1943, št. 41, str. 4 [nepodpisano]. – Pogovor z Moniko Deželak Trojar, 22. 10. 2013.

73. TONE /ANTON SELIŠKAR (1900, Ljubljana – 1969, Ljubljana) [VII]

Pesnik in pripovednik. Učitelj in časnikar. Avtor pesniške zbirke *Trbovlje* in mladinske povesti *Bratovščina Sinjega galeba*.

Sedmi in zadnji otrok železniškega strojevodje Antona S. in delavke ljubljanske Tobačne tovarne Marije Selan. Rojen je bil na Viču, v takratnem revnem predmestju Ljubljane, v hiši • **Tržaška cesta 17 (73a)** nasproti omenjene tovarne (v tej je sedaj mestna upravna služba). Kot otrok je med igro izgubil oko in dobil stekleno. Med letoma 1907 in 1911 je hodil v • **osnovno šolo na Vrtači**, v stavbi sedanje Likovne akademije, **Erjavčeva cesta 23 (I1d)**; med letoma 1911 in 1914 je končal tri razrede v • **Državni gimnaziji**, v stavbi sedanje Osnovne šole Prežihov Voranc, današnja **Prežihova ulica 8 (I3č)**; med letoma 1914 in 1919 • **Državno moško učiteljsiše**, stavba sedanje Gimnazije Ledina, **Resljeva cesta 12 (I2d)**, kjer je maturiral; med letoma 1937 in 1941 pa je poslušal še sedem semestrov pedagogike.

Med letoma 1919 in 1925 je kot učitelj in šolski upravitelj služboval zunaj Ljubljane: v Dramljah pri Celju, Št. Lovrencu, Trbovljah (kjer je sodeloval pri delavskih društvih), Reki pri Laškem in Cerkljah na Dolenjskem. V Trbovljah je spoznal prvo ženo Rozalijo (Rozo), prav tako učiteljico, s katero je imel sinova Zlatka in Marjana. Po ženini smrti se je drugič poročil.

Leta 1925 se je vrnil v Ljubljano in bil do leta 1942 strokovni učitelj v • **meščanski šoli**, v stavbi sedanje Osnovne šole Prule, **Prule 13 (I1i)**. Zadnja dva meseca leta 1927 je z družino stanoval v • **Žitnikovi ulici 10**, sedaj **Rožna dolina, Cesta I (73b)**, v prvi polovici leta 1928 • **Cesta v Rožno dolino 5 (73c)**, od koder se je maja istega leta družina preselila v • **Levčevo ulico 9 (73č)**, avgusta 1929 na • **Poljansko cesto 15 (73d)**, leta 1933 je stanovala na • **Poljanskem nasipu 12 (73e)**, prva dva meseca leta 1934 v • **Komenskega ulici 14/II (73f)**, junija leta 1937 spet na Poljanskem nasipu 12/III, od oktobra 1937 na • **Bleiweisovi cesti 48/II**, sedanja **Prešernova cesta (73g)**, od novembra 1938 do maja 1939 v • **Gledališki ulici 10**, sedanja **Župančičeva ulica (73h)**, potem pa v • **Jesenkovi ulici 10 (73i)**.

Leta 1929 je sodeloval pri almanahu jugoslovanske socialne poezije *Knjiga drugova* (izšla je v Kikindi), zato ga je oblast z drugimi sodelavci aretirala in za dober mesec zaprla v Veliki Kikindi, kjer je bil na sodnem procesu oproščen. Leta 1942 je na pobudo → Prežihovega Voranca postal član Osvobodilne fronte (OF), ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije. Ob italijanski kapitulaciji je septembra 1943 odšel k partizanom, kjer je urejal več njihovih glasil. Partizanom sta se pridružila tudi njegova sinova. Po vrnitvi iz partizanske vojske maja 1945 je bil organizacijski sekretar **glasila Slovenski poročevalec**, ki so ga urejali in tiskali v nekdanjem uredništvu in tiskarni liberalnega časnika

Jutro, sedaj • **Tomšičeva ulica 1 in 3 (73j)** (→ Ciril Kosmač, → Mira Mihelič, → Ludvik Mrzel). Med letoma 1947 in 1955 je bil glavni urednik režimskega sindikalnega glasila *Delavska enotnost*, leta 1955 je bil invalidsko upokojen. Po vojni je bil nekaj časa kot delegat OF v ZDA, kjer je spoznaval slovenske izseljence in ugotavljal njihov odnos do Titove Jugoslavije. Po vrnitvi je dal pobudo za ustanovitev Slovenske izseljenske matice. Delovala je v skladu s komunistično oblastjo, zato je del slovenskih izseljencev, ki se je zaradi te oblasti izselil, ignorirala. Med letoma 1951 in 1954 je bil predsednik omenjene Matice, med letoma 1958 in 1962 pa urednik založbe Borec, predsednik komisije za mladinsko književnost pri Svetu za mladinsko skrbstvo v Beogradu, član založniškega sveta Združenja založb Jugoslavije, predsednik »Svobode – Center« v Ljubljani in član mednarodnega kuratorija za mladinsko književnost v Zürichu. Leta 1964 je postal pedagoški svetnik. Poleg tega je deloval kot član republiškega sveta sindikatov Slovenije in Zveznega sveta sindikatov Jugoslavije. Sveta nista bila samostojni delavski organizaciji, ampak podrejeni oblasti, ki je razglašala, da je z revolucijo odpravila izkoriščanje delavcev.

Leta 1958 je v *Delavski enotnosti*, uredništvo in uprava sta bila v • **Čufarjevi ulici 3 (73k)**, napadel → Daneta Zajca zaradi pesmi *Jalova setev*, objavljeni v *Reviji 57*, češ da je pesem »*bojna napoved 1,700.000 žrtvam osvobodilne vojne in socialne revolucije in vsem preživelim*« ter priporočal mladim književnikom ideale »*zadnjega kongresa jugoslovanske socialistične mladine*«. Zajc ga je v pismu, ki ga je objavil leta 1990, zavrnil in razkril njegovo dvoličnost.

Seliškar je v petdesetih in šestdesetih letih XX. stoletja stanoval na • **Medvedovi cesti 1 (73l)**. Umrl je v • **bolnišnici, med Zaloško cesto in Ljubljanico (B2)**, od koder so ga prepeljali v Nikolajevo mrliško vežico na • **Žale (P4)**. Tam se je od njega poslovila množica ljudi, z govori pa v imenu Društva slovenskih pisateljev Ivan Potrč (prav tako tudi na žalni seji društva), hrvaški pisatelj in pesnik Gustav Krklec, predstavnik glavnega odbora Slovenske izseljenske matice Milo Vižintin, v imenu ameriških Slovencev Josiphine Zakrajšek in predstavnik krajevne skupnosti, Partizanski invalidski pevski zbor »pa je zapel nekaj žalostink.« Grob B/63/8/2.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

Tržaška cesta (1947, roman o življenju v okolici nekdanje Tobačne tovarne na začetku istoimenske ceste okrog leta 1870), *Hiša brez oken* (1938, povest), *Noč in svitanje* (1964, roman, tudi o Ljubljani pred II. svetovno vojno), *Deček z velike ceste* (mladinska avtobiografska pripoved, 1966).

Nagrade:

Mladinske matice (1929), Prešernova n. (1946), Levstikova n. (1949, 1955).

Spominsko znamenje in poimenovanje:

- Tine Kos: *Tone Seliškar* (doprni kip pred Osnovno šolo Prule, postavljen leta 1985),
- Seliškarjeva ulica.

LIT.: I. P.: *Slovo od Toneta Seliškarja*. Delo 11, 13. 8. 1969, št. 220, str. 1. – Tone Seliškar: *Jalova setev*. Delavska enotnost (Glasilo sindikatov Slovenije) 17, 14. 2. 1958, št. 8, str. 5. – Dane Zajc: *Pismo* [Seliškarju]. V: Dane Zajc v petih knjigah. IV. knjiga: Eseji, spomini in polemike. Uredila D. Zajc in Boris A. Novak. Ljubljana 1990, str. 163–164 [pravilna datacija pisma je leto 1958]. Ponatis pisma z dodanimi opombami v: *Pisma slovenskih književnikov o književnosti*. Izbral in komentiral Marjan Dolgan. Ljubljana 2001, str. 308–310, 440–441 (Kondor, 298).

74. ANDREJ SMOLE (1800, Ljubljana – 1840, Ljubljana) [III]

Zbiralec ljudskih pesmi, prevajalec in založnik. Trgovec in posestnik. Izdal *Pesme* → *Valentina Vodnika*, → Linhartov *Veseli dan ali Matiček se ženi* in prevod Garrickove komedije *Varh* (The Guardian).

Drugorojenec gostilničarja (pri »Figabirtu«) in podjetnika Mihaela Smoleta ter Helene Sever. To je bil njen drugi zakon. Po moževi smrti se je tretjič poročila in še bolj obogatela, z novim možem je imela tudi žitno trgovino. • **Gostilna** je stala na nepozidanem prostoru ob sedanji Slovenski cesti, **med** sedanjo **Puharjevo ulico in gostilno Figovec (D1h)**, naslednico takratne gostilne Pri Figovcu ob takratni Dunajski cesti. Železnice še ni bilo, zato je gostilna v dobi prevoznitva in pošte s konjsko vprego cvetela in imela več hlevov.

Smole je v letih 1808–1812 obiskoval ljubljansko • **normalko** v poslopu liceja **na** sedanjem **Vodnikovem trgu (I1a)**. Oče mu je zgodaj umrl, mati ga je razvajala; bil je veseljak, brez čuta za varčnost, vendar s smislom za kulturo. Mati ga je poskušala vzgojiti za svojega pomočnika, vendar se ji to ni posrečilo. Zgodaj je začel potovati (Reka, Slavonija, Trst, Benetke), najbrž da bi pridobil trgovske izkušnje. Leta 1821 je postal oskrbnik poštnih hlevov na dvorišču materine hiše ob odcepu sedanje Gosposvetske ceste od Slovenske ceste. Avstrijski vohuni so ga imeli za frankofila, kajti tudi po koncu Ilirskih provinc je ostal pod vplivom očima, tretjega materinega moža, zagovornik gesel francoske revolucije. Okrog leta 1820 se je v domači gostilni seznanil s → Prešernom, morda pa že prej, med šolanjem.

V začetku leta 1823 je Smole zasnubil lepo in duhovito Jožefino Češek, ki je prebivala na • **Mestnem trgu 10 (74a)**. Imenovali so jo »glažovnata princezinja«, ker je bila hči bogatega ljubljanskega steklarja. Kljub njuni zaroki njeni starši poroke niso dovolili, saj se jim hčerin zakon z boemskim Smoletom ni zdel več primeren. Leta 1825 se je Jožefina poročila z graščakom Terpincom z gradu Fužine pri Ljubljani, kar je Smoleta spravilo v obup, veseljačenje, »izzivalno potratnost in svobodno ljubezensko izživljanje ter začel na posledicah le-tega bolehati« (Slodnjak). Tudi tolažilno razmerje z lahkomišelnostjo malomeščanko Marijo Rudolf je propadlo. Ko je Smole pobegnil v tujino, je njegova mati poskrbela za nosečo sinovo ljubico, potem pa

za vnuka Andreja Rudolfa, rojenega 1827. Marija Rudolf je namreč štiriletnega sina pustila nesojeni tašči in pobegnila z nekim oficirjem.

Leta 1824 je Smole postal žitni trgovec v • **eni od obeh hiš** (v njej je tudi prebival), ki ju je kupila mati. Stali sta na nasprotni strani domače gostilne, **ob** sedanji **Slovenski cesti, severno od gostilne Šestica (74b)**; sedaj ju ni več. Mati je Smoletu podarila tudi precejšnjo vsoto denarja, toda zaradi njegove lahkomišelnosti in zapravljenosti sta bili že čez dobro leto obe hiši zadolženi. Bil je član »komisije za uničevanje vina«. Leta 1826 ga je mučil hud prehlad, zaradi katerega bi skoraj umrl. Leta 1827 sta mu pretela bankrot in zapor, v katerega bi ga spravili upniki, zato je za štiri leta s potnim listom in odpravnino po očetovi dediščini pobegnil v Nemčijo, Francijo, Veliko Britanijo, Švico in Italijo.

Njegove dolgove je poplačala mati, vendar je izgubil obe hiši. Leta 1831 se je vrnil, toda njegovo zdravje je bilo načeto, saj ni mogel več hoditi brez opore, pozneje mu je ohromela tudi desnica. Za policijo je ostal »na slabem glasu«, za ljubljanske pivske družbe pa na dobrem. Strelsko društvo ga je kot »nadstrelca« izvolilo v svoje predsedstvo. Po njegovi vrnitvi je k Smoletovim pogosto zahajal tudi Prešeren, ki si je pri nesojenem trgovcu izposojal knjige (te je Smole opremil z ekslibrisom, ki je najstarejši znani slovenski ekslibris) in denar ter z njim veseljačil. Smoletov urejeni brat Mihael (kot drugi takšni meščani) Prešerna zaradi njegovih popivanja ni maral. Smole se zaradi načetega zdravja ni mogel več ukvarjati s trgovanjem, zato mu je mati malo pred svojo smrtjo leta 1833 kupila graščino Prežek pod Gorjanci in • hišo **Breg 20 (74c)**, sedanja gostilna Pri vitezu, vendar je moral hišo zaradi novih dolgov že leta 1836 prepustiti bratu Mihaelu. Potem je živel od obresti nedotakljive glavnice, ki mu jo je zapustila mati, in graščine Prežek pod Gorjanci.

Po materini smrti je le poredko prebival v Ljubljani, največkrat poleti v hiši na Bregu, sicer pa v gradu Prežek, kjer je prebolel več boleznih in večinoma samotaril, saj je ostal brez ljubljanske pivske družine. Večkrat ga je obiskal Prešeren. Smoletu so živci oslabei, desnica mu je ohromela, hodil je z berglami, toda ohranil je humor. Iz razmerja z grajsko gospodinjo Nežo Jaki sta se mu rodila še dva nezakonska otroka, sin in hči. Takrat je njegov prvi nezakonski sin začel hoditi v Ljubljani v šolo. Tega sina, ki je bil slabo vzgojen, je Prešeren kot 19-letno siroto vzel za pisarja v Kranju. Po pesnikovi smrti je moral za osem let k vojakom, se 30-leten oženil in si leta 1858 kupil z ostanke premoženja hišo ob Poljanski cesti, vendar jo je kmalu prodal. Hiša je stala do potresa na prostoru poznejše gostilne Pri Štrajzelnu oziroma Činkole (→ Juš Kozak, → Lojze Krakar), sedaj istoimenski bife, Poljanska cesta 17, nasproti gimnazije Poljane. Smoletov prvi sin je imel tri sinove in se preselil na Dunaj, kjer je domnevno tudi umrl.

Smole je tudi na Prežku slabo gospodaril, večkrat ni bilo denarja niti za sol. Zaradi novih dolgov je graščino

prodal in se leta 1839 spet preselil v Ljubljano. Spomladi leta 1840 je vložil prošnjo, da bi smel izdajati dvakrat tedensko politični časnik *Ilirske novice* s tedensko literarno prilogo *Ilirski Merkur*. Toda policija je zasumila, da bi Smole zaradi skromne šolske izobrazbe in slabega zdravja ne mogel urediti časnika in da bi svoje ime posodil drugemu uredniku. Ljubljanski gubernij je vlogo zavrnil. Tudi Smoletova prošnja, ki jo je poslal cesarju Ferdinandu na Dunaj, ni bila uspešna. Smole je nameraval odpotovati k cesarju v avdienco, vendar je prej umrl.

Zadnje leto življenja je prebival v • **hiši**, ki je bila last žitnega trgovca Andreja Fröhlicha; stala je blizu sedanjega notranjega ministrstva ob Slovenski cesti. Hiša je imela takrat št. 61, pozneje je postala Dunajska 5, stala je **med** sedanjo **Štefanovo in Puharjevo ulico (74č)**. V tej hiši ga je naslednje leto med praznovanjem godu v krogu prijatelj zadela kap. Poklicali so duhovnika, ki ga je lahko samo še mazilil s poslednjim oljem. Čez pol ure je izdihnil v Prešernovem naročju. Pokopali so ga na • **pokopališču pri Sv. Krištofu (P2)**, kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopavali med letoma 1780 in 1906. Prešeren mu je napisal prvo slovensko osmrtnico, ob četrti obletnici smrti pa mu je posvetil elegijo *V spomin Andreja Smoleta*.

Po letu 1872 je dal Mihael Smole bratu Andreju postaviti na pokopališču pri Sv. Krištofu grobnico in ploščo z nemškim napisom, ki naj bi jo po opustitvi pokopališča prenesli na Navje, toda knjiga *Ljubljansko Navje* Milene Piškur in Sonje Žitko nima njene fotografije (ta je objavljena v časniku *Jutro* leta 1926) niti je ne omenja. Smoletove posmrtno ostanke so prenesli na novo pokopališče • **pri Sv. Križu**, sedaj **Žale (P4)**, v grobnico Rothovih, ki na plošči niso več napisani. Sedaj je to grob Mikolič, zid A/D2/8.

Leta 1926 je gostilniška družčina, imenovana »penatje« (iz latinske množinske besede »Penates«: starorimski hišni bogovi, varuhi družine in domačega ognjišča): dr. Alfred Šerko (→ Pavel Golia, → Slavko Grum, → Anton Podbevšek), dr. Matej Šmalc, dr. Janez Plečnik, dr. Rudolf Andrejka, polkovnik Emil Knific in še nekateri, dala vzdati na Smoletovo rojstno hišo blizu sedanje gostilne Figovec marmorno **spominsko ploščo**, v katero so vklešali nekoliko spremenjeno zadnjo kitico Prešernove elegije *V spomin Andreja Smoleta*. Opolnoči maja 1926 so jo v romantičnem slogu ob plamenicah in brez slovesnega hrupa odkrili. Leta 1951 so Smoletovo rojstno hišo zaradi posodobitve mesta podrli. Ob rušenju hiše je arhitekt Jože Plečnik to ploščo in hišni kamniti portal ohranil ter ju dal vzdati v • **zunanjost stran zidu** preurejenega poletnega **gledališča Križanke ob Zoisovi cesti (74d)**.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Plošča na zidu Križank ob Zoisovi cesti;
- Smoletova ulica.

LIT.: France Kidrič: *Andrej Smolè*. *Jutro*, 30. 5. 1926, št. 122, str. 9–10 [s Smoletovim portretom, faksimili njegovega podpisa, fotografijami

Frölichove hiše, v kateri je umrl; nagrobnika pri Sv. Krištofu in spominske plošče, ki so jo na Smoletovi rojstni hiši ob Dunajski cesti postavili »penatje«].

75. DOMINIK SMOLE (1929, Ljubljana – 1992, Ljubljana) [XI]

Dramatik in pripovednik. Dramaturg. Avtor dram *Antigona* in *Krst pri Savici* ter romana *Črni dnevi in beli dan*.

Drugi sin Ivane Končan iz Šentjošta pri Vrhniki in izučena čevljarja Dominika Smoleta iz Spodnje Šiške. Ded je bil pred I. svetovno vojno bogat ljubljanski trgovec z moko in lastnik več trgovin, vendar je med vojno propadel. Smole je z nepremožnimi starši in starejšim bratom Emilom Milanom stanoval v kletnem stanovanju v nekdanjem Narodnem domu, danes • **Narodna galerija**, sedanja **Prežihova ulica 1 (75a)**, kjer je bil oče hišnik. Tam se je Smole srečeval z likovno umetnostjo, poleg tega je kot deček prevažal z vozičkom slike iz ljubljanskih ateljejev nekaterih slovenskih slikarjev (Matija Jame, Mateja Sternena, Gojmirja Anton Kosa, Maksima Sedeja). Okrog galerije in na Rožniku se je igral otroške igre ter sodeloval v šolskih pretepih. Med letoma 1935 in 1939 je hodil v • **osnovno šolo na Vrtači, Erjavčeva cesta 23 (I1d)**, ki je takrat obsegala štiri razrede (sedaj je v tej stavbi Likovna akademija). Potem je hodil v • **Klasično gimnazijo**, sedanja **Vorančeva ulica 8 (I3č)**; v tej stavbi je zdaj Osnovna šola Prežihovega Voranca. Tam sta bila njegova sošolca poznejši dramatik → Primož Kozak in poznejši publicist Taras Kermauner, s katerima je prijateljeval tudi pozneje. Konec leta 1943 so ga izključili iz šole, ker je sodeloval z Osvobodilno fronto, ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije. Zaradi izključitve je v šolskem letu 1944/45 moral ponavljati peti gimnazijski razred. Poleti 1944 je njegov oče naredil samomor, kar je Smoleta prizadelo in poslabšalo gmotni položaj družine. Decembra 1944 in januarja 1945 je sodeloval pri ciklostiranem literarnem zborniku *Prvo klasje*, ki ga je skupina dijakov klasične gimnazije izdala v samozaložbi. Smole je naveden kot eden od odgovornih urednikov. Objavil je svoje edine pesmi in črtico. Spomladi 1945 so Smoleta doleteli še trije šolski disciplinski ukrepi in popravni izpit, s katerim je jeseni istega leta izdelal peti gimnazijski razred.

Nekaj mesecev po vojni je bil vnet član narodne zaščite, spal v sobici Klasične gimnazije in nosil bombe okrog pasu. Toda kmalu se je v skupini s sošolci Primožem Kozakom, Tarasom Kermaunerjem in Titom Vidmarjem (sin iz prvega zakona literarnega kritika in politika Josipa Vidmarja; → Pavel Golia, → Alojz Gradnik, → Edvard Kocbek) odvrnil od povojnega kolektivističnega optimizma in sodeloval pri pripravi nove literarne revije mladih ustvarjalcev. Ta je začela izhajati leta 1946 kot *Mladinska revija*, vendar skupina ni dobila njenega uredništva, pač

pa je Smole v njej objavil *Pravljico o Lepoti, Dobroti in Ljubezni*. V šolskem letu 1945/46 je hodil v sedmi razred

- **Prve moške realne gimnazije, Vegova ulica 4 (I2a)**, sedaj Elektrotehniško-računalniška strokovna šola. Poleti leta 1946 je bil v mladinski delovni brigadi, ki je v Bosni gradila železniško progo Brčko–Banovići. Tam sta bila, vendar ne v njegovi četi, tudi njegova gimnazijska sošolca → Primož Kozak in Taras Kermauner.

Leta 1946 je dobil nagrado Ministrstva za ljudsko prosveto za dramski prvenec *Mostovi*, ki je izšel leta 1948 pod psevdonimom Marjan Hribnik. Maja in junija leta 1947 se je v Beogradu pripravljaj na sprejemne izpite Škole za glumce i reditelje, kjer je prišlo do zapleta, zato se je vrnil v Ljubljano. Po gimnaziji se je konec leta 1947 zaposlil kot časnikar v • **Radiu Ljubljana** (prednik sedanjega Radia Slovenija), ki je od italijanske okupacije mesta do leta 1951 deloval nad takratnim gostinskim lokalom Daj-dam, sedaj **Cankarjeva cesta 4 (75b)**; stavba na desni strani vhoda v Nebotičnikov prehod. Tam je ostal do jeseni 1952, vmes je približno leto dni delal v primorski radijski podružnici v Ajdovščini. Po radijski zaposlitvi je odšel v jugoslovansko vojsko, v srbski Požarevac. Po vrnitvi v Ljubljano jeseni 1953 je do leta 1957 spet stanoval v Prežihovi ulici 1. Ni bil zaposlen, status samostojnega književnika je pridobil leta 1954. Spomladi naslednjega leta se je poročil z Zdenko Prek, knjižničarko v • **Delavski knjižnici**, ki je do leta 2003 delovala v takratnem Delavskem domu, v visokem pritličju vogalne stavbe, takrat **Prešernova cesta 30**, sedaj **Bleiweisova cesta 30 (K4)**; med sedanjo Bleiweisovo in Gosposvetsko cesto, vhod v knjižnico je bil na vrhu zunanjih stopnic. V knjižnici je Smole ženo, kot je videl avtor *Atlasa*, včasih obiskal, tudi s psom. V zakonu sta se mu rodila hčerka Alja in sin Boštjan. Z družino je do leta 1964 stanoval v • **Postojnski ulici**, domnevno **25 (75c)** na Viču. Leta 1955 je bila njegova igra *Potovanje v Koromandijo* nagrajena na razpisu

- **Drame, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, ki jo je tudi uprizorila leta 1956, vendar Smole, kot je razvidno iz njegove korespondence s Primožem Kozakom, z režijo Franceta Jamnika ni bil zadovoljen.

Med letoma 1954 in 1957 je živel kot poklicni pisatelj. Ves čas izhajanja *Revije 57* je bil član njenega uredniškega odbora. Revijo je komunistična oblast ukinila zaradi članka sociologa Jožeta Pučnika (1932–2003), ki ga je policija zasegla, še preden je bil objavljen. Oblast se je paranoično bala, da bo s sodelavci revije organiziral politično opozicijo in omajali njen monopol. Pučnika so zaprli in ga marca 1959 na ljubljanskem sodišču obsodili na devet let zopora. Policija je nadzirala urednike in sodelavce *Revije 57* tudi po Pučnikovi aretaciji. V *Poročilu o dejavnosti sodelavcev Revije 57* »organizacijskemu sekretarju Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije Ivanu Mačku« je novembra 1958 omenila med nasprotniki političnega sistema tudi Smoleta. Od začetka 1958 do srede maja 1959 ni imel statusa samostojnega umetnika

ni bil nikjer zaposlen. Leta 1958 je izšel v Mariboru njegov roman *Črni dnevi in beli dan*, prvi slovenski modernistični roman; zanj je v začetku leta 1959 dobil → Prežihovo nagrado Založbe Obzorja. Po tem romanu je režiser Boštjan Hladnik posnel pri državnem filmskem podjetju

- **Triglav film**, ki je imel po sovjetskem vzoru sedež in studio v lastnikom odvzeti in podržavljeni **cerkvi sv. Jožefa, Zrinjskega ulica 9 (75č)** (v kateri so zazidali Plečnikov oltar; → Menart, → Primož Kozak, → Vandot) svoj prvi celovečerni film *Ples v dežju* (1961). Ta je bil sicer polemično sprejet, vendar je prvi slovenski modernistični film in sedaj velja za enega najboljših slovenskih filmov.

Od maja 1959 do februarja 1960 je bil Smole delavec pri • **Petrolovi bencinski črpalki ob tovarni Ilirija na Viču (75d)**. Ta zaposlitev naj bi bila deloma posledica potrebe po preživetju, deloma protest proti Pučnikovi obsodbi marca 1959. V tem letu je pisal *Antigono*, v kateri je simbolno upodobil Pučnikovo delovanje in njegovo kaznovanje ter dal problematiki z antično preobleko nadčasovni pomen. V njej je tematiziral tudi slovensko državljansko vojno med letoma 1941 in 1945 ter desetletja zamolčevane poveljne poboje nasprotnikov komunizma in revolucije. Rokopis drame je v strahu pred policijsko preiskavo in zaplembo skrival, tudi na podstrešju. Po njeni uspešni uprizoritvi (režiral jo je Franci Križaj) aprila leta 1960 na • **Odru 57 v Viteški dvorani Križank, Trg francoske revolucije 1 (T6)** jo je uprizorila tudi Drama, kar je pomenilo izjemno potrditev te drame, katere vrednost je prvi javno poudaril → Vladimir Kralj, glavna avtoriteta med takratnimi slovenskimi gledališkimi kritiki. Krstno predstavo v Križankah si je ogledal tudi komunistični funkcionar Boris Kraigher, sin → Lojza Kraigherja, ki je kmalu potem skupini iz likvidirane *Revije 57* omogočil izdajanje nove revije *Perspektive*; izhajati je začela jeseni 1960.

Odgovorni urednik je postal Smole, glavni pa komparativist, literarni kritik in zgodovinar ter poznejši univerzitetni profesor in akademik dr. Janko Kos; skupaj sta uredila I. in deloma II. letnik revije. • **Uredništvo Perspektiv** je imelo prostor v Državni založbi Slovenije, ki je bila založnica revije, v II. nadstropju **Stritarjeve ulice 3 (75e)**, vogalna stavba z **Mestnim trgom 26**. V pritličju pa je založba imela knjigarno in papirnico, ki ju sedaj ni več. Okrog *Perspektiv* se je izoblikovala skupina, imenovana »kritična generacija«. Z literarnimi, sociološkimi, filozofskimi in publicističnimi besedili je vzbujala pozornost, deloma odobravanje v slovenskih kulturnih krogih, ki si niso upali biti tako literarno inovativni niti družbenokritični, deloma pa zavračanje zaradi ekskluzivnosti revije (→ Mira Mihelič) in očitke, češ da gre za »dvorno opozicijo«. Nekateri člani skupine (→ Primož Kozak, Taras Kermauner in Veljko Rus) so bili namreč sinovi očetov, ki so pomagali komunistom do oblasti, zato naj bi jim bilo »več« dovoljeno.

Med letoma 1959 in 1964 je bil Smole član gledališkega sveta *Odra 57*, ki mu je poleg *Antigone* uprizoril

leta 1962 dve enodejanki pod naslovom *Igrice* v režiji Žarka Petana, ki so nastale leta 1956. V času *Odra 57* je z nekaterimi drugimi književniki, sodelavci *Odra* in *Perspektiv* (→ Dane Zajc, → Gregor Strniša, → Peter Božič) obiskoval igralko in režiserko Mijo Janžekovič in njenega moža Sava Jankoviča, ki sta stanovala v • **Rožni ulici 21 (75f)**. Imeli so živahne literarne, kulturne in politične debate. Smole je zahajal tudi v različne gostinske lokale, od druge polovice petdesetih let do približno konca revije *Perspektive* predvsem v kavarno • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, kjer se je družil s sodelavci *Revije 57*, potem pa *Perspektiv* in *Odra 57*. Družina je pogosto nadaljevala druženje tudi v drugih lokali, zadnji je navadno bila • **Kolodvorska restavracija v stavbi glavne ljubljanske železniške postaje (D1g)**, ki je bila odprta celo noč. Sedaj tega lokala ni več, v njem je lokal hitre prehrane; železniška postaja pa je ponoči zaprta. Od konca 1960 do septembra 1972 je imel status samostojnega umetnika.

Čeprav je bil član uredniškega odbora *Perspektiv*, se 24. januarja 1964 očitno iz protesta ni udeležil zastraševalnega pogovora, ki ga je sklical z odborom Stane Kavčič, predsednik Ideološke komisije Centralnega komiteja (sekundiral mu je Rudi Čačinovič) v I. nadstropju • **Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Tomšičeva ulica 5 (U4)**. Stavbo (nasproti Tomšičeve ulice 6, med Beethovnovi ulico in parkom) je ljubljanski *vox populi* posmehljivo imenoval »rdeči farovž«. Sedaj je brez hišne šetvilke, ker so jo pridružili parlamentu, ki ima uradni vhod v Šubičevi ulici 4. *Perspektive* so zapisnik tega sestanka objavile v svoji zadnji številki, kar je oblast še bolj razjezilo, saj so javnost nazorno seznanile, kako oblastnik književnikom in izobražencem »pere možgane«. Ker je Pučnik v reviji objavil članek o zagatah kmetijstva, ki jih komunistični režim ni znal rešiti, so preklicali njegovo pogojno izpustitev in ga maja 1964 za dve leti spet zaprli. Komunistična oblast je potem *Perspektive* zatrla, ker je videla v njih politično opozicijo.

Med tem naraščanjem kulturnopolitične napetosti je bila igralka in režiserka Mija Janžekovič ob obletnici → Cankarjevega rojstva pobudnica recitala *Ivan Cankar in slovenski igralci* v dvorani • **Opere, Župančičeva ulica 1 (T2)**, v nedeljo, 10. maja 1964. Izbrala je odlomke iz Cankarjevega opusa in recital režirala, Smole ji je pomagal pri organizaciji in delu z gledališkimi igralci vseh generacij, kar je bila posebnost prireditve. Nekateri igralci so sodelovanje odpovedali, ker so v prireditvi videli povezavo s *Perspektivami* in se z bali oblastniških sankcij. Izbrani odlomki so delovali aktualno, občinstvo jih je dojelo kot protest proti oblastniškemu nasilju nad kulturo. Tako je prireditev dojela tudi oblast in rezervirala približno sto vstopnic za svoje vohljače, zato je bila dvorana polna. Javna občila, ki so bila oblastniška trobila, so prireditev zamolčala, toda o njej je poročal ljudski glas. V skrajšani obliki so jo na željo študentov uprizorili še v menzi • **Študentskega naselja v Rožni dolini (75g)**, za

kar so prireditelji taktično zaprosili in dobili policijsko dovoljenje, saj so se bali insceniranih oblastniških provokacij. Uspeh recitala je bil pri študentih velik. Janžekovičevo je policija poklicala čez kakšen mesec na groteskni zastraševalni pogovor.

Splošna napetost se je večala, saj je oblast z opitimi »razbijači« v Križankah prekinila krstno uprizoritev igre *Topla greda* → Marjana Rožanca in s tem zatrla *Oder 57*, čeprav ga formalno ni ukinila. Nekateri sodelavci *Perspektiv*, med njimi → Lojze Kovačič, → Primož Kozak, → Marjan Rožanc, → Rudi Šeligo in → Dane Zajc so zaradi ukinitve revije, preprečene uprizoritve Rožančeve igre in Pučnikovega zapora napovedali »kulturni molk«. Toda januarja leta 1965 so ga preklicali, saj so ugotovili, da »molč« ni koristen. Oblasti je ustrezalo, da kritični književniki in publicisti ne objavljajo svojih del.

Spomladi leta 1966 je • **Študentsko aktualno gledališče (ŠAG)**, ki sta ga oktobra 1965 ustanovila Andrej Inkret in Dušan Jovanovič v okviru društva Akademik v Ljubljani (vadili so v prostorih Kazine ob Kongresnem trgu), uprizorilo v **Mestnem gledališču ljubljanskem, Čopova ulica 14 (T5)** Smoletovo igro *Veseloigra v temnem*; režiral jo je Jovanovič. Januarja 1969 pa je Drama krstno uprizorila drugo najpomembnejšo Smoletovo dramo *Krst pri Savici* v režiji Franceta Jamnika.

Med letoma 1972 in 1976 je bil Smole upravnik in umetniški vodja • **Mladinskega gledališča**, ki je delovalo v nekdanjem Baragovem semenišču. Tega je komunistična oblast odvzela lastnikom, ga podržavila in v duhu novega političnega režima preimenovala v Pionirski dom (→ Lojze Kovačič), sedaj **Vilharjeva cesta 11 (T10)**. Smole je v tem gledališču odpravil abonmajski sistem, puščal ustvarjalcem svobodo in dvignil uprizoritevno raven gledališča. Nov sistem je obremenil igralce, ki so, kljub uspešnosti gledališča, dosegli, da je Smole izgubil vodstveni položaj in ostal samo dramaturg. Spomladi 1980 je to gledališče zapustil in postal svobodni književnik. Potem je kot dramaturg delal v različnih gledališčih. Leta 1980 je Društvo za primerjalno književnost ob 20-letnici uprizoritve *Antigone* priredilo na • **Filozofski fakulteti, Aškerčeva cesta 2 (14a)**, kolokvij *Antigona '80*, ki se ga Smole ni udeležil. Med udeleženci sta bila tudi → Primož Kozak in Taras Kermauner, ki je razkril realne osebe, ki so Smoletu rabile za modele dramskih oseb. Referati so bili naslednje leto objavljeni v reviji *Primerjalna književnost*.

Poleti leta 1982, pred krstno uprizoritvijo drame *Zlata čevljevka*, se je več dni zapored zaradi tematike drame posvetoval z zdravnikom dr. Antonom Dolencem, strokovnjakom sodne medicine. Z njim je pretehtal celotno besedilo na vrtu Dolenceve hiše v • **Hotimirovi ulici 8 (75h)**. Smoleta je z Dolencem seznanil → Dane Zajc. V zahvalo je Smole povabil zakonca Dolenc na krstno predstavo, ki jo je v začetku leta 1983 uprizorila Drama. Na razpisu • **Televizije Ljubljana** (prednica sedanje TV Slovenija), ki je od leta 1975 delovala v novi stavbi, sedaj **Kolodvorska**

ulica 2 (75i), je leta 1982 dobil prvo nagrado za igro *Ljubezni*; predvajali so jo leta 1984. Leta 1984 je bil nekaj mesecev zaposlen kot dramaturg v ljubljanski Drami, kjer se je spomladi 1991 pri žalni slovesnosti poslovil od pokojnega igralca Braneta Ivanca, s katerim je zadnja leta najbolj prijateljeval. »*Zadnje desetletje je preživel skoraj popolnoma sam zase, molčeč, nezaupljiv in nekoliko najbrž tudi ljudomrzen, večji del zunaj Ljubljane, v čebelnjaku, kot je svoje bivališče ob Kolpi [v Beli krajini] označeval sam.*« (Andrej Inkret)

Od leta 1964 do smrti je Smole z družino stanoval v • **Kuromanovski ulici 1/I (75j)**, kjer je tudi umrl za pljučnim rakom. Pokopali so ga na njegovo željo v družinskem krogu na • **Žalah (P4)**, grob B/16/12/10. Društvo slovenskih pisateljev je pokojnika počastilo z žalno sejo v svojih prostorih.

Upodobitve Ljubljane:

Črni dnevi in beli dan (1958, roman).

Nagrade:

Prešernova n. (1986).

Spominsko poimenovanje:

• Nagrada Dominika Smoleta pri Borštnikovem srečanju za izvorno dramsko besedilo, prevod, dramtizacijo in podoben (prvič leta 2005, vendar je ne podeljujejo vsako leto).

LIT.: Mija Janžekovič: »*Oder 57 po moje sploh ni imel ideologa. To je bistvena napaka v današnjem razmišljanju o tem fenomenu.*« Dialogi 46, 2010, št. 9/10, str. 6–16 [pogovor, vpraševal je Primož Jesenko]. – *Kaj pripravljajo slovenske kulturne revije za novo sezono*. Mladina 18, 15.9.1960, št. 37, str. 7 [pogovor z urednikoma Jankom Kosom in Dominikom Smoletom pred začetkom izhajanja revije Perspektiva, vpraševal je Janez Kajzer]. – Janko Kos: *Resnica o Odru 57*. Sodobnost 36, 1988, št. 8/9-10, str. 815–832, 938–951. – *Ob dvajsetletnici ukinitve Perspektiv*. Nova revija 3, 1984, št. 28/29, str. 3348–3350. – Boštjan Smole: *pismi*, 10.2.2012 in 28.10.2013. – *Dominik Smole*. Izbral in uredil Ivo Svetina. Ljubljana 1996 (zbirka Interpretacije, 5). – Dominik Smole: *Vzeti človeku zavest – to je humanizem*. Neavtoriziran in nespremenjen pogovor s Prešernovim nagrajencem za leto 1986 [pogovor, vpraševal je Srečo Zajc]. Mladina, 14.2.1986, št. 6, str. 8–11. – Goran Schmidt: *Dominik Smole*. Ljubljana 2011. – *Oder 57. Pričevanja*. Uredila Žarko Petan in Tone Partljič. Ljubljana 1988. – Marjan Rožanc: *Roman o knjigah*. Ljubljana 1983, str. 52–53, 105–119, 137. – Dane Zajc: *Nesmrtna Antigona*. V: D. Zajc v petih knjigah. IV. knjiga; Eseji, spomini in polemike. Uredila D. Zajc in Boris A. Novak. Ljubljana 1990, str. 78–81.

76. JOSIP STRITAR (1836, Podsmreka pri Velikih Laščah – 1923, Rogaška Slatina) [IV]

Pesnik, pripovednik in literarni kritik. Avtor *Dunajskih sonetov*, romana *Zorin*, eseja *Prešernovo življenje*, *Prešernove poezije*; *Kritičnih pisem* in urednik literarne revije *Zvon*.

Četrty od osmih otrok kmeta Andreja S., ki se je ukvarjal tudi s tkalstvom, in Uršule Jakič. Družinske razmere so bile skromne, vendar ugodne. Stritar je zgodaj pokazal

nadarjenost, vztrajnost, samostojnost in hotenje po družbenem vzponu ter tudi čut za gospodarnost in osebni ugled, ki ju večina slovenskih književnikov, nagnjenih k boemstvu in pijači, nima. V Ljubljano je prišel jeseni leta 1846 in nadaljeval šolanje v III. razredu • **normalke (IIa)**, leta 1847 pa v **gimnaziji**, v poslopju liceja na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**. Med njegovimi gimnazijskimi sošolci so bili tudi vajejci (→ Simon Jenko). Postal je vnet privrženec slovenstva, ki ga je pozneje omilil, vendar nikoli opustil. Bil je uspešen dijak, saj je bil vedno prvi ali drugi šolski nagrajenec. Leta 1848, kot drugošolec, je postal gojenec • **Alojzijevišča, Poljanska cesta 4 (V4)**, kjer se je seznanil s → Franom Levstikom, ki je že pred njim stanoval v tem zavodu. Stritar je zavod zapustil tri leta po Levstikovem odhodu, leta 1850, kot sedmošolec. Čeprav je bil Stritar alojzijeviščnik, se ni odločil za duhovniški poklic. Kljub temu ga je hotel ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf poslati na dunajsko orientalsko akademijo, vendar je Stritar jeseni leta 1855 odpotoval na dunajsko univerzo študirat klasične jezike.

V Ljubljani in na Dunaju sta ga podpirala stric Janez in brat Andrej, oba duhovnika, potem pa se je vzdrževal kot domači učitelj pri premožnih dunajskih družinah, poleg tega si je pridobil državno štipendijo. Še preden je študij končal, je nameraval ustanoviti svoj vzgojni zavod. Tudi načrta, da bi se izselil v Ameriko, ni uresničil, pač pa si je privoščil potovanje v Pariz, Švico in Dresden. Leta 1870 se je zaposlil kot prevajalec in kontrolni urednik pri izdajanju državnih zakonov. V letu 1871/72 je to zaposlitev prepustil Levstiku, ki je na Dunaju obtičal v veliki stiski. Po njegovem odhodu v Ljubljano, pa je Stritar s to službo nadaljeval do leta 1890.

Bojeviti Levstik je imel na Stritarja v Ljubljani precejšen vpliv, toda pozneje sta se zaradi značajskih, družbenih in literarnonazorskih razločkov razhajala. Stritar ga je imel vedno za prijatelja, Levstik pa ne. Podobno velja tudi za → Josipa Jurčiča, ki je nihal med obema vplivnima rojako-ma, med svetovljanskim Stritarjem, pred katerim je imel manjvrednostne komplekse zaradi pomanjkljive šolske in literarne izobrazbe, in Levstikom, ki ga je hotel narediti za ruralističnega književnika. Pač pa je Stritarja vedno upošteval in spoštoval blagi → Simon Gregorčič, ki je na goriškem podeželju osamljen in zagrenjen sanjaril o dunajskem univerzitetnem študiju, vendar ga ni uresničil.

Leta 1873 se je Stritar po več ljubezenskih razočaranjih v Aspangu blizu Dunajskega Novega mesta poročil s Terezijo Hochreiter. Zakoncema sta se rodila hči, ki je kmalu umrla, in sin Milan Jožef, ki je postal profesor za kemijo na dunajski poljedelski visoki šoli. Po ustanovitvi družine se je Stritar spet vpisal na dunajsko univerzo, opravil leta 1874 profesorske izpite in se zaporedoma zaposlil kot profesor klasičnih jezikov, nemščine, francoščine in lepopisa na dveh dunajskih gimnazijah. Z družino je stanoval v svoji hiši, ki jo je dal sezidati na robu Dunaja, po upokojitvi leta 1901 pa pri sinu v Aspangu.

Leta 1866 je v uvodu k novi izdaji Prešernovih pesmi prisodil Prešernu prvenstvo v slovenski književnosti in v letu 1867/68 v *Kritičnih pismih*, objavljenih v celovškem *Slovenskem glasniku*, spodnesel slavo → Jovana Vesela – Koseskega in zavrnil utilitarno pojmovanje književnosti (→ Janez Bleiweis), čeprav se je trdoživo ohranjalo in doživelo pri Slovencih vrhunec sredi XX. stoletja, v socialističnem realizmu. Stritar je politično pripadal mladoslovincem, torej liberalnemu taboru, vendar so med pripadniki nastajala trenja, nasprotovanja in razhajanja. Razločki so se pokazali zlasti takrat, ko je Stritar zagovarjal liberalne »elastike«, → Tavčar pa radikalno smer. Od takrat je imel Stritar Tavčarja za sovražnika. Dejstvo, da je Stritar na Dunaju prenehal urejati in izdajati vodilno slovensko literarno revijo *Zvon* (1870, 1876–80) in da so leta 1881 v Ljubljani mladoslovenski književniki ustanovili novo revijo *Ljubljanski zvon*, kaže, da ga ti niso imeli več za literarno avtoriteto. S svojimi nazori in sentimentalno književnostjo je zaviral prodiranje literarnega realizma.

Po študiju je bil na Slovenskem samo štirikrat, od tega jeseni leta 1868 v Ljubljani, kjer se je srečal z Levstikom. Ta ga je pridobil za zunanjega odbornika Dramatičnega društva, vendar je Stritar iz njega leta 1874 zaradi napadov v Bleiweisovih *Novicah* izstopil. Junija leta 1894 je menda z ženo potoval skozi Ljubljano in šele maja leta 1906 je javno obiskal Ljubljano. Ljubljanski občinski svet, v katerem so imeli večino slovenski liberalci z županom Ivanom Hribarjem, ga je ob 70-letnici izvolil za častnega občana in mu pripravil več počastitev.

Stritar in njegova žena sta nekega majskega petka ob 18. uri pripotovala z Dunaja v Ljubljano z vlakom. • **Na glavni železniški postaji (76a)** ga je pričakal župan Hribar z ženo, odbor Društva slovenskih književnikov in časnikarjev, ravnatelj višje dekliške šole in »mного odličnega ljubljanskega občinstva«, pred postajo pa »nepregledna množica ljudi«. Med ovacijami se je Stritar z ženo odpeljal v • **hotel Union**, sedaj **Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, kjer sta se nastanila. Naslednjega dne so po začetku slavnostne seje ljubljanskega občinskega sveta pripeljali slavljence v • **Mestno hišo**, imenovano **tudi Magistrat** ali **Rotovž**, v njeno dvorano, **Mestni trg 1 (U2)**, kjer ga je župan posadil na svojo desno stran. Potem ga je pozdravil z nagovorom, slavnostni govor pa je imel občinski svétnik dr. Triller. Ob omembah slavljencevega imena so se razlegale ovacije. Nato je župan predlagal, da se Špitalska ulica (imenovana po mestnem »špitalu«, ubožnici, ki je stala na prostoru sedanje Kresije) preimenuje v • **Stritarjevo ulico (76b)**. Predlog je občinski svet navdušeno sprejel. Potem, ko je župan prebral še Gregorčičev pozdravni telegram Stritarju, se je ta zahvalil za počastitev in poudaril, naj se ulice poimenujejo samo po umrlih »možeh«, toda njegovo »skromnost« je občinski svet zavrnil in potrdil ulično preimenovanje. Po novih ovacijah je župan sejo sklenil.

Tisk je poročal: »V soboto zvečer se je klanjala takorekoč vsa Ljubljana svojemu slavljencu. Bakljado, ki jo je

priredilo ljubljansko gasilno društvo s pomočjo Društvene godbe, je spremljalo na tisoče občinstva pred stanovanje župana Ivana Hribarja [**• Gosposka ulica 12, vogalna stavba med Gosposko in Turjaško ulico (76c)**, sedaj je v njej glasbeno-baletna šola], kjer je bival v gostih naš slavljencec. Po ulicah je odmevalo navdušenih klicev, a pred županovim stanovanjem in v vseh sosednjih ulicah je nastala pravcata gneča. Iz tisoč grl so donele ovacije priljubljenemu jubilarju, nežne roke so sipale cvetje, godba je igrala navdušene koračnice. Hipoma pa je zavladovala praznična tišina in tedaj so zadonele umetniško ubrane pesmi iz grl pevcev Glasbene matice. [...] Slavljencec je pri odprtem oknu opetovano navdušeno ploskal ter se prisrčno zahvalil pevcem. Svojo genljivo zahvalo za lepo prireditvev je izrekel tudi posebni deputaciji pevskega zbora. Ko pa so začele vrste odhajati, so se prirejale gotovo celo četrt ure navdušene ovacije.« Zvečer ob 21. uri so Stritarju pred hotelom Union priredili baklado, srednješolci pa so izvedli serenado in mu ob navzočnosti množice ljudi na Miklošičevi cesti zapeli pesmi: *Večer na Savi*, *Le nocoj še luna mila* in *Na straži*. Slavljencec se je prikazal na hotelskem balkonu in se zahvalil za počastitev.

V nedeljo so mu priredili slavnostno akademijo v • **Mestnem domu**, sedaj **Krekov trg 2 (D6)**, ki se je je kljub medsebojnim zameram udeležil tudi dr. Ivan Tavčar. Tisk je poročal: »Da Slovenci želimo dostojno počastiti svoje zaslužne može, pokazalo se je včeraj, kajti ob določeni enajsti uri kot začetku slavnostne akademije je bila prostorna velika dvorana »Mestnega doma« z galerijo vred natlačeno polna občinstva iz vseh slojev. Stopnjišče, zlasti pa dvorana je bila okusno okrašena. Izmed honoracijorjev smo opazili deželnega glavarja pl. Detelo, g. predsednika »Slovenske Matice« in deželnega šolskega nadzornika [Frana] Levca (→ Janko Kersnik, → Ivan Cankar), dvornega svétnika Lubeca [...]. Jako častno so bile zastopane naše dične dame in dražestne gospodične. [...] Ko je došel slavljencec v dvorano v spremstvu d. dr. Zbašnika, njegove gospe soproge in g. župana Hribarja, so zaorili navdušeni »živio«-klici po njej in burno ploskanje. G. dr. Zbašnik je kot predsednik »Društva slov. književnikov in časnikarjev« najspoštljiveje pozdravil Stritarja, slavljence našega [...] G. govornik je citiral nekaj njegovih pesmi, iz katerih sije neusahljiva ljubezen do domovine. [...] G. govornik je pozdravil nato vse častilce Stritarjeve, [...] odposlance »Matice Hrvatske«; [...] narodne dame, [...] zastopnike raznih korporacij in društev« in vse zbrane. Po zapeti pesmi *Oblaček* s Stritarjevim besedilom je imel slavnostni govor dr. Josip Tominšek. Po burnem ploskanju je »slavno pevsko društvo 'Slavec'« zapelo še eno pesem s Stritarjevim besedilom, za kar se mu je Stritar zahvalil, vsem navzočim pa dr. Zbašnik.

»Ob 1. popoldne so Stritarju priredili v • **Narodnem domu** [sedaj Narodna galerija **ob Cankarjevi cesti (D5)**] še slavnostni banket, ki se ga je udeležilo kakih 110 oseb, specialni čestilci slavljencevi, zastopniki in odposlanci raznih korporacij in društev. Slavljencu so izrekli »vrsto

napitnic« (*Slovenski narod*, 21. 5. 1906). Ta se je v spremitvu župana udeležil tudi slovesnosti, ki so mu jo priredili v • **Mestni višji dekliški šoli**, ki je takrat delovala v prostorih Glasbene matice, **Gospodka ulica 8 (12č)**. Različna slovenska društva iz različnih krajev so poslala pozdravne telegrame. O počastitvah Stritarja je istega dne poročal tudi nemški *Laibacher Zeitung*, ki zaradi trenj med Nemci in Slovenci v Ljubljani Slovencem navadno ni bil naklonjen. V ponedeljek je Stritar z ženo obiskal Postojnsko jamo, v torek pa Bled. V sredo sta se z vlakom vrnila na Dunaj. Tisk je poročal: »*Pri prireditvi zvišenega slavlja so tekmovali vsi izobraženi sloji, vsa zavedna društva in korporacije. V ospredju je bilo seveda zopet naše zavedno ženstvo s svojimi požrtvovalnimi voditeljicami, potem pa občinski svet naše lepe prestolnice s svojim idealnim in požrtvovalnim županom [...] nadalje je čestitati mlademu Društvu slovenskih književnikov in časnikarjev, da se je lotilo prireditve ter pokazalo svetu, da držimo Slovenci z večjimi narodi korak na polju slovstvene prosvete, ker cenimo in čislamo može, ki so postavili temelj ter nam gradijo sveto in večno stavbo književnosti.*«

Med I. svetovno vojno in zaradi splošnega pomanjkanja po njej je v Aspangu zdravstveno slabel, postal je naglušnen in slaboviden. Prejemal je borno avstrijsko pokojnino, zato so mu iz domovine pomagali posamezniki, prav tako tudi po vojni. Po posredovanju prijatelja, pravnikarja dr. Franca Štera, ki je bil v dvajsetih letih XX. stoletja upravnik zdravilišča v Rogaški Slatini, se je ostareli in betežni Stritar leta 1923 preselil z ženo iz Aspanga v zdraviliško vilo. V Mariboru so ga na železniški postaji pozdravili predstavniki državne in krajevne oblasti, nato je nadaljeval pot z vlakom v zdravilišče. Odobrili so mu »narodno« pokojnino in ga odlikovali z redom sv. Save III. reda, toda že po nekaj mesecih je umrl za pljučnico.

Njegovo truplo so iz Rogaške Slatine z vlakom pripeljali v Ljubljano, kjer so ga položili na mrtvaški oder v vestibulu Narodnega doma. Tam so ga ljudje počastili med 9. in 15. uro. Kljub slabemu vremenu se je zbrala pred stavbo velika množica ljudi. Malo pred 15. uro so krsto prenesli pred Narodni dom. »Stolni dekan in kanonik Ignacij Nadrah je ob asistenci duhovščine opravil pogrebne molitve«, potem sta imela govora: v imenu vlade nove Države Srbov, Hrvatov in Slovencev višji šolski nadzornik, vladni svetnik dr. Bezjak in v imenu stanovskih kolegov profesorjev gimnazijski ravnatelj dr. Valentin Korun. Ob petju žalostink se je »razvil veličastni žalni sprevod, ki je trajal nad eno uro«. Na začetku je šla godba Dravske banovine s kapelnikom, za njo deputacije sokolskih društev z dvema zastavama, oddelek skavtov, osnovnošolci in srednješolci ljubljanskih šol, šolarji nižjih razredov so od Pošte vzdolž Dunajske ceste (sedanja Slovenska cesta) oblikovali špalir; za godbo Jugoslovanskih železničarjev so stopala študentska društva ljubljanske univerze, nato deške in dekliške srednje šole s profesorji, za njimi ljubljanska

pevska društva z zastavami, »kolo jugoslovanskih sester in deputacija jugoslovanskih prostovoljcev«, voz z venci, za njim gojenke dekliškega liceja z venci, izdelanimi iz cipres in z naslovi pokojnikovih literarnih del, potem uslužbenci pogrebnega zavoda z odlikovanjem sv. Save III. reda.

Za krsto so stopali sorodniki, zastopniki civilnih in vojaških oblasti, med njima generala Stojanović in Živković, generalni konzul češkoslovaške republike, ljubljanski župan dr. Perič; župani Kranja, Celja, Maribora, Tržiča in Kamnika, predsednik višjega deželnega sodišča, delegat finančnega ministrstva, šef oddelka za pravosodje, podpredsednik višjega deželnega sodišča, predsednik celjskega upravnega sodišča, narodni poslanec, rektor univerze z dekani, predsednik odvetniške zbornice, predsednik notarske zbornice, predsednik trgovske in obrtne zbornice, zastopniki kulturnih in prosvetnih organizacij, univerzitetni profesorji, oficirski zbor in »narodno ženstvo«. Okrog 16. ure je sprevod prispel na • **pokopališče pri Sv. Krištofu (P2)**, na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice. Na tem pokopališču so sicer pokopavali med letoma 1780 in 1906, toda pri Stritarju so naredili izjemo, najbrž zato ker so bili na tem pokopališču pokopani njegovi literarni sodobniki. Po verskih obredih v pokopališki cerkvi so se od Stritarja z govori poslovili Engelbert Gangl v imenu slovenskih književnikov in predstavniki študentskih društev. Po govorih so učenke dekliškega liceja položile na krsto vence, pevci so zapeli *Blagor mu, ki se spočije*, potem so krsto prenesli v grobnico Slovenskega pisateljskega društva. Stritarja so pokopali na državne stroške, toda po pokopu na nagrobnik ob grobnici niso vklesali njegovega imena, čeprav je bil častni meščan Ljubljane. Žena in sin se pogreba nista udeležila, menda zaradi bolezni. Vdova se je vrnila v Aspang, tudi Stritarjevi potomci so ostali v Avstriji.

Ko so po opustitvi omenjenega ljubljanskega pokopališča mestni oblastniki stihijsko preurejali njegov borni ostanek, Navje, so dali jeseni leta 1938 prenesti posmrtno ostanke književnikov iz pisateljske grobnice v grob pod arkade • **Navja (P3)**, zraven pa tudi njen prvotni nagrobnik, na katerem pa Stritar ob drugih književnikih ni bil naveden. V novi grob so prenesli tudi Stritarjeve posmrtno ostanke, toda tudi po prenosu niso na nagrobniku navedli pokojnika niti ga niso počastili z dodatno ploščo. Pač pa so dali skopuško in nepietetno prenesti z opuščene pokopališča na Navje nagrobnik, ki je pripadal drugemu pokojniku in je ostal brez živčih sorodnikov, saj ti ne bi dovolili prilaščanja nagrobnika. Uzurpirani nagrobnik so postavili blizu pisateljske grobnice, na njem slabo zbrisali imena pokojnika ter nanj vklesali podatke o Stritarju. Ta dodeljeni nagrobnik obiskovalce Navja zavaja, saj zmotno menijo, da leži Stritarjevo truplo pred tem nagrobnikom, v resnici pa je v pisateljskem grobu, katerega nagrobnik pa Stritarja ne omenja. Fotografije »dodeljenega« nagrobnika, sedanje podobe pisateljske grobnice in tiste iz leta 1926

so objavljene v knjigi: Milena Piškur, Sonja Žitko, *Ljubljansko Navje*, str. 60, 61 in 66.

Upodobitve Ljubljane:

v poeziji: *Popotne pesmi II: Ljubljana, Pozdravi Bog te, belo mesto!* (1868, v zbirki *Pesmi* 1869), *Dunajski soneti IV, XVI, XXII* (1872), *Slovenska Lizbona* (1895, o ljubljanskem potresu), *Kje si ti, država?* (1895, o ljubljanskem potresu), *Pokonci glave!* (1895, o ljubljanskem potresu), *Prešernu spomenik v Ljubljani!* (1898), *Vseučilišče v Ljubljani* (1898, pesem v podporo prizadevanju za ustanovitev univerze v Ljubljani), *Vodnik iz Elizija šišenski čitalnici* (1904, prigodnica v počastitev 25-letnice te čitalnice), *Pred Prešernovim spomenikom v Ljubljani* (1905, ob odkritju spomenika, ki se ga Stritar ni udeležil).

V pripovedništvu: *V Ljubljano! Podoba iz otroškega življenja* (pripoved, 1876).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Stritarjeva ulica;
- Franc Ksaver Zajec: *Josip Stritar* (konec 80-ih let 19. st., patinirani mavec, likovna zbirka Mestnega muzeja Ljubljana).

LIT.: *Boris Miran v domači zemlji. Stritarjev pogreb v Ljubljani*. Slovenski narod 56, 1. 12. 1923, št. 275, str. 4 [nepodpisano]. – *Gospod Mirodolski na zadnji poti*. Slovenski narod 56, 30. 11. 1923, št. 274, str. 2 [nepodpisano]. – *Vilko Mazi: K Stritarjevi sedmini*. Jutro 5, 9. 2. 1924, št. 35, str. 5. – *Pesnik Josip Stritar*. Slovenski narod 56, 27. 11. 1923, št. 271, str. 1–2. – *Pesnikov odhod v večnost. Pogreb Josipa Stritarja v Ljubljani*. Jutro 4, 30. 11. 1923, št. 281, str. 2 [nepodpisano]. – *Prevoz in pogreb pesnika Josipa Stritarja*. Slovenski narod 56, 28. 11. 1923, št. 272, str. 3 [nepodpisano]. – *Slavnostna seja ljubljanskega občinskega sveta. V proslavo 70-letnice Josipa Stritarja*. Slovenski narod 39, 19. 5. 1906, št. 115, str. 3 [nepodpisano]. – *Josip Stritar v Ljubljani*. Slovenski narod 39, 19. 5. 1906, št. 115, str. 4 [nepodpisano]. – *Josip Stritar †*. Priloga Jutru št. 278, 27. 11. 1923 [nepodpisano]. – *† Josip Stritar*. Slovenec, 27. 11. 1923, št. 269, str. 1 [nepodpisano]. – *Stritarjeva slavnost v Ljubljani*. Slovenski narod 39, 21. 5. 1906, št. 116, str. 1–2 [nepodpisano]. – *Stritarjeva oporoka. Prevoz pesnikovega trupla iz Rogaške Slatine v Ljubljano*. Priloga Jutru, št. 280, 29. 11. 1923 [nepodpisano].

77. GREGOR STRNIŠA (1930, Ljubljana – 1987, Ljubljana) [XI]

Pesnik, dramatik in pripovednik. Diplomirani germanist. Avtor pesniških zbirk *Odisej*, *Zvezde* in *Oko* ter dram *Samorog*, *Žabe* in *Ljudožerci*.

Bil je četrti in edini preživeli otrok (sestra in brata sta umrla po rojstvu) sodnega uslužbenca, igralca, časnikarja in književnika Gustava S., rojenega v Kranju, ter sodne uradnice Alojzije (Luize) Ane Palovc (Paloutz), ki je bila iz premožne ljubljanske družine, saj je bil njen oče visok poštni uradnik. Po poroki sta zakonca najprej stanovala pri ženini materi Ani Palovc, • **Stari trg 17/II (77a)**. Gregor je bil rojen v bolnišnici, domnevno v • **Stari porodnišnici**,

Šlajmerjeva ulica 3 (B8). Od rojstva je imel pohabljeno desno roko (nekakšna paraliza), kar je bila posledica kleščnega poroda. Roko bi mu menda lahko operirali, vendar je domnevno uspešno rehabilitacijo zavrnil z besedami: »Potem ne bi bil več jaz.« Pisal je z levico. Kljub temu je dobro risal, ilustriral je tudi nekatere očetove knjige za otroke in imel velik smisel za likovno umetnost, ki je opazen tudi v njegovi liriki in dramatik. Poseben vtis je okrog leta 1954 naredila nanj ljubljanska razstava, na kateri so bile prikazane tudi kopije mozaikov iz Ravenne, ki so vplivali na njegovo pesem *Mozaike*, po kateri je leta 1959 naslovil svojo prvo pesniško zbirko. Cenil je tudi italijanskega slikarja Giorgia de Chirica (»pittura metafisica«), čigar slike so navdihnile cikla *Sence* in *Stolpi* v zbirki *Škarje*.

Ko je bil Gregor še otrok, se je družina preselila na podeželje, h kmečkim sorodnikom v Puščavo pri Mokronogu na Dolenjskem, da bi se njegovo zdravje utrdilo. Tam je pozneje preživel počitnice. V začetku septembra 1936 so se naselili v • **Stožicah št. 127/ I, ob sedanji Dunajski cesti (77b)**. Sedanja hišna številka ni znana, zato je na zemljevidu zaznamovano nekdanje vaško središče ob cerkvi sv. Jurija. V Stožicah so ostali skoraj leto dni. Lastnik stanovanja se je pisal Rakar. V začetku avgusta 1937 so se preselili za Bežigrad, • **Kržičeva ulica 6/I (77c)**, v tako imenovano »pekovsko hišo« (po stanovski organizaciji pekov, ki je vložila denar v to hišo; v njej je pozneje stanovalo več profesorjev, npr. univerzitetna jezikoslovca Franče Bezljaj in Jože Toporišič).

Med letoma 1937 in 1939 je obiskoval prva dva razreda • **osnovne šole**, ki so jo odprli leta 1936 ob Vodovodni cesti za Plečnikovim stadionom, sedaj **Trg 9. maja št. 1 (IIj)**. Potem se je družina spet preselila, menda iz dveh vzrokov. Ker so stanovali blizu nekdanje bežigradske vojašnice (sedaj tam stojijo stanovanjski bloki), se je Strniševa mati bala nevarnosti zaradi bližajoče se II. svetovne vojne, deloma pa zaradi visoke stanarine, ki jo je družina morala plačevati v tako imenovani »pekovski hiši«.

Oče je kupil v • **Rožni dolini, Cesta V, št. 21 (77č)**, hišico, v katero so se preselili v začetku novembra 1939. V njej je Strniša stanoval večino življenja, najprej s starši, potem nekaj let z družino in nazadnje sam. V prvotno delavski predmestni pritlični stavbi so bile samo kuhinja in dve sobi; ena je bila starševska, druga Gregorjeva. Hišica ni bila podkletena, vanjo se je prišlo z južne strani skozi zastekljeno verando, obraslo z bršljanom. Ob njej je stalo stranišče »na štrbunk«, ki je pričalo o starosti hišice in o tem, da so bili Strniševi starši prerevni, da bi jo posodobili, in prestari, da bi jo vzdrževali. Stalni družinski načrt je bila kopalnica, ki je niso nikoli naredili. Na južni strani hišice se je razprostiral majhen divji vrt, ki so ga obdajale stena sosednje hiše, živa meja in divja trta, ki je preraščala tudi južno steno hišice. Gregorjeva sobica, ki je bila obrnjena proti severu, je imela okno, ki je gledalo na Cesto V in bilo skoraj vedno zaprto, da ne bi vanjo

vdirala hrup in prah. V njej so stale postelja, nočna omari-
ca, obložena s kopico stvari, težka miza s konca 19. stolet-
ja in omara, v kateri je imel shranjene knjige (med njimi
so bila tudi nekatera Kantova dela v nemščini), od kate-
rih je kakšno vzel v roke, če je hotel v debati sogovorniku
kaj dokazati. Navadno je sedel v širokem, toda trdem na-
slanjaju, ki ga je imenoval »moj tron«. Nasproti Strniševe
hiše, na drugi strani ulice, je stala trgovina Lunder, ki jo
je komunistična oblast po II. svetovni vojni podržavila.
Obe družini sta se poznali. Lundrova hči Andreja, ki je po-
znejše postala medicinska sestra v Rogaški Slatini, je nekaj
časa veljala za dekle, ki naj bi bilo namenjeno Strniši.

Strniša je po preselitvi v Rožno dolino med letoma
1939 in 1941 nadaljeval • **osnovno šolo na Vrtači, Erjav-
čeva cesta 23 (I1d)** (sedaj je v stavbi Akademija za likov-
no umetnost), kjer jo je tudi končal. V otroštvu je imel
katoliško versko vzgojo, za katero je skrbela mati; poleg
tega je bil v predvojnih in medvojnih letih katoliški verouk
del osnovno- in srednješolskega pouka. O njegovem poz-
navanju teologije pričajo: latinski citat iz *Creda* na začet-
ku cikla *Vrba* v zbirki *Želod* (v prvi, revialni, ljubljanski
objavi cikla citat ni bil natisnjen zaradi urednikovih ideo-
loških pomislekov, kar je Strnišo prizadelo), obširen citat
iz *Izpovedi* sv. Avgušтина na začetku zbirke *Škarje* in pesem
Confessionum Liber XI, posvečena omenjenemu Avgušti-
novemu delu, v isti zbirki. Po poročilu dr. Katarine Boga-
taj Gradišnik se je Strniša imel za agnostika.

Med nemško okupacijo Ljubljane je Strniša na • **Kon-
gresnem trgu (77d)** med Miklavževim sejmom prodajal
otroške knjige svojega očeta, ki jih je Gregor tudi ilustriral.
Pesniti je začel zgodaj; v letih 1942–1944 je prve pesmi
objavil v mladinski reviji *Naš rod*, dve je tudi ilustriral;
v tej reviji je objavljaj tudi njegov oče. V letih 1941 do
1949 je obiskoval • **Klasično gimnazijo**, sedaj Osnovna
šola Prežihovega Voranca, **Vorančeva ulica 8 (I3č)**. Po
II. svetovni vojni, ko je Strniša hodil v VI. gimnazijski
razred, mu je ideološka komisija mladinske organizacije
Klasične gimnazije očitala anglofilstvo, ker je bral Sha-
kespearova dela v izvorniku. V VII. in VIII. gimnazijskem
razredu je bil njegov sošolec Marko Kranjec, poznejši
bibliotekar knjižnice slavističnega oddelka na ljubljanski
Filozofski fakulteti ob Aškerčevi cesti. Strniša se je kot
dijak včasih udeležil kakšne zasebne domače zabave pri
sošolcih. Nekateri dijaki Klasične gimnazije so opazovali
policijske agente (»oznovce«), ki so v civilnih oblekah
hodili peš ali pa so se vozili v avtomobilih iz bližnje • **poli-
cijske stavbe**, sedaj **Štefanova ulica 2 (U6)**, v svojo eks-
kluzivno menzo, ki je stala na prostoru poznejšega Kluba
poslancev in sedanjega prizidka Narodne galerije, Puhar-
jeva ulica 9. Posamezni dijaki so si za šalo zapisovali regi-
strske številke »oznovskih« avtomobilov. Ljubljancani so
policijsko stavbo ironično imenovali z imenom predvoj-
ne banke v tej stavbi »Slavija«, sedaj je v njej Ministrstvo
za notranje zadeve Republike Slovenije (→ Kocbek, → Kova-
čič, → Zajc, → Zupan).

V zadnjem, osmem letniku gimnazije maja leta 1949
je Strnišo tik pred maturo komunistična policija aretirala.
Poklicali so ga iz razreda in v ravnateljevi pisarni so ga
čakali »miličniki«. Njega in starše so zaprli in obtožili, da
niso priglasili sorodnikovega obiska ustreznim nadzor-
nim organom in da so se povezali »s pobeglimi emigranti
in vojnimi zločinci«, ki so ilegalno prišli v Jugoslavijo, da
bi zrušili njen novi politični sistem. Maja istega leta je
namreč v Rožni dolini iskal Strniševe starše Gregorjev bra-
tranec po materini strani, ki je takoj po II. svetovni vojni
pobegnil v Avstrijo in po nekaj letih ilegalno prišel iz Grad-
ca čez mejo kot agent protikomunističnih sil. Namenjen
je bil v Zagreb, hoteč vzpostaviti stik s politično opozici-
jo. Naslova Strniševih staršev ni imel, saj niso imeli sorods-
tvenih stikov. Ob rožnodolinski kapelici je naletel na
vernike, ki so opravljali obred šmarnic in mu kot doma-
čini pokazali, kje stanujejo Strniševi. Ti so nenapoveda-
nega tujca sprejeli, ker je bil sorodnik, in ga vsaj enkrat
prenočili. Strniša ga je peljal po mestu in mu dal načrt
mesta, ki ga je tako kot drugi učenci v osnovni šoli imel
kot učni pripomoček, zato sta bila na njem napisana nje-
govo ime in priimek. Na zemljevidu naj bi za sorodnika
zaznamoval policijsko stavbo v Štefanovi ulici 2 in mu jo
med sprehodom po mestu tudi pokazal.

Ovaduhi so policiji sporočili obisk sorodnika in ta ga je
aretirala (potem je izginil, saj ga na sodnem procesu ni bilo,
najbrž so ga ubili). Aretirala je tudi Strniševe, saj naj bi s so-
rodstvenim gostoljubjem zašli »na pot narodnega izdajst-
va«. Na procesu v • **sodni palači, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**,
je javni tožilec Strniševu mater obsodil na osem mesecev
zapora, očeta na leto dni, Gregorja pa na dve leti in pol
z izgubo vseh državljanskih pravic in zaplembo vsega
imetja. Gregorju je najvišjo kazen prisodil, ker naj bi se
največ družil s sorodnikom iz tujine in ker naj bi mu
pokazal največ pomembnih vojaškostrateških točk in mu
podaril svoj šolski zemljevid mesta. Obsojenci so se neus-
pešno pritožili, kajti Gregorju so kazen zvišali na štiri leta
zapora s prisilnim delom. Mater so zaprli v ženski zapor
v Rajhenburgu, vendar so jo kmalu izpustili, ker je bila
skoraj povsem slepa. V njihovo hišico so naselili družino
nekega ljubljanskega tramvajarja, ki je v njej prebivala
tudi po izpustitvi staršev in še kakšen mesec po Gregor-
jevi izpustitvi. Komunistična policija je pogosto podtika-
la ljudem, ki jih je imela za nasprotnike, tudi svoje prikrite
agente ali jim namerno pošiljala po pošti prepovedane
»sovražne« (protikomunistične) tiskovine, čemur je takoj
sledila policijska preiskava prebivališča, ki je odkrila »sti-
ke s sovražnikom« in dokaze »sovražnega delovanja«, ter
sankcije z izgubo premoženja.

Maja 1949 je bil v • **zaporu, Poljanski nasip 58 (Z3)**,
v nekdanji Prisilni delavnici, sedaj je tam oddelek psi-
hiatrične klinike, poleg pa je zapor v Povšetovi ulici. Poz-
nejše so ga premestili v kazensko delovno taborišče pri
Žalah (kjer so bili zaprti mnogi katoliški duhovniki) in
Šiško, februarja 1951 v ljubljansko Trnovo, potem pa

v koncentracijsko taborišče Inlauf na Kočevskem. V zaporu na Poljanskem nasipu ob Povšetovi ulici je bil dva ali tri tedne v celici s poznejšim klasičnim filologom, univerzitetnim profesorjem in akademikom dr. Kajetanom Gantarjem, kateremu je večkrat recitiral svoje pesmi. Pogovarjala sta se tudi o verzni vprašanjih. Tukaj je Strniša poskušal narediti z britvico samomor, vendar so ga sojetniki rešili. Kljub pohabljeni roki je moral kopati järke, voziti samokolnico, prevažati material, opravljati težka dela v kamnolomu in delati na gradbiščih. S sojetniki je gradil tudi stanovanjske bloke, namenjene »udbovcem«, v Šiški, približno med Vodnikovo in Celovško cesto. Čez leta je Janezu Stanéku pokazal, kateri balkon ob Derčevi ulici je betoniral. Na Kočevskem je bilo pozimi tako hladno, da so se jetniki poskušali ogreti s pitjem lesnega špirta. Ob večerih je krajšal sojetnikom čas s pripovedovanjem prebranih in izmišljenih zgodb. Vodstvo zaporov je jetnike poskušalo nadzirati tudi s sojetniki ovaduhi («cinkarji»), Strniša je pomagal enega izmed njih razkriti.

Konec junija 1951 so Strnišo predčasno in pogojno izpustili. Dve leti so mu prepovedali javno nastopati, kar je Strniša upošteval, zato ni objavljaj svojih pesmi, čeprav jih je že pisal. Jeseni istega leta se je vrnil v Klasično gimnazijo, v njen osmi razred, med maturante, ki niso bili več njegova generacija, saj je ta maturirala po njegovi aretaciji. V novem osmem razredu se je seznanil z novim sošolcem Janezom Stanékom, poznejšim diplomiranim komparativistom, s katerim je prijateljeval do smrti. Po maturi leta 1952 se je vpisal na **• Filozofsko fakulteto ljubljanske univerze**, kjer je študiral angleščino in nemščino. Predavanja so bila v **NUK-u, Turjaška ulica 1 (I4a)**, v II. nadstropju, deloma v poslopju nekdanje **• realke**, današnje Srednje šole za elektrotehniko, **Vegova ulica 4 (I4a)**, ker današnjega poslopja Filozofske fakultete ob Aškerčevi cesti še ni bilo.

Z nekdanjima sojetnikoma, inženirjem strojništva iz Laškega Bogom Jeršetom, posebno pa z Ljubljancanom Savom Jankovičem (iz družine, ki je pred II. svetovno vojno imela kamnoseško podjetje blizu nekdanjega kina Sloga v Kolodvorski ulici), je prijateljeval tudi po izpustitvi iz zapora, toda na način, ki se je razlikoval od prijateljevanja s književniki okrog *Revije 57* in *Perspektive*, saj je šlo za dve različni izkušnji, zaporniško in kulturniško. Jankovič je bil poročen z Mijo Janžekovič, gledališko igralko in režiserko, ki je v obeh funkcijah delovala tudi pri *Odru 57*; pozneje je postala tudi režiserka TV dokumentarnih filmov. V okviru *Odra 57* je v **• Viteški dvorani Križank, Trg francoske revolucije 1 (T6)**, februarja 1964 režirala *Večer poezije Gregorja Strniše*, pesmi je izbral pesnikov prijatelj Janez Stanék, diplomirani komparativist, ki je na pesnikovo željo napisal tudi vezno besedilo. Strniša je Jankoviča in njegovo ženo Mijo Janžekovič obiskoval na njenem domu v **• Rožni ulici 21 (77e)**, kjer je izražal kritične pomisleke zoper oblast (→ Dominik Smole, → Zajc). Spominu Save Jankoviča je posvetil cikel *Kamen* v zbirki *Jajce*.

Pri prof. Adeli Žgur na fakulteti se je izkazal s pronicljivo interpretacijo Rilkejeve pesmi *Panter*; tega pesnika je zelo cenil. Germanist in univerzitetni prof. dr. Jakob Kelemina si je Strnišo želel za asistenta, vendar ta kljub izredni nadarjenosti ni smel narediti univerzitetne kariere. Strniša je bil za komunistično oblast, ki je odločala o vsem, tudi o ideološki ustreznosti univerzitetnih kadrov, neprimeren. Med njegovimi študijskimi kolegi so bili: Katarina Bogataj, poznejša bibliotekarka, prevajalka in literarna zgodovinarica (ki se je poročila s prevajalcem in pisateljem Janezom Gradišnikom); Beti Jurkovič, pevka popevk; Jure Robežnik, skladatelj slovenskih popevk; in Peter Bedjanič, poznejši pevec in radijski glasbeni urednik, ustanovitelj Društva Richard Wagner Ljubljana (ki je član Mednarodnega združenja Wagnerjevih društev). Strniša se je s Katarino Bogataj v petdesetih letih, ko sta bila študenta, nekajkrat udeležil plesov, ki so jih prirejali ob koncu tedna v kleti nekdanjega **• Narodnega doma**, sedaj Narodna galerija **ob Cankarjevi cesti (D5)**; nanje je zahajala gimnazijska in študentska mladina. Bil je dober plesalec.

Poleg predavanj iz germanistike je poslušal tudi predavanja iz akadskega jezika na **• Pravni fakulteti, Kongresni trg 12 (I4č)**, in predavanja iz hebrejščine na **• Teološki fakulteti, Poljanska cesta 4 (I4e)**. Za uspešno diplomsko nalogo *Staroangleški ep Daniel s posebnim ozirom na spol samostalnika* je dobil leta 1961 Prešernovo študentsko nagrado. Po diplomi se ni nikoli nikjer zaposlil. Trdil je: »Pošten pesnik lahko skromno živi od svojega dela.« Ostal je samostojni književnik, živel je zelo revno, od literarnih honorarjev. Od konca petdesetih do približno začetka osemdesetih let XX. stoletja je živel tudi od honorarjev, ki jih je dobival za besedila, napisana za slovenske popevke. Najprej jih je podpisoval s psevdonimom Andrej Žitnik. K pisanju besedil ga je nagovoril Jure Robežnik, ki ga je poznal z germanistike Filozofske fakultete, preko njega pa so v **• Radiu Ljubljana** (prednik Radia Slovenija), **Tavčarjeva ulica 17 (77f)** zanj izvedeli še drugi skladatelji popevk, pozneje tudi nekateri narodnozabavni ansambli, ki so potrebovali besedila za svoje skladbe. Strniša je eden najboljših slovenskih piscev besedil te zvrsti; med njimi so *Zemlja pleše*, *Orion*, *Prinesi mi rože*, *Na vrhu Nebotičnika* in *Šušarski most*. Na festivalih Slovenske popevke najprej na Bledu, potem v Ljubljani, v dvorani Tivoli, je bil večkrat nagrajen. Veliko posnetkov s Strniševimi besedili hrani Radio Slovenija. Od skladateljev klasične glasbe je oboževal Johanna Sebastiana Bacha. Doma je pogosto poslušal gramofonske plošče z njegovimi posnetki, posebno *Pasijon po Mateju*, izvedbo dirigenta Otta Klempererja, ki jo je leta 1962 izdala firma EMI (posnetek je dostopen tudi na CD). Nekatero Bachove orgelske skladbe je v didaskalijah predvidel za zvočno opremo drame *Ljudožerci*, ki groteskno prikazuje ljubljanske razmere med italijansko okupacijo.

Leta 1954 je prvič po letu 1945 spet stopil v literarno javnost. Kot pesnik ni objavil svojih prvih »odraslih« pesmi v kakšni ljubljanski literarni reviji, ampak v mariborski

reviji *Nova obzorja*. Njihovi objavi v ljubljanski reviji *Bese-da* naj bi nasprotoval → Janez Menart. Februarja 1964 je Strniša dobil nagrado Prešernovega sklada za zbirko *Odi-sej*. Takrat še ni bilo Cankarjevega doma, zato so Prešernove nagrade podeljevali v • **Slovenski filharmoniji, Kongresni trg 10 (77g)**. Z njim je bil Janez Stanek. Nagrajeno zbirko je leta 1963 izdala Cankarjeva založba, ki je še v istem mesecu, v katerem je bil Strniša nagrajen, priredila v svojih prostorih, • **Kopitarjeva ulica 2 (77h)** javni literarni večer. Na njem je s pesmimi nastopil tudi Strniša. Tisk je poročal: »*Publika, zlasti mladina, ki je napolnila dvorano, [ga] je toplo pozdravila.*«

V letih 1957–1958 je bil Strniša član uredniškega odbora *Revije 57*. Zaradi svojega zapora se je zavzemal, da literarne revije (*Revija 57, Perspektive*) ne bi obravnavale družbenopolitičnih vprašanj. Kljub temu je osebno spremljal prvi proces proti sociologu Jožetu Pučniku (1932–2003) v sodišču, Tavčarjeva ulica 9. Ob njegovi obsodbi je bil, spričo svoje izkušnje, zgrožen. Strniševa aretacija, obsodba in zapor, oba procesa proti Pučniku (prvi leta 1959, drugi leta 1964, njegov dvakratni zapor in oblastniško nasilje ob zatrtju *Perspektiv*) odmevajo v motivih čarovniških procesov, ječe, mučenj in usmrtilcev v drami *Samorog* (1967). Strniša se v nasprotju z nekaterimi drugimi sodelavci revije (npr. → Lojzeto Kovačičem, → Marjanom Rožancem, → Dominikom Smoletom, → Rudijem Šeligom in → Danetom Zajcem) ni pridružil njihovem »kulturnemu molku«, ki je bil protest zoper zatrtje *Perspektiv* spomladi leta 1964. Menda zato, ker se ni strinjal s politizacijo revije v njenem drugem obdobju ali ker je morda uvidel jalovost te odločitve.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Strniše na tem seznamu ni, ker takrat ni bil član društva, pač pa je na njem njegov oče Gustav. Ob njegovem priimku je pripisana črtica, kar pomeni, da je bil za totalitarno oblast celo ostareli, literarno ne več delujoči in odmaknjeno živeči Strnišev oče problematičen. V luči tega podatka in podatkov, da je bil Strniša že zaprt in sodelavec *Perspektiv*, je mogoče sklepati, da je bil tako kot vsi sodelavci te revije tudi on za oblast problematičen.

Poleg književnosti so ga zanimala filozofija (najbolj je cenil Kanta), fizika (Einstein, Planck, Bohr), astronomija,

mitologija (npr. zanj značilni motiv samoroga) in druge vede, o čemer pričajo citati v pesniških zbirkah in njegov teoretični spis *Relativnostna pesnitev*. O matematičnih in fizikalnih vprašanjih se je pogovarjal z matematikom dr. Tomislavom Skubicem (1930–1996), profesorjem Fakultete za elektrotehniko ljubljanske univerze, nekdanjim sošolcem iz Klasične gimnazije. Strniša je bil velik poznavalec in občudovalec, predvsem germanskega, srednjega veka. Cenil je tudi znanstvenofantastično književnost.

S honorarji, tudi za besedila popevk, je odkupil zaplenjeno hišico staršev. V njej so ga pogosto obiskovali prijatelji; največkrat je prihajal Janez Stanek, včasih je z njim prišel pesnik Veno Taufer ali pa kdo iz skupine okrog *Revije 57* in pozneje revije *Perspektive*. Obiskovalci so se napovedali tako, da so potrkali na okno Strniševе sobe, izza katerega jih je gostitelj pogledal, potem so vstopili skozi lesena vrtna vrata na levi strani okna in skozi verando ob južni strani hiše v kuhinjo. Kadar je bilo vreme primerno, so pogosto sedeli s Strnišo na verandi, na kateri je stala velika ovalna miza, za katero je navadno sedel Gregorjev oče Gustav, ki se je rad pomenkoval s sinovimi obiskovalci. Če pa je oče opazil, da bi se ti radi pogovarjali med seboj, se je umaknil v hišico. Največkrat so se obiskovalci s Strnišo pomenkovali v njegovi sobi. Znanci in prijatelji so navadno prihajali na obisk popoldne. Včasih so obsedeli pozno v noč, če so se debate zavlekle, pa do jutra. Najpogosteje so razpravljali o poeziji, velikokrat o angleški, saj jo je Strniša dobro poznal. Strniševе hišice ni več, ker so jo podrli; sedaj stoji na njenem mestu nova, večja rdeča stanovanjska vila novih lastnikov. Njena fotografija v knjigi *Slovenska pisateljska pot*, Radovljica – Ljubljana 2013, str. 303, ima pripis, da je to »Strnišev rojstni dom«, kar je napačno.

V bližini, kjer je stala Strniševa hišica, še vedno stoji • **gostilna Katrca, Rožna dolina, Cesta I, št. 26a (D1s')**, ki je pred II. svetovno vojno veljala za boljši predmestni lokal, po II. svetovni vojni, ko so v bližini zgradili študentsko naselje, pa je postala deloma študentski lokal. Tudi Strniša jo je obiskoval; s Stanekom pa sta kdaj odšla tudi v gostilno, ki je stala na koncu Ceste V. Največkrat nista ostajala v Rožni dolini, temveč sta odšla mimo gostilne Katrca, po Svetčevi ulici, skozi Tivoli, mimo tamkajšnjega gradu, po Jakopičevem sprehajališču, do nekdanjih železniških zapornic (jih ni več, sedaj je tam podhod pod železniško progo), mimo Moderne galerije, po Cankarjevi cesti do Glavne pošte, od tam pa v kakšno kavarno v središču mesta, pa tudi v kavarno Tabor, ki je stala v petdesetih letih blizu Doma na Taboru, zdaj je porušena; Strniša jo je upodobil v pesmi *Majhna, rjava kavarna* (zbirka *Mozaiki*).

Največkrat sta zavila v kavarno • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**. Ta je bila v začetku šestdesetih let XX. stoletja priljubljeno družabno zbirališče literarnih skupin, v petdesetih letih in začetku šestdesetih let predvsem skupine okrog *Revije 57* in revije *Perspektive*, ki je imela svoje

omizje. Svoji mizi sta imeli tudi dve drugi skupini. Prva so bile prostitutke, v *Samorogu* jih imenuje »punce iz cunj« (prim. tudi Evico v *Žabah!*), ki so morale delati tudi za policijo. Druga pa tako imenovani »udbovci« (ovaduhi, ki so za policijo zbirali podatke o književnikih in drugih obiskovalcih lokala; k zbiranju podatkov so prisilili tudi prostitutke). Književniki so za »udbovce« in za njihovo početje vedeli in jih prezirali, vendar jih niso mogli niti smeli naravnost zavračati, kaj šele se jim posmehovati. Kljub njihovi navzočnosti so sproščeno debatirali in se pri tem včasih demonstrativno niso brzdali. Ob zatrtju *Revije 57* in *Perspektiv* je policija pri zasliševanju sodelavcev obeh revij uporabljala tudi podatke, ki jih je pridobila s temi ovaduhi. V Union je zahajal tudi uglašeni soime-njak pesnika Janeza Menarta (kar je bilo pesniku nevšečno), ki je bil eden izmed zasliševalcev sodelavcev *Revije 57* (npr. Janeza Stanéka) ob njenem zatrtju zaradi neobjavljenega Pučnikovega članka. Urednika *Revije 57*, Vena Tauferja, in njene sodelavce je policija zasliševala v vogalni stavbi ob Prešernovi cesti (nasproti stavbe sedanjega zunanjega ministrstva). Ker je to revijo izdajal ljubljanski Univerzitetni odbor Zveze študentov Jugoslavije, se je njenim sodelavcem pri omizju v kavarni Union pogosto pridružil tudi njen predstavnik Janez Vrhunc, poznejši televizijski režiser. V kavarni Union so se zbirali tudi gledališki igralci in študentje z bližnje Akademije za igralsko umetnost v podržavljenem delu Frančiškanskega samostana, Nazorjeva ulica 3.

Ob polnoči je literarna družčina navadno zapustila kavarno Union in se povzpela v • **kavarno Nebotičnik, sedaj Štefanova ulica 1 (D7d)**, kjer je deloval nočni bar s programom, ki je vseboval striptiz. Tudi v tem lokalu so sedele prostitutke, ki so morale poleg opravljanja najstarejše obrti vohljati in poročati policiji. Ko so bar ob štirih zjutraj zaprli, je družčina pogosto odšla še v • **Kolodvorsko restavracijo v stavbi glavne železniške postaje (D1g)**, ki je bila takrat odprta celo noč; najbolj družabni so se razšli šele zjutraj. Strniša pa ni zahajal samo v nočni bar Nebotičnika, ampak tudi v tamkajšnjo kavarno, ki je bila odprta popoldne in zvečer. Bila mu je posebno pri srcu, najbrž ker je bila od vseh lokalov najbližja »vesolju«, ki ga je pritegovalo. Ovekovecil jo je v besedilu za popevko *Na vrhu Nebotičnika*. Redkeje, predvsem dopoldne, je zahajal tudi v • **kavarno Evropa, vogal Gosposvetske in sedanje Slovenske ceste (D7a)** in kavarno • **hotela Slon, sedaj Slovenska cesta 34 (D2a)**; včasih tudi v • **gostilno na Rožniku (D1e)**. Avgusta 1962 je s sociologom Veljkom Rusom in publicistom Tarasom Kermaunerjem odšel po kosilu, kot poroča v pismu vojaku Janezu Stanéku, na »Vinsko razstavo«, mišljen je Vinski sejem na • **Gospodarskem razstavišču, sedaj Dunajska cesta 18 (77i)**, na prostoru nekdanjega pokopališča pri Sv. Krištofu. Tja so odšli, kot je poročal v pismu Janezu Staneku, »krstit« novorojenega Rusovega sina Andreja: *Takole po deseti uri [zvečer] je bilo na razstavišču videti prav lepe prizore, nekateri so*

v krogu posedali kar po tleh in pili [...] Pogovarjali smo se predvsem o nas samih, kot se za okajeno prijateljsko trojico spodobi, včasih smo zašli tudi na splošno filozofsko in literarno [...] področje. Bilo je prav zabavno [...], vse je bilo zelo solidno. Vendar ne ves čas.

Sredi šestdesetih let se je družil z igralko in pesnico Svetlano Makarovič. Posvetil ji je zbirko *Zvezde* in nanjo tudi literarno vplival. Odigrala je glavni ženski vlogi v krstni uprizoritvi njegovih dram *Samorog* in *Žabe*. V prvi, ki so jo leta 1968 uprizorili v režiji → Andreja Hienga v • **Mestnem gledališču ljubljanskem**, v odvzetem delu Frančiškanskega samostana, **Čopova ulica 14 (T5)**, je odigrala blazno Uršulo. V drugi, *Žabe*, ki so jo uprizorili leta 1970 v režiji Mileta Koruna v Mali Drami (vhod iz Igriške ulice) • **Drame, Erjavčeva cesta 1 (T3)** pa hudičevo Evico. Leta 1976 je gledališka uprizoritev Strniševe poetične radijske igre *Driada* z aktualno satiričnimi poudarki v režiji Mileta Koruna v Drami zaradi prenosa iz prvotnega medija v drugega vzbudila manj pritrjevanja. Leta 1977 pa je polemične odmeve vzbudila uprizoritev Strniševega velikega »mrtvaškega plesa«, drame *Ljudožerci*, spet v režiji Mileta Koruna v Mestnem gledališču ljubljanskem, saj so nekateri videli v njej med drugim aluzije na poveljne poboje. Ti politično obarvani neugodni odmevi so Strnišo prizadeli, zato se je menda takrat odpovedal pisanju dramatike.

Leta 1970 je Strniša spoznal Theo Skinder; posvetil ji je cikel *Vrba* v zbirki *Želod*, zbirko *Oko* in cikel *Sneg* v zbirki *Jajce*. Poročila sta se 13. avgusta 1974 v • **franciškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (77j)**. Leta 1980 se jima je rodila hčerka Erna. Približno leta 1984 je Strniša s hčerko nekajkrat obiskal knjižnico Oddelka za germanistiko na • **Filozofski fakulteti, Aškerčeva cesta 2 (I4a)**. Tam si je pri bibliotekarki dr. Katarini Bogataj Gradišnik, s katero se je poznal iz študentskih let, saj sta bila v istem letniku kolega, izposodil Shakespeareova dela. V pomenku je zagovarjal mnenje, da dramatikova dela izražajo upor proti takratnemu družbenemu redu. Bibliotekarka je Strniši oporekala, kajti Shakespeare na koncu *Riharda III.* slavi vladajočo kraljevsko dinastijo Tudor, saj je bila iz nje tudi dramatikova zaščitnica Elizabeta I. Strniša je v pomenku izrazil nezaupanje do nekaterih sodobnikov, češ da so »udbovci«, čeprav je sogovornica o nekaterih menila drugače. V knjižnici slavističnega oddelka v isti stavbi pa je Strniša včasih obiskal nekdanjega gimnazijskega sošolca, knjižničarja Marka Kranjca.

V začetku novembra 1979 je bil zvečer gost Kluba mladih književnih ustvarjalcev v nekdanjem • **Baragovem semenišču, sedanjem Pionirskem domu**, v II. nadstropju, v mali gledališki dvorani stavbe, takrat Trg VII. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije, sedaj **Vilharjeva cesta 11 (V5)**. Mentor tega kluba je bil pisatelj → Lojze Kovačič.

V letih 1980–1987 je Strniša peš čez Tivoli obiskoval Stanéka v Šiški, ko je ta stanoval v • **Ulici Ane Zihelr 4 (77k)**.

Obiskoval je tudi Tauferja, ki je z družino stanoval v • **Ilirski ulici 4 (77l)**. V osemdesetih letih pa ga je Taufer s hčerko Laro obiskoval na njegovem domu v Rožni dolini. Medtem ko sta se pesnika pomenkovala, sta se Lara in Strniševa hčerka Erna, ki sta bili skoraj vrstnici, igrali na dvorišču. Strniša je v zadnjih letih življenja zahajal tudi v takratni priljubljeni ceneni gostinski lokal s prehrano • **Daj-dam, Cankarjeva cesta 4 (D1h)**, v pritličju stavbe ob desni strani vhoda v Nebotičnikov prehod. Tam je jedel »pasulj« s kruhom, potem pa v kavarni na vrhu Nebotičnika pil čaj, zraven je navadno kadil slabše cigarete, ker za boljše ni imel denarja.

Vse življenje se je rad sprehajal po Ljubljanskem polju. Kot najstnik se je poleti hodil peš kopat mimo Žal v Savo. Med potjo je vneto in dosledno zagovarjajoč svoja stališča razpravljal z nekaterimi vrstniki, posebno s prijateljema Stanekom in Tauferjem, predvsem o književnosti, filozofiji in likovni umetnosti. V poznejših letih sta s Stanekom v sprehode vključevala tudi obiske kakšne gostilne med Tomačevim in Šmartnim ob Savi (včasih sta se pogovarjala tudi o slikarju de Chiricu). V otroštvu je zahajal na Šmarno goro. Zadnjič se je nanjo povzpел malo pred smrtjo v družbi Staneka, ki ga je komaj prepričal o smiselnosti decembrskega izleta iz meglene Ljubljane na vrh z razgledom na obsijane Kamniške Alpe. Po naključju sta se Strniša in Stanek takrat na vrhu Šmarne gore srečala s Tauferjem, ki se je z ženo Jasno prav tako povzpел na isti vrh. Zadnje poletje je Strniša nekajkrat prišel v • **kopališče Ilirija, Celovška cesta 3 (77m)**, k Staneku, ki je tja redno zahajal. Strniša se je z ženo Theo rad sprehajal v okolici Tomačevega, kjer so ga pritegovale njive s cvetočo ajdo, v zadnjih letih pa po • **Golovcu (77n)**. Nanj sta se vedno povzpela od Karlovškega mostu, do koder sta se pripeljala z mestnim avtobusom.

Večino svojega življenja je prebil v Ljubljani. Trditve, da se ni nikoli premaknil iz nje, so zmotne. Poleti je navadno preživljal dopust ob morju: na otoku Ilovik pri Lošinju, na Rabu in v Umagu, pa tudi na Bledu in v Bohinju.

Dva pogleda na Strniševo hišo v Rožni dolini, ki je sedaj ni več. Na večji fotografiji Strniša gleda skozi okno. Obe fotografiji sta nastali leta 1978.

Z ženo Theo je dva dopusta preživel v Rovinju in enega na Braču. Enkrat je odšel za več dni na Reko, kjer je obiskal soseda iz Rožne doline fotografa Karla Kocijančiča in njegovega sina Draga, ki sta se leta 1948 za nekaj let preselila v to pristaniško mesto. Nikoli pa ni odpotoval v tujino. Glavna vzroka sta bila: pomanjkanje denarja in zavedanje, da bi moral v petdesetih in šestdesetih letih zaprositi za potni list pri oblasti, ki bi ga pri tem najbrž ovirala ali mu ga ne bi dala. Ni namreč dopuščala, da bi »sumljivi« ali »sovražni elementi« dobivali potne liste in prosto potovali v tujino, na še bolj »sovražni« »kapitalistični« Zahod. Poleg tega so policijski agenti opravljali »pogovore« z državljani, preden so ti za dlje časa odpotovali. Policija je opravljala »pogovore« tudi z »navadnimi« državljani, celo takrat, ko so potovali v vzhodnoevropske komunistične države. Nekaterim so vsilili vohljaške naloge, navadno usmerjene proti slovenskim emigrantom na Zahodu (npr. hoteli so, da bi pisatelj Marjan Tomšič na Dunaju vohunil za pesnikom, pisateljem in publicistom Levom Detelo), po vrnitvi so morali poročati o opravljenih vohljaških nalogi.

Strniša bi kot nekdanji politični zapornik in pripadnik literarne skupine, ki jo je oblast imela za sovražno, v petdesetih in prvi polovici šestdesetih let potni list težko dobil. V sedemdesetih in osemdesetih letih XX. stoletja – ko je oblast pri nadziranju potnih listov za povprečne državljane popustila (nikakor pa ne za nepovprečne, prim. afero okrog → Kocbeka leta 1975!), so ljudje zaradi preskromne ponudbe domačih trgovin množično potovali nakupovat večinoma porabniško blago v »gnili kapitalizem«, v bližnje kraje onkraj državne meje – pa Strniše nakupovalni izleti niti z ženo v bližnja zamejska mesta niso zanimali. V osemdesetih letih je dobil Fulbrightovo štipendijo, zato naj bi odpotoval v ZDA. Toda priprave in daljše bivanje v tujini so ga navdajali z bojznijo in negotovostjo, odhod je odložil, potem pa ga je prehitela smrt.

Strnišo so zapor, revščina in druge stiske pehale v alkohol, zato je krize, ki so jim sledila obdobja abstinence, večkrat prestajal v **• psihiatrični bolnišnici, Studenec 48 (B4)**. Vendar tam ni hotel ostati dlje časa, navadno se je po nekaj dnevih, ko se mu je stanje izboljšalo, vrnil domov. Med tamkajšnjimi zdravniki je bil dr. Bogomir Magajna, ki je bil tudi pisatelj in hkrati zelo razumevajoč do književnikov. Strniša ga je pozitivno portretiral v drami *Driada*. Ena takšnih kriz je nastopila približno pol leta pred smrtjo, ko je ostal sam. Žena se je s hčerko, na katero je bil izredno navezan, odselila iz hišice v Rožni dolini in dosegla ločitev. Strniši je v težavah pomagala družina Polšak iz Rožne doline, Cesta V, št. 19.

Poslednjo krizo je preživljal mrzlega in zasneženega januarja 1987. Takrat sta ga nezavestnega v njegovi mrzlici hišici našla mlada književnika Milan Kleč in Jure Potokar, s katerima se je družil v zadnjih letih. Odpeljali so ga na nezgodni oddelek Kliničnega centra. Ker naj bi bil krvavel iz prebavil, naj bi ga bili hoteli hospitalizirati,

vendar naj Strniša ne bi bil hotel ostati v bolnišnici. Zato so ga odpeljali v bolnišnico na Studencu v Polje. Tam so ga sprejeli kot bivšega pacienta. Zaradi petkovega popoldneva in konca tedna je bilo tam manj zdravstvenega osebja, zato naj ga ob sprejemu ne bi bili pregledali, ampak naj bi ga bili kar namestili v posteljo bolniške sobe, v kateri je prebival krizo pred pol leta. Ko ga je čez nekaj ur bolniška sestra hotela zbuditi zaradi večerje, ga je našla mrtvega. Vzrok smrti naj bi bil srčni zastoj, ki naj bi bil posledica deliriuma tremensa. Iz bolnišnice so o smrti obvestili Vena Tauferja, ker ga je Strniša ob sprejemu v bolnišnico navedel kot svojo bližnjo osebo.

Ko je bil Strniša še živ, je ženi izrazil željo, da bi bil rad pokopan v krsti. Ta je njegovo željo vestno izpolnila. Klasični pogreb, ob navzočnosti mnogih književnikov, je bil na **• Žalah (P4)**. Obred je opravil župnik, frančiškan p. Zdravko Jakop z Viča, ki je imel ob grobu tudi kratek nagovor. Rožna dolina je del viške župnije; v viški cerkvi je Strniša dal krstiti hčerko, Jakobovemu predhodniku je takrat podaril knjižno izdajo »moralitete« *Žabe*. V poslovilni dvorani pokopališča je v imenu Društva slovenskih pisateljev govoril takratni predsednik društva Tone Partljič. Strniša je postal član društva leta 1961, vendar je kmalu z nekaterimi drugimi književniki iz kroga *Perspektiv* izstopil zaradi solidarnosti do publicista Tarasa Kermaunerja, ki ga niso hoteli sprejeti v društvo; pozneje je spet postal njegov član. Pred pogrebom je društvo v svojih prostorih v Tomšičevi ulici 12 počastilo pokojnika z žalno sejo. Ob odprtem grobu so se od Strniše poslovili pesnika Dane Zajc in Venko Taufer ter prijatelj Janez Stanék. Zajc je med drugim dejal: »*Odšel si skoz vrata, ki se niso zaprla. Prišel si skoz neka druga vrata. Ta, ki ostajajo odprta za tabo, ta, za katerimi te ni več, so molčanje. Ne boš odgovoril na nobeno vprašanje. Zgovoril si svojo zadnjo besedo. Slišal zadnji zvok. Verjel si, da pripadamo strašnemu kroženju. Ko boš spet stopil iz krožnice skoz vrata, ki jih še ni, v drug čas in prostor, bo tvoj duh spoznal duha, ki se ga spominjamo? [...] Sam si bil poslan na svet, da bi gledal in pripovedoval, kaj vidiš. Kar si pripovedoval, je kot visok, temen steber, zgrajen iz granita besed. Ni bila ljubeča ženska, poezija. Ravнала je s tabo precej okrutno, tvoja gospodarica. Edina. Pošljala te je v neprijazne, odljudne pokrajine. Ko si se vračal, te je sprejemala skopa, godrnjajoča starka. Zato si govoril tako, kot še ni nobeden pred tabo. [...] Svet, poseljen s tvojimi senčnatimi bitji, ostaja na tej strani. Ti, ki si tam čez, si se preselil v snov, iz katere si bil za kratko dobo izvvržen. Si zvezda, morje, zrak, ladja. Niso ti več potrebne besede. Da bi govorile. Ne glas. Samo nam, ki smo še na tej strani, so potrebne in si tudi ti naenkrat tak, kot da si se razpršil v mnoge svoje in naše slike. Nas poselil z njimi. [...]*« Strnišev grob: A /54/1/15, kjer je pokopan tudi njegov oče Gustav, ki je umrl leta 1970.

Po pogrebu se je literarna skupina (Dominik Smole ter večinoma drugi nekdanji sodelavci *Revije 57* in *Perspektiv*), s katero se je pokojnik družil, zbrala v gostilni

»Pri totenbirtu« blizu pokopališča ob Tomačevski cesti. Zraven je bil tudi Lojze Skok, ki je bil v času izhajanja *Revije 57* sekretar ljubljanskega Univerzitetnega odbora Zveze študentov Jugoslavije, ta odbor je bil izdajatelj revije. Pozneje je Skok opravljal različne politične funkcije v »Socialistični federativni republiki Jugoslaviji« in bil bančni direktor. V gostilni je velikodušno plačal ves zapitek. Poznejši obisk Strniševnega groba in zanimive spomine na pesnika je opisal Lojze Kovačič v knjigi *Vzemljohod* (1993). Strnišo je spoznal leta 1944, ko je ta prodajal očetove knjige na Kongresnem trgu, spoprijateljila pa sta se okrog leta 1955, ko je Strniša začel objavljati v reviji *Beseda*. Medsebojno sta se občasno obiskovala in debatirala. Kljub značajskim, nazorskim in literarnim razlikam so ju družile podobne življenjske izkušnje (zapor, položaj ideološko sumljivih oseb v komunističnem sistemu, pripadnost literarno-družboslovni skupini, ki je bila kritična do sistema, zato jo je ta preganjal in nadziral), nedvomno tudi njuna povezava z nemštvom (Strniševa germanistična izobrazba, Kovačičev delni nemški družinski izvor). Strniševa cesta je poimenovana po Strniševem očetu Gustavu.

Nagrade:

Nagrada Prešernovega sklada za zbirko *Odisej* leta 1964, Župančičeva nagrada leta 1974, Prešernova nagrada leta 1986, Kristal Vilenice posmrtno leta 1987. Več nagrad za besedila popevk na festivalu Slovenska popevka.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

Boj z minotavri (otročka znanstvenofantastična pripoved, Pionirski list 1961/62, št. 1–33; v prvih nadaljevanjih psevdonim S. Roger, v poznejših G. Roger; začetek dogajanja je v Ljubljani leta 2461);

Samorog (1967, drama; srednjeveško mesto je simbolna upodobitev Ljubljane); *Žabe* (1969; dramska »moraliteta«; fiktivna krčma med Ljubljano in Barjem); *Driada* (1976, prvotno radijska igra, potem tudi gledališka igra; Tivoli z velesejmom pred II. svetovno vojno, hotel Slon, psihiatrična bolnišnica na Studencu v Polju, Grad in Golovec); *Ljudožerci* (1972, drama, Ljubljana med II. svetovno vojno); *Potovanje z bršljanom* (1981, otroška pripoved; hišica v Rožni dolini);

Rhombos (1989, »potepuška povest«; Ljubljana; »Slonova«, pozneje »Pevčeva ulica« = Prešernova ulica, po letu 1949 Čopova ulica; Ljubljansko polje, »hribec« ali »grič Junij« = Rožnik, »Junjski griči« = Polhograjsko hribovje, »gora Jasnina« = Katarina, »gora Šarna« = Šmarna gora, »Rima« = Krim, »Golvik« = Golovec, »reka Una« = Ljubljanica.

V besedilih za popevke (izbor):

Beseda Ljubljana, Na Ljubljanskem gradu, Na Zmajskem mostu, Na vrhu Nebotičnika (1969; besedilo je bilo istega leta nagrajeno na Festivalu Slovenska popevka v Ljubljani; ker je popevka priljubljena, je objavljena na različnih CD-jih), *Šušarski most* (izvirno besedilo o Stari Ljubljani za poslovenjeno francosko popevko o Parizu, 1969). Posnetke skladb s Strniševimi besedili hrani arhiv RTV Slovenija, nekatere so izšle na vinilnih gramofonskih ploščah,

potem na različnih CD-jih, predvsem tistih, ki vsebujejo izbere popevke skladateljev te zvrsti (npr. Jureta Robežnika, Jožeta Privška), in na tematskem CD-ju *Prelepa si, bela Ljubljana*, RTV Slovenija, Založba kaset in plošč, Ljubljana 2000, št. 105227; večina teh Strniševih besedil še ni natisnjena.

LIT.: Vladimir Frantar: »Enkrat še zapoj...«. *Zlata in srebrna leta slovenske popevke*. Celje 2012. – Kajetan Gantar: *Utrinki ugaslih sanj*. Spomini na mladost. Ljubljana 2005. – Mija Janžekovič: »Oder 57 po moje sploh ni imel ideologa. To je bistvena napaka v današnjem razmišljanju o tem fenomenu.« *Dialogi* 46, 2010, št. 9/10, str. 6–16 [pogovor, vpraševal je Primož Jesenko]. – Lojze Kovačič: *Vzemljohod*. Ljubljana 1993 [oseba Gregor S.]. – Tone Pavček: *Hiša Cankarjeve zaveze*. Ljubljana 2005, str. 46–48. – Pogovor z dr. Katarino Bogataj Gradišnik, 21. 7. ter 6. in 14. 9. 2011. – Pogovor z Markom Kranjcem, 15. 9. in 27. 10. 2011. – Pogovor s Theo Skinder, 19. in 21. 9. 2011. – Pogovor z Janezom Stanekom, 9. 5., 2. 6. in 5. 7. 2011. – Pogovor z Venom Tauerjem, 26. 5. in 9. 6. 2011. – Pogovor s Kajetanom Gantarjem, 7. 11. 2012. – Pogovor z Zdravkom Jakopom, 14. 1. 2013. – *Slovenska popevka* 69. [Revija] *Stop*, 7.–13. 6. 1969, št. 21, str. 4–7 [Natis vseh besedil popevk tega festivala iz leta 1969, med njimi tudi Strniševih: *Na Zmajskem mostu, Na vrhu Nebotičnika in Rajska ptica*]. – Gregor Strniša. Izbral in uredil Jože Snoj. Ljubljana 1993 (Interpretacije, 2). – Miha Štamcar, Vanja Pirc: *Pesnik med popevkarji*. *Mladina* 59, 6. 8. 2001, št. 31, str. 54–57. – Dane Zajc: *Ob grobu G. Strniše*. V: D. Zajc v petih knjigah. IV. knjiga, Ljubljana 1990, str. 56. Zglaševalna pola Strniševih. Zgodovinski arhiv Ljubljana [fotokopijo je avtorju *Atlasa* poslal 25. 10. 2011 Strnišev sošolec, bibliotekar Marko Kranjec].

78. JANEZ SVETOKRIŠKI (pravo ime **TOBIA LIONELLI**; 1647, Sv. Križ na Vipavskem – 1714, Gorica) [II]

Duhovnik in kapucin. Avtor zbirke slovenskih pridig z latinskim naslovom *Sacrum promptuarium* (Sveti priročnik).

O njegovih starših in otroštvu ne vemo ničesar. Pri sedemnajstih letih je vstopil v meniški red bratov kapucinov, ki so delovali v njegovem rojstnem kraju. Po takratni redovni tradiciji je ob vstopu dobil novo ime. Sam se je podpisoval »Janez Krstnik od Svetega Križa«, literarni zgodovinarji so ga preimenovali v Janeza Svetokriškega. Noviciat je opravil na Reki, nato je študiral za duhovnika v Zagrebu in Celju. Ni znano, kje so ga posvetili v duhovnika. Po študiju je opravil končni izpit in pridobil po takratnih pravilih dovoljenje za pridigarja. To službo so smeli opravljati samo intelektualno in teološko dobro pripravljene redovniki. Postal je tudi gvardijan (samostanski predstojnik) v Trstu in rodnem Sv. Križu.

Aprila leta 1684 so ga nadrejeni poslali v Ljubljano, kjer je to funkcijo opravljal dobro leto. Leta 1685 so ga razrešili službe predstojnika, vendar je ostal v Ljubljani kot pridigar. Prebival je v • **kapucinskem samostanu**, pridigal pa v **kapucinski cerkvi**; obe poslopji sta stali **na prostoru sedanjega parka Zvezda ob Kongresnem trgu (S4)**. Leta 1809 so ju Francozi zaplenili za vojaške potrebe, po

koncu Ilirskih provinc, leta 1817, pa so ga porušili. Iz zadnje ljubljanske pridige Svetokriškega je mogoče sklepati, da se je v prestolnici dežele Kranjske dobro počutil.

Po treh ljubljanskih letih so ga spet imenovali za gvardijana: v Trstu, Novem mestu in nazadnje v Gorici. Še naprej je deloval tudi kot pridigar. Ker so mnogi duhovniki želeli besedila njegovih pridig, se je odločil za njihov knjižni natis v petih knjigah, zanje pridobil ustrezna dovoljenja nadrejenih in našel mecene, ki so plačali tisk. Prvi dve knjigi *Svetega priročnika* so natisnili v Benetkah, ostale pa v Ljubljani: tretja z letnico 1696 na naslovnici, čeprav je izšla čez dve leti; četrta leta 1700 in peta leta 1707. Da je bil Svetokriški uspešen in priljubljen pridigar, potrjujejo tudi njegovi mecene, ki so bili ugledne in vplivne osebnosti dežele Kranjske in Ljubljane: vipavski rojak Friderik Hieronim grof Lanthieri, Jurij Žiga grof Gallenberg, Frančišek Albert Pelzhoffer baron Schönau, Peter Anton Codelli pl. Fahrenfeld (po tej rodbini se imenuje ljubljanski predel Kodeljevo) in Anzelm Kimovec. Svetokriški je vsakemu posvetil eno knjigo. Imenovan je tudi »oče slovenskega cerkvenega govornišтва«, za nekatere raziskovalce je največji slovanski baročni pridigar.

Omembe Ljubljane:

- Slovenska poslovilna pridiga od Ljubljane z latinskim naslovom *Concionator auditorius valedicit, eosque benedicit* (Pridigar se od poslušalcev poslavlja in jih blagoslavlja), *Sacrum promptuarium*, IV. knjiga, 1700 (faksimile, 1998), str. 483–490.

LIT.: *Zbornik o Janezu Svetokriškem*. Prispevki s simpozija v Vipavskem Križu, 22.–24. aprila 1999. Uredila Jože Pogačnik in Jože Fagan. Ljubljana 2000.

79. RUDI ŠELIGO (1935, Sušak pri Reki na Hrvaškem – 2004, Ljubljana) [XI]

Pripovednik, dramatik in esejist. Visokošolski učitelj in politik. Avtor romanov *Triptih Agate Schwarzkobler* in *Izgubljeni sveženj*, novelistične zbirke *Molčanja* ter dram *Svatba*, *Ana* in *Volčji čas ljubezni*.

Oče Rudolf Š., uradnik, je bil štajerskega rodu, toda iz Ljubljane, mati Marjana Krsnik, gosposinja, pozneje kvalificirana kuharica, pa iz Pregrada v Hrvaškem Zagorju. Šeligo se je rodil na Hrvaškem, ker je bil oče takrat tam zaposlen. Leta 1939 se je družina preselila na Jesenice, kjer je bil oče v železarni knjigovodja. Šeligo je v tem kraju končal osnovno šolo in med letoma 1945 in 1951 gimnazijo. Vmes, po šestem, sedanjem drugem gimnazijskem razredu, se je iz protestnih razlogov (ravnatelj je zahteval, naj opusti igranje pozavne, ki se ji je vneto posvečal) za krajši čas zaposlil kot navaden delavec najtežjih del v jesezniški železarni, kjer se je zamajala njegova »vera v poslanstvo proletariata«. Med letoma 1952 in 1954 je nadaljeval šolanje na učiteljski v Tolminu, kjer je tudi maturiral.

Potem je v Ljubljani, na • **Filozofski fakulteti**, ki je takrat delovala v **NUK-u, Turjaška ulica 1 (I4a)**, študiral filozofijo in psihologijo. Leta 1960 je diplomiral, leta 1987 pa opravil magisterij iz estetike na oddelku za filozofijo iste fakultete, tokat v njeni stavbi, **Aškerčeva cesta 2 (I4a)**. Po prihodu v Ljubljano je v Akademskem plesnem orkestru igral pozavno do leta 1960, ko je igranje povsem opustil. Soglasbeniki so ga, ker je študiral filozofijo, klicali Sokrat, dekleta pa Soki. Družil se je tudi z boemskimi književniki, s → Petrom Božičem, z → Danetom Zajcem, publicistom in poznejšim interpretom slovenske književnosti Tarasom Kermaunerjem. Spoznal je tudi Ljubljanačana → Primoža Kozaka in poznejšega sociologa Veljka Rusa, ki sta mu bila zaradi meščanskega stanu najprej »sumljiva« in odmaknjena. Kermauner in Rus sta bila takrat asistenta na oddelku za filozofijo ljubljanske univerze, kjer je bil glavna avtoriteta dogmatični komunistični ideolog Boris Zihlerl.

Tam se je Šeligo srečal tudi z Jožetom Pučnikom (1932–2003), kritikom komunističnega sistema, sociologom in poznejšim politikom, ki se je pol leta pred aretacijo preselil v mestno središče in prepustil Šeligo borno podstrešno čumnato v Mostah, pred katero so se ponoči potikale podgane. Leta 1958, na dan prve Pučnikove aretacije, je šel Šeligo z njim v NUK, kjer so potekala predavanja iz filozofije (sedanje Filozofske fakultete ob Aškerčevi cesti še ni bilo). Tam sta pri vratarski loži dva civilna policijska agenta v naskoku prijela Pučnika, tretji pa se je postavil pred Šeligo, da ne bi ta prijetja preprečil. Čeprav je agent Šeligo rekel, da ne sme o aretaciji nikomur črhiniti, je o njej istega dne povedal Veljku Rusu. O njej je želel izvedeti vse podrobnosti tudi Primož Kozak, ki pa se iz bojazni pred policijskim prisluškovanjem ni hotel srečati s Šeligom v nobenem zaprtem prostoru, ampak med sprehodom. Naslednjo noč sta okrog dveh v Šeligovo čumnato vdrla dva miličnika, ga na postelji osvetlila z baterijo, ga obtožila vloma v mlekarno v Mostah in ga odvedla na postajo »Ljudske milice«, kjer so ga zasliševali do jutra. Pozneje so ponoči še trikrat vdrli v njegovo čumnato, pregledovali papirje in mu podtikali nove vlome v druge mlekarne v Ljubljani in okolici. V času ideološko sporne *Revije 57* in Pučnikovega prvega zapora so Šeliga in Zajca, ko sta ponočevala po ljubljanskih lokalih, nadzirali policijski ovaduhi.

Leta 1960 se je Šeligo poročil z Lidijo Kancler, ki jo je spoznal v Tolminu. V zakonu sta se jima rodila sinova Aleš in Primož. Leta 1961 je bil v jugoslovanski vojski v Srbiji, v Kučevu, v nekdanjem kazenskem bataljonu. Med letoma 1960 in 1962 je bil zaposlen kot industrijski sociolog, od leta 1962 do leta 1993 pa je v Kranju v Visoki šoli za organizacijo dela, poznejši Fakulteti za organizacijske vede, predaval statistiko. Odtlej je stanoval v Kranju, v Ljubljano se je zaradi različnih funkcij vozil. Že pred upokojitvijo leta 1993 je z družino zahajal v Sabónje pri Ilirski Bistrici, od koder je doma njegova žena. Po

upokojitvi je tam navadno od srede aprila do jeseni živel in tudi pisal.

Prvo pripoved je objavil leta 1956 v ljubljanskem študentskem glasilu *Tribuna*. V letu 1957/58 je bil sourednik *Revije 57*, od 1962 do 1964 pa je bil član • **uredniškega odbora revije *Perspektive***, ki je imel svoj prostor v Državni založbi Slovenije, **Stritarjeva ulica 3/II (79a)**, vogal stavbe Mestni trg 26. Januarja 1964 se je udeležil zastraševalnega pogovora, ki ga je sklical predsednik »Ideološke komisije Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije« Stane Kavčič (sekundiral mu je Rudi Čačinovič) z uredniškim odborom revije (→ Primož Kozak) v I. nadstropju • **»Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije«, Tomšičeva ulica 5 (U4)**, v stavbi nasproti Tomšičeve ulice 6, med Beethovnovi ulico in parkom, ki je sedaj brez hišne številke, ker so jo pridružili parlamentu, ki ima uradni vhod v Šubičevi ulici 4. Stavbo št. 5 je ljubljanski *vox populi* porogljivo imenoval »rdeči farovž«. Pogovor je revija objavila v svoji zadnji številki pred zatrtjem in tako razkrila, kako oblastnik »pere možgane« neposlušnim izobražencem. Po zatrtju *Perspektiv* se je Šeligo z nekaterimi sodelavci te revije odločil za protestni »kulturni molk«. Toda ko so uvideli, da ni koristen, saj je komunističnim oblastnikom »molk« kritičnih književnikov in izobražencev ustrezal, so ga januarja leta 1965 preklicali. Besedilo preklica je napisal Šeligo, podpisniki (del sodelavcev nekdanjih *Perspektiv*) pa so besedilo pretresli v stanovanju → Dominika Smoleta.

Po letu 1965 je Šeligo prijateljeval z nekdanjim komunističnim revolucionarjem, razvpitim partizanom, takrat profesorjem na oddelku za primerjalno književnosti in literarno teorijo ljubljanske Filozofske fakultete, Aškerčeva cesta 2, dr. Dušanom Pirjevcem (→ Narte Velikonja, → Vitomil Zupan). Ta je bil za komunistično oblast, ki jo je pomagal vzpostaviti, ideološki odpadnik, tudi zato, ker je postal privrženec ideološko sporne Heideggerjeve filozofije. Šeligo je Pirjevca upodobil v nekaterih svojih delih, sicer pa so se jima »zgodile marsikatere pivske, krokarske 'bele noči in črni dnevi'«.

Med letoma 1967 in 1970 je Šeligo sodeloval z ljubljansko avantgardistično literarno skupino Katalog (ob kateri je bila tudi likovna skupina OHO), ki si je prizadevala ustanoviti svojo istoimensko revijo. Ko pa je *Katalog* leta 1968 prvič izšel kot gost v dvojni številki 67/68 revije *Problemi*, je nova revija vzbudila javno moralistično-ideološko zavračanje, zavrinitveni manifest večinoma partizanskih književnikov (→ Matej Bor) in protest v • **skupščini »Socialistične republike Slovenije«**, sedaj Državni zbor Republike Slovenije, **Šubičeva ulica 4 (U8)**, zato komunistična oblast samostojnega izhajanja revije ni dovolila. Po odlašanju je pri Založbi Obzorja v Mariboru izšla samo še njena druga številka, toda kot almanah *Katalog 2* (1970), s katerim je revija zamrla. Šeligo je večinoma objavljaval v reviji *Problemi*. Leta 1970 je bil »urednik literature« v • **uredniškem odboru Problemov-Magazin**, ki je deloval v **Soteski 10 (79b)**,

leta 1971 tudi glavni urednik *Problemov-Magazin*. Ko je zaradi različnih literarnih in filozofskih usmeritev sodelavcev prišlo v reviji *Problemi* do razkola, je bil leta 1980 med podpisniki pobude za ustanovitev *Nove revije*. Oblast nove publikacije ni želela, saj so jo zasnovali sodelavci ukinjenih literarnih revij po II. svetovni vojni, ki jih ni marala (niti oni nje), kljub temu je po različnih zapletih leta 1982 s težavo dopustila njeno izhajanje, da bi se navzven pokazala demokratična.

Šeligo se je takrat z *Novo revijo* razšel, ker se ni strinjal z njenim tedanjim konceptom, predvsem pa ne z ekskluzivnostjo njenega sodelavca Tarasa Kermaunerja. Toda od leta 1993 do smrti je bil član njenega uredništva, ki je takrat delovalo na • **Cankarjevi cesti 10b (79c)**, potem pa v • **Dalmatinovi ulici 1 (79č)**.

Leta 1973 je • **gledališče Glej**, takrat delujoče na **Poljanski cesti 22 (T8)**, uprizorilo Šeligovo »historijo« *Kdor skak, tisti hlap*. Knjižni objavi te igre, ki je izšla istega leta v mariborski knjižni zbirki *Znamenja* (št. 43), je pripisal sklepno *Opombo*. V njej je malce zastrto, toda za takratne bralce dovolj jasno, zavrnil aktualistične razlage igre. Takratni gledalci (tudi zunaj Slovenije, ob gostovanju Gleja na festivalu Sterijevo pozorje v Novem Sadu) in bralci igre so namreč videli v pismu, ki ga prejema glavna oseba igre, kritično alegorično upodobitev javnega »Pisma« jugoslovanskega diktatorja Tita z dne 18. septembra 1972 članom Zveze komunistov, torej svojim privrženecem. V njem je Tito ostro nasprotoval liberalnim prizadevanjem za demokratizacijo države in napovedoval nove politične obračune z drugače mislečimi. Datum dokončanja igre 2. septembra 1972, ki ga je Šeligo navedel v *Opombi*, pomeni, da je igro sicer dokončal še pred objavo Titovega »Pisma« in da aktualistične politične razlage igre ni predvideval, toda gledalci in bralci so jo kljub temu tako dojemali.

Med letoma 1975 in 1978 je bil Šeligo urednik knjižne zbirke *Znamenja*, ki je izhajala v Mariboru; med letoma 1987 in 1991 pa predsednik • **Društva slovenskih pisateljev, Tomšičeva ulica 12 (79d)**. Spremenil ga je v eno izmed središč takratnega intelektualnega in političnega gibanja za demokratizacijo Slovenije in njeno državno osamosvojitve. Zbral je tudi skupino pravnikov, sociologov in pisateljev, ki so leta 1988 napisali *Gradivo za slovensko ustavo*, imenovano »pisateljska« slovenska ustava. Komunistična oblast je hotela Šeliga onespobiti, saj sta tistega leta v politično napetem poletju več večerov Šeligove vožnje iz Ljubljane v Kranj divje spremljala dva avtomobila, ki sta hotela namerno povzročiti prometno nesrečo. Bil je tudi ustanovni član Slovenske demokratične zveze in bil leta 1990 pri prvih demokratičnih volitvah po II. svetovni vojni izvoljen za njenega delegata. Med letoma 1990 in 1992 je bil predsednik parlamentarnega Odbora za kulturo in varstvo kulturne dediščine, med letoma 1990 in 1994 pa predsednik Sveta • **RTV Slovenija, Kolodvorska ulica 2 (79e)**. Leta 2000 je bil **minister za kulturo v vladi Republike Slovenije** in delal v takratnih prostorih

ministrstva, • **Cankarjeva cesta 5 (79f)**. V tej funkciji je zbral skupino, ki je napisala *Slovenski nacionalni kulturni program*; takratna vlada Andreja Bajuka ga je potrdila, resorji naslednje vlade pa zavrgli. Med letoma 1993 in 2003 je bil predsednik sveta Borštnikovega srečanja (odstopil zaradi bolezni). Leta 2001 je postal član • **SAZU, Novi trg 3 (A)**. Bil je tudi član sveta • **Drame, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, ki mu je uprizorila nekatere drame.

Bolehal je za rakom na želodcu in umrl v • **Kliničnem centru, Zaloška cesta 2 (B2)**. Pred smrtjo ni izrazil želje o obliki svojega pogreba. Pokopali so ga v žari na • **Žalah (P4)**, v grobu njegovih prednikov. Ob boleči izgubi se je pokojnikova družina odločila za katoliški pogreb, s kakršnim so bili pokopani Šeligovi ne preveč verni predniki. Obred je opravil upokojeni beograjski nadškof dr. Franc Perko. Poslovilni govor je imel pokojnikov prijatelj, pesnik, prevajalec in urednik Niko Grafenauer, nekdo je na pozavno zaigral *Ave Marijo*. Mašo zadušnico, ki so jo naročili nekateri pokojnikovi prijatelji, je v • **uršulinski cerkvi Sv. Trojice** ob Kongresnem trgu, **Slovenska cesta 21 (79g)**, daroval pater dr. Edvard Kovač (→ Tone Pavček, → Marjan Rožanc), ki je z nagovorom mnoge navzoče ganil. Slovenska demokratska stranka, katere član je bil Šeligo od leta 1996, je pokojnika počastila z žalno sejo v dvorani • **City Hotela** (nekdanji hotel Turist), **Dalmatinova ulica 15/I (D2d)**. Prav tako tudi SAZU in Društvo slovenskih pisateljev v svojih prostorih. Šeligov grob A/19/8/15. Njegova zapuščina je shranjena v • **Arhivu Republike Slovenije, Zvezdarska ulica 1 (79h)**.

Nagrade:

n. Prešernovega sklada (1970), Prešernova n. (1989), Kresnik (2003).

Spominska poimenovanja:

• Šeligova nagrada pri Tednu slovenske drame v Kranju za najboljšo gledališko uprizoritev v celoti (od leta 2004).

LIT.: Edvard Kovač: *pismo*, 12. 11. 2013. – *Ob dvajsetletnici ukinitve Perspektiv*. Nova revija 3, 1984, št. 28/29, str. 3348–3350. – Pogovor z Lidijo Šeligo, 8. 11. in 15. 11. 2013. – *Pogovor z Rudijem Šeligom*. Nova revija 11, 1992, št. 126/127, str. 1079–1094 [vpraševal je Niko Grafenauer]. – *Rudi Šeligo (1935–2004)*. Več avtorjev. Kranj 2009 [katalog razstave v Gorenjskem muzeju]. – *Rudi Šeligo*. Uredila Tomo Virk in Niko Grafenauer. Ljubljana 2011 (Interpretacije, 11). – Dane Zajc: *Iskalec. In memoriam Rudi Šeligo (1935–2004)*. V: D. Zajc: *Za vse boš plačal*. Zbrala, uredila in spremno besedo napisala Neža Zajc. Ljubljana 2008, str. 253–255.

80. IVAN TAVČAR (1851, Poljane nad Škofjo Loko – 1923, Ljubljana) [IV]
Pripovednik. Pravniki in politik. Avtor povesti *Cvetje v jeseni* in romana *Visoška kronika*.

Morda potomec sloveniziranih Nemcev, ki so se v okolico Škofje Loke naselili med srednjeveško kolonizacijo. Prvi od sedmih otrok kajzarja

Janeza T. in premožnejše Neže Perko. Oče je bil pred poroko dolgoletni vojak in udeleženec avstrijsko-italijanske vojne pod vodstvom maršala Radetzkyja. Prvorojenca so krstili z očetovim imenom Janez. V rojstnem kraju je med letoma 1858 in 1860 hodil v trivialko s slovenskim učnim jezikom in bil med najboljšimi učenci. Najbrž se je oče zato odločil, naj sin nadaljuje šolanje in postane duhovnik, kajti več sorodnikov je opravljalo ta poklic.

Med letoma 1860 in 1863 je ob podpori sorodnikov duhovnikov hodil v Ljubljani v • **normalko** v poslopu liceja, ki je do potresa leta 1895 stal na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**, v kateri je bila slovenščina podrejena nemščini. Prehod iz vaške trivialke v mestno normalko mu ni povzročil nobenih težav; bil je odličen učenec in lepega vedenja. Med njegovimi sošolci je bil tudi Ivan Hribar, poznejši liberalec in ljubljanski župan. Za ta tri leta ni podatkov o Tavčarjevem ljubljanskem prebivališču. Streho in oskrbo mu je najbrž našel stric, ki je bil škofijski kaplan in skriptor v škofijski pisarni. Tavčarja je mučilo domotožje, vendar mu oče ni dovolil, da bi med počitnicami hodil domov; tako naj »bi bil varen pred zapeljivostjo grešnega sveta«. Počitnice je preživel pri drugem stricu, duhovniku v Mengšu. Dom v Poljanah je prvič obiskal šele po končani normalki avgusta leta 1863.

Med letoma 1863 in 1871 je hodil v Ljubljani v osemrazredno • **gimnazijo**, ki je prav tako delovala v liceju na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**, v kateri je bila slovenščina učni predmet z minimalnim številom ur, učni jezik vseh predmetov pa je bila nemščina. Del učnega osebja so bili Nemci, ki so nastopali proti vsemu, kar je bilo slovensko, zato so nastajala mednacionalna trenja. Konec šolskega leta je gimnazija navadno praznovala s slovesnostjo v dvorani mestnega strelišča, sedanja Streliška ulica, kjer so profesorji razdelili spričevala in nagrade najboljšim dijakom. Tavčar je v šolskem letu 1863/64 stanoval pri dijaški gospodinjji Apoloniji Streiner v • **Streliški ulici 82 (80a)**, najbrž po stričevem posredovanju. Ni pa znano, kje se je hranil. Leta 1864 je po odlično opravljenem prvem gimnazijskem razredu zaprosil za sprejem v škofijski deški zavod »Collegium Aloysianum«, • **Alojzijevišče**, sedaj **Poljanska cesta 4 (V4)** in bil sprejet, ker je bil vzoren učenec in ker naj bi postal duhovnik. Drugo leto bivanja v zavodu se je neke noči skrivaj splazil čez vrtni zid zavoda, s čimer je prekršil predpise, zato je moral ob koncu šolskega leta zapustiti zavod in ljubljansko gimnazijo. Od obeh se je težko ločil. Preselil se je v Novo mesto, kjer je v tamkajšnji frančiškanski gimnaziji končal IV. in V. razred z denarno pomočjo drugega strica, ki je bil duhovnik v bližnji Raki. Leta 1868 je, četrtošolec, v reviji *Slavjanski jug*, ki je izhajala v Karlovcu, objavil samo fragment svojega prvega literarnega dela, povesti *Primóla*, saj je revija prenehala izhajati. Jeseni leta 1868 se je vrnil v bolj ugledno ljubljansko gimnazijo, ker se je v teh letih najbrž že odpovedal duhovniškemu poklicu in mislil na univerzitetni študij. Glede na kraj stalnega prebivališča bi

moral oditi v kranjsko gimnazijo, toda vrnitev mu je omogočil odličen novomeški šolski uspeh. Postal je dijak VI. razreda, v katerem je imel sošolce, ki jih je pred dve-ma letoma zapustil. Še vedno je bil odličnjak, zato mu ni bilo treba plačevati šolnine.

V ljubljanski gimnaziji, ki je bila ponemčevalna, so medtem dijakom povsem prepovedali politično udeje-tvovanje, prav tako niso smeli zahajati v slovensko • **Narodno čitalnico**, ki je stala na vogalu sedanje **Šubičeve ulice in Slovenske ceste (D4)**, ob sedanjem Konzorciju, nasproti nemško usmerjene Kazine. Večina dijakov je bila kljub temu narodno zavedna in bojevita. Šele v zadnjem gimnazijskem razredu je gimnazijsko vodstvo popustilo, zato so se dijaki udeleževali tudi čitalničnih prireditev, nemških in slovenskih predstav v • **Deželnem gledališču**, ki je stalo na prostoru sedanje Slovenske filharmonije, **Kongresni trg 10 (T1)**, ter zahajali v krčme, kjer so dajali duška slovenstvu in slovanstvu. Tavčar je zadnja tri gimnazijska leta stanoval pri krznarskem mojstru Juriju Kobilici v takratni predmestni • **Blatni ulici (vasi) 106**, ki je pozneje dobila ime **Kolodvorska ulica (80b)**. Ker sedanja lega hiše ni znana, je na zemljevidu zaznamovana samo sedanja ulica. V hiši so stanovali še nekateri gimnazijci. Vzdrževal ga je predvsem stric z Rake, ki je bil do nečaka toleranten, čeprav so bili njuni nazori različni. Leta 1871 je maturiral.

Po maturi je med letoma 1871 in 1875 študiral na dunajski univerzi pravo, ker je menil, da bo kot pravnik koristil slovenstvu. Na Dunaju je deloval v društvu slovenskih študentov Slovenija. Jeseni leta 1871 je v istem mestu začel opravljati enoletno vojaško obveznost in na koncu služenja postal rezervni kadet. Istega leta je v *Slovenskem narodu* (urednik je bil → Jurčič) objavil novelo *Dona Klara*, ki je prvo Tavčarjevo slovensko delo, objavljeno v celoti.

Po končanem četrtem letniku univerze, ko je dosegel absolutorij, je brez diplome septembra leta 1875 postal v Ljubljani koncipient v odvetniški pisarni Roberta Schreya - Redlwertha, čeprav je bil ta med vodilnimi in bojevitimi nemškoliberalnimi politikami na Kranjskem.

Tavčar je bil oktobra istega leta izvoljen za odbornika slovenskega političnega Narodnega društva, naslednji mesec pa se je ljubljanskemu občinstvu uspešno predstavil kot slavnostni govornik pri prireditvi v počastitev → Prešerna v Narodni čitalnici. Postal je vnet »mladoslovenski« (liberalni) politik in deloval v ljubljanskih slovenskih društvih. Literarna dela je objavljaval večinoma pod psevdonimom Emil Leon. Med januarjem 1877 in septembrom 1880 je bil koncipient v odvetniški pisarni → Janeza Mencingerja v Kranju. Vzrok odhoda iz Ljubljane ni znan.

Po opravljenih rigorozih in pridobitvi doktorskega naziva se je septembra 1880 iz Kranja spet preselil v Ljubljano in se zaposlil pri zmernoslovensko usmerjenem advokatu in politiku Alfonzu Moschetu (zaslužen za uveljavljanje

slovenščine pri sodiščih in postavitev Narodnega doma, sedanja Narodna galerija). Po sporu z Moschetom je bil od oktobra 1883 zaposlen pri advokatu Karlu Ahazhizhu, kjer se je tudi pripravljajal na odvetniški izpit. Opravil ga je v Trstu in januarja leta 1884 kot šesti slovenski odvetnik odprl v Ljubljani odvetniško pisarno, • **Gosposka ulica 12 (80c)**, in jo vodil do smrti. Tu je tudi stanoval do leta 1887. Kot advokat je hodil v **deželno in okrožno sodišče na Starem trgu 34 (80č)**, sedaj Akademija za glasbo. Ko so leta 1902 ob takratni Sodni ulici (sedanji Tavčarjevi) sezidali novo sodno palačo, je imel nekaj časa odvetniško pisarno v pritličju vogalne hiše na začetku ulice (ob sedanji Slovenski cesti). Hišo, ki jo je po potresu dal zgraditi župan Ivan Hribar, je po I. svetovni vojni od Hribarja odkupil, vendar jo je kmalu prodal.

Leta 1884 je v ljubljanskih dobrodelnih krogih spoznal 16-letno Franjo Košenini, osirotelo edinko iz bogate meščansko-posestniške slovensko zavedne družine, ki je bila takrat učenka šole v • **uršulinskem samostanu ob baročni cerkvi Sv. Trojice nasproti Kongresnega trga (S3)**. Teta jo je še kot šolarko vodila v gledališče, na plese in druge mestne družabnosti. Pri dobrodelni prireditvi je za dvajset goldinarjev odkupil oleandrov cvet iz njenih las. Pošiljal ji je šopke. Celó pri njeni šivilji se je pozanimal o barvi njene obleke, da ji je lahko izbral barvno ustrezno cvetje. Maja leta 1887 se je z njo poročil v • **cerkvi sv. Petra (Šempetrska cerkev)**, sedaj **Trubarjeva cesta 80 (80d)**. Postala je znana ljubljanska podpornica, tudi → Ketteja in → Murna, ki se je včasih o njej objestno izražal. Še bolj je utrdila Tavčarjev položaj uglednega ljubljanskega meščana, saj je sprejel mnoge družbene, društvene in mecenske funkcije. Istega leta si je kupil hišo • **Breg 10 (80e)** (sedaj je pročelje deloma predelano), se vanjo preselil iz Gosposke ulice in v njej z družino stanoval do smrti. Rodili so se mu otroci: Ivan/Ivo (odvetnik), Fran (gradbeni inženir), Josipina (imenovana Pipa, poročila se je z industrialcem Vladimirjem Arkom ter živela in umrla v Zagrebu), Anton/Ante (prokurist) in Igor (zdravnik). Leta 1893 je Tavčar kupil še posestvo z dvorcem na Visokem v rodni Poljanski dolini, ki mu je pozneje navdihnilo roman *Visoška kronika*.

Leta 1881 je Tavčar pri *Slovenskem narodu* nadomeščal bolnega → Jurčiča in sodeloval pri ustanavljanju revije *Ljubljanski zvon*. Čeprav sta bila Jurčič in Tavčar v istem političnem taboru, nista prijateljela tako kot Jurčič in → Kersnik; Jurčič je bil do Tavčarja vedno »na videz osoren in molčeč«. → Levstiku pa se je Tavčar zameril predvsem s pripombo o čudaštvu njegovega jezikoslovja. Odtlej je Levstik menil, da Tavčar ne zna »pravilno« pisati slovensko. Še bolj pa je bil Tavčar oddaljen od → Stritarja, saj je z njim le nekajkrat govoril. Tavčar je bil med letoma 1881 in 1884 soizdajatelj in sozaložnik *Ljubljanskega zvo-na*. Od leta 1884 je bil ljubljanski občinski odbornik, zato se je udeleževal sej v • **Magistratu, Mestni trg 1 (U2)**. Od leta 1889 do I. svetovne vojne je bil tudi deželni poslanec,

zato je deloval tudi v kranjskem deželnem zboru kot deželni poslanec in se udeleževal sej v • **Kranjskem deželnem dvorcu**, sedaj **Kongresni trg 12 (80f)**. Danes je v njem sedež ljubljanske univerze. Leta 1887 ga je upravni odbor delniške Narodne tiskarne izvolil za podpredsednika, leta 1888 pa za svojega predsednika. Pri slavnostnih prireditvah je nastopal kot govornik: leta 1883 je v čitalnici govoril ob počastitvi »staroslovenca« → Bleiweisa (→ Kersnik). Postal je eden vodilnih liberalnih politikov in bil prvi slovenski književnik, ki je dosegel tako družbeno-politične položaje.

V frakcijskih bojih slovenskih liberalcev med »elastiki« (njihova privrženca sta bila urednik *Ljubljanskega zvona* Fran Levec (→ Ivan Cankar) in pisatelj Kersnik) in »radikali« se je pridružil drugim. Zato se je odmaknil od *Ljubljanskega zvona*, se odpovedal lastništvu te revije v Levčevo korist in prestopil k radikalnejši reviji *Slovan* župana Ivana Hribarja, postal njen solastnik in urednik ter jo razširil z leposlovjem. Polemiziral je tudi proti dr. Antonu Mahničju (→ Simon Gregorčič) in mu namenil satiro *4000* (1891). V političnih bojih med Nemci in Slovenci ter vse večji politični razklanosti Slovencev na katoliški in liberalni tabor (ta pa še na »elastike« in »radikalce«) se je Tavčar leta 1893 kot deželni poslanec v soglasju z drugimi vodilnimi člani liberalne stranke po posredovanju Janka Kersnika povezal z Nemci, da je pri glasovanju premagal številčno močnejšo slovensko katoliško stranko in bil izvoljen v deželni odbor. Menil je, da so Nemci manj škodljivi kot slovenska katoliška stranka, toda prodor nemškega kapitala na Slovensko z industrializacijo in sistematično organiziranostjo je pokazal Tavčarjevo zmoto in povzročil razhajanja v liberalni stranki. Ta se ni razcepila, vendar je izgubljala ugled. Karikiral jo je tudi navidezno načelni → Ivan Cankar, čeprav je oportunistično objavljaj tudi v publikacijah liberalcev. Med letoma 1892 in 1895 je, kot reven dijak, smel v Tavčarjevi hiši brezplačno obedovati. Toda podporniku se je zameril zaradi žaljivega vedenja in nevrčanja knjig, ki si jih je izposojal iz njegove knjižnice. Zato mu je Tavčar prepovedal vstop v hišo. Pozneje ga je Cankar po ljubljanskem javnem mnenju karikiral kot dr. Grozda v satirični komediji *Za narodov blagor*, kar je v pismu Tavčarju zvito zavrnil. Ob Cankarjevi smrti pa Tavčar kot župan ni pozval meščanov, naj izobesijo žalne zastave.

Bil je član (tudi častni) različnih društev in ustanov. Leta 1885 je ustanovil Pisateljsko podporno društvo in bil njegov večletni pravni zastopnik. Med letoma 1887 in 1902 je bil predsednik Dramatičnega društva. Leta 1904 je bil ustanovni član Društva slovenskih književnikov, leta 1908 njegov predsednik. Več let je bil odbornik, stalni pravni svetovalec in zastopnik • **Slovenske matice**, sedaj **Kongresni trg 8 (80g)** in leta 1917 njen predsednik. Bil je tudi član ljubljanskega Sokola.

Od leta 1887 je sodeloval v Narodni tiskarni, nekaj časa je bil v odboru Tiskovne zadruga in leta 1907 Nove

založbe. Leta 1889 je bil kot liberalni politik med ustanovitelji Ljubljanske kreditne banke, bil njen pravni svetovalec in delal v njenih upravnih organih do smrti. Nova banka je pomenila finančno osamosvajanje slovenskega meščanstva od nemških denarnih zavodov, predvsem pa od nemške Kranjske hranilnice, ki je pospeševala nemško šolstvo. • **Ljubljanska kreditna banka** je imela najprej prostore v **Stritarjevi ulici 2 (80h)**, po I. svetovni vojni pa si je zgradila novo stavbo, sedaj Banka Slovenije, na vogalu Slovenske ulice in Cankarjeve ceste. Na tem prostoru je v 17. st. stal samostan klarisinj s cerkvijo ob sedanji Cankarjevi cesti. Leta 1782 je cesar Jožef II. samostan razpustil, spremenili so ga v vojaško bolnišnico z oskrbovališčem, pekarno in velikim obzidanim dvoriščem, ki je segalo do današnje Župančičeve ulice. Leta 1908 se je vojaška bolnišnica preselila v nove prostore ob Zaloški cesti, oskrbovališče pa na Kodeljevo.

Leta 1905 je bil slavnostni govornik ob odkritju • **Prešernovega spomenika pri Tromostovju (80i)** in vzbudil divje polemike; njegov patetični in manipulativni govor je odbil celo nekatere privrženca liberalne stranke (→ Simon Gregorčič), najbolj pa mlajšo generacijo, ki te stranke ni marala (→ Ivan Cankar). Leta 1909 je postal ljubljanski podžupan, med letoma 1911 in 1921 pa je bil župan. To funkcijo je opravljal zaradi I. svetovne vojne previdno, da ne bi izzival sankcij avstrijske oblasti, zaslužen je za preskrbo mesta s prehrano. Po nastanku prve Jugoslavije je proti njemu izbruhnila gonja, tudi z izmišljenimi očitki. Ob razpadu Avstro-Ogrske ni bil v vodstvu Narodne vlade za Slovenijo, ampak je bil v njej zgolj poverjenik za prehrano. Leta 1921 je bil odlikovan z redom sv. Save II. stopnje. Bil je tudi častni meščan Ljubljane. Leta 1920 je zbolel in odtlej bolehal. Leta 1921 mu je med zasebnim obiskom v • **Marijanišču**, sedaj **Poljanska cesta 26 (V3)** (po II. svetovni vojni odvzeto lastnikom, podržavljeno in preimenovalo v Dom Ivana Cankarja; → Kovačič, → Menart, → Pavček, → Zajc) na njegovo željo podelil zakramente stolni prošt Andrej Kalan (→ Izidor Cankar). Zadnje tri dni je bil Tavčar večinoma nezavesten in ni več spregovoril. Umrl je za rakom na črevesju, »brez slehernega smrtnega boja je nenadoma ugasnil« v ženinih rokah.

Tavčarjevo truplo so naslednje jutro prepeljali iz njegove hiše na Bregu v vestibul ljubljanskega Magistrata, kjer so ga v zaprti krsti položili na visok katafalk, obdan s svečami, venci (med njimi tudi venec beograjske »Kraljevske vlade – Pašića«) in cvetjem. Ob vznjožju krste sta stala dva pripadnika telovadne organizacije Sokol s sabljama v rokah, v ozadju pa dva »akademika« (študenta). Od pokojnika se je poslovila množica ljudi. Električne svetilke pred magistratom so bile »žalno ovite«, štiri napisne table so opozarjale, kje leži pokojnik. Po mestu so visele črne zastave. Mnoge trgovine so v izložbe postavile pokojnikovo sliko z žalnim trakom. Knjigarna Schwentner (→ Cankar) je imela v izložbi Tavčarjev kip, obdan s palmami. Mrliški spreved se je začel ob 16. uri. Tisk je poročal:

»V imenu ožjih prijateljev in v imenu zavodov, ki jim je pokojnik načeljeval, dr. Karel Triller (podžupan v času Tavčarjevega županstva), v imenu vlade g. pokrajinski namestnik [nekdanji župan] Ivan Hribar in v imenu slovenskih književnikov pesnik → Oton Župančič. Zveza pevskih društev« je zapela »najnovejšo Pavšičevo žalostinko.« Nato se je sprevod pomikal po Stritarjevi ulici, na sedanji Prešernov trg, po sedanji Čopovi ulici, sedanji Slovenski in Dunajski cesti na • **pokopališče pri Sv. Krištofu (P2)**, kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopavali med letoma 1780 in 1906. Tam so krsto pustili v pokopališčni kapelici.

Na začetku sprevoda je jezdila sokolska konjenica, za njo je korakala godba, za njo celotno sokolsko društvo, za njim nosilec križa z žalno zastavo, »narodna društva in deputacije«, »nosilci vencev in cvetlični voz, nato voz z duhovščino, tik pred mrtvaškim vozom« je stopal »nosilec reda sv. Save II. vrste«, za njim mrtvaški voz s krsto, ob vozu na desni strani 6 zastopnikov literatov, na levi 6 zastopnikov političnih korporacij, ob vsaki stani jih je obdajala sokolska častna straža«. Za vozom so stopali pokojnikova družina in sorodniki, za njimi »zastopniki vlade, vojaških in civilnih oblasti, upravni svet in osebje Narodne tiskarne, upravni svet in uradništvo Ljubljanske kreditne banke, mestno in drugo uradništvo, za temi ostalo občinstvo«. Po ulicah, koder se je sprevod pomikal, so gorele svetilke, od pošte do kavarne Evropa so naredili »špalir« učenci osnovnih šol, od Evrope do pokopališke kapelice pa dijaki srednjih šol. V kapelici je pokojnika blagoslovil Andrej Kalan. Tam sta se od pokojnika poslovila še zastopnika pravnikov in jugoslovanske sokolske zveze. V kapelici je zbor Glasbene matice zapel žalostinko *Umrl je mož*, pred njo pa Zveza pevskih društev *Vigred se povrne*. Na ukaz vojnega ministrstva Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev se je žalne slovesnosti »kot odposlanec Njegovega Veličanstva kralja Aleksandra« udeležil »komandant dravske divizije polkovnik Vučković«. Orjuna (»Organizacija jugoslovanskih nacionalistov«, ki se je zavzemala za unitaristično in centralistično Jugoslavijo ter za pravice Slovencev in Hrvatov v fašistični Italiji) je v časniku pozvala člane, naj se ljubljanskega dela pogreba »brezpogojno« udeležijo.

Naslednje jutro so krsto prepeljali na Visoko. Ob 11. uri so krsto odnesli izpred Tavčarjevega dvorca v »grobnico, ki jo je pokojnik dal zgraditi lansko jesen«. Ob grobu so mu spregovorili književnik in župnik → Fran S. Finžgar, dr. Konrad Vodusek »in v imenu lovcev dr. Ivan Lovrenčič«. Tavčarja so pokopali na državne stroške. Mnogi so namesto vencev darovali v dobrodelne namene. Maše zadušnice so se darovale v rodnih Poljanah in v • **stolnici sv. Nikolaja (80j)** v Ljubljani. Leta 1928 so Tavčarjevi ženi ob njeni 60-letnici podelili za dobrodelno dejavnost častno meščanstvo. Umrla je leta 1938 v • **sanatoriju Leonišče**, sedaj **Šlajmerjeva ulica 2 (B5)**, pokopali so jo na Visokem; prav tako tudi nekatere Tavčarjeve otroke.

Upodobitve Ljubljane:

Janez Sonce (zgodovinska povest, 1885/86); *4000* (utopična satira, 1891); *Izza kongresa* (zgodovinski roman, 1905/08, o kongresu Svete alianse v Ljubljani leta 1821); *Cvetje v jeseni* (povest, 1917; »najlepši ljubljanski vrt«, na katerem se povest začne, se je razprostiral na prostoru današnje Poliklinike; bil je last veletrgovca z jestvinami Andreja Šarabona, ki je imel hišo na vogalu Njegoševе ulice in Zaloške ceste, kjer sedaj stoji parkirna hiša).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Vlasto Kopač: okrogla marmornata plošča pisatelju z majhnim bronastim medaljonom na pročelju hiše Breg 10, postavljena leta 1987 (po zadnji predelavi hiše je ni več);
- Tavčarjeva ulica (prej Sodna, po sodišču, ki je bilo ob njej sezidano leta 1902; po Tavčarjevi smrti leta 1923 so jo preimenovali po njem; v Tavčarjevi ul. 4 je delovala gostilna Tavčarjev hram, ki je sedaj ni več).

LIT.: Branko Berčič: *Mladost Ivana Tavčarja*. Ljubljana 1971. – Franček Bohanec: *Ivan Tavčar*. Ljubljana 1985. – *Bolezen in zadnji trenutki dr. Ivana Tavčarja*. Slovenski narod 56, 20.2.1923, št. 41, str. 5 [nepodpisano]. – Marja Boršnik: *Ivan Tavčar, leposlovni ustvarjalec I (1863–1893)*. Maribor 1973. – Andrej Kalan: *Dr. Iv. Tavčarju v spomin*. Slovenec 51, 23.2.1923, št. 43, str. 2. – *Pogreb dr. Ivana Tavčarja*. Slovenec 51, 23.2.1923, št. 43, str. 3 [nepodpisano]. – Slovenski narod 54, 28.8.1921, št. 192 [št., posvečena Tavčarjevi 70-letnici]. – † *Dr. Ivan Tavčar*. Slovenec 51, 20.2.1923, št. 40, str. 3. [nepodpisano]. – *Dr. Tavčar na mrtvaškem odru. K pogrebni svečanosti. Program pogrebnih svečanosti*. Slovenski narod 56, 23.2.1923, št. 44, str. 3 [nepodpisano].

81. JANEZ TRDINA (1830, Mengeš – 1905, Novo mesto) [IV]

Pripovednik. Narodopisec in zgodovinar. Srednješolski profesor. Avtor *Bajk in povesti o Gorjancih* ter *Spominov*.

Oče Andrej Trdina je bil dvakrat oženjen. Iz prvega zakona je imel hčer, iz drugega z Marijo Kcel iz Trzina pa osem otrok, od katerih sta dva zgodaj umrla; Janez je bil tretji otrok. Med letoma 1837 in 1840 je v rojstnem kraju hodil v osnovno šolo. Na prigovarjanje učitelja, kaplana in tete so mu starši omogočili nadaljnje šolanje, toda iz samostanske normalke v Kamniku je po nekaj tednih ušel domov.

Jeseni leta 1840 so ga starši poslali v Ljubljano, v II. razred • **normalke (I1a)**; v III. razredu je bil zaradi uspešnosti odlikovan. Odličen dijak je bil tudi v **gimnaziji**, v katero je hodil med letoma 1842 in 1849, razen v šolskem letu 1845/46, ko je bil bolan. Obe šoli sta delovali na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**. Učni jezik je bila nemščina, toda dijaki so se med seboj pogovarjali slovensko. Učitelj je učence pretepal s palico. Kmečki otroci se niso družili z mestnimi, saj so se sovražili. Starši so mu našli stanovanje v • **Prečni ulici (81a)**. Ker lega hiše ni znana, je na zemljevidu zaznamovana samo ulica. Pri vdovi Mariji

Tandler je takrat stanovalo približno deset dijakov. Med njimi je bil tudi vnuk sestre → Valentina Vodnika. Pri njej je Trdina prebival in se hranil ves čas ljubljanskega študija. Mati mu je umrla leta 1845, oče pa leta 1849; vzdrževala ga je teta, od četrtega razreda pa sam s štipendijo in inštrukcijami. Ljubljana ga je ob prihodu prevzela. Kmalu ga je začela mučiti puberteta. Nepričakovano se je zresnil in se štiri leta predajal pietizmu. Vsak dan je po več ur prebil v • **cerkvi Marijinega oznanjenja ob frančiškanskem samostanu** in sedanjem **Prešernovem trgu (81b)**, se postil in si kratil spanje, kar je načelo njegovo zdravje. Okolica se mu je posmehovala, celo nekateri verniki so videli v njegovem početju pretiravanje. Ko so ga obšli verski dvomi, za katere ni dobil pri nikomur zadovoljivih odgovorov, je sklenil narediti samomor. Kupil je strup proti škodljivim živalim, ki ga je preizkusil na psu in mački (oba sta poginila), odšel na • **Rožnik (81c)**, se s pogledom poslovil od Ljubljane in sveta, odtaval spet v mesto in hotel narediti samomor ob Ljubljani, za takratno • **šempetrsko vojašnico**, približno **med začetkom** sedanjega **Vrazovega trga in sedanjo Plečnikovo rečno zapornico (81č)**. Preprečil ga je prihod sošolca, ki ga je odpeljal na pivo. Trdina je potem odšel v Mengeš, da bi se pred smrtjo poslovil še od domačih. Ko pa je v tamkajšnji cerkvi uzrl mlado Francko Starè, se mu je vrnilo veselje do življenja, zato jo je imenoval »Radoslava«. V Ljubljano se je vrnil »ozdravljen«. Verska vprašanja je odtlej imel za nerešljiva, zato jih je pustil ob strani, toda ostal je še naprej veren. Platonično zvezo s Francko je pretrgal, ko se je ona čez nekaj let odločila, da bo ostala samska. Potem sta si pošiljala samo pozdrave po skupnih znancih. Šele leta 1904 sta se v Ljubljani srečala pri njenem bratu, se dve uri prijazno pogovarjala, »potem pa si podala večkrat roke in se ločila kot dobra, stara prijateljca«. Trdina si je zagotavljal, da bo njeno ime zadnja izrečena beseda v njegovem življenju.

Od petega gimnazijskega razreda so profesorji dijake vikali, proti koncu gimnazije so smeli zahajati v gostilne in gledališče, nositi sprehajalne palice in kaditi. Trdina je hodil s sošolci na sprehode, včasih tudi v krčme, med drugim k • **Mokarju, pozneje** prezidan in **imenovan hotel Slon**, sedaj **Slovenska cesta 34 (D2a)**, in • **Bitencu**, pozneje **hotel Štrukelj**, nato hotel Turist, sedaj City; **Dalmatinova ulica 15 (D2d)**. Leta 1844, ko je s tremi sošolci pešočil na počitnice, je pri • **Ježici**, približno **pri križišču** sedanje **Hubadove ulice z Dunajsko cesto (81d)**, srečal → Prešerna, govoril z njim in mu deklamiral njegovo pesem *Nuna in kanarček*, ki je takrat v prepisih krožila po Ljubljani. Trdina je leta 1858 odpotoval v Novo mesto, da je videl Primičevo Julijo.

Leta 1848, ko so nastali spori med meščani in kmeti zaradi mitnic, so Ljubljančani ustanovili »narodno stražo«, ki naj bi preprečila morebitni napad kmetov na mesto. Trdina je s prijateljem moral nekega večera dve uri stražiti med šempetrsko vojašnico in Ljubljani. Tam sta se mlada stražarja domislila, da sta kmečkemu rodu, zato se

proti kmetom ne bosta bojevala. Po dveh urah ju na straži ni nihče zamenjal, ker se je stotnik v krčmi zapil in nanju pozabil. Počakala sta še uro, potem sta odšla domov spat. Čeprav sta dezertirala, ju ni nihče pogršel, zato tudi nista bila kaznovana. Narodno stražarstvo se je izrodilo v pijančevanje, pohajkovanje in prazno politiziranje.

Objavljati je začel leta 1849. Njegovo literarno delovanje so vzbudile domače ljudske pripovedi, ki jih je začel zapisovati, predelovati ter vzgojno in satirično dopoljevati. Zaradi dopisa *Šolske tuge* istega leta v časopisu *Slovenija*, v katerem je zahteval pravico Slovencev do uporabe slovenščine v šolstvu in uradih ter pravico dijakov do vpisa v Slovensko društvo, bi ga skoraj izključili iz gimnazije; rešila sta ga dva profesorja. Veliko časa je prebil v • **licejski knjižnici**, sedanji **Vodnikov trg (K2)**. Poleti pa je knjige prebiral v • **Tivoliju, ob studencu pod gradom Turn (grad Tivoli) (81e)**, pri katerem je pogosto ostal cel dan. Tam je sedaj Mednarodni grafični likovni center Pod turnom 3. Ta prostor je bil »pravo dijaško shajališče«; včasih je v bližini »prirejal svoje burke poredni Amor«. Trdina je zahajal tudi v • **Deželno gledališče**, ki je takrat stalo na prostoru sedanje Slovenske filharmonije, **Kongresni trg 10 (T1)**.

Njegov cilj je bilo delovanje v prid slovenstva, zato se po maturi v nasprotju s pričakovanjem sorodnikov ni odločil za duhovniški poklic, ampak za študij na dunajski univerzi. Za glavna predmeta si je izbral zgodovino in zemljepis, kot stranska latinščino in grščino, prostovoljno pa še starocerkvenoslovanščino pri profesorju Franu Miklošiču. Ta se s slovenskimi študenti ni hotel pogovarjati slovensko, ampak po nemško, čeprav se je z drugimi slovanskimi študenti v njihovih jezikih. Trdina se je vzdrževal z inštrukcijami, pisateljevanjem, slovarskim delom pri Miklošiču in s štipendijo, zato je živel sorazmerno dobro. Leta 1853 je univerzitetni študij končal, naslednje leto je diplomiral ter smel poučevati zgodovino in zemljepis v vseh razredih, slovenščino pa le v nižjih; vse tri predmete v nemškem in slovenskem učnem jeziku. Zaposlitve, pri kateri bi lahko poučeval v slovenščini, ni našel niti v Ljubljani niti v Trstu, zato je jeseni leta 1853 postal suplent v varaždinski gimnaziji, kjer je poučeval v hrvaščini in ostal do konca šolskega leta 1854/55. Vstopil je tudi v tamkajšnje družabno življenje in imel hkrati več erotičnih zvez.

Po prvem varaždinskem šolskem letu je, kot večino poletnih počitnic dotlej, preživel v Ljubljani, kjer je prebival pri stricu Jakobu, ki je imel takrat gostilno v • **Vegovi ulici 15 (81f)**, stavbo so leta 1903 podrli. Že prvo nedeljo je v • **Lattermanovem drevoredu, med** sedanjo **Cankarjevo cesto in gradom v Tivoliju (81g)** »gledal sijajne rede nebeških zvezd, domače gospe in gospodične« in »izvedel lepo številce ljubljanskih skrivnosti«. Našel si je novo ljubico, Čurovo Malko, o kateri so po mestu kmalu govorili, da je Trdinova nevesta. Zahajal je tudi v hišo njenih staršev, toda ko so ga hoteli predstaviti sorodnikom kot ženina, je pobegnil. Zbal se je, da ga bodo iskali na stričevem

domu, zato se je preselil v gostilno Mocar. Hkrati si je dopisoval z varaždinsko ljubico, obiskoval v Mengšu »razvalino svojega nebeškega ideala«, Francko, in se tam zaljublil v »plaho ribico«, krčmarjevo hčerko. Z znanci se je sprehajal po ljubljanski okolici in zahajal v gostilne, **na predmestnih • Poljanah pa v krčmo svoje tete Rezi (D1i')**. Ker njen prostor ni znan, je na zemljevidu zaznamovana sredina Poljanske ceste. Pomenkovali so se tudi »pri friganih [ocvrutih] piškah in dobri kapljici« v **• gostilni** v rojstni hiši → Valentina Vodnika, **Zgornja Šiška**, sedaj **Vodnikova cesta 65 (D1g)**. Po počitnicah je med vožnjo z vlakom proti Varaždinu brezuspešno dvoril neki Čehinji. V Varaždinu so ga zanimala »ljubezen, šola, politika, književnost« in še zmerom tudi vera in filozofija«. Z ravnateljem in večino kolegov se je dobro razumel, vendar je mesto zapustil, ker se zaradi slovanskega prepričanja ni hotel poročiti s ponemčeno Varaždinko, čeprav je bil vanjo zaljubljen.

Jeseni je na Reki spet postal gimnazijski profesor. Del počitnic je še vedno preživljal v Ljubljani. Spet je zahajal v krčmo pri »Kameniti mizi« v Vodnikovi rojstni hiši, pod Rožnik ali v kakšno drugo, »kjer se je zbirala mladina«. Če je v njej opazil »večjega dijaka ali rokodelskega pomočnika«, se je začel z njim pogovarjati o slabem položaju slovenščine v primerjavi z nemščino in ga prepričevati, da se mora zanjo in slovenstvu zavzeti. Ko se je v **• gostilni pri Lozarju, v Rožni ulici 39, nasproti šentjakobske cerkve (D1u)**, desno od sedanje stavbe, ki se kot most pne čez Karlovško cesto, pomenkoval z mladimi člani obrtniškega društva, ga je eden od njih ovadil policiji, češ da jih je hujskal, naj društvo izloči nemške obrtnike. Policija je hotela uvesti proti Trdini uradno preiskavo, kar je preprečil predsednik društva. Ko je Trdino ljubljansko zgodovinsko društvo povabilo, naj v njem predava o turških vpadih, je vabilo zavrnil, ker bi smel v društvu predavati v katerem koli jeziku, samo v slovenščini ne.

Oktobra leta 1859 se je v Ljubljani naglo in brez ljubezni poročil s Frančiško Volšak, sorodnico in posvojenko ljubljanskega gostilničarja J. Žvoklja, ki je imel **• krčmo nasproti Kolizeja, ob sedanji Gosposvetski cesti (D1j')**, na prostoru sedanjega hotela Lev. Prebivala sta na Reki. Zakon je bil polomija, saj je Trdina hotel narediti iz žene idealno osebo. Rodili sta se mu dve hčerki, ki zakona nista izboljšali; obe sta umrli v prvem letu življenja. Trdina naj bi ju v narodnem zanosu dal katoliško krstiti z imenom »Slavija« in »Slovenija«. Ko naj bi bil duhovnik oporekal, češ da imeni nista svetniški, naj bi bil Trdina vztrajal, češ da sta »Slavija« in »Slovenija« največji mučenici na svetu. Po treh letih zakona mu je leta 1862 na Reki umrla tudi žena. Trdina se je pozneje kesal, ker je z njo slabo ravnal in jo zanemarjal.

Naslednje leto so se začeli njegovi politični spori z ravnateljem reške gimnazije Antonom Mažuraničem (bratom hrvaškega pesnika in bana Ivana Mažuraniča), v katerih so sodelovali tudi oblastniški organi v Zagrebu in na Dunaju.

Mažuranič je zagovarjal sodelovanje Hrvatov z dunajsko vlado, ne z Madžari; Trdina pa je nasprotoval sodelovanju z dunajsko centralistično vlado, simpatiziral s hrvaškimi liberalci ter med poukom kritiziral avstrijske in hrvaške politike. Po dolgotrajnih preiskavah so ga leta 1866 suspendirali, naslednje leto pa predčasno, pri 37 letih, upokojili z borno pokojnino. Leto pozneje so upokojili še Mažuraniča, ker se je po Trdinovem odhodu zapletel v še hujše spore z drugimi profesorji.

Jeseni leta 1867 se je Trdina preselil v Bršljin pri Novem mestu, ker se je tja preselil tudi njegov reški gostilničar Florijan Virk, doma iz mengerskega okraja. Ta si je tam kupil hišo in spet imel krčmo, v kateri se je Trdina nekaj prvih mesecev hranil. Leta 1871 se je Trdina od njega preselil v Novo mesto, kjer je živel do smrti. Vmes je popotoval po Dolenjski in si delal zapiske, da bi dobil »pravo fotografijo našega naroda, kakšen je v svojem djajnju, govorenju in mišljenju, kakšen je v svojih čednostih in napakah«. Veljal je za rusofila in panslavista, zato je oblast za njim vohunila. Leta 1882 se je v Novem mestu drugič poročil z vdovo Uršo Jerman, ki je umrla leta 1890; njuna skupna leta so bila »srečna«, saj druge žene ni prevzgal, kakor je prvo. S premoženjem druge žene si je tudi gmotno opomogel.

Leta 1880 ga je urednik *Ljubljanskega zvona* Fran Levec (→ Janko Kersnik, → Ivan Cankar) pridobil, da je v reviji začel objavljati *Bajke in povesti o Gorjancih*. Po Trdinovem mnenju so bile »narodne« (etnološke) in hkrati »umetne« (aktualizirane). Nameraval jih je napisati 100, do leta 1888 jih je izšlo 40. Ko je v njih začel opisovati tudi praznoverje, verske ekscese in dodajati še protigermanizacijsko ost, je vzbudil burne odmeve. Urednika in revijo so obravnavali celo v dunajskem parlamentu. Zato je Levec Trdinova dela prenehal objavljati. Podobno se je zgodilo tudi leta 1887, ko je Trdina objavljala *Hrvaške spomine* v Hribarjevi in → Tavčarjevi reviji *Slovan* in v njih poročal, da Slavonke same odpravljajo nosečnost in postajajo neplodne. Sicer dobronamerno svareče poročilo je vzbudilo napad na revijo, zato sta se Ivan Hribar (takrat predstojnik podružnice banke Slavija, poznejši ljubljanski župan) in Ivan Tavčar, ki sta se sicer imela za »radikalna« liberalca, oportunistično zbala za svoji karieri. Ustavila sta objavljanje Trdinovega teksta in ob koncu leta revijo prenehala izdajati. Dogajanje je vzbudilo pozornost ljubljanskih krogov, »kanibalsko« pa razveselilo urednika konkurenčne revije *Ljubljanski zvon* Frana Levca, ki je Kersniku pisal: »Trdina je res hudič! Paziti bode treba nanj ter mu pristriči peruti! [...] ne morem si kaj, da bi mu [Slovanu] te blamaže iz vsega srca ne privoščil.« Trdina je s *Slovanom* pretrgal stike »za vekomaj« in sklenil sodelovati samo še z *Ljubljanskim zvonom*, toda tudi pri tej reviji je doživel zavrnitev. Leta 1900 je sklenil z ljubljanskim založnikom Schwentnerjem pogodbo za natis zbranih spisov, ki so nepopolni izšli v naslednjem desetletju. Pri tem založniku je Cankar, ki je Trdinove *Bajke in povesti o Gorjancih*

zelo cenil, navdušeno bral njegove odkritosrčne *Spomine* (ki so izšli šele leta 1946 in 1947). Toda Cankar je ostal v svojih avtobiografskih spisih preveč zavrt, zato ni v njih nikoli dosegel Trdinove odkritosti. Trdina pa je o Cankarju menil, da je »odličen talent«, vendar »njegovoga pesimizma ne odobravam«.

Trdina je zadnja leta samotaril, bolehal, večkrat za »influenco«, nekoliko je oglušel, toda ohranil je »duševno čilost ter vedno dober humor«. Umrl je zaradi »izkrvavljenja pljuč« (vpis v mrliški knjigi), pokopali so ga na pokopališču v Ločni, sedaj del Novega mesta.

Upodobitev Ljubljane:

Moje življenje (avtobiografija, 1947).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Trdinova ulica.

LIT.: Fran Goestl: *Janez Trdina*. Slovan 3, 1904/05, str. 219–220, 247–250, 279–281, 366–367. – Aleksander Hudovernik: *Spomini na Janeza Trdino*. Ljubljanski zvon 33, 1913, str. 124–128, 203–208. – Janez Trdina: *Zbrano delo I–III*. Uredil in z opombami opremil Janez Logar. Ljubljana 1946, 1948, 1951.

82. PRIMOŽ TRUBAR / PRIMUS TRUBER (med letoma 1507 in 1509, Rašica / Raščica pri Turjaku – 1586, Derendingen, sedaj del Tübingena, v Nemčiji) [I]

Začetnik slovenskega knjižnega jezika. Prevajalec in prirejevalec večinoma verskih knjig. Katoliški, potem protestantski duhovnik. Avtor prvih dveh slovenskih tiskanih knjig *Catechismus In Windischen Sprach...* (Katekizem v slovenskem jeziku) in *Abecedarium...* (Abecednik, obe 1550). Prevedel *Ta celi psalter Davidou* (Psalmi) in *Ta celi Novi testament* (svetopisemska Nova zaveza). Avtor prve slovenske bibliografije *Register vnd summarische verzeichnus aller windischen buecher...* (Register in sumarični seznam vseh slovenskih knjig ...), ki je zarodek slovenske literarne zgodovine.

V urbarjih je zapisan priimek Trobar, večinoma se je podpisoval Truber (ker je končnica -er običajna v nemškem okolju), slovenski jezikoslovci in literarni zgodovinarji pišejo različico Trubar. Leta 1986 so na Rašici uredili Trubarjevo spominsko domačijo v napačnem mlinu, kajti Trubar se ni rodil v Temkóvem mlinu (v katerem je ta muzej), ampak v nekaj sto metrov oddaljenem Šklóповem mlinu pod Kukmako (sedaj Zadnikova domačija, Rašica št. 39), ki nima (še) nobenega spominskega znamenja. Ta, drugi mlin je imel ob Trubarjevem rojstvu v lasti njegov oče, zapisan v urbarju kot Mihel Mull(n)er, po slovensko Mihéj Malnar. Takrat zapisi priimkov še niso bili utrjeni, zato je Trubar med letoma 1520 in 1526 prevzel priimek matere Jere Trobar oziroma Truber. Imena Primož ni dobil, ker bi bil prvorojenec, ampak verjetneje po enem od zavetnikov bližnje cerkve. Imel je namreč dva brata, Jurija (Jurka) in Andreja, ki sta nasledila Trubarjevega

očeta. Ko je njun brat postal v Ljubljani znan kot kanonik Truber, sta tudi onadva prevzela priimek Truber. Njihov oče ni bil samo mlinar, ampak tudi tesar in cerkveni ključar, kar ga je dvigalo nad navadne kmete. Družina je imela sorodnike tudi v Višnji Gori, ki so bili med pomembnejšimi prebivalci tega mesta. Pisali so se Klinc (ponemčeno Zweckl); Trubarjev višnjegorski bratranec Lukež je pozneje postal v Ljubljani član zunanjega mestnega sveta in prevedel nekaj nemških cerkvenih pesmi v slovenščino. Najbrž je Trubarju pomagal pri njegovem vzponu v Ljubljani.

Ta je začetni, individualni pouk morda dobil pri enem od štirih duhovnikov domače župnije Škocjan pri Turjaku, saj je bil sin cerkvenega ključarja. Morda tudi pri sorodnikih v Višnji Gori. Ob Trubarjevem rojstvu je bila vas Rašica križišče trgovskih poti med stiškim samostanom, Trstom in Vipavsko dolino ter med Ljubljano, Kočevjem in hrvaško Reko. Oče je z dovoljenjem turjaškega grofa namenil sinu duhovniški poklic, ki je takrat edini omogočal družbeni vzpon. Toda ni ga poslal na šolanje v Ljubljano, ampak jeseni leta 1520 ali v začetku leta 1521 na Reko, najbrž zaradi kakšnega trgovskega poznanstva. Tam se je Trubar srečal z latinščino, italijanščino in hrvaškimi glagoljaši, toda že pred jesenjo leta 1521 se je vrnil domov; domnevno zaradi turške nevarnosti. Kmalu so ga spet poslali na šolanje, tudi tokrat ne v Ljubljano, ampak v Salzburg; najbrž spet zaradi osebnih poznanstev. Preživel je s petjem v cerkvenem zboru. Po dveh letih je domnevno po neznanem priporočilu odpotoval v Trst, kjer je postal član stolničnega pevskega zbora pri škofu Petru Bonomu, ki je imel več župnij na slovenskem ozemlju. Bil je humanist, za dunajski dvor je opravil tudi več diplomatskih nalog. Trubarju je bil učitelj in vzgojitelj, zato se ga je pozneje hvaležno spominjal. Po treh letih, najbrž jeseni leta 1527, ga je Bonomo poslal študirat na Dunaj, saj je pred bivanjem v Trstu tam preživel več let, zato je Trubarju utrl pot. Ta se je izobraževal v dunajski meščanski šoli, ki je pripravljala učence za duhovniški poklic ali za univerzitetni študij. Leta 1528 se je vpisal na dunajsko univerzo. Toda že naslednje leto se je pred turškim obleganjem Dunaja umaknil v Trst, kjer ga je Bonomo naslednjega leta posvetil v katoliškega duhovnika. Potem ga je poslal kot svojega namestnika v župnijo Laško pri Zidanem Mostu, kjer je začel pridigati v protestantskem duhu in vzbudil odpor vernikov. Čeprav ga je čakala župnija v Loki pri Radečah, pa okrog leta 1535, ko se je Bonomo moral odpovedati župniji v Laškem, ni odšel v Loko, ampak v Ljubljano. Tja je Trubarju z zvezami pomagal vplivni plemič Žiga Višnjegorski, ki je postal protestant.

V Ljubljano je prišel najbrž jeseni leta 1536. Postal je škofijski vikar in član stolnega kapitlja. Sestavljali so ga Krištof Ravbar, ki je bil šele drugi ljubljanski škof, stolni dekan in deset kanonikov; • **ljubljska škofija (82a)** pri stolnici sv. Nikolaja. Škof Ravbar je imel tudi državniške in vojaške obveznosti (vodja obrambe proti Turkom),

zato je moral popotovati po Evropi in bil redkokdaj v Ljubljani. Njegov naslednik, tretji ljubljanski škof, je postal Franc Kazianer (Kacijanar). Nekateri kanoniki, deželni plemiči, bogatejši meščani in uradniki so že bili privrženci verske reformacije. Trubar je postal slovenski pridigar v • **stolnici sv. Nikolaja (82b)**, ki je imela dva slovenska in dva nemška pridigarja, in v • **špitalski (bolnišnični) cerkvi sv. Elizabete**, ki je stala na prostoru sedanje Kresije, **vogalna stavba Adamič-Lundrovega nabrežja in Stritarjeve ulice (82c)**. Veljal je za dobrega pridigarja. Dobil je tudi vse pravice ljubljanskih meščanov, poleg tega je bil oproščen davkov; dobival je plačo. V svoje pridige je vpletal protestantske ideje, predvsem je nasprotoval zidavi božjepotne cerkve na Sveti gori pri Gorici. Vse to je vzbudilo tudi odpor in pritožbe pri deželnem glavarju Nikolaju Jurišiču.

Leta 1540 se je Trubar pred sankcijami zatekel k Bonomu v Trst. Postal je škofov zaupnik ali njegov osebni tajnik in slovenski pridigar v cerkvi zunaj mestnega obzidja, v katero so zahajali večinoma slovenski kmetje. Vse bolj se je seznanjal z idejami različnih protestantskih tokov, posebno s Kalvinovimi, ki so se razlikovali od Luthrovih. Leta 1541 je Trubar zapustil Trst, ker se je proti njemu začela neka gonja, za katero je stal nekdanji odvetnik ter posrednik med protestanti in katoličani na Nemškem, spretni in častihlepni Peter Pavel Vergerij, škof v Kopru, v mestu, ki ni bilo pod avstrijsko oblastjo, ampak pod beneško. Vergerija so namreč v Rimu obdolžili, da je naskrivaj luteranec, zato je v koprski škofiji ostro nastopil proti simpatizerjem protestantizma in rovaril proti Trubarju v Trstu. Ta je po Bonomovem nasvetu odšel iz Trsta. Toda tudi Vergerij je kmalu postal protestant, pozneje iskal pomoči tudi pri Trubarju in ga poskušal izkoristiti.

Leta 1542 se je Trubar spet zakonito vrnil v Ljubljano, saj sta vplivni Bonomo in ljubljanski škof Kazianer posredovala pri avstrijskem cesarju, da ga je pri štiriintridesetih letih imenoval za ljubljanskega kanonika. Kazianer ga je cenil, saj ga je izbral za osebnega spovednika. Visok družbeni položaj kanonika mu je prinesel dobre dohodke; imel je velik smisel za premoženjske zadeve. Poleg tega je spoznal mnoge plemiče ter deželne in mestne veljake, ki so lahko lobirali v njegov prid. Domnevno je stanoval v • **eni izmed kanoniških hiš nasproti stolnice, verjetno Ciril-Metodov trg 13 (82č)**. Njegove glavne naloge so bile molitve v stolnici sv. Nikolaja, maševanje in slovenske pridige. Škof Kazianer je že leta 1544 umrl in Trubarju zapustil svojo knjižnico.

Novi, četrti ljubljanski škof Urban Textor (Trubar ga imenuje Kalec) je tudi po imenovanju ostal dvorni kaplan kralja Ferdinanda I. na Dunaju, zato je redko prihajal v Ljubljano. Bil je naklonjen prenovi Katoliške cerkve, ne pa protestantizmu. Teh idej pa so se člani stolnega kapitlja vse bolj oprijemali. Leta 1547 je kapitelj poslal gospodarsko nadarjenega Trubarja v Šentjernej na Dolenjsko, da bi tam uredil cerkev in župnišče, ki so ju uničili Turki.

Textor je medtem izvedel za verske odklone v ljubljanskem stolnem kapitlju, zato je pripotoval v Ljubljano in potrdil samo kanonike, ki so bili naklonjeni katoliški prenovi. Jeseni leta 1547 pa je kralj Ferdinand ukazal zapreti člane kapitlja, ki so postali protestanti, med katerimi je bil tudi kanonik Trubar. Trubarja so njegovi ljubljanski privrženci v Šentjerneju obvestili o nevarnosti, zato se je domnevno zatekel v okoliški grad kakšnega protestantsko usmerjenega plemiča, morda na Turjak. V Ljubljani ga je cerkveno sodišče izobčilo, mu odvzelo duhovniške službe, zaplenilo premoženje, posvetno deželno sodišče pa ga je obsodilo na zapor. Spomladi leta 1548 se je mimo Ljubljane čez Gorenjsko in Tirolsko umaknil v dve nemški protestantski mesti: najprej v Nürnberg, kjer je dokončno prestopil v luteransko vero (cerkev augsburške veroizpovedi), potem pa v bližnji Rothenburg ob reki Tauberi.

Čeprav je nihal med verskimi idejami Zwinglija, Calvina in Luthra, se je odločil za Luthrovo smer protestantizma, saj jo je na Nemškem поблиže spoznal. Opravljal je luteransko bogoslužje in bil pridigar. Njegovi dohodki so bili v primerjavi z ljubljanskimi skromni. Kljub temu se je okrog leta 1549 v Rothenburgu prvič poročil z Barbaro Sitar iz Kranja, ki jo je spoznal že v domovini in jo po prihodu na Nemško povabil k sebi. Rodila mu je štiri otroke: Primoža (1550 ali 1551, Magdaleno (pred 1554), Kristijana (zgodaj umrl) in Felicijana (1555 ali 1556).

Poglavitni vzrok njegove prevajalske, prirejevalske in izdajateljske knjižne dejavnosti je bil verski (seznanjanje ljudi s protestantskimi idejami, navajanje k branju *Svetege pisma* v ljudskem jeziku in prepričevanje katoličanov, naj postanejo protestanti). Temu vzroku so se pridružili še patriotski (»ubogo, preprosto, dobrosrčno slovensko ljudstvo«; »kulturalna zaostalost naše ožje domovine«) in osebni, domotožni nagibi. Za uresničevanje tega versko-reformnega projekta pa je moral najprej izdelati slovenski črkopis (najprej je izbral gotico, potem latinico) in koncept knjižnega jezika. Dotlej so v slovenščini obstajali redki, osamljeni zapisi (*Brižinski spomeniki*, *Rateški*, *Stiški* in *Čedajski/Černjejski rokopis* ter → *Auersperški fragment*), namenjeni manjšim skupinam ljudi ali posameznikom, zato ti zapisi niso bili vseslovensko znani niti javno dostopni, kajti na Slovenskem še ni obstajala zavest o potrebi vseslovenskega knjižnega jezika. Niti ni obstajalo nobeno slovensko tiskano besedilo, pač pa samo drobec iz kmečke puntarske pesmi na nemškem letaku iz leta 1515, ki ni imel vseslovenske združevalne funkcije. Trubarjev verskoorganizacijski nagib pa je vseboval tudi to. Glede na podatek, da so katoliškim vernikom pridigali tudi v slovenščini, je najbrž v večjih krajih obstajala tradicija slovenskega, narečno obarvanega ali morda nadnarečnega cerkveno-liturgičnega govora, prav gotovo pa v Ljubljani, na kar se je Trubar poleg nemških tiskanih zgledov oprl. Po novejši jezikoslovni raziskavi Jakoba Riglerja ni podlaga Trubarjevega knjižnega jezika govor Rašice, ampak Ljubljane.

Leta 1550 je najprej izdal *Katekizem* s poglobitnimi luteranskimi verskimi nauki, poučno-verskimi pesmimi, molitvami in pridigo. Hkrati je izdal tudi *Abecednik*, s pomočjo katerega naj bi se Slovenci naučili brati *Katekizem*, se seznanili z novim derivatom krščanstva in ga sprejeli kot edino zveličavnega. Trubar je slovenske knjige pošiljal v Ljubljano, od koder so jih potem razdajali in razpošiljali slovenskim protestantom. Leta 1553 se je Trubar z družino preselil v Kempten s posebnim priporočilom, v katerem je bila poudarjena pravovernost njegove vere, kajti tudi protestantske smeri niso dopuščale herezije. Tudi tam je bil pridigar. V mestu so obstajala nasprotja med zvinglijanci in luteranci. Trubar je ostal med obema stranema in si dopisoval s prijatelji na Slovenskem.

Pred letom 1560 je moral novi nemški cesar Ferdinand I., sicer katolik, iz taktičnih razlogov popustiti protestantom tudi v svojih dednih deželah v Avstriji, med drugim na Kranjskem. Zato je Trubar dobil leta 1560 iz Ljubljane povabilo kranjskih deželni stanov, naj se vrne in postane superintendent (protestantski predstojnik večje cerkvene upravne enote, podoben katoliškemu škofu). Obljubili so mu boljšo plačo, kot je bila kemptenska. Varnosti mu niso mogli zagotoviti, vendar so upali, da bo cesar dopustil njegovo delovanje. V primeru preganjanja mu bodo pomagali in mu še naprej dajali plačo. Trubar je kljub omahovanju, sumom, da ni luteranec, ampak zvinglijanec; zapletom z dolgovi ob tisku hrvaških knjig in ustanovitvi biblijskega zavoda za slovenske in predvsem hrvaške knjige v Urachu odpotoval v Ljubljano. Družino je pustil v Nemčiji, ker ni vedel, ali bo prebivanje na Kranjskem varno. Poprej so mu iz Ljubljane deželni stanovi poslali sto goldinarjev za potnino in sto dukatov predujma za plačo. Po trinajstih dneh je prispel na Korensko sedlo, prenočil v podkorenski krčmi in po postankih pri gorenjskih plemičih prijezdil v Ljubljano. V Kranju je izvedel, da cesar nasprotuje njegovi vrnitvi. Kljub temu je nadaljeval pot.

Ob prihodu so ga s trobentami pozdravili štirje mestni muzikantje z lesenega stolpa na **• zunanji zahodni strani Ljubljanskega gradu (82d)**, tega stolpa ni več, ker so ga porušili Francozi za časa Ilirskih provinc. Stanovi so ga sprejeli v **• Rotovžu/Magistratu (U2)**, ga pomirili in mu dodelili za njegovo luteransko delovanje špitalsko (bolnišnično) cerkev sv. Elizabete, ker je z njo razpolagal mestni svet. Ta mu je daroval šest tolarjev in črno blago za novo suknjo. Prva Trubarjeva pridiga, ki jo je taktično zasnoval nevtrarno, da z njo ni vznemiril katoličanov, ni bila slovenska, ampak nemška. Pri tej nedeljski pridigi je bilo veliko poslušalcev, ne zgolj luteranskih privrženecv, ampak predvsem radovednežev. Sicer pa je pridigal slovensko in nemško ter obiskoval tudi kraje zunaj Ljubljane. Toda v vrstah ljubljanskih luterancev sta se kmalu pojavila rivalstvo in užaljenost, ker se jim Trubar ni hotel prilagajati.

Po desetih tednih si je Trubar izprosil dopust in na konju z manjšim spremstvom odpotoval v Urach, da bi tam videl, kako deluje biblijski zavod in tiskanje hrvaških in

cirilskih knjig, o katerih so menili, da jih bodo brali tja do Carigrada. V Urachu so spet nastali prestižni spori, očitki o Trubarjevi malverzaciji, obtožbe in sumi, da meša tri veroizpovedi. Junija leta 1562 se je z družino vrnil v Ljubljano. Toda tu so iz Uracha dobili dopisa z očitki zoper njega. Stanovi so Trubarjev zagovor sprejeli, toda očitki o versko in jezikovno spornih hrvaških knjigah so ostali. Trubarjevega položaja v Ljubljani niso majale samo razprtije in rivalstva v protestantskih vrstah med Urachom in Ljubljano, ampak tudi napetosti s katoličani, petim ljubljanskim škofom Petrom Seebachom in cesarjem Ferdinandom. Nasprotja med ljubljanskimi protestanti in katoličani so se kazala tudi v medsebojnem sočnem javnem zmerjanju. Trubarjeve težave so se večale. Bolehal je za šenom (sledovi na obrazu, otekline, rdeči izpuščaji), poleg tega se je obrnil proti njemu deželni glavar Jakob Lamberg.

Leta 1562 je z družino stanoval v hiši, katere lastnika sta bila brata Jernej in Janez Posch/Bosch (Polž?) ali eden od njiju, sedanji **• Ribji trg 2 (82e)**, segala je tudi na prostor sedanje trinadstropne stavbe Stritarjeva ulica 7, ki so jo na novo sezidali po potresu leta 1895. Imel je dobro plačo (200 tolarjev ali 233 goldinarjev in 20 krajcarjev letno), vendar se je zadolžil in si leta 1564 za približno 600 goldinarjev kupil od zlatarja Erharta Schreinerja in njegove žene hišo na Starem trgu, na prostoru sedanje hiše **• Levstikov trg 7 (82f)** ki ji je kmalu dozidal še prizidek. Po potresu leta 1895 so to hišo in sosednjo prezidali v eno.

Po zgledu nemških protestantskih dežel je pripravil tudi protestantski cerkveni red, *Slovenska cerkovna ordninga*, namenjen predvsem predikantom in superintendentu. Zaradi njega so ga najprej doleteli verski očitki: nemški luteranski teologi so trdili, da se je pri razlagi obhajila krivoversko odmaknil od luteranstva k zvingljanstvu, zato so nastali zapleti, zamuda pri izidu knjige in njena okrnjena izdaja leta 1564. Potem so ga doleteli še očitki posvetne oblasti, ker je s to knjigo posegel tudi v pristojnosti deželnega kneza. Brez tega je hotel organizirati deželno protestantsko cerkev. Istega leta je umrl cesar Ferdinand I., slovensko etnično ozemlje z deželo Kranjsko je pripadlo sinu, nadvojvodi Karlu, ki je bil katoličan. Med obiskom v Ljubljani je opazil versko razcepljenost in prepovedal izdajo *Ordninge*, ker je posegala tudi v njegove pristojnosti. Trubarjev položaj se je slabšal. Jeseni istega leta je Ljubljano prizadela kuga, zato so se mestni oblastniki umaknili iz mesta. Trubar pa je z družino ostal in opravljal versko službo, njegovi dohodki so skoraj usahnil, zato je težko preživel družino. Nadvojvoda je ukazal zaseči vse izvode *Ordninge* in Trubarja izgnati. Trubar pred odhodom svoje hiše ni prodal, ampak po posredniku šele čez štiri leta, ko mu je postalo jasno, da se ne bo mogel več vrniti. Svoje knjige je zapustil deželnim stanovom, leta 1616 so prešle v jezuitski kolegij in ob požaru leta 1774 večinoma zgorele. Za voditelja slovenske protestantske cerkve je postavil → Sebastijana Krelja, za voditelja stanovske šole pa je iz Krškega poklical → Adama

Bohoriča. Avgusta leta 1565 je s Trubarjevo družino odpotoval na Nemško študirat tudi osemnajstletni → Jurij Dalmatin iz Krškega, ki ga je Trubarju priporočil → Bohorič. Kmalu po izselitvi je Trubarju umrla žena Barbara, najbrž se je že leta 1566 drugič poročil v Lauffenu ali Derendingenu z Anastazijo, najverjetneje A. Klaus iz Celja, s katero je imel hčer Gertrudo. Naselil se je v Derendingenu pri Tübingenu, kjer je opravljal versko službo.

Junija leta 1567 je za nekaj tednov skrivaj obiskal Ljubljano in še nekaj drugih južnih slovenskih krajev, kjer je za enega od nemških luteranskih teologov zbiral pri turških ujetnikih podatke o islamu in koranu, predvsem pa upal, da bo smel ostati na Slovenskem. To se ni uresničilo, dokončno je moral oditi v tujino. V Derendingenu si je sezidal hišo, kupil vinograd in si nakopal dolgove. Jeseni leta 1574 je sin Primož brez očetovega dovoljenja prišel v Ljubljano, da bi videl očetovo domovino, in v mestu zbolel, šele spomladi naslednjega leta se je vrnil k očetu; umrl je leta 1591. Protestantske vere se je na Slovenskem oprijelo predvsem plemstvo in meščanstvo, kmetje se zanj niso ogreli. Leta 1573 so kmečki upor katoliški in protestantski plemiči enako ostro zatrli, obsodili sta ga obe cerkvi. Uporne kmete je javno obsodil tudi Trubar, ki ni nikoli sovražil fevdalcev, saj so mu ti vedno pomagali.

Bolehati je začel tudi zaradi žolčnih kamnov in najbrž za nekim revmatičnim obolenjem. Leta 1581 mu je umrla druga žena Anastazija; kmalu se je tretjič poročil z neko Agnes, o kateri je znano samo, da ga je preživela. Pomagal je študentom s Kranjskega pri študiju v nemških mestih. Leta 1580 je dovolil sinu Felicijanu (rojenemu približno leta 1555 v Kemptenu), da je po študiju obiskal tudi Ljubljano, kjer je ostal in bil skoraj dvajset let pridigar in zadnji, peti superintendent slovenske protestantske cerkve. Trubarjev sin je med letoma 1598 in 1600 stanoval v hiši na sedanjem • **Cankarjevem nabrežju 5 (82g)**. Spomladi leta 1600 je zaradi protireformacije odpotoval na Württembergsko, kjer je opravljal versko službo in najbrž tam neznanu kdaj umrl. Trubarja pa so pokopali na pokopališču ob derendinški cerkvi, v kateri ima talno nagrobno ploščo; navzoči so bili tudi študentje tübingenske univerze, poslovilni govor je imel njen kancler.

Spominska znamenja in poimenovanja (izbor):

- Svetoslav Peruzzi: *Primož Trubar* (bronasti doprni kip, 1907), Narodna galerija v Ljubljani;
- Franc Berneker: *Primož Trubar* (1910), v parku nasproti Moderne galerije; pobudo za spomenik je dal → Anton Aškerc, leta 1908 so ob 400-letnici Trubarjevega rojstva slovesno položili temeljni kamen, čez dve leti pa spomenik odkrili brez posebne slovesnosti;
- Tine Kos: *Primož Trubar* (doprni kip, 1950), ob stopnišču v NUK-u, Turjaška ulica 1, postavljen leta 2008;
- Trubarjeva cesta (nekoč imenovana Mesarska, Zaloška, Sv. Petra cesta; → Tone Pavček);
- Drago Tršar: *Primož Trubar* (1983, bron; likovna zbirka Mestnega muzeja Ljubljana);

- Trubarjev antikvariat, Mestni trg 25 (deluje od leta 1965);
- Trubarjeva hiša literature, Stritarjeva ulica 7 (odprta leta 2010; Trubar ni napisal nobenega literarnega dela v današnjem pomenu besede, zato bi bilo ustrežneje po njem poimenovati kakšen verski, jezikoslovni ali prevajalski zavod);
- Trubarjevo priznanje, ki ga podeljuje NUK;
- Dan Primoža Trubarja.

LIT.: *Drugi Trubarjev zbornik. Ob štiristoletnici slovenske knjige*. Uredil Mirko Rupel. Ljubljana 1952. – Gerhard Gieseemann: *Das Problem mit Trubar. Theologisches, Nationales, Originales auf dem Prüfstand*. V: G. Gieseemann, Hans Rothe (Hrsg.): *Schulbildung und ihre Weiterentwicklung. Gedenkband zum 100. Geburtstag von Alfred Rammelmeyer*. München-Berlin: Otto Sagner, 2010 (Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe, 15). – Mihael Glavan: *Trubarjev album. Romanje s Trubarjem*. Ljubljana 2008. – Boris Golec: *Kdo in od kod je bil pravzaprav Primož Trubar? Trubarjev novi »rojstni list« in popravljena »osebna izkaznica*. V: Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času. Uredil Sašo Jerše. Ljubljana 2009, str. 45–64. – Janko Kos: *Po Trubarju*. Demokracija 13, 27. 11. 2008, št. 48, str. 11. – Mirko Rupel: *Primož Trubar. Življenje in delo*. Ljubljana 1962. – *Primož Trubar*. [Trubarjev simpozij v Rimu 2008]. Uredil Edo Škulj. Rim-Celje 2009. – Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: *O slovsstvu na Kranjskem*. Znanstvenokritična izdaja. Uredil Luka Vidmar. Ljubljana 2009.

83. JOŽE UDOVIČ (1912, Cerknica – 1986, Ljubljana) [XI]

Pesnik, pripovednik, esejist in prevajalec. Avtor pesniških zbirk *Ogledalo sanj*, *Darovi* in *Oko in senca*. Med drugim prevedel dela Jamesa Joycea, Virginie Woolf, E. T. A. Hoffmanna, Franza Kafka, Hermann Brocha, Hermann Hesseja, Jeana-Paula Sartra, Federica Garcie Lorce, Pabla Neruda in Jorgeja Luisa Borgesa.

Njegov oče Josip U. je bil izučen trgovski pomočnik, mati Antonija Marinčič, doma iz Palčja pri Šentpetru na Krasu (sedanja Pivka), pa prodajalka v trgovini; umrla je za tuberkulozo, ko je bilo Udoviču pet let; že pred njeno smrtjo je umrl tudi Udovičev dveletni brat. Družina je stanovala v preurejenem obrambnem stolpu nekdanjega protiturškega tabora, v katerem je oče imel trgovino z mešanim blagom. Ta je leta 1914 propadla, zato je družina zašla v revščino. V ljudsko šolo je hodil v Cerknici, potem v Starem trgu, kamor se je oče preselil po prodaji stolpa in se tam drugič poročil z Avrelijo Prezelj, hčerjo trgovca in zadružnega delavca. Družina se je kmalu preselila v macehin dom v Ložu in se povečala za osem otrok.

Leta 1923 je Udovič z odliko končal peti razred ljudske šole v Starem trgu in se vpisal v • **Škofjsko klasično gimnazijo v Šentvidu nad Ljubljano**, sedaj **Štula 23 (I3e)**, v njenem internatu je tudi stanoval. Z dovoljenjem so gojenci smeli v Ljubljano. Udovič je navadno zahajal s sošolcem

v ljubljansko knjigarno, kjer si je kupil kakšno knjigo. Da bi zanjo imel dovolj denarja, se iz Šentvida v Ljubljano največkrat nista peljala s tramvajem, ampak sta v obe smeri pešačila. Gojenci so obiskali v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)** tudi kakšno gledališko predstavo, če je bila ta povezana s šolskim programom. Septembra leta 1931 so si osmošolci ogledali → Cankarjevega *Kralja na Betajnovi*. Gmotno je Udoviča podpiral duhovnik Andrej Lavrič, mačehin sorodnik. Jožeta je zajela duševna kriza, zaradi katere je bil samo še dober dijak, tudi zdravje se mu je slabšalo. Junija leta 1927 je končal škofijsko nižjo gimnazijo, naslednje leto pa šolanja zaradi poslabšanega zdravja ni nadaljeval, ampak je ostal doma, v Ložu.

Jeseni leta 1928 je šolanje nadaljeval v isti gimnaziji, kjer mu je prefekt med vzgojno uro zaplenil zvezek z zgodnjimi literarnimi poskusi. Leta 1920 je skupina dijakov šestega gimnazijskega razreda ustanovila razredno glasilo *Šestošolec*, pri katerem je Udovič sodeloval kot opremjevalec, ilustrator, fotograf ter kot pesnik in pripovednik. Na podlagi teh objav so ga pritegnili h glasilu gimnazijskih višješolcev *Domače vaje* (→ Hribovšek), v katerem je sodeloval tudi kot prevajalec. Bil je član gimnazijskega pevskega zbora. V nižjih razredih ga je pritegnil dr. Anton Breznik, ki ga je učil slovenščino; v višjih pa Jakob Šolar (→ Ivan Hribovšek, → Anton Vodnik), ki je dijake seznanil s francosko revijo *Esprit* (→ Edvard Kocbek). Ta je Udoviča pritegnila s personalizmom. Leta 1932 je odlično opravil pisni del mature, zato mu ni bilo treba delati ustnega dela. Zaradi težavnih gmotnih razmer se je vpisal na ljubljansko Teološko fakulteto, stanoval je v • **Bogoslovnem semenišču, Dolničarjeva ulica 4 (V2)**, toda na koncu prvega študijskega leta je izstopil, saj ta poklic zanj kljub umirjenemu značaju ni bil primeren.

Leta 1933 je začel študirati slavistiko na • **Filozofski fakulteti**, ki je takrat delovala v II. nadstropju Univerze, nekdanjega deželnega dvorca, **Kongresni trg 12 (I4a)**, v skrajnem desnem zadnjem vogalu s pogledom na park pred Glasbeno matico z doprskimi kipi skladateljev. Filozofske fakultete ob Aškerčevi cesti še ni bilo. Šele poleti 1941 se je slavistika preselila v takrat dograjeni NUK. Do univerzitetnega študija se je podpisoval Udovč, potlej pa Udovič. Med profesorji ga je pritegnil dr. Anton Ocvirk s predavanji o novejših evropskih literarnih tokovih. Udovičeva seminarska naloga pri Ocvirku o Prešernovem epitetonu je vzbudila pozornost prešernoslovca in profesorja dr. Franceta Kidriča, toda ta profesor Udoviča zaradi pozitivistične raziskovalne metode ni pritegnil. Zaprošene študentske stipendije ni dobil, zato se je preživljal večinoma z inštrukcijami otrok različnih ljubljanskih družin. Stanoval je kot podnajemnik; prva dva semestra v Šiški, naslednje šolsko leto v Trnovem, potem nekaj časa v • **Streliški ulici 12 (83a)**, najbrž v Ljudskem domu, v šolskem letu 1936/37, ko ni bil redno vpisan, pa pri družini Cacak na • **Kongresnem trgu 2 (83b)**, od koder je prišel v • **Akademski dom na Miklošičevi cesti 5 (83c)**, kjer je prebival do diplome. Ko

je stanoval pri družini Cacak, je z njihovim sinom Francem, nekdanjim sošolcem zjutraj pogosto čolnaril po Ljubljani, od čolnarne pri Gradaščici do izliva Iške.

Leta 1935 je uspešno opravil izpit C iz narodne zgodovine, francoščine in češčine. Leta 1936 je začel objavljati pesniška in pripovedna besedila v reviji *Dom in svet* ter od leta 1938 sodeloval v akademskem (študentskem) katoliškem društvu Danica, po vedno večji ideološki diferenciaciji pa v katoliško zmernem društvu Zarja. Obe društvi sta delovali v Akademskem domu na Miklošičevi cesti 5. Družinski položaj se je slabšal, saj je očetova trgovina propadla. Udovič je v Ložu, kjer je preživljal počitnice, kljub ideološkim razlikam, začel razmerje z uradnico tamkajšnjega sodišča Pepco Zajc, ki je stanovala pri Udovičevih in bila takrat kandidatka za sprejem v komunistično partijo. Na pobudo prijatelja Janeza Gradišnika (1917–2009), poznejšega prevajalca, jezikoslovca in urednika, se je Udovič pridružil Kocbekovemu krogu, sodeloval v njegovi reviji *Dejanje* in pomagal pri njenem izhajanju. Kmalu se je uvrstil v ožji krog sodelavcev *Dejanja*, ki so se skoraj vsak teden zbirali v Kocbekovem stanovanju.

Razmerje z Zajčevo je prenehalo, ker se je iz Loža preselila v Radlje; začasno se je ogrel za mariborsko študentsko klasične filologije Lilijano Barle. Leta 1939 je pri prof. Franu Ramovšu opravil izpit B iz slovenskega jezika. Avgusta leta 1939 je sodeloval pri študijskem Bohinjskem tednu, ki ga je za približno 250 katoliških študentov priredila Zarja. Med predavatelji je bil tudi Kocbek. Člani tega društva so imeli seje, zborovanja in predavanja v Beli dvorani • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**. Hkrati je bil Udovič član univerzitetnega Slavističnega kluba, ki se je ukvarjal s strokovnimi vprašanji. Klub je imel nekatera predavanja v univerzitetnih prostorih ob Kongresnem trgu, javna pa v bližnji Glasbeni matici ob Vegovi ulici. Kot narodno zaveden študent je bil član nestrankskega Slovenskega društva z narodnim programom. To društvo je izdajalo tednik *Slovenija*, pri katerem je delal v prvi polovici leta 1940 in v rubriki Kulturni pregled objavljajal poročila o novih knjigah ter novih številkah literarnih in strokovnih revij.

Jeseni leta 1940 je po uspešni fakultetni klavzurni nalogi za izpit A zbolel in moral v bolnišnico, zato je ustni del diplome opravil novembra. Po diplomi se je preživljal z inštrukcijami in honorarji za objave v literarnih revijah. Januarja 1938 je stanoval kot podnajemnik na • **Miklošičevi cesti 15 (83č)**, novembra 1939 pa spet v Akademskem domu na Miklošičevi cesti 5, od koder so se morali člani društva Zarja zaradi nazorske usmeritve preseliti v • **Jegličev akademski dom, Novi trg 5 (83d)**; sedaj so v tej stavbi nekateri inštituti ZRC SAZU. Po diplomi ni imel več pravice stanovati v tem domu, zato je od novembra 1940 stanoval kot podnajemnik v pritličju • **Žitnikove ulice 10**, sedaj **Rožna dolina, Cesta I (83e)**, pri bratu → Toneta Seliškarja. V začetku leta 1941 je v *Dejanju* objavil članek *Krležev spor z dogmatično levico*, v katerem je

zavrnil degradacijo umetnosti v propagandnost, ki so jo zahtevali komunisti.

Ob začetku II. svetovne vojne, aprila 1941, je s prostovoljci odšel v Zagreb, po razsulu jugoslovanske vojske se je vrnil v Ljubljano in se s Kocbekovimi krščanskimi socialisti pridružil Osvobodilni fronti (OF), ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije. Za OF je opravljал ilegalne naloge. Njeni privrženci so se zbirali v Jegličevem domu in univerzitetnem slavističnem seminarju. Udovič je nekajkrat sodeloval pri razorožitvi italijanskih vojakov. Pozimi leta 1941/42 je na **• spomeniku → Simona Gregorčiča ob Napoleonovem trgu**, na vogalu sedanjega **Trga francoske revolucije in Vegove ulice, nasproti Križank (83f)**, izobesil slovensko zastavo. Februarja leta 1942 so ga Italijani med racijami aretirali v Jegličevem domu in v skupini, v kateri je bil tudi → Vitomil Zupan, odpeljali v taborišče Čiginj pri Tolminu, od tam pa v furlanski Gonars in Monigo, kjer je prijateljeval z Dragom Šego (→ Balantič, → Bartol), poznejšim urednikom literarne revije *Naša sodobnost* oz. *Sodobnost* in znanstvenim svétnikom Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede pri SAZU oz. ZRC SAZU. Iz Moniga so Udoviča spet premestili v Gonars, od koder so ga Italijani izpustili maja 1943. Poprej je uničil svoj taboriščni dnevnik in literarne zapiske. Po vrnitvi v Ljubljano je ilegalno živel za Bežigradom, se po okrevanju povezal z odborom književnikov v OF in postal član terenskega odbora, v katerem so bili → Karel Destovnik Kajuh, France Novšak, avtor prvega slovenskega homoerotičnega romana *Dečki*, ter umetnostni zgodovinar Emilijan Cevc, avtor najboljše slovenske zbirke idil *Preproste stvari*.

Nekaj dni po kapitulaciji Italije je Udovič kot krščanski socialist odšel iz Ljubljane k partizanom, kjer je bil na Rogu dodeljen propagandni komisiji izvršnega odbora OF (v katerem sta bila Kocbek in njegov tesni sodelavec Jože Brejc, poznejši Javoršek), potem pa v XIII. brigado, imenovano Loška. Veliki telesni napor in hudi notranji pretresi zaradi samovolje politkomisarjev in medsebojnih obračunov v brigadi (likvidacije borcev) so Udoviča travmatizirali, vendar ni dezertiral. Brigada je sodelovala tudi v napadu na domobrantsko postojanko v Grahovem, v kateri je zgorel → Balantič, toda četa brigadnih kulturnikov, med katerimi je bil tudi Udovič, se je že pred napadom premaknila drugam. Po razformiranju čete so Udoviča na Rogu, v glavnem štabu slovenskega partizanstva in komunistične revolucije, dodelili tamkajšnjemu Znanstvenemu inštitutu, ki je od konca leta 1944 deloval v partizanskem Črnomlju. V njem je kot knjižničar zbiral in urejal partizanski tisk. Napisal je tudi več vojnih pesmi, toda nikoli propagandnih, kakršne je pisal → Matej Bor. Niti ni hotel izdati partizanske pesniške zbirke, ker je do vojne in poezije ohranil osebni odnos ter v poeziji ni maral nobene propagandnosti. Zato so nekatere njegove uglasbene vojne pesmi, ki jih je napisal »v ljudskem stilu« (npr. *Prečuden cvet je v grapi črni*), postale med partizani

priljubljene. Svojih predvojnih literarnih in političnih nazorov med II. svetovno vojno, v nasprotju z večino krščanskih socialistov, ni spremenil. Revolucionarno nasilje, ki mu je bil priča, ga je navznoter mučilo.

Maja leta 1945 je kot partizan vkorakal v Ljubljano, najprej so ga nastanili v **• hotelu Miklič, nasproti železniške postaje, vogal Kolodvorske ulice (D2k)**, potem v sobi **• hotela Slon, sedaj Slovenska cesta 34 (D2a)**, v kateri so se zbirali tudi njegovi polbratje in polsestre, ki so se šolali v Ljubljani. Udovič jim je na različne načine pomagal. Po vojni je do leta 1947 hodil oblečen v angleško oficirsko uniformo, ker ni imel druge obleke. Spet je navezal stike s Kocbekom in sodelavci njegove predvojne revije *Dejanje*. Ta je v »gnilem kapitalizmu« smela izhajati, v komunizmu pa ne več, čeprav je Kocbek revoluciji pomagal do zmage. Zamisli, da bi krščanski socialisti spet oblikovali svojo skupino, je Udovič nasprotoval, češ da se ji bodo pridružili vsi nasprotniki komunističnega režima. Vendar je kmalu uvidel, da je ta režim krščanske socialiste, najbolj pa Kocbeka, imel zgolj za navidezne zaveznike, dokler so mu bili koristni. Sicer pa so jih komunisti imeli, tako kot med vojno, za potencialne »sovražnike«, zato jih je policija (»Ozna«, potem »Udba«) novega režima po vojni skrbno nadzirala. V povojnem policijskem dosjeju o krščanskih socialistih je imel Udovič zaporedno številko 82. Še vedno je bil kot knjižničar zaposlen v **• Znanstvenem inštitutu**, ki je dobil prostore najprej na **Napoleonovem trgu 6**, sedaj **Trg francoske revolucije (83g)**. Leta 1948 pa je inštitut zaradi notranjih trenj med osebjem zapustil in postal samostojni književnik.

Preživljal se je s prevajanjem, najprej za založbo Slovenski knjižni zavod, potem pa večinoma za Cankarjevo založbo, katere leposlovni urednik je bil njegov najbližji prijatelj, romanist in pesnik Cene Vipotnik. Udovič je prevajal tudi za gledališča in radio. Spomladi leta 1947 je postal član družabne Lige lepe lenobe, ki jo je neformalno ustanovila ekscentrična → Lili Novy, vendar je Liga zaradi ideoloških sumničenj prenehala obstajati. Novembra leta 1947 se je kljub nazorskim in značajskim razlikam v **• Plečnikovih cerkvi sv. Mihaela v Črni vasi na Barju (83h)** (blizu križišča Ižanske ceste in Peruzzijske ulice) poročil s Pepco Zajc, ki je bila med vojno partizanska ilegalka. Stanovanje sta dobila na **• Vrtači 9/III (83i)**. Žena je delala v administraciji sodišča in imela zdravstvene težave s kolki. Otrok nista imela. V dnevniku jo včasih poimenuje z moškimi imeni (»Našnik«, Martin«) ali črkama (»N.« in »M.«). Med njima so obstajale velike intelektualne in ideološke razlike (ona je postala komunistka), toda drug do drugega sta bila strpna, zato je njun zakon funkcioniral. Dobro se je razumel tudi s polsestrami in polbrati, zato so nekateri med študijem stanovali v njegovem stanovanju. Ostal je povezan z Ložem.

Leta 1952 je med prvo politično gonjo proti Kocbeku, s katerim se je solidariziral, napisal več epigramov zoper kulturnike in književnike, ki so sekundirali komunističnim

politikom, vendar jih ni mogel niti smel nikjer objaviti. Vidmarju je namenil dvostišje: »*Svobodoumnik, belokruhar, zvitorepec, velekritik, / resnicomrznik, lažiflozof, na vrvici politik.*«

Udovič je pozno dopoldne rad odhajal na • **življsko tržnico na Vodnikovem trgu (83j)**, kjer je opazoval cvetje, ki je bilo naprodaj, in ljudi; spotoma je pokramljal s kakšnim znancem. Sprehajal se je po Ljubljanskem barmu, nekaj časa se je ukvarjal tudi z ribarjenjem, vendar ne zaradi ulova rib, te je navadno izpustil, ampak zaradi opazovanja narave. Leta 1955 si je v Piranu, Prežihova ulica 22, kupil zapuščeno hišo in jo preuredil v počitniško hišico s preprostim vrtom, ki ga je rad obdeloval. Tam je stanoval večinoma poleti. Iz Pirana se je pogosto vozil z avtom na izlete po Istri, rad je imel Italijo, posebno Benetke. Bil je ljubitelj klasične glasbe (ob poznih urah jo je rad poslušal, bodisi po radiu ali z gramofonskih plošč, saj je imel veliko zbirko), in vnet fotograf, ohranila se je zbirka njegovih diapozitivov. Večinoma je bil samotarski in odljuden, ni maral nastopov in prireditev, zato se jim je izogibal. Leta 1973 si je v dnevnik zapisal: »*Moja narava ni za to, da bi nastopala v javnosti, čeprav je to moje poglavitno delo. Moja narava je za [samostan] Pleterje. Ali je bilo zmeraj tako? Ne. Edino delo, ki ga obvladam, je tako, da mora biti javno. Prav to pa je zoprno moji naravi. Pa vozi, če znaš.*« V javnosti je bil urejen, skrbno oblečen, uglajenega vedenja in pozoren sogovornik.

Svoje vse bolj modernistične pesmi je večinoma objavljajl v reviji *Naša sodobnost*, ki jo je urejal Drago Šega (1918–2004), s katerim je prijateljeval. Leta 1958 je bil izid Udovičevega knjižnega izbora prevodov Lorcovoe poezije *Pesem hoče biti luč* slovenski literarni dogodek, saj je bila knjiga takrat edina antologija kakega novejšega vrhunskega zahodnoevropskega lirika. Knjiga Lorcovoe poezije je pospešila modernizacijo slovenske lirike, ki je od izida → Voduškovoga *Odčaranega sveta*, → Balantičeve in javnosti še neznane → Hribovškove poezije do izida → Zajčeve *Požgane trave* večinoma obtičala najprej v vojni in povojni propagandnosti, potem pa stagnirala v pogrevanju slovenske sentimentalne pesniške tradicije. Zaradi pretirane samokritičnosti pa je Udovič šele leta 1961, pri devetinstiridestih letih, izdal svojo prvo pesniško zbirko *Ogledalo sanj*, ki je bila literarni dogodek leta. Zanj je naslednje leto dobil Prešernovo nagrado, ki so jo takrat (ko še ni bilo Cankarjevega doma) podelili v dvorani • **Slovenske filharmonije, Kongresni trg 10 (83k)**. Nagrada je imela tudi politični pomen (→ Kocbek, → Zupan). Že pred podelitvijo je »predsednik Izvršnega sveta Ljudske skupščine Republike Slovenije Boris Kraigher« (→ Lojz Kraigher, → Dominik Smole) s posebnim vabilom povabil Udoviča in ženo na sprejem v počastitev Prešernovega dneva v prostore • »**Izvršnega sveta Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije**«, **Prešernova 8 (U3)**; stavba nekdanje deželne vlade in banovine, zgrajena leta 1899; sedaj sedež predsednika Republike Slovenije. V levem

spodnjem kotu vabila je bilo še natisnjeno opozorilo o obvezni garderobi: »Obleka: temna«. Udovič je polovico nagrade dal v dobrodelne namene, vsak mesec pa nekaj denarja za revne otroke.

Sredi leta 1964 je bil Udovič med podpisniki *Izjave*, s katero je skupina sodelavcev revije *Sodobnost* (v št. 7a) protestirala proti oblastniški ukinitvi revije *Perspektive* in policijskim ukrepom proti sodelavcem te kritične revije. Zato je komunistična oblast samovoljno odstavila uredništvo *Sodobnosti* (v njem je bil tudi njegov prijatelj Drago Šega) in od leta 1965 so *Sodobnost* urejali politično preverjeni »kadri«. Udovič iz protesta v *Sodobnosti* pod novimi uredniki ni več sodeloval. V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Udovičev priimek je podčrtan, pred njim je pripisana črtica, kar pomeni, da je bil za oblast problematičen, najbrž zaradi podpisa *Izjave*. Toda pripisani vprašaj to oznako relativizira, najbrž ne zaradi Udovičevega partizanstva, ampak zaradi njegovega stališča po II. svetovni vojni, naj Kocbek ne obnovi svoje skupine, češ da se bodo nanjo lepili nasprotniki komunističnega sistema.

Leta 1967 se je Udovič upokojil. Precej je prevajal za knjižni zbirki *Sto romanov* (urednik dr. Anton Ocvirk, njegov predvojni univerzitetni profesor) in *Nobelovci* (ur. Janko Moder). Leta 1969 je postal sodelavec nove revije *Prostor in čas*, ki jo je urejal njegov prijatelj Janez Gradišnik. V njej je sodeloval Kocbek ter več nekdanjih sodelavcev *Dejanja* in *Sodobnosti* izpred leta 1965. Revija je smela izhajati samo v času liberalne faze komunističnega politika Staneta Kavčiča, po njegovem političnem padcu jo je leta 1974 komunistična oblast perfidno zatrla z novim zakonom o »javnem obveščanju«. Po tem zakonu je morala imeti vsaka revija svojega izdajatelja (politično organizacijo ali »družbeni organ«). Ker iz političnih razlogov nihče ni hotel postati izdajatelj revije *Prostor in čas*, je morala prenehati izhajati. Zato je februarja leta 1975 45 sodelavcev revije, med katerimi je bil tudi Udovič, sprejelo protestno *Izjavo*, ki pa ni nič zalegla.

Leta 1972 je zaradi kapi nepričakovano umrl Cene Vipotnik, kar je Udoviča zelo potrla. Vipotnikov naslednik v Cankarjevi založbi → Tone Pavček je poskrbel, da je Udovič še naprej prevajal tudi za to založbo, predvsem pa

je introvertiranega in preveč samokritičnega pesnika spodbudil k izdaji dveh njegovih pesniških zbirk: *Darovi* (1975) ter *Oko in senca* (1982). Leta 1974 je v Udovičev prevod Racinove *Fedre* v ljubljanski Drami samovoljno posegel gostujoči armenski režiser H. Pilikian, tudi igralci, navajeni nevezanih dramskih besedil, so prevod iz lagodja zavračali, saj niso bili kos pesniškemu besedilu, zato je Udovič protestiral in prevod umaknil. Uprizoritev s prevodom drugega prevajalca je bila polom.

Leta 1974 je resno zbolel in se zdravil v **• urološki kliniki ljubljanske bolnišnice ob Zaloški cesti (B2)**. Po vrnitvi domov je začel sežigati svoje dnevnik, najprej partizanske. Zasebno se je še vedno družil z Gradišnikom, Šego in Kocbekom. Prizadeto je spremljal drugo gonjo proti slednjemu in obsojal nasilje, ki so ga nad njim počeli politiki, ki so jim sekundirali tudi nekateri kulturniki (Jože Javoršek, Josip Vidmar). Prizadelo ga je tudi Kocbekovo zdravstveno usihanje. V dnevnik si je zapisoval tudi kritične pripombe o komunistični oblasti, ki jo je pomagal vzpostaviti: »*Volitve. Nekako norčevanje iz ljudi, kakor da res kaj odločajo, v resnici samo kimajo ... Praksa v kulturi je v bistvu stalinistična, le da je malo modificirana za naše razmere. Ničesar ne puste, česar ne kontrolirajo sami ...*« Zahajal je k verskim obredom, največkrat v **• frančiškansko cerkev Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (83I)**, pa tudi v **• stolnico sv. Nikolaja (83m)**, kar v svojem dnevniku metaforično imenuje »pod oboki«.

Leta 1981 so ga izvolili za dopisnega člana **• SAZU, Novi trg 3 (A)**, v kateri so zaradi podrejenosti oblasti že zavrnil predlog, da bi Kocbek postal njen član. Udovič je izvolitev sprejel »*ravnodušno in s tesnobo, saj to ni tisto, kar si želim, pravzaprav si prav tega nisem želel.*« Junija istega leta se je udeležil koncerta v Koncertnem ateljeju Društva slovenskih skladateljev, Trg francoske revolucije 6/I, kjer so izvedli pet Udovičevih pesmi, ki jih je uglašbil skladatelj Uroš Krek; zapela jih je pevka Eva Novšak Houška. Pesnikov komentar v dnevniku: »*Zelo dobro, impresivno in dobro zapeto (Houška). Krek je ujel značilnosti moje pesnitve.*« Udoviča so različne ljubljanske literarne skupine spoštovale in cenile, o čemer priča tudi natis njegovih pesmi v prvi številki *Nove revije* leta 1982. Istega leta je postal član pravopisne komisije pri SAZU, v kateri je kmalu uveljavil svoj strukturalistični koncept in svojo terminologijo bojeviti jezikoslovec dr. Jože Toporišič, zaradi katerega so prekinjali mučne seje, ki so umirjenega in estetsko pretanjenega Udoviča odbijale. Dogajanje na sejah je vzbudilo govornice in satirično igro Milana Jesiha *Pravopisna komisija*, uprizorjeno leta 1985.

Leta 1983 je bil Udovič spet v ljubljanski urološki kliniki. Tamkajšnji zdravstveni posegi so ga duševno potrli, prenehal je pisati dnevnik in spet sežgal del osebne dokumentacije. Leta 1986 so ga operirali zaradi raka na prostati v Onkološkem oddelku Kliničnega centra. Po operaciji je dlje časa ostal v tej bolnišnici, kjer so ga tudi obsevali. Ko si je opomogel, je spet obiskal Piran in prevajal. Zadnji

dve leti življenja je živel pod nadzorom zdravnika dr. Janeza Drobniča, ki ga je redno obiskoval na domu. Bolezen je povzročila metastaze v kosteh. Ko se je stopnjevala, ni več hotel v bolnišnico. Ob slabšanju zdravja ga je na prošnjo Udovičeve žene večkrat obiskal frančiškanski pater dr. Roman Tominec (tudi umetnostni zgodovinar), ki je imel z Udovičem dolge pomenke in mu podelil poslednje zakramente. Zaradi spremenjenega videza Udovič zadnje tedne ni hotel več sprejemati nobenega prijatelja. Po hudem trpljenju je umrl na svojem domu, Vrtača 9. Po upepelitvi so ga pokopali na **• Žalah (P4)** v družinskem krogu, brez govorov. Samo zbor, ki ga je organiziral eden od sorodnikov, je zapel pesem *Prečuden cvet je v grapi črni*. Verski obred je opravil frančiškanski pater bežigradske župnije Polikarp Brolih; grob A/4/8/13. O njegovi smrti in pogrebu so njegovi najbližji javnost obvestili šele čez dva dni z osmrtnico v časniku. Fotografija groba je v knjigi: *Jože Udovič (1912–1986). In iskra v besedi ostane*, str. 78. Pokojnika so z žalnimi sejami počastili Društvo slovenskih pisateljev, Društvo slovenskih književnih prevajalcev, slovenski PEN in SAZU.

Udovič je želel, naj po njegovi smrti žena uniči njegove dnevnik. Kljub temu je leta 1992 dovolila Tonetu Pavčku knjižno objavo odlomkov dnevnikov iz let 1966–1983, ki jih je sama izbrala, pod naslovom *Zapisi v tišino*, nato je vse preostale dnevnik, razen tistega iz leta 1974, sežgala. Čeprav je Udovič prevedel več Kafkovih del, se njegova žena pri Udovičevih dnevnikih ni zgledovala pri Maxu Brodu, ki je kljub Kafkovi želji, naj uničijo njegovo literarno zapuščino, to ohranil. Udovičevi sorodniki uničenja dnevnikov niso mogli preprečiti, ob vdovinem početju so bili prizadeti. Glavnina ohranjene Udovičeve literarne zapuščine je prešla v Rokopisno zbirko NUK-a.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

J. Udovič: *Zbrano delo V. Dnevnik. Pisma*. Maribor 2005.

Nagrade:

Prešernova nagrada leta 1962 za zbirko *Ogledalo sanj*; Sovretova nagrada Društva književnih prevajalcev leta 1971 za prevod Brochovega romana *Vergilova smrt*, podelili so mu jo v društvenih prostorih, Tomšičeva ulica 12; nagrada mesta Ljubljana leta 1976, po izidu zbirke *Darovi*, »za posebne uspehe na področju kulture«, ves znesek je namenil žrtvam potresa na Tolminskem.

LIT.: Tone Pavček: *Lučni brat: Jože Udovič*. V: T. Pavček: *Čas duše, čas telesa II*. Ljubljana 1997, str. 129–138. – Isti: *Jože Udovič*. V: T. Pavček, Hiša Cankarjeve zaveze. Ljubljana 2005, str. 102–110. – France Pibernik: *Ogledala sanj Jožeta Udoviča. Dokumenti, pričevanja, komentarji*. Celje 1996. – Isti: *Življenje in delo Jožeta Udoviča*. Ljubljana 1997 (Interpretacije, 6), str. 244–263. – Isti: *Jože Udovič. Njegova poezija med realnostjo in vizijo – z dvema proznima intermezzoma*. Celje 2008. – Pogovor s F. Pibernikom 24. 10. 2012. – Pogovor z Marto Udovič Jeglič 6., 7. 1. 2014. – Jože Udovič: *Zbrano delo V. Dnevnik. Pisma*. Uredil in opombe napisal France Pibernik. Maribor 2005. – *Jože Udovič*. Uredil Aleš Berger. Ljubljana 1997 (Interpretacije, 6). –

Jože Udovič (1912–1986). In *iskra v besedi ostane. Dokumenti, spomini, pesmi, novela, esej, bibliografija*. Dokumente zbrala Marija Hribar in France Pibernik. Uredila in spremna besedila napisala Marija Hribar. Celje – Cerknica 2012.

84. JANEZ VAJKARD / JOHANN WEICHARD VALVASOR (1641, Ljubljana – 1693, Krško) [II]

Polihistor, založnik in risar. Vojak in poveljnik. Avtor monumentalnega, v nemščini napisanega dela *Die Ehre des Herzogthums Crain* (Slava vojvodine Kranjske).

Iz severnoitalijanske pokrajine Bergamo se je Janez Krstnik Valvasor, ki ni bil plemič, pred sredino 16. stoletja naselil na Kranjskem, postal uspešen trgovec in član deželne odbora. Umrli je brez potomcev, del premoženja in grad Medija pri Izlakah (med II. svetovno vojno so ga uničili partizani) je leta 1581 zapustil Hieronimu Valvasorju, ki sploh ni bil njegov sorodnik, temveč zgolj vdan služabnik in negovalec med boleznijo. Pač pa je imel enak priimek in bil domnevno tudi z Bergamaškega. Tako je Valvasorjev ded Hieronim naglo obogatel in se družbeno povzpел, Valvasor pa je pozneje v *Slavi* oba moža lažno razglasil za sorodnika, ker si je želel uspešnih prednikov, ter zamolčal dedov plebejski izvor. Hieronim se je poročil z Nežo pl. Scheyer iz stare kranjsko-štajerske plemiške družine. Od njunih otrok so preživeli dve hčeri in dva sinova; mlajši Jernej je bil Valvasorjev oče. Družina je večinoma živela v gradu Medija. Leta 1602, malo pred smrtjo, so Hieronimu, priseljenemu Italijanu, priznali plemiški stan in kranjsko deželanstvo (status deželana Kranjske). Jernej se je šolal v jezuitski gimnaziji v Gradcu in bil dvakrat poročen, prvič z Marijo Elizabeto Dornberg, s katero je imel sedem otrok.

Po njeni smrti se je leta 1632 poročil z Ano Marijo pl. Rauber z gradu Krumperk pri Domžalah v ljubljanski stolnici, ker je tedaj že bil glavni prejemnik (blagajnik) kranjskih deželnih stanov. Druga žena mu je v devetnajstih letih zakona rodila 17 otrok, med njimi tudi polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja. Glavna posest družine je bil ves čas grad Medija, kjer je Valvasorjev oče Jernej tudi umrl (1651) in je tam pokopan v rodbinski grobnici, ki edina še stoji. Valvasorja domači, znanci in prijatelji niso imenovali z dvojnimi krstnimi imenom Janez Vajkard, ampak samo Vajkard ali poslovenjeno Bajkord in Bajkard. Ni se rodil kot baron, ampak si je plemiški naslov prvič javno prisvojil leta 1681 v dveh svojih delih in nato še leta 1683, ko se je z vojaško četo vrnil s Štajerske v Ljubljano in vojakom podelil posebno spričevalo o njihovem vojaškem delovanju. Prisvojitve naslova je bila pravno sporna, zato ga je najprej navajal previdno in občasno, predvsem v dopisih s tujino in s kranjskimi deželnimi stanovi. Ko je postal znan učenjak, mu samozvanega naslova ni nihče oporekal, zato se je neupravičeno preneslo tudi na njegove potomce. Pač pa so bili leta 1667 dejansko pobaronjeni njegov polbrat Karel

in otroka njunega pokojnega bratranca. Valvasor bi bil lahko uradno zaprosil za baronski naslov in bi ga bil najbrž dobil, vendar bi bilo to povezano s stroški, teh pa je imel zaradi založništva, tiska in še neporavnane kupnine za posest že preveč.

Bil je devetnajsti otrok očeta Jerneja in dvanajsti v njegovem drugem zakonu z Ano Marijo Rauber, iz znane kranjske plemiške rodbine. Njen stric je bil Adam Rauber (Ravbar), junak bitke proti Turkom pri Sisku (1593). Valvasor je bil rojen v Ljubljani, dokumentiran je njegov krst v stolni župniji sv. Nikolaja, v • **stolnici (84a)**, 28. maja 1641, rojstna hiša pa ne. Oče je takrat opravljal funkcijo poverjenika kranjskih deželnih stanov, zato je začasno zapustil Medijo in imel v Ljubljani najeto stanovanje. Razširjena je neutemeljena trditev, da se je Valvasor rodil v hiši, ki je stala na prostoru sedanje stavbe Stari trg 4. V takratni stavbi so bila skladišča (v katerih so tuji trgovci za določen čas shranjevali svoje blago), mestna tehtnica (kjer so blago uradno tehtali in od tehtanja pobirali pristojbino za kronično nenasitno mestno blagajno) in kruharna (v kateri je imel vsak ljubljanski pek stojnico in smel pod nadzorom mestne oblasti prodajati vsakodnevno peko kruha; nedaleč stran, pri Tranči, pa je stala kaznovalna naprava, v kateri so goljufive peke namakali v Ljubljani). Toda zgodovinar dr. Boris Golec je ugotovil, da mestne davčne knjige niti drugi viri ne potrjujejo, da bi Valvasorjev oče stanoval v tej hiši že ob sinovem rojstvu, niti ne vsebujejo podatka, kje drugje je takrat v Ljubljani prebival. Gotovo je le, da v starem delu mesta, v nekem najetem stanovanju. Evidenca o najemnikih stanovanj v XVII. stoletju ni bila zglodna, saj ni niti v XXI. stoletju. Pač pa je potrjeno, da se je Valvasorjev oče preselil kot najemnik stanovanja v hišo • **Stari trg 4 (84b)** šele konec štiridesetih let. S to hišo je torej Valvasor vendarle povezan, čeprav je takrat najbrž večinoma živel na Mediji. Oče mu je umrl, ko mu je bilo manj kot enajst let, leta 1651, mati pa leta 1657, ko je bil šestnajstletnik v četrtem ali petem gimnazijskem razredu pri jezuitih v Ljubljani.

O Valvasorjevem otroštvu ne vemo ničesar, prav tako nič o njegovem zgodnjem šolanju. Sklepati je mogoče, da je bil deležen prvega, zasebnega pouka na Mediji pri kakšnem duhovniku, morda pa že v Ljubljani, v stolnični šoli pri Sv. Nikolaju, ki je bila pripravnica za jezuitsko latinsko gimnazijo, ali pa pri kakšnem ljubljanskem zasebnem učitelju. Prvi pogovorni jezik v družini Valvasorjevih staršev je bila slovenščina, drugi nemščina. V • **jezuitski gimnaziji, pri cerkvi sv. Jakoba**, sedaj **Levstikov trg (13a)**, se je Janez Vajkard najverjetneje začel šolati jeseni leta 1653 in v njej končal vseh šest razredov. Ni bil gojenec njenega kolegija, ampak zunanji dijak. Ni znano, kje je prebival, v hiši Stari trg 4 vsekakor ne, ker je tam stanoval že drug najemnik stanovanja. Najbrž je prebival pri kakšnem sorodniku, najverjetneje pri družini polbrata Karla, ki je stanovala nasproti hiše Stari trg 4, na drugi strani ceste, v hiši • **Stari trg 5 ali 7 (84c)**. Šolanje je končal leta 1659. Med šolanjem je bil član Marijine kongregacije za mlajše

dijake in član kongregacije za dijake višjih razredov. O jezuitih in njihovih šolah se je pozneje izrazil pohvalno, navedel pa je tudi primer sošolca, ki ga je drugi, »nemoralni«, sošolec »zapeljal« k temu, da si je dve ali tri leta v telo zabadal igle. V letu 1650/51 je bil prefekt gimnazije → Janez Ludvik Schönleben, toda v času Valvasorjevega šolanja je bil ta že na Dunaju, zato se takrat nista seznanila. Pač pa je Valvasor poznal skladatelja Janeza Krstnika Dolarja (1620–1671), ki je bil eno leto prefekt in je v kolegiju vodil tudi glasbeno dejavnost, tako si je Valvasor najverjetneje že v gimnazijskih letih pridobil glasbeno izobrazbo.

Med letoma 1659/60 in 1671 je večinoma potoval po tujini. Za nekaj prvih let ni znano, kje je bil niti kaj je počel. Najbrž je že potoval po tujih deželah, kar je takrat spadalo k izobraževanju plemiških mladeničev. Toda obseg naslednjih, izpričanih Valvasorjevih potovanj je bil večji od običajnih potovanj mladih plemičev, saj je spoznal Nemčijo, Francijo, Španijo, Italijo, Dansko, Anglijo in Tunizijo. Najdlje je ostal v Franciji, kjer je nekaj časa služil v kraljevem švicarskem pehotnem regimentu. Tudi izkušnje in znanje, ki si jih je pridobil v tujini, so presegle takratno povprečno izobrazbo. Vmes se je vračal na Kranjsko. V letu 1663/64 se je udeležil četrte avstrijsko-turške vojne, in sicer na slavonskem bojišču pod poveljstvom grofa Nikolaja Zrinjskega, ki je kljub zmagam prepustil Turkom del osvojenega ozemlja. Ta je bil brat Petra Zrinjskega, poznejšega zarotnika proti cesarju Leopoldu I.

Leta 1671 se je Valvasor dokončno vrnil na Kranjsko. Tega leta so ga deželni stanovi sprejeli v deželno konjenico, zato je moral vzdrževati dva oklepna konja. Dobival je stalno plačo v obliki čakarine in do smrti pripadal rezervni deželni vojski. Naslednje leto 1672 se je poročil z Ano Rozino pl. Graffenweger z gradu Slatna pri Litiji, ko ta še ni dopolnila 14 let. Rosno mlade neveste so bile takrat običajne, saj ženskam ni bilo treba delati poklicne kariere niti zaradi nje odlagati poroke in rojevanja otrok skoraj do klimakterija kot v XXI. stoletju. Istega leta sta zakonca Valvasor kupila grad Bogenšperk pri Litiji in še dva druga v bližini (vse tri s pripadajočo posestjo), čeprav ju nista mogla v celoti plačati. Ostala sta dolžna kar približno polovico kupnine. Od dohodkov teh posesti je živela njegova družina, z njimi je plačeval tudi svojo raziskovalno in knjižno dejavnost ter tisk. Z Ano Rozino je imel deset otrok: pet hčera (štiri so zgodaj umrle) in pet sinov, od katerih sta drugi in zadnji prav tako preminila še kot otroka; preostali trije so postali redovniki, kar je bilo značilno za potomce obubožanega plemstva, ki jim je preostajala zgolj vojaška ali duhovniška služba. Kmalu po rojstvu zadnjega sina je leta 1687 umrla tudi Valvasorjeva prva žena. Vse so pokopali v rodbinski grobnici na Mediji.

Valvasor si je na Bogenšperku uredil veliko knjižnico, okoli 2000 zgodovinskih, geografskih, potopisnih, kartografskih in matematičnih del v različnih jezikih ter grafično zbirko, ki je štelala okrog 8000 grafičnih listov. Posebno druga zbirka je bila edinstvena na Kranjskem.

Na Bogenšperku je leta 1678 odprl tudi grafično delavnico za tisk bakrorezov in zanjo preskrbel ustrezno osebje.

Vmes je zahajal tudi v Ljubljano, kjer je okrog leta 1680 začel sodelovati in prijateljevati z učiteljem in zgodovinarjem → Janezom Ludvikom Schönlebnom (1618–1681), ki je v Valvasorju videl nadaljevalca svojega dela. Toda po Schönlebnovi smrti je Valvasor uvidel, da ne more nadaljevati pokojnikovega dela o zgodovini Kranjske, ampak da mora po drugačnem konceptu napisati svoje. Odtlej se je posvečal vsestranskemu raziskovanju Kranjske. Leta 1681 si je v Ljubljani kupil hišo zaradi opravkov v deželnem glavnem mestu ter študija v arhivu deželnih stanov v • **lontovžu** (ljubljsko popačeno iz nem. »Landhaus«, deželna hiša, sedaj na tem mestu stavba s sedežem SAZU), **Novi trg 3 (84č)**; in mestnem arhivu v • **rotovžu** (ljubljsko popačeno iz nem. »Rathaus«, mestna hiša, na prostoru sedanjega Magistrata), **Mestni trg 1 (U2)**. Hiša je stala ob takratnem obzidju proti Ljubljani, na vogalu sedanje **Ključavničarske ulice 5 in Cankarjevega nabrežja 15 (84d)**. Družina pa je očitno živela na Bogenšperku, saj so se tam rojevali njegovi otroci.

V Ljubljani je v tem času pustil trajen materialni spomin. Naredil je načrt ter leta 1682 vodil in nadziral modeliranje in ulivanje Marijinega kipa po postopku, ki ga je sam iznašel. Spomenik so naročili kranjski deželni stanovi po zaobljubi v zahvalo za zmago nad Turki leta 1664. • **Kip na stebru so postavili pred cerkvijo sv. Jakoba (84e)**, med jezuitskim kolegijem in gimnazijo. Po podrtju v 19. stoletju, prenovah in prestavitvi je steber s spomenikom sedaj del Plečnikove preureditve današnjega Levstikovega trga. Spada med najstarejše ljubljanske javne spomenike. Valvasorja so v deželnem zboru pohvalili, mu plačali stroške, ki jih je imel s spomenikom, mu izplačali 1500 golderjev nagrade in odpisali plačilo davkov od njegovih posestev do konca leta 1682.

V letu zadnjega turškega obleganja Dunaja, leta 1683, so kranjski deželni stanovi ukazali izbrati 400 mož, ki so jih pregledali in popisali na • **Novem trgu (84f)**, kjer so novi vojaki tudi prisegli. Naslednjega dne so se odpravili na Štajersko, razdeljeni v dve četi, ki sta ju vodila dva stotnika; eden je bil Valvasor. V Fürstenfeldu je uspešno ubranil mesto pred ogrskimi uporniki, ki so podpirali Turke.

Leta 1687 mu je umrla prva žena, vendar se je že po treh mesecih poročil z baronico Ano Maksimilo Zetscher (Čečker) z Vrhovega pod Gorjanci, s katero je imel še tri otroke. V obeh zakonih je imel 13 ali morda 14 otrok, mnogi so zgodaj umrli. Istega leta 1687 je zaradi razprave o Cerkniškem jezeru, ki jo je poslal Royal Society v Londonu, postal član te najstarejše angleške znanstvene akademije, kar je bila velika čast.

Njegovo najpomembnejše zemljepisno, zgodovinsko, etnološko in topografsko delo *Die Ehre des Hertzogthums Crain* (1689, skupaj nad 3500 strani in nad 500 ilustracij) je spodbudila tudi izkušnja, da v tujini ne poznajo njegove rodne dežele, zato jo je opisal v nemškem jeziku, da bi

delo lahko prebralo čim več ljudi, in dodal podobe krajev, samostanov in gradov. Pred pisanjem je raziskovalno prepotoval Kranjsko in nekatere sosednje dežele, da je pridobil informacije. Potoval je na konju, ob sedlu je imel pištolo, za njim je jezdil služabnik s popotnico in instrumenti, za jezdecema pa pes za varstvo in družbo. Delo so natisnili v Nürnbergu, kjer je imel Valvasor korektorja, dva pomočnika, urednika in lektorja Erazma Franciscija. V njej je Valvasor objavil tudi *Zaštitno vošenje te Kranjske dežele*, ki je prva tiskana slovenska posvetna pesem. Njen avtor je Jožef Zizenčeli, kar je najverjetneje psevdonim ljubljanskega jezuitskega pridigarja Franca Siezenheima (1658–1714). V šesti knjigi *Slave* je Valvasor objavil tudi poglavje *Anhang deß Sechsten Buchs, welcher eine Anzahl gelehrter Scribenten begreiff, so aus Crain bürtig gewest* (Dodatek k šesti knjigi, v katerem so zajeti učeni pisci, doma na Kranjskem), pregled slovenskega slovstva, ki je »zaradi obsega, temeljitosti in nepristranske obravnave [...] prvi pravi predhodnik slovenskih literarnih zgodovin« (Luka Vidmar).

V *Slavi* Valvasor tudi poroča, da se je v času študija v Ljubljani, približno leta 1654 ali 1655 srečal s povodnim možem iz Ljubljanice ter da je neke julijske nedelje leta 1547 povodni mož ugrabil s plesišča na Starem trgu razuzdano Urško Šefer in z njo izginil v bližnji Ljubljani. Okrog leta 1825 je Valvasorjevo poročilo → Prešernu navdihnilo balado *Povodni mož*. Valvasorjeva *Slava* pa ni bila vir zgodovinskih snovi samo Prešernu (*Krst pri Savici*), ampak tudi nekaterim drugim slovenskim književnikom (→ Jurčič).

Zaradi stroškov pri izdajanju *Slave vojvodine Kranjske* in drugih del je moral Valvasor v letih 1689 in 1692 prodati svoje posesti. Decembra leta 1692 je prodal tudi hišo v Ljubljani, in sicer baronu Francu Engelbrehtu Zetschkerju, ženinemu sorodniku. Knjižnico in grafično zbirko naj bi ponudil kranjskim deželnim stanovom, toda ti ju niso hoteli kupiti, zato ju je prodal zagrebškemu škofu, verjetno leta 1690; sedaj sta obe shranjeni v Zagrebu. Z ostanke premoženja si je v Krškem leta 1693 kupil meščansko hišo, kjer je preživel zadnje mesece življenja. To mestece s prometno ugodno lego si je najbrž izbral, ker so bile hiše in prebivanje v njem cenejši kot v Ljubljani, poleg tega so v okolici živeli sorodniki druge žene, pri katerih si je obetal dediščino, in tudi nekateri njegovi sorodniki. Hiša, ki so jo meščani čez dve stoletji (1894) s spominsko ploščo zaznamovali kot Valvasorjevo (sedaj Mestni muzej Krško), ni prava, kajti dr. Golec je ugotovil, da je Valvasor živel in umrl v južnem delu nekdanje hiše pisatelja → Janeza Mencingerja, ki so jo prezidali iz dveh baročnih hiš, sedaj Cesta krških žrtev 2. Valvasor naj bi že leta 1691 ali 1692 med potovanjem v Francijo, natančneje v Lyonu, kamor naj bi ga popeljala naravoslovna vprašanja, zbolel. V Krško naj bi ga prinesli bolnega. Umril je septembra ali oktobra 1693. Iz Dolničarjevih informacij je mogoče sklepati, da so ga najprej pokopali v kripti cerkve sv. Janeza Evangelista

v Krškem, potem pa so truplo nemara prenesli v rodbinsko grobnico v Marijini kapeli pri gradu Medija, k njegovi prvi ženi in petim otrokom.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- okrogla plošča na napačni rojstni hiši, Stari trg 4 (leta 1929 jo je postavilo Muzejsko društvo za Slovenijo, njen avtor: Ciril Tavčar);
- Alojz Gangl: *J. V. Valvasor* (celopostavni kip, 1903) pred Narodnim muzejem;
- Jurij Šubic: *Janez Vajkard Valvasor* (1888), portret na stropu avle v Narodnem muzeju;
- Valvasorjeva ulica (po njem se je najprej imenoval sedanji Vodnikov trg, kjer je živilska tržnica, potem nekaj časa trg pred Križankami; po njem se je po letu 1876 imenovala kavarna Švica (Zur Schweiz) v Stritarjevi ulici 9; po potresu se je preselila v prostore današnje lekarne ob Prešernovem spomeniku in se ob njegovem odkritju preimenovala v Prešernovo kavarno);
- Valvasorjeva nagrada za življenjsko delo na muzejskem področju in za izjemne prispevke pri ohranjanju, predstavljanju in popularizaciji kulturne dediščine v Sloveniji in zamejstvu (od leta 1971); Valvasorjevo priznanje za pomembne dosežke na muzejskem področju; Valvasorjeva častna priznanja za posebne zasluge pri popularizaciji muzejstva in pomembne donacije muzejem in galerijam – vse podeljuje Slovensko muzejsko društvo.

LIT.: Boris Golec: *Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja*. Zgodovinski časopis 61, 2007, št. 3/4 (136), str. 303–364. – Isti: *Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči* (1., 2., del). Kronika 61, 2013, št. 1, 2, str. 5–66, 217–272; (3. del). Kronika 62, 2014, št. 1, str. 15–66. – Isti: *Valvasorjeva hiša v Krškem – napačna in prava*. Ljubljana 2013. – Isti: *Epilog k Valvasorjevemu baronstvu, družini, smrti, grobu in zapuščini*. Zgodovinski časopis 68, 2014, št. 1 [v tisku]. – Leon Jerovec, Milan Batista: *Podobe Valvasorjeve Ljubljane*. Ljubljana 2011. – Branko Reisp: *Janez Vajkard Valvasor v besedi in sliki*. Ljubljana 1983 (zbirka Obrazi). – Isti: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana 1983. – Isti: *Neznani epitaf Janezu Vajkardu Valvasorju*. Zgodovinski časopis 47, 1993, št. 3, str. 345–348. – Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: *O slovstvu na Kranjskem*. Znanstvenokritična izdaja. Uredil Luka Vidmar. Ljubljana 2009. – *Valvasorjev zbornik. Ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske*. Referati s simpozija v Ljubljani 1989. Urednik Andrej Vovko. Ljubljana 1990. – Več avtorjev: *Simpozij o Janezu Vajkardu Valvasorju*. Glasnik Slovenske matice 29/31, 2005/2007, št. 1/3, str. 3–54.

85. JOSIP VANDOT (1884, Kranjska Gora – 1944, Trnjanski Kuti pri Slavonskem Brodu) [VIII]

Mladinski pripovednik. Železniški uradnik. Avtor povesti *Kekec z naših gora I*.

Prednik pisateljevega očeta, francoski častnik, je bil za časa Ilirskih provinc nameščen v Kranju. Spoznal je neko

Gorenjko in se z njo poročil. Po koncu Ilirskih provinc je izrazil lojalnost Avstriji, postal njen državljan in ostal na Kranjskem. Njegov potomec je bil Franc Vandot, ki je bil v mladosti nekaj časa trgovski vajenec v Trstu, po vrnitvi v Kranjsko Goro pa je postal progovni delavec in hitro napredoval do načelnika železniške postaje. Poročil se je z Nežo Robič iz Gozda Martuljka, ki je otrokom rada pripovedovala pravljice in pripovedi iz gorskega sveta. Po njej je pripovedni dar podedoval deseti izmed njenih dvanajstih otrok, Josip. Ta je po osnovni šoli v domačem kraju hodil med letoma 1896 in 1905 v novomeško gimnazijo, ker je oče delal v tem mestu kot postajni načelnik. Vandot je začel pisati v petem gimnazijskem razredu, najprej pesmi. Do mature je objavljaj pod psevdonimom Cvetko Slavin. Po maturi zaradi pomanjkanja denarja ni mogel študirati medicine, ker ga starši niso mogli vzdrževati, zato se je tudi on zaposlil pri železnici, čeprav se nanjo ni mogel nikoli privaditi. Najprej je delal v Št. Vidu ob Glini (St. Veit an der Glan) na Koroškem, kjer so ga kot Slovenca zapostavljali, zato se je vrnil v Kranjsko Goro, kjer je bil pastir. Na željo staršev se je spet zaposlil, in sicer pri Južni železnici; služboval je v Litiji, Postojni, Trstu in Gradcu.

Leta 1913 se je v Trstu poročil s Karolino Briščik, hčerjo tamkajšnjega trgovca, odločno žensko, ki je imela v njunem zakonu glavno besedo. Moža je večkrat pospremila do uredništev revij, v katerih je objavljaj. Ko se je vrnil s honorarji, mu jih je odvzela, da jih ne bi pognal. Leta 1917 se je zakoncema rodila hči Jelica, ki se je leta 1937 poročila s pehotnim poročnikom Milovanom Lazarevičem in zaradi njega takrat prestopila iz Rimskokatoliške cerkve v pravoslavno; zakon je zaradi njegove brutalnosti propadel. Jelica je pobegnila iz Črne gore, kamor jo je mož odpeljal, in se noseča vrnila k staršem v Ljubljano, kjer je rodila hčerko. Vandot se je pred letom 1918 vrnil v Trst, od koder se je, ko je mesto pripadlo Italiji, z družino preselil v novo državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, kjer je delal na različnih železniških postajah. Leta 1923 se je v Pragerskem kot »železniški revident« zaradi navidezno slabega zdravja, dejansko pa iz odpora do železničarske službe, upokojil. Odtlej se je posvečal predvsem pisateljstvu. Navezal je tudi stike z daljnimi sorodniki v Franciji.

Med letoma 1923 in 1939 je živel v Ljubljani. Septembra 1923 v • **Sodni ulici 3**, sedaj **Tavčarjeva ulica (85a)**, od koder se je brez navedbe datuma v mestni dokumentaciji preselil v Kranjsko Goro. Med marcem 1926 in decembrom 1928 je stanoval v • **Gerbičevi ulici 9 (85b)**, potem se je istega meseca preselil v • **Alešovčevo ulico 29 (85c)**. Med decembrom 1929 in oktobrom 1931 je prebival v • **Goriški ulici 25 (85č)**, med novembrom 1931 in junijem 1937 pa v • **Idrijski ulici 11 (85d)**, istega leta se je hči Jelica zaradi poroke odselila. Njeni starši pa so se preselili v • **Bezenškovo ulico 23 (85e)**, kjer so ostali do junija 1939, ko so se iz materialnih razlogov preselili na • **Cesto 29. oktobra 9**, sedanja **Rimska cesta 9 (85f)**,

v tako imenovano Gorupovo hišo, kjer so stanovali pri pripovednikovem bratu Rudolfu Vandotu, pravniku in izvedencu za premoženjske zadeve (→ Narte Velikonja), do novembra 1940, ko so se preselili v Maribor.

Tam so Vandota po začetku II. svetovne vojne Nemci aretirali in zaprli. Zaplenili so mu premoženje in njegovo knjižnico sežgali. Sredi leta 1941 so ga z družino izselili najprej v Slavonijo, potem v Bosno, od koder so zbežali v Slavonski Brod. Ko so leta 1944 začela ta kraj zaradi železniškega križišča bombardirati zavezniška letala, se je družina Vandot umaknila v bližnje Trnjanske Kute, kjer je bil Vandot med bombardiranjem ranjen in je umrl. Hudo ranjene so bile tudi žena, hčerka in vnukinja, vendar so vojno preživele in se po njej vrnil v Ljubljano. Njegove posmrtno ostanke so leta 1947 prepeljali na

• **Žale (P4)**, grob B/14/14/1+2, ob katerem stoji doprski kip pripovednika. Po II. svetovni vojni so njegove povesti o Kekcu najbolj popularizirale tri filmske ekranizacije režiserja Jožeta Galeta (1951, 1963, 1968). Za prvi film, *Kekec*, so prizore gorske soteske s potokom posneli v • **cerkvi sv. Jožefa, Zrinjskega cesta 9 (85g)**, ki jo komunistična oblast po II. svetovni vojni po sovjetskem vzoru odvzela lastnikom in jo spremenila v filmski studio (→ Primož Kozak, → Janez Menart); sedaj je v stavbi spet cerkev.

Spominska znamenja in poimenovanja:

• Vandotova ulica.

LIT.: Petra Dobrilova: *Beseda o Josipu Vandotu*. V: J. Vandot: *Kekčeve zgodbe*. Ljubljana 1969, str. 397–399. – Pogovor z Igorjem Vandotom, 13. 1. 2014.

86. NARTE / LEONARD / LENART VELIKONJA (1891, Dol pri Otlici, sedaj Predmeja na robu Trnovskega gozda pri Ajdovščini – 1945, Ljubljana) [VIII]

Pripovednik, kritik, urednik in mentor. Pravnik. Avtor novelistične zbirke *Otroci*, povesti *Besede* in *Višarska polena*, novele *Zanka* ter dveh zbirk *3 × 88 anekdot* in *888/3 anekdot*.

Prvi od desetih otrok gozdnega čuvaja Ignacija Velikonje, ki so ga zaradi službe premeščali, in Marije Beuk. Po osnovni šoli v domačem kraju je v Gorici hodil v pripravnico in gimnazijo, kjer je spoznal več poznejših primorskih književnikov, med njimi tudi → Bevka. Po maturi leta 1912 se je na Dunaju vpisal na pravno fakulteto. Družil se je s tamkajšnjimi slovenskimi študenti in deloval v študentskem društvu Danica, s → Stankom Majcnom je bil v uredništvu glasila *Zora*. Stike je imel s politikoma Janezom Evangelistom Krekom (1865–1917) in Antonom Korošcem (1872–1940). Po začetku I. svetovne vojne se je vrnil v Gorico, kjer je bil eno leto prefekt v tamkajšnjem Alojzijevišču, potem pa je enako zaposlitev opravljal v ljubljanskem • **Marijanišču, Poljanska cesta 26 (V3)**, po II. svetovni vojni podržavljeno in spremenjeno v Dom

Ivana Cankarja. Tam je od jeseni leta 1914 do februarja 1919 tudi prebival. Sodeloval je z → Izidorjem Cankarjem, ki je bil tam tudi prefekt. Skupaj sta izmenično napisala vsak po eno poglavje »povesti iz balkanske vojske« *Albanska špijonka* (1917). Leta 1915 so ga vpoklicali v avstro-ogrsko vojsko in ga dodelili vojaškemu ministrstvu na Dunaju kot prevajalca, nekaj časa pa je delal v vojaškem poročevalskem uradu. Hkrati je opravljal pravniške izpite. Ob koncu I. svetovne vojne je diplomiral, vendar ni opravil zadnjega rigorosa, zato ni dobil doktorskega naziva.

Po razpadu Avstro-Ogrske se je v Ljubljani, v Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma kraljevini Jugoslaviji, zaposlil pri pokrajinskem namestništvu, poznejši banovinski upravi in drugih upravnih organizacijah, ki so iz nje nastale med II. svetovno vojno. • **Banovina** je imela sedež v palači na vogalu Erjavčeve ceste 17 in **Prešernove ceste 8 (U3)**, sedaj sedež predsednika Republike Slovenije. Najprej je deloval v višjem šolskem svetu v Ljubljani, leta 1919 je bil v Beogradu nekaj časa tajnik Koroščevega kabineta. Po vrnitvi v Ljubljano je delal v prosvetnem oddelku in razporejal učitelje ter opravljal po šolah inšpekcijsko službo. V prosvetnem oddelku sta bila njegova predstojnika Stanko Majcen in Marko Natlačen. Postal je tudi »ravnatelj tujskoprometnega sveta«, nekakšen sekretar za turizem. Organiziral je turistične razstave v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu ter s posebnimi akcijami pospeševal turizem na Bledu in Pokljuki.

Rad je zahajal v Kamniške Alpe. Za kultiviranje gostinstva je kot soavtor napisal priročnik *Serviranje*. Leta 1931, v času šestojanuarske diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića, se protestno ni udeležil volitev, saj je na njih smela kandidirati samo lista generala Petra Živkovića. Zato je Velikonja izgubil položaj in se v službeni karieri ni nikoli več dvignil. Hoteli so ga celo kazensko prestaviti v makedonski Štip.

Leta 1919 je nekaj časa stanoval na • **Elizabetni cesti 5/I**, sedaj **Zrinjskega cesta (86a)**. V letu 1919/20 je stanoval pri družini Jeglič, na • **Svetega Petra cesti 91/I**, sedaj **Trubarjeva cesta (86b)**, od konca maja 1920 pa do smrti na • **Svetega Petra cesti 93/I**, sedaj **Trubarjeva cesta (86c)**, nasproti šentpeterskega župnišča, kjer stoji povojna stolpnica. Maja leta 1920 se je v • **stolnici sv. Nikolaja (86č)** poročil z Ivano Jeglič, nečakinjo ljubljanskega škofa Jegliča. Po ženini strani je Velikonja sorodstveno povezan z družino ljubljanskega advokata in politika dr. Ivana Stanovnika (zastopal je levičarsko smer v Slovenski ljudski stranki, v letih 1923–24 je bil ljubljanski podžupan; → Dane Zajc), čigar sin Janez Stanovnik je bil pred II. svetovno vojno krščanski socialist (→ Ivan Hribovšek), med njo pa se je prelevil v komunista in postal politik Titovega režima. Brat Ivana Stanovnika je bil pravnik, politik in krščanski socialist Aleš Stanovnik, ki so ga leta 1942 ustrelili Italijani kot talca; krožijo govorice, da je bil načrtno izdan, ker v OF naj ne bi ustrezal komunistom. Spet primer ekstremne slovenske ideološke, politične in vojaške polarizacije sorodnikov, kakršno

je alegorično upodobil → Kovačič v črtici *Zgodba o dvo-glavem sinu* [levem in desnem Janezu] v knjigi *Zgodbe s panjskih končnic* (1993).

Velikonji se je med letoma 1921 in 1936 v zakonu rodilo 13 otrok, trije so zgodaj umrli. Leta 1929 je »veliki župan ljubljanske oblasti« z odločbo priznal Velikonji, ženi in otrokom jugoslovansko državljanstvo in »domovinstvo« v Ljubljani, saj je Velikonjev rojstni kraj po I. svetovni vojni pripadel Italiji. Primorska je bila njegova velika bolečina. Zato je pomagal primorskim pribežnikom pri iskanju zaposlitev in jih celo sprejemal v svoje premajhno stanovanje. Z družino je nekaj časa stanoval v gradu Goričane, kjer so bili brez elektrike in tekoče vode. V službo v Ljubljano se je vozil s kolesom. Deloval je tudi v mnogih katoliških prosvetnih in kulturnih organizacijah. Bil je predsednik Ljudskega odra, kjer je deloval kot režiser in igralec. Vodil je tudi dijaške literarne krožke, bil je tajnik Slovenske krščanskosocialne (pozneje Prosvetne) zveze in urednik več revij. Leta 1936 so ga sprejeli v slovenski klub PEN. Zaradi gmotnih težav s številno družino je veliko pisal in objavljaj. Njegove knjige so se slabo prodajale, zato so se ga založniki izogibali. Nekatere knjige je izdal v samozaložbi, njihovi prodajalci so bili tudi Velikonjevi otroci, ki so jih ponujali od vrat do vrat. Preobremenjenost v službi in dejavnosti ob njej so načele njegovo zdravje.

Leta 1933 se je v vročini s kolesom pripeljal iz ljubljanske službe v Goričane in nato v Škofjo Loko, nazaj grede mu je postalo slabo; doma, v Ljubljani, se je zgrudil nezavesten. Po poznejšem strokovnem mnenju sina dr. Tine-ta Velikonje, zdravnika, ga ni zadela klasična možganska kap (zamašitev ene od možganskih arterij in odmrtnje prizadetega tkiva), ampak je šlo za »rupturo anevrizme v možganovini blizu motorične regije«. Ko se je zavedel, je ostala »hemipareza« (ohromitev) desne strani telesa. Po nekajmesečnem zdravljenju v Zagrebu se je vrnil v Ljubljano. Spet se je naučil govoriti in težko, skoraj neberljivo pisati z levico. Zato je raje uporabljal pisalni stroj. V nenadni izgubi zdravja je uvidel smrt; pozneje je zapisal: »kar je še [na meni] živega, je po moji smrti«. Trditev, da je bil potlej duševno prizadet, ne drži, samo včasih je bil malce čudaški (informacija Zorka Simčiča). Kljub invalidnosti je še naprej kadil. Velika družina je živela revno in bila v trgovini z živili zadolžena »najmanj za en mesec«. Zato se ni hotel invalidsko upokojiti, ampak je nadaljeval z uradniškim delom v različnih banovinskih upravnih oddelkih. Pred II. svetovno vojno in med njo je bil pravni referent v banovinskem oddelku za prosveto, kjer je dosegel naziv banskega svetnika.

Z družino se o politiki ni pogovarjal. Bogastva ni cenil, zadostovalo mu je, da družina ni lačna in da se otroci lahko šolajo. Stanovanje je bilo skromno opremljeno. Dvakrat tedensko je proti večeru zahajal v lokal v • **kleti hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)** ali • **Operno klet**, sedaj **Župančičeva ulica 2 (D1p')**, kjer se je družil z urednikom revije *Dom in svet* dr. Francetom Koblarjem (→ France

Bevk, → Simon Gregorčič, → Stanko Majcen) in njenimi sodelavci, posebno → Janezom Jalnom, → Ivanom Pregljem in v Trnovem s → Franom S. Finžgarjem. Ko se je ponoči vrnil domov, je še pisal na pisalni stroj, zato je bil zjutraj utrujen. Ker je nekaj let pisal gledališke ocene, sta z ženo veliko zahajala v • **Opero**, sedaj **Župančičeva ulica 1 (T2)** in • **Dramo**, **Erjavčeva cesta 1 (T3)**.

O njegovem odnosu do italijanske okupacije Ljubljane ni poročil, prav gotovo je ni maral, vendar je zaradi preživetja še naprej opravljal uradniško službo. Že pred II. svetovno vojno ni odobral komunizma. Njegov odklonilni odnos so povečevali politični uboji oseb, ki se niso strinjale z ravnanjem komunistov. Po Ljubljani jih je pod masko OF izvajala ekskluzivna komunistična organizacija Varnostno-obveščevalna služba (VOS). Velikonja je precej pobitih osebno poznal. O ubitem banu dr. Marku Natlačenu je objavil tudi časniški članek, kar je VOS, ki je redno nadziral Velikonjo, spet registriral. Po italijanski kapitulaciji jeseni leta 1943 je ob nemški podpori vodil pokrajinsko upravo Velikonjev rojak general Leon Rupnik (rojen na Lokvah v Trnovskem gozdu), ki je bil leta 1942 ljubljanski župan. Ta je novembra leta 1943 Velikonjo imenoval za predsednika ljubljanskega podpornega odbora za pomoč beguncem in drugim, potrebnim pomoči. Že v začetku II. svetovne vojne se je v Ljubljano zateklo veliko beguncev iz drugih slovenskih pokrajin. **Socialna pomoč Dravske banovine** je leta 1941 delovala v drugi hiši na levi strani sedanje • **Tomšičeve ulice**, v bližini uredništva časnika *Jutro* (→ Mira Mihelič, → Ciril Kosmač), domnevno sedanja št. 3 (86d). Velikonja je po uradni dolžnosti skrbel za pribegle družine, pa tudi za uradnike in književnike, med njimi je bil tudi → Ivan Mrak. Jeseni leta 1943 se je dobrodelna organizacija in z njo Velikonja, ki so ga nekateri imenovali »krščanski Marx«, ker je odredjal pomoč, preselila v stavbo s kavarno Evropa ali v prvo stavbo od kavarne ob smeri Bežigrad, domnevno sedanja • **Slovenska cesta 47 (86e)**. Iste jeseni so na Velikonjev predlog ustanovili Zimsko pomoč, pri kateri je pokazal veliko organizacijsko sposobnost. Zbrali so 12 milijonov lir, poleg tega pa je Velikonja organiziral posebno knjižno tombolo, za katero so izdali sedem knjig v 22.000 izvodih, ki so jih izročili dobitnikom. Ena izmed knjig je bil *Zbornik Zimske pomoči* (1944), pri katerem je sodelovalo 108 avtorjev; Velikonja je bil eden od štirih urednikov. Ko je januarja leta 1944 padlo tuje poštno letalo na NUK, zaradi česar je zgorelo več tisoč knjig, je odboru za obnovo knjižnice poslal v pomoč 17 svojih uslužbenk. Proti koncu leta 1943 in v začetku leta 1944 je imel po • **Radiu Ljubljana**, ki je od italijanske okupacije mesta do leta 1951 deloval nad takratnim gostinskim lokalom Daj-dam, sedaj **Can-karjeva cesta 4 (86f)** (stavba ob desni strani vhoda v Nebotičnikov prehod) pet predavanj, v katerih je razkrival OF in partizanstvo kot državljansko vojno in brutalno komunistično revolucijo. Te je objavil v brošuri *Malikovanje zločina* (1944). Zato so ga imeli za Rupnikovega

propagandista. Sicer pa je zbiral anekdote in jih objavil v dveh knjigah. Leta 1944 so ga upokojili.

Ob koncu vojne so nekateri njegovi otroci emigrirali, on pa ne, tudi zaradi invalidnosti. 10. maja 1945 je praznoval srebrno poroko, ponoči naslednjega dne pa se je začelo maščevanje nove, komunistične oblasti. Ob hišni preiskavi (zapečatili so dve sobi) ga je dala aretirati in odpeljati v sodne zapore ob • **Miklošičevi cesti (Z2)**; sedaj stoji na tem prostoru hotel, nasproti Kinoteke. Sodni proces proti njemu in še desetim osebam 23. in 24. junija 1945 pred vojaškim sodiščem v • **sodni palači, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**, je bil prvi javni povojni proces v Ljubljani, ki je imel propagandno in ustrahovalno funkcijo. V sodno dvorano so smeli samo izbranci, ki so imeli posebno izkaznico vojaškega sodišča, proces pa so v stalinističnem stilu prenašali po radiu in zvočnikih, ki so bili razpostavljeni po ulicah. Velikonjeva žena ni smela v dvorano. Glavni tožilec je bil major dr. Jernej Stante, ki je pred II. svetovno vojno tudi pesnikoval in sodeloval v *Domu in svetu*, med vojno je bil v Ljubljani član VOS-a, pri partizanih sodnik in bil leta 1943 tožilec v kočevskem procesu, ki je napovedal povojno sodno prakso novih oblastnikov. Predsednik sodnega senata je bil dr. Bogomir Bogataj. Velikonji so očitali, da je »eden idejnih vodij belogardizma in pozneje domobranstva« ter novelo *Zanka (Dom in svet, 1943)*, ker se je v njej dotaknil političnih ubojev, ki jih je po Ljubljani izvajal VOS; novelo je posvetil ubitemu banu dr. Marku Natlačenu. Velikonja se je v zagovoru branil v skladu s svojimi nazori, ki so nasprotovali komunizmu. Prvi eksemplarični sodni proces nove oblasti se je končal s smrtno obsodbo vseh enajstih obtožencev, kar je istega dne potrdilo tudi vojaško sodišče. Velikonji so odvzeli državljanske pravice in mu zaplenili imetje. Pred usmrtno ženi niso dovolili, da bi se poslovila od moža, niti mu niso dovolili obiska duhovnika. Pozneje so zaprli tudi ženo, ker so pri nadziranju poštnih pošilk prebrali njeno pismo, ki ga je o sodnem procesu pisala sorodniku v tujino. Obsodili so jo na 13 mesecev prisilnega dela v Rajhenburgu (sedaj Brestanica).

Velikonjevo družino je okolica takoj stigmatizirala; ljudje so se je začeli izogibati, saj so se bali oblastniških sankcij. Ko je oblast poslala pred Velikonjevo stanovanje tovornjak, da bi odpeljali zaplenjeno premoženje, niso mogli verjeti, da družina nima nič vrednega.

Dan po izrečeni sodbi, 25. junija 1945, je na telefonski poziv enota sedmih ali osmih vojakov KNOJ-a (Korpus narodne obrambe Jugoslavije) s poveljnikom odšla kot »varstvo« v zapor ob Miklošičevi cesti. Eden od vojakov je čez 45 let poročal: »*Tam smo na dvorišču že videli kamione in nekaj ljudi v uniformah. Začeli so z 'ukrcavanjem' obsojencev, katerih pa nisem poznal. Med njimi je bila tudi ena ženska. Niso bili uklenjeni, ko so bili na kamionu, je nekdo ukazal, da se posedejo ob stranicah kamiona, mi smo pa morali stati oboroženi med njimi. [...] kamioni so*

odpeljali iz zaporov na Miklošičevi in prišli do strelišča na Rudniku v Ljubljani, na Dolenjski cesti. Tam so kamioni zapeljali na teren strelišča, kjer je bila nekako 30 do 35 metrov od središnice strelišča izkopana jama cca 3 × 3 × 2 metra, pomaknjena 4 metre /cca/ v desno.

Ko so kamioni prišli na strelišče, sem slišal pogovor med nekim moškim in mojim predpostavljanim: 'NAREDITE MI USLUGO IN PREBERITE MOJO KNJIGO – VIŠARSKA POLENA!' Ta mu je odgovoril: 'Bom!' Ker smo bili doma naročeni na Slovenske večernice, sem to knjigo poznal in sem vedel, da govori pisatelj te knjige g. Narte Velikonja.

Nas so razpostavili okoli po terenu, da smo 'varovali' teren, likvidacije so bile posamezne od strani uniformirancev – menda OZN-e. [...] Od jame sem stal nekako 30 metrov, prišel je k jami neki gospod v sivi obleki in izrazito srebrnimi okvirji očal in pred jamo je snel očala, ponudil jih je človeku, ki ga je [na pol hromega] spremljal do jame, ta jih je zagnal v jamo. Po obnašanju tega [obsojenca] sem opazil, kako ga je to pretreslo bolj kot bližnja smrt.«

Velikonjo so ustrelili na • **Strelišču, Dolenjska cesta 11 (86g)**, med 18. in 19. uro. Ko so pozneje Strelišče preurejali, so tamkajšnje grobove prekopali, vendar ni znano, kaj so naredili s posmrtnimi ostanki ubitih. Ker je po II. svetovni vojni komunistična oblast ukazala na Žalah izkopati celo posmrtno ostanke svojih nekdanjih političnih nasprotnikov (med njimi dr. Lamberta Ehrlicha, dr. Marka Natlačena) in jih dala odvreči neznanu kje, je očitno, da tudi ostanki s strelišča niso bili deležni nikakršne pietete. Žena ni dobila nobenega dokumenta o Velikonjevi obsodbi niti je niso obvestili, kje so ga ustrelili, niti kam so ga zakopali. »Izvršena smrtna obsodba zaradi nasprotnega idejnega delovanja« je »dvojna kršitev mednarodnega prava.« (Tatjana Možina Božič).

O procesu sta poročala tudi oba režimska časopisa. Slovenski poročevalec, katerega glavni urednik je bil takrat Velikonjev primorski rojak → Ciril Kosmač, je v nepodpisanim članku navajal, da »v teh dneh stopajo pred naša sodišča ljudje, ki so prodali svojo in narodno čast, brskamo znova po dokumentih o njihovih zločinih« in da »dvojno kazen zahteva zanje ljudstvo, ki jih sodi«. Med takšne »dokumente« prišteva časnik tudi Velikonjevo brošuro *Malikovanje zločina*, iz katere citira tri odlomke. V zadnjem so navedene tudi Velikonjeve besede: »Sredi državljanske vojne smo [...] Svobode, kjer bi mi zločinci krojili pojme o raznih moralnih in etičnih načelih, ne maram. Zame bi bilo najhujše, če bi moral na svoje oči gledati, da so na oblasti tisti, ki so priklicali na naš narod tako nesrečo, da je ne bodo mogla popraviti tri pokolenja. Take svobode ne maram! Ne maram je dočakati. Zaradi tega si sami obrazložite, od kod meni ta fanatičnost. Ne maram doživeti tega komunističnega raja. [...] Med menoj in med njimi je samo smrt.« Dan po Velikonjevi ustrelitvi je njegov drugi primorski rojak, rojen v Solkanu pri Gorici, sicer visoki partizanski funkcionar Dušan Pirjevec (po Ljubljani so desetletja krožile govorice o njegovi medvojni nasilnosti) objavil v »glasilu

Komunistične partije Slovenije«, *Ljudski pravici*, katere urednik je bil, članek *Sodba*. V njem je pribijal, da je bila sodba »izrečena v imenu slovenskega naroda«, da »so zločinci prejeli kazen«, da »tako gnusnih kreatur še nismo imeli« in »Še je kje kakšen Narte Velikonja, kakšen Paidasch ali Robida [trije obtoženci], toda mi jih bomo našli. [...] Mi bomo danes izkoreninili vse, kar predstavlja nevarnost za bodočnost našega naroda.«

Toda revolucija ne žre samo nasprotnikov, ampak tudi svoje otroke. Kosmača je v začetku leta 1946 oblast izločila iz uredništva Slovenskega poročevalca, češ da je zahodni vohun, in ga nekaj časa skrivaj preiskovala. Njegov »pomladni dan« je potemnel. Začela se je njegova povojna »balada«, ki si je v nasprotju z → Zupanom in → Kovačičem ni upal nikoli popisati. Težave, ki so se zgrnile nadenj, so ga travmatizirale in blokirale njegovo pisateljevanje. Pirjevec ni bil urednik samo *Ljudske pravice*, ampak nekaj časa tudi Slovenskega poročevalca ter v letih 1946 in 1947 funkcionar Uprave za agitacijo in propagando pri Centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije, torej šef propagande nove slovenske oblasti z Borisom Kidričem (sin prešernoslovca Franceta Kidriča) na vrhu (v tej funkciji je Pirjevca portretiral → Kovačič v romanu *Prišleki*). Toda Pirjevec je kmalu zaradi objestnega vedenja padel v nemilost (→ Zupan). V letu 1948/49 so ga vtaknili v preiskovalni zapor; njegove politične kariere je bilo konec. Za vodilne komunistične oblastnike je (p)ostal odpadnik, še posebno proti koncu življenja, ko je kot ideološko sporen privrženec filozofije Martina Heideggerja (ki se je pred vojno nekaj časa povezal z nacizmom) in profesor primerjalne književnosti na ljubljanski Filozofski fakulteti (v tej funkciji pa ga je Kovačič portretiral v knjigi *Pet fragmentov*) »škodljivo« vplival na študente in »predstavljal nevarnost za bodočnost« inteligence. Takrat so nanj leteli časopisni članki, da je idejni vodja mladih samomorilcev, ki jih je bilo v tistem času nekaj v Ljubljani (→ Vladimir Bartol). Takšnega ga je upodobil → Matej Bor v televizijski igri, ki jo je predvajala takrat monopolna slovenska postaja Televizija Ljubljana. Pirjevca je vojna preteklost bremenila, saj si je pred smrtjo želel duhovnika in psihologa dr. Antona Trstenjaka, vendar mu žena ni ustregla. O Pirjevcu je mogoče marsikaj izvedeti iz njegovega *Dnevnika in spominjanj* (*Nova revija* 5, 1986, št. 45), literarno maskirane avtobiografske knjige njegove druge žene Nedeljke Pirjevce *Zaznamovana* (Maribor, 1992; omenja tudi spolni akt v troje) ter spominskih pričevanj njegovih sodobnikov. Samomor sta naredila tudi sin vodilnega slovenskega revolucionarja in ideologa jugoslovanskega komunizma Edvarda Kardelja (→ Edvard Kocbek), Borut, ki je tudi pesnikoval, in ob koncu komunističnega režima še Kardeljeva žena. Kardelj je hotel vse Slovence in Jugoslovane spremeniti v vernike svoje ideologije, ki so jo desetletja vneto propagirali vsi mediji, toda svojemu sinu ni znal privzgojiti niti vere v življenje.

Od leta 1945 so oblastniki preostanek Velikonjeve družine prisilno selili v vedno manjša stanovanja. Različni povojni stanovanjski organi in ljubljansko okrajno sodišče so še dve leti kafkovsko pošiljali dopise politični policiji (OZNA, UDV), naj omogoči natančen popis imovine v zapečatenem Velikonjevem stanovanju. Ko so se po dveh letih končno uskladili, se je pokazalo, da v stanovanju, očitno z dovoljenjem te policije, že stanujeta zakonca Žumer. Februarja leta 1947 je Žumrova »odposlancu sodišča« Rudolfu Vandotu, bratu → Josipa Vandota, izjavila, da je družina prevzela junija 1946 stanovanje »popolnoma prazno in ji ni znano, kam so se predmeti odnesli.« Velikonjeve knjige je komunistična oblast že julija 1945 uvrstila na seznam prepovedanih knjig, ki ga je podpisal Ferdo Kozak (→ Primož Kozak), zato so jih morali izločiti iz javnih knjižnic. Ker se ga ni smelo več javno omenjati niti obravnavati njegovih literarnih del, ga je skoraj povsem izbrisala iz zgodovinskega spomina. Ko je avtor *Atlasa* napisal geslo *Anekdoti* za I. knjigo *Enciklopedije Slovenije* (1987), je v njem navedel naslova dveh Velikonjevih zbirk anekdot, saj Slovenci ne premorejo veliko knjig z anekdotami, poleg tega sta zbirki posebnost tudi zaradi matematičnih naslovov, toda neznani cenzor je iz gesla črtal oba Velikonjeva naslova.

Po osamosvojitvi Slovenije je pisatelj sin začel sodni postopek za revizijo procesa proti Velikonji, toda niti v Ljubljani niti v Beogradu niso našli nobene dokumentacije o sojenju, zato do obnove procesa sploh ni prišlo, kar veliko pove o slovenskem sodstvu po II. svetovni vojni. Leta 1991, ob stoletnici Velikonjevega rojstva, so njegovi potomci odkrili na njegovi rojstni hiši v Predmeji spominsko ploščo. Takratni predsednik Društva slovenskih pisateljev pesnik → Dane Zajc je ob odkritju dejal: »Pisatelj Narte Velikonja, sprejemamo te nazaj v deželo, ki je tvoja dežela. V tisto deželo, iz katere si bil izgnan in izbrisan. [...] Niso ti več potrebne državljanske in lastninske pravice. Nič niso pomagale tistim, ki so ti jih vzeli. Nič jim ni pomagalo hudodelsko sodišče, ki te je obsodilo na smrt. [...] ostani z nami, odslej te v naših zemeljskih in duhovnih krajih ne bo nihče več preganjal.« Domorodci so v podeželski ideološki omejenosti prireditev večinoma bojkotirali. Kafkovski vrhunec se je zgodil leta 1998, ko so Velikonjevi svojci končno dobili uradni »Izpisek iz matične knjige umrlih«. Bil je poln napak, v njem je pisalo, da je »Lenard Velikanje« umrl »5. avgusta 1945« na »Miklošičevi cesti 9«, torej v sodnem zaporu. Leta 2005 je • **Slovenska matica, Kongresni trg 8 (86h)**, priredila o Velikonjevem življenju in delu predavanji zgodovinarja dr. Borisa Mlakarja in literarne zgodovinarke dr. Helge Glušič.

LIT.: Tine Debeljak: *Narte Velikonja – petdesetletnik*. Slovenec 69, 10. 6. 1941, št. 135, str. 5. – A.P.: *Spominska plošča za N. Velikonjo*. Delo 33, 7. 6. 1991, št. 131, str. 7. – Arhiv mesta Ljubljana, fond: SIZAL LJU 504, t. e. 337 (Popis prebivalstva Ljubljane 1931); fond:

SIZAL LJU 468, imenik 3, Zp 315/45. – Tatjana Božič: »Trudi se za objektivnost, ne odpove se pa poučnosti in vzgajanju«. *Narte Velikonja (1891–1991)*. Delo, Književni listi 33, 6. 6. 1991, št. 130, str. 14. – *Dokumenti govore. Iz dokaznega materiala vojaškega sodišča*. Slovenski poročevalec (Glasilo Osvobodilne fronte) 6, 27. 6. 1945, št. 58, str. 1 [nepodpisano]. – Helga Glušič: *Pripovedi Narteja Velikonje*. Glasnik Slovenske matice 29/31, 2005/2007, št. 1/3, str. 162–167. – *Impresije iz sodne dvorane*. Ljudska pravica (Glasilo Komunistične partije Slovenije) 6, 24. 6. 1945, št. 53, str. 4 [nepodpisano]. – Ana Koblar – Horetzky: *Narte Velikonja in France Koblar*. Nova revija 19, 2000, št. 213/214, str. 292–298. – France Koblar: *Moj obračun*. Knjigo je uredil in spremno besedo napisal Joža Mahnič. Ljubljana 1976. – Andrijan Lah: *Ob stoletnici rojstva pisatelja Narteja Velikonje*. Srce in oko 3, maj 1991, št. 27, str. 351–354. – Boris Mlakar: *Tragično srečanje z revolucijo: primer Narteja Velikonje*. Časopis za zgodovino in narodopisje 78 (43), 2007, št. 1, str. 54–67. Objava brez opomb tudi v: Glasnik Slovenske matice 29/31, 2005/2007, št. 1/3, str. 153–161. – Tatjana Možina Božič: *Literarno delo Narteja Velikonje*. Diplomaska naloga. Oddelek za slovanske jezike in književnosti; Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1990. – N. N. (»Erjavec«), *pismo Alenki Puhar*, 2. 7. 1990 [o ustrelitvi Velikonje; kopija pri avtorju *Atlasa*]. – *Naloge in nameni Zimske pomoči. Predsednik Zimske pomoči Narte Velikonja o dosedanjem delu, uspehih in bodočih načrtih te vsenarodne socialne ustanove*. Slovenski narod 76, 27. 3. 1944, št. 13, str. 13. – *Obsodba je izrečena. Nadaljevanje razprave proti 11 vojnim zločincem iz Štajerske in Ljubljane, ki so bili vsi obsojeni na smrt*. Slovenski poročevalec 6, 26. 6. 1945, št. 57, str. 2 [nepodpisano]. – *Obtožba proti nadaljnjim petim zločincem*. Ljudska pravica 6, 23. 6. 1945, št. 52, str. 3 [nepodpisano]. – *Obtožnica*. Slovenski poročevalec 6, 24. 6. 1945, št. 56, str. 1 [nepodpisano]. – *Pesnikov poklon pisatelju*. Delo 33, 14. 6. 1991, št. 137, str. 7. [nepodpisano, vsebuje govor Daneta Zajca ob odkritju spominske plošče v Predmeji]. – Dušan Pirjevec: *Sodba*. Ljudska pravica 6, 26. 6. 1945, št. 54, str. 1. – Pogovor z Zorkom Simčičem, 1. 2. 2014. – *Prva javna razprava proti vojnim zločincem v Ljubljani*. Ljudska pravica 6, 24. 6. 1945, št. 53, str. 3 [nepodpisano]. – Alenka Puhar: *Narte Velikonja (1891–1945). Obsojen na izbris iz spomina*. Delo, Književni listi 32, 28. 6. 1990, št. 149, str. 18. – Ista: *Pričevanje. Pisateljeva drža na morišču*. Delo 32, 12. 7. 1990, št. 160, str. 6. – Ista: *Prostor za moža iz zanke*. Narte Velikonja. Delo, Književni listi 47, 7. 12. 2005, št. 283, str. 13. – Ista: *Dvojni datumi, dvojni kraji*. Delo 49, 1. 9. 2007, št. 201, str. 40. – Marijan Smolik: *Pisatelj Narte Velikonja*. Družina 39, 23. 9. 2001, št. 39, str. 11. – Ljenko Urbančič: *Pri Narteju Velikonji*. Jutro 24, 13. 4. 1944, št. 84, str. 2. – *Narte Velikonja: Ko sem prišel na svet*. Ponedeljski Slovenec, 4. 8. 1933, št. 36, str. 4. – *Narte Velikonja: Malikovanje zločina*. Jutro 24, 3. 6. 1944, št. 126, str. 2 [nepodpisano]. – *Velikonja si je pisal sodbo sam*. Slovenski poročevalec 6, 26. 6. 1945, št. 57, str. 3 [nepodpisano]. – Irena Velikonja: *Narte Velikonja (1891–1945)*. Primorska srečanja 15, 1991, št. 119–120, str. 386–388. – *Narte Velikonja*. Več avtorjev. Primorska srečanja 17, 1992, št. 134/135, str. 405–426 [referati s strokovnega posveta]. – Tine Velikonja: *Naš oče*. Srce in oko 3, maj 1991, št. 27, str. 348–351. – *Vojni zločinci in izdajalci pred sodiščem*. Slovenski poročevalec 6, 24. 6. 1945, št. 56, str. 3 [nepodpisano]. – *Za svoje težke zločine nad slovenskim narodom so vojni zločinci prejeli zaslužen kaznen*. Ljudska pravica 6, 26. 6. 1945, št. 54, str. 3–5 [nepodpisano].

87. JOVAN / JANEZ / IVAN VESEL - KOSESKI (1798, Spodnje Koseze pri Moravčah – 1884, Trst) [III]

Pesnik in prevajalec, predvsem Schillerjevih del. Pravniki in finančni uradnik. Avtor prvega slovenskega soneta *Potažva* in pesmi *Slovenija presvitlemu, premilostljivemu gospodu in cesarju Ferdinandu Pervimi ob veselimi dohodu njih veličanstva v Ljubljano*.

Sin premožnega kmeta Martina Vesela in Marije Cerar. Med letoma 1808 in 1810 je v Ljubljani hodil v prva dva razreda • **normalke** v poslopju liceja, ki je do potresa stalo na sedanjem **Vodnikovem trgu (I1a)**, kjer je živilska tržnica. Nato je med letoma 1811 in 1815 obiskoval petletno gimnazijo v Celju, med letoma 1816 in 1818 pa »filozofijo« (vrsta višje šole) v ljubljanskem liceju na sedanjem Vodnikovem trgu, med letoma 1818 in 1823 pa je študiral pravo na Dunaju in v Gradcu, kjer je ta študij tudi končal. Med letoma 1823 in 1825 je bil konceptni praktikant pri policijskem ravnateljstvu v Ljubljani; to je delovalo v stavbi, ki je stala na prostoru sedanje • **Gosposke ulice 12 (87a)**, na vogalu s Turjaško ulico, nasproti sedanjega NUK-a. Leta 1869 je postal častni član **Slovenske matice**, sedaj • **Kongresni trg 8 (87b)**.

Po letu 1826 je bil zaposlen kot uslužbenec finančnega ravnateljstva za Primorsko v Trstu, Tolminu in Gorici, med letoma 1832 in 1852 je bil pri tem zavodu finančni svetnik, leta 1852 se je zaradi bolezni upokojil. Zaradi neuspešne operacije tura na licu so mu telesni organi otrpnili, zdravljenje je bilo le delno uspešno, tudi duševno je opešal. Oženil se je sorazmerno bogato, s Tržačanko Julijano Tomann, ki je umrla dve leti pred Veselom. V zakonu se je rodilo pet otrok, ki so se potujčili. Eden od njegovih vnukov je bil Julius Kugy, pravnik, alpinist in pisec gorniških knjig, tudi o Julijskih Alpah, napisanih v nemščini. Vesela so ob navzočnosti mnogih tržaških Slovencev pokopali na tržaškem pokopališču pri Sv. Ani. V tržaških dokumentih je vpisan kot Giovanni Battista Vessel.

Pesniti je začel v gimnazijskih letih, toda v nemščini, leta 1818 je objavil prvi slovenski sonet *Potažva* (Tolažba) z nemškim prevodom z naslovom *Trost* v nemškem ljubljanskem glasilu *Laibacher Wochenblatt*. O sonetnem naslovu se je posvetoval z → Vodnikom, → Čop pa naj bi bil vesel prihoda te italijanske pesniške oblike v slovensko književnost. Po gimnaziji je Vesel pesniško molčal do leta 1844, ko je v *Novicah* najprej objavil odo cesarju Ferdinandu ob njegovem obisku v Ljubljani. Vesel je dvomil o svojih pesniških zmožnostih, toda spodbujal in promoviral ga je urednik *Novic* → Bleiweis, ki ga je bolj cenil kot → Prešerna. Vesel je postal pesniški ljubljenec urednika in prebujajočega se slovenskega meščanstva, ki so ga pesmi, napisane v izumetničenem slovenskem jeziku (deloma posledica upoštevanja metričnih shem) navduševale, saj estetska vrednotenjska merila po Čopovi smrti niso imela vplivnih javnih zagovornikov. Kljub literarnoestetskim

hibam, na katere so prvi polemično opozorili mladoslovinci (→ Stritar, → Levstik), je Veselovo pesništvo vzbujalo patriotizem in utrjevalo slovenstvo pred nemštvom.

Spominsko poimenovanje:

- Koseskega ulica.

LIT.: Dj. Planjavec [pravo ime: Gildo Baruca]: *Grob pesnika Jovana - Vesela Koseskega zanemarjen na pokopališču pri Sv. Ani*. Primorski dnevnik 28, 7. 5. 1972, št. 108, str. 5 [s fotografijo nagrobnika].

88. ANTON VODNIK (1901, Podutik pri Ljubljani – 1965, Ljubljana) [VII]

Pesnik, publicist in urednik. Umetnostni zgodovinar. Avtor pesniških zbirk *Žalostne roke*, *Vigilije* in *Glas tišine*.

Sin kamnoseškega delavca Antona Vodnika, po rodu iz Poljanske doline, in Marije Tršan iz mizarske družine iz Zapuž; takrat naselje med predmestnima vasema Dravljje in Šentvid (sedaj so vsa ta naselja del mesta). Zakonca sta imela štiri sinove in eno hčer. Vodnikov mlajši brat France (1903–1986) je bil najprej pesnik (avtor zbirke *Borivec z Bogom*), potem pa literarni kritik, esejist in prevajalec. Deloval je v skupini pri revijah *Dom in svet* ter *Dejanje* (→ Kocbek). Po materini strani sta bila brata Vodnik bratranca slikarja Staneta Kregarja (1905–1973). Anton Vodnik je končal pet razredov • **ljudske šole v Šentvidu nad Ljubljano**, sedaj **Prušnikova ulica 91 (I1h)**, nasproti šentviške cerkve. Jeseni leta 1912 pa se je vpisal v tamkajšnjo osemrazredno • **klasično gimnazijo v Škofovih zavodih** (ustanovljeni leta 1905), sedaj **Štula 23 (I3e)**. Ta je bila v Avstro-Ogrski edina, v kateri je bil učni jezik slovenski, v vseh drugih je bil učni jezik nemščina, slovenščina pa kvečjemu eden od učnih predmetov. Največ preglavic mu je povzročala matematika, najraje pa je imel slovenščino, ki jo je poučeval profesor dr. Anton Breznik, pomemben slovenski jezikoslovec. Leta 1914, v začetku I. svetovne vojne, so Vodnikovega očeta vpoklicali v avstrijsko vojsko, leta 1916 so ga bolnega pripeljali domov, kjer je umrl. Pokopali so ga na šentviškem pokopališču, Vodnik mu je napisal verze za nagrobnik. Družinske razmere so se poslabšale, zato se je mati z otroki istega leta preselila k domačim v Zapuže, v • **hišo** blizu gostilne Žibert, **Celovška cesta 335 (88a)**, ki ne stoji več.

Vodnik je v šolskem letu 1915/16 začel objavljati pesmi v rokopisnem glasilu nižješolcev *Jutranja zarja* in med letom postal njegov urednik. Proti koncu leta je začel sodelovati v rokopisnem glasilu višješolcev *Domače vaje* in postal njegov vodilni pesnik. Na zavodskih proslavah je nastopal kot recitator in govornik. V šolskem letu 1919/20 je postal načelnik zavodskega kulturnega društva višješolcev Palestra (→ Ivan Hribovšek), v katerem je deloval tudi literarni krožek; vodil ga je dr. Breznik. Vojna je zavod utesnila, saj so del zavoda spremenili v vojaško bolnišnico, hkrati pa posegla med gimnazijce, saj so mnoge

mobilizirali. Vodnik je bil zaradi kratkovidnosti za stalno oproščen vojaščine. V šolskem letu 1918/19 je na izletu spoznal družbeno dejavno Doro Pegam, učiteljico iz Škofje Loke; med njima je nastala ljubezenska zveza. Junija leta 1920 je z odliko maturiral in začel študirati umetnostno zgodovino na • **Filozofski fakulteti** nove ljubljanske univerze, delujoče v nekdanjem Deželnem dvorcu, sedanjí sedež Univerze, **Kongresni trg 12 (I4a)**. Njegov glavni profesor je bil ves študij dr. → Izidor Cankar. Istega leta je Vodnik prvič objavil pesmi v *Domu in svetu*, leta 1921 v *Ljubljanskem zvonu*, leta 1922 pa prvo pesniško zbirko *Žalostne roke* v samozaložbi tako, da je vzel posojilo pri radovljiškem lesnem trgovcu Antonu Resmanu. Ta mu je dolg mecensko odpisal, zato je Vodnik z denarjem, namenjenim vračilu, leta 1923 izdal drugo pesniško zbirko *Vigilije*. Obe zbirki je sam prodajal tako, da je hodil od vrat do vrat. Leta 1922 je izšel tudi *Almanah katoliškega dijaštva*, katerega urednik je bil. Istega leta se je na univerzi seznanil tudi s → Srečkom Kosovelom. Med letoma 1924 in 1927 je urejal revijo *Križ na gori* (poimenovano po delu → Ivana Cankarja), glasila neformalne skupine mladih katolikov, ki so po glasilu dobili ime križarji in želeli pod nemškimi idejnimi vplivi prenoviti katolištvo na podlagi osebnega doživljanja religije. Vodnik je od leta 1921, kot študent, stanoval v • **Akademskem domu, Miklošičeva cesta 5 (88b)** (tam je sedaj prizidek hotela Union), kjer je urejal tudi revijo. Nekatera stališča v člankih revije (med njimi tudi članek Dore Pegam *Zakon kot etičen problem*) so vzbujala pomisleke nekaterih predstavnikov Katoliške cerkve; Vodnik je ljubljanskega škofa dr. Antona Jegliča osebno pomiril. Toda pomisleki so se stopnjevali, ko so se nekateri križarji lotili družbenopolitične kritike, zato je revija prenehala izhajati. Leta 1928 jo je nadomestila revija *Križ*, ki jo je urejal → Kocbek. V njej je Vodnik objavil en sam prispevek, saj se je preusmeril v revijo *Dom in svet*.

Leta 1925 je postal absolvent in asistent. Leta 1927 je pri mentorju prof. dr. Izidorju Cankarju doktoriral z disertacijo o kiparju Francescu Robbu, čigar dela so pomembna sestavina baročne umetnosti v Ljubljani. Zaradi intenzivnega dela v arhivih se mu je poslabšalo krhko zdravje. Istega leta se je v • **franciškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri Tromostovju (88c)** poročil z Doro Pegam, ki je končala študij pedagogike in germanistike. Začasno se je zaposlil v knjižnici Prosvetne zveze, z ženo pa sta po poroki najprej stanovala kot podnajemnika v hiši • **Zrinjskega cesta 4 (88č)**, potem pa na • **Vrtači 14**, hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana domnevna lega na presečišču **Vrtače** in sedanje **Bleiweisove ceste (88d)**. Zahajal je v ljubljanske kavarne, kjer se je srečeval z znanci in z njimi debatiral, toda nekdanja križarska skupina se je začela razhajati in diferencirati. Nastajale so umetnostnonazorske polemike med katoliki in liberalci, v katerih je sodeloval tudi Vodnik, vendar se je polagoma začel iz kulturniških bojev umikati. Postal je član slovenskega

PEN-a in se z njim leta 1933 udeležil mednarodnega kongresa v Dubrovniku, na katerem so protestirali proti nacističnemu preganjanju književnikov v Nemčiji. Po rojstvu hčere Marije (Marjance) se je družina Vodnik preselila v Šentvid, v stanovanje zdravnika dr. Mateja Justina, od koder se je leta 1937 preselila v • **Gestrinovo ulico 5/II (88e)**, v »Rdečo hišo«, poimenovano po barvi pročelja, kjer je dobil od mestne občine najemno dvosobno stanovanje. V njem je prebival skoraj do smrti. Leta 1931 je dobil uredniško, lektorsko in korektorsko zaposlitev pri Katoliškem tiskovnem društvu, pri katerem je moral skrbeti za celoten knjižni program Jugoslovanske knjigarne. Nekaj časa je bil tudi sourednik *Doma in sveta*, toda ker so nastajale nazorske in medgeneracijske napetosti, je to mesto opustil. Še vedno je zahajal na pomenke v kavarne. Bil je strasten kadilec, zato je imel zdravstvene težave. K nedeljskim mašam je hodil v • **stolnico sv. Nikolaja (88f)**, navadno proti koncu obreda. Oblačil se je v črno pelerino, na glavi je imel črno baretko. Rad je debatiral, pri čemer se je pogosto razburil. Žena je živela za svoj poklic in bila feministka; k ženskim demonstracijam je vodila tudi hčer. Ni znala kuhati, družina je imela služkinje, vsako so najprej poslali v kuharski tečaj. Zakonca sta pogosto zahajala v bližnjo • **gostilno Činkole**, ki je stala na sedanji **Poljanski cesti 17 (D1m')**, • **Pri kolovratu**, sedanji **Ciril-Methodov trg 14 (D1k')** in druge, enkrat tedensko pa k → Finžgarju, na partije taroka; najprej v • **trnovsko župnišče**, sedaj **Kolezijska ulica 1 (88g)**, po Finžgarjevi preselitvi pa v njegovo • **hišo**, sedaj **Finžgarjeva ulica 12 (88h)**. Vodnik se taroka ni nikoli naučil, zato je med obiski samo debatiral, žena pa je bila navdušena tarokistka. Ko je poučevala na učiteljsču, je bil njen učenec tudi Edvard Kardelj (→ Edvard Kocbek), eden vodilnih slovenskih in jugoslovanskih komunistov.

Vodstvo Jugoslovanske knjigarne ni bilo zadovoljno z Vodnikovim delom, zato ga je predstavilo med korektorje dnevnika *Slovenec*, kjer je moral opravljati tudi nočno delo. Iz zagate ga je rešil Finžgar, ki ga je leta 1938 zaposlil kot urednika pri Mohorjevi družbi iz Celja, kjer so spet nastale neprijetnosti zaradi njegovega načina dela, predvsem pa zato, ker je čutil, da ga imajo zgolj za korektorja, kar se mu je zdelo podcenjujoče. Po krizi revije *Dom in svet* leta 1937 je sodeloval v Kocbekovem *Dejanju*; postal je krščanski socialist.

Po začetku II. svetovne vojne je ostal brez službe, ker so Nemci Mohorjevi družbi v Celju vse zaplenili, uprava se je preselila v Ljubljano, toda družba je tu delovala v skromnem obsegu. Vodniku je pokojninski zavod po zdravniškem pregledu odobril invalidsko rento, pomagal si je s honorarno zaposlitvijo v • **Akademiji za glasbo**, v prostorih Glasbene matice, **Gosposka ulica 10 (88i)**, kjer je med letoma 1941 in 1945 predaval umetnostno zgodovino. Od jeseni leta 1941 je s skupino krščanskih socialistov (→ Kocbek) sodeloval z Osvobodilno fronto (OF), ki je bila trojanski konj Komunistične partije za

izvedbo njene revolucije, njegova žena pa je postala aktivistka te organizacije. V njunem stanovanju so potekali pogosti skrivni sestanki aktivistov OF, nekaj sej voditeljev OF, med katerimi sta bila tudi voditelja slovenske komunistične revolucije Edvard Kardelj in Boris Kidrič. V stanovanju je bilo tudi skladišče potrebščin za ljubljanske otroke, katerih starši so bili partizani. Aktivistka in članica SKOJ-a (»Savez komunističke omladine Jugoslavije«) je postala tudi Vodnikova hči Marjana, takrat gimnazijka, ki jo je po vojni v • **Cukrarni, Poljanski nasip 12 (88j)**, član tajne policije (»Udbe«) nagovarjal, naj postane njena vohljačica, kar je zavrnila in se odvrnila tudi od SKOJ-a.

V začetku leta 1942, na dan Prešernove smrti, je Vodnik, tako kot → Jalen, dobil literarno nagrado ljubljanske mestne občine • **Magistrat, Mestni trg 1 (U2)** za zbirko *Skozi vrtove* (v komisiji je bil kljub odloku OF o »kulturnem molku« tudi funkcionar OF Josip Vidmar). Te »Prešernove« nagrade niso podeljevali na nobeni prireditvi, nagrajencu so listino in denarni del nagrade samo poslali domov po redni pošti. Konec decembra 1942 so ga Italijani zaradi simpatiziranja z OF aretirali in zaprli v • **zapor v Belgijski vojašnici, ob sedanji Metelkovi ulici, med Masarykovo cesto, Maistrovo ulico in Taborom (Z5)**; spomladi leta 1943 pa v • **zapor v Šentpeterski vojašnici**, sedaj **Vrazov trg 2 (Z4)** (sedaj je tam del Medicinske fakultete). V drugi vojašnici je bil nekaj časa zaprt s → Prežihovim Vorancem, s katerim sta imela skupen pograd. Veliko sta se pogovarjala o umetnosti, ki je Prežiha zanimala. Večkrat pa so zaprli Vodnikovo ženo Doro. Ta je med vojno sodelovala tudi s komunistično funkcionarko Lidijo Šentjunc (→ Vitomil Zupan), ki je bila na učiteljišču njena učenka, in z → Ljubo Prenner. Dora Vodnik je nekaj časa živela celo v ilegali, da je ne bi aretirali, in se skrivala v podstrešni sobici na Mirju. Ob živčnem zlomu jo je Vodnik spravil v • **nevrolško kliniko, med Zaloško cesto in Ljubljani (B2)**. Tam so odkrili njeno identiteto in jo odpeljali v • **bolnišnico za duševne bolnike**, sedaj Psihiatrična klinika, **Studenc 48 (B4)**, kjer je ostala kot jetnica več mesecev, do februarja ali marca leta 1945. Vodnik se je trudil, da bi ženo izpustili. Njegovo pisno prošnjo je s pripisano izjavo podprl tudi ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, • **škofijski dvorec**, sedaj **Ciril-Metodov trg 4 (88k)**. Res so jo izpustili, vendar je še naprej delovala za partizane, predvsem pa pomagala Kocbekovi hčerki Lučki (bila je njena krstna botra), ki je kot otrok tudi živela v ljubljanski ilegali, saj so bili njeni starši partizani. Zaradi te dejavnosti so Vodnikovo ženo spet zaprli. Da ji Vodnik ne bi škodoval, je marca 1945 nastopil na literarnem večeru v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, ki je bil povezan s podelitvijo pokrajinskih literarnih nagrad generala Rupnika. Vodnikovo ženo so iz zapora izpustili pred koncem vojne.

Po koncu vojne je postala ravnateljica • **Gimnazije Bežigrad**, sedaj **Peričeva ulica 4 (I3f)**. Bila je tako delovno zagnana, da je v poslopju tudi spala. Toda oblasti ideološko

ni ustrezala, zato je morala na ukaz (ne glede na pomoč Kardelju, Borisu Kidriču in Lidiji Šentjunc) odstopiti. Še en primer, kako so komunisti po zmagi nekdanje zavezničke in pomočnike zavrli. Smela je postati zgolj profesorica nemškega jezika v • **Gimnaziji Poljane, Strossmayerjeva ulica 1 (I3g)** in honorarna predavateljica nemščine na Ekonomski fakulteti; napisala je tudi komplet učbenikov za gimnazijski pouk nemščine (uporabljal jih je tudi avtor *Atlasa*).

Novembra leta 1945 je ministrstvo za prosveto nove, komunistične oblasti imenovalo Vodnika za člana uredniškega odbora nove • **Državne založbe Slovenije** v Krisperjevi hiši na **vogalu Mestni trg 26/ Stritarjeva ulica 3 (88l)**, v kateri je postal polagoma tudi lektor; svoje delo je večinoma opravljal doma. Z njim sta delala tudi → Lili Novy in poznejši prevajalec Janez Gradišnik (→ Kocbek). Temu se je zdel Vodnik nepraktičen in brez smisla za pisarniško delo. Pozimi leta 1946/47 je Vodnik postal član neformalnega zasebnega literarnega krožka oziroma salona »Liga lepe lenobe« (→ Mira Mihelič). Decembra leta 1948 pa je spet začel predavati umetnostno zgodovino v Akademiji za glasbo.

Čeprav je med vojno pomagal komunistični revoluciji, je imel po vojni težave pri izdaji pesniške zbirke *Srebrni rog*, zato je izšla šele leta 1948. Kritiki, ki so bili indoktrinirani z ideologijo nove oblasti in bili privrženci propagandnega socialističnega realizma po sovjetskem vzoru, niso bili sposobni doumeti Vodnikovega rafiniranega pesniškega simbolizma, zato so zbirko raztrgali. Vodnika je ta reakcija prizadela. Leta 1949 je zbolel za tifusom in komaj preživel. Leta 1951 je obhajal petdesetletnico v prostorih Društva slovenskih pisateljev in zasebno doma, kjer sta mu osebno čestitala tudi Kocbek in → Udovič. • **Slovenska matica, Kongresni trg 8 (88m)** mu je z enoletno zamudo izdala antologijski izbor *Zlati krogi*, ki ga je kritika ignorirala. Takrat je izšla tudi Kocbekova novelistična zbirka *Strah in pogum*, ki sta jo Kardelj in Boris Kidrič izrabila za izločitev Kocbeka iz politike, pri čemer jima je literarnokritičsko sekundiral Josip Vidmar. Zato je bila januarja leta 1952 sklicana konferenca z glavnimi uredniki in uredniki kulturnih rubrik osrednjih časnikov in radia Ljubljana, na kateri je komunistični ideolog Boris Ziherl nastopil proti Kocbeku, Antonu Vodniku in književnikom, ki so bili katoliki, čeprav so komunisti med vojno izkoristili njihovo pomoč. Ziherl je od urednikov zahteval cenzuriranje prispevkov. V *Ljubljanskem dnevniku* je Vodnika v treh nadaljevanjih napadel → Miško Kranjec, o katerem je takrat Kocbek v svoj dnevnik zapisal, da »svojo agrarno pamet napenja z zadevami, ki jih ne razume«. Vodniku se je zdravje krhalo, leta 1953 se je začasno invalidsko upokojil, dokončno pa leta 1958.

Po letu 1954 se je družil z literarnimi omizji po lokalih in se udeleževal debat. Popoldne je pogosto zahajal v kavarno • **hotela Slon, sedaj Slovenska cesta 34 (D2a)**, zvečer pa včasih na večerjo v restavracijo istega hotela.

Ker je imel malo denarja, si je naročal otroško porcijo vampov ali golaža. Z že odraslo hčerjo Marjano, ki je postala zdravnica, je bil nekajkrat celo v nočnem baru istega hotela, kamor njegova žena oziroma njena mati ne bi nikoli šla. Tamkajšnji program (ni poročil, ali je že vseboval striptiz) mu je »kar« ugajal. Ko je povojna kritika zanikovala njegovo poezijo, je našel podporo in razumevanje samo zasebno, pri nekdanjih krščanskih socialistih, ki so bili kljub podpori OF in partizanstvu za komunistično oblast nasprotniki, zato jih je nadzirala. Leta 1956 je ponudil zbirko *Glas tišine* mariborski založbi Obzorja, toda »pravoverni« založniški svet je objavo zavrnil, zbirko je šele leta 1959 izdala celjska Mohorjeva družba. Nekateri kritiki so medtem ideološko in literarnoestetsko »mutirali«, zato so našli v njej več pozitivnega. Najbolj razumevajoče je o njej pisal literarni zgodovinar Jože Koruza, pohvalno oceno o njej pa je v tržaškem *Primorskem dnevniku* objavil → Vladimir Bartol. »Mutiralo« je tudi • **Društvo slovenskih pisateljev**, sedaj **Tomšičeva ulica 12 (88n)**, ki je pod predsedstvom → Mateja Bora to Vodnikovo zbirko nagradilo.

Leta 1962 je Vodnik padel v stanovanju v Gestrinovi ulici, si poškodoval zapestje in zlomil spodnjo čeljust. Po oskrbi v nezgodni in stomatološki kliniki se je zdravil skoraj leto, sicer pa je bil večinoma doma in snoval antologijski izbor svoje poezije *Sončni mlini*. Ta je izšel leta 1964 pri Državni založbi Slovenije in pri kritikih doživel naklonjen sprejem. Sredi leta 1964 je bil Vodnik med podpisniki *Izjave*, s katero je skupina sodelavcev literarne revije *Sodobnost* (v št. 7a) protestirala proti oblastniški ukinitvi literarne revije *Perspektive* in policijskim ukrepom proti sodelavcem te kritične publikacije (→ Marjan Rožanc, → Dominik Smole, → Dane Zajc). Zato se je komunistična oblast maščevala in odstavila uredništvo *Sodobnosti*. To revijo so od leta 1965 urejal politično preverjen uredniški »kader«.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Pred Vodnikovim priimkom je sicer pripisana kljukica, kar pomeni, da je bil za oblast sprejemljiv, toda njegov podčrtani priimek pomeni oblastniško sumničenje, najverjetneje zaradi njegove religioznosti, predvsem pa druženja s → Kocbekom in nekdanjimi krščanskimi socialisti.

Enaki oznaki sta iz enakih razlogov tudi ob bratu Francetu Vodniku.

Proti koncu leta 1964 je komisija za književnost pri Prešernovem skladu Vodnika predlagala za Prešernovo nagrado, toda upravni odbor, v katerem so spet sedeli ideološko »pravoverni« možje, je, kot večkrat v zgodovini podeljevanja teh nagrad, izbor komisije ignoriral in določil svoje nagrajence. Komisija je svoj izbor sporočila javnosti, zato je podelitev nagrad dobila škandalozno razsežnost. Ta spremlja nagrade, od kar jih podeljujejo. Nepodelitev nagrade je bolnega Vodnika hudo prizadela. Pešalo mu je srce. Oktobra leta 1965 je zaradi srčne embolije umrl v • **Bolnišnici dr. Petra Držaja, Vodnikova cesta 62 (B3)**. Zadnje zakramente mu je podelil frančiškanski pater dr. Roman Tominec (tudi umetnostni zgodovinar). Do pogreba je truplo ležalo na • **Žalah (P4)**, v »Jožefovi mrliški vežici«. Pokopali so ga »ob prvem mraku, ob zadnji zahodni zarji« v • **Dravljah, ob desnem zidu novega dela pokopališča (P5)**, grob Zid, BD, 12. Pogreba se je udeležilo veliko ljudi. Katoliški obred je opravil stolni dekan Jakob Šolar (tudi jezikoslovec, literarni zgodovinar, profesor v predvojni Škofijski klasični gimnaziji v Šentvidu; med II. svetovno vojno je bil zaprt v nemškem koncentracijskem taborišču Dachau, med letoma 1946 in 1952 sodelavec Inštituta za slovenski jezik SAZU pri začetnih delih za slovar slovenskega knjižnega jezika, med letoma 1952 in 1957 je bil v zaporu kot žrtev stalinističnega sodnega procesa; → Ivan Hribovšek). Ob odprtem grobu se je v imenu Društva slovenskih književnikov od pokojnika poslovila pisateljica Mira Mihelič, v imenu slovenskega PEN-a publicist in prevajalec Božidar Borko ter posebno občuteno Edvard Kocbek. Takrat se je že mračilo, zato si je Kocbek med branjem govora svetil z majhno žepno svetilko. Pozneje so v ta grob pokopali tudi Vodnikovo ženo Doro in njegovega brata Franceta. Fotografija nagrobnika je objavljena v zborniku *Bog je videl*, Ljubljana 1998, med str. 56 in 57. Društvo slovenskih književnikov je pokojnika na dan njegovega pogreba v svojih prostorih počastilo z žalno sejo.

LIT.: *Bog je videl. Dravljanski duhovni večeri*. Uredila Marija Stanonik. Ljubljana-Dravlje 1998. – Edvard Kocbek: *Ob grobu Antona Vodnika*. V: E. Kocbek, Svoboda in nujnost (Pričevanja). Druga, pregledana in dopolnjena izdaja. Celje 1989, str. 286–289. – *Krogi navznoter, krogi navzven. Kocbekov zbornik*. Uredil Niko Grafenauer. Ljubljana 2004, str. 377 [o Vodnikovem pogrebu]. – Š. K. [Štefan Kališnik]: *Pogreb Antona Vodnika*. Delo 6, 5. 10. 1965, št. 271, str. 6. – Mira Mihelič: *Ure mojih dni. Spomini*. Murska Sobota 1985, str. 147–154. – France Pibernik: *Anton Vodnik*. Monografija. Ljubljana 2012. – Anton Vodnik: *Glas tišine*. Izbrala, uredila, spremno besedo in opombe napisala Franca Buttolo. Ljubljana 1985 (Kondor, 224). – Dora Vodnik: *Utrinki iz preteklosti*. Novi list (Trst-Gorica) 17, 26. 9. 1968, št. 713, str. 6. – France Vodnik: *Glasnik ritmičnega rodu (Ob dvajsetletnici smrti pesnika Antona Vodnika)*. Znamenje 15, julij–avgust 1985, št. 4, str. 301–316 [z obsežno bibliografijo].

89. VALENTIN VODNIK (1758, Zgornja Šiška pri Ljubljani – 1819, Ljubljana) [II]

Velja za prvega slovenskega pesnika. Duhovnik, profesor, časnikar in jezikoslovec, pisec učbenikov in prevajalec. Avtor prve samostojne pesniške zbirke *Pesme za pokušino*, urednik prvega slovenskega časnika *Lublanske Novize*.

Prvi od desetih otrok kmeta Jožefa Vodnika in Jere (Gertrude) Pance z Viča, takrat vas pri Ljubljani, rojen v • **kmečki hiši**, v nekdanji Zgornji Šiški, ki je bila takrat manjša vas, oddaljena od Ljubljane; sedaj del mesta, **Vodnikova cesta 65 (89a)**. Ta predel Zgornje Šiške so imenovali Na Jami (poimenovanje se je ohranilo v imenu bližnje ulice, ki z današnje Vodnikove ceste zavije pravokotno na Celovško cesto). Kmetija Vodnikovega očeta je bila podložna gospodstvu v Cekinovem gradu v Tivoliju, sedaj je v njem Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Celovška cesta 23 (→ Prešeren); spadala pa je v župnijo Šentvid. Vodnikovo hišo so najprej imenovali »Pri Žibertu«, v spomin na kmetijo na Trati pred Šentvidom (stala je približno tam, kjer stoji danes gostilna z istim imenom), od koder so se predniki priselili Na jamo. Vodnikovi predniki so bili podjetni, saj so poleg kmetovanja kupčevali s prašiči, vinom in platnom, celo na Hrvaškem. Vodnikov oče pa je morda imel tudi gostilno. Leta 1791 je ovdovel in se naslednje leto drugič poročil z vdovo Elizabeto Jereb iz smledniške župnije. V šentviški cerkvi je poročni obred opravil sin Valentin, ki je že bil duhovnik. Pozneje je hiša dobila vzdevek po mizi (ki še stoji) pred hišo »Pri kamniti mizi«; v njej so odprli gostilno, v katero so zahajali Ljubljančani (→ Jenko).

Vodnikova sestra je čez desetletja → Trdini o bratu povedala, da je pri nekdanjem • **gradu Podturn ali gradu Tivoli (89b)**, sedaj je v njem Mednarodni grafični likovni center, Pod turnom 3, »veselo skakal po travnikih in po hosti, dokler je še v šolo hodil, da je uganil in napravil marsikatero noro burko, da se mu je moral vsak smejati. Najraje da je jedel žgance in čežano. Tepel da se ni rad, ker je bil bolj slaboten. Učit da se je hodil najraje k tistemu studentu, kamor hodijo študentje še zdaj radi (h Hipokreni)«.

Brati in pisati se je začel učiti leta 1767, naslednje leto so ga starši poslali v novomeški frančiškanski samostan, v katerem je bil menih stric Marcel in je morda vplival na Vodnikovo izbiro poklica. Med letoma 1769 in 1775 je Vodnik v Ljubljani končal vseh šest razredov »latinske« šole, • **jezuitske gimnazije**, ki je stala na sedanjem **Levstikovem trgu ob cerkvi sv. Jakoba (I3a)**. Pouk je potekal v latinščini. Poleg latinščine so poučevali še grščino, nemščino, zgodovino, verouk, zemljepis in poetiko z retoriko. Vodnik je bil pohvaljen pri latinščini, zgodovini in zemljepisu. Na njegovo literarno usmeritev je najbrž vplival učitelj Janez Jakob Knauer, ki je z vnemo poučeval latinsko poezijo in govornišvo ter navajal dijake

k prigradnemu pesnjenju. Leta 1773 se je Vodnik seznanil z → Markom Pohlinom, ki ga je učil pisne rabe slovenskega knjižnega jezika. V Pohlinov krožek, najbrž v • **diskalceatski samostan**, ki je stal ob sedanji **Slovenski cesti**, približno **med Tavčarjevo in Dalmatinovo ulico (S1)** v katerem je bilo nekaj dijakov in menihov, je zahajal še naslednji dve leti. Tam se ni učil samo slovenščine, temveč tudi pesnjenja. Seznanjal se je s prerodnimi zamislimi, ki so spodbudile slovensko razsvetljenstvo. Ko se je leta 1775 Pohlin preselil v Mariabrunn pri Dunaju, mu je Vodnik napisal poslovilno elegijo *Mila pesem*, ki jo je objavil v prvem zvezku almanaha *Pisanice* (→ Dev) leta 1779.

Oče si je želel sina duhovnika, da bi ta gmotno podpiral domače, česar Vodnik ni maral, zato je po končani gimnaziji leta 1775 kljubovalno vstopil v frančiškanski red. Tega si je izbral morda zato, ker je pred leti živel v takšnem samostanu ali morda zato, ker je imel strica frančiškana. Menihi so bili tudi Pohlin in nekateri člani njegovega krožka. Vodnik je v avtobiografiji zapisal, da so ga v samostan gnale »muhe«, torej ni vstopil zaradi verskega nagiba. Po noviciatu v Nazarjah je leta 1775 postal redovnik in dobil redovno ime Marcelijan, ki je podobno stričevemu imenu. V letu 1776/78 je v novomeški frančiškanski šoli študiral filozofijo, od jeseni leta 1778 pa v Ljubljani teologijo; prebival je v • **frančiškanskem samostanu**, ki je do leta 1784 deloval na sedanjem **Vodnikovem trgu (S2)**. Leta 1780 je odšel iz Ljubljane in kot redovnik prebival na Sveti gori pri Gorici, na Trsatu nad Reko in na otoku Krku. Leta 1783 je bil domnevno pridigar v Ljubljani. Redovništvo mu ni ustrezalo, zato je dosegel, da je leta 1784 postal posvetni duhovnik, čeprav je meniškemu redu formalno še vedno pripadal. Trdina je povzel poročilo Vodnikove sestre: »Ko je stopil v kloster, je tako žaloval, da je bil kmalu ves suh in bled in so se bali doma, da bo umrl. – Ko ga je poslal škof na kmete, se je zmeraj smejal – bil je ves srečen, pozneje kot profesor v Ljubljani pa ne več.« Med letoma 1784 in 1798 je kot kaplan in župnik služboval v različnih župnijah na Gorenjskem in Dolenjskem. Nazadnje v novi župniji Koprivnik nad Bohinjem, v katero je prišel leta 1793. Njen podpornik in pokrovitelj je bil lastnik bohinjskih fužin, učenjak in mecen, stanujoč v Ljubljani, baron → Žiga Zois, ki je opazil Vodnikovo primernost za uresničevanje njegovih razsvetljenskih zamisli. Zato mu je s priporočilom pomagal, da so ga nadrejeni po več poskusih leta 1796 prestavili v Ljubljano.

Dodelili so ga • **cerkvi sv. Jakoba ob sedanjem Levstikovem trgu (89c)** in deloma k • **cerkvi sv. Petra**, sedaj **Trubarjeva cesta 80 (89č)**. Stanoval je v nekdanjem • **šentjakobskem župnišču**, ki je stalo na prostoru sedanjega, **Gornji trg 18 (89d)**, in bil dve leti tudi kaplan pri Sv. Jakobu. Pri • **cerkvi sv. Florijana, podružnični cerkvi župnije sv. Jakoba na Gornjem trgu (89e)**, je junija 1796 dobil nadarbino (beneficiat), da je lahko pod Zoisovim mentorstvom kulturno deloval (izdajal *Veliko Pratiko*, se

ukvarjal s slovarskim delom, pisal poučne spise in pesnil). Ko je stanoval v šentjakobskem župnišču, je vsak dan obiskoval Zoisa v njegovi palači na • **Bregu 22 (89f)**, v kateri se je seznanil tudi s → Kopitarjem, ki je postal tekmeč Vodniku pri njegovih jezikoslovnih načrtih (slovar slovenskega jezika in njegova slovnica), kmalu pa tudi njegov nasprotnik. Že pri Zoisovem omizju in tudi pozneje pred pomembnimi osebami, kakršen je bil češki slavist Dobrovski, se je Kopitar norčeval iz njegovega meništva, zato so med njima že v Zoisovi hiši nastajali prepiri. Poleg tega ga je Kopitar, ko je izvedel, da Vodnik pripravlja slovnico slovenskega jezika, prehitel in izdal svojo. Povrh je leta 1808, ko je na Dunaj odšel študirat pravo, Vodnika izkoristil in dosegel, da je v Ljubljani poskrbel za natis njegove slovnice in opravil njeno tiskovno korekturo. Z Dunaja mu je pošiljal navodila in dostavke, zato se je Vodnik kesal, da je zahtevno, obsežno in neprijetno nalogo sprejel. Tudi njuni poznejši stiki niso bili idilični; Vodnik je poznal Kopitarjevo stremuštvo, Kopitar pa je Vodnikovo delo omalovaževal in se o njem zlobno izražal kot o gastronomskem uživaču. Pripadnika naslednje literarne generacije, → Prešeren in → Čop, pa nista več dopustila, da bi Kopitar, jezikoslovec in cenzor, ki ni imel smisla za romantično književnost, manipuliral z njima.

Med letoma 1797 in 1800 je Vodnik urejal prvi slovenski časnik *Lublanske Novice od vseh krajev celiga svejta*. Tiskala ga je • **Eggerjeva tiskarna**, ki je delovala v hiši **Kopitarjeva ulica 2 (89g)**; porušili so jo leta 1957. Lastnik in založnik časnika je bil tiskar Janez Friderik Egger, ki je založil in tiskal tudi nekatera druga dela Vodnika, Pohlina in → Linhart; med letoma 1782 in 1785 je bil Egger ljubljanski župan. Vodnika je vse bolj pritegovalo kulturno delovanje, zato je leta 1798 opustil duhovniško delo. Zaprošil je za profesorsko mesto v • **gimnaziji**, ki je stala na sedanjem **Vodnikovem trgu (I3c)**, kjer je živilska tržnica. Stavbo so po potresu leta 1895 zaradi poškodovanosti podrli. Po opravljeni skušnji je mesto tudi dobil. V 5. gimnazijskem razredu, imenovanem »poetika«, je učil vse predmete, razen verouka. Ko je leta 1802 izšla odločba, da se redovniki, ki so morali zaradi jožefinskih reform postati svetni duhovniki, lahko vrnejo v samostane ali zaprosijo za suspenz, je Vodnik zaprosil za drugo možnost. Bil je uslišan. Formalno je še vedno ostal član frančiškanskega reda, zato je še vedno maševal in krščeval, toda večinoma je delal kot profesor in se z veseljem ukvarjal z razsvetljevsko kulturno dejavnostjo. Leta 1803 je bil imenovan za kurata pri ljubljanski meščanski straži. Kot profesor si je pridobil velik ugled, saj so ga po smrti gimnazijskega prefekta v letu 1806/07 imenovali za začasnega prefekta.

V dobi Ilirskih provinc je leta 1810 sestavil za praznovanje Napoleonovega rojstnega dneva in v hvalo guvernerja provinc maršala Marmonta napis za slavnostni transparent v Ljubljani. Leta 1811 pa je objavil odo *Ilirija oživljena*, v kateri je poudaril pomen Francozov za

uvečevanje slovenstva. Toda vzpon Vodnikove kariere je bil za časa Francozov bolj navidezen. Leta 1810 je najprej postal ravnatelj gimnazije, ki so jo spremenili v trirazredno, ter ravnatelj ljubljanskih osnovnih in obrtnih ali rokodelskih šol. Vanje so uvedli slovenščino kot učni jezik, zato je Vodnik napisal prvo slovensko slovnico v slovenščini *Pismenost ali Gramatika za Perve šole* (1811). Slovenščina je bila, poleg nemščine, učni jezik tudi v začetnih gimnazijskih razredih, v višjih pa francoščina, ki je bila tudi uradni jezik. Hkrati je učil zgodovino, zemljepis in neobvezno italijanščino. Toda leta 1811 so Francozi spet spremenili šolski sistem in gimnazijo preoblikovali v licej, v katerem je bil Vodnik učitelj drugega razreda, učil je vse predmete. Ostal je samo še ravnatelj obrtnih šol, ki so jih leta 1812 odpravili.

Po koncu Ilirskih provinc leta 1813 so Avstrijci obnovili prejšnji licej s filozofijo in teologijo ter gimnazijo s šestimi razredi. Leta 1817 je licej dobil tudi stolico za slovenščino, ki je v Gradcu obstajala že pet let. Toda profesorskega mesta pri stolici ni dobil Vodnik, ki si ga je želel, ampak Fran Metelko. Učenje slovenščine je bilo za bogoslovce obvezno, za laične dijake pa ne. O Vodniku in drugih frankofilih je zbiral podatke policijski komisar Simon Kremnitzer, ki je v poročilu leta 1814 navajal, da je Vodnik še v zadnjem letu francoske oblasti na Kranjskem pred dijaki izjavljal: »Prej bo Ljubljana tekla nazaj proti Vrhniki, kakor Avstrijci prišli spet v Ljubljano.« Toda zgodilo se je ravno to. Avstrijci so po vrnitvi imeli Vodnika posebno zaradi pesmi *Ilirija oživljena* za privrženca Francozov in zaradi suma, da je povezan s prostozidarji (vendar ga v njihovih seznamih ni), za neprimerne pedagoga. Cesar Franc I. je z odločbo ukazal njegovo upokožitev ali nastavitev v nepedagoški službi zunaj ilirskih dežel. Toda Vodnik ni hotel zapustiti slovenskih dežel, zaprosil je za upokožitev in mesto licejskega bibliotekarja. Deželne oblasti so ostale Vodniku naklonjene, toda zaprosenega mesta zaradi cesarjeve odločbe ni dobil. Pokojnine mu niso hoteli zvišati, poleg tega je moral vračati določen znesek, češ da je v preteklosti dobival preveliko plačo. Odpotoval je celo na Dunaj, da bi dosegel preklic cesarjeve odločbe, vendar so mu prepovedali stik z dvorno administracijo. Leta 1816 sta avstrijski cesar Franc I. in njegov zunanji minister Metternich ob vrnitvi s potovanja po na novo pridobljeni Lombardiji in Benetkah obiskala Ljubljano, da bi videla »ilirske dežele« in se odločila o njihovi novi upravni ureditvi. Cesar je stanoval v škofiji, Metternich pa v Zoisovi palači na Bregu, da se je o zadevi lahko posvetoval z Zoisom, ki je pri ministru posredoval v Vodnikov prid. Ta je najbrž leta 1816 napisal več variant pesmi *Ilirija zveličana*, s katero se je mučil in se nameraval z njo rehabilitirati pri avstrijski oblasti, toda ena od variant pesmi je bila prvič objavljena šele leta 1859.

Vodnik je bil → Prešernov ravnatelj v normalki 1812/13 (ki je delovala v poslopju liceja) in učitelj italijanščine kot neobveznega predmeta v začetku šolskega leta 1818/19.

Prešeren ga v nekaterih svojih verzih omenja zbadljivo, v drugih pa priznavalno. Vodnik je zadnja leta življenja prebival kot najemnik stanovanja v hiši, ki je stala na prostoru sedanje • **Miklošičeve ceste 4 (89h)**, nasproti sedanjega hotela Union, v dveh južnih pritličnih sobah. Lastnik hiše, v kateri je delovala tudi gostilna Pri Štefanu, je bil Fortunat Kerschbaum. V njej je ob tričetrt na enajst zvečer tudi naglo umrl za kapjo. Istega dne je še v šoli poučeval italijanščino. Njegova gospodinja Eva Bučar, ki mu je 24 let, torej od prihoda v Ljubljano, tudi kuhala, je pohitela po licejskega profesorja Antona Melzerja, vendar je bilo prepozno. Vodnik je umrl brez oporoke. Nekaj so podedovali brat in sestra, nekaj reveži, nekaj po takratnih zakonih cerkev na Koprivniku, ker je bila tam njegova zadnja stalna cerkvena služba. Svoji gospodinji je Vodnik vsa leta dajal nižjo plačo, kot sta se dogovorila. Hkrati ji je obljubljal, da bo edina dedinja njegovega majhnega premoženja. Ker ni naredil oporoke, dedičev pa je bilo več, je gospodinja dobila manj, kot je pričakovala. Del zapuščine (obleke, perilo, pohištvo, pasove za kilo, saj je bolehal zaradi nje, precejšnjo količino vina, mineraloško in numizmatično zbirko, knjižnico in rokopise) so prodali na dveh dražbah. Zapuščinski postopki so trajali kar pet let, vmes je umrla tudi njegova gospodinja. Hišo so po potresu podrli in na tem prostoru zgradili novo, ki so jo nekoliko pomaknili nazaj, da so lahko razširili Miklošičevo cesto.

Vodnika so pokopali poleg Linhartovega groba na • **pokopališču pri Sv. Krištofu (P2)**, na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice, kjer so pokopavali med letoma 1780 in 1906. Leta 1827 so postavili ob Vodnikovem grobu nagrobnik; na vrhu je imel vrč, ovit s kačo, ki je pozneje zaradi vandalizma izginil. Med darovalci denarja za nagrobnik sta bila tudi Prešeren in → Andrej Smole. Po opustitvi pokopališča so leta 1937 na njegov ostanek, • **Navje (P3)**, pod arkade, prenesli samo Vodnikov nagrobnik; njegove fotografije so objavljene v knjigi Milene Piškur in Sonje Žitko *Ljubljansko Navje*, Ljubljana 1997, str. 57, 58, 59. Nagrobnik na Navju vzbuja v nepoučenih obiskovalcih napačen vtis, da stojijo pred Vodnikovim grobom. Toda Vodnikovih posmrtnih ostankov niso prenesli, češ da jih niso našli. Najverjetneje so to razglasili, ker ni bilo nikogar, ki bi plačal prekop, zato so ostanki »prvega slovenskega pesnika« iz dobe razsvetljenstva ostali v hiperrazsvetljenem in »naprednem« XX. stoletju pod Gospodarskim razstaviščem, kje v bližini ali na kakšnem odlagališču gradbenih odpadkov.

Ljubljana v njegovih spisih:

- poročila v *Lublanskih novicah* (1797–1800).

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Vodnikova domačija: njegova rojstna hiša, Vodnikova cesta 65, s spominsko ploščo, ki so jo vzdali leta 1858; hiša je od leta 1984 kulturni spomenik, v njej so muzejska zbirka, prostori kulturnovzgojne dejavnosti in gostilna Pri Vodniku;

- Vodnikova cesta (v Zgornji Šiški, vzdolž pesnikove rojstne hiše);
- Vodnikov trg (sedanja glavna mestna tržnica);
- Vodnikovo naselje (ob Vodnikovi cesti pri ljubljanski obvoznici);
- Osnovna šola V. Vodnika, Vodnikova cesta 162 in Adamičeva ulica 16;
- Alojz Gangl: *Valentin Vodnik* (1889, → Kersnik), celostavni bronasti spomenik na Vodnikovem trgu, ki je prvi slovenski javni spomenik; stoji pred nekdanjim glavnim vhodom v licej, ki so ga po potresu zaradi požarov porušili, zato je sedaj spomenik zaradi tržnice brez nekdanjega ustreznega ozadja; na hrbtni strani podstavka so pesnikovi verzi: »*Ne hčere ne sina / po meni ne bo, / dovolj je spomina, / me pesmi pojo*«; na sprednji strani pa so po I. svetovni vojni pod priimek Vodnik dodali grb francoske republike s črkama R in F, ki vsebuje simbole oblasti antičnega Rima, pod grb pa še manjši napis »A Vodnik« (Vodniku);
- Vodnikovi verzi iz pesmi *Ilirija oživljena* so vklesani na spominskem stebru Napoleonovi Iliriji sredi Trga francoske revolucije, pod katerim je pokopan neznani francoski vojak; trg je urejen po načrtu arhitekta Jožeta Plečnika.

LIT.: Janko Kos: *Valentin Vodnik*. Ljubljana 1990 (zbirka Znameniti Slovenci). – Fran Levec: *Valentin Vodnik*. V: F. Levec, Eseji, študije in potopisi. Uredil, študijo in opombe napisal France Bernik. Ljubljana 1965, str. 104–118. – Joža Mahnič: *Kultura prek prostora in časov*. Ljubljana 1986 [vodnik po takratni občini Ljubljana-Šiška]. – Josip Mal: *Doneski k Vodnikovemu življenjepisu*. Dom in svet 31, 1918, št. 7/12, str. 174–189. – Isti: *Ob stoletnici Vodnikove smrti*. Dom in svet 32, 1919, št. 1/2, str. 46–47 [o hiši, v kateri je Vodnik umrl; z dvema njenima fotografijama]. – Janez Trdina: *Zbrano delo I. Spomini. I. del*. Ljubljana 1946, str. 207–208. – Luka Vidmar: *Zoisova literarna republika. Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana 2010 (zbirka Studia litteraria). – Valentin Vodnik: *Izbrano delo*. Izbral, uredil, spremno besedo in opombe napisal Jože Koruza. Ljubljana 1970 (Kondor, 116). – Maja Žvanut: *Rojstna hiša Valentina Vodnika*. Ljubljana 1988 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 162).

90. BOŽO VODUŠEK (1905, Ljubljana – 1978, Ljubljana) [VIII]

Pesnik, prevajalec, esejist in jezikoslovec. Pravnik. Avtor pesniške zbirke *Odčarani svet* in knjige *Ivan Cankar*. Prevajal je Baudelairovo poezijo, objavil prevod prvega dela Goethejevega *Fausta*.

Rod je izviral s Štajerske in se pomeščanil. Vodušek je bil peti otrok in prvi sin od desetih otrok Božidarja Voduška, znanega ljubljanskega odvetnika, in Marije Prelesnik, ki sta se leta 1898 poročila v ljubljanskem Trnovem. Pri krstu so ga vpisali z imeni Teodor Marija Josip Ignacij. Njegova brata sta bila duhovnik, verski pisec in pesnik Vital, ki je deloval v ZDA (njegov prevod znamenite *Sončne*

pesmi Frančiška Asiškega velja med vsemi slovenskimi prevodi za najboljšega), ter etnomuzikolog Valens (dolgoletni umetniški vodja Slovenskega okteta). Ob Voduškovem rojstvu je družina stanovala na • **Bleiweisovi cesti 11/II**, sedaj **Prešernova cesta (90a)**. Od februarja 1906 do avgusta leta 1931 pa je družina prebivala na Ajdovščini, na • **Dunajski cesti 15**, v novi stavbi, v kateri je bila desetletja **kavarna Evropa, vogal Gosposvetske in Slovenske ceste (90b)**, nasproti gostilne Figovec. Avgusta leta 1931 se je družina preselila v sosednjo stavbo • **Dunajska cesta 17/I**, sedaj **Slovenska cesta (90c)**. V letih 1912–1916 je hodil v osnovno šolo, v letih 1916–1924 pa v • klasično gimnazijo, sedanja **Prežihova ulica 8 (I3č)**, današnja Osnovna šola → Prežihov Voranc. Leta 1917 mu je umrla mati, kar ga je zelo prizadelo in vplivalo na njegovo začetno poezijo.

V letih 1924–1928 je bil vpisan kot študent romanistike na • **Filozofski fakulteti**, sedaj sedež univerze, **Kongresni trg 12 (I4a)**, vendar je večji del teh let preživel z očetovo denarno pomočjo v tujini: leta 1924 predvsem v Münchnu in na Dunaju, v letih 1925–1927 v Parizu in v letih 1928–1929 v Pragi, kjer je na tamkajšnjih filozofskih fakultetah poslušal predavanja. Leta 1928 je diplomiral na ljubljanski univerzi iz francoskega jezika in književnosti, iz primerjalne gramatike romanskih jezikov, iz primerjalne književnosti in iz latinskega jezika. Ker po končani romanistiki ni mogel dobiti primerne zaposlitve, je v letih 1928–1932 študiral na ljubljanski • **Pravni fakulteti**, prav tako **Kongresni trg 12 (I4č)**, in ta študij končal z državnimi izpiti. Leta 1930 je dobil mesto profesorskega suplenta na gimnaziji v Banja Luki. Tam se je sprl s tamkajšnjimi političnimi veljaki, zato so ga hoteli predstaviti v črnogorski Nikšić. Raje se je vrnil k pravnemu študiju v Ljubljani. Leta 1931 je prišlo v kavarni • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)** med njim ter urednikom revije in založbe Modra ptica Janezom Žagarjem zaradi (ne)objavljanja do ostrega spora, v katerem je Vodušek Žagarja udaril po obrazu, o čemer poroča → Vladimir Bartol. V teh letih so posledice gospodarske krize prizadele očetovo družino, zato je tudi Vodušek živel slabo. Po diplomi iz prava je v letih 1932/1933 delal pri okrožnem sodišču, • **sodna palača, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**, nato je bil odvetniški pripravnik: 1934/1935 pri očetu, v letih 1935/1936 v Višnji gori, spet pri očetu 1936/1937, na Ptuj v drugi polovici leta 1937 in v Mariboru 1937/1939. Od septembra 1939 do konca italijanske okupacije je bil samostojni odvetnik v Črnomlju.

Med aprilom in julijem 1936 ter med januarjem in novembrom leta 1937 je prebival na • **Novem trgu 5/I (90č)** (v stavbi so sedaj nekateri inštituti ZRC SAZU, med njimi Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede) pri kiparju Francetu Goršetu (1897–1986), novembra leta 1936 je stanoval v • **Slomškovi ulici 6/I (90d)**, oktobra 1938 je z očetom in najmlajšo sestro Andrejo prebival v • **Pražakovi ulici 3/I (90e)**, julija 1941 pa je sam stanoval na Tyrševi cesti 17/II, ki se je v Voduškovih mlajših letih imenovala

Dunajska cesta 17, vendar tokrat eno nadstropje višje. Sedaj se ta del imenuje Slovenska cesta. Pesmi je začel objavljati leta 1921 kot gimnazijec v rokopisnem listu *Plamen*, ki so ga izdajali v • **Marijanišču, Poljanska cesta 26 (V3)**, danes Dom Ivana Cankarja. Nato je hitro prešel v revijo *Dom in svet*, potem pa v revijo mladokatoliškega gibanja *Križ na gori* (→ Anton Vodnik), v naslednici te revije *Križ* ni več sodeloval, ampak se je spet vrnil k *Domu in svetu*, kjer je v člankih zavrnil impresionizem in simbolizem → Ivana Cankarja. → Srečko Kosovel je bil zanj »duhovno in stilno še epigon«, Josip Vidmar pa »predstavnik škodljivega zastarelega duha«.

Po letu 1931 je Vodušek prenehal sodelovati v *Domu in svetu*, se premaknil iz katoliškega literarnega v liberalni literarni krog, vendar je imel tudi do njegovih korifej distanco. Zavračal je vpliv politike na književnost in literarno kritiko, ki sloni na njej; prav tako marksiste. Sodeloval je predvsem v literarnih revijah *Ljubljanski zvon* ter Žagarjevi *Modri ptici*. V *Hramovih zapiskih* 1934/35 je s sonetom *Tisti ljubeznivi dami, ki pogreša v mojih pesmih božanske iskre* poščegetal → Lili Novy in jo vzburlil, da je začela pesniti v slovenščini. Leta 1937 je → Izidorju Cankarju namenil satirični *Sonet o uporabi križa*, → Otona Župančiča ter dramaturga in literarnega kritika Josipa Vidmarja pa je zadel v črno v duhovitem satiričnem *Sonetu o igralcu*. Vodušek je izbor iz svojih pesmi uredil v pesniško zbirko, ki jo je ponudil v objavo več založbam, vendar je niso hotele objaviti. Njegove deziluzionistične pesmi so prese-gale slovensko pesniško povprečje, razgaljale provincialnost slovenske poezije, predvsem pa ironizirale njene stalno ponavljajoče se romanticistične teme. Rogale so se tudi domišljavi iluziji slovenskih pesnikov, da so posebni izbranci. Leta 1935 je Voduškovo zbirko zavrnila tudi • **Slovenska matica, Kongresni trg 8 (90f)**; domnevno je bil njen ocenjevalec Župančič, vendar se njegova ocena ni ohranila. Voduškova zbirka *Odčarani svet* je izšla šele leta 1939 pri založbi Janeza Žagarja Modra ptica, kar pomeni, da so bile nekdanje zamere med založnikom in pesnikom presežene. Kljub odlaganju izida je zbirka vzbudila velik odmev in bila večinoma deležna priznanj. Vodušek je zanj dobil banovinsko nagrado; • **Banska palača**, sedaj **Prešernova cesta 8 (U3)**, današnji sedež predsednika Republike Slovenije. Voduškova zbirka je postala je ena temeljnih zbirk celotne slovenske poezije, v luči katere je večina zbirk drugih pesnikov zgolj sentimentalni kič.

Na božič leta 1931 je spoznal učiteljico Marijo (Maro) Gorše, rojeno Kodrič, ženo omenjenega kiparja. Skupaj sta živela od leta 1934. Da bi se poročil z njo, je julija leta 1941 prestopil iz Rimskokatoliške cerkve v »starokatoliško cerkev« in se istega leta po obredu druge cerkve z Goršetovo poročil. Poročna priča je bil Voduškov prijatelj, zdravnik in pisatelj Bogomir Magajna (→ Strniša). Mladoporočenca sta se konec julija 1941 odselila v Črnomelj, kjer je Vodušek že septembra leta 1939 postal samostojni odvetnik. Zakon je ostal brez otrok. Vodušek se je

po italijanski kapitulaciji jeseni 1943 v Črnomlju znašel na partizanskem ozemlju in se pridružil partizanski vojski. Večinoma je delal v partizanskih propagandnih oddelkih, predvsem kot radijski poročevalec in urednik radijskih novic. Od jeseni leta 1944 do pomladi 1945 je delal tudi v propagandnem odseku partizanskega glavnega štaba, kjer je gotovo srečal Vidmarja; nekaj časa pa je bil sodelavec partizanskega Znanstvenega inštituta, v katerem je delal tudi pesnik → Jože Udovič. Sredi marca 1945 so Voduška imenovali za predsednika komisije za ugotavljanje vojne škode na kulturnozgodovinskih »predmetih« Slovenije.

Po koncu II. svetovne vojne so ga v tej funkciji dodelili ministrstvu za prosveto »Ljudske republike Slovenije« v Ljubljani, kjer je ostal do konca delovanja te komisije. V začetku marca leta 1946 je postal referent zakonodajnega odseka ter urednik Uradnega lista in Ljudskega pravnika pri ministrstvu za pravosodje, kjer je delal do konca leta 1946. Od začetka leta 1947 je bil ravnatelj pri Uradnem listu »Ljudske republike Slovenije«. Toda te zaposlitve mu očitno niso godile, kajti v letih 1950–1953 je bil samostojni književnik. Leta 1948 je uradno priglasil doktorat na • **Filozofski fakulteti**, ki je takrat delovala v **NUK-u, Turjaška ulica 1 (14a)**, saj sedanje stavbe te fakultete ob Aškerčevi cesti še ni bilo. Snoval je jezikoslovno disertacijo in načrtoval univerzitetno kariero. Konec oktobra leta 1953 se je zaposlil v • **Inštitutu za slovenski jezik pri SAZU, Novi trg 4 (A)**, v katerem je vodil pripravljalno delo za slovar slovenskega knjižnega jezika, od reorganizacije inštituta leta 1954 pa v njem tudi slovarsko sekcijo. Leta 1958 je postal znanstveni sodelavec inštituta in načelnik leksikološke sekcije, leta 1960 znanstveni svetnik. Leta 1962 se je polovično upokojil, dokončno pa konec leta 1973. Po vojni je literarno deloval le še prvo desetletje, potem je dal prednost prevajanju, predvsem pa se je posvetil jezikoslovju. Pri pripravljanju slovarja so nastala razhajanja, ki so bila deloma značajske narave, deloma strokovne, nazadnje njegova zasnova slovarja ni bila sprejeta. Poleg tega ni imel občutka za skupinsko slovarsko delo, saj je bil do sodelavcev včasih pretirano oster. V 60-ih letih je bil v inštitutu samo še formalno.

V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: O »Sodobnosti« in ob njeni usodi, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Voduškov

priimek je podčrtan, kar pomeni, da je oblasti bil sumljiv. Pripisani vprašaj pa najbrž pomeni, da oblast ni imela dovolj podatkov o njegovih takratnih političnih nazorih niti o njegovem mnenju o takratni revialni krizi ter polarizaciji književnikov na prorežimske in kritične.

Po II. svetovni vojni je z ženo stanoval v • **Lepodvorski ulici 26/I (90g)**, od približno leta 1957 pa občasno tudi v Piranu, kjer sta imela ob Tartinijevem trgu počitniško stanovanje. Tam je nenadoma zbolel za vnetjem trebušne slinavke, prepeljali so ga v ljubljanski • **Klinični center, Zaloška cesta 2 (B2)**, kjer je umrl. Pokopali so ga na • **Žalah (P4)**, kot piše v časniški osmrtnici, »po njegovem izrecnem naročilu v najožjem družinskem krogu«; grob: zid A/D3/24. Društvo slovenskih pisateljev ga je v svojih prostorih počastilo z žalno sejo. → Udovič, ki se je z Voduškom občasno družil v Ljubljani in Piranu, je v dnevniku zapisal, da si je Vodušek pred smrtjo »želel duhovnika, spovedal se je in pogreb je bil krščanski. Hieronim [Žveglič, frančiškan iz samostana pri Tromostovju, ki je očitno opravil verski obred] je na koncu prebral Tagorejevo pesem in to je bilo lepše kakor kake nerodne besede. Uporna duša je šla čez mejo na krotek način. Faust pa ne bo preveden in nekaterih reči ne bo nikoli več. [...] Tistih rahlo napetih in ponavljajočih pogovorov ne bo več. Tudi sodb o tem ali onem delu ne. Ne več nekega novega prevođa Baudelaira, ne več Valeryja. In koliko bi jih bilo še lahko, če ne bi živel v zmotnem prepričanju, da je znanstvenik. Škoda vsake ure, ki jo je posvetil filologiji, ne pa poeziji. Prijatelj upornik, skeptik, nezadovoljen z obstoječim, pesnik Ladje sanj je prvič prenočil v materi zemlji. Pred poldrugim mesecem se mu ni sanjalo, da bo prišlo tako hitro. V tako kratkem času je moral na goro trpljenja in v brezno konca.«

Nagrada:

Prešernova n. (1967) za antologijsko zbirko *Izbrane pesmi* (1966).

Spominsko poimenovanje:

• Voduškova ulica.

LIT.: Vladimir Bartol: *Literarni zapiski 1930–1933*. Uredil Drago Bajt. Dialogi 1982, št. 4–10. – Janko Kos: *Božo Vodušek. Iz gradiva za pesnikov življenjepisa in bibliografijo*. V: B. Vodušek: *Pesmi*. Ljubljana 1980, str. 135–144 (Kondor, 185). – Voduškova personalna mapa v SAZU. – Jože Udovič: *Zbrano delo V. Dnevnik, pisma*. Uredil in opombe napisal France Pibernik. Maribor 2005, str. 425, 427–429.

91. DANE / DANIJEL ZAJC (1929, Zgornja Javoršica pri Moravčah – 2005, bolnišnica Golnik na Gorenjskem) [XI]

Pesnik, dramatik in esejist. Avtor pesniških zbirk *Požgana trava*, *Jezik iz zemlje*; *Dol dol* ter dram *Otroka reke*, *Voranc* in *Grmače*.

Bil je otrok revne družine kmeta in gozdnega delavca Stanislava Zajca in Pavle Kos na hribovski kmetiji. Imel

je še tri brate in sestre. Je bratranec literarnega kritika, teoretika in literarnega zgodovinarja dr. Janka Kosa, ki je bil eden od urednikov revije *Perspektive* (→ Dominik Smole) in pozneje profesor na Oddelku za primerjalno književnost ljubljanske Filozofske fakultete. Zajc je v osnovno šolo hodil pri Sv. Trojici blizu Moravč. Sedem let je bil ministrant. Njegovo otroštvo je zaznamovala II. svetovna vojna. Med nemško okupacijo se štiri leta ni mogel šolati. Dva brata sta padla kot partizana, vendar ne v bojih. V gozdu ob Zajčevi rojstni hiši je bil grob nemškega gestapovca, čigar kosti so lisice ponoči raznašale naokrog; na njivi ob hiši je bil pokopan domobranec; bližnje brezno je bilo polno trupel; partizani so ponoči blizu hiše večkrat ubijali ljudi in hodili k Zajčevim po kramp in lopato. Ded in oče se nista razumela, zato nista govorila drug z drugim. Med vojno je najprej umrl bolni oče, ki je bil aktivist Osvobodilne fronte (ta je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije) in partizanski terec, potem še ded. Leta 1944 so nemški vojaki hišo zažgali, zato je preostala družina živela v bližnjem začasnem prebivališču. Družinski vodnjak, ponos Zajčevega očeta, pa so takoj po koncu vojne uničili partizani, saj so vanj vrgli pet živih zvezanih ujetnikov. Po vojni se je mati s preostankom družine preselila na Trate pri Šentilju, v Slovenskih goricah, kjer je zaradi medvojnega podpiranja partizanov dobila nadomestno kmetijo. Zato se je Zajc šolal v različnih krajih: leta 1945 je končal dva razreda nižje gimnazije v Domžalah, v šolskem letu 1945/46 je hodil v tretji razred nižje gimnazije v Kamniku, v šolskem letu 1946/47 pa v četrti razred nižje gimnazije v Gornji Radgoni.

Jeseni leta 1947 je prišel v Ljubljano, kjer so ga nastanili v nekdanje • **Marijanišče, Poljanska cesta 26**, ki ga je komunistična oblast odvzela lastnikom, mu dala novo ime **Dom Ivana Cankarja (V3)**, novo vodstvo in novo ideološko usmeritev. Novi internat je bil po Zajčevem mnenju namenjen »za plantažno vzgojo«. Ob sobotah in nedeljah so se internatski gojenci morali udeleževati delovnih akcij (»udarniškega dela«) na Dolenjski cesti, Ambroževem trgu in pri gradnji stanovanjskih blokov v Šiški, pa tudi propagandnih akcij po Ljubljani (baklad, manifestacij z vpitjem parol »Tito-Stalin...«); sodelovali so tudi pri izgonu redovnic iz bližnjega zavoda Lichtenturn na Poljanski cesti 22, ki ga je oblast odvzela lastnicam in ga spremenila v Dom Anice Černejeve.

Zajc se je v internatu spoprijateljil s »sumljivo« osebo, s sinom »kolaborantov«, → Lojzetom Kovačičem, ki je bil sicer že več let Ljubljančan, vendar je ostal brez doma in svojcev, saj je te komunistična oblast izgnala v Avstrijo, njega pa vtaknila v ta internat. Zajca je že prvi dan peljal v mesto, mu s • **kavarne Nebotičnik, sedaj Štefanova ulica 1 (D7d)**, pokazal Ljubljano in se sprehodil z njim po • **Tivoliju (91a)**. Hodila sta vsak v svojo srednjo šolo, Zajc v peti razred • **Poljanske gimnazije, Strossmayerjeva ulica 1 (I3g)**. Srečevala sta se v internatski učilnici. Povojne

razmere so Zajca razočarale. Čeprav je bil sprejet v SKOJ (»Savez komunističke omladine Jugoslavije«) že leta 1943, je prihajal v nasprotja in spore s skojevci, ki so bili v internatu eden od podaljškov oblasti. Ti so na sestankih očrnili tudi Kovačiča, zato se Zajc z njim nekaj časa ni »več maral družiti«. Polagoma se je spet zblížal, ker je spoznal neutemeljenost očitkov in njihovo zlonamernost. Kovačiču je pokazal svoje zgodnje pesmi. Ponoči sta skrivaj uhajala iz internata in si privoščila različne potegavščine po mestu. Zahajala sta v kavarno Nebotičnik, kjer sta debatirala. Kovačič je Zajca najraje klical z njegovim krstnim imenom »Danijel«, tudi zaradi simbolične povezave krstnega imena z Zajčevim značajem: ker »DA potrjuje, NE zanika«. Prijateljevala sta do konca življenja, čeprav se pozneje nista redno družila; včasih se nista videla več let. Toda v stiski sta si vedno prihitela naproti. Zajc je čez desetletja menil, da je bil Kovačič v internatskih časih njegov »duhovni vođa« in »zapeljivec«. Kovačiču je posvetil pesem *Mrtve stvari* v prvi objavi (*Beseda* 1955, str. 449) z avtobiografskim motivom uničene domačije, saj sta oba ostala brez doma. Kovačič se ga večkrat spominja v svoji avtobiografski prozi, na primer v *Sporočilih v spanju*, najbolj obširno pa ga je z internatom vred upodobil v romanu *Prišleki*. V petdesetih in šestdesetih letih XX. stoletja ju je družilo tudi sodelovanje pri literarnih revijah, ki jih je komunistična oblast zatrla, sodelavce zasliševala in nadzirala, sociologa Jožeta Pučnika (1932–2003) pa dvakrat zaprla. Leta 1978, ko je bil Kovačič v nekdanjem • **Baragovem semenišču**, sedanjem **Pionirskem domu**, današnja **Vilharjeva cesta 11 (V5)** tudi mentor Kluba mladih književnih ustvarjalcev, je pripravil za literarne začetnike iz osnovnih in srednjih šol v okviru klubske dejavnosti srečanje z Zajcem kot pesnikom.

Zajc je v internatu ob Poljanski cesti spoznal tudi poznejšega publicista Viktorja Blažiča in Antona Dolenca (→ Dominik Smole), ki je v Ljubljano prišel študirat iz Rečice ob Savinji in postal zdravnik, doktor medicinskih znanosti, univerzitetni profesor in predstojnik inštitutov za patologijo in sodno medicino Medicinske fakultete v Ljubljani. Poleg tega je slikal in pesnil (zbirka *Harfa v molu*, 2009). Tudi z Blažičem in Dolencem je prijateljeval do konca življenja. V internatu je spoznal še → Menarta, ki je Zajca uvajal v metriko, toda pozneje so se njuni odnosi ohladili. Zajc je sodeloval v internatskem glasilu *Mi Mladi*, ki ga je urejal Menart.

V letih 1947–1951 je Zajc končal 5., 6. in 7. razred gimnazije Poljane. Leta 1951 je v gostilni govoril zoper veljaka slovenske in jugoslovanske komunistične revolucije Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja. Kritika oblastnikov je bila takrat kazniva, saj ni bilo svobode govora: za oblast so bili njeni veljaki tudi verbalno nedotakljivi. Zajca so pretepli, aretirali in en mesec zaprli v samico v kleti na • **Poljanskem nasipu ob Povšetovi ulici (Z3)**. Grozili so mu, da ga bodo zaprli v koncentracijsko taborišče na Golem otoku. Leta 1999 je Zajc povedal, da je takrat mati

prihitela v • **policijsko stavbo, Štefanova ulica 2 (U6)**, sedaj Ministrstvo za notranje zadeve, v »*Slavijo in pred udbovskimi šefi tolkla po mizi in kričala: dva sinova sem vam dala, tega tukaj pa ne dam. Dosegla je, da [je] ostal v ljubljanskem zaporu, vendar so [ga] izključili iz Poljanske gimnazije in vseh drugih gimnazij po Sloveniji*«. Prišlo je tudi do sodnega procesa, najverjetneje na • **sodišču, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**. Zajčev stric, kipar Tine Kos (oče Janka Kosa) mu je našel odvetnika, predvojnega katoliškega politika Ivana Stanovnika (očeta krščanskega socialista Janeza Stanovnika, ki se je prelevil v komunista in postal politik Titove Jugoslavije; → Hribovšek). Zajca so obsodili na tri mesece zapora po zakonu zoper javni red in mir ter mu prepovedali sleherni šolski vpis. Ni se smel več vpisati v nobeno šolo, zato ni dobil potrdila o šolanju. Ni imel več statusa dijaka oziroma študenta, zato so ga vpoklicali v »Jugoslovansko ljudsko armado«. Ta je bila že sama po sebi oblika zapora, hkrati je bila dodatno nasilna do ideološko »sumljivih« oseb, saj so vojaški funkcionarji dobivali v vojašnice o rekrutih od civilnih oblastniških služb posebne ovaduške politične karakteristike (→ Kovačič). Zajc je kot vojak prebil dve mučni leti od jeseni 1951 do jeseni 1953 v Vipavi in Novem mestu.

V Slovenskih goricah je imel nezakonsko zvezo z Jožefo Kosar, v kateri se mu je leta 1951 rodil sin Zlatko, ki sedaj živi v Ljubljani; leta 1954 pa hči Danica, ki od približno leta 1973 živi na Hrvaškem.

Leta 1953 je Zajc po vrnitvi v Ljubljano dobil s pomočjo strica, ki je bil poštni uslužbenec, delo pri pošti kot pripravnik. Leta 1955 pa se je zaposlil kot knjižničar v • **Pionirski knjižnici, Komenskega ulici 9 (K5)**; sedaj je ni več tam, ker je postala del Knjižnice Otona Župančiča, Kersnikova ulica 2. V službo ga je sprejel direktor Franček Bohanec, ki je imel kot nekdanji partizan v povojnem komunističnem sistemu prednosti, poleg tega je tudi pisatelj. V tej knjižnici je Zajc delal do upokojitve leta 1989. V osemdesetih letih XX. stoletja je v njej kot knjižničar prirejal vsak prvi četrtek v mesecu javne predstavitve aktualnih odmevnih knjig in pogovore, pri katerih sta vsakokrat sodelovala sodobni slovenski književnik in kritik, ki si ga je izbral književnik (npr.: Branko Hofman, *Noč do jutra*; Igor Torkar, *Umiranje na obroke*; → Vitomil Zupan, *Levitan*). Uprava knjižnice Otona Župančiča, katere del je takrat bila Pionirska knjižnica, tem prireditvam ni bila naklonjena. Na njih je namreč nastopilo več književnikov, ki jih oblast ni marala, zato je Zajc proti koncu svojega službovanja te prireditve opustil.

Ob delu je zasebno končal gimnazijo in leta 1958 maturiral v gimnaziji Poljane, toda na takratno edino slovensko univerzo v Ljubljani se ni smel vpisati. Študentska organizacija, ki je bila ena izmed oblastniških transmisij, je njegovemu vpisu nasprotovala. V študijskem letu 1959/60 je, menda na pobudo režiserke Balbine Baranovič - Battelino, samo poslušal (ni bil vpisan) en semester predavanj

za režiserje v • **Akademiji za igralsko umetnost, Nazorjeva ulica 3**, ki je postala članica ljubljanske univerze leta 1975 (**I4b**). Po takratnem učnem programu so morali bodoči igralci in režiserji, ne pa dramaturgi, obvezno vaditi tudi balet, ki ga Zajc ni maral; menda tudi sabljanja ne.

Pet let, domnevno od leta 1954 do 1959, je prebival z dvema sostanovalcema v sobi nekdanjega • **Delavskega doma**, takrat Prešernova cesta, sedaj **Bleiweisova cesta 30, na vogalu z Gosposvetsko cesto (91b)**, v katerem je do leta 2003 delovala tudi Delavska knjižnica. Vhod v del Delavskega doma s sobami je bil ob Prešernovi cesti. Ko se je zvečer vračal v zakajeno sobo, je v njej sedela skupina vnetih kvartopircev. Zato je največkrat odšel v kakšen lokal in se vrnil proti jutru. Tudi on je kot mnogi književniki zahajal v kavarni • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)** in • **hotela Slon**, sedaj **Slovenska cesta 34 (D2a)** ter • **Kolodvorsko restavracijo v posloppju glavne ljubljanske železniške postaje (D1g^{''})**, ki je bila takrat odprta celo noč (sedaj tega lokala ni več, v njem je obrat hitre prehrane; železniška postaja pa je ponoči zaprta). Leta 1980 je Zajc pojasnil: »*Če sem se seveda vrnil [v Delavski dom]. Veliko je bilo namreč ljudi, ki me niso marali, še zlasti me niso trpeli organi javne varnosti [policija]. Mesto [Ljubljana], v katerem sem živel, je bilo precej neprijazno. Tudi sam nisem maral tega mesta, pa tudi sebe v njem ne. Težko bi rekel, da je danes bolje, je samo drugače.*« Leta 1970 je o Ljubljani izjavil Primožu Žagarju: »*Jaz nisem bil iz tega mesta. Prišel sem iz Moravč. Težko sem se vanj vživel in seveda tudi teže spoznaval, kaj mesto je, kot pa tisti, ki so od otroštva rasli v njem.*« Svoje družabno življenje v drugi polovici petdesetih in v začetku šestdesetih let je pozneje komentiral: »*Bila so ponočevanja v lokalih, kjer smo se vsi poznali med sabo. Prijateljstvo z → Dominikom Smoletom, s Tarasom Kermaunerjem. [...] Pitje z → Gregorjem Strnišo je bilo vedno smrtonosno. Smešna klatenja z → Rudijem Šeligom. Ampak to so samo označevanja. V resnici so bile dolge noči resničnih pogovorov o tistem, kar smo živeli. Ali naj rečem – doživljali? O hotenjih pa o tistem, kar smo pisali in mislili. Pa seveda o tistem, kar smo zavračali.*« (Zajc A. Zornu leta 1990). Pogosto so ga za krajši čas zaprli v ljubljanski zapor, najverjetneje ob Povšetovi ulici, pa tudi v nekatere druge slovenske zapore. Med obiskom Pariza je eno noč prespal tudi v tamkajšnjem zaporu.

Pesmi je začel objavljati v *Mladinski reviji* 1948/49 (»v nekakšnem čudnem hibridu aktivizma in leposlovja«), nato v *Besedi*, potem se je pridružil vse bolj profilirani literarni in družbenokritični skupini okrog *Revije* 57; bil je član njenega uredniškega odbora, ki je deloval na • **Miklošičevi cesti 5a**, hiše ni več, zato je na zemljevidu zaznamovana lokacija **med hotelom Union in Miklošičevo cesto 5 (91c)**. Leta 1956 je pripravil pesniško zbirko *Tolmuni teme* in jo za objavo ponudil ljubljanski Cankarjevi založbi. Člani njenega založniškega sveta, ki je imel tudi cenurno nalogo, so bili večinoma »pravoverni«

komunisti: Lev Modic, Tomo Brejc, Janez Vipotnik, Ivan Potrč, Vinko Trinkaus, Zima Vrščaj in Bratko Kreft, predsednik sveta je bil ideolog Boris Zihlerl. Svet je objavo zbirke zavrnil, češ da idejno ni primerna, in se spotaknil ob pesmi *Jalova setev*. Po nekaterih poročilih je bila sporna tudi pesem *Veliki črni bik*. Pisatelj Ivan Potrč naj bi menil, da je »bik« karikatura Zihlerla, kar se je po ljubljanskih kulturniških in nadzornih krogih razvedelo. Založba naj bi Zajcu predlagala, naj izloči iz zbirke tudi to pesem, vendar tega ni hotel storiti. Zbirko je ponudil koprski založbi Lipa, podpisal z njo pogodbo, toda primorska založba se je zbala, da jo bodo iz prestolnice zaradi natisa kaznovali, zato je pogodbo razdrila. Zajc je zbirko predelal in jo še izzivalneje simbolno naslovil *Požgana trava*. Je prva prelomna zbirka v slovenski poeziji po II. svetovni vojni, saj ne pogreva tradicionalnega slovenskega sentimentalizma kot skupinska zbirka *Pesmi štirih*, ampak vsebuje motivne, idejne in stilne novosti. Poleg tega je prva drzna izpoved vojnih travm in negacija takratne oblastniške ideologije v slovenski poeziji.

Pri *Reviji 57* so se spomnili na možnost samozaložbe. Urednika revije, Veno Taufer in Vital Klabus, sta se domnila za natis Zajčeve zbirke v kočevski tiskarni, kjer so tiskali revijo. Zavedali so se finančnega tveganja, zato so v reviji razpisali za zbirko subskripcijo. Za plačilo vseh stroškov je Zajc vzel posojilo. S prostovoljnimi prispevki so mu pomagale tudi kolegice iz knjižnice, v kateri je delal. Poleti 1958 je zbirka izšla, Zajc jo je sam razpošiljal naročnikom. Režimsko usmerjeni literarni kritiki so ob zbirki izrazili pomisleke. Proti njihovim stališčem je polemiziral Jože Pučnik v članku, ki ga *Revija 57* ni mogla več objaviti, ker je policija glasilo prej zaplenila, zasliševala sodelavce in pripravljala prvi sodni proces proti Pučniku predvsem zaradi njegovega drugega članka *Naša družbena stvarnost in naše iluzije*, čeprav tudi ta ni bil objavljen. Po teh dogodkih je komunistična oblast otežila samozaložniške objave, saj so te načenjale njen založniški in siceršnji monopol. Slovenske komunistične ideologe je zbodel tudi ugoden odziv na Zajčevo zbirko v literarnih krogih drugih takratnih jugoslovanskih republik, v katerih so postali slovenski ideologi zaradi prepreditve natisa zbirke pri knjižni založbi zaplotniški zadržeti. Morda tudi zato zbirke v Sloveniji niso več javno napadali niti prepovedali, saj bi se še bolj osramotili. Zajca je zaradi pesmi *Jalova setev* ob njeni prvi, revialni objavi v *Reviji 57* februarja 1958 ideološko napadel nekdanji družbenokritični pesnik (proti razmeram v kraljevini Jugoslaviji), pisatelj in urednik → Tone Seliškar v • **glasilu Delavska enotnost**, ki ga je urejal; uredništvo je bilo v **Čufarjevi ulici 3 (91č)**. Zajcu je to pesem očital tudi policijski zasliševalec ob zatrtju *Revije 57* in Pučnikovi aretaciji. Zajc jo je komentiral: »Pučnik je bil talec, s katerim je [komunistična] partija izsiljevala in dokazovala, da je vsakdo od nas [sodelavcev revije] potencialni arestant.« Izid svojega prvenca pa je komentiral: »Ko je knjiga izšla, [je] zbudila

pri partijskih faktorjih tih komplot, ne javnega, ampak je bilo očem postave zaplotniško naročeno, kot je bila partija navajena delovati, naj se me na cestah, ponoči, zapira, kriminalizira, izziva, pretepa, lomi in zlomi. Ni se jim posrečilo. Ni jim uspelo.«

Zajčev prvenec je požel tiho odobravanje v kulturnih in literarnih krogih, ki so bili siti kratenja ustvarjalne svobode. Poleg tega je ob zbirki postalo jasno, da je nekritično slavljeni intimizem v poeziji, ki ga je po večletnem obotavljanju v začetku petdesetih let dovolila oblast, samo zapozneli, obledeli in razvodeneli pesniški sentimentalizem, kakršnega in še boljšega je bilo v tradiciji slovenske poezije že veliko in da slovenska književnost zaradi totalitarizma stagnira kot v nobenem dotedanjem političnem sistemu.

Septembra 1959 se je Zajc preselil na • **Gasilsko cesto 3 (91d)** v Spodnji Šiški, v hišo staršev poznejše bibliotekarke, prevajalke in literarne zgodovinarke dr. Katarine Bogataj Gradišnik. Ta je po končanem študiju germanistike (→ Strniša) dobila honorarno službo knjižničarke v Pionirskem domu, v katerem se je seznanila z Zajcem in mu omogočila, da se je preselil v hišo njenih staršev. To hišo je komunistična oblast po vojni deloma odvzela lastnikom, zato bi lahko v ta del hiše naseljevala dodatne stanovalce. Nekdanji lastniki celotne hiše, ki so še naprej stanovali v njej, so se hoteli izogniti neprimernim najemnikom poddržavljenega dela, zato so jih raje izbirali sami. Tako je v hiši že od leta 1953 stanoval poleg drugih, npr. slavista Stanka Šimenca, tudi France Vurnik, poznejši pesnik, publicist, gledališki kritik, kulturni urednik v Radiu Ljubljana in direktor Radia Slovenija. Z Zajcem sta stanovala v isti sobi.

V tistem času je Zajca prizadel razhod z akademsko slikarko Ladico Zupan (pozneje je študirala restavratsvo v Belgiji in se preselila v Peru; ko je čez leta obiskovala Ljubljano, sta se z Zajcem spet prijateljsko srečala). Pogosto je bil žrtev policijskega nasilja; vse življenje je bil prizadet zaradi izgube doma. V takšnih okoliščinah je jeseni leta 1959, ko je Vurnik že diplomiral in bil večkrat odsoten, poskusil narediti samomor. Prijatelju zdravniku dr. Dolencu je potožil, da ga muči nespečnost in da bi rad dobil uspavalne tablete. Dolenc mu jih je preskrbel, Zajc pa jih je zaužil večjo količino. Še prej je Dolencu napisal poslovilno pismo. Katarina Bogataj je opazila, da Zajca čudno dolgo ni iz sobe, zato je poklicala Dolenca, ki je poskrbel, da so ga odpeljali v • **Polikliniko, Njegoševa cesta 4 (B9)**. Ko ga je zjutraj v bolniški sobi obiskal in mu prinesel pomarančo, mu je Zajc očital rešitev rekoč: »Zakaj si mi to naredil?« Dolenc mu je odvrnil: »Slovenci te bodo še potrebovali.«

Na Dolenčevo pobudo je za Zajčevo splošno zdravstveno stanje skrbel najprej dr. Janez Šrot v Zdravstvenem domu Šiška, pozneje pa do Zajčeve smrti dr. Marija Kolbe v Zdravstvenem domu Center. Poleg tega je Zajc zaradi svojih občasnih »dolgih plovb«, zaradi katerih je bil

v službi odsoten, potreboval zdravniška potrdila. Od srede marca 1960 do konca februarja 1961 je v Gasilski ulici 3 stanoval sam, ker je bil Vurnik takrat pri vojakih. Po vrnitvi iz vojske je Vurnik še dva meseca stanoval z Zajcem, potem se je v začetku maja 1961 odselil, Zajc pa je prebival v isti sobi sam do približno leta 1964.

Bil je sodelavec *Odra 57*, v okviru katerega je poznejši literarni zgodovinar in teatrolog dr. Jože Koruza režiral recitacijski večer Zajčeve poezije *Tolmuni teme* (1958); publicist in zagovornik eksistencializma Taras Kermauner pa je režiral Zajčevo igro *Otroka reke* (1962). V času delovanja • **Odra 57 v Viteški dvorani Križank, Trg francoske revolucije 1 (T6)**, je Zajc zahajal kot nekateri drugi književniki iz skupine okrog revije *Perspektive* tudi na dom igralke in režiserke Mije Janžekovič, • **Rožna ulica 21 (91e)**, ki je igrala v krstni uprizoritvi njegove drame *Otroka reke*. Med obiski je pogosto izražal kritične pomisleke zoper oblast. Tja je zahajal tudi Strniša. V četrtem, zadnjem letniku literarne in družboslovne • **revije Perspektive** 1963/64 je bil Zajc s Tarasom Kermaunerjem urednik te revije, ki je imela uredniške prostore v nekdanji Krisperjevi hiši, v **Državni založbi Slovenije, Stritarjeva ulica 3/II (91f)** (→ Balantič, → Hren, → Kocbek, → Lili Novy, → Anton Vodnik). Komunistična oblast ni marala vse večje družbenopolitične kritike v tej reviji, predvsem pa se je zbalala, da se bo iz nje izoblikovala politična opozicija, zato je nasilno ukrepala. Med drugim je predsednik • **»Ideološke komisije Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije«** Stane Kavčič, ki mu je sekundiral Rudi Čacinovič, sklical z uredniškim odborom revije zastraševalni pogovor 24. januarja 1964 v I. nadstropju stavbe »Centralnega komiteja« v **Tomšičevi ulici 5 (U4)**. To je stavba nasproti Tomšičeve ulice 6, sedaj je brez hišne številke, ker so jo priključili parlamentu, ki ima uradni vhod v Šubičevi ulici 4. Ljubljanski *vox populi* je stavbo št. 5 porogljivo imenoval »rdeči farovž«. Zajc bi se moral kot soodgovorni urednik revije pogovora udeležiti, vendar se ga iz protesta proti nasilni oblasti ter njenemu kratenju svobode izražanja in ustvarjanja ni. Pogovor res ni ničesar rešil, nasprotno, oblast je še bolj pobesnela, ker je revija objavila njegov zapis v zadnji številki 36/37. Zaradi kritičnega članka o neuspešnosti kmetijstva v komunističnem sistemu je zaprla sociologa Jožeta Pučnika, za več dni tudi pesnika Tomaža Šalamuna. Tega predvsem zaradi pesmi *Duma 1964*, še preden je bila objavljena. V njej sta namreč verza »socializem à la Louis XIV« in o »dioptriji na minus petnajst«, ki je domnevno cikal na Zihlerla, saj je ta nosil očala z debelimi stekli. Oblast je revijo zatrla. Že prej je vzela s programa film *Zarota* režiserja Francija Križaja po drami Primoža Kozaka *Dialogi* (o »dachauskih« in drugih stalinističnih procesih). Z insceniranimi demonstracijami načrtno opitih delavcev iz grosupeljskega kmetijskega kombinata je onemogočila krstno uprizoritev igre *Topla greda* → Marjana Rožanca v Križankah in s tem razbila tudi gledališko skupino *Oder 57*, zaslužno za posodobitev

slovenskega gledališča in razvoj slovenske dramatike. Sodelavce revije in gledališke skupine je zasliševala, zastraševala in jih nadzirala z agenti, tudi zunaj Slovenije. Tarasa Kermaunerja in Veljka Rusa, ki sta v svojih člankih kritizirala oblastniški sistem, niso zaprli; najbrž zaradi njunih očetov, ki sta pomagala komunistom pri vzponu na oblast. Pučnik takšnega rodovnika ni imel, zato so ga drugi obsodili na večletni zapor.

Nastala je največja kriza literarnih revij v zgodovini slovenske književnosti. Oblast je namreč odstavila tudi uredništvo *Sodobnosti*, revije starejše in srednje literarne generacije, ki se je solidarizirala s sicer konkurenčnimi *Perspektivami*. Z nasiljem, kakršnega slovenski književniki niso doživeli niti v cesarski Avstriji, niti v Avstro-Ogrski, niti v diktaturi kraljevine Jugoslavije, je slovenska komunistična oblast spet pokazala svojo totalitarno naravo tudi do kulture in književnosti. V znamenje protesta se je več sodelavcev *Perspektiv*, med njimi tudi Zajc, odločilo za »kulturni molk« (neobjavljanje svojih literarnih del) in podpisalo izjavo o njem, ki ni prišla v širšo javnost. Toda odločitev ni bila koristna, kajti oblasti je ustrezalo, da kritični avtorji niso objavljali svojih del. Ti so po približno letu dni uvideli zmotnost odločitve, zato so začeli spet objavljati.

Vzporedno z nasilnem zatrtjem *Perspektiv* je potekal zoper Zajca sodnik postopek v Sežani in Kopru. Med proslavo → Kosovelovega rojstva 16. marca 1964, je Zajc, ker prireditelj ni dovolil nastopiti pesniku → Edvardu Kocbeku, v sežanski kinodvorani med drugim rekel, »da je še sreča, da Srečko Kosovel ni več živ, ker bi bilo sicer vprašanje, če bi lahko nastopal s svojimi pesmimi na literarnem večeru v svojem rodnem kraju«. S to izjavo naj bi Zajc »močno vznemiril čustva udeležencev proslave in v naslednjih dneh tudi še druge prebivalce v Sežani« in s tem naj bi storil prekršek »zoper javni red in mir«. Zato ga je sežanski občinski sodnik »na predlog Skupščine okraja – Tajništva za notranje zadeve Koper« kaznoval z denarno kaznijo 15.000 takratnih dinarjev, v primeru, če kazni ne bo plačal, pa na »nadomestno zaporno kazen v trajanju 30 dni«. Sežansko sodišče je odločbo o kazni za prekršek poslalo Zajcu v Ljubljano, »Tajništvu za notranje zadeve« v Kopru in »ONO« [»Odsek za narodno obrambo«, vojaški odsek] občine Ljubljana – Center. Zajc se je pri »Okrajnem senatu za prekrške v Kopru« pritožil z utemeljitvijo, da so »čustvena vznemirjenja« sestavni del gledaliških in filmskih predstav ter proslav, da njegova izjava ni povzročila v dvorani nobenih neredov, in da najboljša literarna dela, med katera spadajo tudi Prešernova in Kosovelova, vedno »vznemirjajo čustva« občinstva. Poleg tega je bila njegova izjava posledica dejstva, da prireditelj proslave ni hotel pojasniti prepovedi Kocbekovega nastopa. Koprski »senat za prekrške« s predsednikom Aljošo Škrabarjem je Zajčevo pritožbo zavrnil in potrdil sežansko obtožbo, češ da je Zajc »težko kršil družbeno disciplino in je stopnja njegove krivde velika«, pač pa mu je zaradi njegovih gmotnih

razmer denarno kazen znižal na 12.000 dinarjev. Očitno je provincialno sodstvo upoštevalo ljubljanske skrivne direktive o onemogočanju Kocbeka v javnosti in kaznovanju tistih, ki so z njim solidarni, posebno če so pripadali kritični literarno-družboslovni skupini, ki jo je oblast hotela odpraviti.

Približno leta 1964 je Zajc dobil od Društva slovenskih pisateljev stanovanje v **• Strossmayerjevi ulici 12 (91g)**, kjer je prebival do leta 1985 z ženo, gledališko režiserko Heleno Šobar, s katero se je poročil 13. januarja 1968 v ljubljanski **• stolnici sv. Nikolaja (91h)**. Poročni obred je opravil nekdanji nevestin sošolec, duhovnik Ciril Tomc. Prva poročna priča je bila Marija Dolenc, žena dr. Dolenca, ki je poskrbela za posebno poročno darilo: ob obredu je na orgle zaigral variacije melodije *Ave Marija* skladatelj in vrhunski orglar Primož Ramovš, ki je bil takrat zaposlen kot upravnik Biblioteke SAZU, Marija Dolenc pa v Inštitutu za slovenski jezik pri SAZU. Druga poročna priča je bil hrvaški prevajalec in esejist Radoslav Dabo, živeč v Ljubljani. Toda zakonska zveza ni obstala, leta 1989 sta se zakonca ločila.

Leta 1980 je bil Zajc med podpisniki pobude za novo literarno revijo, ki je zaradi nagajanja različnih »faktorjev« in politično vplivnih oseb smela začeti izhajati šele leta 1982 z naslovom *Nova revija*; njeno uredništvo je bilo najprej v **• Vegovi ulici 2/I (91i)**. Leta 1981 je dobil šestmesečno štipendijo Fulbrightove ustanove za priznanega umetnika. Pol leta je preživel v ZDA, tudi na Columbia University v New Yorku, vmes je potoval v Ekvador in Peru. Leta 1987 se je udeležil pogreba → Vitomila Zupana na Žalah in o tem napisal zanimivo pisemsko pričevanje.

Poleti leta 1988, v času sodnega procesa proti četverici (Janezu Janši, Davidu Tasiću, Franciju Zavrlu in Ivanu Borštnerju, ki jih je »Jugoslovanska ljudska armada« obtožila »izdaje vojaške skrivnosti«), se je Zajc udeležil demonstracij v podporo obtoženih pred vojašnico na **• Roški cesti (91j)**, kjer je z drugim, nepoznanim demonstrantom držal razprostrto slovensko zastavo. Po dva demonstranta sta namreč stopala iz množice, držala zastavo nekaj minut, potem sta ju zamenjala druga dva. Z branjem pesmi iz zbirke *Požgana trava* je v podporo četverici sodeloval tudi pri protestnih literarnih večerih **• Društva slovenskih pisateljev, Tomšičeva ulica 12 (91k)**. Z enakim namenom je na množičnem protestnem zborovanju na **• Kongresnem trgu (91l)** 8. maja 1989 (→ Pavček) recitiral svojo pesem *Vse ptice*. Med letoma 1991 in 1995 je bil predsednik Društva slovenskih pisateljev. Leta 1992 je bil govornik na Prešernovi proslavi, pred podelitvijo Prešernovih nagrad, v **• Cankarjevem domu, sedaj Prešernova cesta 10 (91m)**. Leta 1993 je postal član **• SAZU, Novi trg 3 (A)**. Leta 2004 je bil kritični govornik ob podelitvi → Jurčičeve nagrade. Deloval je tudi v Kulturnem forumu, Zboru za republiko in Zavodu za oživitve civilne družbe.

Med letoma 1985 in 1989 je stanoval pri bibliotekarki Tatjani Marušič, **• Miklošičeva ulica 17 (91n)**, od koder

se je v letih 1989/90 za približno leto ali dve preselil na **• Tabor 4 (91o)**, kjer je stanoval pri bibliotekarki Zdenki Lampič. Od tam se je za kratko obdobje (del predsednikovanja Društvu slovenskih pisateljev) preselil v garsonjero v stolpnici za nekdanjo trgovino Astra za Bežigradom, **• Einspielerjeva ulica 3 (91p)**. Od leta 1989 do smrti pa je z ženo Jernejo Katona, s katero se je poročil leta 1999, in njenim sinom Janusom Pintaričem stanoval v **• Praprotnikovi ulici 5 (91r)**.

Od sedemdesetih let XX. stoletja do leta 2000 je poletja preživel v najetem planšarskem stanu na planini Laz nad Bohinjem, kamor je začel zahajati po zdravnikovem nasvetu, da bi utrdili zdravje enega svojih sinov. Bil je »zagrizen hribolazec«. Po letu 2000 je na to planino zahajal poredko, ker je zaradi posodobitev stanov postajala vse bolj hrupna. Z ženo Jernejo in njenim sinom je preživel veliko časa v rojstni Zgornji Javoršici, kjer si je postavil leseno hišico in živel »na preprost način, podoben kmečkemu življenju nekoč v preteklosti: Dane je sam kosil z ročno koso, tam je napisal svojo zadnjo igro *Jagababa, Javoršca pa je tudi kraj, kjer se je Dane v senci dreves, ki sta jih nekoč davno zasadila s svojim očetom, boril z boleznijo in počasi v sebi zaključeval pot.*« (Jerneja Zajc, 6. 9. 2011) Umrli je za rakom v bolnišnici na Golniku. Želel si je biti pokopan na pokopališču pri Sv. Trojici pri Moravčah blizu Domžal, kjer so pokopani tudi njegovi starši. Na njegovo posebno željo so mu ob pogrebu zvonili cerkveni zvonovi, toda pogreb je bil brez verskega obreda. Z žalnimi sejami so ga počastili: *Nova revija*, Društvo slovenskih pisateljev, slovenski PEN in SAZU.

Nagrade:

Župančičeva nagrada (1969), n. Prešernovega sklada (1970), Prešernova n. (1981), Levstikova n. (1977, za življenjsko delo 2005).

LIT.: Aleš Gabrič: *Zajčeva Požgana trava v očeh partijskih ideologov*. *Nova revija* 13, jul.–avg. 1994, št. 147/148, str. 162–169. – Jurij Hudolin: *Dekadenco? Mrak, usta, ki nekoliko gnojna govorijo črne besede v beli svet*. Pogovor s pesnikom [D. Zajcem]. Delo, Književni listi, 15. 6. 1995, št. 136, str. 9–10. – Jerneja Katona Zajc: *pismo*, 6. 9. 2011. – Taras Kermauner: *Svet krvnikov in žrtev I (Ob poeziji Daneta Zajca)*. *Perspektive* 1, 1960/61, št. 4, str. 385–396. – Janko Kos: *Spomin na pesnika* [D. Zajca]. *Demokracija* 10, 17. 11. 2005, št. 46, str. 9. – Mitja Košir: »*Notranja lepota in mračna jeza v paru ...*« Ob sedemdesetletnici slovenskega pesnika in dramatika Daneta Zajca. *Dnevnik*, 30. 10. 1999, str. 13 [Pogovor]. – Lojze Kovačič: *Pastir iz Zgornje Javoršice. Dane Zajc sedemdesetletnik*. Delo, 26. 10. 1999, št. 249, str. 9. – *Ob dvajsetletnici ukinitve Perspektiv*. *Nova revija* 3, 1984, št. 28/29, str. 3348–3350. – Pogovor z Viktorjem Blažičem, 4. 10. 2011. – Pogovor z dr. Katarino Bogataj Gradišnik, 6. 9. ter 3. in 4. 10. 2011. – Pogovor z Marijo Dolenc, 3. in 4. 10. 2011. – Pogovor z Jernejo Katona Zajc, 6. 9. 2011. – Pogovor z dr. Jankom Kosom, 27. in 28. 1. 2014. – Pogovor z Zdenko Lampič, 6. 10. 2011. – Pogovor s Tatjano Marušič, 30. 9. in 4. 10. 2011. – Pogovor s Tito Simoniti, 3. 10. 2011. – Pogovor s Heleno Šober, 6. 9. in 7. 10. 2011. – Pogovor s Francetom Vurnikom,

7.9.2011. – Pogovor z dr. Nežo Zajc, 4.10.2011. – Pogovor z Zlatkom Zajcem, 5.10.2011. – Miroslav Slana: »Nisem človek trenutka...« Pomenek s pesnikom Danetom Zajcem. 7 D [Maribor], 18.12.1980, št. 51, str. 16–17. – Silvo Teršek: *Pesem... je pač pesem*. Pogovor [s pesnikom D. Zajcem] je za radijsko oddajo »Od enih do sedmih« pripravil in vodil S. Teršek. Dnevnik, 29.1.1983, št. 27, str. 11. – Dane Zajc: *Dopisovanje s sodiščem* [v Sežani in Kopru]. V: Dane Zajc v petih knjigah. Peta knjiga: Intervjuji. Uredila D. Zajc in Boris A. Novak. Ljubljana 1990, str. 5–13. – *Dane Zajc v petih knjigah*. Uredila D. Zajc in Boris A. Novak. Ljubljana 1990. – *Dane Zajc*. Izbral in uredil Boris A. Novak. Ljubljana 1995 (Interpretacije, 4). – D. Zajc: *Laž je in je edina in ena*. Demokracija 9, 11.3.2004, št. 11, str. 17 [govor ob podelitvi → Jurčičeve nagrade]. – D. Zajc: *V belo*. Zbrane pesmi. Uredil Aleš Šteger. Ljubljana 2008. – D. Zajc: *Za vse boš plačal*. Intervjuji, eseji, članki, pesmi in zapisi. Zbrala, uredila in spremno besedo napisala Neža Zajc. Ljubljana 2008. – D. Zajc: *pismo Tonetu Seliškarju*. V: Pisma slovenskih književnikov o književnosti. Izbral in komentiral Marjan Dolgan. Ljubljana 2001, str. 308–310, 440–441. – Dr. Neža Zajc: *pismo*, 30.1.2014. – Aleksander Zorn: *Pogovor z Danetom Zajcem*. Nova revija 9, jan.–febr. 1990, št. 93/94, str. 49–54. – Primož Žagar: *Posojilo proti smrti*. Problemi – Magazin, okt. 1970, št. 94, str. 23–27 [Pogovor z D. Zajcem].

92. ŽIGA / SIGISMUNDUS / SIEGMUND ZOIS, BARON EDELSTEIN (1747, Trst – 1819, Ljubljana) [II]

Kulturni mecen in mentor, priložnostni pesnik in prevajalec. Zemljiški gospod, industrialec, trgovec in naravoslovec.

Oče Michelangelo Zois, doma iz okolice Bergama v Italiji (rod je izviral iz Švice, po nezanesljivih virih tudi iz Španije ali celo s Krete), se je pred prihodom v Ljubljano, domnevno v Benetkah, usposabljal za trgovca. Sredi 20-ih let 18. stoletja je prišel v Ljubljano. Uspešno je trgoval, predvsem z železom in železnimi izdelki (te je kupoval na Kranjskem in Koroškem ter jih prodajal v Italijo), pa tudi z bombažem, oljem in južnim sadjem (rozine, mandlji, smokve), ki ga je prodajal v avstrijske dežele in južno Nemčijo, ter z voščenimi svečami in kadihom. Uvoženo blago je dobival iz Benetk, kjer je imel trgovino njegov brat. Trgovske zveze je imel z avstrijskimi in nemškimi mesti ter celo s Carigradom. Z zaslužkom je kupoval posesti, med njimi sta bili Brdo pri Kranju in Strmol, fužine (med drugim v Bohinju) ter hiše v Trstu in Ljubljani, kjer je leta 1728 kupil tudi hišo na Bregu. Gradova Brdo in Strmol sta sedaj politična protokolarna objekta; Brdo je prizorišče romana *Bogovec Jernej* pisatelja → Ivana Preglja, Strmol pa romana *To noč sem jo videl* pisatelja Draga Jančarja, → Izidor Cankar. Zoisov oče je postal najbogatejši veletrgovec in gospodarstvenik na Kranjskem, čigar gospodarske nasvete je upošteval tudi avstrijski dvor na Dunaju. Okrog leta 1727 mu je ljubljanski magistrat podelil meščanstvo, postal je član notranjega sveta mesta in opravljal po nalogu magistrata različne naloge. Leta 1739 ga je avstrijska oblast zaradi njegove poslovne

uspešnosti in zaslug za državo povzdignila v dedni plemiški, leta 1760 pa v dedni baronski stan.

Leta 1730 se je poročil z Marijo Jožefo Pernecker (Wernecker), ki je umrla leta 1745. Imela sta tri otroke. Leta 1747 se je drugič poročil z Ljubljančanko Ivano Katarino Kappus pl. Pichelstein, hčerjo rudarskega nadzornika iz Ljubljane, ki je bila slovenskega rodu. Imela sta vsaj osem otrok, od katerih je bil Žiga prvorojenec. Po Michelangelovi smrti (kot pomembno osebnost dežele Kranjske so ga pokopali v ljubljanski stolnici, v kapeli Sv. Križa) se je vdova spet poročila. Po izplačilu dednih deležev je Žigu Zoisu pripadla približno polovica očetovega bogastva.

Dve leti po Žigovem rojstvu se je družina preselila iz Trsta v Ljubljano, v palačo • **Breg 22 (92a)** ob Ljubljani. Nastala je z večletno postopno združitvijo in prezidavo šestih tamkajšnjih hiš, ki jo je začel oče Michelangelo, dokončal pa njegov sin Žiga. Ta je leta 1793 dokupil še bližnji dvorec nekdanjega samostana iz Bistre, temu je dal leta 1806 dozidati še tretje nadstropje. V palači na Bregu je preživel otroštvo in dobil prvo izobrazbo. Slovenščine ga je naučila mati. V družini je najbrž najprej prevladovala italijanščina, tej se je pridružila nemščina, ki je bila takrat občevalni jezik višje ljubljanske družbe. Leta 1761 je Žiga z bratoma odpotoval v učni zavod za laične gojence duhovniškega semenišča v italijanski Reggio Emilii, kjer se je učil italijanskega in nemškega spisa, računstva, risanja, arhitekture, antične in italijanske književnosti, glasbe in mečevanja. Leta 1765 se je na očetovo željo vrnil v Ljubljano, kjer je zasebno študiral rudarstvo in fužinarstvo ter se zanimal za tehnične izume in sam prispeval več izboljšav. Žigova soba je bila takrat podobna fizikalnemu kabinetu. Leta 1768 je na očetovo željo vstopil v njegovo trgovsko družbo, katere uspešnost se je začela polagoma zmanjševati.

Leta 1779 je potoval med drugim po Nemčiji, Holandiji, Švici, Franciji in Italiji, da bi se še bolj izobrazil. Ogle dal si je več železarn, trgovskih družb ter obiskal nekatere naravoslovce, ker se je ukvarjal tudi z mineralogijo. V Rimu je doživel prvi napad protina, za katerim je odtlej bolehal do smrti; leta 1782 se je neuspešno zdravil v nekem belgijskem zdravilišču. Spomladi leta 1780 se je vrnil v Ljubljano, leta 1793 so mu ohromele noge. Po stanovanju na Bregu se je premikal na vozičku, za katerega je sam naredil načrt; sedaj ga hrani Mestni muzej Ljubljana. Po letu 1797 ni več zapustil stanovanja, občasno mu je ohromela tudi roka, več zimskih mesecev je moral ostati v postelji. Bil je član deželnih stanov, med letoma 1772 in 1817 pa večinoma formalno član Kmetijske družbe, čeprav zaradi bolezni v njej ni dejavno deloval. Najbrž se je v njej srečal z → Markom Pohlinom. Pač pa se je intenzivno ukvarjal s trgovanjem, z naravoslovjem, posebno z mineralogijo, botaniko in zoologijo. V svojem kabinetu je imel vsaj dva primerka človeške ribice, ki ju je opazoval in ju poslal tudi na Dunaj.

Bil je tudi lastnik • **fajančne delavnice**, ki je stala ob sedanji **Slovenski cesti med Rimsko cesto in Gregorčičevo ulico (92b)**.

Zois je k palači na Bregu dokupil na južni strani tudi opuščeni del mestnega obzidja z obrambnim jarkom ob njem, dal obzidje podreti, jarek pa zasuti in zemljišče zasaditi z drevjem. Po nekdanjem jarku je sedaj speljana Zoisova cesta. Za vzdrževanje palače in pristave pod Rožnikom je imel leta 1805 zaposlenih 58 ljudi (trgovski uslužbenci, tajnik, delavci, služinčad in 4 najdenčki), zato so bili hišni in gospodinjski stroški visoki. V času avstrijsko-francoskih vojn je moral oskrbovati avstrijske ranjence, med Ilirski provincami so se stroški še povečali, saj je Zois moral skrbeti za stanovanje in oskrbo francoskih generalov in njihovega spremstva.

Leta 1785 je kupil več kot 3 ha zemljišča in dal na njem urediti **ob** sedanji **Prešernovi cesti**, **med Rimsko cesto ter Igriško in Veselovo ulico park (92c)** s približno 2500 drevesi, od katerih je bilo približno 400 eksotičnih, in s približno 800 vrtnimi rastlinami in grmovnicami. Park je bil **prvi botanični vrt v Ljubljani**, imenovali so ga **Zoisov vrt ali Zoisova aleja**. Bil je tolikšna znamenitost, da so si ga med potovanji skozi Ljubljano ogledovali tudi člani vladarskih družin. V njem je Zois prirejal tudi zabave za ljubljansko visoko družbo, zato so ga omenjali kot prvo javno zabavišče v Ljubljani. Sedaj je ta prostor pozidan.

Okrog leta 1777, ko je obiskoval svoje fužine v Bohinju in na Javorniku pri sedanjih Jesenicah je prišel v stik s tamkajšnjimi slovenskimi delavci, ki niso znali drugih jezikov, zato se je Zois moral z njimi pogovarjati slovensko. To je vzbudilo njegovo zanimanje za slovenstvo in v skladu z razsvetlenskimi idejami prizadevanje za njegovo uveljavitev v javnosti. Sicer pa je jezike uporabljal funkcionalno, glede na narodno pripadnost sorodnikov, dopisovalcev ali poslovno prakso. Med letoma 1780 in 1809 je bil Zois pobudnik prevajanja priljubljenih italijanskih opernih arij v slovenščino; nekatere je tudi sam prevedel. Te prevode so potujoče italijanske gledališke skupine vključevale v svoje predstave, ki so jih uprizarjale v **• Deželnem stanovskem gledališču (1765–1887)**, ki je stalo **na prostoru sedanje Slovenske filharmonije, Kongresni trg 10 (T1)**. Občinstvo jih je navdušeno sprejemalo, vendar se te vložnice niso ohranile.

Med letoma 1780 in 1819 je bila njegova palača na Bregu zbirališče slovenskih razsvetlencev, predvsem Jurija Japlja, Blaža Kumerdeja, → Linhart, → Vodnika in → Kopitarja. Ta Zoisov krog je zasnoval načrt za uveljavitev slovenskega jezika in književnosti s sodobno slovnico, slovarjem in zgodovinopisjem ter izdajanjem knjig. Zois je pisal slovenske pesmi in se ukvarjal s slavistiko, toda zaradi skromnosti ni skoraj nič objavil. Zois je Vodnika spoznal v Bohinju, najbrž leta 1793, in poskrbel, da so ga leta 1796 službeno premestili v Ljubljano, kjer je Vodniku postal literarni mentor. Ko je bil Vodnik po koncu Ilirskih provinc deležen očitkov, da je frankofil, se je leta 1816 Zois zavzel zanj pri knezu Metternichu, ko ga je ta obiskal v njegovi palači. Zoisov knjižničar in tajnik je bil najprej Blaž Kumerdej, od leta 1803 do odhoda na

Dunaj leta 1808 pa je bil njegov tajnik, knjižničar in skrbnik mineraloške zbirke Kopitar. Zois je tudi denarno podprl uprizoritev Linhartove *Županove Micke* konec leta 1789 in v začetku naslednjega leta, prav tako je podprl knjižno objavo obeh Linhartovih gledaliških priredb. Zois so kot vplivno in spoštovano osebo v Ljubljani obiskovali člani avstrijske vladarske družine in politiki, za časa Ilirskih provinc pa najvišji predstavniki francoske vojske in državne uprave. Veliko si je dopisoval, tudi z vodilnimi evropskimi naravoslovci, ki jih je oskrboval s primerki živali, rastlin in mineralov iz slovenskih dežel. Postal je član več znanstvenih akademij, med drugim v Berlinu (1782) in Parizu (1807). Imel je odlične stike z avstrijsko in rusko vladarsko hišo ter evropsko intelektualno elito, med drugim tudi s Casanovo. Leta 1809 ga je cesar Franc I. odlikoval s komanderskim križcem Leopoldovega reda.

Čeprav je bil lojalen privrženec Habsburžanov in Avstrije, je kmalu razvil dobre stike z najvišjimi predstavniki francoske civilne in vojaške oblasti v Ljubljani ter jim svetoval pri upravljanju. Leta 1813 mu je Napoleon podelil naslov viteza Legije časti. Za časa Ilirskih provinc se je zavzel za slovenski jezik, saj so nekateri hoteli prepričati francoskega generala Marmonta, naj se v Ljubljani in na Kranjskem začne poučevati hrvaščina kot glavni slovenski jezik Ilirskih provinc. Kljub temu je simpatiziral z južnoslovanskimi narodi, saj je že leta 1814 pri francoskem dvornem komisarju F. J. von Saurauu zagovarjal ustanovitev Ilirskega kraljestva. Leta 1816 sta se na poti iz Lombardije in Benetk ustavila v Ljubljani avstrijski cesar Franc I. in zunanji minister Metternich. Ta si je že vnaprej izbral za svoje ljubljansko prebivališče Zoisovo palačo, predvsem zato, ker se je želel posvetovati z Zoisom o novi upravni ureditvi nekdanjih Ilirskih provinc. Zois se je pri Metternichu zavzemal za ustanovitev Ilirskega kraljestva kot južnoslovanske države od Beljaka do Boke Kotorske pod habsburško krono in z Ljubljano kot prestolnico. Vzhodne Koroške in južne Štajerske si v zasnovo tega kraljestva ni upal vključiti, saj bi deželi Koroška in Štajerska s sedežema v Celovcu in Gradcu temu nasprotovali, zato je pragmatično poskušal samo nekdanjo francosko upravno enoto (Ilirske province) obrniti v prid Slovencev in nekaterih južnih Slovanov. Zois je Kopitarju na Dunaj v pismu poročal, da je minister njegove »razloge za Ilirijo in južno slovanstvo zelo pozorno poslušal, upošteval in obljubil, da bo stvar privedel do razprave [pred cesarjem]«. Metternich je namreč nasprotoval drobljenju nekdanjih Ilirskih provinc v stare dežele. Cesar je res razglasil Ilirsko kraljestvo, toda v njem so ohranile veljavo stare deželne meje. Ljubljana ni postala prestolnica tega kraljestva, ampak le sedež ljubljanskega gubernija, ki je s tržaškim gubernijem sestavljala novo državno enoto. Ilirsko kraljestvo je ostalo samo formalna tvorba. Zoisov načrt je vseboval tudi združitve približno polovice Slovencev v eni upravni enoti, zato je mogoče v njem videti zarodek koncepta Zedinjene Slovenije, ki je nastal v 19. stoletju, in drugih poznejših

zamisli o politični združitvi južnoslovanskih narodov. Sicer pa si je Zois po vrnitvi slovenskega ozemlja pod avstrijsko oblast pri dunajski vladi prizadeval za odpravo francoskih upravnih sprememb, carin in davkov, saj so te škodovala njegovemu gospodarstvu.

Tega je prizadela že francosko-avstrijska vojna leta 1809. Francoski vojaki so zasedli in poškodovali več njegovih posestev, hiš in obratov; naložili so mu visoke dajatve. Politične spremembe po Evropi v času Napoleona, Ilirskih provinc in po njih so povzročile zastoj trgovine z železom in jeklom, zmanjšale Zoisovo premoženje, mu povzročile finančne težave, zapiranje fužin in ga prisilile k zadolževanju. Leta 1817 je moral prodati svoj vrt ob sedanji Prešernovi cesti, leta 1818 pa je bil celo pripravljen prodati svojo palačo na Bregu s pripadajočimi zemljišči državi, čeprav bi ta prodaja pomenila zanj, ki je bil hrom in že 20 let priklenjen na stanovanje, velik udarec. Vanjo bi se vselili gubernij in deželne ustanove. Vendar je dva tedna pred smrtjo palačo z vsemi premičninami (tudi knjižnico, izvzel je samo slavistična dela in rokopise) prodal nečaku Karlu, lastniku posestva Brdo pri Kranju. Mineraloška zbirka in knjižnica (okrog 4000 knjig) pa sta po Zoisovi smrti z nakupom prešli v sedanji Prirodoslovni muzej Slovenije in v Licejsko knjižnico, sedanji NUK.

Slovesno so ga pokopali na **• pokopališču pri Sv. Krištofu (P2)**, kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopavali med letoma 1780 in 1906. Na tem pokopališču so mu postavili nagrobno ploščo. Po enem viru naj bi po opustitvi tega pokopališča njegove posmrtno ostanke prenesli na novo pokopališče k Sv. Križu, sedanje Žale, vendar ni znano kdaj. Člani Zoisove rodbine so že po I. svetovni vojni prodali svoje imetje v prvi Jugoslaviji in se preselili v tujino. Leta 1918 so palačo na Bregu prodali trgovcu Petru Kozini, ustanovitelju tovarne Peko v Trzinu. Ta ni dal prenesti Zoisove nagrobne plošče z opuščene pokopališča niti na Navje, kamor so prestavili nekaj nagrobnikov slovenskih književnikov, niti na Žale. Pač pa jo je dal vzdati na dvoriščno stran Zoisove palače na Bregu. Če bi Zois res prekopali na Žale, bi najbrž njegovo ploščo dodali litoželeznemu nagrobniku, ki so ga izdelali 1844 za Zoisovega nečaka Karla (postavila ga je njegova žena Serafina, ki so jo pozneje pokopali ob možu) in ga po opustitvi starega pokopališča prenesli na sedanje **Žale, zid A/L1/13G (P4)**. Očitno ni bilo v hiperrazsvetljenem in »naprednem« XX. stoletju nikogar, ki bi plačal prekop ter skupno ureditev nagrobnika in plošče. Zato litoželezni nagrobnik na Žalah vzbuja lažni vtis, da pod njim počiva Zois, toda njegovi ostanke so najbrž ostali pod Gospodarskim razstaviščem, pod bližnjimi stavbami ali na kakšnem odlagališču gradbenih odpadkov.

Spominska znamenja in poimenovanja:

- *Zoisit* (tudi *cojzit*): raznobarven silikatni mineral, našel ga je Zoisov rudosledec Simon Prešern; Zois je ugotovil, da je bil dotlej neznan, kar so mu potrdili tudi evropski strokovnjaki in leta 1805 mineral poimenovali po

njem; Zoisova zvončnica in Zoisova vijolica pa se imenujeta po Zoisovem bratu Karlu, botaniku;

- kamniti plošči, prva z napisom Zois, druga z grbom Ljubljane in letnico 1589, ki so ju našli na vrtu in ju leta 1932 vzdali levo od glavnega vhoda v Zoisovo palačo;
- Zoisova nagrobna plošča na desni dvoriščni strani hiše Breg 22, ki so jo prenesli sem z opuščene pokopališča pri Sv. Krištofu (ob Dunajski cesti, na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice);
- talna spominska plošča pred Zoisovo palačo;
- Jože Plečnik: Zoisova spominska piramida (1927) ob robu Zoisove ceste, kjer je bil nekoč »Zoisov graben«, jarek ob mestnem obzidju;
- Zoisova cesta;
- A. J. Herrlein: *Žiga Zois* (portret, olje), Narodni muzej; isti: *Žiga Zois* (portret, okrog 1806), Mestni muzej v Ljubljani; *Žiga Zois* (portret po Herrleinu, olje), Rokopisna zbirka v NUK;
- Dora Novšak: *Žiga Zois* (doprnski kip, bron, 1971), Prirodoslovni muzej Slovenije;
- Mirsad Begić: *Žiga Zois* (bronasti doprnski kip na spominski plošči na pročelju Zoisove palače, 1993);
- Zoisova nagrada in priznanje (odlikovanji za vrhunske dosežke na področju znanstveno-raziskovalne in razvojne dejavnosti; podeljuje ju odbor, ki ga imenuje vlada Republike Slovenije).

LIT.: Ernest Faninger: *Zoisova palača v Ljubljani*. Obzornik 1986, št. 11, str. 810–816. – Isti: *Pomen barona Žige Zoisa v naravoslovju*. Obzornik 1988, št. 2, str. 148–153. – Marija Kacin: *Žiga Zois in italijanska kultura*. Ljubljana 2001. – Več avtorjev: *Simpozij o Žigi Zoisu*. Glasnik Slovenske matice 29/31, 2005/2007, št. 1/3, str. 111–152. – Luka Vidmar: *Ideja Ilirije v Zoisovem krogu*. Glasnik Slovenske matice 29/31, 2005/2007, št. 1/3, str. 207–210. – Isti: *Zoisova literarna republika. Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Ljubljana 2010 (zbirka Studia litteraria).

93. VITOMIL ZUPAN (1914, Ljubljana – 1987, Ljubljana) [X]

Pripovednik, dramatik, filmski scenarist, esejist in pesnik. Avtor romanov *Potovanje na konec pomladi*, *Menuet za kitaro*, *Levitani* in *Igra s hudičevim repom* ter dram *Stvar Jurija Trajbasa*, *Aleksander praznih rok* in *Bele rakete lete nad Amsterdam*.

Oče Ivan Zupan, bančni uslužbenec, in mati Ivanka Korban, učiteljica, sta se jeseni leta 1913 poročila v **• cerkvi sv. Petra**, ob nekdanji Sv. Petra cesti, sedaj **Trubarjeva cesta 80 (93a)**.

Oče je kot oficir avstro-ogrske vojske kmalu po začetku I. svetovne vojne padel v Besarabiji (pokrajina, ki je sedaj deloma v Romuniji, deloma v Moldaviji). Leta 1920 se je mati drugič poročila s profesorjem germanistike, gimnazijskim ravnateljem, književnikom, literarnim kritikom in prevajalcem Adolfom Robido, ki je čez deset let umrl. Vitomila je usmeril v študij tujih jezikov in mu

omogočil dostop do svoje velike knjižnice, ki so jo leta 1938 odkupili Banska uprava Dravske banovine in še nekateri ljubljanski zavodi ter jo podarili takrat ustanovljeni • **Akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, Novi trg 3 (A)**, ki se zaradi velikosrbskega unitarizma ni smela imenovati **Slovenska**. Družina je stanovala v takratnem ljubljanskem predmestju, v Robidovi hiši, • **Trnovska ulica 15 (93b)**. Vitomil Zupan je celo življenje pogrešal očeta, zelo je bil navezan na babico. Po končani osnovni šoli je od jeseni leta 1924 hodil v • **Tretjo državno realno gimnazijo**, ki je takrat delovala na Vrtači, sedaj je v tej stavbi Akademija za likovno umetnost, **Erjavčeva cesta 23 (I2c)**. Sicer pa je bil skavt in član telovadnega društva Sokol. Prebiral je trivialno književnost in začel pisateljevati.

Leta 1932 je po končanem osmem razredu gimnazije, tik pred maturo, v stanovanju mlade učiteljskice Vande Horvat, • **Gregorčičeva ulica 5 (93c)**, pri igranju s pištolo nehote ustrelil prijatelja in dijaka Fedorja Senekoviča. Fantovo truplo so prepeljali v mrtvašnico na opuščnem • **pokopališču pri Sv. Krištofu (P2)**; kjer so na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča in okolice pokopavali med letoma 1780 in 1906. Po opravljenih verskih obredih ob navzočnosti velike množice ljudi, v kateri je bilo veliko šolske mladine, pa so krsto odpeljali iz mrtvašnice na • **pokopališče pri Sv. Križu**, sedanje **Žale (P4)**, kjer so ga pokopali. Med venci je bil tudi Zupanov z napisom: »*Nesrečnemu prijatelju še bolj nesrečni Vitomil*«. Zupana so za tisto šolsko leto izključili iz ljubljanskih srednjih šol, dovolili pa so mu, da je leta 1933 maturiral v kranjski gimnaziji. Čeprav so dogodek obravnavali kot nesrečo z orožjem, so ga obsodili na pogojno zaporno kazen. O zadevi je tisk obširno poročal. Ker so ga po Ljubljani vsi obtožujoče gledali, je odšel z doma in leto dni plul na različnih ladjah po Sredozemlju. Nekaj časa naj bi bil tudi v tujski legiji, od koder naj bi bil pobegnil.

Jeseni leta 1933 se je vrnil v Ljubljano in se vpisal na gradbeniški oddelek • **Tehniške fakultete** univerze, takrat v sedanji stavbi **Aškerčeva cesta 7 (I4d)**, in do II. svetovne vojne opravil vse izpite, ne pa diplome. Med letoma 1932 in 1934 je bil Zupanov študijski kolega komunist Boris Kraigher, sin pisatelja → Lojza Kraigherja. Zupan se je družil z umetniki, med drugim s slikarjem Zoranom Mušičem, in se ukvarjal s športom (boks, smučanje, telovadba in kolesarstvo). Občasno je sodeloval pri študentskih protestnih akcijah. Leta 1936 je postal predsednik pretežno liberalno usmerjenega, protikomunističnega študentskega združenja Jadran in začel objavljati v njegovem glasilu prve pripovedi. Pred II. svetovno vojno je napisal roman, ki je čez desetletja predelan izšel z naslovom *Potovanje na konec pomladi* (model za mladega Taj-sija v njem je bil poznejši pripovednik in dramatik → Andrej Hieng) in dramo *Stvar Jurija Trajbasa*. Njeno uprizoritev v ljubljanski Drami je preprečila II. svetovna vojna.

Ob njenem začetku je postal vojaški prostovoljec, toda njegova enota je bila ob kapitulaciji Jugoslavije razpuščena.

Kot levičarski član telovadne organizacije Sokol se je pridružil Osvobodilni fronti (OF), ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije. Februarja leta 1942 so ga Italijani aretirali in odvedli najprej v taborišče Čiginj pri Tolminu, nato pa v furlanski Gonars, od koder so ga maja istega leta izpustili. Nekaj dni je bil v Ljubljani zaprt tudi pred italijansko kapitulacijo. Oktobra leta 1943 je odšel k partizanom na Dolenjsko, ker v Ljubljani ni več mogel biti ilegalec. Ljubo Sirc, ki je bil po II. svetovni vojni Zupanov sojetnik, v svojih spominih poroča, da je bil Zupan pri partizanih »*najprej mitraljezec, toda oficir ni mogel postati, ker ni bil komunist. Komunistični tajni vojaški policiji je bil celo sumljiv, tako da je le po naključju nekajkrat ušel likvidaciji*«. Spomladi leta 1944 je Zupan v Beli krajini postal partizanski kulturnik in zavestno pisal plehke propagandne igre, kakršne je od njega želelo partizansko vodstvo. Tako je lahko vsaj deloma deloval literarno, poleg tega je bil položaj takšnega pisca ugodnejši od položaja navadnega gverilca. Da bi bile te igre zanesljivo na »ideološki liniji«, jih je cenzuriral sam vodja slovenske komunistične revolucije Boris Kidrič (sin prešernoslovca Franceta Kidriča), in tako napovedoval tudi povojni odnos totalitarne oblasti do književnosti. Kidrič ni imel o dramatik niti o preostali književnosti nobene kompetentne izobrazbe, toda on ni hotel niti potreboval književnosti, ampak zgolj malce literarno zakamuflirano propagando. Poleg tega je samo on vedel, kakšna je bila politična »prava linija«, saj jo je določal po vetru vojnih razmer in revolucionarnega koristolovstva. Zato je perfidno naredil → Edvarda Kocbeka za zaveznika, po vojni pa ga je zavrnil in celo kaznoval, ker se ni hotel podrediti komunistom, kakor se je večina krščanskih socialistov. V Črnomlju so Zupana kot napovedovalca in urednika dodelili partizanskemu Radiu OF, katerega šef je bil, seveda spet s Kidričevim dovoljenjem, krščanski socialist in Kocbekov sodelavec Jože Brejc, s partizanskim imenom Franček, s povojnim priimkom Javoršek (→ Hribovšek, → Kocbek, → Udovič).

Zupan je Javorška, ko ga je ta čez desetletja javno napadal, imenoval Brezovšek. Napovedovalka pri Radiu OF je bila Alenka Tepina. Nastal je poseben trikotnik, ki se je končal s samomorom Tepinove, s katero je imel Zupan burno ljubezensko razmerje. Povzročil naj bi njeno smrt. Odtlej so Zupanu tudi zaradi te smrti pripisovali in očitili nasilništvo. Po koncu vojne je ekipa Radia OF pripotovala v slovensko prestolnico in prevzela • **Radio Ljubljana** (in ime), ki je od italijanske okupacije do leta 1951 deloval nad takratnim gostinskim lokalom Daj-dam, sedaj **Can-karjeva cesta 4 (93č)**. Pri tem javnem občilu, ki je postalo propagandno sredstvo nove oblasti, je vodil kulturni program.

Maja ali junija 1945 je iz povojnega • **zapora v predvojni Klasični gimnaziji Škofovih zavodov v Šentvidu nad Ljubljano**, sedaj **Štula 23 (I3e)**, rešil smrti Andreja Hienga. Zupan je po vrnitvi iz partizanske vojske stanoval v • **Muzejski**

ulici, sedanja **Valvasorjeva ulica (93d)**. Številka stavbe ni znana, zato je na zemljevidu zaznamovala samo sredina ulice. Maja istega leta je igralec in režiser Jože Tiran v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**, recitiral njegovo partizansko novelo *Andante patetico*, zaradi katere je postal znan, čeprav v bistvu ni bila v skladu z veljavno propagandno »linijo«. Jeseni istega leta pa so v Drami uprizorili Zupanovo igro *Rojstvo v nevihti*, za katero je dobil Prešernovo nagrado, ki jo je po zamolčanem zgledu prejšnje mestne oblasti ustanovila poveljna slovenska oblast kot glavno nacionalno nagrado. Sirc tudi poroča: »Vendar mu leta 1945 niso dovolili iti v Francijo, čeprav je dobil francosko stipendijo.« Pač pa so dovolili, da je tja odpotoval Brejc, ki je tam opravljal tudi posebne naloge. Zupan se je poročil z Nikolajo Dolenc, hčerjo uglednega bančnika, s katero je imel razmerje že pred vojno; njegova poročna priča je bil literarni kritik, politik komunistične revolucije in poveljnega sistema ter dlje časa predsednik SAZU Josip Vidmar. Zakoncema Zupan sta se leta 1946 in 1948 rodila sinova Dim (ki je tudi postal pisatelj) in Martel.

Marca leta 1947 so ga sprejeli v Društvo slovenskih književnikov in postal je samostojni pisatelj. Živel je boemsko in, kot pripadnik zmagovalcev, objestno, poleg tega je posmehljivo in kritično gledal na stalinizacijo družbe, ki jo je vneto uveljavljala komunistična oblast. Niti se ni strinjal z njenim vsiljevanjem socialističnega realizma umetnosti po sovjetskem vzoru. Pripovedoval je politične šale, prebiral po kavarnah v družbah svojih znancev satirične stihe in veseljačil. Med popivanjem je doma tudi rad streljal. Privoščil si je tudi spolne užitke, ki se niso omejevali samo na dve osebi. Najprej je užival zaupanje oblastnikov, tudi stroge funkcionarke Lidije Šentjurc (poročena s Sergejem Kraigherjem iz rodbine pisatelja → Lojza Kraigherja), takratne ministrice za prosveto. Skrivna policija z demagoškim imenom Organizacija za zaščito naroda (OZNA) in njena naslednica Uprava državne varnosti (UDV) sta ga pridobili za sodelovanje. Najbrž zato, ker je upal, da mu bodo dovolili kakšno bivanje v »gnilem kapitalizmu«, kakor so ga Brejcu. Vendar dogovora ni jemal resno, saj je okolici povedal, da je sodelavec tajne policije, kar mu je ta zamerila in čakala na obračun. Bil je čas kolektivistične histerije, parad, delovnih brigad, kulta Marxa, Engelsa, Lenina, Stalina in Tita, podržavljanja zasebnega premoženja, oblikovanja oblastniške »rdeče buržoazije«, ki se je vseljevala v podržavljene vile, čas množičnih pobojev, montiranih sodnih procesov, skrivnih aretacij (→ Ludvik Mrzel), odgonov (→ Lojze Kovačič) in skrivnostnega izginevanja ljudi (→ Berta Bojetu Boeta). Zupan je obveljal za »dekadenta«, kar je bila takrat oblastniška ideološka psovka, diskvalifikacija in nevarna oznaka. Spoprijateljil se je z visokim partizanskim in komunističnim funkcionarjem Dušanom Pirjecom, s partizanskim vzdevkom Ahac (→ Matej Bor, → Narte Velikonja), ki je Zupana branil pred vedno večjimi očitki iz političnih in literarnih vrst.

Anekdota, ki se je še čez desetletja ustno širila po Ljubljani, je omenjala divjo nočno zabavo v uradnih prostorih. Zjutraj, ko naj bi bila vanje vstopila Šentjurčeva, naj bi bila uzrla udeležence zabave, ki naj bi jo bili sprejeli v pozah starogrških kariatid, toda nagi. → Lojze Kovačič pa v III. delu avtobiografskega romana *Prišleki* (1985, str. 192) takole povzema takratne ljubljanske govorce: »Dušan Pirjevec – Ahac, sekretar Agitpropa CK KPS, legendarni komisar, sloviti gozdni vojvoda [...] je bil skrivna, skrivnostna, skoraj imaginarna oseba ... sto in sto ust je šušljalo o njem različno, a vselej isto [...] Govorili so o njem kot o proslulem komisarju, ki je zapovedal masovni pokol ciganov [...] Govorice so vedele povedati, kako je v lepi hiši sredi mesta, v kateri so stanovali partijski in državni voditelji, skupaj s svojim prijateljem, pisateljem 'Andante patetica' uprizarjal vsake toliko velika orgijaška rajanja ... na njih so se poročene ženske križem kražem predajale tovarišem svojih mož ... snemali so celo filme in svetili so fleši v zadnjice ... prevračali akvarije, da bi lahko gledali, kako premetavajoč se po preprogah umirajo zlate ribice, kar je stopnjevalo naslado in perverzijo ...«

Zupana in Pirjevca ni maral niti → Prežihov Voranc. O prvem je menil, »da je kriminalec, njegova literatura pa umazana«. Pri tem je Voranc pozabil, da je bil tudi sam za predvojno oblast kriminalec, da so mu pred vojno očitali krajo denarja in da seksualne scene v njegovih delih niso vedno »čiste«. Poleg tega so provincialno in ruralno zadržane, saj kljub revolucionarnemu potikanju po svetu ni kaj prida razširil svojih literarnih obzorij, ampak je ohranil kmetiško literarno čud (→ Ciril Kosmač). Ko je Voranc prebral zgodnjo verzijo Zupanovega romana *Potovanje na konec pomlad* (tipkopis mu je posodil Josip Vidmar), je ideološko poznavalsko komentiral: »V Parizu bi Zupana za tako delo nagradili, Rusi bi mu jih našteali 25 ali pa ga dali v norišnico.« V katero prestolnico je gravitiral Voranc, pa ni nobenega dvoma.

Maja 1947 je Zupan imel individualni bralni večer v dvorani • **hotela Union, Miklošičeva cesta 1 (D2b)**. Pirjevec je takratnemu predsedniku Društva slovenskih književnikov → Mišku Kranjcu naročil, naj tja dostavi najboljši ljubljanski klavir, kar je Kranjec zavrnil. Tudi Zupanov nastop so v društvu, sredi kolektivistične euforije, ocenili zadržano. Junija 1949 ga je na rednem občnem zboru Društva slovenskih književnikov njegov predsednik Kranjec napadel in poudaril, da je Zupanova »dekadencna našla pristašev, zagovornikov in celo poveljevalcev«, da si je »iskal pokroviteljev« in »si dal celo pri društvu aranžirati manifestativen recitacijski nastop«.

Avgusta leta 1948 sta se Pirjevec in Zupan spet zabavala in se domislila potegavščine. Pirjevec je v resnem tonu telefoniral Ladu Kozaku (→ Juš Kozak), ki je bil takrat eden vodilnih ljudi za oblastniško propagando in agitacijo, in mu sporočil, da je po radiu slišal novico: Jugoslavijsko zasedajo Rusi, Tito pa je odstopil (ali zbežal). Kozak se je kot oblastniški funkcionar zgrozil, pomislil na beg,

začel panično poizvedovati in odhiti k bratu Ferdu (→ Pri-mož Kozak). Tam je našel literarnega kritika in funkcionarja Josipa Vidmarja ter hrvaškega književnika Miroslava Krležo, ki je bil takrat na obisku v Ljubljani, in z novico vse vrgel v še večjo »depresijo«, v kakršno je sam zapadel. Potem se je Lado Kozak obrnil na »Agit-prop« Centralnega komiteja slovenske komunistične partije. Tam ni bilo nikogar, zato se je »ročno vrgel na bicikelj« in se odpeljal v stavbo Centralnega komiteja in spotoma spraševal nekatere funkcionarje o zadevi, o kateri ni nihče nič vedel. Kozakova novica je vse pognala v mrzlično poizvedovanje. Oblastniki so začeli ukrepati in ukazali oba šaljivca aretirati.

Vest se je razširila po Ljubljani. Kovačič v III. delu *Prišlekov* poroča, da mu je znanec smeje povedal: »Sekretarja agitpropa CK, Ahaca in njegovega prijatelja, pisatelja, so zaprli [...] Malo natrkana sta iz javne govorilnice poklicala Predsednika [Vidmarja] in mu povedala, da sta Tito in vsa vlada v Beogradu odstopila ... V Ljubljani je nastal preplah ... Predsednik je obvestil vladno palačo ... tam so v trenutku začeli pospravljati kovčke ali kaj [...] Šele pozno popoldne so iz Beograda sporočili, da so jih v Ljubljani potegnili za nos in naj tiste, ki so to neslanost povzročili, pri priči zapro ... Rudi je že vse vedel od začetka do konca in se ni nehal smejeti ... Meni se je zdel špas podoben divji travici, ki ji tu in tam možje, ki vladajo, iz objestnosti dovolijo, da požene iz njihovega parketa ... nisem se mogel smejeti ...« (str. 354–355).

Zupana so najprej odpeljali v • **zapor med Poljanskim nasipom in Povšetovo ulico (Z3)**. Dobil je zaporniško številko 4673. Pet mesecev je bil v teh Centralnih zaporih Uprave državne varnosti, kjer so ga temeljito zasliševali. Pretipali so mu tudi anus. Zupana in Pirjevca so zaprli zaradi »klevetanja ljudske oblasti«. Zasliševalec je »brez konca in kraja obravnaval« Zupanove »spolne zablode, orgije, striptize, zapeljevanja, javno nemoralo, kurbanje, kuplanje prijateljem, perverzности, nenormalna občevanja, ali kako se takim rečem pravno reče. Imel je dolg, dolg spisak deklet in žena, za katerimi so hodili in izsiljevali iz njih najrazličnejša priznanja.« Ko je zasliševalec »dokončal 'delo' na nemoralni, na poizkusu posilstva in na umorih«, je prešel na »'sovražno propagando'. Ta je bila sestavljena iz vicev, satiričnih stihov, karikatur, govoričenja po kavarnah, iz škandalčkov in škandalov in obrekovanja kulturnih delavcev, ki so bili kasneje v obtožnici navedeni z imeni. Enemu (ki sem ga kot pesnika zelo cenil) sem napisal grenke travestije njegovih stihov za sedemdesetletnico. To se mi zdi zdaj pravzaprav zelo malenkostno in ozkosrčno. Mož je bil namreč v dobrih odnosih z vsakim režimom, eni pa smo z vsakim skregani. Ne vem, kdo je bolj neumen. Tedaj so mu mestne čenče očitale, da je v bolnišnico dobival kavo od šefa okupacijskih oblasti.« (Levitan, 1982, str. 38–39, 48; omenjeni kulturnik je bil → Oton Župančič).

Februarja leta 1949 so Zupana prepeljali v • sodni zapor, **Miklošičeva cesta 9 (Z2)**; sedaj stoji na tistem prostoru

hotel, nasproti Kinoteke). Na bližnjem • **Okrožnem sodišču, Tavčarjeva ulica 9 (U1)**, so ga na sodnem procesu, na katerem so sodili tudi Pirjevcu, Jožetu Brejcu in Simoni Dolenc (starejša sestra Zupanove žene), obsodili na 12 let zavora in odvzem državljskih pravic za pet let.

Sodni proces so po uvodnih besedah zaprli za javnost. Prič ni bilo. Zupana so obtožili nemorale (poskusa posilstva, ne da bi navedli objekt posilstva), poskusa umora (ne da bi določili kraj in čas), povzročitve samomora (najbrž Tepinove), izdajanja državnih skrivnosti (ker je razkril, da ga je skrivna policija hotela imeti za ovaduha), sovražne propagande (k tej so prištevali Zupanove satirične verzije in karikature), »izpodkopavanja družbeno-političnih in kulturnih osnov družbene ureditve« in še česa. Prva točka sodbe je Zupanu, Brejcu in Dolencu očitala, da so od konca vojne do aretacije »tvorili skupino za izvrševanje zločinov zoper javno moralno; v tem namenu so organizirali skupinske spolne orgije, spolno izživljanje v takozv. 'trikotu' z osebami, ki so jih drug drugemu dovajali in predajali, izvrševali te spolne orgije na način, ki ni v skladu z normalnim fiziološkim udejstvovanjem spolnega nagona«.

Vrhovno sodišče Ljudske republike Slovenije pa je bilo kritično do okrožnega sodišča, češ da to »ni pravilno izmerilo družbene nevarnosti« tega početja. To naj bi bilo »tipičen pojav zapadnjaške dekadence, je pojav razkroja kapitalistične miselnosti in morale in razkroja kapitalistične družbe sploh. Visoka stopnja družbene nevarnosti tega pojava, ki je v popolnem nasprotju z našo družbeno stvarnostjo«, je pribijal sodnik Silverij Pakiž. Vrhovno sodišče je Zupanu kazen »zaradi neprimernega vedenja pred sodiščem« zvišalo na 18 let zavora s prisilnim delom. Sodba je v ospredje potisnila seksualnost, politiko pa na rob. Iz dostopne dokumentacije je razvidno, da je proces tekkel po ohlapni zakonodaji, sprejeti po sovjetskem stalinističnem vzorcu. Poleg tega so sodniki na sodišču degradirali obtožence v predmete svojega verbalno potekajočega voajerstva, ki so ga ovili v staniol političnega delikta. Ta je bil takrat poljubno raztegljiv in odvisen od samovolje oblastnikov, saj so lahko kazensko sankcionirali karkoli in kogarkoli, tudi zasebno spolnost. Sodstvo je bilo zgolj njihov privesek. Zato so sodni procesi po II. svetovni vojni najhujši primeri »dekadence« slovenskega sodstva.

Pirjevcu so prisodili zgolj pol leta zavora, najbrž zato, ker je bil med vojno visok partizanski funkcionar, po vojni pa nekaj časa šef oddelka za agitacijo in propagando komunistične oblasti. Po vrnitvi na prostost je opustil politiko, doštudiral slavistiko in primerjalno književnost, se odmaknil od komunistične ideologije in postal za oblast ideološko sporen univerzitetni profesor na komparativistiki ljubljanske Filozofske fakultete. Govorilo se je, da ga je oblast zaradi tega nameravala odstraniti s fakultete, vendar je prej umrl.

Za nameček so po Zupanovi obsodbi njegovi družini odvzeli stanovanje, žena Nika (Nikolaja) Dolenc Zupan se je z otrokoma zatekla k staršem. Junija leta 1949 so

zaprli tudi njo. Čeprav je imela dva majhna otroka, so jo brez sojenja, zgolj z »administrativnim odlokom«, obsodili na tri mesece poboljševalnega zavora in 24 mesecev »druženokoristnega dela«. Kazen je prestajala v koncentracijskem taborišču Verdreng (nekdanja nemška vasica na Kočevskem; → Ljuba Prenner) in v zaporu v škofjeloškem gradu. Pogojno so jo izpustili sredi leta 1950. Za Zupanova otroka je medtem skrbela Nikolajina mati.

Zupan je kazen prestajal po ječah v Ljubljani, Mariboru, Novem mestu in na Igu, kar je pozneje popisal v avtobiografskem romanu *Levitan*. Mesec dni je moral prebiti v »bunkerju«, ki ga je pozneje opisal: »*Bunker je betonska celica brez najmanjše opreme, gola in smrdljiva, samo kibla stoji za vrati. V njej je tema noč in dan, luč se prižge samo pri kibanju in pri menaži, ki pa tega imena ne zasluži, pičila je in redka. Na dvakrat štiri metre so nas zbasali tudi petnajst, tako da smo se pri sedanju na tla – ves čas ni mogoče stati – morali po vrsti menjavati. Vročina, zatohlost, preutrujenost, zlakotnjenost. Zraven mene sta bila dva, ki sta pljuvala kri. [...] Govorilo se je, da so okužbe s tuberkulozo načrtne.*« (*Levitan*, 1982, str. 117) Zupan je v zaporu zbolel za diabetesom in se od sojetnikov okužil s tuberkulozo. Po mučnih materinih intervencijah, tudi pri takratnem notranjem ministru Borisu Kraigherju (→ Lojz Kraigher) v • **policijski stavbi**, imenovani »Slavija«, sedaj **Štefanova ulica 2** in Ministrstvo za notranje zadeve (93e) (→ Gregor Strniša, → Lojze Kovačič, → Dane Zajc), so Zupana leta 1951 operirali na pljučih v • **vojaški bolnišnici**, v predvojnem internatu in šolski stavbi, imenovani Mladika, **Prešernova cesta 25 (93f)**, kjer je sedaj Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije. Toda operirati so ga smeli zgolj na navadni mizi. Ko so ga strežniki po posegu odpeljali in so pred zdravnikom zaprli vrata, so Zupana prisilili, da je takoj moral peš po stopnicah, čeprav zaradi pooperacijskega stanja ne bi bil smel. Ker je bil strežnik do bolnega Zupana nespoštljiv, ga je ta udaril, zato so Zupana kaznovali s takojšnjo premestitvijo iz bolnišnice v zapor. V njem je skrivaj pisal poezijo (s pisalom, narejenim iz lastnih las, na toaletni papir in s črnilom, ki ga je naredil iz saj in rje) in lističe tihotapil iz zavora. V zaporu je bil nekaj časa njegov sojetnik pesnik, pripovednik in publicist dr. Jože Pogačnik, duhovnik ter poznejši ljubljanski nadškof in metropolit (→ Finžgar, → Kocbek). Zupan ga zastrto omenja v romanu *Levitan* (1982).

Leta 1948 je Zupanova literarna dela, predvsem drama *Stvar Jurija Trajbasa*, v reviji *Novi svet* (naslov je bil prevzet po naslovu sovjetske revije) napadel komunistični »dvorni« ideolog Boris Zihlerl; v prilogi *Ljudske pravice* pa je pisatelj Ivan Potrč izjavil: »*Komunistična partija je pomagala razkaditi tudi meglo okoli take vrste pisanja, kakor je Zupanovo.*« Leta 1951 so na V. plenumu Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije zavrnili Hiengove *Študije o nenavadnih značajih*, objavljene v *Mladinski reviji*. Proti Hiengu sta poleg Zihlerla nastopila še

Marijan Brecelj (v komunista spreobrnjeni krščanski socialist) in Boris Kidrič, vodja slovenske komunistične revolucije, ki je že med II. svetovno vojno spreminjal književnost v režimsko propagando. Tokrat je Kidrič pribil: »*To je popolna zupanščina, tista najbolj bolna zupanščina v človeku.*« To je izjavil o človeku, ki mu je med vojno koristil z agitkami, po vojni pa je dopustil, da so Zupana zaprli zaradi šale. Pri tem pa Kidrič ni bil sposoben dojeti »bolnosti« svojega forsiranja totalitarnega političnega sistema, ki se je že med vojno napovedoval z likvidacijami drugače mislečih in nadaljeval s povojnimi množičnimi poboji, insceniranimi sodnimi procesi ter nasiljem nad kulturo in književnostjo, torej z zločini proti človeštvu in kršenjem temeljnih človekovih pravic. Zato je mogoče govoriti tudi o »kidričevščini« in »kardeljčevščini« (→ Kocbek, → Mrzel, → Prenner).

Leta 1951 so Zupanovo prošnjo za pomilostitev zavrnili, pač pa so mu skrajšali kazni z 18 na 15 let. Za Zupanovo izpustitev so se začeli zavzemati nekateri sorodniki, znanci in prijatelji, tudi Pirjevec. Toda avgusta leta 1951 je upravnik Uprave kazensko poboljševalnega doma v Ljubljani poslal okrožnemu sodišču v Ljubljani dopis o Zupanu: »*Trenutno ni zaposlen [v zaporu], ker boluje na TBC [tuberkuloza] in se vsled tega nahaja na zdravljenju v bolnici. Preje je bil zaposlen v tehnični pisarni. Pri delu ni pokazal nič posebnega in je večidel časa porabil za svoj študij. Krivde absolutno ne priznava in hoče vso obtožbo prikazati kot sredstvo, s katerim ga je oblast odstranila iz javnosti, ker se ga je bala. Politično je skrajno negativen in meji s svojimi nazori v nekaj anarhizem. V odnosu do naše družbene ureditve je nepomirljiv sovražnik. Kot človek je precej naštudiran in si zna pridobiti tudi hitro vpliv na okolico. Je skrajno ambiciozjen tip. V občevanju z ljudmi je visok in se smatra za najbolj pametnega človeka na svetu. V bistvu je nediscipliniran in neuravnovešen tip človeka, ter poleg tega skrajno trmast in nepopustljiv. Za kako dokazovanje nima nobenega smisla. Vsled svoje domišljavosti in sovraštva do naše politične linije odklanja vsako sodelovanje v kulturno prosvetnem delu. Za pomilostitev ga kljub bolezni absolutno ne priporočamo.*«

Med letoma 1946 in 1953 je bil minister za notranje zadeve »Ljudske republike Slovenije« Zupanov nekdanji študijski kolega s Tehniške fakultete Boris Kraigher (→ Lojz Kraigher, → Edvard Kocbek, → Dominik Smole). Zupana so izpustili šele leta 1954, po skoraj sedmih letih. Očitno so nekateri oblastniki spoznali absurdnost kazni. Da bi si opomogel, je za pol leta odšel v Tuzlo v Bosni, kjer je stanoval pri prijatelju zdravniku dr. Josipu Otahalu, ki ga je v času zavora v Ljubljani operiral. Potem si je neuspešno prizadeval, da bi objavil kakšno svoje literarno delo. Leta 1956 so mu pod psevdonomom Langus objavili samo povest za otroke *Potovanje v tisočera mesta* in posneli film *Dobri stari pianino*, pri katerem je bil soavtor scenarija. Začel je postopek za omilitev odvzema državljskih pravic,

čemur je javni tožilec ostro nasprotoval, kljub temu mu je vrhovno sodišče kazen skrajšalo na tri leta omejitve državljanских pravic. Leta 1958 je diplomiral na Oddelku za gradbeništvo pri Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo ljubljanske univerze ter se ločil od žene Nikolaje. Ker ni mogel objavljati literarnih del, je pisal filmske scenarije, od katerih so bili nekateri posneti. Leta 1961 je spet postal član Društva slovenskih književnikov (ker je bilo društvo po vojni režimsko, so Zupana po aretaciji izključili; leta 1951 se je Društvo pri notranjem ministru vendarle zavzelo za Zupanovo pomilostitev, toda ta je odgovoril, da so mu zapor skrajšali za tri leta!), včlanil se je tudi v Društvo filmskih delavcev. Tega leta mu je revija *Perspektive* objavila »tragikomedijo« *Aleksander praznih rok* (napisal jo je okrog leta 1954), • **Oder 57** pa jo je uprizoril v **Viteški dvorani Križank, Trg francoske revolucije 1 (T6)**; režiral jo je Staš Potočnik. Kljub občasnim revialnim objavam in odrskim uprizoritvam so se težave pri knjižnih natisih nadaljevale, zato je raje pisal za radio in televizijo ter takratno podjetje • **Triglav film**, ki je po sovjetskem vzoru delovalo v lastnikom odvzeti in podržavljeni cerkvi sv. Jožefa (v kateri so zazidali Plečnikov oltar), **Zrinjskega ulica 9 (93g)** (→ Kosmač, → Primož Kozak, → Menart, → Dominik Smole, → Vandot). To podjetje mu je plačevalo mesečni pavšal za njegove predloge, priredbe in scenarije. Kot vnet ljubitelj boksa je sodeloval pri tej športni organizaciji.

Sredi leta 1964 je bil med podpisniki *Izjave*, s katero je skupina sodelavcev revije *Sodobnost* protestirala proti oblastniški ukinitvi revije *Perspektive* in policijskim ukrepom proti sodelavcem te kritične revije.

Zato je komunistična oblast samovoljno odstavila uredništvo *Sodobnosti* in od leta 1965 so *Sodobnost* urejali politično preverjeni uredniški »kadri«. V letu 1964/65, ob največjem oblastniškem nasilju nad literarnimi revijami v zgodovini slovenske književnosti, je v zadevo škodljivo posegla komunistična funkcionarka Vida Tomšič, rojena Bernot (→ Anton Podbevšek), prvič poročena s komunistom Tonetom Tomšičem; → Mira Mihelič, → Ljuba Prenner), takrat predsednica »Glavnega odbora • **Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije**« (transmisija Komunistične partije oz. Zveze komunistov), **Komenskega ulica 7 (U5)**, zato so jo v Študentskem naselju študentje izžvižgali (glej: Dušan Pirjevec: *O »Sodobnosti« in ob njeni usodi*, Problemi 2, 1965, št. 24, str. 1270–1277). Za Tomšičevo je bil januarja leta 1965 narejen *Seznam članov Društva slovenskih književnikov* z oznakami njihove ideološke ustreznosti. Pred Zupanovim priimkom je pripisana črtica, del priimka je podčrtan, kar pomeni, da je bil Zupan za oblast problematičen. Leta 1965 je prosil za sprejem v klub PEN, toda upravni odbor ga je zavrnil. V začetku leta 1975 je bil med podpisniki *Izjave*, s katero je 49 sodelavcev revije *Prostor in čas* protestiralo proti perfidni ukinitvi te revije, vendar protest ni pri oblasti nič zalegal.

Leta 1968 je mariborska Založba Obzorja, ki je takrat po odprtosti do slovenske književnosti in modernizma v njej prekašala vse ljubljanske založbe, objavila Zupanov roman *Vrata iz meglenege mesta*, njegovo prvo samostojno knjigo, ki pa se ji je poznalo, da jo je avtor napisal takoj po II. svetovni vojni, toda led je bil prebit. Uspeh nekaterih njegovih radijskih iger in dram v jugoslovanskih gledališčih mu je leta 1973 omogočil potovanje po Španiji in Afriki. Leta 1971 je režiser Boštjan Hladnik posnel po njegovem scenariju *Do konca v peklu s teboj* film *Maškara*, ki ga je cenzura iz moralističnih razlogov skrajšala, kar je povzročilo škandal. Zupan je izstopil iz Društva filmskih delavcev in ni več delal pri filmu.

Leta 1975 je pri • **Cankarjevi založbi, Hribarjevo nabrežje 13 (93h)**, katere glavni urednik je bil takrat → Tone Pavček, izšel Zupanov roman *Menuet za kitaro*, ki je v srednjih in mlajših literarnih krogih takoj obveljal za najboljši roman o slovenskem partizanstvu, v starejših pa ne. Pavček namreč poroča, da so nekatere ideološke osebe pozivala nekatere pisce, naj Zupanov roman napadejo, vendar ni hotel nihče več tako sodelovati. Pavček pa je »moral poslušati očitke v obraz in po telefonu, kaj da tako svinjarijo tiskamo«. Po romanu je srbski režiser Živojin Pavlovič napisal scenarij in leta 1980 posnel film *Nasvidenje v naslednji vojni* za slovensko produkcijsko podjetje Viba film. Pri tem je bil uspešnejši, kot bi bil kakšen slovenski »lirski« režiser. Zupan je snemanje spremljal z distanco; na snemanje je prišel samo enkrat. Po ogledu filma je bil videti zadovoljen, toda ker je Pavlovič v reklami za film navedel nekorektne podatke, mu je poslal pismo z ugovorom. Film oblastnikom ni bil po volji, sprožil je nekaj javnih očitkov, vendar ga niso prepovedali, saj bi se še bolj osramotili.

Leta 1982 pa je po desetih letih smel iziti Zupanov avtobiografski roman o njegovi obsodbi in povojnem zaporu *Levitan*, ki je vzbudil s svojo odkritostjo osuplost in odobravanje, kajti ob njem so vsa dotlejšnja slovenska »aristantovska« literarna dela sentimentalni kič. Leta 1984 je dobil Prešernovo nagrado za življenjsko delo. Tega leta ni bil ob podelitvi govornik politik, temveč gledališki igralec Polde Bibič. Čeprav je v mladosti okusil grenkobo oblastniške kazni, je bil zdaj precej uglašen z oblastjo. Kljub nekaterim pomislekom o kulturnih razmerah je med govorom v bistvu pritrjeval ideologiji politikov, ki so sedeli v prvi vrsti balkona v • **Cankarjevem domu**, sedaj **Prešernova cesta 10 (93i)**. Nekateri poslušalci pa so v igralčevem govoru čutili, da se je posredno spotaknil ob Zupana. Po Ljubljani so krožile govornice, da komunistični oblastniki niso odobravalni Zupanove nagraditve, toda strokovna komisija jim ni popustila, zato je Zupan postal nagrajenec.

Od leta 1973 se je družil z mlado pesnico Ifigenijo Zagoričnik, pozneje poročeno Simonović, ki se je leta 1978 s fantom odselila v London. Pred njenim odhodom se ni sta poslovila. Avtor *Atlasa* se spominja, da je v prvi polovici 70-ih let kot študentka študirala v čitalnici nekdanje

• **Delavske knjižnice** v visokem pritličju nekdanjega Delavskega doma, sedaj **Bleiweisova cesta 30**, stavba na **vogalu Gosposvetske in Bleiweisove ceste (K4)**. Vhod v knjižnico je bil na vrhu zunanjih stopnic. Zupan je občasno prihajal ponjo, visok in zelo suh, nosil je temna očala, obut pa je bil v dvobarvne čevlje, kakršne so nosili gangsterji v ameriških filmih. Odprl je čitalniška vrata, jo pogledal, ona ga je opazila, hitro pospravila knjige in zapiske v cekar ter pohitela k vratom, ki so se za njima zaprla. Simonovičeva poroča, da sta zahajala na • **Ljubljanski grad (93j)** in v kavarni • **Nebotičnik**, sedaj **Štefanova ulica 1 (D7d)**, • **Evropa**, na vogalu sedanje **Gosposvetske in Slovenske ceste (D7a)**, hotela Union, Miklošičeva cesta 1, • **hotela Turist**, nekdanji hotel Štrukelj, **Dalmatinova ulica 13 (D2d)**, • **Smrekarjev hram**, **Nazorjeva ulica 2 (D1ž')**, • **Pri vitezu, Breg 18 (D1a')** in na **Ljubljansko barje**. Zupan je mladi spremljevalki med obiski gostinskih lokalov pogosto kazal policijske vohljače, ki so sedeli pri sosednjih mizah in se prenavljali, da berejo časnike. Simonovičeva je bila takrat na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo • **Filozofske fakultete, Aškerčeva cesta 2 (I4a)** tudi Pirjevčeva študentka. Zupan jo je naslednjega dne po njegovih predavanjih natančno spraševal, s čim je študente »tisti doktor sinoči farbal«, ne da bi ga imenoval.

Ob Pirjevčevi smrti leta 1977 se je Zupan oblekel v partizansko uniformo in se sam odpeljal z avtom na Žale. Na stopnici pred »Andrejevo vežico«, v kateri je ležalo Pirjevčevo truplo, mu je raportiral in mu sporočil pozdrave vseh prijateljev partizanov, med njimi tudi → Edvarda Kocbeka, ki je bil ravno takrat pri komunističnih oblastnikih spet zelo osovražena oseba in tarča druge politične gonje zaradi knjige *Edvard Kocbek, pričevalec našega časa* (1975), ki sta jo v Trstu objavila Boris Pahor in Alojz Rebula. V njej je Kocbek spregovoril o povojnih pobjah domobrancev, ki jih je izvedla komunistična oblast in so bili takrat politično tabujski tema. Pirjevca so potem pokopali v Šmartnem pod Šmarno goro, na takrat še neurejenem novem delu pokopališča in ob zgovorni odsotnosti slovenskih politikov, saj so bili najbrž srečni, ker so se na naraven način znebili odpadnika. Takrat so namreč krožile govorile, da hočejo Pirjevca »odžagati« iz Oddelka za primerjalno književnost Filozofske fakultete, ker naj bi mladino »kvaril« z idejami, ki so bile nasprotne »našemu socialističnemu samoupravnemu sistemu«.

Zupan se je leta 1955 vrnil iz zapora v hišo prve žene Nike • **Valjavčevo ulico 20 (93k)**. Proti koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let je zahajal v kavarno hotela Union in druge ljubljanske lokale, v 70-ih letih v trnovski bife • **Pri Julči, Zelena pot 10 (D1b')**, in v bližnjo gostilno • **Pod vrbo, Ziherlova ulica 36 (D1c')**. Ulica je imenovana po ideologu, ki je Zupana napadal in izvajal pritiske na književnost po II. svetovni vojni. Okrog leta 1961 je Zupan živel z Evo Neuberger, hčerjo zdravnika dr. Mavricija Neubergerja, • **Vilharjeva cesta 21 (93l)**. Ko se je z njo razšel, se je preselil v garsonjero v • **Triglavski ulici 11 (93m)**.

To si je kupil tudi z denarjem, ki mu ga je dala njegova mati. Leta 1965 se je poročil z Branislavo (Bran) Spasić, uslužbenko Radia Ljubljana. Prodal je garsonjero in si tudi s kreditom kupil hišo • **V Murglah 12 (93n)**. V tem zakonu se mu je rodila hčerka Barbara (njej je posvečena pripoved *Plašček za Barbaro*). Toda z drugo ženo je prišlo do ostrega razdora. Čeprav se je Zupan leta 1974 od druge žene ločil, je bilo položajno stanje mučno, saj so nastali zapleti zaradi stanovanjskih in očetovskih pravic. Nekdanja druga žena je Zupana in Simonovičevo celo napadla. Pisatelj je imel zaradi udarca z valjarjem na glavi nekaj šivov, mlada pesnica pa po telesu opekline mehurje, saj jo je nekdanja žena polila s kropom. Leta 1977 je ločena druga žena dosegla Zupanovo izselitev iz hiše in mu našla samsko sobo v Križevniški ulici, na kar se je Zupan pritožil. Vendar ni poročil, da bi tam kdaj stanoval. Okrog leta 1980 se je spet preselil v Valjavčevo ulico 20, v zgornje nadstropje, kjer je imel dve sobici in sanitarije. Zaradi sladkorne bolezni je jemal insulin. Moral bi spremeniti način življenja, za katerega sta bila značilna boemstvo in neredna prehrana, vendar tega ni hotel storiti. Sin Dim ga je pogosto vozil v Klinični center. V hiši v Valjavečevi ulici je sprejemal obiske in tudi umrl.

Vidmar in Zupan, ki sta se poznala izpred vojne, posebno pa iz partizanstva, sta se po vojni razšla. Toda nekaj let pred Zupanovo smrtjo sta se po naključju srečala na neki prireditvi, kjer je Vidmar Zupanu rekel, da mu je dvakrat rešil življenje. Očitno so slovenski komunistični oblastniki hoteli Zupana vsaj dvakrat »pospraviti«.

Zupan si je za svoj pogreb zaželel skladbo iz ameriškega filma *Alamo* (1960), ki ga je režiral filmski igralec John Wayne, zato je malo pred smrtjo prosil režiserja in dramatika Dušana Jovanovića, naj mu jo preskrbi, saj so bile takrat tuje gramofonske plošče in glasbene kasete v Jugoslaviji redke. Jovanoviću je uspelo dobiti presnetek iz glasbenega arhiva Radia Ljubljana (sedaj Radio Slovenija). V filmu pojejo vojaki mehiške armade pred zavzetjem trdnjave Alamo, da bodo vse zajete pobili. Jovanović je presnetek izročil Zupanovemu sinu Martelu.

Zupana so pokopali na **Žalah (P4)**, v žari, ki so jo iz ene takrat novih »mrliških vežic« (navzočega → Daneta Zajca so spominjale na »kopalne kabine«) prepeljali na vozičku, obdanem z venci, v takrat novo poslovilno stavbo (Zajc: »nekaj med športno dvorano in dvorano za vrtnarske razstave«). Navzoči so bili tudi vsi trije Zupanovi otroci; Simonovičeve pa ni bilo, ker je že prebivala v Londonu. Med pogrebom so predvajali zaželeno filmsko skladbo, kar je na nekatere navzoče delovalo srhljivo. Od pokojnika se je z govorom poslovil dramaturg, literarni kritik in urednik založbe Mladinska knjiga Aleksander Zorn. Žaro so položili v grob A/9/14/14; njegova fotografija je objavljena v knjigi *Vitomil Zupan. Važno je priti na grič*. Ljubljana 2014, str. 45. Po starem običaju je po pogrebu več pogrebcev odšlo v bližnjo gostilno, imenovano Totenbirt,

od koder so se preselili v še nekaj lokalov. Zupana je z žalno sejo na dan pogreba počastilo tudi Društvo slovenskih pisateljev, Tomšičeva ulica 12. O pogrebu je Zajc poslal iz Ljubljane Simonovičevi v London pismo.

Upodobitve Ljubljane (izbor):

Vrata iz meglene mesta (1968), *Menuet za kitaro* (1975), *Duh po človeku* (1976), *Levitani* (1982), *Igra s hudičevim repom* (1978), *Komedija človeškega tkiva* (1980), *Človek letnih časov* (1987).

Nagrade:

Prešernova (1946, 1984), Župančičeva (1973, 1983) in Levstikova (1983).

LIT.: Ksenija Ferk: *Politični in literarni pregled življenja Vitomila Zupana*. Diplomsko naloga. Univerza v Mariboru, Pedagoška akademija, Oddelek za zgodovino. Maribor, 2003. – Andrej Hieng: *Ahac, Campanella in sanje. Nekaj spominov*. V: Dušan Pirjevec. Uredil Rudi Šeligo. Ljubljana 1998 (Zbirka Interpretacije, 7), str. 301–313. – Jože Udovič (1912–1986). In *iskra v besedi ostane. Dokumenti, spomini, pesmi, novela, esej, bibliografija*. Dokumente zbrala Marija Hribar in France Pibernik. Uredila in spremna besedila napisala Marija Hribar. Celje – Cerknica 2012 [fotografija protestne Izjave proti zatrtju revije *Prostor in čas* z Zupanovim priimkom, str. 69]. – Pogovor z Dimom Zupanom, 17. 1. 2012. – Edvard Kocbek: *Dnevnik 1954–1977*. Izbor. Izvirni rokopis za tisk pripravil Mihael Glavan. Ljubljana 2004. – Tone Pavček: *Najdevanje Vitomila*. V: T. Pavček: *Čas duše, čas telesa I*. Ljubljana 1994, str. 117–126. – Isti: *Vitomil Zupan*. V: T. Pavček: *Hiša Cankarjeve zaveze*. Ljubljana 2005, str. 133–143. – Ljubo Sirc: *Med Hitlerjem in Titom*. Opombe napisala Jera Vodušek Starič. Ljubljana 1992, str. 387–389. – *Vitomil Zupan*. Uredil Aleš Berger. Ljubljana 1993 (zbirka Interpretacije, 3). – *Vitomil Zupan. Važno je priti na grič. Življenje in delo Vitomila Zupana (1914–1987)*. Uredniški odbor: Ifigenija Simonovič, Aleš Berger, Alenka Puhar, Nela Malečkar. Ljubljana 2014.

94. OTON ŽUPANČIČ (1878, Vinica – 1949, Ljubljana) [V]

Pesnik, dramatik, esejist in prevajalec. Avtor pesniških zbirk *Čaša opojnosti*, *Čez plan*, *Samogovori*, tragedije *Veronika Deseniška*, otroške zbirke *Ciciban in še kaj* ter prevodov Shakespearovih del.

Do konca leta 1908 se je podpisoval Zupančič. Po ustnem izročilu so se njegovi predniki priselili iz Like zaradi turške nevarnosti. Oče Franc Zupančič je bil majhen trgovec iz Dolenjskih Toplic, mati Ana Malič pa hči bogatega trgovca iz Vinice, ki je pozneje izgubil premoženje. Zakonca sta nekaj let stanovala pri tastu v Vinici, potem sta se preselila v Dragatuš, kjer sta družino preživljala s trgovino in gostilno. Imela sta tri otroke, Oton je bil prvorojenec. Po dveh razredih v domačem kraju je osnovno šolo nadaljeval v Novem mestu, potem pa tam končal tri razrede gimnazije. Počitnice je preživljal doma. Oče je zabredel v dolgove, zato je prodal posest v Dragatušu in se leta 1891 z družino preselil v Ljubljano.

Naselili so se na sedanji • **Trubarjevi cesti 68 (94a)** (na vogalu z Usnjarsko ulico); v prvem nadstropju so imeli kuhinjo in eno sobo, v pritličju pa trgovinico z živili ter vinotoč. Stanovanje jim je našla sorodnica. Kadar so bili starši zdoma, sta Župančič in brat prodajala v trgovini, sicer pa je Župančič od jeseni leta 1891 hodil v četrti razred **nižje gimnazije** v • **Beethovnovi ulici 6 (13d)**, med letoma 1892 in 1896 pa v **višjo gimnazijo**, ki je takrat stala na **Vodnikovem trgu (13c)**; sedaj je tam živilska tržnica. Učni jezik je bila nemščina, slovenščina je bila eden izmed učnih predmetov. Bil je soliden učenec, odličnjak pa ni bil. Leta 1896 je uspešno maturiral.

V višji gimnaziji se je zaljubil v Albertino (Berto) Vajdič (1881–1959), ki je stanovala z materjo, stricem in teto v vogalni (takrat Žerovčevi) hiši na Šentpeterskem nasipu, sedaj • **Petkovškovo nabrežje 67 (94b)**, pri mostu čez Ljubljanico, nasproti nekdanje Pediatrične klinike ob Vrazovem trgu. Njeno stanovanje in stanovanje Župančičevih je ločevala samo Janeževa strojarna (po letu 1900 Pollakova tovarna usnjenih izdelkov, sedaj opuščena tovarna koles Rog). Berta je po končani osnovni šoli v • **uršulinskem samostanu ob baročni cerkvi Sv. Trojice nasproti Kongresnega trga (S3)** med letoma 1896 in 1900 hodila na • **žensko učiteljske, Resljeva cesta 12 (12e)** (sedaj Gimnazija Ledina, vogal Resljeve ceste in Komenskega ulice) in potem delala v različnih mestnih šolah. Bila je čedna, postavna, družabna, kulturno razgledana in literarno izobražena. Zanimala se je za slikarstvo in glasbo. Igrala je violino, učila se je igranja na klavir in stalno obiskovala koncerte. Župančič jo je opeval v zbirki *Čaša opojnosti*, sledi o njej so tudi v zbirkah *Čez plan* in *Samogovori*. Toda Župančič je na Dunaju odlašal s študijem in odločitvijo o poroki, zato je leta 1910 njuna zveza zašla v slepo ulico. »Izvoljenka ga je dolga leta ljubeče in vdano čakala, nazadnje je nad njegovo voljo in uspešnostjo pri študiju obupala, obenem pa se je pri njej – bilo ji je že 28 let – začel zahtevno in nevarno oglašati telesni del človeške narave.« (Joža Mahnič) Berta je imela z drugim moškim hčerko, toda z njim se ni hotela poročiti, ker je ostala navezana na Župančiča. Ta pa zveze ni nadaljeval. V nasprotju z drugimi sorodniki ali dopisovalci slovenskih književnikov, ki so njihovo korespondenco iz večinoma moralističnih razlogov uničili ali izgubili (→ Levstik), je Bertina hči Župančičeva pisma ohranila in omogočila objavo ene najboljšežnejših ljubezenskih korespondenc v slovenski književnosti.

Leta 1894 je Župančič začel pod psevdonomi objavljati pesmi v glasilih za otroke in reviji *Dom in svet*. V gimnaziji je postal član dijaškega krožka, ki se je zbiral v župnišču ljubljanske stolnice okrog stolnega vikarja dr. Janeza Evangelista Kreka (1865–1917), poznejšega politika ter državnoborskega in deželnozbornskega poslanca. Te dijake so imenovali »ligaši«. V krožku so se učili slovanskih jezikov in prebirali slovanske ljudske pesmi. Ker so se pojavili v katoliških vrstah očitki zoper krožek, ki sta jim sledili

šolska preiskava in kaznovanje, se je Župančič leta 1894 pridružil liberalno usmerjenemu ilegalnemu društvu Zadruga (→ Ivan Cankar, → Dragotin Kette). V Zadrugo ga je povabil Cankar, ki si je hodil h Kreku izposojat knjige in se pri njem seznanil z Župančičem. Ker so bili takrat dijaški krožki in društva prepovedani, so se člani Zadruga zaradi varnosti sestajali v nekaterih gostilnah in stanovanjih članov. Z razmerami v Zadrugi ni bil zadovoljen, zato se je leta 1896 na tihem oddaljil od nje. Kot gimnazijec in študent je počitnice preživel v Vinici. Medtem je propadla tudi očetova ljubljanska trgovina.

Kljub temu je Župančič začel na dunajski univerzi študirati zgodovino in zemljepis. Da bi preživel, mu je stric, ki je bil na Dunaju zaposlen v trgovinskem ministrstvu, preskrbel uradniško zaposlitev v oddelku tega ministrstva. Sicer pa je razširjal svoja literarna obzorja, okušal tudi velemestno življenje, se družil z nekaterimi tamkajšnjimi Slovenci in sanjaril o zvesti Albertini v provincialni Ljubljani. Leta 1899 je v glavnem mestu dežele Kranjske izdal prvo pesniško zbirko *Čaša opojnosti*, ki je vzbudila veliko pozornost pri kritikih in bralcih ter z razvpito Cankarjevo zbirko *Erotika* naznanila slovensko »moderno«. Leta 1901 je Župančič končal univerzitetni študij, vendar ni opravil vseh izpitov niti ni diplomiral. Na Dunaju je še naprej živel neurejeno, tudi boemsko življenje. Ker se je od vseh pripadnikov slovenske »moderne« najbolje razumel z → Murnom, je bil zaradi njegove prezgodnje smrti v Ljubljani pretresen. Vitalističnega Župančiča pa sta Cankarjevo pijančevanje na Dunaju in njegova pesimistična književnost odbijala, zato sta se za dlje časa razšla, saj sta bila preveč različna značaja, pa tudi njuni književnosti sta si v marsičem nasprotujoči.

V letu 1901/02 je Župančič v Gradcu odslužil enoletno vojaščino in bil v šoli za rezervne oficirje, ki je ni maral. Medtem mu je nepričakovano umrla sestra, ki so jo pokopali v Vinici, toda na pogreb ni mogel. Po nekem izhodu se ni pravočasno vrnil v vojašnico, zato je moral za dva tedna v vojaški zapor, v samico, v kateri je s pretihotapljenim svinčnikom pisal satirično pesnitev *Jerala*, ki je ni nikoli dokončal. Zaradi zapora je zamudil nastop službe suplentskega gimnazijskega profesorja, ki mu je bila v Ljubljani obljubljena tisto jesen.

Medtem so se Župančičevi starši po trgovskem polomu preselili čez Ljubljano, v bajto za hišo na • **Poljanski cesti 23 (94c)**, za gostilno Pri Štrajzelnu, ki so jo takrat vodili starši pisatelj → Juša in Ferda Kozaka. Kozakovi so s hrano pomagali Župančičevim, zato je Župančičeva mati hodila plet na Kozakove njive, ki so se razprostirale blizu sedanjih Žal. Leta 1902 so nekaj mesecev stanovali na • **Karlovski cesti 11 (94č)**. Župančičev oče je s pomočjo sorodnika dobil najprej službo pisarniškega sluga v Kočevju, potem pa službo deželnega dacarja v Ljubljani. Župančičeva mati pa je postala čistilka uradnih prostorov tega urada. Starši so v njegovi bližini dobili enosobno stanovanje. Ker se je urad pogosto selil, so se z njim selili

tudi Župančičevi starši. Jeseni leta 1902 so se preselili na • **Mestni trg 19/I (94d)**, novembra 1905 pa na sedanjo • **Miklošičevo cesto 30 (94e)**, v nizko dvoriščno stavbo, v kateri je bilo dvoje enosobnih stanovanj.

Župančič je po vrnitvi v Ljubljano večinoma stanoval kot podnajemnik, saj so bila stanovanja staršev majhna. Leta 1903 je bil en semester suplent za zgodovino in zemljepis v • **Prvi državni (klasični) gimnaziji, Prežihova ulica 8 (I3č)**, sedaj je v njej Osnovna šola → Prežihovega Voranca. V naslednjih letih je večkrat za dlje časa zapustil Ljubljano. Leta 1905 je več mesecev preživel v Parizu. Leta 1906 se je potegoval za mesto tajnika pri Slovenski matici, Kongresni trg 8, vendar ni bil uspešen, saj je Matica iskala predvsem izurjenega uradnika, kar pa on ni bil. Starši so postajali nestrpni, ker je odlašal z diplomom na dunajski univerzi, saj kot absolvent ni mogel postati stalno zaposlen gimnazijski profesor niti se ni mogel poročiti z učiteljico Berto Vajdič. Po prijateljski zvezi je dobil v drugi polovici leta 1907 službo domačega učitelja pri plemiški družini Attems-Waldburg v Kissleggu na Württembergem. Z gojencem Manfredom je večinoma živel v Bregenzu ob Bodenskem jezeru. Leta 1908 je spet živel v Ljubljani in zaradi višjega honorarja izdal svojo najboljšo pesniško zbirko *Samogovori* pri nemškem založniku Bambergu. Deležna je bila molka in precej hladnega sprejema, saj so se takrat slovensko-nemški politični odnosi poslabšali. Avstrijski vojaki so namreč septembra istega leta v Ljubljani streljali v množico protinemških demonstrantov, ubili mladeniča Ivana Adamiča in Rudolfa Lundra ter ranili precej ljudi, med njimi tudi pesnikovega bratranca. Župančič je spet odpotoval na Dunaj, kjer je opravil nekaj ustnih izpitov, odobrili so mu tudi seminarsko nalogo, potem pa se je vrnil k družini Waldburg za domačega učitelja.

Konec leta 1910 se je z vlakom ponoči vrnil v Ljubljano. Na • **glavni železniški postaji (94f)** ga je pričakal prijatelj, ki mu je prišel po naročilu Župančičeve matere povedat, da ima Berta otroka. Mati je tako želela prepričati Župančičev šok. Leta 1911 so se starši preselili z Miklošičeve ceste na sedanji • **Novi trg 1 (94g)**, spet v majhno enosobno stanovanje. Župančič je občasno prenočeval pri njih, sicer pa je stanoval v neprijetni podnajemniški sobi brez razgleda v • **Wolfovi ulici 6 (94h)**. Tam ga je obiskal → Izidor Cankar, da bi se z njim domenil za pogovor o njegovem ustvarjanju. Ta je izšel v seriji Cankarjevih pogovorov z znanimi slovenskimi umetniki pod naslovom *Obiski*. Sicer pa je Župančič želel postati časnikar, vendar je ostal samo poročevalec o gledaliških predstavah. V sezoni 1911/12 je bil dramaturg pri • **Deželnem gledališču**, sedanja Opera, **Župančičeva ulica 1 (T2)**. Knjižno slovenščino je hotel približati živemu jeziku, zato je v gledaliških predstavah poskusil odpraviti takratno elkanje: namesto izgovora končnega zapisanega -l v deležnikih na -l je uvedel izgovor u (npr. za zapisano besedo »videl« izgovor »videu«), kar je povzročilo odpor občinstva. Elkanje je bilo odpravljeno šele po I. svetovni vojni.

Ker Župančiču zanikrne mestne čumnate niso ustrezale, je leta 1912, kljub mnogoterim razlikam, strpno prebival pri Ivanu Cankarju nad gostilno na • **Rožniku**, sedaj **Cankarjev vrh 1 (94i)**. Preživiljal se je s honorarji za literarne objave. Po → Aškerčevi smrti pa je leta 1913 zaradi svoje liberalne in proslovanske usmeritve postal arhivar • **mestnega arhiva pri Magstratu, Mestni trg 1 (U2)**. Njegov predstojnik je bil župan in pisatelj → Ivan Tavčar. Župančič je bil ob svojem političnem liberalizmu blizu tudi preporodovcem, ki so nasprotovali Avstro-Ogrski in se zavzemali za združitev južnoslovanskih narodov v eno državo. Leta 1914 je bil tudi urednik revije *Slovan*, leta 1917 pa *Ljubljanskega zvona*. V I. svetovni vojni ga niso vpoklicali v avstrijsko vojsko, ker so že leta 1907 ugotovili, da je vojaško nesposoben.

Leta 1907 so hčere ljubljanskega sodnika Alojza Kesslerja najprej v družinsko stanovanje na • **Rimski cesti 12 (94j)**, po preselitvi pa v stanovanju na sedanji • **Prešernovi cesti 4 (94k)**, povabile Ivana Cankarja, ki je potlej pogosto zahajal k njim in tja polagoma pripeljal več književnikov in slikarjev; med njimi tudi Župančiča. Nastal je eden redkih slovenskih umetnostnih salonov. Tu se je seznanil s 13 let mlajšo Kesslerjevo hčerjo Ani, učiteljico na šentjakovski šoli v Ljubljani. Ko je pretrgal stike z Berto, je poglobil stike z Ani. Septembra leta 1913 sta se poročila v frančiškanski cerkvi Marijinega oznanjenja pri sedanjem Tromostovju. Najprej sta do septembra 1916 stanovala na Bleiweisovi cesti 3/III, sedaj Prešernova cesta, med letoma 1916 in 1945 pa v • **Dalmatinovi ulici 1/III (94l)**, v hiši Kmetske hranilnice in posojilnice. Potem pa se je družina Župančič preselila v Nunsko ulico, nekdanja Veselova ulica 8, sedaj • **Valvasorjeva ulica 10 (94m)**, kjer je stanovala najprej v pritličju, potem pa v I. nadstropju. Pesnik je tukaj stanoval do smrti. V zakonu so se mu rodili trije otroci: sinova Marko in Andrej ter hči Jasna. Župančičeva žena je umrla leta 1967.

Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev je sprejel naklonjeno, čeprav sta se v njej kmalu pokazala neenakopravnost Slovencev in srbski hegemonizem, bolj ali manj prekrit z idejo jugoslovenarstva. Leta 1920 je Župančič opustil delo mestnega arhivarja, ki mu ni ustrezalo, in postal dramaturg Narodnega gledališča, od leta 1926 je bil njegov glavni tajnik, od leta 1929 pa upravnik **Kraljevega narodnega gledališča** (Opere in Drame). Svoj delovni prostor je imel v • **Drami, Erjavčeva cesta 1 (T3)**. Pripravljajal je repertoar, ga zagovarjal, prevajal Shakespearova dela, popravljajal prevode drugih prevajalcev, skrbel za odrsko izreko, se ukvarjal tudi z administracijo, si prizadeval za finance, reševal spore zaposlenih in se zavzemal za ohranitev Opere. Vse to ga je zelo zaposlovalo, odtegovalo od literarnega ustvarjanja in škodovalo zdravju. Ta leta je imenoval leta »slovenstva tlake«. Bil je tudi predsednik Društva slovenskih književnikov in slovenskega kluba PEN. Zahajal je v • **kavarno Union** istoimenskega hotela, sedaj **Miklošičeva cesta 1 (D2b)**, in s skupino »penatov«

(→ Pavel Golia) v • **gostilno Pri kolovratu**, ki je delovala v hiši **Ciril-Metodov trg 14 (D1k')**. Uprizoritev njegove tragedije *Veronika Deseniška* (1924) v Drami, Erjavčeva cesta 1, je bila deležna velike pozornosti, toda deljenega sprejema. Nekateri bi raje gledali klasicistično tragedijo, zato niso mogli niti dojeti niti sprejeti Župančičeve simbolistične drame. Ta je ena od prednic poetične drame, kakršna se je v slovenski književnosti pojavila po letu 1960. Župančič je nameraval napisati še dve dramski nadaljevanji, v katerih bi prikazal »rojstvo in razvoj slovenske duše« z jugoslovansko državotvorno idejo, toda negativni odmevi na prvo so ga od tega odvrnili. *Veroniko* je zavrnil tudi Josip Vidmar, ki je leta 1935 izdal »kritično portretno študijo« *Oton Župančič*. Pesnik je o njem menil: »*Josip me je hudo napadel, ko je izšla 'Veronika Deseniška'*. V knjigi o meni [...] mene ni. Je napihnjeno, nekak meh brez Župančičeve sape. Vidmarjeva je notri, Župančičeva pa je samo kapa ...« Župančič je imel pomisleke do Vidmarja že pred izidom te knjige, vendar ni nasprotoval ravnatelju Narodnega gledališča → Pavlu Golii, ki je dosegel, da so Vidmarja zaposlili kot dramaturga. Kljub zunanji korektnosti je Župančič ostal do njega rezerviran.

Škandal pa je Župančič povzročil leta 1932, ko je v reviji *Ljubljanski zvon* objavil esej *Adamič in slovenstvo*. V njem je z zagovorom nejasno formuliranega kozmopolitstva dregnil v občutljivo in ogroženo slovenstvo ter povzročil divjo polemiko in diferenciacijo v literarnih krogih. Iz *Ljubljanskega zvona* se je izločila skupina, ki je začela izdajati revijo *Sodobnost*. Župančič se je po teh polemikah odtegnil literarni družini in precej sameval. Ni se več družil s »penati«, ampak je sam zahajal v skromno gostilno, menda z imenom • **Pri mucu**, ki je takrat delovala v **Tavčarjevi ulici (D1l')**; hišna številka ni znana, zato je na zemljevidu zaznamovan samo začetek ulice. Šele čez nekaj let se je vrnil v družbo »penatov« in gostilno Pri kolovratu. Župančičevi starši so tudi v prvi Jugoslaviji živeli revno, oče mu je umrl leta 1927, mati pa leta 1935. Med letoma 1926 in 1938 je bil predsednik Društva slovenskih književnikov. Med letoma 1926 in 1933 ter letoma 1936 in 1941 je bil predsednik kluba PEN. Leta 1928 so ga ob 50-letnici počastili s proslavami, imenovanji, odlikovanji in knjigami. Leta 1938 ga je Mestni svet ljubljanski v Magistratu, Mestni trg 1, izvolil za častnega meščana. Istega leta je postal član **Akademije znanosti in umetnosti**, ki se zaradi jugoslovenarskega unitarizma ni smela imenovati »Slovenska«, **Novi trg 3 (A)**. Nekaterim novim tokovom slovenske književnosti po I. svetovni vojni ni bil naklonjen, saj je → Grumovo dramo *Dogodek v mestu Gogi* ljubljansko gledališče uprizorilo z zamudo, zaradi njegovega negativnega mnenja pa pri Slovenski matici nista izšli pesniški zbirki → Antona Vodnika (menda prva verzija *Žalostnih rok*) in leta 1935 zbirka → Boža Voduškova, ki se še ni imenovala *Odčarani svet*. Vodušek pa je Župančiča, ko je bil upravnik Narodnega gledališča v Ljubljani, in Vidmarja, ko je bil dramaturg v ljubljanski

Drami, brezhibno satirično torpediral v *Sonetu o igralcu*, drugem v ciklu *Camõesova gostija* (1937).

Po začetku II. svetovne vojne, septembra 1941, se je Župančič pridružil Osvobodilni fronti (OF), ki je bila trojanski konj Komunistične partije pri izvedbi njene revolucije. O OF ga je s soglasjem vodje slovenske komunistične revolucije Borisa Kidriča seznanjal Vidmar. Temu je v gledališču tudi izročil uporniško pesem *Pojte za menoj*, ki je pozneje postala znana pod naslovom *Veš, poet, svoj dolg*. Vidmar je tudi poskrbel, da je pod psevdonimom Anton Pesnik izšla v ilegalnem glasilu OF *Slovenskem poročevalcu*. Poleti leta 1942 se je Župančič deloma zaradi zdravja, deloma ker se je želel izogniti morebitni aretaciji, umaknil v bolnišnico. Sin in hči sta bila zaprta, mlajši sin pa je postal partizan. Do leta 1943 je precej časa prebil v internem oddelku • **klinične bolnišnice**, na prostoru sedanjih bolnišnic med Zaloško cesto in Ljubljanico (B2), pozneje pa v sobi št. 8 bližnjega sanatorija • **Šlajmerjev dom, Zaloška cesta 9 (B6)**, sedaj Ortopedska klinika, ki je bil iz zasebne vile primarija dr. Šlajmerja predelan v bolniško stavbo. Župančič je bolehal na dihalih in srcu. Tam se je družil z nekaterimi zdravniki, čas si je krajšal tudi s kartanjem. Zdravniškemu osebju je napisal več priložnostnih pesmi. Nekaj časa je prebil tudi v **sanatoriju Emona, Komenskega ulica 4 (B7)**. Izvršni odbor OF, v katerem je bil Vidmar, ga je vabil, naj se pridruži partizanom, toda bolezen je to onemogočala. Leta 1943 so v partizanskem Kočevju izvolili Župančiča pod skrivnim imenom dr. Anton Pesnik za člana »Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta«. Leta 1944 je taktično objavil nekaj pesmi v *Zborniku zimске pomoči* (→ Narte Velikonja), da ne bi ogrozil sebe in dveh zaprtih otrok. Vendar je istega leta, ko so v Ljubljani nasprotniki komunizma organizirali podpisovanje protestne izjave proti komunizmu, zavrnil podpis, zato so njegovega zaprtega sina odpeljali v internacijo.

Maja 1945 je na željo OF napisal pesem *Osvobodite-ljem*, ki je izšla v posebni številki *Slovenskega poročevalca*. Z balkona • **univerze ob Kongresnem trgu 12 (I4)** je z govorom pozdravil novo, komunistično vlado, in med drugim patetično dejal: »*bodite nam tako srečni vodniki, kakor je naša in vaša volja poštena in čista!*« Junija 1945 se je kot »*častni predsednik društva za kulturno sodelovanje Slovenije s Sovjetsko zvezo*« udeležil defileja enot Jugoslovanske armade na »*okrašeni tribuni*« ob • **križišču Tržaške in Bleiweisove ceste**, sedaj **Prešernova (94n)**. Na tribuni so bili vodilni slovenski veljaki novega komunističnega režima, Edvard Kardelj (→ Edvard Kocbek), Boris Kidrič (→ Edvard Kocbek, → Vitomil Zupan) in Josip Vidmar (→ France Bevk, → Vladimir Bartol, → Alojz Gradnik, → Edvard Kocbek, → Jože Udovič). »*Po končanem defileju so se množice uvrstile v sprevod in odkorakale na Kongresni trg med neprestanim vzklikanjem Rdeči armadi, maršalu Stalinu, maršalu Titu in Jugoslovanski armadi.*« Med političnimi govorniki, ki so množici govorili z balkona univerze, je bil tudi Župančič. Postal je poslanec v zvezni

in slovenski »*ljudski skupščini*«. Gledališče je kot upravnik vodil samo še v sezoni 1945/46, potem je postal upravnik Zavoda za kulturo slovenskega jezika pri SAZU. Leta 1948, ob 70-letnici, je bil deležen izrednih počastitev: ljubljanska univerza mu je podelila častni doktorat, Prezidij Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije (s predsednikom Josipom Vidmarjem) pa po sovjetskem vzoru častni naziv »*ljudski umetnik*«; dobil je tudi več državnih odlikovanj. Izšlo je več knjig z njegovimi deli. → Vitomil Zupan pa mu je »*napisal grenke travestije njegovih stihov za sedemdesetletnico [...] Mož je bil namreč v dobrih odnosih z vsakim režimom, eni smo pa z vsakim skregani. Ne vem, kdo je bolj neumen. Tedaj [med II. svetovno vojno] so mu [Župančiču] mestne čenče očitale, da je v bolnišnico dobival kavo od šefa okupacijske oblasti.*« Zupanovi stihi so prišli v roke komunistični policiji, zato je po aretaciji zaslisevalec Zupanu očitil »*obrekovanja kulturnih delavcev*«.

Kljub bolehnosti je Župančič nastopal z govori in pisal članke, v skladu s takratno političnoideološko evforijo, ter prigradniško propagandno in patetično verzifikacijo. Pred II. svetovno vojno je jugoslovanskemu kralju Aleksandru I. Karađorđeviću napisal dve slavilni pesmi *11. oktobra 1934 in Slovenci svojemu kralju mučeniku (Napis na žari)*, po vojni pa dve slavilni pesmi *Maršalu Titu za rojstni dan* (1947, 1949). Njegov je tudi napis za nagrobnik »*narodnih herojev*« v parku ob Šubičevi ulici. Bil je literarna maskota poveljnega političnega režima, zato ga ta leta 1948, ob sporu z informburojem, ni hotel »izgubiti«. Bil je bil deležen ekskluzivne individualne razlage političnega položaja. Tito je namreč naročil Vidmarju, da je Župančiča pripeljal k njemu v politično rezidenco na Brdo pri Kranju, kjer mu je povedal za spor s Stalinom, o katerem javnosti še niso obvestili. Župančič o njem ni niti slutil. Kot mnogi drugi je naivno pritrjeval kultu Stalina in Sovjetske zveze kot idealne države, ki je bila vzor Titovi Jugoslaviji. Zato je bil ob nepričakovanem preobratu globoko pretresen. Mnoge druge, ki takšnega preobrata niso mogli doumeti in so glasno izrazili začudenje, pa so odpeljali v jugoslovansko koncentracijsko taborišče na Golem otoku. Nekateri pa so tam zaprli iz političnega maščevanja (→ Ludvik Mrzel).

Potlej je Župančič zaradi bolezni ostajal večinoma doma. Umrl je za astmo v stanovanju v sedanji Valvasorjevi ulici. Posmrtno masko je naredil akademski kipar Stane Dremelj. Takratni ilustrirani tednik *Tovariš* je v nepodpisanem članku *Njegovo slovo* poročal: »*Predsedstvo vlade LRS [Ljudske republike Slovenije] je obvestilo javnost s posebno objavo, da je umrl naš prvi ljudski umetnik, član Prezidija Ljudske skupščine LRS, poslanec Ljudske skupščine FLRJ [Federativne ljudske republike Jugoslavije] in Ljudske skupščine LRS, član Izvršnega odbora OF, član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, dopisni član Jugoslovanske akademije znanosti [v Zagrebu] in Srbske akademije znanosti, odlikovan z redom narodnega*

osvobojenja I. stopnje in z redom Bratstva in enotnosti I. stopnje. Hkrati je Predsedstvo vlade odredilo državni pogreb. Pokojnika so položili na mrtvaški oder v dvorani • **palače »Predsedstva vlade LRS«** [nekdanja Banska palača, **Prešernova cesta 8 (U3)**], da se je javnost lahko poslovala od njega.

Ležal je v črni krsti, v svitu lestencev je bil njegov razbrazdani obraz spokojen. Na častni straži so se zvrstili predstavniki našega političnega, javnega in kulturnega življenja, naraščala je gora vencev. [...] Vsa dvorana je bila en sam bohoten cvetni vrt, nenehna reka ljudstva se je pomikala po stopnišču skozi špalir vencev. Tu se je zvrščevala vsa Ljubljana in z dežele so vlaki prinašali trume častilcev, velikih in malih. Od vsepovsod so prihajale brzjavke, med prvimi sta izrazila sožalje maršal Tito in podpredsednik Zvezne vlade Edvard Kardelj. [...] K žalnim sejam so se sestale naše kulturne ustanove, med prvimi Društvo slovenskih književnikov in Slovenska matica, Izvršilni odbor Mestnega ljudskega odbora Ljubljane in oblastni ljudski odbor za ljubljansko oblast, čemur so sledile še nadaljnje počastitve: tako je senat univerze v Ljubljani na svoji žalni seji počastil spomin svojega častnega doktorja, Prezidij Ljudske skupščine pa se je sestel k žalni seji dan po pogrebu. Vse srednje in nižje strokovne šole so imele na dan pogreba žalne svečanosti.

Ko se je v torek, 14. junija [1949], bližala ura pogreba, je bila Ljubljana vsa praznična. Na svojih določenih zbirališčih in v špalirju ob glavnih cestah so naraščale ljudske množice. Skoraj tik do pogreba je še tekla živa reka mimo pesnikovega mrtvaškega odra, ob katerem so kot poslednji stali na častni straži: predsednik vlade LRS Miha Marinko, podpredsednik Prezidija Ljudske skupščine FLRJ dr. Jože Rus, predsednik Prezidija Ljudske skupščine LRS Josip Vidmar, predsednik Ljudske skupščine LRS dr. Ferdo Kozak (→ Primož Kozak), član Politbiroja Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Vlado Krivic, podpredsednik vlade LRS dr. Marjan Breclj, prosvetni minister vlade LRS dr. Jože Potrč in predsednik Mestnega ljudskega odbora Ljubljane Matija Maležič. Ob desetih so prenesli tovariši Vlado Krivic, dr. Marjan Breclj, rektor dr. Anton Melik, Matija Maležič ter književnika → Miško Kranjec in → Matej Bor krsto pred palačo, kjer so bili poleg svojcev zbrani: podpredsednik Zvezne vlade Edvard Kardelj, predsednik vlade LRS Miha Marinko ter člani Politbiroja in Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in člani vlade, podpredsednik Prezidija Ljudske skupščine FLRJ dr. Jože Rus, predsednik Prezidija Ljudske skupščine LRS s člani Prezidija, predsednik Ljudske skupščine LRS dr. Ferdo Kozak, general B. Gjurčković, Peter Stante, Boško Šiljegović s častniškim zborom, predstavniki množičnih organizacij, pomočnik zveznega ministra za znanost in kulturo Puniša Perović, direktor Instituta za družbene vede Boris Zihelr (→ Gradnik, → Gregorčič, → Hieng, → Kovačič, → Kranjec, → Šeligo, → Anton Vodnik, → Zajc, → Zupan), pisatelj Louis Adamič, predstavnika Zveze književnikov

Jugoslavije Ivo Andrić in Čedomir Minderović, zastopniki književnikov iz bratskih republik, zastopnika Srbske akademije znanosti in umetnosti inž. Milanković in Mihajlo Stepanović, v imenu Jugoslovanske akademije v Zagrebu prosvetni minister Hrvatske Babić, književnik Ivan Dončević in kipar Antun Augustinčić. Med predstavniki naših najvišjih znanstvenih ustanov sta bila prezident Slovenske akademije znanosti in umetnosti dr. France Kidrič [oče Borisa Kidriča] in rektor univerze dr. Anton Melik z akademiki in člani profesorskega zbora, mnogi člani Društva slovenskih književnikov, uprava in člani slovenskega Narodnega gledališča ter še mnogo predstavnikov političnega in kulturnega življenja.

Vojaška godba je zaigrala žalostinko 'Kot žrtve ste padli'. Nato je spregovoril poslovilno besedo predsednik Prezidija Ljudske skupščine LRS Josip Vidmar. «Poudaril je, da je bil Župančič »zvezan s svojim ljudstvom, z njegovo nedavno slavno in krvavo preteklostjo, z njegovim zmagovitim vodstvom, se pravi s Komunistično partijo in njenim Centralnim komitejem«. »Od prijatelja in tovariša se je nato poslovil prezident Akademije dr. France Kidrič. [...] Razvil se je žalni sprevod: na čelu pionirji [člani otroške šolske organizacije], zastopniki Zveze sindikatov in Zveze borcev. Mladina je nesla 800 vencev. Za to dolgo, pisano in živo preprogo pa je šla godba Jugoslovanske armade, ki je ves čas pogreba igrala žalostinke. Pendant h koloni vencev je bila dolga kolona, v kateri je tri sto mladincev in mladink nosilo sto Župančičevih knjig. Tik pred krsto so nesli člani Društva slovenskih književnikov odlikovanja. V mrtvaški voz, na katerem je bila krsta, pregrnjena z narodno zastavo, je bilo vpreženih troje parov vrancev. Za svojci in sorodniki so se zvrstili predstavniki našega političnega in kulturnega življenja. Bila je to sila dolga revija vse naše javnosti, revija našega novega življenja in nove dejavnosti. Sprevod, v katerem je bilo tudi več godb, se je pomikal po Prešernovi in Cankarjevi cesti, mimo Opere, kjer so pokojnika pozdravile fanfare, in dalje vseskozi med gostim špalirjem prebivalstva«, nato po Tyrševi (sedanji Slovenski), Masarykovi in Šmartinski cesti na Žale. V sprevodu naj bi bilo približno 25.000 ljudi.

»Na ljubljanskem pokopališču se je velika množica zgrnila okoli skupnega groba, kjer že počivajo Otonovi mladostni tovariši, pevci enega gnezda, ki jih je visoko preživel: Ivan Cankar, Dragotin Kette, Josip Murn - Aleksandrov.« Krsto so h grobu prinesli politiki Vlado Krivic, Marjan Breclj in Matija Maležič, rektor univerze dr. Anton Melik ter književnika Miško Kranjec in Matej Bor. »V imenu zveznega ministrstva za znanost in kulturo je spregovoril ministrov pomočnik Puniša Perović [...]. Krepko in toplo je lik in poslanstvo pokojnega pesnika orisal predsednik Zveze književnikov Jugoslavije pisatelj Ivo Andrić [...]. Poslednji se je poslovil predsednik Društva slovenskih književnikov [Miško Kranjec].«

GlasiLO OF Slovenski poročevalec je o pogrebu med drugim poročalo: »Po poslovilnih govorih je moški zbor

Slovenske filharmonije zapel narodno pesem 'Gozdič je že zelen'. Nato so Župančičevi najbližji med igranjem žalostinke posipali prst na pesnikovo krsto. Za njimi so pristopili h grobu in posuli prst Edv. Kardelj, Josip Vidmar, Miha Marinko, nato pa ostali udeleženci pogreba.» Pogrebne slovesnosti je prenašal Radio Ljubljana (prednik sedanje-ga Radia Slovenija). Edvard Kocbek, ki je bil takrat še del oblastniške garniture, pa si je v svoj dnevnik zapisal: »Župančičev pogreb je potekal v najlepšem vremenu. Hodili smo dve uri, sonce pa nam je sijalo v tilnik. Organizacija ni bila slaba, govori povprečni, Kardelj navzoč, dokaj zapet in zaskrbljen. Zvedeli smo namreč za [slab] rezultat volitev v Trstu.«

Župančiča so pokopali v skupnem grobu »slovenske moderne«, čeprav se njeni člani niso vedno marali. Nagrobnik za zgodaj umrlo trojico je naročila in plačala Milena Rohrmann, ki se je imela za Cankarjevo nevesto. V Plečnikovi šoli ga je zasnoval Dušan Grabrijan, postavili pa so ga leta 1925. Župančičev vodoravni nagrobnik pa so izdelali po načrtu pesnikovega sina arhitekta Marka Župančiča ter ga dodali pokončnemu nagrobniku trojici in ga odkrili junija 1955. • **Žale (P4)**, grob A/10/12-14/10-12.

Upodobitve Ljubljane v pesništvu:

v zbirki *Čaša opojnosti: Pesem*; v zbirki *Čez plan: Ljubljansko polje*;

v zbirki *Samogovori: Z vlakom*;

zunaj zbirke: *Na sveti večer, Procesija, Mimo Ljubljane in njenih prerokov, Zbogom Ljubljana, List iz zlate knjige ljubljanskega ženstva, Tam in tu.*

Spominska znamenja in poimenovanja:

- Župančičeva ulica;
- Knjižnica Otona Župančiča, Kersnikova ulica 2;
- Župančičeva spominska in muzejska soba (pesnikovi sorodniki so jo podarili Mestnemu muzeju, kjer je bila

razstavljena med letoma 1985 in 2000, vendar je ta po prenovi ni več razstavil; od leta 2008 je s pesnikovimi predmeti in knjigami na ogled v Knjižnici Otona Župančiča);

- Plošča o kraju Kettejeve in Murnove smrti ter shajanju četverice slovenske moderne, vzdana leta 1955 ob vходу v Cukrarno;
- Jakob Savinšek: *Oton Župančič* (doprni kip v avli Drame);
- Jiři Bezla: *Oton Župančič* (doprni kip s pesnikovimi verzi na pročelju hiše Dalmatinova ulica 1, 1994);
- v likovni zbirki Mestnega muzeja Ljubljana: Stane Dremelj: *Oton Župančič* (1941, slonova kost), Zdenko Kalin: *Oton Župančič* (1942, sušena glina);
- Župančičeva nagrada, ki jo od leta 1965 podeljuje mestna občina Ljubljana ustvarjalcem za dosežke v kulturi;
- Župančičeva dvorana v SAZU, Novi trg 4, pritličje.

LIT.: Edvard Kocbek: *Dnevnik 1949*. Ljubljana 1999, str. 227. – *Ljubljana pozdravlja zmagovito Rdečo armado. Defile motoriziranih enot Jugoslovanske armade pred najvišjimi predstavniki narodne oblasti in zastopniki sovjetske vojaške misije*. Slovenski poročevalec 6, 23. 6. 1945, št. 55, str. 1 [nepodpisano]. – *Ljudski pesnik Oton Župančič*. Tovariš 5, 24. 6. 1949, št. 24 [tematska številka ilustriranega tednika Slovenskega poročevalca ob pesnikovi smrti]. – *Ljudstvo se je poslovilo od svojega pesnika. Večno bo živel med nami v svojih delih*. Slovenski poročevalec 10, 15. 6. 1949, št. 138, str. 1–2 [nepodpisana članka o Župančičevem pogrebu]. – Evgen Lovšin: *Rod in mladost Otona Župančiča*. Ljubljana 1975. – Joža Mahnič: *Ljubezenska drama in pesmi iz pisem*. V: O. Župančič, *Pesmi za Berto*. Ljubljana 1978, str. 137–147. – Isti: *Oton Župančič. Ustvarjanje, razvoj, recepcija*. Ljubljana 1998. – Janez Mušič: *Oton Župančič v sliki in besedi*. Ljubljana 1980. – Vitomil Zupan: *Levitan*. Ljubljana 1982, str. 48–49. – O. Župančič: *Zbrano delo X. Pisma I*. Besedilo pripravil in opombe napisal Joža Mahnič. Ljubljana 1986 [korespondenca z Berto Vajdič].

IZBRANA BIBLIOGRAFIJA

Bibliografija del, ki osvetljujejo predvsem posamezne književnike in njihovo prebivanje v Ljubljani, je navedena v *Literaturi* (LIT.) na koncu člankov o njih.

O ZGODOVINI MESTA

- Sonja Anžič, Damjan Hančič, Tatjana Šenk: *Ljubljanski župani skozi čas. 500 let ljubljanskih županov*. Ljubljana 2004.
- Marko Bajuk: *Navje*. Ljubljana 1940.
- France Bernik: *Kronika mojega življenja I-II*. Ljubljana 2012 [tudi o nekaterih književnikih].
- Dieter Blumenwitz: *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946). Mednarodnopravna študija*. Celovec 2005.
- Nataša Budna Kodrič: *Popotništvo in popotniki v Ljubljani od 16. do 19. stoletja*. Kronika 50, 2002, št. 3, str. 259–300.
- Cenzurirano. Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Uredila Mateja Režek. Ljubljana 2010.
- Dachauski procesi. Raziskovalno poročilo z dokumenti*. Urednik Martin Ivanič. Ljubljana 1990.
- France M. Dolinar: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana 2007.
- Hišni red zaporov v Ljubljani*. Ljubljana, julij 1980 [podpisala sta ga »republiški sekretar za pravosodje, upravo in proračun« Jože Pacek in »upravnik« Emil Lorbar].
- Aleš Gabrič: *Kulturni molk*. Prispevki za novejšo zgodovino 29, 1989, št. 2, str. 385–413.
- Isti: *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana 1995.
- Kajetan Gantar: *Utrinki ugaslih sanj. Spomini na mladost*. Ljubljana 2005.
- Bojan Godeša: *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana 1995.
- Branko Gradišnik: *V senci pod zelenim zmajem. Velika Ljubljana za popotnike, prešernovce ino Hrovatarje. Ljubljana 2008* [satira].
- Marko Habič, Blaženka First, Marjan Drnovšek: *Prestolnica Ljubljana nekoč in danes. A Pictorial Chronicle of a Capital City*. Ljubljana 1997 [slovensko-angleška knjiga].
- Jože Javoršek: *Vodnik po Ljubljani*. Maribor 1965.
- Božidar Jezernik: *Goli otok – Titov gulag*. Ljubljana 2013.
- Janez Kajzer: *S tramovi podprto mesto. 2., dopolnjena izdaja*. Ljubljana 1995 [o potresu v Ljubljani leta 1895].
- Stane Kavčič: *Dnevnik in spomini (1972–1987)*. Uredila Igor Bavčar in Janez Janša. Ljubljana 1988.
- Silvester Kopriva: *Ljubljana skozi čas. Ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana 1989.
- Branko Korošec: *Ljubljana skozi stoletja. Mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti*. Ljubljana 1991.
- Milko Kos: *Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice*. Ljubljana 1955.
- kps [Karl-Peter Schwarz]: *Laibach ehrt Tito. Kritik in Slovenien an Straßenbenennung nach dem Diktator*. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 27. April 2009, Nr. 97, S. 6.
- Boro Krivokapić: *Dachauski procesi*. Beograd 1986.
- Fran Viljem Lipič: *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike*. Ljubljana 2003.
- Ljubljana med nostalgijo in sanjami*. Revija za domoznanske vsebine. Št. 1/1, 1 / 2, 2/1, 2/2. Izdala Mestna knjižnica Ljubljana 2012, 2013.
- Ljubljanska škofija: 550 let*. Uredil France M. Dolinar. Ljubljana 2011.
- Ljubljanske ulice*. Uredil Stane Bernik. Ljubljana 1980.
- Ljubljanske ulice. Dopolnilo k publikaciji Ljubljanske ulice* [1980]. Uredila Milena Kastelic in Janez Obreza. Ljubljana 1986.
- Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj*. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana, 26. 6.–14. 7. 2006. Ljubljana 2006.
- Milko Mikola: *Rdeče nasilje. Represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje 2012.
- Najnovejši načrt mesta Ljubljane z okolico in delom Gorenjske*. Ljubljana [Brez navedbe avtorja in datacije, domnevno okrog leta 1930].
- Nestor [Ivan Vrhovnik]: *Iz stare Ljubljane. Ljubljana leta 1802*. Jutro 4, 20. 11. 1923, št. 272 – 13. 12. 1923, št. 291.
- Bernard Nežmah: *Časopisna zgodovina novinarstva na Slovenskem med letoma 1797 in 1989*. Ljubljana 2012.
- Damjan Ovsec: *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*. Izdano kot 40./41. redna številka Arhitektovega biltena, glasila Društva arhitektov Ljubljana. Ljubljana 1979.
- Rosvita Pesek: *Pučnik*. Celovec 2013.
- Milena Piškur: *Ljubljanske Žale. Vodnik po pokopališču*. Ljubljana 2004.
- Ista: *Vodnik po pokopališču Vič*. Ljubljana 2012.
- Milena Piškur, Sonja Žitko: *Ljubljansko Navje*. Ljubljana 1997.
- Pučnikova znanstvena in politična misel. Zbornik referatov in razprav*. Uredil Milan Zver. Ljubljana 2004.
- Pozdrav iz Ljubljane. Mesto na starih razglednicah*. Več avtorjev. Uredil Marjan Krušič. Ljubljana 1986.
- Barbara Pešak Mikec, Nataša Budna Kodrič: *Ljubljanski hoteli do druge svetovne vojne*. Kronika 50, 2002, št. 3, str. 343–362.

- Damjan Prelovšek: *NUK. Narodna in univerzitetna knjižnica*. Ljubljana 2010.
- Sedemdeset let Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti*. Uredil uredniški odbor. Ljubljana 2008.
- Slovenska kultura v vojnem času*. Uredili Peter Vodopivec, Drago Jančar in Katja Kleindienst. Ljubljana 2005 [o II. svetovni vojni].
- Slovenian capital to rename road after Tito*. AFP (Agence France-Presse)/ Expatica, 26. aprila 2009.
- Slovenski zgodovinski atlas*. Več avtorjev. Urednika Drago Bajt in Marko Vidic. Ljubljana 2011.
- Marijan Smolik: *Semeniška knjižnica*. Celje–Ljubljana 2010.
- Aleš Smrekar, Bojan Erhartič, Mateja Šmid Hribar: *Krajinski park Tivoli, Rožnik in Šišenski hrib*. Ljubljana 2011.
- Viktor Steska: *Sprehod po Ljubljani (Kažipot našim šolarjem – izletnikom)*. Ljubljana 1928; reprint: Trubarjev antikvariat, 2011.
- Andrej Studen: *Stanovati v Ljubljani. Socialnozgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljančanov pred prvo svetovno vojno*. Ljubljana 1995.
- Jože Suhadolnik, Sonja Anžič: *Mestni trg z okolico in Ciril-Methodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Methodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana 2000.
- Ista: *Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana 2003.
- Šolske stavbe Ljubljane*. Razstava v Slovenskem šolskem muzeju. Ljubljana 1974 [katalog razstave s fotografijami in bibliografijo].
- Branko C. Šuštar: *Spodnja Šiška – pušelj Ljubljane. Arhivski zapiski s poti vasi v predmestje 1885–1914*. Ljubljana 1996.
- Upodobitve ljubljanskih škofov*. Uredila Ana Lavrič. Ljubljana 2007.
- Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*. Zbornik člankov in dokumentov. Uredil Drago Jančar. Ljubljana 1998 [tudi o književnikih].
- Vlado Valenčič: *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana 1989.
- Veliki adresar glavnega mesta Ljubljane*. Izdal Okrajni odbor Zveze slepih Slovenije. Ljubljana [1960].
- Luka Vidmar: *Ljubljana kot novi Rim. Akademija operozov in baročna Italija*. Ljubljana 2013.
- Vodnik po Ljubljani*. Tujsko-prometna propagandna brošura s situacijskim načrtom mesta. Uredil in založil Reform-reklam-bureau, Guido Zupan. Ljubljana 1931.
- Andrej Vovko: *O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani v obdobju 1848–1941*. Kronika 29, 1981, št. 2, str. 150–159.
- Ivan Vrhovec: *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih. Kulturnohistorične študije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva*. Ljubljana 1886.
- Isti: *Meščanski špital. Doneski h kulturni zgodovini ljubljanskega mesta*. Ljubljana 1898.
- Isti: *Zatrite nekdanje cerkve in kapele ljubljanske*. 5. Cerkev sv. Elizabete v meščanskem špitalu. Danica (Cerkven časopis za slovenske pokrajine) 1, 1903, št. 18, str. 143–146.
- Isti (Staroslav): *Gostilne v stari Ljubljani*. Popravljeni in pomnoženi ponatis iz »Jutra« 1926. Ljubljana 1926.
- Sonja Žitko: *Po sledih časa. Spomeniki v Sloveniji 1800–1914*. Ljubljana 1996.
- Lilijana Žnidaršič Golec: *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*. Ljubljana 2000 (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 22).
- Ista: *Meščani in cerkvene ustanove v Ljubljani do konca 16. stoletja*. Kronika 50, 2002, št. 3, str. 241–258.

O KNJIŽEVNIKIH

- Vladimir Bartol: *Literarni zapiski 1930–1933*. Uredil Drago Bajt. Dialogi 18, 1982, št. 4–10.
- Isti: *Literarni zapiski 1958–1961*. Dialogi 19, 1983, št. 1, str. 43–56.
- Franček Bohanec: *Biografsko berilo*. Ljubljana 1974.
- Tine Debeljak: *Novačanov Rdeči panteon*. Meddobje 2, 1955, št. 1/2/3, str. 51–69.
- Marjan Dolgan: *Prestolnica in središča slovenske književnosti*. Slavistična revija 60, 2012, št. 3, str. 401–429.
- Isti: *Ljubljana kot socialni in literarni prostor slovenskih književnikov*. Primerjalna književnost 35, 2012, št. 3, str. 335–358.
- Enciklopedija Slovenije 1–16*. Več urednikov. Ljubljana 1987–2002.
- Branko Hofman: *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana 1978.
- Isti: *Iskani in najdeni svet*. Ljubljana 1988 [pogovori s 15 slovenskimi književnicami].
- Jože Horvat: *Pisatelji*. Murska Sobota 1983.
- Andrej Inkret: *Ljubljanska knjiga*. Ljubljana 1994.
- Mija Janžekovič: »Oder 57 po moje sploh ni imel ideologa. To je bistvena napaka v današnjem razmišljanju o tem fenomenu.« [Pogovor je pripravil Primož Jesenko.] Dialogi 46, 2010, št. 9/10, str. 6–16.
- Hermina Jug, Marko Kranjec: *Biografski in bibliografski podatki*. V: Jože Koruza, Franc Zadavec, Slovenska književnost 1945–1965. Druga knjiga. Ljubljana 1967, str. 365–438.
- Ivan Kolar: *Literarni sprehod po delu stare Ljubljane*, Jezik in slovstvo 2, 1956/57, št. 7–8, str. 294–304, 354–362.
- Isti: *Literarni sprehod po Ljubljani*. Jezik in slovstvo 3, 1957/58, št. 1–7, str. 27–33, 76–83, 109–112, 166–169, 213–219, 265–269, 313–316; 4, 1958/59, št. 1–2, str. 16–19, 41–48.
- Ivan Kolar, Cene Omerzel: *Kulturnozgodovinski in literarni sprehodi po Ljubljani*. V: Slovtveni in kulturnozgodovinski vodnik po Sloveniji. Ljubljana z okolico. Več avtorjev. Ljubljana 1993.

- Janko Kos: *Resnica o Odru 57*, Sodobnost 36, 1988, št. 8/9, str. 815–832; št. 10, str. 938–951.
- Darinka Kladnik: *Sto portretiranih glav na Slovenskem*. Ljubljana 2003 [dopsrne in reliefne upodobitve pomembnih Slovencev in Slovenk].
- Andrijan Lah: *Ljubljana v slovenski književnosti. Gradivo za tematsko raziskavo*. Skripta za interno uporabo. Ljubljana 2013.
- Fran Levec: *Odlični slovenski pesniki in pisatelji*. Zvon (Dunaj), 1879 in drugod. Ponatis v: Levec, F.: Eseji, študije in potopisi. Uredil, študijo in opombe napisal France Bernik. Ljubljana 1965, str. 103–289, 448–491 [tudi o V. Vodniku, Čopu, Prešernu, Levstiku, Erjavcu, Jenku, Jurčiču in Kersniku].
- Leksikon pisaca Jugoslavije I-IV*. Novi Sad 1972–1997 [nedokončano].
- Mirko Mahnič: *Položaj slovenske gledališke omike 1941–1945*. Ljubljana 2008.
- Nova slovenska biografija*. Uredniški odbor. Glavni in odgovorni urednik Andrej Rahten. Ljubljana 2009.
- Novi Slovenski biografski leksikon*. Zvezek 1. Glavna urednica Barbara Šterbenc Svetina. Ljubljana 2013.
- Marjeta Novak: *Kako pišejo*. Ljubljana 1993.
- Oder 57*. Pričevanja. Uredila Žarko Petan in Tone Partljič. Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega, 103. Ljubljana 1988.
- Pisma slovenskih književnikov o književnosti*. Izbral, uredil, opombe in spremno besedo napisal Marjan Dolgan. Ljubljana 2001 (Kondor, 298).
- Poskusna gesla za novi Slovenski biografski leksikon*. Glavni urednik Andrej Vovko. Ljubljana 2000.
- Sebastijan Pregelj in Gašper Troha: *Literarne poti Ljubljane*. Ljubljana 2010.
- Primorski slovenski biografski leksikon*. Uredila Marijan Breclj in Martin Jevnikar. Gorica 1974–1994.
- Denis Poniž: *Cenzura in avtocenzura v slovenski dramatik in gledališču 1945–1990. Prvi del: Obdobje 1945–1964*. Ljubljana 2010.
- Jože Pučnik: *Članki in spomini 1957–1985 (napisani za revijo 57, Perspektive in Novo revijo)*. Maribor 1986 (Znamenja, 87).
- Mirko Rupel: *Slovenski protestantski pisci*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana 1966.
- Miran Sattler: *Ljubljanski originali*. Ljubljana 1984.
- Seznam članov Društva slovenskih književnikov, 14. januarja 1965*. V: Alenka Puhar, Mira Mihelič. Družinska slika z gospo. Življenje in delo Mire Mihelič (1912–1985). Ljubljana 2012, str. 97 [vsebuje politične oznake književnikov, narejene za komunistično funkcionarko Vido Tomšič].
- Slovenska akademija znanosti in umetnosti ob šestdesetletnici. Biografski zbornik*. Uredil Janez Orešnik. Ljubljana 1998.
- Slovenska kultura v XX. stoletju*. Uredila Ženja Leiler in Aleš Berger. Ljubljana 2002.
- Slovenska muza pred prestolom. Antologija slovenske slavilne državniške poezije*. Uredil Marjan Dolgan. Ljubljana 1989.
- Slovenska pisateljska pot*. Vodnik po domovih 106 pesnikov in pisateljev. Več avtorjev. Urednik Željko Kozinc. Radovljica-Ljubljana 2013.
- Slovenski biografski leksikon*. Uredil Izidor Cankar in več urednikov. Ljubljana 1925–1991.
- Slovenski odnosi z Dunajem*. Uredil Vincenc Rajšp. Wien-Ljubljana 2013.
- Marijan Smolik: *60 let Baragovega semenišča 1-6*. Družina 45, 1996, št. 42–47, str. 21, 13, 13, 13, 21 [sedaj so v njem Akademski kolegij, Pionirski dom in Slovensko mladinsko gledališče].
- Peter Svetina: *Ljubljana v slovenski literaturi (predavanje v merilu 1 : 100)*. V: Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana, 26. 6.–14. 7. 2006. Ljubljana 2006, str. 54–70.
- Veno Taufer: *Avantgardna in eksperimentalna gledališča*. V: Živo gledališče III. Pogledi na slovensko gledališče v letih 1945–1970. Uredil Dušan Tomše. Ljubljana 1975.
- Več glav več ve*. Iz kiparske zbirke Mestnega muzeja Ljubljana, 8. 2.–31. 12. 2012. Uredila Ana Pokrajac Iskra. Ljubljana 2012 [katalog razstave].
- Josip Vidmar: *Obrazi*. 3., dopol. izdaja. Ljubljana 1985.
- Marjeta Žebovec: *Slovenski književniki, rojeni do leta 1869*. 2., dopol. in razširjena izd. Ljubljana 2010.
- Ista: *Slovenski književniki, rojeni od leta 1870 do 1899*. 2., dopol. in razširjena izd. Ljubljana 2010.
- Ista: *Slovenski književniki, rojeni od leta 1900 do 1919*. Ljubljana 2006.
- Ista: *Slovenski književniki, rojeni od leta 1920 do 1929*. Ljubljana 2007.
- Ista: *Slovenski književniki, rojeni od 1930 do 1935*. Ljubljana 2011.
- Ista: *Slovenski književniki, rojeni od 1936 do 1939*. Ljubljana 2011.
- Živo gledališče I-III. Pogledi na slovensko gledališče v letih 1945–1970*. Uredil Dušan Tomše. Več avtorjev. Ljubljana 1975 (Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega, 63–65).
- Prvi navedek v poglavju *Namesto uvoda* je iz knjige: *Kant zum Vergnügen*. Hrsg. Volker Gerhardt. Philipp Reclam jun. Verlag, Stuttgart 2012, str. 147; prevedel ga je avtor *Atlasa*.

DRUGI INFORMACIJSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska ulica 1; Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo, Kongresni trg 1;
Nadškofijski arhiv Ljubljana, Krekov trg 1 (podatki iz mrliških knjig);
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27 (zглаševalne pole prebivalcev med letoma 1900 in 1941);

Narodna in univerzitetna knjižnica (posebno **Rokopisna zbirka**), Turjaška ulica 1;
Franciškski samostan Ljubljana, Prešernov trg 4;
Župnija Ljubljana – Sv. Peter, Trubarjeva cesta 80;
Župnija Ljubljana – Vič, Tržaška cesta 85; vsi v Ljubljani.

VIRI SLIKOVNEGA GRADIVA

V *Atlasu* so objavljene samo upodobitve književnikov, ki so nastale v njihovem življenju ali kmalu po njem. Književniki, ki takšnih upodobitev nimajo, v *Atlasu* niso slikovno prikazani. Pri virih slikovnega gradiva so navedene samo zaporedne številke, ki jih imajo književniki v *Atlasu*; njihova imena je mogoče najhitreje najti s pomočjo teh števil v *Vsebini Atlasa*. Številčno in poimensko pa so navedeni književniki, katerih upodobitve so iz zasebnih arhivov ali so njihovi fotografi znani in imajo zanje avtorske pravice.

Slikovna in Rokopisna zbirka NUK:

Književniki: 3, 4, 6, 7, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 45, 48, 50, 51, 53, 56, 57, 60, 61, 62, 65, 66, 68, 69, 73, 74, 76, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91; 9 (Berta Bojetu Boeta), 11 (Peter Božič), 63 (Tone Pavček), 71 (Marjan Rožanc), 91 (Dane Zajc): avtor in lastnik avtorskih pravic fotografij teh poimensko navedenih književnikov je **dr. Tihomir Pinter** (Ljubljana); 59 (Ivan Mrak): avtor in lastnik avtorskih pravic fotografije tega književnika je **Janez Bogataj** (Kranj), 68 (France Prešeren): avtor pesnikovega portreta je **Franz Seraph Kurz zu Thurn und Goldenstein** (1850, olje, platno).

Arhiv SAZU:

Književniki: 2 (Matej Bor), 42 (Lojze Kovačič), 54 (Janez Menart), 63 (Tone Pavček): fotografi neznani; 58 (Ivan Minatti): fotografinja **Carmen Narobe**; 83 (Jože Udovič): po informaciji prof. Franceta Pibernika je fotografijo posnela njegova žena **Pepca Udovič**; 91 (Andrej Hieng): avtor fotografije in lastnik avtorskih pravic je **dr. Tihomir Pinter**.

Arhiv zbirke Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede pri ZRC SAZU: Književniki: 3, 29, 36, 75, 88.

Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, Josefsplatz 1, A – 1015 Wien; PORT-00107912: Književnik: 52 (Anton Tomaž Linhart).

Zasebni arhivi:

Književniki: 19 (Janez G. Dolničar): slika je iz arhiva **dr. Luka Vidmarja**; 28 (Tomaž Hren): slika je iz arhiva **dr. Ane Lavrič**; 47 (Vladimir Kralj): fotografija je iz arhiva **prof. dr. Lada Kralja**; 64 (Anton Podbevšek): fotografija je iz arhiva **dr. Marijana Dovića**; 71 (Janez L. Schönleben): slika je iz arhiva **Monike Deželak Trojar**; 77 (dve fotografiji hiše Gregorja Strniše): obe sta iz arhiva **prof. Franceta Pibernika**; 93 (Vitomil Zupan): slika je iz arhiva **Dima Zupana**.

Drugi viri:

1 (Primož Trubar): iz knjige Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva I*, Založba Obzorja, Maribor 1968, str. 64; 22 (Pavel Golia): iz knjige Janko Šlebinger, *Album slovenskih književnikov*. Založila Tiskovna zadruga v Ljubljani, 1928, str. 134; 55 (Janez Mencinger): iz navedene knjige, str. 28; 44 (Primož Kozak): iz knjige Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva VIII*, Založba Obzorja, Maribor 1972, str. 224; 46 (Lojze Krakar): iz navedene knjige, str. 80; 67 (Ljuba Prenner): iz knjige Aleš Gabrič, Polona Kekec, Brigita Rajšter, *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner*, Nova revija 2000, str. 162; 77 (Gregor Strniša): iz knjige *Gregor Strniša*, izbral in uredil Jože Snoj (zbirka Interpretacije, 2), Nova revija 1993, str. 61; 79 (Rudi Šeligo): iz knjige *Rudi Šeligo*, uredil Niko Grafenauer (zbirka Interpretacije, 11), Nova revija 2011, str. 95.

AVTORJEVA ZAHVALA

Vsem, ki so mi kakorkoli pomagali pri nastajanju *Literarnega atlasa Ljubljane*, se iskreno zahvaljujem. Posebno sem hvaležen *Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije*, ki je izdelavo *Atlasa* financirala v okviru projekta *Prostor slovenske literarne kulture*, ter *Javni agenciji za knjigo Republike Slovenije* in *Mestni občini Ljubljana*, ki sta finančno omogočili njegov knjižni natis.

Zahvaljujem se tudi osebjem *Inštituta za kulturno zgodovino ZRC SAZU* in v njem Martinu Grumu, osebjem *SAZU, Narodne in univerzitetne knjižnice* (posebno *Slikovne in Rokopisne zbirke*), *Arhiva Republike Slovenije, Nadškofjskega arhiva, Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Frančiškanskega samostana in župnije Marijinega oznanjenja, župnije Vič, župnije Sv. Peter in Slovanske knjižnice*; vsi v Ljubljani.

Zahvaljujem se sogovornicam/sogovornikom in dopisovalkam/dopisovalcem, ki so navedeni v *Literaturi* k člankom o posameznih književnikih, ter posebno naslednjim osebam, ki so mi pomagale in posredovale veliko doslej neznanih podatkov o književnikih: Mariji Brezigar (za skrbno branje besedila celotne knjige in nasvete), Moniki Deželak Trojar, dr. Borisu Golcu (za napotke k arhivskim virom, nasvete, podatke o Valvasorju in skrben pregled gesla o njem), dr. Marjeti Humar (za jezikovni pregled besedila), dr. Edvardu Kovaču, Marku Kranjcu (za podatke o Gregorju Strniši in kopijo zglasevalne pole njegovih staršev), dr. Ani Lavrič, dr. Matiju Ogrinu (za podatke in

stalno računalniško pomoč), prof. Francetu Piberniku (za podatke in obe fotografiji Strniševe hiše), Alenki Puhar, dr. Marijanu Smoliku, Janezu Staneku (za podatke o Strniši, njegovih sodobnikih, mestnih razmerah in za vodstvo po Strniševih ljubljanskih poteh), dr. Petru Svetini, Venu Tauferju (za podatke o Strniši in nekaterih njegovih sodobnikih), dr. Silvu Torkarju (za etimološko razlago imena Ljubljana, ki jo je napisal posebej za *Atlas*), Severinu Troštu, dr. Luku Vidmarju in dr. Lilijani Žnidaršič Golec. Zahvaljujem se tudi predstojniku *Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU* dr. Marku Juvanu za podporo pri nastajanju *Atlasa*. Tega ne bi bilo, če ne bi geografiji in kartografiji mag. Jerneja Fridl in Manca Volk iz *Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU* skrbno izdelali ustreznih zemljevidov.

Hvaležen sem tudi fotografoma dr. Tihomirju Pinterju in Janezu Bogataju, ki sta prijazno dovolila objavo svojih fotografij; fotografoma Marku Zaplatilu iz *ZRC SAZU* in Milanu Štuparju iz *NUK-a*, ki sta naredila digitalne posnetke slikovnega gradiva; in *Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, Wien/ Dunaj*, za Linhartov portret. Prav tako oblikovalcu knjige Klemnu Kunaverju, ki je upošteval moje likovne želje; Založbi *ZRC*, ki je knjigo uvrstila v svoj program, njenemu predstojniku mag. Alešu Pogačniku in podjetju *Syncomp, d. o. o.*, za računalniški prelom.

Marjan Dolgan

III. del
ZEMLJEVIDI

LEGENDA OZNAK MESTNIH ZAVODOV IN JAVNIH LOKALOV V BESEDILU IN NA ZEMLJEVIDIH

3a zasebna književnikova lokacija

K1 mestni zavod ali javni lokal

A = Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU), Novi trg 3

B = Bolnišnice:

- **B1** = bolnišnica, ki je stala na prostoru ob sedanji Slovenski cesti, med Tavčarjevo in Dalmatinovo ulico
- **B2** = Deželna bolnišnica med Zaloško cesto in Ljubljani, sedaj del Kliničnega centra, Zaloška cesta 2
- **B3** = Bolnišnica dr. Petra Držaja v Šiški, Vodnikova cesta 62
- **B4** = Kranjska deželna blaznica Studenec, potem Bolnišnica za duševne bolezni, Klinična bolnišnica za psihiatrijo, sedaj Psihiatrična klinika, Studenec 48
- **B5** = sanatorij Leonišče, Šljajmerjeva ulica 2 (sedaj v njem del Ginekološke klinike Kliničnega centra)
- **B6** = Šljajmerjev dom, Zaloška cesta 9
- **B7** = sanatorij Emona, Komenskega ulica 4
- **B8** = Stara porodnišnica, Šljajmerjeva ulica 3
- **B9** = Poliklinika, Njegoševa cesta 4
- **B10** = Rehabilitacijski center Soča, Linhartova cesta 51

D = Družabni prostori:

- **D1 = krčme, gostilne, bifeji in bari:**
  - **D1a** = gostilna »Pri citroni«, ki je stala ob kavarni sedanjega hotela Union, sredi sedanje Miklošičeve ceste
  - **D1b** = kavarna »Zur Schweiz« (»Švica«), na vogalu Stritarjeve ulice 9 in Cankarjevega nabrežja 1, sedaj tam Filipov dvorec
  - **D1c** = gostilna v Kravji dolini 28, sedaj Vidovdanska cesta (hišo so podrli leta 1911)
  - **D1č** = gostilna Reininghaus v sedanji Frankopanski ulici
  - **D1d** = slaščičarna na Starem trgu 21
  - **D1e** = gostilna na Rožniku
  - **D1f** = krčma Pri Kovaču v Tomačevem, Pot k Savi 9
  - **D1g** = gostilna v Vodnikovi rojstni hiši, Vodnikova cesta 65
  - **D1h** = krčma Pri Permetu, na vogalu sedanje Stritarjeve ulice in Cankarjevega nabrežja, sedaj tam Filipov dvorec
  - **D1i** = gostilna Pri Ančniku, Celovška cesta 61
  - **D1j** = gostilna Košir, Tacenska cesta 142
  - **D1k** = gostilna »Zum weissen Rössel« (Pri belem konjičku, popačeno Reselbirt), Wolfova ulica 12, sedaj tam Oražnov dom

- **D1l** = gostilna Pri Bobenčku, vogal Bobenčkove ulice in Tržaške ceste
- **D1m** = krčma Na Griču, na prostoru stavbe Kongresni trg 15
- **D1n** = gostilna Pri Jerneju, Trubarjeva 81
- **D1o** = gostilna Pri Kamničanu, Karlovska cesta 4
- **D1p** = plesišče na stičišču Starega trga in Levstikovega trga
- **D1r** = krčma Črni Jurij, Cankarjevo nabrežje 9
- **D1s** = krčma Pri ruskem carju, Dunajska cesta 217
- **D1š** = Reduta, Levstikov trg 1
- **D1t** = gostilna Sodček, stičišče Hrenove ulice, Žabjaka in Gallusovega nabrežja
- **D1u** = gostilna Pri Lozarju, Rožna ulica 39
- **D1v** = krčma Pri belem križu, Štefanova ulica 2
- **D1z** = krčma »Krištofbirt«, Židovska ulica 5
- **D1ž** = kavarna, Stritarjeva ulica 3
- **D1a'** = krčma Zlati lev, Tyrševa cesta 7, na prostoru sedanje Štefanove ulice 2
- **D1b'** = gostilna Črni orel, Borštnikov trg 1
- **D1c'** = krčma Pri Frgolinu, Emonska cesta 11
- **D1č'** = krčma Pekel / V peklju, Kongresni trg 13
- **D1d'** = krčma Jurček na Luži, Rimska cesta 11
- **De'** = gostilna Pri Pemu, Tržaška cesta 52
- **D1f'** = krčma in poznejša gostilna Pri Mraku, Rimska cesta 4
- **D1g'** = Strelišče z gostilno, Streliška ulica 12
- **D1h'** = gostilna ob sedanji Slovenski cesti, med Puharjevo cesto in gostilno Figovec
- **D1i'** = krčma tete Rezi, Poljanska cesta
- **D1j'** = krčma nasproti Kolizeja, na prostoru sedanjega hotela Lev, Vošnjakova ulica 1
- **D1k'** = gostilna Pri kolovratu, Ciril-Methodov trg 14
- **D1l'** = gostilna Pri mucu, Tavčarjeva ulica
- **D1m'** = gostilna Činkole, Poljanska cesta 17, sedaj tam le še istoimenski bife
- **D1n'** = gostilna Lovec, Trg mladinskih delovnih brigad 1
- **D1o'** = gostilna Pod lipo/lipico, Borštnikov trg 3
- **D1p'** = Opera klet, Župančičeva ulica 2
- **D1r'** = gostilna Pri Košaku, vogal Kopitarjeve in Kapiteljske ulice
- **D1s'** = gostilna Katrca, Rožna dolina, Cesta I, št. 26a
- **D1š'** = gostilna Rio, Slovenska cesta 28
- **D1t'** = gostilna Figovec, Gosposvetska cesta 1
- **D1u'** = gostilna Zlata ladjica, Jurčičev trg 1
- **D1v'** = gostilna Pri novem svetu, Gosposvetska cesta, na prostoru sedanjega hotela Lev, Vošnjakova ulica 1
- **D1z'** = gostilna Fortuna, Vodovodna cesta 26 (za Bežigradom)
- **D1ž'** = Smrekarjev hram, Nazorjeva ulica 2

- **D1a**" = gostilna Pri vitezu, Breg 18
- **D1b**" = bife Pri Julči, Zelena pot 10
- **D1c**" = gostilna Pod vrbo, Zihorlova ulica 36
- **D1č**" = gostilna Češnovar, Dolenjska cesta, domnevno 15; podrli so jo ob širitvi ceste
- **D1d**" = restavracija Urška, Privoz 11, sedaj španski kulturni center Aula Cervantes
- **D1e**" = bar Prulček, Prijateljeva ulica 2
- **D1f**" = Tavčarjev hram, Tavčarjeva ulica 4 (ne deluje več)
- **D1g**" = Kolodvorska restavracija v stavbi glavne ljubljanske železniške postaje
- **D1h**" = gostilna Daj-dam, Cankarjeva cesta 4
- **D1i**" = Opera bar, Cankarjeva cesta 12
- **D1j**" = gostilna Pri Amerikancu, Gornji trg 20
- **D1k**" = bife Šumi, Slovenska cesta 12 (stavba je podrta)
- **D1l**" = bife Kava, Nazorjeva ulica 5
- **D1m**" = Klub kulturnih delavcev »Pri Mikliču«, Tomšičeva ulica 12
- **D1n**" = bar Vesolje, Igriška ulica 5
- **D1o**" = bar Roža, Židovska ulica 6
- **D1p**" = gostilna Pri štrajzelnu (Zum Blumenstraus, Pri cvetličnem šopku), Poljanska cesta 21
- **D1r**" = gostilna Prijatelj, Partizanska ulica 1

- **D2 = hoteli:**
  - **D2a** = hotel Slon, Slovenska cesta 34
  - **D2b** = hotel Union, Miklošičeva cesta 1
  - **D2c** = hotel Ilirija, Kolodvorska ulica 22
  - **D2č** = hotel Tivoli, imenovan »Švicarija«, Pod turonom 3, stavba za Tivolskim gradom, v katerem je Mednarodni grafični likovni center
  - **D2d** = hotel Štrukelj (pozneje hotel Turist, sedaj City Hotel), Dalmatinova ul. 15
  - **D2e** = hotel Stadt Wien / Malič, na vogalu sedanje Slovenske in Cankarjeve ceste (sedaj tam blagovnica Nama)
  - **D2f** = hotel Lloyd, stavba med sedanjo Trubarjevo cesto 9 in sedanjo Miklošičevo cesto 6 (nasproti vhoda v hotel Union)
  - **D2g** = hotel Tratnik, sedaj Trubarjeva cesta 23
  - **D2h** = hotel Pri avstrijskem cesarju, sedaj Trubarjeva cesta 5
  - **D2i** = hotel Evropa, na vogalu sedanje Gosposvetske in Slovenske ceste (nasproti gostilne Figovec)
  - **D2j** = hotel Bellevue za dvorano Tivoli, ob Celovški cesti (stavba sedaj propada)
  - **D2k** = hotel Miklič (Metropol), nasproti glavne železniške postaje
- **D3 = Kazina:**
  - **D3a** = Gosposka ulica 3
  - **D3b** = Kongresni trg 1
- **D4 = Narodna čitalnica**, stala je na vogalu sedanje Šubičeve in Slovenske ceste, kjer stoji spomenik; nasproti Kazine ob Kongresnem trgu

- **D5 = Narodni dom**, sedaj Narodna galerija ob Cankarjevi cesti med Prešernovo cesto in Prežihovo ulico
- **D6 = Mestni dom**, Krekov trg 2
- **D7 = samostojne kavarne v 20. stoletju:**
  - **D7a** = kavarna Evropa, vogal Gosposvetske in Slovenske ceste (v času Jurčiča in Kersnika je bila ta kavarna del hotela Evropa; med I. in II. svetovno vojno in po njej ni bilo tam več hotela, samo še kavarna)
  - **D7b** = kavarna Emona, vogal Cankarjeve in Slovenske ceste (sedaj je tam oblačilna trgovina)
  - **D7c** = kavarna Zvezda, v Kazini, kjer je sedaj knjigarna s kavarno, vhod je bil s sedanje Slovenske ceste
  - **D7č** = Narodna kavarna, vogal Dvornega trga in Gosposke ulice (tam je bila po II. svetovni vojni Mestna knjižnica, sedaj banka)
  - **D7d** = kavarna Nebotičnik, Štefanova ulica 1
  - **D7e** = Klub poslancev »Ljudske skupščine republike Slovenije«, Puharjeva ulica 13, sedaj tam prizidek Narodne galerije, nekdanjega Narodnega doma, Prešernova cesta 24

- I = Izobraževalni zavodi:**
  - **I1 = ljudske in osnovne šole:**
    - **I1a** = normalka, približno do konca 18. stoletja na vogalu sedanje Stritarjeve ulice in Adamič-Lundrovega nabrežja, potem do potresa na v licejskem poslopju na sedanjem Vodnikovem trgu
    - **I1b** = Prva mestna deška šola Sv. Jakoba, Levstikov trg 1, sedaj zavod Janeza Levca
    - **I1c** = Druga mestna deška šola, Zoisova cesta 12, sedaj Fakulteta za arhitekturo
    - **I1č** = deška ljudska šola, osnovna šola Ledina, Komenskega ulica 19
    - **I1d** = osnovna šola na Vrtači, Erjavčeva cesta 23, sedaj Likovna akademija
    - **I1e** = osnovna šola Valentina Vodnika, Vodnikova cesta 162
    - **I1f** = Mestna deška šola, Zaloška cesta 49, sedaj Gimnazija Moste
    - **I1g** = ljudska šola Barje, Ižanska cesta 303
    - **I1h** = ljudska šola v Šentvidu nad Ljubljano, Prušnikova ulica 91
    - **I1i** = meščanska šola Prule, sedanja Osnovna šola Prule, Prule 13
    - **I1j** = osnovna šola, Trg 9. maja št. 1

I2 = srednje šole (nižje od gimnazije):

- **I2a** = Nižja realna šola, potem Višja realna šola, Državna višja realna šola, Državna realka, Prva državna realna gimnazija (imenovana Realka), Vegova ulica 4
- **I2b** = Mestna ženska realna gimnazija (imenovana Ženska realka), Prešernova cesta 25, stavba Mladika, sedaj Ministrstvo za zunanje zadeve
- **I2c** = Tretja državna realna gimnazija, Erjavčeva cesta 23
- **I2č** = Mestna višja dekleška šola, takrat v Glasbeni matici, Gosposka ulica 8
- **I2d** = moško učiteljskišče, sedaj Gimnazija Ledina, Resljeva cesta 12
- **I2e** = žensko učiteljskišče, sedaj Gimnazija Ledina, Resljeva cesta 12
- **I2f** = Trgovska akademija, v Srednji tehniški šoli, Aškerčeva cesta 1; od leta 1933 na sedanji Prešernovi cesti 6
- **I2g** = Zadržna šola, Kongresni trg 3

I3 = gimnazije in višje šole:

- **I3a** = jezuitska gimnazija ob cerkvi sv. Jakoba pri sedanjem Levstikovem trgu
- **I3b** = licej (vrsta šole), deloval je v stavbi, ki je dobila po njem ime in stala do potresa leta 1895 na sedanjem Vodnikovem trgu
- **I3c** = gimnazija, ki je do potresa delovala v poslopju liceja na sedanjem Vodnikovem trgu
- **I3č** = Klasična gimnazija, sedaj osnovna šola Prežihovega Voranca, Prežihova ulica 8
- **I3d** = gimnazija, Beethovnova ulica 6
- **I3e** = Klasična gimnazija v Škofovih zavodih v Šentvidu, sedaj Zavod sv. Stanislava, Štula 23
- **I3f** = Gimnazija Bežigrad, Peričeva ulica 4
- **I3g** = Gimnazija Poljane, Strossmayerjeva ulica 1
- **I3h** = Višja pedagoška šola, Stari trg 34, sedaj tam Akademija za glasbo

I4 = univerza in njene fakultete:

- **I4a** = Filozofska fakulteta, po I. svetovni vojni v poslopju Univerze, Kongresni trg 12, med II. svetovno vojno do leta 1961 v NUK-u Turjaška ulica 1, potem v svojem poslopju, Aškerčeva cesta 2
- **I4b** = Akademija za gledališče, radio, film in televizijo (AGRFT), Nazorjeva ulica 3
- **I4c** = Medicinska fakulteta, prosekura deželne bolnišnice, Zaloška cesta 4
- **I4č** = Pravna fakulteta, takrat Kongresni trg 12
- **I4d** = Tehniška fakulteta, sedaj Aškerčeva cesta 7
- **I4e** = Teološka fakulteta, Poljanska cesta 4

K = Knjižnice:

- **K1** = Semeniška knjižnica, Dolničarjeva ulica 4 (prva ljubljanska javna znanstvena knjižnica)
- **K2** = licejska knjižnica, uradno imenovana Študijska knjižnica, sicer »Licejka«; na sedanjem Vodnikovem trgu (druga ljubljanska javna znanstvena knjižnica), med obema svetovnjima vojnoma delovala v sedanji Gimnaziji Poljane, Strossmayerjeva ulica 1; leta 1941 se je preselila v stavbo, zgrajeno po Plečnikovih načrtih, Turjaška ulica 1
- **K3** = Narodna in univerzitetna knjižnica, Turjaška ulica 1
- **K4** = Delavska knjižnica, sedaj Bleiweisova cesta 30, vogal Bleiweisove in Gosposvetske ceste (nekdanji Delavski dom)
- **K5** = Pionirska knjižnica, Komenskega ulica 9
- **K6** = Ljudska knjižnica Moste, Zaloška cesta 2, sedaj 16

P = Pokopališča:

- **P1** = pokopališče ob cerkvi sv. Petra pri sedanji Trubarjevi cesti, približno tam, kjer je sedaj Hrvaški trg (obstajalo do leta 1780)
- **P2** = pokopališče pri Sv. Krištofu (na njem so pokopavali med letoma 1780 in 1906, dokončno so ga uničili po II. svetovni vojni, ko so na njem zgradili Gospodarsko razstavišče in bližnje stavbe)
- **P3** = Navje, vzhodni ostanek pokopališča pri Sv. Krištofu, ki so ga preuredili med I. in II. svetovno vojno; sedaj Robbova ulica 2
- **P4** = pokopališče pri Sv. Križu (že pred I. svetovno vojno, dokončno pa po njej), po II. svetovni vojni se je uveljavilo ime Žale, sedaj Pod hmeljniki 2
- **P5** = pokopališče v Dravljah, Korenčanova ulica 41
- **P6** = pokopališče na Viču

S = Samostani:

- **S1** = samostan diskalceatov ali diskalceatski samostan ali samostan bosonogih avguštincev, stal je ob sedanji Slovenski cesti, približno med Tavčarjevo in Dalmatinovo ulico
- **S2** = Frančiškanski samostan, ki je do leta 1784 deloval na sedanjem Vodnikovem trgu (živilska tržnica), potlej ob sedanjem Prešernovem trgu pri Tromostovju
- **S3** = Uršulinski samostan ob cerkvi sv. Trojice, sedaj Ulica Josipine Turnograjske 8, nasproti Kongresnega trga
- **S4** = samostan, ki je stal na prostoru sedanjega parka Zvezda ob Kongresnem trgu

T = Gledališča (teatri):

- **T1** = Deželno stanovsko gledališče, ki je stalo na prostoru sedanje Slovenske filharmonije, Kongresni trg 10
- **T2** = Deželno gledališče, po I. svetovni vojni in še sedaj Opera, Župančičeva ulica 1
- **T3** = Drama, Erjavčeva cesta 1
- **T4** = Šentjakobsko gledališče, najprej v otroškem zavetišču, Sv. Florijana ulica 27, sedaj Gornji trg; od leta 1932 v Mestnem domu, Krekov trg 2
- **T5** = dvorana v Frančiškanskem samostanu, sedaj v njej Mestno gledališče ljubljansko, Čopova ulica 14
- **T6** = eksperimentalno gledališče Oder 57 (1957–1964), Viteška dvorana, Križanke, Trg francoske revolucije 1
- **T7** = eksperimentalno gledališče Ad hoc (1958–1964), Viteška dvorana, Križanke, Trg francoske revolucije 1
- **T8** = eksperimentalno gledališče Glej (ustanovljeno 1970, še deluje), najprej na Poljanski cesti 22, potem v stavbi bazena Tivoli, sedaj Gregorčičeva ulica 3
- **T9** = eksperimentalno gledališče Pekarna (1971–1977), Tržaška cesta 15, v dvoriščni stavbi, ki je ni več
- **T10** = Slovensko mladinsko gledališče v nekdanjem Baragovem semenišču, sedaj Vilharjeva cesta 11 (za Gospodarskim razstaviščem)
- **T11** = Lutkovno gledališče, Krekov trg 2
- **T12** = gledališče Koreodrama, Kersnikova ulica 4

U = Upravne in oblastniške stavbe:

- **U1** = Deželno sodišče, ki je do leta 1902 delovalo v Stiškem dvorcu (sedaj je tam Akademija za glasbo), potem se je preselilo v novo sodno palačo v Tavčarjevo ulico 9
- **U2** = mestna hiša, Magistrat, Rotovž, Mestni trg 1
- **U3** = palača z uradi dežele Kranjske, po I. svetovni vojni Banska palača, po osamosvojitvi Slovenije palača predsednika Republike Slovenije, Prešernova cesta 8 (vogalna stavba z Erjavčevo cesto 17)
- **U4** = »Centralni komite Zveze komunistov Slovenije«, Tomšičeva ulica 5 (stavba med Beethovno ulico in parkom, sedaj brez hišne številke, ker velja za del parlamenta, ki ima uradni vhod s Šubičeve ulice)
- **U5** = »Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije«, Komenskega ulica 7
- **U6** = policijska stavba, Štefanova ulica 2, sedanje Ministrstvo za notranje zadeve Rep. Slovenije
- **U7** = policijska stavba na vogalu Šubičeve ulice 5 in Prešernove ceste 18
- **U8** = Skupščina »Socialistične republike Slovenije«, sedaj Državni zbor Republike Slovenije, Šubičeva ulica 4

V = Vzgojni zavodi in internati:

- **V1** = Jezuitski kolegij ob cerkvi sv. Jakoba ob sedanjem Levstikovem trgu
- **V2** = semenišče, sedaj Dolničarjeva ulica 4
- **V3** = Marijanišče, Poljanska cesta 26, sedaj Dom Ivana Cankarja
- **V4** = Alojzijevišče, Poljanska cesta 4, sedaj Teološka fakulteta
- **V5** = Baragovo semenišče, sedaj so v njem Akademski kolegij, Pionirski dom in Slovensko mladinsko gledališče, Vilharjeva cesta 11, 13
- **V6** = dekliški zavod Lichtenthurn, Poljanska cesta 24, po II. svetovni vojni spremenjen v Dom Anice Černejeve; stal je ob nekdanjem Marijanišču, sedaj Dom Ivana Cankarja; Dom A. Černejeve so približno leta 1983 podrli zaradi širjenja Poljanske ceste in pravokotno na njo, vendar malce stran zgradili Srednjo upravno-administrativno šolo, Zdravstvena pot 10.
- **V7** = dekliški internat Mestnega dekliškega liceja v Mladiki, sedaj Prešernova cesta 25, danes Ministrstvo za zunanje zadeve Rep. Slovenije
- **V8** = Zavod sv. Jožefa, sedaj Vidovdanska cesta 7, danes Dijaški dom Tabor
- **V9** = Serafinski kolegij (Collegium Seraphicum) Frančiškanskega samostana, sedaj Nazorjeva ulica 3 (danes je tam Akademija za gledališče, radio, film in televizijo)
- **V10** = Učiteljski dom v Spodnji Šiški, Žibertova ulica 27

Z = Zapori:

- **Z1** = zapor v Ljubljanskem gradu
- **Z2** = zapor pri sodni palači, Miklošičeva cesta 9, kjer sedaj stoji hotel, nasproti Kinoteke
- **Z3** = Poljanski nasip 58 in Povšetova ulica
- **Z4** = zapor v Šentpetrski vojašnici med II. svetovno vojno, Vrazov trg 2 (sedaj tam del Medicinske fakultete, med cerkvijo sv. Petra in Ljubljano)
- **Z5** = zapor v Belgijski vojašnici med II. svetovno vojno, ob Metelkovi ulici, med Masarykovo cesto, Maistrovo ulico in Taborom, sedanji muzejski kompleks

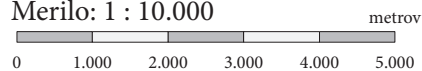

Zemljevid I

Srednji vek, reformacija in protireformacija

(2) Avtor Auersperškega fragmenta, (8) Adam Bohorič, (16) Jurij Dalmatin, (28) Tomaž Hren, (49) Sebastijan Krelj, (82) Primož Trubar

Merilo: 1 : 10.000

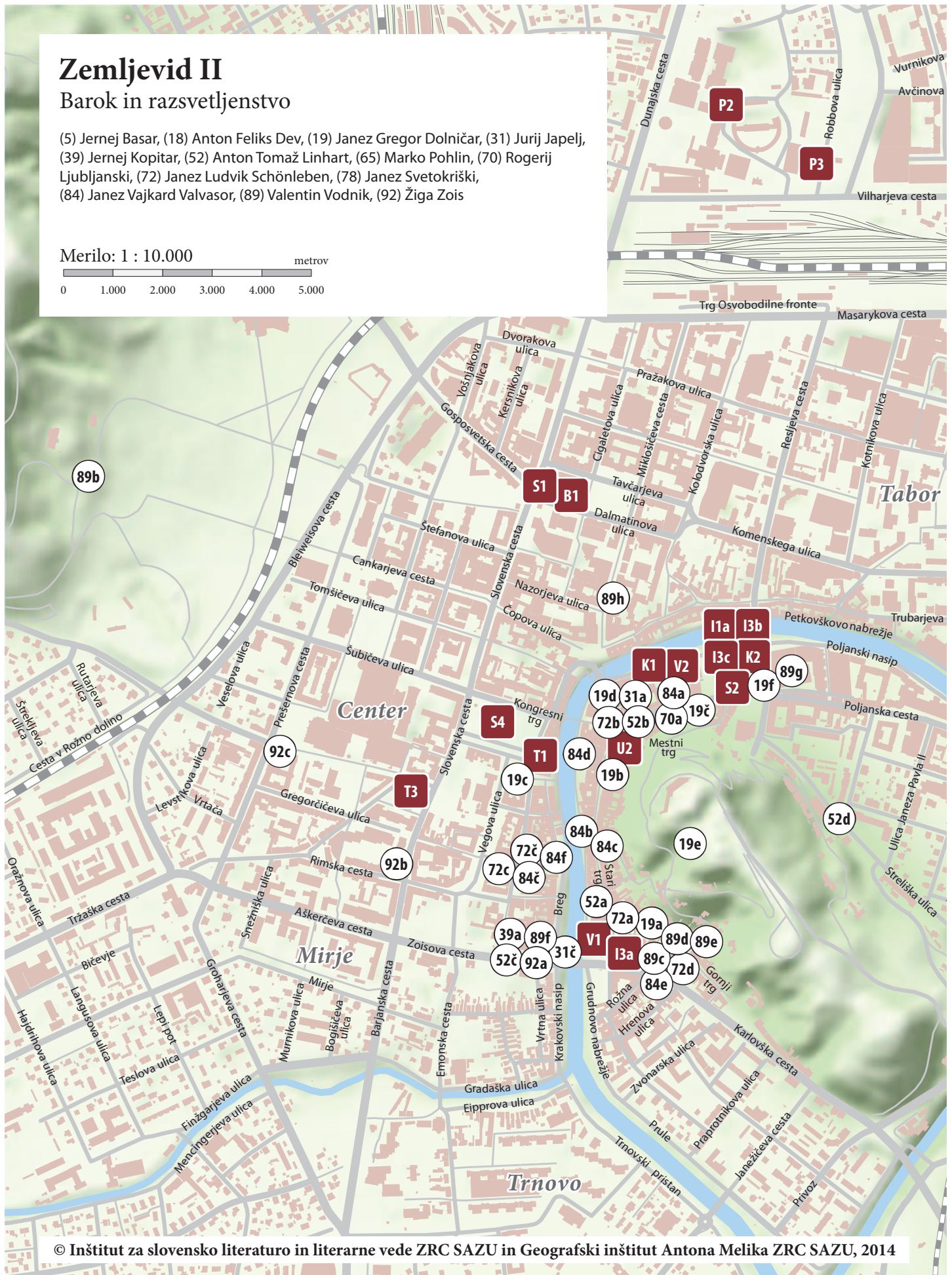
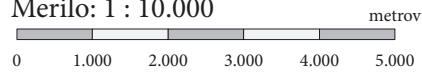

Zemljevid II

Barok in razsvetljenstvo

(5) Jernej Basar, (18) Anton Feliks Dev, (19) Janez Gregor Dolničar, (31) Jurij Japelj, (39) Jernej Kopitar, (52) Anton Tomaž Linhart, (65) Marko Pohlin, (70) Rogerij Ljubljanski, (72) Janez Ludvik Schönleben, (78) Janez Svetokriški, (84) Janez Vajkard Valvasor, (89) Valentin Vodnik, (92) Žiga Zois

Merilo: 1 : 10.000

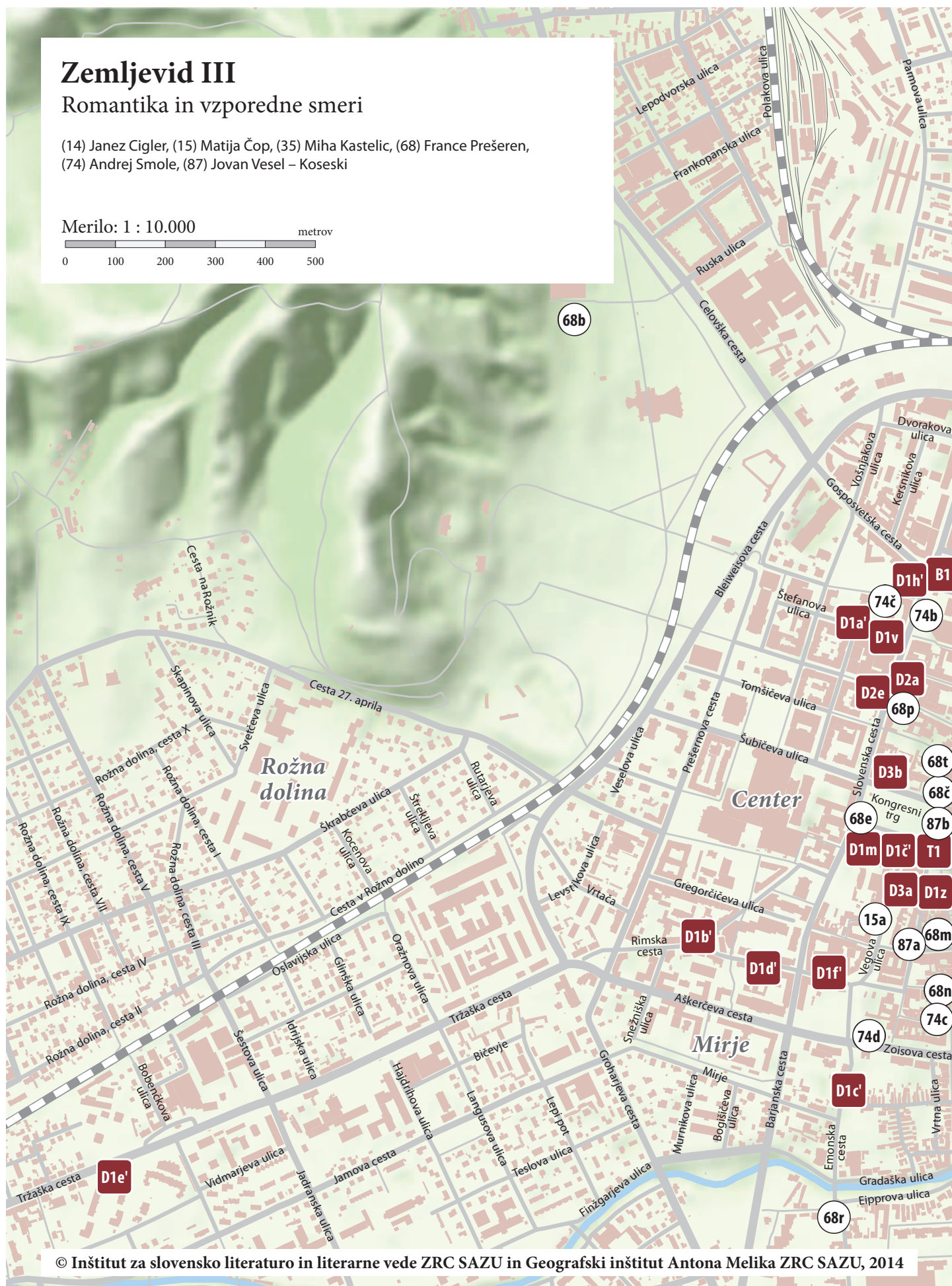
Zemljevid III

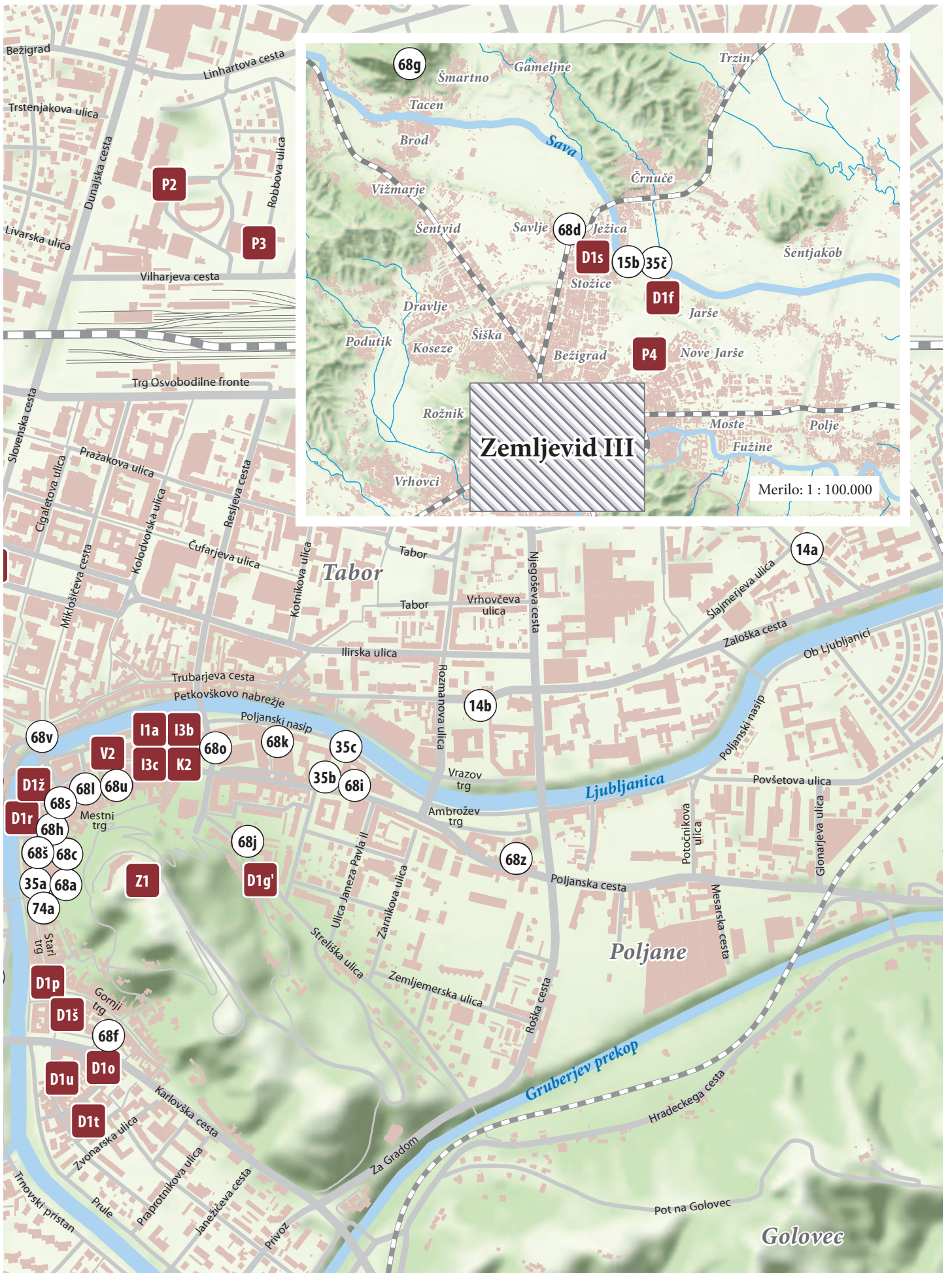
Romantika in vzporedne smeri

(14) Janez Cigler, (15) Matija Čop, (35) Miha Kastelic, (68) France Prešeren,
(74) Andrej Smole, (87) Jovan Vesel – Koseski

Merilo: 1 : 10.000

metrov
0 100 200 300 400 500

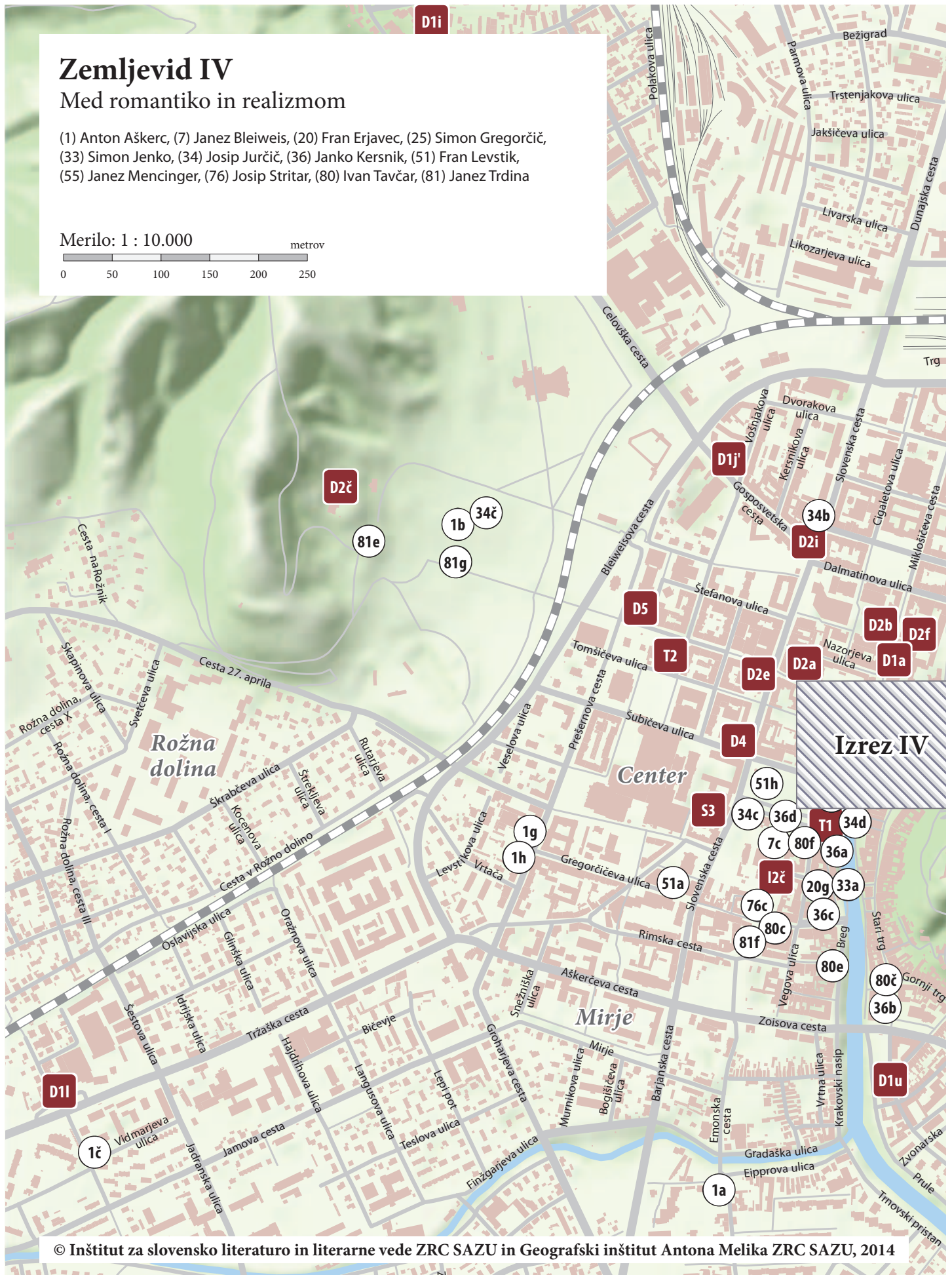
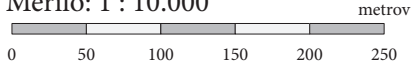

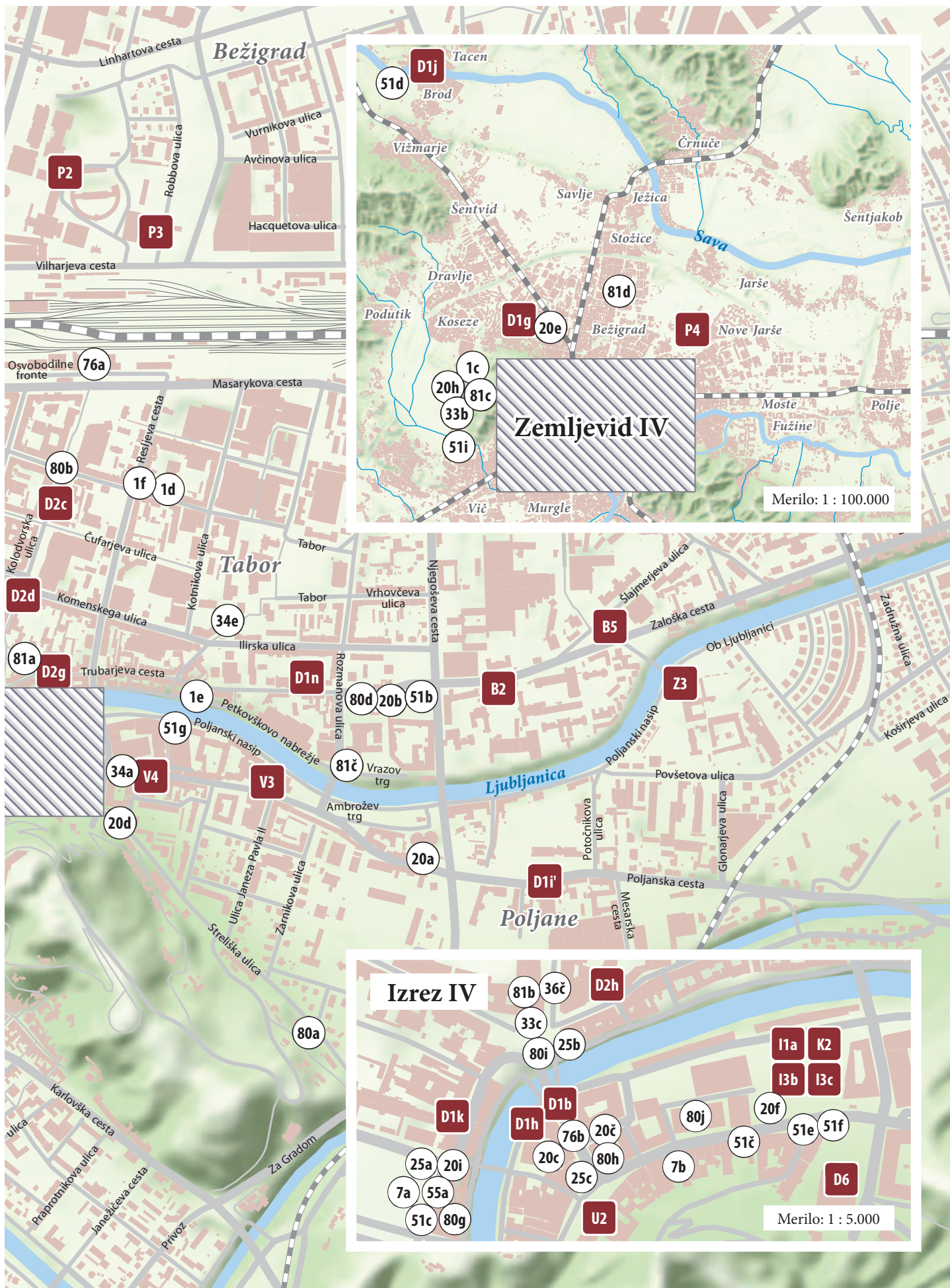
Zemljevid IV

Med romantiko in realizmom

(1) Anton Aškerc, (7) Janez Bleiweis, (20) Fran Erjavec, (25) Simon Gregorčič, (33) Simon Jenko, (34) Josip Jurčič, (36) Janko Kersnik, (51) Fran Levstik, (55) Janez Mencinger, (76) Josip Stritar, (80) Ivan Tavčar, (81) Janez Trdina

Merilo: 1 : 10.000

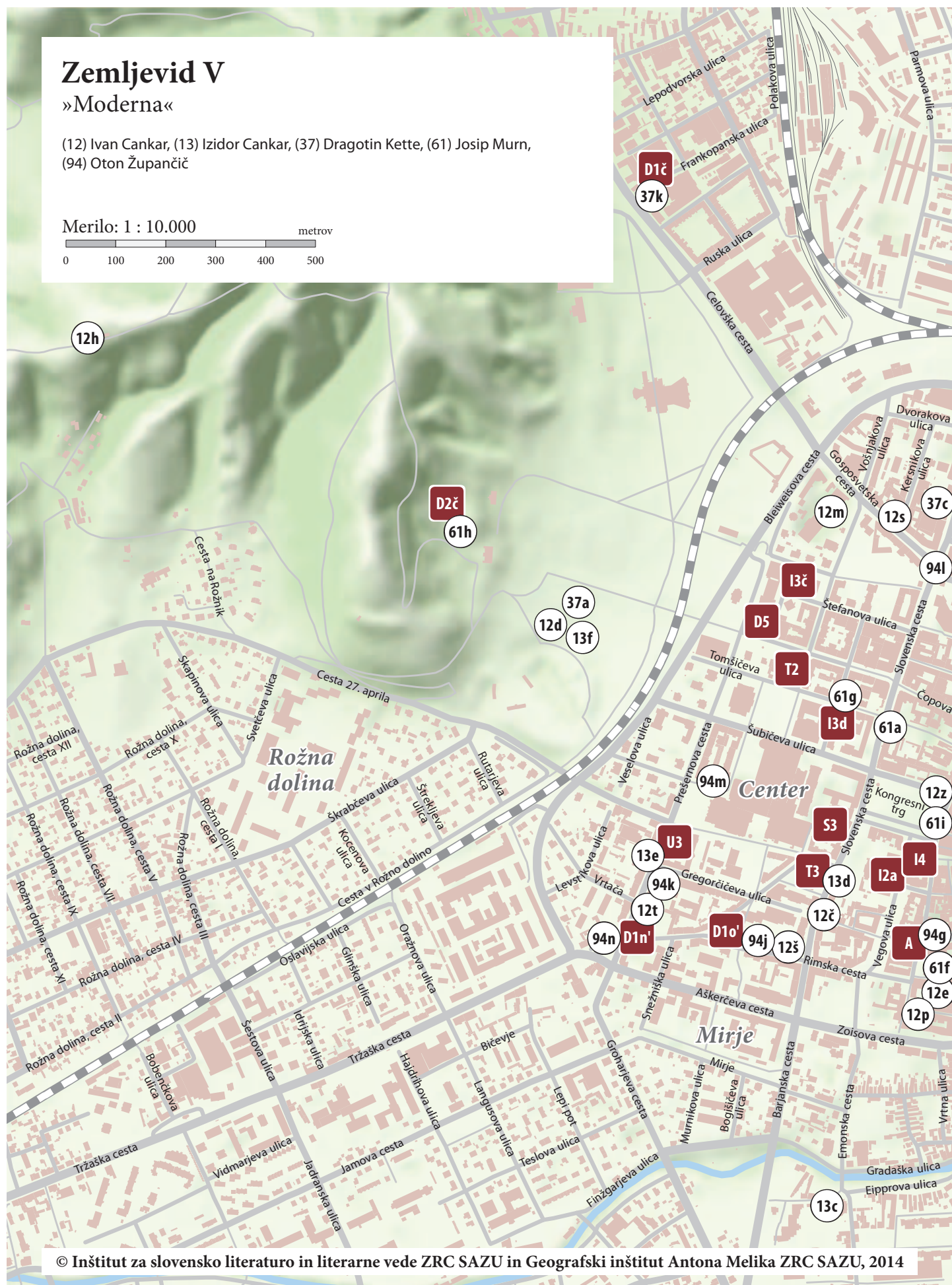
Zemljevid V

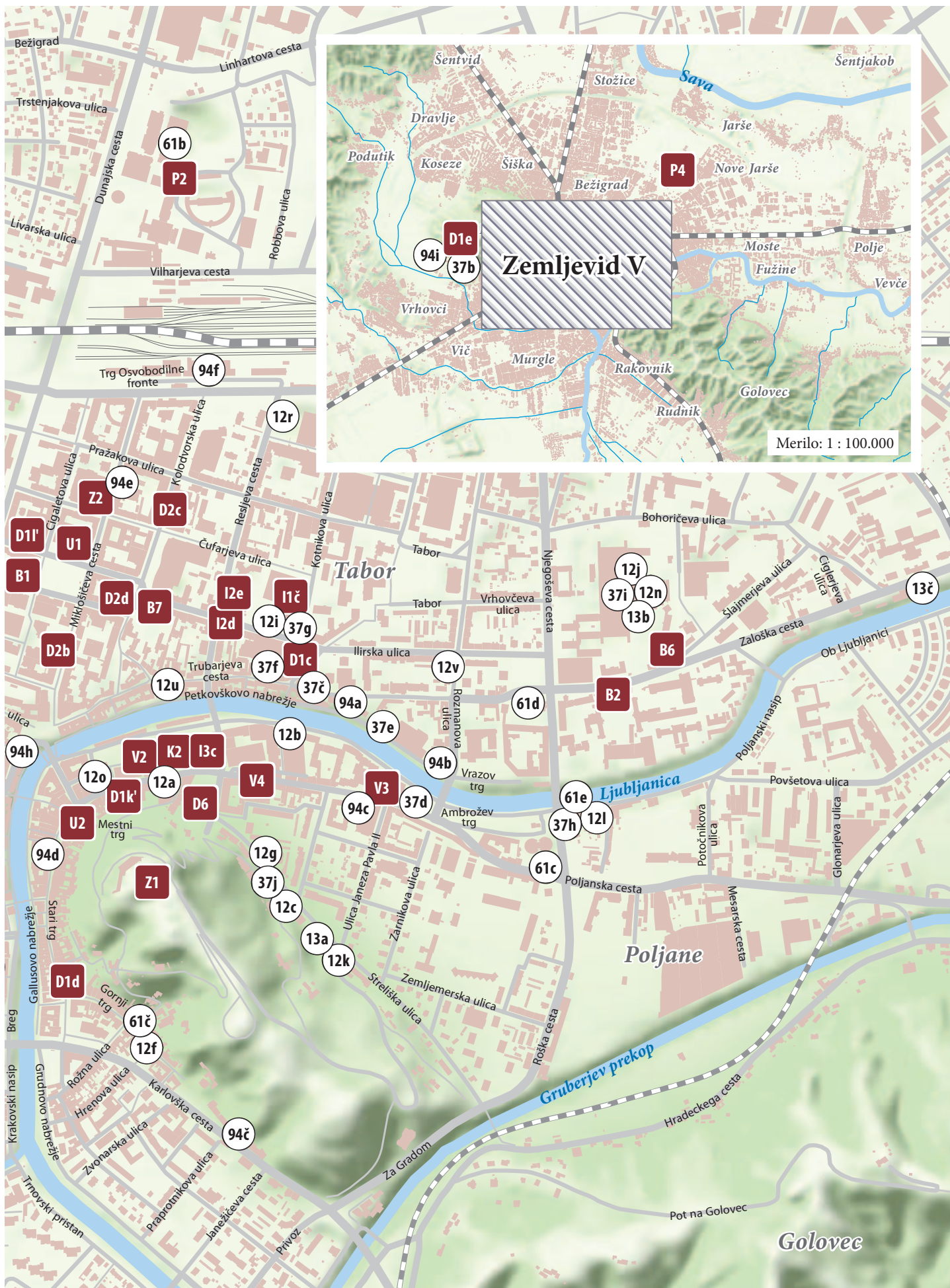
»Moderna«

(12) Ivan Cankar, (13) Izidor Cankar, (37) Dragotin Kette, (61) Josip Murn, (94) Oton Župančič

Merilo: 1 : 10.000

0 100 200 300 400 500 metrov

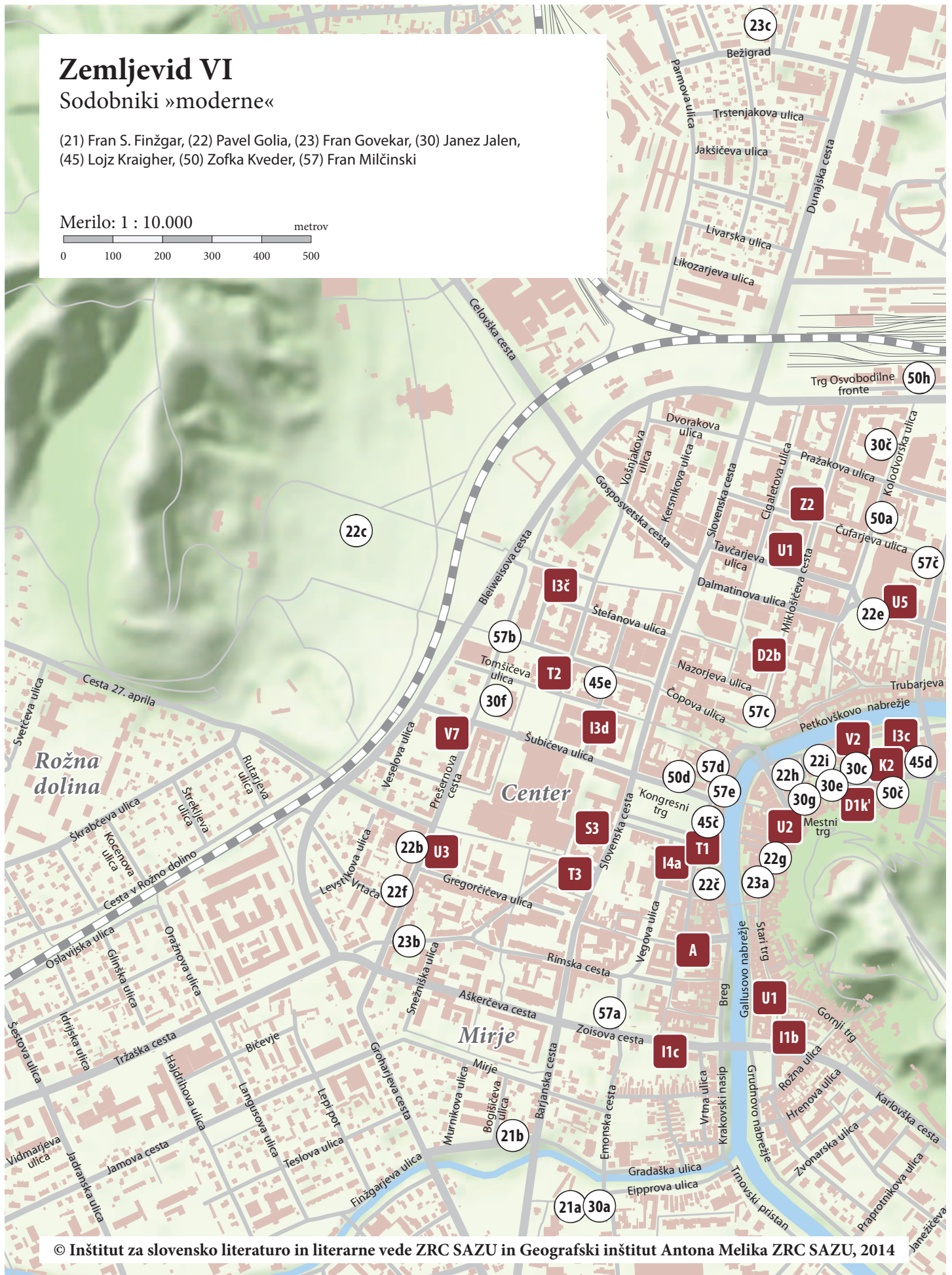
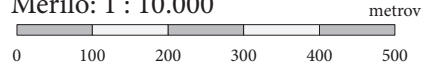

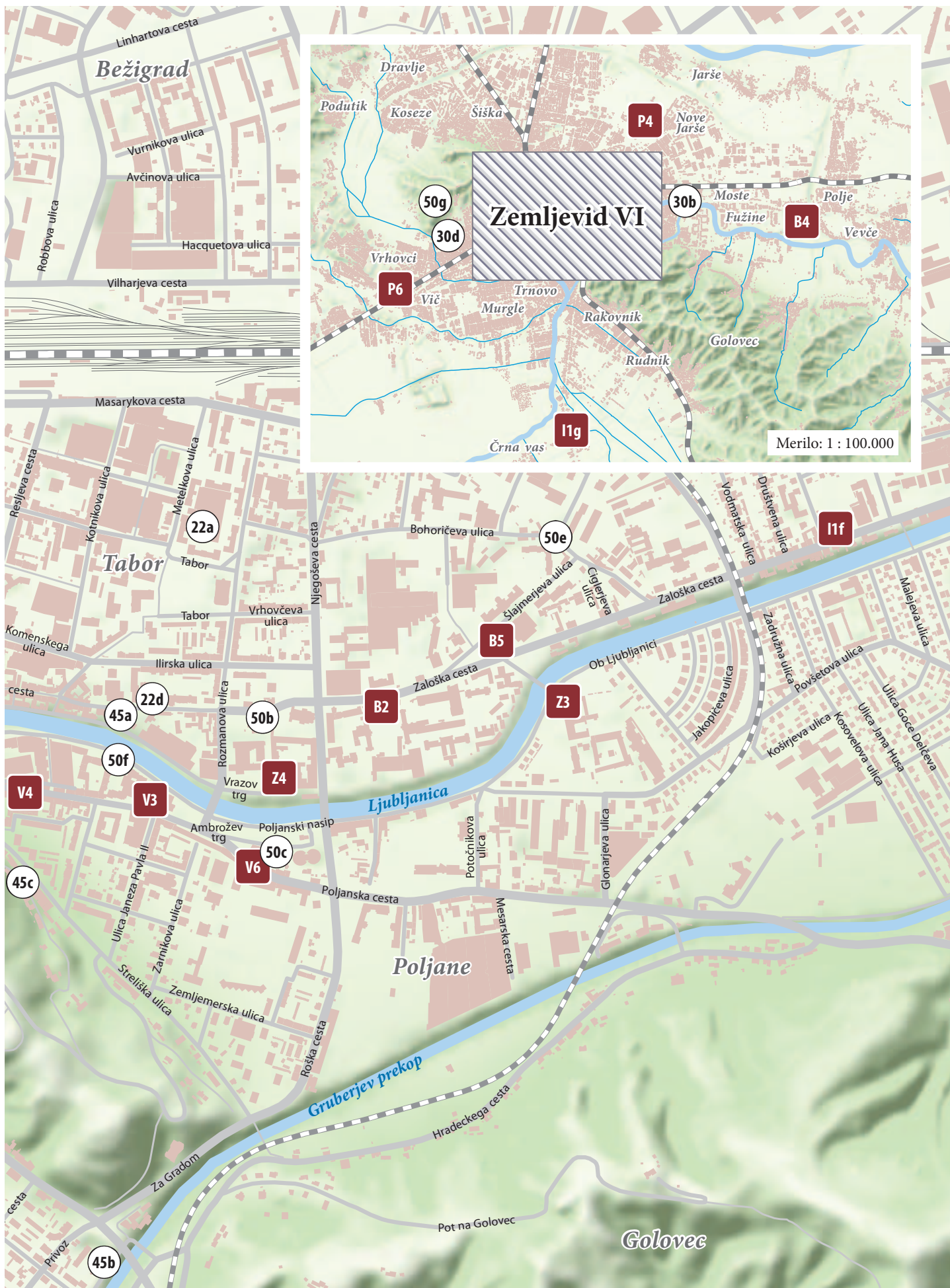
Zemljevid VI

Sodobniki »moderne«

(21) Fran S. Finžgar, (22) Pavel Golia, (23) Fran Govekar, (30) Janez Jalen,
(45) Lojz Kraigher, (50) Zofka Kveder, (57) Fran Milčinski

Merilo: 1 : 10.000

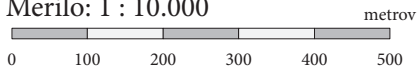

Zemljevid VII (sever)

Ekspresionizem, futurizem in konstruktivizem

(6) France Bevk, (24) Alojz Gradnik, (26) Slavko Grum, (32) Miran Jarc, (41) Srečko Kosovel, (43) Juš Kozak, (53) Stanko Majcen, (59) Ivan Mrak, (60) Ludvik Mrzel, (64) Anton Podbevšek, (66) Ivan Pregelj, (73) Tone Seliškar, (88) Anton Vodnik

Merilo: 1 : 10.000

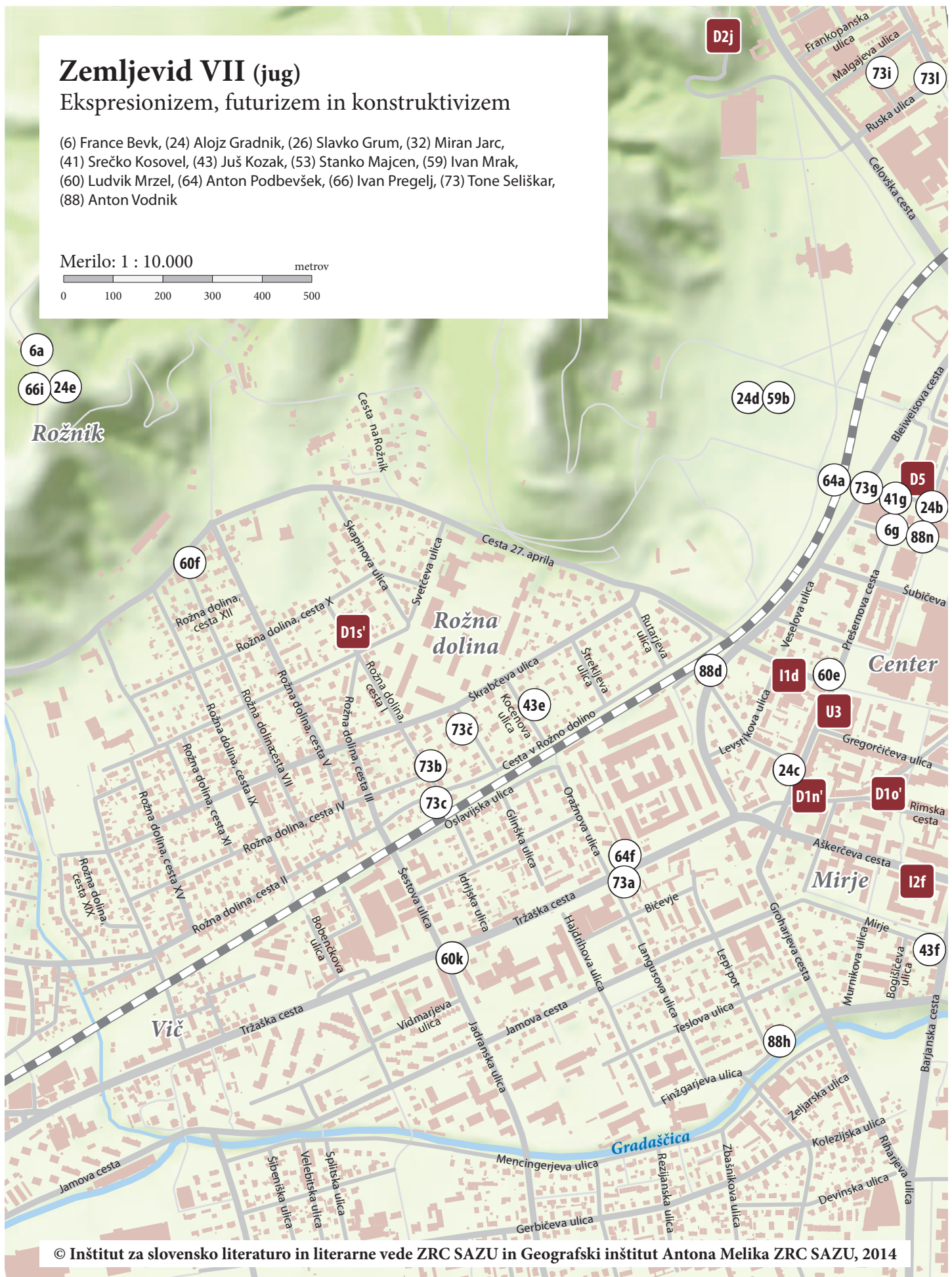
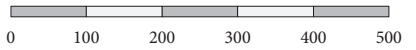

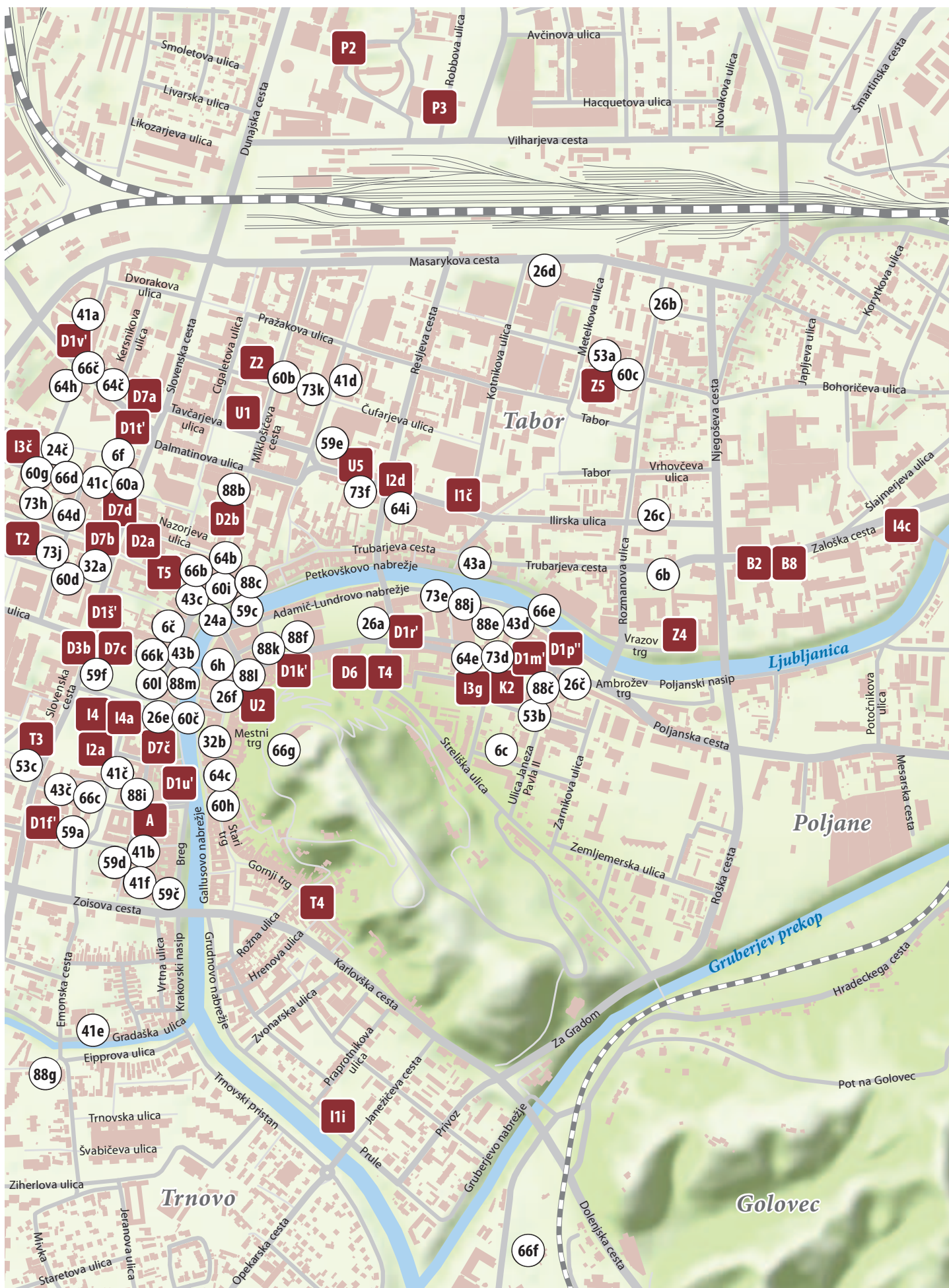
Zemljevid VII (jug)

Ekspresionizem, futurizem in konstruktivizem

(6) France Bevk, (24) Alojz Gradnik, (26) Slavko Grum, (32) Miran Jarc, (41) Srečko Kosovel, (43) Juš Kozak, (53) Stanko Majcen, (59) Ivan Mrak, (60) Ludvik Mrzel, (64) Anton Podbevšek, (66) Ivan Pregelj, (73) Tone Seliškar, (88) Anton Vodnik

Merilo: 1 : 10.000

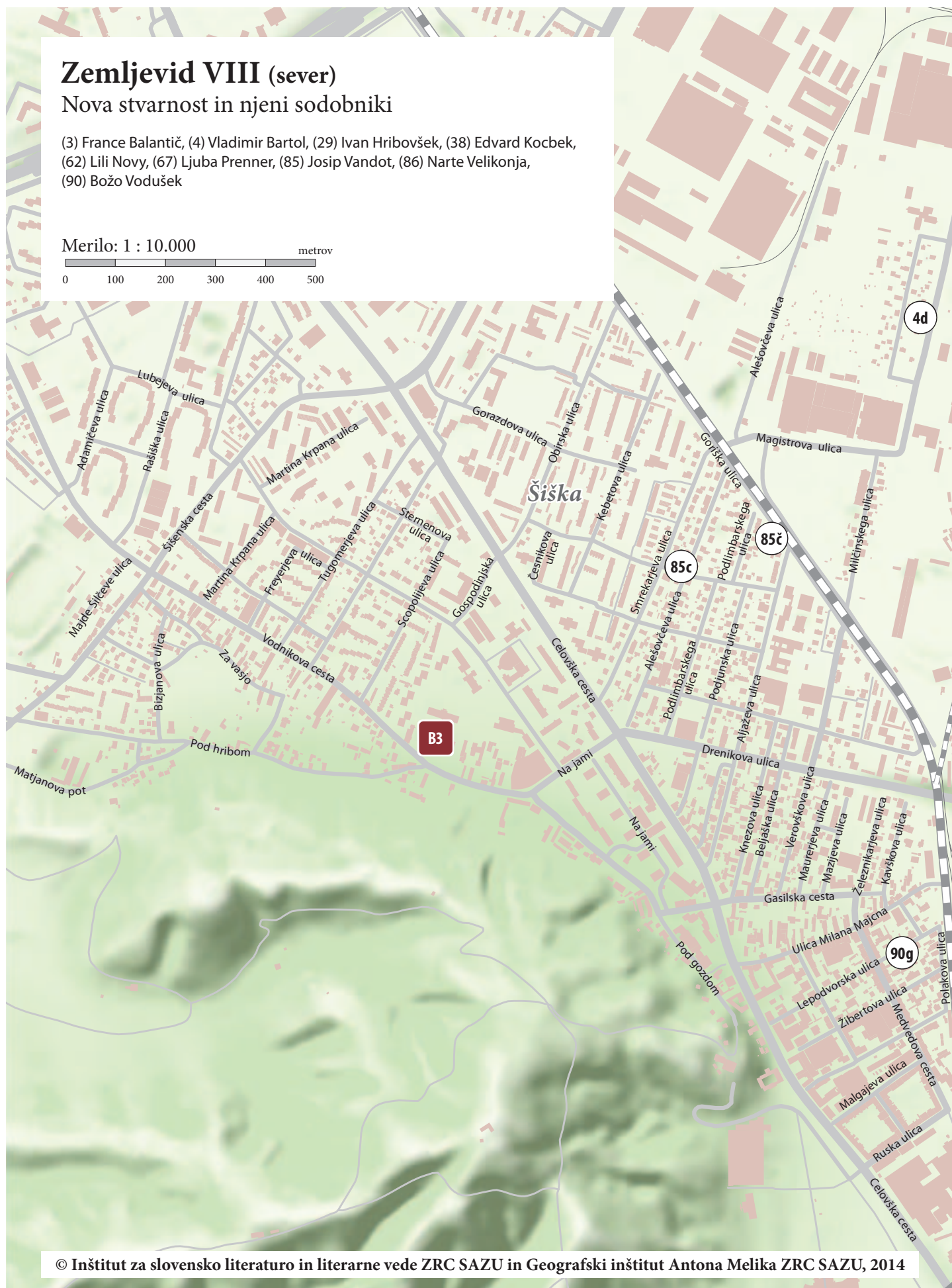
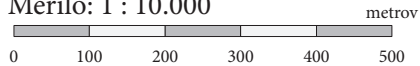

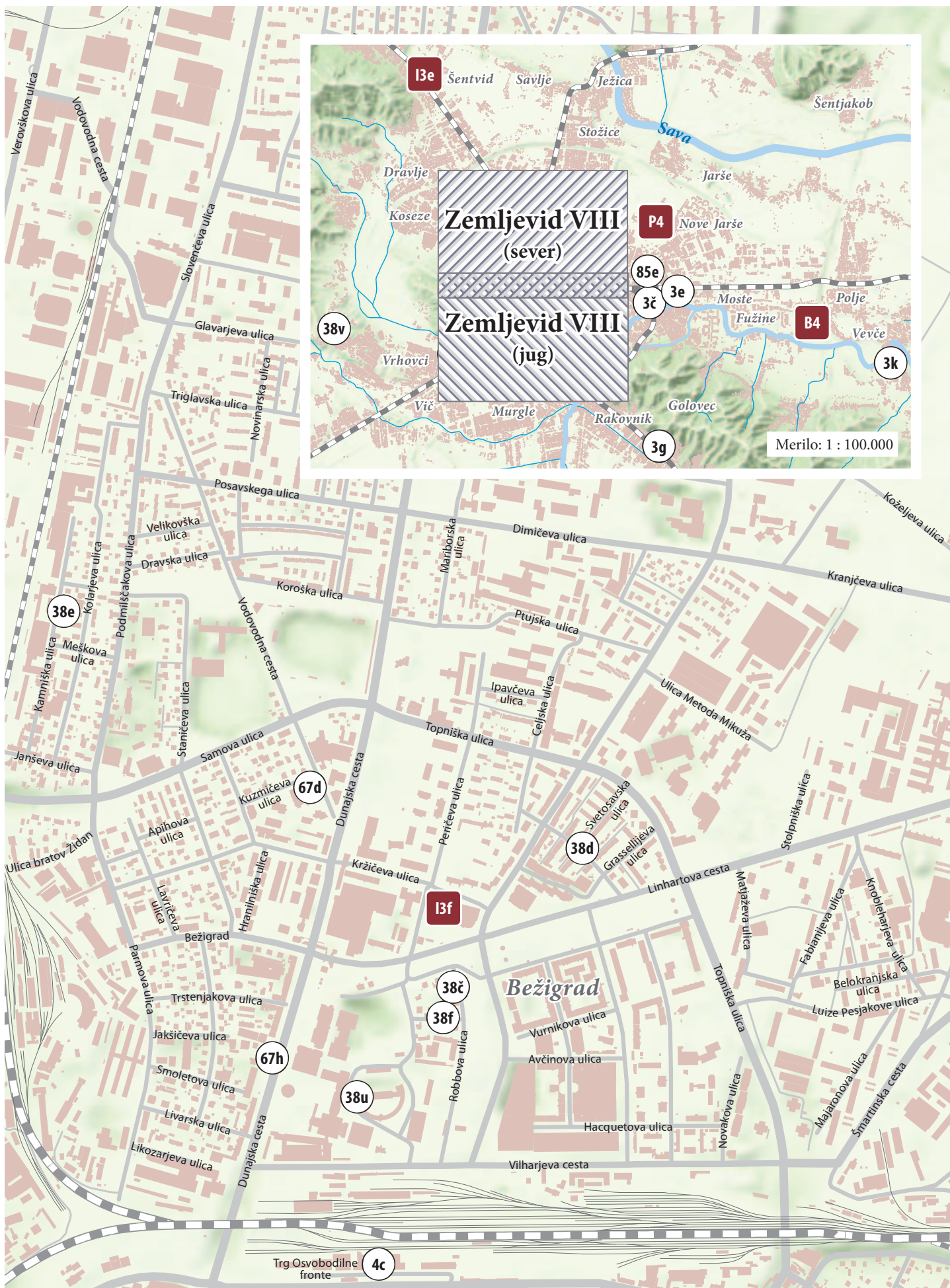
Zemljevid VIII (sever)

Nova stvarnost in njeni sodobniki

(3) France Balantič, (4) Vladimir Bartol, (29) Ivan Hribovšek, (38) Edvard Kocbek, (62) Lili Novy, (67) Ljuba Prenner, (85) Josip Vandot, (86) Narte Velikonja, (90) Božo Vodušek

Merilo: 1 : 10.000

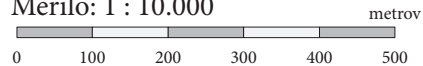

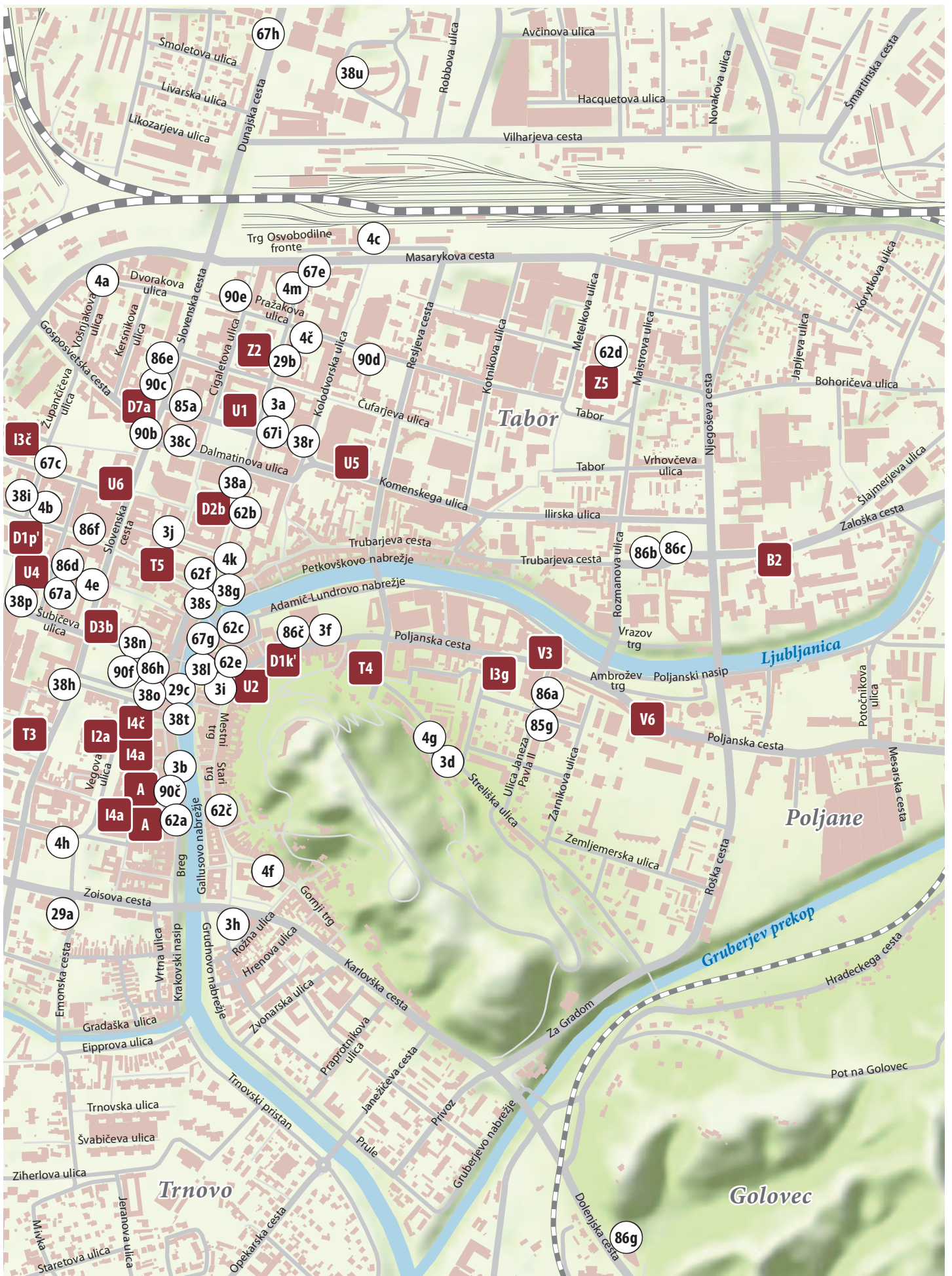
Zemljevid VIII (jug)

Nova stvarnost in njeni sodobniki

(3) France Balantič, (4) Vladimir Bartol, (29) Ivan Hribovšek, (38) Edvard Kocbek, (62) Lili Novy, (67) Ljuba Prenner, (85) Josip Vandot, (86) Narte Velikonja, (90) Božo Vodušek

Merilo: 1 : 10.000

Zemljevid IX (sever)

Socialni in socialistični realizem

(10) Matej Bor, (17) Karel Destovnik – Kajuh, (40) Ciril Kosmač, (48) Miško Kranjec, (69) Prežihov Voranc

Merilo: 1 : 10.000

Zemljevid IX (jug)

Socialni in socialistični realizem

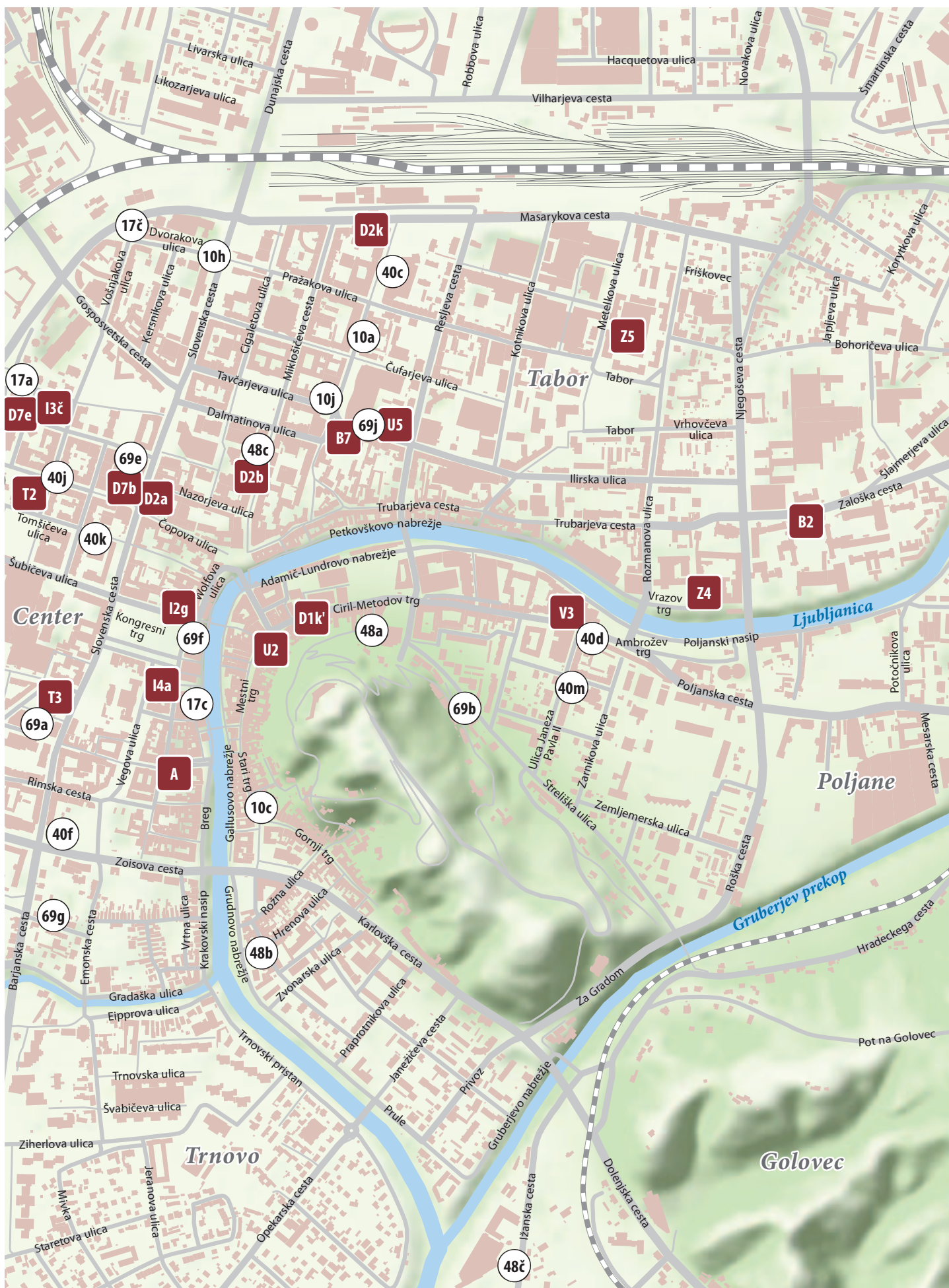
(10) Matej Bor, (17) Karel Destovnik – Kajuh, (40) Ciril Kosmač, (48) Miško Kranjec, (69) Prežihov Voranc

Merilo: 1 : 10.000

metrov

0 100 200 300 400 500

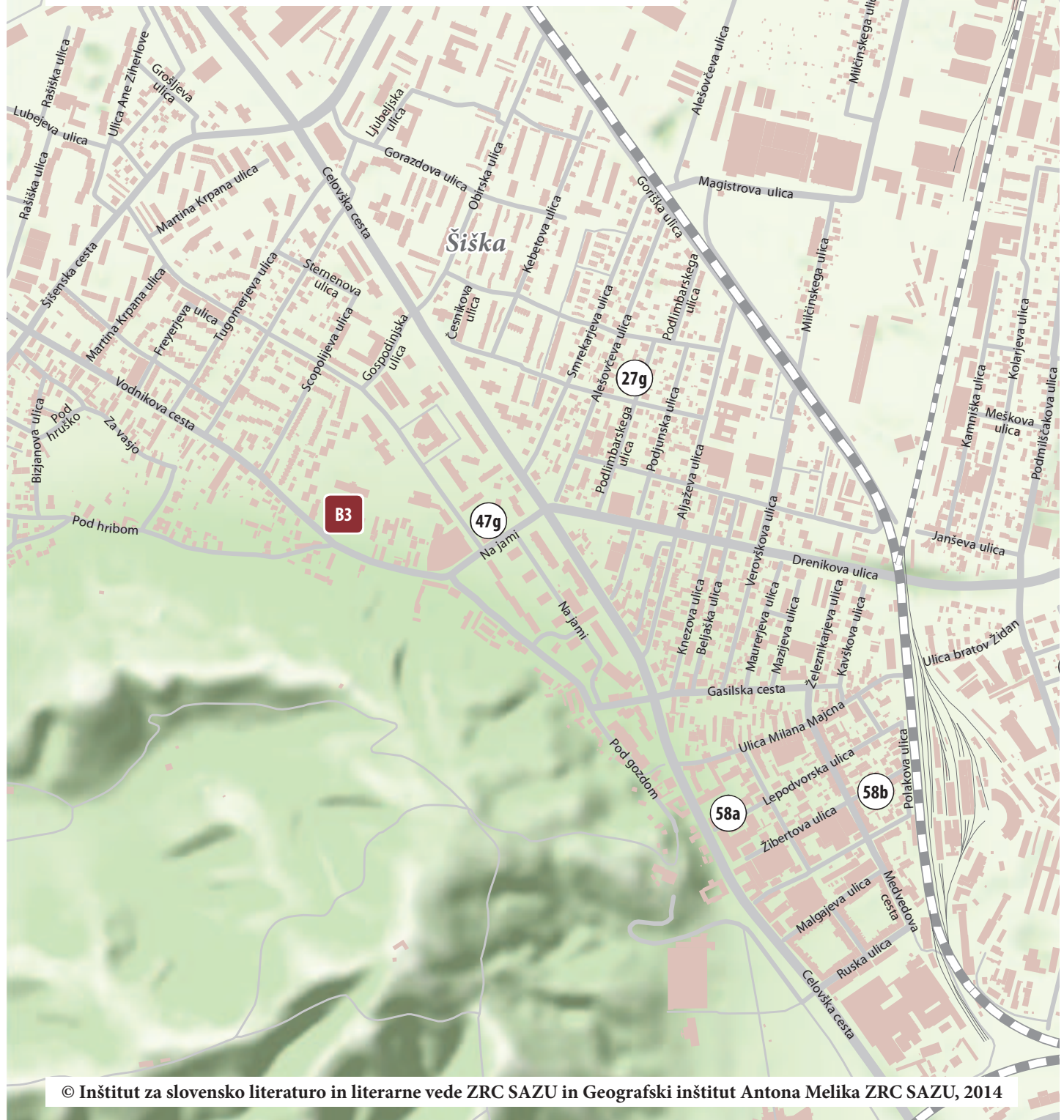
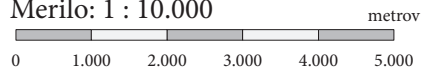

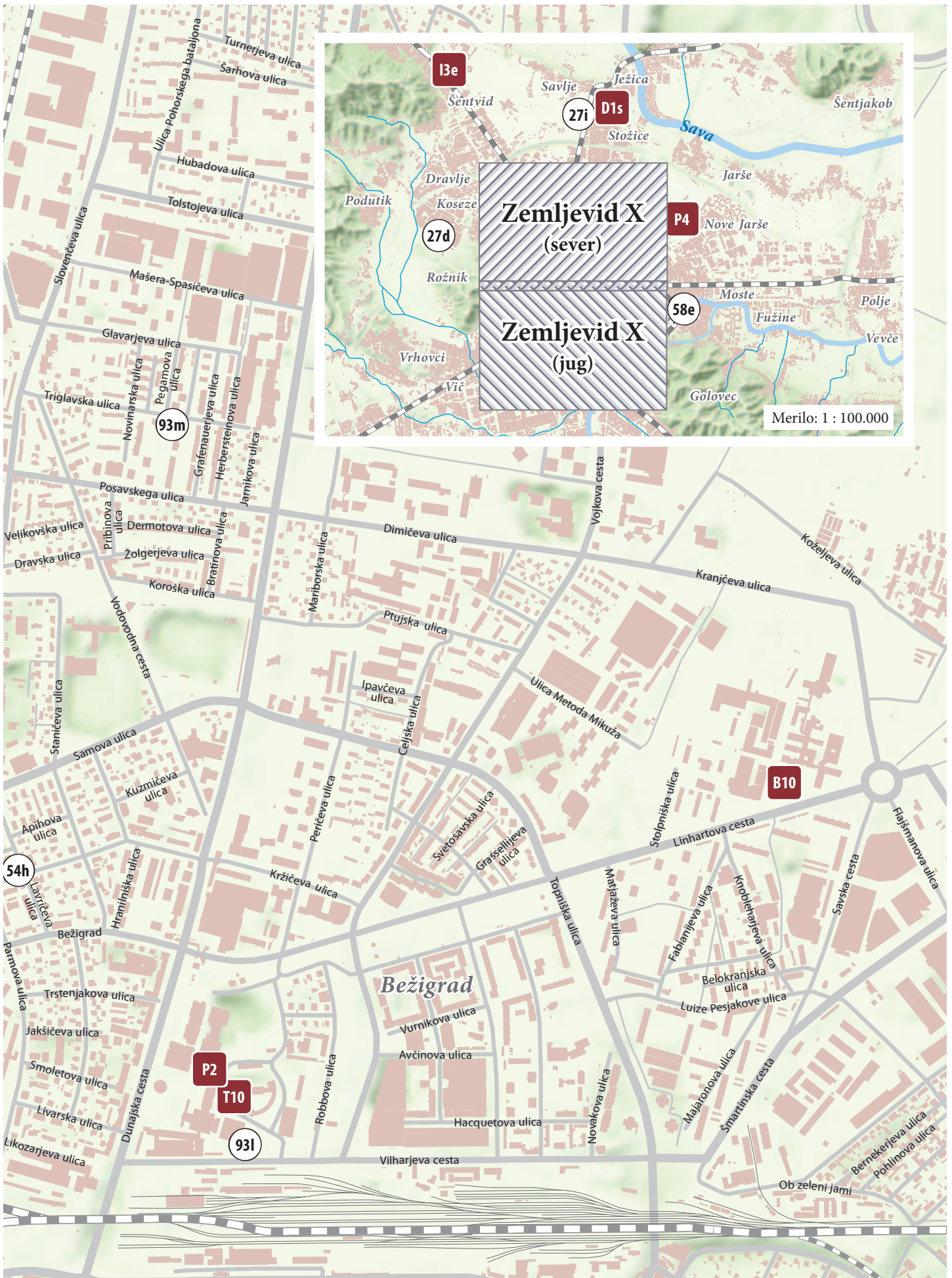
Zemljevid X (sever)

Psihološki realizem in intimizem

(27) Andrej Hieng, (46) Lojze Krakar, (47) Vladimir Kralj, (54) Janez Menart,
(56) Mira Mihelič, (58) Ivan Minatti, (63) Tone Pavček, (93) Vitomil Zupan

Merilo: 1 : 10.000

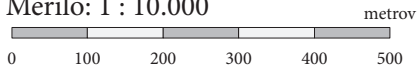

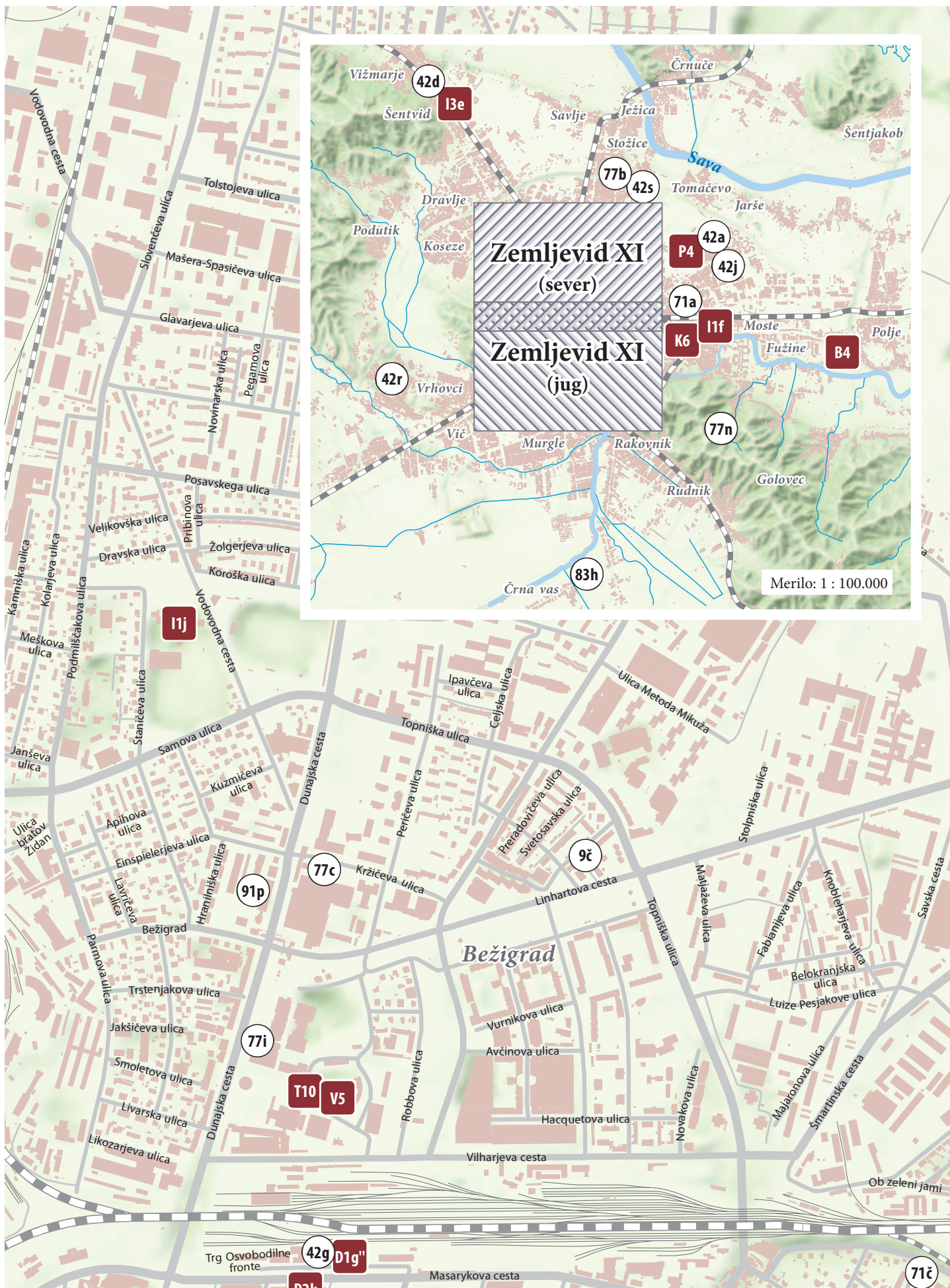
Zemljevid XI (sever)

Modernizem

(9) Berta Bojetu Boeta, (11) Peter Božič, (42) Lojze Kovačič, (44) Primož Kozak, (71) Marjan Rožanc, (75) Dominik Smole, (77) Gregor Strniša, (79) Rudi Šeligo, (83) Jože Udovič, (91) Dane Zajc

Merilo: 1 : 10.000

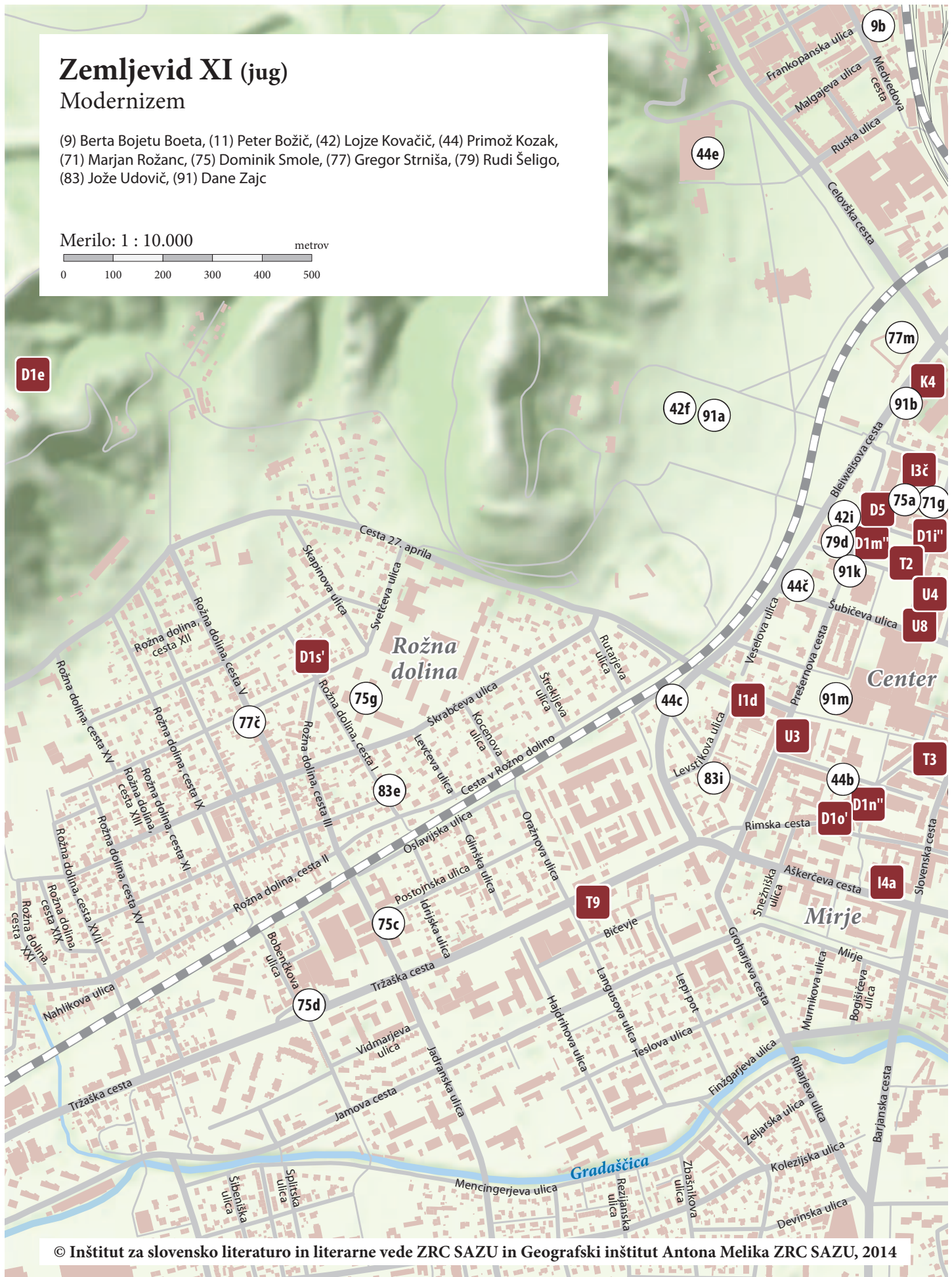

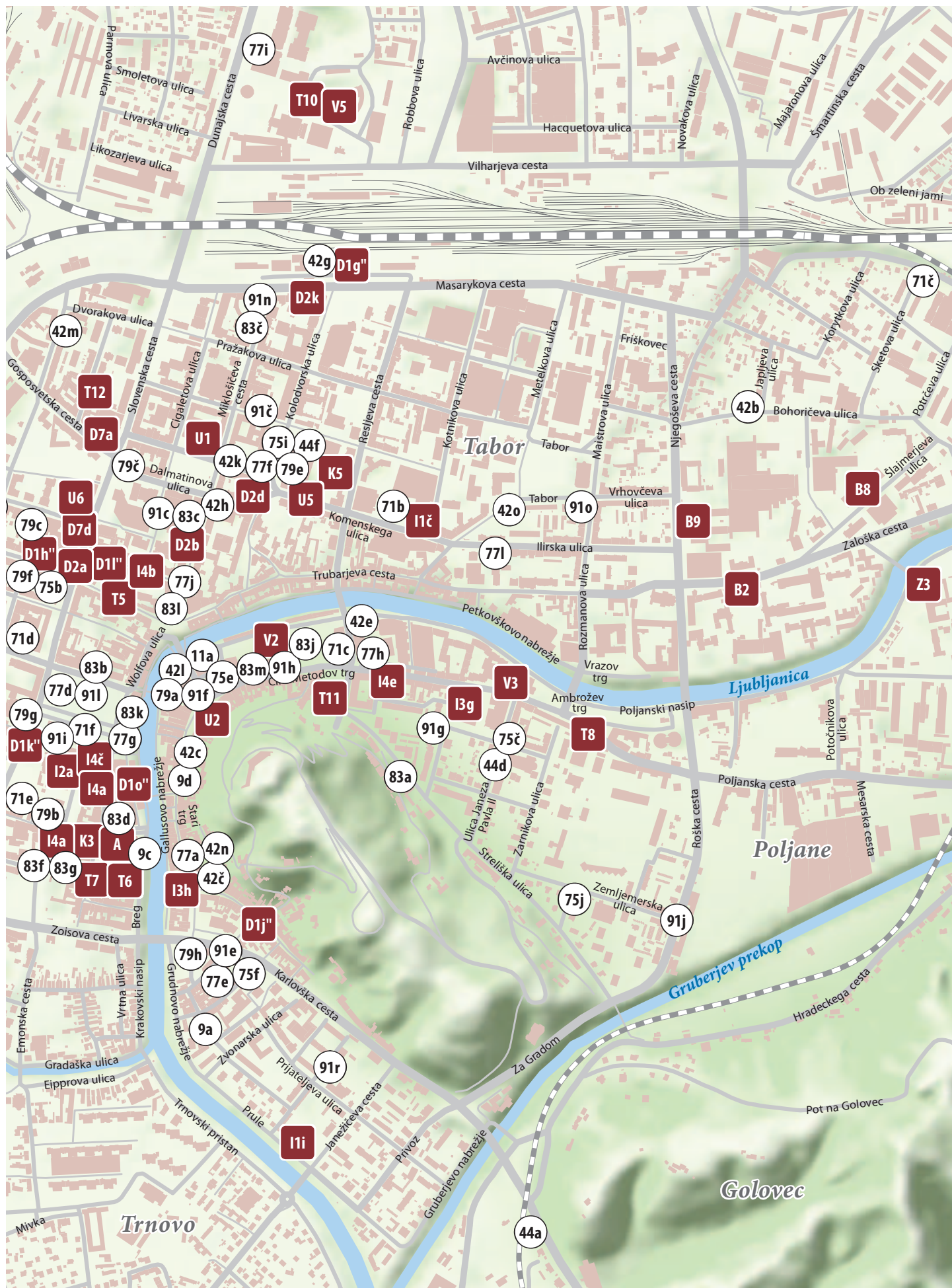
Zemljevid XI (jug)

Modernizem

(9) Berta Bojetu Boeta, (11) Peter Božič, (42) Lojze Kovačič, (44) Primož Kozak, (71) Marjan Rožanc, (75) Dominik Smole, (77) Gregor Strniša, (79) Rudi Šeligo, (83) Jože Udovič, (91) Dane Zajc

Merilo: 1 : 10.000

Ko Jazon z ropom zalega dekleta iz Kolhide kopita je pobral, [...] se zadnjič bliz' Golovca je ustavil, in tu Ljubljano belo je postavil.

Simon Jenko, *Ognjeplamtič* (1855)

Ljubljana, razbojniško gnezdo poštenjakov, prestolnica pregnanih kraljev, ki žive na tuj račun in od lastne zadovoljnosti, mesto vlačugarjev brez vlačug, ter ljubezni za vse, kar je lažnivo, slabo in grdo. [...] Mesto, ki se vedno smehlja, kadar obrekuje, in vedno obrekuje, kadar se smehlja; sejmišče strahopetnosti, sramotni kamen odkritosrčnosti, Olimpija hinavstva, Ahilova peta brez Ahila. [...]

O Ljubljana, ljubica naša sovražena, ali nam ne bo nikoli bolje s teboj?

Izidor Cankar, *S poti* (1913)

– Tole mesto, tu za nami, s svojimi tisoči luči, cestami, palačami, to mesto, to je fizika.

Barje: metafizika!

Gregor Strniša, *Žabe* (1969)

44,00 €

